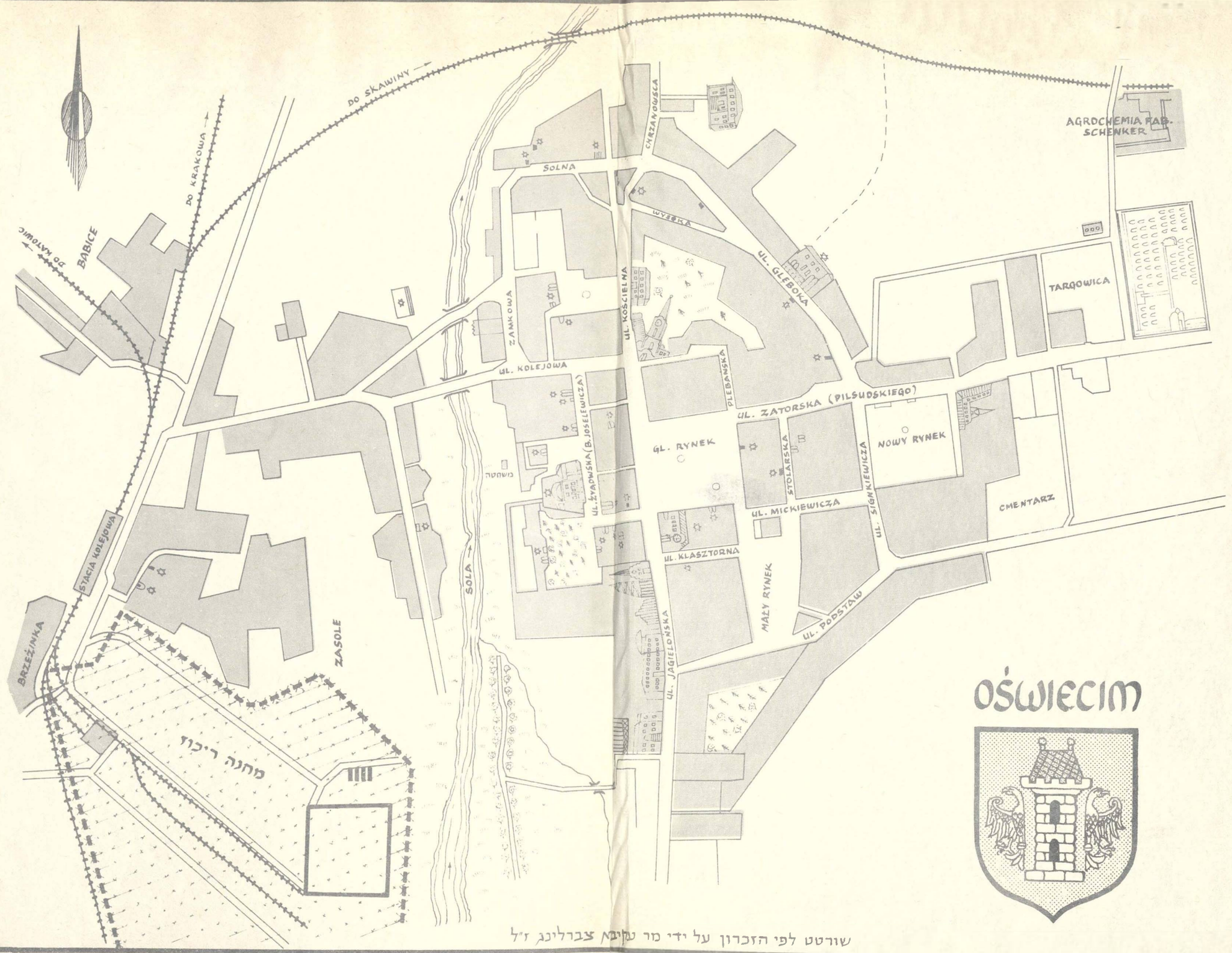
ספר אושפיצין

(אשוויינצ׳ים - אושוויץ)

שורטט לפי הזכרון על ידי מר עקיבא צברלינג ז"ל

ספר אושפיצין / יזכור בוך

ספר אושפיצין

(אשוויינצ׳ים - אושוויץ)

ערוך בידי
חיים וולנרמן
הרב אביעזר בורשטין
מאיר שמעון גשורי

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

הוצאת ארגון יוצאי אושפיצין בישראל
ירושלים, תשל״ז

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

©

כל הזכויות שמורות
לארגון יוצאי אושפיצין בישראל

דפוס גלאור ירושלים

התוכן

מבוא / פרופ׳ א. קציר, נשיא מדינת ישראל 9
בפתח / ה. יוסטוס 11
פארוואָרט / רעדאקציע 13

פרקי עבר / מאיר שמעון גשורי

על אושפיצין שקדמה לאושביץ 17
אושפיצין בכתבי עת שונים 126
לוח תאריכים היסטורי באושפיצין 141

עיירה יהודית / אליעזר שנקר

אבנים מספרות 147
פרוץ השואה 161

מוסדות ציבור / חיים וולנרמן

בתי הכנסת והמדרש 190
חברות ומוסדות צדקה וחסד 209
בתי חרושת ומלאכה 215
הוזירער פאריין 217
העיריה והקהילה 220

רבנים וראשי ישיבות

על ספר של רב אושפיצינאי 227
רבי מנחם מנלי סופר מאושפיצין 230
רבנו אלעזר מינץ / ד״ר גרשון מינץ, ירושלים 233
הרב ד״ר אפרים ישראל בליכר 234
רבי חיים צבי קופרמן / ח. צ. וולנרמן 235
רבי בנימין רוזנבלום / ח. ציון 236
הרב ר׳ מרדכי רוטנברג הי״ד 237
הרב ר׳ אלעזר הלוי רוזנפלד 240
הרבי ר׳ שלמה׳לה מסאסוב באושפיצין / אורי הניס 244
הרב ר׳ אליהו בומבך הי״ד 249
ראש הישיבה הרב ר׳ אשר זליג לאנדא 253
הרב ר׳ אליהו רוזן הי״ד / הרב זאב גוטליב, גלאזגוי 255
הרב ד״ר ראובן פרבר ז״ל / מ. אונגרפלד 257
ראשי ישיבות ומלמדים / ח. בן־יוסף 259
חסידות אין אושפיצין / יהודה קינדרמן 261
מלמדים אין שטעטל / חיים נבנצל 265

מפלגות ותנועות נוער

התנועה הציונית / יעקב בטר ושמואל בוכנר 269
החלוץ / שמואל בוכנר ונתן גולדפינגר 271
השומר הצעיר / רחל שוהם 273
תנועת המזרחי 274
הסתדרות פועלי־אגודת־ישראל / ח. ציון 277
ארגון ספורט "קדימה" / נפתלי קלינברגר 281
"קדימה" / יהושע פיילר 283
די ייִדישע יוגענד־אַרגאניזאציעס / ישראל פערטיג 284
בית־יעקב ובנות־אגודת־ישראל / ח. אבי־יונה 290

אישים ודמויות

ר' שאול דוד אנגלנדר 295
ר' משה הירשפרונג 295
ר' מיכל'ה בלומנפרוכט 296
יעקב בטר / ח. צ. שמחוני 297
לדמותו של ר' אברהם גרוס ז"ל 298
רבי פנחס גרייד / יוסיפון 299
ד"ר משה גולדברג / הנס לב 300
ר' חיים גולדברג / בן־יוסף 302
אליעזר גלייצמן ז"ל / הרב ידידיה פרנקל, הרב הראשי לת"א־יפו 303
לזכרו של אליעזר ז"ל / נתן שרף 304
וידום אהרן (ר' אהרן גרסטנר) / בן־ציון חיים 305
ר' יצחק הופרט ע"ה / ד"ר יעקב גולן 306
ר' משה'לה וואולקן (דער קליינער מושה'לע) 307
ר' משה וואולקן ז"ל 308
ר' מרדכי ווילדמן / ח. בריש 310
לזכרה של דבורה ווינהבר 311
ר' חיים זילביגר / שרה הרנדורף 312
חמי ר' חיים זילביגר ז"ל / צבי אליאש 313
ר' יהודה הכהן זילביגר ז"ל 315
ר' נתן הכהן זילביגר / שלמה זילביגר 316
ר' שלום כהנא 318
הנס לב / אלכסנדר גולדברג 319
ר' הרשל ענאך / אסתרזון 321
משה שמואל פריש / חיים וולנרמן 323
אברהם פיילר / יהושע פיילר 327
עקיבא צברלינג 328
ר' אברהם הלוי רינגר / א. אבינועם 329
ר' הרשל שתיל / נתן גולדפינגר 331

ר׳ יחיאל שינדל וביתו / יצחק לוי 333
משה אהרן שינדל 333
משפחתי העניפה / ראובן רוטנברג 334
דער גוטער שמואל / חיים וולנרמן 336
אלעזר ליאו שנקר 337

זכרונות ורשמים

פון מיינע זכרונות איבער אַשפיצין / גרשם באדער 341
די שטאַדט אַשפיצין / יעקב זייפטער, קליוולאנד 355
רבי און דאַקטאַר / אביעזר בורשטין 362
אושפיצין / אורי הניס 366
עיירתי / נתן גולדפינגר 371
רסיסי הווי / נתן שרף 377
עיירתי אושווינצ׳ים — עיר של דם ודמעות / רבי משה ווייס . . . 381
זכרונות מבית אבא / רגינה בנדזינסקי לבית ענוך 385
הנאהבים והנעימים / אלכסנדר שרף 388
נופי ילדות / אלכסנדר גולדברג 391
שואבי מים / חיים וולנרמן 394
טיפן פון כלל טוער / אשר ווייס 396
בדרך למולדת / יצחק צבעוני (פרבר) 399
מסיפורי אבא / גיטה לוי־וויסלר 403
מעשה שהיה / פלה רבט (ירוד) 406
שתי אפיזודות / יהודה שנידר 407
די פרוי פון גענו. פוילישן פרעזידענט — א בת־עיר 409
עיר וחלוציה / פרופ׳ דב סדן 411

הסביבה

זאטור / ח. שמחוני 417
דער אנהויב און דער סוף פון מיין שטעטל זאטור / א. עליאס . . . 421
בז׳ז׳ינקה / מרדכי שינדל־פריי 423
בז׳שצ׳ה 429
ליביונז׳ 430
חלמק 431

השואה

באם אזדמן / אורי הניס 435
לקחי ״אושוויץ״ / הרב שלמה גורן, הרב הראשי לישראל 436
א קאשמאר / הרב יצחק ידידיה פרנקל, הרב הראשי לת״א־יפו . . . 441
הלמדנו לקחי השואה? / הרב י. מ. אהרנסון, חבר הרבנות הראשית לפ״ת . 446
קהילה קדושה ומקום קדוש / ד״ר יוסף בורג, שר הפנים 449
למען ספר / גדעון האוזנר, שר בממשלת ישראל 451

ביקור באושוויץ ווורשה — מאי 1966 / אבא אבן, ח"כ 452
אושוויץ העיר והאזהרה / מנחם בגין, ח"כ 455
האדם היהודי מול אימת אושוויץ / שמואל תמיר, ח"כ 456
באושביץ אין מצבה ליהודים / משה פרגר, סופר השואה 458
זכור אושוויץ / לייב ראכמאן 464
יתגדל ויתקדש שמיה רבא / יחיאל גרנטשטיין 466
החובה לספר / שמאי גולן 468
א פושקע סארדינען / אביעזר בורשטין 470
מרד הזונדר־קומאנדו בבירקנאו 475
מיין באטייליגונג אין אויפשטאנד פון אוישוויץ / רייזל גרינאפעל . . . 478
רוזה רובוטה 480
אין הארץ פון גיהנום / זלמן גראדאווסקי 482
גבורת ישראל — או כצאן לטבח? / חיים ברנר 486
תעיתי כשה אובד / זאב פלצמן 489
דער חסידישער טאנץ אין אושווינטשים / מ. מארק 494
מאפילה לאורה / חנה ציגמן 499
מיין וואנדער וועג / חנה קויפמאן־ווייכמאן 501
לעבן און ליידן / גילה בורגער 503
ביבליוגרפיה של ספרים ומאמרים על השואה ועל הגבורה של יהודי אושבינצים . 505

יזכור

זכרון לנופלים 543
זכרון לראשונים / נתן גולדפינגר 557
יזכור לקרובים 563

סוף דבר

דברי אישים 617
סוף דבר / ק. צטניק 621

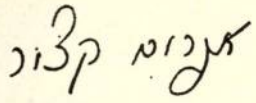
נשיא מדינת ישראל

ספר זה יחיד הוא ומיוחד בין ספרי "יזכור" הבאים להנציח את זכרן של קהילות ישראל שחרבו בשואה. הן באושוויץ הגיעה מלאכת אשמדאי לשיאה ושם זה — יותר מכל מושג אחר — מסמל בעינינו את עצמת החורבן שהנחית הכורת הנאצי על בני עמנו. יד הדמיון לא היתה מעלה על דעתה כי יצורי אדם מסוגלים לעולל לבני מינם, מה שעוללו הנאצים במחנה השמדה זה, ואף־על־פי־כן נעשה הדמיון למציאות מבעיתה.

עתה לאחר שמעשי זוועה אלה אכן קרו, הם הפכו לחלק בל־יימחה של ההיסטוריה האנושית ולפרק המחריד ביותר בתולדות עם ישראל. עלינו, בני הדור שחי בתקופה נוראה זו, מוטלת החובה לדאוג לכך שזכרה של השואה לא ימוש, לא מלב מחוללי המבקשים להשכיחה וגם לא מלב בניהם ובני בניהם של קרבנותיה. נעשה כן בהנצחת זכרם של ששת המיליונים על־ידי לימוד, כתיבה, התייחדות, נטיעה ובנייה ועוד יותר במאמץ עליון לחיזוקה וביצורה של מדינת ישראל, אליה נשאו הם את עיניהם בחזונם ובלכתם בדרכם האחרונה.

מדינת ישראל, בה התקבצו שרידי חרב שניצלו מן השואה, ואליה באים ויבואו — כך אנו מקווים — בני עמנו מארבע כנפות הארץ, היא לנו משום נחמה פורתא לחורבן הגדול, וככל שנעשה חיל, ברוח ובחומר, בחיזוקה וחישולה של מדינת היהודים, ברוח ערכי היהדות, כן נמלא אחר רצון אלה שאמונתם בנצח ישראל לא פגה, גם כשהלכו ללא שוב.

"ביום שחרב הבית, נולד משיח" אמרו חכמינו. אמונה זו בעתיד טוב יותר, למרות כל הסכנות והאסונות, הדריכה את עמנו מאז ומקדם והיא גם תהיה לנו מקור עוז וחזון שלאורו נלך, כשזכרון השואה לא ימוש מקרבנו.

ה. יוסטום

ב פ ת ח

אושפיצין — כך היתה בפי יהודים. מן הקדומות שבקהילות ישראל אשר בפולין — יושבת בצומת דרכים שבמערב גאליציה; לפנים, על גבולות "שלש הקיסרויות" ובערוב ימיה, סמוכה לגרמניה — שעטרת יוחסין לראשה, שלשלת ארוכה של דורות. יש אומרים: חמש מאות שנה, ויש אומרים: שש מאות שנה.

ומסופר באחד מפרקי הספר: רבים מבני אושפיצין, שיצאו ממנה ועברו לדור בכרכים, היו שבים אליה לעת זקנה; אמרו, טוב לדור בכרך גדול, אבל למות צריך יהודי באושפיצין. שבטוחים היו, כי בזכות הצדיקים הגדולים השוכנים עפר בבית העלמין הישן הפכה אדמתה לאדמת קודש.

והיא הפכה למקום משכן אפרם של שלושה וחצי מיליון קדושים.

אושפיצין — היא אושוויינצ'ים בלשון פולין — היתה לאושוויץ.

לגיא הצלמוות.

ולפנינו ספר זכרון העומד בייחודו הנורא.

*

מתוך הררי האפר, מבין מיליוני הקברים שאינם, מעמקי דממת החידלון היא עולה וניצבת לנגד עיניך — על הוד נופה סביב, על רחובותיה וסמטאותיה, בתי המסחר והמלאכה והחרושת, בתי הכנסת ובתי המדרש, צדיקיה ורבניה, חסידיה ומשכיליה, חברותיה ומוסדותיה — שוקקת חיים.

ששת אלפים יהודים ישבו בה.

עיירה.

עולם רחב ידיים. פורש כנפיים למרחב־יה, תוסס בעושר רוחו, מפעים בחיותו המשתפכת.

אתה קורא בפרקי הספר ולפניך שורשיה העמוקים והמעיינות שמהם ינקו — אדירי התורה וצדיקי עולם שישבו בה, באושפיצין, והניחו אבני

יסוד, ושזרו את ריקמתה, וחישלוה ונתנו בה אורחות חיים ותעצומות נפש — הם תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם, עד דור אחרון. ומגיע עדיך קול התורה שלא פסק בה ורינת חסידיה שמילאוה — חסידי באבוב וחסידי צאנז, וחסידי בלז וחסידי ראדומסק וחסידי סאסוב — הניגון שנמשך מדור לדור בשרשרת ארוכה, חוליה בחוליה — ועיניך רואות את עמוד האש אשר הלך לפניהם, והאיר להם את חשכת הימים.

תלאות רבות ידעו יהודי אושפיצין לדורותיהם — נאבקים ביום־יום, במחנק הגזירות והנגישות אשר ירדו ותכפו על כל בית ישראל ועליהם ולעולם לא פסקו — ולעולם לא יכלו להם; ולעולם לא ריפו את ידיהם ולא בא בלבם היאוש. שלעולם לא חלשה דעתם ולא נצטמצם עולמם בד' אמות העמל והמצוקה.

צאו וראו לא רק את חצרות האדמו"רים ואת בתי הכנסת ובתי המדרש שהיו בה — צאו וראו את המוסדות שמילאוה — מוסדות צדקה שבמסירות נפש ומוסדות תרבות — ואת התנועות שקמו בה; והאגודה הציונית הראשונה נוסדה בה עוד בשנת 1901; ותנועת "החלוץ" בשנת 1919.

צאו וראו את מלוא הקשת: התאחדות ציונית סוציאליסטית, ו"השומר הצעיר", ותנועת "המזרחי", ו"אגודת ישראל" ותנועה רביזיוניסטית, ופועלי ציון ימין, וויצ"ו — וויכוחים סוערים מילאו את חלל עולמה, ומאבקים וחלומות ומעשה רב. ומשכילים רבים היו בה, מהם בעלי שם ואנשי מעלה. עולם רחב ואפקים רחבים ותכול שמים.

ששת אלפים יהודים היו שם.

עולמות עולמות, שלובים אלה באלה — זה העולם היהודי אשר ידעת, נושא על שכמו את נצח ישראל — את משא עוניה של הגלות ואת האמונה הגדולה, ואת תקוות הגאולה הקרובה לבוא.

*

ק"ק אושפיצין שהיתה.

לפני היות אושוויץ.

שאודיה המוצלים מן האש העלוה בדם לבם, באותיות רוטטות, שכל אות ואות משם באה — מן האותיות הפורחות באוויר מעל לגיא הצלמוות, ונקבצו להיות לה ליד — אחת מאלפי הקהילות אשר אפרן נח על אפרה.

פארוואַרט

מיט אַ הייליקן ציטער און פּאַרכטיקן אחריות געפיל האָבן מיר געגומען אויף זיך די מיסיע צו רעדאגירן און צונויפשטעלן דעם ספר יזכור פאר אונזער שטאט אַשפּצין. צוויי חשובע צילן האבן מיר פאַר זיך געזען וועז מיר זענען צוגעטרעטן צו דער ארבעט: צו פאראייביקן דעם הייליקן אנדענק פון אונזערע ליבע און טייערע קדושים: עלטערן, ברידער און שוועסטער און קרובים וואס זענען טראגיש און בעסטיאליש אומגעקומען דורך די נאצישע מערדער אין די גאז קאמערן און אויסראטונגס לאגערן, און צו רעסטאווירירן דאס געשטאלט פון דעם אַמאַליקן שיינעם און ריינעם יידישן לעבן פון אונזער שטאט וואס איז געפלאַסן ווי אַ לעבעדיקער וואַסער־קוואַל אין מדבר פון גלות פוילן, און האָט פולסירט מיט אַ יוגנטלעכן אימפעט און לעבנסלוסט.

דאס יידישע אַשפּצין עקזעסטירט נישט מער. אַ חוץ יחידי סגולה פון שארית הפליטה וואס זענען געראטעוועט געוואָרן על פי נס און זענען צעזייט און צושפרייט איבער אלע פינף יבשות — האָט די גאַנצע באפעלקערונג דורכגעמאַכט די זעלביקע מארטיראַלאָגיע און אומקום ווי אַלע יידישע שטעט פון דער פוילישער מדינה. אַבער פאַר אונזער שטאַט אַשפּצין האָט זיך דער טראַגישער גורל מיט דעם נישט באגנוגנט. די נאַצישע רוצחים האָבן פארוואנדלט אונזער שטיל און רואיק שטעטל פאר אַ גיהנום־טאל און קברות־שטאַט פון גאנצן אייראַפּייאישן יידנטום, און דעם בכבודיקן און יחוסדיקן נאַמען אַשפּצין האָבן זיי אויסגעקרימט און פארטוישט אויפן שרעקנס נאַמען — אוישוויץ. פארוואָס האָבן די נאציס אויסגעוועלט אונזער שטאַט פאַר זייערע גרויליכע בעסטיאלע צוועקן? קיין לאָגישע תשובה איז אויף דעם נישטאַ, פונקט אַזוי ווי עס איז נישטאַ קיין לאָגיק אין דער פלוצלע־כער פארוואנדלונג פון אַ "הויך קולטורעל פאָלק" אין ווילדע בלוטדורשטיקע חיות וואס איז נישט געווען זייער גלייכן זינט די מענשהייט באַשטייט.

אין אייניקלאנג מיט די פאַרגעניגענע צילן, האָבן מיר זיך אין דאָזיקן יזכור בוך באַמיט אַרויסצוברענגען דעם פילפאַרביקן לעבן פון אַמאַליקן יידישן אַשפּצין, די היסטאָריע פון שטאט אויפן פאַן פון אַלגעמיינעם יידישן לעבן אין גאליציע, דעם געזעלשאַפטלעכן, סאָציאַלן, עקאָנאָמישן און רעליגיעזן לעבן פון שטאַט אין לעצטן דור, די טעטיקייט פון פאַרטיין, יוגנט אַרגאַניזאַציעס, קהלישע אינסטיטוציעס, בתי מדרשים, חדרים און ישיבות, רבנים און אקאדעמיקער, עסקנים און כלל טוער. דערביי האָבן מיר מיטן דאָזיקן אנדענקונגס בוך אויפגעשטעלט אַ וויירדיקע מצבה און אנגעצונדן אַ נשמה ליכט אויפן אומבאַקאַנטן קבר פון די אַשפּצינער קדושים וועמענס אַש און ביינער זענען צעזייט און צעשפרייט איבער די פלייענ, בערג און טאָלן פון דער פוילישער ערד.

מיר האָבן געגעבן אין דאָזיקן בוך אַ פולע אַפּשפּיגלונג פון שרעקלעכן לייד און פיין וואס אונזערע שטאַטלייט האבן דורכגעמאַכט צוגלייך מיט אלע פוילישע יידן אין די בלוטיקע מלחמה יאָרן, אַבער גלייכצייטיק האבן מיר נישט געקענט פארהוילן די קאַטא־סטראָפאַלע פארטילקונגס ראָלע וואס אונזער אַשפּצין־אוישוויץ האט געדינט פאר די ארכי מערדער אין זייערע אויסראטונגס פלענער פון פוילישן יידנטום. מיר האָבן דערפאר גע־בראַכט אין בוך אַ ביבליאָגראפישע ליסטע פון איבער פינפהונדערט ביכער און אַרטיקלען

וואס זענען געשריבן געוואָרן מיטן בלוט פון הארצן דורך פאַרשידענע אויטאָרן איבער אוישוויץ. אויסער דעם, באַטייליקן זיך אין בוך אנפירנדיקע יידישע פערזענלעכקייטן און הונדערט פאַרשער מיט מאמרים וועגן דער באַדייטונג, פאַלגן און וויכטן פון דער אוישוויצער טראַגעדיע אויף דער געשטאַלטונג פון יידישן פאַלק אין צוקונפט און איר השפעה אויף דער יידישער היסטאָריע. עס איז באצייכנסווערט דער אַרטיקל פון לעצטן אַשפּצינער ראש הקהל ר׳ אליעזר שענקער וואס שילדערט מיט גרויס טאלענט די געשיכטע פון זיין פאַר־צווייגטער יחוסדיקער משפחה און באשרייבט זיינע אייגענע איבערלעבענישן אַלס שליח ציבור פון געפּייניקטן פאַלק אין די מלחמה יאָרן. די דאָזיקע זכרונות האָבן אַ ליטעראַרישן און היסטאָרישן ווערט. אַ היסטאָריש חשיבות האָט אויך דאָס אַרטיקל פון פרוי גרינאַפּל וואָס באשרייבט אירע און אירע פרייַנדינס הילף צו דעם אויפשטאַנד אין אוישוויץ, און עס ווערט באלויכטן דער נאָמען און פערזענלעכקייט פון אויפשטאנדס פירער זלמן גראַדאָווסקי, וועמענס ליטעראַרישער אייגנארטיקער מאָנוסקריפּט איז געפונען געוואָרן אויפן שטח פון קרעמאטאָריום דורך פרייַנט וואָלנערמאָן, און אַ אויסצוג פון כתב־יד זעט דאס ערשטע מאָל ליכט אין אונזער בוך.

מיר דרוקן אויס אונזער טיפע דאנקבאַריקייט דעם פרעזידענט פון מדינת ישראל פראָפעסאָר אפרים קציר, דעם פּרעמיער מיניסטער מנחם בגין, דעם רב הראשי הרב שלמה גורן, דעם רב ראשי פון תל־אביב הרב י. י. פרענקל, דעם מיניסטער ד״ר יוסף בורג, רבנים, כנסת דעפוטאַטן, שרייבער, חורבן פאָרשער און אַלע אַשפּצינער לאָנדסלייט וואס האָבן זיך באטייליקט מיט מאמרים, זכרונות און אַפּשאַצונגען. אויך דאָנקען מיר אלע פרייַנט וואָס האָבן מיט זייער מאַטעריעלער הילף דערמעגלעכט דאָס דערשיינען פון דאָזיקן יזכור בוך.

מיט פולן באווּסטזיין, אז מיר האָבן ערלעך און געוויסנהאַפט אויסגעפירט אונזער פליכט, קענען מיר דאָך נישט באַהויפטן, אַז די ארבעט איז ארויס פולקאָם אָן פעלערן. דער באַשיידענער רעדאַקציע קאָלעגיום האט קוים געקענט באגרייפן דעם גאנצן אומפאַנג פון דער קאָלאָסאָלער צוגרייטונגס ארבעט. קיין היסטאָריש מאַטעריאל, אַרכיוון און דאָקומענטן זענען נישט געשטאַנען צו אונזער דיספּאָזיציע. באָונדער האט באַשוועדט דער גלייכ־גילטיקער צוגאנג און באַציאונג פון אסאך שטאָטלייט וואס האבן נישט געהעריק אָפּגעשאַצט די וויכטיקייט פון יזכור בוך און האָבן טראָץ אונזערע ביטעס און וועגדונגען זיך נישט אָפּגערופן מיט פאָזיטיווע הילף. דאס לאָזט זיך פילן, בעיקר, אין דער אָפּטיילונג פון ״טיפּן און געשטאלטן״ ווו אַ צענדליק חשובע פערזענלעכקייטן, עסקנים, פאַרטיי פירער און סתם חשובע בעלי בתים, זענען דורכגעלאָזט געוואָרן, נישט חלילה בייזווילליק, נאר עס איז נישט געווען וועד עס זאל פשוט באשרייבן זייערע ביאָגראַפישע פרטים און טעטיקייט געביטן. כאָטש מיר פילן זיך נישט שולדיק — בעטן מיר דאָך אנטשולדיקונג און פארצייַונג.

זאָל דער דאָזיקער בוך זיין אַן אנדענקונגס מאָנומענט פאר אייגער פון די חשובסטע און שענסטע יידישע קהילות אין פוילן, אונזער שטאָט אַשפּצין, וווּ עס האט אַמאָל פולסירט אַ רייך יידיש אַריגינעל לעבן פון תורה און חכמה, קולטור און שאַפן, גייסט און נשמה, ביז דער שוידערלעכער פייַנט איז געקומען און פארטיליקט אַלץ ביזן דנאָ. זאָל דער בוך דינען פאר אַ נשמה ליכט און אַ קדיש זאָגן פאר אונזערע עלטערן און קרובים וואס זענען אומגעקומען אויף קידוש השם נישט פאר קיין שולד, נאָר דערפאַר ווייל זיי זענען געבוירן געוואָרן יידן: יתגדל ויתקדש שמיה רבה!

ר ע ד א ק צ י ע

מ. ש. גשורי

פרקי עבר

מ. ש. גשורי

על אושפיצין שקדמה לאושביץ

(דברים על פרקי העבר)

לאושביץ יצא שם בכל העולם כמקום השמדה ומחנה־מות, כעמק הבכא, כאי־השדים של הנאציזם הגרמני, עם כל מיני תוארים המסמלים את הפראות והכליון של אליל השנאה הטוטאלית לנברא בצלם. ותוך כך שוכחים לתאר ולספר על אושפיצין שלפני השואה ועל הקהילה היהודית בתוככי אושפיצין שעמדה על הגובה הציבורי מכל הבחינות לא פחות מערים ועיירות אחרות. אין אני יכול ורשאי להתחיל בדברי ימי אושפיצין מפרשת בראשית טרם שאתעכב במקצת על סופה הממשי של הקהילה, שאתה נעלם השם הישן אושפיצין ובמקומו בא השם הדרקוני אושביץ שפירושו: הרס ואבדון, שואה וצלמות, הרת אסונות ופורעניות שאין בידי כל המונחים ושמות התאר לקטסטרופה אנושית זו לבטא במלואה את הגיהינום של אושביץ.

אף השם אושביץ נגזר מן העיירה הפולנית הנידחת אושביינצים ששמה לא היה ידוע מחוץ לגבולות פולין. העיר אושפיצין (בפי היהודים) ששכנה בקרבת הנחל הקטן סולה שכנה בשלזיה הפולנית, תערובת מוזרה של גרמנים ופולנים שספגו מאות בשנים השפעות של תרבות סלאבית וגרמנית לסירוגין. שפתם הפולנית מתובלת במלים גרמניות רבות, והגרמנית עשירה בניבים פולניים. כשפתם כן נאמנותם הלאומית היתה בלתי יציבה, והם פסחו על שני הסעיפים.

כ־12.000 תושבים ישבו באושפיצין, ומהם כמחצית יהודים. היהודים, כברוב עיירות גליציה, עסקו גם כאן במסחר זעיר ומלאכה ושמרו באדיקות על מצוות דת ומסורת אבות. במרחק שני קילומטרים מן העיר נבנה עוד בימי הממלכה האוסטרו־הונגרית קסרקטין צבאי. היו אלה 16 בנינים בני קומה אחת שנשתמרו בחליפות הזמנים והמשטרים והם שימשו גרעין המחנה. בסמוך לאושביץ עוברת הסולה, אפיק צדדי של נהר הויסלה — בסביבות אלה עדיין נהר לא רחב, העושה את ראשית צעדיו. בימים בהירים, שהם מועטים במשך השנה (ערפל פוקד תכופות את המקומות האלה), רומזות מרחוק הפסגות המושלגות של הקארפאטים ביופיים הפראי.

מסתבר, שסגולות המקום לא היו מן המצויינות. ואילו היו באים ושואלים את היהודים אם לא כדאי לבחור להם מקום־ישוב יותר טוב מבחינות שונות, אחרי שסביבות אושפיצין האדמה היא ביצתית המפיצה קדחת ושיגרון, האקלים קשה וחליפות קיצוניות במזג האויר באות ועוברות במפתיע — יתכן שההערות הללו היו מטילות פחד על היהודים שבאו לשכון בתוכה. מאידך — הרי כל ישובי הגולה היו מעין ישיבת ארעי, ישיבה לשעה, במשך מספר דורות, בעוד שכל יהודי דתי ידע שיש לנו ארץ מובחרת

בידי האבות בארץ כנען ועם הפדות נחליף את ישיבת־ארעי בגלות בישיבת־קבע בארץ־מולדתנו האמיתית בארץ־ישראל.

מבחינה גיאוגרפית היתה אושפיצין מרוחקת 286 ק"מ מוורשה בירת פולין. ודווקא בפינה נידחת וחשוכה זו, המוסתרת בפני זרקורי ההתענינות של העולם הגדול, נמצא צומת־דרכים ומסילות־ברזל חשובים. לפני מלחמת העולם הראשונה נמצאו בקירבה יחסית לאושפיצין גבולות אוסטריה, פרוסיה הגרמנית, רוסיה (פולין הקונגרסאית), צ'כיה והונגריה.

ועל אף כל אלה העלה הישוב היהודי שרטון באושפיצין ששימשה מרכז לחיים יהודיים כשרים, ובו היו מצויים יהודים בעלי זקן ופאות, גרביים לבנות ושטריימלך, עם בתי אדמו"רים וקלויזי חסידים שונים. הקהילה היהודית באושפיצין היוותה את היסוד של חיים עממיים יהודיים במלוא מובן המלה. במשך מאות שנים רקמו יהודי אושפיצין אגדה של מידות נאות ומעשים טובים, של גאולה וחיי רוח. לא חסרו בה אישים, אצילי הנפש וענוי הרוח, וגם משכילים וציונים שנשאו נפשם להשתחרר מכבלי הסביבה, ואף המוני פשוטי העם יגיעי העמל — תפארת חייהם היתה נסוכה במעשיהם התמימים והאצילו זוהר כה רב סביבם.

על אושביץ האיומה כבר סופר הרבה בספרים, מחקרים, סיפורים ותיאורים למעלה מן המשוער, ועוד לא יבשה הדיו להמשיך התיאורים על אושביץ השאול. אך על אושפיצין שקדמה לאושביץ טרם נכתב, ומה שנכתב לא היה בולט למדי. בפרקים הבאים אנו באים לגולל כמה פרשיות מקורות העיר וחיי ציבורה ואישיה. יכירו נא בני הדורות הבאים וידעו לשאוב ממקור מחצבתם כוחות גנוזים לחישול מאמצי רוחם.

פרק ראשון

היה היתה אושפיצין...

אושפיצין בימי הבינים: מושב לנסיכים ושרים. — פיאסט אבי שושלת נסיכי אושפיצין. — אושפיצין במפת אדריס משנת 1150. — עובדי אלילים באושפיצין. — אושפיצין העיר בימי יסוד פולין. — ידיעה ראשונה על אושפיצין מ־1179: אושפיצין מורשה לנסיכי בית פיאסט. — מיישקו אדוני אושפיצין ב־1290. — ולאדיסלב נסיך העיר הראשון ב־1316. — הענקת זכויות מגדבורגיות לעיר בשנת 1291. — בירת נסיכות אושפיצין ב־1317. — אושפיצין ברשות פולין מ־1457. — המלך קזימירש יאגילונצ'יק באושפיצין ב־1471. — זכויות 3 ירידים לעיר ב־1519. — דליקת העיר ב־1564. — גשר על הוויסלה ליד העיר ב־1572. — כיבוש העיר בידי השוודים ב־1655. — שריפת העיר בידי השוודים ב־1656. — מיפקד האוכלוסין בעיר ב־1660. — כיבוש העיר בידי האוסטרים ב־1787. — תבערה גדולה בעיר ב־1863. — קרב עם הפרוסים בעיר ב־1866. — אוכלוסיית העיר 5414 ב־1890 וב־1910 10.127, ב־1921 12.187, ב־1938 13.000 תושבים.

א. אושפיצין בימי הבינים

אושפיצין היא מושב עתיק־יומין ושימשה מושב לנסיכים ושרים, ומרוב עתיקותה אבדה תעודת לידתה. כרגיל יודעים ההיסטוריונים את שנת הלידה לא רק של כל עיר ועיירה, אלא כמעט גם של כל כפר ומושב. ואילו על השאלה: אושפיצין מתי נוסדה ובידי מי נוסדה, אין עדיין תשובה. היו זמנים שבהם נשאלה השאלה: מי קדם למי: מדינת פולין, או העיר אושפיצין? על מדינת פולין ידוע שהיא הופיעה בזירתה ההיסטורית של אירופה רק במחציתה השניה של המאה העשירית, ושמה של פולין הוזכר בכרוניקות הגרמניות רק אחרי שהשליטים הגרמניים השתלטו על העמים הסלאביים במערב והגיעו גם אל תחומי פולין בשנת 963. אך עוד מאה שנה קודם לכן, במחציתה השניה של המאה התשיעית, היתה קיימת ממלכה מאורגנת של כמה שבטים פולניים עם בירתם בקראקא שעל נהר הוויסלה. היו כמה נקודות־מגע בין קראקא ואושפיצין, מלבד היותן קרובות באופן יחסי זו לזו. אף קראקא היתה עיר עתיקה ששמה נזכר לראשונה במאה העשירית, ובה ישב הגמון משנת האלף[1]. קראקא לא שבעה נחת מאושפיצין קרובתה וסבלה ממנה די צרות במשך מאות השנים הראשונות, ואפשר להשתמש בדברי הנביא "מהרסיך ומחריביך ממך יצאו" (ישעיהו מט, יז). פיאסט היה אבי שושלת המלכים הראשונה ששלטה בפולין מן המאה ה־10 ועד המאה ה־14. ודווקא

1. קורות העיר מובאות אמנם ב"מילון הגיאוגרפי של ממלכת פולין", באנציקלופדיה הכללית של האחים אורגלבראנד מוורשה, ב"אנציקלופדיה גוטנברג" שהופיעה בקראקא, בספר "פולין" של באלינסקי וליפינסקי. אך יותר פרטים באים עליה בספרו של הד"ר י. פוטק שהופיע בקראקא בשנת 1938 (בפולנית), ומסתבר שאושפיצין נזכרה לראשונה עוד קודם לקראקא.

הנסיכים מיוצאי חלציו של פיאסט שמשלו באושפיצין הרבו בהנחת מכשולים בצורות שונות על דרכי ההשתייכות המדינית והכלכלית למלכי פולין שישבו בקראקא.

ראשוני תולדותיה של אושפיצין טובעים בחשכת התקופה הפרי־היסטורית. במפת אדריס (גיאוגרף ערבי 1100—1166) משנת 1150[2] צויין המקום כעיר פורחת. עוד לפני יסוד פולין היתה אושפיצין כבר קיימת במשך זמן מסוים, בלי שנשארו עליה איזה פרטים וידיעות. אבל ידוע שמבחינת השתייכותה הפוליטית עברו עליה גלגולים שונים. מסתבר, שיסודה של אושפיצין קדם גם לקביעת השם הגיאוגרפי לשלזיה שבה נכללה, ובה ישבו שבטים סלאביים, ובעיקר הלוזיצאים (וונדים) שישבו בתקופה ההיסטורית בין הים הבאלטי ועד לאלפים[3], ורק במאה ה־8 החלו הגרמנים להדפם מזרחה. הוונדים ישבו גם בחבל הסמוך לאושפיצין שנקרא אחר כך בשם "זגלמביה הדומברובאית". כשלזיה עצמה — וכן אושפיצין — הן עברו מפעם לפעם מרשות לרשות בהחליפן את רבונותן הפוליטית פעם בגרמניה, בוהמיה, מוראביה. באושפיצין ישבו זמן רב עובדי־אלילים (פוליתיאיסטים) שהיו אופיים לכל הדתות הקדומות, ורק עם עבור אושפיצין לריבונות פולין נכבשה אף היא עצמה לנצרות הקאתולית, אחרי שבלחץ גרמניה נטבל מיישקו נסיך פולין משושלת פיאסט לנצרות בשנת 966.

אושפיצין נמנתה איפוא לאחד ממקומות־ישוב המעטים שהעלו כבר שרטון עם יסוד פולין, בלי שנדע מתי נוסדה ובידי מי. וכשם ששמה לא נזכר בספרי הכרוניקות מאז יסודה עד ליסוד פולין — כך אין לנו עליה ידיעות גם על תקופת קיומה עד שנת 1179, פרט לידיעה שמהמאה ה־10 משלו בה דוכסים לבית הפיאסטים הפולני, כשם שמשלו גם בדוכסויות אחרות של פולין (מאזוביה ועוד). אמנם היתה בה ובסביבתה גרמניזציה חזקה. יתכן שההיסטוריה הפולנית התעלמה ממנה בעקב סיבה זו. ברם ידוע שבתור נקודה גיאוגרפית חשובה שימשה אושפיצין מקום מעבר חשוב ונתיב למסחר בין הארצות הרחוקות שבמזרח ובמערב, ובזכות זו בלבד כבר לא היו חיי עיר זו אפורים ומונוטוניים. אושפיצין שכנה בקרבת נהר הוויסלה שביחד עם נהר האודר שימשה מימים קדומים נתיבות למרחקים, וכנראה שהחומר על גביית מסי־מעבר בתחנת אושפיצין אבדו במרוצת הזמנים.

גם מאז צירופה של אושפיצין לפולין לא נמצאה תמיד בחסותה. ואין פלא. השליטים הפולניים של שלזיה סייעו להתישבות הגרמנים שהלכו ורבו בארץ, ואף באושפיצין בכללה. הקשר בין אדמת אושפיצין עם שלזיה, ובמיוחד עם נסיכות אופולה, מציין את התאריך של שנת 1179, כלומר, מהרגע שקאזימירש ה"צדיק" — הסנדק להתנצרותו של קאזימירש בן נסיך אופולה, העניק לו כמתנה את הערים אושפיצין וביטום עם עוד מושבים. מיישקו, אדוני אדמת ראטיבור, אושפיצין ועוד, ריכז תחת שלטונו חלק חשוב של שלזיה, שאחרי מותו עברו בירושה לבנו קאזימירש. ואחרי מותו של זה עבר השלטון לאחר זמן לידי בנו מיישקה השני, ואחרי מותו — לבנו ולאדיסלב. בימיו גדלה והתרחבה אדמת אושפיצין בשטחים טריטוריאליים חדשים בגדה הימנית של הנהר סקאבה עד

2. אדריסי אבו עבדאללה, ממשפחת המלוכה של האדריסיים הערבית, שערך מסע גדול גם באירופה ובמשך 15 שנה עמל בהכנת מפת־עולם על־פני לוח־כסף גדול.

3. הוונדים — שרידי שבטים סלאביים — הנודעים גם בשם סורבים או לאוזיטים, נדחקו מתחום שלזיה־עילית לשטח זכסוניה שעל גדות נהר האלבה ובירתם היא העיר באוצן לא הרחק מדרזדן בירת סכסוניה.

לנהר סקאבינקה. בשנת 1289 ביצעו ארבעת בני הנסיך ולאדיסלב את חלוקת הנסיכות האופולית, שלפיה עברו אדמות אושפיצין, צ׳ישין וראטיבור לשלטון שני האחים מיישקו ופשימיסלב, ובשנת 1290 חילקו שוב שני האחים ביניהם את הירושה, ומיישקה קיבל לרשותו את אדמות אושפיצין וצ׳ישין, בצרפו אליו את התואר ״נסיך צ׳ישין ואדוני אושפיצין״. אך משנת 1291 עבר הנסיך מיישקה להשתעבד למלך הצ׳כים. אחרי מות מיישקה (בשנת 1316) ביצעו שני בניו את חלוקת הנסיכות צ׳ישין, וכתוצאה מכך עברה אדמת אושפיצין וכן נסיכות אושפיצין לידי הנסיך ולאדיסלב. היה זה הנסיך האושפיצינאי הראשון שעמד ברשות עצמו ללא כל תלות פוליטית לפולין או לצ׳כיה. יורשו בנו יאן (בכינויו ״סכולאסטיק״) קיבל עליו בשנת 1327 את השעבוד למלך הצ׳כים. בשנת 1335 סילק קזימירש מלך פולין את ידיו מתביעת פולין לנסיכויות שלזיה, ובהן גם לנסיכות אושפיצין. אחרי מות יאן ה״סכולסטיק״ עבר השלטון על הנסיכות לידי בנו יאן השני, ואחרי מותו ערירי ללא בנים בשנת 1405 עברה נסיכות אושפיצין לידי פשימיסלב הראשון נסיך צ׳ישין. קרוב לודאי שעוד בחייו העביר נסיך זה את נסיכות אושפיצין לידי בנו פשימיסלב השני, שנרצח בראשון לינואר 1406, כשבנו קזימירש היה עוד בלתי מבוגר, והשלטון עבר לידי אחי הנרצח הנסיך בולקו. ורק בשנת 1414 קיבל לידיו הנסיך קזימירש את השלטון על נסיכות אושפיצין ומקומות אחרים וכיהן במשרה זו עד לשנת 1433. הוא השאיר אחריו שלושה בנים: ואצלב, פשימיסלב ויאן. נסיכים אלה כיהנו בראשונה במשותף וכל אחד מהם הכתיר עצמו בתואר ״נסיך אושפיצין״. אך בשנת 1445 ביצעו הנסיכים הללו את חלוקת נסיכות אושפיצין וכל השייך לה, והנסיך יאן השלישי קיבל את נסיכות אושפיצין וגליבץ. האחדות הרשמית של נסיכות אושפיצין נשארה רק בתואר ״דוקס אוסוונצימנסיס״, שהיו משתמשים בה בצירוף התוארים החדשים האחרים. כל אותו פרק זמן היתה אושפיצין וארץ שלזיה כפופה לפמליה של נסיכים מהשושלת הפולנית פיאסט. רק בשנת 1327 התאמץ הקיסר זיגמונט הלוכסנבורגי לשפוך את שלטונו על ברסלוי בירת שלזיה. הדבר עלה בידו רק בשנת 1335, ולאחר עשרים שנה עברו לרשות הלוכסנבורגים גם שאר הערים והשטחים של ארץ שלזיה[4].

באותם הימים כבר היו מצויים באושפיצין שוק, לשכת־מכס כנסיה פרפית, ובוודאי השתייכה לסוג הערים. זכויות עירוניות — כדוגמת לבובקה אשר בשלזיה התחתית — היא קבלה במחצית המאה ה־13 (לפני שנת 1272), ובשנת 1291 העניק לה מיישקו נסיך צ׳ישין — נוסף לישנות — גם את הזכויות המגדבורגיות והרחיב בהרבה את זכויותיה, ובין השאר אף העניק לה את הזכות להקים בה מחסנים למלח ועופרת. בשנת 1317 עלתה אושפיצין למדרגת בירת הנסיכות בשם זה, תוך נתיקתה מהנסיכות הצ׳ישינית; באותו זמן כבר היו בה שתי כנסיות פרפיות ומנזר לדומיניקנים שנוסד בידי הנסיכה אויפרוזינה רעית הנסיך ולאדיסלב, וזמן מה אחר זה הוקם המנזר הפרנציסקני. פאר בירת הנסיכות האושפיצינית מתואר בידי קמיונצקי במשפט דלהלן: ״אושפיצין עיר מהוללת — זאטור בסיימיק, קנטי פינה יקרה קדושה גם בשווקיה, ואדוביצה היתה מתפארת בוואדוביצאים הפקחים, זיוויץ באדנותה הרחבה, במגדל המהולל״. מלבד חמש הערים הללו השתייכו לנסיכות 159 כפרים.

4. פרשת הקרבות והמאבקים בנסיכויות שלזיה בין נסיך לנסיך בתוך משפחת הפיאסטים מוכיחה גם באורח פסיכולוגי את כושר ניהולם הכושל ויצרם להשתלטות, מה שהביא בהכרח לחינוך אנטישמי כלפי היהודים היושבים בקרבם.

הגבול המערבי של אדמת אושפיצין היה בתוך הגבולות של שלזיה, אדמות צ׳ישין ואושפיצין. גבולות אלה התכסו בחלקם מהגבול המשותף של הדיציזיה הקראקובאית והוורוצלבית. אכן אדמת אושפיצין השתייכה תמיד לדיציזיה הקראקובאית, בעוד שאדמת צ׳ישין השתייכה לדיציזיה הוורוצלבית. היה זה איפוא הגבול הישן־נושן, שבמשך שנים היה כפוף לשינויים יסודיים, עד שלבסוף המשיך להתקיים ללא שינויים, ועד היום הוא משמש גבול חלקי בין האזור (ווייבודסטבו) של קראקא ושלזיה. ואילו הגבול הדרומי המפריד בין שלזיה האושפיצינית לבין הונגריה מהוה שלשלת הרי הבסקידים מצד מערב של פסגת הגבעה הרמה יאלובצה במזרח ועד לוולוביצה במערב. לנסיכות אושפיצין היו גבולות משותפים עם פולין בצד מזרח ובצד צפון. הנהר ויסלה היוה את הגבול הצפוני של שלזיה האושפיצינית. גבול זה המתחיל בצד מערב ליד שפך הביאלה, היה אחרי שפך נהר הפשימשה לגבול פנימי שליזי, תוך הפרדת אדמת אושפיצין מאדמת רציבור. משפך הפשימשה עד לשפך הסקאבה ייצג נהר הויסלה גבול בין הקאשטלניה הקשאנובית לבין אדמת אושפיצין. הגבול בין שלזיה ופולין משנת 1274 החזיק מעמד ללא שינוי עד לשנת 1462, או במשך 188 שנים. במשך כל הזמן הזה הגיע הגבול עד אחרי הסקאבינה שליד קראקא, או שקראקא בירת פולין היתה אז עיר הספר, תוך שכנות עם שלטון המלך הצ׳כי.

ב. אושפיצין ברשות פולין

נסיכות אושפיצין היתה במאות האמורות אחת מקרוב לעשרים נסיכויות מיוחדות בשלזיה, והתפוררותה בין יתר גלילות פולין היתה הגדולה מכולן. ובשל ההתפוררות הפיאודלית העצומה של פולין יכלו התתרים לבצע את התנפלותם הראשונה והגדולה ביותר על פולין בשנת 1241, שלא נעצרה אלא במלחמה שעל־יד ליגניץ בשלזיה. התנפלות המונגולים על שלזיה לא הסבה בנסיכות אושפיצין נזק רב, אחרי שהגייסות נמנעו מלבוא בערבות גדולות והם נעו לצד מערב לאורך הוויסלה. אדמת אושפיצין היתה עוד במאה ה־13 ערבה מיוערת גדולה, מלבד סביבת זאטור ואושפיצין שבה קמו מושבים ישנים ביותר של הנסיכות, ושאר השטח של הנסיכות החל להתאכלס רק בדרך התישבות שבוצעה בסוף המאה ה־13 ובמחצית המאה ה־14. מההרס שגרמו הפולשים יכלו איפוא לסבול באותה תקופה רק המושבים שמעבר לוויסלה. פולין יצאה מן המלחמה הזאת חרבה והרוסה. אך התתרים נסוגו מן הארץ. גם התנפלותם של התתרים בשנת 1259 והשלישית בשנת 1287 השמו את פולין עד לסביבת קראקא, ועליהן חסרים פרטים ביחס לאושפיצין והסביבה.

בשנת 1457 מכר יאן, הנסיך האחרון של אושפיצין, את הנסיכות לקזימירש יאגילונצ׳יק. לא קל היה הדבר. יאן הפיק תועלת מהצטברות כנופיות מרצחים ופלוגות ליסטים ממלחמות ההוסיטים ששוטטו בנסיכות, והוא ארח לחברה אתם במעשי חמס ושוד בגבולות פולין. לשם ריסונו יצא דירסלב ריטוויאנסקי לקרב על אושפיצין, כבש את זאטור ומסרה לוולאדיסלב יאגיללו. אך המלך מסר ב־24 ליוני 1440 לנסיכות אושפיצין את זאטור ונחלאות אחרות, בהשאירו לעצמו רק את בארוואלד ששימשה קן לשודדים. דבר זה גרם לקרב גייסים עם הנסיך, שבלם את המסחר הפולני, בשדדו בדרכים את סוחרי קראקא ובלקחו חלק בהתנפלויות על פולין. בעקב סיבה זו יצאו נגדו הסטארוסטה יאן משצ׳יקאו׳וב ויאן קורופאטבה שר־האוצר מלובלין, שמו מצור על אושפיצין, ובאיימם

בהפקעה אילצו את הנסיך להכנע למלך בשנת 1453. הנסיך הודה באשמה שייחסו לו והתחייב להכנע למלך ולשלם דמי־עונשין בסך 1100 זהובים, מה שהבטיח באחריות במסרו בעבוט את הארמון באושפיצין. בהתאם להסכם זה והסכמים הקודמים נשבעו העומדים בראש הנסיכות שבועת־אמונים למלך קזימירש יאגילונצ׳יק, שאישר לעיר ולנסיכות את כל זכויותיה הקודמות. זמן קצר אחר זה הלוה קאזימירש הרביעי ליאן מאה זהובים, ובשנת 1455 עוד 4300 מרק ועשרים זהובים, ואחר זה משך מיקוליי מדובוביץ — מנהל המשק של נסיכות אושפיצין — מסמך, שבו הודיע שנחתם הסכם על הארמון ועל הנסיכות האושפיצינאית. גם אז לא עלה על דעת יאן הנסיך לקיים את הבטחתו, והמשיך להתחבר עם חבורות שודדים. ורק אחרי שהסתבך מחדש והתאכזב מתקוותיו הוא נסוג מזכויותיו על הנסיכות לטובת המלך ב־22 לפברואר 1457 תמורת 50 אלף מרק כסף. ושנתיים אחר זה אישר למלך על הסכום שקיבל. עם מותו של יאן בשנת 1497 דעכה שושלת הנסיכים האושפיצינאית באושפיצין[5].

לנסיכות אושפיצין היה דגל עם נשר אדום ואות של זהב "או" על החזה. דגל זה נשתמר גם אחרי סיפוחה לאזור הקראקובאי. התושבים קיבלו זכויות שוות עם הנתינים הפולנים, בהשאירם להם פקידים וסיימיקים מיוחדים. לרכישת נסיכות זו ייחסו ערך רב לפולין, **באשר ששטח זה היה מאוכלס מאוכלוסיה פולנית טהורה**, ונמצא רק במרחק מילין ספורים מבירת המדינה. הפעולה הראשונה מטעם מלכי פולין בנסיכות שנרכשה היתה אישור הזכיון משנת 1291 בידי קזימירש הרביעי בשנת 1454, שאושר אחר כך מחדש בידי זיגמונט אוגוסט בשנת 1564. הנסיכות האושפיצינאית לא נספחה מיד לכתר כי־אם נשארה יחד עם נסיכות זאטור שנקנתה בשנת 1494 בפיקוח שר־המחוז (סטארוסטה) אושפיצין־זאטור. ורק בשנת 1564 סופחו שתי הנסיכויות הללו לווייבודסטבו הקראקובאית, והיוו את ה"מחוז השליזי" שלה. בשנת 1471 ביקר באושפיצין המלך קזימירש יאגילונצ׳יק, שהוליך את בנו ולאדיסלב בלוית כבודה גדולה של נסיכים ובישופים, 7000 פרשים ו־3000 חיל־רגלי לפראג בירת צ׳כיה בשביל לשים על ראשו את כתר הממלכה הצ׳כית. ולאדיסלב חיכה בארמון ימים אחדים עד שהגיעו כל בני הלויה, ומאז והלאה מתרבים הזכיונים מטעם המלכים במטרה להרמת קרן העיר. והואיל שדרך כאן הובילה הדרך הנושנה לשלזיה ולמוראביה, מקבלים התושבים בשנת 1539 את הזכות לקניית ככרות מלח בוויליצ׳קה ולסחור בו. בשנת 1558 הקימו כאן לשכת־מכס לשם גביית מכס על נהרות הוויסלה והסולה, ואחר כך בשנת 1565 הוציאו זכיון לכינון מחסן סחורות באושפיצין, שחודשה גם בשנים 1647 ו־1667. בשנת 1470 נשרפה העיר בדליקה שפרצה בה. בשנת 1504 חוסלה המועצה הכפרית שעד אז עברה בירושה מדור לדור. בשנת 1519 העניק המלך לעיר אושפיצין זכיון לשלושה ירידים, ובשנים 1519—1565 העניק שורת פיטורים ממכס ומסים עם זכויות במטרה להסדיר את המסחר במלח. בשנת 1564 שוב העיבו ענני עשן ושריפה את שמי העיר, וחלק ממנה היה לבער יחד עם מינזר הדומיניקנים. בשנת 1563 פורסמה בוונציה המפה הראשונה של הנסיכות כפי שהוכנה בידי סטאניסלב פורה (פוגוז׳לסקי). בשנת 1572 הקימו גשר של עץ על הוויסלה. וזמן לא רב לפני זה (1563), כנראה בעקב התקהלות אוכלוסיה יהודית לעיר, אסרו

5. הגישה מטעם המלך קזימירש יאגילונצ׳יק לנסיכי אושפיצין וזאטור מראה שהיה כאן היסוס רב להתערבות בענין משפחתי־לאומי, ורק מתוך הוקרה למייסד השושלת פיאסט היתה הגישה זהירה מאד.

להכניס יותר יהודים, ולאלה שכבר היו בה מקודם אסרו לבנות בתים בככר השוק. ב־1564 הוקם בעיר מחסן למלח גלמי שהובל למורביה ולשלזיה תוך איום על המתחמקים מהחוק בהחרמת הסחורה, שממנה היתה צריכה המחצית להשתייך לעיר והמחצית השניה לארמון. באותה שנה נתקיים בעיר המיפקד הראשון המכיל את חובתם של התושבים. חמש שנים אחר זה (1569) קבלו התושבים רשיון לבשל בירה בכינויו "מרץ" ודיג חפשי בנהר סולה.

בקץ המאה ה־16 נמנתה אושפיצין לערים הבינוניות; היו לה 6 ככרות קרקע, שלוש טחנות ושני גלגלי־רכשה, ובקרב האוכלוסיה היו מצויים 76 אומנים וביניהם 16 אופים, 1 חייט, 10 סנדלרים ו־10 קצבים, 8 פרוונים, 7 נפחים, 6 אורגים וצורפי־זהב, וכן 32 מוכרי מלח ו־49 דיירים. מועצת העיר והכומר קיימו בית־ספר פרפי. ואילו בשנת 1604 הקימה העיר בית־חולים. במחצית המאה ה־16 היתה העיר לגיא־חזיון של מאבקים דתיים קשים, ובעקבותיהם השתלטו הכופרים במשך כמאה שנה על מינזר הדומיניקנים. תקופת פריחתה של אושפיצין הגיעה לקצה במחצית הראשונה של המאה ה־17. בעיר נתרבו מגרשים ריקים. בית־הספר נסגר מחוסר אמצעים, וחובות העיר הגיעו בשנת 1652 לסכום של 2000 זהובים.

מלחמת השוודים בפולין חיסלה כמעט לגמרי את העיר בעת מצור קראקא. ב־30 לאוקטובר 1655 כבשו צבאות השוודים את העיר יחד עם הארמון. ברם עוד באותה שנה גורשו מהעיר אושפיצין בידי גדוד אחד בפיקודו של המפקד טורישינסקי, שהיה מורכב מיושבי־הרים של ז'ווייץ ואיכרי הסביבה. בתשובה לכך ענו השוודים בשריפת אושפיצין בפברואר 1656. התחנות הקבועות ודמי־ענושים הצבאיים החלישוה עד לתבוסה גמורה. בשנת 1660 היה חצי מן הבתים ריקים מדיירים, ובשנת 1662 מנתה האוכלוסיה 350—450 נפש בלבד. למפולת שלימה הגיעו מינזר הפרנציסקנים והכנסיה הישנה ע"ש ניקולי. המיפקד משנת 1660 מתאר את המצב דלהלן: בתים היו רק 20, אומנים 6, בעוד שלפני המלחמה נמנו 200 אומני־יד. הזכיונים לא הועילו כהלכה, וללא עונש היו מתחמקים מלעבור דרך העיר עם סחורות שהובילו למורביה ולשלזיה, והתושבים אף הגישו תלונה למלך על שהממונים על מכרות המלח בוויליצ'קה העבירו על דעת עצמם את מחסני המלח הגלמי לפשצ'ינה. מצב זה נשתנה לאט לאט לטובה במשך המאה ה־18.

בחלוקת פולין הראשונה נכבשה אושפיצין בידי השלטון האוסטרי, וההכנסות משנת 1787 והלאה נמסרו ליואכים פוטוצקי בתור מענק חלקי בעד האחוזה בולכובסקיה. בשנת 1818 הוכרז על נסיכות אושפיצין וזאטור — בלי הגליל — כמשתייכות לרפובליקה הגרמנית בתור חלק של צ'כיה, מה שבוטל רק בתנאי השלום הפרוסי ב־1866. בשנת 1863 אכלה תבערה גדולה את הכנסיה, בית העיריה ו־130 בתים. בראשית המאה ה־19 העניק השלטון האוסטרי לאושפיצין זכות ל־12 ירידים בשנה. העיר מנתה אז 2118 תושבים ו־295 בתים של עץ. ורק בככר השוק עמד בית מועצת העיר בן דיוטא אחת של אבן ששופר בשנת 1792 ועוד שלושה בתי־אבן.

בימי מלחמת אוסטריה־פרוסיה, ב־27 לאוקטובר 1866, ערכו כאן גדוד־רגלי אוסטרי ופלוגת אולאנים קרב־דמים עם הפרוסים, שתפסו את תחנת מסילת־הברזל אחרי שעברו לפתע את הגבול. אחרי כמה התקפות של חיל־הרגל שלא הצליחו, במטרה לכבוש

בחזרה את התחנה בהתקפת כידונים, העמידו האוסטרים ארבעה תותחים על הארמון ובסיועם עלה בידי הצבא האוסטרי לכבוש בחזרה את העמדה שאבדה זמנית. העיר סבלה לא בהרבה במאבק זה[6].

בשנת 1851 מנתה אושפיצין 2453 תושבים, ואחרי השריפה שהשמידה את העיר בשנת 1863 — 2792 תושבים. במחצית המאה ה־19 עסקו תושבי העיר באריגה ובקדרות. ימי השוק התקיימו פעמיים בחודש. בשנת 1890 מנתה העיר 5414 תושבים, בשנת 1910 — 10.127.

בשנת 1921 (אחרי מלחמת העולם הראשונה ושיבת פולין לעצמאותה המדינית) נמצאו באושפיצין 490 בתי־דירה ו־12.187 תושבים, ובשנת 1938 — 13.000 תושבים. בתקופה שבין שתי המלחמות תפסה העיר שטח של 8.64 ק"מ, והיו בה הרבה מפעלי־מלאכה, מפעלי תעשיה חימיים ומתכתיים, בתי־חרושת לייש ועמילן, וגם המסחר היה בה מפותח למדי. ימי השוק התקיימו כל יום ה' בשבוע. העיר שכנה ליד קוי מסילות־הברזל אושפיצין־דזידזיץ, אושפיצין־טשיבין (משנת 1856), אושפיצין־קראקא (משנת 1884) ואושפיצין־קאטוביץ (משנת 1897).

בין האישים שמוצאם מאושפיצין נחשבו: **סטאניסלב אושוויצים** (1606—1657) — יזמנאי פולני, מרשל בחצרות מלכי הקוניצפולסקי, ערך מספר נסיעות לחוץ־לארץ, לקח חלק במלחמות עם השוודים, השאיר אחריו "דיאריוש" שהופיע בשנת 1907 בידי וו. צ'רמאק המכיל גם חומר חשוב לקורות דברי־ימי הרפובליקה של פולין. וכן **הוציאה** אושפיצין מקרבה את **יאנא מאושפיצין** (1492—1512) המכונה בשם סאקראנוס, פרופיסור לתיאולוגיה, רקטור האוניברסיטה בקראקא, והתיאולוג החצרני של המלכים יאן אולבריכט, אלכסנדר וזיגמונט הראשון; **שמעון סירנסקי** (נולד 1541 ומת 1611) דוקטור מדיצין, מ־1589 פרופסור האקדמיה בקראקא, גיאוגרף שתיאר את מסעיו ב־16 שנים. בסיפורי הירונים מורשטין בשם "אנטיפאסטי מאלז'נסקיה" (קראקא 1650) מדובר על **פאבל נסיך אושפיצין**.

6. ממהלך ההיסטוריה הארוכה של אושפיצין ניכר שרק במטרה להאפיל על העבר המפואר של העיר העתיקה היא נבחרה מטעם ממלכת הנאצים הגרמניים למקום תופת וכליון של עמים שונים, ובכללם כששה מליון יהודים.

פרק שני

לקורות הארמון האושפיצינאי

מעמד הארמון על שפת הסולה. — טירות אבירים בכל הסביבה. — שיפוץ הארמון בראשית המאה ה־14. — מיקוליי סלופ מדובוביץ שר־הארמון הראשון. — רשימת שרים שבאו אחריו במשך דורות. — שריפת הארמון ב־1503. — תיאור הארמון בפי דלוגוש. — יאן יורדן מקים מחדש את הארמון ב־1508. — הארמון מוקף חומות ומגדל. — שריפת הארמון בראשית המאה ה־17. — שיקומו מחדש בידי שר־המחוז קומורובסקי. — הארמון נהרס במלחמת השוודים. — ב־1667 החליט הסייס על שיקומו. — הארמון בידי הקונפדראטים הבארריים. — כיבוש הארמון בידי צבא אוסטרי אחרי חלוקת פולין. — רוסוצקי רכש הארמון מהאוצר האוסטרי. — בארמון שלטון מחוז הגבול האוסטרי ב־1911. — בארמון משרדי ממלכת פולין העצמאית אחרי מלחמת 1914. — תיאור ארמון־המגן בזאטור.

לארמון או טירה נחשב בנין גדול ומפואר מושב מלכים וישרים שהיו בו חדרים רבים, ולפי שהבנינים האלה היו בנויים כעין מבצרים הם מילאו תפקידים גם הגנתיים נגד גייסות אויבים. כמעט כל ארמון מסוג זה נבנה ליד נהר, ובאושפיצין עמד הארמון על שפת נהר סולה.

ארמון אושפיצין לא היה בודד בערבה. ארמונות היו מצויים בגרודזיסק, בזאטור, בוולק, בברוואלד, בלאנצקורון, בגרוייץ ז׳ביצקי. מצודות היו מצויות בסביבה בז׳יבראץ׳, בגרוניה בוקובסקי, במאליץ ולאזי. טירות אצילים היו מצויות בווייפש, קוברניץ, אושייק, גלימבוביץ, גראבוש׳ץ, פשיבראדז, סלימיין ולודיגוביץ. טירות אבירים היו מצויות בזימבוזיץ, זאגוז׳ה ומארציפורמביה, ואין כאן המקום להוסיף את יתר המקומות בסביבה שלא היו מעטים.

מצודת אושפיצין היתה העתיקה ביותר באזור אושפיצין. קיימת הנחה שלפיה נוסדה העיר והוקמה בידי בולסלב כרוברי הגדול, המכונה גם ״האמיץ״ (מלך ב־992—1025). הוא שהפיץ את הנצרות בפולין, ניהל מלחמות ממושכות נגד היינריך השני קיסר גרמניה והנהיג בפולין סדרים פנימיים לפי דוגמת ארצות המערב. ואם בבולסלב כרוברי קא עסקינן, אנא אל תערבבו אותו עם בולסלב שמיאלי (הנועז) שחי בסוף המאה ה־12 או עם בולסלב קשיבואוסטי (עקום הפה) ב־1138.

בראשית המאה ה־14 שופץ הארמון מחדש בידי נסיך צ׳ישין קאזימירש הראשון. אחיו הנסיך ולאדיסלב כבר ישב ישיבת־קבע באושפיצין. כמו כן ישבו בקביעות בארמון האושפיצינאי ממלא־מקום האחרון בכתר הנסיכות יאן בכינויו ״סכולאסטיק״, בנו יאן השני, וקרוב־רחוק הנסיך קאזימירש, ולבסוף בניו של קאזימירש יאנוש, וואצלאב ופשימיסלב, שגרו בארמון אושפיצין. אחרי שנסיכות אושפיצין נרכשה בידי קזימירש יאגילונצ׳יק שופץ הארמון האושפיצינאי מחדש עם תוספת מסוימת.

בדרך כלל שיפצו מחדש את השוחות והחומה החיצונית של הארמון והעיר. למטרה זו רכש המלך תרומה חד־פעמית יוצאת־מהכלל מידי האזרחים של שטחי קראקא ואושפיצין, וביניהם נמצאו גם האכרים של כפרי האצילים והמינזרים וגם ראשי הכפרים. את ניהול הארמון מסר המלך בידי מיקוליי סלופ מדובוביץ אשר ליד צ׳ישין לבית־אב קורניץ׳, בכינויו ״מרשלק״ (ראש מצביאים), אדוני הכפר קודה באזור אושפיצין. משפחת קורניץ׳, שגילתה ענין רב בצירוף אדמת אושפיצין וזאטור לכתר פולין — אף היא עזרה במתן מלוות לקאזימירש יאגילונצ׳יק. תמורת 700 זהובים אונגריים שניתנו בהלוואה למלך קיבל מיקוליי סלופ את ארמון אושפיצין ואת וולק בתורת ערבון. עם רכישת הנסיכות נתעוררו מחדש להעניק את התואר ואת המשרד של שר־הארמון האושפיצינאי. הם הוענקו למיקוליי סלופ. יחד עם זה הוא התקין באושפיצין שלטון־מחוז, שביצע את השיפוט ומינהל אחוזת הארמון האושפיצינאי. לשר המחוז הראשון באושפיצין אחרי רכישת הנסיכות בשם זה נתמנה יאן שידלוביץ, אף הוא מיוצאי בית קורניץ׳.

שרי הארמון באושפיצין במאות ה־15 וה־16 אחרי מיקוליי מדובוביץ היו: פיוטר ויאן מישקובסקי מפז׳יצישוב, יאן בונאר, קריישטוף מישקובסקי. יתכן, שההכרעה למסירת משרה גבוהה זו לידי מישקובסקי באה מטעם הנסיבה שפיוטר מישקובסקי היה בן בלתי חוקי של אחד מנסיכי אושפיצין, וקרוב לודאי שהיה זה הנסיך יאן השני, גיסו של המלך יאגילו, וקשרי חיתון עם קאזימירש יאגילונצ׳יק. אחר זה עברה משרת שר־הארמון לידי בית קומורובסקי מז׳ביץ, והשר הראשון של בית זה היה קריישטוף קומורובסקי, בעוד שאחרי בני אחיו של יאן כיהנו בתור שרי הארמון פיוטר מקורוזווינק, יאן סירניק מראטיבור, יאן יורדן מזאקליצ׳ין, פאוול צ׳רני מוויטוביץ, סווירין בונאר, אזרח קראקא מיקוליי מישקובסקי וזיגמונט מישקובסקי.

אחרי רכישת הנסיכות עברו נכסי הארמון בתור אדרכתא לידי נושי המלכים תמורת החובות שרבצו על הארמון, העיר, הפרוורים והכפרים, כמו כן מס העלאה מן הנהר, שהגיעו ל־8.223 זהובים אונגריים. כפרי הארמון: בילאני, לנקי, בז׳שצ׳ה עם הברכה ובודה היו שייכים לפיוטר מישקובסקי, מאנוביצה — לפיוטר פורמבסקי, אוסייל — ליאן מישקובסקי, ליפניק — למלכיור ווילצ׳יל מדובראנוביץ ולשאשובסקי, ההכנסות העירוניות של אושפיצין לחבר מועצת העיר קראקא וההכנסות של קנט לפיוטר פריקאץ׳. בשנת 1494 נפרעו החובות הללו והופקעו הנכסים מידי הנושים. באותה שנה נקנה מידי זיגמונט מבז׳ז׳ינקה הכפר בז׳ז׳ינקה תמורת 1.200 זהובים אונגריים. בשנת 1507 חלו חילופין עם מלכיור קורניץ׳ שקיבל לרשותו את הכפר אושייק תמורת הכפרים בויאקוב, פורומבקה וקובייריניצה.

בערך בשנת 1503 פרצה דליקה גדולה באושפיצין ששרפה את העיר ואת הארמון. מן הארמון נשארו רק היסודות. בתוך כך הוכח שהארמון היה בנוי מעץ, ורק המגדל היה בנוי מאבנים. ההיסטוריון הפולני דלוגוש [7] מתעכב על כך בספרו ״קורות פולין״ כדלהלן:

7. על הארמון האושפיצינאי נכתב הרבה בספרי תולדות פולין, ואף דלוגוש ההיסטוריון הפולני מתארו למדי בספרו. פרטים מלאים עליו נמצאים בספרו הנ״ל של הד״ר י. פוטק בפרק החמישי (עמודים 139—160) בשם ״טירות, מצודות והיכלות של ימי הביניים״. הארמון עמד על תלו למרות הדליקות המרובות, ואחרי שיקומו מפעם לפעם בידי הרשות המשיך הארמון להתנוסס בגאוה עד למלחמת העולם השניה.

לארמון אושפיצין מגדל בנוי לבנים, גבוה למדי וזקוף, המתנשא מעל לארמון לכל צד, וממנו קל היה לשלוט על כל העיר למי ששלט על המגדל. מגדל זה היה בעל ארבעה קצוות, כלומר, טיפוס מגדל הארמון הוויאווילי. המלך אלכסנדר נתן פקודה לשר המחוז יאן יורדן לבנות מחדש את הארמון. הוצאות הבניה עלו ל־2.400 זהובים אדומים אונגריים. את הוצאות הבניה של הארמון שילמו שרי המחוז האושפיצינאים יאן יורדן וממלא־מקומו פאוול צ׳ארני, וערובה להחזרת תשלומי הבניה שימשו ההכנסות של נסיכות אושפיצין. בדרך כלל הועידו להוצאות הבניה מס מיוחד בשם ״רוגובי״, וכן את התשלום בעד גשרים שהוקמו מחדש על נהר הויסלה: אחד בקרבת אושפיצין, והשני ליד טינצה. את מס הגשרים באושפיצין חילקו לשני חצאים בין ארמון אושפיצין והארמון השכן בבובריק. בשנת 1508 כבר עמד הארמון על תילו. הוא היה אז מוקף חומות, והיו לו שבעה שערים, מגדל — באשטה — עם שעון, והוא נועד גם למקום איכסון הנשק.

ליד אחד משערי הארמון היה מצוי חצר עם תותחים ונושאי־צוות. בארמון נמצאו חדרים שונים: חדר שחור ליד השער הראשון, שחור — של עץ — ותא, חדרון מעל לשער, חדר־תפילה, מטבח ומאפיה, שלוש מזוות ושתי חנויות מעל לשער וליד הפשפש לסודניה; ולבסוף שני מרפתים ומקום לעגלות. לפי רשימת הקנינים (אינוונטר) משנת 1549 היה זיון הארמון במצב די עלוב. על הארמון נמצאו 63 קני־רובה של האופנה הישנה, ארבעה קשתות חדשות ושתים נושנות, ששה תותחי־שדה, שלוש ארטריות־חוצבים נושנות, 12 רומחים חדשים ו־2 ישנים, שתי לונכות, מורגים נושנים בחישול ברזל, אבק קני־רובה, בשני כובעים, שלושה כדורי ברזל, חצי הבית בזוקי־ברזל לקליעה, 60 בזוקי־עץ בחישול־ברזל. כמו כן בוצע ריהוט הארמון באורח צנוע. בחדרון שמעל לשער נמצא שולחן, ספסל ופמוט; בתא הצדדי — מטה, שולחן ושלושה קני־רובה. בחדרון שליד המגדל היה שולחן, שרפרף, שני ספסלים. בחדר הלבן הגדול של עץ — שני שולחנות, שני ספסלים ופמוט תלוי בשרשרת, בחדר הצדדי — שתי מטות. באולם נמצאו שלושה שריוני־צב ישנים ודגל עם עץ־חנית. בחדר השחור עמדו שולחן ארוך, שלושה שולחנות עגולים, כיור רחצה ושני פמוטי ברזל. ולבסוף, בחדר הבנוי עמדו ארבעה שולחנות, שני ספסלים, פמוט נחושת, ובחדר הצדדי — מטה ושולחן עגול.

הארמון המשוקם כרע נפל שוב והיה למאכולת אש בדליקה חדשה שפרצה בעיר בראשית המאה ה־17 והוא הוקם מחדש בידי שר־המחוז פיוטר קומורובסקי. בספר ״וולומינה ליגום״ רשומה החלטת הסיים הוורשאי משנת 1635, שבתוקפה נתמנו מבקרים לסידור החשבונות כתוצאה של שיקום הארמון. ארמון אושפיצין — אומרת החלטת הסיים — השוכן ממש על גבול שלזיה, שומם בהחלט כתוצאה מן ההרס הרב שנתהוה בו בימי שרי המחוז שקדמו. ופיוטר יליד קומורוב, שר המחוז שלנו באושפיצין, כבר הוציא הוצאות בשיקומו המיוזם ובדעתו להמשיך ולהשקיע כספים בתיקונים יסודיים של החומות והארמון. כמו כן זקוקים חומות העיר לאשקעה לא קטנה, ואף במקרה זה מוטל על המבקרים לבדוק, אם ההכנסות ממחסני המלח ומס האגורה מכל סוס תספיקנה לכיסוי השיקום. ולבסוף תשומת־לב המבקרים ניתנה לענין סידור הפיצויים לטובת וויצ׳יך גורצקי, שעל אדמתו שינו את מהלך הנהר סולה במטרה שלא ישטוף את גבעת הארמון.

בפרק מלחמות השוודים נהרס הארמון מחדש. אולם גם הפעם החליט הסיים בשנת

1667, תוך הערה, שיש לרכז ככל האפשר את כוח הממלכה בארמונות שעל הגבולות במדה שיוכלו לעמוד בעוז, להועיד לשם ביצוע התיקונים בארמון אושפיצין את הכנסות המס על נהר הוויסלה ליד ברושקוביץ, מס של 10 אגורות משש דגים המובאים משלזיה ומעשר מעצים המובאים בדוברות משלזיה. מס זה בא כחובה למשך שלושים שנה, כלומר, עד שנת 1697. ברם השר של אושפיצין, לובוביצקי, במקום לשקם את הארמון מהכנסות המסים, שיקם את כיסו האישי, וכתוצאה מאהבת־הבצע של שליחיו ירד הארמון יותר ויותר עד שהפך לחורבה. הסיים דן בשנת 1736 בניהול המשק של משרד המחוז, ואישר, שלובוביצקי גבה אמנם את מסי־המים לשם תיקוני הארמון של אושפיצין במשך שלושים שנים, בלי שעשה איזה תיקון כל־שהוא בארמון עצמו, והזניח את תפקידו. נגד התיחסות כזו לכהונתו מצד שר־המחוז לובוביצקי המליץ הסיים בפני שר־המחוז החדש מאלחובסקי להפקיע בחזרה את כספי המס שנגבה, בתוקף פסק־הדין המוסמך. כמו כן שקד הסיים על אמצעים להציל את הארמון מהרס, בהוציאו ברוח זו פקודה כדלהלן: תוך דאגה עמוקה לארמון־הגבול אושפיצין שמטרתו לשמור על הגבולות ובעקב חוסר דאגה הגיע עד משבר, ובכדי שלא יהפוך לחורבה, מאשר הסיים תוך הסכם המעמדות לשמור ולשקם את ארמון אושפיצין על סמך גביית מס על נהר הויסלה ליד ברושקוביץ מהובלת דגים ועצים שהסוחרים מביאים או מובילים לשלזיה ומשלזיה לכאן, כלומר, 10 אגורות בעד ששים דגים, ומעשר עצים המובאים משלזיה או נשלחים לשם למשך שלושים שנה, כפי שתבעה הפקודה משנת 1667 שלפיה יש למסור את המס למשרד המחוז, והוא אמנם נגבה ונוצל למטרות אישיות אחרות. אך כספים אלה הופקעו מרשות הגביה והוחזרו למטרת שיקום ותיקון הארמון.

במאה ה־17 שימש הארמון גם לצרכי דיור של משרד המחוז של אושפיצין. ה"באשטה" המרובעת שהיתה קיימת כל הזמן עד לזמן האחרון, לפנים גבוהה ומזוינת, נקבעה בתור בית־כלא. החלק העליון של המגדל שימש בית־כלא יותר קל, בעוד שהחלק התחתון נקבע לבית־כלא חמור בשביל פושעים פליליים. בבניני הארמון שוכנו גם מחסני מלח, עד שלעיר אושפיצין היתה הזכות לאיחסון ולמונופול למסחר במלח עם שלזיה השכנה. מיפקד התושבים משנת 1765 מתאר את הארמון כך: לארמון מוביל גשר מצופה נסרים, שער עם מבוא כפול, ואחריו חומה משני הצדדים עד לחצר, קמרון לארכיון ספרי העיר, מטבח ומזווה. בקונדיגנציה השניה נמצא חדר, אולם וחדרון, חדר־תפילה שומם, גג רקוב, ובפינות המגדל בית־כלא תחתי ועילי. החומות רעועות ופה ושם נראים בקיעים. לארמון לא היה ערך אסטרטגי גדול באותו הזמן. ברם בימי הקונפדרציה של באר שימשו הביצורים — בין של אושפיצין ובין של בובריק השכנה — לנקודת משען לפעולות מלחמתיות של הקונפדרציה הבארית, כל עוד לא נכבשו בידי צבאות סובורוב הרוסי. הארמון עמד על "גבעת הארמון" לצד צפון של העיר. אף לא היתה זו גבעה, כי־אם שיפוע, קטע מלא חגוים של הגדה הימנית של נהר סולה, שכפי הנראה הורמה האדמה במקצת באמצעות סוללה ברגבי אדמה שהוצאו מהשוחות ומחפירות היסודות של הארמון. את הגבעה הזו הקיף שפך נהר הסולה בחצי עיגול, שהיה חדור די עמוק בגדות. שיפועי גבעת הארמון היו חגורים בשתי חומות ובסוללות משולשות. אף העיר אושפיצין היתה מוקפת חומה, שוחה וסוללה. הארמון עצמו הכיל "באשטה" ובנינים של שתי דיוטות, מקודם בניני־עץ, אחר כך מיבנים בנויים של קומה אחת. הוכח שנהר

הסולה היה האויב המסוכן ביותר של הארמון. מי הנהר חתרו תחת גבעת הארמון ותפשו את חומות המגן וגם מיבנים יותר קטנים.

אחרי חלוקת פולין רכש רוטוצקי את הארמון מידי האוצר האוסטרי והוא שיכן בו את ה־"יוסטיציאריוש" של החצר. בזמנים מאוחרים יותר הוחכר הארמון לצרכי דיור ואיכסון צבא. וכן קבלוהו בחכירה יהודי אושפיצין בהשתמשם בו כמקום למחסני סחורות שונות. קבלן אחד בעל בית־אוכל פתח בו בית־מלון. בשנת 1928 העניקה מינהלת השלטון הממלכתי שלטון מחוזי עצמי גם למחוז אושפיצין. שלטון המחוז קנה את הארמון מידי פרטים ושיקמו מחדש תוך אשקעה של כמאה וחמישים אלף זהובים, בהועידו את הארמון לצרכי שיכון משרדים ממשלתיים. עסק זה הפך לאסון למחוז. ואכן הענין חוסל, תוך הנחה, שמחוז זה איננו ולא יוכל להיות יחידה כספית המסוגלת להחזיק מעמד בתור שלטון מחוזי מיוחד. אכן השלטון הציל מאבדון את הארמון, ואף הפעם איבד הארמון את מטיבו.

*

אושפיצין וזאטור נאמרו בהיסטוריה בנשימה אחת, כאילו היו ערי תאומים, ומשום כך אני מזכיר בפרק זה גם את זאטור בקשר לארמונה, ולא באריכות.

ארמון המגן היה קיים גם בגדה הימנית של הנהר סקאווה, במרחק לא גדול לצד דרום מזאטור, במושב בשם גרודזיסקו. אלמלא ההיסטוריון הפולני יאן דלוגוש (1415—1480) והערותיו על ארמון זה בספרי האזרחים לא היה נשאר הימנו כל זכר. דלוגוש קורא את הארמון בשם "ארקס פורטיס" ומעיד, שהיה זה ארמון עם חומה של אבנים לבנות. הנהר סקאווה שעליו השתלט ארמון זה יצר קו־גבול בין שלזיה ושטח קראקא בשנים 1179 עד 1274. באותה תקופה הצטרפה קרקע גרודזיסקו לקרקעות קראקא. חסרות ידיעות: מי ואימתי הוקם הארמון. ייתכן, שארמון זה הוקם בעת אחת עם ארמון אושפיצין עוד לפני בולסלב האמיץ. כנראה שהמונגולים הרסו אותו בשנת 1241, כשהם התקדמו לאורך הוויסלה לצד שלזיה. ואם שיקמו מחדש את הארמון או בנוהו אחרי התנפלות המונגולים — אזי הרס הארמון בוצע בתקופת מלחמת קונראד ונסיך אופולה מיישקה עם בולסלב הביישן. ואילו פקידות שר־הבירה של קשאנוב וסביבת לילוב, רודובה ומינייץ נשארה בידי קונראד ומיישקה. ייתכן כמו כן שבשנת 1246 הם הקימו אף ארמון רביעי בגרודזיסקו, או שיפצוהו מחדש. בולסלב הביישן רכש לו את כל שלושת הארמונות. ואין להוציא מהכלל שנצחונו התפשט גם על הארמון הרביעי בגרודזיסקו. ארמון "חזק" זה שהוקם לא מעץ כי־אם מאבנים, יכול היה לשמש סכנה נמרצה ביותר לבולסלב הביישן במקרה השתלטות אויביו עליו, ומשום כך פקד להרסו עד היסוד.

דלוגוש כותב, שמן החומר שנשאר אחרי הרס הארמון נבנתה העיר זאטור. ואילו השם שנשאר אחרי הארמון זהה למושב היה גרודזיסקו. דבר זה מחייב את המסקנה, שהמושב גרודזיסק הוא מאוחר יותר מן הארמון. ברם הוא קם עוד לפני צירוף שטחו לשלזיה.

זאטור, בתור כפר, ניתן כמענק בידי קלמנס מרושצ'ה, קשטלן אושפיצין, בשנת 1543, למנזר אשר בסטאניונסקה. בשנת 1260 העבירה הנסיכה של סטאניונסקה את

זאטור מתחוקת פולין לתחוקת מגדבורג. 14 שנים אחרי זה, כשצירפו לאדמת אושפיצין גם את סביבת גרודזיסק, ברוואלד ווטינייץ, וכאשר הפכו את זאטור לעיר בשנת 1292, הקיפוהו באותו זמן בחומת־מגן, וחומר למטרה זו הביאו מחורבות הארמון הגרודזיסקאי. דלוגוש מזכיר את העובדה הזאת. את הכפר הקימו בסביבת הארמון, ואחרי שקבל את השם של גרודזיסק החרבה הוא נמסר למנזר נורברטאנק על הביבר שליד קראקא עוד מתקופת בולסלב הביישן, שבשנת 1254 שיחרר אותו יחד עם מוחאז' ורוקוב מעומס התחוקה הפולנית.

הארמון (הקטן) נמצא על גבעה מעל לנהר סקאווה. שטח זה מהווה כיום נכסי דלא ניידי של אכרים. אדוני העיר חיפשו בגבעה זו אבני־סיד, לבנים וחרס. הוא קובע, שהאבנים שמהן הקימו את הכנסיה בזאטור מראה דמיון גדול לאבנים שנחפרו על הגבעה הגרודזיסקאית. הנחה זו מתאימה להנחתו של דלוגוש, שהארמון נבנה מאבנים לבנות ושמן החורבות בנו את זאטור. לפי דלוגוש כבר היתה בנויה הכנסיה בזאטור. ובכן קרוב לודאי, שהיו משתמשים לבניה בחומר של הארמון הגרודזיסקאי. שכחת הארמון הזה סייעה לאבדן העקבות אחריו. נשאר רק מקום אחרי עיר זו שעל נהר סקאווה, בכינוי "גבעת הארמון" [8].

לעיר זאטור לא היו כל ביצורים אחרים מלבד חומת המגן, ובמיוחד לארמון. חומות אלה בוטלו בשנת 1440. דבר זה נעשה לפי דרישת פולין, אחרי התנפלות ממה־המורג ריטוויאנסקי על זאטור וכיבושה. הנסיך וואצלאב השיב את אדמת זאטור, במלאותו אחרי פקודת מלך פולין ביחס להורדת הנשק של נסיכות זאטור על ידי מסירת ארמון ברוואלד, הריסת המצודה בזאטור ואי הקמתה לעתיד.

בכל זאת הוקם הארמון בזאטור אחרי זמן לא רב לא בתורת מצודה, כי־אם כמשכן לבית הנסיכות הזאטורית. יסוד משכן זה גרם להכרח ביחס לחלוקת הנסיכות, וממנה נוסדה נסיכות חדשה של זאטור. לפי הסכם החלוקה התחייבה נסיכות אושפיצין לשלם לנסיכות זאטור בעד הקמת הארמון בזאטור סך 140 גז'יבנות רחבות. ואילו נסיך טושק התחייב על ששים גז'יבנות. ביחד חישבו אז את הוצאות הקמת הבנינים של הארמון החדש ל־9.600 אגורות פרוסיות רחבות. חוץ מזה הטילו חובה על האוכלוסיה של כל הנסיכות האושפיצינאית ל"פרסטציה" בכל יומיים ליד בנין הארמון, שבנינו נגמר בשנת 1450 בערך. כאשר בשנת 1474 חילקו ביניהם ארבעת נסיכי זאטור — בני הנסיך ווצלב — את הנסיכות, נכנס לחלוקה אף הארמון הזאטורי, ולפי הסכם קיבל כל אחד מהם חלק מסוים בנכסים.

8. הארמון בזאטור נחשב כארמון־משנה לאושפיצין, ובו ארכיון של מסמכים ותעודות שההיסטוריונים הרבו להשתמש בהם, וגם ביחס ליהודי גרי זאטור והסביבה.

פרק שלישי

ראשית הישוב היהודי באושפיצין

ישוב קדום של היהודים באופיצין. — מראשוני ישובי היהודים בפולין. — אגדת אברהם פרוכובניק היהודי שהמליך את פיאסט. — נסיכי פיאסט אנטישמיים באושפיצין. — יהודי העיר בחסות הנסיך הפולני לאשאק. — אושפיצין עיר־מעבר לנוסעים יהודים. — ישיבת קבע וארעי ליהודים בעיר. — עיר־גבול ותפקידה בפיתוח פולין. — משלמי מכס יהודים מתקבלים ברצון בעיר. — יהודי העיר ברג בכוחם הכלכלי בפולין. — המגעים בין היהודים לאכרים בעיר. — ריבוי הישוב היהודי בעיר אחרי הפרעות באשכנז בסוף המאה ה־13. — העיר "נאד של דמעות" יהודי. — יהודי העיר בצבת אירועים מדיניים.

השאלה: אימתי באו היהודים לפולין ומאין באו — נשאלה גם בנוגע לעיר אושפיצין, ושתיהן נשארו עד כה ללא תשובה, לאור הידיעות המעטות שברשימות ההיסטוריות הקדומות ביותר, ועל אף המחקרים הרבים שטיפלו בדורות האחרונים בבעיה זו כמו אלכסנדר קראוזהאר, הרמן שטרנברג, מאכסימיליאן גומפלוביץ, הפרופסור מאיר בלבן, ד"ר יצחק שיפר ועוד — טרם נפתרה בעיה זו, וטרם הספיקו החוקרים להסיר את חלודת־הנחושת מסבך האגדות והסיפורים שנצטברו בפי העם במשך מאות בשנים, החל מהאגדה המספרת על בוא המון פליטים יהודים לגבול פולין שהכריזו "פה־לין" ונשארו בפולין, ועד לשיגור המשלחת היהודית אל המלך לאשאק. יש אומרים, שעוד לפני ימי־בראשית של פולין, עוד לפני מיזוגם של השבטים השכנים פוליאנים, לאכים, מאזורים, פומיראנים ושליזאים כבר היו כל האירועים הממלכתיים החשובים קשורים בחריצות ובעמל יהודים. אכן הקושי שבמתן תשובה לשאלה זו שנשארה תלויה ועומדת באויר הוא המאה ה־12 ואחריה — הרי מרובות הן הוכחות־עקיפין שהיהודים הקדימו להתישב בארץ זו או בעיר אושפיצין לכל הפחות מאתים שנה לפני הזמן ההוא, ואפילו קודם לכן[9].

על אף מאמצי חוקרי דברי־הימים הקדומים מבני־ברית ושאינם בני־ברית — עוד נשארו ערפלי האגדה חופפים על ראשיתה של פולין, עמה וארצה, נסיכיה ומלכיה, ועוד יותר מזה רווחות האגדות ההיסטוריות על ראשית ישוב היהודים בפולין בכלל ובישובים ראשונים בפרט. ימיה של אושפיצין מתחילים — לכל הדעות — עוד לפני היות פולין לממלכה, בלי שההיסטוריונים יודעים להרחיב את היריעה על תקופת אלילות תושביה הקדומים עוד בטרם עברם לדת הנצרות, ועל אחת כמה וכמה שבחזקת אגדות יותר מעורפלות הן האגדות על היהודים הראשונים שנראו באושפיצין ובסביבתה. ושאלות רבות המנסרות ברקיע על הנושאים הללו טרם קבלו תשובה. ועל כולן בולטת השאלה: למה יגרע שם ישוב היהודים באושפיצין משמות הקהילות היהודיות הראשונות

9. מלבד הספרים מפרי־עטם של ההיסטוריונים הידועים עיין גם מאמרו של יואל צאנז ב"ג'ואיש כרוניקל" לונדון, "שרידי הישוב היהודי בפולין" של ד. להרר ב"הצופה" ועוד.

האחרות שקמו בפולין, כמו פלוצק וקאליש שקהילותיהן הן הראשונות מבין קהילות פולין הנזכרות לראשונה במקורות שבידינו, ואחריהן היחידות של קהילות קראקא ולבוב, פוזנא וצוזמיר. אולי משום שהידיעות הללו מדברות כבר בטון ברור על ראשוני הקהילות בערים יותר גדולות ונודעות, בעוד שאושפיצין לא יכלה להשתוות אליהן הן בנוגע לגודלה והן במספר יהודיה. על כל פנים ישנם כאן גורמים האשמים בהעלמת ידיעות על ראשוני יהודים באושפיצין. הבה נחזור לאגדות הראשונות על יהודי פולין שאושפיצין תפסה בהן מקום מסוים בהבדל שצויין בלשון חכמי התלמוד "בפירוש שמיע לך או מכללא" (ברכות ט).

אגדות היסטוריות, שהיו רווחות בקרב היהודים בפולין בסוף ימי הביניים, מונות את יחש היהודים בפולין עוד מן הזמנים העד־היסטוריים של הארץ. עוד במאה התשיעית מסופר על היהודי אברהם פרוכובניק. משנתכנסו הפולנים בקרושוויץ אחרי מותו של הנסיך פופייל לבחור להם נסיך או מלך חדש, נמנו וגמרו, אחרי שלא הגיעו לידי פשרה, שמי שייכנס העירה ראשון למחרת בבוקר יוכתר למלך הפולנים. והנה אירע, שלמחר בבוקר נפנה ראשון לעירה היהודי אברהם פרוכובניק, ועליו הכריזו פה אחד כמלך הפולנים. אך אברהם סירב לקבל את כתר המלכות, וביקש שהות של שלושה ימים לעיין בדבר. אחרי שלושה ימים כשלא יצא מביתו התפרצו לתוכו הפולנים עם פיאסט בראשם והתחילו מאיימים עליו שיגיד את דברו: הן או לאו. אותה שעה הורה אברהם על פיאסט ויעץ לשים על ראשו את כתר המלכות, כי הוא הוכיח את עצמו כאמיץ שבכולם. ובכן פיאסט מקרושוויץ שהיה ממקצועו עגלן בא במקומו של פופייל השני, עובד אלילים, שלפי האגדה נטרף בידי עכברים. והרי פיאסט זה היה מייסדה של שושלת המלכים ההיסטורית הראשונה בפולין, שיוצאי־חלציו כיהנו כנסיכים במשך כמה מאות שנים בנסיכויות שלזיה, ובהן גם בנסיכות אושפיצין, וכנראה שיוצאי־חלציו באו לגמול ליהודים על בחירתם את ראש משפחתם והתיחסו אליהם באנטישמיות בנסיכות אושפיצין, והם שהביאו אתם את המשטמה הגזעית ליהודים ודחקו את רגליהם בכל שיכלו. וכאן הרי מדובר על הזמנים העד־היסטוריים של הארץ והעיר, כי פיאסט מת בשנת 909, ואחריו בא בנו היחיד זימוביט. ובעוד שראש המשפחה דאג למלך או לנסיך הפולנים שיוכל לשמור על עצמיותם של הפולנים בפני שאיפת שליטתם של השליטים הגרמנים — הרבו יוצאי־חלציו הנסיכים באושפיצין ובשלזיה לפעול למען גירמון השטחים באמצעות התישבות גרמנים על אדמותיהם, בעוד שעינם היתה צרה ביהודים, ובאושפיצין והסביבה היתה ידם מורגשת לרעה אצל יהודי המקום. ואם כי פיאסט אבי שושלת הפיאסטים באושפיצין ובשלזיה לא שם משכנו באושפיצין כי־אם בקרושוויץ ליד אינוברוצלאוו — הרי טענת היסוד שבאגדה על אברהם פרוכובניק היא, ששושלת הפיאסטים בפולין בכלל ובאושפיצין ובשלזיה בפרט עלתה לשלטון אחרי שהיהודים כבר היו ממלאים תפקיד נכבד בארץ, ולפי דעתם של כמה היסטוריונים יש בה בטענה זו מעין גרעין של אמת.

לפי אגדה אחרת שלחו בשנת 893 יהודי גרמניה, שסבלו מן הרדיפות בארצם, משלחת של יהודים אל הנסיך הפולני לאשאק (סברה שגם הוא אגדי) בבקשה להרשות להם להתיישב בארצו. לאשאק ביקש להציע לפניו את יסודות האמונה הישראלית, ומשנאותו לו הוא נאות לקבל את בני החבורה בארצו ובשנת 905 נתן למתישבים החדשים כתב־קיום, שהפך לפריבילגיה היסודית של יהודי פולין, ולפיה הרשה להם להתישב בכל

הממלכה, לעבוד את האדמה, לגדל בהמות ולעסוק במלאכה זו, וגם העניק להם זכויות מיוחדות. גם כאן למותר להעיר שאושפיצין לא הותנתה כעומדת מחוץ לפריבילגיה להתישבות היהודים בה.

אגדות אלה מקורן בסוף ימי הביניים, כשהתלקח המאבק הראשון בין האזרחים העירוניים (מיישצ'אנים) והיהודים. באגדות מעין אלה רצו היהודים להוכיח, שזכויותיהם ההיסטוריות אינן נופלות משל תושבים אחרים בארץ. ואף־על־פי שאגדות אלו מצטיינות בסתירות־זמנים תמימות ומשונות לאין שיעור — אברהם פרוכובניק היה ספק של אבק־שריפה (והרי אמצאת אבק־השריפה היתה מאוחרת בהרבה) — הרי נכונותן ההיסטורית של הנחתן על קדמוניות הישוב היהודי בפולין אינה מופרכת בזה כלל וכלל. לפתרונה מחכה גם השאלה, שעוררה כמה היסטוריונים, אם מוצאן של מטבעות עבריות בפולין, שברובן טובעו בלי ספק רק במאה ה־12, אינן מן התקופה שלפני התפשטות הנצרות בפולין.

אך נעבור נא מתחומן של השערות ואגדות אל הוכחות היסטוריות יותר, ואפילו הן הוכחות־עקיפין, שמפיהן אנו למדים את קיומם של ישובים יהודיים עתיקים בפולין.

אשר לתקופה שעד סוף המאה ה־11 — אפשר לקבוע שתי עובדות בוודאות גמורה. עוד באותה תקופה היו גרים יהודים בשכנות לפולין, היינו — ברוסיה הדרומית (אוקראינה); יהודים מארצות מערב־אירופה (גרמניה, ביהם ומורביה ועוד) היו יוצאים במסעות לפולין, או שהיו עוברים בה לשם עניני מסחר. ואושפיצין היתה שוכנת ליד אחד הנתיבים המרכזיים ששימשו גשר בין ארצות מזרח ומערב, ואף שילמו בלשכת־המכס שבאושפיצין או בקרבתה דמי־מעבר בעד עצמם ובעד סחורותיהם. אין לחשוב את הקשר בין מערב ומזרח לאפשרי מחוץ לנתיב המעבר באושפיצין.

עוד במאה ה־8 וה־9 ישבו יהודים באוקראינה, כשהארץ היתה נתונה תחת שלטון הכוזרים, שבירתם היתה איטיל (אסטראכאן) ושקיבלו עליהם את דת־היהדות לכל המאוחר במאה ה־8. אחרי חורבן ממלכת הכוזרים בידי הרוסים במחציתה השניה של המאה ה־10 ובתחילת המאה ה־11, התישבו פליטים יהודים בממלכה הרוסית. במאה ה־11 היתה עדיין השפעתם הדתית של היהודים גדולה כל כך, שגדולי הכמורה ראו צורך להטיף בדרשותיהם ובכתביהם נגד היהודים, וגם היו עורכים ויכוחים אתם. בתחילת המאה ה־11 היו בקיוב שתי שכונות יהודיות. מתקבל על הדעת, שהתפשטות היהודים בארצות הסלאביות, אחרי התמוטטות הממלכה הכוזרית, לא נעצרה בגבולותיה המערביים של מלכות ריישן, כי־אם הרחיקה לכת והגיעה אל פולין השכנה.

על נסיעותיהם של יהודי מערב־אירופה בארצות סלאביות לשם מסחר יודעים אנו עוד ממקורות המאה ה־9. הגיאוגרף הערבי, מנהל־הדואר אבן־קורדאדביי מספר, שבזמנו (מחציתה השניה של המאה ה־9) היו הסוחרים ה"ראדאניטים" (מנוסים בנסיעות) נוסעים מפראנקוניה לארצות הסלאביות ומשם לארץ כוזר; הם קונים במזרח־אירופה עבדים ופרוות. בשנת 906 נזכרים בתעריף־המכס של העיר פאסאו (בגבול בווריה ואוסטריה) "יהודים וסוחרים אחרים" הנוסעים לארצות המזרח ומביאים אתם עבדים וסחורות אחרות. בשנת 965 היה בפראג הגיאוגרף היהודי־ערבי איברהים אבן־יעקב, וראה שם סוחרים מעיר קראקא, מרוסיה ומארצות סלאביות אחרות. כן גם יהודים ומושלמים שבאו מאונגריה והיו סוחרים בעבדים ובמתכות. הדרך מאונגריה לפראג עברה על־פני מיצרי־הקארפאטים,

קראקא ושער־מהרין. אין ספק, איפוא, שהסוחרים היהודים בזמן ההוא היו עוברים בפולין. אותו איברהים עצמו מוסר פרטים מדויקים על המשק ועל משטר המלוכה במדינת פולין של "משקי" (מיישקו). ידיעות על מסחר יהודי בעבדים מגיעות אלינו גם מסוף המאה ה־10, ומסחר זה עבר בנתיבות אושפיצין כנתיב ידוע בחוגי הסוחרים. מספרים בשבחה של הנסיכה יודיטה (יהודית?), אשתו של הנסיך הפולני ולאדיסלב הרמן, שימים אחדים לפני מותה (1085) פדתה הרבה עבדים נוצרים מידי יהודים. בתקופה זו טרם מצאו טעם לפגם בסחר עבדים, וטרם נמצאו העסקנים שמצאו כי הגיע הזמן להלחם בסחר עבדים ובעבדות עצמה. ממילא מסתבר שבקרב אנשי אושפיצין שמקודם היו עובדי־אלילים לא נמצאו עדיין מתנגדים לסחר העבדות או לעבדות עצמה. אך גם רשומה זו אינה עדיין הוכחה ישירה לכך, שאותו זמן היו גרים יהודים בפולין. היהודים שהנסיכה הפולנית (או יהודית מלידה?) פדתה מהם עבדים, לא מן ההכרח שהיו דווקא תושבי פולין; אלה יכלו להיות יהודים מביהם השכנה ומגרמניה, או אפילו מצרפת, שלרגל מסחרם שהו זמנית בפולין.

אף־על־פי שחסרות הוכחות־מישרין ליישובים יהודיים בפולין עד סוף המאה ה־11, רשאים אנו לראות את קיומם כקרובים מאד לוודאי. אין זה מתקבל כלל על הדעת, שבתקופה בה היו יהודים חיים בארצות המקיפות את פולין ממזרח (רייסן) וממערב (גרמניה, ביהם) והיו באים לפולין לסחור בה, היו מונעים עצמם דווקא מלשבת בה. גם על ישוב יהודי באושפיצין שעל גבול פולין הקראקובאית ושלזיה אין בידינו פרטים מתקופת בראשית. אך אי אפשר להניח שבשעת קיומו של מסחר באמצעות יהודים סוחרים היו מונעים את עצמם כיהודים מלשבת או לפחות ללון ולהתאכסן בשטח זה בנדודיהם ובהגירתם ממזרח או ממערב, וביחוד כשמסחר־היבשה של סוחרים יהודים עם המזרח, שהיה עדיין פורח באותה תקופה, היה עובר דרך אותו חלק של פולין, במעבר דרך נהר הוויסלה ונהר הסולה הנמצאים בקרבתה. האפשר להעלות על הדעת שיהודים אלה שהיו עוברים הלוך ושוב ממזרח למערב את שני הנהרות הנזכרים לא היו סרים אף לזמן קצר לאושפיצין, הישוב הסמוך, בשביל לנוח שם או להצטייד להמשך מסעם בחפצים שונים, רק משום שהיו כבר אז קיימים איסורים או גזירות על ישובי יהודים באושפיצין?[10].

מסעיהם של סוחרים יהודים ישר לפולין, ומסעיהם של סוחרים יהודים מארצות המערב לרייסן (קיוב) בדרכים החוצות את פולין, נזכרים במקורות עבריים במאה ה־12 וה־13. תקנות המכס בערים השלזיות רוזנברג ושיבירז (האחרונה באזור זגלמביה, במרחק לא רב מאושפיצין) בגבול פולין שנקבע בשנת 1226 על ידי ההגמון מברסלאו — תקנות אלה מזכירות גם סוחרים יהודים וגם נוצרים, המעבירים סחורות על פני הגבול. דרכי מסעותיהם של הסוחרים היהודים בפולין מעידות, שבתקופה הקדומה ביותר היה מסחרם בעבדים ואחרי כן היה עיקר מסחרם — בבשמים מן המזרח, יינות מאונגריה ומלח מרייסן. גם ידיעה זו מעוררת תמהון על שאינה מזכירה גם את העיר אושפיצין שעל הגבול בתקנת־המכס, שבתנועת המסחר שבקרבתה לא היה במה להתבייש כלל וכלל בפני

10. מכל ההוכחות הללו קל להיווכח, שקיימת היתה סיבה מיוחדת להעלים את מציאות היהודים באושפיצין והסביבה, גם מצד היהודים וגם מצד שאינם בני־ברית. גורם חשוב לכך היוה גם קיום היהודים בכל פולין כ"ממלכה בתוך ממלכה" באורח חייהם העצמאיים.

רעותיה רוזנברג ושיבירז, ואי הזכרת שם אושפיצין אינו יכול לשמש הוכחה שאושפיצין היתה אז "מחוץ לעזרה". בכלל היו אז השמטות מקומות במסמכים מצויות ביותר.

עיר־הגבול אושפיצין מילאה תפקיד חשוב למדי לגבי התפתחותה של פולין, שהיתה אז נחשלת מאד בהתפתחותה הכלכלית והסוציאלית לעומת שכנתה גרמניה. ודרגותיה השונות של הקידמה הכלכלית הופיעו פה באיחור־זמן ניכר. השתתפותם של היהודים בפולין של ימי־הבינים היתה חשובה מאד במסחר הפנים ובמסחר החוץ, בייבוא, בייצוא ובתעבורה. מקודם תפסה פולין מקום חשוב במסחר האירופי כארץ־תעבורה שבה עברה הדרך היבשתית למזרח, אל הים השחור ועוד, ואושפיצין שימשה תחנה חשובה בתחנות־המעבר של פולין גם במעבר מהגרים וסוחרים וגם במעבר סחורות, ועיקר פרנסתה של תחנת אושפיצין היה על המסים שגבתה מהעוברים ושבים. מובן מאליו, שחלק מקהילות היהודים בפולין היה קיים בלי ספק עוד בזמנים הקודמים, ואין זה אלא מקרה שהידיעות הראשונות עליהן הופיעו רק במאוחר. אשר לישוב היהודים באושפיצין — ראוי לציון גם זה, שהידיעה על קהילות יהודיות ראשונות מוסבות רק לערים גדולות יותר. ורק אחרי מאות שנים יש רשומות על יהודים בהרבה עיירות קטנות. על כל חשיבותה הכלכלית והגיאוגרפית של אושפיצין היא לא נחשבה בין הערים הגדולות והנודעות ביותר, וגם היהודים לא הוציאו לה מוניטין כנראה מחשש של עינא בישא...

שתי הנסיכויות, של אושפיצין ושל זאטור, לא היו שייכות בתקופת בראשית של פולין לשלזיה. במחציתה השניה של המאה ה־9 היתה גם אושפיצין חלק אינטגרלי של ממלכת פולין שהיתה מאורגנת מכמה שבטים פולניים עם בירתה בקראקא. רק אחרי צוואתו של בולסלב עקום־הפה (קז'יבואוסטי) בשנת 1138 באה התפוררותה של הממלכה לגלילות אחדים: פולין רבתי, שלזיה, פולין־זוטא, מאזוביה, קויאביה, פומרן, ותהליך ההתפוררות נתרחב אחר־כך על־ידי חלוקות־ירושה בכל גליל וגליל גופו, והגדולה מכולן היתה התפוררותה של שלזיה, שבה קמו יותר מחמש־עשרה נסיכויות מיוחדות. מסתבר איפוא, שעד מסירת שלזיה — ואושפיצין בכללה — לבני מלך הפיאסטים בשנת 1161 לא ראו בביקורי היהודים כל סטיה, ועוד נתקבלו בסבר פנים יפות, תוך הכרה בתועלת שבידם להביא למדינה. יהודים בשלזיה נזכרים בתחילת המאה ה־13 (ידיעה אחת מקדימה ומגיעה עד למחצית המאה ה־12) בתורת בעלים של כפרים שלמים, וגם כעובדי־אדמה המפרישים מעשר לכנסייה בשווה לכל החקלאים החפשיים. וגם באושפיצין נתקבלו היהודים ברצון, אם בתור משלמי מכס ומס לשלטונות העיר ואם בתור מביאי סחורות שקשה היה להשיגן במקום ובארץ, והיהודים היו המקשרים בין המדינה ושכנותיה מבחוץ. אכן התנפלויותיהם של המונגולים על פולין מאז שנת 1241, ובעיקר הראשונה בהן, זו שהחריבה את חלקה הדרומי והמרכזי של הארץ, עצרו בלי ספק לזמן מסוים את הגירת היהודים ממערב. יש סוברים, שגם חלק מאותם היהודים מארצות רייסן שביקשו מקלט בפולין, עם התפשטות קלגסי התתרים בפולין ברחו היהודים לגרמניה ולביהם גם דרך אושפיצין, יחד עם היהודים מפולין הדרומית. ובמחציתה השניה של המאה ה־13, עת החלה פולין לקומם את הריסותיה אחרי החורבן שהחריבו התתרים, הרי יחד עם זרם המתישבים מגרמניה באו משם גם יהודים, יותר ויותר. ממלכת פולין הנחשלת מבחינה כלכלית ואחרי ההרס הרב של התתרים במדינה, הרשתה גם לזרם הפליטים היהודי מארצות השכנות שבמערב להיכנס אליה למען תועלתה מבחינה זו.

אושפיצין היתה אחד השערים שנפתחו להגירת היהודים, ומפעם לפעם אפשר היה לראות בעיר ובסביבתה המוני פליטים יהודים באים ויוצאים, מתאחזים גם בעיר עצמה וגם נדדו הלאה לעבר קראקא. תוך השענות על זכיונים ומכתבי־חסות־ברזל של בולסלב קאליסקי, קזימירש הגדול, קזימירש יאגילונצ׳יק ואחרים הצליחו היהודים במשך מאות שנים לעבור איך־שהוא דרך חומות־איבה והתנגדות העירונים הפולניים. העיר אושפיצין נמנתה בין הערים שיהודיהן ניהלו מסחר מסועף עם מזרח ומערב.

תושבי אושפיצין הסכינו לראות את היהודים העוברים ושבים בשעריה, רובם אנשים עם כתפות רחבים ועינים מלאות תנועה, פנים שזופות ובעלי זקן עבות, לבושים מעילים ופרוות ארוכים שעברו על כבישי פולין, הובילו למרחקים תבואה, עצים ודונג, ואחר כך טבעו מטבעות פולניות־יהודיות ״מיישקה קרול בלוגוסלאביוני ספראבידליבי״. ויד ביד עם הסוחר היהודי בעל יזמה היו זורמים לפולין הישנה גם דרך שערי אושפיצין המונים רחבים של אומנים ורוכלים יהודים שסיפקו לשוק הפולני בגדים, נעלים, רהיטים, מכשירי־בית וחפצי אפייה; יהודים היו מזגגים חלונות, תפרו פרוות, תיקנו שעונים וכיוצא בזה. ואילו הם עצמם חיו חיי עוני בסימטאות היהודיות במצאם נוחם רק ביום המנוחה היחידי בשבוע, יום המלא אור ומנוחה — שבת. בימי השבת נראו ברחובות ערי פולין פרצופי יהודים הקורנים נשמה יתירה מלכותית כשהם לבושים בגדי משי וקטיפה מזהירים. במשך מעת־לעת של יום השבת נערו מעליהם את עול הפרנסה האפור, שיש לו מגע בעמידת הכנעה לפני ה״פריץ״, וכבני נסיכים שמחו ביום המנוחה.

על אף העובדה המעציבה, שאנשי ההמון היהודי הרויחו את לחמם בצמצום, הרגישו היהודים את עצמם בדרך כלל בפולין הקדומה יותר בטוחים מאשר בארצות השכנות, שבהן קיבלה האנטישמיות צורה מסוכנת יותר לחיי היהודים. הרמ״א (מגדולי רבני קראקא) למשל בחר בפיסת לחם יבש בפולין השקטה בערך מאשר בשפע אשר באשכנז (בלשונו: ״עדיף מפי פת חרבה ושלוה בה במדינות אלו אשר אין שנאתן גוברת עלינו כמו במדינת אשכנז״ — רמ״א שו״ת). ברם על אף הפתגם ״בלי פולין אין ברכה״ היו היהודים מתיחסים ביחס של בקורת למשק הפולני, והיו אומרים: ״בפולין הכל עקום, ורק המדרגות ישרות״. הנקודה הגיאוגרפית ״פולין״ אשר במפה ההיסטורית היהודית הארוכה צוינה פעם כ״גן־עדן יהודי״. ייתכן שמקור השם איננו ממקור יהודי, אולי בדוהו שונאי־ישראל מלבם במטרה לעורר אצל האוכלוסיה הפולנית יותר קנאה ושנאה ליהודים. ברם אין להתעלם מזה, שבתקופות מסוימות חיו היהודים בפולין את חייהם המדיניים במנוחה, הכלכליים — בדלית ברירה, והרוחניים — בשטח זה היו עולים ומתנשאים ברום המדרגה. היהודים היוו בפולין כוח כלכלי גדול, גורם פוזיטיבי בחיי הממלכה בפולין, וחלק ממלכי פולין ידעו להעריך יפה את הגורם הזה. אך תקופות טובות אלה בפולין הישנה לא היו רצופות, אלא תוך הפסקות־פתע בין התקפת־איבה אחת לשניה מטעם העמלקים הצוררים שלא חסרו גם באושפיצין.

מבחינה חברותית חיו היהודים בפולין עם עצמם בלבד. הם לא באו מלכתחילה במגע עם האינטליגנציה הפולנית, לא ביקרו בבתי־ספר פולניים, לא קראו ספרים פולניים, לא ביקרו בתיאטרון פולני ובאוניברסיטאות פולניות. האומן היהודי, התגרן, החנווני, המתווך, חוכר החלב, הפונדקאי והרוכל החוזר על פתחי האכרים בכפרים היו באים במגע רק עם איש־ההמון הפולני, ובמיוחד עם האכר בכפר או בירידים. בכלל רחפו

מעל ימי הירידים וימי השוק בפולין סיפורים ואגדות מאופי מוסרי, ומהם נבעו האגדות על אליהו הנביא שהיה מתחפש לאכר, על "היהודי הקדוש", על ר' לייב שרה'ס, על הצדיק העממי ר' דוד מלילוב, היהודי "בעל התהילים" וכיוצא בזה. ברם היות שהאכר הפולני היה מוזנח מבחינה רוחנית, מפגר בהשכלתו, נעדר הקריאה והכתיבה, חסר היה בעניני רוח כל לשון משותפת בין היהודי המפולפל והאכר הפולני, ומשום כך נסוג היהודי ל"פינתו", ל"חדר", ישיבה ובתי־המדרש שבהם חי את חייו הרוחניים, וכה היו מובדלים חייו הפנימיים לפי האמונה, מסורת, מנהגים, הלבשה, שפה וארחות חיים. ואולי משום כך נתהוה במשך שלושים דורות של ישיבת היהודים בפולין קצב־חיים מיוחד במינו, שאליבא דאמת הוא נתייחד אך ורק ליהודי הפולני.

בערים אושפיצין, זאטור וקשאנוב הסמוכה ישבו היהודים מדורי דורות. ואפילו אם זרמה אליהם לפעמים אוכלוסיה חדשה — היא היתה נבלעת בתוך האוכלוסיה הוותיקה. החל כמעט מתקופת בראשית ישבו היהודים באושפיצין ורקמו בחייהם את הניגון הישן שהושר במשך למעלה משלושים דורות. הניגון עבר אמנם מגלגול לגלגול בכל תקופה. לא הרי הניגון בדורו של הרמ"א, מהרש"ל והמהרש"א, כבדורו של רבי ישראל הבעש"ט ומייסדי החסידות, ואין כאן המקום למנות את כל התקופות. אך בכל גלגוליו תפש מקום בראש חוט השדרה, העצב התועה, המקשר את כל הווריאנטים לניגון גדול אחד שנולד באוירה דפולין (שאושפיצין היתה חלק ממנה) וצליליו עודדו בכל דרכי החיים, בכל עת ובכל שעה, את הנאמנים לאמונת ייחודם ולצו של "שכינתא בגלותא". יהדות אושפיצין נשאה אתה תמיד את הברכה הנצחית של "בכל מקום אשר תזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך".

מסתבר, כי הישוב היהודי באושפיצין הקדומה נבנה על חורבנן של רדיפות היהודים בגרמניה וביהם בימי שלושת מסעי־הצלב עד סוף המאה ה־12, שכל אחד מהם הביא גל של מהגרים יהודים לפולין, ועל אושפיצין הוטל לחזות בצרותיהם ולאכסנם כתחנת־מעבר לערי קראקא והסביבה או כמקום ישוב שבו כבר ישבו יהודים. החמרתו המתעצמת של מצב היהודים בגרמניה גרמה להגירתם המתמדת לפולין. הרדיפות המחרידות על היהודים בגרמניה בסוף המאה ה־13 (גזירת רינדפלייש) ובמחציתה הראשונה של המאה ה־14 (גזירת ארמלידר) ועל כולן שואת המגיפה השחורה באמצע המאה ה־14 (1348—1352) הגבירו את זרמי היהודים הפליטים שבעברם דרך ערי־הגבול הפולני, שבהן תפסה אושפיצין מקום נכבד, התישבו ישיבת־קבע בחלקה המערבי של פולין. גירושים אלה של היהודים מערי גרמניה על נהר הריין ואחר־כך מרוב הערים שבשאר גרמניה ומארצות אוסטריה התמידו והלכו למעלה ממאה שנים והגיעו לממדים הגדולים ביותר. המגורשים הללו דפקו על שערי פולין. אושפיצין היתה "נאד של דמעות" שבה נשמעו הגדות־עדות של גבורי המעשים והמאורעות הללו ככתבם וכלשונם, ובה נשמעו אנחותיהם וקול צעקתם, בכייתם ויללתם יחד עם הדמעות אשר שפכו הנאנחים והנאנקים בעת צרתם, ומתוך אותם הקולות הטבעיים היוצאים מן הלב המתכווץ והמתפלץ מרוב צערו עלה גם קול של נחמה ותקוה, כי המגורשים לא עקרו מלבותיהם את אמונתם התמה ביעודים הנצחיים. היסורים שבאו על עם ישראל היו להם יסורים של אהבה הממרקים עוונות ומעלים אותם למדרגה אצילית מוסרית שאין למעלה הימנה[11].

11. במקום זה יש לציין בקורת־רוח את הופעת "ספר־זכרון לקהילות ואדוביצה, אנדריכוב,

אכן כוס היגון של יהודי אושפיצין היה מלווה באותם הימים גם אירועים מדיניים פנימיים. אושפיצין כחלק משלזיה, שהיתה קשורה קשר כלכלי בצ'כיה וכבר אז היתה מגורמנת במדה מרובה, הכירה בריבונותו של המלך הצ'כי ואחרי כן נצטרפה לצ'כיה. קזימירש הגדול, בנו של ולאדיסלב לוקיטק, נאלץ לוותר ארעית על גליל שלזיה, הן למען חיזוקה הפוליטי והכלכלי של המדינה והן בשביל תכניותיו החדשות להתפשטות. וגלגולים מדיניים שונים עברו גם על אושפיצין בעקב נסיכיה־שליטיה שלא היו מרוסנים ברסן האחריות הלאומית, עד שלבסוף חל שוב סיפוחה של נסיכות אושפיצין לכתר הפולני.

קלווריה, מישלניץ וסוכא" בידי ארגון עולי ואדוביצה וכו' בישראל בשנת 1967 עם תיאור חייהן בגליציה המערבית באזור אושפיצין, שרובן נוסדו במאה ה־19 במקומות שהיה קיים בהן איסור ישיבה ליהודים, ובזה פיטרו עצמם מחקירות ישנות על ישובי יהודים כמו באושפיצין וואטור.

פרק רביעי

אושפיצין על סף מדינות שלזיה ופולין

היהודים באושפיצין מראשוני ישובי היהודים בארצות הסלאבים. — פליטים יהודים עוברים באושפיצין השליזית. — קהילות יהודים בשלזיה ובאושפיצין. — הצורר קאפיסטראנו מעורר לפרעות ביהודים. — קפיסטראנו באושפיצין במסעיו לקראקא. — האנטישמיות באושפיצין גם אחרי סיפוחה לפולין. — הכנסיה הקתולית מטיפה לאנטישמיות ב־1453—1455. — הכשרת אושפיצין היהודית לאושביץ הנאצית.

ראשית ישוב היהודים בארצות הסלאבים לא נתברר לנו עדיין בדיוק מספיק. ידוע רק שהיה מאוחר בהרבה מישוב היהודים בארצות המערב. על כל פנים ידוע כי ראשיתו של הישוב בפולין לא היתה גדולה, לא בכמות ולא באיכות. בשנות המאה ה־12 (בסוף האלף ההמישי) כבר היו קהילות ישראליות במדינות פולין. ברם מצבם הרוחני, ואולי גם הכלכלי, לא היה במרום המדרגה. עד קרוב לסוף שנות המאה ה־15 לא הצטיינו הקהילות בארצות הסלאבים בחיים רוחניים דתיים. לא היו להן ישיבות שמהן יצאה תורה, ולא רבנים מפורסמים בתפוצות הגולה.

ישוב היהודים במדינות פולין, ליטה ורייסן נבנה בעיקר מחורבן הקהילות בגרמניה ובצרפת. מימות נוסעי־הצלב ואילך החלה ההגירה היהודית מגרמניה למדינות פולין. היא גברה בשנות המאה ה־13, ובמדה מרובה יותר בשנות המאה ה־14, מימי המגפה השחורה ואילך. כנסת ישראל שבארצות הסלאבים היא בעיקר יסוד גרמני שנעקר ממקומו במערב והושתל בקרקע של מזרח. שם התפתחה באורח אחר ולבשה צורה חדשה. ובאמת אנו רשאים לציין אותה בשם כנסת־ישראל גרמנית־פולנית[12]. אושפיצין עמדה אז על סף פולין ושלזיה והיתה עד ראיה לחזיון הפליטים היהודים שנאלצו לאחוז במטה־נודדים ולחפש לעצמם מקום מגורים חדש ופרנסה חדשה.

תחילת הישוב החדש הזה היתה במובן ידוע רצויה מאד. בעין טובה ראו מלכי פולין ושריה את ריבוי הישוב הזה. הם מצאו בו תועלת מרובה לארצם, ולפיכך קבעו ליהודים זכויות מסויימות, הן מקומיות והן כלליות. בדורות הראשונים היו אומרים, כי ארץ פולין היא גן־עדן ליהודים. ובאמת אין אנו מוצאים בשנות המאה ה־14 וה־15 שום ארץ וממלכה שבה ישבו היהודים לבטח כבארץ פולין[13]. ברם מהמחצית השניה

12. לפי מאיר בלבן היו בין הדורות הראשונים של היהודים בפולין בימי־הביניים גם שבאו מאסיה ישר דרך שער־העמים, או גם מארץ הכוזרים שעל גדות הדון והוולגה, וכן מרוסיה של קיוב, היו קצת יהודים שבאו בדרך ישרה מביזנטיה. עיין "בית ישראל בפולין": קורות היהודים בימי הביניים, כרך א, ירושלים, תש"ת.

13. בפולין היתה עדיין הכנסיה הקתולית צעירה מדי בכדי לפתוח במסע רדיפות אכזרי. עם איחודה של פולין בשנת 1334 הפכה איגרת הזכויות המפורסמת המבטיחה חרויות ליהודים שקיבלו יהודי קאליש כעין צארטר להבטחת זכויות הרחבות ליהודי כל שטחי פולין.

של שנות המאה ה־15 התחילו הפורעניות לישראל גם בפולין. ואולם אין אנו רשאים בעמדנו בפרשת אושפיצין להתעלם מישובי היהודים אשר בשלזיה הסמוכה אליה, שממנה ישנן ידיעות מזמנים קדומים יותר.

בשלזיה פעלו הפיאסטים, כשם שמשלו בדוכסויות אחרות של פולין. אמנם היתה כאן בשלזיה גרמניזציה חזקה. אך מבחינה מדינית היתה שלזיה שייכת עד שנת 1335 לפולין. בשנה זו מסר קזימירש הגדול את חבל שלזיה עם נסיכות אושפיצין ללוכסמבורגים, וגורלה מאז הוא כגורל כל שאר הנחלות הצ׳כיות. הידיעה הקדומה ביותר על יהודים בשלזיה מוצאה משנת 1150, והיא רשימה על אודות בעליה היהודים של טיניץ־קטן. בשנת 1190 אנו רואים כבר יהודים בבונצלאו (בולסלב), ובשנת 1203 נמצא הכפר סוקולניץ (בקרבת ברסלאו) שייך ליהודים יוסף וחזקל (יחזקאל). אולם בעלי סוקולניץ אינם הראשונים מיהודי ברסלאו הידועים לנו, שכן גילו שם (בשנת 1917) מצבה של דוד בן (שר־שלום) אשר נפטר בעיר ביום כ״ה באב ד׳ אלפים תקס״ג (=4 באוגוסט 1203). משנת 1227 מצויות ידיעות על יהודים בבויטן (ביטום) על נהר אודר, משנת 1270 בשווידניץ, 1280 בגלוגאו, 1281 בטרופאו (אופאווא), 1285 במינסטרברג, 1301 בליגניץ וכו׳. מתחילה היו יהודי שלזיה בעלי משקים חקלאיים. אך עיקר עיסוקם במסחר ובמלאכה, וכבר בשנת 1226 נתן הבישוף של ברסלאו, ואווז׳יניץ, ליהודים המובילים את סחורותיהם ממורביה לקויא כל אותן הזכויות והחובות בחדרי המכס אשר לסוחרים הנוצרים, ורק בעברם את חדר־המכס ללא סחורה חייבים היו היהודים לשלם מ״גופם״, כאילו היו הם עצמם סחורה עוברת לסוחר. זאת היא הידיעה הקדומה ביותר על ה״לייבצאל״ (מכס הגוף) היהודי [14].

באמצע המאה ה־13 נוסדו בשלזיה הרבה קהילות חדשות של ישראל והכמרים התקיפים קמו עליהם. כבר בשנת 1267 נתקיים הסינוד של הפרובינציה הפולנית בברסלאו, המתקן כמה וכמה תקנות נגד היהודים. הנסיכים (או הדוכסים) מגינים על היהודים ונותנים להם פריבילגיות, כדוגמת הקיומים הצ׳כי והפולני. והואיל שאושפיצין נחשבה לחלק משלזיה אפשר היה ללמוד גזירה שוה גם על יהודי אושפיצין ביחס לתקנות וחוקים. אך היו קיימים גם הבדלים בין הנסיכויות השונות של שלזיה. בשנת 1295 העניק בולקו הראשון כתב־קיום כזה ל״יהודים שלו״, וארבע שנים לאחר מכן (1299) עשה כמותו הנריק השלישי מגלוגאו; ולבסוף בולקו השני נסיך שוויידניץ (1328). יהודי שלזיה נחשבו, ברוח הקיומים הנזכרים, כאחיהם בביהם ובפולין, עבדי האוצר, והם מופקעים ממרותה של העיר; שופטם הוא הנסיך ולו הם משלמים את כל המסים. אולם במשך הזמן הצליחו מועצות הערים — עקב סכסוכים בין הנסיכים — ליטול לידם מקצת השלטון על היהודים ולגבות מהם מסי קרקעות ובתים. כך משלמים יהודי ברסלאו לעיר החל משנת 1299 מסים רגילים ובלתי רגילים לתיקון החומות, דמי שמירה וכו׳. ויהודי ברסלאו אינם קוטלי־קנים בעירם. בידם חלק־הארי של המסחר, ונוסף לכך הם עוסקים בבנקאות בקנה־מדה גדול. העירונים אינם מרוצים מכך, ועד מהרה התחילה המלחמה הכלכלית, כבערי המערב. בשנת 1301 אוסרת המועצה העירונית על היהודים את סחר האריגים (האריג היה עיקר התוצרת השליזית), ובמשך הזמן היא סילקה אותם גם מענפי־מחיה אחרים

14. חומר רב על יהודי שלזיה בכלל ושלזיה־עילית בפרט המשתרעת בסביבת אושפיצין אפשר למצוא במחקריו של היהודי ד״ר מ. בראן, ההיסטוריון של יהודי שלזיה וישוביהם (בגרמנית).

ומאלצת אותם בכך ליתן כספם בריבית. מאותה שעה משמשים היהודים העשירים בנקאים, העניים — סרסורים ותגרי בלואים. משפרץ רעב בשנת 1319 טפלו כרגיל את האשמה על היהודים, והמועצה גירשה אותם מן העיר. כך עשתה גם בריג בשנת 1327. לאחר כמה שנים חזרו והתירו ליהודים לבוא לברסלאו על־מנת לשוב ולשדוד אותם ולגרשם כעבור זמן מסוים. בשנת 1349 קבעה המועצה שמותר ליהודים להשתקע בעיר רק לזמן קצר (שתים־שש שנים), וזאת ברשיון מיוחד לכל משפחה ומשפחה. כתום המועד חייב היהודי למכור את נכסיו דלא ניידי ולנטוש את העיר; אם לא יספיק למכרם במשך חצי שנה לאחר עזבו את המקום, עובר רכושו לאוצר העירוני.

באמצע המאה ה־15 (ימי קאפיסטראנו) גורשו היהודים גירוש גמור מברסלאו ומערים אחרות בשלזיה. מי היה קאפיסטראנו זה? האפיפיור ברומא שלח אותו כציר למדינות גרמניה לצרף ולזקק שם את הכנסיה הקתולית. כנראה היה עיקר מחשבתו של האפיפיור להלחם בשארית ההוסיטים שנשתיירו בגרמניה. ואולם כשבא שליח זה בשנת רי"א למדינות גרמניה הוא מצא מקום לרוות צמאונו לדם על ידי הסתה ביהודים. הוא היה אומר, כי הוא מתכוון לבטל את כל הזכויות שזכו בהן היהודים, כי הן מעשה שטן. ולא רק את הזכויות של היהודים אמר לבטל, אלא גם לקפח את קיומם. ההמון קיבל אותו בהתפעלות עצומה, וכמעט עשו אותו לאלוה. הוא דרש לפניהם את דרושיו הארסיים והמטיר אש וגפרית על היהודים, אשר עמדו כל אותם הימים בסכנת־נפש. לפעמים אזרו היהודים כוח והבריחו את קאפיסטראנו וגייסותיו.

מעשה שמד נורא אירע בעיר ברסלאו ובשאר ערי שלזיה, מה שהכין ופעל קפיסטראנו, הוא מעשה "חילול הקרבן" שגרם למותם של 41 נפשות יהודים. כמה מבני הדור ההוא, אנשי יושר, התרעמו על הדבר הזה והכירו בזה מעשה עיוות הדין ועלילת־שקר. ותמוה הוא, כי כמה מבני הדור הישרים ידעו, כי אין כל ה"משפט" הזה אלא מעשה רציחה ושפיכת־דמים, ולא מלאם לבם למחות ברוצחים. וכאשר באו לאחר זמן קצר תלאות מרובות על ערי שלזיה בסיבת מלחמות קשות רשם אחד מסופרי הגויים זכרון בספר, כי זהו עונש על מעשה הרציחה שעשו ביהודים: אלהים לא ינקה שופכי דמים. אחר מאורע השמד גרשו את כל היהודים מערי שלזיה, לאחר שלקחו מהם את כל רכושם ואת ילדיהם הפחותים מגיל שבע שנים, והם הלכו להתישב באשר מצאו. אין ספק שמהם עברו פחות או יותר מזרחה דרך אושפיצין. מה שאירע בימים ההם בברסלאו ובשאר ערי שלזיה היה אז מעין "מעשים בכל יום".

קפיסטראנו זה היה בריה נפלאה במינה, אדם כחוש וצנום, קטן קומה, ידיו הארוכות השתרעו עד למטה מארכובותיו, אדם בדמות קוף. טבעו היה טבע חיה טורפת צמאה לדם. מעשי אכזריותו ביהודים עשה לא מתוך התפעלות, מתוך קנאה דתית מבוהלת, אלא מתוך קורת־רוח, מתוך מתינות ועונג רב. מעטים אישים כאלה בהיסטוריה האנושית. באיש הזה לא היה כלום מטבע האדם, אלא הכל היה בו מאופיה של חיה־רעה. מה שהיה בו מכשרון האנושי — זה היה רק כוחו להשחיל ולחבל. קפיסטראנו היה מזוהם בחיצוניותו ובפנימיותו; שקרן מנוול, עז־פנים וגס־רוח. הוא היה מתפאר תמיד במעשי נסים ונפלאות שעשה: החיה מתים לאין מספר, ריפא חולים ועוד ממיני נפלאות כאלה. בני דורו, אנשי שכל ויושר, ידעוהו בשקריו ונבלותו. אבל ההמון נמשך אחריו, אחרי דבריו הארסיים. תוכן דרשותיו שהיה דורש ברבים היה הדיוטות גמורה, אלא שדבריו היו כגחלי אש. בכל מקום בו דרכה רגלו נשפך דם יהודי.

גזר־הדין האיום שהוצא במשפט האנטי־יהודי שאירגן בברסלאו הנזיר הפראנציסקאני, השליח־השטן של האפיפיור, והפרעות שאירגן בשלזיה כולה, הטילו אימה גדלה והולכת על יהודי פולין. ואותה בריה מפלצתית הוזמנה על ידי החשמן הקראקובאי זביגנייב אולשניצקי באמצעות יד־ימינו ההיסטוריון יאן דלוגוש לבקר במדינת פולין, קראקא. ואף ששמה של אושפיצין העיר והנסיכות היה ב"בל יראה ובל ימצא" בפרשה איומה זו — הרי הגיע בפעם הראשונה הנזיר השטן לקראקא ב־28 לאוגוסט 1453, ובמסעיו מברסלאו לקראקא היה עובר דרך אושפיצין ששימשה נתיב־קשר יעיל בין ברסלאו לקראקא ובין שלזיה וגרמניה לפולין. וייתכן שבמקרה לא הטיל את ארסו המזוהם בין תושבי הנסיכות הזו. אך המלך קזימירש יאגילונצ'יק שניהל מדיניות־חוץ עצמית, לא שעה לעצותיו של ההשמן האנטישמי. ובכל זאת הזרע אשר זרע הנזיר האכזרי בקראקא לא היה לריק... וגם בקראקא עורר הנזיר הד מתאים בין העירונים הפולניים ורצון לחקות את חבריהם הגרמניים, היא קראקא בפולין שעד אז נחשבה כגן־עדן ליהודים...

קפיסטראנו זה היה אבטיפוס, דוגמת בראשית, לאשמדאי הגרמני אדולף היטלר, משמיד יהודי אירופה, שהפך את שנאת היהודים ואת הגזענות ליסוד מתעה, ונתפרסם בעולם בשל מחנות ההשמדה שהקימו הגרמנים בפולין, ובראשם מחנה־המות המרכזי שהוקם באושפיצין לשם השמדת יהודים, ובמקצת גם בני עמים אחרים. היטלר היה גלגולו השלם של קפיסטראנו האיום. שניהם היו צמאי־דם, "שבט הזעם ליהודים". שנאת שניהם ליהודים ותעמולת־הארס הדימגוגית שלהם הניבה לא רק פירות מורעלים — פרעות רוויות־דם ביהודי קראקא והסתת־רצח נגד יהודים בערי פולין אחרות. האנטישמיות היתה אצל שניהם אחד היסודות העיקריים בתורתם להפלייתם ועקירתם מהחברה, אלא שקאפיסטראנו רק עבר את אושפיצין מספר פעמים בלי לשים לב לישוב היהודי בעיר שלא היה גדול ומעורר תשומת־לב. ואילו היטלר רב־הטבחים בחר לו את אושפיצין כמטה זעמו ובה ביצע השמדה המונית של מליוני יהודים. יש לתמוה שההיסטוריונים שלנו לא ניסו לקשור בין שני השטנים־אשמדאים הללו ולגלות שהיטלר לא היה מקורי בתסביך שנאתו ליהודים, כי־אם ממשיך בפעולת קפיסטראנו ומבצע את מזימותיו. ויש גם לזכור, שהכומר יאן דלוגוש, ההיסטוריון הפולני של הזמן ההוא, ידידו של קפיסטראנו בפעולות השיסוי נגד היהודים, טרח לפרש אפילו את מצב היהודים במאות הקדומות לאור תכניתו האנטישמית, הוא דלוגוש שבתקופת קפיסטראנו נתגלגל לתועמלן האנטישמי הנאצי יוליוס שטרייכר שבימי היטלר שפירסם חומר אנטישמי קיצוני בעל אופי פורנוגראפי ושימש כעורך העתון "דר שטירמר", ועם כניעת גרמניה הנאצית בתום מלחמת העולם השניה נידון למיתה במשפט נירנברג ונתלה.

כבר הזכרנו לעיל, כי בימי הביניים לא שייכו הנפות של נסיכויות אושפיצין וזאטור לממלכת היאגילונים אלא לשושלת נסיכי פיאסט, והם ניהלו בניגוד למלכי פולין מדיניות אנטישמית והרשו ליהודים לגור רק בערים אושפיצין וזאטור, ומסורת זו של אי־סובלנות כלפי היהודים נמשכה גם אחרי סיפוח הנסיכויות הנ"ל בשנת 1564 לממלכת פולין. שנאת־יהודים זו שהוגדרה במונח המיוחד "אנטישמיות" נבעה מהעמדה האויבת העקשנית של הכנסיה הקאתולית אל היהודים לא רק בחבל אושפיצין אלא בכל ארצות אירופה. מאז התארגנה הכנסיה עוד בעתות האימפריה הרומאית, היתה רואה תמיד כאחת ממשימותיה להכביד על חיי היהודים בכל דרך שהיא: להגביל עד למינימום את

אפשרויותיהם הכלכליות ולהקים חומה מלאכותית של איבה ודעות קדומות בינם לבין האוכלוסיה הנוצרית. על ידי השפלת היהודים ומירור גורלם שאפה הכנסיה להמאיס את הדת הישראלית על האולכוסיה הנוצרית ולמנוע בזה את אפשרות השפעתם התרבותית של יהודים על נוצרים. בגזירות חמורות על מגע־ומשא בין נוצרים ליהודים היתה הכנסיה מקווה להשיג את כניעתם המלאה על עדרי "צאן מרעיתה" המאמינים. הכנסיה לא יכלה להתיחס ברוח נדיבה אל היהודים שהיו "ככלות הכל" כופרים בעיקר האמונה הקאתולית, ובעוררה את הקנאות הדתית בלב ה"מאמינים" נגד הכופרים הנוצרים שהיו מצויים למכביר (ההוסיטים, הלוטרנים ועוד) הוכרחה הכנסיה להגביר את שיסוייה גם נגד היהודים, הם הכופרים העומדים לגמרי מחוץ לאמונה הנוצרית. השיסויים נגד היהודים היו כבר אז משמשים בידי הכנסיה לאותן המטרות שהאנטישמיות משמשת להן בידי הריאקציה המודרנית; כדי להטות את תשומת לב ההמונים מן התביעות הסוציאליות והפוליטיות הצודקות שהשמיעון אנשי הכיתות המתקדמים, מוכרחים היו לעורר מלאכותית את השנאה ליהודים כאשמים כביכול בכל העוולות הסוציאליות של החברה בימי הביניים. ידה של הכנסיה היתה גם בפרעות הראשונות ביהודים בפולין שפרצו באמצעיתה של המאל ה־14 וחזרו ונשנו יותר ויותר במאה ה־15. בכל המקרים היתה הכנסיה הגורם שהסית לשנאה ועורר את היצרים הזידונים. אולם ביחוד היה גדול חלקה של הכנסיה בזרם האנטישמיות ששטף את פולין בשנות 1453—1455, שאז הגיע לפולין צמא־הדם קאפיסטראנו שידו היתה בכל הפרעות הרוויות דם ביהודי קראקא והסתות הרצח נגד יהודים בערי פולין אחרות. כתוצאה מכך התקיימו בשנים היותר מאוחרות, בשנות 1736—1753, משפטי "עלילת־דם" רבים בכל רחבי פולין, משפטים שגרמו למספר עצום של קרבנות חפים מפשע, אשר ניספו תוך עינויים איומים. כל ילד נוצרי שניספה בנסיבות בלתי ברורות, כגון מקרה אסון, מעשה פשע מעורפל וכדומה, היה "קורפוס דליקטי" במשפט עלילת־דם נגד יהודי, שלאסונו התגורר בקירבת מקום המקרה. הסופר קוטוביץ כותב בספרו, כי כשם שלפי המושגים דאז אי אפשר היה לתאר את חופש האצילים בלי "ליברום וטו", כך היה העם הפולני כולו — להוציא חלק קטן — משוכנע, שאין מצות יהודיות נאפות אלא בדם נוצרי. האנטישמיות היתה אחד המניעים הראשיים להתעוררות התנועה הציונית. בגרמניה הנאצית נבחרה אושפיצין העיר להשמדת יהודים, וחטא זה לא יכופר לעולם לא לעולם הטולרנטי ולא לעם שטיפח את הנחש הנאצי בדמות השטן היטלר ועוזריו.

אושפיצין עם קהילת היהודים הוותיקה הפכה לאושביץ שהיתה לתמצית הנאציזם, ובגהינום שלה חזר האדם המצויד בטכניקולוגיה של מאת העשרים לאפלת הפראות. נתונים שונים הכשירו את המקום ששמו היה אושפיצין למטרה שיעדו לו הנאצים: הקמת מחנה ריכוז ענקי לבני אומות שונות, ובעיקר ליהודים. אושביץ זו נשארה "אות קין" לאנושות של המאה העשרים והיא משמשת נושא ומטרה לספרות בצורות שונות ובשפות שונות על זוועות השואה. ברם כל מה שכבר סופר עד כה אינו אלא כדמיון המלה למציאות החיים הממשיים. אין בכוח אדם ואין בכוח לשון ועם לתאר את הנורא וחסר־הדוגמה כשם שנוראה וחסרת דוגמה היתה התקופה ההיטלראית.

פרק חמישי

אושפיצין ב"ועד ארבע ארצות"

היהודים בעיר במאה ה־12. — הנוסעים היהודים מתעלמים מאושפיצין. — העיר בפינקס "ועד ארבע ארצות". — קהילת אושפיצין במפת ה"וא"א". — על פינקס הקהילה באושפיצין. — בלבול באושפיצין בשנת שפ"ז. — עלילת אושפיצין בסיימיק הפולני. — הרב יצחק אייזיק לנדא נציג העיר בוא"א. — באזור אושפיצין וזאטור נאסרה הישיבה ליהודים. — גביית מסים מיהודים עוברים. — יהודי העיר במיפקד משנת 1564. — ב־1563 מעכב המלך זיגמונט אוגוסט גידול הישוב בעיר. — יהודים ברשימת ה"דרכים והממגורות" בעיר מ־1581. — יהודים בזאטור בשנת 1564. — מאמצים להרחבת ישוב יהודים באזור אושפיצין וזאטור.

במאה ה־12 היתה אושפיצין היהודית קיימת כבר, אלא היא נחשבת אז ל"נסתרות" כישובי יהודים מסוימים אחרים. באותה תקופה נזכרים שמות תיירים יהודים שהיו עורכים מסעות על פני מדינות רבות והביאו פרטים על חיי היהודים. אושפיצין היתה אז כנראה בת ישוב קטן של יהודים, ואולי משום כך לא הגיעו אליה התיירים הללו. בנימין הנוסע מטודילה, הנודע מן המחצית השניה של המאה ה־12, לא ביקר במסעיו בארצות הסלאביות, ללא ידיעת הסיבה, וממילא לא הזכיר את הישוב היהודי באושפיצין. לעומת זה הלך נוסע יהודי אחד במאה ה־12, רבי נחמיה מרגנשבורג, בן־דודו של בנימין מטודילה, מפראג לפולין ומכאן לקיוב (1175), והוא לא מסר לנו אף פרט כל־שהוא על פולין, ואף לא הזכיר שם כל קהילה יהודית במדינה שבה ביקר, ומכל־שכן שלא הזכיר קהילות קטנות כאושפיצין.

והנה הגיעה עת ה"נגלות" לאושפיצין היהודית. בפינקס "ועד ארבע הארצות" המכיל החלטות מתקופת 1580—1764 ורשימת הקהילות ששילמו מסים ממלכתיים באותה תקופה אין כל ידיעות שהן על ערים אחרות בנסיכות אושפיצין מלבד אושפיצין וקשאנוב. גם במפת יהדות פולין לתקופת 1667—1764 (המצורפת לאותו פינקס) אין מופיעות קהילות או ישובים יהודים בחלק המערבי של אזור קראקא, ורק שמות הערים אושפיצין וקשאנוב מופיעים שם. התעודה הראשונה של ועד ארבע הארצות אשר הגיעה לידינו כלשונה והפותחת את הספר הזה היא מיום ג' ט"ו כסליו שנת שלו"ה לפ"ק (22 בנובמבר 1580). ממנה אנו למדים לכל הדעות, כי בשנת שמ"א (1580) כבר היה הועד קיים ועומד. אך אימתי נוסד? יש אומרים: בה בשנה או בקירוב באותה שנה. ויש מקדימים את זמן יסודו בשנים מרובות. ועד ארבע ארצות של פולין היה מוסד שופט ומחוקק, מעין סנהדרין של גלויות, שהקיף במשך מאתים שנה את כל מקצועות החיים היהודיים בפולין רבתי ושהשפעתו חזקה גם אחרי פירוקו וביטול השלטון העצמי של הקהילות. הפינקסים המקוריים של ועדי ד' ארצות, של ראשי המדינה והגלילות, כמעט כולם אבדו מחמת פגעי הדורות. יש מקום להשערה שגם בקהילת אושפיצין שהשתתפה בנציגה באותו ועד התנהל פינקס מעין זה, ואף הוא אבד. אך תעודות רבות המפיצות אור

על פעולות ועד ד׳ ארצות, חליפות איגרות שבינו ובין ערכאות ושלטונות, מועצות ערים ושררות נשארו עוד גנוזות בתיקי ארכיונים וספריות ולא נעתקו עדיין לראות אור, או שנעתקו ונשארו פזורות בקובצים ובספרים רבים בלשונות רבות ואין מאסף. והנה בא ישראל היילפרין, פרופיסור באוניברסיטה בירושלים, אסף את כל החומר הזה בפינקס ועד ד׳ ארצות. בשקידה ובחריצות, באהבה ובמסירות אסף במשך כמה שנים את רוב התעודות וגם חומר רב בעניין תקופת הועד הזה מתוך הספרות ההיסטורית והמשפטית בפולין והארצות הסמוכות לה, מאמרים, הערות והארות לאותו החומר, ציונים ומראי־מקומות; צרף אבן לאבן, קו לקו עד שהקים בנין מפואר לדורות, מעין שיחזור של ״פינקס ועד ארבע ארצות״, ובו ניתנו התעודות לפי סדר הזמנים וצורפו להן מראי־מקומות ומקורות, הסברות ורשומות, יוחסין של האנשים הנזכרים, עם מפתחות לשמות, תרשימים ומפה של בית ישראל בד׳ ארצות. הפינקס הוא איפוא בנין־יסוד לתקנות ועד ד׳ ארצות[15].

והנה מצאנו בו בין השאר ״התעוררות בלבול ישן־נושן דאוישפיצין בשנת שפ״ז״. שלוש פעמים נזכר בספר זה ענין ה״התעוררות״ באושפיצין, בלי שנמצאים פרטים איזה שהם על עצם הענין, מה היתה ההתעוררות, ומצד מי, עצם ההתעוררות ושאר פרטים ונתונים כמדובר. מכאן יוצא, שעל אף העובדה שבפינקס ״ועד ארבע ארצות״ רוכז חומר רב, עוד נשארה בקעה להתגדר בה. ולא יפלא הדבר, שהרי עבודה עצומה היא זו שנעשתה בידי אדם אחד בלבד, ונמצא המחבר בבחינת תנא ושייר. במפת ״בית ישראל דד׳ ארצות״ ה׳תכ״ז—ה׳תקכ״ד (1667—1764) נמצאת אושפיצין ממש על קצה מדינת פולין, על גבול שלזיה בקרבת קשאנוב בחבל קראקא.

מהחומר המצוי ב״פינקס״ ברור אמנם שהמדובר הוא על עלילה שהעלילו הנוצרים באושפיצין על היהודים, כרגיל עלילת־שוא, ועל היהודים הוטל לבדות את העלילה בצורות ובאמצעים שונים, בהוכחות, וייתכן אף בשוחד, ולשם זה הוטרדו עסקני היהודים באושפיצין ובהנהלת ה״ועד״ ואף ל״סיים״ הגיע, ומסתבר שהענין לא היה קל כל עיקר. לשם הבהרה נביא בזה את החומר כפי שמובא בספר, ככתבו וכלשונו:

״סימן קנה (הסכמות דיריד תמוז שפ״ז): מנהיגי קק״ק רצו להניח בחשבון הוצאות שהוציאו עבור התעוררות בלבול ישן נושן דאוישפיצין. הרחבנו הדבר עד יריד גרומניץ הסמוך. ואם הארצות לא יהיו נאותים לקבלם בחשבון יקוב הדין ביריד גרומניץ.

סימן קס (שנת שפ״ח): ביריד גרומניץ ש. ז. עמד הועד לדון בדבר הוצאות הסיימיקים שהקהילות והגלילות רצו להביא בחשבון הארצות ומדינת וואלין התנגדה לכך. וגם בדבר הוצאות העלילה באוישפיצין והוצאות פלאסקארב עיין לעיל סעיף קנג—קנה.

בסעיף קנג מתחיל לדבר על הוצאות הסיימיקים שהיו מקרוב והקהילות והגלילות רצו להניח בחשבון ביריד דהאידנא ומנהיגי מדינת וולין לא היו נאותים לקבלם בחשבון. הרחבנו הדבר עד יריד גרומניץ הסמוך ואז יפקחו הארצות יצ״ו מזה או יקוב הדין ההר בין מנהיגי ג״א יצ״ו ובין מנהיגי וואלין יצ״ו.

הערה: התוצאות על סיימיקים (הועדים הגליליים של האצילים בפולין) נועדו לעמידה על המשמר, שלא יעלו ח״ו דבר חדש, ולתקן כל מה שאפשר לתקן, ושלוחי

15. עיין ״פינקס ועד ארבע ארצות״ לקוטי תקנות כתבים ורשומות, סדורים ומבוארים בידי ישראל היילפרין, ירושלים, תש״ט, הוצאת ״מוסד ביאליק״ בירושלים.

הועד שיצאו, לכבד אותם באיזה מתנה ולבקש מהם שיעמדו לאוהבים לנו על הועד׳ (פמ״ל, סעיף קמז)״.

בפינקס נזכרים שמות רבנים ופרנסים נציגי גלילות וערים בועד ארבע הארצות, בלי שבא זכרם של פרנסי אושפיצין. לעומת זה מצאנו שמו של רב אחד שעבר מאולקוש לכהן כרב העיר אושפיצין והגמוניה. היה זה רבי יצחק אייזיק לנדא, שנולד בפיץ בשנת תע״ג לאביו הר׳ יואב, ובין תואריו השונים כתוב שהיה ״רו״מ ונאמן בישראל דד׳ ארצות״. בן שבעים שנה היה במותו ביום ב׳ אדר ראשון תקמ״ג. ידיעה זו באה אלינו במקרה, וכנראה היה נציג בועד בשלב האחרון לקיומו, שאחרי זה בוטל בידי הממשלה. ואילו אין אנו יודעים אם לאושפיצין היה נציג גם לפני זה, נציג עצמאי של הקהילה, או שנתנה יפוי־כוח לאחד מרבני קראקא הסמוכה להופיע בתור נציג בועד. מלבד זה לא ברור לנו אם הרב לנדא היה נציג משותף, גם של אושפיצין וגם של אולקוש, היות ששתי הערים לא היו רחוקות מדי זו מזו [16].

האוכלוסיה היהודית בפולין היתה נתונה בחסות בית המלוכה. מלכי פולין היו נוחים ליהודים והתאמצו להגן עליהם בפני שנאת העירונים. גם שרי המלכות ושרי המדינות התיחסו אליהם באורח רצוי. בתוקף חוקי הממלכה ובתוקף הקיומים והזכויות שהוצאו לטובת היהודים היו משגיחים בהם שלא יבואו עליהם בעלילות־שקר. ברם חסות בית המלכות ליהודים שימשה מקור להכנסות ניכרות לאוצר השלטון, ועוד יותר לקופת הכספים של נסיכויות אושפיצין וזאטור, שכרגיל העיקו עליהן מצוקות כספיות גדולות. הן היו יכולות להקל על עצמן עם פתיחת שערי העיירות והמושבים שברחבי הנסיכויות הללו להתישבות יהודים. אך כנראה שכוח שנאת ישראל גדל על המצוקה הכספית, וליהודים הותר לשבת רק בערים אושפיצין וזאטור בלבד, ובמקום זה הסתייעו בניצול הגירת היהודים משלזיה לפולין תוך הטלת מס מיוחד בשם ״מס הגירה״ בגבול שלזיה־פולין. לשכת המכס של הנסיכות נמצאה בבז׳זניצה. הדרך מאושפיצין לפולין הובילה דרך זאטור לבז׳זניצה [17], ומשם אפשר היה להגיע לקראקא, או אחרי צליחת נהר הויסלה בדרך לצ׳רניכוב, או בדרך לסקאבינה. עד לשנת 1440 היו הנסיכים האושפיצינאים גובים את ההכסנות מבית־המכס בבז׳זניצה, ומאז ואילך גבו אדוני בז׳זניצה את המסים, אחרי שהנסיך ואצלב העניק להם לפי זכיון משנת 1440 בתור פרס תמורת נזק בסוסים, וכן תמורת שרות שפאקוש לטובת אבי הנסיך ואצלב, לנסיך קזימירש ואף לנסיך ואצלב עצמו.

בשנת 1502 חידש יאנוש נסיך זאטור את הזכיון המעניק העלאה לפי בקשת מיקוליי פאלצ׳ובסקי אדוני בז׳זניצה. לפי תכנו של כתב־זכיון זה ניתנה לאדוני בז׳זניצה הזכות שעברה בירושה לגבות תשלומי־מכס מכל עגלת־אורח שנסעה משלזיה לקראקא או בכוון הפוך. המכס עלה לגרוש צ׳כי רחב אחד, ומכל עגלה שהוליך מנסיכות אושפיצין לקראקא נגבו שני חצאי גרושים, ומכל יהודי שהגיע באותה דרך — חצי

16. אין ספק שקהילת אושפיצין השתתפה בנציגיה בוא״א, והם עשו בענין העלילה נגד היהודים באושפיצין, ורק שם נציג רב אחד נשאר לנו לזכרון, ודווקא מן האחרונים, ושאר השמות אבדו.

17. לפי ספרו של הד״ר י. פוטק הנ״ל היו היוצאים ובאים לפולין עוברים דרך בית־המכס של הנסיכות אשר בבז׳זניצה בקרבת אושפיצין.

גרוש. הכנסות המכס היו ניכרות, כי ערכו של גרוש בראשית המאה ה־15 היה כערכו של זהוב אחד במחצית המאה ה־18. מסתבר כי ההכנסות של בית־המכס היו גדולות למדי, אחרי שהדרך מבז׳וניצה לקראקא היתה הדרך היחידה המותרת לתחבורה, הן לסוחרים והן לנוסעים, בעוד שצפויה היתה החרמת הסחורות ואמצעי התחבורה בעד התחמקות מדרך זו ושימוש בדרכים אחרות שלא היו מותרות. העסק היה מכניס רווחים במדה כזו, שאף המינזר הדומיניקני אשר באושפיצין רכש לו בשנת 1516 רישום ארנון על מכס זה.

בשנים 1726 ו־1738 ביטלו הסיימים הכלליים את המכס והמס הפרטי, ומאז מן הנמנע היה לעסוק בגביית מסים גם בבז׳וניצה. ברם הנסיך סטאניסלב צ׳ארטוריסקי אדוני בז׳וניצה מאלובאנה לא הסתגל לאיסורים הללו, וברוח העקרון ״בפולין איש הישר בעיניו יעשה״ המשיך להטיל מכס על סחורות שהעבירו הסוחרים, וגם על היהודים. פקידי האוצר הממלכתי מבית־המכס אשר בסקאבינה ניסו להפריע לו באי־חוקיות זו. בשנת 1760 הגיע הדבר אף לידי סכסוך בין המוכסנים בפונדק בבז׳וניצה שבו היתה תחנת־המכס של צ׳ארטוריסקי. הסכסוך היה בין הפונדקאי פיוטר טראץ׳ ושוטרי בית־המכס הממלכתי בסקאבינה ואלנטי יאחימסקי ופיוטר שיארניצקי, כשאלה הגיעו לפונדק בשביל לגבות מס ציבורי מהסוחרים. הפונדקאי התנפל במקלו על השוטרים, ואף חטף מידי אחד מהם את חרבו וסוסו. ולא די שהרשו לעצמם להשתמש בכוח נגד פקידים, קראסנושילסקי, מנהל המשק של צ׳ארטוריסקי, אף הגיש תביעה לבית־הדין באושפיצין נגד פקיד האוצר על התנפלות בפונדק, על מעשה עול ושימוש בכוח, על מעשה תועבה לסוחרים עוברי אורח ומניעת גביית מכס לטובת אוצר הוד מעלת הנסיך של הממלכה. בית־הדין כנראה הכיר בצדקת צ׳ארטוריסקי, שהמשיך לגבות במשך זמן מסוים את המכס הבלתי מוצדק גם אחרי שהנסיכות נכבשה בידי אוסטריה. השלטון האוסטרי שראה את הזכיון בתרגום גרמני משנת 1502 מצא אז לנכון לסגור את בית־המכס, ובבז׳וניצה התקינו תחנת־דואר בהנהלת מגיסטר הדואר, ובאורח זה נעלם רק בקץ המאה ה־18 בבז׳וניצה בית־המכס שהיה קיים מימי־הביניים, שבו היו מטילים באותו תוקף מכס על עגלות, סוסים, בקר, עדרים ויהודים...[18].

מלבד היהודים עוברי־אורח ואלה שישבו באושפיצין ואחר כך גם בזאטור לא היו יהודים בשטחי שתי הנסיכויות עד למחצית המאה ה־16, ורק אחרי שהנסיכות האושפיצינאית נקנתה בידי המלך קזימירש יאגילונצ׳יק הושם קץ לפוליטיקה האנטישמית של נסיכי הפיאסטים האושפיצינאים. ליהודים הורשה להמשיך לשבת בבירת נסיכות אושפיצין, על אף הזכיון הישן־נושן שלפיו אסרו על היהודים לשבת באושפיצין. המסורת אומרת, שהיהודים הראשונים שנכנסו לשבת באושפיצין שמו משכנם בחלק הצפוני של העיר, ושם הקימו להם בתי עץ ועסקו במסבאות ובמזיגות משקאות, וכנראה שעסקו גם במסחר ובסוכנות לייבוא וייצוא של מוצרים שונים.

היהודים באושפיצין מוזכרים במיפקד התושבים משנת 1564, כפי שיוצא מהתמליל הבא בניב פולני ישן: ״היהודים שנשאלו מפי המבקר: באיזה זכות באו להתישב בעיר, ענו, שהם משלמים מסי העיר ומס בתים בשווה עם שאר התושבים. מלבד זה הרי סימן לכשרות ישובם הוא גם בזה ששנה־שנה הם משלמים לארגון הנסיכות 12 ליטראות פלפל

18. עיין שם.

וליטרה אחת כרכום; אז, בתקופה ההיא, היו משלמים בעד כמות מסוימת של פלפל 24 פלורין ושל כרכום חמשה וחצי פלורין". אכן קשה היה למצוא אישור להנחת היהודים שבאו להתישב בעיר ברשיון מיוחד מטעם העיר אושפיצין, מפני שבזמן עריכת המיפקד טרם היו מצויים מיסמכים ותעודות לאושפיצין ביחס לדיור העיר והעדה באושפיצין. התושבים שנשאלו על קיום קרן שנועד להושבת תושבים ולניהול עדת הכפר והעיר אושפיצין התחמקו מתשובה ישירה, בטענה, שתושבי העיר הם אנשים צעירים וחדשים מקרוב באו, ומשום כך אינם זוכרים ואינם יכולים לדעת את העבר. והרי אין ספק שהם יכלו לענות תשובות יותר בהירות מידיעות שעברו לידיהם מפי אבותיהם ואבות אבותיהם, שכשם שמינהל העדה הכפרית עבר ברכישה לרשות המלך, כך עברו גם הקרן עם הזכות להחזקת מינהל עדת הכפר של הארמון לרשות המלך, ומאז נמצאים המיסמכים בקשר לכך ברשות הוד מעלת המלך.

מעמד הגבולות ותחומי הימצאה של אושפיצין סייע להתפתחות המסחר בבדים, ייגות, דיג, מלח; העיר אף הצליחה לרכוש לעצמה את המונופולין לאחסנת מלח. אין לתמוה איפוא על כך, שסוחרים ורוכלים רבים התרכזו כאן, וביניהם גם יהודים. מספר היהודים באושפיצין כבר היה אז כנראה רב, יען כי בשנת 1563 מצא המלך זיגמונט אוגוסט לנכון להוציא פקודה — במטרה להגביל את השפעתם — שלא להגדיל עוד יותר את מספר היהודים היושבים באושפיצין, ומלבד זה אסר על היהודים לרכוש ולהקים בתים בכיכר העיר[19]. רשימת ה"דרכים והממגורות" משנת 1581 מכילה בין 113 "אומנים ורוכלים" של אושפיצין רק שם יחידי של חנוונית יהודיה. ואילו שאר היהודים עסקו מלבד בבתי מזיגות ומסבאות גם במתן הלואות בריבית.

עם רכישת נסיכות זאטור על ידי פולין נפתחו גם שערי זאטור לישיבת יהודים. המיפקד משנת 1564 מצא בזאטור רק יהודי אחד, ששילם "מס גלגולת" של גרוש אחד. בתקופה קצת יותר מאוחרת התישבה קבוצת יהודים יותר גדולה מאחורי הארמון הזאטורי. ראש המחוז (סטארוסטה) זיגמונט מישקובסקי, אף הוא הוציא מידי התושבים את הפונדק הזאטורי ומסרו לידי היהודים הללו. בעקב תלונה שהוגשה בענין זה התערב המלך באטורי, והוא ציוה להחזיר את הפונדק לרשות האזרחים. במיפקד משנת 1765 נמצאת הערה, שלפיה שילמו היהודים שישבו בקאמיניץ ליד הארמון "מס חסות" בסך 260 זהובים. ואילו היהודים שמקרוב באו וישבו שם שילמו 240 זהוב.

מאז שנסיכות אושפיצין וזאטור נספחו לכתר ממלכת פולין נשקפה התקוה אצל היהודים לפתוח בהדרגה את שערי העיירות והכפרים שבחבל זה להתישבות יהודים. עסקני היהודים שהראו ענין רב בביצוע הדבר השקיעו עמל ומרץ רב בביצוע שאיפה זו. אך הם נתקלו בקשיים לא מעטים מבחינה מעשית. ברוב הקהילות שמסביב לאושפיצין היה חל איסור התישבות יהודים עוד מתקופת ימי הביניים, שבה השתלט האיסור של "נון טוליראנדיז יודאיס", ומסורה זו של אי־סובלנות כלפי יהודים נמשכה גם אחרי סיפוח הנסיכויות הנ"ל בשנת 1564 לממלכת פולין. כתוצאה מכך נדיר היה לפגוש יהודים בערים ואדוביצה, ביאלה, מישלניץ וז'יביץ במאות ה־17 וה־18 פרט ליהודים־נוסעים, ואפילו בכפרים לא היתה התישבות יהודים רצויה. ברם בני העיירות הללו לא השלימו

19. עיין ב"ייברייסקיה אנציקלופדיה" (ברוסית) בעריכת הד"ר י. ל. כצנלסון והברון דוד גינצבורג, פטרבורג, כרך שלישי, עמ' 420—421.

עם המצב הזה והשתדלו להשיג מידי המלכים חוקים האוסרים כליל התישבות של יהודים. האמתלה העיקרית טענה שהיהודים הם אזרחים בלתי רצויים בתחומיהם, הואיל והם נאשמים בכל רחבי הארץ בשימוש בדם נוצרים לצרכי פולחן דתי. ובכל זאת השתדלו היהודים לפרוץ את חומות האיסור. בחלקם הצליחו ובחלקם נכשלו [19א].

19א. היה אולי צורך להקדיש פרק מיוחד לקורות התישבות היהודים בערים ובכפרים אשר בנסיכות אושפיצין. הקהילות ואדוביצה, אנדריכוב, קלוריה, מישלניץ וסוכה עשו פעולה לא־קלה בהוצאת "ספר זכרון" מיוחד, ואולי תמצאנה עוד קהילות שתלכנה בדרך זו, כמו העיר ביאלה, צ'ישין ואחרים. "שלזיה האוסטרית" טרם אמרה את דברה, וחבל שעד כה טרם נמצאו העסקנים שינציחו את דברי ימי קהילותיה היהודיות בספר. גם עליה עבר כוס היגון והשמד ההילטרי, ואף היא חייבת לקיים את הצו "זכור תזכור את אשר עשה לך עמלק".

פרק שישי

אושפיצין במעגל הגזירות והפורעניות

יהודי אושפיצין בשנות 9—1648 (ת"ח—ת"ט). — העיר והסביבה מעבר לפליטים. — אושפיצין תחנה לאיסוף נדבות. מכתב מנהיגי קראקא מאושפיצין מתי"ב (1652) לקהילת וינה. — לאן נמלטו יהודי אושפיצין שנחרבה בידי השוודים ב־1655. — פרעות ביהודים בידי שר־צבא הפורע צ'רניצקי. — במיפקד אושפיצין ב־1662 לא נזכרו יהודים. — היהודי יואכים קונה פונדק בברוואלד ב־1707. — אושייקה "עיר היהודים". — פרעות ביהודים בפוניקבה ב־1755. — יהודים בביאלה בשנת 1723. — הרחבת ישוב יהודים בערים ובכפרים שבסביבה, ואדוביץ, קנטי, ז'ווויץ ואחרים.

מאורעות הזוועה שאירעו בחיי היהודים בשעת מרד הצורר האכזרי בוגדן חמלניצקי ימ"ש בשנות ת"ח ות"ט (9־1648) לא פגעו ישירות ביהודי אושפיצין, שהיו רחוקים מרחק גיאוגרפי רב ממקומות השואה ושכנו בקצה המערבי־דרומי ליד גבולות מדינות המערב. ברם האסון הכללי של יהדות פולין נגע אל לבם, ובאורח בלתי ישיר היו שותפים לאחיהם בשעת צרה ומצוקה, והפליטים היהודים האומללים שהצליחו להימלט בעור בשרם מהתופת במזרח־פולין ברחו לצד מערב, והערים קראקא עם ערי הסביבה, ובתוכן אף אושפיצין, עשו כמיטב יכולתן לאכסנם ולעמוד להם בעת צרה ולעזור להם להתאושש ולהמשיך דרכם בחיים.

סבורים היינו, כי במאורעות ימי הביניים, במעשי השחיטות והאכזריות האיומות שנעשו ליהודים בימי נוסעי־הצלב, בימי עלילות "חילול הקרבן" ובימי המגיפה השחורה — נתגלה כבר טבע החיה הטורפת שבאדם בכל תקפו ועמקו, ועליהם אין עוד מה להוסיף לא רק במעשה, אלא גם בדמיון. אין בידי הכוח המדמה שבאדם להמציא אכזריות יותר נוראות מאלה שנעשו ליהודים בימי הביניים, הרגו וטבחו ושרפו חיים, הטביעו וקברו חיים וענו וסגפו את האומללים לפני יציאת נשמתם באופן מבהיל, ואף הרגיזו את המתים ממנוחתם בקבריהם. מה היה להוסיף עוד? ואולם במאורעות הגזירות של שנות ת"ח ות"ט אנו רואים נוסח חדש: "נוסח יוון". המוח המזוהם של האוקראינים המציא עוד עינויים חדשים, להוסיף אכזריות על אכזריות, שרשמו סופרי הדור, עדי ראיה, לדראון עולם, ועליהם קוננו המקוננים וספדו המספידים. האפשר להאמין שיש בטבע האדם להתאכזר יותר מכל מיני חיות טורפות? והתוצאות? נחרבו שבע מאות וארבעים וארבע קהילות ונהרגו לערך שש מאות וחמישים אלף נפשות בעינויים קשים. כנסת ישראל במדינות פולין הוכתה במאורעות הללו מכה עצומה[20].

המעשים והמאורעות של שנות ת"ח ות"ט הם יסוד טראגי לא רק בהיסטוריה

20. גזירת ת"ח—ת"ט מוצאת ביטוייה הנמרץ ב"ספר הדמעות" (מאורעות הגזירות והרדיפות והשמדות), כרך שלישי, מפרי־עטו של ההיסטוריון הגדול ד"ר שמעון ברנפלד, ברלין, תרס"ו, עמודים קס—קפד.

הישראלית, אלא גם בהיסטוריה האנושית בכלל. כמה וכמה היינו צריכים להתאמץ, להסיח את דעתנו מהם ולמחוק את זכרונם מהכרתנו, כדי שלא להתיאש מאחרית טובה ותקוה לעתיד לבוא. אך מאורעות אלה הם כאין וכאפס לעומת מה שהתחולל באושביץ הנאצית בשנות מלחמת העולם השניה 1939—1945. בסיפורי המאורעות של גזירות ת״ח ות״ט העמידו ליהודים ברירה להישאר בחיים על ידי המרת דתם בדת המרצחים, והם עמדו בנסיון ולא זנחו את דת אבותיהם. האנוסים שהמירו דתם מפני הפחד היו מעטים בערך (אחרי ימי השמד חזרו ליהדותם בהסכם המלך). גם נשים ובתולות וגם ילדים וילדות קידשו את השם ופשטו צוארם לשחיטה. לא כן הגרמנים הנאצים שאפילו מומרים ונוצרים בני מומרים נחשבו בעיניהם ליהודים שדינם לשמד, ואושביץ היתה מחנה־מוות ליהודים גם לדור שלישים וגם ריבעים ללא כופר דת וגזע, ואחת דתם של היהודים: למות ולכליון.

מרובים היו חללי חרב. ואולם מקצת יהודים הצליחו לברוח על נפשם לפולין־גדול וקטן, שלשם לא הגיעה יד הצורר. שרידי־חרב אלה נפזרו לכל רוח, וכנסת־ישראל בכל ארצות הגולה נזדעזעה למראה הפליטים הנבהלים, שבפניהם נחקקו רשמי אימת מות. בכל מקום ומקום השמיעו על עזרה וסיוע לאומללים האלה. באושפיצין נמצאה אז קהילה בעלת אוכלוסין מסוימת, ואין ספק שגם בה מצאו מנוחה איזה שהוא מספר פליטים יהודים. אכן חסרים לנו פרטים על תקופה זו באושפיצין, כשם שחסרים לנו פרטים אחרים על תקופות חשובות. ההתרגשות עד היסוד הגיעה לא פחות — ואולי עוד יותר — ליהודי אושפיצין בשמעם מה שעלה לאחיהם במדינות פולין, ונאספו בבית־הכנסת האושפיצינאי ועמדו שם בבכי ותחנונים כי ירחם ה׳ את פליטת עמו. בכל הקהילות הכריזו על נדבות למצוות פדיון שבויים, ודרך אושפיצין היו השליחים יוצאים ובאים מעיר לעיר לקבץ נדבות ולשלחן לידי הגזברים הממונים על צדקה זו. אושפיצין שימשה תחנת־מעבר חשובה לפליטים ממדינות פולין שדרכה עברו להתישב במדינות גרמניה, הולנד, מוריביה, בוהמיה. מה נפלאים מאורעות ההיסטוריה של היהודים: מה שבא בדורות ראשונים מגרמניה לפולין גם דרך אושפיצין נעור וחזר עכשיו שוב גם דרך אושפיצין מפולין לגרמניה[21].

וטוב שנזדמן לנו מיסמך חשוב, אף הוא שריד אחד מרבים, המגלה טפח ומכסה טפחיים מאותה תקופה, מיסמך יקר מפז, שבגלל חשיבותו מצאנו לנחוץ להביאו בזה ככתבו וכלשונו:

״זאטור־אושפיצין, י״ד אלול תי״ב.

מנהיגי ק״ק קראקא אל ראשי ק״ק ווינא

אל מקו׳ מה נורא השלימים והתמימים בעבודת הבורא, שומעים בקול ה׳ הם ישמעו בקול הקורא, הלא המה האלופים הקצינים ורוזנים מנהיגי ק״ק וינא ה׳ יאיר נרם כאור שבעתיים וכשמש בצהרים ויחיו מספר ימיהם בכפליים ויחזו בנחמות ציון וירושלים אכי״ר.

21. גם כאן נשאר לנו שריד חשוב בצורת ״מכתב מנהיגי קראקא אל ראשי ק״ק וינא״ בענין הפליטים של פולין שנתפרסם בידי ישראל היילפרין בספר ״יהודים ויהדות במזרח אירופה״, ירושלים, תשכ״ט. במכתב נכתב רק על הפליטים בכללם, ומלבד מקום כתיבת המכתב בזאטור־אושפיצין לא נזכרה העיר ויהודיה אף במלה אחת.

ראשית ופתח דברינו באנו להחזיק טובה להוד רום מעלת כ״ת על הטובות והגמולות שגמלתם עמנו והקדמתם עשייה לשמיעה ושלחתם נדבתכם לכאן להעניים והאביונים דק״ק קראקא להחיות בהן נפשות רבות. והנה מהודענא למכ״ת מה שקבלנו שליחותכם. בראש ד״ה אדומים קבלנו ושלחנו אותם תיכף לק״ק קראקא לחלק שם עפ״י התנאים שלכם דווקא לעניים לומדים ולהוסיף להן על קצבתן וכן נעשה ונתחלק שם כך. עוד קיבל הראש וקציו כמוהר״ר משה בהישיש הקציו כמוהר״ר אייזק שי׳ ד״ה אדומים וגם הוא לא התמהמה בשו׳ ענין ושלח אותן לקראקא. ועוד שלחו מכ״ת כתב חילוף כפעם הראשון על ד״ה אדומים ובא הכתב ליד האלוף כמוהר״ר סענדר ח׳ יודל שוחט ז״ל, ואותן ד״ה אדומים עדיין לא באו לידינו מסיבה שבמקום תחנותו של מוהר״ר סענדר מתו שם ב״מ במגפה כמה נפשות באותו ישוב ואין אנחנו הולכין מהכא להתם ומהתם להכא. עכשיו באיגרת השייך להקציו מוהר״ר משה הנ״ל מונחים עוד ט״ו אדומים ומונחים בידינו עד שיבוא מוהר״ר משה לכאן. כל זאת אשר קבלנו מאת הוד רום תפארת מכ״ת. והנה אנחנו מחזיקים לכם טובה וחפני מלא טיבותא וברית שלום על הטובות והגמולות שגמלתם עמנו והנה אנחנו פה עיר זאטור ואושפיצין מתי מספר, ורוב המנהיגים מפוזרים ומפורדים ועלינו להודיע אותם הטובות והגמולות אשר גם הם יחזיקו לכם טובה על ככה ויוכתב בספר זכרון ליראי ה׳ ולחושבי שמו המעשה הטוב שעשיתם עמנו. והנה להודיע למכ״ת מעמד הקהילה הקדושה קראקא ואגפיה. מה נאמר ומה נדבר ומה נצטדק, הלא אלק׳ אשר חטאנו לו מצא עון עבדיו ומצא בעל השטר לגבות חובו גודל השוד והשבר בת עמנו בקק״ק בעוה״ר. המתים אשר כבר מתו, רבים שמתו מנפיחות כפן מאשר מתו במגפה, וגם קבורה לא היתה להם מחמת שאין להם צרכי קבורה פשתן לתכריכים וקרשים לארונות, אשר בסיבה זו רבים מהם שכנו על הארץ ולא באו לקבורה עד שנבקעה כריסן ונתעכרה צורתן ואכלו בהם רמה ותולעה. וביום ו׳ העבר באו לקבורה מאה נפשות בקבר אחד, והכל מחמת חסרון ארונות. וגם הקוברים בעו״ה מתו, ומתו עד היו׳ יותר מן אלף נפשות לומדים מופלגים וחסידים אנשי מעשה, אשר הפחות שבהם היה יכול לבנות עולם מלא. והחיים אשר בחיים המה עודנה מתעלפים ומעוטפים ברעב בעו״ה והמה בצרה גדולה ותם הכסף ואזלו הפרוטות מכיסם מה שגבינו לצרכם מאה סכומות טרם נסיעתנו מקראקא. גם עכשיו היה וועד בק׳ עלקיש וגבינו עוד מאה סכומות לפרנסת עניים. וכל זאת איננו שוה להם ואינו מספיק לחצי ההוצאה שלהם מחמת ריבוי העניות וגודל היקרות אשר בלחם ובכל המזונות על חד תלת בעו״ה. ואוי ואבוי לנו שהגיע בימינו כך והגיע אותנו שנים אשר אין אנו חפצים בהם. על כן אהובינו בני אברהם גומלי חסדים בני ג״ח רחמני׳ ב״ר, כאשר מכ״ת התחילו להראנו נדבת לבבם ורצונם הטוב עד עכשיו, כן תעשו עוד להציל ולהחיות נפשות רבות בהן. וגם תודיע מכ״ת צערינו לרבי׳ ויכתבו מכ״ת לשאר ארצות ולקהילות קדושות לארץ אשכנז ואיטלי״א עד מקום שידכם מגעת ותעוררו הלבבות לעשות לנו סיוע להציל פליטה הנשארת. והנה גמרנו בדעתנו לשלוח לכם את האלוף מוהר״ר שמואל סופר שהוא יעורר אתכם ויכתוב משם לשאר ארצות ואמרנו אחר רואינו שמכ״ת הראנו רצונם הטוב ונדבת לבבם והקדימו נעשה לנשמע מוטב לנו שלא לשלוח אותו וההוצאה שתעלה

עליו יהיה סיוע לעניים. ובטוחים אנחנו בחסדי ורחמי שמי׳ ובמכ״ת שתמלאו משאלות לבנו למען השם הגדול ולמען נפשות העשוקים הנאנחים והנאנקים והם בעירום ובחוסר כל בעו״ה. ובכן מי שאמר לעולמו די הוא יאמר לצרותינו די וישפיע לכם ולנו ברכה עד בלי די. כה תפילתינו יו׳ א׳ פ׳ השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך ישראל, שנת תיו״ד בי״ת לפ״ק.

נאם הק׳ אברהם יואל אשכנזי בלא״א יצחק זצלה״ה,
ונאם אליעזר ליפמן אשכנזי
ונאם יונה בא״א הר״ר יחיאל ז״ל מוש״ק,

אלו שלושה הם מטובי הקהל דק״ק קראקא ועתה חונים הם בעיר זאטור־אושפיצין ה׳ פרסאות מקק״ק״.

אחרי שנים ספורות צלצלה השעה של מזל־ביש גם לשטחים שלא נגעה בהם הרעה מקודם, והפעם סבלו גם אושפיצין הנוצרית והיהודית כאחד, וגם הפעם חסרים פרטים. עוד לא נרפאה כנסת־ישראל בפולין מן המכה המוחצת בידי האוקראינים בשנות ת״ח ות״ט, והנה באה צרה חדשה. אויב חדש נראה בגבולות פולין. היו אלה השוודים שבהנהגת מלכם קרל גוסטב העשירי פלשו לפולין ללא הכרזת מלחמה, וצבא פולין נכנע לשוודים, וכה נמצאה כל הממלכה ברשות השוודים הכובשים. ידיעה כללית קצרה מספרת, שבשנת 1655 הושמדה כמעט כל העיר אושפיצין במלחמת השוודים, ותוצאותיה בעיר נתגלו במיפקד שנערך בשנת 1660, ולפיו נתקבלה תמונה מעציבה מאד [22]. מחצית הבתים בעיר היו ריקים מאדם ונשארו רק 6 אומנים. לאן נעלמו היהודים? האם הצילו את נפשם בעוד מועד? האם לא נמלטו לקהילה היותר גדולה לקראקא? או אולי בגלל הימצאם ליד הגבול יכלו להימלט ביותר קלות למורביה ובוהמיה הקרובות?

השוודים לא ידעו את היהודים. בשוודיה עצמה לא היו כל יהודים, ומשום כך היתה דעתם על היהודים הגרועה ביותר. אין פלא איפוא שליהודים הגיעה שעה קשה וחמורה. השוודים רצחום ושדדום באין פוצה פה ומוחה. ואם דבר זה לא הספיק — הפיצו בפולין־הכתר שמועות־שוא שהיהודים עומדים לצד השוודים ובוגדים ב״מולדת״ על כל צעד ושעל. קשה לקבוע, מי היו מפיצי שמועה זו. ברם עובדה היא, שהקתולים, מרוב פחדם מנקמת השוודים הפרוטסטנטים בעקב ההתנפלויות על הכנסיות ובתי־קברות האוונגליים היו מייחסים כל בלתי־קתולי לשותף של האויב, בלי שהתעורר מי־שהוא מבעלי־המצפון האנושי המעטים בעולם לעמוד לצד היהודים, שהיו מופקרים לכל שודד ומרצח, לכל פורע מדיני נגד המשטר ולכל אספסוף שבהפקירא ניחא להם.

ועוד טרם נסתיימה פרשת פלישת השוודים לפולין, באה פרשת הצורר הפולני סטיפן צ׳רניצקי, גנרל צבא פולין שנכנע לשוודים ומצא הזדמנות לנצל את שעת ההפקרות של ״לית דין ולית דיין״ ולבצע חמתו ביהודים שנואי נפשו. הוא עלה על ערי פולין מצד דרום, ובכל מקום בואו הרג והשמיד קהילות יהודיות. השם צ׳רניצקי, שמתקדש במסורת הפולנית כסמל הפטריוטיות והגבורה, היה במסורת הישראלית

22. על הפלישה השוודית בקראקא והסביבה בשנות 1655—1657 והאנרכיה בפולין עד חלוקתה ב־1772, עיין ב״ספר קראקא״ במאמר הד״ר אריה באומינגר: תולדות היהודים בקראקא, וגם בספרו הפולני של מאיר בלבן ״לקורות היהודים בקראקא ובקזימירש בשנות 1304—1868״ — קראקא, 1931, כרך ראשון.

בפולין־רבתי שם נרדף לרשע, מרצה ושונא ישראל לזמן רב כמו השם חמלניצקי, שזכרו מעלה על שפתי היהודי קללה צודקת עד היום הזה[23]. נהרי נחלי דם של קרבנות יהודים שטפו בערים ובעיירות בשעה שפולין התנערה מ"מבול" הפלישה השוודית. בין הקהילות שנחרבו על ידו לא נזכרת שם קהילת אושפיצין, ואין לדעת אם מפני שטרם הספיקו יהודיה לחזור אחרי שריפת העיר בידי השוודים, או מסיבות אחרות. עם עזיבת יהודי אושפיצין את העיר פסקו להיקרא בשמה, והם נכללו ב"כלל ישראל" הזקוקים לעזרה ולמקום מנוחה.

היהודים שברחו מאושפיצין בימי הפלישה השוודית חזרו לאט לאט מגלותם לאושפיצין והתחילו לעסוק בשיקום הריסותיהם הכלכליות. לפי ידיעה מוסמכת אחת מנתה האוכלוסיה באושפיצין בשנת 1662 340—350 נפש בלבד, בלי לדעת את מספר היהודים. ואולי נמנעו היהודים מלהיפקד משום "עינא בישא". אך מה שידוע הוא שהמצב הכלכלי בעיר היה בכל רע, והיו זקוקים לאמצעים מתאימים כדי לשפר את מצבה. במקורות היהודים אין לנו על אושפיצין כל ידיעה מהשנים שהוזכרו, ואף לא במשך עשרות שנים לאחר מכן. ידוע רק באורח כללי, שהשואות המחרידות של שנות 1648—1656 הפחיתו את האוכלוסיה היהודית שבממלכה הפולנית עד החצי, ועשרות שנים עברו עד שהקהילות היהודיות ההרוסות נבנו מחדש. ורק במחצית המאה ה־18 ניכר היה גידול מסויים באוכלוסיית היהודים בפולין, שהלך וגדל יותר ויותר על ידי הריבוי הטבעי הנמרץ, חיי המשפחה המפותחים מאד, אורח־החיים הדתי, ובעיקר המנהג שנתרווח במשך הזמן להכניס בני גיל צעיר לחופה, ויהודי אושפיצין שפעלו עוד בראשית ימי "ועד ארבע הארצות" כקהילה עצמאית, היתה במשך הזמן עיר התורה וההסידות, עיר הצדקה והחסד, עיר המסחר והפעילות, תוססת חיים.

בעקב שנאת ישראל מצד השלטונות והתושבים בנסיכויות אושפיצין וזאטור, שנאה שהיתה מושרשת אצלם משנות ילדותם וינקוה מחלב אמותיהם, עם תוספת שנאה שבאה בעקב המאורעות המדיניים והחשדים שחשדו ביהודים כאויבי המדינה ועוזרים לאויביה, נחשבה קהילת היהודים באושפיצין כאילו נעצו שרטון בים סוער של שנאת ישראל, ואין להם ברירה אלא להוריד את הראש בכל פעם שבא גל עד שיעבור, ועליהם להחזיק מעמד עד שיעברו כל הגלים וישככו הרוחות. בהעדר גורם האפתעה בשנאת ישראל שבאה לידי גילוי בצורות שונות ידעו יהודי אושפיצין להגיב בהתאפקות ותוך השלמה שבהכרח עם נגישות ועלילות מבלי להיתפש לבהלות. כבר העירונו לעיל על מקרה של עלילות הפולנים באושפייצן נגד יהודים שועד־ארבע־ארצות טיפל בו ונסתיים בהתערבות הפרנסים ומתן שילומים. והיו עוד נסיונות שנכשלו, בלי שנשארו לנו ידיעות עליהן, ואולי יש יד בזה ל"הרגל שנעשה טבע". ושרטון בודד זה של יהודים באושפיצין לא רצה להישאר בודד לתמיד בכל הסביבה, והוא עשה נסיונות להרחיב את מפת ישובי היהודים גם בכפרים ובנקודות־ישוב שבאזור. המאמצים הללו לא היו קלים, ורק במרוצת הזמן החלו התוצאות להיות ממשיות, ופה ושם נראו פני יהודים בערים ובכפרים. והיו מקומות שיהודים ניסו לשבת בהם, ובעקב הלשנות ופסקי־דין משפטיים נאלצו לעזוב ולהמשיך במאמצים לרכוש בחזרה את עמדותיהם החלוציות שרכשו בעמל רב. מאידך היו מקרים שגזירות הגירושים נגד יהודים לא יצאו לפועל.

23. על פרעות הצורר סטיפן צ'רניצקי ביהודי פולין ובאזור קראקא עיין במקורות מספר 22.

עד למחצית המאה ה־18 אין לשמוע הרבה בנסיכות האושפיצינית על יהודים בכפרים. בפינקסי ה"גמינה" באינוולד נמצא רשום בתאריך 8 ביוני 1707, שבתקופת כהונתו של ראש העדה ווצ'ייך סקוברונק קנה יהודי בשם יואכים פונדק אצל מרצ'ין קובאליק. וכן מובא שם פרט מענין, שלפנים בשנות הביניים ניסו כנראה אדוני אושייקה להושיב יהודים בשטח הנקרא בשם "קנטי קראקובסקי". ובעקב סיבה זו היו אנשים קוראים לה "עיר היהודים". הלגלוג שנשב מכינוי זה גרם לכך, שמושב זה שקם על שארית אודים מוצלים מאש היותה פינה שהיתה מסוגלת לשמש אך ורק כעיר יהודית. ורק ברישום משנת 1755 מוזכר בפינקסי עדת הכפר פוניקבה על יהודים (כנראה עוברי אורח) בקשר לפרעות שבוצעו עליהם בידי האחים יאן קרישטוף וברטלומיי בירסקי, חוטר ממשפחה עתיקה של ראשי עדות מפוניקבה. הם נאשמו כולם באשמת הפרעות שחוללו ביהודים "ולעדה נגרמו תלאות רבות על הפרעות הללו". רשות הארמון בזאטור פקדה להשקיט את הפרעות, ולמטרה זו פקדה הנהלת עדת פוניקבה להטיל "מס" על רכוש משפחת הבירסקים וכפה אותם למכירת יערות "לשם תשלום הנזקים שנגרמו ליהודים בסכום 364 זהובים"[24].

היהודים התישבו גם בביאלה, המהווה חלק של ליפניק, שבשנת 1723 הפכה לעיר. המיפקד משנת 1765 מזכיר את יהודי ביאלה כחוכרי מיזוג יי"ש, בירה ומי־דבש בכל תחום המחוז הליפניקאי, והם שילמו מס חכירה כ־26 אלף זהובים. מלבד זה החזיקו ארבעה יהודים בית־מרזח, אחד — בית־אוכל, ארבעה עסקו בחקלאות. כמו כן גרו בביאלה שלושים דיירים יהודים. ראש המחוז אלויזי בריהל התלונן בפני הרביזור על אבדן הכנסות מידי היהודים בעקב פקודת הגזירה שהוצאה מטעם בית־הדין האסיסורי לגרש את כל היהודים ממחוז ליפניק. לא ידוע אם הגזירה הזאת בוצעה למעשה ואם לא.

הערים והעירונים שהסכינו לאיסור ישיבת היהודים בישוביהם במשך מאות שנים לא יכלו לפי "מצופנם הקתולי" להסכים לשינוי, ובמטרה להכביד על המינהל הממלכתי להכניס יהודים לערים השתדלו הללו להשיג זכיון מן המלכות האוסר על היהודים להתישב בתחומי הערים שקיבלו את הזכות הזאת. פריבילגיה כזו קיבלה העיר ואדוביצה מידי המלך אוגוסט השלישי ביום 6 בנובמבר 1754. העיר הסתמכה על נוהג ישן־נושן והנסיבות שאין יהודים נמצאים בעיר ועל סמך זה אסר המלך על היהודים להתישב בואדוביץ ולעסוק בתחומי העיר בעניני מסחר. גירסה דומה, שקשה למצוא לה אישור, אומרת, שגם קנטי וז'יביץ קיבלו זכיונות כאלה. הארכיון של העיר ז'יב"ץ עלה על המוקד בשעת השריפה בעיר בשנת 1857, ולכן אין לדעת אם זכיון מסוג זה נמצא בארכיון. ואילו בין הזכיונות של קנטי לא היה בנמצא זכיון כזה. קומוניצקי מזכיר זכיון פרטי של בת־תערובות מז'יביץ מטעם המלכה קונסטנציה מ־5 למרץ 1626. צו זה בא במטרה "שבעיר לא יהיו רוכלים וסוחרים לא משלהם ולא משל זרים, ובמיוחד יהודים, שיש לגרש מן האזור ז'יביץ את כל היהודים".

לאושפיצין היהודית היה כנראה חלק מכריע בפעולת התישבות זו של יהודים בערים ובכפרים בנסיכותה ובשל שכנותיה. בדידותה בשטח שימשה גורם מכריע בפעילות זו, והתוצאות החיוביות החלו לבוא אחרי מאמצים וקשיים מרובים.

24. פרטים אלה מצויים בספרו של הד"ר יוזף פוטק הנ"ל.

פרק שביעי

השפעת הפרנקיסטים בסביבת אושפיצין

רשמי השפעת הפרנקיסטים בסביבת אושפיצין. — הכומרים והשלטון נוטים חסד לפרנקיסטים בסידורם החקלאי בסביבה. — יעקב פרנק במסעיו דרך אושפיצין לגרמניה. — הפרנקיסט יוסף פורמבסקי בחוצ'ניה בשנת 1755. — ב־1756 טבילת "יהודי בלתי מאמין" לנצרות בחוצ'ין. קניית אחוזה בגוז'ין־גורני בידי היהודי יעקב ליטמן הופפרט ב־1792. — היהודי יואכים אוכנר בין הנתינים באחוזה. — משפחות הפרנקיסטים פדלבסקי ופיאסצקי בסביבת העיר. — משפחת שאנצר היהודית בסקאוויץ. — משפחת הורן היהודית מתישבת בגוז'ין. — משפחת ריינגר היהודית מתישבת ביאשצ'ורוב. — אצילים באזור מוכרים חצרות ליהודים. — הארכיטקט היהודי קורן מביאלה הקים כנסיה פרפית.

מה ענין יעקב פרנק משיח־השקר לאושפיצין והסביבה? הרי כל הפרשה הזו התחוללה במאה ה־18 הרחק מכאן: בלבוב, לנצקרון, קמינץ־פודולסק, קורולובקה ועוד, בלי שרשמיה ניכרו בגליציה המערבית בכלל ובסביבת אושפיצין בפרט. לכל היותר ייתכן שאושפיצין והסביבה שימשו מקום־מעבר ממדינות־חוץ או אליהן כמו בשביל רבים אחרים, בלי שעוררו תשומת־לב מיוחדת, על אף העובדה שדרכה עברו מלכים ונסיכים, גנרלים וחשמנים שעם עזבם את המקום נשכח זכרם. ובכל זאת מסתבר, שמלבד ההדים שעוררו המאורעות הקשורים במעשי פרנק וחסידיו על פני כל פולין הגדולה ללא יוצא־מהכלל, אחרי התנצרותו של פרנק והעלמו מאופק החיים הדתיים והחברתיים נמצאו לו חסידי־כת אחדים שניסו להכות שורש כלכלי או חקלאי בסביבות אושפיצין, ללא תשומת־לב מצד היהודים אנשי־חרמם שהוציאום מכלל ישראל עוד לפני התנצרותם. במקום זה עוררו הפרנקיסטים ענין אצל הכומרים ומשרדי השלטון שהשתדלו לעזור להם ככל שמצאה ידם. יש מקום להניח, שבכוונה בחרו להם את מרחב הנסיכות האושפיצינית שיהודיה מעטים, ומלכתחילה התרחקו מכל שטח ואזור שמצויים בהם ישובי יהודים. כאן, באזור זה, חשבו שלא יהיו להם קשרים ויחסים עם היהודים ויוכלו לחיות כאן בשקט "נפשי" ללא בעיות.

יעקב פרנק היה דמות רבת־ענין במאה ה־18, בעל מסתורין ומשיח־שקר יהודי, מייסד התנועה הקרויה על שמו "פראנקיסטים" (1726—1791), שאינה אלא המשך וסיום הגיוני של השבתאות הפולנית, ואין לתמוה שהרבנים והציבור לא חשבו אותה לחטיבה מיוחדת, ובמקורות היהודיים אין מדברים על "פרנקיסטים" אלא על "כת שבתי־צבי". ובאמת אין ביניהם כל קרע וחידוש עקרוני. מרכז הפרנקיסטים היה בראשונה בלבוב. בחקירה נתברר שחברי הכת שטופים בזימה ונוהגים להחליף ביניהם את נשותיהם. הרבנים הכריזו חרם על פרנק וכיתתו, והם נהיו מטרה לרדיפות קשות מצד החברה היהודית. אחרי ויכוח פומבי בין בני הכת לבין הרבנים הציע פרנק לחסידיו ללכת בעקבות שבתי־צבי ולעבור לנצרות. כאלף איש ואשה בערך, ובראשם יעקב פרנק, אשתו

ובתו חוה, התנצרו, בעוד שהמתנצרים המשיכו עדיין להעריץ את פרנק הקרוי בפיהם "האדון הקדוש". לפי דין הכנסיה הוכנס לבית־המינזר בצ'ינסטוכוב כדי להפריד בינו לבין חסידיו. לאחר כיבוש פולין בידי צבאות הרוסים שוחרר פרנק ממעצרו אחרי שישב בכלא 13 שנים ובשנת 1773 עזב את פולין ועבר להשתקע בגרמניה. נסיעותיו לגרמניה נערכו ברובן דרך אושפיצין, וכנראה שהוא עמד על היתרון של חיי שקט וצנע בסביבה שלא היתה מיושבת יהודים פרט לאושפיצין עצמה. פרנק התישב בעיר אופנבאך שבה ניהל "חצר נסיכים". המתנצרים הפרנקיסטים התפזרו על פני כל פולין, ובמקרים לא נדירים רכשו להם אחוזות חקלאיות. הסיים הפולני טיפל בענין זה בשנת 1764 והחליט שהמתנצרים מעדת הפונקיסטים רשאים להגיע בערים למדרגת עירונים ובכפרים למעמד אכרים. המתנצרים החדשים זכו להיספח על מעמד האצולה הפולנית, ורבים מהם תפסו מקום מכובד ביותר בחברה. במשך הזמן הם נטמעו כליל בתוך החברה הפולנית, ומוצאם לא ניכר עוד [25].

באופנבאך ניהל פרנק "חצר נסיכים" והתפרנס מתרומות שהיו נשלחות אליו מהפרנקיסטים בפולין, תורכיה וארצות אשכנז. באמצעים בלתי ידועים לנו רכש לו את התואר "ברון" יחד עם הכינוי בוברוצקי. בתו חוה היתה נערצה בעיני הכת כאילו היתה "מאדונה" אחרי מות פרנק אביה. מלחמות נפוליון הגדול והתמעטות התרומות שבאו תוך אפיסת הנדבנות גרמו לפשיטת־רגל של ה"חצר", שהתפזרה עם מות הבת חוה פרנק באופנבאך בשנת 1816. הכת הפרנקיסטית התפזרה ובוטלה אחרי שמנהיגיה הראשיים מתו. חסידיה הפכו לנוצרים אדוקים ואף קנאים. ואם מקודם היו מתפארים במוצאם היהודי, התחילו אחר כך להתנכר לו ולטשטש אותו בכל יכולתם, ואף נמצאו במחנה הריאקציה הפולנית והכוחות האנטישמיים. בין משפחות הפרנקיסטים שעלו לגדולה נמנו בני משפחות וולובסקי (לשעבר שור), מאטושבסקי, קריסינסקי, משינסקי, גראבובסקי, לאבצקי, רודניצקי, זאלסקי. אך משפחות נודעות פחות ממשפחות הפרנקיסטים מצאו משום מה לנכון להסתתר מפומביות בצורות שונות דווקא באזור אושפיצין. וכאן עלינו להקדיש דברינו לכמה משפחות מסוג זה.

בשנת 1755 רשם הכומר של חוצ'ניה בפינקסי־הלידות כמה אירועים מיוחדים, נדירים במינם, כגון, שמשומד אחד מילא תפקיד כסנדק בהעברת ילדים לנצרות. משומד זה היה יוסף פורמבסקי, שתקופת ישיבתו בחוצ'ניה היתה קצרה, כי שמו לא נזכר בפינקסי־הלידות בשנים הבאות. לעומת זה כתב אותו כומר בהרחבה בפינקסי־הלידות בשנת 1756 על חגיגה מיוחדת שנחוגה על טבילת "יהודי בלתי מאמין" בן 17 שנה בכנסיית חוצ'ין שמוצאו היה מוויסוקי. יהודי זה חונך מקודם ב"תורת הדת הקתולית". החגיגה על עברו לנצרות נתקיימה בחגיגיות יוצאת מהכלל. לטכס ההתנצרות היו מלבישים את המתנצר ב"קונטוש" (מעיל פולני) וב"קאראבילה" (סייף עקום), מה שסימל את עלית הסנדק לאצילות. למתנצר העניקו שלושה שמות: יאן, יוזף ופאבל. לא ידוע שמו היהודי של המתנצר, כי פרטים אלה לא נרשמו בפינקסי־הלידות. אכן יש מקום להניח, שגם מתנצר זה נקרא בשם פוזרמבסקי, ושהיה קרובו של המשומד יוזף

25. על פרשת יעקב פרנק בגליציה מובא חומר רב בספרי מאיר בלבן ואלכסנדר קראוזהאר (תורגם מפולנית לעברית ע"י נחום סוקולוב), ואף אני הבאתי חומר רב על הפרנקים במחקרי "לקורות היהודים בקהילת פודהייץ" בספר־זכרון העומד להופיע בקרוב. ברם שם לא נזכר כלום על השפעת הפרנקיסטים בסביבת אושפיצין.

פורמבסקי שהופיע בתורת סנדק בשנת 1755, כפי שמסתבר מתוך פרט אחד במיסמכי הלשכות בנדון טיפוח למעמד האצולה הפולנית של יאן יוזף פורמבסקי לבית־אב קורניץ׳ שביצע המלך סטאניסלב אוגוסט פוניאטובסקי ב־6 לספטמבר 1765. שמו של האציל החדש הזה מתאים לשני השמות הראשונים שניתנו ליהודי מוויסוקי שהתנצר בשנת 1756. הסיפוח לאצולה בוצע רק תשע שנים אחרי התנצרותו. הפורמבסקים לבית קורניץ׳ היו ממשפחה ותיקה שישבה בנסיכות אושפיצין. מוצאם היה מפורמבה־ויילקי ליד אושפיצין. ענפים אחדים מאותה משפחה כמו לסקובסקי התישבו בלאסקובה, האינוולדים — באינוולד שבאותה סביבה וכיוצא בזה. יאן יוזף פורמבסקי רכש לו כנראה את תואר האצילות עם כל הזכויות הנובעות מכך בכסף רב. המלך בלבד קיבל תמורת פעולת העלאתו לאצולה 500 דוקטים, כי כך היה המחיר שנקבע תמורת פעולה זו. גם הגישה ללשכת המלכות בשביל להגיע עד כסא המלכות (ולאו כל אדם זוכה...) עלתה בכסף. לפקידים שפעלו ועזרו בביצוע פעולה זו שימש הדבר מקור לסחיטת כספים[26].

בשנת 1792 אירע מאורע יוצא מהכלל. היהודי יעקב ליטמן הופפרט קנה מידי שמעון פדלבסקי ב־21 לספטמבר את כל המשק בכינויו גוז׳ין גורני תמורת המחיר של 23.500 זהובים פולניים בתנאים, שהקונה מקבל עליו את החובות של 4.000 זהובים פולניים בצירוף תשלומים שונים נוספים. בשנת 1795 כבר היתה כל גוז׳ין־דולני משתייכת להופפרט. אחוזותיו הכילו: שדה אורן 55 מורג, נאות דשא 12 מורג, מרעה 82 מורג ויער 11 מורג, ביחד — 163 מורג. ליהודי־האכר היו גם נתינים משלו המשועבדים לאנגריות באחוזתו. בין למעלה מעשרה נתינים נוצרים נמצא גם היהודי **יואכים אוכנר** שהיו לו שלושה מורג ומחויב היה למלא חובת עבודה שנים וחצי ימים בשבוע בתורת אנגריה לאדוני האחוזה. תוך עיון בפינקס עדת הכפר גוז׳ין־גורני אפשר היה לראות כיצד הסתדר האכר הופפרט באחוזתו בגוז׳ין. בשנת 1808 הוא קנה מאת האכר יאן רוקובסקי קרקע בשם "קומיניובקה" יחד עם המיבנים. את כל המשק הזה הוא מכר לפי חוזה מ־24 ליוני 1808 לבנו הרשל ואשתו אסתר הופפרט. הופפרט הזקן מכנה לעצמו בכתב־החוזה "בן הברית הישנה", ועליו חתום ביידית יעקב ליטמן הופפרט, ולידו שני עדים. כמו כן ייסד אותו הופפרט בית־חרושת לנסירת עצים על אדמה סמוכה בתוקף חוזה שעשה עם בעל האחוזה יארושוביץ סטארו־וייסקי על חשבונו, ואחרי ארבע שנים של שימוש במפעל זה עליו היה להחזירו לרשות סטארו־וייסקי בהחזרת שני שלישי ההוצאות שהשקיע בהקמתו. בשנת 1796 החזיר הופפרט את המנסרה לבעל הקרקע בהתאם לחוזה.

סופר פולני אחד הראה ענין רב לאירוע נדיר זה, שיהודי "בן ברית הישנה" נכנס לתוך עסקי רכישת קרקעות לעצמו והשתלט על זכויות שונות כאילו היה אציל, על אף העובדה, שעם כי הנסיכויות אושפיצין וזאטור בידי אוסטריה, לא חלו כמעט כל שינויים ביחסי חוק האצילים והיהודים. הסופר אמנם מצא שבתחילה דחו את רישומו של יעקב ליטמן הופפרט ויורשיו מזכות בעלותו על גוז׳ין, בעוד שבשניה הסכימו לרישום כזה. מסתבר שמשנת 1792 עד 1813 היה הופפרט רק הבעל הממשי של אדמה חקלאית, ורק ב־1813 נרשם לבסוף כאדוני גוז׳ין. מה היתה הסיבה לסבלנות השלטונות הגליליים

26. הד״ר יוזף פוטק שלפניו היו פתוחים כל פינקסי האחוזות וערי הנסיכויות אושפיצין וזאטור מגלה לנו בפעם הראשונה חומר על יהודים בסביבה. אך מתקבל הרושם שמפריז למדי בחיפוש נשמות יהודיות במקומות שלא היו, ויש אצלו הרבה מן הדמיון.

והמשפטיים להופפרט? והוא בא לידי מסקנה, שיש לזקוף את הדבר על יחסי הקשר שבין משפחת הופפרט עם כת הפראנקיסטים... מלבד זה מצא אותו סופר שהשם **פדלבסקי** שהוזכר כמוכר גוז'ין־גורני מופיע בעת ההתנצרות ההמונית של הפרנקיסטים בלבוב בשנת 1760, ובני משפחת פדלבסקי מילאו תפקידים שונים לטובת הנצרות.

כמו כן גילה אותו סופר, כי גם משפחת **פיאסצקי**, שהתערה לחברה עם בני משפחת פדלבסקי מגוז'ין, היתה ממוצא יהודי ופרנקיסטי. בשנת 1759 התנצרו בלבוב היהודים פסח מפודהיצה ששינה את שמו ליוזף מקופרטין פיאסיצקי, בנו מושקה שנקרא בשם לודביק פיאסיצקי, והבת דבורה שנקראה בשם אננה פיאסיצקי, ובהמשך תיאור השתלשלות היוחסין הוא מגלה קשר חיתון בין משפחות פיאסצקי ופאדלבסקי שיוצאי חלציהם ישבו בסביבת הנסיכות האושפיצינית, ויוצא שפדלבסקי המוכר היה מיוצאי הפרנקיסטים ומותר היה לו למכור להופפרט היהודי שהיו לו יחסים עם הפרנקיסטים את הנכסים שהוזכרו [27].

בהמשיכו לפשפש אחרי התפתחות משפחת ההופפרטים מצא לבסוף, כי אחד מיוצאי־ירכם של ההופפרטים הפרנקיסטים שמוצאו מזאוער־שוואבנהיים נתמנה לכומר קתולי וערך עתון קתולי בשם "קלנישה פולקסצייטונג". ההופפרטים הגיעו לכאן מגרמניה, מהם נשארו נאמנים לאמונה היהודית, ומהם עברו לדת הקתולית. נוסף לכך יודע הסופר לספר, שבכפרים אחדים שבמחוז ואדוביץ אפשר היה למצוא משפחות אכרים קתוליות אחדות לבית הופפרט, שהיתה בידן מסורת על מוצאן היהודי. אך השאלה אם כל ההופפרטים היו בני משפחה אחת נשארה ללא תשובה.

על ברית החיתון בין המשפחות הופפרט ושאנצר, מספר אותו סופר, שאיטה, נכדתו של יעקב הופפרט, נישאה למאכסימיליאן שאנצר, והיא — שאליה עבר בירושה מאביה חלק מגוז'ין — הכניסה את בעלה בתור שותף לבעלות על גוז'ין. אף משפחת השאנצרים הגיעה לכאן מן המערב מארצות גרמניה, ואחדים מהם עברו לדת הקתולית. ביניהם נמנה אלויזי שאנצר, שהגיע לכאן במחצית הראשונה של המאה ה־19 והיה לאדוני הנחלות הקרקעיות אשר בסקאוויץ ובפורמבה סווינגה. אחד השאנצרים מסקאוויץ — סטאניסלב — היה בשנות השמונים של המאה החולפת פקיד במיניסטריון בעיר וינה. ואילו הענף היהודי של משפחה זו — הזוג לווק וגיטלה שאנצר — קנו בתוקף חוזה מ־15 למאי 1811 מידי סטאניסלב דזיווינסקי — גזבר העיריה של ואדוביץ — את עסק הטחנות אשר בעדת "מיקולייי". השאנצרים התחייבו לשלם לקופת העדה דמי אנגריה בעד הטחנה ולעבוד ארבעים יום בשנה בתור אנגריה בהתקנת הטחנה ותיקונה. אך טחנה זו היתה ברשותם רק כחמישה חדשים ועברה מידיהם לשני עירונים.

באותו זמן התישבה בגוז'ין־דולני משפחה יהודית בשם הורן, שקנתה את הטחנה עם הקרקעות שהשתייכו אליה מידי אכרים מקומיים. תמורת הטחנה הזו שילמו בני משפחת הורן מסי אנגריה בסך מאתים זהוב. על חוזה הקניה חתם הורן באידית בלשכת העדה בגוז'ין עם עדים עירוניים מואדוביץ. אחרי שנה מכרו ההורנים את הטחנה יחד עם הקרעקות לאכר יעקב למפרט.

ישנם סימנים המעידים על התישבות יהודים בזמן די מוקדם ביאשצ'רוב. היתה

27. השמות פיאסצקי ופדלבסקי מצויים ברשימת הפרנקיסטים מפודהייץ שהתנצרו בלבוב שהבאתי ב"לקורות היהודים בפודהייץ" בספר־זכרון של הישוב היהודי באותה עיר.

זו משפחת רינגר, שמסיבות בלתי ידועות עברה לדת הקתולית. אבי המשפחה הזו היה — כפי שמניחים — לווק הירשקוביץ, שבעת הקונפרנציה הבארית היה איש־הביניים של המרשליק של הקונפדרציה הזו בשטח הנסיכות האושפיצינית והזאטורית טומאש אודרוונש וילקונסקי, אדוני אחוזת יאשצ'ורוב. בשנת 1770 צייד וילקונסקי את לווק הירשקוביץ באיגרת־לוי שבו ציוה שאל יתגרה שום איש בלווק, ויחד עם זה המליץ עליו מאד וציוה, "שלא לגרום לו כל צרה ועול, ולתת לו — אם יהיה לו צורך במשהו ובאיזה מקום שהוא — אנשים או סוסים". ואילו לפקידות הצבא נתן פקודה בכל החומרה של בתי־דין צבאיים, שלא יחקרו וידרשו אותו בשום מקום, לא בדרך ולא במקום. מזה אפשר לראות, שאף ביחס לקונפדרציה שעמדה מחוץ לעניני אמונות כמו הקונפדרציה הבארית, השתתף יהודי כאיש־הביניים של המרשל. אך גם במקרה זה ישנן נסתרות לא מעטות שאינן ניתנות לפירסום, ומוטב לעבור עליהן בשתיקה[28].

לא היה כל ספק בדבר, שגם הנסיכים האושפיצינאים לבית פיאסט וגם אנשי השלטון אחרי שנסיכויות אושפיצין וזאטור צורפו לכתר־פולין לא הראו פנים שוחקות ליהודים בכל הנוגע להתישבותם, מסחרם בעיר ובכפר שבסביבה, ומיגבלות לא מעטות הותקנו נגד תנועתם החופשית. אך הסופר הנוצרי המוזכר בא לקבוע, שאצילי קרקעות אושפיצין לא הראו כל נטיות אנטישמיות, וכראיה וחיזוק לדבריו הוא מספר, שאף כשיהודי עבר לדת הנצרות העלוהו למדרגת אציל בהתאם למסורת פולנית עתיקה. דבריו אלה מצלצלים כדיבור תמים ורציני, אך למעשה הוא מכיל לגלוג ולעג, המביעים בכוונה את ההיפך מה שחשב. ולא עוד אלא אותו סופר מדבר בשבחה של אותה מסורת פולנית שהיתה כה מושרשת, עד שגם בנות אצילים נישאו למתנצרים יהודים ללא חשש לאבדן האצילות שהיתה צפויה לבנות אצילות במקרה של שידוך בלתי מתאים.

מסופר בשם אחד, ויבראנובסקי, על מאורע עם מתנצר אחד בשם אדוונטובסקי, חוכר הכפר חז'ונסטוביץ, שהיה אורח תמידי בחצרות שבסביבה, ובדרך כלל היו מחבבים אותו בכל מקום. ולמרות שלא היה יפה־מראה לקח לו מתנצר זה לאשה בת־אצילים טובה מבית קאביצקה. אך בנישואיו נקלע לאי־נעימות. הכומר, ברצותו לכבד את הנערה הצעירה, הכריז מהבמה דרשה או נאום, ובמשך הרצאתו זו הוא פנה לנערה הצעירה בהתחילו לפזר לה מחמאות: "את לא לוקחת אותו עם הון, כי אין לו; את לא לוקחת אותו יפה־תואר, כי את רואה איך הוא; את לא לוקחת אותו בתורת יחסן, כי את יודעת את מולידו..." אחרי "מחמאות" אלה מפי הכומר ברחה הצעירה קאביצקה מן הכנסיה, והיה צורך בשידולים ממושכים מטעם אורחים מבדחים על הצעירה עד שהסכימה להלוות שוב לבמה ולהרכינה לנשואין...

נכון אמנם, שאצילים שבאזור אושפיצין והסביבה מכרו חצרות ליהודים, בנתנם יתרון למתנצרים או ליוצאי כת הפרנקיסטים. ומכירות אלה לא באו מתוך אהבה ליהודים כי־אם מתוך חשבונות כלכליים ומעשיים. כולם הרגישו שעם היהודים אפשר לסחור ולנהל עסקים והדבר משתלם להם יפה, בעוד שמעסקיהם עם חבריהם הנוצרים יצאו לא פעם וידם על ראשם. אפשר גם להראות על יחס יוצא מהכלל של כמרים בודדים ליהודים. עובדה אופינית היא, שבחוצ'ניה תיכנן והקים את הכנסיה הפרפית יהודי מביאלה,

28. אין ספק שיש ענין בגילוי פעולות יהודים הנקובים בשמותיהם, כמו הורן, שאנצר ועוד, ובכל זאת יש להתיחס בזהירות לכל המסופר ביחס ליהודים בסביבה.

הארכיטקט קורן, וכולם ציינוהו לשבח שביצע את תפקידו וחובתו באופן טוב מאד. הכנסייה החוצ'ינית הבנויה בסגנון הגוטי המצוי בסביבת מושבי הוויסלה נחשבה לאחד המיבנים היפים ביותר בשטח שלזיה הפולנית.

מכירות חצרות וקרקעות ליהודים יצאה מגדר מכירות בודדות, וכתוצאה מהצטברותן היו ברשות היהודים בשנת 1910, בהתאם לרישומים בלוח הקרקעות, כדלהלן:

במחוז ביאלה	106 הא.
במחוז אושפיצין	330 הא.
במחוז ואדוביץ	700 הא.
ביחד בנסיכויות	1136 הא.

הפרקים המעטים שבפרק זה מבהירים לא במעט את האוירה שהיהודים נמצאו בה באזור אושפיצין ואת היחס העוין של התושבים הנוצרים לכל מה שהוא יהודי. רב־הטבחים הנאצי־גרמני בבואו לבצע את שאיפתו השטנית המטורפת להשמיד להרוס ולאבד את העם היהודי בחר לו במתכוון את אושפיצין כמחנה־מות מרכזי תוך ידיעת הנתונים על היחסים בין גזע לגזע ועל האנטישמיות שתמיד עמדו כאן ראשונים במעלה.

פרק שמיני

אושפיצין בצבת החלוקות בפולין

הקונפדרטים הבארריים באושפיצין. — הפחתת מספר היהודים בעיר. — מס הגלגולת של יהודי העיר. — נסיכי העיר לווים כספים מהיהודים. — תוצאות מיפקד היהודים באושפיצין ב־1764. — בעיר ובסביבה 470 יהודים. — 123 יהודים באושפיצין. — 449 יהודים בכפרי אושפיצין. — הכנסת צבא הקונפדרציה בקרבת אושפיצין. — כיבוש אושפיצין בידי הגנרל הרוסי סובורוב. — אושפיצין בחלוקת פולין הראשונה ב־1772. — מקומה בגליציה המערבית בחסות אוסטריה.

במחצית השניה של המאה ה־18 הגיעה מצוקת היהודים בפולין לשיאה. המדובר הוא בכל קצוי פולין, ובכללה גם באושפיצין. גרמו לכך המהומות והמלחמות במדינה, האנדרלמוסיה בשנות המרד של הקונפדראטים בבאר שמצודתם היתה פרושה גם באזור אושפיצין, ביטול ועד ארבע ארצות, עומס מס־הגלגולת שהוטל על היהודים בגובה של שני זהובים לגלגולת. צירי הסיימיק לא חששו כל עיקר למצבם הירוד של היהודים אלא לדלדול המדינה, או יותר נכון: לירידת הכנסותיהם של האצילים והנסיכים בעלי האחוזות והנסיכויות שהרויחו מן היהודים.

השואות האחרונות של שנות 1648—1656 הפחיתו את האוכלוסיה היהודית שבממלכה הפולנית עד החצי. ואין ספק שאושפיצין היהודית נטלה חלקה בסבלים הללו גם בהפחתת אוכלוסייתה. עשרות שנים עברו עד שהקהילות היהודיות ההרוסות נבנו מחדש. מספר היהודים בממלכת פולין הלך וגדל יותר ויותר על ידי הריבוי הטבעי הנמרץ. לא ידוע בכמה השפיע מצב זה על יהודי אושפיצין. הם בוודאי לא היו יוצאים מהכלל של יהודים בפולין שחיי המשפחה אצלם היו מפותחים מאד. ואורח החיים הדתי, ובעיקר המנהג שנתרווח במשך הזמן להכניס בני גיל צעיר לחופה (גם במאה ה־17 היו, לפי עדותם של סופרים פולניים, חתונות בגיל ה־12 תופעה מצויה אצל היהודים), השפיעו על כך, שריבויים הטבעי של היהודים היה ניכר והגיע למספר מסויים, שעורר תשומת־לב חיובית ושלילית גם יחד, חיובית אצל היהודים ושלילית מצד החוששים למצב של "פן ירבה"...

אין בידינו סטטיסטיקה כלכלית מן התקופות הקודמות. אולם קיימים מספרים מספירת היהודים בשנת 1754—1765, שהיתה ספירה ראשונה בפולין של היהודים בלבד. עמנו ראה מאז ומעולם סכנה חמורה (נגף) לחיי האדם בספירת בני־אדם, והיהודי לא רצה שימנוהו כשם שמונים עדר, אותו ואת ילדיו, כי מיפקד לגלגולת עלול להביא אסון (שמות כא, יא; שמואל ב, כד). ספירת היהודים האמורה נערכה בקשר עם מס־הגלגולת שהיהודים היו צריכים לשלם אותו זמן לפי מספר הנפשות בכל קהילה, ולא סכום כולל כמו קודם לכן. ממס־הגלגלות היו פטורים ילדים שלא הגיעו לשנתם הראשונה, ומטעם זה לא נפקדו בספירה. רק בכמה קהילות נפקדו גם ילדים שלא הגיעו לשנתם, אלא

שמספרם נקבע לחוד ולא נכנס לתוך מכסת היהודים הכללית שבמקום. אכן בפולין־הכתר קבעה הספירה את מספר היהודים מבני שנה ומעלה ל־429.587 נפש, בעוד שמספרם האמיתי של היהודים בפולין היה גדול מן המספר שקבעה הספירה. כיון שמטרת הספירה היתה: הרמת מס היהודי, השתדלו היהודים למסור מספר קטן עד כמה שאפשר, וביחוד לגבי הילדים, שאותם אפשר להסתיר ביתר קלות. דבר זה נעשה על אף בדיקת הביקורת מצד החוק: על פי החוק הוטל על הרב או על הפרנס בכל עיר ועיר ללכת עם השמש ובלוויית שלכטאי מבית לבית ולרשום את מספר הנפשות. אך מספר הנפשות שהוסתרו לא עלה אפילו במקרים יוצאים מן הכלל ליותר משליש[29].

יהודי אושפיצין לא היו יוצאים מכלל המשלמים את מס־הגלגולת. היה זה עול מחייב ללא ערעור. השאלה היא רק, מה היה מספרם של משלמי המסים באושפיצין ובאיזה תקופות. הרי מספרם של יהודי אושפיצין לא היה שוה בכל הדורות שישבו בה, והוא היה משתנה מפעם לפעם בהתאם למצב המדיני והיחס החברתי, ותמיד היה גם עליהם לזכור, שאף הם — בני אושפיצין — הנם רק בורג אחד בין הברגים הרבים במדינה המהווים את המכונה הכלכלית ששמה "יהדות פולין" שהיה בה צורך למדינה או למעמדותיה השליטים. עם התחלת בואם של היהודים לפולין, אם דרך אושפיצין ששימשה כעין שער להגירה ואם דרך שערים דומים אחרים, היתה פולין נחשלת מאד בהתפתחותה הכלכלית והסוציאלית לעומת שכנתה גרמניה, ודרגותיה השונות של הקידמה הכלכלית הופיעו פה באיחור־זמן ניכר. הסיבה שבאושפיצין ישבו היהודים מדורי־דורות יש לחפש בתועלת שהביאו היהודים לנסיכים שליטי אושפיצין וזאטור, ובשעת בואם לכאן היה האשראי היהודי שהביאו עמם מן החוץ לחלק הכרחי של חיי הכלכלה במדינה ובנסיכויות הללו. באזורי שלזיה העילית שבה נכללה גם אושפיצין היה האשראי היהודי שהתרכז גם באושפיצין מביא תועלת למעמד הנסיכים לבית פיאסט ששלטו בשלזיה ובנסיכויות אושפיצין וזאטור. לפרקים נזדקקו גם האיכרים שבנסיכויות להלוואות, אם כדי להרים את הפוריות של משקיהם ולהעלותם למדרגה גבוהה יותר, ואם מנימוקים אחרים. עיסוקם של יהודי אושפיצין במתן הלוואות היה לטובת עניגם של הנסיכים; השליטים היו מעוניגים בכך שהיהודים יצברו מן ההלוואות הון גדול כפי שאפשר, והוא יוכל לשמש מקור־מסים לשלטון, שהיה זקוק מפעם לפעם לסכומי־כסף גדולים או קטנים לכלכלת הכוח המזוין של הצבא והמנגנון. והרי הקרבות שבין נסיך לנסיך או בין שר־צבא פלוני ואלמוני נחשב אז למקובל ולדבר שכיח. כיושבים על הספר בין מדינות המערב היו יהודי אושפיצין עוסקים גם במסחר, בייבוא ובייצוא של מוצגים שטרם היו ידועים ונפוצים במדינה, והם שעוררו תנועה מטעם האורחים והתיירים שעברו דרך אושפיצין והשאירו רושם בעיר על ידי תשלום מסי־מעבר, הובלה וכדומה.

מס־הגלגולת היהודי היה מס־המלכות החשוב ביותר של היהודים, והוא הועלה פעמים אחדות מאז מחציתה של המאה ה־17: בשנת 1649 הוטל על יהודי פולין־הכתר לשלם 60.000 זהובים, בסוף המאה ה־17 — 105,000 זהובים. בשנת 1717 קבע הסיים

29. פרטי המיפקד היהודי נשארו שמורים לנו בספרו של רפאל מהלר "יידן אין אמאליקן פוילן אין ליכט פון ציפערן", המיבנה הדמוגרפי והסוציאל־אקונומי של היהודים בפולין־הכתר במאה ה־18, הוצאת "יידיש בוך" ורשה, 1958. מענין לציין שיד המקרה ידעה לשמור על החומר הארכיוני היקר הזה בארכיונים הממשלתיים, בעוד שיד פושעת של הוונדלים הגרמנים פגעה גם בחומר האמור במלחמת־השמד הגרמני ולא נשאר ממנו כל זכר.

את סכום מס־הגלגולת ליהודי־פולין־הכתר 220,000 זהובים, ובדרגה זו נשאר מס־הגלגולת היהודי עד שנת 1764, שאז בוטלה האבטונומיה היהודית המרכזית, והקהילות הוצרכו לשלם 2 זהובים לכל גלגולת מבן שנה ומעלה. בשנת 1775 שוב הועלה מס־הגלגולת היהודי לשלושה זהובים לכל גלגולת. על האוכלוסיה היהודית הנתונה לכל מיני הגבלות במסחר ובמלאכה העיקה גם מעמסת מסים מיוחדים, מלבד כל המסים הישירים והעקיפים המוטלים על שאר האוכלוסיה העירונית. הנגישות וההתעמרויות של שליחי גדודי הצבא הגובים את מס הגלגולת היו מעוררות לפעמים את התנגדותן הנמרצה של הקהילות העשוקות. מלבד ההוצאות העצומות הללו היו הקהילות חייבות במס העירוני מבתים, וכן גם שותפו בהוצאות איכסון הצבא במדה העולה בהרבה על שיעור האוכלוסיה היהודית. ה"קארמאזינים" ("לבושי שני"), אלה הגדולים שבמגנטים של ממלכת פולין, שעושרם ואחוזות־המלכות שברשותם לא היה להם שיעור, היו ממלאים כיסיהם כספים סחוטים מן הקהילות היהודיות השקועות בחובות עד צואר. בקשר להוצאות לצרכי הצבא לא נעדרו גם חובות־תמיד שהשפילו את כבוד הקהילה, כמו תשלומים לקניית מזון־בשר (קרביים) לכלבי שר־האלף, וכל משרת חדל־אישים, כמשרת הווייבודה, או צייד־הכלבים שלו היה די חשוב בשביל לסחוט כסף מהקהילה.

מס־הגלגולת היהודי נחשב לסכום ענקי לא רק לאור ההתרוששות הגדלה והולכת של המוני היהודים, אלא גם בפרופורציה להכנסות־הולכות משאר המסים. עד כמה היו היהודים מועמסים במסים יותר מתושבי־העיר הנוצרים (השלאכטה והכמורה היו פטורות מכל המסים) אפשר לראות מן העובדה, שמס הגלגולת היהודי בלבד היה מכסה בסוף המאה ה־16 ארבעה אחוזים בערך מהכנסות המלכות, ובאמצע המאה ה־17 עלתה המתכונת הזאת לשניים וחצי אחוזים. אין פלא איפוא שקצרה יד ההקילות היהודיות למלא מתוך הכנסותיהן הרגילות את כל התחייבויותיהן המופלגות לאין־ספור. וככה התחילו עוד לפני השואה של שנת 1648 לשקוע בחובות עד צואר. בתקופה מאוחרת יותר, כשכל מיני המסים והתשלומים הלכו וגדלו פי כמה וכמה, התגבבה גם מעמסת החובות של הקהילות היהודיות להר־פחדים, שהאוכלוסיה היהודית בפולין שחה לעפר תחתו.

הספירה הראשונה המיוחדת ליהודים בפולין בשנת 1764 הונצחה בספרות הסטטיסטית של פולין בארכיוני המדינה שנשארו לזכרון ולעיון סופרי הסטטיסטיקה בתקופה האמורה. היא משתרעת גם על קהילת יהודי אושפיצין, ומענין להביא את הפרטים על יהודי עיר זו כדלהלן:[30].

חלוקת האוכלוסיה היהודית לפי הערים והכפרים בחלק הדרומי של הווייוודסטבו הקראקובית:

קהילה	עיר	מספר היהודים מגיל שנה ומעלה	יונקים	סך־הכל	מספר הכפרים עם ישובי יהודים	בכפרים יהודים משנה ומעלה	יונקים	ס"ה בכפר
אושפיצין	קהילה	123	10	133	45	448	22	470

30. לספר הנ"ל הוסיף רפאל מהלר "תוספת טבלאות" בצורת ספר, שהופיע באותה הוצאת־ספרים, ובו מצויים מספרי המיפקד היהודי בפולין בטבלאות, כולל יהודי אושפיצין בטבלאות 10, 27, 28, 45, 64, 68, 70.

חלוקת האוכלוסיה היהודית לפי המין והמעמד האזרחי : ווייבודה קראקוב :

א) יהודי ערים	גברים אבות סבים	גברים סבים	נשואים אבות וסבים נשואים	נשואים בנים וחתנים	נשואים ס"ה נשואים	אלמנים אבות סבים	אלמנים סבים	אלמנים בנים וחתנים	אלמנים ס"ה אלמנים
אושפיצין	—	2	25	27	—	—	1	—	2

המשך חלוקת האוכלוסיה היהודית

גברים בנים	בלתי משרתים יתומים	בלתי נשואים ס"ה בלתי נשואים	נשואים ס"ה גברים	נשואים אמהות סבתות	נשואות אמהות וסתם נשואות	נשואות בנות וכלות	נשואות ס"ה נשואות	אלמנות, גרושות, עגונות אמהות סבתות	אלמנות, גרושות, עגונות אמהות סבתות
31	5	36	65	—	25	—	27	—	2	5

המשך חלוקת האוכלוסיה היהודית

אלמנות, גרושות, עגונות בנות וכלות	אלמנות, גרושות, עגונות בלי ידיעת הגיל	אלמנות, גרושות, עגונות ס"ה אלמנות	בלתי בנות	בלתי משרתות ויתומות	נשואות ס"ה בלתי נשואות	נשואות ס"ה נשים	סך־הכל גברים ונשים משנה ומעלה
—	—	7	22	2	24	58	123

חלוקת האוכלוסיה היהודית לפי המין והמעמד האזרחי : ווייבודה קראקוב :

ב) יהודי כפרים בקהילה	גברים אבות סבים	גברים אבות וסבים נשואים	נשואים בנים וחתנים	נשואים ס"ה נשואים	גברים אבות סבים	גברים סבים	אלמנים בנים וחתנים	אלמנים גיל בלתי ידוע	אלמנים ס"ה אלמנים
אושפיצין	1	14	83	—	98	—	—	—	1

המשך חלוקת האוכלוסיה ליהודי הכפרים

גברים בנים	בלתי נשואים משרתים יתומים	בלתי נשואים ס"ה בלתי נשואים	נשואים ס"ה גברים	נשואים אמהות סבתות	נשואים סבתות	נשואות אמהות וסתם נשואות	נשואות בנות וכלות	נשואות ס"ה נשואות	אלמנות, גרושות, עגונות אמהות סבתות
107	28	135	234	1	14	83	—	98	1	6

המשך חלוקת האוכלוסיה ליהודי הכפרים

אלמנות, גרושות, עגונות אמהות	אלמנות, גרושות, עגונות בנות וכלות	אלמנות, גרושות, עגונות גיל בלתי ידוע	אלמנות, גרושות, עגונות ס"ה אלמנות	בלתי בנות	בלתי משרתות ויתומות	נשואות סך־הכל בלתי נשואות	נשואות סך־הכל נשים	סך־הכל גברים ונשים
1	—	—	8	90	28	108	214	449

המבנה המקצועי של יהודי הערים: המבנה המקצועי של יהודי העיר אושפיצין, ווייב. קראקוב:

העיר אושפיצין	תכירות ומסבאות	מסחר זעיר	חייט	מלאכות כבען	פרוון	שונות גלבים	מלמד	שמש	ס"ה ראשי משפחות עם מקצועות מסוימים	ס"ה ראשי משפחות עירוניים
	—	2	1	2	1	1	1	1	9	27

המבנה המקצועי של יהודי הערים שבהן נרשמו 25% של ראשי משפחות לפי מקצועם:

מספר הנפשות	מספר ראשי המשפחות	ראשי משפחות עם ענפי עבודה של פרנסה ראשי משפחות עם מקצועות חשובים	רוכלים	אומנים	מקצועות חפשיים
123	27	9	2	4	3

יחסי דיור של יהודי הערים — מספר בתים נושבים בידי יהודים:

אושפיצין 12 בתים לדיור, 12 בתים שייכים ליהודים. 123 נפשות למעלה מגיל שנה, בסך־הכל 27 משפחות. משפחות יהודים לפי יחסי דיור: 12 בעלי בתים יהודים, 15 שכנים־דיירים

בתי דיור יהודיים באושפיצין של בעלים יהודים לפי מספר הנפשות: בתי דירות של בעלים יהודים לפי מספר המשפחות

ס"ה בתים	מספר 1—5	6—10	11—15	16—20	21—25	בתים 26—30	31—40	41—05
12	2	7	2	—	—	—	1	—

מספרי הרשימה הזאת לקוחים מן הספירה הרשמית של שנת 1764, וכבר העירונו, שהם טעונים תיקון הן במספר היונקים והן במספר הנפשות שהוסתרו מפני הספירה. ואין לחשוב שמבחינה זו היתה אושפיצין יוצאת מהכלל. ספירת יהודים זו כמו אחרות לא היתה להן שום מטרה סטטיסטית. הן לא באו אלא לקבוע את סכום מס־הגלגולת היהודי. ופירוטי עסקיהם של הנפקדים לא באו אלא לשם זיהויו של ראש המשפחה. וזו הסיבה לכך שפרטי עיסוקיהם של בעלי המלאכה צויינו ביתר תדירות מאשר בשאר האוכלוסייה, שכן בעלי המלאכה היו רגילים להיקרא על פי מקצועותיהם. רשימות הספירה נותנות לנו איפוא יסוד לקבוע קודם־כל את אחוז בעלי־המלאכה שבין יהודי העיר, אבל רק בקירוב ולא בהחלט.

אכן עם מיפקד היהודים בשנת 1764 החלו שלושים השנה האחרונות של מלכות פולין הישנה שהיו נסערות ביותר הן בפוליטיקה הפנימית והן בחיצונית, ובהן אירעו שלוש החלוקות שעשו קץ לעצמאותה של הממלכה. מחמת האגואיזם המעמדי של השלאכטה הפיאודלית לא יכלה פולין לעמוד בפני האימפריאליזם החמסני של שלוש הממלכות השכנות האדירות: פרוסיה, רוסיה ואוסטריה, שהיו מאורגנות כמונרכיות אבסולוטיות.

בשנת 1768 אורגנה בעיירה באר שבפודוליה הקונפדרציה של השלאכטה המתקוממת, שניהלה במשך ארבע שנים מלחמה פרטיזנית בכל פולין. אחרי שהקונפדראטים הבאריים הוכו בשטחי אוקראינה בידי צבאות הברית של רוסיה והמלך הפולני, הם אירגנו את

מחנות הפרטיזנים שלהם בגלילות מערב פולין. האוכלוסיה הנוצרית והיהודית שבערים ועיירות התרוששו על ידי מסי־מלחמה ושוד פומבי בידי מגינת ה"מולדת" והדת הקאתולית. את החורבן השלימו הגייסות הרוסיים שפשטו בפולין ברדיפה אחרי הקונפדראטים מבאר. הרוסים פשטו גם באזור אושפיצין, ובמערכת הקרב ליד לנצקורון ב־22 ליוני 1771 נסוגו צבאות הקונפדרציה בפני צבאות הגנרל הרוסי סובורוב. גדודי הצבא הרוסי צעדו בכוון ביאלה שבה פעלו הקונפדראטים. מצור ביאלה על ידי הרוסים לא הצליח. במקום זה כבשו הרוסים את אושפיצין ואת בובריק. הקונפדרציה הבארית שימשה אמתלה לשלושת שכניה של פולין לבצע את חלוקתה הראשונה של הממלכה, שהתכוננו לה זה מזמן, ובאוגוסט 1772 נעשתה חלוקת הביזה בין האחדות האימפריאליסטית המשולשת, ואוסטריה כבשה את חלקה הדרומי של פולין־הקטנה (חוץ מקראקא) ורייסן האדומה, ולשני השטחים ביחד קראה בשם "גליציה"[31].

31. על תקופת הקונפדרטים הבאריים בנסיכות אושפיצין והעברת גייסות הרוסים דרכה לאונגרן נכתב לא מעט בספרי־היסטוריה של פולין והמדינות השכנות, ואין ספק שיש לספר הרבה גם ליהודי אושפיצין על מה שעבר עליהם, ורק בעקב חוסר מסמכים ורשומות ממקורות היהודים נדון הכל לשכחה.

פרק תשיעי

אושפיצין בתקופת בראשית בגליציה האוסטרית

אושפיצין בגלגול הגליצאי. — אושפיצין פיצוי לאוסטריה תמורת שלזיה. — הנסיכות אושפיצין בתואר האוסטרי החדש. — אושפיצין באיגוד הגרמני מ־1815. — ב־1850 חזרה לגליציה. — יוסף השני בביקוריו באושפיצין. — שיחותיו עם יהודים באגדות אנשי אושפיצין. — ב־1773 מיפקד יהודי ראשון באושפיצין. — 0.7% יהודים באוכלוסיה הכללית בעיר. — מ־1773 נשואי יהודים ברשיון. — גזירת ה"קבצנים" היהודים. — עומס הגזירות על יהודי אושפיצין. — יהודי העיר מחזיקים מעמד.

מכל הגלגולים שעברו על אושפיצין מאז יסודה במשך שנות קיומה המרובות שבהן עברה ככדור מיד ליד ממדינה למדינה ומרשות לרשות, הכביד הגלגול האחרון — הגלגול הגליצאי — יותר מכולם גם לאוכלוסיה הכללית, ועל אחת כמה וכמה לאוכלוסיה היהודית שבה. אכן גורל אחד היה לכל הישובים היהודיים בגליציה, המזרחית והמערבית, החל מאושפיצין ששכנה ממש על גבול שלזיה הפרוסית ועד לישובים שעל גבול אוקראינה ופודוליה מעבר מזה. אכן היו גם סבל ויסורים שנועדו ליהודי אושפיצין והסביבה בלבד, ומאידך הקלו עליהם הגבולות הקרובים מבחינות שונות, ויהודי אושפיצין ראו בהם אות ומופת, כפתגם המסורתי: "גם זו לטובה"[32].

בית הבסבורג ירש גם את מלכות בוהמיה (צ'כיה) שבה נכללה מקודם גם שלזיה, והעיירות אושפיצין וזאטור שממערב לקראקא היו מלפנים בירות לנסיכויות שלזיות פעוטות. ובכן החזירה עתה וינה לעצמה נסיכויות אלה. התואר המלא של "ארץ הכתר" האוסטרית החדשה, גליציה, היה עד סוף קיומה: "ממלכת גליציה ולודומריה עם הנסיכויות הגדולות אושפיצין וזאטור"[33]. ידוע, שוינה נשענה במשא־ומתן עם רוסיה ופרוסיה על זכויות מלכות הונגריה על גליציה ולודומריה וזכויות מלכות צ'כיה על אושפיצין וזאטור. אחרי הסיפוח לאוסטריה תבעו ההונגרים שהשטח הנכבש של גליציה ולודומריה ייכלל בהנגריה. הושמעה גם דעה שיש לצרף את אושפיצין וזאטור לשלזיה (האוסטרית).

32. פרשת גליציה וכיבושה האוסטרי הכתה גלים בספרות היהודית. הד"ר א. י. ברוור הוציא את ספרו "גליציה ויהודיה" (בהוצאת "מוסד ביאליק", ירושלים), מאיר בלבן הקדיש לתקופה זו את ספרו הפולני "לקורות היהודים בגליציה" (לבוב, 1914), הד"ר יוסף טננבוים הוציא את ספרו "גאליציע מיין אלטע היים" (בואנוס־איירס, 1952), וכן ד"ר נ. מ. גלבר ואחרים וכולם עברו כמעט בשתיקה על אושפיצין היהודית ומעמדה הפוליטי בזמן הראשון לכיבושה, שלא סופחה מיד לגליציה ונשארה במעמד "בין הפטיש והסדן", כדוגמת שכנתה העיר קראקא שהיתה ריפובליקה בפני עצמה במשך זמן מסוים.

33. תואר־הכבוד של נסיכויות אושפיצין וזאטור בארץ־הכתר האוסטרי העניק כנראה כמה יתרונות מדיניות וכלכליות לתושבי העיר והסביבה, ואולי גם ליהודיה שלא במתכוין. אך אחר כך נשתוו לכל דבר עם יהודי כל גליציה.

ברם הקיסר יוסף השני לא שם לב לדרישות הללו, וכל השטח שנכבש היה לארץ־הכתר האוסטרי. משנת 1772 עד שנת 1848 נשתנו גבולות גליציה כמה פעמים. ורק בשנת 1848 חלה יציבות במצב שהמשיך להתקיים עד שנת 1918, ועד שנה זו היה גם גורל יהודי גליציה (עם אושפיצין) קשור בקורות הממלכה האוסטרית. בשבוע הראשון לאוקטובר 1772 הונהג בשטח הכיבוש שלטון אזרחי, והארץ העייפה מתלאות־מלחמה מאז שנת 1768 מנגישות הקונפדראטים והרוסים, שקטה. שלטון חזק ויציב היה רצוי לכל תושביה, ובייחוד ליהודים. אולם חיש נוכחו בצידקת האימרה ש"אין להתפלל למלך חדש".

מה היה גורלה של אושפיצין בחלוקת פולין הראשונה? כנראה שהיה זה אגוז קשה לפיצוח, ומשום כך טיפלו בה ב"עדינות" יתירה, ועד היום מחולקות הדעות על מצבה המיוחד. לפי דעה אחת נכבשה אושפיצין ב־1772 בידי צבא אוסטריה שהכריז עליה כמדינת־כתר מיוחדת. בהסתמך על החלטת הקונגרס הוינאי משנת 1815 צורפה אושפיצין לאיגוד הגרמני. בשנת 1850 היא צורפה לגליציה ונשארה בתור כזו עד שנת 1918 שאז היא חזרה לפולין העצמאית. דעה שניה אומרת שאושפיצין נכבשה בידי אוסטריה בשנת 1800 ונמסרה יחד עם הכנסיה משנת 1787 ליואכים פוטוצקי כמענק חלקי תמורת האחוזה בולכובסקיה. בשנת 1818 הוכרז שוב על קיום נסיכות אושפיצין וזאטור, בלי הגליל, בתור נספחות לרפובליקה הגרמנית כחלק של צ'כיה, ודבר זה בוטל שוב לפי תנאי השלום הפרוסי בשנת 1866. דעה שלישית מובעת, שאחרי סיפוחה של אושפיצין לפולין־הכתר היא היוותה יחד עם זאטור את "המחוז השלישי" של הווייוודה הקראקובית. ואילו 1818—1866 השתייכה נסיכות אושפיצין וזאטור לממלכה הגרמנית (צ'כיה) באורח רשמי. וגם על הארמון באושפיצין נאמר, כי אחרי חלוקת פולין רכש לו רוסיצקי את הארמון מרשות האוצר האוסטרי והושיב בו יועץ משפטן של הארמון. בתקופות יותר מאוחרות שימש הארמון כמקום דיור לצבא. וכן השתמשו בו יהודי אושפיצין כמחסנים לסחורות. בשנת 1919, כאשר השלטון האוסטרי יסד משרד מחוזי על הגבולות הוא השתכן בארמון. גם קראקא הסמוכה לאושפיצין לא נספחה לאוסטריה בחלוקה הראשונה ונשארה ברשות פולין, ורק לאחר חלוקת פולין השלישית בשנת 1795 צורפה קראקא זמנית לממלכת אוסטריה ונעשתה לבירת גליציה המערבית [34].

מי היו השליטים החדשים של אושפיצין וגליציה? הראשונה בשורה באה הקסרית מריה תיריזה, קתולית קנאית מובהקת כתוצאה מהאוירה הקלריקלית שבה חונכה, וממילא היתה נגועה בנגע האנטישמיות, כפי שגילתה את פרצופה זה בפקודותיה האכזריות נגד יהודי בוהמיה ומוראביה. וכעת, עם תוספת של שטח חדש עם אוכלוסיה יהודית גדולה של קרוב לרבע מיליון היא היתה מלאה חששות והיסוסים מה לעשות בהם. בפקודותיה והוראותיה בלט החשש שמספר היהודים לא יתרבה עוד יותר, ושקדושת הקתוליות השלטת במדינה לא תחולל חלילה בידי היהודים, ובעקב זה היא הוציאה סידרת מיגבלות ואיסורים חוקיים, ממש גדרי ברזל, במטרה לגדור בכלוב גליציה את

34. ספר רב־ערך הקדיש ההיסטוריון מאיר בלבן לקראקא היהודית (לקורות היהודים בקראקא ובקאזימירש) בשני כרכים עבים, ואילו לשכנתה אושפיצין לא הקדיש אף שורה אחת. ייתכן שברשימת ישובי היהודים שתיכנן לכתוב לא נפקדה גם אושפיצין.

ה"חיות המסוכנות", ובו בזמן השתמשה בברג המסים במטרה לסחוט מיהודיה מסים יותר ויותר למעלה מן האפשרות [35].

למריה תיריזה היה שותף בשלטון, בנה יוסף השני, שנטל לידיו גם את הנהלת הארץ האוסטרית החדשה. שיטתו בשלטון היתה ה"אבסולוטיזם הנאור", זאת אומרת, שלטון־יחיד בלתי מוגבל, חופשי בדעותיו ומתכוון לטובת העם: הכל למען העם, אבל לא על־ידי העם. מיד אחרי שנחתם חוזה־החלוקה של פולין עם חצרות פטרבורג וברלין כבר היה גמור בלבו של יוסף השני להכרית כל זכר לחירות הריפובליקנית הפולנית בגליציה ולחנך את הארץ ויושביה ברוח ההשכלה והשכלתנות של דורו, שהיתה בעיניו נעלה מכל ערעור ופקפוק. הוא הציע לתיריזה אמו הצעה מפורטת ומדויקת על סידרי השלטון בארץ הנכבשה. התזכיר מכיל בתוכו רעיונות גדולים לתיקון החברה והכלכלה. בתזכיר זה הוא כותב: לפקוד להוציא מידי היהודים את בתי־הדואר (הדואר שסיפק אז סוסים לנוסעים עד תחנת־הדואר השכנה שבה הוחלפו), האכסניות, בתי־המרזח וכל מיני חכירות, ולהכריז שאחרי זמן מסוים ינתנו כל אלה לנוצרים לפי הודעה, זרים או פולנים. תוצאות השקפות אלה של הקיסר ופקידיו היו מרות ליהודים כבר בימי מלוכתה של אמו, שריסנה במדת־מה את להיטותו של בנה לתיקונים קיצוניים, כל־שכן אחרי מותה בשנת 1780. בדרך כלל לא היה הקיסר אוהב־יהודים. הם נחשבו בעיניו ל"דבר רע" שיש להחלימו ממגרעותיו. סובלנותו לגבי היהודים באה כתוצאה משיטת הסברתו הכללית. ואילו למעשה נדף הימנה ריח של תרופה ל"ביקורת הילודה" ואמצעי כיצד להגביל את הפוריות היהודית.

שני שליטים אלה, מריה תיריזה ובנה יוסף, ניגשו במרץ רב ללא דיחוי לבדיקת כוחו של השטח הנוסף להם באדם וברכוש. שניהם ראו חובה לעצמם להכיר במו עיניהם את ארצות ממלכתם לפרטיהן, וחובה זו הטילו גם על שריהם ופקידיהם בתחום פעולתם. בהתאם לכך הרבה לנסוע ולבקר במשרדים ובמוסדות, ואף להופיע במפתיע בהסתר פנים. תופעות הקיסר יוסף היו לאגדה עממית גם בגליציה, ומימרות שנונות ייחסו לו והרבו לספרן עד סוף ימי קיסרות אוסטריה. תיריזה עשתה ככל האפשר שלא לראות פני יהודים, ובישובי היהודים השתדלה להמעיט בביקוריה ברחובות מגוריהם. יוסף הקיסר אהב בביקוריו באושפיצין להתעכב על יד הגבול הפרוסי בהציצו לעמקי שלזיה שמעבר לגבול, וכנראה שבזה מצא לו ענין מיוחד שמשך את תשומת לבו, אולי רגשי קנאה על ששלזיה זו שהשתייכה מקודם לאוסטריה נלקחה ממנו בדרך מלחמה בידי הפרוסים, ואולי התענין הקיסר לדעת את פרטי המינהל הציבורי בשלזיה, וייתכן גם כיצד הם מסדירים אצלם את עניני היהודים, מה שיכול היה לשמש לו דוגמה לסידור עניני היהודים גם בגליציה. באושפיצין נמצאו בין זקני העיר היהודים שהיו מספרים אגדות על פגישות עם הקיסר תוך התפארות על זכותם המיוחדת לחטוף אתו שיחה תוך בדיחות הדעת [36].

35. מריה תרזה: היתה קיסרית גרמנית לבית הבסבורג (1717—1780) בת הקיסר קרל הששי, ששיתפה את בעלה פרנץ הראשון בקיסרות, היתה גם ארכידוכסית של אוסטריה ומלכת הונגריה ובוהמיה, על אף צביעותה הקתולית היתה חביבה על עמה.

36. הקיסר יוסף השני התקין תקנות קשות על היהודים (1785—1789), שנועדו להביא אותם לידי התבוללות ולעשותם יעילים יותר למשק המדינה, אך מדיניות זו לא הצליחה בגלל התנגדותם של המוני היהודים.

עם מות הקיסר יוסף (1790) מילא את מקומו אחיו ליאופולד השני שהיה מתון יותר. אך שלטונו ארך רק שנתיים. במקומו בא פראנץ הראשון, הקלריקלי, קשוח ומוגבל בעניני רוח, ששלטונו נמשך משנת 1792 עד 1835 — כ־43 שנים רצופות. עריצותו האבסולוטית, בניגוד לזו היוספינית המסבירה, הטילה את חותמה על הריאקציה הברוטאלית על שני הדורות הבאים. במשך כל תקופת שלטון האבסולוטיזם שנמשכה קרוב למאה שנה לא פסק באימפריה הדיכוי הלאומי והדתי, והתמיד היחס העוין של הקיסרים, הממשלה ושלטון הפרובינציה כלפי היהודים, שפגע בהם קשה על־ידי הפליות וגזירות־מגזירות שונות וניצול פיסקאלי אכזרי.

מיד עם ראשית השלטון החדש נפלה על יהודי גליציה שיטת המשטרה של המדינה האבסולוטית ושל הפּסקאליזם המוצץ מן האוכלוסיה את לשד העצמות. לא רק מריה תיריזה הקתולית החסודה, אלא גם בנה יוסף לא היה רוחש אהדה ליהודים. היחס העוין של המושלים ליהודים ניזון גם מן התורות הכלכליות שהונחו כיסוד מדיניותם. בשנאה ליהודים היה חדור כל מנגנון הפקידות הגרמנית החדשה בגליציה, החל בגוברנאטורים ויועצי הגוברניום בלבוב וכלה בראשי המחוזות ופקידי־פקידיהם, והציגו את היהודים כ"רעה נחוצה", כ"מהרסי ומחריבי הארץ", כ"עלוקות המוצצות את דם תושבי הארץ".

כבר הפקודות הראשונות בדבר היהודים בגליציה הוכיחו, שהממשלה החליטה להטיל על יהודי פרובינציה זו גזירות קשות במגמה: לשים מחסום לריבוי היהודים, לנשל מן הארץ את הדלים ה"בלתי מועילים" ולנצל את הנסבלים כמקור מיוחד של הכנסות האוצר. הכובשים האוסטרים בגליציה הקדישו תשומת־לב מיוחדת לקביעת מספר התושבים, ומשום כך נערכו מיפקדים לעתים קרובות, ואף נעשו מאמצים בכל עת לדעת את המצב הדימוגרפי. המיפקד הראשון בוצע בשנת 1773, ומטרת המיפקדים היתה בעיקרה לצרכי הטלת מסי־הגלגולת. היהודים נמנו לחוד, כי עליהם הוטלו מסים גדולים יותר מאשר על שכניהם. המיפקד הראשון הראה על 224.981 נפש יהודים בכל גליציה, והמינימום של המיפקד היה בנסיכויות אושפיצין וזאטור — 0.7% באוכלוסיה. יחס היהודים למיפקד לא היה מעודד. אכן המיפקד הראשון נערך באמת בקרב העם, ועל יסודו הותקנו פינקסי האוכלוסיה, ובהם נרשמו הנוספים והנעדרים. הפוקדים נתקלו בהתנגדות מצד היהודים, אשר עול מסים כבד הוטל על שכמם, ומוטב היה ליהודי שלא תשלוט בו עין הרשות וייעדר מפנקסיה. היהודים המנוסים בגזירות מעונינים היו שהפקיד לא ידע כביכול את הפרטים עליו, ואף שיש להביא בחשבון שמיפקד היהודים ב־1773 היה הקרוב ביותר לאמת, יש להודות בכך שהיהודים היו מעונינים להעלם ככל האפשר במיפקדים, כל עוד לא ניתן להם שיווי זכויות.

ביום 6 בדצמבר 1772 יצאה פקודה גלויה לכל ראשי הקהילות והרבנים להמציא לנציבות דין־וחשבון מפורט על מצבה של כל קהילה, רכושה, הכנסותיה, הוצאותיה וחובותיה, מספר פרנסי הקהילה ורבניה והיישובים שבתחום שיפוטה, ולרשום את שמות אבות־המשפחות וגילם ובני ביתם וגילם ומקור מחייתם. מיפקד מדוקדק כזה לא נעשה אז בשום מקום בעולם, ולא מחיבה יתירה ליהודים חפצה הממשלה לדעת פרטים אלה. כל יהודי שלא נרשם בשנת 1772 נחשב אחר־כך כזר. במיפקד הראשון היוו היהודים 9.6% מהאוכלוסיה הכללית, שהיה אחוז גבוה מאד בעיני אלה שראו ביהודים חומר אנושי מזיק לנוצרים ולמדינה. ספירה זו מתמיהה, כי בספירות הבאות במשך 60 שנה לא נרשם מספר יהודים כה רב בגליציה.

והנה טבלת המיפקד הצבאי משנת 1772 על אזור אושפיצין וזאטור [37]:

במחוז קראקא	קהילות קתוליות־רומיות	ערים	עיירות	כפרים	נוצרים	יהודים	סך־הכל תושבים	אחוז היהודים באוכלוסיה
אושפיצין וזאטור	58	4	3	231	101.892	171	102.613	0.7

מספרם הרב של היהודים בגליציה הבהיל את הפקידות האוסטרית בגליציה, והם תכננו גזירות אכזריות, שלא נראו כמותן אף בימי הביניים, כדי לרפאותה ממכת־מדינה זו. היו אלה מעין גזירות פרעה בשעתו, בחינת "הבה נתחכמה לו פן ירבה" (שמות א, י). עוד במארס 1773 יצאה פקודת המלכות בצורת שתי גזירות אכזריות: גזירת הנישואין וגזירת גירוש ה"קבצנים".

לפי פקודת שנת 1773 אסור היה ליהודים "בעונש החרמת כל רכושם ובעונש הגוף לפי האפשרות" לבוא בברית הנישואים בלי רשות מיוחדת של הגוברניום (שלטונות גליציה) בלבוב, הניתנת בתשלום מכסת הנישואים. כטעם לדבר נזכר ריבוי הנישואים אצל היהודים, ונישואין קודם זמנם, שתי הסיבות הראשיות של מצב פרנסתם הקשה. החל משנת 1776 נדרשה מן המועמד לנשואים גם הוכחה על מצב פרנסתו. המכסה בעד רשיון הנישואים נגבתה לפי רכוש המועמד בסכום המגיע מ־40 זהובים אוסטריים עד ל־300 דוקאטים. מלבד הריוח לאוצר המלוכה בצדה היתה לגזירה זו מטרה מפורשת להקטין את מספר היהודים בארץ. "הרי רצונה של הוד מלכותה לעצור בכל מה שאפשר את ריבוי יהדות גליציה הנאמדת בשיעור החלק העשירי של כל האוכלוסיה" — טען הגוברנטור בהנמקת הצעתו (משנת 1774) לאסור בכלל את הנישואין על כל מי שאין רכושו מגיע ל־500 גולדן. חומר הדין בביצוע הגזירה הבלתי־אנושית היה שונה והולך במשך מועד תוקפה (עד שנת 1789). הגזירה המרה גרמה שאוכלוסי היהודים היו שרויים במשך שנים במצב של דכאון ופחד מתמיד.

כמה קשה היה לקיים פקודה זו לקבל רשיון לנשואים מהשלטון אף לעשיר בישראל נבין אם ניתן דעתנו על גורלה של גליציה, ובייחוד המרחק מאושפיצין שעל גבול שלזיה־עילית־הפרוסית ללבוב שנציבותה רחוקה מסע ימים אחדים מקצוי הארץ [38], והמשתדל לקבל רשיון לנישואים הוכרח לנסוע ללבוב או לחכות ירחים ושנים לתשובה בכתב. "סחבת" הביורוקרטיה היתה למשל בפי העם גם אז וגם אחר כן, וכאן היתה סיבה מיוחדת שלא למהר לתת תשובה. ברם גם החמרת ההשגחה לא הועילה הרבה. רוב הנישואין של היהודים לא היו "כשרים" לפי החוק האוסטרי. עד המאה העשרים מרובים היו נישואים יהודיים בלתי "כשרים" כאלה. גיל הנישואין לפי חוקי המדינה היה גבוה מדי לאדוקים־בדת גם בשנת 1914, ורבים השיאו את בניהם ובנותיהם מתחת לגיל זה, והילדים שנולדו להם נקראו על שם האם. כשהגיע האב לגיל הבגרות החוקית

37. מסתבר, שתוצאות המיפקד היהודי באושפיצין, הרגיע את השלטון יותר מאשר בישובים האחרים, ואחד הגורמים למצב זה הוא הימצאה של אושפיצין בגליציה המערבית שמחמיד היתה תחום יישוב פולני־קאתולי שיחסו ליהודים היה עויין.

38. ואז טרם היתה מסילת־הברזל בגליציה דוהרת במהירות ומקשרת בין המזרח והמערב.

היה עורך נישואים חוקיים ומצהיר, שהבנים ה"בלתי חוקיים" הם שלו, ובזה ניתן להם שם משפחתו. יש והאב לא הצהיר והבנים נשארו בשם האם, ומכאן שמות־משפחה כהן וכהנא ולוי ולוין וכו' שנושאיהם אינם כהנים ולויים. ואולם אחרי מהפכת 1848 לא הוטלו עונשים על מתחתנים שלא כחוק המדינה. לא כן בימי יוסף השני: אז היו נושאי־נשים בסתר שרויים בפחד תמיד, ותלויים היו בחסדי פקידים נמוכים שהיו מעלימים עין מ"פושעים" בקבלם מהם שוחד. אך כשהגיעה פקודה מלבוב או מווינה אנוסים היו לחפש ולמצוא עובר־עבירה, כי סוד גלוי היה שמספרם רב. הממשלה הבטיחה למלשינים חלק מהקנס שלקחה מהעבריינים, ונמצאו גם יהודים או מומרים שהמיטו אסון על אחיהם במסרם אותם למלכות.

פרשת יסורים אחרת נחתה כהלם על דלת העם היהודי עם פירסום החוק הצמוד לחוק הנישואין, הגוזר גירוש על כל ה"בעטטל־יודן" (יהודים קבצנים). על הסוג הזה נמנו מלבד "ארחי פרחי" ממש גם כל היהודים תושבי גליציה שלא שילמו את מס הגלגולת היהודי במועדו בעדם ובעד בני ביתם במשך שלוש שנים. גזירת הגירוש חלה גם על כל היהודים שבאו לגליציה מעבר לגבול פולין, להוציא בעלי רכוש 5000 גולדן. אמנם הקהילות שעליהן הוטלה החובה להכין לממשלה רשימות הקבצנים החייבים בגירוש, היו מגינות על האומללים כפי יכולתן ובכל מיני המצאות: היו רושמים שמות בדויים, או שמות נפטרים או של אנשים שכבר נמצאו מעבר לגבול. אך למרות הסולידריות של האוכלוסיה היהודית היו נשנים והולכים מעשי גירוש אכזריים כבר בימי מריה תיריזה ותכפו בימי יוסף בנה. לבסוף העמידה פולין בגבול גליציה שומרים שנצטוו לירות באורחים הבלתי־מבוקשים הללו, והמגורשים היו מיטלטלים משני עברי הגבול. תוצאות הגזירות היו מורגשות למדי באושפיצין הקרובה לגבולות פרוסיה ופולין, ודרכה נעו ונדו שיירות "נידונים" לגירוש וידי אנשי הקהילה היו מלאות עבודה במטרה להקל עליהם את צרתם.

מס־הגלגלות, שנגבה עוד במדינת פולין מאת היהודים בסך שני זהובים לנפש, כונה בפי הממשל האוסטרי בשם "מס הסובלנות" והועלה לזהוב אוסטרי אחד לנפש[39]. נוסף על זה הוטל על כל יהודי מס "משלוח יד ורכוש". עם כל המסים הללו לא פוטרו היהודים ממס הנגבים בכפרים, ממס איכסון הצבא, וכנראה שבשעות שינה בלילות היו הפקידים הממונים על המסים חושבים מחשבות כיצד למצוא מוצא למסים חדשים ורק במטרה לרוקן את כיסי היהודים ולהפכם לקבצנים שדינם לגירוש. ולא רק זה בלבד. ראשי הקהילות היהודיות נתחייבו להלשין על יהודים שלא היה ביכולתם לשלם את מס הגלגולת ולהביאם ללשכת השלטון המחוזי על מנת לשלחם לעבר הגבול. וכל מי שלא נענה לגזירה זו עלול היה להענש עונש גופני, שמובנו היה עונש מאסר ומכות. שיטת המס היתה עשויה ומחושבת בזדון שלא רק שעצרה בעד השפעת היהודים במדינה, אלא אף גרמה להגירה יהודית מן הארץ, ובמיוחד היגרו המעמדות היותר עניות, שלא היה ביכולתם לפרוע את המסים. בגלל לחץ המסים המיוחדים שרבו לאין שיעור הלכה הדלות והתגברה אצל היהודים.

39. גם השם "מס גלגולת" מראה על יחס ברברי מצד קובעיו. ידועים היו מס הכנסה, מס רכוש, מס יחיד, מס ירושה וכיוצא בזה. אך צבוע יותר מזה הוא הכינוי האוסטרי "מס הסובלנות" שיש בו משום התעללות ביהודים שלא השיגה ידם לשלם.

עד שנת 1776 לא נשתנה הרבה בסדרי הקהילות. בחירת הרבנים והפרנסים היתה חפשית, ושום פקיד לא התערב בהנהגת ה"חדרים", בתי־החולים ושאר מוסדות ה"קהל". הממשלה לא דרשה ממנו אלא שיגבה את המסים וישגיח שלא יעברו היהודים על חוקי הממשלה, ובפרט על חוק הנישואין והקבצנים, בעוד ששאר עניני הקהילה נשארו בידיה כמו בימי ממשלת פולין. ואולם בשנת 1776 הביאה פקודת ה"יודן־ארדנונג" שינוי גמרץ בענינים אלה. הממשלה הנהיגה בסדרי השלטון בגליציה את המשטר שהיה קיים בצ'כיה ומוריביה, וקהילות ישראל בגליציה אורגנו לפי נוסח מוריביה. כל הקהילות המפוזרות נתאחדו עתה בעל כרחן לארגון־ארצי. הארגון החדש היה מכונה יונקת ומוצצת את דם היהודים בשביל אוצר הממשלה. בראשו עמדה "הנהגת היהודים" בלבוב ופרנסי ששת הפלכים, אחד לכל מחוז. חברי השלטון המרכזי היו: רב המדינה וששה פרנסים שהיו יושבים ישיבת־קבע בלבוב. גזבר וסופרים אחדים, ובתוכם שני נוצרים, היו הפקידים המועטים של ה"הנהגה". בכל מחוז ומחוז היו באים לעזרת הפרנס שני פקידים, אחד יהודי ואחד נוצרי. תפקידה של ההנהגה היה — לחלק את המס המוטל על יהודי גליציה בין קהילות היחידות. חלוקה זו חילקו ששת הפרנסים של ההנהגה יחד עם פרנסי המחוזות, שנקראו ללבוב למועצה כשענינים חשובים היו עומדים על הפרק. בתוך הקהילות היה המס מתחלק בין היחידים על־ידי פרנסי הקהילה, שמספרם היה משישה עד שנים־עשר, לפי סכום הכסף שנתחייבה הקהילה לאוצר הממשלה. זכות הבחירה בקהילה ניתנה לכל אדם מישראל, כי הכל היו חייבים במס־הגלגולת או מס־הסובלנות, אך להיבחר יכלו רק משלמי מסים גדולים (בעיירות 80 פלורין לשנה ובכרכים 100 פלורין לשנה). חוג האנשים הראויים להיבחר היה איפוא קטן מאד, וגם מבין אלה המעטים לא בחרו אנשי הקהל את הפרנסים במישרים, אלא בחרו בבוררים תחילה. ואלה הבוררים, אחדים במספר, היו קוראים בשמות אנשים שמספרם היה גדול פי־שלושה ממספר העתידים להיות פרנסים, ומאותם הנקראים בשם בחרה לה הממשלה את הנאותים לה ביותר לפרנסים. כמובן שכל הבחירה היתה רק מעשה־שטות, ומינויה של הממשלה היה העיקר, כי הפקידים תמכו בבחירות במלשינים ובדומים להם, שהיו מתוודעים לרשות, וממילא היו מפסולתו של העם. בדרך בחירה דומה נבחרו גם פרנסי הפלך והמדינה והרבנים, וגם רב־המדינה בתוכם. ממשלתו של רב־המדינה היתה גדולה מאד, וגם ה"מרא דאתרא" היה תקיף גדול בקהילתו. רב־הקהילה היה אדון על השוחטים, החזנים, המלמדים, השמשים והקברנים שבעירו. בית־הדין היהודי נשאר על כנו כבתחילה בימי השלטון הפולני.

הציבור היהודי לא שבע עונג מן הארגון החדש. פקידי־המס היהודים ושוטריהם הכבידו את ידם עליהם והרבו עוול ועושק. מסירות וקובלנות על פרנסי־המדינה והרב הראשי ועל פרנסי המחוזות ורבניהם הגיעו אל הממשלה במספר עצום. בקהילות נתרבו המחלוקות. השנאה גברה והביאה לידי הילול־השם. ימי הארגון הזה היו קצרים, והתלונות המרובות שנשמעו עליו מדי יום ביומו בחצר הקיסר קירבו את קצו.

היהודים אשר מספרם המוחלט והיחסי באוכלוסיה היה גדול בגליציה מאשר בכל מדינה אחרת בעולם באותה תקופה, היו עולם בפני עצמו לא רק בדת ובאורח־חיים, אלא גם בחברה ובכלכלה. ייתכן שלא הפריזו האומרים "ממלכה בתוך ממלכה". להלכה לא היו להם זכויות כלעירונים הנוצרים. אבל למעשה השתמשו בזכויות מעין אלה ברוב המקומות. ההגבלות, הבזיונות והמסים הכבדים המיוחדים שהטילו חוקי הנוצרים על

היהודים מאז היתה הנצרות לדתם של קיסרי רומי, ובייחוד במחציתם השניה של ימי הביניים, עלולים היו להכריתם אילו הוצאו לפועל בכל היקפם וחריפותם. במלחמת הקיום הקשה רכשו להם היהודים כשרון לשתדלנות ולשימוש באהבת הבצע של השליטים ושל קרוביהם ומקורביהם. מתן שוחד באופן יעיל לרמי המעלה במדינה ובחברה השלטת הוא ענף מענפי הדיפלומטיה החשאית. קשה הדיפלומטיה לעם החי בתנאים נורמליים, וקשה שבעתיים למיעוט קטן שנוא ובזוי על סביבתו. השתדלנות אצל שרי המדינה והכנסייה לטובת כלל ישראל עלו בהון רב ושיקעו את הקהילות בחובות, שחבו בעיקר להגמונים ולמנזרים עשירים. היא הועילה על־פי־רוב לבטל מזימות של עירונים וקטרוגים של הכמורה ולרכך את השטנה.

אושפיצין היהודית החזיקה מעמד בכל גלגוליה השונים במשך מאות שנים, ואף בגלגולה הגליצאי ידעה להתחמק מהתלאות החדשות של שינויי ממשל ולחכות בבטחה לעתיד יותר טוב.

פרק עשירי

המשך גלות יהודי אושפיצין בגליציה

יהודי אושפיצין בסבך הגזירות. — במבול הוראות, תקנות וגזירות. — העלאת מסי היהודים באושפיצין. — יהודי העיר פונים בכתב לקיסר. — מס־הבשר הכשר ומס־הנרות. — ניצול אכזרי במסי־עקיפין יהודיים. — התרוששות היהודים בגליציה ותוצאותיה. — הגירת יהודים מגליציה. — מ־1788 גיוס יהודים לצבא. — בתי־ספר עממיים ליהודים. — פקודת גרמניזציה ליהודים. — איסור התלבושת היהודית. — מיפנה לטובה של הקיסר ב־1786. — מהפכת 1848 מעוררת תקוות היהודים.

גזירות־בראשית שנגזרו על היהודים מיד עם כיבוש גליציה בידי אוסטריה סללו את הדרך לגזירות נוספות, לא פחות חמורות, שתוצאותיהן הורגשו כמובן גם באושפיצין, אף שהיא הרגישה בהן בחומרה פחותה בעקב הימצאה על הגבול עם פרוסיה וקשריה החברתיים והמסחריים עם האוכלוסייה השלזית מעבר לגבול, ואף עם היהודים הגרמניים ששכנו ביישובי שלזיה.

השלטונות האוסטריים נקטו באמצעים דראסטיים, כדי לשנות בבת אחת את מעמד היהודים ולסגלם לתנאים החדשים. הם הציפו את גליציה — ובתוכה את היהודים — במבול של הוראות, תקנות וגזירות שגרמו רק לתוהו־ובוהו. אך כעבור כמה שנים התחיל המנגנון הביורוקרטי האוסטרי בוינה, בלבוב ובמחוזות גליציה להכיר בכך, שאין להגשים על רגל אחת את התיקונים בחיי היהודים באמצעות ה"דקרטים" וה"פטנטים". כגורל כל קהילות ישראל בגליציה היה גם גורלה של קהילת אושפיצין[40].

פוליטיקה אוסטרית זו בשדה ההגירה, גביית מסים, אוכלוסייה וכיוצא בזה, גרמה להאטת גידול האוכלוסייה היהודית בגליציה. בשנים 1776—1786 הגיע גידול האוכלוסייה היהודית בכל עשר השנים ל־7.5%, בעוד שגידול האוכלוסיה הנוצרית הגיע ל־16.4%.

מסי העקיפין של הקהילות, בלו הבשר והמזונות המכונה מקדמונים בשם "קרופקה" (ברוסית "קורובקה") הושארו כמקודם בידיהן, אלא שרובם היו מיועדים לפרעון חובות הקהילות וחלקם לאוצר המלוכה. תשלום מיוחד לאוצר נגבה מהענקת התואר "חבר" ו"מורנו" ומיסוד בתי־עלמין חדשים או הרחבת ישנים. למען יעילות בגביית המסים לא נגעה הממשלה באוטונומיה של הקהילות בתקופה ההיא, כשאוטונומיה זו נתקיימה גם בשאר ארצות אוסטריה. המסים ששולמו בידי היהודים בגליציה היו גבוהים מאד ולא עמדו בשום יחס למסים השכיחים בממלכה.

לפי פרט אחד המצוי בידינו מנתה הקהילה היהודית באושפיצין וסביבתה 1295 יהודים, ועד שנת 1780 שילמה מס סובלנות והכנסה בסך 1.645 זהובים ו־45 כתרים.

40. לפי ספר הפרוטוקולים בנציבות בלבוב משנת 1772/3, מספרים שונים, נמצאה גם תביעה של יהודי אושפיצין שנפגעו מהעוול שנעשה להם על ידי ההיטלים לספק תבואה וכסף לצבא הקונפדרטים הבאריים.

באותה שנה העלו במינהלה את המס הזה ל־3.552 זהובים ו־17 כתר וחצי. הקהילה לא יכלה לעמוד בתשלום כה גדול, ומזה היא הגיעה לפיגורים, שכבר בשנת 1784 הגיעו ל־2.872 זהובים. הסטארוסטה של מישליניץ פון־צילי איים בנקיטת אמצעים החריפים ביותר, והיהודים המלאים יאוש ופחד פנו במכתב־בקשה לקיסר, שלא הביאה לשום תוצאות[41].

אך למעלה מכל העיקו על שכם האוכלוסייה היהודית בגליציה המסים היהודיים המיוחדים: מסים נושנים, שבימי המלכה מריה תיריזה והקיסר יוסף השני הוגדלו פי כמה וגם נוספו עליהם. מס הבשר הכשר, שהונהג בשנת 1784, עלה פי־שלושה על המיכסה הנושנה, ומחיר בשר כשר עלה לפי־זה פי־שניים על בשר הטריפה. סופר נוצרי מאותה תקופה, פרופיסור מיכאל שטנר מעיד, שמחמת היוקר הזה לא טעמה דלת העם היהודי טעם בשר אלא לעתים רחוקות מאד. את הניצול הנתעב של האוכלוסיה היהודית בידי המונרכיה הקתולית יראת־השמים תיאר הסופר והעסקן היהודי הוינאי הידוע יוסף פון־ורטהיימר בספרו "על מצב היהודים באוסטריה" — שמחמת הצנזורה יצא בלייפציג — תיאור אופייני סרקסטי דלקמן: "זה כבר לא שיילוק, שלפי דיבתו של שקספיר רצה לחתוך ליטרה בשר מגופו של הנוצרי, אלא מאות אלפים יהודים, שפקודת המלכות הנוצרית מסירה מבשרם ליטרות בשר ממש".

אכזרי מזה וערום יותר היה מס־הנרות, שהונהג בשנת 1797 והוגדל כמעט פי־שלושה בשנת 1816. עשרה קרויצר (צ"ל) הוכרחה כל אשה נשואה לשלם לחוכרי המס מכל זוג נרות־שבת, וגם כשלא היה במה לקנות את הנרות. ומי שלא דייק בתשלום היה החוכר פורץ אל ביתו בערב־שבת בין־השמשות ולוקח מחפצי הבית, ואפילו את כלי־המיטה. לפי עדותו המהימנה של יוסף ורטהיימר היו תדירות מצויים ברחובות פושטי־יד, המבקשים בבושת־פנים פרוטות אחדות לשלם לחוכר את מס נרות־השבת. מס הנרות היה קיים לדראון כחמישים שנה ונחשב כעלוקה המוצצת את דם היהודי.

שיטת הניצול האכזרי של האוכלוסיה היהודית על־ידי מסי־עקיפין הכניסה גם הפקרות ושחיתות בחיי הקהילות בגליציה שלא היה כמותן אפילו בתקופת הפיאודליזם המסתאב. בדומה למס הבשר הכשר נמסרה גם גביית מס־הנרות בידי חוכרים יהודים. עצם היזמה להנהיג את מס־הנרות יצאה מאת יהודי, שלמה קופלר, חוכר מס המשקאות בעירו סטאניסלב, שקיבל בשכר זה בעצמו עם שותפים את חכירת המס ההוא לכל גליציה. הממשלה הסכימה להצעתו, אחרי שהמתבולל הנודע הירץ הומברג חיוה את דעתו לקיסר, כי אין במס־הנרות משום פגיעה בדת היהודית. טיפוסים מיסודו של קופלר, תקיפים, מלוים־בריבית, מועלים בכספי־ציבור, מלשינים וגנבים, היו כל חוכרי מס־הנרות, ולרוב גם חוכרי מס הבשר הכשר ותת־חוכרים, סוכניהם וגוביהם, והם שמצצו את דמם וחלבם של יהודי גליציה למען מלא את כיסם ואת אוצר המלכות. חוכרי מס־הבשר, ובייחוד חוכרי מס־הנרות היו במשך עשרות שנים לשם־דבר של עושק ואכזריות בפי העם היהודי בגליציה.

החוכרים האלה, וביחוד חוכרי מס־הנרות, נעשו בתקופה ההיא בתוקף תפקידם השליטים בקהילות היהודים בגליציה, והממשלה היא שסמכה עליהם את ידיה בפקודותיה

41. המסמך היחידי על איום שלטונות מישלניץ על קהילת אושפיצין הוא בבחינת "מגלה טפח ומכסה טפחיים" ומראה על מצוקת היהודים שם שהביאתם לזעקת־חמס.

על הקהילה. בידי החוכרים מסרה הממשלה את הרשות לחלק את מכסה ההנחות במס־הנרות, ובכוח זה הטילו הם את אימתם על ההמונים המדוכאים. בכמה קהילות, ובייחוד בקהילות הגדולות כגון לבוב וקראקא, היו החוכרים עצמם תופסים את משרות ראשי הקהל בידיהם. כל תלונות אנשי הקהילות לשלטונות על תקיפות החוכרים בבחירות ומעשי התעתועים בהנהלת עניני הקהילה היו ללא הועיל.

על התרוששותה האיומה של האוכלוסיה היהודית בגליציה מראה עובדה, שהממשלה היתה נאלצת לפטור לגמרי ארבעת אלפים משפחות יהודיות ממס־הנרות, ולאחד־עשר אלף משפחות להעמיד את המס הזה על חציו. ולפי שכל האוכלוסיה היהודית מנתה כ־45 אלף משפחות בערך, יוצא, ששליש היהודים היה במצב של דלות נוראה כזו, שאפילו הרשות הריאקציונית האכזרית היתה נאלצת להתחשב בה. מוסד הקהילה ירד פלאים בשחיתות, מתוך שהיה מופקר לידי חוכרי מס־הנרות. הקהילה היתה רשות־היחיד לעשירי היהודים, ולעניים לא היתה זכות בחירה. זכות בחירה היתה בקהילות קטנות רק למי ששילם כסדרו את מס־הנרות משלושה עד ארבעה נרות, ובקהילות גדולות שבעה נרות לשבת[42].

אם ניתן את דעתנו לתמורות שחלו בחיי יהודי גליציה בשנות 1772—1792, ניווכח לדעת שהיו גדולות מאד. השנים הללו יצרו את העניות הגליצאית, שלא היתה דוגמתה בכל שאר ארצות־הגלות שבאירופה. היא גרמה לכך, שההגירה לחוץ־לארץ התחילה בגליציה שנים רבות קודם שהתחילה במדינות האחרות של פולין. הגירת היהודים מגליציה שהתחילה בשנת 1776 לא נפסקה אף פעם לחלוטין. עד 1890 התישבו הנודדים הגליצאים ברובם בשלזיה (ובעיקר במקומות הסמוכים לאושפיצין מעבר לגבול), בבוקובינה ובוינה. אחרי 1890 המשיך זרם המהגרים לאמריקה והונגריה, ובשלושים השנים 1880—1910 איבדה גליציה 236.503 יהודים על־ידי הגירה, כלומר, במשך דור אחד היגר מגליציה שליש מכל האוכלוסיה היהודית.

בסתיו שנת 1784 כתב פקיד גבוה לוינה על המצב הנורא שנמצאו בו יהודי גליציה. מספר המשפחות היהודיות הגיע לפי דבריו ל־34.498. והנה 15.234 מהן משתכרות פחות ממאה זהובים פולניים לשנה; 17.283 משתכרות ממאה עד 400 זהובים; 1655 משתכרות כ־400 עד 1.200 זהובים; ו־326 משתכרות יותר מ־1.200 זהובים. הממשלה עצמה נבהלה מפני העניות הנוראה הזו. והנה דברי הפקיד: "היהודי יושב הארץ, המחויב במסים, הוא או חנווני או בעל־מלאכה, מוזג או חוכר. יתר האנשים מסוג זה — והם הרוב — הידועים בשם מתווך, סרסור או רוכל, אינם יכולים לשלם אף את "מס הסובלנות" וחיים חיי עניות בלתי מצויה. החנווני לוקח סחורותיו על־פי־רוב בהקפה, ואם הוא מעריך את רכושו (כלפי הממשלה) פחות משוויו — הרי הוא מפסיד בטיחותו שבה תלויה פרנסתו; ואולם אם הוא מעריך את רכושו יותר משוויו, הרי הוא הורס בידיו את מצבו, אם יאמר לשלם מס לפי ההערכה, ואחרי זמן קצר הוא נופל או שאינגו מעלה את המס, דבר הקשה מאד. בפני בעלי־המלאכה והאומנים, שרובם אמנם הדיוטות לגבי מלאכתם, סגורה דרך הפרנסה, כי אסור להם לעבוד בשביל נוצרים. המוזג לוקח גם

42. ובכל זאת נמצאו סופרים יהודים שבאו וקבעו שקיסר אוסטרי זה היה מושל צדיק שעשה מעשיו לא להנאתו הגסה ולא לכבודו אלא מתוך תשוקה עזה להרים את היהודים משפל מצבם ולהשפיע עליהם רוב טובה.

הוא את המשקאות בהקפה וניזון על־פי־רוב מהונאה בלתי בטוחה, ובכלל הוא חי חיי דחקות".

כתוצאת השויון של היהודים לנוצרים לפי מגמת יוסף השני יש לראות גם את החוק משנת 1788, המחייב את בחורי ישראל לשרת בצבא. זה אלף וכמה מאות שנה שבני־ישראל לא עבדו עבודת־חובה בצבא בשום מדינה, ולא יפלא שהבהלה שקמה בקרב היהודים עם פרסומו של החוק היתה גדולה מאד. בכמה מקומות ביקשו היהודים לעזוב את הארץ. הבחורים נתפזרו לארבע רוחות העולם או התחבאו מפני שליחי הצבא. כעבור שנה רצה יוסף להקל מעט על אנשי־הצבא היהודים ופקד שיעסיקו אותם רק בעגלות־הצידה המלוות את הגדודים ושיספיקו בידם לאכול מאכלים כשרים, ובימי שבת יעבדו רק בעבודות שמותר לנוצרי לעשותן בשבת שלו. בעיני היהודים, שהמשפחה היא יסוד חייהם, לא היה בהקלה זו כדי להמתיק את המרירות של עקירת הבן מחיק המשפחה ומתוך קבע־החיים היהודי.

בשנת 1785 חוסל אירגון הקהילות לפי התקנות משנת 1776, ובמקומו לא הוקם עוד אירגון קהילתי ארצי. לפי התקנון החדש הושארו רק פרנסי הקהילות המקומיות. מתפקידם של הפרנסים היה לייצג את הקהילה בפני השלטונות, לדאוג לעניני הקהילה, לפקח יחד עם הרב על רישום הלידות, נשואים ופטירות, על גביית מסי הקהילה, מסי היהודים ועל ניהול עניני הקהילה. הפרנסים היו תלויים בשלטון המחוז, שראה אותם כפופים למרותו. מלבד ראשי הקהילה נבחרו גבאי בית־המדרש, גבאי צדקה, גבאי בית־החולים, שמאי ומבקרי חשבונות; לימין הנהלת הקהילה עמד מנגנון פקידים מורכב מרב, דיינים, שוחטים, שמשים וקברנים. את עניני הלשכה ניהל מזכיר הקהילה [43].

לפי תקנון היהודים של יוסף השני משנת 1789 היתה כל קהילה, ואפילו בעיירה קטנה, חייבת בהחזקת בית־ספר עממי. שפת ההוראה בכל בתי־הספר היתה גרמנית. השם הרשמי של בתי ספר אלה היה "דייטשע יידישע שולן" או "יידיש־דייטשע שולן". עד 1792 נוסדו רק בתי־ספר לנערים. החוק הורה שעל כל ילד יהודי להתחיל בלימוד גמרא לפני שגמר את לימודו בבית־הספר הכללי למתחילים. בתי־ספר אלה נוסדו בכספם של היהודים. אולם הם לא הועמדו בפיקוח הקהילות אלא בפיקוח השלטונות. המורים הראשונים הוזמנו ברובם מבין המשכילים יודעי גרמנית ממוריביה ובוהמיה.

אותה ממשלה עצמה, שהיתה מוצצת בשיטת־המסים שלה את לשד עצמותיהם של יהודי גליציה והתחכמה להם בגזירות אכזריות בחיי הכלכלה, התאמצה לגרמן אותם בכל האמצעים, לעקור מן השורש את תכונותיהם הלאומיות המיוחדות ולבער גם את שפת היידית מקרבם. ובאמצעים שלא הצליחה בהם לגבי האוכלוסיה הפולנית והאוקראינית השתמשה ביתר עקשנות מרושעת לגבי היהודים. על היהודים המפוזרים בכל רחבי הארץ הוטל, לפי תוכנית הממשלה, להיות מפיצי השפה האשכנזית בין אוכלוסי המדינה. בשנת 1806 יצא דבר המלכות, שכל פקידי הקהילות היהודיות הגדולות חייבים בידיעת השפה האשכנזית, ועוד גזירות שונות הוצאו לביצוע גזירת גירמון היהודים.

43. אף התמורות מטעם השלטון בארגון הקהילות ובחייהן הפנימיים השפיעו לרעה על המצב, ותקיפי־הקהל הכבידו עולם על היחידים וגרמו לחילול שם־שמים ולשערוריות ופרחה המלשינות והפניות לרשות.

האוכלוסיה היהודית בגליציה היתה כורעת תחת עולם הכפול של התרוששות ושל הניצול במסים וגזירות הכלכליות מידי האבסולוטיזם האוסטרי. לכל הפחות שליש האוכלוסיה היהודית היה לפי אומדנה רשמית "אנשי אויר", שאפילו חנות עלובה לא היתה להם. הם היו חיים מאבק־רווחים כסרסורים, תגרי־יריד, או בלי כל מקצוע, ולפעמים בלי פרוסת לחם כלל. אך גם אלה שעסקו במסחר, כשליש בערך מכל יהודי גליציה, היו בעיקר תגרנים זעירים וחנוונים. כחמישית בערך של האוכלוסיה היהודית היו עוסקים בתעשיה זעירה ובמלאכה. עם גירושיהם מהמסחר והגבלותיהם במלאכות החלו היהודים לדחוק עצמם לכל מקום שאפשר היה להרויח משהו.

בשנות ממשלתו האחרונות של הקיסר יוסף השני 1786—1790 חל מיפנה חדש במדיניותו כלפי יהודי גליציה, שהיה כרוך בשינוי קו תכניתו הכללית של תקנות בפרובינציה זו של מלכותו. ל"פטנט" הגדול קדמו כמה חוקים שמטרתם היתה גרמניזציה של יהודי גליציה והכפפתם לחוק אחד עם כל האזרחים. בשנת 1786 נעשו היהודים כפופים לחוק הכללי בדיני נישואין. בשנת 1788 נאסר על היהודים ללבוש מלבושים מיוחדים שונים מתלבושת שאר האוכלוסיה. באותה שנה הוטל על יהודי גליציה וכל ארצות אוסטריה חובת עבודת הצבא. לא עברה שנה אחרי הוצאת הפטנט ליהודי גליציה עד שמת הקיסר יוסף השני. עם מותו בא הקץ לאבסולוטיזם הנאור באוסטריה, ואת מקומו ירשה הריאקציה המדינית שקיצצה גם באותם ההישגים המועטים שזכו להם יהודי גליציה בתוקף הפטנט. יהודי אושפיצין נחלצו מצרה אחת ונכנסו לצרה שניה שחיבלה בהם זמן רב.

ימי ממשלת פראנץ השני היו ליהודי גליציה בדומה ליהודי כל האימפריה, תקופת גזירות מתגברות והולכות. פרט לרשות היהודים לעסוק במסחר ובמלאכת־יד לא היתה כמעט אף תקנה אחת מתקנות יוסף השני ליהודים שלא פגע בה מושל מתחסד זה, ראש השוטרים של הריאקציה האירופית, בין על־ידי צמצומה ובין על־ידי ביטולה הגמור, ואפילו המעמד המשפטי של יהודי גליציה מימי מריה תיריזה היה מתערער והולך. הקיסר פראנץ התכוון גם מתוך קנאה דתית להשפיל את מעמדם וכבודם של היהודים, בני הדת המבוזה בעיניו. בהקבלה להעמקת הריאקציה באוסטריה בשלושה שלבים — נגד המהפכה הצרפתית, נגד הליברליזם אחרי הקונגרס הוינאי — תכפו ההפליות והגזירות נגד היהודים. הקיסר פראנץ מת בשנת 1835. אך מטרניך (1773—1859), שר־החוץ של אוסטריה, המשיך בשיטת המישטר הקיים ובדיכוי התנועות הלאומיות והעממיות, והוא שאירגן את "שוד קראקא" בשנת 1845, שכנראה התקיימו מסוימים בין "קראקא הריפובליקנית" ואושפיצין שעמדה תחת השפעות שונות ומעורבות (גרמניה, צ'כיה, רוסיה). בשנת 1847 פרצה התקוממות המונית נגד מטרניך והתקיימו "הפגנות־לחם", ובשנת 1848 הוא נאלץ להתפטר וברח לאנגליה. מהפכת 1848 שהביאה לשינוי המדיניות הפנימית בכל אוסטריה ומיגרה את המישטר הקשה של מטרניך עוררה תקוות רבות גם בקרב היהודים לעתיד יותר טוב מכל הבחינות. אך על אף התקוות שתלו היהודים במאורעות 1848 ורוח החופש שלהם, נשארו יהודי אושפיצין ברובם המכריע שומרי מסורת ולא שאפו לתיקונים בחייהם ובחיי הקהילה בהתאם לדרישות הזמן, כפי שהובעו על ידי המשכילים הנאורים.

הבאנו למעלה את תוצאות מיפקד היהודים בשנת 1773 בגליציה של אושפיצין וישובה היהודי. בספרו של צ'מרינסקי (בפולנית) אנו מוצאים בסטטיסטיקה של קהילות

הכנסיה הקאתולית־רומית ושל היישובים ותושביהם לפי הדתות (ממקורות רשמיים צבאיים, כתב־יד 525 עמוד 363 במכון אוסולינסקי, מלפנים בלבוב ואחר־כך בוורוצלב) את הטבלה דלקמן ביחס לאושפיצין:

המחוז המינהלי הפולני	קהילות כנסיתיות	ערים	עיירות	כפרים	בתים	מספר התושבים	מהם נוצרים	יהודים	אחוז היהודים באוכלוסייה
אושוויינצים וזאטור	54	3	4	4	16,440	106,799	106.018	781	0.73

סטטיסטיקה זו מכוונת לתקופה שלאחר שנת 1846, כאשר תחום גליציה היה יותר גדול מאשר בשנת 1772.

פרק אחד עשר

חקלאים יהודים באזור אושפיצין

פקודה משנת 1782 להעסקת יהודים בחקלאות. — הנחות במסים לחקלאים יהודים. — ב־1786 מושבה יהודית ראשונה בדומברובקה. — המושבה "ירושלים החדשה" למופת למושבות אחרות. — שמונה משפחות יהודים בחקלאות באזור אושפיצין. — 29 משפחות באזור מישלניץ ב־1822. — צרת־עין בני העיירות בהתישבות יהודים. — המאבק על התישבות יהודים באזור אושפיצין. — פרנקיסטים וקראים מתישבים באזור אושפיצין. — יהודי חקלאי ראשון באזור ברוולד ב־1784. — פונדקאים יהודים באזור אושפיצין. — עיקוף הגזירות נגד היהודים בחקלאות.

המצב הכלכלי של יהודי גליציה בימי יוסף השני הלך והתערער עד שנכרת אוכל מפי רבבות יהודים. והנה עלתה פעם על לבו של יוסף המחשבה: כלום לא כדאי לסור מן החוק הישן האוסר על היהודים לקנות שדות? מפני מה לא יעשירו גם היהודים את הממלכה ב"מתנת הטבע" ההולכת לאיבוד על פני שטח מרובה של שדות לא־מעובדים? את מחשבתו זו הביע הקיסר בשנת 1781 בפעם הראשונה וערך אותה בכתב אל הנציבות בלבוב כדי לשמוע דעתה, אם אפשר לתת ליהודים נחלות־שדה באחוזות הממשלה ושדות־המרעה השייכות לעיריות, לכופם, אם בעונש הגוף ואם בעונש ממון, שיעבדו את השדות האלו בעצם ידם דווקא, ולתבוע מהם אחר־כך את המס לא בכסף, אלא בתבואת האדמה המעובדת בידי עצמם. תשובתה של הנציבות איננה ידועה. אבל כנראה שיצאה פקודה מאת הקיסר, שהממשלה תעשה נסיון להושיב יהודים על האדמה, כי לאחר שנה (1782) אנו מוצאים פקודה, שיהודים עובדי אדמה אינם צריכים לשלם אלא חצי מס־הנישואין. אחר זמן־מה שוחררו לגמרי יהודים עובדי־אדמה ממס זה. ואולם ענין החקלאות היהודית נשתכח מלב הקיסר ולא חזר ועלה על דעתו במשך שלוש שנים, וממילא נשכח גם מצד הפקידים. גם מצד היהודים לא נעשה דבר להשתמש בזכות זו. אך משיצאו בינתיים הגזירות האוסרות על היהודים את כל החכירות, ואלפי משפחות כפריות נשארו בלי פרנסה וזעקת האומללים האלה הגיעה עד לאוזני הקיסר, חידש שנית, בחפצו לעזור להם, את פקודתו מיום 16 ביולי 1785 להתחיל תיכף־ומיד ביסוד מושבה יהודית בגליציה. הפקודה יצאה מאת הקיסר, ואותה אין להשיב. התחילו איפוא לבקש מקום בשביל איכרים יהודים ומצאו בסביבות העיר סונץ' (סאנדז) החדשה כפר ששמו דומברובקה. יהודים שביקשו להתישב שם נמצאו בלי יגיעה יתירה, וכך נוסדה המושבה הראשונה באביב 1786. לאיכרים החדשים ניתנו שדות וגם תבואה לזריעה הראשונה, אך בתים ורפתות לבקר ולסוסים לא נבנו עדיין בשבילם. הקיסר החליט לתת ליהודים עצים ואבנים וסיד לבנין בתיהם וגם לתומכם בעבודתם על ידי הצמיתים הנוצרים, ורק תמיכת כסף לא הסכים לתת להם; ירא היה הקיסר, שמא ישתמשו בכסף זה למסחר. בכלל העיר יוסף השני את הפקידים, שישגיחו בעין פקוחה על האיכרים האלה שיעסקו רק בעבודת האדמה ולא במזיגה ובמסחר. בתחילת החורף 87—1786 כבר היתה אדמת המושבה

זרועה ומעובדת כהוגן, וכשכלה כספם קודם הקציר הראתה הממשלה פנים מסבירות לאיכרים ונתנה לכל אחד ואחד סך 50 פלורין בתורת הלוואה [44].

המושבה האיכרית הראשונה שקמה ביהדות אחרי כמה וכמה מאות שנה, שנקראה בשם "ירושלים החדשה" ובה כעשרים משפחות, היתה בשנים הבאות למופת למושבות היהודיות שנוסדות מטעם הממשלה. השמועה שיהודים מתיישבים על הדאמה עשתה רושם גדול בקרב העניים מחוסרי־הפרנסה ומחוסרי־העבודה, והרבה בקשות נערכו למושלי הפלכים, לנציבות ולקיסר בעצמו בעניין זה בשנות 1786—1789. במשך שלוש שנים עד לשנת 1789 נוסדו עוד מושבות אחדות כדוגמתה, ביניהן המושבה "בבל החדשה" על־יד העיר בולכוב בעלת תריסר משפחות.

גם מבחינת הכשרתם של היהודים לחקלאות וגם מפני רצונם להתישבות חקלאית היתה זו שעת כושר מיוחדת בתולדות יהודי גליציה לביצוע תוכנית שהיתה עשויה לשנות מעיקר את בסיסם הכלכלי של אלפים ואולי רבבות משפחות. יהודי הכפרים ובמקצת גם יהודי העיירות בגליציה היו אגב החכירה והמוזגנות מטפלים גם במשק שדות ומרעה, ומהם גם מגדלים דבורים, וממילא היו מסוגלים להתמסר לחקלאות גם בתור משלוח־יד עיקרי. ועל אף כל זה נכשלה ההתיישבות בגלל רשלנותה של הממשלה, בגלל שלבה לא היה עמה בפעולה רצינית זו, ועוד סיבות אחרות. אין פלא איפוא, שנוכח יחס כזה מצד שלטונות גליציה לא היתה כל ההתיישבות אלא נסיון שלא הצליח, ובשנת 1800 לא נמצאו בכל גליציה אלא עשרות אחדות משפחות יהודים חקלאיים, ובמקום פעולת הממשלה הוטל על הקהילות כבר בשנת 1789 ב"פטנט" הקיסר יוסף לנהל פעולת ההתיישבות על חשבונן, ומספר מתיישבי־חובה נקבע ל־1410 משפחות. אולם הקהילות לא רצו לשאת בהוצאות הגדולות ולרוב לא רשמו את המתיישבים אלא למראית־עין, ותוכנית האבסולוטיזם הנאור על העברת היהודי לחקלאות עלתה בתוהו.

לפי הסטטיסטיקה מ־8 לאוקטובר 1776 יוצא, שבשטח תחומי גליציה היו 609 משפחות יהודים שהתישבו בחקלאות, ומהן נמצאו בשטח הנסיכויות אושפיצין וזאטור רק שמונה משפחות בלבד. ישנה גירסה של היסטוריון פולני אחד שלפיה היו אלה לא יהודים ממש כי־אם "קראים", מבני הכת הגדולה שפרשה מן היהדות, ונחשבו כנידחים מעם ישראל ומוצאים מכלל ישראל. ואליבא דאמת לא היו אלה קראים בלבד, ובין החקלאים היו גם יהודים מאמינים ממש, ומספרם היה אפסי. לפי התוכנית להושבת יהודים על הקרקע בחקלאות הביאו בחשבון בין מן המחוזים בגליציה גם במחוז ואדוביצה, שמלבד אזור מישלניץ הכיל גם את הנסיכויות אושפיצין וזאטור. ההתישבות באזור זה תפסה קנה־מדה גדול למעלה מכפי המתוכנן. אמנם תיכננו להושיב כאן על הקרקע עשר משפחות יהודיות על חשבון הקהילות היהודיות. ובינתיים הושיבו בשנת 1822 29 משפחות על חשבון עצמן במטרה לעסוק בחקלאות. היו אלה משפחות אמידות במזומנים והגיעו לכאן מארצות המערב האוסטריות [45].

44. בשנת 1815 לא נמצא בדומברובקה שום יהודי עובד־אדמה. כדי לצאת ידי חובתן השתדלו אמנם הקהילות שכמה יהודים יירשמו בספירה בתור איכרים, אך יהודים עובדי־אדמה באמת נמצאו רק מעטים מאד.

45. יסוד מושבות יהודיות באזור אושפיצין לא בא כנראה בחשבון מטעם השלטון מפאת "עינא בישא" של האנטישמיות שפרחה כצרעת בכל ישובי הנוצרים באזור, ובמקום זה השתדלו להתאחז כאן יהודים־לשעבר או קראים בתמיכת השלטונות.

ויש לזכור, כי בחלק המערבי של אזור קראקא, כמו בנפות ואדוביצה, ביאלה, מישלניץ וז׳יביץ הופיעו במפת יהודי פולין וגליציה גם לפני סיפוחה האחרון לשלטון אוסטריה רק הערים אושפיצין וזאטור בתור קהילות ויישובים יהודיים. מסורת אי־סובלנות כלפי יהודים מטעם נסיכי שושלת הפיאסטים שניהלו מדיניות אנטישמית נמשכה גם אחרי סיפוח הנסיכויות האמורות לממלכת פולין (בשנת 1764) וגם אחרי סיפוחן לגליציה האוסטרית, וכתוצאה מכך נדיר היה לפגוש יהודים בנפות האמורות מחוץ לאושפיצין וזאטור עצמן פרט ליהודים־נוסעים, ואפילו בכפרים לא היתה התישבות יהודים רצויה. בספירה משנת 1776 היו בנפות הללו 1047 יהודים לעומת 171.596 נוצרים (0.6%) ו־51 בתים יהודיים לעומת המספר הכללי של 27.991. היה זה האחוז הקטן ביותר של יהודים באזור זה בהשוואה ל־18 מחוזי גליציה. היה זה מצב ״דה פקטו״ בלבד. אך בני העיירות שהוזכרו לא השלימו בכך והשתדלו להשיג מידי השליטים חוקים האוסרים כליל התישבות של יהודים באמתלא שהיהודים הם אזרחים בלתי רצויים בתחומיהם, הואיל והם נאשמים בכל רחבי הארץ בשימוש בדם נוצרי לצרכי פולחן דתי. לפעמים אירע מסיבות כלכליות, שיהודים בודדים נאלצו לדור זמנית באחד המקומות באזור שישיבת היהודים אסורה בו והיו מקבלים אישור מיוחד לצורך זה. אכן על רקע של התישבות יהודים באזור אושפיצין וזאטור היה קיים מאבק חמור בין היהודים ובין השלטונות העירוניים החל ממחצית המאה ה־17 עד סוף המאה ה־18. ובכמה ערים בסביבה שעליהן חל החוק לאיסור ישיבת יהודים בהן השתדלו היהודים בדרך כלל לפרוץ את חומת האיסור על־ידי התישבות באחוזות האצילים והכמרים שהיו בתחומי הערים ולא היו כפופים לשלטונות הערים, ועל־ידי דריסת־רגל זו חדרה לאט לאט לסביבה הסמוכה שבתחומי שלטונות הערים.

אשר לרכישת נכסי דלא־ניידי בידי יהודים — אחרי כיבוש גליציה בידי האוסטרים נשארו בתוקפן הפקודות הפולניות הישנות, שלפיהן נאסר על היהודים לרכוש קרקעות ונכסי דלא־ניידי. ובכל זאת אפשר היה ללמוד מפי הנסיון, שיהודים היו בעלי חצרות לפי חוקי ההוכרים. חכירת החצרות היהודיות הללו היו אסורות רק לפי ה״אורדינציה היהודית״ התיריזאנית. מצב זה נמשך עד ל־7 מאי 1789, כלומר, עד לפירסום האורדינציה היהודית היוזפינית, שהרשתה ליהודים לרכוש דומיניות שלימות על החוקים הדומיניאליים הקשורים בהן, עגון הזכות ליוריסדיקציה, אנגריה, פרופינציות, טחנות, והודות לחוקי החכירות התקיימו גם חכירות של אחוזות אצילים בידי יהודים. אך תקופת ליברליזם זו לא ארכה זמן רב, ונמשכה קרוב לארבע שנים עד לפרסום ההוראה מ־29 למרץ 1793. הוראה זו אסרה על היהודים לרכוש נחלאות קרקע, בלי לחייב גם את העבר. ולפי זה יצא, שכל אלה היהודים שמצאו עצמם כבעלי נחלאות קרקע לפני פרסום ההוראה, כלומר, בתקופה שבין 7 למאי 1789 ו־29 למרץ 1793 היו רשאים להמשיך בהחזקת נחלאות אלה ואף להורישם ליורשיהם. אחרי פרסום ההוראה (״פטנט״ בלשון האוסטרים) מ־29 למרץ 1793 יכלו להימצא בידי הרוכש אחוזות קרקע בדרך מכירה פומבית או ירושות שנרכשו בידי יהודי. ואולם בנוגע למצב הקיים באזור אושפיצין וזאטור נתעוררו פקפוקים חוקיים בנוגע ליהודי רוכש הקרקע שעלה למעמד האצילים.

כבר העירונו שבאזור אושפיצין נמנו בין המתישבים גם פרנקיסטים וגם קראים שמעמדם טרם נקבע בהחלטיות, אם הם חלק מהמאמינים באלקי ישראל, או קרובים יותר להכרה הנוצרית. ההגבלות שבאו ב״פטנט״ מ־29 למרץ 1793 עוררו אצל כמה מהקרובים

לענין, שיש לתכנן את ההגבלות הנוגעות לכל יהודי ללא הבדל מעמד. ברם בשאלה זו התעוררו חלוקי־דעות ביחס לכת הקראים והפרנקיסטים, אם ההגבלות היהודיות חלות גם עליהם או לא. אשר לקראים — הכיר השלטון הגליצאי בהחלטת הגוברניום מ־16 למרץ 1790 על שווי־זכויותיהם עם הנוצרים ומשוחררים מכל ההיטלים שהוטלו על היהודים. מעורפל יותר היה המצב ביחס לפרנקיסטים. אך כנראה שביחס דומה התנהגו למשפחת הפרנקיסטים מגוז׳ין, שהחזיקה עצמה כבעלת אותן האחוזות, ובמיוחד אחרי שרכשה לעצמה בתקופת הזמן — בשנת 1792 — את גוז׳ין.

בשינוי במקצת הוסדר יחס היהודים לנכסי דלא ניידי של איכרים במיוחד בנסיכויות אושפיצין וזאטור, שבהן היו לאיכרים קרקעות לפי חוקי המקנה ולא היו כפותים בביצועי עסקים משקיים. אחד מסופרי פולין שבא להסביר את מיעוט המתישבים היהודים על הקרקע, ובמיוחד מיעוט המתישבים באזורי שתי הנסיכויות, מצא שחוקי התורה אינם קוסמים לחקלאים ואינם מבטיחים להם חיים של פרנסה. לדוגמה: ליהודים אסור לחרוש בשור ופרה יחדו; בשלוש השנים הראשונות אחרי עיבוד השדות קבעה התורה על פירות האילן ״שלוש שנים יהיו לכם ערלים — לא יאכל״ (ויקרא כט, יג); לא הורשה להם לסרס פרים, לגדל חזירים, וכל בכור בקר וצאן אסור לגזוז צמרו או לעבוד בו. מלבד זה חייב היהודי לבלות בתפילה בוקר וערב, ויהודי־איכר היה חייב לשבות מעבודה לא רק בימי שבתות וחגים, אלא גם בכל ימי ראשון לשבוע וחגי הנוצרים. כל אלה צינגו את תשוקתו של היהודי לעבוד בשדה ולהפחית בבטלה יתירה את הכנסותיו בהפנותו תשומת לבו ורגשותיו לשמירת המצוות הדתיות, ובמקום זה בחר לעסוק במסבאות ובמיזגנות או בחכירה. הקיסר יוסף ציוה לשלטונות להשגיח על המתישבים היהודים בחקלאות שיעסקו בעבודתם החקלאית, אחר היו נאלצים לעזוב את הכפרים.

מלבד שני ענפי הפרנסה העיקריים של היהודים במסחר ובמלאכת־יד בערים ובעיירות עסקו יהודי הכפרים — שהיוו כשליש כל האוכלוסיה היהודית — בחכירה, מוזגנות ופונדקאות. הפונדקאים היו מוכרים בירה, תמד ויין־שרף, ורבים מהם היו מחזיקים מלבד בית־המזיגה גם אכסניה. הפונדקאות ובתי־המרזח בכפרים ובעיירות היו משמשים גם בתי־דירה לחוכרים ומוזגנים היהודים. בשנת 1776 נערכה סטטיסטיקה של המסבאות והפונדקים. בגליציה של אז היו 5602 מסבאות ו־5997 פונדקים. ואילו במחוזות זאטור (נסיכות אושפיצין וזאטור) היו 150 מסבאות ו־284 פונדקים, או ביחד 434 פונדקים. משפחות יהודיות נמנו אז באותו אזור 203. דבר זה מראה, שבאזור אושפיצין־זאטור לא היתה הכרעה ליהודים במיסבאות, ועיסוקים אלה רוכזו ברובם בידי איכרים בלתי־יהודים. דבר זה מקבל אישור בהערות בפינקסי־העדה אשר בחוצ׳ין ויארושוביץ, שמהם מסתכם, שבכפרים הללו הגדולים ביותר במחוז ברוואלד עסקו במיסבאות רק איכרים. יחסים דומים היו קיימים גם באזור צאנז החדש, וישניץ וטארנוב. נישול היהודים מעיסוקים אלה בוצע באיגרת־המלכות (פטנט) משלישי לאפריל 1775 שהלקה בשוט את העיסוק בפונדקאות של היהודים תוך כוונה להמעיט בכך את השפעת היהודים על האיכרים. גזירה זו פגעה אמנם בצמרת חוכרים במתי־מספר. ואולם בראשית שנות השמונים הועלה ענין המצב בכפר הגליצאי על הפרק בדיוני הממשלה, ובשנת 1784 יצאה פקודה מאת הגוברניום על האיסור ליהודים בעיר ובכפר לחכור מבעלי האחוזות בתי מרזח, פונדקאות, בתי משרפות יי״ש ובתי בישול בירה ותמד. ליהודי העיירות לא הותרה המוזגנות אלא בבתיהם על חשבון עצמם ולא בחכירה, ורק לאלה העוסקים

בכך בדיעבד. לא עברו חודשיים ובראשית שנת 1785 נאסר על היהודים לפי איגרת־המלכות הכוללת של הקיסר על יהדות גליציה כל עסקי חכירה לרבות חכירת אחוזות, החזקת טחנות, דמי־הלך וכו׳. אילו בוצעה הגזירה המרה לכל דקדוקיה היה נשבר מטה לחמם של מאה אלף נפשות, כמחצית האוכלוסיה היהודית בגליציה. לאושרם של היהודים לא היו השלטונות מזדרזים להוציא את הגזירה לפועל בכל חומר הדין, ומנגנון הביורוקרטיה האוסטרית בגליציה, מלבד שהיה ניתן להתרכך על־ידי מתן שוחד, לא היה מצטיין בזריזות יתירה. בעקב מיעוט יהודים פונדקאים באזור אושפיצין־זאטור נפגעו היהודים שבו פחות מבאזורים אחרים. באחוזות המחוז הברוואלדי לא נמצא כמעט שום יהודי עד לקץ המאה ה־18, והפנדקאים והטוחנים היו איכרים. בתמצית של פינקסי הכפרים מספירת האוכלוסיה באזור ברוואלד משנת 1782 לא נזכר בין שמות כל התושבים אף שם אחד או כינוי משפחתי שממנו ניכר ייצוג יהודי. ורק ממשפט אחד שהוגש על־ידי 16 איכרים מברוואלד־דולני נגד סטארווויסקי יוצא, שהאחרון רכש בשנת 1791 קרקע מהאיכרים ומכרה ליהודי. זוהי עדות ראשונה ויחידה להושבת יהודי על הקרקע באזור הברוואלדי, שבוצע אחרי פרסום האורדינציה האנטישמית משנת 1785 במטרה לעקוף את הגירוש, באשר שיהודי שעבד בחקלאות או שעסק במקצוע של מלאכה יכול היה לגור בכפר. היה זה פונדקאי יהודי שקיבל לרשותו את פונדק החצר אחרי שבשנת 1784 גורש ממנו איכר פונדקאי בשם יוזף מטעם הלשכה המישלניצאית, כפי שמעיד על כך הפקיד החצרוני אז׳יכובסקי במכתבו: ״עמדתי במישלניץ עם הפונדקאי מברוואלד, ואחרי שנודע לי שהמיסמכים לא היו כראוי ציוו לגרשו ומסרתי את הפונדק ליהודי...״ מוצאו של יהודי זה היה מטוקארניה ליד מישלניץ, כפי שמסתבר מכתב־התביעה שהגיש האיכר הבן־מרי מברוואלד בשם וואוז׳יניץ שציזיצקי, יאקוב קלישטש ולוקאש קודיל, שציוו לנסוע בעגלות לטוקארניה אחרי הפונדקאי, והם לא נשמעו אף פעם לפקודות ומשום כך הוטל עליהם עונש כבני־מרי, בהתאם לפקודות הכלליות משנת 1775 שלפיהן מגיע להם עונש גופני של חמש מכות... הושבת יהודי פונדקאי זה על הקרקע של האיכר המגורש העניקה לו אופי חוקי ואישרה את השתייכותו לברוואלד־דולני.

חומרת האיסורים ביחס ליהודים נשארה רק על הנייר, ועל אף הגזירות הגיעו פונדקאים יהודים לאחוזות אושפיצין־זאטור, שביצעו פרופינציות בכפרים והושבו בהן על־ידי אדוני האחוזה הממלכתית הזו. עדות לכך משמשת תעודת־קנין של צריף בקוזיניץ חתומה בידי יאן וסטאניסלב ווירצימאקוב משנת 1812, המוסרת, כי ל״בן־ברית הישנה מאנילה לפלר נמכר צריף תמורת 495 רנדל בשטרות־בנק, והמוכר התחייב להקים בהוצאת עצמו את הבנין תוך שימוש בחומרים שיסופקו בידי הקונה. הסעיף השלישי של החוזה אומר: לסוחר מאנילה לפלר מותר יהיה להחזיק מיסבאה אצילית של יי״ש ודברים אחרים ללא כל התנגדות מצד המוכר הנוכחי סטאניסלב ווירצימאק. המכירה בוצעה רק לשש שנים. ואחרי עבור הזמן הזה יחליטו שני הצדדים על המשך הבעלות על הבית אשר במגרש. היתה זו איפוא כיוצא מכך מכירת בית והשכרת מקום לשש שנים. הנהלת הארמון בזאטור, באשרה את החוזה, דחתה אמנם את הסעיף השלישי, תוך נימוק, שהרשות למיסבאת משקאות איננה בידי המוכר, אלא שייכת לדומיניון.

לפי הוראות האורדינציה מ־24 לינואר 1785, בשינוי בלתי ניכר מהאורדינציה היהודית היוספינית מ־1 לינואר 1788, היו צריכים אז להגיע כל עניני עסקי היהודים לידי סיום בכל כפרי גליציה, והחל מהיום המוזכר יכלו לשבת בכפרים רק יהודים שבעצמם

התעסקו בעבודה בשדה או במלאכה. ה"פטנטים" שבאו לתת מכת־מוות ליהודים בכפרים נשארו על הנייר. וכן עשו גם אחרים שברובם היו עוקפים את האיסורים בצורה כזו, שהחצר הושיב על השדה פונדקאי יהודי בתור איכר חקלאי, שבעיקר התעסק בחקלאות, ודרך אגב מילא גם תפקיד של מנהל משרפת יי"ש ופונדקאי החצר. בשנת 1804 הופיע בווינה ספרו של הגרמני ריהרר בשם "נסיון על האוכלוסיה היהודית במונרכיה האוסטרית", ובו סבור המחבר, כי הפטנטים שללו אמנם מהיהודים את הזכות לחכירת מיסבאות. ברם היהודים הצליחו לעקוף בהחלט את האיסורים באמצעות אנשים שמילאו את מקומם. על הנחה זו חזר גם הסופר פרנצוז בלטזר בתיאור מסעיו בגליציה בשנים 1791—93. אף הוא מעיר שהתקיימו איסורים לחכירת המונופול ומיסבאות בכפרים רק על הנייר, בלוותו את דבריו בעובדה של רכישת טחנה בידי היהודי הורן מגוז'ין־דולני וחכירת טחנה במיקוליי בידי משפחת השאנצרים היהודית. בעקיפת החוק מילא תפקיד חשוב גם השוחד שעיוור את עיני הביורוקרטיה האוסטרית. שום סופר וחכם שבדק את המצב לא הטיל בכך כל ספק.

תפקיד חשוב בעיקוף הגזירות נגד יהודים מילא מוסד מסוים שהיה המתווך בין שני הצדדים כעין "הכתוב השלישי" שהכריע ביניהם, בדומה למוסדות ידועים בגרמניה בשם "סלמן" שהיה בן לאמונה הנוצרית, ומתוך הסכמים עם יהודים היו קונים על שמו זכויות על נכסי דלא ניידי, חכירות וכיוצא בזה, ואחר כך הוא מסר את הנכסים הללו לרשות יהודים, ואמצעי זה הגן על היהודי. נגענו כאן בעניני יהודי הכפרים כיצד מצאו תרופה לעיקוף הגזירות החמורות של השלטונות. על יהודי הערים עוד ידובר לחוד.

פרק שנים עשר

יהודי אושפיצין בראשית אביב החופש

צדיקים וחסידים באושפיצין. — החסידות במאבק נגד גזירות המלכות. — הדור החדש ביהדות אושפיצין. — החסידות מבוקובינה עד אושפיצין. — תזכיר לוינה על מצב היהודים הקשה. — מענה ללא תשובה. — מלאי גדול של אטלס ומשי. — זעזוע המאורעות בוינה ב־1848. — הרב מייזלס מקראקא נציג אושפיצין אצל הקיסר. — מתן הקונסטיטוציה מתקבל בשמחה באושפיצין. — צבאות רוסיה עוברים דרך אושפיצין לאונגריה. — בקורי פרנץ־יוסף הקיסר באושפיצין. — מאסר 180 מבריחים מיהודי אושפיצין. — בהשפעת הרב שנור מאושפיצין מבטל הקיסר את המשפט. — אגדות אושפיצין על הקיסר.

ודווקא בעת צרה ומצוקה ליעקב, בשעה שהחרב היתה מונחת על הצואר באין פודה ומציל, חשה תנועת החסידות וצדיקיה והפיחה רוח חיים ותקוה בקרב היהודים בגליציה והפכה ממש את הקערה על פיה. החסידות הלכה וליכדה את המוני היהודים בכל עיר ועיירה, כפר ומושב, להגנה עצמית סולידרית מפני הגזירות והניצול במסים של השלטון האוסטרי, ובמלחמת המחתרת נגד גזירות הממשלה האוסטרית הצליחו החסידים לאסוף סביבם את רוב מנינה ובנינה של יהדות גליציה, והיא נהייתה במשך הימים לכוח השמרני החזק שמשך אליו את רוב רובו של המעמד הבינוני היהודי להגנה על הדת והמסורת גם מפני ההשכלה התוקפנית. החרדה לדת תפסה באגדת החסידות את המקום הראשון במלחמתה נגד הגזירות, נוכח עירנותה כלפי כל סכנה לשלימות הדת וההווי. עיני הצדיקים שוטטו בכל וידיהם היו מוגשות לעזרה ולסתימת הפרצות, עד כי גם מתנגדי החסידות הודו שאכן החסידות פעלה הרבה להתשת רוע הגזירות. ומבחינה זו לא היתה יהדות אושפיצין יוצאת מהכלל. אף בה ישבו חסידי דינסטיות שונות וטוו את החוט המשותף בבתי־תפילותיהם (שטיבלך), והצדיקים שאיוו לשים בה משכנם היו לראש פינה.

על הדיכוי הפוליטי של ממשלת אוסטריה ענו החסידים לא רק בעזרת־גומלין בינם לבין עצמם ובהידוק הקשרים ביניהם, אלא גם התיצבו כנגדו בכעין התנגדות פסיבית מאורגנת. כל סבל המצוקות הממאירות והכמיהה הגדולה לגאולה של המוני היהודים המשועבדים בעיירות ובכפרים שבגליציה באו לידי ביטוי בתנועת החסידות שבאותם הימים. מהותה של החסידות בגליציה באותה תקופת הריאקציה (1815 עד 1848) משתקפת בתורות החסידות ואגדותיה, בכתבי מתנגדיה־בנפש, המשכילים, וגם בתעודות רשמיות. בפקודת הגובערניום בענין החסידים מ־29 ביולי 1823 מוצגים צדיקי החסידים כבעלי־השפעה על ה"מעמד הפשוט" של היהודים. וקומיסר גלילי אחד מספר בדו"ח שלו לגובערניום משנת 1827 על החסידים בין השאר: "יהודי חסיד כזה קל להכירו; הוא יוצא בצוואר חשוף ובשרוולים מופשלים, לבושו מלוכלך ופרוע על פי רוב. לכת זו שייכים היהודים ההמוניים ביותר — — —" [46].

46. פרשת מאבק צדיקי החסידים נגד גזירות שלטונות אוסטריה בגליציה באה בהרחבה

על הגזירה שמנעה את היהודים מלהיות מוזגנים בכפרים יכלו יהודי הכפר להערים בחסותם של ה"פריצים". המוני העם כמעט שלא שמו לב לגזירות מסי־הנישואין הגבוהים ובחינות בשפה האשכנזית לחתן ולכלה והיו מתחתנים בלי אישור חוקי ורק "כדת משה וישראל" ולא כדת אוסטריה וגליציה. מתוך הסטטיסטיקה הרשמית משנת 1826 אפשר ללמוד בקלות, שלמעשה הגיע מספר החתונות היהודיות בגליציה באותה שנה למעלה מאלף, בה בשעה שחתונות־כחוק לא נרשמו אלא 137. במשפטים בינם לבין עצמם היו היהודים מתפשרים בדין־תורה ונמנעים מלבוא בערכאות. את המס הגבוה של תפילה במנין לא היו משלמים, אלא מסתירים מעיני השלטונות את קיום ה"שטיבל". כשהממשלה אסרה להדפיס ספרי חסידות וקבלה היו החסידים מקימים להם דפוסי־סתר ועל הספרים הנדפסים היו מציינים תאריכים ומקומות־דפוס מזויפים. על אף הפקודה משנת 1800 האוסרת ייבוא ספרים בשפה עברית ויידית מחו"ל הבריחו היהודים ספרים מרוסיה. כדי להשתמט משירות הצבא — שבנסיבות ההן היו המוני היהודים רואים בו בצדק גזירת־גיוס קשה — היו מוסרים תאריכי־לידה לא־נכונים, או שבכלל לא היו מודיעים על הלידות כפי האפשר. בנסיונותיה של הממשלה האוסטרית לגרמן את היהודים ראו החסידים גזירה לא פחות קשה מגזירת המסים. הצדיקים ענו בהגנה עקשנית על שפת יידית ועל המסורת בבגדים ומנהגים והבטיחו שבזכות הנאמנות לשפת יידית תבוא הגאולה. רבי מנדלי מרימנוב ראה בגזירת "מלבוש נכרי" וגם "לשונות חדשות אשר לא שערום אבותינו" מעשה קליפה המביא לידי השתלטות אומות־העולם על ישראל. אך בהתנגדות הנמצרת ביותר ועל־פי־רוב מאורגנת יצאו החסידים נגד מסי־הנרות ובשר־כשר והיו נלחמים בכל האמצעים בחוכרי המסים הללו. וגדול היה תוקף החרמות על אכילת בשר, שאפילו מתנגדי החסידות היו נכנעים ללחץ פעולות־עם סולידריות כאלה ומונעים עצמם מאכילת בשר עם שאר האוכלוסיה ביחד. בימי חרם כאלה היו אוכלים מאכלי חלב אפילו בימי שבת וחג [47].

בשנות הארבעים של המאה ה־19 מופיעים בראש יהדות גליציה דורות צעירים בוגרי בתי־ספר ואוניברסיטאות, ותוך שיתוף פעולה עם זקני המשכילים מהדור החולף תפשו הצעירים לידיהם את ההגה של יהדות גליציה. השפעה זו הורגשה גם ביהדות אושפיצין.

אושפיצין העיר אשר בקצה המערב, ממש על הגבול הפרוסי־שליזי, היתה קשורה בכל חבלי הקשרים לכל המאורעות שהתרחשו בממלכת גליציה ואוסטריה בכלל ובפרט. לא עבר אף מאורע אחד שהדיו לא הגיעו לאושפיצין ולא עוררו בה הדים חזקים או בינוניים. בשנת 1839 נגרמו שתי אבידות קשות ליהדות הדתית באוסטריה בהסתלקות הרב הגאון רבי יעקב אורנשטין בלבוב והרב הגאון רבי משה בעל "חתם סופר" בפרשבורג, שניהם מהעומדים בראש היהדות הדתית. בשנת 1840 אירעו שני מאורעות שהשפיעו במדה רבה על קו פיתוחה של היהדות. באותה שנה החל השלטון האוסטרי

ובמיסמכים בספרו של רפאל מהלר "החסידות וההשכלה" בגליציה במאה ה־19, ואף מביא שם משכיל אחד ר' מרדכי אוישפיץ כמנהלה של הפירמה המסחרית נירנשטיין (עמ' ו־50).

47. עיין שם עמודים 24—25.

להתחשב באינטליגנציה במנותו ועד־קהילה בלבוב־הבירה שאליו נכנסו בפעם הראשונה נציגי המשכילים ודוקטורים לרפואה ולמשפטים, שנכנסו לפעולתם במרץ רב, ללא תשומת־לב לעובדה שבשנת מינויים התיישב בסאדיגורה אשר בבוקובינה הצדיק הנודע בחסידות רבי ישראל פרידמן מרוז׳ין, היא השושלת שממנה הסתעפו מושבי הצדיקים הנודעים בהוסיאטין, צ׳ורטקוב, בויאן עם אכספוזיטורה ברימאנוב. ומאז התפתחה החסידות מבוקובינה וגליציה־המזרחית דרך גליציה התיכונית עד שהגיעה לשערי אושפיצין.

בשנת 1847 התכנסו בפעם הראשונה נציגי כמה קהילות גדולות בגליציה וקיבלו החלטה לפנות בתזכיר לשלטון על המצב הקשה של היהודים. והואיל שלא הורשה לקהילות לשלוח תזכיר במשותף, הוחלט שעל כל קהילה לפנות בתזכיר מיוחד. ואכן תזכירים כאלה נשלחו מטעם קהילות לבוב (1847), ברודי, טרנופול, סמבור, וייתכן שגם קהילת אושפיצין שותפה בפעולה זו. כל התזכירים הללו שנשלחו לווינה הועברו משם לגוברניום בלבוב, ורק אחרי מתן הקונסטיטוציה באפריל 1848 החליט האחרון למתן תשובה (12.6.1848), שהקונסטיטוציה מעבירה את הענינים הללו לבית הנבחרים, ויש איפוא לחכות להחלטת נציגי העמים. היה זה איפוא כהגשת חרדל אחרי ארוחת־צהרים, ובינתים התעסק הגוברניום הגליצאי (1847) בענין ביטול התלבושת היהודית וכפיית היהודים ונשותיהם לשאת בגדים אירופיים. אך האורטודוכסים שחששו מהכרעת השלטון גייסו מספר קהילות יהודיות ומכל צד פנו בבקשה לגוברניום להשאיר את התלבושת הקיימת, בייחוד מטעם זה, שברשות הסוחרים והחייטים היהודים מצוי מלאי גדול למדי של אטלס ומשי, כמו כן שה״שטרנבינד״ מהווה לא פעם את הרכוש החסוך היחידי של משפחות יהודיות. לעומת זה הצטיין משטרו של הנסיך מטרניך בשנים האחרונות לתקופתו בביצוע עצבני של כל ההוראות שנצטוו התושבים תוך תיאום עם השיטה הישנה. בקיצוניות מופרזת היו גובים מסים מפוגרים תוך עיקול רכושם של אלה שלא יכלו לפרוע את מסי־הנרות. ועוד במאי 1848 נתקבלו הוראות מטעם לשכת־המסים לגבות את כל החובות הישנים משנת 1847 ולמכור את כל החפצים שנעקלו אצל היהודים בידי חוכרי מס־הנרות.

המאורעות שאירעו במרץ 1848 בווינה גרמו לתנודה רבה לכל תוכניות השלטון וזעזעו בהסתערות עצומה את אשיות ממלכת ההבסבורגים. יום ה־13 למרץ 1848 מציין פניה כבירה ובלתי־צפויה בקורות בית ההבסבורגים ובעמי המדינה בה ישבו. בתוך צרורות סידרת הפקודות, הוראות, החלטות וצווים שבהם זמם מטרניך לכפות על אוסטריה ואירופה נפל ניצוץ אחד שהצית את הכל בלהבה עצומה. להבה זו פגעה בשלטון שלא היה מוכן לכך כלל וכלל, ובזה אפשר להסביר את כניעתו המלאה לטובת רעיון החופש והלאום. הקיסר פרדינגד היה איש לא־יוצלח, והנסיבות אילצוהו לוותר על כסא־המלוכה ב־2 לדצמבר 1848 לטובת בן־אחיו בגיל 18, באישיותו של הקיסר פרנץ יוסף הראשון, שיחד עם נשיא השרים שוורצנברג שכח כל הבטחותיהם והמשיך במורשת העריצות של קודמיו. במשלחת גליציה בראשות הנסיך לובומירסקי שנשלחה לווינה ובה השתתפו מבין היהודים א. מ. מיזס, יהושע ל. הורוביץ והרב כהן השתתף גם הרב דובריש מייזלס (1798—1870), מקראקא כנציג יהודי גליציה המערבית שבה תפסה אושפיצין מקום חשוב, והוא אף היה בין חברי המשלחת שנתקבלו לשיחה מטעם הקיסר. הרב מייזלס היה רב ומדינאי בקראקא, מ־1848 ציר בבית־הנבחרים האוסטרי

ופעיל באופוזיציה ומהאישים המרכזיים בתקופת "רפובליקת קראקא" (עד 1846), ועמד בקשר גם עם עסקני הקהילה באושפיצין.

מובן שהידיעה על מתן הקונסטיטוציה נתקבלה גם אצל יהודי גליציה בשמחה רבה, ולא פחות באושפיצין מאשר בלבוב ובקראקא, למרות שבאושפיצין לא הופיעו עתונים שיודיעו על כך כבערים הגדולות. אכן הכרזות על מתן הזכויות השוות שהודבקו ברחובות היהודים עוררו מיד את השאלה אם ביחס לסעיף המדבר על שווי זכויות כל האזרחים כלפי החוק יצטרכו היהודים לשלם מסים דתיים מיוחדים. על כל פנים נערכו אסיפות ברוב בתי־הכנסיות היהודיים עם הבעת־תודה בלווי נאומים והבעת שמחה. ואילו בקראקא ובקאזימירש הסמוכה התקוממו בני המעמד המדוכא נגד החוכרים והעושקים ורצו להרוס את בתיהם כאות ביטוי נאות ליחסם של המנוצלים למנצלים, של משלמי מסים לעלוקות שמצצו את דמם.

ב־15 לאפריל 1848 פורסמה מטעם השלטון קונסטיטוציה ליברלית מאופקת שהבטיחה חופש לכל האמונות, עם הערה בצדה, שביצוע האמנציפציה היהודית נדחה עד לפירסום תקנות חוקיות לאחר מכן. ובכל זאת קיבלו היהודים זכות הצבעה לבחירות לפרלמנט. ברם הקונסטיטוציה היתה כעין חמר בלי רוח ובלי לספק את מי שהוא, וב־15 למאי שוב פרצה הפגנה נגד הרשות, וכתוצאה מכך עזב הקיסר ופמלייתו את וינה ועבר לשבת באינסברוק ולחכות עד יעבור זעם. ורק ב־5 לאוקטובר 1848 הכריז הפרלמנט, אחרי נאומו הנלהב של מאנהיימר, על ביטול המסים המיוחדים של היהודים, שהעיקו תוך עלבון עמוק על שכם ההמונים. אך מיד למחרת יום הכרזת ביטול המסים התחוללו גלים חדשים של המרד בווינה. ב־6 לאוקטובר השתולל המרד במלוא עוזו. בהונגריה התחוללו קרבות דמים בין מפלגת קושוט והסלאבים הדרומיים שנתמכו בידי הצבא האוסטרי. הצבא הרוסי בראשות הגנרל פסקיביץ, ששבילי אושפיצין היו ידועים לו עוד מתקופות חלוקות פולין וכיבוש חלקיה, נענה שוב להזמנת קיסר אוסטריה להחיש לו עזרה, וגם הפעם שימשה אושפיצין נקודת־מעבר לצבא שדרכה חדרו להונגריה והביאו לכניעת ההונגרים.

שיווי הזכויות ליהודי גליציה לא הגיעו אליהם כלאחר יד. בשנת 1848 הוכרז על שיווי זכויות כל אזרחי אוסטריה ללא הבדל דת. ב־1853 הוכרז על הגבלות חדשות על היהודים. ואולם חוקת 1863 העניקה להם שיווי זכויות מלא. ומאז נשמו גם יהודי אושפיצין לרווחה.

תשומת לב לא מעטה ריכזו יהודי אושפיצין בקיסרם ה"חביב" פרנץ יוסף שאהב לסייר הרבה בכל אזורי ממלכתו הרחבה. באושפיצין והסביבה היה מבלה לא פעם. והיו בין יהודי אושפיצין שסיפרו על שיחה חטופה עם הקיסר בטיילו ברחובות העיר. ייתכן שמאורע זה הוסיף מעטה אגדי על הקיסר "הטוב והחסיד" וידעו לספר עליו רק טובות תוך פסיחה על מעשים בעלי צליל מנוגד לכללי ההרמוניה, על אף בדיחתו שהוא נושא את התואר "מלך ירושלים" כנראה בעקב יהודי גליציה שכיתרוהו בתואר "קיסר יהודי גליציה" ומכאן קטן המרחק לירושלים...

הקיסר פרנץ יוסף היה בשנות נעוריו שואף קרבות אכזרי ושופך דמים, ובעשר שנות שלטונו הראשונות נשא על מצפונו חיי בני־אדם שנקטפו באשמתו הרבה יותר מכל שליט עריץ אחר שקדם לו באוסטריה. אחרי נצחונו בסיוע צבאות הרוסים על

ההתקוממות נגדו בהונגריה הרבו שרי־צבאו של הקיסר לרצוח ולטבוח בארץ השוממה הכבושה, עד שכל אירופה חרדה לשמע הברבריות האוסטרית. נושאי־כליו של הקיסר טרפו על ימין ועל שמאל וחרתו פצעים עמוקים בגוף האומה המנוצחת שהעלו מוגלה במשך שנים ממושכות ולעולם לא נעלמו מגוף העם. אליבא דאמת הוא היה בשלטונו התגשמות הביורוקרטיה האוסטרית שלא היתה אלא תערובת של רשעות וטפשות. אחרי חניקת המרד בהונגריה חזרה לתוקפה השיטה הישנה של מטרניך בשטח הריגול והבילוש, ונוסף לכך נתחדשו שיטות המשטרה הנושנות.

מן הראוי להזכיר כאן, שכל כמה שהזקין הקיסר התפשטה יותר בציבור האגדה על טיב לבו ורגשותיו האנושיים, ואגדות הופכות לפעמים לנחלת ההיסטוריה. פרנץ יוסף היה נערץ בעיני היהודים. אם היה פעם מלך יהודי אחרי חורבן ירושלים היה זה ה"קיסר היהודי" פרנץ יוסף. העם האמין הרבה באהבתו ליהודים, וארגוני יהודי גליציה בארצות חוץ־לארץ — וביחוד באמריקה ובקנדה — הרשו לחוג את יום הולדתו כחג לאומי גדול. נכון הוא שהקיסר לא היה אוהב יהודים גדול, משני טעמים: ראשית: חינוכו הקלריקלי החמור ומסורת חצר המלכות הסתירו מעיניו כל רעיון על סובלנות כלפי השקפות ודעות, מנהגים ונימוסים של הזולת, ובעיקר של היהודים. שנית: הקיסר היה בדעה שכל יהודי אינו אלא מהפכן. הוא היה מאמין באמונה שלימה שהיהודים היו אחראים בעד המרד שפרץ בווינה ובמקומות אחרים. מובן ששני הגורמים הללו היו כקיר ברזל לעומת כל המשלחות והבקשות שהריצו אליו שבאו להשפיע עליו שישפר את יחסו ליהודים. הערכה טובה — אולי חריפה יותר מדי — על התפקיד שמילא פרנץ יוסף בהיסטוריה השמיע היסטוריון אחד במשפט כדלהלן: "בקרב הקיסר לא היה מצוי אף עצב טוב אחד. אכן הוא נעשה יותר רך ואנושי אחרי כל תבוסה שנחל". "פרנץ יוסף נטה לפשרה בשעה שהגיע לכלל פחד" — כך אמר עליו קרל צ'וּפיק, שהכירו היטב, בספרו "פרנץ יוסף הראשון".

לא נבוא למנות כאן את כל מעלליו, מעשי רשע וצדק, אם ביחס ליהודים במיוחד ואם עם כל האומות ומדינות־זוטא שאספו מלכי בית הבסבורג "כאסוף ביצים עזובות" וסיפחו תחת חסותן. ברם אין אנו פטורים להביא כאן סיפור אחד הנישא בפי יוצאי אושפיצין על פרנץ יוסף. ומעשה שהיה כך היה[48]:

אושפיצין היתה באחרונה עיר־מסחר, שסחרה עם פרוסיה הגרמנית ופולין הקונגרסית הרוסית. קפיצה אחת מאושפיצין ברכבת והנך נמצא בקאטוביץ ובמיסלוביץ כשם שבעוד קפיצה אחת הנך נמצא בסוסנוביץ ואזור זגלמביה. ב"פינת שלוש הקסרויות" אשר בשפך נהר פשימשה הלבנה לתוך הפשימשה השחורה אפשר היה בחצי שעה לערוך טיול ברגל מסלופנה פרבר מיסלוביץ לכפר יינדזור הגליצאי ומשם מעבר לנהר לבקר בניבקה ובמודזיוב. קרבת הגבולות לאושפיצין יצרה מלבד המסחר הליגלי של יהודי אושפיצין במוצרי חקלאות ובאספקת עצים כחומר גלמי לבניה גם מסחר בלתי ליגלי שעוסקיו טרחו בהברחת סחורות מגרמניה הסמוכה, כמו מוצרי משי, קטיפה יקרה וסחורות טריקו ללא תשלום מכס. כל המוצרים הללו אפשר היה לקנות בגרמניה במחיר חצי־חינם. ואילו באוסטריה עלה מחירם של אותם המוצרים למעלה מן המדה, ומשום כך היה כדאי לבעלי מסחר בד זעירים לסחור גם בסחורה המוברחת מגרמניה. אך גם בהברחת הגבולות

48. ראה מאמרו של יעקב זייפטר מילידי אושפיצין בספר־זכרון.

נאמר "לא לעולם חוסן". ופעם אחת תפסו סוכנים חשאיים של הרשות המון מבריחים יהודיים מאושפיצין בשעה שהיו מספקים להם מנה הגונה של סחורה מוברחת. ובאמצעי כפייה מטעם הבולשת עלה בידם לסבך לתוך הענין חנוונים יהודים רבים מהעיר, וכתוצאה מכך נאסרו מאה ושמונים מיהודי העיר, שנשלחו מיד לרצות את עוונם לבית־הכלא אשר בוואדוביץ. בעיר קמה יללה, כי ידעו שהנאשמים עלולים לשבת במאסר זמנים ממושכים. במצב של יאוש פנו נשותיהם וילדיהם של האסירים לרבי אבא'לה שנור הרב האושפיצינאי בבכי שהוא יחיש עזרה להם לשחרור מפרנסיהם, אחרת נשקפת להם סכנת רעב. הרב רבי אבא'לה פנה מיד לברון טשיץ מהכפר קוזי ליד ביאלה, והלה סלל לו את הדרך להתקבל לראיון אצל הקיסר פרנץ יוסף בשנברון אשר בווינה. הרב נסע בחשאי לוינה, שהה שם כשמונה ימים, ובשובו הביא אתו מכתב לבית־הדין בואדוביץ. המכתב הכיל הוראה לבית־הדין לשחרר מיד את כל האסירים עד שמשפטם יתברר, ויו"ר בית־הדין מילא מיד אחרי ההוראה. המשפט לא נתקיים אף פעם, כי הרב שנור טשטש את כל העקבות בימי שהותו בווינה. זמן רב סירב הרב לשוחח על הפרשה הזו אף במלה אחת. ורק שנים אחדות אחר זה, כשכל הענין כבר נשכח מהלב, היו מספרים באושפיצין, שבשנת תרס"ג, בשעת הכינוס הרבני העולמי הגדול שנערך בקראקא, נפגש הרב אבא שנור בבית הרב מקראקא רבי חיים־לייבוש הורוביץ עם עוד רבנים, ששם דיברו כולם מענינא דיומא. והנה לפתע הפסיק את השיחה רבי אשרל הצדיק מרימנוב, ובעברו לנושא חדש, הוא החל במלים: "הרב מטארנוב. הפלא ופלא. הרי אינך צדיק חסידי. ובכל זאת הנך פועל ישועות גדול. ואולי כבר הגיעה השעה שתגלה את הסוד כיצד הצלחת להשפיע על הקיסר שישחרר מכלאם את מאה ושמונים היהודים מאושפיצין?". על זה ענה רבי אבא'לה שנור: אני אימתי עליו. ומעשה שהיה כך היה:

"כשסיפרתי לקיסר שבאתי אליו במיוחד לבקשו לשחרר את המבריחים, הוא שאלני, אם אינני חושב שמגיע להם עונש. עניתי, שלפי דעתי כבר באו היהודים הללו על ענשם בזה שהם יושבים זה כשבועיים בכלא ובנזק שנגרם להם בהחרמת הסחורות המוברחות כבר שילמו את העונש בכפל־כפליים. אך הקיסר התעקש ואמר, שאיננו יכול להתערב בענין. כשראיתי שנכשלתי בשליחותי, אמרתי לקיסר: יש לי תכנית. הואיל שקהילת אושפיצין דלה באמצעים ואין בידה לפרנס את משפחות האסירים, ואצלך בארמון שינברון יש מקום רחב ידים לפעולה, אני מציע שאני אסע הביתה ואביא אליך את נשותיהם וילדיהם של המבריחים ואינני דואג לפרנסתם, כי יודע אני שאצלך לא יסבלו רעב... הקיסר פרץ בצחוק, ואחרי שחשב כמה רגעים אמר לי, שלמחרת היום עלי לפנות לשר־המשפטים והוא כבר יסדר הכל. למחרת הלכתי ללשכת השר ושם נמסר לי מכתב חתום שעלי למסור לבית־הדין האזורי אשר בואדוביץ. היות שמלכנו הוא מלך חסד, הוא הסביר לשר, שיש לסיים את הענין בזה שכל הפרטי־כלים שהוכנו בענין המבריחים יש לשלוח למקום "שלא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב לעולם"...

על כל פנים ברור, שעד כמה שהסיפור האמור מגלה טפח מצדו החיובי, עובדה היא, שדווקה מלחמותיו שהפסיד השפיעו על תיקוניו היותר ליברליים. והטרגדיה שבדבר היה, שפרנץ יוסף חיכה תמיד זמן רב ואיבד קרבות ומאבקים רבים, עד שנוכח לראות שיש לנהוג "לפנים משורת הדין" ולהפוך את לב העמים המדוכאים הרתומים לעגלתו המלכותית לטובה.

פרק שלושה עשר

אושפיצין וצדיקיה בתנועת החסידות

מסעות החסידות מקיטוב עד אושפיצין. — רבי אלימלך מליזנסק בנדודיו באושפיצין. — מאבק באושפיצין בין החסידים ומתנגדיהם. — יחס השלטון האוסטרי לחסידות. — ריבוי "שטיבלך" החסידים באושפיצין. — ביקורי צדיקים שונים בעיר. — רבי בריש פרומר הצדיק האושפיצינאי.

גליציה היתה רבת־זכויות בתולדות חיי הרוח של עמנו במשך כחמש־מאות שנה שקדמו לשואה. היא ארצם של הפוסקים הגדולים, הרמ"א, הב"ח, הט"ז, בעלי "קצות החושן" ו"חוות דעת". בה נולד וגדל והתבודד והגיע לשיטתו רבי ישראל בעש"ט יוצר החסידות, וכמה מגדולי תלמידיו ותלמידי־תלמידיו היו גליצאים, ובתוכם רבי לוי־יצחק מברדיצ'וב. מקורה הראשון של החסידות היה בגליציה המזרחית בהרי הקרפטים מדרום לקוסוב וקוטי שבהם התבודד הבעש"ט. בניגוד לזרמים קודמים ביהדות שנטו לסיגופים התרחקה החסידות מעינויי גוף ונפש המביאים לידי מרה־שחורה ודרשה עבודת־השם בשמחה.

החסידות נוסדה בגליציה המזרחית, ממנה עברה בתקופה השניה לגליציה התיכונית, ולבסוף הגיעה גם לגליציה המערבית, עם קראקא בראשה, ועד לאושפיצין הגיעה. שום שכבה או תנועה עממית לא הטביעה בעצם עוזה על חיי היהודים בגליציה כתנועת החסידות. התפקיד שמילאה גליציה בהתחדשות החסידות היה יצירתי במדה רבה. הרי הבעש"ט עצמו נולד ליד הגבול הפודולי־וולכי ובילה מספר שנים בברודי, קוטי, קוסוב וסלוסטי שבהן התגבשו רעיונותיו טרם בא לידי גילוי כבעל־שם. עוד בהיותו בגליציה השאיר אחריו הבעש"ט ניצוצות של התלהבות שהשפיעו גם בשנים היותר מאוחרות. מענין לראות שבין אלה שהיו עולים אליו למזיבוז כדי להתקרב אליו היו מתי־סודו דווקה מגליציה המזרחית, כרבי נחמן מקוסוב שעלה אחר כך לארץ־ישראל בלווית עוד חסידים, וגם רבי נחמן מהורודנקה היה ביניהם. השלישי מגליציה שביקר אצל הבעש"ט היה רבי מנחם־מנדל מפרמישלן שהתנהגויותיו תוארו בספר "דרכי ישרים". ואף גיסו של הבעש"ט, רבי גרשון מקיטוב, בא אליו מברודי כדי לתת כבוד ל"עם הארץ" לשעבר.

אחד מחלוצי החסידות ומתלמידי רבי דובר המגיד ממזריטש היה רבי אלימלך מליזנסק, שהיה עורך גלות מעיר לעיר ומכפר לכפר, ולפי האגדה הגיע בנדודיו יחד עם אחיו רבי זושה מהוניפולי אף לאושפיצין, ובעמדו בגבול שלזיה ארץ החופש וההשכלה הסתכל לשם זמן רב, ולבסוף אמר "עד פה תבוא", בהתבוננו לחסידות שתיעצר באושפיצין בלי שתעבור גם לתחומי שלזיה שהשתייכה לתחום המשכילים מתלמידי רמ"ד (ר' משה מנדלסון) שנלחמו בחסידות[49]. לפי האגדה

49. האגדה על הופעת רבי אלימלך מליזנסק בישובי היהודים ליד גבול שלזיה־הפרוסית מסופרת בפי היהודים גם בישובים אחרים בקרבת אושפיצין.

מילא רבי אלימלך יחד עם אחיו תפקיד חלוצי להסברת החסידות והשקפותיה באושפיצין והסביבה. התקדמותה של החסידות בגליציה נעצרה לזמן־מה ליד שעריה של קראקא והוטל עליה לעמוד במאבק קשה עד שחדרה גם לשם. בשנת תקמ"ג הגיע לקראקא רבי קלונימוס־קלמן אפשטיין מנוישטאט, שנחשב לאחד מצעירי תלמידיהם המצוינים של רבי אלימלך מליזנסק, "החוזה מלובלין" (יליד לאנצוט) ורבי מנדל מרימאנוב, והפיץ את החסידות בספרו הנפלא "מאור ושמש" שהיה לספר קלאסי בחסידות ומקור לא־אכזב למוסר נעלה ונשגב של החסידות. מסתבר שגם באושפיצין לא היתה הדרך סלולה לחסידות, וגם כאן הוטל עליה לעמוד במערכה, עד שיצאה וידה על העליונה.

החסידות היתה הולכת ומלכדת את המוני היהודים להגנה עצמית סולידרית מפני הגזירות והניצול במסים של האבסולוטיזם האוסטרי, ובמלחמתה במחתרת נגד גזירות השלטון האוסטרי הצליחו החסידים לאסוף סביבם את רוב מנינה ובנינה של יהדות גליציה, ובהמשך הימים היתה החסידות לכוח השמרני שמשך אליו את רוב רובו של המעמד הבינוני היהודי להגנה על הדת והמסורה מפני ההשכלה התוקפנית של יוסף פרל וחבריו. כבר בסוף מחצית של המאה הי"ט היה נצחונה של החסידות בגליציה כמעט מוחלט.

מה היה יחס הממשלה האוסטרית לגבי התנועה החסידית? במחציתה הראשונה של המאה הי"ט הוא נקבע לפי אופיו והתפתחותו של זרם דתי זה, ומצד שני לפי עקרונותיה הכלליים של מדיניות האבסולוטיזם הריאקציוני בשטח הלאומיות, הדת והתרבות. בדרך כלל התיחסו שלטונות אוסטריה אל החסידות באי־אמון רב. כתנועת־המונים דתית היתה החסידות גורם מפריע רציני למדיניות האבסולוטיזם. השלטונות ידעו לספר, שהחסידות אינה גורסת "כבוד ומשמעת לחוקי המדינה ושלטונה". ובכל זאת הוציאה הממשלה בשנת 1788 פסק־דין לזכותה של החסידות. עד שנת 1814 אין שום תעודות רשמיות לגבי החסידות בגליציה. ב־14 בפברואר 1814 יצאה פקודה מאת לשכת־החצר המזכירה את פסק־הדין משנת 1788, שלפיו אסור לרדוף "חסידים או יראי־שמים, הואיל וחל עליהם חוק־הסובלנות לדת־משה". מאז לא עברה חצי שנה והממשלה התעלמה מאיגרת הסובלנות של הקיסר יוסף השני, ונפתחה תקופת הרדיפות על החסידים, והתנועה החסידית היתה נרדפת על צואר בכל הזדמנות שהיא. הגורם הישיר לנגישות אלה היתה המלשינות, ועל פי רוב מצד המשכילים. רק בשנת 1838 ראו סוף־סוף שלטונות גליציה, שתנועת החסידות נפוצה במידה כזו בין היהודים עד שאין כל סיכויים לדכאה בידי החוק. מהפכת 1848, ששמה קץ לקיפוח זכויותיהם של יהודי גליציה, חיסלה את פרשת הרדיפות מטעם השלטונות על תנועת החסידים[50].

יש מקום להניח, שגם באושפיצין לא היתה יד החסידות רוממה במשך זמן מסוים, ואף נמצאו מתנגדים שנלחמו בה ברב או במעט. ורק עם שוך הסערה והשפעת החרם על החסידות שהוכרז בקראקא יושרו ההדורים, והחסידים באושפיצין החלו מתרבים והולכים, ובעיר נפתחו "שטיבלך" של חסידי שושילתות שונות שבהם התנהגו כמו בבתי צדיקיהם. מפעם לפעם היו באים צדיקים שונים לבקר את חסידיהם באושפיצין, ובימי שבת וחג היה שמח בעיר. ואילו אדמו"רים עצמם הופיעו באושפיצין רק עם

50. על מדיניות הממשלה האוסטרית לגבי החסידות בגליציה בתקופת הריאקציה (1815—1848) ראה בספרו הנ"ל של רפאל מהלר, בפרק שלישי, עמודים 87—131.

ישיבתו של רבי דובריש פרומר בעיר. לאושפיצין קדמה שכנתה העיר קשאנוב הרחוקה ממנה כ־18 קילומטר, בישיבת אדמו"ר באישיותו של רבי שלמה בוכנר, שהיה תלמידו של רבי שמלקה מניקלשבורג. הוא היה רב ראשון ואדמו"ר בקשאנוב משנת תקמ"ו. בתחילה עסק במסחר על אף גאוניותו בתורה ועמד בקשרים עם גאוני וצדיקי דורו. הוא נפטר בי"ח באייר תקפ"ח.

באושפיצין ישב הצדיק החסידי הראשון **רבי בריש פרומר**, נולד בקשאנוב ולמד תורת הנגלה מפי רבי שלמה האב"ד בקשאנוב ותורת־הנסתר מהחוזה מלובלין רבי יעקב־יצחק הורביץ. הוא היה גאון עצום, חריף ופלפלן מופלא, אך הסתיר את גדלו בתורה מפני אדם. בנעוריו היה מלמד תינוקות, ורק אחרי שקבע אהלו באושפיצין נתגלה תקפו וגדולתו בתורה ובעבודה. היה בעל מופת עצום והיו נוסעים אליו מקרוב ומרחוק. בסוף ימיו נתקבל לאב"ד באושפיצין. אך לא האריך ימים כרב העיר, כי נסתלק ביום כ' באייר תקצ"ח. נדפס ממנו אחרי פטירתו ספר "דברי צדיקים". בספר "שלושה עדרי צאן" (פשמישל תרל"ד) מביע מהברו מנחם־מנלה סופר את צערו על שחסידיו לא נתפעלו ממנו ולא ייחסו לו ערך כבעל־מדרגה אלא כגדול־בתורה ויראי־שמים בלבד, בעוד שהוא ראה בו בעל רוח־הקודש. ואף בפרוסיה השכנה היו לו חסידים ומעריצים רבים, ואף בין אדמו"רי דורו, כמו רבי שלמה האדמו"ר מקשאנוב, הצדיקים רבי משה בידרמן מלילוב והצדיק מדזיקוב היו לו למעריצים נלהבים[51].

רב ואדמו"ר שני ישב באושפיצין באישיותו של **רבי שלמה הלברשטאם** (בן רבי מאיר נתן בן הצדיק רבי חיים הנודע מצאנז בעל "דברי חיים"). היה זה לפני כמאה שנה שנתקבל לרב בעיר זו. הוא היה גאון וגדול בתורה כסבו רבי חיים מצאנז ודרכו בחסידות היתה מיוסדת בעיקרה על לימוד ש"ס ופוסקים. וכן הצטיין כנדבן גדול ופזרן של כספים רבים כסבו רבי חיים שהיה מחלק מאות אלפי זהובים לחסידים עניים בעוד שכשלעצמו ניהל חיים בצמצום רב. רבי שלמה היה משושלת היוחסין, נין הגאון רבי ברוך פרנקל־תאומים מליפניק מחבר הספר "טוב טעם" וגאונים אחרים. אך גאוניותו עצמה הקנתה לרבי שלמה שם כגאון בתורה בכל גליציה, ובשנות ישיבתו באושפיצין משך אליו גם חסידים רבים, וסביבו התרכזו אנשי ההתלהבות החסידית שלא סבלו כל חידוש וסטייה מהדרך המקובלת, והם שהביאו לידי מחלוקת בעיר. הוא ניהל גם ישיבה בעיר ורבים היו תלמידיו. העומדים בראש הקהילה באושפיצין היו נוטים למודרניזם, וחשקה נפשם ברב משכיל. לרגל המחלוקת עם פרנסי הקהילה נאלץ לעזוב את הרבנות באושפיצין, ובשנת תר"מ נתקבל לרבה של העיר וישניצה הסמוכה לקראקא, שבה ישבו לפנים על מדין אנשי שם וגדולי התורה. עם עברו לוישניצה הקים בה רבי שלמה ישיבה ועמד בראשה שלוש־עשרה שנים. ישיבת וישניצה נתפרסמה כמקום תורה, יראה וחסידות, וממנה יצאו רבנים בגי עליה, תלמידי־חכמים ולומדים, חסידים ואנשי־מעשה. בשנת תרנ"ג נאלץ בגלל מחלת־לב לעזוב את העיר ולעבור לעיר בובוב הסמוכה לטארנוב הברוכה באוירה הצח, ושם ייסד את הדינסטיה החסידית בובוב. הוא נפטר ביום א' בתמוז תרס"ו, ובמקומו הוכתר בנו רבי בנציון למנהיגם וקברניטם של אלפי חסידים של בובוב. באושפיצין היו מזכירים שמו בהערצה גם אחרי עזבו את העיר.

51. על צדיקי החסידים באושפיצין הופיעו קונטרסים אחדים, ומסתבר שבעקב צניעותם הצטמצמה השפעתם ומספר חסידיהם.

בימי מלחמת העולם הראשונה, (תרע"ד—תרע"ח) התיישב באושפיצין **רבי שלמה'לה הצדיק מסאסוב**, והעיר הפכה למרכז חסידי סאסוב. הוא גדל על ברכי סבו רבי שלום הצדיק מבלז וממנו קבל גם דרכו בחסידות. הליכותיו עם קהל מבקריו היו מופלאים. חסידי סאסוב עמלו ביחד עם לימודי תורה לשמה גם לגלות עמקי התורה וסודותיה הבלתי כתובים. רובם של חסידיו היו תלמידי־חכמים מובהקים שנפשם חשקה לקיים לא רק את "והגית בם יומם ולילה", אלא ללמוד וללמד ולגלות סתרי־תורה, והם שייצרו את האוירה הרוחנית של החצר. בראשית המלחמה הראשונה ישב רבי שלמה'לה בלבוב, שנכבשה בידי קלגסי הרוסים ובכל מקומות כיבושיה ערכו פרעות ביהודים, וגם בלבוב רצחו בערב יום־כפור תרע"ד כארבעים יהודים. הרבי לא רצה לנדוד למדינות אוסטריה שמעטים היו בהם יהודים בעלי מסורת, ואחרי שצבאות הרוסים נעצרו במהלכם לפני קראקא החליט הרבי לשבת באושפיצין שישבה ממש על הגבול הגרמני, ובזמן קצר הצליח למשוך אליו חסידים רבים ולהחזיר לעצמו את האמון כבימים בסאסוב ובלבוב. פרסומו יצא לו גם כבעל מופת והעלה מרפא לחולים רבים. וכן יצא טיבו כיועץ נבון. **היה** בעל זכרון מפליא והיה מזכיר בשמות חסידיו שבאו אליו לעתים רחוקות. לשבתות ומועדים היו באים אליו רק חסידים ומקורבים, ואילו בכל ימי החול נהרו אליו המונים ממרחקים. הוא היה רבם של המונים, ורבים היו הבאים אליו מהונגריה. עם סיום המלחמה העביר את דירתו שנית ללבוב, וזמן קצר אחרי זה נפטר בלבוב ביום י"ב באדר ב' תרע"ט ונקבר ליד קבר ידידו הגאון רבי יצחק שמלקיס שנפטר שלוש־עשרה שנה לפניו. רבי שלמה'לה היה מזכיר בחיבה את ימי ישיבתו באושפיצין.

וכן איוה למושב לו את העיר אושפיצין הרב ר' **אלעזר הלוי רוזנפלד**, בכינויו "האדמו"ר מאושפיצין", שנולד בשנת תרכ"א לאביו רבי יהושע שהיה אב"ד ואדמו"ר בעיר קאמינקה, מתלמידיו המובהקים של רבי נפתלי הצדיק מרופשיץ. רבי אלעזר היה מחונן בכשרונות נשגבים של זכרון ותפיסה מהירה, ובגיל צעיר מאד נעשה לחתן בתו של בעל "דברי חיים" מצאנז כשהיה עוד בחיים ושמח מאד בשידוך זה. החתונה התקיימה בשנת תרל"ח, אחרי פטירת הצדיק מצאנז, ואכל מזונות על שולחן גיסו רבי יצחק טוביה ואחר כך אצל גיסו רבי שלמה הלברשטם מוישניצה, ששם השתלם בתורה והוראה. בראשונה ישב על כסא הרבנות בבוכניה. ומשם עבר לשבת כאדמו"ר באושפיצין. הוא ישב בבית־מדרשו על התורה ועל העבודה והיה מפיץ את החסידות ברבים. שמו נתפרסם בעיר והיה נערץ על תושביה מכל זרמי החסידות. הוא עצמו לא יצא מד' אמות של חסידות ועבודת־השם, ופרנסתו היתה מצומצמת מאד ולא עלה אף פעם על דעתו לעשות משהו במטרה לשפר את מצבו, אם במסחר ואם בחיי חולין. וכן לא הרבה לנוד על פני ערי המחוז שבהן ישבו המוני חסידי צאנז ומעריצי רבם הגדול רבי חיים, מה שהיה מכניס לו הכנסות מסוימות ומשפר בהרבה את מצבו החומרי. וגם מהמעט שהיה לו פיזר לצדקה לעניים. את ביתו הדריך על טוהר מנהגי צאנז וקאמינקה בלי לוותר אף על קוצו של יוד מדרך אבותיו. מאושפיצין הפליג לשבת בירושלים ובה קבע את בית־מדרשו סמוך למאה־שערים, היה מתפלל בהתלהבות עצומה ומבקר מפעם לפעם אצל הכותל המערבי כשהוא נשען על זרועות חסידיו. בירושלים חי חיי צער ומחסור, ואף סבל יסורים ממחלות. מחלתו וזקנותו התישו את גופו. לבסוף נעתר להפצרת בני משפחתו ונסע לביקור לאושפיצין בתקוה שיתרפא ויתחזק ויחזור לירושלים. הוא חזר לגליציה בשנת תרצ"ט. כנראה שיד ההשגחה העליונה היתה בזה שהוא, שישב

בירושלים וחי חיי טהרה, יתענה עם חסידיו בפולין בשנות הרעה והשואה עם פרוץ מלחמת העולם השניה. עם גירוש יהודי אושפיצין בחודש ניסן תש״א עבר לשבת בקשאנוב הסמוכה לאושפיצין, ושם נפטר וזכה עוד להיקבר בקבר ישראל.

רוב תושבי העיירה נמנו על חסידי בתי בלז, צאנז, צ׳ורטקוב, בובוב, ראדומסק ועוד. הרוב המכריע השתייך לבסוף לבובוב בלז ולראדומסק. להצלחת החסידות הבובובית גרמה העובדה שהצדיק מבובוב, רבי בנציון הלברשטאם, בנו של רבי שלמה שישב לפנים באושפיצין, שם את הדגש על חינוך הנוער החרדי ולמטרה זו הקים ישיבות לנוער, עמד במגע נפשי הדוק עם הנוער ודאג לצרכיו הרוחניים, ויחס זה השפיע גם על הורי הנוער לטובה. עם שנת 1918 נפלו המחיצות המדיניות והגיאוגרפיות בין פולין הקונגרסית וגליציה, וראדומסק לא היתה עוד מעבר לגבול, ואף הרבי שלמה־חנוך רבינוביץ הראדומסקאי שישב בסוסנוביץ עסק בהקמת ישיבות בשם ״כתר תורה״, ואף באושפיצין הקים ישיבה כזו למופת שבה התחנכו תלמידים רבים ועל־ידי הישיבה יצאו מוניטין גם לחסידות ראדומסק. אדמו״רי בובוב ואחרים היו מבקרים לעתים קרובות באושפיצין ונתקבלו בחמימות מצד כל אנשי העיר.

רבים מבני העיר היו רגילים לנסוע לפני החגים לחצרות הצדיקים השונים ברכבת וגם במכוניות, וגם בחצרות הצדיקים אשר באושפיצין היתה התנועה גדולה ורבים היו הבאים לחסות בצל הצדיקים וליהנות מתפילה זכה וחמה עם ניגוני־חסידים שהרנינו את כל הסביבה. החסידות ידעה להוסיף תוכן והתלהבות בתפילה ולחזק את האמונה בנצח ישראל שלא ישקר.

פרק ארבעה עשר

רבני וחכמי אושפיצין

שמות רבנים ראשונים באושפיצין שנעלמו. — קהילת אושפיצין כפופה לקהילת קראקא. — רבי יצחק אייזיק לנדא אב"ד באושפיצין נפטר בתקמ"ג. — רבי בריש פרומר האב"ד. — רבי משה יעקב שארף מו"צ נפטר תרכ"ט. — רב וחכם ד"ר אפרים ישראל בליכר באושפיצין. — הרב שלמה הלברשטאם. — רבי אבא'לה שנור רב העיר תר"מ—תרנ"ט. — הרב ד"ר ליבוש מינץ באושפיצין. — הראב"ד נתן נטע הלוי לנדא. — המו"ץ רבי חיים צבי קופרמן. — הראב"ד יהושע פינחס בומבך. — בנו ראב"ד אליהו בומבך מאושפיצין הי"ד.

הקדמנו לכתוב על החסידות באושפיצין שכל כולה — והחסידות בגליציה בפרט — קמה באירופה המזרחית בתור תנועה חברתית־דתית במאה ה־18, והיתה נפוצה בעיקר ברוסיה, פולין, רומניה והונגריה. לא כן הרבנות שקשה לקבוע מתי נוסד מוסד זה, שלמעשה אינו אלא המשך של מוסד הדיינים שהיה קיים בתקופת התלמוד ובזמן הגאונים. דבר אחד ברור, שמוסד זה הוקם על הריסות הנשיאות בארץ־ישראל, ביטול ישיבות הגאונים בבבל והעתקת מרכז התורה למערב. הרבנים, כפי שכונו בארצות הגולה הרבות, היו במשך תקופה ארוכה שומרים נאמנים לתורה שלא תשתכח מישראל ואבוקת־אור לעם הנרדף ונענה שלא יחדל ח"ו.

לא קלה המלאכה לכתוב על הרבנים והדיינים של קהילת אושפיצין מאז יסודה. אלה המוצאים ענין מיוחד ברבנים בוודאי יערכו שורת שאלות לא־מעטות על פרשה זו, ובראשן מי היה הרב הראשון או הדיין הראשון של אושפיצין, אם רבנותו הצטמצמה רק על אושפיצין בלבד או השתרעה גם על ישובי יהודים אחרים בסביבה רחוקה או קרובה, ואין לדבר על כך שיש ענין רב לדעת מה היה שמו, מקום לידתו, ישיבות בהן למד, מי היו סומכיו בהוראה, וכהנה רבים.

גם היודעים לאחוז בעט סופרים מילידי אושפיצין מתלבטים בשאלת האלם ברבנות העיר בלי לשמוע מפיהם דברים ברורים. יש מהם אחד הבא לסכם את גודלה של הקהילה בזה, שנתגלגלה לה הזכות להיות אכסניה של תורה ובמשך ששה דורות ישבו בה צדיקים וגאוני ישראל. ונמצא אחד הקובע שכסא הרבנות באושפיצין נחשב תמיד כאחד החשובים והיפים ביותר בגליציה המערבית, ומשום כך היו נתקלים בקשיים שונים בשעה שהיה צורך לבחור ברב חדש בעיר. רבנים בינונים לא העיזו להעלות על דעתם לבוא בחשבון כמועמדים למשרה זו, כי הרב הנבחר היה צריך ראשית כל להיות רב ידוע בכל גליציה, גם בתור גאון גדול בלימודי התורה, צדיק גדול, או בעל השכלה ומלומד בעל שם עולמי. ברם הסופרים הללו נותנים את הדגש רק על הדורות האחרונים שבעיר, בלי להזכיר אף מלה על רבנים ראשונים, שכפי המשוער לא האריכו לשבת במקום אחד, כי כן היה דרכם וטבעם של הרבנים להחליף מדי פעם בפעם את מקומות כהונתם מסיבות שונות.

אין ספק שקהילת אושפיצין השתייכה טרם היותה לבלתי־תלויה לקהילת קראקא המרכזית שנחשבה לאם כל הקהילות בגליל, היא "קהילה קדושה קראקא" (ק'ק') שהיתה במשך הרבה דורות רצופים "כרכא דכולא ביה", שממנה יצאה תורה ליהדות פולין והוראה לעולם היהודי כולו, ומראשית הווסדה יצא שמה לתהילה כ"ארץ־ישראל זוטא, שממנה תצא תושיה, ומלאה דעה כמים לים מכסים". קהילת אושפיצין היתה איפוא אחת הקהילות הקטנות בגליל קראקא שהיו כפופות אליה, וגם רבניהן היו כפופים לרב הקהילה־האם, שהיה גם כן רב גליל קראקא. וטבעי היה הדבר, שכאשר ירד המצב הכספי של קהילת קראקא והיא שקעה בחובות שהעיקו עליה ללא נשוא, השתדלה להטיל חלק מעומס החובות על אותן הקהילות הקטנות, מה שהביא לידי חיכוכים בין אלה ובין הקהילה־האם, ולבסוף לידי התפלגות. ההיסטוריון מאיר בלבן מזכיר בספרו "לקורות היהודים בקראקא ובקאזימירש 1868—1304" (בפולנית), שבמאה ה־16 היתה הקהילה היהודית בקראקא מחולקת לשבעה אזורים קהילתיים, ובאזור קראקא עצמה נמצאו קהילות: אולקוש, קשאנוב, וישניצה, צאנז, בובוב, פיליצה, בנדין, אושפיצין וגם וולברום. מסופר גם על משפטים שהיו לקהילת קראקא עם קהילות אחרות בנוגע לראשות על קהילות קטנות ידועות, בלי להזכיר אם גם עם קהילת אושפיצין הגיעו הדברים למשפט, או שהסכסוכים ביניהם סודרו בלי משפט[52].

כאן ידובר איפוא רק על רבנים ודיינים שכיהנו באושפיצין בכמה דורות אחרונים, לאמור: אלה שבני דור אחד או שניים ויותר עוד יכלו, או אף זכו להכירם אישית. ואכן הדברים הבאים כאן נכתבו על סמך הכרתם וידיעתם האישית בידי יוצאי העיר. ברם ברור: היו רבנים באושפיצין גם לפני אלה שמדובר בהם כאן, מהם גם אנשי שם, גדולי תורה מפורסמים, אלא שאין בידינו יותר פרטים עליהם, על תפקידם הרבני וסוג כהונתם, שהרי אין הגדרה מגובשת וממצה ביחס לגבולות השימוש בתואר "רב" ומידת צמידותו של נושא תואר זה עם כהונה ממשית במשרה זו הלכה למעשה.

רבי יצחק אייזיק לנדא. היה זה הרב הראשון הנזכר בספרים ומובאים עליו כמה פרטים. הוא נולד לאביו הר' יואב בעיר פילץ בשנת תע"ג. בימי עלומיו נתקבל לרב העיר אולקוש בפולין, ושם בא על החתום על הסכמה בספר "ראש יוסף" (פיורדא תקכ"א) בזה הלשון: "הק' יצחק אייזיק חונה פה ק"ק עלקיש והגליל רו"מ ונאמן בישראל דד' ארצות". כן הריץ משם את תשובותיו להרב מפראג רבי יחזקאל לנדא (בעל "נודע ביהודה"), ראה שם חלק י"ד מה"ק סימן ס"ו. מאולקוש עבר לכהן כרב העיר אושפיצין והגמוניה. שם בא על החתום (ביום ה' י"ב בתמוז תקפ"א) בספר "כתר אהרן" באור ס' בחינת עולם (זולקבה תקפ"ב), ובשנת תקמ"ג נפטר לעולמו, ועל מצבתו חרותות השורות דלהלן:

"כתר תורה.

ויצא יצחק יציאת הצדיק עושה רושם פנה זיוו והדרתו ה"ה הרב המאור הגדול מ' יצחק אייזיק בן מ' יואב זצ"ל אבד"ק אושפיצין. חבל על דאבדין אבדה מרגניתא גזרת הספיר מרביץ חכמה ומוסר די מחזיק בתומות ויאסף אל עמיו זקן ושבע ימים בן ע' שנה, ונקבר בש"ט ב' אדר ראשון תקמ"ג לפ"ק".

52. עיין בספרו הגדול של מאיר בלבן (בפולנית: לקורות יהודי קראקא וקאזימירש).

חיבוריו נשארו בכתובים אצל בנו ר' בריש, ומעט מזעיר מפרי תנובתו נדפס בהקדמת ספר "שערי בינה" (וינה תקנ"ב) מאת נכדו הר' יואב ובנו הרב מ' נתן נטע ממלא מקומו, ונזכר לתהילה בשו"ת "הר המור" (סי' לה). חתנו לוקח בתו היה הרב מ' בנימין וולף מחבר ספר "שערי תורה" (כמבואר בהקדמת ספרו שם).

רבי דובר פרומר מאושפיצין. היה תלמיד ה"חוזה מלובלין" ורבי שלמה בוכנר מקשאנוב. משנת תקפ"ח ישב כאדמו"ר באושפיצין, כפי שהזכרנו בפרק הקודם על החסידות. בסוף ימיו הוכתר גם לאב"ד באושפיצין, אך לא ישב שם על כסא הרבנות, כי נסתלק לפני זה בשנת תקצ"ח בכ' אייר. אחרי פטירתו נדפס ממנו ספר "דברי צדיקים" על התורה.

רבי משה יעקב שארף. נולד לאביו רבי אפרים בשנת תקמ"ד. אב"ד באושפיצין ובזאטור, חסיד ועניו, זקן ויושב בישיבה. בנגלה היה תלמידו של רבי צבי הירש הלר אב"ד אונגוואר בעל "טיב גיטין", ובתורת החסידות היה תלמידם של רבי דובר מראדושיץ ובעל "דברי חיים" מצאנז. גדולי התורה הפליגו מאד בשבחו, ורבי דובריש מראדושיץ אמר עליו גדולות ונפלאות, וקילס מאד את ענוותנותו וישרת לבו, והעיד עליו שנשמתו היא ממקום גבוה ונשגב. הגאונים הגדולים רבי יוסף שאול נתנזון מלבוב ורבי חיים מצאנז מאריכים בשבחו בהסכמותיהם לספרו "דרכי יושר" על הש"ס, וכן נדפס ממנו "דרכי יושר" על התורה ואגדות הש"ס. הוא היה מפורסם כצדיק גדול ועובד השם. את כל ימיו הקדיש לתורה ולתפילה. חמישים שנה ישב על כסא ההוראה, למד ולימד, הרביץ תורה ברבים והעמיד תלמידים הרבה מופלגים בתורה וביראה. הוא זכה לזקנה מופלגת. נפטר ביום ג' בניסן תרכ"ט כשהוא בן שמונים וחמש שנים.

הרב ד"ר אפרים ישראל בליכר. רב וחכם, שבין כהונותיו נתמנה גם רב הכולל באושפיצין. נולד ב־2 לאוקטובר 1813 בגלוקסדורף במוריביה. מאז 1850 ישב זמן רב בלבוב כדוצנט לשפות שמיות באוניברסיטה. ב־1856 ישב באושפיצין בתור רב, ואחר בואדוביץ כרב מחוזי. הקים בווינה בית ספר תיכון. בסוף ימיו חי בבודפשט מהוראה וניסה לייסד עתונים וכתבי־עת יהודיים־גרמניים שלא האריכו ימים. מת בבודפשט בי"ז באייר תרמ"ב (1882) [53].

ספרו "מרפא לשון ארמי" (כולל חכמת דקדוק לשון ארמי, הנהוג בכתבי־קודש, דניאל, עזרא, בתרגומים בש"ס ובשאר ספרי חז"ל, וינה, 1838) היה בראשונים בספרות המדעית של חקר הארמית. בעברית הוציא את מגילת רות (וינה, 1849) בתרגום גרמני, בצירוף ביאור עברי ושיר בארמית להחלמתה של הקיסרות האוסטרית אליזבת במקום המרפא קיסינגן בשם "חשיבותא די קיסינגא" (פיורדא, 1862), וכן חיבר מלון אונגרי־גרמני־עברי וגיאוגרפיה של א"י.

רבי שלמה הלברשטאם הרב דאושפיצין, בן רבי מאיר נתן בן רבי חיים מצאנז, נולד בשנת תר"ז, התן רבי יהושע מקמינקה. בשנת תרכ"ד רב בבוקובסק, וממנה עבר כרב באושפיצין. ואף כי היה מייסד בית בובוב בחסידות היה בעיקרו רב באושפיצין, כי היה גדול בתורה, בש"ס ובפוסקים. ברם נציגי הקהילה באושפיצין בשעתו היו נוטים למודרניזם ונפשם חשקה רב מלומד וחכם בידיעת שפות ומדעים, והוא עבר מאושפיצין

53. על בליכר ראה ב"לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים" לגצל קרסל, כרך ראשון, בהוצאת ספריית פועלים, מרחביה, וכן בספרי הביוגרפיות של וינינגר (בגרמנית).

לוישניצה. ובתרכ"ב עבר לבובוב, והצטיין בהקמת ישיבות גדולות עם מאות תלמידים. נפטר א' תמוז תרס"ו [54].

רבי אבא'לה שנור. במקום רבי שלמה הלברשטאם נתמנה בשנת תר"מ הרב אבא'לה שנור באושפיצין וישב בה עד תרנ"ט, שאז נבחר כרב מחוזי בקהילה היהודית הגדולה בטארנוב. היה זה טיפוס נאה ושגיב בין כל רבני אושפיצין, ועליו היו אומרים שבחכמתו ואישיותו היה דומה לרב ההיסטורי הנודע רבי יהונתן אייבשיץ. ואכן היה זה אישיות יוצאת מהכלל, בעל קומה נדיר עם זקן צהבהב שעטר את פניו, לבוש בגדי חסידים ללא רבב עם מצנפת יקרה על ראשו. הוא עשה רושם של איש הגות מעמיק וביחסו המכובד לבריות משך אליו את כל מי שבא אתו במגע. מלבד זה היה ספוג חכמה ודעת וידע כמה לשונות. הוא שלט בשפות גרמנית, פולנית וצרפתית והיה עונג להאזין לביטויו, וכל מלה שהוציא מפיו צלצלה כצלילי מוסיקה ערבים, ומשום כך יצא לו שם טוב כאחד הנואמים המעולים ביותר בכל אוסטריה. ובמיוחד היה לחביבן של הקהילות היהודיות הדתיות בפרנקפורט ע"נ מיין, המבורג וקלן, והוא הוזמן תמיד על ידן לאספות הגדולות או למסיבות שונות בשביל לשאת בהן את דברו, והודות למידותיו המעולות הצליח לעשות היכרות עם חשמנים, שרי שלטונות ואצילי חצרות עשירים. ותמיד, בעתות צרה ופורעניות לבית יעקב, הוטל עליו להשתדל לטובת אחיו הנרדפים והמעונים, היה זה בעיקר בשנת תרס"ב, בשעה שהעמלקים הרומניים ערכו פרעות וגירושים ביהודי ארצם, ושוב בשנה שלאחר מכן כאשר כל העולם היהודי הזדעזע מהפוגרום הגדול שנערך ביהודי קישינוב, וכתוצאה מכך הגיעו לגליציה אלפי פליטים יהודים בעירום ובחוסר כל, ופני כולם נשואות לכוון הגבול הגרמני במטרה להפליג משם לאמריקה, בלי שהיו להם האמצעים הכספיים להסדרת נסיעותיהם והם נשארו תקועים באושפיצין, והעול החומרי שרבץ על הקהילה היהודית בעיר היה למעלה מנשוא, ורבי אבא'לה שנור שכבר ישב אז בטרנוב וזעקת הקהילה באושפיצין הגיעה אליו לא חשב הרבה ונסע לגרמניה ובא בדברים עם אישים יהודים חשובים, והם שלחו אתו אחד מפקידיהם. בהגיעם לעמק הבכא ובראותם בעיניהם את החורבן הגדול, הרכיב השליח היהודי מיד ועדה עם רבי אבא'לה שנור בראשה, ולידו נמסרו סכומי כסף גדולים לשם הצלת נפשות מאבדון. ימים ולילות עבד הרב ללא לאות לשם הקלת צערם של המהגרים המעונים. מכסף זה הוא קנה כרטיסי־מסע באניות ליהודים רבים, ולאחרים סיפק דירה ומזון עד שקיבלו עזרה מקרוביהם אשר באמריקה, ולא מעטים מהם נעזרו על ידו עד שיכלו להסתדר ולהישאר באוסטריה, ורק אחרי אשר כל המהגרים סודרו במיטב האפשרות הוא חיסל את הענין וחזר לטרנוב. רבי אבא'לה הצטיין כעסקן מסור לעמו ופעל הרבה לטובתם בימי מצוקה וסכנות, ואגדות רבות היו מספרים עליו בעודו בחיים.

הרב ד"ר ליבוש מינץ. חלק מפרנסי קהילת אושפיצין מצאו לנכון למנות בעיר רב רשמי מוכר מטעם השלטון שבו ימצאו תורה וחכמה במקום אחד וישא תואר "דוקטור לפילוסופיה". הד"ר מינץ נחשב ללמדן מופלג בעיני היהודים ולמשכיל מלומד בעיני השלטונות בזכות תוארו האקדמי. את סמיכותו לרבנות קיבל הד"ר מינץ מישיבת החתם־סופר בפרשבורג אחרי שלמד במשך שנים בישיבות הנודעות בהונגריה. אכן יהודי

54. עליו ראה בספרו של גרשון באדר "מיינע זכרונות" בפרק על אושפיצין שבה ישב שנים מספר.

אושפיצין בכללם היו רחוקים מהרעיון על קבלת רב מדופלם בתואר דוקטור. אך נציגי הקהילה ה"מתקדמים" מצאו לנכון לכוף את רצונם על כל האוכלוסיה היהודית המקומית ולבחור להם "רב מטעם" כיאות לעיר השוכנת על הגבולות של ארץ השכלה ותרבות כגרמניה שמברלין בירתה הגיעו לכאן הדים מהמלומד וראש המשכילים משה מנדלסון. מאידך היה הד"ר מינץ גדול גם בתורה וגם בהשכלה. והיו בין יהודי אושפיצין שהביעו דעתם על רבם הדוקטור, שחבל על יהודי כמוהו שלמד פילוסופיה והכתים בכך את למדנותו בתורה, ואחרים אמרו שבנוגע לידיעותיו ה"גויות" אין להשתמש במונח של לימוד, כי יהודי כד"ר מינץ תפש בוודאי את כל תורת הפילוסופיה במבט אחד בספריהם, ושבמחו המופלא והחריף בוודאי שהספיק ללמוד את כל "שבע החכמות" על רגל אחת. מאליו מובן כי חסידי העיר לא רצו להכיר בד"ר מינץ כרבם, גם אילו היה הגאון הגדול ביותר בתורה. מאידך — קשה היה להם להאמין שאיש בעל השכלה פילוסופית יכול להיות באותו זמן גם מופלג בחסידות וביראת־שמים עד כדי יכולת להיות מנהיג רוחני אצל החסידים. ואכן למעשה נמצאו אז באושפיצין מלבד הרב הכולל המאושר מטעם השלטונות גם שני רבנים אחרים, שניהם אדמו"רים חסידיים שערכו אצלם "שולחנות" וקבלו "פדיונות", ושניהם לא אושרו מטעם השלטון והקהילה היתה משלמת להם משכורת בתור "עוזרים" לרב. אחד מהם היה נכד הצדיק מצאנז והשני היה מחסידי בית סדיגורה. מלבד שני האדמו"רים הללו היו באושפיצין גם שני דיינים, ואם היה צורך לשאול "שאלה" לא היו פונים בזה לד"ר מינץ, אף שלא היתה כל התנגדות להתנהגותו הדתית, אלא היו פונים לדייני העיר. הד"ר מינץ נחשב איפוא רק לנציג הקהילה ודוברה אצל השלטונות, ושם עשה רושם כאיש משכיל ויודע את השפה הגרמנית על בוריה. הד"ר מינץ היה יושב בביתו ימים שלמים ואצלו היו מבקרים משכילי העיר לשם בילוי בשיחות. ואחרי ככלות הכל פרצה פעם מחלוקת בעיר, והד"ר מינץ מצא לנכון לעזוב את העיר ולעבור לכהן כרב העיר בעיר קמפנה אשר בנפת פוזן, בעיר שבה כיהן פעם כרב החכם הנודע רבי מאיר לייביש מלבי"ם. מספרים, שהמחלוקת פרצה בשל סירובו של הד"ר מינץ להסכים להעמיד חופה על בית־העלמין בתור סגולה נגד המגיפה שפרצה אז בעיר. והואיל שחשש שמא ייעשה הדבר על אף סירובו הוא ביקש את ראש העיריה לשלוח אזהרה לקהילה, שאם יעיזו להעמיד חופה על בית־העלמין בניגוד לסירובו של הד"ר מינץ יפזרו את האנשים על־ידי שוטרים ואף יטילו עונש מאסר על ה"מחותנים". במקומו של הד"ר מינץ לא נתקבל "רב מטעם" אחר על ידי הקהילה.

הרב נתן נטע הלוי לנדא ראב"ד באושפיצין. נולד בשנת תר"א בעיר בריגל (גליציה) לאביו ר' משה דויד, נין ונכד להרב הגאון יצחק אייזיק מדוקלה ומהר"ל מפראג (ושושלת היוחסין שלו נמשך עד דוד המלך). בשנות נעוריו נמנה בין תלמידי הגאון הרב שמואל אהרן אב"ד קורצ'ין מחבר "בית אהרן" על גיטין ורבי חיים הלברשטאם הצדיק מצאנז וספג תורה מפי גדולי חכמי דורו. עוד צעיר לימים היה כאשר נתקבל למ"מ בעיר טארנוב. משם עבר לכהן כאב"ד בברדיוב, ולבסוף עבר לכהן באושפיצין. הוא היה מפורסם לגאון עצום, בקי בש"ס ופוסקים ובכל מקצועות התורה, והוציא לאור ספרים דלהלן: עורה שחר, כמו השחר (כללים בהלכה ואגדה), כרם נטע (על מסכת סוטה), שו"ת כנף רננה (שלושה חלקים), חק עולם על בחינות עולם, לבנון נטע (על יורה דעה). מלבד הספרים שהספיק להוציא בדפוס נשארו ממנו בכתב־יד חיבורים נחמדים רבים,

בלי שבני משפחתו יכלו להוציאם לאור. הרב נתן נטע נפטר ביום י״ג בטבת תרס״ז בהגיעו לגיל 66. בנו הרב אליעזר מילא את מקומו.

רבי מנחם מנלי סופר. לא היה רב או מו״ץ. אולם רבים השכימו לפתחו. קהילות שחפצו למנות שוחט או רב ומורה־דרך לקהילתם היו פונים אליו, והוא עשה כל מה שביכלתו לספק את צרכיהם הרוחניים. כל מעשיו היו על מנת שלא לקבל פרס. הוא חיבר את הספר ״שלושה עדרי צאן״ שהופיע בשלושה מהדורות, ששימש קשר רוחני בין שני הדורות האחרונים. חייו היו כולם קודש. מימיו לא נשא כל משרה ולא קיבל עליו שום התקשרות פרט לכתיבת ספר־תורה. הוא שימש בחייו הרבה צדיקי החסידות בלי להיות קשור לשום צדיק. היה יליד אושפיצין ונקרא בשם סופר על שם מקצועו שהיה סופר סת״ם. כל ימי חייו כתב ספרי־תורה, תפילין ומזוזות, ועשה זאת לא מטעמי פרנסה, אלא הקדיש את כל כוחו ומרצו להפיץ תורה ויראה בכל המקומות שהגיע אליהם. הוא היה ידוע כמעט בכל חצרות האדמו״רים בני דורו. ודווקה בגלל סגולותיו אלה ראוי סופר זה להיזכר בפרק זה כאחד האישים הדגולים בקהילת אושפיצין.

רבי חיים צבי קיפרמן. היה אחד משני הדיינים שפעלו בעיר בתקופת הרב הד״ר מינץ והרב שלמה הלברשטאם, היה גר ברחוב ברק יוסילביץ. (פרטים נוספים עליו להלן במאמרו של חיים וולנרמן).

רבי יהושע פינחס בומבך. בן הגאון רבי יוסף מיאבורוב (ומגזע החכם־צבי ומבעל ״מנחת יהודה״ ולמעלה בקודש). בהגיעו לגיל י״ב כבר נתפרסם לעילוי וחידש חידושי תורה בחריפות, ואז כבר חיבר חיבור גדול על מסכת ביצה בשם ״כבוד המועד״ וקונטרס ״קנקן חדש״ בסוגיה דחודש שנשארו בכתובים. בן י״ח כבר יצא שמו כגדול בתורה הלן בעומקה של הלכה והיה מתפלפל עם הגאון האדיר רבי יצחק אהרן אטינגא אב״ד בלבוב. ובספרו שו״ת מהרי״א הלוי (סימן לז) הוא מעיד עליו כדלקמן: ״האמת אגיד כי אילו לא ראיתי לא האמנתי על איש רך בשנים שיהיה אב בחכמה, כמוהו דילידא אמי׳ כוותי תלד וכו׳, ומובטחני כי אנשי דורו יהנו ממנו עצה ותושיה להורות הלכה לרבים לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא וכו׳. הוא היה תלמיד אביו הרב והצדיק הגאון רבי ישכר דוב רוקח מבלז. בן עשרים נשא לאשה את בת הרב אריה לייביש אב״ד אוהנוב בן הרב אליהו אב״ד בדרוהוביטש מחבר ״אזור אליהו״. בן כ״ד נתקבל לאב״ד במדיניץ, ומשם עבר לבילקאמין ומשם לראב״ד בדרוהוביטש. משם עבר לכהן לראב״ד עיר אושפיצין. היה זה גאון מובהק, ומכל פינות המדינה פנו אליו בשאלות חמורות. מבית מדרשו יצאו גדולים בעלי הוראה וצדיקים. בן ל״ו הוציא לאור את ספרו שו״ת ״אוהל יהשוע״ או״ח (שני חלקים) ונשארו ממנו בכתב־יד חידושי־תורה רבים בשאלות־ותשובות, ש״ס ושו״ע, דרשות (היה דרשן מפואר) וגם בשאר מקצועות התורה. בן 56 נפטר ביום כ״ה בניסן תרפ״א והניח אחריו בנים גדולים בתורה ורבנים מובהקים, ובנו בכורו הרב אליהו מחבר ״מענה אליהו״ מילא מקומו.

הרב אליהו בימבך מאושפיצין[55]. בנו של הרב יהושע פינחס בומבך מאושפיצין, נולד בשנת תרמ״ד בדרוהוביטש, ועוד בגיל נעוריו החל לשמוע לקח מפי אביו הגאון

55. על הרבנים לבית בומבך שכיהנו ברבנות באושפיצין ראה ״אלה אזכרה״ אוסף תולדות ת״ש—תש״ה בעריכת יצחק לוין, כרך ששי, ניו יורק, תשכ״ה.

ולהשתתף בשיעורים. בסעודת בר־מצוה שנערכה בבית אביו דרש בהלכה לפני רבים מגאוני גליציה, ודרשתו היתה לשיחת רבים באושפיצין ובערי הסביבה, והדיה הכו גלים בכל רחבי גליציה, ורבים ניבאו לו גדולות ונצורות. בזכות גדלותו בתורה ומידותיו התרומיות ארסו אביו לבת האדמו"ר רבי יעקב ספרין מקומרנה, ואחרי שבתו שנים אחדות בצל חותנו יצא ר' אליהו לכהן ברבנות בקהילת קנטי הסמוכה לבילץ. עם פטירתו הפתאומית של אביו רבי יהושע פינחס הרב מאושפיצין הוא עבר מקנטי למלא מקום אביו ברבנות והוכתר כרבה של אושפיצין. הוא הקים בעיר ישיבה גדולה והשמיע מדי יום ביומו שיעורים עמוקים בהלכה וחינך רבנים וגדולי תורה למופת, והעיר אושפיצין הפכה למקום תורה ולמרכז חיי יהדות ותורה. רבני ערים רבות היו מריצים אליו את שאלותיהם בהלכה. אך הוא היה מיראי ההוראה ואף חשש לחייו באמרו, כי אביו שנזקק הרבה להלכה למעשה לא האריך ימים, ולפיכך היה מנצל בעצמו כל הזדמנות להשתמט מלענות על הלכה שנגעה למעשה. ורק לעתים רחוקות השיב בבעיות הלכתיות מסובכות תוך כפיה. הרב אליהו נהג כל ימיו כחסיד והיה כפוף לאדמו"רי בית קומרנה, ושלוש פעמים בשנה היה נוסע בקביעות לקומרנה: לשבת חנוכה, לחג השבועות ולשבת שלפני "סליחות". לרבי אליהו היו ארבעה בנים ושלוש בנות. בנו ר' שמואל נהג באדמו"ריות בעיר בנדין שבפולין, בנו ר' בנימין שימש כרב באחד מפרברי אושפיצין. עם פרוץ מלחמת הכליון הנאצי־גרמני ראה הרב אליהו בעוני עמו וקהילתו. הוא נמלט לסוסנוביץ. אבל אחרי זמן מה נשלח חזרה למקום שבו כיהן פאר הוא ואביו. בל"ג בעומר תש"ג נספה בשואה הי"ד.

פרק חמשה עשר

הקהילה היהודית באושפיצין ומוסדותיה

הקהילה היהודית הנושנה באושפיצין. — תפקידיה כלפי חוץ וכלפי פנים. — נציג אושפיצין בועד ארבע ארצות. — קהילת אושפיצין בוא"א. — מ־1785 מפקחת הקהילה רק על חינוך ודת וצדקה. — תבערות מספר בבית־הכנסת הגדול. — אגדות עליו בפי יהודי העיר. — בית־נכות היסטורי, סגנוני ואתנוגרפי לתשמישי־קדושה. — אגדה על מתים שהתפללו בציבור בביהכ"נ. — בית־המדרש הגדול בן כ־300 שנים. — בית־העלמין הישן באושפיצין. — "אוהלים" על קברי צדיקים. — מתבוללים מוינה ועוד ציוו לקברם באושפיצין. — ביקור המונים ב"קברי אבות" בימים מיוחדים.

הקהילה היהודית באושפיצין היתה אחת הקהילות הוותיקות והנושנות בפולין בכלל ובגליציה המערבית בפרט. מובן שפרצופה לא היה אחיד בכל שנות קיומה הרבות, והרבה הרפתקאות עברו עליה מבחינה חברתית ופוליטית. אכן הקהילה היתה תמיד המוסד האוטונומי לאוכלוסיה היהודית ומטרתה היתה לשמור על האינטרסים שלהם כלפי־חוץ לגבי מוסדות־השלטון של הממלכה, הכנסיה והעיר. את המימשל כלפי פנים, בציבור היהודי, ביצעה הקהילה בכוח השתלטותה על כל שטחי החיים היהודיים, שעל־פי־רוב התהוו עוד לפני היכונן המנגנון של הקהילה: בתי־כנסיות ומשמשי־קדושה (רבנים, דיינים, חזנים, שוחטים), מקוואות, בתי־עלמין, חדרים ומלמדים. בדומה לעיר ולכנסיות של ימי הביניים הכניסו גם הקהילות עוד בימי הביניים עזרה סוציאלית לחוג פעולותיהן. הקהילה היתה מופיעה כלפי חוץ, כלפי מועצת־העיר או מוסדות־המלכות בתור מוסד־השלטון הרשמי של האוכלוסין היהודים. הקהילה גם היתה נושאת באחריות כלפי המלכות בעניני המסים שהאוכלוסין היהודיים היו חייבים בהם. צורת הארגון של הקהילה באושפיצין שבימי־ביניים היתה ללא ספק, בדומה לתרבות יהודי פולין בכלל, המשך של צורות מוכנות שהביאו אתם מגרמניה. שיטה דומה לארגון כזה של קהילות יהודיות היתה קיימת אותו זמן גם בארצות השכנות בוהימיה והונגריה. מאידך יש להניח, שבעקב קרבתה של אושפיצין לקראקא היו קשרים ויחסים הדדיים בין הקהילות היהודיות שביניהן ושניכרת היתה השפעת ה"אחות הגדולה" בקראקא על היותר קטנה באושפיצין[56].

עם כיבוש גליציה בידי אוסטריה חלו תמורות גם בארגון הקהילות ובחייהן הפנימיים. מקודם אורגנו קהילות ישראל בגליציה לפי נוסח מורביה, ובשנת 1785 איבדו הקהילות את זכויות השלטון והשיפוט שלהן, ובידיהן נשארו רק עניני הדת, החינוך הדתי וההשגחה על מוסדות הצדקה. הקהילה היהודית היתה לחברה דתית, ולא יותר

56. על הקהילה היהודית באושפיצין לא מצאתי כמעט כל חומר, פרט להערות צדדיות פה ושם. מפי יוצאי אושפיצין אשר בישראל יכולתי להציל ידיעות מעטות רק בשני הדורות האחרונים.

מזה. מס הגלגולת ויתר המסים הוטלו מעתה לא על קהילות שלמות, כפי שהיה לפני שנת 1776, אלא על כל יחיד ויחיד, ופקידי הממשלה גבו אותו במישרין בלי עזרת פרנסי הקהילות, ובכל שאר עניני שיטור ושלטון באו היהודים כשאר התושבים תחת יד העיריה. ואף על פי כן לא ויתרה הממשלה על מינוי ראשי הקהל.

בית־הכנסת באושפיצין — בוודאי שהיה מצוי בכל תקופת קיום הקהילה היהודית בעיר, שייצר מקום כושר ושעת הזדמנות לאדם מישראל לשפוך צקון־לחשו לפני צורו וקונו ולתת ביטוי לרגשותיו הדתיים כלפי בורא־עולם לא רק בימי שבת וחג, אלא בכל יום ובכל עת שהרגיש אדם צורך בכך. כי על כן היה בית־הכנסת מיצרך חיוני ראשון לכל אדם מישראל. ואילו בספרי־העתים ישנה רק ידיעה יחידה אחת האומרת, שבשנת 1863 (תרכ"ג), בתבערה הגדולה שהיתה בעיר, עלו באש שני בתי־כנסיות. המקור היחידי הוא ממקור בלתי־יהודי, והוא נותן מקום לשאלות מרובות מסביב לבית־הכנסת עצמו, אימתי הוקם, כי בטח היה קיים זמן רב במקום, ומי היו העוסקים בהקמתו. יש אמנם מקום להניח שלא היה זה בית־הכנסת הראשון הקדום ליהודי אושפיצין, ובעקב השריפות המצויות בכל מקום ישוב בוודאי שגם בית־הכנסת נשרף לא פעם אחת, וקדמו לו בנינים אחרים, בלי לדעת פרטים עליו, כראוי למוסד שתפס את המקום הראשי בחיי יהודי העיר. בדרך כלל ידוע לנו רק פרט עיקרי, שבית־הכנסת באושפיצין היה אחד מבתי־הכנסיות הרבים בערי פולין שהיו מלאי יצירות בשטח אמנות הקישוט ועשויים היו לפאר אוספים מוזיאוניים. ברם היכן נמצא את המקור שיוכל לספר לנו את "כל תוקפו וגבורתו" בכל הזמנים החל מראשית קיום הישוב היהודי במקום נידח זה בנסיכות האושפיציינית ועד לשריפתו בידי טמאי האנושות הנאצים הגרמנים? בית־הכנסת באושפיצין היה מצבת־זכרון היסטורית הקשורה במאורעות ובמעשים מדורות עברו[57]; סביבו נרקמו אגדות שסיפרו על חייהם ותלאותיהם של יהודי העיר. בית־הכנסת היה גם בית־נכות לחפצים, לרהיטים ולכלים יקרי־ערך מבחינה היסטורית, סגנונית ואתנוגרפית, כגון: ארון־קודש, כיפות, פרוכיות, כסאות־אליהו, פמוטים, נברשות, סידורי־תפילה ושאר תשמישי־קדושה. הנקל לשער שבית הכנסת הראשון שנבנה באושפיצין הישנה המוקפת יערות עצים היה בנוי עץ כעין בניה יהודית־עממית והיה בעל אופי מקורי, מעשה ידי בונים וציירים יהודיים. לכאורה יש מקום לשאול: מה יש למצוא בבניני־עץ שארדיכליותם אינה אלא פשוטה בתכלית, ולפעמים גם פרימיטיבית? ברם ידוע שגם לבתי־הכנסת של עץ שמספרם לא היה מעט ביהדות פולין יצאו מוניטין בעולם האמנות בכלל והיהדות בפרט בבנייה הנהדרת ובסגנון שעוצב בידי "הפועל העוסק במלאכת הקודש". ובוודאי שהיו מצויים בבית־הכנסת של עץ באושפיצין כל התכונות הנעלות שהעידו על מקימי הבנין שהיו בעלי כשרון מצוינים בכל הנוגע לקטעים החיצוניים והפנימיים של בית־הכנסת.

יש להניח, שעד לשריפת בית־הכנסת בשנת תרכ"ג עברו עליו גלגולים ומצבים שונים שפרטיהם נעלמו יחד עם המיבנים, ואפשר לשער שהיה צורך ברשימה איזו שהיא על שורת בתי־הכנסת שעמדו באותו מגרש בזמנים שונים. אושפיצין הנושנה היתה

57. גם בזה שונה הישוב היהודי באושפיצין מישובים אחרים שכמעט כולם ידעו לשמור בצורות שונות על בית־הכנסת ועתיקותיו, ואילו באושפיצין יש לנו הידיעה הראשונה על שריפתו בשנת תרכ"ג, כלומר, קצת למעלה ממאה שנים, בלי לדעת משהו על שנות שיקומו, בנינו, תיקונים וכיוצא בזה. וצדקה נעשה בו שנשאר ממנו צילום אחד המעיד על קיומו.

מבוקרת בידי תיירים ורושמי־רשימות שונים שרשמו מהרהורי־לבם על מה שראו בעיניהם, ואילו על בית־הכנסת לא נשארה לנו כל רשימה, כאילו נמנו וגמרו כל המבקרים שלא להעלות על דל שפתם אף מלה על בנין־הקודש אשר ליהודים. אכן אין לחשוב שלא תמיד עמד בית־כנסת במקום, בעוד שקיימת הלכה האומרת "לא יסתור אדם בית־כנסת ישן עד שיבנה קודם בית־כנסת, אחרת שמה יפשע ולא יבנה אחרת". ברור איפוא שמאז קיום הקהילה היהודית באושפיצין היה קיים בעיר בית־כנסת שלא היה אחיד בצורתו, בגווניו, בסדריו, ופליטי השואה יכולים לתאר רק את בית־הכנסת האחרון שהוקם במקום ההיכל שנשרף, ופיהם מלא תהילה על תפארתו ועל אוצרותיו בכלי־קודש שנשרפו בידי הנאצים והיו לשמצה.

אגדה נפוצה מאד היו מספרים באושפיצין על מתים שהיו מתפללים בציבור בבית־הכנסת אשר באושפיצין, והיו מספרים אותה כדלקמן: פעם אחת בליל שמחת־תורה, אחרי חצות ליל, כשכל התושבים היו ישנים, נתעוררו היהודים מקול רעש גדול שהגיע מבית־הכנסת. הנועזים ביותר ניגשו לבית־הכנסת להוודע מה מתרחש שם. וכאשר הם נמצאו כבר בקרבת בית־הכנסת שהיה שרוי בחושך הם ראו שלפתע שוב נתמלא בית־הכנסת אור חזק, ושערי הבית נפתחו לרווחה. הם לא ראו שום נפש חיה בבית־הכנסת. ואילו באותו מקום הם שמעו קולות של עדה יהודית גדולה שהתפללה תפילת מעריב בציבור. חזן אחד הנעים "אתה הראית" ואחר זה נערכו הקפות. כאשר היהודים החיים חפצו להסתלק משם מרוב פחד לא היה הדבר אפשרי, כי קול אחד מבית־הכנסת הזהיר את כולם שאף אחד לא יעיז לזוז מהמקום, עד שיתנו להם רשות לעשות כך. מובן מאליו שהם נאלצו לציית להוראה. אחר כך הסבירו להם, שכל המתפללים הם נשמות צדופות מיהודי אושפיצין לפנים שנמצאים זה שנים מספר בעולם האמת. וכשהגיעו לקריאת התורה כיבדו את כולם ב"עליות" לתורה, וגם את החיים היו קוראים לעלות לתורה, תוך קריאה בשם כל אחד, ואחר זה החזירו את ספרי־התורה לארון־הקודש, ותפילת מעריב נסתיימה. ואז נשמעו ההוראות, שבעזיבת בית־הכנסת לא יסוב אף אחד את פניו לאחוריו, אלא שכולם יצאו את המקום כשאחורם כלפי חוץ כדי שלא ינזוקו ח"ו. וכה הם עשו תוך חרדת הלב, והם הגיעו לבתיהם חזרה בשלום...[58].

בנין בית־הכנסת היה תמיד חשוך בלילות, ואגדות שונות נרקמו סביבו. אחת האגדות סיפרה: בכל לילה אחר חצות באים המתים להתפלל. אלה שלא מצאו את מנוחתם באים למצוא תיקון לנשמותיהם. הם מוציאים את ספרי־התורה מארון־הקודש וקוראים את התורה. ולכן מי שעובר בלילה דרך בית־הכנסת חייב לגשת לשער ולדפוק שלוש פעמים כדי שיהיה שהות למתים להסתלק. במקרה ולא ידפוק — יכולים המתים לקרוא אותו לתורה, ואז מי יודע מה תהי אחריתו. נערים קטנים ולפעמים גם יותר גדולים פחדו לעבור בלילה ליד בית־הכנסת. וסימן מובהק היה לכל האגדות הללו: בפתח בית־הכנסת לא היתה מזוזה. ולא מעטים כשנזכרים במורא ופחד שהטיל עליהם הבנין הזה בימי נעוריהם — הם מזדעזעים גם כיום. הפחד הזה והאגדות שנרקמו סביב בית־הכנסת כאילו באו להזכיר כי יש דין ויש דיין הצופה על כל באי עולם, וסוף כל האדם למות.

הצד השוה בכל בתי־הכנסיות שעמדו במקום אחד באושפיצין ועברו עליהם חליפות ותמורות הוא, שבכל שנות קיומה של קהילת ישראל באושפיצין עמד בית־הכנסת במרכז

58. אגדה זו בנוסחות שונות נשמעה כמעט בכל עיירה יהודית, ואין לדעת מי לקח ממי...

החיים הציבוריים והפרטיים של היהודים. כל מאורע ציבורי מצא בו את הדו, והוא היה בית־העם אשר כינס בתוכו את המוני בית ישראל בשעות השמחה המעטות ובשעות צרה הרבות כל כך בהיסטוריה שלנו. הקשר בין אדם מישראל ובין עם ישראל, בין היחיד ובין הרבים היה מתקשר בעיקר בבית־הכנסת שבו היו מבקרים יום יום, בכל שבת ומועד, ביום־טוב וביום אבל.

בית־המדרש הגדול, שעמד ליד בית־הכנסת, היה שונה ממנו שינוי רב במבנהו, בצורתו, בהשפעתו ובתכונתו כבית היוצר לנשמת האומה, נוסף על הפרט החשוב שעליו, על בית־המדרש באושפיצין, יש לנו מעט ידיעות מהדור הקודם המקנות לנו מושג מה עליו. ידיעה אחת משנת תרס"ה מוסרת, כי גבאי בית־המדרש הגדול חיזקו את בדק הבית, בנוהו לתלפיות ופיארוהו. וידיעה נוספת אחרי שבוע ימים באה להוסיף ולהשלים את החסר תוך הודעה, כי בית־המדרש הוא בית ישן נושן, שעברו עליו כשלוש מאות שנים והיה מלא על גדותיו בספרי־קודש, בלי שמי־שהוא הראה בהם ענין רב בשמירה ובהשגחה, ובעקב סיבה זו לא נשאר מהספרים אלא חלק עשירי. ואם נמצא מי שנפשו חשקה בתורה עליו לפנות לבית־המדרש השני, בעוד שביהמ"ד הגדול יכול לקלוט כשלושים מניינים. את בית־המדרש קשה לתאר תיאור ממצה לא רק באושפיצין, אלא בכל מקום הימצאו. בבית המדרש היו מוצבים שולהנות וספסלים בצור חי׳ת לשלושה צדדיו ומסביב לשולחנות ישבו בחורים מכל הגילים ולמדו בהתלהבות. כל אחד למד בגון קולו המיוחד וכל הקולות בניואנסים שונים התמזגו לסימפוניה גדולה אחת. בחורים מתמידים היו לומדים לילות שלמים מסוימים בימות השבוע. יום יום היו סוחרים שסגרו את בתי מסחריהם ואומנים שהניחו את מלאכתם ובאים לבית־המדרש להתפלל מעריב, ואחרי התפילה היו עומדים או יושבים שעות ארוכות להקשיב ללימודי הבחורים. גם עשרות יהודים מפשוטי העם היו יושבים שעות מרובות בבית־המדרש ומקשיבים בהנאה רוחנית לקולות הבחורים. בכלל שימש בית־המדרש כמגן ומחסה לכל החלשים, בית ילדים לילדי ישראל, בית־ספר לנוער ואוניברסיטה לגדולים. בית־המדרש היה פתוח מטרם שחר עד מאוחר בלילה, ושמו כמקום תורה יצא לתהילה בכל הסביבה. הארונות ומדפי הספרים הגבוהים עד לתקרה הוסיפו הרבה על הוד הקדושה הנסוך על הבית, והזכרונות על הבית היו נשארים תמיד כמקור השראה במשך עשרות שנים [59].

בית־העלמין היה כינוי למקום שהוקדש לקבורת מתים, ויחס של כבוד היה תמיד שורר אצל היהודים לבית־הקברות. הקברים נחשבו למקום קדוש, ובפרט קברי הצדיקים שהיו משתטחים עליהם בתפילות ובבקשות. מאז קיום תנועת החסידות נהגו להקים "אוהלים" על קברי הצדיקים, וכאלה הקימו גם בבית־העלמין הישן באושפיצין, שנמצא במרחק מסוים מן העיר, ברחוב זאטור, ונקרא בשם "בית העלמין הישן", בלי לדעת מתי נוסד ומי היו מייסדיו ומטפליו הראשונים ואת הנסיבות לקניית הקרקע למטרה זו. אך יש מקום להניח שלבית־עלמין זה קדמו בתי־עלמין אחרים שנשכחו מלב, ורק פעם אחת כשחפרו בעיר ברחוב היהודים נתגלה שהיה שם בית־עלמין ישן בזמנים

59. לבית־המדרש האושפיציני היה יותר מזל מלבית־הכנסת, שלפי אחת הידיעות עליו היה כבן שלוש מאות שנה, אף שגם כאן אין לדעת אם היה זה בית־מדרש ראשון, או מתוקן וכדומה.

קדומים. בית־עלמין זה נסגר במשך הזמן מחוסר מקום למתים אחרים, ובמקומו בא בית־עלמין האחרון, בלי שנשארו פרטים על הישן[60].

לפי המצבות שבבית־עלמין ה"ישן" אפשר לקבוע שהיה זה הישן האחרון מן הנושנים הקודמים. הנה מסופר באחד מכתבי־עת העבריים (משנת 1896) מפי אחד שטרח לדרוש על הרבנים שהרביצו תורה באושפיצין, והוא שיער כי המצבה העתיקה ביותר היא של הרב יצחק אייזיק לנדא, ואף מביא את נוסח המצבה, ולפיה ברור שכיהן כאב"ד בעיר ונפטר בן שבעים שנה, ונקבר ביום ב' אדר א' תקמ"ג, ולפי הודעת חתנו בהקדמתו לספר "שערי תורה" היה נאמן ועד ארבע ארצות במדינת פולין שנים רבות, והניח אחריו ברכה בכתיבת חידושי תורה, וחלק מהם נזכר בהקדמת הספר "שערי שכינה" (וינה תקנ"ב), והגאון הנודע רבי ירמיהו אב"ד בקהילת מאטרסדורף יליד אושפיצין היה בנו.

וכן מסופר, שבין עצים שסריגיהם מחפים על המצבות הנמוכות שבבית־העלמין היו מצויים שני ציונים שנקראו "אוהלים". באוהל אחד נמצא קברו של הצדיק החסידי רבי בריש פרומר זצ"ל מתלמידי הצדיקים רבי שמלקה מניקלשבורג ורב יעקב יצחק ה"חוזה" מלובלין, ובאוהל השני מצבת הרב רבי משה יעקב שרף שהיה מו"ץ בעיר בשנת תקע"ט, מחבר ספר "דרכי יושר" על תורה ונביאים וש"ס, תלמידו וחברו של רבי ישכר־בר הצדיק מראדושיץ, שהובל לבית עולמו בשנת תרכ"ט. שתי פעמים בשנה היו באים המונים מהעיר והסביבה להשתטח על קברי שני הצדיקים ההם, להתפלל ולהדליק נרות נשמה.

בית־העלמין אשר באושפיצין נתקדש בעיני היהודים בעיר ובגליציה המערבית וגם בישובי היהודים אשר בשלזיה האוסטרית והפרוסית הסמוכה. בערי ביליץ־ביאלה ישבו יהודים מתבוללים שלא היו נזהרים בשמירת המצוות, ובמשך שנות ישיבתם שם חשבו רק כיצד להביאם לאחר מאה ועשרים שנה לקבר ישראל בבית־העלמין אשר באושפיצין, כי חשקה נפשם לנוח בין יהודים אמיתיים ודתיים. וכן מספר אחד מילידי אושפיצין היושב באמריקה, שהיה מכיר אנשים שישבו במשך שנים רבות בעושר ובכבוד בבירת אוסטריה וינה היפה, ולעת זקנתם עברו לגור באושפיצין ולחכות ליום פקודתם. וכאשר נשאלו: בשל מה כדאי להם לעזוב את העיר היפה בבירות אירופה ולעבור לעת זקנתם לשבת בעיירה אושפיצין, והם ענו, שאכן טוב לחיות חיים טובים ומדושני עונג בווינה, ואילו טוב יותר למות ולנוח מנוחת עולמים באושפיצין, כי כולם היו בטוחים, שבזכות הצדיקים הקרובים והרבנים הגאונים הנודעים הטמונים בבית־העלמין באושפיצין הפכה אדמתה לאדמת קודש, וכל מי שיזכה להיות קבור בה לא יסבול מחיבוט הקבר.

בימי תשעה־באב ובימי חודש אלול נהגו יהודי אושפיצין והסביבה לבקר בבית־העלמין בהמונים על "קברי אבות" להתפלל שם ולשפוך שיח. וכן היו מבקרים את הקברים לרוב בעת צרה, ואז מעתירים ומתחננים לעזרת המתים שיתפללו עליהם, ונותנים שם צדקה לעניים לעילוי נשמות המתים, ואין בזה משום "דורש אל המתים",

60. מעטה הערפל העיב אף על ענין בית־העלמין, וקשה להוודע אם היה בעיר בית עלמין ישן קודם שנסגר מחמת חוסר מקום, ומרוב שנים שעברו אחר זה נשכח לגמרי מזכרונות עסקני העיר. ורק מפי השמועה חושבים שהיה בית־עלמין ישן בתוך העיר שבמקרה חפירה לשם בניה נתגלה בלי לקבל עליו פרטים נוספים.

כי יש הנאה למתים שבניהם וקרוביהם באים לקבריהם לבקש טובה לנשמתם, ובשל"ה נאמר: משתטחים על קברי המתים כדי שיבקשו המתים רחמים עלינו.

לא היתה קהילה בישראל בלי חברה־קדישא, וכנהוג נוסדה חברה כזו גם באושפיצין עם ראשית יסוד בית־העלמין הראשון לפני מאות שנים. בית־העלמין וחברה־קדישא היו בבחינת "הא בהא תליא". החברה היתה עוסקת בצרכי קבורת המת, ובאה להקל על יהודי המקום, משום שכל יהודי חייב להתעסק בקבורת המת שבעירו. אבל אם קיימת חברה־קדישא היו פטורים ממצוה זו. במקום זה הורגשה כעין מצוה להירשם כחבר בחברה־קדישא. לחברים ולגבאים היו קיימים מנהגים וזכויות שונות.

חברי החברה־קדישא עמדו בנסיון קשה בתקופת שואת הנאצים־גרמנים. הם סיכנו עצמם לא פעם בשביל להביא לקבורה את היהודים הנרצחים בעיר ובסביבה. כמה מהחברים עסקו בבילוש מיוחד אחרי מתים, ומיד אחרי קבלת ידיעה היו מבצעים את הבאת המת לקבורה, והמיבצעים היו קשים מאד, ואף עלו לחברה בקרבנות, ועל אף זה הם המשיכו להתנהג בעוז ובמסירות, עד שכל יהודי העיר גורשו לסוסנוביץ. שרידי אושפיצין בישראל שומרים על "ספר המצבות" שבו רשומות המצבות שהוצאו בידי הגרמנים מבית־העלמין וריצפו בהן רחובות ומקומות שונים, ואחרי המלחמה אספו הניצולים בחזרה את המצבות והביאון לבית־העלמין היהודי, ובספר רשומים שמות נפטרי המצבות [61].

61. "ספר המצבות" הנו זכרון חשוב אין־ערוך לו, ואולי ישמש אובייקט לזכרון בבית יוצאי אושפיצין שיקום פעם בישראל לפי יזמת יוצאי העיר.

פרק ששה עשר

אושפיצין היהודית בבדידותה וביציאתה למרחב

סביבות אושפיצין וזאטור ללא יהודים. — החוק של אי־סובלנות כלפי יהודים. — חוקי ימי־הביניים של אוסטריה. — 51 בתי היהודים בזאטור ב־1776. — ב־1806 עשרות יהודים באנדריכוב. — בביאלה 3 משפחות יהודים. — שערי ואדוביץ נפתחו ליהודים ב־1819. — מ־1860 זכות ישיבה ליהודים בכל הערים והאזורים. — זכויות עירוניות ליהודים באושפיצין. — הקונפדרציה הבארית גייסה לצבא היהודי באושפיצין. — הגבלות ואיסורים ישנים ליהודים בחיים אזרחיים. — משפט גראנק היהודי בארמון זאטור ב־1786. — נוסח השבועה ליהודי בארמון זאטור.

שתי הערים אושפיצין וזאטור היו במשך מאות שנים בשתי הנסיכויות באותו שם כ״אי בלב ים״ מוקפות ישובי נוצרים לעשרות ללא אוכלוסיה יהודית, בעקב המדיניות האנטישמית של נסיכי שושלת הפיאסטים שניהלו בניגוד למלכי פולין והירשו ליהודים לגור רק בערים אושפיצין וזאטור. בפינקס ועד־ארבע־ארצות המכיל החלטות מתקופת 1580—1764 ורשימת הקהילות ששילמו מסים ממלכתיים באותה תקופה אין כל ידיעות שהן על קהילות אחרות מחוץ לשתי הערים שהוזכרו, וגם במפת יהדות פולין לתקופת 1667—1764 (המצורפת לאותו פינקס) אין מופיעות קהילות או ישובים יהודיים בחלק המערבי של אזור קראקא, דהיינו: בנפות ואדוביצה, ביאלה, מישלניץ, זיוויץ ועוד. רק שמות הערים אושפיצין וקשאנוב מופיעים שם, בעוד שסומנו בה קהילות וישובים יהודים אפילו במקומות נידחים ומבודדים ביותר. במשך שנים היה קיים בסביבה המדוברת החוק של אי־סובלנות כלפי יהודים שנמשך גם אחרי סיפוח הנסיכויות האמורות בשנת 1564 לממלכת פולין, וכתוצאה מכך דבר נדיר היה לפגוש יהודים בערים ובכפרים הנ״ל עד למאות הי״ז והי״ח פרט ליהודים־נוסעים, ואפילו בכפרים לא היתה התישבות יהודים רצויה. יש להניח שיהודי אושפיצין וזאטור לא השלימו עם המצב דה־פקטו על אי־סובלנות ליהודים והשתדלו להשיג הנחות והקלות, אך הדבר לא היה קל ביותר. חוק זה, שהשפיל כל־כך את היהודים, היה קיים גם אחרי חלוקת פולין בידי הממלכה האוסטרית במשך זמן מסוים. ממלכת אוסטריה שקעה עד שנת 1859 בחוקים של ימי־הביניים שהגבילו את הזכויות האזרחיות של יהודיה גם בווינה עצמה וגם במחוזות מסויימים. אכן באביב העמים 1848 היא פירסמה — תחת לחץ התנועות החרותיות — חוקה בעיר אולמיץ אשר אישרה שוויון אזרחי גם ליהודים וכעבור שנתיים בלבד היא בוטלה מחדש. ברם משנת 1859, אחרי מפלת אוסטריה במלחמה האיטלקית (סולפרינו 1859) והפרוסית (1866) חל שינוי לטובה. כדי להציל את קיומה התחילה הממשלה האוסטרית לפרסם חוקים ליברליים, ומחוקים אלה נהנו היהודים במדה רבה, היות ועד הזמן בשנת 1867 הם סבלו מן האפליה יותר מעמים אחרים. מעתה החלה תקופה

קונסטיטוציונית. בשנת 1867 פורסם חוק אשר ביטל את הגזירות הריאקציוניות שנשארו מהתקופה הלגיטימיסטית הקודמת, ובעקבותיו פורסם גם החוק משנת 1868, שהבטיח שוויון לכל העמים והדתות, וביניהם גם ליהודים בגליציה.

על חדירות יהודים לכפרים ומשקים כפריים כבר עמדנו לעיל בפרק מיוחד. חוק הפוליטיקה של השלטון נגע גם ביהודי הערים. החוק הפולני הרשה ליהודים לרכוש להם נכסי דלא ניידי עירוניים. עוד בשנת 1776 היו ליהודים בגליציה (לפי המיפקד) בתים משלהם במספר 15.771. ממספר זה נפלו על מחוז זאטור רק 51 בתים יהודים במספר הכללי של 27.991 בתים. מלבד הנסיכויות אושפיצין וזאטור היה גם מחוז מישלניץ שייך לאזור זאטור. כמעט כל בניני היהודים נמצאו על שטח הנסיכויות, ולפי הנחתו של התייר האקוויט בתיאור מסעיו בגליציה לא היה עדיין במישלניץ אף יהודי אחד. בשנת 1776 נמצא בזאטור מספר בתים יהודיים הקטן ביותר בהשוואה לחמשה מחוזות אחרים. בתי יהודים בנסיכויות אושפיצין וזאטור נמצאו ברובם באושפיצין וזאטור, וכנראה גם באנדריכוב. רהרר מזכיר את אנדריכוב בתיאור מסעו בגליציה בשנת 1806. באזור מישלניץ הוא מצא יהודים לא רבים, בעוד שבאותו זמן ישבו באנדריכוב עשרות משפחות יהודיות. בשנת 1808 ישבו בביאלה שלוש משפחות יהודים. ליהודים אסורה היתה הישיבה בערים קנטי, ז׳יביץ, ואדוביץ, ואיסורים אלה אושרו מחדש בידי הקיסר פראנץ ב־28 למאי 1793. ברם משנת 1819 שאז נעשתה ואדוביץ למושב הגליל פסקו האיסורים לישיבת יהודים במקומות הללו. ואכן כבר בשנת 1830 נמצאו 200 יהודים בואדוביץ בין 3031 תושבים. בתחילה נכנסו לואדוביץ בעקיפין, בהתישבם על קרקעות העדה הכפרית ״מיקוליי״ שעל ה״גרובל״ ליד ואדוביץ, במקום שבזמן יותר מאוחר הקימו באחד הבתים האלה בית־מדרש לתפילה, ובהדרגה עבר ישוב היהודים לצד מרכז העיר. לפי ההוראה ביחס ליהודים נתחייבו היהודים שחפצו לבנות בתים במרכז העיר לבנות בתי אבנים, כהגנה מפני דליקות. היהודים לא חפצו להשקיע סכומים גדולים בהקמת בתי־אבן חדשים, והם קנו מידי הנוצרים בתי־עץ, ודבר זה גרם להוצאת פקודה מ־16 לאפריל 1785 שלפיו אסרו על היהודים לקנות בתים בלתי בנויים מידי הנוצרים. בנוסף לכך אסרה פקודה חדשה מטעם המלך מ־28 למרץ 1805 על היהודים לרכוש נכסי דלא ניידי מבלתי־יהודים. ורק ב־5 לאוגוסט 1848 נתקבלה בבית הנבחרים בוינה החלטה על ביטול החוקים המכוונים נגד היהודים, ובשנת 1860 ניתנה ליהודים זכות ישיבה בכל ערי אוסטריה, ורק באותה שנה בוטל האיסור על יהודים לשבת בואדוביץ וז׳יביץ.

הישיבה והתפשטות ישיבת יהודים באזורים האסורים היו קשות כקריעת ים סוף. היהודים נלחמו בעד זכותם לחיות ככל האזרחים ללא הבדל אמונה, והקשיים היו רבים. בערים היו קיימים איסורים ליהודים לעסוק באומניות מסוימות. יהודים יכלו לעסוק בקצבות ולספק בשר רק ליהודים, ולא ללקוחות נוצרים. מותר היה ליהודים למכור בשר כשר לאוכלוסיה הנוצרית רק בימי שוק וחגים. שורת ציוויים וחוקים הטילה איסורים והגבלות על המחסר היהודי. בתחילה אסרו על התגרנות תוך הליכה לבתים, ואחר כך חלו הקלות בחוק. ליהודים אסרו לסחור באבק־שריפה ובמעילי־צבא, וכן אסרו עליהם לרכוש מוצרים מידי האכרים בתחליף משקאות או סחורות לא־טובות, או תמורת תשלום למפרע. ליהודים אסרו לקנות מהאיכרים תבואה בשיח, צמר על הכבשים, וכן בקר לפני הלידה, ויהודי שעבר על כך נענש בגירוש מהמדינה. לרוכלים היהודים אסרו

לעבד ולסחור במוצרים קדושים לנוצרים או לביצוע העבודות בכנסיות. הרשעות נגד היהודים בולטת בגזירות מרובות שאין כאן המקום למנותן. כאן הכוונה רק לתאר את האוירה הספוגה שנאה ליהודים מצד הקיסרים הקתולים שבוינה [62].

הזכויות העירוניות לטובת היהודים היו קיימות רק באותן הערים שבהן הסתמכו על זכיונות ישנים. ברחבי הנסיכות האושפיצינית לא היתה מצויה עיר כזו. זכות עירונית לא היתה ליהודים גם באושפיצין, על אף העובדה שלעיר היו קורין בשם "ירושלים השניה", וגם זה בדרך היתול. באורח אישי יכול היה יהודי לרכוש לו זכות עירונית ברשיון גבוה ביותר, שנתן ליהודי זכות עירונית מלאה, ואף זכות בחירה אקטיבית ופסיבית לנציגות העיר. יהודים לא נתקבלו למשרות במשרדי הטלפון, פרט לאותם היהודים שבתקופת הליברליזם הקצרה (מ־1789 ועד 1793) רכשו להם אחוזת קרקע עם הזכויות המשפטיות הקשורות בהן.

אכן הגישה לבתי־ספר תיכוניים או לאוניברסיטאות לא היתה נעולה ליהודים. בשנת 1830 היו באוניברסיטה הלבובית רק חמישה יהודים שלמדו משפט. בשנת 1848 התחנכו בכל בתי הגמנסיון הגליציאים רק 32 תלמידים יהודים. המניעה בקבלת משרות היתה רשמית. יהודי לא יכול היה להישבע רשמית לפי נוסח השבועה הנוצרית. ואילו לקבלת משרה ממשלתית היו דרושים בחינות ותוארי דוקטור. היהודים הורשו רק לבחינות ודוקטורטים של החוק האזרחי. ואילו לקבלת משרה ממשלתית היו דרושים בחינות ותוארי דוקטורים של "שני החוקים": האזרחי והקאנוני, והגישה היתה מותרת רק לנוצרים. אכן משרה יחידה היתה פתוחה ליהודים עוד משנת 1791 בתור אדבוקט, דוקטור לחוק האזרחי, והיתה לו הזכות להופיע כמיופה־כח הלקוחות ללא הבדל דת. הדבר השני לתועלת היהודים כיוצא מהכלל היה ההיתר לפעול במקצוע הרפואה בתור רופאים וחירורגים.

אזור הנסיכויות אושפיצין וזאטור היה הראשון שסטה מהמקובל בצבא מדינת פולין שלא לגייס יהודים לצבא. היתה זו הקונפדרציה הבארית ששלטה באזור לפני החלוקה הראשונה של פולין, שנקטה בגיוס יהודים לצבא, וממנה עבר דבר גיוס יהודים לצבא לשלטון האוסטרי אחרי כיבוש גליציה. היה זה בשנת 1788 שבה יצאה הפקודה לגייס גם את הנוצרים וגם את היהודים לצבא המדינה. דבר זה שימש גורם להתרגשות עמוקה בקרב האוכלוסיה היהודית שבאה במבוכה בעקב התוצאות הללו שטרם נשמע כמותן. והתוצאות לא נתנו לחכות הרבה. רבים מבחורי היהודים ברחו מעבר לגבול המדינה, ומהם הסבו לעצמם מומים או הסתתרו במדינה. הגיוס בשנת 1790 למלחמה עם תורכיה כינס בגליציה 40.112 מגויסים נוצרים, ברובם איכרים, ו־1.060 יהודים. אך באותה שנה שיחרר הקיסר ליאופולד השני את היהודים מעבודת הצבא, ובמקום זה הוטל מס־צבא של 30 גולדן לכל מגויס. מצב זה נמשך עד שנת 1804, ואז חודשה הפקודה על חובת גיוס ליהודים וכופר־נפש מגיוס לצבא בוטל. נשתמרה סטטיסטיקה של מגויסים

62. בכלל תמהים ההיסטוריונים והתיירים על "נס הבדידות" של יהודי אושפיצין ללא "הינטרלנד" יהודי בקרבתם, ומסתבר, שרק מתוך סובלנות ואורך־רוח למופת החלה הריסת השערים בידי היהודים בישובים הסמוכים ביאלה, ואדוביץ, אנדריכוב ועוד, ואף שאין רמז שהחוטים לכך נמשכו מיהודי אושפיצין — זהו דבר המובן מאליו.

יהודים משנת 1829 שהגיעו ל־416 מגויסים. לא ידוע לכמה הגיעו המגויסים היהודים מאושפיצין והסביבה, שלא היו יוצאים מכלל הגיוס. וכן לא ידוע מספר המהגרים היהודים מאושפיצין בעקב הגיוס לצבא, ובעיקר ההגירה להונגריה הסמוכה ששם לא נאלצו לשרת בצבא.

החוקים הסובלניים האוסטריים הכירו אמנם בחופש הפעולה של האמונה היהודית. ובכל זאת נוצרו הגבלות מסוימות לחופש הדתי לטובת הסדר והטעם הציבורי. בבתי כנסיות הקדושים ליהודים אסרו להשתמש להסתרת מוברחי־מכס. בפנקסי עדת הכפר גוז׳ין הוכנס אסור מטעם מינהלת האזור המישלניצאי ב־6 לדצמבר 1804, שלפיו אסרו על חילול מנוחת יום ראשון, וליד זה בא סעיף שני המכיל החלטה "שבימים אלה לא יעיזו היהודים בשום פנים לעשות סחורות ולא לעסוק במסחר בעונש החרמה". ואילו בחוזר־פקודה מ־22 לפברואר 1794 באה אזהרה לחבורה שחויבה לאספקה צבאית, ש"מידי ספקים יהודים אל יקבלו את המוצרים דלקמן: תבואה וחציר". ליהודים אסרו להחזיק משרתים נוצרים, ובכלל מאז שנת 1774 אסור היה ליהודים להחזיק משרתות, ורק בימי שבת ומועד מותר היה ליהודים להשתמש בנוצרים בתורת "שבת־גוי" לשם נוחיות הכרחית. כיוצא מהכלל הרשו ליהודים להעסיק אצלם נוצרים בתור עגלונים או פועלים במשרפי יי"ש ובבתי משרת שעורים, נוצרי שחלה בבית יהודי עליו היה להודיע על כך לרשות המקומית במטרה להעבירו לבית נוצרי. בשעת תהלוכות ציבוריות נוצריות או עבירת כומר עם שמן קודש לא העיזו יהודים להראות עצמם בכיסוי ראש ברחובות, בכיכרים ובחלונות בתים. בימי מועדים והתונות יהודיים אסור היה להם לערוך יריות ותהלוכות עם אבוקות ונרות תוך עונש קנס של 10 דוקטים והלקאות גופניות. וכן אסרו עליהם להקיף את הערים בחוטי ה"עירוב" של שבת. איסור זה נמשך שנה אחת בלבד, ואחר כך התירו זאת, בתנאי שהדבר לא יגרום נזק או הפרעה לתחבורה. בואדוביץ נמשך איסור זה כל הזמן, וחייבו את היהודים לכבות דליקות בימי שבת. מגביות יהודיות אסור היה לסדר בלי רשיון מטעם הרשות, ובמיוחד אסורות היו המגביות ביום־כיפור לתמיכת יהודים עניים בארץ־ישראל.

פרשה מיוחדת בפני עצמה היא הסמכות לדון במשפט אצל היהודים בגליציה בכלל ובאזור אושפיצין בפרט. כאן נביא רק דוגמה אחת לתחולת השיפוט מטעם השלטון על יהודי בשלטון העצמאי אשר בארמון זאטור. בפינקס הצווים של השלטון בארמון זאטור מצוי צו הבא להקל על משפט של עונשים, שנתקיים בשנת 1786 בין בלאזיי ואנאטי, סוחר שוורים מכפר בארווינקה, ובין "בן הברית הישנה" סאלומון גראנק שנקרא לאנג, פונדקאי בבית־המרזח של הארמון בזאטור שעל נהר סקאווה, כמו כן ל"נכבד" ווייציך קשיסטקיביץ — חייט ואזרח מזאטור, וכן ל"ישר" אנטוני פורדזיקי ו־ווייציך יאניקי יליד הכפר ויטאנוביץ שבנה באותו זמן בית בזאטור. משפט זה התייחס לגניבה או גזילת צרור כסף בסך 44 דוקטים מבאזיליי וואנאטי, שהאשים בכך את כל המוזמנים. שלטון הארמון העביר את הענין לבית־דין הדתי של עיריית זאטור. בפנקס הצווים חסרים פרטים על מהלך ותוכן משפט־הדת, פרט להערה קטנה, שבעקב התמשכותו של המשפט הוא נרשם על מספר גליונות נייר. מתוך קריאת המיסמכים של העיריה התברר, שבלאזיי וואנאט וחברו יאצינטי ביליץ הודו, שהם באו לבית־המרזח של גראנק בערב לשם לינה, וביליץ העיר לגראנק שיש כסף לוואנאט, ועל זה השיב גראנק שבפונדק

קיימת בטיחות ושאותם האומנים שבאו לאותו חדר היו ידועים לו. ואילו מהודאת גראנק במקום זה יצא, שוואנאט ובויליצה הגיעו לבית המרזח כשהם שיכורים, בלי לגלות לגראנק על כספים איזה שהם, בבקשם רק לינה בשבילם. ועל זה ענו גראנק ואשתו, שהפונדק הנו חפשי לכל אחד. גראנק כאילו הוסיף על כך, שוואנאט השתכר מיין ביריד אשר בזאטור, ולעת ערב ביצאו מן העיר כשהוא חלוש משתיה עוד לפני הגיעו לבית המרזח היה שוכב ליד הנחל. ולבסוף פירש היהודי את עצמו, שאילו אחד הנוסעים היה מודיע ומגלה שיש לו כסף היה דורש להראות לו את הכסף ולמסרו לידו לשם שמירה לטובתו, ובמיוחד בעת היריד שהיה קיים באותו זמן בזאטור. שלטון הארמון — תוך הערכת שמיעת שני הצדדים ושמיעת עדים שהעידו שגראנק הנו פונדקאי וחוכר אצל משפחת ספיטקובסקי זה כמה שנים וכעת בזאטור בבית־מרזח זה במשך חמש שנים ללא כל הערה נגדו ובלי להיות אף פעם מואשם בגניבות, וכן אותם האומנים שבאותו זמן שתו יי״ש אצל המרזחן גראנק לא היו מעורבים בשום דבר — משום כך מצווה שלטון הארמון בזאטור שעל הפונדקאי שלמה גראנק עם כל בני ביתו להישבע וכן גם אלה האומנים שנמצאו אז בביתו צריכים להישבע. ועל כל זה הסכים בלאזיי וואנאטי. ומובא במסמכים גם נוסח השבועה כפי שנאמר על ידי גראנק:

״אני, שלמה גראנק, או לפי כינויו לאנג, נשבע בשם ה׳ בורא שמים וארץ, באמת ותוך ללא כל רמאות ובגידה או בכוונה לכך, ללא קנאה, שנאה וידידות או חוסר ידידות או כל דבר אחר שהיה בו לשנות את האמת, אני יכול לקבוע, שלא לקחתי שום כספים מבלאזיי וואנאטי בבית המרזח של הארמון במשך היריד בזאטור ביום 26 ליוני 1786 שבא למשך לילה, ולא ראתי כל צרור כסף אצל אותו וואנאטי לא על ידי איזה איש או באמצעות אשתי, שאם כן לקחתי את הכסף יבואו עלי כל הקללות שבתוכחה והאש ששרף את סדום ועמורה וכל הקללות שבתורה יחולו עלי״.

לפי נוסח השבועה שהוזכר ביצע גראנק שבועה בארמון הזאטורי בנוכחות סטאניסלב קריגורסקי, חבר מועצת העיר זאטור, כמו כן בלאזיי וואנאטי ויאצנט ביליצה וקבוצה יהודית שהם: משה אונוף, שמואל הרשל ווירניק, מארק סיני שקולניק, משה מרקוביץ ורבים אחרים. השבועה אושרה גם בפינקס הצווים בחתימת ידו של גראנק באותיות עבריות. אחרי מסירת שבועה זו סילק וואנאטי את ידו מהמשך חקירת הדבר ושיחרר משבועה את אשר גראנק ויעקובוביץ. ואילו במועד השני שיחרר משבועה גם את פודזיק ויאניק. תוצאות מהלך המשפט של שלטון הארמון שהתנהל לפי הסעיפים 206, 207 ו־208 של ״קובץ המשפטים״ עשו רושם, תוך מתן חופש פעולה לוואנאטי להמשיך בחיפוש הכסף אצל מי שהוא ימצא לנכון. המשפט הסתיים בהוצאת אישור בכתב לוואנאטי על הכסף שאבד או נגנב הימנו, שהוגש לו עם חתימת הרוזן דונין אדוני השלטון הזאטורי. ואילו מוואנאטי נתקבל פתק, שלפיו הוא סולח לכל אלה שהואשמו במשפט, וכה סולק עול המשפט מהיהודי גראנק והאומנים שהואשמו בידי המשפט. לפי מהלך המשפט ברור שהשתמשו בתהליך האוסטרי, שהחל משנת 1776 היה מחייב גם את גליציה. ויש שרואים בו דוגמה של יושר בית־דין בהערכה אוביקטיבית ובגילוי האמת, וגם בפרטי־פרטים של מהלך המשפט בפינקס בית־הדין. ואילו היהודים ראו את חוד המשפט האוסטרי־גליציאי מכוון נגדם בתוקף כוונת הביורוקרטיה האוסטרית שהיתה שנואה על כל תושבי גליציה. והרי בכל הפעילות האוסטרית מאז כיבוש גליציה היתה

מכוונת בעיקר כלפי היהודים. הביורוקרטיה האוסטרית הצטיינה, לא רק בסחבת, בזלזול ובהתנכרות בידי אנשי משטר הרואים עצמם אדונים להמוני־העם, אלא בעיני היהודים היתה הביורוקרטיה מעורבת עם שנאת־ישראל, ובעיניהם לא היה כמעט מרחק בין הביורוקרטיה והאנטישמיות. ההבדל היחידי ביניהם היה רק בזה שהביורוקרטיה היתה אנטישמיות מוסתרת ומוסווית [63].

63. כדוגמה לשבירת השערים בישובי יהודים חדשים באזור אפשר לקרוא בתולדות הישובים השונים המתוארים ב"ספר־זכרון לקהילות ואדוביצה, אנדריכוב, קלווריה, מישלניץ וסוכא" ערוך בידי ד"ר דוד יקובוביץ, בשיתוף עם הוצאת "מסדה" בע"מ רמת־גן, 1967.

פרק שבעה עשר

אושפיצין והסביבה בסולם הדמוגרפי

מיפקד האוכלוסיה בפולין ב־1921. — 5425 יהודים באושפיצין בין 33.535. — אחוז היהודים באושפיצין 44.5%. — ב־1921 ריכוזי יהודים בזאטור, ואדוביצה, ביאלה, זאבלוציה וסוכה. — בשלזיה האושפיצינית 1599 יהודים בכפרים. — ירידה במספר היהודים באושפיצין. — בשנת 1910 980 יהודים במחוז אושפיצין. — ב־1921 5340 יהודים באושפיצין, ב־1934 7.000.

המסקנה מהמסופר לעיל הראתה בעליל, שהיא באה כתוצאה בין מצד הפוליטיקה של הפיאסטים האושפיצינאים והזאטוראים ובין מצד הקיסר יוסף השני, בצירוף היחסים היותר ליברליים בחוקי מעמד האיכרים ומעמדו התרבותי הגבוה יותר, וכולם גם יחד גרמו למצב, שהתישבות היהודים בשטחי הנסיכויות לא הגיעה לממדים כמו בקרקעות אחרות. התוצאות הללו מורגשות לפי הספירה הסטטיסטית של האוכלוסיה בשנת 1921 תוך תשומת לב ליחסי האמונות. יחס היהודים לכלל האוכלוסיה אשר בווייבודסטבו הקראקובית הגיע ל־7.67%, בעוד שבשטח שהיוה בעבר את שטחי הנסיכויות אושפיצין וזאטור הגיע אותו יחס ל־3.93% מהמספר הכללי 317.859 באוכלוסיית הנסיכויות.

הלוח דלהלן מראה את פזורת האוכלוסיה היהודית באזורים בודדים ביחסה לחלקי אזורים משפטיים שלפנים היוו את אזור הנסיכויות אושפיצין וזאטור[64].

המקום	האוכלוסיה בכללה	במספר זה האוכלוסיה היהודית
ז׳ווין	60.222	1061
מילובקה	29.661	474
סוכה	29.964	369
ביאלה	59.277	2036
קנטי	29.854	448
אושפיצין	33.535	5425
ואדוביץ	36.283	1636
זאטור	18.396	559
אנדריכוב	22.543	491
מאזור קלווריה 11 כפרים		
מאזור נסיכות זאטור	9.394	20

64. הבאתי את לוח הישובים היהודיים החדשים בשביל להראות את נכונות העובדה ש״מה שלא יעשה הזמן יעשה השכל״ והתפשטות ישובי היהודים בסביבת אושפיצין היתה לעובדה ממשית.

המקום	האוכלוסיה בכללה	במספר זה האוכלוסיה היהודית
וואלא ראדזישובסקה במחוז מישלניץ במחצית מאזור סקאווינה 11 כפרים	885	14
מנסיכות זאטור	5.845	96
ביחד	387.859	12.629

הריכוז הגדול ביותר של אוכלוסיה יהודית מכל אזור אושפיצין היה מצוי בעיר אושפיצין, שבה היה ישוב יהודי העתיק ביותר. ריכוזים יותר גדולים באזורי ביאלה, ואדוביץ וז׳יוויץ באו כבר כתוצאה מתנועת התושבים בתקופה האוסטרית.

הטבלה דלהלן מראה חלוקת ישובי היהודים בערים ובישובים באופי עירוני ופרוורי:

שמות המקומות	האוכלוסיה בכללה	במספר זה יהודים	אחוז היהודים
ז׳יוויץ	5320	2	0.03
מילובקה	2595	163	6.3
סוכה	5151	332	6.44
זאבלוציה	3654	624	17
ביאלה	7746	1363	17.5
ליפנ׳ק	9326	515	5.5
קנטי	3751	329	5.7
וילאמוביצה	1774	31	1.7
אושפיצין	12187	5425	44.5
ואדוביצה	6862	1437	20.9
אנדריכ׳ב	4171	409	9.8
זאטור	1995	436	21.8
זמברזיצה	1867	64	3.4
ביחד	68389	11130	16.2

אחרי אושפיצין באו ריכוזי יהודים הגדולים ביותר בשנת 1921, כדלהלן: זאטור, ואדוביצה, ביאלה, זאבלוציה וסוכה. בזיוויץ היו רק שני יהודים, בעוד שהגיטו היהודי של ז׳יוויץ נמצא בשכנות בלתי אמצעית שלה בזאבלוציה. מ־12.629 יהודים ישבו 11.130 בערים ובמושבים בצורת עיירות ופרברים ו־1499 בכפרים. באוכלוסיה כפרית בת 258.796 באזור שלזיה האושפיצינית הקודמת מהוה המספר של 1499 יהודים רק 0.5% ביחס לכלל האוכלוסיה הכפרית. אלה מיהודי הכפרים, בעלי אחוזות ללא מספר, עסקו בעיקר בביצוע פרופינציות חצרוניות, וכן בסרסרות, חנוונות וריבית של כספי

הלוואות. הד"ר פוטק שכתב ספר על אושפיצין סבור, כי היתה זו אוכלוסיה שעסקה במשלוח־יד הקשור בניצול רשלני, קלות־דעת של ההמון והרגלים דומים כמו שכרות ותביעה לדין. סטאניסלב שצ'יפאנובסקי הגדיר את תפקיד השותפות בין האצילות הפולנית והיהודי הפולני, בהגדרה דלהלן: "האציל הפולני והיהודי הסרסר או החוכר מהווים כמעט שני צדדים של אותה בדיה, כלפי מעלה — אציל, כלפי מטה — יהודי. זהו בדומה לתאומי־סיאם המחוברים בקשרים אורגאניים, וקשר זה הוא הפונדק". הסיפורים הפטלוגיים הללו לא הביאו כבוד לשום איש, וכן לא הביאו תפארת לחלקים הבריאים של החברה היהודית.

ביציאת היהודים מכפרי גליציה היה הבדל ניכר בין יציאתם מכפרי האזורים והפלכים האחרים לבין יציאתם מכפרי חבל אושפיצין. בראשונים כאילו עזבו בדחיפות, כאילו בלחץ פעולת פורעים. ואילו באזור אושפיצין באה העזיבה כתוצאה מהשפעות ההשכלה והתרבות בין האיכרים יחד עם שבירת היתרון הפוליטי של בעלי האחוזות הגדולות, המגינים הראשיים של "הפונדק הגליצאי הקדוש" הנודע בכל העולם, שהופקד תחת חסותם של החוכרים היהודים והפונדקאים החצרונים.

על יחסי עליית מספר היהודים בישובים שבאזור אושפיצין לשעבר אפשר לעמוד מהמספרים דלקמן: בארבעים השנים 1881—1921 עלה מספר היהודים באורח הבולט ביותר: בואדוביץ מ־18.5 על 20.9; בביאלה — מ־10.4 על 17.5, בסוכה — מ־4.5 על 12.9, וכן בזאבלוציה מ־13.4 על 17. במקום זה באו הפחתות בולטות יותר באחוז מספר היהודים באושפיצין, ששם ירד מספרם מ־53.3 על 44.5, ובאנדריכוב מ־16.4 על 9.8. עליית האחוז במספר היהודים בביאלה, ואדוביץ, סוכה וזאבלוציה נשארה בקשר ליציאת היהודים מן הכפרים לערים הללו, והיא באה כתוצאה מהתחרות מסחרית, ואחרי שנת 1910 — גם בעקב חיסול חוקי הפרופינציה הישנים, שכתוצאה מכך נמצאו המסחר והמוזגנות ברובם בידים נוצריות. ברם יוצאי העיר לא התיחסו אך ורק מהסביבות הקרובות ביותר של הערים. בעשר השנים 1901—1810 פחת מספר היהודים במחוז ואדוביץ ב־5.6%. ואילו בואדוביץ עצמה ניתוספו באותו פרק זמן 33.6%. באותו זמן ניתוספו במחוז ביאלה 2.9% יהודים, בעוד שבביאלה עצמה בצירוף ליפניק ניתוספו 11.3% יהודים. מספרים אלה מוכיחים, שהיהודים שמוצאם ממחוזות זרים היוו את רוב העוזבים. בתקופת 1901—1910 התיישבו בערי הנסיכויות (אושפיצין וזאטור) יהודים רבים שמוצאם מרוסיה ומפולין הקונגרסית, שיצאו משם עקב תסיסת המהפכה נגד המשטר הרוסי והמגמה מטעם המשטר הצארי לפרוע פרעות ביהודים. במחוז אושפיצין עצמו ישבו בשנת 1910 980 יהודים, במחוז ביאלה — 449, במחוז ואדוביץ — 172 ובמחוז ז'יוויץ — 141 מהגרים כאלה שבאו מן החוץ, ובייחוד יהודים. תקופת 11 השנים 1911—1921 הסתמנה בהפחתה כללית של האוכלוסיה בביאלה, ואדוביץ, קנטי, זאטור, ז'יוויץ, ליפניק, שנגרמה בעקב מלחמת העולם הראשונה ותלאותיה בגיוס רב לצבא ולקיחת שבויים נוצריים בחזיתות השונות של המלחמה שגרמו להשמדות גדולות של האוכלוסיה הנוצרית. במשך המלחמה ניכרת היתה הגירת האוכלוסיה הנוצרית מן הערים, מה שגרם לידי משבר בדירות מגורים. רבים מהאוכלוסיה העירונית עברו לשבת בעדות כפריות שבקרבת הערים. וכן גרמה הפוליטיקה של קשרי הרכבת בהסדרי הנסיעה וקביעת תעריפים בהתאם לצרכי הנוער בבתי־ספר, פקידים ופועלים, לפיגורים בקביעת הספירות הללו לישיבת־קבע בערים, באשר הסדרי התחבורה ברכבת איפשרו

לקיים את החובה לבתי־ספר ולעבודה במשרדים, לעובדים בעיר ולגור בכפרים. אף הגבלת העיסוק בעבודת בית, תלמידים ושוליות אומנים הכתה גלים בנהירת אוכלוסיה זו בחזרה מן העיר לכפר. בתנאים הללו, כשהאוכלוסיה הנוצרית הרבתה להגר מהערים והעיירות, נהרו היהודים לערים ולעיירות הללו, כפי שהיה בביאלה וגם בואדוביץ, והאחוז של האוכלוסיה היהודית עלה באורח טבעי למעלה מהרגיל[65].

הלשכה הראשית לסטטיסטיקה פירסמה חלק מתוצאת המיפקד הכללי השני של האוכלוסיה במחוז ביאלה, ולפיו נמנו יהודים בשנת 1931:

בביאלה ובליפניק	1903 — בשנת 1921:	1878
באושפיצין, קנטי ו־וילאמוביץ	6139 — בשנת 1921:	5785
ב־53 עדות כפריות	609 — בשנת 1921:	246
ביחד	9951 — בשנת 1921:	7909

ומשום כך באה בעשרת השנים 1921—1931 התרבות היהודים לידי ביטוי במספר 2042, והעליה היתה איפוא ב־20.5%. מספר היהודים עלה כמעט פי ארבע בעדות כפריות, או יותר נכון: בפרברים שליד הערים ביאלה ואושפיצין. היהודים במחוז ביאלה היוו 7.1% באיכלוס, בהגיעם בשנת 1931 ל־139.127 תושבים. בשנת 1921 הגיע אחוז היהודים ל־6.8. מתוך 9951 יהודים המכירים בדת משה מסרו את השפה היהודית בתור שפת המולדת 5932, ויתרם מסרו כשפת המולדת את השפה הפולנית. כך עשו גם למעלה מ־500 יהודים כאלה במחוז ביאלה, שעוד בשנת 1921 הכירו עצמם כבני העם הגרמני.

במחוז ז׳יוויץ נמנו יהודים:

	בשנת 1921	בשנת 1931
בערים ז׳יוויץ וסוכה	334	345
ב־69 עדות כפריות, שאליהן צורפו גם מושבים באופי של עיירות קטנות כמו זאבלוציה, ספוריש, רייטשא, מילובקה וכן הלאה	1570	1902
ביחד	1904	3345

גידול האוכלוסיה היהודית במחוז זה הגיע ל־341 נפש, או 15% ביחס לאוכלוסיה הכלכלית של המחוז — 120.949 — הגיע אחוז היהודים ל־1.7%. מתוך 2245 בני דת משה הצהירו 915 מהם על השתייכותם לעם היהודי, והשאר — לעם הפולני, וביניהם כמה מאות יהודים שבשנת 1921 הצהירו על עצמם כדוברי גרמנית.

65. מספרים אלה מובאים מספרו האוטנטי של הד״ר פוטק הנוצרי שלא היה אנטישמי והיתה לו גישה לכל פינקסי המועצות העירוניות והכפריות שמהם שאב את החומר הבא בזה.

במחוז ואדוביץ נמנו יהודים:

	בשנת 1921	בשנת 1931
בערים ואדוביץ, זאטור, אנדריכוב, קאלוואריה, מאקוב	2957	3172
ב־108 עדות כפריות	664	493
ביחד	3621	3665

מספר היהודים בואדוביץ גדל אז ב־44 נפש, או 12%. ואילו מספר היהודים ביחס לאוכלוסיה הכללית במחוז זה — 145.143 — היוה 2.5%. במחוז זה היו 2070 יהודים שהצהירו על שייכותם לעם היהודי.

מספר היהודים בשלושת המחוזות הנזכרים בשנת 1931 הגיע ל־15.861, או 3.8%, בתוך האוכלוסיה הכללית שהגיעה ל־415.219 נפש. ואילו גידול מספר היהודים בעשר השנים 1921—1931 הגיע ל־3.427, או 15.2%.

מחוז ביאלה הראה את הגידול הבולט ביותר של מספר היהודים, ואחר זה מחוז ז׳ויויץ. גידול זה נשאר קיים ועומד מפאת התיעוש בשני המחוזים הללו, ובמחוז ז׳ויויץ למעלה מזה עם השכלה נמוכה. הגידול הקטן ביותר של מספר היהודים היה במחוז החקלאי של ואדוביץ, שממנו ניכרת הגירת היהודים. בשנת 1921 הצהירו בכל שלושת המחוזות שבנסיכויות הקדומות על שייכותם לאמונה היהודית — מתוך 13.434 — 5.965 נפש, או 44.4%. ואילו בשנת 1931 הצהירו כשייכים לאמונה היהודית ועל השפה העברית או היהודית בתור שפת־אם — בתוך 15.861 — 8.917 נפש, או 56.2%. קשה להעריך את הנטיות של היהודים בערי הנסיכויות בעשר השנים האחרונות 1922—1931. וזוהי הסיבה של חוסר הודעה על סטטיסטיקה כללית על השתייכות דתית ולאומית.

קיים עוד נסיון לתיאור המצב לפי השוואות שלטון הכנסיה הנכללות ברשימות השמות בארכיב הקראקובי משנת 1935, שאין לסמוך עליו. מספרי היהודים המצויים בהם נשענים על אינפורמציה שנמסרה בידי כפרים. לא כל המספרים מדויקים. וכן חסרים לא במקרה אחד מספרים כלליים של היהודים בפרפיה, ובמקומם בא מספר המשפחות, ולפעמים שותקים המספרים ביחס ליהודים, כמו בפרפיה אנדריכוב. מספרים אחדים מעוגלים למאות מלאים, כמו בפרפיה של אושפיצין, מה שמעורר חשדות. תוך תנאים אלה נמסרים בזה מספרים ביחס לפרפיות אחדות עם מספרים חשובים של היהודים שהוצאו מרשימות השמות, ועל־ידם מספרים שהוצאו מרשימות האוכלוסיה של השלטון משנת 1921[66].

66. לבירור המצב אפשר היה להביא עוד מספר לוחות וטבלאות על התפשטות היהודים בישובים שונים באזור אושפיצין, ללא ערך מעשי, כי־אם היסטורי, שאין להם כל ערך אחרי מלחמת השמד של הנאצים הגרמנים שאפשר לראות בהם כנכדים של קאפיסטראנו הנזיר אבי הצוררים.

שם הפרפיה	מספר היהודים בשנת 1921	מספר היהודים בשנת 1934	+ ריבוי = המעטה
ביאלה עם ליפניק ולשצ'ינה	1878	2700	+822
קנטי	348	340	8
אושפיצין	5340	7000	+1660
ז'ווין	795	900	+105
סוכה	332	432	+100
ואדוביץ	1478	1182	—286
זאטור	436	438	+2

מתוך המספרים הללו בולטים במיוחד המספרים הנמוכים של היהודים במחוז ואדוביץ. ואם נבוא לציין בדיוק ביחס לאזור הנסיכות הזאטורית לשעבר, יתברר, שבמשך 13 שנים הופחת מספר היהודים ב־286 בפרפיה ואדוביץ — העיר ואדוביץ וששה כפרי הסביבה. ובפרפיה זאטור — העיר זאטור וארבעה כפרים פרווריים — ניתוספו במשך הזמן ההוא רק שני יהודים.

להלן אנו מביאים טבלת־השוואה במעמד המספרי של היהודים בפרפיות הכפריות שבמחוז ואדוביץ בשנת 1894 ובשנת 1934, כלומר בפרק זמן של ארבעים שנה.

שם הפרפיה	מספר היהודים בשנת 1894	מספר היהודים בשנת 1934
בארוואלד	41	—
חוצ'ניה	68	—
פרידריקוביצה	18	18
גיראלטוביצה	17	14
גלימבוביצה	21 משפחה אחת	
גראבושיצה	10 משפחה אחת	
אינוואלד	97	17
קליצ'ה לנקאביצה	64	5
קז'ינצ'ין	50 בערך	50
לינצ'ה	20	7
מארציפורמבה	112	—
מוחארז	35	12
נידיק	33	8
פאלצ'וביצה	13	—
פיוטרוביצה	26	13
פשיצ'ישוב	95	15
פוניקיב	10	—

	מספר היהודים	מספר היהודים
ראדוצ'ה	30	—
ריצ'יב	46	—
ז'יקי	—	—
ספוטקוביצה	92	—
סטרישוב	39	—
טארנאבה	5	8
ויסוקה	19	—
טלוצ'אן	25	—
ווייפש	40	10
ויטאנוביצה	72	—
וו'ז'ניקי	14	—
זמבז'יצה	50 — 10 משפחות	

מספרים אלה מראים, כי ב־29 פרפיות במחוז ואדוביץ ישבו בשנת 1894 1182 יהודים. ואילו בשנת 1934 הגיע מספר היהודים ל־177 איש +12 משפחות — או בערך 60 נפש, ביחד — 237 איש. במשך ארבעים שנה הופחת מספר היהודים ב־845 איש. תוך תשומת לב לתוצאות מיפקד האוכלוסין בשנת 1921 ברור שעל 220 עדות כפריות משטחי הנסיכויות ישבו היהודים ב־110 עדות. ואילו ב־110 עדות לא היה אף אחד שהצהיר על שייכותו לדת היהודית, כי היהודים עזבו את הכפרים ושמו את פניהם לערים הסמוכות ולארצות אחרות שבמדינת אוסטריה, ובחלקם גם לאמריקה.

אושפיצין היהודית נקראה פעם בשם "אושפיצין דירושלים" בגלל יתרון האוכלוסיה היהודית בעיר זו. ברם המספרים הרצופים מראים, שבשנים שלפני מלחמת העולם הגאצית לא היתה הכרעה בה ליהודים, ובכפרי הנסיכות האושפיצינית והזאטורית היה היהודי מטרה לפתגם "עורב לבן".

אושפיצין בכתבי-עת שונים

(מתוך מחזיקי הדת, דו־שבועון, לבוב)

א.

ב"ה יום א' לסדר יוסיף עליכם ככם אלף פ' תר"מ פ"ק אשפיצין.
מה מאד יעלוז לבנו כי נוכל להודיעכם, אשר אור חבורה הנכבדה מחזיקי־הדת, כשמש בצהרים הופיעה גם לנו עדת אשפצין, ולאורה ילכו היום רוב יושבי העיר ההיא, יראי ה' ותופשי התורה, ראשית נכבדיה, אנשי שם, חכמים ונבונים, ויקיריה מפז כאשר יאתה לה, לחזק בדק הבית ולהעמיד אשיות הדת על תלם, לשקול בפלס צדק כדת מה לעשות נגד בוזי התורה אשר נתנו לה כתף סוררת, המה אוהבי החדשות — וברוך ה' אשר הפליא חסדו עמנו לראות ולהכיר מטרת זדון לבם הרע, כי רק להשמיד בלבבם, ולהכרית דברי חכמינו בעלי אסופות ממעל, ולעקור שרשי תורתנו מתחת. וכאשר החלו אחינו ב"י יושבי גליציה החרדים על דבר ה', ובפרט הרבנים הגאונים הצדיקים והישרים בלבותם להקיץ מתרדמתם ולפקוח עיניהם על כל הנעשה תחת השמים, התאזרו בכל עוז נגדם — לקרוא מלא רועים להציל צאן קדשים משיני זאבי ערב ממלתעות כפירים אשר כל מגמתם ללכוד המון ישראל במוקשי מות אשר יפרשו להם לשוב מאחרי תוה"ק ללעוג ולבזות חכמינו שוחריה ודורשיה, לפתוח פיהם נגד שרי התורה גאוני זמנינו, וכל הפצם שבתם וקומם להסיר גבולות עולם אשר גבלו הראשונים בנחלת ה' — ויסדו בכל עיר ועיר אשר ה' קורא חברת "מחזיקי הדת" לכונן הדת ולהעמידה על תלה, וכל כנסיה שהיא לש"ש סופה להתקיים.

וגם אנחנו בלב אחד וכאיש אחד חברים נתעוררנו לייסד ג"כ בעירנו סניף אחד לחברה הראשית בלבוב, והודות לה', כי יצאה מחשבתנו לפעולת אדם, וביום ועש"ק בשבוע שעבר ר"ח מנחם אב, 9 יולי 1880 למספרם, נקהלו היהודים בעירנו אנשי החבורה הנכבדים בערך שמונים איש לבחור הראשים והמנהלים ולתת עליהם משרת עבודת הקודש, ועפ"י רוב דעות הסכימו על הרשומים פה.

הגביר המפורסם הנודע בשם לתפארת, הרב החסיד ומופלג בתו"י כבוד מוה' חיים שענקער נשיא החבורה.

הרבני החסיד ונשוא פנים מ' ברכיה גראנר משנהו.

המנהלים: הרבני החריף הנגיד מ' יצחק אהרן לאנדעסדארף, ה"ה החסיד הנגיד המפורסם מ' אברהם הירש וואולקאן, הרבני הנגיד המפואר מ' דוד קופערמאן, הרבני החריף הנגיד ר' מענדל וואקסמאן, הרבני הגביר הנגיד מו"ה בעריל בארבער, הרבני המופלג החסיד הנגיד מ' שמולא צבי לאנדא, הרבני החריף החסיד מ' אברהם עוזר גרינבוים, הרבני המופלג הנגיד החסיד מ' אליעזר גרינבוים, הרבני המופלג הנגיד מ' אליעזר גרובער, הרבני המופלא הנגיד מ' איסר זילביגער.

גזבר: הגביר המפורסם מ' יהודה שמעלץ.

מנהל חשבונות: הרבני הנגיד החסיד הירא מ' ראובן שארף בהרב הגאון המנוח ר' יעקעלע זצ"ל מו"ץ ז"פ"ק.

מבקר החשבונות: הרבני המופלג הנגיד היקר המפורסם ר' אהרן זאב לנדא חתן הרב הנשיא.

המזכיר: הרבני וכו' וכו' מו"ה יהודה זאב הורוויץ.

וה' ברחמים יגיענו לתכלית הנרצה, ושמו הקדוש יתגדל ויתקדש בקרב הארץ כל הימים.

הק' יהודה זאב וואלף סג"ל הורוויץ, המזכיר
הק' חיים שענקר

ח' אב תר"מ (16.7.1880)

ב.

אושפיצין

ביום ד', 18 לאוגוסט חגגה עירנו את חג יום הולדת אדוננו הוד הקיסר יר"ה. היום ההוא הוא יום שמחה וששון יום תרועה ורינה בעדתנו. היום ההוא יום גדול ונשגב הוא! יום בו נבקעו מעינות הישע אשר מהם ישתו כל בני אוסטריה, זה חמישים שנה, היום אשר האירה הארץ מכבוד אבינו מלכנו, ולאורו ילכו עמים רבים. ואם כל העמים החוסים בצל ממשלת אוסטריה יתקעו כף ויריעו למלכם בקול רינה ותודה, אף כי אנחנו ב"י ביתר שאת ויתר עוז לנו להודות ולהלל למלכנו אב הרחמן אשר הרבה חסדו אתנו והסיר המסך המבדיל בין ישראל לעמים, ומפי מלך יצא דבר מלכות "חוקה אחת ומשפט אחד לכל העמים השוכנים בצל ממשלתו". על כן זה היום יקר בעיני ישראל כיום התקדש חג נגילה ונשמחה בו.

ויהי בשעה עשתי עשר בעצם היום ההוא, נהרו אנשים המונים המונים מכל עבר, כל אנשי העיר מקצה למקטן ועד גדול הלכו לבית הכנסת מלובשים בבגדי החג, וגם השרים הנכבדים מבתי המשפט והאדונים שרי מסילת הברזל ותושבי העיר ואזרחיה, המון קרואים נכבדים התאספו בבית תפילתנו לשמוע אל הרינה ואל התפילה בעד שלום מלכנו הקיסר יר"ה. בית התפילה נמלא מפה אל פה עד אפס מקום, עד כי צר היה בית תפילתנו הגדול בהתכנס, פני המקדש המזהירים והמאירים ממראה אש נוגה הפיקו חן, נרות רבות במנורות כסף הפיצו נגהן מלא רוחב הבית, כסאות הוקמו בשדרות לאורחים הנכבדים, וקול דממה דקה מרחפת על פני הבית, ויעל הרב המזכיר לחברת מחז"ה פ"ק הבמתה, ובקרבו אל ארון הקודש פתח את דלתותיו בחרדת קודש! ובהרימו עיניו מול רוכב השחקים עמד ויברך בשפת אשכנז את אדוננו הקיסר יר"ה ואת רעיתו הקסרית ואת בנם יורש העצר יר"ה, את שריו רוזני העיר הנאספים יחד, וימטיר על כולם פלגי מי ברכות ותפילות נובעות ממקור לב, וכל העם עונים ואומרים אמן.

אחרי כן שר הש"ץ הנפלא ר' אליעזר קרעמניצער מקראקא בלוית להקת נוגניו את ברכת המלך "הנותן תשועה" ותפילת דוד (תהילים כא) ותיטב שירתם בעיני השרים, ואחרי זאת שר התפילה הלאומית (פאלקסהימנע) והאדון הנכבד שר הפלך (בעצירקסריכטער) עם יתר שרי הפקודה קמו ממרום שבתם, ויסבו פניהם לראשי קהל

עדתנו, ה״ה הראש הגביר פו״מ מוה׳ העניך שמעלץ, והראש הגביר פו״מ מוה׳ צבי הירש טהיעבערג לברך ולהודות להם באהבה ורצון, וילכו איש לביתו לשלום בשמחה וטוב לב.

לעת ערב באורים (אילומינאציעס) כיבדו את חלונות הקריה מן הקצה אל הקצה. גם ליהודים היתה אורה. אין בית מבתי ישראל אשר בכל חלון וחלון לא האירו ארבעה וגם ששה נרות. יברך ה׳ את כבוד מלכנו הצדיק וכבוד רעיתו הקסרית, ובנם הנוחל כסא הכבוד ויתר צאצאיהם הרמים והנישאים, ובימינו יושע ישראל ויהודה ישכון לבטח אמן.

י״ז״ה

ערב ראש־השנה תר״מ — (5 בספטמבר, 1880)

ג.

אשפצין

ביום ד׳ בראשון לספטמבר למספרם. לעת הבוקר בשעה 8 הגיעו פעמי הקיסר האדיר החסיד הרחמן יר״ה פה עירנו לחצר מסלול הברזל. מה נהדר היה היום הזה לכל בני עירנו, ומי זה יוכל לשער הגיל והחדוה המרחפת על פני כולם בצפייתם לחזות פני הוד האורח הנכבד והנגלה הבא לגבולנו. על כנפי נשרים דאו לראות מלך ביפיו, אם כי ההכנות הנעשות עבורו רבו מאד והכבוד הנעשה לו תקצר היריעה מהכיל. ואולם כל זה ועוד כהנה וכהנה אין די לפני מלך חסיד ואב רחמן חובב עמו כמוהו. אך מה ביד אדם לשלם לו גמולו? הממליך מלכים הוא ישלם לו גמולו הטוב כיאות לו ויאריך ימיו ושנותיו על ממלכתו ברוב גדולה והצלחה. השר האדון היושב ראשונה במלכות נציב המדינה (שטאטהאלטער) הגראף פוטוצקי בא הנה לקבל פני הקיסר, ושרים אדונים נכבדים לבושי מכלול היו נצבים מזה ומזה להשתחוות לפניו. קול קני השריפה מכלי־תותח הרבים והעצומים הרובים לכבודו, וקול תרועת מנגינות כלי זמר מינים ועוגב, הם בישרו לנו ביאת הקיסר יר״ה למקום המגדל גבוה ומפואר שנבנה ימים אחדים לפני בואו בחצר מסילת הברזל. כל השרים והעמים יושבי מדינתנו מקירות לבם הראו אותות אהבתם לכבוד הדר מלכנו יחיה ונודע זאת במה״ע. אך את אשר נוגע בפרט לאחב״י, הגני להודיע לכם למען תתענגו בדשן נפשותיכם וישישו בשמחה קוראים אהובים.

אחינו ב״י כדרכם תמיד לתת פאר ויופי למלך אשר הם חוסים בצילו, הכירו וידעו גם היום הזה לעשות כחובתם. זקני העדה אציליה פרנסיה ומנהליה — כולם לבושים בגדי חג וכובע־כבוד (שטריימל) בראשן הכינו את עצמם לצאת לקראת מלכם באותות הוד והדר, וספרי תורה היו בידיהם, כנהוג אצלינו מקדם ומאז ובחופה המפוארה אשר הכינו לו, נכנסו ברשות הקיסר לברכו. תחת חופת כבוד עמדו ראשי העדה, והנשיא לחברתנו הק׳ מחז״ה הגביר המפורסם הנודע בשם לתפארת מו״ה ר׳ חיים שענקער נ״י, ומשנהו הגביר הנכבד ר׳ ברכיה גראנר נ״י. הקיסר קבלם בסבר פנים יפות בחן ובחסד וידבר אתם טובות וישאלם על מספר בתי הכנסיות אשר לנו ועל מספר יושבי עירנו, ויחקור לדעת מי הם ראשי העדה, ועל כל דיבור ודיבור שיצא מפיהם הוא היה מתקרב והולך אליהם, הלוך וצעוד עד שנתקרב אליהם ממש, ומדי עמדו שמה ערך 4 רגעים הראה אותות תודתו להם באהבה נעימה על כל הכבוד הנעשה לו מידם. וכן שמעו כולם

מפורש יוצא מפי הקיסר, כי למאוד נחשב בעיניו הכבוד הנעשה לו מן היהודים לאשר השכילו הפליאו עצה הגדילו לעשות כיאות, ויקדו וישתחוו ויצאו מפניו שמחים וטובי לב.

י.ז.ה.

ג' חשון תרמ"א — (8 אקטובר, 1880)

ד.

אשפצין ג' תמוז תרמ"א.

ביום ה' שבוע שעבר בחצות היום הודיעו פתאום פעמוני המגדלים כי תבערה ללהב יצאה. חיש אדמו פני הרקיע ותהלך אש השמימה ותאחז בבית תפילת הנוצרים בעירנו, ומשם נפרצה בתוך העיר ותהי להרדת אלקים. ממרום שלח ה' אש אוכלת ותאכל ברוב בתי יושביה הגדולים והטובים ותיקד עד היסוד בם. ערך ארבעים בתים רמים ונישאים, אשר כמה מאות נפשות אדם מישראל היו יושבים בתוכם עלו על המוקד עם כל שכיות חמדתם. אהה. יושביה נאנחים נפוצים על פני השדה באין מקום ללון. צעקת האנשים הנשארים בעירום ובחוסר כל גדלה עד למאוד. כל לב ימס כמים בהקשיבו יללת האומללים אשר נשרף ביתם וכל יגיעם ורכושם. מהמונים המוני משפחות נשבר כל מטה לחם וישבעו נדודים. כולם עטופים ברעב מראש כל חוצות ויחבקו אשפתות בלי מחסה מזרם וממטר. גשם שוטף כי יעבור המה לו למרמס. נפשות אחינו נתונים בצרה גדולה ואין בידי איש לצייר השממון הנורא אשר פה.

ועתה הנה קול יללת עיר אשפצין למרחוק נשמעת, כי גדול כים שברה, ובין שרופי וזעומי ה' שאוג תשאג גם היא על נויה ומעוניה כי אינם, תתיפח תפרש כפיה לכם נדיבי עם, לחומלה עליה, לחונן חורבותיה, לרחם אביונם, להלביש ערומים, התעוררו יחד בכל עיר ועיר לחתור בכל עוז למצוא עזר וסעד לאומללים האלה. שאלו נא לשלום השרופה הזאת להחיש לה עזרה מקרוב ומרחוק ובעל גמולות ישלם שכרכם ופעלכם הטוב לנצח.

יהודה זאב וואלף סג"ל הורוויץ
מזכיר וסופר לענף מחזיקי הדת פ"ק.

י"ח בתמוז תרמ"א (15 יולי, 1881)

ה.

אחב"י רחמנים בני רחמנים זה שבועיים אשר קראנו לכם בקול מר וזעקת שבר לא טובה השמועה אשר השמענו אתכם בדבר חמת ה' אשר ניתכה על חמשת ערי מדינתנו, הלא המה: לעשניוב, זאלאזשיץ, יאגעלניצא, שינאווע, אושפיצין, והין למאכולת אש בתיהם עם כל רכושם כמו רגע התרוששו והוצגו עירום ועריה מכל מחמדיהם. לב מי לא יכאב וידאב בזכרו אשר עוד לא חלפו שעות מעטות אשר היו בתיהם מלאים כל טוב ואחר עברו שתים או שלוש שעות נהיו לרשים אין כל, ערומים ויחפים, רעבים וצמאים, אשפתות קריה יוצע מראשותם, עוללים ישאלו לחם להחיות נפשם ואין. איככה נוכל להתאפק עת יעלה על לבנו אנחנו יושבים ספונים בבתינו ואחינו אלה הם ונשיהם וטפם מתגוללים בקרית חוצות. אנחנו לובשים שני עם עדנים כיד ה' הטובה עלינו ואחינו ערומים ויחפי רגל. אנחנו אוכלים למעדנים ושותים לרויה, ואחינו עם ילדיהם פורשים ללחם ואין. אהה. מי לא ינוד להם. מי לא ירחם עליהם. הלא גם אשר לו לב

אבן בהעלותו זאת על לבו נמס לבו בקרבו ויהי למים, וע"כ הזכרנו אתכם לבקש עצה ולמצוא תחבולה לעזרת אחינו האומללים האלה אמרנו אשר בכל עיר ועיר יסובבו אנשים חשובים אשר דבריהם נשמעים בעיר לאסוף נדבות מתת ידי ישרים ותמימים, גם לעשות מי שבירך בש"ק להעולים לקרות בס"ת בכל שבת ושבת עד שבת נחמו למען יהיה לאל ידם לאסוף סך הגון ואחרי האסף הנדבה ימחלו לשלוח ליד הרבנים הגבירים הנכבדים ה"ה הרב הגאון האמיתי הגביר המפורסם וכו' מוהר"ר **יצחק אהרן עטינגא** נ"י וגיסו ה"ה הרב הגדול הגביר המפורסם מהור"ר **ישראל הכהן ראפפורט** נ"י גזבריו ואמרכלי אה"ק תובב"א ואחרי האסף סך מסוים יחלקו בין אלה יושבי הערים במכסת נפשות ועלינו הח"ק מחז"ה לפרסם במ"ע הנוכחי שמות העוסקים במצוה רבה הלזו למען יהיה זכרם ברוך גם שמות המתנדבים אשר יתנדבו א' ריינש ויותר ונברך בברכה שלמה את כל המתנדבים אחד המרבה ואחד הממעיט איש לפי ערכו. ולכן אחינו מהרו חושו ואל תתרשלו בדבר הגדול הזה וכל אשר יגיע לידכם סך מסוים תמחלו לשלוח ותכתבו אשר עוד ידכם נטויה לאסוף ואך זאת שלחתם למען החיות נפשות האומללים לבל יגועו ברעב ותהי להם עזר מעט וגם תודיעו לנו שמות המתעסקים והמתנדבים למען נקיים הבטחתנו ותכתבו על שם הכתובת מחזיקי הדת או תזכירו במכתבכם אל הרבנים האמרכלים הנ"ל נ"י אשר הם יודיעו לנו ובזכות זה תנצלו מכל צרה ופגע רע והמרחם על הבריות מרחמים עליו מן השמים ותזכו לרב טוב אמן.

מנהלי ח"ק "מחזיקי הדת" בלבוב

רצוף פה פעם שניה "קול קורא לעזרת הנשרפים" מחמשת הערים הנ"ל ונבקש מאת הקוראים הנכבדים להתעסק ולאסוף נדבות בכל מקום שהם.

י"ח בתמוז תרמ"א (15 יולי 1881)

ו.

ב"ה אשפיצין, בירח האיתנים בין כסה לעשור תרמ"ב.

שמחה לאיש האמון על ברכי דתוה"ק. בבשרו אך רב טוב לבית ישראל. הוי! לא איש בשורה אנכי היום. בלב נשבר ובדמעות עינים, ברוח נכאה ובשברון מתנים אביא ידיעה למחזיקי דת אלקים חיים, אשר לקולה תצלנה אוזנים. מידי אחזיק בקסת הסופר לספר במקהלות הבשורה האיומה והנוראה מהאסון אשר קרה לבית ישראל פה עירנו ביום ב' דר"ה, נוע תנוע ידי כנוע עצי יער מפני רוח ביום קדים. עודנה תצלנה אזנינו מקול יללת הנשרפים יושבי עירנו והנה אהה! שבר על שבר נקרא, כי לרגלי התלאות והמקרים הרעים אשר מצאו את אחב"י במדינת רוסיה מסיבת קנאת ושנאת הדת, ובכמה מקומות הבוגדים בגדו והשודדים שדדו את נאות יעקב, והאספסוף אשר בקרבם הכו את היהודים על לא חמס בכפיהם נקרו ויאתיו וגם בעירנו זאת אלה אשר חפצם לעזור לרעה ולהקדיח אש המדון בלב משנאינו, לתת צדק לפועלי און ומרמה, והצדיקו את הנבלה אשר עשה העם שמה לב"י ואת המזימה אשר עשו בחללם כל קודש, יען כי עירנו קרובה אל החילול למדינת פרייסן אשר משם יצא הרשע, ועי"ז ימים אחדים לפני בוא השנה החדשה פרשה לה השמועה (שמועת שוא ושקר) כנפים ברחובות קריתנו לאמר: אנשי בליעל ישתבחו בעיר, כי בימים הקדושים והנוראים, עת יתאספו בני ישראל אל תוך בתי מקדשי מעט לשמוע אל הרנה ואל התפילה — ואיש איש מבני ישראל

יעזוב כספו וזהבו, יטוש הונו קנינו ומערבו, ישוב עד ה׳ בכל לבבו וישליך עליו יהבו, יתאספו ויפלו בבתי העברים לשלול שלל ולבוז בז ולעשות ביהודים כרצונם. כן שמועות שונות ומחרידות הקשבנו מאחרי כתלנו, ואף כי שמועות מעופפות על כנפי רוח הנה, ועל אדני שוא יסודותיהן הטבעו כי בצל כנפי מלך חסד אנו חוסים וגם עיני שרי המשרה משגיחים עלינו לטובה, בכל זאת נתנו חתיתם והפילו אימתה ופחד על רוב יושבי עירנו ובפרט על הנשים המפחדות מקול עלה נדף ומאמינות לכל ז׳בר.

ויהי ביום ב׳ דר״ה כאשר אך כלו בית ישראל את קריאת התורה, ובהקבץ נשים ובתולות בשתי עזרות הנשים אשר לביהכנ״ס אחת למעלה ואחת למטה, לשמוע בקול תרועת השופר, כולם נקבצו ובאו יחד עד אשר הבתים נמלאו מפה אל פה, ועוד לא החל הש״ץ ״למנצח לבני קרח מזמור״ אחזה אש מנרות הדולקים בעזרה התחתונה את וילון המסך המפסיק מחלון בין עזרת נשים לאנשים, ותהי צעקה גדולה בין הנשים דרי מטה, והנשים אשר בעליה בשמעם קול סואן ברעש השמיעו קול יללה וזעקת שבר. אלה אמרו: הוצת אש בביהכנ״ס נרוצה הביתה פן נעלה על מוקדה, ואלה אמרו: שודדים בעזרה התחתונה, בחמס ושוד יקחו בחזקה כל חלי כתם ועדי עדיים, ויניסו לנפשם לרדת מטה אשה את אחותה דחקו, ומפני גודל הלחץ והדחק בחפזם לנוס, נשברו המעלות המוליכות מהעזרה למטה ונפלו אשה על רעותה, ועוד בטרם באו האנשים להחיש להם עזרה, מצאו ארבעה מהן שמה קברם ושבקו חייהן לכל חי, ורבות הנה אשר חייהם אינם חיים, למי פצע ולמי חבורה, למי שבר יד ושבר רגל, ריסוק איברים ואסונות רבות.

מה נורא היה לראות המחזה האיום הזה מחריד לב וכליות. יללת הנשארים בחיים גדלה עד לשמים. שם עומדת אשה סופקת כפים ובמבט עין החודר כליות ולב תשקיף על בתה ילדה רכה המוצאת מתה מתחת ערמות המדרגות הנשברות והיא יוצאת מדעתה מגודל שברה כים. לשוא ידברו על לבה ותמאן להתנחם. כוח מי יכיל לספר ולתנות את תוקף היגון והאנחה אשר השאירו אחריהן אלה ההרוגות במקדש ה׳ לביתן ולמשפחתן ולכל בני העיר יודען ומכירן. בין ארבע הנפשות האלה נפקדה מתוכנו אשה יראת ה׳ אשה צנועה ותמימת דרך מרת רחל גלייטסמאן ז״ל בת הרב הישיש החריף ירא ה׳ המפורסם המקדיש כל עתותיו ושנותיו לשקוד בתורת ה׳ מו״ה ר׳ זאב וואלף ליפשיץ שליט״א. היא היתה מן הזקנות בנות הדור הישן, בת ישראל בכל משפטיה ודקדוקיה, בה רוח נדיבה ונפש ישרה, וכבוד גדול עשו לה במותה תנוח על משכבה בשלום.

ועתה אנשי עדתי, מי הוא נושא עון ואשמת האסון הזה אם לא מאשרי העם וראשיו. הביטו וראו מה נואלו היו אלה מחרחרי הריב אשר הפריעו את האנשים מכת היראים אשר יש את לבבם ישר לכל דבר טוב ומועיל לעבודת ה׳, וישכרו להם בית תפילה לאנשים וגם לנשים, כי שתי עזרות הנשים אשר בתוכנו צרות וקטנות מאוד, ובימי שבת וחגים מלאים הנה מפה אל פה עד כי עומדים צפופים. ולמה תפריעו את יראי ה׳ אלה מכל תיקון הנחוץ לטובת העיר. הביטו וראו על קהילות אחרות אשר בתי התפילה ירביון בהן מיום אל יום באין מפריע ומכלים דבר. ולמה נגרע? הרחיקו מעליכם קנאה שנאה ומשטמה, השכילו ותקנו המעוות. אז יהיה שלום על ישראל, וישמח לב אוהבכם.

י.ז.ה.

יד תשרי תרמ״ב (7 אקטובר 1881)

ז.

ב״ה יום א׳ פ׳ וישלח תרמ״ב לפ״ק אשפצין.

אל כבוד ראשי ומנהלי ח״ק מחזיקת הדת דק״ק לבוב יע״א.

קבלנו את הסך מאה ועשרים כסף הנשלח לנו ע״י הרב הגאון הגביר המפורסם וכו׳ מו״ה יצחק אהרן עטינגער נ״י ומו״ה ישראל ראפאפארט ומוכנים אנחנו לחלק הסך הנ״ל בצירוף הראש המנהל עדתנו מו״ה נתן ווילקאן לנשרפים דפה וה׳ ישלם שכרם הטוב ויישר כוחם וחילם. דברי הבאים על החתום:

ברכיה גראנר, יצחק אהרן סג״ל לאנדעסדערפער, נתן ווילקאן

כג כסליו תרמ״ב, (15 דצמבר 1881)

ח.

ברשימת הרבנים, מנהיגים ובעלי־בתים שבאו לאסיפה הגדולה בעיר לבוב ביום ג׳ משפטים תרמ״ב לפ״ק נרשמו הצירים של קהילת אושפיצין בשמות: הרב אברהם אבלי שור, ר׳ נתן ווילקורען, ר׳ חיים קופערמאן.

ט.

אושפיצין

כי ישאלך איש מחר במגוד ראש ותלונה רבה על השקר והחנופה אשר גברו בימינו אלה, ומה ראו אחינו על ככה ומה הגיע אליהם כי יעבדו את העשתרות ואת הבעלים וביום בחירת ראשי העדה ישימו להם אלופים לראשם דייקי את בני הכת החדשה בעבי גבי מגיניהם, אנשים פוחזים וריקים אשר אין רגש כבוד ויהדות בנפשם, אנשים בוערים בעם אשר אור תורה ודעת לא נגה עליהם ואנשים תמימים יראי ה׳ עומדים מרחוק, ומלא קומצא של הדאטשן דוחה מאות תמימי דרך? אף אתה אמור לו כי יפה כוחו של אחד מבעלי כרשין ממאה יראי ה׳. הגע בעצמך. אילמלא הראשים החדשים השקצים והרמשים לא זכינו לראות בבנינם של בתי הספר המתוקנים של הבארון הירש, ולא היינו זוכים לראות את בתי המדרש של החסידים סגורים על מסגר, ולא היינו זוכים להתענג על מראה עינינו איך יקירי ונכבדי העדה עשירים ומכובדים אסורים בכלאים בימי הג ומועד, ורק מידי הראשים הנאורים זכינו לכל הגדולה והיקר האלה, ועוד כאלה תקנות טובות ומעשים ישרים ונאמנים.

גם אנחנו יושבי אושפיצין (אשוויעצים) שבענו רב עונג ונחת (לא עליכם גל עוברי דרך כי אך על משביתי השלום) גם אנחנו חגינו את ימי החג שעברו ברוב ששון וגילה יען חמשה אנשים מנכבדי עירנו חסידים ונגידים מטיבי לכת הושמו בבית האסורים על הימים הראשונים של החג בהשתדלות ראש הקהל ה׳ פיצלער. ומעשה שהיה כך היה:

החסידים בעירנו כנודע נפלגים למנינים אחדים בבתי מדרשיהם. ויהי היום וילך הרה״ק דפה להלשין עליהם לפני שרי המחוז (אולי יען כי לא נזהרו בחוקי הנקיות?) ויצא צו לסגור את כל בתי המדרשים של החסידים, וביום ראשון דחג הסוכות נחתמו בגושפנקה דמלכא, ויועצו כולם יחדו לבוא להתפלל בבית־הכנסת הגדול בעירנו, ומובן כי צר היה המקום להכיל את כל האורחים הבאים בלתי קרואים, וינסו דבר אל הרה״ק לבקש מלפניו שיפנה להם מקומות אשר יוכלו לשבת בלי מדחפות. ויהי בראות

ה׳ פיצלער כי האנשים מרי נפש המה ולא יאבו לחכות עד כלות התפילה הראשונה אחרי חצות היום, וירץ ויביא זשנדארמים ויתאונן באזניהם חמס כי באו האנשים הזרים הנה לפרוע פרעות ולהפריע את סדר התפילה. וכן באו הרודים אל ביהכנ״ס בכלי זינם, והראש הטוב והישר אמר לו תא ואחוי לך את האנשים מפריעי התפילה. ויבחר לו חמישה זקנים מנכבדי העיר וטוביה ויכלאו אותם במאסר בביקורת שלושת הימים הראשונים של החג. ועל הטוב יזכר הרב מרא דאתרא נ״י, וגם ראש אזרחי עירנו אשר הלכו לבקש רחמים עליהם מלפני שרי המשפט. ואולם כל זאת לא הועיל מאומה! ונאלצו למלאות ידי עורך דין לברר את דינם במהרה, ולפי שעה הותרו ממאסרם עד יעמדו לפני כסא המשפט בזייבוש (הנכה מבטנו אשר נוכל לקוות מאת הראשים הגסים כי יעשו חסד של אמת עם בתי מדרש החסידים, לפי חוקי הקהילות העתידים לצאת לפועל בשנה הבע״ל, אשר לפיהם יהיה קיום בתי המדרש וביטולם תלויים ועומדים ברשות הקולטוס־פארשטאנד הארך אפים ומלא רחמים ורב חסד ואמת. המו״ל). בושי והכלמי בת אשפיצין ותכס כלימה פניך, עיר שכולה חסידים ואנשים בני חורין בה, אך מעט תתן המשרה הזאת על שכם אכזרים בוגדי באהבת אחים ומרבה חילול השם וחילול כבוד ישראל, וכל זאת באתנו מפני פירוד הלבבות בעת הבחירה, כי כנפי החסידים פרוצות אשר משמעותה ואיש אל עבר פניו ילכו לא יתאחדו בלכתם. מי יתן ויטחנו את העגל הזה המרקד בינינו ויטו שכם אחד לבחור באנשים יראי ה׳ ידועים וחשובים למשפחותיהם, ואז יבוא כל העם בשלום על מקומו. ה׳ אלקים! אתה היודע מתי יקיץ העם הזה משנתו ויחכם.

גליון 2, ז חשון תרנ״ג (27 אקטובר 1892)

י.

אשפיצין

אסון נורא קרה לא רחוק מעירנו ביום ה׳ בשבוע שעבר. אברך אחד יליד בוכניה נסע לכפר אחד הסמוך לעיר קשאנוב לתור ביער ולקנות אותו, וגם את הסרסור לקח אתו. הם נסעו מן העיר ביום צח ובהיר וחום השמש היה גדול מאד, ובחזרתם והנה השמים התקדרו בעבים וארובות השמים נפתחו וברד וגשם ניתך ארצה, והקולות וברקים היו חזקים מאד. ויהיה הם קרבו אל העיר ויך הברק את האברך על חזהו ויחץ את ראשו וירוצץ את גלגלתו. גם מורה השעות עם שרשרת הזהב אשר היה בצלחתו הכה לרסיסים וימות כרגע. וירץ הברק הלאה לדרכו ויגע ברגל העגלון וימחצהו. אך בסרסור לא נגע בע״ה לרעה ויבוא בשלום אל ביתו.

גם פה בעירנו הכו הברקים על איזה מקומות ויעשו נזקים רבים, והודות לאל כי בנפשות לא הזיקו מאומה.

יחזקאל כ״ץ מאניספעלד

גליון 18, כג תמוז תרנ״ג, 7 יולי 1893

יא.

אושפיצין (חדשות)

ביום ג׳ בשבוע שעבר התארח אצלינו אורח נכבד הקרדינל דונאייבסקי. ראשי ונכבדי עירנו ובתוכם הרב מרא דאתרא בקרוהו במקום משכנו ויקבלם בסבר פנים

יפות מאד ואחר כך ברך הרב את ברכתו ברכת בואו ודיבר אתו כחצי שעה. ותוכן הדברים הלא המה:

עדת ישורון דפה קהילתנו מאושרים מאד לשבת עם הנוצרים מעדתנו כשבת אחים גם יחד, והשלום הדתי בל תופר ובל תמוט. אנחנו מצדנו נעשה כל אשר ביכלתנו לחזק את עמוד השלום למען יקיים לעד. ובכן מפילים אנחנו תחינתנו לפני הוד כבודו שגם הוא יתן ברכתו לזה ודבריו יכו שורש בלב כל שומעיהם וממנו ישמעו וילמדו ויראו למען יעמוד עמוד השלום ליום אחרון. וככלות הרב את דבריו, השיב הקרדינל ואמר: מקרב ולב עמוק הנני מביע לכם את תודתי בלב רגש אהבה על הטוב והכבוד אשר עשיתם עמדי בבואכם הנה לכבדני לעיני בני עמי. ובפרט יקבל תודתי בזה אשר הבטיחני שישתדל בכל מאמצי כוחו להחזיק את עמוד השלום גם על העתיד, אשר אף אני אעשה כן למען החזיק את עמוד השלום, ומן השמים יסכימו אתנו.

וכל העם השומעים את הדברים האלה מפורש יוצאים מפי הקרדינל, כמעט כל אחד ואחד קבלו עליהם לאהוב את ישראל ולהיות להם לעזר כל הימים.

יחזקאל כ"ץ מאניפעלד

גליון 21, יב אלול תרנ"ג (24 אוגוסט 1893)

יב.

קונקורס

עדת קהילת אושווינצים בגליציה מבקשת לה חזן אשר לו קול ערב ונעים ויוכל להתפלל עם להקת משוררים. השכר לשנה 600 פל. ע"וו חוץ משאר הכנסות כנהוג. האיש אשר רוצה לקבל המשרה הזאת על שכמו יבוא הנה על המבחן להתפלל שבת אחד בבית הכנסת הגדול. בעל קורא ושו"ב יש לו זכות קדימה. ההוצאות לא ישולמו רק לאיש אשר יקבלו עליהם.

ועד הקהילה היהודית באושפיצין — ברנרד פילצר

גליון 4, ז' כסליו תרנ"ד (16 נובמבר 1893)

יג.

אשפיצין

אספרה אל צחוק, שחוק מכאיב לב, איך שונאינו יתגעשו ויתהוללו בעלילת הדם. עינם תחזה תהפוכות ולשונם תדבק רמיה, ואם שבע יראו ויבושו מסברם לא ידעו הכלם.

בעש"ק הגדול שעבר שב אחד מאחינו פה מן הכפרים אשר סבב כל היום לקנות סחורה הבאה לידו, ועם יתר סחורתו הביא בידו סל מכוסה במטפחת אשר בתוכו טלה חלב רך אחד. הטלה געה ופעה בקול תמרורים. ותבוא ותשמע אשה נוצרית אחת ותשער בחכמתה כי ילד נוצרי הוא אשר הביא היהודי מן השלל לשחטו למשוח בדמו את מצות המצות, ולא התמהמה הצללנית ותרץ ותביא חמשה שוטרים מזוינים, אשר לא שאלו את פי ראש האזרחים כמצוה עליהם, ויצורו על הבית הזה ולא נתנו לאיש לצאת ולבוא, עדי יבואו ויבקרו שוטרים אחרים את כל חדרי החצר חפש מחופש. והבית בית ר' מרדכי שניצר, אשר כבר היה בבית ה' להתפלל תפילת ערבית, ובשובו משם וימצא את ביתו

מוקף המון אדם רב ויאבה לבוא הביתה ולא נתנוהו השוטרים לבוא, ורק אחרי רוב התחינה וההפצרה נעתרו לו לתתו לבוא לביתו והוא יראה להם את מקום הילד. וילך אתם מבית לבית כל שכניו וגרי ביתו וישמעו את קול הטלה ההומה, וגם הנוצריה שמעה ותשמח ותאמר: זה קול הילד אשר שמעתי. ומה מאד כסו פניהם קלון בראותם כי רק טלה רך המתגעגע אחרי אמו, קשור בכרעי המטה, וילכו לדרכם בבושת פנים.

התחשוב, קורא יקר, כי המקרה הזה המעורר שחוק ולצון עשה רושם קצת להשתיק את פה הפולנים אחינו הכותבים עלינו מרורות בשמחת כל לב? לא כן! עוד העיד אחד מכתבי־העת הפולנים בקראקא וקורייר קראקובסקי שמו, וימהר לשמח את קוראיו כי היהודים באושפיצין הכינו את עצמם לטבוח נער נוצרי לכבוד חג המצות. אך ידי שוטרים חרוצים קדמו פניהם ויעצרו אותם מבוא בדמים, ויספר להם מעשה שהיה, ומי יכחישנו? ומי יגזור סגירה או שריפה על מכתבו העתי, כאשר רגילים לעשות למכ"ע ממליצי ישראל בשלחם אצבע וידברו און על דעקערט ויפגעו בכבודו? יתן בעפר פיהו, אולי יש תקוה.

הלוי

גליון 15, ד' אייר תרנ"ד (10 מאי 1894)

*

(ב"המגיד", קראקא)

אושפיצין, 26 מרץ 1896.

כמנהג ישראל סבא להורות את העם לפני חג חרותנו את דרכי ה' ותורתו נשא כבוד רבנו הה"ג א. א. שנור נ"י בביהכנ"ס דרשה נחמדה מענינא דיומא, אשר התפלאו על עוצם עמקותה ותשואות חן לו הביעו. הדורש נגע גם בתועבות האנטישמיות, והרים על נס את התנועה הציונית־דתית שהתפשטה בין בני ישראל בגולה, ובפרט בין אחינו הנאורים, אחרי הווכחם לדעת כי הגלות לא תביא מזור ותרופה להם, ורק מציון תיושע יהודה וישראל תשכון לבטח. מי יתן וירבו כמותו בישראל, ובפרט בארצנו אשר יחסרו בה רבנים היודעים מצב עמם מבית ומחוץ ומשתדלים להטיבו.

יעקב זאב סאבעל

אושפיצין, 3 דצמבר 1896.

בחקרי ודרשי היטב על אודות הרבנים שהרביצו בעירנו תורה, ידעתי ומצאתי את הרב הג"מ יצחק אייזיק בראשונה, ומצבתו היא היותר עתיקה בעירנו. וזה נוסחה: "כתר תורה. ויצא יצחק — יציאת הצדיק עושה רושם, פנה זיוו והדרו הוא כבוד הרב המאה"ג מ' יצחק אייזיק בן מו"ה יואב זצ"ל אבד"ק אושפצין. חבל על דאבדין. אבדה מרגניתא גזרת הספיר, מרביץ חכמה ומוסר ה' מחזיק בתומות, ויאסף אל עמיו זקן ושבע ימים בן ע' שנה, ויקבר בש"ט ב' אדר ראשון תקמ"ג לפ"ק".

הרב הג"מ יצחק אייזיק היה — כפי הודעת חתנו בהקדמתו לספר "שערי תורה" — נאמן ארבע ארצות במדינת פולין רבות בשנים, והניח אחריו ברכה בכתיבת ידו חידושי תורה, ואפס מהם תראה בהקדמת הספר "שערי בינה" (וינה תקנ"ב), והגאון הנודע בשם מ' ירמיהו האבד"ק מאטרסדורף הוא בנו.

שוחר תושיה

אושפיצין, 2 ספטמבר 1897.

היום, כד באב התרנ"ז, עברה פה ארחת יהודים מעיר קשאנוב במספר שתים עשר נפשות, אנשים ונשים, זקנים וצעירים הנוסעים ציונה, וביניהם היו עשירים אשר לאל ידם להחיות את נפשם בלי עזר ותמיכה, ומגמת פניהם אך לרצות את אבניה ולחונן את עפרה. יתן ה' ויגיעו למחוז חפצם.

יעקב זאב סאבעל

אושפיצין, 23 יוני 1898.

בערים אושפיצין, דוקלא, קורטשין, ווליטשקה הוצבו אנשי חיל מזוינים על המשמר נגד פרעות ושוד ביהודים. כאשר עברו שמה אנשי החיל הלכו המתקוממים אחריהם וישרפו בית יהודי שמצאו על הדרך בטורושובקה.

אושפיצין, 14 יוני 1900.

באושפיצין שרתה נערה נוצרית אצל היהודי גרוס. בסיבת איזה מחלה שדבקה בה עזבה את פקודתה ולא נודע מקומה. ויש לשער שנכנסה לאיזה בית־חולים. בשבוע שעבר קצר איש מעט עשבים תחת גדר בית־הקברות אשר ליהודים, ובהיות העשב שם גבוה מאד נראה המקום כקבר פתוח. מיד התפשטה השמועה בעיר, כי היהודים רצחו את הנערה ויקברוה בשעת קבורתה ועתה הוציאוה השומרים ויביאוה לחדר המתים אשר בבית־הקברות הנוצרי. שומר המתים הבטיח כי אין כל מת בחדר ולא הניחם להיכנס. אז גברה חמת ההמון ויסיעו את מסגרות החלון אשר בחדר המתים, פנה בשצף קצף אל היהודים אשר בעיר והזהירום כי יהרסו בתיהם אם לא יוציאו אליהם את גוית הנרצחה. השוטרים עמלו להפיץ את ההמון הזועף ופחד היהודים גדול מאד.

אושפיצין, 12 יולי 1900.

קוראינו יזכרו כי באושפיצין העלילו צוררינו על היהודים לעילת־דם בגלל נערה נוצרית שנעלמה לפני הפסח ועדים העידו שראו כאשר הביאוה היהודים לבית קבורתם לקבורה, וכל עמל השוטרים היה עד כה לשוא. והנה נמצאה הנערה ע"י השוטרים הפרוסים ביאסט בגבול שלזיה הפרוסית, כי הלכה שמה אחר מאהבה, ולשמחת היהודים באושפיצין אין חקר.

*

(ב"המצפה", קראקא)

ש"א גל' 30, כ"ו חשון תרס"ה

עירנו הסמוכה לגבול פרוסיה לא תדע מחסור. יושביה היהודים ממרחק יביאו לחמם והפרנסה מצויה. ועם זאת גם היהדות עומדת בעינה ולא פג טעמה ברוח המערב הנושב בה. על זה עלינו להודות לא באחרונה להרב הגאון האב"ד רבי יהושע פינחס בומבך, שבנה בית נאמן לתורה בקהילתנו. הוא מחזיק פה ישיבה. חמישים תלמידים יושבים לפניו והוא נוטע בלבם תורה ואהבה ליהדות; ובטוחים אנו כי תלמידיו יהיו כסלע איתן ורוח הזמן לא יהדוף אותם מאחוז באמונה בעמם ובדתם, ואנשי עירנו יודעים להוקיר את הרב הנכבד ואת מפעליו והם תומכים בידי תלמידיו ומאכילים ומשקים אותם — תזכר להם זאת לטובה. רבינו לא יתערב בענינים מדיניים, להרבות מחלוקת,

כקצת מבני גילו. הוא יושב על התורה ועל העבודה ועושה מלאכת ה' באמונה. ויש להעיר, כי הוא איננו מזרע רבנים ולא ירש איפוא את משרתו מאבותיו. רק תורתו וחכמתו העלוהו עד הלום. וזה הרבה בדורנו... גם ראשי קהילתנו, וביחוד הנשיא ר' נפתלי בוכנר, יודעים את אשר לפניהם. הם מנהלים את עדתם באמונה וביושר. עתה בנו בית מיוחד לצרכי הקהל ויחסכו בזה סך מסוים בהוצאות. אך אין כלל בלי יוצא ממנו. נרגן הצריך למחלוקת בכדי לדוג במים עכורים, לא יחסר גם פה. גבאי בית־המדרש הגדול חיזקו את בדק הבית ויבנוהו לתלפיות ויפארוהו. והנה זה בא נרגן, יעקב הורנונג שמו, ויבקש עליהם עלילות וילשין עליהם, כי שלחו ידם בכסף הקודש ויגרם חילול השם.

עובר־אורח

ש"א גל' 31, ג' כסלו תרס"ה

בין עמודי "המצפה" גליון 30 התעורר איש עובר־אורח והטיח דברים אשר לא כדת נגד האברך הנגיד מו"ה יעקב הורנונג נ"י. ולמען הסר לזות שפתים מצאנו את עצמנו מחויבים להודיע בקהל עם, כי ר' יעקב הנ"ל הוא איש נכבד ורק את היושר והצדק הוא דורש; ורק חשבון צדק מקופת הקהל הוא מבקש, ולא שם על הגבאים ח"ו שום עלילות דברים איך יכול האורח הזה להבחין בזמן מצער, להתבונן מהנעשה בתהלוכות בית מדרשנו ולכנות את האיש הנכבד הזה בשמות אשר לא נאה לו. הנני לתאר את הדבר כמו שהוא ויראו הקוראים ויווכחו עם מי הצדק. בית המדרש הוא בית ישן נושן; כשלוש מאות שנים כבר עברו עליו ויהי מלא על גדותיו בספרי קודש ואיש לא שם לבו להשגיח על הספרים האלו; ועתה לא נמצא אף חלק עשירי מאשר היה בתחילה. ואם ימצא אחד אשר יכסוף נפשו לתורה, ילך לביהמ"ד השני. ביהמ"ד יכלל בקרבו לערך שלושים מניינים. יוסיף ה' עליהם כהם. וקל להבין כמה יעלו ההכנסות לשנה. ואחרי עבור שלוש שנים ביקשנו מהגבאים לחשוב עם בעלי הבתים ולא נתנו אוזן קשבת לדברינו. ועתה הנשמע כזאת, אשר ישלטו בכסף העדה שלוש שנים בלי שום חשבון? ומה המה העלילות אשר אנו מבקשים? יתנו עדיהן ויצדקו. ואיך יכול עובר־אורח לשפוט על פי צד אחד?

אוהבי האמת

ש"א גל' 35, א' טבת תרס"ה

בשבוע שעבר באו לעירנו יותר ממאה וחמישים איש, פליטי רוסיה, ואיש לא שם לבו להם, לקיים מצות "הכנסת אורחים", עד שקמו אנשי חברת "ציון" בעירנו ויחמלו על הגולים האובדים ויושיעום בצרתם. ביחוד עמלו בדבר האדונים ברנרד פילצר, מ. גלר, ה. וולקן וע. גולדשטיין, ולא נחו עד אשר חלקו את האומללים בין אנשי העיר לאכול סעודת שבת.

ביום א' בשבוע זה קבצו בשבילם מזון וכסף, למען לא יחסר להם היותר נחוץ לפי שעה. תהילה נאוה לה' שלמה גרובר, גבאי חברת "בקור חולים" ששלח את רופא החברה הד"ר שלאנק אל האכסניה שבה נמצאים האורחים הרוסיים, לבקרם ולעזור כל חולה; והוא בעצמו הביא להם יין וענבים, לסעוד לבות החלשים. תהי משכורתם שלמה.

פ. ה.

ש"ג גל' 21, א' סיון תרס"ז

מרפש הקהילות

בווייוודים הקדמונים בפולין ובגנרל־גוברנטורים בזמן הזה ברוסיה המבורכת שלטו בקצת קהילות התקיפים באחיהם, וכפו אותם להיות הדום לרגליהם, הרבו קטטות ומריבות בעיר, ביזו את התורה והדת והשפילו את הרבנות עד עפר, ועשו אותה לכלי נשק להראות תקפם. איזה ר' זאב או ר' דוב היה תקיף העיר באושפיצין. וכאשר התקבל הרב ר' אבלי שנור מאושפיצין לרב אב"ד בטרנוב, הביא התקיף ההוא רב אחר, אמנם גדול בתורה וביראת־שמים, אבל בעיר ההיא איננו ראוי למשרת הרבנות, כי אושפיצין עיר נאורה על גבול שלזיה. אנשיה צריכים לרב, שיודע לא רק את התורה, כי אם שיהיה גם אדם מכובד על הבריות ולא יהיה קטן מכל אנשי העיר בידיעת העולם ובמדעי חול. רב אב"ד שהוא קטן מאנשי העיר בחכמה, הרי הוא מבוזה בעיניהם ולא רק הוא, כי אם כל הדת היהודית בזויה בעיניהם בעבורו, בראותם, כי תופשי התורה ואדירי הדת הם בטלנים ולא מן הישוב. ובני הנעורים לא יוכלו בשום אופן לעשותו למופת להם בדרכיהם, וכה גורם רב כזה ברוב צדקתו ותורתו רק חילול שם שמים וביטול התורה. ור' זאב ההוא הוא לבדו יודע מדוע הביא רב כזה לעיר מודרנית ומתקדמת כאושפיצין וירכיבהו על צוארי אנשי העיר בעל כרחם. תוצאות הדבר מרות מאד. אנשי העיר ישטמו את הרב ויבזוהו בגלוי וחילול השם גדול. קץ בא לשלום העיר. התפילה מתבטלת ובתי התפילה נהפכו לבתי מנזור, אשר המפלגות תנסינה שם את כוחם. שערוריה נעשתה שם בשבת הגדול האחרון, כאשר בא הרב אל ביהכנ"ס לדרוש דרשתו קם שאון בבית ובעמל רב יכול הרב להתחיל את הדרשה. כמעט התחיל עשו רבים מהנאספים דמונסטרציה באמירת קדיש רבנן ולא נתנו לו לסיים. הרב שב לביתו בחרפה. ובזה עוד לא נגמר הדבר. ראש הקהל, כמובן שלא שתק והגיש משפט הרב אל הפרוקורטור והוא האשים את כל מפריעי הדרשה על עוון הפרעת עבודת־אלקים. האנשים עמדו עתה למשפט ויצאו זכאים. הם הודו על מעשיהם, אבל לא הודו במינוי הרב עליהם בעל כרחם ויספרו דברים כהויתם, כי התקיף ר' זאב הביא מכוח עצמו את הרב שלא ברצון הקהל, רב שאיננו עפ"י החוק, כי איננו יודע לא פולנית ולא אשכנזית וגם דבריו ביהודית אינם מובנים. הנחוץ היה להביא את השערוריה גם לערכאות לבזות את היהודות גם לפני זרים?

ש"ג גל' 30, ה' אב תרס"ז

"מקרוב ומרחוק": שריפת נפש

באושפיצין ביקשה נערה יהודית להוסיף מעט שפיריטוס על מכונת השפיריטוס הבוערת והבקבוק התפוצץ והאש אחזה בה. בוערת כולה באש ירדה אל הדיוטה השניה אל הוריה. כאשר ביקשו להצילה נצרבו גם הם. למחרת מתה הנערה ביסורים קשים.

ע. א.

גרוש פושע:

בשבת שעברה בא הסוציאליסט גרוסמן מקראקא לאושפיצין לנאום נאומים. אנשי העיר יצאו לקראתו, לעשות לו כאשר נעשה לו בקשאנוב. אך הוא נזהר והלך לפרבר העיר. מחנה כבד רדף אחריו והוא נאלץ לנאום כמרחק פרסה מן העיר, לשפוך חמתו ולהישבע לנקום.

ע. א.

שנה יא, גליון ו, י' שבט תרע"ד (6.2.1914)

לפני זמן מה נמצא על הגבול בין גליציה, רוסיה ושלזיה, **כתר־מלכים** תחת אילן ישן שהרוח עקר אותו ממקומו. האכרים הביאו את הכתר לקראקא אל המוזיאון, וכאן שמחו הכל, כי אמרו, נמצאה עטרת מלכי פולין שנעלמה. אך חוקר קדמוניות הד"ר ראדזוקובסקי הוכיח, שהוא כתרו של הקיסר הגרמני קרל הרביעי, שחגג חג חתונתו בקראקא ועשה לו כתר חדש, ובשובו לפראג נגנב הכתר בדרך. זה היה בשנת 1363.

*

(בפנקס ועד ארבע ארצות)

למעלה ממאתים שנה התקיים ועד ארבע הארצות, המוסד השופט, המנהג והמחוקק של יהודי פולין, אשר בימי ירידתו התנחמו בו ודרשו עליו "לא יסור שבט מיהודה". תקנות הועד ופסקיו, החלטותיו ומעשיו נרשמו בשעתם על דפי הפנקסים של "ראשי המדינה", "דייני המדינה" וכ', והיו ל"פסקי הלכות ולתקנות קבועות שעל פיהם הורו ומהם למדו. כל הפנקסים האלה אבדו במשך הזמן כאשר אבדו. היה מי ששיער כי נשרפו בידי ראשי הועד עצמם עם ביטולו, מחשש בקורת ממשלתית. אולי נידונו בשעתם לגניזה ולאו דוקא לשריפה ואחר־כך אבדו במסיבות אחרות. בין כך ובין כך ומכל הפנקסים המקוריים של הועד לא נותרו אלא שלושה דפים בלבד. לפני כיובל שנים נמצאו שלושת הדפים האלה בעיר דובנה שבוולין, מקום מושבו של פרנס הועד האחרון, ומשם נשלחו אל שמעון דובנוב והלה מסרם למכון המדעי היהודי (ייוא) בווילנה. כאן ניספו כנראה גם הם בתוך שאר גנזי ישראל, בתוך כל שאר ישראל שבמדינת פולין.

אכן, כמה וכמה תקנות והסכמות, פסקים וכרוזים, אגרות שנשלחו מן הועד ושנשלחו אליו הועתקו בשעתם זעיר פה וזעיר שם והובלעו בספרות הגדולה של אותם הדורות ובפנקסי הקהילות השונות. כמה וכמה תעודות לועזיות בנות זיקה לעד נשתמרו בארכיונים שונים שבפולין ושלזיה הסמוכה. כמה רשומות וידיעות נמצאו מפוזרות על פני הספרות ההסטורית והמשפטית הפולנית. מגמת הספר הזה היא לכנס במידת האפשר את כל הנפוצות האלה מכתבי־היד ומספרי הדפוס, מן העתונות המדעית ומן העתונות הלא־מדעית — מכל מקומות פיזוריהן. התעודות נתונות בספר לפי סדר הזמנים. גופי כתבים שיצאו מידי הועד או נועדו אליו ניתנו באות רגילה, רשומות — באות זעירה. אחר כל תעודה ורשומה באה הערה כללית על מוצאה, מהימנותה, ועל שאר הבעיות הפורמאליות וההיסטוריות הכרוכות בה בכללה. ובשוליים — הערות לפרטים. במדור מיוחד ניתנו במקורן התעודות הלועזיות שתרגומן או תמציתן הובאו לפנים.

במפת "בית ישראל דד' ארצות" ה'תכ"ז — ה'תקכ"ד (1667—1764) נמצאת אושפיצין ממש על קצה מדינת פולין על גבול שלזיה בקרבת קשאנוב בחבל קראקא.

הסכמות דיריד תמוז שפ"ז, סימן קנה

מנהיגי קק"ק רצו להניח בחשבון הוצאות שהוציאו עבור התעוררות בלבול ישן נושן **דאושפיצין**. הרחבנו הדבר עד יריד גרומניץ הסמוך. ואם הארצות לא יהיו ניאותים לקבלם בחשבון יקוב הדין ביריד גרומניץ.

שנת שפ״ח, סימן קס

ביריד גרומניץ ש. ז. עמד הועד לדון בדבר הוצאות הסיימיקים שהקהילות והגלילות רצו להביא בחשבון הארצות ומדינת וואלין התנגדה לכך. וגם בדבר הוצאות העלילה באוישפיצין והוצאות פלאסקארב עיין לעיל סעיף קנג—קנה.

בסעיף קנג מתחיל לדבר על הוצאות הסיימיקים שהיו מקרוב והקהילות והגלילות רצו להניח בחשבון ביריד דהאידנא ומנהיגי מדינות וואלין לא היו נאותים לקבלם בחשבון. הרחבנו הדבר עד יריד גרומניץ הסמוך ואז יפקחו הארצות יצ״ו מזה או יקוב הדין ההר בין מנהיגי ג״א יצ״ו ובין מנהיגי וואלין יצ״ו.

הערה: ההוצאות על סיימיקים (הועדים הגלויים של האצילים בפולין) נועדו ״לעמידה על המשמר, שלא יעלו ח״ו דבר חדש, ולתקן כל מה דאפשר לתקן, ושלוחי הועד שיצאו, לכבד אותם באיזה מתנה ולבקש מהם שיעמדו לאוהבים לנו על הועד״ (פמ״ל, סעיף קמז).

לוח תאריכים הסטורי באושפיצין

א. כללי

1150 לפי מפת אידריס היתה אז אושפיצין עיר פורחת.

1179 קאזימירש המלך הצדיק (ספראווידליבי) העניק במתנה את אושפיצין עם עוד ארבע ערים בסביבתה בתורת נסיכות למיציסלב ראציבורסקי.

1232 העיר נזכרת בשם אוסואכין, באחד ממקורותיה הראשונים.

1291 מיציסלב השלישי נסיך צ׳ישין ואופולה ונסיך עצמאי ראשון של אושפיצין העניק זכויות לאזרחי העיר וכונן בה מחסן מלח ומרעה.

1313—1316 אחרי מות האחרון נפלה הנסיכות בירושה לידי הבן ולאדיסלב.

1322—1326 יאן, בנו של הנ״ל, קיבל לידיו את השלטון בנסיכות.

1327 נסיכי שלזיה־עילית הכירו בתלותם במלך צ׳כיה יאן לוקסמבורצ׳יק שאישר זכות ירושה של נסיכות אושפיצין לקאזימיר צ׳ישינסקי, וכה נפרדה הנסיכות מפולין והצטרפה לשלזיה.

1372 מותו של יאן, ובמקומו בא בנו היחיד יאן השני.

1397 חתימת הסכם בינו לבין ולאדיסלב יאגילו במטרה להפריע למעשי שוד מעבר לגבול.

1406 מת יאן השני חסוך בנים ובצוואה הוריש לאשתו יאדוויגה את זאטור והסביבה עם עוד מקומות, ואושפיצין עברה לידי הבישוף הצ׳ישיני פשימיסלב הראשון.

1407 אחרי מות פשימיסלב עברה אושפיצין לידי בנו פשימישל הבלתי מבוגר ועד שנת התבגרותו ניהל דודו בולסלב מצ׳ישין את הנסיכות.

1433 עם מות פשימיסלב עברה הירושה לשלושת בניו: וצלב, פשימישל ויאן.

1442 עם חלוקת הירושה ביניהם עברה נסיכות אושפיצין לידי יאן.

1453 מצור אושפיצין בידי חיילות המפקדים יאן שצ׳קאז׳ ויאן קורופאטווה וכניעת הנסיכות למלך פולין.

1454 אישור הזכויות הקודמות של אושפיצין בידי קזימירש הרביעי וחידושן בידי זיגמונט אוגוסט בשנת 1564.

1470 העיר אושפיצין עלתה באש התבערה שפרצה בה.

1471 בקור המלך קזימירש יאגילונצ׳יק באושפיצין בדרך עברו לפראג עם בנו ולאדיסלב שעמד לקבל את הכתר הצ׳כי, ומאז רבו הענקות זכויות לטובת העלאת העיר.

1497 מות יאן וסיום שושלת נסיכות אושפיצין בעיר.

1504 חוסלה המועצה הכפרית באושפיצין שעד אז עברה בירושה מדור לדור.

1519 המלך העניק לאושפיצין זכיון לשלושה ירידים שנתיים עם שורת פיטורים ממכס ומסים במטרה להסדיר את המסחר במלח.

1539 הענקת זכות לאזרחים לקנות בוויליצ׳קה ולסחור במלח.

1558 הקמת בית־מכס בעיר לגבית מסים על נהרות הוויסלה וסולה.
1563 הוצאת המפה הראשונה של נסיכות אושפיצין בוונציה שהוכנה בידי סטאניסלב פוגוז׳לסק.
1564 ענני שריפה העיבו את שמי העיר וחלק ממנה נהרס עם המנזר הדומיניקני.
1564 20 בפברואר סיפוח נסיכות אושפיצין לפולין תוך הפיכתה לעיר מחוז ובעלת ארמון וסידור מיפקד ראשון בעיר.
1565 הענקת זכיון להקמת מחסן סחורות בעיר, שאישורו חודש גם בשנים 1647 ו־1667.
1569 הענקת זכיון לתושבים לבשל בירה ודיג חפשי בנהר סולה.
1572 הוקם גשר של עץ על הויסלה.
1604 הקמת בית־חולים בעיר.
1630 תיקון הארמון בידי שר המחוז פיוטר קומורובסקי וכוון הסולה לצד אחר שלא יזיק לארמון.
1633 מינוי ועדה בידי הסיים לחקירת הוצאת הכספים שהושקעו בתיקון הארמון.
1652 חובות העיר הגיעו לסך 2000 זהובים.
1660 עריכת מיפקד מטעם שלטון המחוז הקיף את אושפיצין והארמון עם ששה כפרים וחוות.
1655 במלחמת השוודים הושמדה כמעט כל העיר והמיפקד ב־1660 גילה תמונה מעציבה מאד.
1660 מחצית הבתים ריקים מדייריהם ונשארו בעיר רק 6 אומנים, ובשנת 1662 מנתה האוכלוסיה 350—440 נפש בלבד.
1667 לשם תיקון הארמון מחדש החליט הסיים להטיל מס על הדייג בנהר הויסלה ליד בז׳וסקוביץ.
1736 הסיים פקד לתקן מחדש את הארמון אחרי שגבו מס שלושים שנה בלי לעשות תקונים והארמון נעשה רעוע עוד יותר.
1765 בתיאור המיפקד בא תיאור הארמון על מצבו המוזנח והכושל.
1771 מינוי פיוטר מאלאחובסקי שר המחוז של פשדבורש על אושפיצין.
1773 אושפיצין עם גליציה עברו לרשות אוסטריה.
1800 אושפיצין נכבשה שוב בידי השלטון האוסטרי.
1813 שטפון הנהר סולה פגע בהרבה בחומת הארמון.
1818 הוכרז על נסיכות זאטור ואושפיצין כמשתייכת לשלטון גרמניה בתורת חלק מצ׳כיה, ובוטירק בתנאי השלום הפרוסי בשנת 1866.
1851 אוכלוסיית העיר 2453 נפש.
1856 פתיחת תחנת־רכבת למסילת־הברזל אושפיצין־דזידזיץ, אושפיצין־טשיבין.
1863 העיר מנתה 2792 נפש.
1863 בתבערה גדולה הושמדה הכנסיה, בית העיריה ו־130 בתים.
1866 במלחמת פרוסיה עם אוסטריה פרצו הפרוסים ב־27 ביוני את הגבול וכבשו את תחנת הרכבת בעיר, ואחרי כמה תגרות נדחפו חזרה מעבר לגבול.
1884 פתיחת קו הרכבת אושפיצין—קראקא עם תחנה בעיר.
1897 פתיחת קו הרכבת אושפיצין־קאטוביץ.
1900 הענקת השלטון האוסטרי לאושפיצין זכיון ל־12 ירידים בשנה.

1900 האוכלוסיה הכללית בעיר 2118 נפש ו־295 בתים של עץ.
1914 על הגבול ליד אושפיצין נמצא תחת אילן ישן כתר־מלכות של הקיסר הגרמני קרל הרביעי שנגנב ממנו בדרכו לפראג, ונמסר למוזיאון בקראקא.
1918 התמוטטות המונרכיה האוסטרית בנובמבר והקמת מדינת פולין העצמאית.
1939 האוכלוסיה באושפיצין מנתה 12.000 נפש.
1939 3 לספטמבר כיבוש העיר בידי הנאצים הגרמנים.
1940 הפיכת העיר והסביבה לאחד ממחנות ההשמדה האיומים ביותר.
1945 ינואר שחרור אושפיצין בידי צבאות הרוסים.
1947 14 לאפריל נתלה לפני שער המחנה באושפיצין רודולף הס ראש הטבחים עם עוד 23 פקידים.
1947 14 ביוני נפתח באושפיצין "מוזיאון הטבח הבינלאומי" ובו ביתן יהודי מיוחד.

ב. יהודי

1453 אחרי תעמולת־הזוועה של הכומר המרצח קאפיסטראנו באשכנז נגד ה"כופרים" היהודים החלו הללו להגר גם לאושפיצין, ושילמו מס כניסה בעברם דרך הגשר על הסולה.
1563 המלך זיגמונט אוגוסט הגביל את הגדלת אוכלוסיית היהודים בעיר ואסר עליהם לבנות ולקנות בתים בככר השוק.
1564 במיפקד שנערך מדובר על היהודים באושפיצין ששילמו מסים שונים.
1564 לפי המיפקד היה אז בזאטור יהודי אחד ששילם מס גלגולת, מלבד יהודים שלא שילמו.
1581 ברשימת משלמי מסים באושפיצין נמצאת חנונית יהודיה אחת בין 113 אומנים.
1627 שפ"ז עלילת הפולנים נגד היהודים באושפיצין שנסתיים בהתערבות דד"א ומתן שילומים.
1667—1764 תכ"ז—תקכ"ד במפת "בית ישראל דד' ארצות" נמצאת אושפיצין בקצה מדינת פולין.
1756 יהודי ממיר דתו לנצרות בחוצ'ניה הסמוכה לאושפיצין.
1765 לפי המיפקד שנערך באושפיצין ישבו בה 133 נפשות יהודים.
1776 בנסיכות אושפיצין וזאטור התישבו 8 משפחות יהודים שהתפרנסו מחקלאות.
1783 תקמ"ג פטירת רבי יצחק אייזיק לנדוי אב"ד באושפיצין ונאמן דדא"א, בן שבעים במותו.
1785 עריכת תקנון יהודי.
1793 פטירת רבי יחזקאל לנדוי מפראג שבספרו "נודע ביהודה" נמצאת תשובה לראב"ד דאושפיצין (בחלק י"ד מה"ק סימן סו).
1863 בתבערה הגדולה שהיתה בעיר עלו באש שתי בתי־הכנסיות.
1838 כ' כסליו תקצ"ח פטירת הצדיק רבי בריש פרומר מחבר ספר "דברי צדיקים".
1849 ג' ניסן תר"ט פטירת רבי משה יעקב שארף ראב"ד באושפיצין מחבר ספר "דרכי יושר".
1880 תר"מ הרב אבא'לה שנור הוכתר כראב"ד בעיר במקום רבי שלמה הצדיק מבובוב שעבר לוישניצה.

1880 9 יולי נוסדה בעיר חברת "מחזיקי הדת" בנשיאות חיים שנקר.

1881 דליקה גדולה שרפה את הכנסיה וכארבעים בתים ומאות נפשות יהודים נשארו ללא קורת גג.

1882 מת החכם המלומד אפרים ישראל בליכר רב באושפיצין ב־1856, מחבר ספרים ומחנך.

1886 באושפיצין אוכלוסייה בת 5054 נפש, ובה 2535 יהודים.

1890 העיר מנתה 5414 נפש, ובזה 3063 יהודים.

1899 תרנ"ט במקום ר' אבא שנור שעבר לטארנוב נתמנה ר' יהושע פנחס בומבך מחבר "אהל יהושע".

1900 יוני: עלילת־דם על היהודים באושפיצין שרצחו נערה נוצרית שאחרי כמה ימים נמצאה חיה.

1901 יסוד אגודה ציונית באושפיצין, כסניף להתאחדות "ציון" ופתיחת ספריה על־יד־ה.

1910 לפי המפקד האוסטרי האחרון ישבו באושפיצין כ־3.000 יהודים.

1913 מטעם ציוני אושפיצין נשלח לקונגרס הציוני כציר הד"ר ש. פילצר.

1917 ישיבת רבי שלמה הצדיק מסאסוב באושפיצין שהפכה למרכז חסידי סאסוב.

1918 עם הכרזת פולין לעצמאית ניסו פורעים לאומיים לערוך פרעות ביהודי אושפיצין שהגנו על עצמם ומנעו פרעות בעיר.

1921 תוצאות המפקד בעיר: 490 בתי־דירה ו־12.187 תושבים, ובזה 4950 יהודים, 40.3% מכלל התושבים.

1923 יסוד צעירי־מזרחי בראשית תרפ"ד עם שיעורי־ערב לעברית, תנ"ך וגמרא.

1924 יסוד אגודת נשים "ויצו" בעיר.

1939 אוכלוסיית העיר כ־12.000, ובה כ־7.000 יהודים.

1939 3 לספטמבר נכנסו חיילות הנאצים הגרמנים לעיר. מיד ביום הראשון רצחו 8 יהודים.

1939 20 ספטמבר העלו הנאצים באש את בית־הכנסת עם 40 ספרי־תורה, והכל נשרף.

1940 באביב החלו בהקמת המחנה האושפיצינאי, ב־15 יוני הגיע המשלוח הראשון של אסירים פוליטיים מפולין.

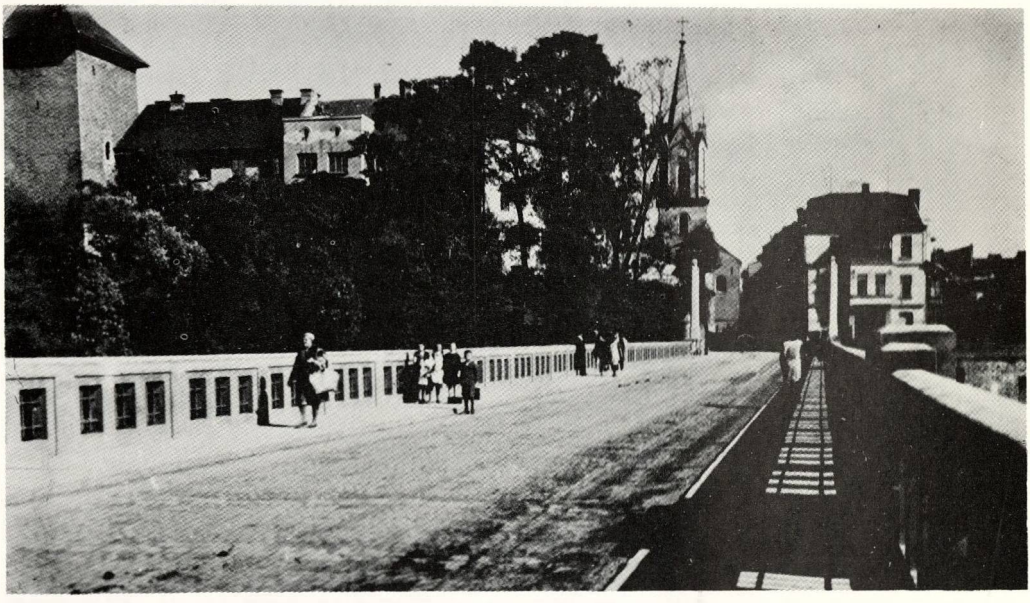
1941 25 אפריל גירשו הנאצים את כל האוכלוסייה היהודית מאושביץ לסוסנוביץ ולבנדין.

1945 בינואר שחרור העיר בידי צבאות רוסיה.

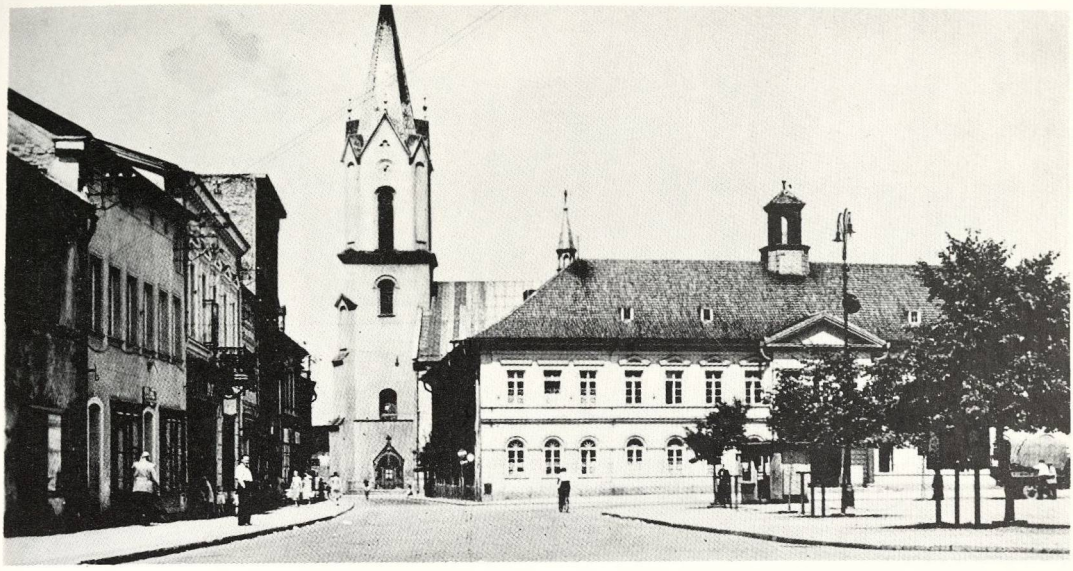
1945 מאי: ישיבת "הועדה הראשית הממלכתית לחקר פשעי הגרמנים בפולין" באושפיצין.

ככר העיריה (צילום משנת 1907)
Town Square (Photo from 1907)

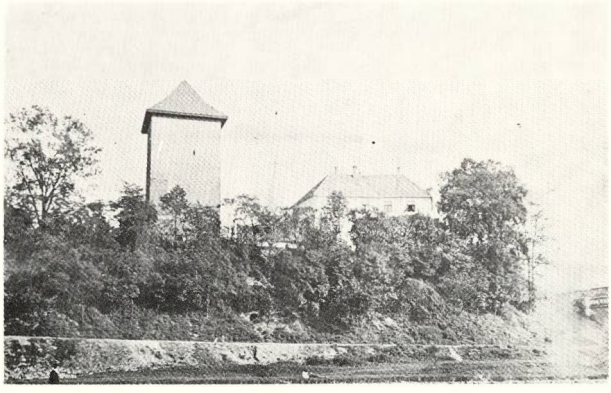
הגשר על נהר "סולה"
The Bridge on "Sola" River

↑ פנת הככר ורחוב קוליובה

המצודה והארמון ←

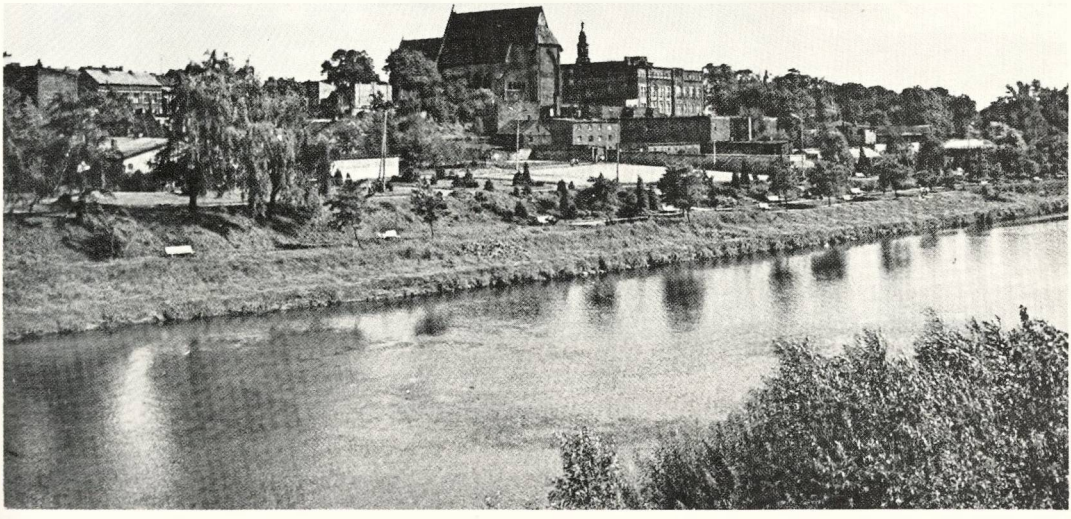
על גדות ה"סולה" ↓

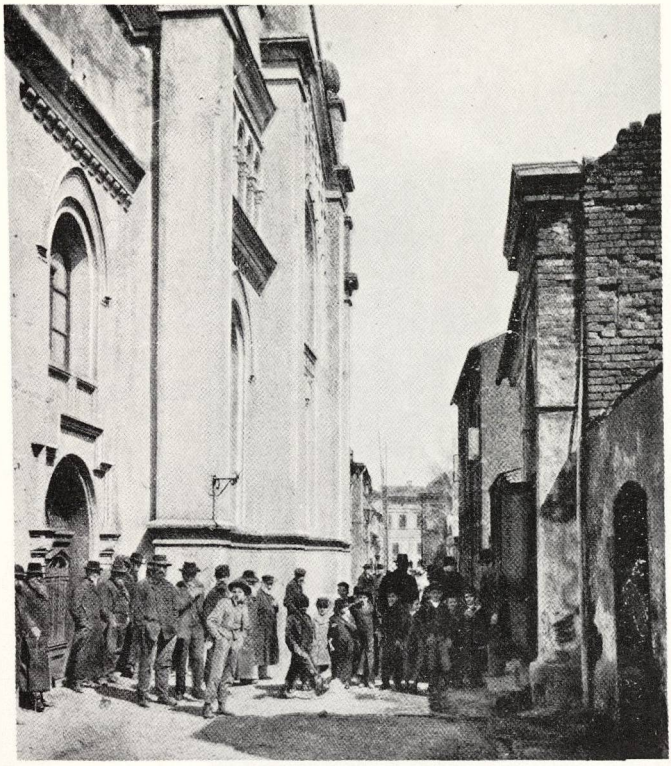

↑ Corner of the Square and Koleyova Street

The Tower and the Palace →

On "River Sola" Sides ↓

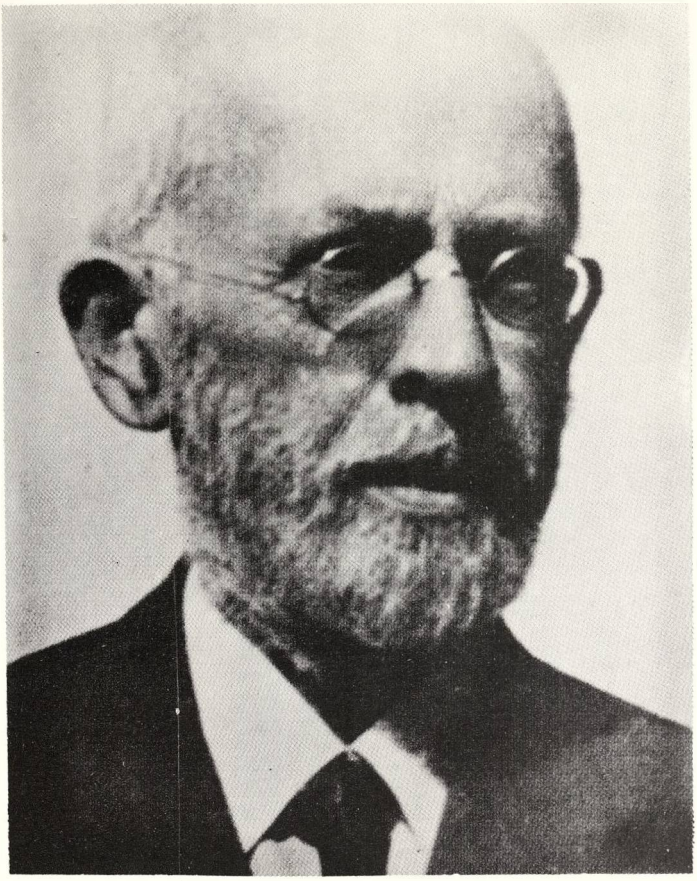
הרחוב היהודי ובית הכנסת הגדול

The Jewish Street and the Great Synagogue

הרב ר' אליהו בומבך, ראש העיר, ראש הקהילה וקציני צבא
מקבלים מצעד צבאי (29.11.1932)

Rav Eliyahu Bombach, the Mayor, the Congregation President,
and Army Officers at an Army March, on 29.11.1932

ר' יוסף שנקר ז"ל (תמונה משנת 1941)

Mr. Yossef Shenker (Photo from 1941)

אליעזר־ליאו שנקר עם בתו לושיא בקונגרס הציוני, ירושלים 1961

Mr. E. Leo Shenker and Daughter Lusha,
at the Zionist Congress, Jerusalem, 1961

אליעזר שנקר

אושפיצין – עיירה יהודית

מוקדש לזכרו של אבי ר׳ יוסף
בן ר׳ יצחק, בן ר׳ חיים שנקר
נספה במחנה ברגן־בלזן.

אבנים מספרות

שובי לאושפיצין

ביוני 1945 חזרתי עם אשתי, ילדי ואשת אבי ז"ל לעיירת מולדתי אושפיצין. חזרנו כקבצנים מהדרג הנמוך ביותר, מצומקים, רעבים, קרועים ובלויים וללא פרוטה לפרטה. כך עמדנו בתחנת הרכבת של עיר מולדתי מבלי כל אפשרות להכירה. בנין התחנה הוארך, הסידורים הפנימיים שונו ונוספו מסילות ברזל. רק אחרי שיצאנו מהתחנה והכרנו את מלון "זאטור" נוכחנו שאכן ירדנו באושפיצין.

בתחנה לא ראינו שום פנים מוכרות, לעומת זאת היתה מלאה חיילים סובייטים שיכורים ורועשים. בינתיים הגיע אכר עם כרכרתו והחליט לקחת אותנו העירה, היה זה דבר בעתו מכוון שאשת אבי לא יכלה ללכת ובקושי הורדנוה מהרכבת.

האכר הוריד אותי לפי הכתובת שמסרתי, יגלונסקה 41. עמדנו על מדרכת חוילתי ממנה ברחתי בתחילת שנת 1940 ואליה לא ניתן לנו להכנס, המיליציה שכנה בה באותה עת. מפקד התחנה העביר אותנו לחוילת אבי השוכנת ממול, ושיכן אותנו בחדר קטן אחד בקומה השניה. חוילה זו שימשה בתקופת הגרמנים כבית חולים לפולקסדויטשן, מפקדה צבאית גרמנית וארבייטס־אמט לחילופין.

למחרת לפנות בוקר ירדתי להתרחץ בנהר ה"סולה". משני עברי הנהר לא נראתה נפש חיה. ובלי רצון צפו הזכרונות, כאשר בשעות הערב הנהר וגדותיו היו מלאים מתרחצים יהודים. למען האמת, גם אז הייתי פוגש בשעות הבוקר המוקדמות רק מתי מעט חובבי רחצה, ביניהם ד"ר משה גולדברג, אשר חוט של ידידות וסימפטיה קשר ביניהו. היה זה זקן התנועה הציונית באושפיצין. השתייך אמנם לציונים כלליים, אבל כל פלגי הציונים בעיר הכירו בו כמנהיג ואידיאולוג. היה זה איש בעל ידע רב, צנוע וטוב לב. פעם ציירתי את ילדיו בגינתם בגבעת "ביאליק", אשר סודרה על ידי כל בני המשפחה בצורת מדרגות. אשתו גם היא סימפטית ותרבותית, בת למשפחה מכובדת מסטאניסלאב. שם גם נספו בתוך ביתם עם פרוץ המלחמה.

בלי משים עברו עיני אל הגבעה שעליה עמד ביתו של ד"ר גולדברג אשר נמכר אחרי כן לקורנהייזר. בשחותי בנהר עטף אותי רגש מוזר אשר אינו עוזב אותי עד היום הזה. כאילו חזרתי מעולמות אחרים אחרי מאות שנות שינה עמוקה לאדמה כה מוכרת לי ואשר בחלוף העתים נשארה בלי אנשים מוכרים לי ובלי קרובים וידידים, רק הבתים והנוף נשארו כפי שהיו.

מהנהר ראיתי את נוף העירה: מרחוק — גשר הבטון ומעליו מצודת הפיאסטים על מגדלו, אשר אחרי מלחמת העולם הראשונה כוסה בגגון על ידי בעליו דאז אמיל הברפלד, עם הבנין אשר שופץ לפני המלחמה ושוכנו בו משרדי האזור (סטרוסטה). לפניו בנין עצום של מנזר הסלזיאנים. מתחתם שארית בנין הקהילה ודודי הקיטור של המקוה. מעליה קרחת, מקום שבו עמד בית הכנסת הגדול אשר נשרף בחורף בשנת 1939/40 אחרי כניסת הגרמנים לעיר. קרוב יותר — הבנין החדש של "קאסה אושצ'נדנושצ'י".

אשר נבנה קרוב לפרוץ המלחמה, ובו היה גר ד"ר רייך, סגן ראש העיר היהודי האחרון באושפיצין וידיד אבי. יותר קרוב אלי — בנין הדואר ולידו הבית של מהל, אשר זכרונות ילדות קושרים אותי אליו ואשר בו גרו כל כך הרבה משפחות יהודיות. לידו בנין בית המשפט שהיה שייך לידיד אבי שמואל ווינברגר שנפטר לפני פרוץ המלחמה. אחריו בנינו של משה גרינבוים, סיטונאי הקמח. מכאן, ממרומי הגבעה, נשקפת החוילה של אבי ז"ל. במורד הגבעה — טחנת־מים, שהפכה בנין מגורים. כמה זכרונות מראשית נעורי קושרים אותי לחוילה זו אשר אמי קנתה בזמנה מאלמנתו של הנוטריון נובק! הלאה מזה — העצים והשיחים של ה"פלנטים" אשר החזקתם עלו לעיריה הון תועפות עקב שטפונות הסולה, שהשחיתו אותם.

בדרכי חזרה מן ה"סולה" ראיתי את שרידי מגרש הכדורגל אשר פה ושם נראו עוד שאריות ספסלי הביטון. פה ושם רעו פרות ועזים שכירסמו את גזעי העצים.

בשובי הביתה מצאתי עוד בני משפחתי ישנים. הודיתי לאל על אשר עלה בידי להצילם על אף כל התלאות והסכנות אשר ארבו לנו, והצלחנו להשאר בחיים. כאב איום עטפני בזכרי כי מכל המשפחה הרחבה לא נותר איש, אלא אני ומשפחתי בלבד. אז נזכרתי במקרה מוזר אשר קרני בתחילת המלחמה, בעת שהרבי מגור עבר בעיירתנו, בנסעו לארץ ישראל. היה זה באוקטובר 1939. יו"ר היודנראט בקראקוב, ביברשטין, הודיע לי בטלפון, כי הרבי מגור ומקורביו עומדים לעבור את אושפיצין ברכבת וביקשני להמציא להם משהו חם, כי בקראקוב לא נתנו לגשת לקרונם.

נסענו לתחנת הרכבת יחד עם אנשי הקהילה אהרון זילביגר, אברהם יאכצל, מיכאל סנדל, אברהם גרוס ויצחק הוטרר, לקחנו עמנו טרמוסים עם תה חם ודברי־מאפה. בקרון של מחלקה שניה מבודד לגמרי נסע הרבי, משפחתו ומקורביו ורופאו הפרטי. הקרון היה שמור ע"י אנשי הגסטאפו. הרשו לנו לגשת לקרון בכדי להשקות את הנוסעים ולחלק להם את המאפה. הייתי טרוד בחלוקת המאפה בעת שהרבי נמוך הקומה, איש שיבה במגבעת רחבה וגבוהה, עמד על יד חלון הקרון ונפרד מכל היהודים. הוא קרא לי, לקח את ידי בשתי כפותיו ואיחל לי: "אתה, אשתך וילדיך שתשארו בחיים, ותעברו בהצלחה את המלחמה".

הרכבת זזה, הרבי נסע ואנו עמדנו והסתכלנו על הרכבת המתרחקת אל החופש. לפי הוראות אנשי המסילה היה עלינו לעזוב את התחנה.

בדרך חזרה מתחנת הרכבת, דוממים ועצובים, שמעתי רחשת מלווי: "הרבי לא איחל לנו דבר, אותך ברך ומאתנו רק נפרד!". ואני התפלאתי מדוע הרבי בעת ברכתו אמר "אתה, אשתך וילדיך", ולא "אתה ומשפחתך", פשוט וטבעי יותר.

כעת בשובי מהנהר, הבנתי את אשר חזה לדאבון לבי, הרבי מגור. וכשדמעות יורדות מעיני תוהה אני: האם ברכה זו היא כאילו ברכה בתוך קללה? ואולי, הרבי בעת ההיא התחנן על נפשותינו לפני בורא עולם ופדה אותנו בבירכתו. נזכרתי באריה, בן אחותי סאלה, אשר היה לי כבן והיה אתי כל המלחמה במחנה ברגן־בלזן, ובליל השחרור מת בעת שישן בקרון הרכבת שהעבירה אותנו מן המחנה אל החופש.

אריה לא זכה לראות את סיום המלחמה. אבי מת מרעב חודש אחד לפני סיום

המלחמה. אחותי ליבה נמסרה לגרמנים בוויליצ'קה בשנת 1942 ע"י פולניה, אצלה התחבאה בכפר, הובילו אותה יחד עם שתי בנותיה הנחמדות לבית הקברות ושם ירו קודם בשתי בנותיה ורק אחר כך גם בה, באחותי היקרה ליבקה הופשטטר. באחי מנדל ירו בדרך מבית הסוהר בוישניצה לבוכניה, בשנת 1942. את אשתו ושני ילדיו העבירו מזלושיץ לבלזץ. יצחק, בנו השני של אחותי סאלה, נלקח ממני יחד עם חותנתי לטרנספורט בטארנוב. גיסי זלמן פרנקל, בעלה לשעבר של אחותי סאלה, ניספה יחד עם אשתו השניה וילדיהם בקראקוב. כל זה קרה בשנת 1942.

על אף כל התלאות שעברו עלינו בגטו, בבתי הסוהר, בבונקרים, ביערות ובמחנה הריכוז ברגן בלזן, נשארנו בחיים בחסדי האל, אני אשתי וילדי. אולם, לדאבון הלב — יחידים מכל המשפחה.

במשך כל זמן המלחמה היתה לי הרגשה פנימית שנעבור את המלחמה בשלום, והרגשה זו נתנה לי את העוז להחלטות מהירות וגורליות.

תמיד היינו כחיות נרדפות. בכל מקום שבאנו הרגשתי את הסכנות האורבות לחיינו. לא שכבתי לישון אלא כשבונקר בקרבתי או מקום מחבוא ביער מיועד מראש. תמיד היו בידינו רשיונות־מעבר מוכנים מראש ובבגדינו היו טמונים תמיד כספים בהסתר. באופן מופלא הובילה דרכי תמיד לעיירות שתוכננו בהן חטיפות וגירושים. הכרתי כבר את הסימפטומים לכך והזהרתי אנשים איפה שרק יכולתי. למרות זאת לא פעם הייתי בסכנה, ירו אחרי, נאסרתי, היינו בטרנספורטים, גילו אותנו בבונקרים, הרגו את אלו שהיו אתנו, ואותנו שמר השם והצילנו תמיד ברגע האחרון.

דרכי השניה אחרי שובי הביתה היתה לבית הקברות, לעלות על קבר אמי. החומה הנושנה מסביבו נעלמה ואיננה, ובמקום קבר אמי מצאתי בור ענקי שנוצר מהפצצה מהאויר. כאב איום עטפני על אשר אף פעם לא אוכל לעלות עוד לקבר אמי היקרה. המון מצבות, במיוחד כל אלו העשויות שיש, נעלמו ויתרם נזרקו ארצה, בחלקם קבורים מתחת לעשב. חפרתי ומצאתי שברי מצבות של אבי־סבי ר' חיים שנקר ושל אשתו ליבאלה ובת סבתי מרים מאלי הולנדר.

התישבתי על הארץ ולנגד עיני, כמו בסרט, עלו הזכרונות על משפחתי. ישבתי נשען על שאריות חומות אוהלו של רבי יעקלי. הסתכלתי על שברי מצבות קדמונינו. נזכרתי בסיפורי האגדות המשפחתיות שהיתה מספרת סבתי מרים מאלי מימים קדומים והרגשתי באיזושהי חובה שקשה לי לציירה. פתאום הרגשתי שאדמה זו אשר עליה אני יושב אדמת קודש היא. התעוררתי והסתכלתי סביבי וכל התמונה הזאת נסכה בי מציאות ללא תוחלת ועתיד ללא תקוה. הרגשתי האשמת האנושות ע"י המתים אשר גם את מנוחתם הפרו בצורה ברברית. אמרתי בלבי יש לגדר את המקום הקדוש הזה. שאלתי את עצמי האם זה כדאי? וחשבתי שעל כל אחד מוטל לעשות את שלו ולעתיד ידאגו אחרים.

עצוב ומדוכא הלכתי לעיריה להירשם. ראיתי מדרכות ממצבות אשר נלקחו מבית הקברות. ב"בית אנוך" לשעבר, אליו הועברה העיריה עוד בימי הגרמנים ראיתי מדרגות עשויות ממצבות של יהודים. כשיצאתי מהעיריה ראיתי ערמות־ערמות של מצבות

במקום שפעם עמד בית הכנסת הגדול. ירדתי לנהר, שם הראו לי מצבות טעונות על רפסודות שהכינו הנאצים למשלוח לגרמניה.

אמרתי בלבי מחובתי להעביר את כל המצבות האלו לבית הקברות ולגדרו מחדש.

חלפו חודשיים מיום עזיבת הגרמנים, והפולנים החלו להשלים את מלאכת ההשמד ביהודים החוזרים מהמחנות. צעיר יהודי עם אמו ואחותו שחזרו מהמחנה פתחו מחדש את חנות המכולת בברז׳עשץ. התפלאתי איך אינו מפחד לגור לבדו בכפר. צחק לי ואמר שהפולנים אוהבים אותו מאד ויש לו הרבה ידידים בכפר. התראתי בו שעליו לסגור טוב את דלתות ביתו בלילות. באחד הלילות התנפלו הפולנים על ביתם והרגום. היה עלי לשלוח את סוסי בכדי להביא את גופותיהם לקבר ישראל. כך החל בית הקברות היהודי למלא מחדש את תפקידו...

בעזרתו הפעילה של הישק קיניריך הצלחנו לבנות מחדש את הקיר מסביב לבית הקברות ולשקמו. הקדשנו לכך הרבה זמן ומאמץ. אחרי זמן קצר הרסו, לדאבוננו, פרחחים פולנים את המצבות ששקמנו וניפצו אותן בפטישים. עוד לא עברה שנה והעיריה התחילה לדון אם בית הקברות עודנו בשימוש או שאפשר להפקיעו ולחלקו למגרשי בניה.

בית הקברות היהודי עודנו קיים!

נתנו את דעתנו על מקום תפילה. שיפצתי את מה שנשאר מ״חברה משניות״. קשה היה לאסוף ״מנין״, אבל בכל זאת שוב התפללו בשבתות בבית כנסת באושפיצין על אף שפרחחים זרקו אבנים וניפצו את שמשות בית הכנסת בעת התפילה. כך נראתה החזרה לאושפיצין.

שוב באו ידיעות על הוצאת יהודים מרכבות והריגתם, על הריגת יהודים שברחו דרך ההרים לצ׳כיה, על הפוגרום בקיעלץ. כן קיבלתי דרישות אנונימיות לשלם כופר, שהיו קשורות באיומי מות.

היהודים החלו לנדוד מערבה, שם רוכזו במחנות פליטים. רעל השנאה שנזרע ע״י הגרמנים הגביר את האנטישמיות בפולין. הפולנים ראו בכל יהודי שחזר איום להחזרת רכוש גזול. יהודים מכרו את רכושם בלא מחיר והחלו לנדוד למרחקים. אולם יהיה זה עוול להאשים את כל הפולנים, היו גם כאלו שהצילו יהודים ללא תמורה. גם אותי הציל פולני בברחי מויליצקה והחביא אותי ביער.

נזכרתי בסיפורים על קורות משפחתנו מימי קדם, כאשר אבות אבותי עזבו בשנת 1519 את רגנסבורג בגרמניה ללכת לפולין. בפברואר אותה שנה, כשהחורף בעיצומו, באה הוראת גירוש כל היהודים מרגנסבורג. ה״ה עליהם, לפי פקודה, להרוס את בית הכנסת במו ידיהם. ומיד אחרי גירושם נהרס בית הקברות ו־5000 המצבות של יהודים נוצלו כחומר בניה לבתי העיר. כאן כן עתה קהילה יהודית מפוארת בעיר מולדתנו נחרבה בידי הגרמנים.

החלטתי להשאר בפולין איפה שהיהודים החלו להתיישב עוד במאה העשירית. מובן שהיו לי ספקות. תמיד עמדו לפני עיני הרדיפות והפוגרומים בפולין. אולם נתתי דעתי גם על התרומה הרבה שתרמה היהדות הפולנית בכל שטחי החיים של עם ישראל

בגולה — הכלכלה, התרבות והדת, ובעיקר — בטיפוח הרעיון והתקווה של שיבת העם לארצו ולמולדתו. האם מותר לנו להפקיר בידי הפולנים את שארית נכסי התרבות והדת של יהודי פולין, המעט שנשאר לפליטה מידיהם הטמאות של הנאצים הארורים?

בבית הכנסת המהולל של ר' איציק ר' יעקל'ס בקראקוב תלו צלב שחור ענקי. בית הכנסת ברחוב שפיטלנה נהפך לכנסיה יוונית־קתולית. בבית הקברות ברחוב שירוקה נותצו המצבות של הרבנים והגאונים. מפעם לפעם הופיעו ילדים יהודים שנמסרו לפולנים, והיה צורך לפדותם. לעתים קרובות הביאו הפולנים ספרי תורה שהיה עלינו לפדותם. ועוד ועוד...

אכן — עשר שנים ישבתי בפולין של אחרי המלחמה...

תולדות אושפיצין היהודית ואגדותיה

לפי סיפורי חסידי אושפיצין נוסדה ה"מקוה הישנה" באושפיצין על ידי הבעש"ט בכבודו ובעצמו, כאשר בעת נדודיו הגיע עד אושפיצין וזוהי הסיבה שבאושפיצין נגמרת שרשרת קהילות החסידים בגליציה. מבחינה היסטורית מסופקני אם יש אמת באגדה זו; מכל מקום העברת משפחת שנקר לאושפיצין קשורה בה.

באין חומר היסטורי־מדעי של אושפיצין, ארשה לעצמי, כמבוא לתאור העיר, לרשום את האגדות הקשורות במשפחתי.

סב סבי חיים שנקר היה גר בקשאנוב, שם ניהל בית מסחר לטקסטיל. נשוי היה לאשתו השניה ליבעלע לבית שפירא. אשה גוצה, מאוד תרבותית בתקופה ההיא ומאוד אדוקה. היא היתה לדוגמה לכל נשות משפחתנו. התייחסה לאיש הקבלה ר' נתן שפירא בעל "מגלה עמוקות", חתנו של הבנקאי משה יעקובוביץ שהיה משנת 1647 מראשי הקהילה בקראקוב ונציג ועד ארבע ארצות.

בעת מלחמת הקוזקים ופלישת השוודים לפולין הופיע אבי בתוקף תפקידו בפני טשרניצקי, קרל גוסטב, וירץ, וירטמברג, יז'י רקוטשין ויאן קזימיז' בהשתדלויות מטעם בני עדתו.

אב סבי חיים היה חסיד נלהב של ר' חיים הלברשטם, הרבי מצאנז, אשר השיא הרבה יתומות יהודיות עניות. היתה זאת מטרת חייו הנעלה ביותר והוציא על כך הון עתק. לצורך זה היה עובר בנקודות־ישוב יהודיות, אוסף תרומות ואף לווה כספים.

פעם הגיע גם לקשאנב והתאכסן אצל חסידו חיים שנקר. סבי התיעץ אתו אם לחכור הארנדה באושפיצין. לסבי היו ספקות מכיוון שבעת ההיא אושפיצין היתה עיר מתקדמת. יהודי העיירה הלכו בשבת לבית הכנסת ב"צילינדרים" ולרב העיר היו דעות רפורמיסטיות. הרבי אמר, כנראה, בתקיפות רבה: "הבעש"ט הגיע עד אושפיצין ויסד שם מקוה, מחובתך לעבור לשם ולייסד שם קהילה חסידית".

סבא שמע בקולו וחכר מבעל האחוזה אושבינצים־באביצע, הרוזן רוסצקי, את הארנדה ועבר לאושפיצין.

ההתחלה היתה קשה מאד. היה יובש, האחוזה לא הכניסה כלום מכיוון שהאכרים

לא באו העירה. העסק הלך מדחי אל דחי וסבא החל לחשוב על עזיבת אושפיצין. הוא פחד פן יאבד את כל רכושו ולא יהיה לו ממה לשלם דמי חכירה. ומכיוון שלא היה יכול לעשות זאת בלי לקבל את הסכמת הרבי, חכר אכר עם עגלתו, — רכבות טרם היו — ונסע לצאנז.

רבי חיים הלברשטם היה אחד מגדולי התורה. כל רבני העולם, אפילו מתנגדיו הגדולים, העריצוהו מאוד. הוא היה אדם נמוך קומה, פיסח (רגלו אחת הפרישה תמיד מוגלה), פניו מכוערות ומלאות קמטים, מבטו חד ובעל אופי קשה, וחסר סבלנות בשיחותיו עם אנשים. היה פיקח מאוד ועצותיו הוכיחו חכמת חיים רבה. לרוב היו מחשבותיו מרוכזות בעניינים העומדים ברומו של עולם. בתפילתו היה מגיע להתלהבות קיצונית. תנועותיו היו רבות עצמה וקולו רם. אז היה שוכח עצמו לגמרי. פעם אף הקיש ברגלו החולה על הרצפה עד שהתעלף מכאבים.

חצר הרבי בצאנז היתה תמיד מוקפת אלפי חסידים, שבאו לשפוך לפניו שיחם ומר לבם. מצפים היו לישועה כי תבוא להם בעורר עליהם הרבי רחמי שמים. הרבי, למרות שהיה מתמלא חימה וכעס בשמעו שחסידיו חושבים אותו ל"בעל מופת", לא מנע מהם ברכותיו. אדרבה, מתפלל היה בעדם ומתחנן לה' בעבורם. ותפילותיו — אש להבה. דבקות עילאית עד כלות הנפש. בקשה ודרישה, תחנונים ותקיפות, לחש וזעקה. המוני חסידיו חשו כי הרבי "משוחח" לו כך עם הקדוש־ברוך־הוא.

קשה היה להגיע אליו. היו לו כמה חסידים נבחרים שהחשיבם כנאמניו, בעיקר בתקופת מלחמתו המפורסמת נגד השושלת הסדיגורית ואדמו"ריה. האדמורי"ם מרוסיה יצאו נגדו והאדמורי"ם מגאליציה ומהונגריה תמכו בו ואף הכריזו חרם על הדינסטיה הסדיגורית.

בין החסידים הנבחרים האלה היה גם אב־סבי חיים. ולכן, מיד עם בואו לצאנז, הורשה להיכנס לחדר הרבי. בחדר שררה דממה. הרבי לא הרגיש בהיכנסו. שקוע היה במחשבותיו ועיניו היו סגורות. ספרים וכתבי־יד היו מפוזרים על השולחן ועל הכסאות. סבי הביט בפניו של הרבי שהיו מלאים קמטים כאילו חרוטים היו ע"י אומן בשן פיל. ברגע מסויים קם הרבי ממושבו, החל פוסע בתוך החדר במהירות, לקח את ה"צבך" הארוך מהשולחן והדליקו, והחדר התמלא כולו עשן. עיני סבי עקבו אחרי "ריצתו" של הרבי בחדר, עד אשר נרגע והתיישב על כסאו. ועוד לפני שסבי הספיק להציג בפניו שאלתו־בעייתו, פנה אליו הרבי ואמר: "שמע חיים. אם אין כסף לשלם דמי חכירה עבור האחוזה, יש לקנותה ממי שהיא שייכת". אחר כך מסר הסבא את ה"קוויטל" בו כתובה השאלה אשר עליה כבר קיבל תשובה.

באמצע המאה התשע־עשרה השתייכה אושפיצין לגליציה, ל"הרצוגטום אושבינצים־זאטור". היתה זאת עיירה קטנה בת ארבעת אלפים תושבים על גבול האוסטרו־גרמני על נהר הסולה בקרבת הויסלה. העיירה נשרפה בעת המלחמה עם השבדים ונבנתה מחדש.

בככר השוק, בו התאספו גם מי גשמים, עמד על תלו ארמונו הדו־קומתי של הנסיך רוסוצקי הבנוי בסגנון הקלאסי עם עמודים לפני השער הרחב, אשר מעליו התנוסס הסמל של הרוסוצקים. מסביב עמדו בתים חד־קומתיים ובהם חנויות. ברחוב קוליובה

עמדו חורבות המנזר הדומיניקאי מהמאה הארבע־עשרה, אשר הדומיניקאים עזבוהו אחרי ההסדר עם המלך יוסף השני. בחורבות המנזר נמצאו מחסנים שונים של פחם, ברזל וכו׳, ומסביב רעו פרות ועזים. בגבעה מעל לגשר העץ התנוססו חורבות הטירה הישנה מימי ה״פיאסטים״. בבנין זה גר בעת ההיא אב־סבי חיים שנקר עם משפחתו.

בימי חמישי קמה העיירה לתחיה. היו אלה ימי־השוק, אליהם היו באים הכפריים מכל הסביבה. היהודים היו סוחרי תבואה, דגים וכו׳. לכל בעל אחוזה היה יהודי משלו שבו נתן אמונו. היו אמנם צוחקים מהיהודים, מתבדחים על חשבונם, אבל לא יכלו לוותר עליהם. בכפרים מסביב לעיר גרו יהודים בודדים אשר החזיקו בתי מרזח וחנויות קטנות שהיו כעין כל־בו קטן. לפעמים מתאבקים היו עם שיכורים, משלימים בין האכרים וכו׳. את החנויות ניהלו בדרך כלל הנשים. הגברים ישובים היו ליד ספר תהילים או גמרא והוגים בהם. מפסיקים היו רק כדי למלא כוס יי״ש ללקוחותיהם.

לחג היו יהודי הכפר הולכים דרך ארוכה העירה להתפלל בבית הכנסת. חולמים היו ליום בו יוכלו לאסוף צרור כסף ולעבור לגור בעיר. בדרך כלל דבר זה לא עלה בידם בעודם בחיים, רק עם מותם הובאו העירה למנוחת עולמים בבית הקברות.

האכרים חיו חיי עוני וכך חי גם היהודי הכפרי. העוני המשותף איחד אותם והם חיו חיי ידידות. היהודי הכפרי היה טיפוס מיוחד, בעל ידיים עובדות ופנים אדומות מכפור וקול עבה.

אושבינצ׳ים — זאסולה — ברז׳זינקה — באביצע היו רכושו של הנסיך רוסוצקי. אותו ניהל האדמיניסטרטור ההולל אשר גנב מאדונו, העביר לעצמו את הרכוש, והתעמר בעובדי האחוזה. הנסיך רוסוצקי היה בא לאחוזתו לעתים רחוקות מאד. הוא היה בעל אחוזות ענקיות בסביבות סטאניסלאבוב ולובלין. מקום מושבו היה בדרך כלל בארמונו בלבוב, אשר לשם היו חייבים לנסוע גם הפרובושצ׳ים החדשים לקבל את הסכמתו לכל דבר. בכנסיה אשר באושפיצין קבורים אבות אבותיו. היתה זאת תקופה אשר האוסטרים סיפחו אליהם חלקים מנסיכות קראקוב והיו התקוממויות, בין השאר התקוממויות של האכרים. האדמיניסטראטור היה גר בבנין יפה מוקף גן נהדר אשר שם היו גם בניני האחוזה.

באותה תקופה מסילת הברזל טרם הגיעה לאושפיצין. מחירי התבואות היו נמוכים עקב המכס שהיו מוטלים בארצות השכנות על יבוא תבואה. ביום בהיר אחד הגיע הנסיך רוסוצקי פתאום לאושפיצין, הרגיש בהתנהגות עויינת של העובדים והסביבה והחל לחקור סיבתה. אז התחילו להתלונן לפניו על התנהגותו של האדמיניסטרטור, הנסיך לקח את הספרים מהאדמיניסטרטור ובדק אותם. לתדהמתו נודע לו שהקציר נמכר בעודו בשדה. והחליט לכן למכור את האחוזה חצי חנם, ודאגתו היתה מציאת קונה.

בימי שישי התאספה האריסטוקרטיה במועדונה בבילסקו וגם רוסוצקי היה נוסע לשם. שם הכיר את הנסיך הבסבורג מז׳בייך, שהיה גם מנהל הבנק החקלאי. בעזרתו הצליח רוסוצקי לקבל הלוואה גדולה תמורת משכון אחוזתו אשבינצ׳ים — באביצע. הגיעו ועדות שומה והעריכו את האחוזה (אותה היתה אמורה לחצות מסילת ברזל) וההלואה ניתנה בהתאם.

באותה עת מחו בווינה פרנסי העיר אושפיצין נגד בנין מסילת הברזל מחשש של

השפעה שלילית על כלכלת תושבי העיר. האכרים חששו שגיצי האש היוצאים מהקטר יבעירו את שדותיהם.

הרוזן רוסוצקי פחד שעקב ביטול תכנית המסילה ירד ערך רכושו והחליט למכור את אחוזתו במהירות מירבית, — ונזכר בסבי ר׳ חיים שנקר, חוכר שלו, ושלח את משרתו לקרוא לו.

עוד טריים בזכרוני סיפורי סבתי מאלי הולנדר: ״כאשר אביה חיים שנקר חזר מהרבי מצאנז. אשתו ליבעלע לא רצתה לספר לו כי הנסיך קרא לו לבוא אליו, מכיוון שהשבת קרבה ובאה. גם במוצאי שבת לא רצתה לספר בכדי לא לקלקל את תחילת השבוע. למחרת ביום א׳ כאשר סב־סבי ישב לארוחתו אחרי התפילה, על אף שזה היה יום ראשון בא המשרת של רוסוצקי להביאו לנסיך.

הוא כאשתו היו בטוחים שהנסיך יוכיח אותו על פניו בענין עסקיו של סבי עם האדמיניסטרטור שנעלם. כי מעולם לא היו לו ענינים עם הנסיך בכבודו ובעצמו אלא באמצעות הדאמיניסטרטור.

בלב כבד הלך הסבא לנסיך שעבר בינתיים לארמונו בו גר לפנים האדמיניסטרטור. מסביב לחצר ניצבה חומה, ובכדי להיכנס לבנין החד־קומתי היה עליו לסובבו ולעבור את כל בניני המשק. מכיוון שהשער הראשי לכיוון רחוב זטורסקה נפתח רק בשביל אורחים חשובים, נכנס ר׳ חיים לארמון, מלווה על ידי משרת, דרך השער שהיה מיועד לעובדי האחוזה. אחרי שעבר את בניני המשק, האורוות והמחסנים, את בניני האדמיניסטרציה ומגורי המשרתים, נכנס לגן שהקיף את הבנין הראשי — גן נהדר ובו עצים בני מאות שנים ועצי פרי. המשרת הוביל את סבי גם כאן בכניסה צדדית, מצד המטבח, לתוך הארמון. המשרת נכנס והודיע לנסיך על בואו של ר׳ חיים. הוא הובא לחדר ענקי ונתבקש לשבת.

החדר היה מרוהט להפליא, הקירות מלאות תמונות יקרות ועל הרצפה שטיח פרסי נהדר. דרך הדלתות ראה את חדרי הבנין, כל אחד בצבע אחר. נשמעו צלילים עבים שהשמיעו השעונים כל רבע שעה. מפעם לפעם עברו משרתים בגרביים לבנות ודבריהם כמעט שלא נשמעו.

סוף סוף הגיע המשרת שהביאו וביקש שיתלוה אליו. המשרת פתח אחת הדלתות ור׳ חיים נכנס אחריו ומצא עצמו מול הנסיך רוסוצקי, שישב בכורסה מאחורי שולחן משרדי ענק. כלב ענק בגודל עגל ניגש לסבי והחל להריחו. הנסיך ציווה עליו להתקרב ולהתיישב בכורסה שעמדה על יד המכתבה. ר׳ חיים התיישב, הוריד את מגבעתו, שם אותה על ברכיו והשאיר את הירמולקה על ראשו. הנסיך הוציא סיגר מקופסה העביר רגל על רגל והחל לדבר.

לר׳ חיים נדמה היה שלא הנסיך בלבד מדבר אליו אלא גם האדון מהתמונה לבוש הפאה ושאר כל הדמויות אשר ראה בתמונות הרבות מדברים אליו.

הנסיך אמר: ״ברצוני למכור לך את האחוזה אושבינצים — זאסולה — ברז׳יזינקה — באביצע. בתמורה עליך לקבל על עצמך לשלם את המשכנתא הרובצת על האחוזה בתשלומים במשך עשר שנים״.

ר' חיים שמע רק את המלים הראשונות. את המחיר לא שמע כלל. דמותו של הרבי מצאנז הופיעה בפניו ושמע את דבריו: "אם אין כסף לשלם דמי חכירה יש לקנות את האחוזה מבעליו".

ר' חיים הסכים לכל התנאים ולמחרת נחתם החוזה. רוסוצקי לקח אתו את רהיטי הבית ואת החוילה קיבל חיים שנקר.

מאותו זמן החל המזל מאיר את ר' חיים. בשנת 1848 נוסדה בוינה "קאסה קרדיטובה" לקניית האדמות לבניית מסילת הברזל (נורד־באהן) והוציאה מניות. המסילה עברה חלקים גדולים על אדמות סבי והסכום ששולם תמורתן כיסה את כל המשכנתא. באותה שנה בוטלו באנגליה המכסים על התבואות, דבר אשר העלה את מחירן, והאחוזה נעשתה כדאית. ר' חיים נהפך לאדם עשיר. במקום השקט ששרר בחוילה מלפנים נשמעו בה המולת ילדים. עזבו המשרתים המאומנים ומקומם תפסו נערות כפריות עליזות, עובדות פשוטות וחרוצות. האורוות התמלאו פרות וסוסי עבודה. חלק גדול מהאדמות המרוחקות הוחכרו לאיכרים והעוינות כלפי האחוזה עברה כלא היתה. האיכרים קראו לר' חיים בשמו הפרטי, אבל כיבדו אותו ללא ערוך יותר מאשר את האדמיניסטרטור שהיה לפנים.

בעלי אחוזות, אשר התייחסו בזלזול ל"משק יהודי", החלו לכבד את סבי ולהעריצו. מחירים גבוהים שולמו תמורת התוצרת של האחוזה אושבינצים־באביצע. הסב שכר בעלי מקצוע מעולים ועובדים נאמנים שהעלו בהרבה פריון המשק. ובו בזמן שבעלי אחוזה אחרים נכנסו לחובות עקב חיי ההוללות, חי ר' חיים שנקר חיים צנועים וחסכוניים.

בחצר בנה סבי בית־כנסת קטן המיועד היה גם ללימודי תורה. על לימודים לא חסך סבא אף פעם. מסביב לשולחנות בבית־הכנסת ישבו בניו עם פאות ארוכות ובמגבעות קטיפה ולמדו תורה. בחצות הלילה היה סבי עורך תפילת חצות: היה מתיישב על כסא נמוך ששימש ביום כהדום־רגליים, על כסא רגיל עמד נר, וסבא התפלל מתוך ספר עבה ספוג דמעות, בשקט, בכדי לא לעורר את בני ביתו. דמעות זלגו מעיניו עת הזכיר חורבן המקדש בירושלים.

העיירה ודמויותיה

בכיכר השוק עמד בנין העיריה, בנין קטן שנבנה כנראה ע"י מהנדס פרובינציונאלי ללא חזון. למרות זאת הייתי גאה כשנבחרתי, יחד עם אבי, בשנת 1937 למועצת העיר ובפעם הראשונה השתתפתי בישיבות המועצה. בחדר הישיבות הצנוע והלא גדול עמד שולחן ארוך ועליו מפה ירוקה. בהתאם להסכם מזמנים עברו נבחרו לעיריה מחצית חברים יהודים ומחציתם פולנים על אף שהיהודים היו רוב גדול בעיר. בהתאם להסכם הנ"ל ראש העיר היה פולני וסגנו יהודי, היה זה העו"ד ד"ר רייך. הוא היה אדם זריז, גבוה, רזה ובעל קרחת, ותמיד דאג ללבוש מסודר. להנהלת העיריה נבחר אבי, גבר גבוה, בעל משקפי זהב ופנים טיפוסיים של פרופסור. הוא היה אוטודידקט אבל אדם בעל השכלה, חרשתן ובעל מעוף מלידה. אחרי מות ראש העיר הוותיק מייזל, הכתיבה הסטארוסטה את בחירת ראש־העיר החדש. היה זה איש הסנציה ד"ר גולצ'בסקי שנבחר לכהונה זו. חברי המועצה היהודים היו: חיים נאטוביץ, סוחר

רהיטים נציג חסידי באבוב; אברהם גרוס, בעל דפוס, אדם תרבותי ואוטודידקט אשר היה הרבה שנים גם ראש הקהילה היהודית; יוסף נתנזון, אשר עוד אשוב ואתארו; עו"ד ד"ר דרוקס ויוסף מנהימר מצד הציונים ואנוכי.

דרך החלונות הרחבים נראתה כיכר השוק כאילו מונחת על כף היד. בימי החמישי כל שבוע התמלאה הכיכר דוכנים, ובאולם אפשר היה לשמוע את פעימות החיים אשר בשוק. האיכרים התאספו בשוק בכדי למכור את תוצרתם ולקנות את מצרכיהם בחנויות ובדוכנים. הנשים נברו בחנויות בין הבדים הצבעוניים והגברים קנו כלי עבודה ושאר צרכיהם. ידי בעלי החנויות היו מלאי עבודה. סוחרי התבואה היהודים הסתובבו בין האיכרים לקנות את תוצרתם. כן הסתובבו בשוק נשי העיר לקנות תרנגולות, אווזים וכל מיני תוצרת חקלאית. בעלי כרכרות (פיאקרים) נסעו לרכבת הלוך ושוב. חנויות המי־סודה היו מלאות ובקושי הספיקו לשרת את הלקוחות. בתי־המרזח היו אף הם מלאי אדם. באמצע השוק עמדה דמות של איזשהו קדוש ומעל מתנוסס מגדל הכנסיה עם השעון בראשו.

מי היו האנשים אשר הפיחו חיים בעיר? כדאי לתאר אותם, את בעלי החנויות הללו.

השוק היה מרובע ומארבע פנותיו יצאו הרחובות: יאגילונסקה, קוליובה, פלבאנסקה, זטורסקה וברקה יוסלוביטשה. כל בית וקורות־חייו היחודיים, על אף המראה החיצוני האחיד. הבתים כמעט כולם שייכים היו ליהודים ותפוסים על ידי יהודים. יוצאים מן הכלל היו בניני ה"פיאסט", של מוזר ושל הקצב סמרק ואולי עוד איזה בית, אבל גם בבתים אלה — חוץ מ"הפיאסט" — היו ברובן המכריע חנויות של יהודים. מלבד מתי־מספר חנויות של פולנים, כמו הדרוגוריה של מייזל, חנות "באטה", הקצב סמרק וחנות מכולת אחת — יתר החנויות היו של יהודים, מהם של סיטונאים ומהם של קמעוניים. ואנסה למנותן.

אתחיל עם הבית הציורי אשר בו היה האטליז של משה לרר והמסעדה של בסתר, מסעדה קטנה אשר האוכל בה היה מאוד טעים. על ידו — ביתו של שמחה ליכטר, בעל חנות לממתקים. בשכנותו היה בניגו של ד"ר פשבורסקי, רופא ובעל אוסף־עתיקות נדיר. בבית זה היתה חנות לבדים שהשתייכה למיכאל סנדר, יהודי בעל זקן אדום־בלונדי. מצד השני של בית לרר נמצא ביתו של שינברג, בעל חנות לפרוות. בחצרו היה גר רב העיר ר' אליהו בומבך ושם החזיק בית־המדרש. — בית־מלון "הרץ" אשר בו היה גם אולם לביליארד ובית מרזח. מצד רחוב זטורסקה היתה באותו בית חנותו של ר' ברוך מאיר בנט, יהודי גבוה, בעל זקן בלונדי ארוך, למדן מופלג ובעל הדרת פנים, אשר היה עירירי.

משמאל החל מרחוב פלבנסקה: בפינה עמד בית "פיאסט". בבית זה היתה החנות הקואופרטיבית אשר התחרתה בסוחרים היהודים בצורה מאד לא סימפטית. הרגישו זאת במיוחד סוחרי חמרי ברזל. לידה — חנות המכולת המסודרת להפליא של בריש ברבר, יהודי מתקדם. ולידה — חנות הנעליים של מרדכי וילדמן, יהודי הגון פיקח וסימפטי. באותו בית גר הרופא הישיש ד"ר וקסלר ושם קיבל את חוליו. הלאה מכאן — בית אנוך אשר בחלקו היה שייך למשפחות וקסמן, שמיידלר ויוסף קלוגר. בבית הפינתי

הזה היו הרבה חנויות, מהן חרותות בזכרוני: המאפיה היפה של שמיידלר, החנות למוצרי ברזל של אנוך, ומצד רחוב קוליובה — חנות הקונפקציה של יוסף קלוגר, משפטן מלידה שאהב להתדיין, ובחר במקצוע שאינו מתאים לו. במקביל לרחוב קוליובה — ביתו של אהרן זילביגר, בעל מכולת. היה זה יהודי גבוה, רזה ופיקח. אחריו — ביתו של משה כהנא ובו חנותו לצרכי משרד וספרים וכן בית־דפוס שהיה שייך לו. על ידו — בית מוזר ובו חנותו הגדולה לקונפקציה של השקה זילביגר, יהודי גוץ עם זקן הרצליאני, וחנות הנעליים של "באטא". הלאה נמצא ביתו הדו־קומתי של שניידר ובו הסוכנות הראשית לצרכי עשון שהיתה שייכת לאליעזר שניידר ולגיסו משה וואלף. אליעזר שניידר היה יהודי פקח, עשיר ואדם הגון, שעסק גם בעניני ציבור. גיסו משה וואלף היה איש מאד סימפטי ושקט. אחריו — הבית הישן של ברבר ובו חנויות מכולת ומעדנים. ובסוף, בפינת רחוב היהודים — ביתו וחנותו הענקית למוצרי ברזל של יצחק סדגר, יהודי גבוה ומאד עשיר. בצדו האחר של השוק עמד בית נמוך ובו חנויות גם לצד רחוב יאגילונסקה: חנות המעדנים של קלאפהולץ, יהודי מאד חריף, אשר בכוחות עצמו הגיע למה שהגיע; חנות הסדקית של קריזר ובצדו של השוק — חנותו של לזר לממכר מי סודה וחנות לעורות של לאובר. בית זה היה משותף לכל בעלי החנויות. על ידו היה בנין העיריה ואחריו ביתו של ד"ר טיברג, חתנו של הברפלד, בו גר וניהל מרפאה. בקומה הראשונה של הבית נמצאה הדרוגריה של מייזל. אחריו ביתו של יעקב וואלקן, אשר בקומתו הראשונה היתה המסעדה של זילביגר וחנות גלנטריה של בורנפריינד. באותו בית גרה אלמנתו של הרה"ג פנחס בומבאך, "הרבנית הזקנה", ובו נמצא גם בית־מדרש ובית־הדין. כן גרו בבית זה מיכל'ה בלומנפרוכט, אדם חשוב וטוב, סוחר בעל מעוף. כן גר שם זימל שניצר, אביו של שכנא שניצר, צעיר עליז עם פנים מחייכות. לצדו היתה חנותם החדשה למוצרי ברזל של הצעירים גוטהרץ וזילביגר, ובפינה — חנותו של הקצב הפולני סמרק.

תיארתי את כיכר השוק, מכיוון שהיא היתה לב העיירה. עלי לציין שרב מאוד היה מספר החנויות למניפקטורה. הן סיפקו סחורות לסוחרים ולרוכלים שנסעו לשלזיה, בנוסף לצרכי דיירי הסביבה. זוכר אני את החנויות של הקנרים, שלאף, שמיידלר, שטיינפלד, שינוביץ, קלוגר, לאוליכט, בראף, הניך שטינברג, שארף. חנויות הנעליים של פרנק, חנויות הכובעים של וינהבר וטויבר. חנות לממכר עתונים וסיגרים של גליצמן. את החנות לדגים של גוטהרץ, את סוחרי תוצרת החקלאית יצחק שניצר, משה וואולקן ושכטר. כן החנויות: לצבעים — וינפלד, ליין — הלפרין, מגדל ברונר וטימברג; סוחרי סוסים — בנד וואסרברג; מסעדות — קליינהנדלר וש. שניצר. בקיצור — כל המסחר רוכז בידי היהודים.

בתי אבן גדולים היו בעיר. ברחוב זטורסקה — של: גרסטנר, הוטרר והאבר; ברחוב יגלונסקה — של: שטגר וונגר; ברחוב קוליובה — של: וינברג, קובלר והברפלד, וברחוב היהודים — של: פניגר וגוטהרץ.

עלי להזכיר כמה מנכבדי העיר: קלמן ליבר, חתנו של ואלף לאנדאו, למדן מופלג ובעל נפש עדינה; שמואל ויינברגר, שנפטר לפני פרוץ המלחמה, היה תמיד שמח ומאוד סימפאטי. בעל בנין בית־המשפט ושותף בעוד בניינים. היה גבאי של קופת גמילת חסדים; זליג קורץ, חבר ותיק של ועד הקהילה. הוא היה חותנו של חיים אנגל; יצחק

שניצר, ראש הקהילה. הייתי אתו במחנה בברגן בלזן ושם למדתי להעריכו. במחנה סידר מטבח כשר ודאג לאפיית מצות. אחרי שהמטבח נסגר חי על לחם לבד; ד"ר וקסלר, רופא מפורסם. לא היסס מלומר האמת בפני כל אדם; יאכצל, גבאי בית־הכנסת הגדול, עסקן ציבורי אמיתי; הרשל שיינוביץ, חסיד־קנאי מאוד; לייזר קנר ומנדל זינגר הרזה; יחזקאל מנספלד, בעל קול ערב, והיה עובר לפני התיבה; גיסו יוסל גלאס, גבאי בית־מדרשו של שנקר, שניהם חתנים של משה בן חיים שנקר. זקן שתמיד דאג לעניים בלתי ידועים; מאיר רייפר ובניו; אייזיק קושיצקי ושותפו קלמן ליבר; יוסף בירנשטיין, יהודי הגון ותרבותי; חנצ'י וואולקן בת־בית בכל המשרדים הממשלתיים וידעה להגיד לכל אחד את אשר עם לבה; חתנה עו"ד זנדהאוס; בנה פרדק ובנותיה קרולה אשתו של השופט איבושיץ; מרים, אשתו של ד"ר הופמן; לילינטל, חתנו של מיכאל בלומנפרוכט, אשר אירגן את ההגנה היהודית באושפיצין אחרי מלחמת העולם הראשונה כשהכפריים עמדו להתנפל על יהודי העיר ולבוז בז, כפי שעשו בערים אחרות בסביבה.

בעלי מלאכה: ספרים, פחחים, צבעים, סנדלרים, רופאי שיניים, עורכי דין, רופאים, שוחטים, קצבים ושמשים.

מוסדות חסד: חברה קדישה, ביקור־חולים, בית־זקנים וכו'.

מפלגות ציוניות: ציונים כלליים, התאחדות, מזרחי, רביזיוניסטים, ויצ"ו, החלוץ וכו'.

חסידים: באבוב, בלז, רדומסק, צאנז — כל כת והשטיבלך שלה, וישיבות ו"חדרים" משלה.

ראשי הקהילה שאני זוכר: וואלף לאנדאו, רודולף הברפלד, יעקב וואולקן, נפתלי בוכנר, אברהם גרוס, יצחק שניצר, אלפרד הברפלד.

*

הנוער באושפיצין חי בתקוה נלהבת לראות בהקמת מדינה יהודית בארץ ישראל. למדו עברית, הלכו להכשרה ורבים גם עלו ארצה. מעטים חזרו בגלל מחלות או קשיים אחרים, ואחדים מהם עלו שנית. במשרדו של הד"ר גולדברג היתה תלויה תמונתו של ד"ר הרצל אשר הפיחה רוח תקוה בנוער המקומי. אולם התקוה לציון והגעגועים אליה בקרב הנוער באושפיצין באו להם לא רק באסיפות שהתקיימו באגודות ציוניות שעל קירות חדריהן תלו תמונותיהם של גבורינו, אף לא בלבד ע"י הנואמים המפורסמים שהופיעו מדי פעם באסיפות. היסוד לגעגועים לציון היה בחינוך הדתי שעל ברכיו נתחנך הנוער שבאושפיצין, בקדושת השבת, באוירה החגיגית שהורגשה בכל בית כשהאמהות הדליקו נרות שבת, ואף ברחובות, כשנראו יהודים לבושי קפוטות משי עם גרביים לבנות לרגליהם ושטריימלך על ראשם רצים לבתי התפילות השונים.

ביחוד כביר היה הרושם בראש־השנה וביום־כפור. שבועות לפני כן כבר הרגישו בהתקרבותם של הימים הנוראים. יהודים עטופי טליתות וקיטלים לבנים, בנעלי־בית מבד, היו הולכים באימה ויראה לבתי־התפילה הרבים המלאים עד אפס מקום, ותפילתם השוברת לבבות היתה מלאה חרדה לפסק דין של מעלה. בזכרון מי לא נשארו חרותים עמוק הניגונים מלאי העצב של "הסעודה השלישית" בדמדומי צאת השבת?

בשבת אחרי הצהריים יצאו לטייל, בעיקר ברחוב יגלונסקי. מה יפה היה הנוער,

מה יפות היו הנשים, הנערות והילדים בלבוש השבת. לא קלים היו חיי יום־יום. כל השבוע עמלו קשה, סבלו מחסור וגם לא אכלו לשובע. אך לשבת — בבית העני ביותר קיבלו את פני השבת בבגדים נקיים וחגיגיים, בדירה מסודרת ומצוחצחת, וארוחת שבת חגיגית עם תבשילים מגוונים וטובים.

זכורני ביקורו של הרבי מבאבוב באושפיצין. צעירים חסידיים בלבוש חיילים רכבו לקראתו על סוסים ושימשו לו כעין משמר כבוד. העיר לבשה צורת חג, ורבים לבשו בגדי שבת לכבוד המאורע. בליל שבת, הרבי עם קהל חסידיו — רבים באו מכל הסביבה — מלאו עד אפס מקום את בית־הכנסת הגדול. לפני התיבה עבר ברבר מקשאנוב בליווי הקהל ב"לכה דודי" עם מחיאות הכפיים. הזמרה־בצוותא הפכה לשירת מקהלה ענקית. נדמה היה שכל בית הכנסת נשם אוירת החג של נוכחות הרבי.

בתי חרושת ומלאכה

שלושה בתי חרושת לנייר־זפת היו באושפצין והם:

1) "אמיל קוזניצקי בע"מ" היה הגדול שבהם ובו מכונות חדישות אשר יצרו גם נייר־זפת לבן שהיה לו שוק מצויין בכל פולין. מנהלו הכללי של בית החרושת היה יואכים ליברמן, שהיה גם הרוח החיה בו. מנהל שני, שעסק במכירות, היה יואכים אדלר. בעבודה ארגונית עסקו בין השאר הנס לב, קאנפר, קניגסברגר ואנוך. יואכים ליברמן בעל תרבות, ציוני ומתקדם. אשתו יוספינה כיהנה שנים רבות כיו"ר ויצ"ו. היתה מלאת חיים ומתמצאת בכל שטחי החיים התרבותיים — גברת אמיתית. גרו מול תחנת הרכבת ובית־קיץ נהדר היה להם ע"י בית החרושת מוקף גן נהדר.

2) "יוסף נתנזון ושות'". ביח"ר קטן מקוזניצקי אבל מחזורו גם הוא היה גדול. יוסף נתנזון היה יהודי חרד, חסיד בלז, למדן ובעל ידיעות רחבות. מוצאו ממשפחת רבנים. בעל עיניים קטנות ופקחיות וזקן שחור שזור בשערות שיבה. אדם הגון ומקובל על הבריות. היה חבר הקהילה ומועצת העיריה, הוא היה חתנו של וואלף לנדאו,

3) "לנדאו את וואלף". היה זה ביח"ר די פרימיטיבי והמלאכה בו נעשתה בידיים. נוסד על ידי וואלף לנדאו וגיסו נתן אהרן וואלף, שניהם חתני חיים שנקר.

ר' נתן אהרן וואלף היה יהודי אדוק ומכובד על הבריות, בקיא בש"ס ופוסקים. נפטר עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. אחריו ניהל את ביהח"ר בנו ישראל, שגר עם גיסו ושותפו ב"שנקרס גארטן". שותפו וואלף לאנדאו היה יהודי אדוק וקנאי. בהיותו גבאי בית התפילה של השנקרים (שנקרס שטיבל) התקין כי יהודי המגלח את זקנו לא יעלה לתורה ואשה עם מחשוף לא תיכנס להתפלל. הוא היה ראש הקהילה החסידי הראשון באושפיצין וסגן ראש העיר. אחרי מותו ירש בנו בנימין את חלקו בבית־החרושת אותו גם ניהל בחיי אביו, מכיוון שאביו עסק בעיקר באחוזתו אושבינצים־באביצע.

בית חרושת לזבלים כימיים. נוסד בשנת 1905 על ידי הסוחרים שנקר (אבי ואחיו). בשנת 1920 נהפך לחברה בע"מ, ובמקום דודי נכנסו כשותפים יוסף קוטשר מוינה והבנק הפולני לתעשיה מקראקוב. בשנת 1936 קנינו אבא ואני את כל המניות וביהח"ר

עבר לרשותנו הבלעדית. גיסי זלמן פרנקל ניהל באותו מקום תעשיית לוחות גזית פינתיים. הוא יסד באושפיצין את "המזרחי" והיה היו"ר שלה כל השנים. ל"מזרחי" היה גם בית כנסת משלהם.

ביח"ר לספירט, ליקרים וגזוז ומלוי בירה מזיביץ. נוסד ע"י יעקב הבלפלד, ואחריו ניהל את ביהח"ר בנו אמיל שהיה אדמיניסטרטור מצויין, ובניגוד לאחיו אלפרד שהיה ראש הקהילה הרבה שנים, לא התעניין אמיל בענייני צבור. אחרי מותו ניהל את ביהח"ר בנו אלפונס שנבחר לפני פרוץ המלחמה לראש הקהילה מטעם חסידי באבוב על אף שהיה יהודי מתקדם מאד. גיסו היה הרופא ד"ר טיברג.

ביח"ר לעורות היה בזאסולה, אשר נוסד במתכונת קטנה ע"י אנוך, והתרחב אחרי שהועבר לבעלותו של וואלף סטמפל. נמכר אחר־כך לאלפרד מילר מקאטוביץ.

ביח"ר לליקר היה גם לחנוך הנגברג, בבעלותו היתה גם מסבאה, שם היה מתאסף "נוער הזהב" של העיירה ושם נוצרו כל הרכילויות והחדשות "הטריות".

המנסרה בזאסולה היתה שייכת לפישמן וניהל אותה יהודי בעל יד אחת משותקת.

בית חרושת לצנורות מלט היה שייך לאייזיק קושיצקי ושמואל שניצר, ונמצא בקרבת בית החרושת של קוזניצקי. מסילת ברזל מיוחדת היתה נכנסת למפעלם.

בברז'זינקה היו: בית־חרושת למוצרי דגים של שנצר ובית־חרושת לגזוז של זילפן. בית חרושת לעיבוד מעיים של משה גרין היה בזאסולה. כל אלה היו בבעלות יהודית.

נוסף לכך היו ביח"ר להרכבת מכוניות "פרגה", ללוחות אבץ ולרפואות צמחים "רקורד". כולם ע"י תחנת הרכבת. כן היה ביח"ר קטן ליצור מיטות ברזל של האחים סטולרסקי.

ה ש ו א ה

פרוץ המלחמה

בסתיו 1938, בעת נסיעתי עם אבי לווארשה לישיבת קרטל האשלג, כשהחלפנו רכבת בקטוביץ, ראינו המון יהודים אשר הנאצים העבירו לפולין דרך זבונשין. נתמלאנו דכאון.

נכנסנו לרכבת. בתא ישבו שני אנשים מוכרים לנו אשר גם פניהם לאותה ישיבת הקרטל. היו אלה נציגי חברת "גישס ארבן", ביח"ר כימי בבוגושיץ, האמריקאים מאינמקר, המנהל הכללי, והרימן הצעיר, כיום איל הפלדה בארצות הברית ושגריר ארצות הברית ברוסיה בתקופה האחרונה של מלחמת העולם השניה. בעת ההיא — אדם צעיר בגילי, אשר אביו שלחו לפולין להכיר כורים ובתי חרושת בשלזיה העילית.

סיפרו שבמקום לעבוד הוא מעדיף לשחק גולף, ולרגל היותו בפולין אירגנו מפגשים. האמריקנים הקימו בשלזיה כעין "מושבה" מוקפת חומת גבוהה, אקסטריטוריאלית, אשר נסבלה ע"י השלטונות הפולנים.

התפתחה בינינו שיחה והתברר שהרימן הצעיר רואה בצורה מפוכחת ונכונה את המצב הבין־לאומי, וניבא הרס הרכוש היהודי בפולין. היות וחזה מראש את הכיבוש הבלתי נמנע של פולין בידי היטלר, יעץ לנו למכור ל"גישס" את בית־החרושת שלנו, ואת התמורה מוכן לשלם לנו בארה"ב, ושעלינו לצאת לשם מיד. לדעתו ארה"ב לא כל כך מהר תיכנס למלחמה, וכי הרכוש האמריקאי בגרמניה יהיה בטוח יותר מהרכוש היהודי. לפי תחזיתו הצטייר המצב כך:

ב־1 באוקטובר 1933 הטילו הנאצים חרם על החנויות היהודיות בגרמניה.

ב־15 בספטמבר 1935 פורסמו חוקי נירנברג, ובין השאר הטילו איסור על נישואים מעורבים בין הארים ליהודים. כן ביטלו האזרחות הגרמנית של יהודים.

יהודים ילידי פולין הוגלו לפולין.

על היהודים להוציא, איפוא, מסקנות מן המאורעות האלה ולתכנן עתידם בהתאם.

אחרי שחזרנו מוורשה, אבי ואני החילונו לחשוב על הצעתו של הרימן הצעיר והחלטנו למכור את בית החרושת ולהגר לארה"ב. אולם בני המשפחה האחרים, ובמיוחד אשת אבי, אשר היו לה ילדים ונכדים בפולין, הניעו את אבי מהחלטה זו. והתוצאה — לא מכרנו את בית החרושת ונשארנו בפולין.

החלה התחכמותו של המרשל רידז־שמיגלי, מפקדו העליון של צבא פולין. הוא הכריז: "לא ניכנע להם, לגרמנים, ואף כפתור לא ניתן להם". בינתיים מצב היהודים בגרמניה הלך ורע.

בפריז ירה הרשל גרינשפן במיופה הכוח הגרמני ארנסט פון ראטה, והרגו.

ב־9.11.38 ערכו הנאצים את "ליל הבדולח", שרפו בתי־הכנסת ושדדו רכוש יהודי.

ביום 12..10.38 מינה היטלר את הרמן גרינג כמיופה כוח ל"פתרון בעיית היהודים". פירוש הדבר — גירוש היהודים מגרמניה והחרמת רכושם לטובת "קרן הרמן רגינג".

ב־8.1.39 קיבל נשיא הרייכסבנק ד"ר ה. שאכט את המינוי המיוחד לזירוז ה"הגירה" היהודית מגרמניה.

ב־24.1.39 הועבר הטיפול בעניני היהודים לידי ריינהרד היידריך, מפקד הס.ד.

ב־10.8.39 קרא אבי להתיעצות משפחתית בה הוחלט על יציאתו של אבי ומשפחתו לצ.או.פ. (מרכז תעשייתי חדש שהוקם במיוחד לעתות חירום ומלחמה) בקז'ימירז'.

היו לי בקז'ימירז' הרבה ידידים, מכיוון שלעיתים קרובות יצאתי לשם לצייר. אולם נשארתי בבית בכדי לקדם את מכירת התוצרת שהכינונו לקראת עונת הסתיו ולהסדיר את המשלוחים. הוחלט, שאם המצב יורע, גם אני אצא לקז'ימירז' להתאחד עם המשפחה

הייתי לבדי בבית, ישוב הייתי ליד הרדיו ושמעתי את נאומי היטלר והצווחות "הייל, הייל".

על משלוחי התוצרת לא היה מה לדבר, מכיוון שלא קיבלנו קרונות, כי תפוסים היו לצרכי הצבא. עקב חוסר מקורות כספיים לשלם משכורת הפועלים הפסקתי את העבודה בבית"ר ופיטרתי את הפועלים.

מספר ימים לפני פרוץ המלחמה ביקרתי את ידידי וילי קופרמן אשר בנה לו בית וגינה בברז'זינקה. היה זה איש בעל הליכות מוזרות אבל מאוד סימפטי ותרבותי, חיבבנו איש את רעהו.

הסתכלנו במפה בכדי לקבוע דרך אפשרית לבריחה לחו"ל בעת הצורך. חייב הייתי לקחת בחשבון את משפחתי באיזור לובלין. דרך־הבריחה היחידה שנראתה לנו היתה לכיוון רוסיה. אך לשם לא היה לנו חשק ללכת, מכיוון שידענו יותר מדי על התנאים ברוסיה ועל המחנות הנמצאים שם. נוסף לכך כבר היה קיים אז חוזה־ידידות סובייטי־גרמני. אי אפשר היה גם לדעת אם הסובייטים יקבלו אותנו. בעצם, שיחות אלו היו תאורטיות בלבד, כי ידענו שמתקיים מו"מ בין אנגליה וגרמניה על גדנסק, ועוד היתה תקוה שמא תימנע המלחמה.

ביום רביעי, 30.8.39 שמעתי את נאומו של היטלר ברייכסטג ובאתי לידי מסקנה שהמלחמה בלתי נמנעת. ביום חמישי ביקר אותי שכנא שניצר ובשיחה עמו שאל בצחוק מתי לדעתי תפרוץ המלחמה. עניתי לו בבטחון מלא: "מחר".

לדאבוני ניחשתי. ביום שישי, 1.9.39, הפציצו אוירונים גרמניים את אושפצין. בהפצצה הראשונה נהרסו שני בתים בכיכר קושצ'לני ליד בית־הספר. למזלם של דיירי הבתים ניצלו מההפצצה הזאת מכיוון שכבר עזבו את אושפיצין.

רצתי לבית החרושת, בכדי במקרה של שריפה להיות נוכח במקום. בבית החרושת היה רק מנהלו הטכני גוסלר ואשתו. הוא עבד אצלנו הרבה שנים וגר שם. מלבדו לא היה איש בבית־החרושת, שמחסניו היו מלאים מוצרים שהכינונו לעונת הסתיו.

עמדנו ברחבת בית־החרושת והסתכלנו על אוירונים עוברים, אשר התחילו לצלול, ושמענו הדי פצצות נופלות וקולות של מכונות־יריה. היפלנו עצמנו על האדמה. פתאום,

במרחק לא רב מבית החרושת, נפל אוירון בוער וממנו נפרשה כעין מטריה, אשר בסופה תלויה היתה נקודה שחורה, שגדלה במהירות והתקרבה אל האדמה. אז התגלה לנו אדם תלוי מתחת למטריה ענקית אשר נחת לאט בקרבת בית החרושת.

בזהירות ובסקרנות התקרבנו לגדר שהקיפה את בית־החרושת לראות בפלא אשר עד אז לא ידענוהו. ראינו אדם, כנראה פצוע, במדי הצבא הגרמני שוכב על הארץ. ה' גוסלר הנ"ל, אשר עבד אצל אבי מילדותו, היה ממוצא גרמני וחשבתי שמא יעיד נגדי אחרי כניסת הגרמנים לעיר באם לא נעזור לפצוע.

בשדות מסביב לא נראה איש. האיכרים אשר עבדו בשדות ברחו בעת ההפצצה. הוראתי למר גוסלר להוציא אלונקה מהמחסן ותחבושת מארגז עזרה ראשונה ואני ניגשתי לפצוע. התברר שהינו טייס שהספיק לקפוץ מאוירון בוער ובעת נחיתתו על אבן שבר את עצם הבריח ומספר שיניים.

לאחר שהגשנו לו עזרה ראשונה העברנוהו על אלונקה לתעלות יבוש הדבק. מר גוסלר סגר את דלתות התעלות והסתירן ברשת ליבוש דבק.

חזרתי מביח"ר הביתה. חובתי היתה למסור את הטייס לשלטונות הפולניים, אולם נמנעתי מלעשות כך מחשש הלשנה ע"י מר גוסלר. מהחלטה מסובכת זו שוחררתי ע"י האי־סדר ששרר באושפיצין. כל פקידי הממשלה ארזו חפציהם ומפקד המשטרה אוניק ברח במכונית מכבי האש, שנרכשה לא מזמן, יחד עם משפחתו. בקצור, לא היה למי להודיע, אף אחד לא רצה לדבר אתי.

בחוילתי פגשתי את אשת הוואיבודה מקאטוביץ הגב' גרז'ינסקי ואשת הסטרוסטה מפשצ'יני בחברת איש אחד. מפיהם נודע לי שמשרד הוואיבודה עבר מקטוביץ לסטאראי בירון, ופשציני בוערת. למחרת, בשבת בבוקר, הופיעו שתי מכוניות־נוסעים. באחת ישב הוואיבודה גרז'ינסקי אליה נכנסו הגבירות והאדון, והשניה היתה מלאה מזוודות.

הוואיבודה יעץ לי לברוח מיד. בהיפרדי ממנו הזכרתי לו חזונו: שישתדל שבעוד חמש שנים לא יגור בקאטוביץ אף יהודי אחד. אמרתי לו שנדמה לי שניחש נכון, אבל כפי הנראה גם הוא לא יהיה אז שם. לדבריו נוסעים הם לזלשצ'יקי ומשם יעברו את הגבול לרומניה. רק אז תפסתי את מצבה הצבאי של פולין, כאשר ביום השני של המלחמה, פטריוט מסוגו של גרז'ינסקי חשב על עזיבת הארץ.

הידיעה על בריחתו של גרז'ינסקי גרמה לפניקה מוחלטת באושפיצין. יהודים דתיים, למרות קדושת השבת, ברחו במשאיות מלאות אנשים, המונים עברו דרך גינתי וברחו לעבר זאבורז'ה. גם אני החלטתי לברוח. בדרכי עפר נושאות אבק השתרכו אלפי בורחים כשהם סוחבים חבילות ומזוודות, ודוחפים עגלות־ילדים עמוסות שארית רכוש. בדרך נוספו אלינו המוני אנשים, ביניהם איכרים כשהם מריצים בהמותיהם לפניהם.

עם רדת הליל מצאנו עצמנו ביער, שלמזלנו הואר ע"י הירח המלא. מחמת העייפות נעשו צעדינו אטיים יותר. לפנות בוקר הגענו לתחנת הרכבת בספיטקוביץ, שם עוד עמדה רבכת־משא מלאה אנשים, והצלחנו לדחוס לתוכה חלק מהזקנים והחולים. היתר המשיכו דרכם ברגל לכיוון קראקוב.

בהגיענו לקראקוב כבר היתה בריחת התושבים בעיצומה לכיוון טרנוב־לבוב. לא עמד בי כוחי להמשיך, וסרתי לביתו של ידיד, הפסל הוכמן.

ביום שלישי נכנסו הגרמנים לקראקוב. מבית שכן הגיעו לאזנינו צלילי פסנתר — היה זה מרש אבל לשופן...

החלטתי לחזור לאושפיצין בדרך בה באתי. לאורך כל הדרך פגשתי שיירות חיילים רוכבי אופנועים לבושי קסדות פלדה, שנראו כבני שטן, ופניהם המאובקות נראו כמסכות. אף אחד מהם לא עצרני בדרך, וכך הגעתי דרך בית־החרושת שלנו לאושפיצין. מפי מר גוסלר נודע לי שהגרמנים טרם הגיעו העירה. ניגשתי לטייס הגרמני ואמרתי לו שבכל רגע יש לצפות לכניסת צבא גרמניה, דבר ששימח אותו מאד. מסר לי שהנו סרן בחיל האוויר בשם טצנר ומוצאו מלינץ והיה מפקד הלהק. הבטחתי לו, שמיד עם כניסת היחידה הראשונה של הגרמנים אודיע להם על הימצאו בבית־החרושת. הוא לחץ את ידי והבטיח לגמול לי עם כניסת הגרמנים. אז עוד לא ידעתי בדיוק מה הם הגרמנים בתקופת היטלר.

שוחחנו בידידות וסיפרתי לו שלמדתי בוינה. חזרתי לחוילתי, שם עוד מצאתי את מנהלת משק ביתי. בהיעדרי מן הבית נעלמו כמה מזוודות שהוחזרו לי ע"י העוזרת אחרי כמה שעות.

שעות מספר אחר שובי נכנס הצבא הגרמני לעיר. זאת היתה יחידת הנדסה שתיקנה את הגשר על הויסלה לאחר שנהרס ע"י הצבא הפולני לפני נסיגתו. זאת היתה בעצם סיבת איחור כניסת הגרמנים לאושפיצין. לפי מפת העיר שהיתה בידי הגרמנים עוד מימי מלחמת־העולם הראשונה ידעו מקומה של חוילתנו, כי שכן בה אז מטה צבאי. ואכן — יחידה צבאית אחת מצאה דרכה הישר לחוילה. מיד נקראתי ע"י סגן בשם קליינביהל אשר הודיע לי על תפיסת החוילה לצרכי מטה יחידתו.

הודעתי לו על הימצאו של הטייס הגרמני בבית־החרושת שלנו. ראיתי את תמהונו, כי לבטח ידע קצין זה שיש לו ענין עם יהודי. הקצין הודיע זאת לרב סרן פון גרייף שעמד על ידי, וגם בפניו ראיתי פליאה ואי אמון, ופקד עלי לעלות על אופנוע ולנסוע מיד עם אחד מחייליו לבית־החרושת. מיד עם היווכחו באמיתות דברי חזר החיל העירה ואותי השאיר בביהח"ר עם הטייס הפצוע אשר, כשדמעות בעיניו, הודה לי על אשר הצלתי את חייו בהחביאי אותו מפני הפולנים. מיד הגיע אמבולנס של הצלב האדום אשר אסף אותו לבית החולים הצבאי. אבל אחרי כמה שעות העבירו אותו, לפי בקשתו, לחוילתי לגור שם ולהישאר בהשגחתי. ביקרו אותו כל מיני קצינים אשר הסתכלו עלי כעל "דב לבן".

בינתיים התחילו גם שאר היהודים אשר הגרמנים השיגום בדרך מנוסתם לחזור העירה. חוזרים אלו הביאו את הידיעות הנוראות הראשונות על שריפת בתי־הכנסת של היהודים, ובתוכם בטשבין ובמלץ, ועל הריגת 32 יהודים ביער ליד ויליצ'קה על ידי יחידה צבאית גרמנית.

בתמימותי חשבתי שאלו הם מעשים יוצאי דופן של יחידות־צבא פורקי עול. התייצבתי לפני רב־סרן פון גרייף והודעתי לו על כך. אחרי ששמע את תלונותי ובקשתי לתגובה מידית של הסמכות הצבאית, אמר לי שדברים אלה לא נעשו ע"י יחידות

ה"ורמכט", והיו אלה תגובות על רציחת גרמנים ע"י פולנים בפוזנאן ובידגושץ. לא יכולתי להתווכח אתו, מאחר שראיתי שפרצופו, כמו של יתר הקצינים, היה אדום מהיין שמצאו במרתפו של אבי אשר אסף את מיטב היינות. אבי הרשה לעצמו לעתים רחוקות לפתוח אחד מבקבוקים אלה, עשה זאת רק בימי חג או לצרכי רפואה. קצינים אלה רוקנו את המרתף ביום הראשון להימצאם בחוילת אבי.

העבודה בקהילה היהודית

היו אלו ימי הסליחות. לתפילת הסליחות הלכתי יחד עם יהודים אחרים לבית־הכנסת הגדול, ובפעם הראשונה בחיי עברתי לפני התיבה לפי בקשתו של הגבאי יאכצל. לא יכולתי לסרב, מכיוון שהיה חשש שהחיילים הגרמנים עלולים להיכנס לבית־הכנסת בכל רגע, ואף אחד לא רצה לעבור לפני התיבה. נעמדתי לפני עמוד השיש הלבן והחילותי בתפילה. אוירה כבדה שררה בבית־הכנסת וכבד היה על הלב עקב סיפורי הזוועה של הפליטים החוזרים. דמעות החלו לזלוג מעיני. בחוץ עוד שרר חושך ומהרחוב נשמעו צעדיהם הכבדים של המשמרות הגרמניים, והתפילה נערכה בעלטה. דלקו רק מספר נרות בבית־הכנסת הענק.

באותו יום אמרתי לזלינגר להכין שני ארגזים גדולים ולעטפם בטיט ובזפת. אחר־כך ציויתי לאסוף את כל ספרי התורה וכלי הקודש העשויים כסף — פרט לשני ספרים לצרכי תפילה — ולקברם במקום מסויים בתוך האדמה. מאותה שעה ראו בי יהודי העיר כראש הקהל. בשום אופן לא רציתי להסכים עם זה, אבל אחרי שבאה אלי משלחת ובה אברהם גרוס, יאכצל, אהרן זילביגר, מיכאל סנדר, יוסף מנהיימר והשקו זילביגר בהצעה רשמית לקבל עלי את ראשות הקהילה והבטיחו לי עזרתם, לא יכולתי לסרב. עקב ההתפרעויות של החיילים, כגון גזיזת זקנים או פאות, תפיסת גברים ונשים לעבודות שונות וכו', היה צורך בהשתדלות כמעט תמידית אצל שלטונות הצבא. מפקד הצבא לא רצה לדבר עם איש פרט עם ראש הקהל, ולאף אחד לא היה העוז לגשת אליו מאחר שפחד מות נפל עליהם. היה ברור לי שקבלת התפקיד הנו "משחק עם המוות". אורחי שבאו אלי פחדו כי באין ראש קהל תשרור אנרכיה בעיר והגרמנים ימנו לראש הקהל איש בלתי־אחראי אשר ישרת את האינטרסים שלהם, דבר שיסכן את כל יהודי העיר.

בראשונה סירבתי. טענתי, שבזמן שלום, כאשר דבר כזה היה ענין של כבוד, כל אחד מוכן היה לקבל תפקיד זה אפילו באמצעות קנוניות ובחירות לא הוגנות. אלה חייבים לקבל על עצמם תפקיד זה גם בימים קשים אלה. אני אף פעם לא התעניינתי בתפקיד זה. אינני טפוס של "עסקן". נוסף לכך היה לי נסיון מר בעסקנות ציבורית בעת היותי לפני שנים יו"ר אגודת הציירים והפסלים היהודים בקראקוב; גם אינני מתאים לעבודה ציבורית מכיוון שאני איש עקרונות ואני גם חושש מקנוניות מצד עסקנים ותיקים. אנשי המשלחת אשר באו אלי בהצעה זו נגעו בנקודה החלשה שלי, בגאותי על מוצאי, וטענו שאני כנכדו של חיים שנקר ובנו של יוסף שנקר, אסור לי לסרב לעמוד בראש הקהילה. מלים אלו דיברו אל לבי וחשבתי שסירוב יתקבל כבגידה ועריקה. עניתי להם שבמלים אחרות הם דורשים ממני שאהיה קורבן ואסכן את חיי, כי אי אפשר לצפות ממני כניעה לפני עסקני הקהל וגם לפני הגרמנים. אמרתי להם שאני

מוכן לקבל תפקיד זה בתנאי שהם, כשותפים לעבודה, יסכימו אתי שגם לחיים ישנו ערך משלהם. אלו היו דברי בעת הישיבה הראשונה במועצת הקהילה. כולם הבינו אותי והסכימו אתי.

אני מציין זאת בשם האמת הצרופה וכהוקרה לעסקני עירנו, מכיוון שאנשים אשר לא היו שם מרשים לעצמם לתת ציונים לעסקני הקהילות בפולין מבלי שיהיה להם מושג בענין הסכנות שרחפו מעל ראשיהם של עסקנים אלו, ולכן אין להם שום זכות שיפוט. רק במקומות אשר עסקני הקהילה מלפני המלחמה לא אזרו עוז להסתכן והשאירו את תפקידי הקהילה בידי אנשים בלתי אחראים, במטרה "להציל את ראשם", שם הקהילה העמידה משלוחים לאקציות. האחריות לכך נושאים בראש ובראשונה העסקנים הציבוריים הותיקים, אשר בעת סכנה פשוט ערקו או הוכיחו עצמם כאנוכיים, אשר דאגו אך ורק וקודם כל לעורם, ולפעמים גם לכיסם, וע"י כך השתלטו על הקהילות פוחזים וריקים.

הימים הנוראים התקרבו. היה צורך להשיג שיחרורים מעבודות כפיה ורשיונות לקיום התפילות. השלטונות המקומיים, בראותם את הופעתי התקיפה מאז קיבלתי תפקיד ראש הקהילה, הבטיחו שקט מוחלט בעיר. עם מפקד העיר אשר ביקר לעתים קרובות את הטייס בחוילתי, מצאתי מהר "שפה משותפת". חדלו תפיסת יהודים, ולמרות שהחיילים הגיחו מפעם לפעם לבית־הכנסת, התפללו בה היהודים. תפילת "כל נדרי" ערך החזן ותפילת מוסף התפלל הרב בומבך בקולו הערב. גם ר' אלעזרל, אשר לפני פרוץ המלחמה חזר מא"י והגרמנים כבר הספיקו לגזוז את זקנו, התפלל עם חסידיו בקלויז שלו. בחצרות הקימו סוכות והחיים כאילו נמשכו כרגיל. גם המקוה פעל כל תקופת החגים. רק אלוקים יודע איזה אי שקט שרר בתוכי. התאמצתי לא להראות זאת, בכדי לא לעורר בהלה. הרגשתי, בעת שהלכתי בבוקר למשרדי הקהילה, שהיהודים רוצים לקרוא בפני את הצפוי להם.

לפתע הגיעה בשורת איוב — הגרמנים סגרו את כל החנויות. לפנות בוקר הביאו ידיעה זו לביתי מיכאל סנדר ואהרון זילביגר, וביקשו את השתדלותי. הרגעתי אותם והלכתי למפקד העיר. זה הראה לי הוראה ממשרד הכלכלה בקאטוביץ שיש להכניס לחנויות היהודים נאמנים אריים. ברצותו ללכת לקראתי הסכים המפקד, שבעוד מספר שעות אתן לו רשימה של נאמנים אריים לחנויות, ובגלל מחסור בגרמנים הסכים גם לנאמנים פולניים, וזאת בתנאי שהממונים עליו לא ידעו על כך. קראתי לישיבה של מועצת הקהילה והזמנתי כמה מורים ופנסיונרים פולניים, הסברתי להם במה הענין, שעליהם רק לתת את שמותיהם, ותמורת זאת יקבלו מן הקהילה כ־300 זלוטי לחודש מכל חנות, הפולנים קיבלו ברצון הצעה זו והסוחרים התחייבו למסור 3 אחוז מפדיונם לצרכי הקהילה.

המצאתי את רשימת הנאמנים עם כל המסמכים הדרושים למפקד העיר, והוא היה מאוד שבע רצון והורה לפתוח את החנויות.

בא אלי מיכאל סנדר והודה לי על אשר עשיתי, ורצה לתת לי עשרים וחמשה אלף מרק. סירבתי בתוקף וביקשתיו שיודיע לחנוונים שימכרו מהר את המלאי שברשותם. מכיוון שראיתי בדבר זה הסדר זמני בלבד.

לצערי לא שמו לב לדברי. מכרו את סחורותיהם ונסעו עם הנאמנים ללודז' לקנות סחורות חדשות. גם הרוכלים גבו את חובותיהם באמצעות מכתבים חתומים ב"הייל היטלר" עם שם הנאמן.

בוקר אחד העירה אותי העוזרת והודיעה לי שבאו אלי בבכי הממונה על מנזר הסרפיטק ונזירה. ביקשתי להכניסם. התברר שבלילה נערך חיפוש במנזר הסלזיינים, ומצאו מתחת למדרגות נשק ישן שאינו ראוי לשימוש ושימש לפני המלחמה לאמונים של פ.וו. (כעין גדנ"ע) לתלמידי המוסד, ונאסרו 12 כמרים אשר יוצאו להורג, מכיוון שאחרי כניסת הגרמנים לעיר הודיעו שכל נשק חייב להימסר לידם, ואצל מי שימצא נשק דינו מות.

נזירי הסלזיינים לא מסרו נשק זה לגרמנים, הנזירה הממונה ביקשה ממני השתדלות דחופה אצל הקצין הגר בחוילת אבי. לא היססתי רגע ונכנסתי לחוילת אבי ששכנה מולנו. בחוץ רק עלה השחר. ניגשתי לחיל המשמר שהיכרתי אותו ושאלתיו אם הסגן קליינהיל כבר קם. החייל סובב איתי את החוילה, ניגש לחלון משרד אבי וראינו מנורה ירוקה דולקת מעל שולחן המשרד. ובכן, הקצין כבר עובד.

ביקשתיו שיודיע לקצין שאני מבקש פגישה דחופה. הקצין קיבלני בפליאה על הביקור בשעת בוקר מוקדמת זו, ושאל במה הענין. אחרי שהסברתי לו שבאתי בענין נזירי המנזר ושהנשק אינו ראוי לשימוש ונמצא אצלם לשם אמון נערים, התפלא על אשר יהודי בא בהשתדלות למען נזירים, והורה לחייל להמציא לו מיד דוגמאות של הנשק שהוחרם. בינתיים שמתי לב שעל שולחן המישרד מונחים אלבומים עם בולים שונים. הוא ביקש ממני שאם ביכולתי להמציא לו בולים הוא יהיה לי אסיר תודה. בינתיים הביאו את הנשק, והתברר שברובה אחד אין לשון, בשני אין קנה וכו'. הוא צחק, וצילצל לבית־הסוהר וביקש לעורר את הנזירים ולשחררם, מכיוון שקיבל הוראה כזאת. הודיתי לו. הלכתי הביתה ואמרתי לממונה על המנזר, שמיד משתחררים הנזירים. בעיר נפוץ דבר השתדלותי ותוצאותיה.

כעבור ימים אחדים שעברו עלינו בשקט, סגר הצבא את הרחובות, החלו בחיפושים והחרימו כל חפצי כסף. כתוצאה מהשתדלותי ולמרות שחפצים אלה נמצאו כבר בידי המשטרה הגרמנית, הסכימו להחזירם לעניים. הוחזרו כל חפצי הכסף על פי אישורי הקהילה. כעבור חדשים מספר שוב הוחרמו חפצים אלה, והפעם לצמיתות.

ביום בהיר אחד נקראתי למפקד העיר וזה הורה לי להדפיס מודעות בקריאה לרישום להגירה לא"י ולהדביקן בעיר. כן הורה לי לפתוח משרד ארצישראלי. סידרתי את המשרד באולם המסעדה של שמואל שניצר בבית הברפלד. כמנהל המשרד מיניתי את יוסף מנהיימר. התפלאתי על הוראה זו מכיוון שידעתי שהמשרד הארצישראלי בקראקוב נסגר. חשבתי שמכיוון שאושפיצין סופחה לרייך חלים עליה חוקים אחרים. בינתיים הגיעו אלי בהיחבא שליחים ממחנה הפליטים של "היאס" בסלובקיה בכדי להעביר יהודים במחתרת דרך נהר הדונבה שהיה נתיב מים בין־לאומי. כן באתי בדברים עם יו"ר הועד הציוני בקראקוב, ד"ר חיים הילפשטיין, ומגר' סלפטר, וקיבלתי הסכמתם בענין רישום להגירה. ובזמן יותר מאוחר, בעת שיצאתי עם משלחת לברלין, סיפחתי אליה את

מגר׳ הופמן, מי שהיה מנהל המשרד הארצישראלי בקראקוב. ציידתיו בתעודה של חבר הקהילה באושפיצין וכך הצלחתי לספחו למשלחת.

באחד הימים קיבלתי הוראה ממפקד העיר לנסוע לבילסקו ולהתייצב לפני פון רוידיגר שניהל את עניני היהודים במחוזנו. באותו יום נאסרו באושפיצין שני יהודים, זולק קניגסברג וחתנו של פניגר. את קניגסברג אסרו עקב הלשנתו של חצרן ביהח״ר קוזניצקי שהיה ״פולקס־דויטשע״. הלה הלשין שבמיכלים באדמת ביהח״ר החביאו דלק, ומכיוון שקניגסברג היה פקיד בביהח״ר הצביע עליו.

איני זוכר מדוע אסרו את חתנו של פניגר שהיה צורף. מיד הופיעו אצלי נשותיהם בבכי וביקשו את השתדלותי. מפקד העיר לא יכול היה לעזור מכיוון שהעצורים כבר הועברו לגסטאפו בביילסקו, הוא יעץ לי לדבר על כך עם רידיגר, כך נודע לי שרידיגר הינו קצין גסטאפו. עם הגסטאפו עוד לא היה לי ענין, מכיוון שעירנו עוד היתה בשלטון הצבא. לגסטאפו היתה כנראה זכות התערבות רק בעניני יהודים, ואך כעת גילתה אותנו.

נסעתי לביילסקו עם יוסף מנהיימר כשבידי מכתב ממפקד העיר. נסעתי בלב כבד, מכיוון שעל מעללי הגסטאפו שמעתי עוד טרם פרצה המלחמה. הגענו לביילסקו מוקדם מדי וסרנו לבית הקהילה ליו״ר רוטר, לשעבר בעל מכבסה כימית בביילסקו. התברר שגם הוא, יהודי זקן, נקרא לרידיגר באותה שעה. הוא סיפר לי שמביילסקו יוצאים משלוחים של יהודים למזרח בקרונות־בהמות חתומים לכיוון סטרי־פשמישל וניסקו, שם עליהם לעבור לאיזור הכבוש הסובייטי דרך הנהר, ובבואם מתחת לגשר רוצחים אותם הרוסים. כן אמר לי שהיום יצא משלוח מרוכז מיושבי שני בתי־הזקנים ושארית האינטליגנציה היהודית. הקרונות כבר הוזמנו ועליו, כראש היהודים, לספק את האנשים למשלוח. כן אמר לי, שרוב תושבי בתי־הזקנים הינם תשושים, ולבטח לא יגיעו חיים למקום. נזכרתי בשמועות שהילכו באושפיצין על רכבות העוברות את טשבין ובתוכן אנשים המבקשים מים. כעת ידעתי מה תוכן רכבות אלו. מר רוטר הצטדק ואמר שאינו מוכן לתת את ראשו להצלת אחרים... כן תיאר לי את רידיגר כאדם בעל אופי של חיה. בדרך לגסטאפו רתח כולו. יעץ לי להיות מאופק, אם ברצוני לצאת חי ממשרדי הגסטאפו. נזפתי בו כבכלב.

משרדי הגסטאפו בביילסקו היו ממוקמים במשרדי בית חרושת יהודי לבדים לא רחוק מתחנת הרכבת. עם התייצבותנו לפני המשמר ולאחר שיחה טלפונית הוכנסנו לקומה הראשונה. רוטר דפק באחד הדלתות ועם קבלת תשובה נכנסנו שלושתינו. מאחורי השולחן עמד צעיר במדים, רזה, בעל פנים חיוורות, עיניים כחולות עם מבט חד לעברנו. על שולחנו מונח כובע ס.ס. ועליו סמל הגולגולת וכן שוט לכלבים. התייצבנו לפניו ומסרתי בידו את המכתב ממפקד העיר באושפיצין. הוא לקח סכין מהשולחן ופתח את המעטפה. שמתי לב שהמכתב הינו ארוך, מכיוון שגם מצידו השני היה כתוב בכתב צפוף של מכונת כתיבה. הוא התיישב מאחורי השולחן והחל לקרוא. פתאם, באמצע הקריאה, הפסיק והורה לי לשבת. התיישבתי, בהתאם להוראה, כשהאחרים עמדו וזה המשיך בקריאת המכתב עד סופו. סיים, הוציא סיגריה וחיפש גפרורים, רוטר הדליק אחד והגיש לקצין. זה קפץ מאחורי השולחן, בעט ברוטר וצעק: ״מחזירים אינני מקבל אש״. אחרי שרוטר קם והזדקף נשאל ע״י רידיגר: ״כמה יהודים נצטווית לספק

לטרנספורט של אתמול?" רוטר ענה: "שמונה מאות". "כמה סיפקת?" — שאלו שוב רידיגר. "אלף איש" — ענה רוטר. "למה ההתרפסות הזאת שלך?" שאל רידיגר (כנראה היו לו קשיים להעמיד קרונות מעבר למתוכנן). רוטר החוויר כסיד, אחר נעשה אדום כסלק, כשראה את מבטי ומבטו של מנהיימר. חשבתי — עכשיו יבוא תורי.

רידיגר התיישב הסתכל עלי רגע ואני עליו, ואחר שאלני בקול רגוע לגמרי, אם יש לי בקשות כל־שהן. עניתי שכן. ראשית אבקש לשחרר את היהודים החפים מפשע שאסרו באושפיצין, ומניתי את שמותיהם. מיד נתן הוראה טלפונית לשחררם ולהציבם לאוטובוס היוצא לאושפיצין. אחר שאלני אם יש לי עוד בקשות. עניתי שאבקש להעביר את תושבי בתי־הזקנים בביילסקו לאושפיצין. הוא הסכים בתנאי שאקבל לאושפיצין את שארית יהודי ביילסקו, קאטוביץ וצ'שין. במקרה זה יהיה מוכן להפסיק את המשלוחים למזרח. כן אמר לרשמם במשרד הארצישראלי באושפיצין לשם הגירה, ומנהיימר מסר לו דו"ח. מיד הסכמתי וקיבלתי עלי את האחריות לשכן את כל היהודים האלה בעירנו ומנהיימר התחייב לרשמם להגירה. רידיגר הסביר שעליו לנקות את שלזיה מיהודים. ובכדי לסדר את ההגירה עלי לנסוע מיד עם עוד נציגים מהקהילה באושפיצין ויתר הקהילות בשלזיה לברלין ולקבל הנחיות במשרדי המינהל לעניני יהודי גרמניה. כן הורה לי למסור לו את שמות הנציגים בכדי שיכין לנו רשיונות נסיעה לברלין. הבטחתי להמציא לו בימים הקרובים רשימה של נציגי הקהילות באושפיצין, ביילסקו, קאטוביץ וצ'שין. הוא קם והפגישה הסתיימה.

רוטר מאוד התפלא על כך וביקשני לסור אתו למשרדי הקהילה בכדי למסור את הידיעה המשמחת על הפסקת המשלוחים למזרח. לא הלכתי אתו ובקשתיו למסור לי מיד אחרי התיעצות את שמות הנציגים לברלין. הלכתי עם מנהיימר לאוטובוס אשר בתוכו כבר ישבו המשוחררים, קניגסברגר וחתנו של פניגר.

בחוזרי לאושפיצין קיבלתי הודעה טלפונית ממפקד העיר לדווח לו על הפגישה עם רידיגר. באותו יום כבר החלו להגיע אנשים מביילסקו בכדי לשכור דירות. למחרת הגיעו תושבי בתי־הזקנים. היה עלינו להתאים את הבנין של ה"תלמוד תורה" לצרכי הזקנים מאחר שבנין בית־הזקנים הסמוך היה צר מלהכיל את כולם. נוסף לכך היה עלינו להתאים את הבנין של שנקר לבית־חולים יהודי. ניהל את העבודה מהנדס מביילסקו. דבר זה נתן בידי אפשרות לא להמציא יהודים לעבודת כפיה לגרמנים.

הגיע היום ליציאה לברלין, נסענו נציגים מביילסקו, קאטוביץ ואושפיצין (הופמן, מנהיימר ואני).

ברלין

לברלין יצאנו בלילה ונסענו בקרונות מאופלים. בנסיעתנו במרחבי גרמניה חשבנו על הסיבה להאפלה. כנראה — הפצצות בנות הברית. השתעשענו במחשבה שאולי יום השחרור מתקרב.

בהגיענו לברלין שמנו פעמינו למשרד הארצישראלי ברחוב מייניק 7. הופמן הכיר עוד מלפני המלחמה את מנהל המשרד הארצישראלי ד"ר פיק, דבר שאיפשר לנו שיחה

חפשית. בדרך כלל נזהרו יהודי גרמניה בזמן ההוא מיהודים זרים מחשש שיתוף פעולה מצידם עם הגסטאפו, ועוד לפני המלחמה היה להם אי־אמון ליהודים הפולנים. ד"ר פיק הודיע מיד על בואנו לפרופ. הרב בק, שהיה גם יו"ר איחוד הקהילות בגרמניה. הם דאגו לאכסונינו במלון קרלטון. למחרת העבירו אותנו לאיכסון בדירה פרטית ודאגו גם לכרטיסי מזון על סמך הרשיונות שבידינו. בעברנו בחוצות ברלין ראינו את המחסור ששרר, כנראה עקב החרם שהיה על גרמניה. במסעדות אפשר היה לקבל אוכל רק תמורת כרטיסי מזון. הקפה היה "ארזאץ". בחלק מהמסעדות הגישו סכרין במקום סוכר. חלונות הראוה היו עלובים, ולמרות נצחונם המהיר על פולין לא ראינו התלהבות אצל האנשים. הרחובות היו כמעט ריקים — הגברים היו בצבא והנשים עבדו בבתי חרושת. בחנות אפשר היה להשיג סחורות ממין גרוע תמורת כרטיסים מלבד מי קולון וסכיני גלוח שנמכרו באופן חפשי. כפי ששמענו מעקרת־הבית, אצלה התאכסנו לא היו כמעט הפצצות על ברלין. למרות זאת שררה האפלה מוחלטת בעיר.

באותו ערב הוזמנו למסיבה השנתית של "הקולטורבונד", שהכנסותיה היו מוקדשות ל"עזרת החורף". המסיבה התקיימה באחד התיאטראות. הופיעו גברים בסמוקינגים וגברות בשמלות ערב ללא תכשיטים. הנוכחים כבר ידעו על בואה של משלחת מפולין וסקרנותם היתה גדולה. רצו לדעת אם נכונות בשורות האיוב שהגיעו לברלין על הריגות יהודים, על משלוחים, שריפת יהודים בבתי הכנסת וכו'. להרבה מהנוכחים היו בפולין קרובים או ידידים שהועברו לשם דרך זבונשין בשנת 1938. הם חיכו באי סבלנות לסיום החלק הרשמי של "הערב" בכדי שיוכלו לשוחח אתנו. אחרי הנאומים של ד"ר בק ויו"ר הקהילה ד"ר שטאהל, בהם דרשו לתרום לקרן היהודית לעזרת חורף, סובבו אותנו האנשים והציפו אותנו בשאלותיהם. סיפרנו את כל האמת, לא החסרנו דבר, למרות שנתבקשנו להיות זהירים בדברינו מחשש מלשינים שעלולים להימצא בקהל.

למחרת לפני הצהרים נקראה ישיבה מיוחדת של "איחוד יהודי גרמניה". היה זה האירגון הרשמי של יהודי גרמניה. מסביב לשולחן באולם הישיבות של האיחוד ישבו אדונים מבוגרים, נציגי הקהילות העיקריות בגרמניה. את הישיבה ניהל ד"ר בק, עסקן יהודי מסוגו של ד"ר טוהן שהיה גם ידידו. אחרי שנודע לו כי ציירתי את ד"ר טוהן מספר פעמים נהפכו יחסינו ללבביים במקום אי־אמון מסויים ששרר בעת פגישתנו הראשונה. חברי באסיפה שמעו בדומיה עצובה את הדו"ח שהעליתי בפניהם ובקשתי הדחופה בענין הגירה מהירה ועזרה כספית מצד האחוד. הם הבטיחו את עזרתם והודיעו לנו שיש להם קרנות כסף מכובדות אבל השמוש בהן אפשרי רק באישורו של האחראי ה"רייכסזיכערהייטס־הויפטאמט", אשר מנהלו הוא אחד בשם אייכמן והמקשר איתו הוא ד"ר פין. הבטיחו לנו להעביר מיד את בקשתנו לאישור. ולעצם ביקורנו הובהר לנו, שמשרד הראשי לבטחון הרייך מוציא אישורים לכל אלה שעוזבים את גרמניה ושאין התנגדות לעזיבתם.

מסרנו להם על הוראת מפקד העיר אושפיצין לפתוח משרד ארצישראלי ולהודיע על רישום להגירה. כן מסרנו על העברת היהודים משלזיה לאושפיצין כמקום־מעבר עד להגירה. חשבתי לקשור קשרים עם "היאס" בענין ההגירה דרך הדונבה הבין־לאומית לסולין וורנה. על זה השיבו לנו, שבעוד יומיים תבוא משלחת מן המרכז באיסטנבול ו"האחוד" ידון עמה. כן נודע לנו, כי במחנות סולין וורנה נמצאים כבר

כעת כעשרים אלף יהודים, ואין אפשרות למצוא אניות בכדי להעבירם לארץ־ישראל. נוסף לכך האנגלים אינם מרשים העברת יהודים לארץ ישראל. אבל עקב הרעת מצבם של יהודי פולין יצליחו, אולי, אנשי המשלחת באיסטנבול לאפשר את יציאתם.

לעת עתה אין שום הפרעות בענין זה מצד הגרמנים, מכיוון שמטרתם להיפטר בכל מחיר מהיהודים. נוסף לכך, נודע לנו שישנה עוד אפשרות להגירה באמצעות איזשהו משרד נסיעות אמריקאי בברלין, אבל על כך נקבל פרטים במשרד הארצישראלי. הישיבה הסתיימה בכך, שד״ר פין, איש הקשר עם שר הכספים שאכט ועם אייכמן, ישתדל בענין רשיונות־מעבר למהגרים היהודים דרך אושפיצין לארצות־הברית. נקבעה לנו פגישה ב״פאל־אמט״. כן תוכנן למחר ביקור במוסדות היהודים בברלין. אח״כ — ביקור אצל ד״ר שטאהל בקהילה היהודית בברלין.

אחרי הישיבה הוזמנתי ע״י ד״ר בק לארוחת צהריים. חברי הלכו לראות את העיר. אחרי הארוחה התקיימה ביני ובין פרופסור בק החלפת־דעות חפשית, והדבר הראשון שנשאלתי — אם אני מכיר אחד בשם מוניק מרין מסוסנוביץ. עניתי שאינני מכירו. הוא הזהיר אותי ממנו, מכיוון שב״איחוד״ ישנן ידיעות שהוא הינו איש־אמונם של הימלר ואייכמן, יש בידו מכתב מהם לכל השלטונות הגרמניים שילכו לקראתו ״ובכל השאלות שאינן ברורות לפנות אליו״. כן יש לו משרד מיוחד בגסטאפו בקאטוביץ. אחרי כן ספר לי על מצב יהודי גרמניה. היהודים כבר אינם מנהלים עסקיהם וברובם הינם פקידי ועובדי הקהילה ומוסדותיה. הסוחרים היחידים הם אלה העומדים בצל בניני הקהילה ומוכרים גלנטריה זעירא ועניבות מעל ״דוכן״ התלוי על צוארם, ויתרם מאושפזים בבתי־חולים ובבתי־זקנים. נוער כמעט שאין, כולם מחכים לסרטיפיקט או אפידוויט בכדי שיוכלו להגר. לדעת ד״ר בק, אלה שלא יוכלו להגר יגוועו במחנות או מרעב. קוראים לזה ״פתרון טבעי״.

עוד היום שומע אני את תלונתו המרה שהשמיע באזני הרב פרופסור בק על יהדות העולם ומנהיגיה על אשר התעניינותם באחיהם שנשארו תחת שלטונו של היטלר היא אפסית. על כל הקריאות החוזרות ונשנות למנהיגי יהדות ארה״ב ואנגליה, המועברות אליהם באמצעות הרב אהרנפרייז משטוקהולם, אף אחד לא הגיב. צעקותינו השוטפות והנואשות נאלמו ב״קשר השתיקה״. הגרמנים כמעט וניקו את גרמניה מהיהודים, כמעט כולם כבר הועברו לפולין, פרט לכמה מאות משפחות, בעיקר זקנים. כעת, אחרי כיבוש פולין, החריפה הבעיה עוד יותר עקב קשיי ההגירה שאין להם פתרון. ארצות המערב אין להן כל כוונה לקבל את היהודים. יש לכן לצפות לשואה בהתחשב בהתנהגותם ללא רחם של הפושעים והרוצחים הגרמניים. קשה להעלות על הדעת למה הם מסוגלים, במיוחד אחרי שארצות־הברית תצטרף למלחמה, דבר שממנו היטלר חושש. אילו שלטונות ארה״ב היו לוחצים ברצינות לא בלבד על הגרמנים שיתנו ליהודים להגר, אלא בעיקר על ארצות המערב שיסכימו לקבלם, היה הדבר מביא לפתרון של הבעיה היהודית. ד״ר בק הגיע למסקנה שגם רוזוולט אינו ידיד נאמן של היהודים. יכול הוא לשכנע את האנגלים שירשו כניסת יהודים לארץ־ישראל, או אף למדגסקר. באותה שיחה הביע ד״ר בק דעתו, שהימצאות משלחתנו בברלין חשובה ביותר. היא תאפשר העברת מידע על מצבנו למשלחת מאיסטנבול. ד״ר בק חושש שגם דרך אחרונה זו להגירה תיסגר כשהדנובה הבין־לאומית תיקפא. הוא אמר: ״אם המערב לא יעזור לנו יסחטו את היהודים

כמו לימון מכל רכושם ומכל אפשרות מחיה פיסית, בכדי לזרוק אותם אחר כך ולשרפם כקליפת לימון". היו אלה דבריו האחרונים בהיפרדנו.

כעת, בהיזכרי בדבריו של העסקן היהודי הותיק והמנוסה הזה, אשר עבר את המלחמה בטרזיינשטט — חייב אני להרכין ראשי בפני חכמתו וראיתו את הנולד כפי שהוא חזה את השואה הקרבה ובאה.

מפרופסור בק נסעתי ל"פאל-מאט", שם מצאתי את חברי ואת הד"ר פיק וד"ר פין. ירדנו למשרדי "הארגון" שעסק בעזרה להגירה ליגאלית ובלתי-ליגאלית. נמסר לנו על אפשרות הגירה לארצות דרום-אמריקאיות, ע"י השגת אזרחות הארצות האלו שניתן לקבלה עקב הוכחת בעלות על אדמות שם. "רכישת" האדמות וקניית הפספורטים ניתן לסדר ע"י משרד נסיעות מסויים. אולם דבר זה לא התאים לאפשרויותיהם הכספיות של יהודי פולין, כי קשור היה בהוצאות מרובות. נותר ענין של תעודת-יושר אשר כתנאי להשיגה היה הצגת ויזה של ארץ כלשהי המוכנה להרשות כניסה אליה. גם הארגונים היהודים בחו"ל לא הראו יוזמה רבה. לכן כל תקותנו להגירה יהודית מפולין היתה דרך סולינה וורנה לארץ-ישראל. דבר זה יכול היה להתאפשר ע"י לחץ אמריקאי על אנגליה להסיר את אסור כניסת היהודים לארץ. אז עוד לא ידענו שגם לאמריקאים ישנם אינטרסים של נפט בארצות ערב, וכנראה שזאת היתה הסיבה לאדישותה של ארה"ב בענין זה.

בלב כבד עליתי על משכבי בלילה הזה, אבל לישון לא יכולתי. הייתי תחת השפעת השיחה עם ד"ר בק. לא יכולתי לתפוס שאחינו בחו"ל, ובעיקר בארה"ב, אינם עושים הכל בכדי לאפשר לעשרים אלף היהודים, אשר בסכנת נפש ברחו מהגיהנום ההיטלראי ונמצאים על חופי הים השחור, להגיע לחוף מיבטחים. לא חשבתי שיהודי אחד בארה"ב יכול לישון בשקט ביודעו מצבם של אחיהם הנמקים תחת עולו של היטלר. לא יכולתי להעלות על דעתי שהיהודים שם לא יסגרו עסקיהם, לא יעזבו עבודתם, למען לצאת לרחובות עריהם ולהפגין ולזעוק ולדרוש עזרתה של מעצמת-החופש האדירה, ארצות-הברית של אמריקה, ליהודים אשר דרך אחת מובטחת להם בגיהנום הנאצי — הדרך למוות. אולם, על משכבי בלילה, העליתי גם הרהורים אחרים: אולי, אולי אין הם יודעים עדיין את המתרחש כאן; אולי עוד לא שמעו על מחנות ההסגר והעינויים אליהם גולים הנאצים יהודים ברבבותיהם ועל אשר צפוי להם שם; אולי עוד לא הגיעה לאזניהם זעקת אחיהם הנשמדים והולכים בידי קלגסי הגסטאפו הארורים. אולי, אולי... ולכשתיוודע להם הזוועה הנוראה הזאת יחושו ודאי לעזרתם ויעשו הכל למען הצילם. ושוב עולה ספק בלבי: מי יודע? שמא אחינו בארצות-הברית נאלצים אף הם לחשות, בכדי לא להרגיז את השלטונות ואת נשיאם ובכדי להישאר אזרחים טובים ונאמנים? מי יודע?...

נרדמתי אחרי שהפציע השחר, ובחלום בלהות ראיתי דמויות יהודים הדולקים כלפידים. אחרי שהתעוררתי לא יכולתי לשכוח דמויות אלו. נשארתי על משכבי ובעיני רוחי ראיתי את הנשיא רוזוולט, נשיא נכה ונזכרתי בנאומיו מלאי זעם על היטלר.

נקשו בדלת ולחדר נכנסו חברי המשלחת רעננים ובמצב רוח טוב. בעודי במיטתי סיפרתי להם תוכן שיחתי עם ד"ר בק. אולם התייחסו בזלזול להערכת המצב שנערכה

על ידו. אי אפשר להעלות על הדעת, טענו, שמורגנטאו, ברוך, ורבורג, גולדמן וכו׳ ישלימו עם זה. הרי מאחוריהם עומדים הסוכנות היהודית, הלנדס־מנשפטים בארה״ב והיהדות בעולם כולו. לא ייתכן, אמרו, שלעת כזאת יעמדו מרחוק ולא ירעישו עולמות בעת שאמותיהם ואחיהם נשמדים בפולין, הם יקרעו את בגדיהם, אמרו, ויצאו לרחוב בשקים על ראשיהם, ויכריחו את רוזוולט וצ׳רצ׳יל להוציא אותנו מפולין כפי שהוציאו את הרבי מגור ואת רוטשילד. הגרמנים ברצון יתנו לנו לצאת. כל רצונם להיפטר מאתנו ולשם זה הם מקימים את משרד ההגירה.

אני פקפקתי בכך. ראיתי בפני את פניו של ד״ר בק...

אחד המלוים שלנו בא ולקח אותנו לבקר את מוסדות הקהילה. ביקרנו בבית־חולים ענקי מסודר להפליא ובבית־זקנים בנוי לתפארת אשר כל זקן הביא אתו את רהיטיו מביתו בכדי לשמור על רוח בית משפחתו. היו שם ספריות גדולות וחדרי אוכל חדישים. התנהגות הזקנים היתה רגילה, שחקו שח וקראו ספרים. שקט ושלוה שרר בכל. היה זה שקט של אשליה עצמית ורמיה...

חושבני כי הראו זאת גם לאמריקאים שהיו עוד מוצבים בברלין.

בקרנו גם במשרדי הקהילה. בית ענק מלא משרדים, ופקידים מתרוצצים בפרוזדורים וניירות בידיהם. הוסבר לנו שדבר כזה נחוץ בכדי להוכיח שהאנשים עובדים וגם בכדי שיהיה להם ממה לחיות.

במשרדו הערוך והמסודר לתפארת קיבל אותנו יו״ר הקהילה שטאהל, שאחיו היה רופא־הבית של גרינג. באותה עת נולדה לגרינג בת וד״ר שטהל טיפל בלידה. על הבקורת שנמתחה עליו מדוע הוא מרשה ליהודי לטפל במשפחתו, ענה גרינג: ״בריאות משפחתי היא מעל לעניני המפלגה, ומיהו יהודי — קובע אני״. ידענו על המתיחות בין שטאהל ובין ד״ר בק. שטאהל נהנה מהתרשמותנו החיובית ממצב מוסדות הקהילה, והבטיח לספק לנו ציוד ותרופות ממלאי הקהילה כשיקבל רשיון לכך.

בחזרנו לאכסניה נודע לנו שהשלטונות סירבו לכל בקשותינו וגם חמרי רפואה לא נקבל, וכי עלינו לחזור מיד לפולין.

ואמנם — באותו לילה חזרנו. אף לא חכינו לבואה של המשלחת מאיסטנבול. קיווינו שהדו״ח שמסרנו לראשי היהודים בגרמניה יגיע איך־שהוא לאחינו בחוץ־לארץ. שאר התקוות — נגוזו...

שריפת בית הכנסת הגדול

בהגיענו לקאטוביץ פגשנו ביהודי מאושפיצין, אשר מסר לנו את הבשורה האיומה על שריפת בית הכנסת הגדול. מחלקה מיוחדת של הגסטאפו הגיעה לשם כך העירה, הקיפו את כל אזור בית־הכנסת, בכדי שלא יוכלו לכבות את השריפה, שפכו בנזין והציתו את בית הכנסת. עם שריפת בית־הכנסת היתה הרגשה שיהדות אושפיצין הושמדה. כן אמר לי אותו יהודי שהגרמנים ניצלו את היעדרי מאושפיצין בכדי לשרוף את בית הכנסת.

בעת הנסיעה מקטוביץ לאושפיצין סיפר מנהיימר את תולדות בית הכנסת, זאת לא

הפעם הראשונה שבית־הכנסת באושפיצין נשרף, דבר זה כבר קרה. אך בזמנו האש באה מנרות דולקים. במקומו נבנה בית־כנסת חדש, גדול ויפה מקודמו. פנים בית־הכנסת היה מצוייר בציורים נהדרים. התקרה הבנויה בצורת כיפה מצויירת כשמים כחולים, בה שזורים כוכבי זהב. מסביב השמים צויירו המזלות וכלי נגינה תנכיים. באמצע בית־הכנסת עמדה בימה בצבע ירוק. ארון הקודש והעמוד היו משיש לבן נהדר. הקומה העליונה וחלק מקומת הקרקע המיועדים לנשים היתה מכוסה בוילונות. כמה מריבות היו בגין מי יהיה הגבאי! כמה אנחות נשמעו וכמה דמעות זלגו בעת תפילת "יזכור"! בחורף התפללו ב"פוליש" מכיוון שאי אפשר היה להסיק בית־כנסת גדול זה. עם שריפת בית הכנסת חדל צביון הרחוב היהודים מלהתקיים.

בחוזרנו העירה הרגשנו חוסר אונים. אולם הופתענו. באושפיצין נסכה תקוה מסוימת באנשים.

יום־יום עובר הייתי למשרדי הקהילה ליד החומות הגבוהות והשרופות של בית־הכנסת. אחרי מספר ימים מת השמש של בית־הכנסת, ערכנו לו הלויה כלאדם חשוב והשתתפו בה המונים. ידעתי שלבו לא עמד לו על שריפת ה"שוהל". היחידי שהחזיק מעמד ולבו לא נפל היה יאכצל, גבאי של ב־הכנ"ס. אשר עודד אותנו והוסיף לנו מרץ. הוא אמר שעוד נבנה בית כנסת יותר יפה מזה שנשרף, אם לא אנו אז בנינו, אם לא פה אז בירושלים, וגם עצמותינו יקומו להתחיה ועוד יתפללו בבית מקדשנו בירושלים. כשראה שאינני מסוגל להתיישב במשרד ולעבוד צעק עלי ועודדני. אמר לי שצריך להיות חזק כפלדה. המום הייתי אחרי חזרי מברלין, ושריפת בית הכנסת באה עלי כהלם, כאילו קיבלתי מכה חזקה בראש במוט ברזל.

פעילות הקהילה גדלה, יותר ויותר אנשים הזדקקו לשירותיה. ועד הקהילה דרש ממני דו"ח על נסיעתי לברלין, אבל לא הייתי מסוגל לקרוא לישיבה. הייתי שבור ורצוץ מבחינה נפשית. רציתי להתפטר מראשות הקהילה בכל מחיר, מכיוון שהייתי מיואש לחלוטין. יהודי העיר ידעו על כך, ובכדי לעודדני שילמו את מיסי הקהילה במועדם. ואמנם חייב הייתי להתאושש ולחזור לפעילותי.

אותו יום הוזמנתי על ידי ראש העיר. הוא מסר לי, כי בפקודת הגסטאפו בבילין עלי לאכסן את היהודים בצריפים אשר בזסולה. מיד חשבתי שראש העיר הגרמני, לשעבר אופה בשלזיה, רוצה ליצור גיטו ליהודים. התנגדתי לכך. כשהחל לצרוח עלי התעוררתי מן ההלם בו הייתי. עזבתיו ויצאתי ממשרדו. הלכתי למפקד העיר וסיפרתי לו על דרישת ראש העיר. אמרתי לו שאם יעמוד על דרישותיו אתפטר מראשות הקהילה. המפקד תפס את הטלפון וצילצל לראש העיר, געד בו ואמר, שעליו כחבר המפלגה להישמע להוראות, ולא להתערב בעניני היהודים. באותו יום החלטתי לסרב להעמיד אנשים לעבודת כפיה (יום־יום יצאו אנשים לעבודת נקיון בעיר). גם למשטרה סרבתי להציב אנשים לעבודה, בטענה שזה נוגד את חוקי ניורנברג. מפקד המשטרה נדהם והזמין אותי אליו, ואחרי שאימתי שאפנה לגסטאפו בתלונה, ויתר על העובדים. חדלתי להאמין לגרמנים.

האידיליה נסתיימה... הגיעה פקודה לשאת את הטלאים. לא מיהרתי להעביר פקודה זו. קבלתי טלפון מרידיגר ונשאלתי מדוע הפסקתי לשלוח אנשים לעבודות. עניתי

שהאנשים נחוצים לי לבנות בתי־זקנים ובית־חולים. ואם עלי לשלוח את האנשים לעבודות אחרות עליו להפסיק להעביר יהודים משלזיה לאושפיצין. רידיגר אכן נסוג מדרישותיו והסכים שאמשיך להעסיק את האנשים לעבודות הנחוצות לנו.

קראתי לישיבת ועד הקהילה ומסרתי דו"ח עצוב על פגישותי בברלין. בעת הדו"ח התעלף אברהם גרוס ובקושי הערנוהו מעלפונו. בחזרי הביתה מאוחר בלילה מצאתי את חוילתי מוארת. בחדר אוכל ישבו קצינים גרמניים וזללו ברווזי בר אותם צדו ב"סטאווי" והוכנו ע"י העוזרת שלי. התמלאתי כעס. אף אחד מהם לא ראה אותי בהיכנסי ושמעתי את שיחתם. הם דברו בענין תחזית המלחמה: "מה יצא מזה? כל עוד שלא נצליח לנחות באמריקה יש לצפות לסוף לא נעים". מילים אלו אשר שמעתי עודדו אותי מאד.

למחרת חיכה לי שוב יום קשה. כל יום הגיעו לעיר פליטים מהאינטליגנציה היהודית. בין השאר הגיעה האם החורגת של גב' ליברמן, אשה נעימה ותרבותית. תקוותם היחידה היתה "להחזיק מעמד".

בחוילתו של ד"ר דרוקס גר הקצין הגרמני הבכיר ביותר באושפיצין, מאיור פון גרייף. באחד הימים נקראתי אליו. אחרי שהמשרת פתח את השער והוכנסתי עוד ראיתי את פנים הדירה המסודרת להפליא כפי שהיתה, רק הדיירים חסרו. אחרי המתנה ממושכת נכנס קצין מבוגר בעל שערות שיבה ופנים מקומטים, לבוש חולצה אזרחית ונעלי בית, ציווה עלי לשבת. הוא התיישב מאחורי שולחנו של ד"ר דרוקס. באי סבלנות ציפיתי לשם מה הוזמנתי אליו. החלטתי לסרב לכל דרישותיו.

אחרי שהודיע לי שהיחידה שלו עוזבת את העיר שמתי לב למזודות הממלאות את החצר. הוא הוציא ממגירת השולחן מכתב קטן ומסרו לי באמרו שאשמור עליו כעל קמיע ותמיד להחזיק מכתב זה אצלי. קראתי את הכתוב בו, שהצלתי חיי טייס גרמני. על המכתב התנוססה חותמת של היחידה הצבאית והיה חתום על ידו. הוא הודה לי שוב על הצלת הטייס, נפרד מעלי וליווה אותי עד שער החצר, נזכר במשהו וביקש לחזור לחדרו. אמר לי שעלי להיזהר מאחד בשם מוניק מרין מסוסנוביץ ומן הממונה עליו קומיסר דרייר מהגסטאפו בקאטוביץ. הוא ציין שמסר לי זאת מתוך אמון בי. יצאתי מהורהר. זאת הפעם השניה שמזהירים אותי מיהודי זה אשר עד כה אינני מכירו. בחזרי לקהילה החילותי לשאול ולהתעניין עליו, אף אחד לא שמע שם זה. אחרי מספר ימים הביאו בפני אחד היהודים שהועבר מקטוביץ, וזה מסר לי שבסוסנוביץ תפסו הגרמנים עם כניסתם צעירים יהודים לעבודות שונות ולניקוי רחובות ומינו אחד מהם — מוניק מרין — כ"בריגדיר" (גרופנפירר). כנראה נשוי ממשפחה טובה אבל קרייריסט. אותה עת עוד התקיימה בסוסנוביץ קהילה יהודית מורכבת ממיטב האנשים. מרין נעשה לספק ראשי של הקצונה והחיילים הגרמניים, ולאחר מכן גם לאיש אמונם, והוא בא לקהילה היהודית בדרישות שונות מטעם הגרמנים. הקהילה נענתה ככל יכולתה, אולם לא תמיד יכלה לספק את כל דרישותיהם. מוניק מרין ניצל זאת בכדי להסית את הגרמנים נגד הקהילה. עלי לציין שהמצב בסוסנוביץ היה שונה מאשר באושפיצין בכך שהם היו, מיד עם כניסת הגרמנים, תחת שלטון הגסטאפו בקאטוביץ, ואילו אושפיצין היתה לעת עתה תחת שלטון הוורמכט. אנשי הגסטאפו בסוסנוביץ היו מסוכנים במיוחד. מיד עם

כניסתם פתחו מחנה עבודה בשרודולה, ובצריפיו רוכזו היהודים שנתפסו לעבודה, בכדי שיהיו מוכנים בכל עת לפעולה. חבריו של מרין אשר גרו אתו בצריפים אלה, ומהם חברי אירגון "חבורה", שכנעוהו לתפוס את השלטון בקהילה בעזרת הגרמנים. אחר כך הופיע במשרדי הקהילה הקומיסר דרייר מהגסטאפו בקאטוביץ, פזר אותה ומינה את מוניק מרין ל"יודנאלסטר" ועליו היה לבחור "יודנרט" כראות עיניו. הוא בחר ל"יודנרט" בעיקר אנשים פוחזים וכפקידיו מינה אנשים מהאינטליגנציה היהודית בעיר. כן אירגן, לפי הוראת הגסטאפו, "יודנרטים" בזבירצ'ה ובכל העיירות השייכות למרכז בסוסנוביץ.

הוא פיתח פעילות רחבה של ה"יודנרט" בסוסנוביץ. את האמצעים הכספיים לפעולות אלו השיג ע"י מס מיוחד (קונטריבוציה) שהטיל על הקהילה ומסים אחרים שהטיל על אנשים הידועים כעשירים. היו מקרים שאנשים סירבו לשלם מס זה, דבר שגרר מאסר בצינוק אשר במחנה שרודולה ומכות־רצח מידי אנשי הגסטאפו, ואחרי מספר ימי עינויים מסרו את כל אשר להם. סופר, שבעל כור ברזל בשם פירסטנברג שנלקח לשם, נקשר למשאית כשהוא ערום כביום היוולדו ונסחב על ידה על כביש מלא פסולת עד שהעור נקרע ממנו והתעלף, ואז הוכנס לחדרון חשוך שרצפתו עשויה בטון. למחרת כאשר מרין נכנס אליו הסכים לשלם מיד כל סכום. קשה היה לי להאמין לסיפורים מסמרי־שיער אלה. נזכרתי את אשר ספר לי סבא כאשר רצה למנוע ממני קבלת משרה ציבורית. וזה לשון הספור:

"בהיותו בהבראה בקארלסבאד הכיר יהודי שהציג עצמו כראש הקהל של מיליץ. אחרי מספר שנים, בעת שסבא היה במיליץ לרגל עסקיו, רצה לבקרו ושאל על כתובתו את היהודי הראשון שפגש, וזה ענהו: הגנב הזה, השודד הזה... והלך הלאה. שאל יהודי שני ושלישי, ובפי כולם חירופים וגידופים על ראש הקהל בתוספת קללות. לבסוף שאל נוצרי וזה הראה לו את הדרך לבנין הקהילה היהודית. ראש הקהלה שמח מאוד לפגשו ובקושי השתחרר מעבודתו הרבה לשיחה. סבא שאלו: אני רואה עבודתך קשה, מה משכורתך? וזה ענה: היתכן? אני עובד ללא משכורת, ראש הקהל — זו משרת כבוד..."

לצערי נוכחתי לדעת שסיפורים אלו על מוניק מרין הינם כאין וכאפס לעומת המציאות.

בינתיים חזרו אבי עם כל משפחתי, אחרי תלאות רבות, מקזימיז' לקראקוב. קצין גרמני ממכירי הטייס הפצוע שהתכסן אצלי נסע לקראקוב ולקח אותי אתו. נסענו דרך בובריק, שם הקימו הגרמנים גשר זמני על הויסלה. חלמק וליביונז' היו שרופות לגמרי, ראינו רק שרידי קירות וארובות. בטשבין עברנו ע"י בית הכנסת השרוף. כאשר המכונית של הקצין הגרמני הגיעה לרחוב אוגוסטיאנסקה בקראקוב, לבית בו גרה גיסתי טייכטל ביחד עם חותנתי, נבהלו מאוד, במיוחד כשראו את האיש לבוש אזרחית שיצא מהמכונית — הם לא הכירו אותי לאחר שגלחתי את זקני. אחרי שדפקתי הרבה זמן בדלת פתחו אותה סוף סוף והתברר להם שהאזרח אשר ממנו נבהלו זה אני.

אבי, אשתי וילדי גרו על ידם. אבי סיפר לי בדמעות בעינים על קורותיו בדרך חזרה לקראקוב. הם נסעו על עגלות איכרים, וחיילים גרמנים אשר פגשו בדרך ציוו

להתיר את הסוסים ועל אבי למשוך בעגלה. למזלם פגשו באחד ממכירי אשר עזר להם וגם סידר להם מקום לינה באיזה בית־ספר.

אבי החליט לא לחזור לאושפיצין ולהישאר עם אשתו בקראקוב. את אושפיצין שוב לא ראה מעולם. אשתי וילדי חזרו לאושפיצין.

הטייס אשר בביתי הרגיש רע. התברר כי פרט לשבר היה לו גם נקע ביד אשר לא התקינו כראוי בבית־חולים הצבאי. הזמנתי את אנוך הצעיר והתקין לו את הנקע כדבעי. אחר כך נסע לחופשת־הבראה בלונץ. במקומו איכסנו בביתי קצין אחר, אשר לא הסכים לגור אתי בדירה אחת, והיה עלי לעקור לדירת הגג אשר בחוילתי. הוא הירשה לי לקחת חלק מהרהיטים ובמקומם הכניס רהיטים חדשים אשר הביא אתו, שהחרים אותם, כנראה, במקום אשר משם הועבר לאושפיצין. על אופיו של קצין זה מספיק אם אציין פרט קטן. על יד הבריכה אשר בגינתי עמד פסלון נהדר, עבודתו של הוכמן. הגרמני בעט בפסלון נהדר זה והפילו לתוך הבריכה.

גם בחוילת אבי ברחוב יאגלונסקה 36 חלו שינויים. אחרי שהמפקדה הצבאית עזבה אותה התאכסנה בה "לשכת עבודה". פקידי הלשכה היו בדרך כלל "פולקס־דויטשן" צעירים מביילסקו, מעריצי היטלר נלהבים אשר מוטב היה להימנע מלפגשם. הם תפסו איכרים צעירים ושלחום לעבודה חקלאית בגרמניה. את אלה שסרבו סגרו במרתף ו"עיבדו" אותם עד שנתרצו לנסוע. בלילות שמעתי בביתי, לעתים קרובות, את צעקות הפולנים המעונים בחוילת אבי שממול. גם בקהילה היהודית הענינים התחדדו. ידיעות לא הגיעו מברלין בענין ההגירה. מנהיימר לחץ בתוקף להישמע להוראות שליחי ה"היאס" מסלובקיה ודרש לשלוח לפחות את הילדים שנרשמו להגירה. היה עליהם לנסוע לצ'שין ולעבור בלילה את הגבול לסלובקיה. החורף כבר הגיע. שמעתי על תנועות צבא גרמני בסלובקיה. קשה היה לי להחליט. הסיכון היה גדול מדי במיוחד כשמדובר על ילדים. ערב אחד אסף מנהיימר, בהסכמת ההורים, כמה עשרות ילדים ושלח אותם. התוצאות היו עגומות. את הילדים תפסו אי־שם על הגבול והביאו אותם חזרה לאושפיצין, אסרו את הוריהם ונחקרו אם ידי לא היתה בדבר. כן חקרו את הילדים (ביניהם היו כאלה אשר הועסקו ע"י ועד הקהילה) והם העידו שדבר זה לא בא כלל לידיעתי. זה נתן בידי את האפשרות להשתדל לשחרר את הילדים ואת הוריהם מבית־הסוהר. טענתי שזה היה מעשה ילדות מאורגן על ידי הילדים בעצמם, והיו משוכנעים שהשלטון הגרמני תומך בהגירת יהודים בהסתמכם על המודעות בענין הגירה. הילדים והוריהם שוחררו. כל הענין העכיר את רוחי. הדי הדיווח שמסרנו בברלין הגיע לבטח לחו"ל ואין קול ואין עונה. תקוותנו היתה אמריקה. במשך היום לא היה לי זמן לחשוב. בקהילה היתה עבודה רבה. ישיבות, התיעצויות, עבודת הוועדות, חישוב המסים וכו'. "נאמני" המסחר היו זקוקים לתעודות שונות בכדי לנסוע להביא סחורות. היהודים גם הם היו זקוקים לרשיונות שונים. מזמן לזמן אסרו את מן־דהו והיה צורך לטפל בשיחרורו, את זה היכו ומהשני החרימו סחורות בלי רשות. היה הכרח לספק צרכי הנזקקים, לספק דיור ליהודים המועברים העירה וכו' וכו'. אולם בלילה לא יכולתי להירדם. תמיד היה נדמה לי שאני נמצא בתוך סערה על אניה טובעת והעזרה המקווה אינה באה. וכשנרדמתי חלמתי — ראיתי את אמריקה, את האנשים העובדים בבתי־חרושת, העוסקים בביזנס, הנוסעים דחוקים ברכבת

התחתית, עוברים כהרף עין על העתון בעיקר ספורט ועניני בורסה. האם יש להם זמן לחשוב גם עלינו? בחלומי ראיתי גם את לונדון, העיר הגדולה, באפלה, המופצצת מדי פעם. את צ'רצ'יל, אידן — האם יתנו את דעתם להוציא אותנו מפה? האם אפשר לצפות מהם שלא ישיבו ריקם תחנונינו לעזרה?

חשבתי על בתו של לורד מלצ'ט, ליידי ארויז, אשר בזמנה, ביקרה אותנו בקראקוב ביחד עם לייב יפה בעניני קרן היסוד. אבל איך מתקשרים אתה?

המלחמה התפתחה לרעתנו. התקוות שתלינו בגנרל גמלין נמוגו. הגרמנים התקרבו לפאריז, האנגלים ברחו דרך דונקרק, ומקראקוב הגיעו ידיעות קודרות.

הגרמנים אירגנו "משתה" עם נשים יהודיות. הפשיטו אותן וצילמו סרטים פורנוגרפיים. החרימו מה שניתן להחרים. יהודים פחדו לצאת לרחוב, כי תפסו יהודים לעבודות שונות. בלודז' הקימו גיטו עם משטרה יהודית, הדפיסו כסף יהודי, ולמעבר מחלון אחד למשנהו בנו גשר מעל לרחוב ארי.

מלך היהודים בחסותו של הימלר

ביום בהיר אחד הופיע אצלי במשרד הקהילה מוניק מרין עם מזכירתו. היא בלונדית צעירה, הוא בגיל השלושים, בעל קומה נמוכה, רזה, פנים לא־סימפטיים, בעל עיני עכבר ושערות כהות, ואנאלפבט למחצה. הוא הגיע במכונית "פולקסווגן" פרטית עם נהגו הפרטי, גם הוא יהודי. אמר לי ששמע על אירגונה המצויין של הקהילה היהודית באושפיצין ובקש שאספר לו על ביקורי בברלין במשרדי "איחוד יהודי גרמניה" ועל עבודת ה"פאל־אמט". התעניין איך אנו מממנים את צרכי הקהילה, וכיצד עלה בידינו לשחרר את חנויות היהודים. אחר כך ביקש ממני שאתלוה אליו לסוסנוביץ להכיר את מרכז הקהילות היהודיות שאירגן. נסעתי אתו, ובדרך הראה לי את התעודה אשר עליה סיפר לי ד"ר בק בברלין, תעודה האומרת:

"ישראל מוניק מרין מופיע לפי הוראתי. על כל פקידי הממשל הגרמני להתייחס להוראותיו כאילו ניתנו על ידי. בשאלות הטעונות בירור יש לפנות אלי". חתום: הייניך הימלר. התעודה היתה מצויידת בתמונתו של מרין.

כן אישר בפני, שיש לו משרד בבנין הגסטאפו בקאטוביץ והממונה עליו הינו אייכמן בברלין.

בסוסנוביץ הוא תפס את הבנין הישן של ועד הקהילה וצירף אליו עוד שני בנינים שכנים, אשר מתוכם הוציא את כל הדיירים. כן היה לו חבר עוזרים גדול. לפי פרצופם של עוזריו ניתן היה להניח שהם היו סבלים וטיפוסים דומים. אלה היוו בעצם המשמר הפרטי שלו. נוסף לכך עמד כבר אז לרשותו "אורדנונגס־דינסט", משטרה יהודית, שטרם קיבלו את מדיהם. אנשים נשאו כובעים בצבע כחול־כהה עם פס אדום ותוית פח בצורת מגן דוד, וסרט על הזרוע עליו רשום "אורדנונגס־דינסט". כל יהודי סוסנוביץ ענדו כבר טלאים על זרועותיהם, ומרין ענד פס דקורטיבי עם רישום "יודנאלסטר". אגב — לא תמיד ענדו. ביקרתי במוסדות הכספיים של הקהילה וגוכחתי שהתקציב מכוסה ע"י דריישות תשלום. שאלתי אם האנשים משלמים את מסיהם המוטלים עליהם כראוי. נעניתי, שהגביה נתקלת יותר ויותר בסירוב וכנראה אזל הכסף שהיה בידי האנשים, במיוחד

אחרי שהחרימו את חנויותיהם על הסחורות שבהן. הם נאלצים, איפוא, להטיל "קונטריבוציה" על כל הקהילות שבחסותם. קהילה שאינה משלמת אוסרים את האחראים ואת כל חברי ועד הקהילה ושולחים אותם למחנה עבודה. מרין הפסיק את שיחתי על עניני כספים והזמין אותי לאחד האולמות, שם הציג בפני משלחת־נוער שבאה ממחנה־עבודה בשרודולה. היו אלה צעירים, אנשי הכשרה לשעבר, אשר בפניהם ראיתי נכונות לכל מעשה. אחר שסיפרו להם שאני נמצא בסוסנוביץ באו להתעניין על הסיכויים לעליה ארצה. כנראה שהידיעה על פתיחת משרד ארצישראלי באושפיצין ונסיעתי לברלין התפשטה כמעט בכל פולין. היה עלי לאכזב אותם בענין אפשרות לעליה ליגאלית לא"י ואמרתי להם שעודני מחכה להוראות. רמזתי להם שהעליה הבלתי ליגאלית הנה כנראה האפשרות היחידה. צריך לנסות לגנוב את הגבול. מרין נעשה יותר ויותר עצבני. ראיתי בפירוש שהם רוצים לדבר אתי ביחידות, וכמה מהם החלו אף להתדיין על כך עם מרין. הוא לא רצה להסכים לכך, ולקח אותי במהירות לארוחת צהריים.

היתה לו מסעדה מיוחדת בשביל וועד הקהילה. שולחנות ערוכים ומכוסים מפות לבנות, המלצרים לבושים בחולצות לבנות ומפיות על ידיהם. הם הגישו ממיטב המטבח היהודי: כבד, בצל קצוץ, מנות גדולות של דגים ממולאים וכו'.

באמצע הארוחה שהיתה לפנות ערב נכנסו כמה אנשים עצבנים ומיוזעים ולחשו משהו למרין, והוא, עם עוד כמה חברי הועד, קמו מיד ויצאו לחצר. המחזה שנתגלה לפני עינינו היה איום: ברחוב, בין שתי שורות אנשי גסטאפו במדיהם השחורים ובידיהם לפידים בוערים, העביר משמר יהודים זבי דם. דבר זה עשה עלי רושם של ימי הביניים. מרין קרא לשני יהודים מתחנת המשמר והחל להתדיין אתם. התברר שמרכז הקהילות אשר מרין עמד בראשו הטיל על ה"יודנרט" בזבירצה קונטריבוציה של 30,000 מרק ולא היה באפשרותם להשיג את הכסף, לכן אסרו את כל חברי ועד הקהילה. והמוכים עד זוב דם האלה היו חברי ועד הקהילה בזבורציה. אחרי ויכוח ממושך הסכים מרין לקבל בינתיים סכום יותר קטן, תוך הבטחה שישתדלו במידת האפשר להשלים את הסכום. מרין הסתכל באדישות ביהודים המוכים והמעונים האלה, וקרא אליו את מפקד משמר הגסטאפו. זה עמד לפניו דום ומרין הורה לו לאסוף את המשמר. אנשי הגסטאפו כבו את הלפידים והתפזרו. אנו חזרנו לחדר האוכל, הגישו לנו מנות גדולות של כל מיני בשר והמשיכו, תוך צחוק, לאכול בתיאבון כאחרי נצחון גדול. אני לעומת זאת לא יכולתי לבלוע מאומה. לפי בקשתי ציווה מרין על נהגו להחזיר אותי לאושפיצין.

בדרך לאושפיצין במכוניתו של מרין החילותי לחשוב בפעם הראשונה על הצורך להרכיב בתי־דין מחתרתיים בכדי לחסל בוגדים יהודים מסוגו של מרין ומשתפי פעולה עם היטלר.

כעבור שבועות מספר קיבלתי מכתב ממרכזו של מרין שעלי, לפי הוראת הקומיסר זרייר מהגסטאפו בקאטוביץ, ליזום אסיפה של נציגי הקהילות להתייעצות בענין ההגירה ובעיות אירגוניות. למחרת קיבלתי מכתב מקביל על כך מרוידיגר בביילסקו, שהורה לי לקרוא לאסיפה זו. שלחתי הזמנות לקהילות שונות וביניהן ללודז' ווארשה. לאסיפה באו רק נציגים משלזיה, היתר לא קיבלו רשיונות־נסיעה מהשלטונות הגרמניים. לאסיפה

בא מרין עם מכתב מהגסטאפו בקאטוביץ בו מינו את מרין כמנהל מרכז כל ה"יודנרטים". אחרי התייעצות של כל הנציגים — פרט למרין — שהתקיימה בחדר אחר הודענו שאין אנו "יודנרטים" כי אם נציגי קהילות דתיות, ולכן עלינו לדחות את הדרישה שהקהילות יימצאו תחת חסותו של מרכז היודנרט בסוסנוביץ, כפי שמופיע בפקודה של השלטונות הגרמניים. אמנם היה ברור שכתוצאה מכך יפזרו הגרמנים את הקהילות וימנו בקרוב מנהיגות אחרת.

אחר שלקחנו בחשבון את דרכי פעולתו של מרין לא רצינו לארגן "יודנרטים". מרין עזב את הכנס בחרי אף ובזה הכנס התפזר. מיד נראה היה שמרין נדהם כשהודעתי לו על החלטתנו על אף התעודה שבידו. גם יתר ראשי הקהילה היו תמימי דעים אתי בהחלטתנו שנתקבלה.

למרות זאת העביר אלי מרין הוראה שעל הקהילה היהודית באושפיצין לשלם תוך ימים מספר קונטריבוציה של 30,000 מרק. אחר התייעצות עם חברי ועד ההקילה הוחלט לאסוף את הסכום הדרוש. נבחרה ועדה לאסוף את הכסף וכולם בלי אומר שילמו מיד את הסכומים שהוטלו עליהם ולמחרת היו הכספים בקופת הקהילה היהודית. במקביל שלחתי מכתב ומברק לאיחוד הקהילות בברלין בהם ביקשתי הוראות כיצד לנהוג. כעבור יומיים קיבלתי מברק מהגסטאפו בקאטוביץ שהקונטריבוציה בוטלה. למרות התנגדות חברי ועד הקהילה יוסף גרוס, אהרן זילביגר ואחד מבני הנגברג העברתי החלטה להחזיר את הכסף שנאסף. ואמנם החזרתי הכספים לבעליהם. היה זה מקרה ראשון של התנגדות לדעתי בועד הקהילה.

כעבור שבועיים הופיע אחד בשם ברנשטיין מדומברובה עם מכתב מהגסטאפו בקאטוביץ ובו הוראה למסור את ניהול ענינית של הקהילה היהודית לברנשטיין כקומיסר ממשלתי ממונה על הקהילה היהודית באושפיצין. ואמנם מילאתי אחר ההוראה והדבר נרשם בפרטיכל כדין, עזבתי את משרדי הקהילה והלכתי הביתה. חברי ועד הקהילה יצחק הוטרר, יאכצל, גרינבוים ואברהם גרוס הפסיקו אף הם את פעולותיהם בקהילה.

כעבור שבועיים נקראתי פתאום למשרדי הקהילה ומצאתי שם את מרין ומספר קציני גסטאפו, ביניהם רוידגיר מבילין וקומיסר דרייר מקאטוביץ. דרייר שאלני אם ידוע לי מה זה "קאצט", עניתי שידוע לי שזה מחנה ריכוז. שאלני אם, עקב זה, אני מוכן לחזור ולקבל עלי את הנהלת ה"יודנרט" באושפיצין. עניתי בשלוה מוחלטת שאיני מוכן. מזמן כבר הייתי מוכן לגרוע ביותר. הם הורו להעביר אותי לבית המעצר אשר בבנין העיריה, וכעבור זמן קצר העבירו לתאי גם את יאכצל, הוטרר, אברהם גרוס וברוך גרינבוים. החזיקו אותנו שם כשבועיים ואחר כך שיחררו אותנו. בינתיים התמנה יוסף גרוס כ"יודנאלסטר" באושפיצין ול"יודנרט" צורפו גיסו לרהאפט, אשר היה במרוצת הזמן לראש ה"אורדנונגסדינסט" בסוסנוביץ. אחרי שיחרורי הזמין מרין את אשתי ל"יודנרט" ויעץ לה שעלי לעזוב מיד את אושפיצין ולא — "יהיה רע אתי". הפעם שמעתיו...

לפנות בוקר עזבתי, שוב דרך השער האחורי, את חוילתי והלכתי דרך השדות בכיוון טשבין. עם אור הבוקר מצאתי את עצמי ביער בליביונז'. פרט לטלית ותפילין ומעיל לא לקחתי אתי מאומה. ביער השלג עוד היה על הענפים, השמש החלה לעלות

וצמרות העצים המכוסים שלג זהרו במאור השמש. נעמדתי על יד אחד העצים בלב היער, התעטפתי בטלית ותפילין והתפללתי תפילת שחרית, בהרגשה שצור ישראל שומר עלי. בעת תפילת שמונה־עשרה קיבלו המלים משמעות מוזרה אשר עד כה לא ידעתי. ממרחק הגיע אלי קול השלג הנופל מהענפים. מלבד זה — דממה מוחלטת. מאז, כל אימת שאני מגיע לסיום תפילת שמונה־עשרה, חוזרת ועולה בזכרוני התפילה אותה התפללתי בשנת 1940 בעת בריחתי:

"מודים אנחנו לך... על חיינו המסורים בידך ועל נשמותינו הפקודות לך ועל נסיך שבכל יום עמנו ועל נפלאותיך וטובותיך, שבכל עת ערב ובוקר וצהרים. הטוב כי לא כלו רחמיך והמרחם כי לא תמו חסדיך כי מעולם קוינו לך"...

בעת התפילה היה נדמה לי שאני נמצא בבית הכנסת הגדול באושפיצין.

הדרך האחרונה של יהודי אושפיצין

ב־22 ביוני 1941, עם פלישת הגרמנים לרוסיה, החלה ההשמדה ההמונית של היהודים.

ב־20 בינואר 1942 הוחלט על ה"פתרון סופי". באותו יום התאספו ברובע ואנזה אשר בברלין הפעילים הבכירים של הרייך הגרמני: היידריך, מפקד הגסטאפו מילר, נשיא "בית המשפט של העם" פרייזלר, אדולף אייכמן ועוד פקידים בכירים וגאולייטרים, והחליטו על השמדה מוחלטת של היהודים בתאי גז באמצעות החומר היעיל ביותר — ה"ציקלון".

בהיותי בקראקוב, בוליצ'קה, בטרנוב ובבוכניה פגשתי ביהודים אשר הצליחו להימלט מאושפיצין. הם סיפרו לי על רכבות מלאות יהודים המגיעות לאושפיצין.

הבהלה שהיתה בקרב היהודים מיד עם בריחתי מאושפיצין שקטה. בועד הקהילה התנהלו העניינים כמקודם, והיו גם שהודו לד' שהתפטרו ממני, האדם העיקש, שידע לעמוד על שלו תוך מאבק מתמיד עם הגרמנים. יש צורך באנשים מיושבים בדעתם בכדי לעבור את התקופה הקשה. כי הרי ביום בהיר אחד ינחתו האמריקאים באירופה ויכו את הגרמנים. אני ניהלתי מדיניות של עדוד לבריחה והגירה לא"י, דבר שהיה כרוך בעזיבת הבית וכל אשר בו, ולאנשים לא היה חשק להשאיר אפילו סיר אחד. מי שרוצה — בבקשה, שיסע. אבל להכריח להגר ולעזור להיטלר להיפטר מהיהודים היה בעיני רבים כעין התאבדות. האנשים עוד ישבו בחנויותיהם; החיילים הגרמנים מלאו את החנויות וקנו מכל הבא ביד; ה"נאמנים" הפולנים היו נוחים מאד, מכיוון שאף חייל לא העיז לקחת סחורה מבלי לשלם. הונהג מס אחד בלבד של 3% מהמחזור לידנרט, מסים אחרים לא היו, אמנם לא היה כל כך נעים לענוד את הטלאי הצהוב, אבל סוף סוף גם לכך אפשר להתרגל.

פתאום נפסק החלום המתוק. הגיעו גרמנים מהרייך, גירשו מן החנויות את הבעלים היהודים על ה"נאמנים" הפולניים ותפסו אותן על הסחורות אשר בהן. מקבוצות העובדים אשר ה"יודנרט" סיפק לגרמנים חזרו חלק בלבד כשהם מוכים ותשושים. מרביתם לא חזרו כלל — הם נשלחו למחנות עבודה בגרמניה. לקחו בני ערובה והתעללו בהם. כל אירוע של מה־בכך שימש להם, לכובשים האכזריים, עילה להוצאה להורג. פסק־

דין מוות הוצא, משום־מה, על ברוך גרינבוים והאחים וקסמן. ה"יודנר"ט ביקש ממרין להשתדל עבורם להצילם — אבל לשוא.

בחורים יהודים אשר עבדו בתיקוני הצריפים מעבר לסולה סיפרו על הבאת פולנים למחנה שאורגן שם; על עינויים העוברים על פולנים אלה — כנראה אסירים פוליטיים.

ביום בהיר אחד הגיע מרין לאושפיצין והודיע שיש להתכונן להעברת היהודים לסוסנוביץ. ואכן, יהודים בהמוניהם נסעו לסוסנוביץ בעגלות כשעליהן שארית רכושם ושוכנו בצריפים בשרדולה. חברי ה"יודנרט" לשעבר באושפיצין קיבלו תפקידים במרכז ה"יודנרטים" בסוסנוביץ. אחד מהם מונה אף כמפקד כל ה"אורדנונגסדינסט" וניהל את פעולת תפיסת יהודים ויהודיות שנשלחו לעבודה בגרמניה ולחבל הסודטים. היו שעבדו ב"ארבייטסאמט" היהודי. רופא מיין את התפוסים לעבודה לפי כושרם. חברי ה"יודנרט" מאושפיצין השתדלו להקל על יהודי עירם ועיכבו ככל האפשר העברתם למחנות עבודה. כל אחד רצה "לעבור את התקופה" ולהציל את עצמו אף אם על חשבון האחרים. במאבק זה על עצם הקיום אבדו האנשים, אף ההגונים והטובים שבהם, את צלם האדם. לבותיהם התאבנו ולא הרגישו בכאבם ובצערם של אבותיהם, אמותיהם, אחיהם ואחיותיהם, ובודאי לא בכאבם ובצערם של יהודים אחרים. היה ותמורת שוחד־כסף היו משחררים את המיועדים למשלוח ובמקומם נשלחו אחרים. היו גם שמסרו את פרוטתם האחרונה ל"ממונים" ב"ארבייטסאיינזץ", ב"יודנרט", ב"זיכרהייטסדינסט" וכו' בכדי להציל את קרוביהם.

החטיפות גברו, אנשים מתו בצריפים שחסרו בהם תנאים היגייניים מינימאליים.

בשנת 1943 נשלחו שארית יהודי אושפיצין משרודילה למחנות, בחלקם הגדול לאושביץ. הצעירים נשלחו למטהאוזן, גיסן ומחנות אחרים בגרמניה. מרין המשיך בפעולתו בסוסנוביץ.

באושפיצין הרסו בינתיים את כל הבנינים בצדו השמאלי של זסולה וע"י כך נוצר שטח מת מסביב למחנה. בנו בית־חרושת לגומי סינטטי ולבנזין סינטטי עבור אי.ג. פרבנאינדוסטרי. בית החרושת הוקם על שטח של כמה כפרים החל מהכפר דבורי. עבדו שם כעשרים אלף אסירים. נבנו שיכונים בשביל הגרמנים וע"י בית הקברות היהודי הוקמו צריפים לשבויים צרפתיים. בברז'זינקי בנו בית־חרושת למצתי מנועים עבור חברת "אוניון". לא רחוק משם הקימו עיר של צריפים עבור יהודים וצוענים. כן בנו קרימטוריום ענק אשר אליו הובילה מסילת ברזל מיוחדת. בבית־החרושת של קופרמן אשר בבובריק בנה סימנס ביח"ר למנועים. הדברים האיומים מוכרים וידועים ואין לי מה להוסיף עליהם.

נשים יהודיות, שידעו שסופן להישלח למחנות, מסרו את ילדיהן למשפחות פולניות המוכרות להן, מפעם לפעם הגיע סרטיפיקט בודד שבאמצעותו ניתן לעלות לארץ־ישראל או להישלח למחנה מיוחד הנועד לנתינים זרים. לעתים קרובות היו אנשי ה"יודנרט" מחליפים את התמונות ומכרו את התעודות לאחרים. כן החל מסחר עם פספורטים מזוייפים שאיפשרו לבעליהם לגור מחוץ לגטו.

באחד הימים נתקבל סרטיפיקט עבור צעירה אחת בסוסנוביץ. מרין, במקום להודיע לה על כך, שלח אותה לעבודה לחבל הסודטים ומסר את הסרטיפיקט לצעירה אחרת.

דבר זה נודע בדרך כל־שהיא לצעירה אשר על שמה הגיע הסרטיפיקט וזו הודיעה על כך לקרוביה בחו״ל. ביום בהיר אחד באה ועדה ממשרד הפספורטים של הגסטאפו בברלין והזמינה את מרין לקטוביץ. הוא הגיע לשם כרגיל, עם מזכירתו ומיד הועברו שניהם למחנה ריכוז באושבינצים. הוא הובא למחנה במכוניתו והגיע לשם בעת שהעצורים חזרו מעבודתם. כשנודע על הופעתו יצאו העצורים מצריפיהם, התנפלו עליו וערכו בו לינץ׳. לא עזרו יריות המשמר ומכות הקאפו — הלינץ׳ בוצע. אף הנשים העצירות השתתפו בו.

בעת ההיא החלו יהודים להיחבא ביערות, במרתפים, בעליות גג אצל הפולנים, ובכל מקום־מסתור אחר. מעט נשים השיגו ניירות אריים. המאבק להרויח זמן היה בעיצומו.

שוב הוחלט לשלוח שליחים לחו״ל בכדי להודיע שם על הנעשה. אווירון היה צריך להגיע בכדי להעביר בו ללונדון את מנהיג המפלגה הסוציאליסטית בפולין. ארצ׳ישבסקי ואת נציג הג׳וינט. אחרי התייעצות הוחלט להנחית את האווירון על שדה מרעה ליד טארנוב קרוב לשדה־תעופה גרמני — במקום בטוח מפני עין רעה של הגרמנים. האווירון אמור היה לנחות בשעה מסויימת בלילה, במקום מסויים אשר יואר באמצעות פנסים המשמשים את כורי הפחם. אנשי המשלחת הגיעו אחרי רדת הלילה בעגלות־איכרים. סוף סוף היתה תקווה שנוכל להודיע לעולם החפשי, על ידי משלחת משלנו היוצאת ללונדון, על הקורות לנו והמתרחש אצלנו. הלילה ירד. במרחק של כ־1000 מטרים מכאן נראו אורות שדה־התעופה ובתי־מגוריהם של הטייסים הגרמניים. הלבבות הלמו כפטישים בעת שנשמע ממרחק רעש המטוס ״שלנו״. בן־רגע יצאו מאפלת היער אנשים אשר הדליקו את הפנסים ואורותיהם מכוונים כלפי מעלה. יתר האנשים שכבו ביער או על הדשא והסתכלו כלפי השמים. האווירון הנמיך טוס והאנשים ציינו בפנסיהם את מקום הנחיתה המדוייק וברחו חזרה ליער מחשש לטעות כלשהי. האווירון הוריד את גלגליו ונחת בקלות על הדשא, ירדו ממנו דמויות אשר נשארו בפולין, ובריצה הגיעו לאווירון דמויות אחרות, חברי המשלחת ובן־רגע עלו למטוס. הטייס הניע את מטוסו אולם לא יכול היה לזוז מן המקום, כי גלגליו התחפרו באדמה. תיכף ומיד הורידו את הלוחות מעגלת־האכרים ושמו אותם מתחת לגלגלי המטוס. האווירון החל לנוע, התרומם מעלה מעלה ונעלם בין הכוכבים. הנשארים הביטו לעבר שדה התעופה הגרמני ונוכחו לדעת שלא שמו לב למטוס. האנשים נעלמו במעמקי היער, והיער שקט.

המשרפות במחנות פעלו בינתיים יום וליל. ענן כבד של עשן מארובות המשרפות נראה היה מרחוק מעל לאושבינצים. המשלוחים למחנה־המוות רבו. בתשושים שיסו את הכלבים שעשו בהם שמות. הרופאים־החיות ביצעו נסיונותיהם על הקרבנות המסכנים. מפיהם נעקרו שיני הזהב. גלחו שערותיהם. הורידו גפיהם המלאכותיים מרגליהם, את המשקפיים מעיניהם ואת הבובות סחבו מידי ילדיהם, והם כולם — הישר למשרפות... והעולם כולו שתק...

כשיצאנו ממצרים מנו את מספר היהודים. בעיירה המתה אשר גרו בה 9000 נפשות יהודיות, נמצאים כעת שבע, שבע נפשות יהודיות! כמספר שבעה ימי שבתא. בששה — ברא אלוקים את העולם ונח ביום השביעי...

זכרו!

חכמינו ז"ל חזו מאורעות נוראים שיארעו קרוב לביאת הגואל ולתקומת ישראל. החזון הזה נתגשם, לצערנו ולדאבון לבנו, בכל מלוא האימה והזעם.

כשישב הרבי מבלז בגיטו בוכניה והתבוננן באסון הפוקד את עם ישראל, הצדיק את הדין ואמר: "צדיק ה' בכל דרכיו".

אז התבוננתי גם אני בגדולה שבטראגדיות שירדה על העם היהודי, בהשלכותיה ובמשמעותה ההיסטורית־הלאומית. מתאמץ הייתי גם אני למצוא צידוק לדין הנורא הזה. מבקש הייתי לה, לרעידת־האדמה הזאת, הסבר כלשהו — ולשוא.

*

האם מעלים אתם על דעתכם, אזרחי מדינת ישראל החופשית, שניתן היה להשיג הסכמת אומות העולם לעצמאות ישראל במולדתו ההיסטורית אילמלא הושמד שליש מעמו? האם היו שליטי האומות מכירים בה, במדינה, שעל הקמתה הכריזו מנהיגינו ביום ה' אייר תש"ח, אילמלא השואה האיומה שניספו בה ששה מיליוני יהודים שלוש־ארבע שנים קודם לכן?

מעז אני לקבוע, כי יחסן האוהד של אומות העולם בימים ההם לעצמאות ישראל במדינתו נבע, בחלקו המכריע, מתוך רגשי האשמה שקננו בלב מנהיגיהן ושליטיהן כלפי מיליוני היהודים שהושמדו ושנרצחו ושנטבחו ושנשרפו ושנקברו חיים על־ידי הנאצים ועוזריהם בארצות אירופה "הנאורה". עתה, לאחר שמלאכת ההשמדה באה לסיומה, חשו מנהיגי העולם החפשי מעט נקיפת מצפון על אדישותם לנעשה למיליוני בני־האדם חפים מפשע, אשר כל חטאם היה — היותם יהודים. כל שנות־האימה האלה הם עמדו מן הצד, נייטראליים היו, לא הגיבו תגובה כלשהי על הזוועה הפוקדת עם חסר הגנה. מצפונם נתעורר להם לאחר שהספיקו להתבונן במחדלם, בקשר־שתיקתם, נוכח ההרג במיליון ילדים ויונקי־שדיים יהודים שבוצע במשך חמש שנים תמימות. החלו מרגישים בחוב שחב העולם לעם היהודי אשר כל שבא לו הוא משום שחסר־מולדת הוא. יש לכן צורך לאפשר לשארית הפליטה להקים ביתם בארצם, במולדתם ההיסטורית, אליו יתקבצו פליטי ההרג והחורבן מאירופה ומשאר הגלויות למען יחיו אף הם חיים נורמאליים ככל הגויים, ללא פחד ומורא, ולא עוד נתון יהיה גורלם לחסדיהם של שליטי עמים אחרים.

אינני אומר למעט במשהו חלקם של גבורי ישראל בארץ בטרם המדינה, שנלחמו בעוז ובחירוף נפש לשיחרור הארץ מעול זרים ולעצמאותה המדינית. אולם הכרת עמי העולם במדינת ישראל בתנאים המסובכים בהם הוכרז על הקמתה באה לנו בעיקר בזכותם של מיליוני המומתים היהודים בשנות ההרג והטבח בארצות אירופה השונות.

עליכם, אזרחי מדינת ישראל, לזכור את העובדות האלה ולהיות מודעים אליהן.

*

כן עליכם לזכור ולדעת, כי לא בלבד הקמת המדינה באה לנו בעקבות מות המיליונים בכל המיתות המשונות, אלא אף עצם קיומה, בנינה, פיתוחה ושיגשוגה נתאפשרו לא במעט הודות לשילומים שקיבלה המדינה מן הגרמנים, ועוד מקבלת, בצורת מענקים שונים, כפיצוי־מה להונם העתק ולרכושם העצום שנגזלו ונשדדו ע״י הפושעים הנאצים מקרבנותיהם היהודים.

זכרו נא, אזרחי מדינת ישראל, כי אחינו הקדושים הם שמימנו וממשיכים לממן את בניין הארץ. בכספיהם של ישיני־עפר אלה בנו ערים, הקימו תעשייה, פיתחו את החקלאות קנו אניות וכו׳ — ביססו את המשק של המדינה ועיצמו כלכלתה.

תדריך נא אתכם האמת הזאת בכל מעשיכם ועיסוקיכם; תשננוה נא לבניכם אחריכם למען יעבירוה לדורות הבאים.

יהיו נא האחדות והאחוה אבן־פינה לבנין חברתכם. הרחיקו נא מעליכם אנשי־מרמה, רודפי בצע, שאפתנים ובוגדים למיניהם. יהא נא מחנכם קדוש!

היו נא אמיצים במאבקכם המדיני והצבאי. אל נא תסמכו על זולתכם. אל נא תצפו לחסדי אחרים. אל נא תבטחו בנדיבים, ואף על אחיכם בגולה אל נא תשליכו יהבכם. עלולים הם, חלילה, לאכזב.

*

גם אנו, יהודי העיירה אושפיצין, הקרבנו את כל היקר לנו, את הורינו וילדינו, אחינו ואחיותינו, קרובינו ואהובינו, על מזבח גאולת העם והארץ.

לא ימוש זכרם לעולם ויאיר את הדרך לדורות הבאים.

חיים וולנרמן

מוסדות ציבור
געזעלשאפטליכע אינסטיטוציעס

* * *

ברשימתי זו אני בא לתרום תרומה צנועה לספר יזכור להנצחת זכר עיר מולדתי אושפיצין, עיר ואם בגליציה המערבית, עיר שקפלה בתוכה דורות רבים של אצילות ותפארת יהודית, על רבניה המפורסמים, אלופיה ופרנסיה הנודעים לשם; חסידיה המופלגים ו"מתנגדיה" המובהקים, המפלגות למיניהן, תנועות הנוער וחלוציהן העוברים לפני המחנות, הלמדנים והמשכילים, האינטליגנציה רבת הגוונים ובעלי המלאכה והמסחר — כולם קדושים וטהורים. יהודים תמימים וישרים, אהובים ונעימים שמסרו נפשם והקריבו את חייהם לטובת העם, תורתו וארצו.

היו ביניהם אנשים אמידים נגידים ועשירים אבל גם אביונים וקבצנים, יהודים מטופלים במשפחות גדולות אשר עמלו קשה לפרנסתם ולקיומם, אך יחד עם זאת ראו כחובתם לעסוק בתורה וביראה, וכן במעשים טובים של צדקה וחסד, בעזרה לזולת, במישרין או באמצעות ה"חברות" השונות שפעלו לצידם של בתי הכנסיות ובתי המדרשיות והקלויזים שבכל פינות העיר.

אילו זכינו שיהיו אתנו ביחד אותם אלפי אנשי עירנו, אשר ניספו, נשרפו והושמדו בידי האוייב הצורר היטלר ימ"ש וקלגסיו — היינו יכולים להפגיש את בנינו ובנותינו, הם וילדיהם עם אצילי הרוח ויפי הנפש של ראשי בתי־אבותינו, היינו יכולים להדגים להם את חייהם המפוארים, הטהורים מכל טוהר המעוגנים דור אחרי דור בחיי יהדות שורשית ומיוחסת. ועכשו שלא זכינו מצוה עלינו לספר לדור העתיד שלנו על פארה והדרה של יהדות עיר זו, על החיים היפים מלאי הוד ותפארת בתוכנם ובצורתם, נספר לבאים אחרינו על חיים של קדושה של אבותינו, על מלחמה ועמידה עקשנית נגד טמיעה וסטיה מדרך האבות, על אהבת התורה ואהבת האדם, על כיסופים לגאולה ולשיבת ציון שהיתה יסוד חייהם של היהודים המקוריים האלו, שהיו ואינם עוד.

בתי הכנסת והמדרש

החיים הקהילתיים והציבוריים בעירנו כבכל עיר ועיר בתפוצה בזמן ההוא, התרכזו בבתי הכנסיות ובבתי המדרשיות ובסביבתם, משם יצאה תורה ודרך־ארץ שקדמה לתורה. עשרות בתי הכנסיות בעיר כינסו את בני ישראל לשפוך שיחם לפני בוראם, לרינה ולתפילה, ללימודי תורה, לשעורי ערב ובקר, כי בבתי הכנסיות היו מרוכזים גם אולפני הלימוד ושם קבלו את חינוכם תינוקות של בית רבן מגיל רך עד בגרות ושיבה. (גם ה"משכילים" וה"מלומדים" יצאו מה"חדר" הזה).

אכן תמיד בכל שעות היום והלילה היית שומע קולות של תורה, רינה ותפילה בוקעים מבתי מדרש וקלויזים חסידיים המצויים בכל רחבי העיר.

הרחוב היהודי (לאחרונה הוסב שם הרחוב ל"ברקה יוסלביצ'ה" ע"ש של המצביא המפורסם) היה לב ליבו של המרכז הרוחני והקהילתי הזה. ברחוב הזה נמצאו כל בניני הקהילה היהודית, רוב בתי הכנסת ובתי מדרש, חצר האדמו"ר וכו' וכו'. אתחיל, איפוא, ממיקומם של אלה בתחילתו של הרחוב. אנסה להנציח ברשימתי זאת קצת מזכרונותי ומהתרשמויותי בימי נעורים על בתי הכנסיות והקלויזים הזכורים לי. תשמש רשימה זו כגל־עד ליהדות המקורית והשורשית של עיר מולדתי אושפיצין בטרם שואה.

בית תפילה ע"ש ר' יעקב וואולקן ז"ל

הרחוב היהודי היה רחוב צר בלי מדרכות שנמשך בצורת ך ארוכה מהכיכר הראשי עד לרחוב קאלעיאווא. הבית הראשון מצידו הימני של הרחוב, מול בנין העיריה, היה שייך לר' יצחק סדגר, אחד מנכבדי העיר, יהודי בעל בית מסחר של חמרי ברזל ובניה, עתיר נכסין ועשיר מופלג. בביתו של ר' יצחק, שנמשך לאורך כל החלק הראשי של הרחוב היה נמצא בית־כנסת קטן עם עזרת־נשים שנקרא על שם מיסדו ר' עקיבא וואולקן ז"ל. היה זה מקום נעים ושקט, מקדש מעט למשפחתו של מיסד ביהכנ"ס. התפללו בו גם דיירי הבית ונכבדים אחרים כמו ר' שאול ברנר, ר' משה קויפמן ועוד. רבי יצחק שרויטה, תלמיד־חכם מופלג ולמדן גדול, בעל הדרת פנים וקול ערב, היה משמיע שם את שיעוריו בכל ימות השבוע ועובר לפני התיבה בחגים ובימים הנוראים.

הקלויז הישן דחסידי קרשאנוב

מצידו השמאלי של הרחוב היהודי עמד בית מידות ארוך מאוד, שגם לו היתה צורה של ך הפוכה. חלקו המזרחי של הבנין העצום הזה פנה לרחוב יאגלונסקה והחלק הארוך נמשך לאורך הרחוב היהודי עד לחצרו של האדמו"ר רבי אלעזר זצ"ל. הבנין המרשים הזה היה שייך להנגיד המפורסם הקשיש ר' ישראל קלוגר, ראש למשפחה ענפה של בנים ובני בנים, מהם סוחרים ואנשי ציבור ומהם תלמידי חכמים ואנשי מעשה וכן גם מלומדים ומשכילים חריפי־מוח מראשי הציונות הדתית, הנכדים במיוחד. (מהמשפחה הגדולה הזו נשארו לפליטה מספר נכדים ונינים, מיודענו ה' יצחק ב"ר יוסף קלוגר־

דמביצר, ת"א—ציריך; ה' זלמן ב"ר שלמה גרוס ישראל—גרמניה; בנותיו של ר' חיים קלוגר; בנותיו של ר' יודל לוי ז"ל ובתו של ר' א. גולדווירטה וב"ב.) בביתו של ר' ישראל הנ"ל — בקצהו המערבי של הבית — נמצאו שני בתי כנסת, אחד עם כניסה ישירה מהרחוב, הקלויז הישן דחסידי קרשאנוב, הנקרא "קרשאנובער שטיבל", בו התפללו בקביעות כשמונה מניינים — פרט לבחורים ונוער — בעלי־בתים חשובים, מראשי הציבור ופרנסיה כמו ר' אברהם גרוס, שהיה שנים רבות יושב־ראש ועד הקהילה, גיסו ר' זאב וואלף רוטנברג; ר' זעליג וואלף; ר' אליעזר קנר; בנו ר' קלמן וחתנו ר' ישראל ובניהם; ר' יהודה זילביגר; ר' שמעון דב שטיינפלד; ר' וואלף סמט ועוד.

כמו ברוב בתי הכנסת בעיר גם כאן לא היה חזן קבוע שכיר, לפני התיבה עברו רק אנשים שנשלחו על ידי הציבור דרך הגבאים הנבחרים, להוציא פעמיים בשנה, בשני ימי ראש השנה לתפילת ערבית ולתפילת מוסף ובשמחת תורה לתפילת ערבית ולהקפות בנוסח ה"דברי חיים" זצ"ל מצאנז, בהם עבר לפני התיבה הרב דמתא הגאון הנפלא הרב רבי יהושע פנחס באמבאך זי"ע ואחרי פטירתו המשיך במינהגו זה בנו ממלא מקומו הרה"ג רבי אליהו הי"ד. וזאת מפני מעשה שהיה:

כמינהג מימי קדם היה רב העיר מתפלל רוב שבתות השנה ובימי חג בביהכנ"ס הגדול (נוסח אשכנז) עם "עמך" ועם פרנסי הקהילה, שבידם היה תלוי קיומו ופרנסתו. והיה זה אחד מתנאי קבלתו לאב"ד העיר, שמקום תפילתו הרשמי יהיה בית הכנסת הגדול.

כידוע היו בעת ההיא שני זרמים בין האוכלוסיה היהודית באושפיצין: "אשכנזים" ממתפללי הביהכנ"ס הגדול בנוסח אשכנז, אנשים משכילים, מודרניים חובשי צילינדרים ומולם ה"חסידים", אנשים שהסתופפו בצל האדמו"רים למיניהם והם התפללו בנוסח ספרד אגב היותם בעצם יוצאי אשכנז.

בעת ההיא כשישב על כסא הרבנות באושפיצין הרה"ג החריף בעל ה"אוהל יהושע" הנ"ל גברה יד הראשונים, האשכנזים, בהשתלטותם על הקהילה והחלו להצר את צעדיו של הרב. ופעם בראש השנה בעת ההפסקה לפני תקיעת השופר, כשקהל המתפללים התגודדו בחצר בית הכנסת, פרץ ריב בין העסקנים משני הצדדים ותומכיהם. המהומה הלכה וגדלה בעת שהרב ומקורביו התקרבו לחצר ביהכנ"ס. הרב השגיח מיד בנעשה ובכדי להימנע מלהכניס את עצמו ואת אנשיו בין הנצים, שב על עקבותיו וחזר־נמלט לבית הקרוב ביותר וזה היה הקלויז של חסידי קרשאנוב. (אגב, הרב זצ"ל לא היה מחסידי השושלת הזו). נרעש ונפחד ניגש הרב לשולחן עליו מונחים היו ספרי התורה, התחיל בברכות ותקע בשופר והמשיך בהנני העני ממעש ובתפילת מוסף. מעשה הרב הדהים את אנשים, המחלוקת שקטה מיד והרב המשיך אח"כ כמדי שבת ומועד להתפלל בבית הכנסת הגדול, אבל מני אז פנה הרב מדי שנה בראש השנה אחרי תפילת שחרית בביהכנ"ס הגדול, להקלויז של חסידי קרשאנוב לתקיעת שופר ולתפילת מוסף. מאז נהג גם אחרי ההקפות שערך בביהכנ"ס הגדול להשתתף בהקפות ב"קרשאנובער — שטיבל" שנערכו לפי נוסח הבעל "דברי־חיים" מצאנז.

וכך נהג גם בנו, ממלא מקומו, הרה"ג מו"ר רבי אליהו הי"ד. בימים האלו היה המקום צר מהכיל את הקהל הרב שבאו ליהנות מנועם זיו תפילותיו.

המקום, ז.א. הקלויז וכן גם העזרת־נשים שימשו כ"חדרים", חדרי לימוד לישיבה קטנה לתלמידים בגיל 13—11 שהרמי"ם שמה היו הרב ר' משה שמחה טייטלבוים, ה"מלמד מלאדז'" והר' ר' דוד רייפר ר"מ ישיבת "עץ־חיים".

חברת "מבקרים"

באותו הבית של ר' ישראל קלוגר, בקומה השניה כמעט מעל ה"קרשאנובר־שטיבל", אלא שהכניסה לשם הייתה דרך בית־המדרגות של הבית עצמו, היה נמצא עוד בית־מדרש ותפילה אחד בשם "חברת המבקרים". התפללו שם הרבה אנשי מעשה ובראשם הגבאי ר' חיים ברונר־קופרמן ובניו.

הבהמ"ד הזה היה בעצם חלק אינטגראלי מדירתו של ר' יעקב אונגר ז"ל, רק גרם מדרגות צדדי הוליך לאולם הגדול הזה ששימש "חדר" לימוד, בו השמיע בעל הדירה ר' יעקב אונגר שיעורים לתלמידיו המרובים שעברו תחת ידו במשך עשרות בשנים. ר' יעקב היה תלמיד־חכם גדול, למדן ואיש משכיל, בעל הסברה ושיטה מיוחדת במינה בלימודיו. הוא היה מלמד בחורים מגיל בר־מצוה ומעלה גפ"ת ופרקי תנ"ך וגם כתיבה תמה ומדוקדקת בשפת עבר.

סיפורים רבים היו מהלכים אודותיו, ביניהם על זה שהיה לפעמים נתפס לטיפה המרה ז.א. לשתיית י"ש לעיתים מוזמנות ולפעמים קצת מעל למידה המקובלת. ובעת שקרה דבר כזה, התעללו בו לא פעם התלמידים והיה אז פורקן טוטאלי של מרות ומשמעת, דבר שהיה תמיד כלל ראשון וחוק בל־יעבור ב"חדר" שלו.

רוב הנוער הציוני בזמנו ובמיוחד האגף הדתי שבתוכו שאפו ידיעותיהם היסודיות בשפה העברית ב"חדר" של ר' יעקב אונגר ז"ל, רובם הודו בדבר והיו לו אסירי תודה עבור זאת. חלק ניכר מאנשי ה"מזרחי" באמת התרכזו אח"כ והתפללו בביהמ"ד הזה של חברת המבקרים.

הקלויז של הצדיק רבי אלעזר

בעיקול הרחוב בפינה הדרום־מערבית, בראש הגבעה, שהיתה ידועה ונקראת בפי כל בשם "ר' אלעזר'ס בארג", השתרעה ה"חצר" של האדמו"ר ר' אלעזר הלוי רוזנפלד זצ"ל. היתה זאת גבעה "הר" של מספר דונמים, שפסגתה הייתה שטוחה, עליה ובמורדותיה פזורים עשרות עצי ערמונים עתיקים, גבוהים וענפים מאוד. המקום היה שדה־בר, קרקע בתולה אשר לא עלה עליה עול התרבות, ולכן מלא הוד והדר, אויר צח ורענן אור וצל מרקדין כל היום בין העצים והענפים. פה ושם אתה מוצא ספסל שהוצא מן הביהמ"ד עליו מיסב זקן ושב וסביבו מספר בחורים מחובשי ספסלי ביהמ"ד ותיגוקות של בית רבן. אם נמצא שם במקרה למשל רבי שמואל הערש לאנדוי הקשיש, יהודי שבע ימים ושנים, סגי־נהור מזה זמן רב, שהיה יושב ומשנן לימודו בעל־פה, מצאת מסביבו תמיד קבוצות בחורים שהיו תהים ומשתוממים על זכרונו המופלא של הזקן, שהיה משמיע להם בעל פה פרקי משניות, אותן ואת מפרשיהן מילה במילה. צעירים ותלמידי בית־ספר ניסו לא פעם לבחון את הקשיש בפירושי המשניות בין של רש"י ר"ע מברטנורא התסי"ט וכו' והוא יצא תמיד וידו על העליונה, כי משנתו הייתה לו שגורה בפיו ותלמודו בידו.

ה"הר" היה הומה תמיד אנשים במיוחד בשעות של אחה"צ ובין הערביים, אז מצאת קבוצות קבוצות הולכות הלוך וחזור, מתווכחות ומתפלפלות בגירסא דאורייתא, אחרים עומדים במעגלים ומקשיבים לחדודי תורה, שבטי מוסר ומעשיות צדיקים. אז הייתה כל הגבעה, צמרת ה"הר" שחור משחור של מגבעות וקפוטות, כי הקלויז וה"הר" היה מרכזם של כל באי ביתו של האדמו"ר וכן גם של כל חסידי בית־באבוב, (בטרם התפרדו ובנו לעצמם שני קלויזים משלהם במורד הרחוב היהודי — עליהם נדבר בנפרד להלן).

בקצהו הצפוני של הגבעה חצה את ה"הר" קיר גבוה וארוך, בנוי כולו לבנים חומות־אדומות, קיר שנמשך מראש הגבעה עד למרגלותיה והבדיל בין הקודש ובין החול, בין מקום שליטתו של האדמו"ר ר' אלעזר זצ"ל ובין גבולותיהם של המסדר הסלזיאני; הכנסיה שלהם ובית הספר המפורסם ופנימיה שעל־ידו. יהודי חרדי שהיה מתהלך ב"חצרו" של האדמו"ר לא היה מתקרב שלא לצורך לקיר החוצה ביניהם אלא להטיל את מימיו...

לאורך כל הצד המזרחי של ההר היה בנוי ביתו־חצרו של האדמו"ר. משמאל הבהכנ"ס וצמודה על ידו עזרת נשים, שהייתה משמשת גם כסוכה על ידי שהסירו ממנה את הגג — שהיה ניתן להזזה על פסי־ברזל — תלו על הקירות פרוכות עתיקות, הכניסו מיטות וכלי בית שמהם האדמו"ר אף פעם לא נפרד, גם כלי־קודש ירושת אבות ואבי־אבות משושלות קאמינקא, צאנז וכו' ועי"ז נהפכה לדירת עראי עבור האדמו"ר וב"ב. (אין כאן המקום לתאר הפאר, ההוד והדרת הקודש של הסוכה והחגים בחצרו של הרבי). מכאן ימינה נמצא חדר־ספרים עצום, בחדר הזה ערך הרבי ה"שולחנות" בשבתות ובימי חג ומועד, על־יד זה חדר התבודדות של הרבי (שימש גם כחדר שינה) ואח"כ חדרי מגורים של בני הבית ובסוף המטבחים הנפרדים לבשר ולחלב והשירותים.

הבהכנ"ס, היה בנין גדול נפרד והרבה יותר גבוה מבית המגורים, הכיל בסך־הכל אולם אחד גדול, קודר במקצת, אצטבות עם ספרים לאורך הקירות הגבוהים, שולחנות ארוכים עם ספסלים משני הצדדים עליהם ישובים תמיד תמיד בחורים, אברכים ובעה"ב יותר קשישים רכונים על תלמודם וקול תורה בוקע משם יומם ולילה.

בזמני התפילה התמלא בית הכנסת עד אפס מקום, המתפללים עמדו צפופים גם במעברים ובפרוזדורים ואי אפשר היה לעשות צעד לצד כלשהוא וגם החצר הייתה מלאה מתפללים, במיוחד בימי חג ומועד. אז גם חדרי בית הרבי התמלאו מתפללים, כי כאמור התרכזו סביב האדמו"ר רוב חסידי בית באבוב, אבל לא רק הם, כי בין באי ומתפללי הקלויז הזה היו רוב זקני העיר וחכמיה כמו ר' מנדל וואקסמן, ר' יוסף לויפר, ר' שמואל צבי לאנדוי, ר' שמואל בטר, ר' ישכר כהנא, ר' יהודה ור' דוד לזר, הם בניהם וחתניהם שנחשבו כראשי בית אבות לחסידי באבוב. והיו גם אחרים כמו הרב ר' מרדכי ברוך דאנער, מגיד העיר, ר' שלום הכהן בינדר הקשיש, ר' אליהו הירשטאל, רבי פנחס גרעהר בעל המחבר ספרי "בית פנחס", הר"מ ר' מרדכי קראקאבר, ר' אשר צברלינג ובני משפחותיהם כולם מנאמני בית האדמו"ר נוסף לחסידים שמקרוב ורחוק באו, בימים כאלו הייתה הצפיפות כ"כ גדולה ממש עד בלי נשוא.

בפינתו הדרום־מזרחית של ביהמ"ד היה נמצא פתח של תנור לאפית מצות לפסח. (התנור בעצמו היה בנוי מחוץ לביהמ"ד). "שלושים יום לפני החג שואלים ודורשים בהלכות החג" התקיים כאן בכל משמעותו: המקום נהפך פשוט לבית־חרושת למצות

עבור האדמו"ר וב"ב, שהם במו ידיהם בררו את החיטה, טחנו אותה לקמח, ניפוה ואפו את המצות, השמורות מכל משמר, לפסח. גם הבחורים והאברכים התסידיים התאגדו ל"חברות", קבוצות של 50—40 איש כל אחת. כל "חברה" קבלה, לפי הגורל, תור לזמן מסוים ושעות קבועות לאפית מצה־שמורה, דבר שנעשה תוך התלהבות רבה ובקול שירה וזמרה. לשיאו הגיע הדבר בערב פסח, בזמן שהרבי בכבודו ובעצמו יחד עם בני ביתו ומספר אנשים "מובחרים", כולם כבר לבושים בבגדי חג, קפוטות ושטריימלין, מאיצים אחד ברעהו בקריאות "לשם מצת־מצוה" מזמרים פרקי הלל ובהתלהבות זרוממות רוח מכינים ואופים את המצות השמורות — המצות של ערב פסח. הייתה זאת חויה בלתי נשכחת, מיוחדת במינה.

בין הגבעה "ר' אלעזר'ס בארג" ובין ה"שול־הויף" החצר המגודרת של הביהכ"נ הגדול היה ערוץ, בו נקבעו משטחי בטון ומדרגות לסירוגין שהובילו למטה לבנין בית המרחץ ומקואות טהרה. הבנין היה גדול מאוד, נמצאו בו מלתחות ואולמי הלבשה, חדרי רחצה, אמבטיות, מרחץ־זיעה עצום ושני מקואות טהרה. חלק מהקומה העליונה של הבנין שימש לצרכי הקהילה כחדרי המזכירות ואולם הישיבות של המועצה וההנהלה, אלא שדרך הכניסה היחידה אליהם היתה דרך גשר קטן שנבנה מחצר בית הכנסת ישר לקומה העליונה של הבית ממול. מאחורי אותו הבית נמצא מבנה מיוחד לחדרי המכונות שהפעילו את בית המרחץ ע"י קיטור. מכונת הקיטור הזו היתה בגודל של קטר רכבת.

עוד מבנה קהילתי־ציבורי נמצא שם בסמוך, היה זה בית זעיר בודד בשדה, ששימש משחטה לעופות. הסביבה שמה היתה נראית תמיד כיום חורפי מכוסה שלג, והיתה זאת רק "פאטא מורגאנה", כי לאמיתו של דבר היו אלה נוצות של עופות, במיוחד פוך של אווזים, מפוזרות בשטח.

חברת קובעי עיתים לתורה

צמוד לצדו השמאלי של בנין בית המרחץ, ממש למרגלותיו של ההר "ר' אלעזר'ס בארג" היה בנין גדול ויפה בית הכנסת "קובעי עיתים לתורה". הביהכנ"ס היה מהודר במראהו הפנימי וגם החיצוני; בבניתו המיוחדת, חלונותיו הגבוהים עם השמשות הצבעוניים, ציורי הקיר, נברשות התאורה וגלופי־עץ של ארון הקודש, כל זה הוסיף הרבה הוד והדר לבית הכנסת עצמו ולבאי תוכו להתפלל, אנשים כולם בעה"ב אצילים ועדיני נפש, לומדי תורה ועושי צדקה וחסד.

לביהכנ"ס היתה גם עזרת־נשים יפה מאוד, חדר גדול מאוד, בלי ציורי קיר, אבל הרבה אור ונקיון עם מושבים נוחים בעלי משענות־גב. במקום הזה היה בשנים האחרונות ה"חדר" של ר' שלום'קה ראטה, יהודי נמוך קומה במקצת ונקרא בגלל זאת "קליין רבי'לע" או "קליין־שלומ'ל־מלמד", הוא היה מלמד דרדקי של תינוקות של בית רבן.

לצדו הדרומי של ביהכנ"ס ע"י הכניסה לעזרת הנשים היה צמוד בית בן שתי קומות שהיה שייך לקהילה היהודית והיה מיועד למגורים בשביל "כלי־קודש", בקומה העליונה היה דר ר' אלתר השמש הותיק של ביהכ"נ הגדול והקומה הראשונה היתה מיועדת לדיין העיר וב"ב, התגורר בה מקודם הרה"ג רבי נתן נטע לאנדוי ראב"ד דמתא ואחרי הסתלקותו בנו ממלא מקומו הרה"ג ר' יחזקאל ומשפחותיהם. הם קרוביהם ותומכיהם היו

ממתפללים הקבועים של הביהכנ"ס הסמוך, הם היו שם הפטרונים ועל פיהם יישק כל דבר.

מדי ערב התקיימו שם שעורים לבעלי־בתים שניתנו ע"י תלמידי חכמים מובהקים.

בית הכנסת הגדול

נחזור איפוא ונעלה לרחוב היהודי, שם עומדים זה מול זה בית הכנסת הגדול במלוא הדרו הפנימי והחיצוני ומולו בית המדרש הגדול. שניהם, יחד עם בניני הקהילה הסמוכים והצמודים להם היוו בכל ימות השנה את המרכז היהודי והקהילתי של העיירה.

בית הכנסת הגדול היה בנין גדול למדי ומפואר, שהיה מרשים גם בצורתו החיצונית. הבנין תפס כשליש מאורכו של הרחוב היהודי. מצדו הימני היתה מצויה חצר גדולה, ששימשה כמעבר היחידי לאולם הישיבות של הקהילה היהודית, ומאחוריו גן עצום ממדים שאף פעם, כנראה, לא טיפלו בו כראוי, כי עשביו גדלו פרא ורק עציו התנשא לגובה רב אל על.

הבנין כולו היה בנוי כעין מבצר, עם שערי ברזל ודלתות עץ כבדים ועצומים בגודלם וחלונות צרים בנויים בגובה רב והקירות עבים מאד.

בית הכנסת נבנה ושוקם אחרי דליקה שפרצה בעיר וכילתה את המבנה הקודם שהיה רובו ככולו בנוי עץ, וכנראה היה זה בשנים בין תק"פ לתק"צ.

הכניסה לבית הכנסת עצמו היתה דרך ה"פאלוש", בו היו מתפללים בימי חול, במיוחד בימים הקרים של החורף, כי בפנים ביהכנ"ס לא היו שום סידורי הסקה או חימום מחמת זהירות מפחד דליקות. (ביהכנ"ס הקודם נשרף אחרי דליקה שפרצה מתנור־חימום שהוסק על ידי גזרי עץ ופחם). בכדי להיכנס לביהכנ"ס עצמו היה צריך לרדת מספר מדרגות, בחינת "ממעמקים קראתיך ד' ".

פנים ביהכנ"ס היה מרשים מאד. הקירות המצוירים להפליא התמזגו ליחידה אחת עם הכיפה המעוגלת ויצרו את התקרה כעין חופה מעל. מראה התקרה בצבעיה היה כשמי תכלת ממעל, זרועים כוכבים נוצצים, כשמסביבה מצוירים 12 המזלות. גם הכתלים היו מלאים ציורים נפלאים מעשה ידי אמן. הבימה היתה מוגבהת מוקפת גדר, ובה חופה מעשה־חושב מעירגולי ברזל ונחושת וגילופי עץ. כ"כ היתה עליה של מדרגות מספר לפני ארון הקודש שהיה עצום בממדיו ותפס חלק נכבד של הקיר המזרחי. סביב הארון ומעליו היו גילופי עץ מעשי־יד מפוארים, כולו הדרת קודש. התאורה היתה מעוממת, רק נרות שמן ופרפין הודלקו בזהירות רבה, כי חשמל טרם הגיע אז לאושפיצין והסביבה. והיה זה ביהכנ"ס הגדול, הראשון מכל בתי העיר, בו סודרה לראשונה תאורה חשמלית ואשר האיר את אורה בראש השנה של שנת תרפ"ו.

בבית הכנסת היו כאלפיים מקומות ישיבה — יחד עם "עזרת־נשים" —: "מושבים" שהיו שייכים לבעלי־בתים או ליורשיהם, שרכשו אותם לצמיתות על ידי זה שתרמו בזמנו סכומים נכבדים לבנייתו של ביהכנ"ס, ומקומות שנמסרו למתפללים בדמי חכירה שנתיים.

נוסח התפילות בבית הכנסת הגדול היה — לא כבכל שאר בתי התפילה בעיר — כמנהג אשכנז. בבית הכנסת היה חזן קבוע ר' יוסף הלפמן ועימו מקהלת נערים שהיו

מנעימים את תפילות שבת וחג. רק בראש השנה לתפילת שחרית וביום הכיפורים לתפילות כל נדרי, מוסף ונעילה היה עובר לפני התיבה המרא דאתרא הרה"ג ר' אליהו בומבאך, שבקולו הערב והצלול הרעיד לבבות כל המתפללים. מאות אנשים שלא מהמתפללים הקבועים של ביהכנ"ס התאספו ובאו בימים האלו רק כדי להאזין לתפילותיו וזמירותיו. הדוחק היה אז גדול, כי המקום היה צר מהכיל את כל הבאים, אז התמלאה גם החצר הגדולה וגם הרחוב מסביב המה אנשים.

בין באי בית הכנסת היו הרבה משכילים — רוב האקדמאים, שופטים, רופאים, עו"ד וכו', הם היו מופיעים בעיקר לימים הנוראים ולפעמים גם בחגים — וכן פשוטי עם. רובם היו "מודרניים" לפחות בלבושם, כך שבין הבאים היו הרבה חובשי צילינדרים, אבל היו גם שנים־שלושה חובשי שטריימלך — לרפואה...

בבית הכנסת שרר תמיד נקיון, שקט וסדר למופת, כי כולם הכירו והוקירו את עבודתו הברוכה של ר' אלטר השמש הותיק והקשיש שהטיל חתתו על נער וזקן במבטו בלבד. ומי לא הכיר את נהימתו והופעתו רבת הרושם של הגבאי ר' אברהם יאכצל, שידו היתה בכל עניני ביהכנ"ס ועסקי ציבור אחרים כגון חברה קדישא וכו'.

הגבאים האחרונים לפני השואה היו: ר' בעריש ברבר, ר' אברהם וואולקן.

באחד הלילות בתחילת החורף שנת ת"ש (40—1939) הקיץ הקץ על כל התפארת הזאת. את העיר עברו קבוצות של אנשי מדים מיוחדים גרמניים ימ"ש. כנראה מאומנים היטב במיוחד למבצע הריסות בתי כנסת, התקרבו בחשאי והציתו את הבית. הדליקה היתה גדולה — ואין עוזר. כי הגרמנים שהקיפו את המקום איימו ביריות ללא אזהרה על כל מי שרק ינסה לצאת מפתח ביתו. "עוצר לילה חריף" קראו אז לזה.

היהודים יכלו רק מרחוק לבכות את השריפה אשר שרף את בית ד'.

בית המדרש הגדול

בנין בית המדרש היה בנין גדול רב ממדים שבפינתו הימנית נמצא שער עצום שסגר על כתריסר מדרגות שהוליכו לכניסה לביהמ"ד.

בבית המדרגות היה קבוע כיור ועל ידו עמדה חבית ענקית עם מים, ששימשו לנטילת ידיהם של באי בית המדרש ושל הכהנים לפני עלותם לדוכן. בקצהו המרוחק הפונה מזרחה נמצא חדרון קטן, — פאלוש בלע"ז — בו היו בימי חול מתפללים מניינים נוספים, בעל יארצייט או מי שחייב היה לעבור לפני התיבה ולא היה מקום פנוי בביהמ"ד, אסף מנין ויותר אנשים לתפילה בציבור ב"פלוש". דלת גדולה הקבועה בקיר הדרומי של האולם הגדול הביאך לביהמ"ד עצמו שבשלושה מקירותיו היו חלונותיהם מרובים מכותלותיהם, חלונות גבוהים, מסורגים, אחד סמוך לשני וביניהם כעין עמוד עבה, פרט לצד המזרח, ששם באמצע היה חצוב בקיר ארון הקודש רחב ממדים ולפניו דוכן עם מעקה, שם עלו הכוהנים לברך את העם.

בקיר הצפוני, מול דלת הכניסה, היה תלוי שעון גדול, שהיה מראה תמיד את השעה המדויקת ביותר. הרבה יהודים טובים היו מדי יום מכוונים שעוניהם לפי השעון הזה, כדי לא להיזדקק לשעון שמעל הכנסיה... אולם ביהמ"ד היה גדול ממדים, בימי חול התפללו שם קבוצות קבוצות אנשים מעלות השחר עד חצות היום ובשבתות ובחגים כל הקהל התפלל ביחד וביהמ"ד היה אז מלא מפה אל פה.

שני דברים היו בולטים במיוחד בחסרונם בביהמ"ד הזה: א) עזרת נשים, ב) ספרים — ספרי לימוד ותפילה — אפילו ארון ספרים לא היה בנמצא, כי רק בקיר הדרומי מאחורי התנור הגדול היו כמה אצטבות בתוך הקיר, עליהן סגרו דלתות שסבבו על צירים חלודים והשמיעו קולות צרודים וצעקנים בהפתחן. האצטבות היו ריקות מספרים לגמרי, פרט ל"שמות" שאנשים שמו שם כדי "להביאם לקבורה".

תמיד התפלאתי על כך שהמקום נקרא "בית המדרש הגדול", אמנם הבנין היה גדול ורבים היו המתפללים בו, אך זה לא היה בשום פנים בית מדרש במובן בתי מדרשיות שבהן שואלין ודורשין מרביצים תורה לעם וכו'. אולי רק מבחינה אחת התאים השם, כי מפעם לפעם הגיעו שליחים מארץ ישראל ושליחי־מצוה אחרים לאסוף כספים ואז הם נשאו דרשותיהם מעל במת בית המדרש הזה.

כך היו פני הדברים, לפחות בעת האחרונה עד לזמן שזכרוננו מגיע.

הגבאים ר' חנוך גולדשטיין, ר' שלמה גרובר, ר' מנדל הבר, ר' חיים ווסרברגר ור' דוד גרינבוים הם שדאגו לכל צרכי ביהמ"ד כולל משכורת לחזן הרב ר' חיים שמעון מיללר עם מקהלתו המפורסמת שבראשה עמד מיודענו ר' אהרן דניאל מיללר חזן ומוהל מפורסם (ברא כרעא דאבוה!) בברוקלין שבנוי־יורק.

בית מדרש ע"ש ר' יעקב שניידר

כאמור לעיל היה נמצא המרכז של הבנינים הקהילתיים בפינת מערב־דרום־מזרח של רחוב היהודים. זה היה כעין צואר הבקבוק של הרחוב באיזור פניתו מזרחה. אבל כאן לא תמו המקומות בהם התרכזו חייהם הציבוריים של יהודי אושפיצין, כי כמעט בכל בית ברחוב היהודים מצאת בית מדרש קטן או יותר גדול, "חדר" או ישיבה שמהם בקעו יומם ולילה קולות של לימוד ושל רינה ותפילה. בהמשך הרחוב, בבית הסמוך לביהמ"ד הגדול, בית צר וארוך מאוד (למעלה מ־30 מטר ארכו) שחזיתו בכיכר הראשי (רינעק גלובני) ואפס קצהו הגיע לרחוב היהודים, בית שנבנה בזמנו ע"י הנגיד הנכבד ר' יעקב שניידר ונקרא על שמו. חזיתו של הבית היה מיועד לבתי־עסק ומגורים והחלק האחורי ברובו למחסנים. בחלקו זה, האחורי, של הבית שבו נמצאו מחסני ענק של סיגריות ומוצרי טבק של בעלי ה"טראפיק", הסוכנות הראשית של המונופול הממשלתי ר' אליעזר שניידר ושותפו ר' משה וואלף, עלית דרך מדרגות־עץ צרות וחשוכות והגעת לפינה יקרה מלאת זיו ואורה שהוקדשה לבית ד'. חדר לא גדול ועל ידו השני עוד פחות מרווח ה"עזרת־נשים", אבל מלא חן, סדר ונקיון. היה זה ה"שניידר'ס שטיבל" שנקרא על שם מיסדו ר' יעקב ז"ל.

המקדש מעט הזה נוסד לכתחילה, כנראה, רק לקומץ מסוים של קרובי משפחה וידידים כמו צאצאי ר' יעקב שניידר, ר' פסח הולנדר וב"ב ר' צבי נבנצל וב"ב וכדומה. אבל במשך הזמן נטשטשו כמובן הגבולות וההגבלות, אך המקום נשאר אינטימי וסימל קרבת לבבות ואחדות רעים לכל באי בית ועד חכמים הזה.

המקום שימש, בדומה לרוב בתי הכנסת בעיר, גם למקום לימוד לבני ישיבה. הרב ר' דוד בנט לימד שם את הכיתות הראשונות שלו, שהיוו במשך הזמן היסוד לישיבת "כתר־תורה" של חסידי רדומסק.

ביהמ"ד הישן דחסידי רדומסק
(דאס אלטע ראדאמסקער שטיבל)

להלן בעברו המזרחי של הרחוב, בחצר ביתו של ר' אהרן זילביגר עמד מבנה נמוך בן שני חדרים די גדולים, שהיה מוכר וידוע בשם "דאס אלטע ראדאמסקער שטיבל". היה זה, כנראה, אחד מבתי תפילה הותיקים בעיר, שקשישי חסידי רדומסק ר' אלעזר ור' אליהו קושיצקי ובני ביתם היו מן המתפללים הקבועים בבית תפילה זה, הגם שבתי מגוריהם היו בריחוק מקום. יתרה מזאת שגם בעת שנבנה הביכנ"ס החדש הגדול של חסידי רדומסק רק חלק מהמתפללים כאן עברו לביהכנ"ס החדש, הותיקים נשארו נאמנים למקורם.

לאמיתו של דבר היתה עוד סיבה בעלת משקל ומיוחדת שבגללה הבימ"ד הזה לא היה יכול להתחסל בשום פנים, כי היה זה הלוא בית היוצר המפורסם של הר"מ המופלא הרב ר' שלמה פוזנר, כאן ניהל את הישיבה שלו ופה קנו תורה וחכמה מאות תלמידים משך שנים רבות.

הרב ר' שלמה פוזנר היה מוסד בפני עצמו בלי כפיפה מפלגתית או חסידית־כיתתית. היה ידוע כלמדן מובהק, בעל שיטה מיוחדת בהעברת שיעורים ובעל הסברה יוצאת מן הכלל. העמיד תלמידים הרבה שהעריצוהו מאוד וכבדוהו כל הימים.

ביהמ"ד החדש של חסידי רדומסק וישיבת "כתר־תורה"

לא הרחק מביהכנ"ס הגדול, מצדו השמאלי של הרחוב, לצד מערב, בין "בית־בטר" שהיה בנוי צמוד לקיר ביהכנ"ס ובין "בית־גוטהרץ" (האחים ר' זימל ור' מאנצ'ה), הבית הכי גדול ברחוב כולו, בית בן ארבע קומות בנוי לבנים אדומות, היחידי ברחוב כולו שבחזותו היתה מדרכה (שמה הילדים שיחקו באגוזים ו...באבנים) — נמצאה גבעה קטנה שמורדותיה מצדה המערבי נמשכו וירדו לאורך 30—40 מטר.

בהיותינו ילדים קטנים נראתה בעינינו הגבעה כהר ממש ובימי חורף, בדרכנו ל"חדר" או בדרך חזרה ממנו, כשמעטה השלג כסתה את חוצות העיר, ממדי ה"הר" עוד גדלו יותר בעינינו וכיסופינו היה להגיע לפסגתו ולהתחלק ממנו ולמטה במגלשים מאולתרים מקרשים, מקערת־פח־חלודה או מהילקוט שבידינו, כל אחד לפי גודלו ויכולתו. הקטנים גלשו מטרים ספורים לעבר הרחוב והמעיזים יותר שמו פניהם לעבר השני והחליקו בדהרה 20—30 מטר עד לגדר הבאר שהיתה חפורה שם או אפילו יותר רחוק, אם הצליחו לעקוף את הבאר.

הגבעה היתה ידועה בשם "בער'לה ווינטהולץ בארג", היא כונתה כך בפי דרדק לפני דור־דורותיים וזה נשאר שמה לעולם.

ר' בער'לה היה מלמד־דרדקי מפורסם בזמנו, אשר הרבה מילדי העיר העבריים עברו את ה"חדר" שלו שהיה ממוקם ממש ע"י ההר, כמעט קבוע בתוכו. ברוב שעות היום, אם מזג האויר רק היה מרשה זאת, היו חלק גדול של התלמידים מפוזרים במורדות הגבעה הירוקה כשעיניהם של ר' בער'לה וב"ב פקוחות עליהם. ה"חדר" היה צר מהכיל את כל התלמידים בבת אחת ומצד שני אי אפשר היה לסדר הפסקות לכולם בעת אחת, כי השירותים לא הספיקו אפילו לחלק קטן מהתלמידים, סודר איפוא שהלימודים

וההפסקות התקיימו לסירוגין. ה"הר" היה אם כן, כמעט תמיד זרוע טף ודרדק מתלמידי ר' בער'לה וכך נדבק לו השם "ההר של ר' בער'לה". גם, לאחרונה, כשר' בער'לה כבר לא היה מלמד וההר היה שמם, שמו נשאר כמו שהיה.

רק בעשור האחרון לפני המלחמה נמצא גואל לחלק מן ההר, גואל בדמותם של חסידי רדומסק, שבנו בנין לתפארת לביהכנ"ס ולישיבת "כתר־תורה". היה זה בנין מרווח יפה ונאה למדרש ולתפילה.

למקדש מעט הזה עברו להתפלל רוב חסידי רדומסק בעיר ובראשם הרב ר' ברוך מאיר בנט, חתנו של הרב אב"ד דק"ק זאטור, למדן גדול ומשכיל, עתיר נכסין ובעל עסק סיטונאי גדול מאד, העוסק גם בצרכי ציבור באמונה ובהצלחה, חבר מועצת העיריה וכו', ור' אברהם'צי גרוס שהיה חתנו של הרב ר' זאב רוזנבלום אבד"ק יאוואר'נה, מקודם דיין ומו"צ באושפיצין, שניהם מחשובי תלמידי חכמים בעיר ולמדניה. כ"כ עברו הנה מוסדות רדומסק וכל הכיתות של ישיבת "כתר־תורה" שבראשה עמד הר"מ הרה"ג ר' אברהם עוזר אלתר.

הגבאי, ובעצם ה"כל־בו'ניק", שידו בכל ויד כל בו, היה מיודענו ר' מנדל מונדשיין יהודי יקר, עושה צדקה וחסד של אמת. הוא נתן מהונו מאונו ומזמנו לכל דבר טוב ולכל פרט שהיה לו קשר עם רדומסק ויותר מזה היה מסור בלב ונפש לענין של ישיבת "כתר־תורה".

בית חסידי באבוב

חסידי באבוב באושפיצין היוו החלק הארי של כל הקהיליה החסידית בעיר, הקהיליה הזאת עוד הלכה ורבה והתעצמה מאוד אחרי מלחמת העולם הראשונה, בעת שהאדמו"ר השני לשושלת באבוב הגה"צ רבי בן־ציון הלברשטאם זצ"ל סלל דרך חדשה בעולם החסידות, דרך שלא היתה מקובלת עד אז, אך התקבלה מני אז ואילך בהתלהבות על ידי כל זרמי החסידות של חצרי האדמו"רים, להפיץ תורת החסידות בין הנוער. הוא, באישיותו המקסימה ובכוח משיכתו והשפעתו העצומה הצליח לחדור לגבכי נשמתו של הדור הצעיר ולקשור אותו אליו בעבותות אהבה ממש. הנוער באלפיו התחיל נוהר לחצרו, להתענג מאמרי פיו ונועם זמירותיו.

נוסדו אז בפקודתו בכל אתר ואתר בו נמצאו חסידים הסרים למשמעתו, ישיבות קטנות וגדולות שקלטו, נוסף לנוער המקומי, הרבה הרבה נוער ובחורים מכפרים וממקומות נידחים שבאו לחצרו של האדמו"ר ונשלחו על ידו ועל ידי אנשי לישכתו לישיבות שנוהלו ע"י אנשי־שלומו בערי גליציה המערבית.

גם באושפיצין נוסדו סניפים של ישיבת "עץ־חיים" ונקלטו בהם הרבה בחורים מקרוב ומרחוק באו.

כמוזכר, התרכזו חסידי באבוב סביבת חצרו של האדמו"ר ר' אלעזר זצ"ל. הפעילות היתה נראית לעין במקום ובסביבתה הקרובה. כך, למשל, התמקמו הישיבות הראשונות בביהכנ"ס של האדמו"ר, בעזרת הנשים, והתרחבו והלכו לביהכנ"ס ובימ"ד בסביבה, כמו זה של חסידי כרשאנוב וכדומה. וכשהתרבו התלמידים והמקום צר היה מהכיל את כולם, נאלצו העסקנים ונבחרי הציבור הזה להחליט על הקמת בנינים לישיבות ובתי ועד לחסידיהם.

החלטה כזו לא היתה קלה כל עיקר, כי יחד עם כל החיוב שבדבר, ההתרחבות והרוחה ועי"ז רבוי של תלמידים וחסידים, היה הדבר קשור בהפרדה, הפרדה מביתו של האדמו"ר ר' אלעזר זצ"ל. אך ההכרח לא יגונה והדבר נעשה. כשהוחלט על היציאה למרחב, ניבנו תוך פרק זמן קצר שני בנינים לביהכנ"ס והישיבה, שניהם באותו הרחוב במרחק של כמאה אמות אחד מן השני.

והיות ואנחנו ממשיכים בתיאורנו את בתי הכנסת לפי הסדר במורד הרחוב, אנו מגיעים לביהכנ"ס השני דחסידי באבוב לפני הראשון.

בניו של ר' אברהם פניגר ז"ל, ה"ה האברכים ר' משה ור' דוד, מבחירי חסידי באבוב, שידיעה רבה להם ונסיון בבניה ואדריכלות עזרו בעצה והדרכה לבנית בית־חסידים זה על אדמתם, חלק מאחוזתם, ע"י חצר ביתם הגדול. הם הם שהתוו התוכנית עשו לאישורו, היו קבלני הבניה והשגיחו על הקמתו ממסד עד הטפחות.

כך נבנה בית נעים, שבקומתו הראשונה היה הביהכנ"ס והישיבה ובקומתו העליונה העזרת־נשים, שבימי חול שימשה גם היא עזרה לישיבה.

בביהכנ"ס הזה קנו מושבם חלק נכבד מחשובי החסידים והרבה בחורים בחסות מדריכם־מנהיגם הרוחני, איש המעשה הדגול הרב ר' אלחנן (חנא) אייזנברג, בנו של רבי מיכאל'י החסיד המפורסם מקאלווריא וחתנו של ר' נתן זילביגר ז"ל. ר' חנא, נוסף היותו בעל מידות תרומיות, היה גם בעל קול נעים, ערב וחזק מאוד, וכשעבר לפני התיבה היו רבים מתאספים סביב הביהמ"ד ונהנים מנועם תפילותיו וזמירותיו.

בית חסידי באבוב "א" ובית תפילה "מנחם־אבלים"

שני בתים הפרידו בין בית חסידי באבוב "ב" לבין בנין בית חסידי באבוב "א", ביתו הגדול של ר' אברהם פניגר ז"ל, שבחצרו הענקי היה ה"חדר" המפורסם של המלמד הדרדקי ר' אליעזר זלוטורוב שנקרא "פוניע", מפני שמוצאו היה מפולין הקונגרסאית, אצלו למדו רוב ילדי העיר את ה־אלף־בית העברי ואח"כ קרוא וכתוב. הבית השני היה שייך למר אברמזון, פחח במקצועו, שבית מלאכתו נמצא מאחורי דירתו הפרטית באותו הבית. מכאן עד לסוף הרחוב ואילך ברחוב קוליובי עד לגשר שעל הנהר "סולה" כל המבנים היו שייכים למשפחת הברפלד. היו אלה בתי מגורים, בתי־מלאכה ומסחר והבית־חרושת העצום ליינות וליקרים של ההברפלדים.

הבית הראשון היה מבנה נמוך בן קומה אחת שהועד על ידי ראשוני ההברפלדים לבית מדרש ותפילה. היה זה מקום צנוע, אבל מלא טוב טעם והוד בשם "מנחם־אבלים". (אף פעם לא הוברר לי לנכון הקשר בין הבימ"ד הזה לשמו "מנחם־אבלים"). בני המשפחה הכבודה הזו דאגו לאחזקתו של המקום, הגם שלהם עצמם, לגברים כמו לנשים, היו מקומות קבועים בבית הכנסת הגדול.

בביהמ"ד "מנחם־אבלים" היה שנים רבות ה"חדר" של ר' יצחק פורת, "מהגר" מאחת מערי גליציה המערבית, יהודי תלמיד חכם, פיקח ומשכיל שבא והתישב באושפיצין, יסד "חדר" לילדים בני גיל 12—10 בערך והצליח מאוד בחינוכם. בשנות תר"פ נבנה מאחורי ביהכנ"ס "מנחם־אבלים" וצמוד אליו אגף נוסף של מספר חדרים בשביל ישיבת "עץ־חיים" וממעל נתווספה עוד קומה לבית־כנסת ועזרת נשים שנקרא "בית חסידי באבוב א". הנה עברו רוב הכיתות של הישיבה ויתר המוסדות של באבוב.

לביהכנ"ס הזה הצטרפו מאות חסידים מביהכנ"ס של האדמו"ר ר' אלעזר זצ"ל וג"כ מכל יתר חלקי העיר האחרים. המקום היה נתון להשפעתו־שליטתו הבלתי מעורערת של הרב ר' יעקב דוד בורנפריינד, מראשי חסידי באבוב ומנהיגיהם, יהודי בעל ראש חריף מאוד, אחד מלמדנים המופלגים בעיר, איש בעל השפעה, לא רק על מאות בחורי הישיבה בלבד אלא על כל החבורה של חסידי באבוב, זקנים ונערים וגם עס סתם בעלי בתים בעיר, בעיקר בכל עניני ציבור, מוסדותיה וצרכיה.

דירתו הקטנה, בבית המידות של חמיו ר' יוסף לויפר ז"ל, שימשה ה"מטבח" הפוליטי והאירגוני, שם "בישלו" והבשילו מהלכים מדיניים, "פוליטיקה גבוהה", וגם אינטריגות לא מעטות יצאו ממטבח זה.

כאן, במקום הזה ובזמן ההוא כבר, כנראה, התחילו הניצנים הראשונים של "הרומנס הקואליציוני" בין חסידי באבוב ובין משפחת הברפלד, שבאחוזתם נבנה הביהכנ"ס של חסידי באבוב א, שהביא אותם אחרי שנים מעטות לשלטון בקהילה. מהבית הזה בקעו ממש יומם ולילה קולות של תורה, רינה ותפילה.

"חברה משניות"

רשימת בתי כנסת ובתי מדרשיות לא נגמרה עם גמר הרחוב הזה, רחוב על שם המצביא ברק יוסלביץ'. לא רחוק מכאן, ברחוב קושצ'ילנא, שנמשך מהכנסיה הקאתולית לאורך הגבעה ולמטה הימנה, הייתה פעם לפני שנים רבות חלק ממרכז העיר וגם בו נמצאו בתי כנסת, היכלי לימוד ותפילה.

הייתה שם כיכר קטנה, כעין קרחת וכמו בכל כיכרות העיר הייתה גם כאן באמצעיתה באר מים חיים שממנה נשאבו והובאו לבתיהם של דיירי הסביבה. מסביב אותה הכיכר הקטנה, שבסך הכל הקיפו אותה לא יותר מששה בתים, נמצאו שלושה בתי כנסת ומדרש. הגדול והמפואר שביניהם היה הבנין החדש של "חברה משניות", בנין לתפארת מלא הוד והדר עם עזרת נשים מרווחת.

המקדש־מעט הזה שימש בימי חול כבית תפילה לרבים מעלות השחר עד לשעה עשר לפני הצהרים נערכו "מנינים" בזה אחר זה, ובשבתות למתפלליו הקבועים, הרבה אנשי־שם ומעשה.

בשנים האחרונות, אחרי שהרבי ר' יעקה'לה מפומורנא, חתנו של האדמו"ר מסאסוב זצ"ל, שכיהן הרבה שנים כרבם ומנהיגם של ה"חברה", עזב את אושפיצין והתישב בקומרנה כאדמו"ר לבית סאסוב, הכתירו אנשי ה"חברה" את הדיין הרב רבי חיים יודל הלברשטאם לרבם ומורה דרכם. רבי חיים־יודל באישיותו הנאצלת, בפיכחותו הרבה ובכוח השפעתו המיוחדת יחד עם עזרתם הפעילה ורבת המעש של הגבאים ר' יקיר זינגר הקשיש, ר' אלתר נייברג ור' אברהם ריגר הביאו להתפתחות ה"חברה" בתנופה מהירה ומחודשת. לאור ההתפתחות של ה"חברה" ורבוי המתפללים נתקבל החזן המפורסם ר' אברהם יהושע ווילכפורט כחזן קבוע של ה"חברה".

וכמקדמת דנא, מדי שבת בשבתו אחרי הצהריים, היה רבי מרדכי ברוך דאנענר, המוכר בשם רבי מוטי־ברוך המגיד, נושא דרשה בעניני דיומא. רבי מוטי־ברוך היה מן זקני חכמי דמתא, מגדולי תלמידי־חכמים בעיר, בעל הדרת־פנים עטורי זקן לבן ארוך

מאוד וגבות עבותות שחורות, עינים יוקדות ובעל קול בס עבה וצרוד במקצת. דמות ציורית, נבואית פיוטית, דומה כלקוחה מהתנ"ך.

ביהמ"ד חסידי קשאנוב "ב"
(דאס נייע קשאנובער שטיבל)

בבנין צר ומאורך בנוי כולו לבנים אדומות, בנין שהוקם למטרת בית־כנסת ובו שכנה "חברה משניות" טרם שעברה לבנינה החדשה, התמקם הבהמ"ד דחסידי קשאנוב החדש שעבר הנה ממקום יותר צר בביתו של ר' דוד לעזער בו היה שוכן עד עתה. היה זה בית ועד לחכמים של כמה עשרות בעלי־בתים מכובדים בתוכם למדנים מופלגים כדוגמת ר' וואלוועלע וואכסקרץ.

בבהמ"ד הזה נלמדו במשך כל ימי השבוע שעורי גפ"ת, התקיים שם מדי יום ביומו שעור "דף היומי" וכו'. בלילי שבתות ובמיוחד בלילות חורף הארוכים היה ר' שאול משה וולנרמן מעביר שיעור בפרשת השבוע עם פירוש אור החיים הק'. הנ"ל היה אברך צעיר לימים מבחירי חסידי רדומסק, למדן ושקדן, בעל הסברה נפלא ממש פה מפיק מרגליות, רבים באו ונהנו ולמרבית הפלא היו בין שומעיו בעלי־בתים קשישים למדנים באים בימים.

בהמשך הרחוב קושצ'ילנה, בפינה הצפון־מזרחית של הכיכר, בבית נמוך שבבעלותו של ר' צבי נבנצל היה נמצא במשך שנים רבות השטיבל "החדש" של חסידי רדומסק. היה זה מקום קטן יחסית ובו הצטופפו עשרות בעלי־בתים, אברכים ובחורים חובשי ספסלי בית המדרש. החדר ששימש בית־מדרש ומקום תפילה גם יחד היה צר מהכיל את כל הבאים אליו, במיוחד בשנים האחרונות שנתרבו חסידי רדומסק וגם התווספו הרבה בחורים בוגרי ישיבת "כתר־תורה" שבחסותו של האדמו"ר רבי שלמה חנוך הכהן רבינוביץ ובהנהלתו של חתנא דבי נשיאה הרב רבי דוד משה.

ובהתגבר הלחץ על הבעלי־בתים והעסקנים הקימו להם בית נאות שהתאים לצרכיה של הישיבה ועל ידו בית־כנסת מרווח כראוי וכיאה, בית לתפארת ברחוב היהודים, (ראה לעיל) ולשם עברו כמעט כל חסידי רדומסק על כל מוסדותיה.

ביהמ"ד של רבי חיים יהודה הלברשטאם (דיין ומו"צ)

במורד הגבעה בפינת הרחובות קושצ'ילנה־וויסוקה עמד לו בית בודד שהיה ידוע בשם: בית־התלמוד־תורה הקטן. (הבית היה שייך לחברת תלמוד־תורה והיה מיועד לתלמידים קטנים, תינוקות של בית רבן ולפיכך השם הנ"ל).

אחרי שהתלמוד־תורה הפסיק פעולותיו והבית שמם מיושביו הקטנים, קבעו כאן מושבם והתקינו את המקום לבית מדרש ותפילה באי ביתו ותומכיו של הדיין ומו"צ הרב רבי חיים יהודה הלברשטאם. שני חדרים גדולים ומאורכים בקומה הראשונה והחצר שמשני צדי הבית ענו בהחלט על דרישותיהם. (הקומה העליונה וקומת הקרקע היו תפוסים על ידי דיירים אחרים, ביניהם גם שאינם בני־ברית).

במשך הזמן שינה המקום את זהותו והיה ידוע רק בשם "רבי חיים־יודל'ס שטיבל." הביהמ"ד הזה היה קיים עד לזמן שהרב רבי חיים־יודל נתמנה לרבה של ה"חברה־משניות" ועקר את מקומו לבנין החדש של ה"חברה" יחד עם כל אנשי שלומו.

בית תפילה של חסידי גור

רחוב קושצ׳ילנה היה בעצם רחוב ללא מוצא. בית גדול רחב מידות בצורת משולש עצום חצה את הרחוב למרגלות הגבעה וסגר את המעבר לרחוב גלמבוקה, — רק משני צדי הבית הזה נשארו מעברים צרים להולכי רגל בלבד.

בבית הזה, ביתו של מר רייפר באחת הדירות בקומות העליונות נמצא הסניף של ״אגודת ישראל״ וחלק מהמקום נמסר לתלמידי בית הספר ״יסודי התורה״ לשנן שם את גירסתם.

במשך הזמן נהפך החלק הזה גם לבית ועד ותפילה של חסידי גור, שבאו הנה בימי שבת וחג ממקומות מגוריהם המפוזרים בעיר.

הקלויז דחסידי בלז
(בעלזער שטיבל)

ברחוב גלמבוקה פנת רחוב קלוצ׳ניקובסקה עמד מבנה בעל קומה אחת, אבל רחב ממדים, על מגרש עצום מוקף גדר גבוהה, שהיה בבעלות ציבורית של חברת תלמוד־תורה הכללית וידוע בשם ״בית התלמוד־תורה״. (דאס תלמוד תורה הויז).

בחזיתו של הבית נמצאו חנויות ואולמי בתי מלאכה, אבל רוב חדרי הבית ששימשו חדרי לימודים ומעונות מגורים של הרמי״ם והמלמדים של התלמוד תורה נמצאו בחלקו האחורי של הבית והכניסה אליהם היתה מצדו המזרחי של הבית, מרחוב קלוצ׳ניקובסקה דרך חצר ענקית ומרפסת ארוכה.

לימים כשרבו הישיבות בעיר, כל קהל חסידי למינו עם ישיבתו הגדולה ועל ידו ישיבה קטנה לצעירים, חדל ה״תלמוד תורה״ להתקיים וחלק גדול מחדרי הלימוד לשעבר יחד עם האולם הגדול נמסר לרשותם של חסידי בלז, שהקימו שם את מבצרם: בית־תפילה ולימוד למאות בעלי־בתים, אברכים ובחורי ישיבה.

הרוח החיה והעוסקים ללא לאות במסירות ובקנאות להתמקמות והתרחבות של מוסדות בלז היו הה״ר ר׳ יוסף וואלף וואלפגאנג ור׳ פישל רעכעס, עסקנים בעלי מרץ ומעוף שמעשיהם הצליחו בידם. המקום המה מרוב עם וקול התורה נשמע למרחוק.

ביהמ״ד של ר׳ שמואל שניצר

לא הרחק מהבנין של ״התלמוד־תורה״ ברחוב גלמבוקה, מאחורי מחסני הפחם של ר׳ יודל זילביגר, בגבול פרבר העיר קלוצניקוביצה, מקום בו היו משמשים בעירבוביה בתי אבן ובתי עץ, שכן בבנין נמוך בנוי קורות עץ בימ״ד קטן ונעים מאוד. הבית בו שכן ביהמ״ד היה חלק מביתו של רבי שמואל שניצר (המוהל) שנתרם על ידו לצורך זה ונקרא על שמו. ר׳ שמואל היה אחד מיקירי העיר שביתו היה פתוח לכל דכפין. הוא ובני ביתו היו ידועים כאנשי חברה, צדקה ומעש, שעסקו בצרכי ציבור באמונה ובהצלחה.

ביהמ״ד דחסידי ברסלב

בסמוך היה בית תפילה קטן של חסידי ברסלב, שנוסד רק בשנים האחרונות על ידי קומץ קטן של אנשים ובראשם ר׳ שמחה פילץ איש נאמן לבית ברסלב.

במקום הזה התוועדו, במיוחד בימי שבת וחג, יחידי חסידי ברסלב שמקומות מגוריהם היו בחלקי העיר השונים, אך מצאת לא פעם גם בימי חול מתבודד יחיד שבא הנה מרחוק להתיחד עם קונו.

ביהמ"ד ע"ש ר' חיים שנקר ז"ל
(שנקר'ס שטיבל)

במעלה הרחוב גלמבוקה, מצידו המזרחי השתרעו לאורך קילומטרים רבים שדות תבואה ושחת — אחוזתו של ר' חיים שנקר ז"ל. כיאה לבעל אחוזה מסוגו, הרחיב ר' חיים את ביתו שעמד בצל עצים גבוהים וענפים ובנה עוד בנינים לבתי מגורים ושרותים לבני ביתו, נטע מסביב גן פורח של עצי פרי, גן ירקות ומטעים שונים.

הסביבה כולה נשאה מאז את השם "גן שנקר". (שנקר'ס גארטן).

בפאתו המערבי של גן־שנקר בנה בעל האחוזה בית־כנסת מפואר, לפי מושגי הזמן ההוא, עם עזרת נשים מרווחת ועלית גג מעליה, שם דר שומר המקום, השרת של ביהכנ"ס שאחזקתו ואחזקת הבית כולו היה על חשבון בעל האחוזה.

הבנין הוקם על מגרש גדול עם אכסדרה לפני הבית דרך שם היתה הכניסה לעזרת־נשים ופרוזדור צר הוליך לבית המדרגות, לכניסה לביהכנ"ס עצמו והלאה לחצר גדולה, שם נמצאו השירותים ומקומות מוצלים לנוחיותם של באי בית התפילה.

לבית הכנסת עצמו נכנסת על ידי ירידה של מספר מדרגות, שנמצאו בפתחו של האולם, מבחינת "ממעמקים קראתיך ד'". האולם היה גדול מאוד, חלונות גבוהים מסביב פרט לקיר הצפוני שחלק ממנו היה כולו מדפים עם ספרים ביניהם הרבה מאוד יקרי־ערך. תנור ברזל ענקי עם ארובה גבוהה הפיץ חום נעים בימי סתו הקרים והגשומים ובימים ובלילות החורפיים הקפואים, אף פעם לא הורגש כאן מחסור בעצי הסקה ופחם, כי הלוא בעלי המקום ואפוטרופסיו, צאצאי בית שנקר, דאגו לכל צרכי הבית.

ממתפללי ביהכנ"ס הקבועים היו רוב צאצאי רבי חיים שנקר ז"ל: ר' משה שנקר הישיש ילדיו ובני משפחותיהם; ר' וואוצ'ה לאנדוי, בנו ר' בנימין, גיסו ר' יוסף הלוי נתנזון, הם בניהם ונכדיהם וגם בני־משפחה יותר רחוקים. כמו־כן התפללו שם בעלי־בתים נכבדים ודיירי הסביבה. גם ר' יוסלה שנקר המפורסם, בעל בית־חרושת לכימיקאלים, שגר בחוילתו המפוארת בקצה השני של העיר, כיתת את רגליו, הוא ובני משפחתו ובאו להתפלל בביהכנ"ס על שם אבי־זקנם. כי ייחודו של ביהכנ"ס הזה היה שאיחד את כל בני המשפחה האצילה הזו וכל הבאים והגלוים אליו. שם היתה תמיד שורה אוירה מיוחדת במינה של התרוממות הרוח, גם בימי חול אם שהית שם אחרי התפילה בכדי להשתתף בשיעור קבוע או נשארת לסתם שיחת חולין של בין הערביים הרגשת וידעת כי הנך נמצא בין נדיבי העם ואצילי הנפש שלבם וכיסם פתוחים בכל עת הצורך למען הזולת, כי רובם היו אנשים אמידים בעלי יכולת ובעלי רצון ונכונות לעזרה. גם הפחותים שביניהם היו נראים מגוהצים ומקושטים כרעיהם העשירים, ניב שפתותיהם דומה, משתדלים לחקותם בכל דבר ובעשית הטוב והרצוי.

מדי יום היו קבוצות בעלי־בתים שוהים שעה־שעתיים לפני התפילה בלימוד גמרא וכו' ובערבים אחרי התפילה היו שיעורים קבועים ללימוד דף היומי וכדומה.

כמו־כן התאספו שם בחורים ללמוד בחברותא בזמנים שונים ובמיוחד בשעות של אחה"צ ובלילות חורף הארוכים.

לכותב השורות האלו היתה פעם חויה בלתי נשכחת באותו בית הכנסת ע"ש ר' חיים שנקר. היה זה בהתחלת החורף של שנת תרפ"ו. באותה העת הייתי־נער צעיר הזעיר שבחבריה — בין שומעי שיעוריו של ראש הישיבה רבנו הרב ר' אשר זעליג לאנדוי זצ"ל שהשמיע אז לקבוצה קטנה של תלמידים ביניהם בנו של הר"מ הלמדן המופלג אליעזר. לעת ערב אחד ישב לו בפינה מאחורי התנור המוסק "מוכר־ספרים" — דבר מאוד שכיח בימים ההם ובמקום הזה — יהודי מצומק ובעל הדרת פנים, כובע עגול גמוך על ראשו, (לבוש יהודי פולין הקונגרסאית וליטה), יושב מעיין בספר שבידו ולפניו מפוזרים ספרים המוצעים למכירה.

כשנכנס מורנו רבי זליג, ניגש והתקרב לעיין בספר המוצע, פתאום הנו מתקופף־נופל ומתחבק, לעינינו הנערים המופתעים, עם היהודי הזר הזה, שלו, לראש הישיבה, כנראה לא היה כ"כ זר, כי בעת ההיא היה המוכר ספרים הזה כבר מוכר להרבה יהודי־פולין, היה זה, נתגלה לנו, רבי ישראל מאיר הכהן ה"חפץ־חיים" מראדין זצ"ל.

ביהמ"ד "בית־יעקב"

ברחוב גלמבוקה מול ביהכנ"ס ע"ש ר' חיים שנקר ז"ל שכן בית־הספר לבנות "בית־יעקב". מספר שנים לפני פרוץ המלחמה סידר המזכיר הנמרץ של "בית־יעקב" ר' קלמן בורנשטיין באולם הגדול של בית הספר מנין קבוע למתפללים, בהתחלה התקיימו התפילות בימים הנוראים ובחגים ואחר־כך גם בשבתות של כל השנה ובמועדים.

בתחילה היו מתפללים שם יותר נשים מאשר גברים, כי באו לשם נשים שלא היו להן מקומות תפילה קבועים בבתי־כנסת אחרים ובנות "בנות אגודת ישראל" ותלמידות ובוגרות בית הספר "בית־יעקב", אך במשך הזמן הלך וגדל גם מספר המתפללים הכללי והיה לאחד ממקומות התפילה הנכבדים בסביבה.

בית המדרש "המזרחי"

בפינת הרחובות זאטורסקה וגלמבוקה נמצאה שורה של בתים גדולים "בתי הוטרר", שנקראו על שם בעליהם ר' שאול הוטטרר ז"ל שבנה את ה"מצודה" הזו.

בחצר "בתי הוטטרר", בבנין האחורי שפנה בחלקו לרחוב גלמבוקה, השתכן בשנים האחרונות בית הכנסת של אנשי "המזרחי".

כמוזכר לעיל התרכזו רוב אנשי המזרחי בביהכנ"ס של "חברת מבקרים" ואחרי שנים כשהמקום נעשה להם צר מהכיל את כל הבאים לתוכו וגם צצו פה ושם חילוקי דעות — מחלוקת בלע"ז — בין ותיקים וצעירים, התפלגה החבורה וחלק רב מהם עם ר' זלמן פרנקל בראש, עזבו את "המבקרים" ויסדו כאן בית ועד ותפילה. המקום שימש גם להתכנסויות ומפגשים של חברים ואוהדים ולפעולות חברתיות ותרבותיות.

שני בתי־מדרש ותפילה בבית אחד של ר' יעקב וואולקן

בשני רובעי העיר, הדרומי והמזרחי, שנבנו, כנראה, רק בשנים האחרונות — המבנים היו בתי מידות רק לבנים וטיח, בניה חדישה — בשוק החדש (נאווי רינק) וסביבתו וכן

גם בסביבת השוק הקטן (מאלי רינק) וברחוב הארוך יאגלונסקה ובסביבתו לא נמצאו שום בתי כנסת ומדרשיות. לעומת זאת בכיכר המרכזי (רינק גלובני) היו שני בתי כנסת בתוך בית אחד. ר' יעקב וואולקן ז"ל כשבנה את ביתו — בית מידות גדול ומפואר, "הגדול והיפה ביותר בעיר" (כך נהג ר' יעקב בעצמו לכנותו, וכזה הוא באמת היה בעת שנבנה) הועיד מיד מקום מיוחד לביהכנ"ס ולתפילה. מהמתפללים שם היו ר' יעקב ובניו ר' מיכל'ה בלומנפרוכט, משפחותיהם, קרוביהם ונכבדי הסביבה.

הביהכנ"ס הזה נקרא על שם מיסדו: ר' יעקב וואולקן'ס שטיבל.

בקומה העליונה של אותו הבית היה גר המרא דאתרא הגאון המופלא הרב רבי יהושע פנחס באמבאך זצ"ל. צמוד לדירתו הפרטית של הרב היה חדר גדול אפלולי, מקום מושבו של הרב ובית דינו (בית־דין שטיבל). במקום הזה היה הרב ז"ל, הבעל "אוהל יהושע" משמיע שיעוריו לפני עשרות תלמידיו, תלמידי ישיבתו המפורסמת, שהיתה בית היוצר ובית אולפנא של עשרות ומאות תלמידי חכמים שתפסו מקום מכובד בציבור הלמדנים ויושבים ראשונה בשורות המלומדים המפורסמים, מהם הרבה מורי הוראה בישראל בערי גליציה ופולין. ב"בית־דין שטיבל" הזה היה "מנין" קבוע, שמתפלליו היו מאנשי שלומו וממקוריו של הרב והביהכנ"ס הזה נקרא "דעם רב'ס שטיבל."

ביהמ"ד של "פועלי־אגודת־ישראל"

מצדו המזרחי של הכיכר הראשית (רינק גלובני) התבלט ביופיו בית־מידות בן שלוש קומות, מרשים מאוד בחיצוניותו, שהיה שייך ליורשיו של ר' משה ברונגר ז"ל. בחצרו של הבית הגדול הזה נמצאו מספר מבנים, ששימשו גם הם כבתי מגורים, בתי־מלאכה ומחסנים. באותה החצר, בבנין חד קומתי לא הרחק משער המעבר לרחוב סטולרסקה התמקם הסניף של "פועלי־אגודת־ישראל".

במשך הזמן נהיה המקום פעיל ותוסס מאוד ובשעות הערב המה המקום מאנשים שבאו לסדר ענייניהם או להשתתף בשיעורים שנתקיימו שם. והיה זה טבעי שסודרו שעות קבועות לתפילת מנחה וערבית. ההתחלה הזו הביאה את הצעד הנדרש מאליו ז.א. הכנסת ארון הקודש עם ספרי תורה לחדרו הפנימי של הסניף ולסדר מנין קבוע עבור החברים והאוהדים שגרו בסביבת המקום.

ביהמ"ד של הרבי מפומארנה

ברחוב צר מאחורי ה"מאגיסאט", בנין העיריה, בביתו של ר' יקיר זינגר הקשיש היה גר האדמו"ר רבי יעק'לה מפומארנה. האדמו"ר בעצמו היה מתפלל ברוב שבתות השנה ב"חברת משניות", אבל בביתו הוא התארגן מנין לעת מצוא של אנשי שלומו שבמשך הזמן הלך וגדל עד שנהפך ונעשה לבית תפילה קבוע, כך שאפילו בעת שהרבי ר' יעק'לה עזב את אושפיצין ועבר לקומארנה, הביהמ"ד נשאר על תלו. היה זה, אגב, הבימ"ד היחידי בסביבה ושימש לשכנים הקרובים אליו, לעוברים ושבים וגם לרבות האסירים שהיו עצורים בבית המעצר העירוני שממול. סיפר לי פעם יהודי שהיה עצור

ע"י השלטונות כחשוד בעבירה והוחזק זמן מה במעצר, כי רוב זמן מעצרו הצליח להתפלל בציבור עם מנין אנשים. "הכיצד?" — שאלתיו. והוא ענה: התפללתי במנינו של רבי יעק'לה מפומארנה, רק הרחוב הצר והסורגים הפרידו בין ציבור המתפללים וביני.

ביהכנ"ס ב"זה־סולה"
(מעבר לנהר "סולה")

הישוב היהודי מעבר לנהר — זה־סולה — התפתח אחרי מלחמת העולם הראשונה כמעט לבלי היכר. עד אז היו רק בתים בודדים נמוכי קומה מפוזרים לאורך שני צדי הכביש המוליך לתחנת הרכבת. בשנות המלחמה גדלה האוכלוסיה המקומית בהרבה, כי עברו והתעכבו במקום הרבה פליטי מלחמה שברחו מפני החזית שהתקרבה למקום מגוריהם. במרחק לא רב מתחנת הרכבת הוקמה אז שכונת צריפים שלמה שכונתה "בראקן", בה שוכנו הרבה הרבה משפחות פליטים. יהודים פליטי המלחמה רק מתי מספר שוכנו בצריפים האלו, כי יהודי אושפיצין המפורסמים במידת הכנסת אורחים שלהם, קבלו את אחיהם, שנמלטו על נפשם מחמת החזית המתקרבת, לבתיהם ממש וחילקו אתם את מעונם ואת מזונם. חלק ניכר של הפליטים האלו, יהודים ושאינם יהודים, השתרשו במקום והתאחזו בו.

כך גם גדלה האוכלוסיה היהודית בסוף מלחמת העולם הראשונה ובשנים שמיד לאחריה במידה רבה למדי. ב"זה־סולה" ועל יד תחנת הרכבת (שהיה בעצם, מבחינה מוניציפלית שייך להכפר ברוז'ינקה) הדבר היה ממש בולט לעין, כי רבו ונבנו שם בתים רבים, ביניהם בתי קומה ובניני חומה. ובמידה בה גדלה האוכלוסיה היהודית מעבר לנהר כך גם גדל הצורך בבתי־כנסת, בתי־מדרש ותפילה להמון היהודים שהזדקקו להם, מי לתפילה שלוש פעמים ביום ומי לשיעור בתלמוד וכדומה או אפילו לשיחת חולין שבין מנחה לערבית ועל אחת כמה וכמה בימי שבת וחג, כי בתי התפילה שבבתיהם של ר' משה'לה גרין שייחד אגף מיוחד בביתו החדש למקדש מעט של ביהכנ"ס הציבורי והחדרים המרווחים שהעמיד לרשות המתפללים ר' ישראל פוזנר בביהכנ"ס שבביתו, כל אלו היו צרים מהכיל את כל דכפין לבוא אל בית ד'.

מבחינה זו רוח להם ליהודי "זה־סולה" רק לאחר שנבנה ונחנך בית־הכנסת החדש, גדול, ממש עצום במידותיו עם עזרת נשים מרווחת ומפוארת, מלא אור, הוד ופאר שהתאים לציבור הגדול והמגוון הזה שבאו לתוכו להתפלל.

עם גדול הישוב היהודי ב"זה־סולה", נתמנה הרב רבי נפתלי צבי רוזנפלד־הלברשטאם, נכדו של האדמו"ר רבי אלעזר זצ"ל, לרב השכונה והביהכנ"ס. היה זה רב צעיר ונמרץ, תלמיד חכם וגדול בתורה, שהנהיג את עדתו בנועם ובכשרון. הוא היה גם בעל קול נעים זמירות ועבר לפני התיבה בימי חג ובימים הנוראים (בלווית מקהלה). כשהרב ר' נפתלי עזב את אושפיצין ועבר לכהן ברבנות בעיר נימארק, בא במקומו כרב ומורה־דרך והלכה גיסו הרב ר' אברהם יהושע רוזנפלד. הביהכנ"ס של ר' משה'לה גרין ור' ישראל פוזנר, שהיה להם עבר מפואר של עשרות בשנים, המשיכו להתקיים גם להבא, אלא נעשו יותר הומוגניים, כי נשארו שם להתפלל קרובי משפחה, קרובי מקום ובעה"ב ותיקים שקרבת דעות ומנהגים קשרו ביניהם.

ביהכנ"ס שע"י תחנת הרכבת (ברז'ז'ינקה)

לציבור היהודי שהיה דר מפוזר בסביבת תחנת הרכבת היו שני בתי כנסת. אחד בחצרו של ר' דוד גולדשטיין, בצריף גדול, שם התפללו רוב רובם של היהודים דיירי הסביבה, והשני קטן יותר וצנוע בביתו של ר' דוד מנדלברוט. הביהכנ"ס הזה עבר אחרי זמן מה לבנינה של הגב' חנה קיילה אייזנהורן לדירה יותר מרווחת.

כחמש שנים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה נבנה בית־כנסת חדש, גדול ומרווח, ביהכנ"ס הכללי שסביבו התרכזו כל הפעולות הציבוריות, התרבותיות והחברתיות גם יחד.

לרבם של ביהכנ"ס והשכונה הוכתר אז הרב ר' שמואל באמבאך, בנו הצעיר של הרה"ג רבי אליהו אב"ד דאושפיצין. הוא אירגן בביהכנ"ס שיעורים קבועים והיה מופיע שם לעיתים מוזמנות לפני בני קהילתו בנאומים חוצבי להבות וידע לכבוש את לב שומעיו. מספר שנים לפני השואה עבר הרב הנ"ל לבנדין הסמוכה. במקומו לא התמנה רב אחר ואת השיעורים הקבועים והדרשות נשא בחור צעיר מאוד מוכשר, חברנו יוסף שיפמן, שהיה ת"ח מופלג, חריף ובקי במכמנות התורה והמדע, בעל כושר הבעה עצום, סופר מחונן ונואם בחסד עליון. הי"ד.

★

אלה אזכרה ואשפכה עליהן נפשי בתי ועד לחכמים ופשוטי עם, שהתוועדו והתאספו בבתי־כנסת, בתי־תפילה ובתי מדרש לשפוך שיחם לפני קונם יום־יום, ושעה־שעה, בוקר, צהרים וערב וגם בלילות לא פסקה פיהם מגירסא ולא נדם קול התורה, הרינה והתפילה מלהדהד בחוצות העיירה, לאמור: הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל. רובם של ביהכנ"ס שימשו גם כ"חדרים" ו"תלמודי־תורה" לאלפי תינוקות של בית־רבן או ל"מתיבתות" ובתי אולפני לישיבות קטנות וגדולות, וקול התורה שבקע מפיהם נשמע תמיד למרחוק, עד שעלה הכורת וכיחד את עמי, את עירי, את בתי כנסיותיו ובתי מדרשיו יחד עם כל באי שעריהם היהודים הנאהבים והנעימים, התמימים והישרים האלה, יהי זכרם ברוך. השם ינקום דמם!

מובא בגמרא: עתידין בתי כנסת ובתי מדרשות שבבבל שיקבעו בארץ ישראל (מגילה כט.) — בתי כנסיות ובתי מדרשות של אושפיצין מה דינם?!

תהא רשימה זו מצבה זוטא, קביעתה בארץ ישראל. וזה יהיה שכרי.

חברות ומוסדות צדקה וחסד

כמו בכל עיר ועיירה בישראל היו גם באושפיצין חברות סעד ועזר ומוסדות ציבור של צדקה וחסד שפעלו לטובת עניי העיר, זקנים ותשושים, חולים וחשוכי מרפא, נדכאים ונזקקים לעזרה. בראש המוסדות הללו עמדו אנשים שדאגו למען הזולת במסירות ועשו כל מה שהיה לאל ידם לקיים ולפתח את המוסדות למען עזור לאנשים בעת צרה ומצוקה. לא יהיה זה מן הצדק אם נתעלם מקיומם ולא נעלה זכרם על הכתב בדפי הספר שהוקדש לזכר עירנו, תושביה, פרנסיה ואישי ציבור שהיו ואינם עוד.

היו בעירנו מוסדות מכל המינים, החל מ"תומכי עניים", "הכנסת אורחים", "גמילות חסדים", "ביקור חולים", "לינת הצדק", "תלמוד תורה", "מושב זקנים", "הכנסת כלה" ועד לגומלי חסד של אמת ב"חברה קדישא". אנסה למנות את המוסדות ולנקב בשמות עסקניהם, ואבקש סליחה מראש אם ישכיח ממני מלאך השיכחה מלהזכיר שם עסקן, כי שגגה היא.

ביקור חולים

חברת ביקור חולים היתה מוסד מוכר ומכובד שנוסד — עוד לפני מלחמת העולם הראשונה — על ידי טובי פרנסי העיר, כדי להגיש עזרה רפואית וסעד לנזקקים, עזרה בגלוי וגם מתן בסתר.

ידוע לי, מפי השמועה, כי בעת מלחמת העולם הראשונה ובשנים שלאחריה עשה "ביקור חולים" גדולות ונפלאות בהגשת עזרה הן לתושבי העיר והן לחיילים יהודיים שהיו מוצבים במקום וכן לעוברים ושבים מחזיתות השונות שחזרו למקום מגוריהם ועוד יותר הצטיין בעזרתו לפליטים שעקב החזית המתקרבת נעקרו ממקומות מגוריהם ונשארו ללא בית.

בראש החברה עמדו מתמיד אנשים מכובדים מראשי ומנהיגי העיר, שעשו עבודת קודש זו בהתנדבות, שלא על מנת לקבל פרס.

החברה נוצרה עבור נצרכים מדלת העם, שאין ידם משגת לשלם לרופא בעד הביקור או לרוקח בעד התרופות. אלו היו מקבלים מהחברה פתק התחייבות לרופא פלוני או אלמוני שהיה מזכה את הנצרך בהנחה מסוימת או בפטור מתשלום כלשהוא בכלל. וכן היה נהוג בקשר לתרופות מבית המרקחת, אך לאמיתו של דבר החברה עשתה רבות למעלה מזה וטיפלה בחלק יותר ניכר של האוכלוסיה, כי זאת לדעת שכל יהודי העיר, פרט אולי לבודדים יוצאי דופן, לא היו מבוטחי "קופת־חולים" כלשהי וכשמישהו חלה, המשפחה לא היתה מסוגלת לשאת בנטל ההוצאות. בעיר לא היה בנמצא שום בית חולים או מרפאה כלשהי, רק בשנים האחרונות, בשנות השלושים נפתח סניף של מרכז הבריאות הממשלתי, כעין "טיפת־חלב" ליעץ לנשים הרות ובמקרה מחלה שהיתה בה חשד למחלת שחפת. היעוץ היה אמנם חינם, אבל איזו "יידישע מאמע" תפנה את

ילדיה לתחנה כזאת? הלא מיד יוציאו לעז שבניה חולים בשחפת ח"ו... בדרך כלל כשנפל מישהו למשכב, ראשית חכמה היתה לחש נגד עין־רעה ושאר סגולות ביתיות, כשזה לא עזר הוזמן ר' חיים זילביגר ז"ל, שהיה "רופא כל־בו", שטיפל בכל חולה ובכל מחלה ופגע רע.

לא אגזים אם אומר שלא היה בית אחד בעיר כולה שבו לא ביקר ר' חיים זילביגר חולה כלשהו, עזר לו ורפא אותו. זכורני, שאמר לי פעם ד"ר וכסלר הקשיש שברופאי אושפיצין: "ד"ר זילביגר אף פעם לא יכול להזיק לחולה, כי אספירין אונד פעדערווייס קענען ניכט שאדען" (כדורי אספירין ואבקת טלק אינם מזיקים...) האמת היא, שרבי חיים ז"ל היה מוסד בפני עצמו, עשרות בשנים היה היהודי הלבבי הזה, שהיה, אגב, יהודי תלמיד חכם וגם משכיל ומלומד, היה מכתת רגליו מבית לבית ביום ובלילה, בכל עתות השנה, מבקר חולים, נותן או רושם להם תרופות, והעיקר נותן סיעוד גופני ורוחני כאחד לכל דורש וכל זה שלא על מנת לקבל פרס.

חלל ריק נשאר, איפוא, אחרי עלייתו של רבי חיים זילביגר ארצה בשנת תרצ"ד. מאז רבו עוד יותר הנזקקים ומבקשי עזרה מחברת "ביקור חולים".

חברי ההנהלה של "ביקור חולים" בשנים האחרונות שלפני המלחמה היו: ר' שמעון שמיידלר; ר' מיכאל סנדר; ר' צבי נבנצל; ר' אהרן ווייסברג; ר' אליהו מיללר ועוד, ובראשם עמד ידידנו ר' שמעון דנציג, שהיה הרוח החיה, המוציא והמביא, הפועל והמפעיל של החברה כולה. בביתו היה גם מחסן תרופות שחולקו חינם לנצרכים וכן כלים ומכשירים רפואיים שניתנו בהשאלה לכל דורש.

כל אנשי ההנהלה עמלו ועשו הרבה למעלה מהדרוש. נתנו מזמנם, מאונם ומהונם לצורכי החברה, בעיקר בתמיכה לנצרכים נכבדים "כ"מתן־בסתר", לקיים הכתוב: "מתן בסתר יכפה אף"...

חברה קדישא

כשבעים איש מהמתנדבים בעם, מנכבדי ונבחרי העיר, היו חברים בחברה קדישא של אושפיצין.

בכדי להתקבל לשורות של אנשי החברה, היה צריך לעבור דרך ארוכה ולגמרי לא קלה. הזכות להתקבל בחברה היתה נתונה לבניהם של ותיקי החברה או לאנשים שמקרוב באו אם היו הם או אבותיהם אנשי חברה קדישא במקום מוצאם ומגוריהם, וזאת אחרי שהגישו בקשותיהם והוכיחו את כישורם וכשרונותיהם באופן מעשי ממש.

כל מועמד עבר מבחנים ותקופת נסיון, רק זמן ניכר אחרי הצגת המועמדות התאפשרה קבלתו על ידי האסיפה הכללית של אנשי החברה, שהתקיימה ביום ז' בחודש אדר, יום פטירתו של משה רבנו עליו השלום.

כמו כן הסבו כל אנשי החברה מדי שנה ביום חג שמיני עצרת באולם הישיבות של הקהילה היהודית לאסיפה שהתמשכה שעות רבות. כמובן, היתה גם השתיה כדת, עד לפנות ערב שיצאו בצותא לביתו של המרה דאתרא ומשם בשירה ובריקודים לבית הכנסת הגדול לעריכת הקפות של שמחת־תורה.

בראש החברה עמדו יהודים נכבדים אנשי שם כמו: רבי חיים ב"ר יעקב וואולקן — הידוע בפי כל בשם "ר' חיים יעקב'ס"; רבי שלמה סג"ל לנדאו; ר' יוסף לאובר; ר' חיים נטוביץ; ר' יוסף נתנזון.

כמה חברים הצטינו כפעילים ביותר ואנשי מעשה; טרם נקראו והם נענו, הופיעו בכל עת הצורך ועסקו במעשה חסד של אמת בכל עת ובכל שעה. אלו הם: ר' מנדל מונדשיין; ר' אברהם רינגר; ר' יוסף שמחה וולנרמן ור' משה פישר ז"ל.

החברים ר' יוסף שמחה ור' אברהם טיפלו לא רק בנפטרים, אלא גם בחולים בהגישם להם עזרה וסעד. במקרים רבים הם הוזעקו על ידי בני משפחת החולה, לעיתים על פי דרישתו המפורשת של ה"שכיב־מרע" שחש ששעתו קרובה וביקש לפחות את נוכחותם של ר' שמחה או של ר' אברהם ליד מטתו.

והיה זה לפלא בעיני אנשי החברה הותיקים, כי בדרך כלל, חולי שכיב־מרע סולדים ופוחדים מלראות פניהם של אנשי חברה־קדישא, אבל כנראה זכו החברים ר' יוסף שמחה וולנרמן ור' אברהם רינגר, עקב סבר פניהם היפות ונכונותם לתמוך ולעזור, להיות יוצאים מן הכלל, ואכן, הם הציגו באישיותם יותר את החיים מאשר את העתיד לבוא...

עבודתם הקדושה הובלטה במיוחד בעת הכיבוש הגרמני במלחמת העולם השניה. הם היו אז מהבודדים, שעקב עיסוקם ב"חסד של אמת" קבלו מהשלטונות רשיונות לצאת מבתיהם בכל שעות היממה, למרות העוצר־בית שחל על כל התושבים משעות הערב המוקדמות עד הבוקר. הם ניצלו מעמדם זה והאפשרות שניתנה בידם להגיש עזרה לכל דצריך בכל עת ובכל שעה, דבר שהיה לעיתים כרוך בסכנת נפש ממש.

גם אחרי גירוש היהודים מאושפיצין כשהועברו לגיטו בסוסנוביץ ובנדין (מעטים עברו גם לקשאנוב) המשיכו העסקנים הללו בעבודת הקודש בחירוף נפש ממש לטובת אנשי עירם, עד שבעצמם עלו על המוקד עם ה"אקציה" האחרונה (חיסול סופי של הגיטו) בקיץ שנת תש"ג. יהי זכרם ברוך!!!

"גמילות חסדים"

חברה זו נוסדה לפני זמן רב. יש אומרים שהיא היתה החברה הציבורית הראשונה שהוקמה בדור שלפנינו בעיר זו למען לעזור לנזקקים בהלואה ללא ריבית. כבר אמרו חכמינו: "חביבה גמילות חסדים יותר מן הצדקה", ובאילו דברים שאין להם שיעור, קודמת גמילות חסדים אף לתלמוד תורה. לכן אין פלא שבראש מוסד זה עמדו אנשים חשובים מנכבדי העיר שפעלו בהצלחה מרובה, והרבה אנשים מקרב הסוחרים ובעלי המלאכה נעזרו ושוקמו על ידי ההלואות שניתנו להם לזמן ארוך וללא ריבית. זכורים לי שמות הגבאים שפעלו לאחרונה, והם: ר' שמואל ווינברגר, ר' שמחה ליכטר ור' יוסף לויבר.

משרד החברה היה בבית ר' ש. ווינברגר ברחוב קושצילנה.

"תומכי עניים"

לא חסרו בעיירה עניים חוזרים על הפתחים שבאו ברגל וברכב מקרוב ומרחוק, וסובבו בעיר מבית לבית בהשיטם ידם לקבל נדבה. במיוחד רבו העניים בימי השוק

כשהסוחרים ובעלי המלאכה עסקו במשא ומתן עם הנכרים, וכלם טרודים היו מכדי שיוכלו לעזור לעניים במאכל ומשקה וכל שאר הדברים הנחוצים להם. לשם עזרה לעניים ובכדי למנוע הלבנת פנים מאומללי הגורל, נוסדה החברה "תומכי עניים" שטיפלו במוכי הגורל ונתנו להם שוברי תשלום על סכום מסויים שלא יצטרכו לכתת רגליהם מפתח לפתח. ההכנסות של החברה באו מתרומות קבועות שהתחייבו רוב תושבי העיר. משרד החברה שכן בעזרת הנשים ליד בית הכנסת הגדול. ר' אהרן שטוב היה ממונה על נתינת שוברי התשלום והגזבר ר' חנוך קרייזר שילם לעני מה שמגיע לו ופיטרו לשלום. לצידם פעלו הגבאים ר' חיים אייזן ור' יוסף לויבר.

"הכנסת כלה"

בהגיע תורה של בת ישראל לפרקה ואין נדוניה לתת, ואין כסף לסבלונות ולהוצאת חתונה, ואין אמצעים לרכישת דירה ולקניית כלי בית ציוד וריהוט, הרי זה אסון ואדם יכול להגיע על סף היאוש; יש גם בכל עיר יתומות בלי אב ובלא גואל. מה יהיה גורלן של אותן בנות ישראל העניות? האם תשבנה עד שתלבנה שערותיהן?

חלילה וחס! לא אלמן ישראל! קמו בעיר נדיבי עם, אנשי מעש, רודפי צדקה וחסד, שתרמו בעצמם והתרימו אחרים ויסדו קרנות של הכנסת כלה. היו גבאים וגם גבאיות שכל מעינם היה להגיש עזר ותושיה לבנות העניים, לאסוף נדוניה ולהשיאם לבעלים הגונים. בדרך כלל פעל ועד של הכנסת כלה בכל בית מדרש בעיר, אלא שהפעולות נעשו בצנעה בחינת צדקה בסתר כדי שלא לבייש את מי שאין לו.

"מושב זקנים"

כדי להנעים את זקני העיר בערוב חייהם, נבנה בנין ששימש מושב זקנים ובו שוכנו זקנים וזקנות שלא היו להם שארים וקרובים או שמך ידיהם מלהחזיקם בבתיהם. הבנין הוקם ברחוב גלמבוקה, לא הרחק מהכפר קלוצ'ניקוביצה שיותר מאוחר נספח ונתחבר עם העיר. היה זה בנין מאורך בן קומה אחת שחלונותיו פנו לחוץ, ואילו מאחוריו היתה חצר גדולה בו ישבו הזקנים בימות הקיץ והתחממו בשמש בחינת "שמש צדקה ומרפא".

תלמוד תורה

שנים רבות התקימה חברת "תלמוד תורה" באושפיצין. פעולותיה הברוכות הראשונות התחילו עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, כשהגיעו לעיר פליטי חרב שברחו מישובי הספר והחזית. גם בעיר עצמה שרר דוחק ועוני, וילדיהם השתרכו ברחובות כצאן ללא רועה בלא דואג ומטפל. פרנסי העיר באו לעזרתם והכניסו את כל הילדים תחת קורת גג אחד, גייסו מלמדים ושיבצו את בני הנוער לכתות מתאימות. המארגן והגבאי של התלמוד תורה היה ר' חיים זילביגר. כל אחד ואחד שילם כפי יכולתו. אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שלא ישאר תלמיד אחד מחוץ למסגרת הלימודים.

המוסד הלך וגדל, הלך והתרחב. נרכשו מבנים גדולים נוספים, וייסדו מטבח בו קבלו ילדים נזקקים ארוחה חמה.

אחרי שנים מספר חדל מוסד מפואר זה להתקיים, עקב השיפור במצב הכלכלי של התושבים, כשכל אחד יכול היה לדאוג לבני ביתו ולשלוח את בנו בחדר או בישיבה כראות עיניו.

"הכנסת אורחים"

באחת הסימטאות המפותלות במורד הרחוב קושצ'יילנה נמצא מבנה לא בולט, כמעט בלתי נראה לעין, אך נקי ומצוחצח, בן שתי קומות נמוכות תקרה, שנתרם ע"י משפחת מצנר לבית "הכנסת אורחים". ואכן צנוע היה המקום אבל נעים ומסודר. החדרים היו מוצלים בקייץ ומחוממים בחורף ובהם מצאו מנוח לכף רגלם, כר לראשם וכסות לגופם "אורחי־פורחי" שהזדמנו העירה ונזדקקו ללינת לילה.

מטעם ההנהלה היה ממונה איש בשכר ששמר על סידורי הבית ונקיונו ודאג לכל צרכי המוסד. לאחרונה היה ממונה על הבית הב' אברהם רויבפוגל מקאמיונקה, צעיר בעל לב טוב וחם, שדאג, מיוזמתו הוא, לכוס תה חם ולעיתים גם לארוחה קלה בשביל ה"אורחים שלו".

נמסר שאף פעם לא עזבו ה"אורחים" את המקום לפני שסעדו את לבם ולעיתים גם עם קצת צידה בידם. לחם ודברי מאפה אחרים סיפקו האופים שבסביבה: הגב' פייגל הלפר ובניה ומר חיים גרסטנר, שנתלה על ידי הנאצים ימ"ש בכיכר הראשי בקשאנוב יחד עם מיודענו היקר באדם ר' ישראל פריש הי"ד.

"לינת הצדק"

בעירנו לא היה בנמצא בית־חולים, גם שירותים רפואיים מסודרים ומאורגנים כמעט ולא היו. מחוסרי אמצעים היו פונים ל"ביקור־חולים", שעזרה להם בהשגת רופא ותרופות חינם, אבל סיעוד וטיפול לא היה מי שיגיש, כי אחיות ובעלי מקצוע וידע בטפול סיעודי לא היו. חולה, גם במחלה חריפה וקשה, נשאר בדרך כלל בביתו. — רק מקרים כירורגיים הובלו לבתי־חולים ומקרים של מחלות מאוד מדבקות, שלא ניתן להסתירן ולהסדיר ע"י רופא המחוז את הישארותם בביתם, הועברו ל"בית הבידוד". היה זה בנין קטן ומבודד בקרבת בית־הקברות היהודי, בית מגודר ומסורג שממנו התרחקו, מפחד הדבקות, גם בעת שעמד ריק מאדם. — במקרים של חולים קשישים, שהיו זקוקים לטפול רצוף וממושך, היה המצב קשה במיוחד, כי המעמסה כולה נפלה על שכם של בני־ביתו של החולה וקרובי משפחתו.

בתוקף הנסיבות האלה התארגנו אנשים — בעיקר צעירים — בחברת לינת־הצדק, שמתפקידם היה לשלוח מדי לילה קבוצות של שנים־שלושה אנשים לשמור על ידם של חולים קשים או קשישים הנזקקים ולעזור להם במידת האפשר.

היתה זאת צורה נפלאה של ביקור חולים — מן הדברים שאין להם שיעור — בהגשת עזרה ישירה לחולה ולמשפחתו האפשרות לנוח בכדי להחליף כוח.

יהי נא זכרם של כל העוסקים בצרכי צבור באמונה שמור וברוך!

"עזרה סוציאלית"

בשנים 1916—1917 כשהתחילו להגיע לאושפיצין פליטים, פליטי מלחמת העולם הראשונה, והוקמו עבורם צריפים לא הרחק מתחנת הרכבת — נמצאו ביניהם לא מעט משפחות יהודיות, שנזקקו לתמיכה וסעד. ראשי הקהילה היהודית פנו אז לגב' סופיה רייך, רגינה וואולקן ורוזשה הולנדר והפצירו בהן לקחת על עצמן את הטיפול בפליטים הללו. הן היוו ועדה מפקחת של נשים שהצטרפו לד"ר וקסלר וד"ר פשבורסקי והיו אחראים על חלוקת המזון שסופק על־ידי ה"ג'וינט" ועל הגשת עזרה רפואית.

הגב' רייך היתה גם היו"ר הראשונה של ועד ההורים שעל־יד בתי הספר היסודיים בשם "ועד למע עזרת הילדים היהודיים". אחריה נבחרה ליו"ר הועד הגב' רגינה וואולקן ולסגנית הגב' ד"ר טיברג. תפקידן העיקרי היה לתת חסות על ילדי העניים; לדאוג לכלכלתם ולכסותם וגם לארגן קייטנות ומקומות הבראה לחלשים ולנזקקים. ד"ר טיברג היה בודק את הילדים לעתים מזומנות ורעיתו הגב' טיברג דאגה לנקיונם ולהלבשתם כראוי במידת האפשר.

הנהלת ביה"ס סיפקה לכל הילדים ארוחות בוקר, אך הילדים היהודיים לא יכלו ליהנות מהן מטעמי כשרות. אז החליט הועד היהודי לטפל בעצמו בהכנת הארוחות על טהרת הכשרות. לשם זה קיבל תקציב מאת ההנהלה והגברות הכינו במו ידן את המאכלים וחילקו אותם לתלמידים. היה זה תפקיד מאד נעלה וחשוב לספק לילדי העניים ארוחת בקר משביעה וכוס חלב חם.

הפעילות של ה"ועד לעזרה" רכש לו שם לא רק בין היהודים. לאחר שנבחר מר מייזלס לראש העיר, פנה לגב' וואולקן וביקשה שהועד יפעל למען כל ילדי בית־הספר גם לשאינם יהודים: להקים מטבח ולחלק ארוחות צהרים חמות במיוחד בחודשי החורף הקרים. לשם זה נתווספו לועד הגברות: טיברג, שטרנברג, רייך, פייט, שמיידלר ושרף ובעבר ל"סולה" הגב' ליברמן, דרוקס, אדלר ועוד. חלק מהן עזרו במטבח ובחלוקת האוכל וחלק טרח בהשגת המצרכים ובמימון התקציב. היתה זאת פעולה לתפארת ולדוגמא שזכתה להוקרה כללית ולשבחים רבים.

ושוב כשהגיעו "פליטי זבונשין" אחרי שגורשו מגרמניה הנאצית בשנת 1938 פעלו אותן הגבירות רבות בעזרת התמיכה של הקהילה וע"י איסוף כספים בדרכים שונות, חילקו קיצבות שבועיות למשפחות הפליטים ששוכנו באושפיצין. כזאת היתה ה"עזרה הסוציאלית" באושפיצין וכך פעלו ועשו הנשים המתנדבות בעם לטובת אנשי קהילתם שהוכחדה ואיננה עוד. יהי נועם ד' עליהם!

בתי חרושת ומלאכה

אושפיצין כשלעצמה לא היתה עיר תעשיתית, אבל בתי החרושת והתעשיה המועטים בעיר ובסביבתה הקרובה, רובם בבעלות יהודית היו.

בסביבת תחנת הרכבת, שהיתה מרוחקת כשניים וחצי קילומטרים ממרכז העיר נמצא מספר בתי חרושת. הגדולים בהם היו לייצור "ניר־זפת" לכיסוי גגות — פאפע פאבריקן, בלע"ז — של קוזשניצקי־ליברמן, של ר' וואוצע לנדוי וחתנו ר' יוסף נתנזון וכן של ר' אייזיק קושיצקי ור' קלמן ליבר.

בסמוך היתה טחנת קמח גדולה, שנבנתה רק בשנות השלושים, בבעלות של ר' שמעון ברבר ושות'. כמו כן היו באיזור הזה בית חרושת למוצרי דגים מעושנים ושימורים של מר שנצר ומפעל גדול — לבירה ולמשקאות קלים של מר זילפן ובית חרושת לריבות של מר וסרברגר. יותר קרוב למרכז העיר, מעבר לנהר "סולה", בשטח שנקרא "זאסולה", במרחק כמה מאות מטרים מצד השמאלי של הכביש הראשי היה בית־מטבחיים הגדול ומעברו השני של הכביש, בצדי הדרך לקסרקטין של הצבא הפולני, שנהפך אח"כ בעת הכיבוש הגרמני להתחלה ויסוד של מחנה הריכוז העצום, נמצאו בית חרושת לעיבוד מוצרי עור, קיבה ומעיים של ר' משה גרין ובניו ובית חרושת גדול לעיבוד עורות — בורסקאות — של מר סטמפל. (מספר שנים לפני פרוץ המלחמה נמכר ביח"ר זה לה"ה מילר ופיפש מקטוביץ.)

כאלפיים מטר דרומה מהמחנה הצבאי, הוקמה בסוף שנות העשרים ע"י ה"ה טיברג והברפלד מחצבה, שסיפקה חול וחצץ לבניה לכל האיזור.

בית חרושת וכבשן ללבנים היו בידי מר הבר־זילביגר במוצאה הדרומי של העיר בכפר דבורי. (אגב, מקום מפגש של מטיילים צעירים שחששו מפני "עין־רעה", רכילות ושם־רע הרחיקו לכת לכפר הנ"ל.)

עוד נמצאו מעבר לסולה מנסרה גדולה של מר פישמן ונגרית בנין של מר צבי זלינגר, שהיתה צמודה למחסן עצים העצום של אביו ר' שמואל יונתן הי"ד ובסמוך היה ביח"ר ליינות של מר אליעזר הולנדר.

ובחצותך את הסולה דרך גשר הבטון, שנבנה בשנות השלושים במטרה להחליף את הגשר הישן שהיה בנוי כולו עץ ועמד כבר בבלותו מרוב שנים ומשטפונות השנתיים באביב, כשמימי הנהר עלו על גדותיהם ואיימו למוטטו, נכנסת ממש בין בתי העיר. משמאלך הטירה העתיקה שהתנשאה על גבעה רמה ושימשה למשרדי מושל המחוז, ומימינך בית עצום ממדים של משפחת הברפלד, שלמרגלותיו נמצא בית־חרושת הגדול לליקרים ומשקאות, שנבנה ע"י משפחת הברפלד המפורסמת לפני שנים רבות.

ובצעדך כאן היית כבר בתוך העיר ממש, הרחוב היהודי מצד ימין, בו רוכזו בתי כנסת ותפילה, חדרים וישיבות, מוסדות הקהילה היהודית ואחרים: מרכז העיר. כיכר השוק העצום שבתי מידות, חנויות ובתי מלאכה עוטרים אותו מסביב, וממנו מסתעפים

רחובות לכל העברים. אמנה כאן רק את בתי חרושת ומלאכה העיקריים: שלושה בתי חרושת לסודה ומשקאות קלים של ר' דוד לזר, של ר' אלחנן זילביגר ושל ר' חיים ברונר הי"ד. מאפיות של ר' חיים שמיידלר ובנו ר' דוד, של ר' פסח שמיידלר ז"ל ואח"כ של אלמנתו הגב' רחל ובניה, של ר' שמואל וקסמן ובניו, של ר' פסח בורנשטיין ובניו, של משפחת ירוט, של הגב' הלפר ובניה ושל ר' חיים גרסטנר.

בזאסולה ג"כ היו שתי מאפיות יהודיות של וויזשניצר וקרפ, וליד תחנת הרכבת היתה אחת של ר' יחיאל שינדל-פריי.

כ"כ נמצאו בתי מלאכה קטנים לנגרות, לזגגות, פחחות, מסגרות, חייטות, סנדלרות, צביעה וכו' וכו', שבעליהם היו מתפרנסים מהם בכבוד.

ר' חיים נטוביץ, שהיה סגן יו"ר הקהילה היהודית ובעל חנות ומחסנים לרהיטים, הקים בשנים האחרונות בית חרושת לרהיטי מטבח, בו עבדו בין היתר גם פועלים ובעלי מקצוע יהודיים. גם בבית חרושת למברשות שהוקם ע"י ר' נתן זילביגר בחצר ביתו עבדו רק פועלים יהודיים.

שני בתי דפוס היו בעיר, הראשון והותיק היה שייך לר' אברהם גרוס, מי שהיה שנים רבות ראש הקהילה, יהודי בר-אוריין ובעל השכלה מאד רחבה, והשני — דפוס יותר חדיש — הוקם בשנות השלושים ע"י ר' משה כהנא, יהודי ת"ח אחד מפרנסי הקהילה ומראשי חסידי בובוב.

מעברה השני של העיר מצד מזרח נמצא ביח"ר הגדול למוצרים כימיקליים של ר' יוסף שנקר ובנו ר' אליעזר (על משפ' שנקר — פרק לחוד.) בעלי החרושת והמפעלים דלעיל וכן הסוחרים ובעל עסק ניהלו עסקיהם הכספיים בעיקר דרך שני מוסדות בנקאיים: 1) הפ.ק.או., שהיה כעין בנק הדואר, מוסד ממשלתי; 2) קופת חסכון — בנק שנוסד ע"י העיריה ושמנהלו היה עו"ד ד"ר רייך סגן ראש העיר.

לפני מלחמת העולם הראשונה ובזמנה היה פעיל בעיר בנק יהודי בבעלותו של ר' וואוצע לאנדוי וחתנו ר' יוסף נתנזון, שהיו, אגב מפרנסי וראשי הקהילה היהודית ונציגיה במועצת והנהלת העיר, שנסגר משום מה.

בשנות השלושים נוסד ע"י ר' נפתלי בראונפלד, חתנו של ר' ברוך יוסף וקסמן, אברך חסידי, למדן גדול ובעל מרץ והשכלה רחבה, בנק למסחר שהתפתח יפה מאד ושירת בהצלחה את יהודי העיר.

הוזירער פאריין

אין קעגנטייל פון דער שכנותדיקער רייכער שלעזיע מיט אירע קוילן גרובן, אדער דער געגנט פון דרום־מערב זייט מיט די נאפט ראפינעריעס און גוט אנטוויקלטער טעקסטיל אינדוסטריע, האט אשפצין נישט פארמאגט קיין אייגענע נאטירלעכע אוצרות. אפילו די לאנדווירטשאפט איז צוליב דעם זומפיקן באדן נישט געווען שטארק אנטוויקלט. דאך האט אשפצין געשפילט אין דער היסטאריע א חשובע עקאנאמישע ראלע צוליב דער נאענטער גרענעץ, און דעם וואסער וועג וואס איז דורכגעגאנגען אשפצין דורכן טייך סאלע וואס איז אריינגעפאלן אין ווייסל. אשפצין איז צוליב דעם געווען א שליסל פונקט וואס האט פארבונדן א טייל פון מערב אייראפע מיט די מזרח לענדער: מערב גליציע, קאנגרעס פוילן, און פאמערן ביז צום באלטישן ים. נישט אומזיסט האבן אין משך פון לאנגע יארן מלכים און שרים געפירט ביטערע מלחמות כדי צו באקומען די העגמאניע איבערן שטעטל. אשפצין איז איבערגעגאנגען פון האנט צו האנט צו פירשטן און גראפן פון מעהרן, בעהמען, שלעזיע און פוילן. ידער האט געוואלט זיין דער בעל הבית איבערן צענטראלן טראנספארט פונקט פון האנדל און קאמוניקאציע. ערשט דער קיסר קאשימיעש יאגעלאנסקי האט די שטאט אפגעקויפט פון שלעזישע פירשטן און איר אנגעשלאסן צו פוילן מיט א געוויסער אייגענער אויטאנאמישער רעכט.

אשפצין האט שטענדיק געדינט אלס דורכפאר ארט פאר רייזנדיקע סוחרים, האנדלס אגענטן און שמוגלערס, וואס האבן דורכגעפירט דורך איר די סחורות, אבער די איינווינער צאל האט זיך נישט פארגרעסערט. ערשט נאכדעם ווי עס איז פארלייגט געווארן אן אייזנבאן ליניע, און אשפצין איז געווארן א צענטראלער פאבינדונגס קנופ אין אלע ריכטונגען, זענען זיך אנגעפארן פיל יידישע סוחרים וואס האבן זיך שפעטער באזעצט און איינגעבירגערט אין שטאט. פון תמיד אן האבן זיך אשפצינער יידן אויסגעצייכנט מיט דער גוטער מידה פון הכנסת אורחים. יעדער עובר אורח איז אויפגענומען געווארן מיט הארציקער ווארעמקייט, אז ער האט זיך באלד געפילט היימיש ווי ער וואלט דארט געווען א געבוירענער פון דורי דורות.

נישט געווען קיין רייכע מענטשן שיכטן אין אשפצין. מערסטנטייל פון באפעלקערונג האבן געצויגן זייער פרנסה פון קליינהאנדל, האנדווערק און מלאכה, און א גרויסער טייל האט זיך פארנומען מיט האנדל אין דער פרעמד, דהיינו, זיי זענען געפארן מיט א פעקל סחורה קיין שלעזיע אדער בעהמען, פארבראכט דארט א פאר וואכן און דערנאך האבן זיי זיך אומגעקערט אהיים מיט א היבשן ריווח.

א גרויסע ענדערונג אין דער עקאנאמישער לאגע פון אשפצין איז אריינגעטרעטן נאך דעם "פלעביסצים" אין סוף פון ערשטער וועלט מלחמה. א דאנק דער פאלקס אפשטימונג, איז א טייל פון אויבערשלעזיע אנגעשלאסן געווארן צו פוילן. די גרענץ האט זיך איבערגעצויגן פון וויסל ברעג ביז צו דער שטאט בוטן. עס האבן זיך מיטאמאל געעפנט נייע פרנסה קוואלן דורך דער צוגעקומענער אויבערשלעזישער

באפעלקערונג. דער האנדל האט אויפגעלעבט, און די צאל פון דער יידישער באפעלקערונג אין שטאט איז געשטיגן. עס זענען אנגעקומען פיל יידישע משפחות פון גאליציאנישע שטעט און דערפער, צווישן זיי פליטים פון דער וועלט מלחמה. רוב פון די ניי צוגעקומענע איינווינער האבן געשעפט זייער פרנסה פון הויזירן אין דערפער און קליינע שטעטלעך פון געגנט. זיי האבן דארט פארקויפט מכל הבא ביד ; פון גאלאנטעריע, וועש און קליידער ביז מעבל און שטוב חפצים.

דער דאזיקער האנדל איז באזירט געווען אויף קרעדיט דורך אויסצאלן אין ראטעס. די הויזירער האבן געקויפט די סחורות ביי הורט סוחרים און געגעבן וועקסלען. די קונים זענען באשטאנען פון אויבערשלעזישע גרובן ארבעטער, קליינע רעגירונגס באאמטע און סתם פויערים. כשהשגים כתיקונם האבן די הויזירער געהאט גוט פרנסה, אבער ביי א שטיקל קריזיס, וועו עס איז געשטיגן די ארבעטסלאזיקייט, האבן זיך גלייך געלאזט פילן די סימנים אויפן הויזירער האנדל. דער ראטעס צאל האט זיך אפגעשטעלט און וועקסלען זענען נישט האנאירירט געווארן. דער קרעדיט האט זיך אויך אפגעשטעלט. סוחרים האבן נישט געקענט צאלן זייערע חובות, און עס האט זיך אנגעהויבן א סעריע באנקראטן, ווי מען האט עס געהרופן אמאל : פליטה גיין.

אזא לאגע האט זיך געשאפן אין די קריזיס יארן פון 29—1928, און שפעטער אין נאך א גרעסערן מאסשטאב אין די דרייסיקער יארן. עס האט דאמאלסט געדראט א טאטאלער צוזמענברוך פון גאנצן הויזירער מסחר, און ממילא, א טראגישע השפעה אויפן מסחר בכלל.

כדי צי פארמיידן די געפאר פון פולשטענדיקן מסחר צוזאמענברוך, האט זיך געוויטיקט, אז דער קרעדיט זאל נישט אפגעשטעלט ווערן. אדרבא, עס איז שטארק נויטיק געווען צו פארגרעסערן נאך דעם קרעדיט כדי בייצושטיין דעם קריזיס. דאס איז געווען א אונבאדינגטע וויכטיגע אויפגאבע, וואס א יחיד האט נישט געקענט לעזן מיט זיינע אייגענע כוחות. דערצו האט זיך געוויטיגט אן ארגאניזירטע קערפערשאפט, וועלכע זאל זוכן וועגען און מיטלען דאס צו דערגרייכן. צו דעם צוועק איז אנטשטאנען דער הויזירער פאריין וועמענס מיטגלידער עס זענען געווען די הויזירער פון אשפצין און קשאנאוו. אין שפיץ פון דעם פאריין זענען געשטאנען ר' דוד גרינבוים, ר' מאטל לערנער, ר' משה קויפמן, ר' בנציון גאליצער און ר' קלמן שארף פון אשפצין און הער אשכנזי און אנד פון קשאנאוו. א דאנק דער אנגעשטרענגטער און איבערגעגעבענער ארבייט פון קאמיטעט מיט דער מיטהילף און צוואמענארבייט פון סוחרים־פארבאנד, איז געלונגן צוריקצושטעלן דעם קרעדיט פון די געליטענע הויזירער און אזוי ארום איז געשאפן געווארן די מעגליכקייט דעם מסחר ווייטער צו פירן.

די טעטיקייט פון דעם הויזירער־פאריין איז געווען א פילזייטיגע און א פארצווייגטע. געווען פראבלעמען, טיילמאל זייער שווערע און פארוויקעלטע, וואס האבן באלאנגט צום גאנצן ציבור. אדער שוועריקייטן און פראגן וואס האבן באלאסטעט נאר יחידים, אלץ האט דער פאריין באמיט צן לעזן און מסדר זיין לטובת זיינע מיטגלידער על פי רוב — מיט דערפאלג. אזוי איז געלונגן, נאך לאנגע אינטערהאנדלונגען און אינטערוועגן, מיט דער אקטיווער מיטהילף פון יידישן סיים־דעפוטאט ה' ווישליצקי, צו אויבערצייגן די פינאנס־מאכט, אז הויזירער זענען נישט קיין אגענטורן (סוכנויות) פון וועלכע דער שטייער

אמט האט פארלאנגט אויסקויפן פאטענטן פון דער 2־טער קאטעגאריע, פירן רעגולערע ביכער און בארעכענען דעם שטייער (אבראטאווע און דאכאדאווע) לויט די הויכע שטופע. נאר אז הוזירער געהערן צו דער ריי פון פעדלער, ממילא פארפליכטעט זיי פאטענטן 4—5 קאטעגאריע און א פיל נידריקע שטייער־טאבעלע.

איינס פון די וויכטיגסטע ערפאלגן פון הוזירער־פאריין איז געווען, דאס דערווייטערן און אבלייגן די קאטאסטראפאלע פארארדנונג פון שלעזישן וואיעוואדע ה' גראזשינסקי, וועלכע האט געצליך פארבאטן די "הוזירעריי", אויפן גאנצן געביט פון שלעזיען און אבערשלעזיען, פאר מענשן וועלכע האבן נישט אנגעהערט צו דער שלעזישער וואיעוואדשאפט. דער "דעקרעט" איז למראית־עין געווען א אלגעמיינער, אבער אין אמת'ן איז ער געווען א גזירה אך ורק קעגען יידן; אנטקעגן די טויזענטער יידישע משפחות פון אשפצין, קשאנאוו און א.וו. דער "דעקרעט" האט געדראט אבצושניידן מיט איינמאל דעם אייניגן פרנסה־צווייג פון די הינדערטער משפחות, וואס האבן געלעבט פון הוזירען אין אויבערשלעזיען.

די אונערמידליכע ארבייט פון דעם הוזירער־פאריין און די פילמאליגע אינטערוועגן פון יידישע סיים־דעפוטאטן ביי אלע רעגירונגס־אינסטאנצן, אריינגענומן דעם אינערן מיניסטעריום אין ווארשע, האט געבראכט דערצו, אז די גזירה איז בטל געווארן.

די אויפגאבע פון פאריין איז געווען צו שטיין תמיד אויף דער וואך קעגן אלע סכנות וואס האבן באדראט דעם יידישן הוזירער־האנדל נוסף צו די אלע אנדערע פליכטן וואס א פאריין דארף זארגן פאר זיינע מיטגלידער, און האט טאקע אויסגעפירט זיין פליכט מיט כבוד.

העיריה והקהילה

הציבור היהודי באושפיצין לקח חלק פעיל וקונסטרוקטיבי בכל הפעולות המוניציפאליות של העיריה. ונציגותו היתה ניכרת מאד בכל זרועותיה. כמו כן שותפו נציגים יהודיים בכל המוסדות העירוניים והציבוריים על בסיס של פיפטי־פיפטי. היה זה הסכם בין נציגי הקהילה היהודית ובין נציגי האוכלוסיה הלא יהודית. נתקיימו אמנם בחירות למועצת העיריה, בחירות יחסיות, וכל צד היה יכול להגיש מועמדים כרצונו, רק מספר הנציגים שכל אחד היה יכול לבחור בהם היה מוסכם מראש: חמשים אחוז לכל צד. כן הוסכם שראש העיר יהיה לא יהודי וסגנו ישמש יהודי. ואכן משך שנים רבות נבחרו 50% יהודים למועצה ולהנהלת העיריה. זכורני רק פעם אחת שהיהודים יצאו עם רשימה עצמאית נפרדת ואמנם זכו בכשבעים אחוז מהקולות, אבל כאן התערב מושל המחוז, לא אישר הבחירות ומנה ועדה קרואה זמנית להנהלת העיריה.

בדרך כלל נבחרו לנציגות הזאת אנשים מוכשרים מ"פני העיר", לרוב היו אלה אותם האנשים שעמדו גם בראש הקהילה היהודית. יהודים שעסקו בצרכי צבור. הגם שלא היו חסרים בעלי כישורים והשכלה, עסקנים ואנשי מעשה בכל שכבות של האוכלוסיה היהודית — נבחרו משום מה כמעט תמיד נציגים "בעלי המאה". בסך הכל לא היו ליהודי אושפיצין להתביש בנציגיו המוניציפאליים, כולם השתייכו למעמד מכובד מאוד והם מלאו תפקידם כראוי ובכבוד.

לפי המפתח הזה נבחרו למועצת העיריה ששה יהודים ולהנהלה שלושה. העו"ד הידוע ד"ר רייך נבחר לסגן ראש העיר והוא שימש מנהל הבנק העירוני לחסכון. בין הנבחרים בקדנציות האחרונות היו: ר' יוסף שנקר, ר' חיים נטוביץ, ר' יוסף נתנזון, ר' אברהם גרוס, ר' ברוך מאיר בענט, ר' אליעזר שניידער, ר' משה'לי וואולקן ד"ר א. דרוקס, מ. מנהיימר, אליעזר שנקר ודוד גרינבוים ואחרים. גם בשנים הקודמות — סופר לנו — היו ראשי הקהילה היהודית הנציגים במועצת העיר, כמו ר' וואוצ'ע לאנדוי, מר הברפלד, ד"ר פילצר, טיברג, ווינברג וכו' כולם, פרט לד"ר רייך שהיה ממנהלי הבנק בשכר, עשו את מלאכתם אמונה שלא על מנת לקבל פרס. כל יגיעם היה רק למען טובת הציבור בכלל ולטובת הקהילה היהודית בפרט.

הקהילה וראשיה

לצערנו, לא עלה בידינו למצוא באף מקום אפילו זכר של פנקסי הקהילה היהודית באושפיצין, כמו־כן לא מצאנו בשום מקום רישומים של בני הקהילה ואודות אלו שעמדו בראשה.

כשחזרנו, בתחילת חודש מרס שנת 1945 לעיר מולדתנו אושפיצין, אחרי ששוחררנו ממחנה ריכוז גרמני, על ידי הצבא האדום, הייתה עוד המלחמה בעיצומה, החזית התקרבה לעבר ברלין, הדרכים והמסילות היו מוצפים חיילים וציוד צבאי שנע והתקדם לעבר החזית. תחבורה ציבורית לא הייתה קיימת בכלל, ואם חפצת להגיע לאיזה שהוא מקום

היה עליך לעמוד בצדי הדרכים ולצפות ל"טרמפ" צבאי או להזדמנות תחבורתית נדירה אחרת. בכל שרר תוהו ובוהו ואי־סדר כללי, אי־אימון וחשדות הדדיים של איש ברעהו היו נחלת הכלל.

פעמים אין ספור נעצרת בדרכך על ידי משמרות למיניהם ופטרולים צבאיים ונדרשת להזדהות ובאין בידיך תעודה על זהותך או רשיון תנועה ממקום למקום חשפת את עצמך לסכנה וצרה.

לכן כשהגענו סוף־כל־סוף אחרי שבועות מספר של טלטולים, תלאות רבות ופגעי־דרך כנ"ל "הביתה", פנינו מיד למוסדות העיריה ולמשרדי מירשם התושבים ובקשנו עבורנו ובעבור אחים לצרה, יהודי אושפיצין, בעיקר צעירים שנשארו לפליטה והחלו לחזור בודדים ובחוסר כל משביים במחנות ריכוז הגרמנים, תעודה או אישור כלשהוא שיעיד על זהותנו ונעננו בשלילה, כי — כך נאמר לנו — כל המסמכים, הן אלו של הקהילה היהודית והן אלו של משרד הרישום או של העיריה שהיו להם קשר ונגיעה לעניני היהודים כגון רישומי לידה, נישואין ופטירה שנעשו על ידי ה"מאטריקל־אמט", מירשם התושבים שעל־יד הרשות המוניציפאלית (העיריה) וכן גם מסמכי מושל המחוז, כולם, כל החומר אודות היהודים על לידתם, נישואיהם ופטירתם, הועברו על ידי הגרמנים לברלין מיד אחרי שאחרוני היהודים עזבו את העיר והועברו לגיטאות בסוסנוביץ, בנדין וכו' בחודש אפריל 1941. גם מושל המחוז בביאלה, אליו פנינו בנידון, אישר שכל המסמכים הועברו לברלין ולא היה לאל ידו לעזור לנו, ואפילו למסור בידינו המלצה או כתובת לאן ולמי לפנות בנידון לא היה יכול... לדבריו.

הוא רק נתן לנו, לכותב השורות האלה, הרשות, באופן מעשי "דה־פקטו" להוציא אישורים על זהותם של בני העיר המוכרים לנו אישית — היה זה מנוי חצי רשמי של כעין מנהל משרד הרישום עבור יהודים.

ניסינו עוד את כוחנו בכל מיני מקומות ומשרדים לאתר מסמכים על אודות הקהילה היהודית, אך לצערנו ללא הועיל, כי בכל מקום נתקלנו כבקיר אטום ולכל אינסטנציה אליה פנינו בנידון קבלנו תשובה אחת לאקונית: לא ידוע! לכן בבואנו לכתוב על ראשי הקהילה לעיר אושפיצין, עלינו להצטער כפליים על שלא השכילו עשה בזמנו, אלה אשר עסקו באיסוף חומר ל"ספר־אושפיצין" בשנים עברו, לפנות לאנשים קשישים מאתנו ששרדו אחרי השואה האיומה הזאת, אנשים שהכירו דור דורותיים לפנינו או לאנשים שהם בעצמם עמדו זמן־מה בראש הקהילה וידעו והכירו בתוקף עבודתם זו את קורות הקהילה ואת מנהיגיה שעמדו בראשה. לפני שנים לא רבות היו עוד אתנו ר' משה'לה ב"ר יעקב וואולקן ור' יצחק שניצר, אנשים ששנים רבות עסקו בצרכי ציבור והם בעצמם עמדו זמן רב בראש הקהילה. הם וכמותם אחרים היו יכולים לתרום רבות, לרשום במו ידיהם ולספר על עבודתם ועל עבודת קודמיהם. חבל, חבל על דאבדין ולא משתכחין... ביכולתנו, איפוא, רק האפשרות להזכיר ולהנציח את שמם של ראשי הקהילה ששימשו בקודש בימינו, בשנים האחרונות שלפני המלחמה, מלחמת העולם השניה, שהביאה עלינו את השואה האיומה, החריבה את קהילתנו המפוארת והכריתה את רוב רובה של אנשיה, ולנסות לחזור אחורנית, להיזכר ולהזכיר את קודמיהם עד למקום ולזמן שידיעותינו מגיעות.

נתחיל אם־כן מהסוף, מהאיש שעמד בראש הקהילה בשנים האחרונות עד פרוץ

המלחמה בשלהי שנת תרצ"ט (ספטמבר 1939); היה זה מר הברפלד, יהודי מודרני, משכיל ואמיד, בעל בית־חרושת ליינות וליקרים, שעבר לידיו בירושה מאבי אבותיו, שבזמנם גם הם עמדו בראש הקהילה. הוא נבחר למשרתו הרמה הזאת בעזרתם הפעילה של חסידי באבוב שנציגם ר' חיים נטוביץ, יהודי בר אוריין ועתיר נכסין, שימש כממלא מקום של ראש הקהילה. הייתה זאת קואליציה מוזרה של חסידים עם משכילים, כנראה בפעם הראשונה בתולדות העיר וגם האחרונה. ראוי אולי רק לציין, כי למרות המוזרות של השותפות היוצאת דופן הזאת, התנהלו כל עניני הקהילה כרגיל וכימים ימימה בטוב ועל מי מנוחות.

בקדנציה שלפני זו האחרונה, כיהן כראש הקהילה ר' יצחק שניצר, מחשובי חסידי בלז; יהודי פיקח, חרוץ ונבון — לפעמים רק קיצוני יתר על המידה — שניהל את הקהילה ביד חזקה ובהצלחה לא מועטה. ר' יצחק נשאר לפליטה אחרי השואה וחי עד לפני שנים מספר באנטוורפן שבבלגיה. (שם יושב עד היום בנו ר' מרדכי ומשפחתו). לפניו ישב על כס ראש הקהילה שנים רבות לסירוגין, מיודענו ר' אברהם גרוס, בעל בית־דפוס הראשון בעיר, יהודי בעל כשרונות גדולים, חכם מובהק, משכיל ומלומד מכובד ומקובל על הבריות וגם על אנשי הממשל והפקידות הגבוהה. האיש הצליח מאד בתפקידו וזכה להוקרה אף מצד יריביו המעטים.

באותה תקופה החריפו ההתחרויות והמאבקים על הנציגויות במועצה וההנהלה של הקהילה היהודית (גם על הנציגות במועצת העיריה שהייתה מיוצגת מיהודים ולא יהודים במספר שוה) בין חסידי בלז, חסידי באבוב, ציונים למיניהם, אנשי אגודת־ישראל ואוהדיהם וכו'. ר' אברהם גרוס שהיה כל השנים, לכאורה נויטראלי והיה עקב זאת אהוד כמעט על כל פלגי האוכלוסיה היהודית, נטה פתאם חיבה יתרה לפלג אחד של המתחרים יחד עם משטמה לאישים מסוימים מהפלג השני, ועל ידי כך בבוא יום המבחן נשאר קירח מכאן וכמעט קירח גם מצד השני ולא נשארה בידו ברירה אלא לפנות את מקומו לאחר הבא אחריו...

יחד איתו ולפניו שימשו לסירוגין כראשי הקהילה ר' מיכל בלומנפרוכט ור' נפתלי בוכנר, מחשובי בעלי הבתים בעיר, אנשי שם ומעשה, מעורבים בין הבריות ועושי צדקה וחסד. הם פעלו הרבה לטובת הקהילה ומוסדותיה בהצלחה לא מועטה. כשעזב ר' אברהם גרוס בפעם הראשונה את כס ראש הקהילה בא במקומו ר' זליג קורץ איש מכובד ונעים הליכות, פיקח ובעל מזג טוב והצליח יחד עם ר' חיים נטוביץ ור' משה'לה וואולקן, שהיו עסקנים ציבוריים פעילים מאד ועמדו אז בראש המועצה והנהלת הקהילה, להשקיט את רוחות המלחמה והריב המפלגתי ולנהל את כל עניני הקהילה על מי מנוחות. שנים מספר לפני־כן כיהן כפרנס ויושב־ראש הקהילה ר' וואוצ'ה לאנדוי, חתנו של ר' חיים שנקר בעל האחוזות הידוע. ר' וואוצ'ה, איש צעיר בעת ההיא, היה אישיות מכוחות עצמו. בזמנו אף יסד יחד עם הנגיד הנדיב גיסו האציל ר' יוסף נתנזון את הבנק למסחר, שהיה המוסד הפיננסי הראשון בעיר, שמשום־מה נסגר והתחסל בסוף שנות מלחמת העולם הראשונה.

לפני כן ישב בראש הקהילה היהודית באושפיצין ר' יוסף טיברג, סבו של ר' טיברג הרופא הידוע.

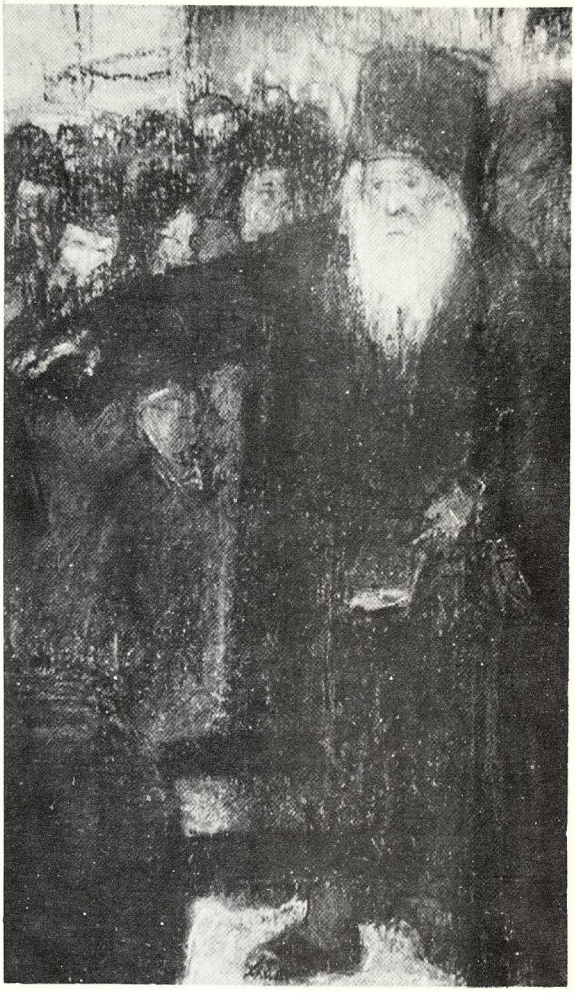
עוד ידוע לי על שני אנשים שכיהנו כראשי הקהילה בזמנים שלפני־כן: ה"ה ר' יעקב הברפלד ור' בעריש פילצר. היה זה בעת שעל כסא הרבנות בעיר ישבו האדמו"ר הראשון לבית באבוב הרב רבי שלמה הלברשטאם זצ"ל, שנאלץ בגלל ריב ומחלוקת בין תומכיו החסידים ובין ראשי הקהילה המשכילים לעזוב את העיר ולעבור לווישניצה ובעת כהונתו של הרב ר' אבא'לה שנור, שגם הוא בסופו של דבר עזב את אושפיצין ועבר לכהן ברבנות בטארנא.

אימרה ידועה היא שההיסטוריה חוזרת על עצמה. הפעם היא חזרה כבראי עקום; חסידי באבוב, שרבם הראשון מיסד הדינסטיה המפורסמת נאלץ לעזוב את העיר, הוגלה וגורש על ידי פרנס הקהילה ר' יעקב הברפלד, אחרי כמה עשרות שנים בחרו הם בעצמם מרצונם הטוב בנכדו של הנ"ל במר הברפלד כיושב־ראש של הקהילה.

הרבה ראו בזה צחוק הגורל, ואיכא דאמרו: "ימות המשיח".

האדמו"ר רבי אלעזר הלוי רוזנפלד זצ"ל
Admor Rav Elazar Rosenfeld

האדמו"ר רבי שלמה הלברשטאם זצ"ל
Admor Rav Shlomo Halberstam

האדמו"רים רבי אלעזר וגיסו רבי ישעיהו הלברשטאם כצ'חוב
Admorim, Rav Elazar and Brother-in-Law Rav Yeshaya Halberstam

הרב ד"ר אפרים ישראל בליכר

Rav Dr. E. I. Blycher

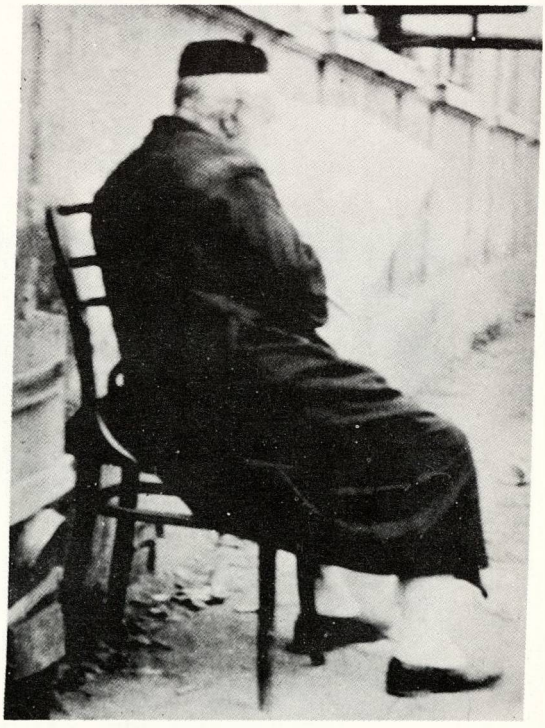
הרב ד"ר אלעזר מינץ

Rav Dr. Elazar Mintz

הרב ר' אליהו רוזן

Rav Eliyahu Rosen

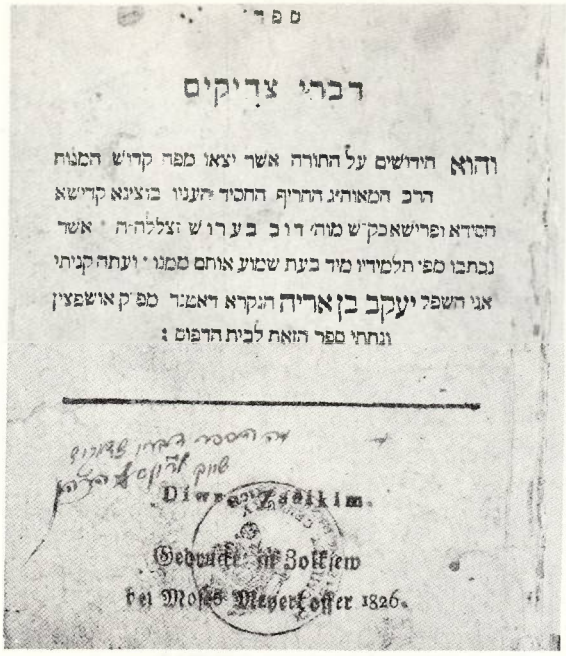

הרב ר' אליעזר לאנדא

Rav Eliezer Lando

מכתב בעל "דברי חיים" מצאנז להרב חיים קופרמן ראב"ד באושפיצין
A Letter from the "Divrey Chaim" of Sanz to Rav Chaim Kuperman

פסק־דין עליו חתומים הרבנים משה יעקב שרף (1) וחיים צבי קופרמן (3)
Judgment Signed by Rav M. Y. Sharf (1) and Rav CH. Zvi Kuperman (3)

ספר דברי צדיקים

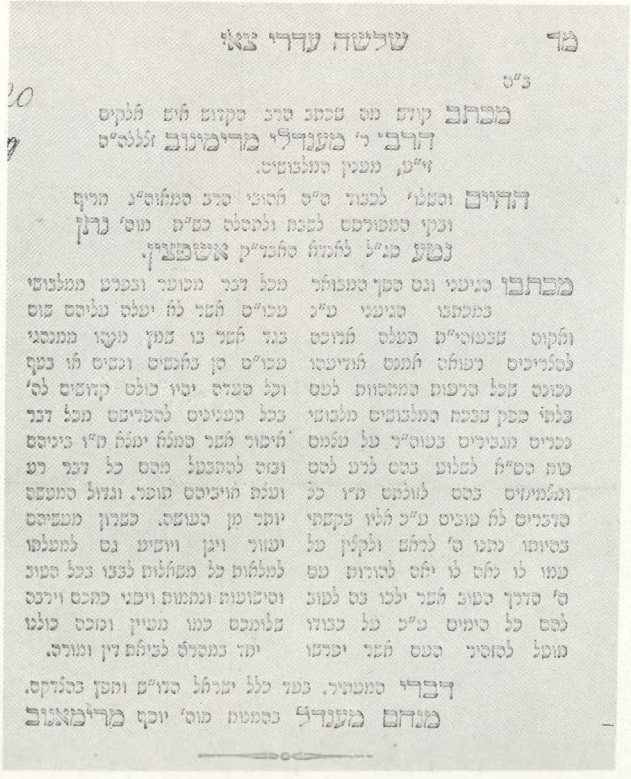
והוא חידושים על התורה אשר יצאו מפה קדוש המצוין
הרב המאוהיג התריף החסיד ה'ענין בוצינא קדישא
חסידא ופרישאכק"ש מוה' דוב בער וש זצללה"ה ' אשר
נכתבו מפי תלמידיו מיד בעת שמוע אוזם ממנו ' ועתה קניתי
אני השפל יעקב בן אריה הנקרא דאעזר מפ"ק אושפיצין
ונתתי ספר הזאת לבית הדפוס :

Divrey Zadikim.

Gedruckt in Zolkiew
bei Moses Meyerkoffer 1826.

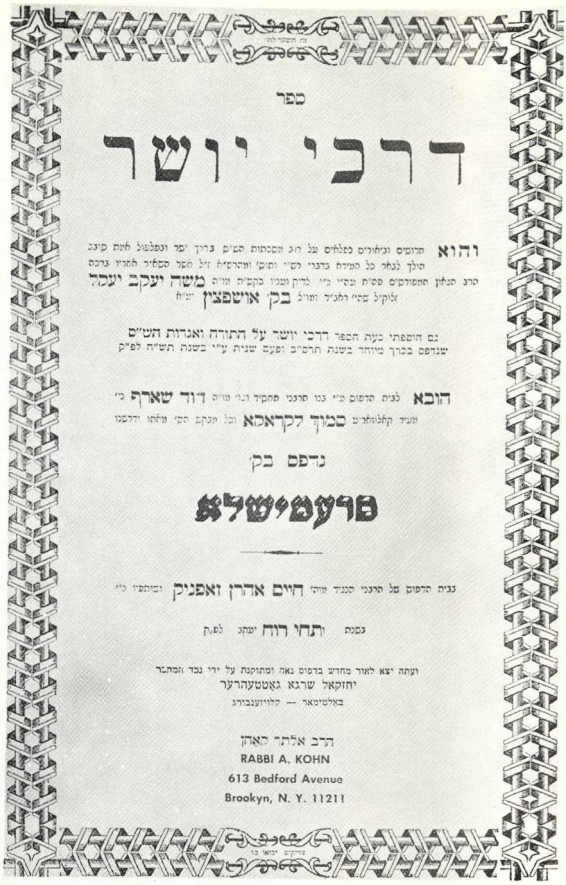
שער הספר "דברי צדיקים", הוצאה ראשונה. שנת 1826

First Addition of "The Divrey Zadikim" in 1826

מכתב הרבי מרימנוב להרב נתן נטע לאנדא ראבד"ק אושפיצין

A Letter from the Rebbe of Rimanov to Rav N. N. Lando

ספר

דרכי יושר

והוא מחושים וביאורים בפלפלים על הש"ס והמפרשים הנדפסים בזרעים יסד ובפלפול לחות קיבב
הולך בנאמר כל סוגיות בדברי הש"ס והפוס' ומהרחיק אל תפר מסלול תחריר בדבם
הרב המלחן המפורסם פסיק בעיני כל' לדוק ובקיאות מופלג **משה יעקב יעכל**
צלוק"ל שבזי רבניב ומורה **בק' אושפיצין** יצ"ו

גם הוספתי בעת הספר חדבי יושר על התורה ואגדות הש"ם
שנדפסו בברוך מיוחד בשנת תרס"ב ופעם שניה עיי בשנת תשיח לפ"ק

הובא לבית הדפוס ביי בנו מרנני מחקוק ובו' פוסק **דוד שארף** בי
ומיצ' קהלותינו **כמוך לקראכא** וכל יוקבי חפי עיתו ידרשנו

נדפס בק'

פרעמישלא

בבית הדפוס של הרבני הכולל מוהר **חיים אהרן וואפניק** ושותפיו נ"י

בשנת **יתרו רוח** יפתח לפ"ק

ועתה יצא לאור מחדש בדפוס נאה ומתוקנת על ידי נכד וממחבר
יחזקאל שרגא גאטטעהרער
באלטימאר — קלוינענבורג

הרב אלתר כאהן
RABBI A. KOHN
613 Bedford Avenue
Brookyn, N. Y. 11211

שער הספר "דרכי יושר" — שנת תרל"ב
Title Page of "Darchey Yosher" (5632)

ספר

שאלות ותשובות

אהל יהושע

חלק אורח חיים חלק ראשון

והוא מכמן אחד מחלקי התשובות אשר לו על ד' חלקי השיע אשר הנעיתיו עם חברתי
בחשלת ה' עלי בנסות אמותי אבני הנעיר **יהושע פינחס**
באאמור הרב הגדול חדרוק ובקי פרית שלמיא מק' אבריוב
נכר הנאון בעדמחים שורת מעריות ירודוא ובלחה
רובץ תחת משא עם ה' ועבודת אביר מלפנים וישיאל בה' מעדיזיטן ובק' בולקאמין
בעת בה' דרוראבוטש יצ"ו.

OHEL JEHOSUA

Selbstverlag des Verfassers Rabbiner Osias Pinkas Bombach in Drohobycz.
Nachdruck verboten.

דראהאביטש
בדפוס א. ה. זופניק
תרס"א.

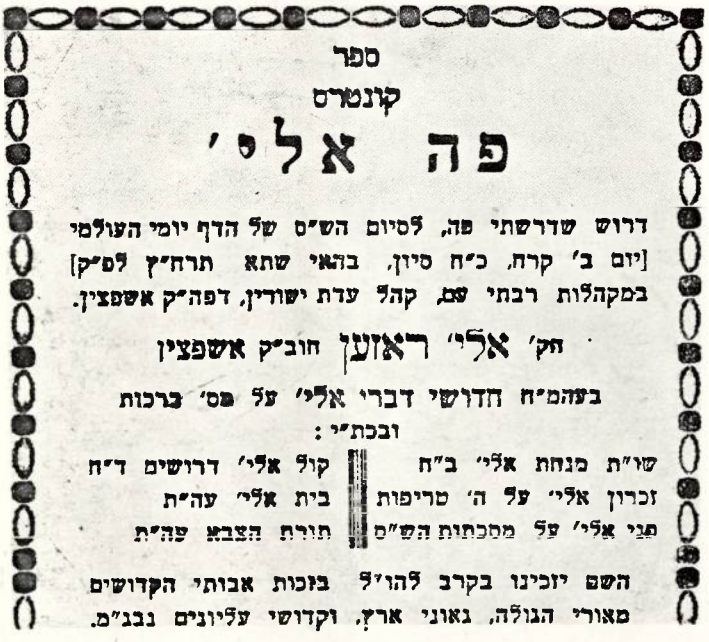
Druck von A. H. Żupnik, Drohobycz, Galizien, 1901.

שער הספר "אוהל יהושע" — שנת תרס"א
Title Page of "Ohel Yehoshua" (5661)

שער הספר "בית פינחס" — שנת תרע"ה

Title Page of "Beit Pinchas" (5675)

שער הספר — קונטרס "פה אלי'" — שנת תרח"ץ

Title Page of "Pe Eliyahu" (5698)

דף מתוך "ספר הזהב" של חברת "ביקור חולים" (נמצא במ־תף השואה שעל הר ציון בירושלים)

A Page from "The Golden Book" by "Bikur Cholim" ("Martef Hashoah" in Jerusalem)

אלה האנשים

אשר טרחו ועמלו להעמיד חברת
ביקור חולים על תלה, אשר במעש
נתמוטטו רגלי' ובכל מאמצי כחם השתדלו
להחזיק הדר זיוה, ולפאר בית קדושה כתמון בידיה
החולים אשר שוכבים על ערשם ערש דוי רח"ל, ולזכר שלם
ינון שמם ובראשם הה הרבני האברך מוה'

שמעון דאנציג נ'
כוה' ליבש גאלדשטיין נ'
כוה' שמעון דוב שטיינפעלד נ'
מוה' אהרן וואקסבערג נ'
מוה' שמואל זיינוועל וואלף נ'
מוה' יודל כ"ץ זילביגער נ' במ"ו יוסף שמואל ז"ל
מוה' אלי' מילללער נ'
כוה' שמעון שמוידלער נ'
מוה' מרדכי לערנער נ'
מוה' אליעזר וואולקאן נ'

וגם העוזרים למלאכת הקודש יזכר שמם לטובה הה"

הירש נעבענצאהל נ' קלמן שארף נ' משה שינדל נ'
חיים זילביגער נ' שמעון וואולקאן נ' זאסלאוו

דף מתוך "ספר הזהב" של חברת "ביקור חולים" (נמצא במרתף השואה שעל הר ציון בירושלים)
A Page from "The Golden Book" by "Bikur Cholim" ("Martef Hashoah" in Jerusalem)

רבנים וראשי ישיבות

על ספר של רב אושפיצינאי

מאז התישבות היהודים באושוינצים כיהנו בה רבנים רבים, בהם גדולי תורה ומחברי ספרים. יתכן שאילו היה נשאר בית־העלמין הישן קיים אפשר היה לגלות מעל המצבות הישנות את שמות רבני העיר. והיו רבנים שכיהנו באושפיצין וממנה עברו לכהן בערים אחרות. אין כוונתי כאן לעמוד על ספרי רבני הקהילה, שלא היו מעטים כל עיקר, או על הרבנים המקומיים שניהלו מו״מ עם רבני־חוץ גאונים בדרך שאלות־ותשובות ששמותיהם נזכרים בהן דרך אגב. כאן רוצה אני להתעכב על ספר אחד שנכתב שלא על מנת להתפרסם בדפוס, המגלה לנו גם על אישיותו של המחבר, ובסוף הספר נמצאת רשימת חותמים על הספר מערים שונות, וכיום — אחרי חורבן יהדות פולין וקהילת אושפיצין — כדאי להביא בזה גם את הרשימה של החותמים על הספר באושפיצין ולהניחם בדרך זו בספר־זכרון העומד להופיע.

שם הספר ״דרכי יושר״, ובשער מעיד המביא לבית־הדפוס (בנו של המחבר, ר׳ דוד שארף מעיר קאלווריה הסמוכה לקראקא), ש״הוא חידושים וביאורים נפלאים על רוב מסכתות הש״ס בדרך ישר ובפלפול אמת סובב הולך לבאר כל חמירא בדברי רש״י ותוס׳ ומהרש״א ז״ל אשר השאיר אחריו ברכה הרב הגאון המפורסם פה״ח עה״י צדיק ועניו כקש״ת מו״ה משה יעקב יעקל בן אפרים שארף זצוק״ל שהיה ראב״ד ומו״צ בק״ק אושפיצין״. הספר (מהדורת ראשונה) נדפס בפרמישלא בבית־הדפוס של הרבני הנגיד חיים אהרן ז׳ופניק ושותפיו בשנת תרל״ב (1872).

בראש הספר באו שלוש הסכמות של רבנים גאונים שהיו מפורסמים בשעתם. הרב הגאון בעל ״דברי חיים״ והאדמו״ר הנודע מצאנז **רבי חיים הלברשטאם** מעיר בהסכמתו שנתן לבני המחבר, ר׳ קלונימוס קלמן שארף ואחיו ר׳ דוד, שעבר על כתב־היד של הספר שנכתב בידי אביהם המנוח ״הרב המאוה״ג החריף ובקי צדיק מפורסם חסיד ועניו״ רבי משה יעקב שארף שהיה ראב״ד ומו״ץ בק״ק אושפיצין והגליל, המכיל ד״ת בפלפול וחריפות על רוב מסכתות הש״ס. הרב המסכים מתנצל, על שמגודל טרדותיו לא היה לו פנאי לעיין היטב בכתבים. ברם אתמכי גברא שלא הוציא מתחת ידו דבר שא״מ, ומעיד שהכיר את המחבר הקדוש מנעוריו שמעולם היה לומד תורה לשמה ושוקד עליה יומם ולילה ושימש כמה גדולים וצדיקי הדור והיה חשוב בעיניהם מאד והיה מתפלפל אתו הרבה בשו״ת כאחד מגדולי הדור, אך נשאר נחבא אל הכלים. והוא מעודד את בני המחבר בהוצאת הספר שהיה חשוב מאד בעיניו.

ההסכמה השניה באה מטעם הרב הנודע **רבי יוסף שאול הלוי נתנזון** אבד״ק לבוב. אף הוא מעתיר תהילות על ראש המחבר ״הרב החריף ובקי המאוה״ג צדיק ועניו״ שקרא שם ספרו ״דרכי יושר״ וכשמו כן הוא, ודרכיו מתוקנים וישרים בעקבות הקדמונים והוא מאחל לבני המחבר שיזכו להפיץ תורת אביהם ויראו שכר טוב בעמלם, ושפתי אביהם יהיו דובבות בקבר.

האחרון למסכימים הוא הרב **שמעון סופר** (בן ה"חתם סופר" מפרסבורג) אבד"ק קראקא והגליל שעבר על הספר המכיל חידושים נפלאים מאירים כספירים, ושמרוב ענותנותו של המחבר לא הדפיסם בחייו, ולדעתו אין צורך לשבח ולהלל דבריו הקדושים, כי נודע לרבים גודל חריפותו ובקיאותו, למד ולימד והעמיד תלמידים הרבה, והמליץ שמצוה גדולה לסייע להוצאת הספר.

אחר זה באה הקדמה מאת שלושת בני המחבר: ראובן, דוד, קלונימוס־קלמן שארף. בהקדמה הם מגלים כי הצדיק מצאנז הוא שהציע את שם הספר "דרכי יושר" ועודד את בני המחבר להוציא הספר בדפוס. הם מביאים קצת מתולדות אביהם אשר ישב על כסא הוראה בזאטור ואושפיצין כחמישים שנה שבהן למד ולימד את העם והעמיד תלמידים הרבה ורובם מופלגים בתורה וחרדים לדבר ה', ועוד כמה שנים לפני פטירתו, אף כי כבר הגיע לגבורות ובן שמונים היה מעונה ביסורין, קבע שיעורים עם תלמידים, כי זה היה שעשועיו כל ימי חלדו, והיה תלמיד מובהק בחריפות ופלפול להרב גאון עולם רבי צבי הלר מחבר ספרי "טיב גטין" ו"תפותי זהב". אף הצדיק רבי דובר מראדושיץ אמר עליו בפירוש שנשמתו ממקום קדוש.

ובהזדמנות זו הם מזכירים לטובה את הרבנית אמם הצדקת חוואליה קרייגדל בת אברהם שהיתה מרחמת על צאצאיה יותר מגופה ונפטרה בשם טוב בגיל קרוב לשמונים. בספר נדפס רק חלק מכתבי המחבר הרב, ונשארו עוד תחת ידם כתבים על כמה מסכתות ועל חו"מ ויו"ד ושו"ת עם ליקוטים על התורה. המטפל העיקרי בהדפסת הספר היה ר' דוד, שרבות טרח ויגע לעבור ארחות דרכים בדרכים שאבותיו לא דרכו בהם מעולם והנסיעות לטובת הדפסת הספר התישו כוחו. הוא הזניח את פרנסת בני ביתו תוך מסירות להדפסת ספר אביו והיה נוסע מעיר לעיר לאסוף חותמים ואף ישב בבית־הדפוס בפשמישל כשלושה חדשים לקיים מצות כיבוד אב, וכנראה שרק מרוב עמל בהדפסת הספר נמנע ממנו לטפל גם בהדפסת כתבי־היד שנשארו בכתובים.

הספר נדפס באותיות רש"י בפורמט גדול, שני טורים לעמוד. ומכיל 238 עמודים גדולים. בסוף הספר באה רשימת החתומים לפי א"ב בערי אושפיצין, ביליץ, בריגל, בוכניה גורליץ, גדוב, דמביץ, דומברובה, וואדוביץ, וישניצה, ואניץ, זאטור, טשיבין, טרנוב, ינדריכוב, מישליניץ, ניפולומיץ, סוכה, פודגורזה, פרמיסלה, צאנז, קלבריה, קשאנוב, קלאסני, קראקא, רופשיץ, ריישא, סנדישוב.

מובאים בזה שמות החתומים של אושפיצין על הספר שחיו אז, לפני כמאה שנים, ומהם אפשר לעמוד על יהודי העיר שהיה להם ענין בספרים, שהיו חובבי ספרים ולמרות עניותם של חלקים מהם השתדלו לעזור לבוא על החתימה ולהימנות בין החתומים בספר. ואלה הם:

הרב המאוה"ג רבי אליעזר מינץ אב"ד דאושפיצין והגליל

אברהם צבי וולקן	אהרן חיים יערוד
איסר גרובר	איציק הארנוג
אהרן יערוד	איציק שמיידלר
אליהו כ"ץ סאדגר	אליקום לייב
אליעזר גרובר	אברהם זילביגר

אלעזר הארנונג
אליקים איזנברג
אברהם זימל שניצר
אליהו יעקב ברונר
ברכיה גרונר
בריש גרונר
בריש וואלקן
בריש ברבר
בריש שמיידלר
בריש הוטרר
בריל בוכנר
ברוך סופר (לבית המדרש)
דוד קופרמן
דוד שלמה צירר
דוד ברונר
הניך שמעלץ
וולף גולדפינגר
וולף הורוביץ
וולף קריזר
הישיש זאב ליפשיץ
זליג פילצר
זינדל מעהל
זימל גוטהרץ
הרב חיים קופרמן, דיין דאושפיצין
חיים דוד גרונר
חיים בדר
חיים וואלקן
יוסף כ״ץ סאדגר
יצחק לנדסדורף
ישראל טוביאס
יוסף גרובר
יעקב שניידר
יצחק לייב פלסנר
יצחק גרוס
ישעיהו הרנונג
יוסף שמעלץ
יוסף זיגמן
יעקב וואלקן
יקיר וואלקן
ליבוש ברונר
לייב ברנר
ליפמן הופרט
משה יהודה צבי
משה שטיינר
משה רינגער
משה לייב ביטנר
משה יוסף אונגר
מנדל וואכסמן
משה אליעזר פוזנר
משה שמואל ברונר, בעל אחוזה בדבורי
משה ריף
משה וואלקן
מרדכי גולדנברג
מגדל שו״ב
משה יעקב אופנר
נתן גטריידר
נתן וואלקן
נתן יעקב בטר
צבי גוטלויב
צבי עוטץ
ראובן גטריידר
ראובן שו״ב
שמעון הברפלד
שלמה ברבר
שמעון פישר
שמואל גוטהרץ
שלמה בייטנר
שלמה הרנונג
שמואל צבי לנדא
שמואל מייטליץ

רבי מנחם מנלי סופר מאושפיצין

(מחבר ספר "שלושה עדרי צאן")

ספר זה הובא לבית הדפוס על ידי זעירא דמן חבריא משיירי כנסת הגדולה הרבני מו"ה מנחם מנלי סופר ק"ק אושפיצין ולע"ע בעיר מאקווא (אונגרן), וזכה לכמה מהדורות. בפעם הראשונה הופיע בפשמישל בשנת תרל"ד בידי המחבר, בפעם השניה — בפיוטרקוב, בשנת תר"ץ — 57 עמודים על־ידי אלמונים, והפעם יצא במהדורה מתוקנת בצירוף לוח של כל צאצאיו של הרב המחבר על ידי נכדו משה גולדשטיין (איש גרוסווארדיין) בן ר' חיים שלמה בן ר' מנחם מנלי סופר זצ"ל בשנת תשי"ח בעיר תל־אביב, ובראשו שני צילומי מכתבים מהאדמו"ר ר' הירשלי ליסקר אל המחבר.

מחבר ספר קטן זה היה אחד ממאורי הזמן ההוא, אשר שימש קשר רוחני אדיר בין דור שלפניו ובין הדורות אשר באו אחריו. חייו היו כולם קודש. מימיו לא נשא כל משרה, לא קבל עליו כל התקשרות מלבד אם הוא קבל על עצמו כתיבת ספר תורה. הוא שימש בחייו הרבה צדיקים ולא היה כבול אף לאחד מהם. לא הסכים להרתם לחצר אחד, כי לא רצה להגיע לידי הקטנת ערכם של שאר הצדיקים. מתוך תמימות ראה בחסידות אמצעי קדוש וטהור לאמונה טהורה לבור את הדרך הישר בדרכי החיים הקשים. באופן מיוחד אהב להדריך את בני הכפרים אשר באונגרן, אשר מצבם הכלכלי היה איתן ודאגת הפרנסה לא העיקה על לבם, אולם הבדידות האיומה וחוסר חברה יהודית של יראים ושלמים נטע בהם אי־ידיעת התורה, שכחה של דרכי היהדות והתרחקות עצומה מחיי האבות דווקא על ידי הגדלת הרכוש החומרי.

הוא לא היה שליחו של איש. הוא היה במשך כל ימי חייו שליחו של רעיון שראה בזה תפקיד נצחי עד יומו האחרון. לא היה רב ומו"ץ. אולם רבים השכימו לפתחו. קהילות שרצו להביא שוחט או למנות רב ומורה־דרך להקהילתם פנו אליו, והוא עשה כל מה שביכולתו בכדי לספק את צרכיהם הרוחניים. כל מעשיו היו שלא על מנת לקבל פרס. ובני הדור הקודם בכל אונגרן התיכונית שהזכירו את שמו כיבדו את זכרו ברגשי קודש וברטט של חיבה. כי גדול היה האיש ורחמיו ואהבת ישראל שלו הקיפו את כל היהדות בכל דרך מסעיו.

מהקדמת נכד המחבר מתקבלים פרטים על חייו. רבי מנחם מנלי סופר כפי שקראוהו בני זמנו, נולד באושפיצין (אוישוויץ) שבגליציה המערבית סמוך לעיר קראקא. מימי חורפו ואילך כתב ספרי תורה, תפילין ומזוזות ונדד במשך כל ימי חייו כדי להפיץ את פרי עבודתו בסביבות אשר נדירים היו תופשי ומדריכי תורה ויראה ברבים. יוצאי אושפיצין היו ידועים בסגולות רוחניות ובעלי רגשות אצילות. דורשי נוטריקין קראו לה אושפיזין, כי היו אושפיזאים מכניסי אורח ואהבו לכבד את האורחים שעברו בעיירה לרגלי עסקיהם. היא — העיר אושפיצין — ישבה על אם דרכים ונקראה במשך תקופה ידועה ה"פנה של שלוש קיסריות", כי בקרבת העיר נפגשו אז גבולות: רוסיה, אוסטריה

וגרמניה. והרבה סוחרים שסחרו את כל שלוש הארצות עברו דרך העיירה והרבו את סחרה וגרמו לשפע כלכלי.

המקום היה מרכז חסידי ורוב בני העיר היו חסידי צאנז או בלז, אבל גם חסידי באבוב ושאר האדמו"רים היו ביניהם.

בני אושפיצין היו גם למודי ארגון, נסיון ודרכי חיים מסודרים, כי עם תמימותם מבית אבא ואמא הושפעו מסדרי המערב והיתה אחת העיירות המעטות אשר הנקיון בה היה למופת. ידוע גם שבשנים תרע"ח־ט שפורעים התקרבו לעיר, ארגנו היהודים הגנה עצמית, התחפרו מסביב לעיר והגנו על משפחתם בחירוף נפש. ואמנם הצליחו, כי הפורעים הסתלקו מבלי להיכנס לתוך העיר.

ועכשיו הגורל האכזר בחר דוקא בה, בפגינה היקרה הזאת אשר בשרשרת הישובים שהיו קיימים בגולה, לשמש מקום הרג ושמד להמוני אותם יהודים שכה חיבבו אותה וזכו תמיד לקבלת פנים נלבבת מצד יהודי המקום. קשה מאד לא לזכור חסד נעוריך אושפיצין.

רבי מנלי סופר ודאי לא מתוך טעמי פרנסה החליט להקדיש את חייו לכתיבה תמה ונקיה... כי הלא קבלה בידינו שסופר סת"ם לעולם לא יתעשר ובחייו גם הוכיח את תמימותו, כי הקדיש את כל כוחו ומרצו כדי להפיץ תורה ויראה בכל מקומות אשר חשכו עיני היהודים מטרדות הזמן ומעסקי פרנסות, או שמצא שהרבה יהודים התישבו בכפרים ומנו מספר מועט של יהודים, וחיי קהילות מסודרות היו מהם והלאה... והוא ראה את זה והחליט ללכת מעיר לעיר ומכפר לכפר כדי להפיץ פרשיות לתפילין ומזוזות, ובכמה מקומות השתקע לזמן ארוך וכתב לאנשי העיר או בסביבתה ספרי תורה במשך כל ימי חייו.

ר' מנחם מנלי סופר היה מוכר כמעט בכל חצרות האדמו"רים של בני זמנו, ומזה אנו למדים שהוא לא הצטרף לפי דרכם של חסידים שונים לאחד מהם, כי הוא ראה בכל האדמו"ריות שיטה ותועלת גם לפשוטי העם ומצא לנכון לקרב את הלבבות לבתי־מדרשות של האדמו"רים מצד אנשי הכפרים כדי שתכנס ללבם אהבת תורה ואהבת תופשי התורה.

בגיל צעיר אנו מוצאים אותו בכפר קטן על יד נהר טיסה שבאונגרן בטיסה־לוק. הכפר הזה נמצא בשכנותו של הכפר טיסה־אסלר אשר שמו ידוע לשמצה לרגל עלילת הדם והמשפט הגדול אשר נוהל במאה הקודמת נגד היהדות האונגרית.

מכאן הוא יצא למסעיו וסר הנה למשפחתו אשר הקים שם. בדרך נסיעותיו הוא הגיע לעיר מאקו (מאקווא) אשר באונגרן והכיר שם את הגאון רבי שלמה זלמן אולמן זצ"ל (בעל יריעות שלמה) וזה השפיע עליו שיעבור לגור בעיר זו. הוא השתקע שם, ואמנם ערך את מסעותיו גם מכאן, אבל תמיד הוא חזר, כי שם מצא כר נרחב לפעולותיו, ורוב ספריו (ספרי תורה) כתב בעיר זו ובעיירות הסמוכות, ושם גם מנוחתו כבוד.

בדרך מסעיו התודע אל שלושה גדולי החסידות ושימש בחצרותיהם שנים רבות ולמד דרך חיים וכתב על זה ספר קטן בשם "שלושה עדרי צאן", המכיל סיפורים על שלושה גדולי עולם, שהם: הצדיק הגאון רבי שלמה אב"ד קשאנוב, הצדיק העניו רבי

דוב בריש מאושפיצין, והרב הגאון ר׳ אריה ליבוש ליפשיץ אב״ד וישניצה — מחבר ספר שו״ת וליקוטים אריה דבי עילאי.

הכינוי ״סופר״ לא היה שם משפחתו כי־אם מקצועו, שעסק בתור סופר בכתיבת ספרי־תורה. בנו ר׳ חיים שלמה נשא את השם המשפחתי גולדשטיין, בלי לדעת אם היה זה גם שמו המשפחתי של ר׳ מנלי או שהיה זה שם אמו, לפי הנוהג של הזמן ההוא, כי לא רצו להופיע לפני שלטונותיהם לתת גושפנקא מלכותית לנשואים.

בהקדמה לספר הוא מתנצל על חיבורו זה, באמרו, שבזמנו ראה שמוציאים ספרים על חיי הצדיקים, כתלמידי הבעש״ט, והחומר אינו אלא שנמסר מפי השמועה, מפי עדים נאמנים. משום מה — חשב המחבר — לא יבוא ויספר מה שראה בעיניו ושמע באזניו מגודל שלושת הצדיקים שגמנו בספרו? ו״בפרט בזמננו שרבתה החכמה החיצונה והאמונה נעדרת, ומתרבה השקר בעולם, וכל מה שכתב ראה בעיניו ממש מהני שלושה צדיקי גאוני ארץ״. ואכן הוא שעשה נפשות לרבי בריש מאושפיצין שהיה ידוע לעניו גדול ובורח מהכבוד והציג לו ציון נאמן.

אין להתעלם מעוד פרט חשוב, שר׳ מנחם מנלי סופר, שלמד את מלאכת כתיבת ס״ת בבריגל, ישב זמן מסוים בינדריחוף ושם התארש עם אחות הרב החריף הגדול אב״ד דק״ק זאטור הנקרא בפי הבריות רבי משה יעקב שארף (או זאטורר), שכיהן אחרי פטירתו של רבי דובריש פרומר כאב״ד באושפיצין. עם ישיבתו באושפיצין מילא חלל ריק בעיר ובסביבה, כי בקשאנוב לא היה סופר סת״ם, ורק באושפיצין, ובשעת הצורך לא היתה ברירה לאנשי קשאנוב אלא לפנות לאושפיצין בענין זה, שהיה מצווה ועומד על כל אמיד בישראל לקיים את ״ואתם כתבו לכם את השירה״.

ד"ר גרשון מינץ, ירושלים

רבינו אלעזר מינץ

נולד ב־2.5.1837 בעיר ביליץ; אביו היה רבי אריה ליב מינץ, תלמיד חכם מוכר, מחשובי קהילת טרנוב. בשעתו רצו לבחור בו לרבה של טרנוב, אבל הוא סירב לקבל את המשרה. רבינו אלעזר מינץ היה נצר של משפחה ענפה ומפורסמת של רבנים וגדולי התורה. סבו היה רבי אלעזר ליב, בעל "שמן רקח" אשר היה בעל סמכות הלכתית מוכרת בזמנו; הוא חינך כאלפיים תלמידי ישיבות וחיבר חוץ מספר 'שמן רקח' עוד אחד עשר ספרים בחידושי הלכות כגון הספרים: שערי הדעה, זכרון אהרן ומעשה רקח. הסבא של בעל "שמן רקח" היה בעל "עטרת פז" וחותנו היה בעל "כתר כהונה". לרבינו אלעזר מינץ יש יחוס אבות עד לשנת 1340, בו מופיעים בתוך שורה ארוכה של רבנים: רבי משה איסרליש ה"רמ"א" והרבי שאול וואל שהיה לפי המסורת לילה אחד מלך של פולין. רבינו אלעזר מינץ שימש כרב במשך ארבעים שנה בכמה קהילות גדולות. הוא היה רב בקהילת אושפיצין ושם נולדו לו כמה מילדיו. אחר כך נבחר כרב של הקהילה קאמפן במחוז פוזן במקום כהונתו של הרב המפורסם מלבי"ם. רבינו אלעזר מינץ חיבר כמה ספרים, ביניהם את הספר "רבי אלעזר בעל שמן רקח תולדות חייו" (בגרמנית), את הספר "תורת נשים" בענין הלכות נידה (בגרמנית ותורגם לעברית) ואת הספר "גט מסודר" של שמות גיטין (בעברית) המצוי בידי כל דייני גיטין. אחרי גמר מלחמת העולם הראשונה הוא עזב את קאמפן ועבר לגור בעיר קטנה בבווריה אנסבך, בה המשיך בלימודיו. הוא נפטר בז' טבת תרפ"א (3.1.1921). בין שמונת בניו היו שני רבנים, רבי זאב ורבי יצחק מינץ; שניים מבניו הוגלו על ידי הנאצים לטרזינשטדט ונפטרו שם. כדאי אולי לציין, שרבינו אלעזר מינץ למד בימי נעוריו באוניברסיטת וינה וקיבל את התואר "דוקטור לפילוסופיה", דבר שהיה בזמנו בלתי רגיל בקרב רבני אוסטריה ופולין.

הרב ד"ר אפרים ישראל בליכר

רב וחכם יהודי, יליד ה־2 באוקטובר 1813 בגלוקסדורף אשר במוראביה, נפטר ב־6 באפריל 1882 בבודפשט. בפעילותו תפשה גם ישיבתו באושפיצין מקום חשוב.

מאז שנת 1850 ישב זמן רב בלבוב כדוצנט לשפות שמיות באוניברסיטת לבוב, ומשנת 1854 כיהן בתור רב בעיר אושפיצין וכן ישב מ־1857 בעיר הסמוכה וואדוביץ כרב מחוזי. אך רוב שנות חייו בילה בקהילות היהודים במדינת אונגרן. ומצודתו לתורה וחכמה היתה פרושה בהרבה גם מעבר לאושפיצין.

בליכר, בתור רב ומורה בקהילות פרסבורג, קוסון ובודפשט יסד בתי־ספר מצוינים, ועוד בשנת 1838 הראה את יכולתו בפירסום ספק דקדוק ארמי "מרפא לשון ארמי", כולל חכמת דקדוק לשון ארמית הנהוגה בכתבי הקודש, בתרגומים, בש"ס ובשאר ספרי חז"ל. ספר זה היה מהראשונים בספרות המדעית של חקר הארמית. במשך זמן מסוים ישב על התורה ועל העבודה באושפיצין שהיתה מלאה תורה וחכמה ואף האוכלוסיה החסידית העריכה אותו מאד. עבודתו זו משכה בחוץ־לארץ תשומת לב רבה והמזרחן הברליני הנודע פרנץ דליטש הביא לפירסום מהדורה שניה של הספר בידי המחבר (וינה 1839). בוינה הקים בית־ספר תיכון שלא האריך ימים. וכן ניסה להקים עתונים וכתבי־עת יהודיים־גרמניים. הוא הוציא "מגילת רות" עם תרגום אשכנזי וביאור (לבוב 1843) וכן הוציא קונטרס על שאלת בית־הכנסת ליהודים בגרמניה (וינה 1860). את מגילת רות הוציא בתרגום גרמני בצירוף ביאור עברי ושיר בארמית להחלמתה של הקיסרית האוסטרית אליזבת במקום המרפא קיסינגן בשם "חשיבותא די קוסינגא". בפעילותו החינוכית הוציא מוניטין גם לקהילת אושפיצין שעד אז היה הקשר עם וינה הבירה רופף.

ח. צ. וולנרמן

רבי חיים צבי קופרמן ראב"ד באושפיצין

רבי חיים צבי הראב"ד באושפיצין, לא היה נצר מגזר רבנים. אביו ר' משה היה סוחר אמיד והגיע לאושפיצין מפולין הקונגרסאית. גם באושפיצין עסק במסחר והיה שותף לתעשיית יי"ש ובירה.

הוא היה חתנו של העשיר ר' לייבל שיינברג, בנו של בעל האחוזה המפורסם ר' יוסף ליביונז'ר שנקרא כך על שם אחוזתו הגדולה של שדות וכרמים שרכש בכפר ליביונז'.

את תורתו לקח ר' חיים צבי מרבו המובהק רבי דובריש פרומר זצ"ל אבד"ק אושפיצין. ממנו למד גם את מדותיו הטובות והנעלות. מחמת כשרונותיו הגדולים, פקחותו, ידיעותיו במילי דעלמא וישרת לבו, בחרו בו אנשי העיר, לאחר פטירת רבו, כרב ומורה צדק בקהילה.

בתקופת כהונתו של ר' חיים צבי התחולל בעיר מאבק מר ועקשני בין החסידים לבין המשכילים למיניהם לעיצוב דמות הקהילה. במאבק זה עבר שלטון הקהילה חליפות ממחנה אחד למשנהו, פעם גברו המשכילים ומנו עליהם לרב את ד"ר ר' אפרים ישראל בלייכר ופעם גברו ידי החסידים והכתירו את ר' שלמה הלברשטאם האדמו"ר הראשון לבית באבוב, כרב העיר. כשעזב האדמו"ר מבאבוב את משרתו עקב המחלוקת, ועבר לווישניצה נתמנה כרב העיר ר' אבא'לה שנור ואחריו שימש כרב מטעם ד"ר ליבוש מינץ, איש משכיל בדעותיו ומתקדם לרוח הזמן. מאז ועד לשואה כהנו כרבני העיר רק רבנים חסידיים כמו הרב בומבך, לאנדוי, רוזנבלום והלברשטאם.

במשך כל אותה התקופה בה התחלפו רבנים שונים במשרת אב"ד, התמיד ר' חיים צבי קופרמן להחזיק במשרתו לקורת רוחם של ציבור אוהביו ומוקיריו מקרב עדת היהודים החרדים באושפיצין.

הרב רבי חיים צבי היה גדול בתורה וביראת שמיים, צדיק תמים, נוח ומקובל על הבריות וישר הליכות. הוא הסתופף בצל הצדיקים רבי אשר'ל מרופשיץ ורבי חיים מצאנז, וכן היה קשור בידידות אמיצה עם האדמו"ר ר' שלמה הלברשטאם מבאבוב.

במשך ארבעים שנה הנהיג ר' חיים צבי את עדתו על מי מנוחות ועל ברכי התורה והיראה ונפטר בשם טוב ובשיבה טובה ביום ד' של חול־המועד פסח שנת תרמ"ב, ונטמן על יד אהלו של רבו רבי דובעריש פרומר זצ"ל בעל הספר "דברי צדיקים".

ח. ציון

רבי בנימין רוזנבלום

מפורסם היה רבי בנימין בעיר כגדול בתורה ובמעשים טובים ויראתו קדמה לחכמתו. מוצאו ממשפחה מיוחסת, נין ונכד לרבנו משולם איגרא, להב"ח ועוד גדולי ישראל מפורסמים.

באושפיצין ישב שנים רבות, אך סירב לקבל על עצמו את עול הרבנות בעיר שהוצע לו, כפי שדחה הצעות דומות ממקומות אחרים. חסיד ועניו מאד היה האיש, מקבל כל אחד ואחד בסבר פנים יפות. תמיד היה נזהר והזהיר את בני ביתו וכל הסובבים אותו לא לפגוע ח"ו באיש.

רעיתו דאגה לפרנסת הבית, היא ניהלה חנות קטנה למכלת ועוד עסקה בקלית וטחינת קפה, דבר שיש בו עבודה רבה והכנסה מועטת.

ביתם הצנוע והדל היה תמיד פתוח לכל דכפין והבאים היו רבים, כי נערץ היה האיש ולפתחו השכימו תלמידים רבים לשמוע שיעורי תורה מפיו והיו שבאו לשאול בעצתו וכדומה.

הוא שקד על לימודו יומם ולילה ממש ופימיה לא פסק מגירסא. באושפיצין גידל את בניו והקים תלמידים הרבה.

כשנפטר אחיו הרה"ג ר' זאב אבד"ק יבורז'נה, השפיעו עליו רבים מגדולי הדור שיאות למלא את מקום אחיו הגדול זצ"ל ולכהן כרב אב"ד יבורז'נה. אחרי שיקולים רבים קיבל על עצמו את עול הרבנות ושימש בה עד יום הסתלקותו.

כשנפטר רבי בנימין ז"ל אבלה עליו אושפיצין כעל אחד מבניה הטובים והמפוארים. לפני פטירתו ציוה רבי בנימין לא להספידו רק לבקש בשמו מכל איש מחילה וסליחה אם ח"ו פגע בכבודו של מישהו בשוגג ובלא יודעין. ואת צוואתו זו ביצעו תלמידיו ר' שמואל שניצר — המוהל, ר' אליעזר געטריידר ור' וואלוועלע וואכסקרץ בעברם מבית לבית לבקש סליחה בשם רבם.

אכן גדול היה האיש.

יהי זכרו ברוך!

הרב ר' מרדכי רוטנברג הי"ד

הרב ר' מרדכי רוטנברג נולד לאביו ר' נפתלי בשנת תרל"ב בקראקא. בנעוריו למד אצל האדמו"ר הראשון לבית באבוב הרב ר' שלמה הלברשטאם בשבתו על כס הרבנות בווישניצה. הוא היה מן התלמידים המצוינים בישיבה. אחר כך עבר ללמוד בישיבות הונגריה, בקליין־ורדיין אצל בעל "ערוגת הבושם", בסיגט ובצלים. הרב מצלים ר' דוד פרידמן נתן עיניו בתלמיד המצטיין הזה והועיד אותו לחתן לבתו האצילה. אחרי נישואיו מינה אותו לדיין וצרפו לבית־דינו.

שמו של הרב רוטנברג הלך לפניו הרחק ממקום מושבו ומעבר לגבולות הגיע. כשהתפנה כסא הרבנות באושפצין הוצע לרב צעיר זה, ששירת אז רק כדיין בעיירה הונגרית, לבוא לכהן כרב העיר. כרגיל היתה גם התנגדות מצד תומכיו של המועמד הנגדי שפעלו ולחצו שיתקבל מועמדם ולא הדיין הצעיר מצלים. הרב רוטנברג נבחר ברוב קולות מכריע, אבל המחלוקת לא שככה, הצד השני לא פסק מלהילחם בעד מועמדם ואושפצין הלא היתה למודה ריב ומחלוקות סביב הרבנות.

הרב רוטנברג, בראותו כי סביב בחירתו עלולה להתפתח מחלוקת ארוכה שסופה מי ישורנה, ובהיותו איש עקרונות, בעל אומץ שמוכן להלחם קשות בעד האמת, אבל באותה המידה היתה שנואה עליו מחלוקת שלא לשם שמים ושנאת חנם — הודיע לקהילת אושפצין שאינו מוכן לקבל את המשרה.

החלטתו זו הפתיעה את כולם וציערה רבים מתומכיו.

האדמו"ר רבי שלמה הלברשטאם זצ"ל שהרב רוטנברג היה קשור אליו מאד, כינוהו עוד הרבה זמן "אושפצינער רב".

*

בשנת תרס"ה (1905) נתקבל הרב רוטנברג לרבה של וואדוביץ והוא אז בסך הכל בן ל"ב שנים.

רוב יהודי וואדוביץ היו אמנם חרדים, אבל בראש הקהילה עמדה ה"אינטליגנציה", ה"ה העו"ד ד"ר קורן וד"ר דניאל, הרוקח ד"ר מינץ ועוד, שנבחרו לפי המפתח המקובל אז שבעלי המקצוע החופשיים מקבלים נציגות גדולה בהרבה מכפי מספרם הריאלי. הם היו מושפעים מההשכלה הגרמנית ומהתנועה הריפורמית הברלינאית. וכך קרה שבראש הקהילה היהודית שתפקידה העיקרי היה לספק צרכי־דת לחבריה — עמד איש שעניני דת היו ממנו והלאה עד כדי כך שאת בנו לא הכניס בברית, ושאיפתו היתה לחנך את היהודים ברוחה של התרבות הגרמנית.

למרבית הפלא נבחר הרב רוטנברג לכהונתו בוואדוביץ גם בעזרתה של ה"אינטליגנציה" שקיוותה למצוא בו רב כרצונה, רב שנוסף ללמדנותו הרבה יודע הוא

גם לנאום בשפה הגרמנית לפי נוסח רבני הונגריה, ומצד שני הנהו רב חרדי מובהק ומקורב להרבי מבאבוב שרוב חרדי העיר היו חסידיו.

ברם תוך זמן קצר ביותר התאכזבו בראותם שהרב אינו נוטה לפשרות בעניני דת והלכה.

בקיץ שנת תרס"ח (1908), בהתקרב יובל הששים להכתרתו של המלך פרנץ־יוסף, התכוננו יהודי וואדוביץ לחוג את המאורע הזה בטקס חגיגי בבית הכנסת הגדול, בו ינאם הרב וישא תפילה לשלום הקיסר ומלכותו. ראשי הקהילה עמדו לנצל מעמד רם זה להראות לשרים ולמושלים את כוחם ואת חשיבותם בקהילה. בבית הכנסת סודרו מקומות כבוד עבור האורחים, פקידי הרשות, נעשו שינויים שיתאימו לרוחם וכן הוכנס עוגב (אורגן).

בהיוודע הדבר להרב קרא לנשיא הקהילה ודרש ממנו להוציא את העוגב מבית־הכנסת אחרת הוא, הרב, לא ישתתף בטכס. ראש הקהילה סירב ועוד היתרה ברב, כי אם הרב לא יופיע בביהכנ"ס למלא חובתו כדרוש ימסרנו לרשות באשמת זילזול בכבוד המלך וידרוש העברתו ממשרתו.

אנשי הקהילה היו כנראה בטוחים, כי הרב שבעצם הנו תלוי בהם ובחסדם, לא יעיז להרחיק לכת בסירובו ויתרצה להם לבטל החלטתו שלא להשתתף בטכס. אולם להפתעתם הרבה סירב הרב ועל אף הבקשות, ההפצרות והאיומים לא הופיע הרב לטכס. המהומה רבתה, הטכס נפגם והיה לכשלון גמור לראשי הקהילה. פניהם חפו מפני אורחיהם, התביישו מפני יהודי וואדוביץ וגם מפני אומץ לבו של הרב הצעיר והנועז. הם הגישו תלונה לשלטונות ולבית המשפט נגד הרב שמורד במלכות הוא ודרשו סילוקו מהרבנות.

בדיון הראשון בבית המשפט המחוזי יצא הרב זכאי בדין, כי השופטים הביעו לרוחו של הרב שהתנגד לשינויים בסידורי ובטכסי ביהכנ"ס נגד רצונו ובלי ידיעתו. אבל מנהיגי הקהילה לא נחו, כי ידעו שתבוסתם זו בנפשם היא והיא עלולה להכריע לא רק את גורל ה"מתקדמים" בוואדוביץ, אלא את גורלם של כל המתבוללים די בכל אתר ואתר. לכן הגישו ערעור לבית המשפט בלבוב ונקטו צעדים רבים לרכוש תומכים למאבקם נגד הרב, ואכן כאן שיחק להם מזלם. הרב הורשע, נגזף והושעה מתפקידו עד לבירור דינו בבית המשפט העליון בווינא.

הדיון בווינא בירת אוסטריה נמשך זמן רב. שם עמד לצדו של הרב ר' מרדכי רוטנברג ר' וואלף פפנהיים ביעוץ ובהכוונה. אחרי דיון ממושך וממצה יצא הרב זכאי בדין והוחזרה לו הזכות לשמש ברבנות בוואדוביץ. אבל הרב, שתמיד התרחק מריב ומחלוקת, לא אבה לחזור שמה אפילו בעטרת הנצחון. הוא נבחר ביניתיים למשרת ראש בית־דין בקהילת "מחזיקי הדת" באנטוורפן ואף לא שעה לקריאתן של קהילות יהודיות בגליציה שהציעו לו לבוא לנהל את עדתם.

באנטוורפן ישב מחודש אדר שנת תרע"ג ובמשך שלושים שנה ניהל את עדתו על מי מנוחות, עשה רבות להגדיל תורה ולהאדירה, עסק בחנוך ובהוראה, פיתח את "יסודי התורה" ויסד ישיבות והיה מעורה בכל צרכי העדה. היו אלה שנים פוריות עבור הרב ועבור הקהילה שהתפתחה והתרחבה עד שעלה הכורת והשמיד את יהדות אירופא

וקהילותיה. הגורל המר הזה לא פסח גם על הרב וביתו. לא הועילו ולא הצליחו כל מאמציה של בת הרב הגב' רעכל שטרנבוך משווייץ, שכל כך הרבה עשתה ב"ועד הצלה" למען הצלת יהודים. לא עלה בידה להציל את אביה ומשפחתו והם ניספו בשואה בשנת תש"ד. הי"ד.

הרב ר׳ אלעזר הלוי רוזנפלד

(האדמו״ר מאושפיצין)

מוצאו

הרב ר׳ אלעזר הלוי רוזנפלד נולד ביום י׳ ניסן תרכ״ב בקאמינקה לאביו ר׳ יהושע, אב״ד ואדמו״ר בקאמינקה, בן הרב ר׳ שלום, אב״ד ביארטשוב וקאמינקה.

האדמו״ר הראשון מקאמינקה, רבי שלום, היה עילוי עצום בימי בחרותו, ומספרים, שעליו אמר הגאון בעל ישועות־יעקב ש״בארבע פינות מוחו של הרב מקאמינקה מונחת כל התורה כולה — בפינה אחת ש״ס בבלי וירושלמי, בפינה שניה כל ספרי הפוסקים, בפינה שלישית כל ספרי קבלה, בפינה הרביעית כל מדרשי חז״ל וספרי אגדה — ובאמצע המוח נמצאת נקודת יראת שמים, שמפיצה זהרה על כל הפינות.״

יחד עם הגאון ר׳ חיים הלברשטאם בעל ״דברי חיים״ היה הרב ר׳ שלום מתלמידיו המובהקים של רבי נפתלי מרופשיץ, שהיה ״יחיד בדורו בחכמת אלקות״ (כן נכתב על מצבתו). אחרי הסתלקותו של רבי נפתלי התדבק רבי שלום מקאמינקה באדמו״ר רבי שלום מבלז, שחיבבו מאד.

בנו יחידו רבי יהושע ירש לא רק את כסאו, אלא גם מידותיו היקרות, ובעיקר הקנאות היוצאת מן הכלל. אפילו בבלז וצאנז לא נהגו חומרות כמו בקאמינקה.

רבי אלעזר קיבל חינוכו אצל אביו, שהשגיח עליו השגחה יתירה. אף שעה אחת ביום לא הרשה אביו הגדול שתלך לבטלה. והבן היה מחונן בכשרונות נשגבים של זכרון ותפיסה עד שבמהרה עלה על כל חבריו בתורה וקדושה.

בגיל צעיר מאד נעשה לחתן בתו של בעל ״דברי חיים״, שהקפיד מאד על יחוסם של לוקחי בנותיו.

ר׳ אלעזר היה החתן הששי של בעל ״דברי חיים״. קודמיו היו: א) רבי משה אונגר מצפת, שהיה בנו של רבי מרדכי דוד מדומברובה מגדולי תלמידיו של ״החוזה מלובלין״; ב) רבי אליעזר ירוחם ברוין, נכדו של ר׳ ישכר־בריש מראדושיץ; ג) רבי מרדכי דוב טברסקי מהורנוסטייפול, שהיה נכדו של ר׳ יעקב ישראל מטשרקאס ושל הרבי ר׳ זוסיא מהאניפולי; ד) רבי יצחק טוביה רובין, שהיה נכדו של רבי אשר מרופשיץ והמגיד מקוזיניץ; ה) רבי אהרן הורוויץ, שהיה בן בעל ״אמרי נועם״ מדזיקוב. הרב ר׳ אלעזר רוזנפלד השתדך עם מרת פראדל בתו של בעל ״דברי חיים״ כאשר הגאון מצאנז היה עוד בחיים; בזמן החתונה, בשנת תרל״ח, היה העומד מצד הכלה בנו בכורו הרב ר׳ יחזקאל שרגא האדמו״ר משינובה (החתן השביעי היה רבי בצלאל יהושע האדמו״ר מגלינא).

בעל ״דברי חיים״ היה מחותנו של רבי יהושע מקאמינקה עוד מקודם, מזמן שהלה היה עוד סמוך על שולחן אביו רבי שלום; נכדו החביב של הרב מצאנז, רבי שלמה

הלברשטאם, לקח את בתו של רבי יהושע לאשה. החתונה הזאת התקיימה בקאמינקה. בעל ״דברי חיים״ היה אז בקאמינקה וראה את הילד אלעזר שוכב בעריסתו. כאשר הציעו אחרי עשר שנים את השידוך בעד בתו פראדל עם בנו של הרב מקאמינקה, אמר בעל ״דברי חיים״ שהוא זוכר את המוצע לחתן עוד מזמן שהיה בקאמינקה ושכבר אז מצא הילד חן בעיניו. השידוך נעשה. אבל בשנת תרל״ו נפטר הרב מצאנז והחתונה התקיימה כבר אחרי פטירתו.

בעל ״דברי חיים״ שמח בשידוך זה מאד. הוא הכיר את סבו של החתן, ר׳ יעקב יוסף מראווה־רוסקה, שהיה קרובו וגדול בתורה, עשיר ולמדן. ר׳ יעקב יוסף היה תלמיד מובהק של רבי שלום מבלז וידיד נפש של האדמו״ר מצאנז; כל אימת שנפגשו עברה שמחתם כל גבול ממש והיו ממתיקים סוד שעות מרובות תוך אהבה נאמנה. הרב מצאנז החשיב מאד את גדלותו בתורה של רבי יעקב יוסף, והזכיר תמיד ידידות זו. את הידידות הזאת ירש בנו של רבי יעקב יוסף, רבי שלום מקאמינקה. אף הוא, כאביו, היה תלמיד מובהק של רבי נפתלי מרופשיץ ואחר־כך של רבי שלום מבלז וידיד־אמת של האדמו״ר מצאנז, שכתב אליו ״אהוב נפשי וחמדת לבי״, ואף הם הרבו להשתעשע בדברי תורה. רבי שלום נסע לעתים לצאנז ובעל״דברי חיים״ שמח עמו ללא גבול וכיבדו עד מאד. ביום ב׳ בחשוון תרי״ב נסתלק רבי שלום, ובנו רבי יהושע מקאמינקה, חתנו של רבי שמואל צבי מדרישקופוליה, גיסו של רבי שלום מבלז, מילא מקומו. רבי יהושע נסתלק בי״ז למרחשוון תרנ״ז, ואת מקומו מילא אז בנו רבי שלום אחרי חתונתו.

אחרי חתונתו בשנת תרל״ח אכל הרב ר׳ אלעזר מזונות על שולחן גיסו רבי יצחק טוביה שהיה האפוטרופוס של בני בעל ״דברי חיים״ מזיווג שלישי שלו (שאשתו, הרבנית נחמה, היתה הבכורה). אחרי שנה לקחו גיסו הרב ר׳ שלמה לווישניצה, ושם השתלם בתורה והוראה.

הוא נעשה לרב בבוכניה. אחר כך התיישב באושפיצין כאדמו״ר. אנשי העיר והסביבה הרבו לבקר אצלו כדי ליהנות מתורתו. ישב לו רבי אלעזר בבית מדרשו על התורה ועל העבודה והיה מפיץ את תורת החסידות ברבים.

שמו נתפרסם והיה נערץ על תושבי העיר מכל זרמי החסידות. בשבתות נהרו רבים מתושבי אושפיצין לבית מדרשו והקשיבו לתפילותיו שיצאו מלבו הטהור.

ממשיך מסורה

מעולם לא יצא רבי אלעזר מד׳ אמות של חסידות ועבודת־השם. בכל שנות חייו לא טעם טעמם של מסחר או של חיי חולין. פרנסתו היתה מצומצמת מאד ולעתים סבל ממחסור ממש. אבל מעולם לא עלה על דעתו לעשות איזו פעולה שהיא כדי להטיב את מצבו החומרי. כשבאו אנשים והביאו לו פדיונות — היה טוב, ואם לא הביאו — לא היה הדבר נוגע לו לרבי אלעזר כלל ועיקר.

הוא לא הרבה לנוד על פני ערי המחוז, שבהן התרכזו המוני חסידי צאנז ומעריצי בעל ״דברי חיים״, דבר שהיה מביא לו הכנסות ניכרות ומשפר את מצבו החומרי.

מהמעט שהיה לו פיזר־נתן לצדקה וחלק מכספו לכל דורש. חותנו הרב מצאנז

היה גאון גם בצדקה ולווה כסף כדי לפזר לצדקה. לרבי אלעזר לא היתה אפשרות לפזר כספים כמו שעשה חותנו, כי לא היו לו הכנסות גדולות. אבל את הרצון העז לפזר הרבה ירש מחותנו.

על כל דבר ששמע רבי אלעזר בשם חותנו בעל "דברי חיים" שמר בכל כוחו. בימי נעוריו וגם בימי עלומיו הפקיר את גופו למען עבודת הבורא, בהתלהבות ותוך מסירות נפש. עובד השם באמת היה רבי אלעזר והשליך נפשו מנגד כדי לקיים כל מצווה ומצווה במסירות נפש ותוך הקרבה, בלי להתחשב במצב הבריאות ובחולשת הגוף. וכך התנהג עד ליומו האחרון.

בניו ובנותיו

היו לו שלושה בנים וחמש בנות. את ביתו הדריך על טוהר מנהגי צאנז וקאמינקה. לא ויתר אפילו על קוצו של יוד מדרך אבותיו.

בניו היו: הבכור, רבי אלכסנדר חיים (חתן רבי יצחק טוביה מצאנז); השני, ר' שלום ראובן (חתן דודו הרב ר' שלום — השני — מקאמינקה, שנפטר בימי עלומיו והוא, רבי אלעזר, חינך את היתומים); השלישי, רבי נפתלי שמואל צבי (חתן הרב ר' שמואל שמלקה פרנקל־תאומים מווייליטשקה).

בנותיו היו: הרבנית שיינדל, אשת הרב ר' אריה לייבוש רוזנפלד ממושציסק; הרבנית רכיל דבורה, אשת הרב ר' יונה בארון מיאסלה; הרבנית חנה גולדה, אשת הרב ר' אשר הורוויץ מאלפין; הרבנית חיה שרה, אשת הרב ר' יעקב צבי הלברשטאם מסוכה; הרבנית מלכה, אשת הרב ר' דוד הלברשטאם אדמו"ר מטשבין.

נסיעתו לארץ־ישראל

רבי אלעזר השתוקק כל ימיו לעלות לציון, ואכן זכה בערוב ימיו לגשם את רצונו העז ועלה לארץ ישראל ביום ט"ו מנ"א תרצ"ו. הוא התישב בעיר המקובלים, צפת, אולם לא הרבה לשבת בה ועלה לירושלים עיר הקודש ושם קבע את בית מדרשו סמוך לשכונה מאה־שערים. הוא שכר לעצמו דירה צנועה מאד וחי חיי דחקות ועוני, כשסביבו מתלכדים חסידי בית צאנז ומעריצי בית קאמינקה שבארץ־ישראל.

בשנים ההן גברה חולשתו וההליכה נעשתה קשה עליו. בכל זאת המשיך רבי אלעזר בעבודת הקודש שלו. היה מתפלל בהתלהבות עצומה ואף הלך לעתים לכותל המערבי, לשפוך את שיחו ליד שריד בית תפארתנו, כשהוא עושה דרכו לשם במסירות נפש, נשען על זרועות חסידיו.

מערי גאליציה באו לרבי אלעזר מכתבים מאנשים רבים, שהתחננו, כי הצדיק היושב בירושלים עיה"ק יתפלל ויעתיר עבורם ליד המקומות הקדושים. גם מתושבי ירושלים גופה באו לרבי מאושפיצין, להתברך על ידו ולבקש את עצתו.

בירושלים ידע רבי אלעזר חיי צער ודחקות. הוא סבל יסורים ומחלות והסתפק בלחם צר ומים לחץ. בירושלים, כבארץ מוצאו, לא עשה כל פעולה לשפר את מעמדו הכלכלי, אף כי מחלתו וזקנתו החלישו את גופו, וכשל כוח סבלו.

הרב ר' אלעזר הלוי רוזנפלד

חזרתו לפולין

מחלתו הלכה וגברה, ולדרישותיהם הנמרצות של בני משפחתו, הסכים רבי אלעזר לרדת לפולין לזמן מה, עד כי יתרפא ויחזק את גופו ואז יחזור לירושלים. בשנת תרצ"ט חזר רבי אלעזר לגאליציה.

לאחר שנכבשה בידי הקלגסים הגרמנים שוב לא ניתן לו לצאת את המדינה ולחזור לירושלים. רצתה ההשגחה העליונה, שרבי אלעזר, שחי רוב שנותיו חיי קדושה וטהרה בקרב אחיו והמוני מעריציו, יתענה עמהם בשנות הרעה ועמהם יחד ניספה בשואה.

כשכבשו הגרמנים את פולין והיהודים הוכרחו לעזוב את אושפיצין, קבע משכנו בקשאנוב הסמוכה לאושפיצין.

איש מהימן, שהיה קרוב בזמן זה לרבי מאושפיצין, סיפר לי את העובדה דלהלן:

פעם אחת בגיטו, כאשר הגרמנים חגגו את יום הולדת של היטלר ימ"ש ע"י ריבוי הרציחות ומעשי־תעתועים נגד היהודים, סיפר איש אחד את הדבר להרב הישיש מאושפיצין, שהגיע אז כמעט לשנת השמונים לימי חייו. רבי אלעזר, כשמעו על יום־הולדתו של אותו רשע ביום זה, התבונן קצת ואמר כך: ביום זה בדיוק, לפני יותר מחמישים שנה, קרה דבר נפלא מאד. היה זה ביום חמישי לשבוע, באמצע הלילה, בשינובה. הוא, הרב ר' אלעזר, ישב בבית המדרש ופתאום פתח גיסו, האדמו"ר משינובה, את דלתו ופנה ליושבים בבית־המדרש:

— "אמרו תהלים, כי בשעה זו נולד באוסטריה רשע עריץ, שאם יגדל יהיה רשע יותר גדול מהמן... צריכים לבקש מהשם־יתברך שתהיה לו מפלה טרם שיגדל..."

הרב הישיש סיים את דבריו:

— אנו רואים את כוח עיניו הטהורות ומבטו הרחוק של האדמו"ר משינובה".

האדמו"ר רבי אלעזר נפטר בגיטו קשנוב ביום כ' מנ"א תש"ב והובא לקבר ישראל.

אורי הניש

הרבי ר' שלמה'לה מסאסוב באושפיצין

בעת הכיבוש הרוסי בימי מלחמת העולם הראשונה התגורר האדמו"ר הסאסובאי ר' שלמה'לה עם משפחתו המסועפת ואנשי החצר מקודם בלבוב, ולאחר זה באושפיצין, והעיר הפכה למרכז חסידי סאסוב. ואף שישב באושפיצין זמן קצר הצליח למשוך אליו חסידים רבים ולהחזיר לו את האמון והפניות אליו בענינים שונים, בעצה ובעזרה ובתושיה כבימים בסאסוב.

על רקע של סכסוך אוסטרי־סרבי פרצה מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914 בנסיבות משונות ומופלאות למדי. ביום 25 ליולי 1914 הכריזה אוסטריה־הונגריה מלחמה על סרביה, ובימים הראשונים של אוגוסט רעמו כבר התותחים וממלכות אירופה ועמיהן התחילו בהתכתשות ובטבח. רוסיה הצארית פתחה באופנסיבה הגדולה על אוסטריה ובזמן קצר כבשה את בוקובינה וכל מרחביה עד להרי הקרפאטים ואף את גליציה עד למבואות קראקוב, ששם נעצרו, בלי להתקדם לעבר אושפיצין.

כקרבן הראשון למולך המלחמה שימשה לרוסים האוכלוסיה היהודית בערים ועיירות של גליציה, ובאכזריות של חיות טרף שפכו הקוזקים והצ'רקסים הפראים דם יהודי. הם זרעו הרס ואבדון בכל מקום בו דרכה רגלם וכל הקהילות שהיו בדרכם מיצו עד תום את קובעת התרעלה. בכל מקומות הישובים היהודיים נערכו פוגרומים בממדים שונים ובתי הקברות נתמלאו קברות אחים. בלבוב בירת גליציה נרצחו בפרעות בערב יום הכפורים תרע"ד ארבעים יהודים. גליציה הפכה לשטח של אימה בשביל האוכלוסיה היהודית. מספר היהודים בגליציה ובבוקובינה היה אז כמיליון נפש. כמעט החצי מהם קידמו רפואה למכה וברחו ממקומות מגוריהם לעמקי מדינות אוסטריה לפני הכיבוש הרוסי, וכה הפכו כחצי מיליון יהודים לפליטים בבוהמיה, הונגריה, ובעיקר בוינה בירת אוסטריה שקלטה כרבע מיליון יהודים.

הרבי ר' שלמה'לה מסאסוב לא רצה לנדוד למדינות אוסטריה שמקודם קשה היה למצוא בהן יהודים דתיים ובעלי מסורת, והוא הקים מושבו בלבוב. אך אחרי שקלגסי הפורעים הרוסיים נתקרבו גם ללבוב החליט הרבי לעבור לקצה גליציה המערבית הסמוכה לגבול פרוסיה הבטוח יותר, והוא מצא את אושפיצין — עיר מושבו של הרבי ר' בריש פרומר והרב משה יעקב שארף זצ"ל — למתאימה ביותר לשבתו. ואכן הרוסים שהתקרבו עד למבואות קראקא לא הצליחו להמשיך את דרכם הלאה, ואושפיצין לא סבלה באורח ישיר מסבלות הרוסים, אף שבדרך בלתי אמצעית הגיע זרם הפליטים גם אליה. אז נוצרה בעית הפליטים על כל חומרתה ותוצאותיה העגומות. היתה זו פרשה טראגית שכדאי היה לספר עליה ולשלבה בהיסטורית הסבל של היהודים. אך ישיבת ר' שלמה'לה באושפיצין השפיעה להשקטת הרוחות ולשיקום ביתו וחצרו במהדורה תניינא ורק עם סיום המלחמה העביר את דירתו שנית ללבוב. הוא הפציר באנשיו לחפש לו

שם מקום מגורים, אך זמן קצר לאחר שעבר לגור שם נפטר ונקבר ליד קבר ידידו הגאון רבי יצחק שמלקיס, שנפטר שלוש עשרה שנים לפניו, בערב יום הכיפורים תרס"ו. רבי שלמה'לה נפטר ביום י"ב אדר ב' תרע"ט, ועל שניהם שחיו באהבה שאין דוגמתה נאמר: "בחייהם ובמותם לא נפרדו".

ר' שלמה'לה, שגדל על ברכי סבו רבי שלום מבלז, והוכתר לרבי בשנת תרמ"ד, קבל ממנו גם דרכו בחסידות. הוא היה מספר, כי מסורת בידיו שקיבל מסבו: "כשבאים ממרחק — הישועה קרובה". וכך הוה: לשבתות ומועדים באו אליו חסידים ומקורבים, ואילו בכל ימות החול נהרו המונים ממרחקים, מי בלב כבד מלא דאגות, מי מוכה חולי ומי בכמיהה לעצה והדרכה. כל אלה נהרו לפתחו. חלק גדול מהבאים היו יהודים מהונגריה, שמצבם הכלכלי היה טוב מזה של יהודי גליציה. מספר המבקרים היה רב בשבתות ה"פרשיות", ובמיוחד בפרשת ה"חודש". הוא היה רבם של המונים.

גם את דרכו בטיפול בחסידיו קבל מסבו רבי שלום. היה לו כוח זכרון מפליא, ומי שהיה מבקר אצלו בפעם השניה נוכח לדעת, כי הרבי זוכר את שמו, שם אמו וכל פרט שנזכר ב"פתקא" בעת הביקור הראשון. גם הליכותיו עם קהל מבקריו מופלאות היו. לפעמים הפטיר את מבקריו בברכה ועצה. אבל לא פעם קרה שהפנה אותם להמשך טיפולו של ר' אברהמצ'ר, הגבאי הראשון שלו, לטיפול שהיה נוגע לעניינים מסחריים, שידוכים וכיוצא באלה. ע"י זימון שני שותפים נושעו לפעמים שניהם יחד. בתי־חרושת הוקמו כתוצאה מזיווג בעל רכוש עם בעל יזמה. בתי מסחר ניצלו מפשיטת רגל לאחר שנתקבל השותף המוצע שהצליח במומחיותו להוציא את בית המסחר מקפאון. רבים ראו ברכה במעשה ידיהם כתוצאה מהתערבות זו של בית הרבי. רבים אף השתדכו ע"י תיווך בית הרבי. בת־טובים מחוסרת נדוניה, בחור למדן שהיה זקוק לבית עשיר בכדי שיוכל להגיע לכסא רבנות, בחור חסידי שנתפס להשכלה והיה זקוק לבית מתקדם, אבל שומר מסורת — את כל אלה הצליח בית הרבי לתאם. היו שהאמינו בנס שנעשה להם ע"י הרבי והיו שזקפו את זה לפקחותו וידיעתו את דרכי החיים.

דרכו של ר' שלמה'לה, כדרכו של סבו־מחנכו ר' שלום מבלז, הצטיינה בפשטות. על מעשיו ואמרותיו, על הפירושים שנתן לנסים ונפלאות שנעשו על ידו — היה חותם של פשטות, של ענין "המובן מעצמו". לאחר כל מאורע, אשר הרעיש והפליא את הנוכחים הנדהמים מכוחו הפלאי, נוהג היה להביע אמרה מלווה חיוך רחב. דבריו נאמרו לאט, בקול עמוק ופסקני. אמרותיו היו משכנעות, ובפשטותן מובנות גם להמוני העם. כרגיל היה משמיע אותן לפני תפילת שחרית, עת התכונן להתעטף בטלית. בקיצור נמרץ היה מפרש מלה או שתיים ובפירוש זה היה מגלה את כל שיטתו.

כל חצר אדמו"רי היה מצטיין בסגולותיו וברוח משלו. חסידי סאסוב — רוח החקירה והענוה חפפה עליהם. ביחד עם לימודי תורה לשמה עמלו ויגעו לגלות עמקי התורה וסודותיה הבלתי כתובים, המרומזים. יושבי החצר, שהסתופפו בבית מדרשו של הרבי, היו רובם ככולם תלמידי־חכמים מובהקים וענותנותם גבלה ממש בביטול החומר והגשמיות. נפשם כלתה לקיים לא רק "והגית בה יומם ולילה", אלא ללמוד וללמד, כלומר, לגלות סתרי תורה שנחשפו לפניהם — גם לאחרים. והם שיצרו את האוירה הרוחנית של החצר. השיטה הזו של לימוד בצוותא קבלו מרבם ר' שלמה'לה זצ"ל, שהיה מפרש את הפסוקים "לא תעשה לך פסל" (שמות כ, ד), "פסל לך שני לוחות אבנים

כראשונים" (שם לד), והיה אומר: אם המלה "לך", כלומר, האני שלך הוא לפני הפסל — הרי זו תועבה. אבל באם תצרף האותיות פסל לפני המלה "לך" — "פסל לך" — הרי זה דבר שבקדושה עליונה. לכן כל עשייה לשמה, כולל גם לימוד, צריכה להיות גם להנאת זולתך, בשיתוף, בצוותא. דרכם של כל מבקרי בית הרבי היתה לבקר גם בבית מדרשו, להאזין ולספוג מעין צידה לדרך, קול התורה ולשמוע חידושי התורה האחרונים של הרבי מפי היושבים. אזרחי העיר נהגו למסור את בניהם שיצאו מכתלי החדר לאחד היושבים, אשר תחת השגחתו המשיך הבחור ללמוד בבית־המדרש.

כל ימות השנה היה ר' שלמה'לה מתפלל בבית־המדרש הגדול שבביתו. לא כן בימים הנוראים, כאשר העיירה פשטה צורה ולבשה צורה. התנועה גדלה. חסידים באו והתכנסו מרחוק ומקרוב, והיו כאלה שהגיעו לסליחות הראשונות ונשארו עד לאחר יום הכיפורים. אחרים באו בערב ראש־השנה וחזרו לבתיהם בצום־גדליהו, אבל חזרו ובאו ליום הקדוש. בהושענא־רבה התכנסו החסידים מהמקומות הסמוכים ולאחר קבלת "פתקיהם" היו חוזרים לבתיהם בכדי לחוג את החג בחיק המשפחה. הרבי היה נוהג לזרזם ולהאיץ בהם שיסעו הביתה אל המשפחה לימי החג, ורק במקרים יוצאים מן הכלל היה מרשה לחוג את החג בקרבתו, שלא עם בני המשפחה. לימים הנוראים מלאו החסידים את האכסניות עד אפס מקום וגם בבתים פרטיים היו מתארחים. ההליכה מבית הרב לבית־הכנסת הגדול בו התפלל בימים הנוראים לוותה שירה וזמרה תוך התלהבות. בימים ההם שאבו החסידים עוז וכוח לשאת את תלאות החיים בשנה הבאה. ניגון מיוחד, הידוע עד היום לשרידי הפליטה, היה לרבי שלמה'לה ל"המבדיל" במוצאי יום הקדוש. היה זה ניגון שובה לב. מיד אחרי שירת "המבדיל" בניגון זה רעדו ממש הסיפים מריקוד החסידים ושירת "גמר טוב". פג הרעב, פגה העיפות, וכולם התפשטו ממש מכל הגשמיות ובשמחה ובששון קבלו את פני השנה החדשה. ההתרגשות וההתלהבות השתלטו על הכל. הריקודים נמשכו עד חצות הלילה, ומעגל אחרי מעגל סגר מסביב לגבאי הרבי שעמדו על רגליהם נרעשים ונפחדים מרוב אושר ושמחה. מצב הרוח היה מרומם והפיח תקוות חדשות והתרוממות בלבבות.

לרבי ר' שלמה'לה היו נוסעים ממרחקים רבים, גם מעבר לימים. לכל מרכזי הגולה הנידחים הגיע פרסומו כפועל ישועות ויועץ נבון כאחד. אפילו מסין ויאפאן באו יהודים שהתדפקו על דלתותיו ולאו דווקא חסידים היו. תלמידי אוניברסיטאות באו לבקש ממנו ברכה לפני בחינת הגמר. מתבוללים מהשכבות העליונות עמדו לפניו בדחילו ורחימו בבקשם איחוליו לנשואי ילדיהם. תושבי העיירה היו רגילים לביקורים של גנרל ו"פריץ" שלא מבני ברית שבאו להתיעץ אתו או לבקש את ברכתו.

כל מי שנכנס לבית־מדרשו של ר' שלמה'לה נתרשם ביותר מהציורים האמנותיים שעיטרו מקדש מעט זה. ההפתעה הראשונה היתה ה"שויתי" לכל גובה הקיר מצד ימין של ארון הקודש — מקומו הקבוע של הרבי. התקרה והקירות היו מכוסים ציורים מצבע שמן, ביניהם הלבנה והכוכבים, סמלי שנים עשר השבטים, נבל, כנור, מצלתיים ותוף, חצוצרה וכל מיני כלי נגינה אחרים, ומתחתיהם למטה הפסוק "הללוהו בנבל וכנור..." אמנים יהודים ולהבדיל לא־יהודים באו בכל הזדמנות לראות במו עיניהם את הפלא שהחזיק מעמד עשרות בשנים וצבעו לא דהה, בדומה ליצירות האמנותיות מהסוג המשוכלל ביותר. מבקרים מקצועיים, בעלי טעם מפותח וידענים גדולים במכמני מלאכת מחשבת

זו, כתבו לעתים מזומנות הערכות מלאי תהילה על הציורים שעיטרו את בית־המדרש. ואנשי רוח היו מוצאים השראה בהמצם ב״מוזיאון״ הנפלא הזה. מי תיכנן כל זה? מי היה צייר פלאים אלה? לא ציירים אנשי שם, לא אמנים בעלי דיפלומות ששמם הולך לפניהם, אלא יהודי פשוט מצניע לכת ונחבא אל הכלים, אחד הטיפוסים הנפלאים שהופיעו בעיירות הקטנות והפיצו שאר רוחם סביבם ולא חיכו וגם לא זכו לכל פרסומת. הם הופיעו בחשאי, כאילו דרך אגב, חיו את חייהם הדלים והצנועים והסתלקו בשקט ובענוה.

היו לו לר׳ שלמה׳לה כמה וכמה תרופות מקובלות, אשר בהן השתמש לריפוי החולים שפנו אליו. בין אלה היו: מטבע שחוק היטב היטב שהיה מגיש לחולה ומצוה עליו להכניסו לכיסון בד ולתלותו על הצואר, שמן זית, סוכר ומטפחת. מוצרים אלה נמכרו בעיר בכמויות גדולות, עד כי משפחות אחדות התפרנסו בהרחבה ממכירתם. השימוש בהם הביא לעתים קרובות את הרופאים במבוכה, כי הם נוכחו לדעת, ש״אמצעים אפסיים״ אלה העלו מרפא. מבוכת הרופאים היתה רבה, ומי יודע אם לא נגרמו להם פקפוקים בתורת הרפואה שלהם, בנסיונותיהם ותרופותיהם. בחדר ההמתנה, לפני חדר הרבי, שהמה רוב שעות היום מאורחים מתדפקים, עמדו השולחנות, שעליהם היתה שטוחה הסחורה הזו: בקבוקי שמן, חבילות סוכר ומטפחות. בעלי הדוכנים האלה התפרנסו יפה מעסק זה והעוברים ושבים היו מהרהרים בנפלאות דרכי השם, באשר סחורות אלה אשר במקומות אחרים היו כה פחותי ערך, קבלו בידי הרבי סגולות פלא.

ומנהג היה בבית הרבי להשכים בימי חמישי — בפרשיות ״שובב״ים — בשעה הרביעית לפנות בוקר ולגמור את כל ספר התהילים בציבור. בשביל החסידים היו הימים האלה, ימי אמירת התהילים ביחד עם הרבי, מקור חשוב להשתפכות הנפש ולהתרוממות הרוח. באמונתם כי רבה השתדלו האבות לשתף גם את הנערים בהשכמה זו, בפרט אלה שימי בר־מצוה שלהם התקרבו. ולאו מילתא זוטרתא היא לגמור את התהילים ביחד עם הרבי. חויה היא, מקור לא אכזב להשרשת האמונה והכנת הנשמות הרכות למסילת ישרים. התלהבותו של הרבי, ההשתפכות באמירת ה״יהי רצון״ לפני ואחרי התהילים, לית מאן דפליג, שבסופו הכו שרשים עמוקים בלבות הגדולים ומכל שכן הקטנים.

שלושת הגבאים שהיו השליטים בחצרו — כל אחד מהם מילא תפקיד מיוחד: ר׳ יעקב היה הבקי בהויות העולם הזה, ידע פרק בהליכות עם אנשים משכילים, דיבר גרמנית ופולנית ושימש משום כך המתרגם למבקרים שלא מבני־ברית. ר׳ לייב׳לה היה תלמיד־חכם מובהק ושימש כפוסק אחרון בקשר עם רבנים, עניני תורה ושאלות־ותשובות שהובאו לפני הרבי. ר׳ אברהמ׳צי היה המזכיר. לידיו הגיעו כל המכתבים שהופנו לרבי מרחבי העולם והוא השיב בשם הרבי וחתם כ״משמש בקודש״. רק במכתבים ליחידי סגולה היה הרבי חותם במו ידיו. ר׳ אברהמ׳צי היה גם מסדר את כל העניינים מחוץ לחצר.

בתחילת חודש ניסן היה הרבי נוהג לברך את האורחים ולשלחם לשלום אל משפחותיהם. אף את היושבים הקבועים היה נוהג לשלוח לבתיהם, ורק למחוסרי בני משפחה הרשה להישאר בחצר לחג הפסח. בין המקורבים להרבי בלטו טיפוסים שונים ומגוונים באישיותם. אחת המשפחות האלה היתה זו של ר׳ לייבלה ויינריב, אחד משלושת הגבאים של ר׳ שלמה׳לה זצ״ל.

היה זה יהודי נמוך קומה, כחוש ותלוש, בעל זקן סמיך שכיסה כמעט את כל פניו

ומבט עינים שהביעו פיקחות ועם זה היו צוחקות תמיד. כל מי שנתקל בו לרגל איזה ענין שהוא, היה מרגיש, כי ר' לייבלה חודר במבטו לתוך תוכה של נשמתו. נעים הליכות היה ומוצא פיו מחושב. הוא היה תלמיד־חכם מובהק, בקי בנגלה ובנסתר. הוא מילא מעין תפקיד של "שר החינוך" בחצר הרבי. בעת קריאת ה"פתקים" היה הוא עומד על יד שולחן הרבי ובכוח זכרונו המופלא ידע להוסיף הסברים ובירורים נוספים על בקשותיהם של מגישי הפתקאות. מתפקידו היה גם לבחון בידיעות בלימודים את הבחורים שהוצעו כחתנים בשביל בנות החצר. אף מחברי ספרים שרצו להגיש את חיבוריהם לפני הרבי בכדי לקבל "הסכמה" הופנו לר' לייבל'ה והוא היה דן אותם לשבט או לחסד. באם זכו בעיניו היה כותב את ההסכמה ומגישה לר' שלמה'לה לחתימת ידו. צדיק היה בהליכותיו ואהוד על הבריות. אנשי העיר האמינו באמונה שלימה, כי אם בחפזם בעניני עסקיהם פגשו בדרך את ר' לייב'לה בטוחה דרכם ויצליחו. נוסף לכל זה נתברך ר' לייב'לה בקול נעים. בסעודה השלישית שעל שולחנו של ר' שלמה'לה היה שר את ה"דרור יקרא" בקולו החדיר המרעיד לבבות, כך שהיו רואים ממש את ה"בני היכלא דכסיפין". ר' לייב'לה הגיע לשיבה טובה והשאיר שני בנים תלמידי־חכמים מופלגים: ר' חיים זאב ור' זלמן. כל המשפחה הזו נכחדה בידי הנאצים ימ"ש ורק זכרם הברוך שמור בלבות אנשי העיר שנצלו.

שני בנים ושלוש בנות היו לו לר' שלמה'לה. חתנו ר' אלעזר רובין בן הרב ר' מנחם־מנדל מגלוגוב, שהיה יודע נגן וידע לקרוא בתוי־נגינה ואף חיבר ניגונים (נפטר בניו יורק ביום ט"ז בטבת תרצ"ב בן שבעים); חתנו השני היה ר' מיכל הלפרין שכינוהו "הארוך" בן הרבי ר' לייביש מבריזאן, ממשפחת המגיד מזלוצ'וב, שהיה שגון ופיקוח ואמרות־הכנף שלו נישאו בפי כל. הוא נפטר בגיל צעיר והשאיר אחריו בן ר' צבי הירש החי בניו יורק ומשמש שם רועה רוחני לחסידי סבו הגדול הרבי מסאסוב; חתנו השלישי היה ר' אברהם מרדכי שלום טויב בן הרב ר' יהודה צבי מרוזדול, שהיה למדן מופלג ונעים הליכות, בעל־תפילה משובח, דרשן ונואם כובש לבבות, אך הוא נפטר ללא עת ממחלת סרטן ממארת בשנת תרצ"ז. בנו הגדול של ר' שלמה'לה היה ר' יוסף דוד, שנפטר בדמי ימיו ומנוחתו בבית העלמין הסאסובאי. הוא הניח בן ובת, והיתומים גדלו בבית סבם. הבן השני היה ר' מיכל'ה, ואף הוא לא האריך ימים ונפטר בגיל קרוב לחמישים, זמן קצר לאחר פטירת אביו, והשאיר שני בנים ובת.

הרב ר' אליהו בומבך הי"ד

(אחרון רבני העיר)

תולדותיו

הרב ר' אליהו בומבך היה מחשובי הרבנים וגדולי התורה המפורסמים במערב גליציה בדור האחרון של בטרם שואה. הוא היה רבה האחרון של אושפיצין, אשר נגזר עליה לשמש מרכז מדורי גיהנום של מחנה ההשמדה הנודע לשמצה "אושוויץ".

חוטר מרום היחש היה רבה של אושפיצין, נצר מפואר לשושלת של רבנים גדולים בתורה וביראה, ענקי רוח ומעש. אביו, הרב ר' יהושע פנחס, נחשב בשעתו לגאון מובהק ומראשי הפוסקים והמשיבים במדינה, מחבר ספר שאלות־ותשובות נפלא בשם "אוהל יהושע" ורב בקהילת דרוהוביטש, ובסוף ימיו — רב ואב"ד בעיר אושפיצין. סבו, הרב ר' יוסף בומבך מיאוורוב, היה גדול בתורה שנתקיים בו: תורה וגדולה במקום אחד. המשפחה התייחסה על צאצאי הצדיק רבי אליהו מדרוהוביטש בעל "אזור אליהו", מאישי המופת בדורות הקודמים.

רבי אליהו נולד ביום ב' דראש חודש חשון לשנת תרמ"ד בדרוהוביטש, ויום שבו נולד — נתמלא בית הוריו אורה ושמחה, כי ילד פלא היה אליהו, בעל מוח נדיר ובעל זכרון נפלא שאין דוגמתו. אך מלאו לו כמה חדשים, מספרים מקורבי המשפחה, וכבר ידע לדבר ולומר פסוקים שלמים. אך גדל מעט וכבר למד תורה מפי מלמד דרדקי מיוחד שנשכר עבורו. וכאשר בגר קמעה, כשהיה בן שש או בן שבע, החל לשמוע לקח מפי אביו הגאון ואף משתתף בשיעורים, שהיה האב משמיע לפני סגל תלמידים מצוינים ונבחרים. העלם הצעיר היה לילד שעשועים של כל חכמי התורה בעיר. הכל אהבו לשוחח אתו בדברי תורה והלכה, ובסופו של דבר כבר היו חוששים קצת לדבר אתו, שמא יקפח את שוקיהם ברוב חריפותו ויעשה ללעג ולקלס את הלמדנים בעיר.

שמו של הילד העילוי הלך לפניו ונישא על כנפיים למרחקים. לשיא הפירסום הגיע ביום שנעשה בר־מצווה. בסעודה שנערכה ברוב פאר והדר בבית אביו, דרש בהלכה לפני כל גדולי וטובי העיר ורבים מגאוני גליציה ובראשם הרב רבי יצחק־לייב סופר, בנו של ה"כתב סופר" וחותנו של הרב עקיבא סופר, הרב מפרשבורג. דרשתו, שהיתה מתובלת בחריפות ובקיאות נדירה והיתה מורכבת מעשרים ושש מערכות ופירכות מסובכות שהקיפו את אוצרות הש"ס והפוסקים הדהימה את כל הנוכחים והיתה לשיחת היום באושפיצין ובערי הסביבה.

הדי הדרשה הכו גלים בכל רחבי גליציה. חתן הבר־מצוה העלה בעצמו את דרשתו על הכתב ורבים פנו אל אביו בהצעה ובבקשה להדפיס את החיבור הנפלא של בנו. הוא היה מהסס אם להדפיסו והתייעץ עם אביו רבי יוסף מיאוורוב, שהסכים להדפסה. כשיצא לאור הספר, שהוכתר בשם "מענה אליהו" והוא "אשר דרש היניק וחכים, החריף ובקי כמר אליהו"... עשה רושם כביר בעולם התורני ורבים ניבאו גדולות

ונצורות לכוכב המזהיר החדש, שדרך בשמי היהדות התורנית. בהסכמתו לספר כותב האב, הרב ר' יהושע פנחס, כי "אעפ"י שידעתי כי המקנאים לאליהו (שם הבן המחבר הצעיר) יאמרו אליהו יושב ודורש והכל יודעים כי דולה ומשקה מתורת רבו פנחס זה אליהו", אבל בעזה"י כי יודעי ומכירי תהלוכות בני החריף יחי' יעידון ויגידון כי לא באלה חפץ להתעטף בטלית שאינו שלו ודברים המקובלים בידו אומר כך וכך קבלתי, וב"ה הרבה אשר חידש בש"ס ופוסקים, וזה ימצא ראשונה ליום שמחת לבבו..." האב הגאון נאלץ להסיר לזות שפתיים מבנו העילוי, שכן חרף פרסומו הרב כמצויין בלימודיו מאין כמוהו, עדיין נמצאו רבים שלא היו מסוגלים להאמין כי אמנם הוא אשר חיבר חיבור כזה וחידש חידושים כאלו, שהתאימו בהיקפם ובגישתם ובצורת הבנתם המקורית לאחד הרבנים, ששימש כבר מזמן בכתר הוראה.

אכן, חיבור זה, היחידי מבין יצירותיו שראה אור הדפוס, לא היה החיבור היחיד שרבי אליהו בומבך הוציא מתחת ידיו בשנות ילדותו. חידושיו נבעו כמעין המתגבר ומיום שהתחיל ללמוד גמרא עם תוספות — לא עבר עליו יום, שלא חידש בו איזה חידוש בהלכה. את חידושיו נהג להעלות על הכתב לזכרון ולמשמרת, גם אם לא נתכוון תחילה להדפיסם ולהפיצם ברבים. בכתביו בולטת תכונת הסדר המופתי שר' אליהו בומבך ניחן בו. חייו המסודרים מצאו את ביטוייהם בהליכות חייו, בדיבורו, במעשה, ואף במחשבה. היתה לו מחשבה מסודרת, — וכך יכול היה להוציא מתחת ידיו חיבורים מסודרים להפליא ומסוגננים בנוסח התורני, באורח שיטתי. ביניהם הצטיין חיבורו על מסכת מכות, שערך במשך שנים רבות והיה כבר מוכן לדפוס, אלא שלפתע באה השואה.

בחצר אדמו"רי קומרנה

בגיל צעיר מאד ארסו אביו לבתו של האדמו"ר רבי יעקב משה ספרין מקומארנה, בנו של הרבי ר' אליעזר צבי ונכדו של אבי שושלת קומארנה האדמו"ר רבי יצחק אייזיק בעל "היכל הברכה" ו"זוהר חי", שהיה מגדולי הצדיקים בדורו ומהמפורסמים שבהם. כשנשא רבי אליהו בומבך אשה, יצא מדרוהוביטש לקומארנה לחצר חותנו האדמו"ר, שבחר בו כחתן לבתו בזכות גדלותו בתורה ומידותיו התרומיות. שם הוסיף להשתלם בתורה, תוך עבודת השם במסירות. חותנו האדמו"ר היה מחבבו ומרבה לשבחו ולפארו, מנחיל לו כבוד מלכים לעיני כל עדת חסידיו הגדולה, ואף הם החלו לאהבו בכל לבם. רבים מהם היו באים במיוחד לקומארנה להקשיב לסוד שיחו של חתן הרבי שהיה מקבל כל הבא במחיצתו בסבר פנים יפות, ולא היה מגלה את גאונותו אלא היה מוכן לשוחח עם כל אדם מישראל. אחרים היו משתדלים לעמוד סמוך אליו בשעת התפילה, כי תפילתו כאש עצורה בעצמותיו. אמרו על תפילתו, שהיה בה מן המתיקות יותר משהיה בה מן ההתלהבות. כל מלה יצאה מפיו בטעם מיוחד, מלוטשת בחן ורוויית ערגה וכיסופין, כבן המתחטא לפני אביו שבשמים וכילד המתרפק על חיק אמו. גדול היה כוחו בנגינה. צלילי כסף השתפכו מפיו בנועם לבבי ומוסיקלי כאחד, ושעה שנתן באדיר קולו נעו אמות הסיפים בבית־המדרש.

אחרי שבתו שנים אחדות בצל חותנו האדמו"ר, יצא ר' אליהו לכהן פאר ברבנות קהילת קנט הסמוכה לביליץ, קהילה שקטה ואפופת אצילות, מאוכלסת יהודים יראים

ושלמים ומוקירי תורה, שאהבו את רבם הצעיר והרבו לכבדו. עם פטירתו הפתאומית של אביו ר׳ יהושע פנחס, עבר מקנט לאושפיצין למלא מקום אביו ברבנות והוכתר כרבה של אושפיצין.

רבה של אושפיצין

אושפיצין היתה אז עיר מלאה חכמים וסופרים, חסידים ואנשי מעשה. המרא־דאתרא השקיע מאמצים רבים בהפיכת המקום למרכז של תורה. תודות לקסמו האישי של הרב דמתא, ותודות לגדלותו בתורה ופרסומו הרב, נהרו צעירים רבים ומצוינים לבית מדרשו לשמוע תורה מפיו. הוא הקים בעיר ישיבה גדולה, השמיע מדי יום ביומו שיעורים עמוקים בהלכה וחינך רבנים וגדולי תורה למופת שהיו טבועים בחותם אישיותו ושיטתו בלימוד.

וכך הפכה העיר אושפיצין למקום תורה. היו בגאליציה כמה מרכזים גדולים בהם תססו חיי יהדות ותורה. באושפיצין הוקם מרכז כזה בהדרכתו ובהנהגתו של הרב ר׳ אליהו בומבך.

אנשי העיר אהבו אותו אהבה בלי מצרים, נשאוהו ממש על כפיים ולא זזו מלחבבו. היתה לו הדרת פנים אצילה ונפלאה. זקנו היורד על פי מדותיו ואיצטלת השיראין שלו היו עושים רושם. ״חכמת אדם תאיר פניו״ אמר החכם מכל אדם, ואמרתו התגלמה בדיוקנו של ר׳ אליהו. אפילו משאינם בני ברית היו קמים לפניו בהערצה.

כאנשי עירו, כן רבים מיודעיו ומכיריו בערים הסמוכות היו מתמלאים רגשי יראת הרוממות לשמע שמו של הרב מאושפיצין. כל גדולי התורה והחסידות בגאליציה העידו על גדלותו לא רק בתורה אלא גם בעבודת ה׳, ביראת שמים ובמידות תרומיות. רבני ערים רבות היו מריצים אליו את שאלותיהם בהלכה ומעבירים אותן להכרעת דעתו, אך הוא היה מיראי ההוראה, אף חשש לחייו באמרו, כי אביו שנזקק הרבה להלכה למעשה לא האריך ימים כדרך שאמרו חז״ל ״רבנות מקברת בעליה״, שהמשמש בה נתון כל ימיו בחששות תדירים שמא לא הורה כדת וקיפח את חייו. לפיכך היה מנצל כל הזדמנות שניתנה לו להשתמט מלענות על הלכה שנוגעת למעשה. אך בכל זאת היו מרובים המקרים, שבהם נאלץ להשיב ולהכריע בבעיות הלכתיות מסובכות, שגדולים וטובים לא מצאו להן פתרון.

כל ימיו נהג הרב ר׳ אליהו כותיק וחסיד, היה כפוף לאדמו״רי בית קומארנה המתפלש בעפר רגליהם של ממשיכי השושלת; עונד דבריהם כעטרה לראשו ומבטל עצמו לעומתם כעפרא דארעא. כשנסתלק האדמו״ר רבי יעקב משה, הוסיף ר׳ אליהו לנסוע אל הבן, הוא גיסו האדמו״ר רבי שלום ספרין. הלה השתדך עם רבה של אושפיצין: בנו וממלא מקומו, האדמו״ר רבי ברוך, אחרון האדמו״רים לבית קומארנה, נשא את בתו של ר׳ אליהו בומבך. האופייני שבדבר: גם כשנתמנה חתנו לאדמו״ר דקומארנה, הוסיף רבה של אושפיצין לנסוע לקומארנה, והסתופף בצל חתנו הצעיר כאחד החסידים. שלוש פעמים בשנה היה נוסע בקביעות לקומארנה.

חתנו, האדמו״ר רבי ברוך, היה מרבה לכבדו ברבים, והיה מזמינו לעבור לפני התיבה לתפילת המוספים. אך ר׳ אליהו נהג כחסיד וויתר על כל גינוני כבוד ותפארת. ר׳ אליהו לא חס על מעמדו הרם, כאחד מגדולי הרבנים המפוארים בגאליציה, וכחותנו

של הרבי וחתנו של סבו האדמו"ר הזקן, והיה אחד ממעריציו של אותו צדיק חתנו. והיו הליכותיו למופת ולסמל לכל חסידי קומארנה, אות ומופת לאיזו מדרגה מסוגל להגיע עובד ה' וחסיד נאמן בכל דרכיו.

נוסף על בתו אשת האדמו"ר רבי ברוך מקומארנה, היו לו לר' אליהו ארבעה בנים ועוד שתי בנות. הבנים יוסף ויצחק אייזיק היו רווקים. יוסף נספה יחד עמאביו ואייזיק נשלח למחנה עבודה ומשם לא חזר. בנו ר' שמואל מי שהיה חתנו של האדמו"ר מזאלישיץ בקראקא, שימש כרב באחד מפרברי אושפיצין, ואח"כ נהג באדמו"רות בעיר בנדין שבפולין. אחת מבנותיו היתה נשואה לר' שמלקי בן הרבי ר' אלטר מעיר־ישן, והשניה היתה נשואה לר' יוסף, הרב הצעיר מבלאז'וב. כולם ניספו בשואה.

בכליון

על ר' אליהו בומבך נגזר לשתות בימי־עברה את קובעת כוס התרעלה עד תומה. הוא הגבר ראה בעניי עמו וקהילתו. כשבחרו הנאצים דווקא באושפיצין מתוך מאות ערים וקהילות כאתר מתאים לכבשני משרפות המוות, בהם עלו על המוקד מאות אלפי יהודים קדושים שנשלחו מכאן מכל קצווי פולין ואירופה, הוא נמלט לסוסנוביץ. אבל אחרי זמן מה נשלח חזרה למקום שבו כיהן פאר הוא ואביו הגאון. בדרכו האחרונה מסוסנוביץ לאושביץ אימץ את לבותיהם של היהודים שנסעו אתו יחד. כמה פעמים קרא בקול רם: "שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד". בל"ג בעומר תש"ג יצאה נשמתו בטהרה על קידוש השם.

ראש הישיבה הרב ר' אשר זליג לאנדא

נולד בשנת תר"ל בעיר קולבסוב להוריו ר' יוחנן ז"ל, שהיה נכדו של רבי משה מאיר לאנדא מו"צ בעיר מליץ, ממקורבי הגה"ק מרופשיץ זצ"ל — ואמו מרת צירל בת ר' אשר זליג ונכדת הרב אברהם אלעזר אבד"ק ראדומישלא, היא הייתה מפורסמת כאשת חייל, ועסקה בפרנסת ביתה, כדי שבעלה ובניה יוכלו להתמיד בלימוד התורה.

הרב ר' אשר זליג היה נצר למשפחות מיוחסות בישראל, כמו ה"פני יהושע", רבי צבי הירש זאבוריצר, המהר"ל מפראג ועוד. סולם היוחסין שלו הגיע עד לדוד מלכא משיחא.

הוא עצמו לא שימש ברבנות, סירב לקבל על עצמו את העול הזה בטענה שזה עלול להפריע לו להשיב על שו"ת שהופנו אליו מכל קצוי הארץ, בכל זאת הורה הוראה בכמה מקומות שלא על מנת לקבל פרס.

לאושפיצין העיר הגיע מאולפין אחרי שעיירה זו נשרפה כמעט כליל בדליקה שפרצה שם בשנת תרע"ז. הוא נענה אז להזמנות חוזרות של הרב המרא דאתרא רבי יהושע פנחס בומבאך.

ישיבתו באושפיצין גרמה לו רב נחת וסיפוק, כי היא הייתה עיר ואם בישראל, ונמצאו בה תלמידי חכמים ולמדנים, איתם היה יכול להשתעשע בדברי תורה, לכן ישיבתו בה נעשתה קבע ולא רצה להיפרד ממנה לעולם, גם לא נענה לבקשות מבטיחות לבוא להרביץ תורה במקומות אחרים. "אף פעם לא אתחרט על סירובי לשמש ברבנות בערים מישלניץ ובייטש, שהפצירו בי" — כך אמר, וכשהסכים למלאות את משאלתו של האדמו"ר מרדומסק לשמש ראש ישיבת "כתר תורה" בסוסנוביץ, הציג שני תנאים עקריים: לא לעקור דירתו מאושפיצין ושהמנוי יהיה רק ארעי לכמה "זמנים".

אישיות רב גוונית ומופלאה היה רבי אשר זליג, כל כולו היה רק לימוד תורה וחידושי תורה. בעל מח חריף מאד ובעל זכרון מופלא, אמרו עליו על רבי זליג שהוא איש מפוזר, "א ווילדער", ואכן נכון הדבר, הואיל ולפעמים פגשתיו ביום ראשון בבקר מתהלך עדיין בבגדי שבת, כי טרם גמר את התשובה לשאלה חמורה שהופנתה אליו ואשר בסוגייתה עסק בלי הרף כל הלילה. "פיזורו" היה מתבטא גם בזה, שבעת שיחותיו במילי דעלמא מחשבותיו טרודים היו בפילפולי דאורייתא.

באושפיצין ניהל הרבה שנים ישיבה גבוהה והקים תלמידים למאות. את רוב זמנו הקדיש לכתיבה, להשיב על השאלות הרבות שהצטברו על שולחנו, ולרשום את חידושי התורה שלו, כדי להביאם לדפוס.

חיבר הרבה ספרים: "קרבן אשר" על מצות מילה; "דברי אשר" על מסכת ברכות וכו' והיה בעהמ"ח של הירחון "קהלת אשר". בכתב־יד נשארו ספרים ערוכים "אבני

זכרון", "אבני השדה" והרבה שאלות ותשובות שכבר ערך להוציאן בכרך עבה אחד, ועוד. על כל זה עלה הכורת.

בשנותיו האחרונות היה בעל יסורים אך קיבל הכל באהבה וסבל בשקט. נפטר בכ"ג טבת תש"ב בגיטו סוסנוביץ והוטמן שם בחלקה המיוחדת של תושבי אושפיצין.

היו לו ארבעה בנים ושתי בנות, כולם ישרי דרך, בני תורה ואצילי נפש. נשארו בחיים בנו ר' אברהם יהושע רב בברוקלין ובנם משה הדר בבני־ברק. כל יתר בני בני משפחתו נספו בשואה. הי"ד.

ת.נ.צ.ב.ה.

הרב זאב גוטליב, אבד"ק גלאסגוי—סקוטלנד

הרב רבי אליהו רוזן הי"ד

הרב רבי אליהו רוזן היה בנו בכורו של מורי חמי ז"ל הגאון המפורסם שלשלת היוחסין הרב רבי אברהם אריה ליב רוזן זצ"ל, מזיווג ראשון. אמו היתה הרבנית הצדקת מרת שרה בת הרה"צ רבי חיים יהושע בן הגאון הקדוש רבי שמריה זצוק"ל האבד"ק מאסט רבתי (מחותנו של הרהצה"ק ר' דוב בעריש אבד"ק אלעסק זי"ע, וש"ב של הרה"ק השר שלום מבעלזא זי"ע) בן בנו של הרה"ק רבי שמריה מקאמינקא זצוק"ל, תלמידו של הרה"צ הק' הרבי ר' אלימלך מליזענסק זי"ע. ומגזע הרה"ק רבי אליהו בעל שם טוב זי"ע.

אביו הגאון, מוחז"ל, היה בן בתו של הרה"ק הגאון ר' נחמן זאב אויערבאך זי"ע ממאניסטרישץ (גיסו של הרה"ק מוהר"ן מברסלב זי"ע בעל לקוטי הלכות, דור ד' להגה"ק רר"נ כ"ץ מפוזנא בעל סמיכות חכמים ונכד ה"חכם צבי" ז"ל) בן הרה"ק ציס"ע מופה"ד הגאון ר' דוד צבי זי"ע אבד"ק קרעמיניץ ומאהלוב (גיסו של רבינו בעהמ"ח שו"ת מאיר נתיבים זי"ע) בן הגה"ק רשכבה"ג רבינו אריה ליב אויערבאך אבד"ק סטניסלב בהגה"ק ר' מארדוש אבד"ק באמבערג בהגה"ק ר' דוד אבד"ק דאווא (שהיה בן אחר בן עד רש"י ז"ל) בן אחותו של רבינו הטו"ז ז"ל. ומצד אביו היה מוחז"ל בנו של הרה"צ הק' אפרים מיאגאלניצא זי"ע (מחותנו של הרה"ק רבי יהודה צבי מסטרעטין זי"ע וחתן הרהצה"ק ר' יצחק מקאסוב זי"ע בן דודו של הרה"ק רבי מענדעלי קאסובר זי"ע ותלמידו של הרה"ק רבי וואלף מטשארנא אוסטרהא) בן בתו של הגה"ק מאוה"ג ר' נחמן צבי הלוי עפשטיין אבד"ק קאלאמעא, בן בנו של הרה"ק הגאון ר' נחמן עפשטיין אבד"ק באר (חברו של הבעש"ט רבינו הק' ורבו של הרה"ק ר' איציקל דראהביטשער זי"ע) דור ד' למהר"מ מלובלין ולרבינו מרדכי יפה בעל הלבושים זי"ע ומגזע התוי"ט והטו"ז והב"ח והרא"ש והרא"ה בעל החינוך הרש"ל ומהר"י מינץ, המהרי"ל המהר"ל מפראג מגזע רב האי גאון ורב יהודאי גאון עד דוד המע"ה.

הוא היה איפוא מגדולי היחס בין מצד אביו ובין מצד אמו נ"ע, וכברא כרעא דאבוה היה גדול בתורה ולמדן עצום, שוקד על התורה יומם ולילה, בעל נפש עדינה, עניו ושפל ברך, חסיד וקדוש בכל מעשיו ודיבורו, מסתפק במועט בלי לשאוף לגדולות. (אף כי כנראה נתקבל כרב בעיר העסטען, בארץ אשכנז, אבל מטעם לא ידוע לא נשאר שם וחזר לאשפיצין).

כבר בצעירותו היו לו הרבה חידושי תורה משלו בהלכה ואגדה ודרוש, והיו כבר מסודרים לדפוס, אבל לדאבוננו לא מצאה ידו דמי ההדפסה והיו ספריו מונחים כאבן שאין לה הופכין מפני דחקות עניותו, חוץ מכמה חידושים על הש"ס שנדפסו בכרך ראשון של הש"ס הגדול בלונדון וחוץ מכמה מאמרים שהופיעו במכ"ע "הבאר" ועוד מכ"ע תורניים. דרוש אחד לסיום הש"ס של "דף היומי" בעירו אשפיצין נדפס בלובלין

ערב פרוץ מלחמת העולם בשנת תרח"ץ ונקרא בשם "פה אליהו", שם נרשמו על השער שמות שאר ספריו בכת"י כדלהלן: חידושי דברי אליהו על הש"ס (מס' ברכות); שו"ת מנחת אליהו, ב' חלקים; זכרון אליהו, על הלכות טריפות; פני אליהו, על מסכתות הש"ס; קול אליהו דרשות ודרושים, ב' חלקים; בית אליהו, על התורה; תורת הצבא, על התורה.

בשנות המלחמה והזעף נרצח הגאון המופלא הזה יחד עם אשתו ועם בניו ומשפחתו ויחד עם בני עדתו אשפיצין הי"ד. עמו ספו תמו גם כל ספריו וכתבי יד שלו, וכמו רבי חנניה בן תרדיון בשעתו נשרף גם הוא "וספר תורה עמו, גוילין נשרפין ואותיות פורחות באויר". רק מספר קטן של מכתביו המכילים דברי תורה שכתב לאביו הגאון מפאלטישען נשארו ונדפסו בס' שו"ת איתן אריה להגאון מוחז"ל זצ"ל. חבל על דאבדין ולא משתכחין, ועל ההוא שופרא דאורייתא דבלי בארעא קא בכינא. ה' יריב ריבנו וינקום נקמתנו לעינינו ויראנו בתשועת ישראל במהרה בימינו, ויהיו נא שורות אלו שנכתבו בדמע ובצער למצבת זכרון לנשמת גיסי הקדוש הי"ד.

מ. אונגרפלד

הרב ד"ר ראובן פרבר ז"ל

נולד באושפיצין בי"ח בתמוז תרכ"ט (27.6.1869).

בבית אביו שהיה צאצא מגזע רבנים עתיק, נתחנך על ברכי היהדות והמסורה ומילא את כרסו בש"ס ובפוסקים בישיבות החסידיות לימאנוב ווישניצה והוסמך להוראה ולרבנות על ידי האדמו"ר הגאון ר' שלמה האלברשטאם, בן־בנו של בעל דברי חיים מצאנז.

כדי להשתלם בלמודים כלליים יצא לגרמניה ולמד במכללות ברלין ושטראסבורג ולמד אצל הפרופסור נידלקה פילוסופיה שמית וגם הוסמך בתואר דוקטור על יסוד חבורו ההיסטורי הביקורתי לתולדות האגדה, התנאים והאמוראים, "שלמה המלך במסורת".

כרב וכמורה דת בויטקוביץ ובמורבסקה אוסטראיה אשר במוריביה, פיתח עבודה חינוכית פוריה ולחם נגד הרפורמה ויצא נגד נגינת עוגב בבית הכנסת בשבת ובמועד וכן נגד מקהלות מעורבות עם גברים ונשים. שלושים ושש שנים עמד כאן על משמרתו ונלחם בטמיעה ובהתבוללות ואת תלמידיו חינך לציונות ורבים מהם עלו לארץ ולאבותיהם המתבוללים הביא את בשורת התחייה הלאומית בישראל.

בשנות מלחמת העולם הראשונה, שרת כרב צבאי בצבא האוסטרי קודם בווינה ואחר כך בחזית הרוסית בוולאדימיר ווילינסק, ופה ושם פיתח עזרה נרחבה למען הפליטים היהודים הרבים ואף למחוסרי אמצעים ונצרכים במקום.

לאחר ייסוד הרפובליקה הצ'כוסלובקית הוזמן הרב פרבר לעבד מחדש את ספרי הלימוד במקצוע הדת היהודית בבתי הספר התיכוניים והוא אשר הכליל בחומר הלימודים את ערכי היהדות והציונות והדגיש את התודעה היהודית לפי רוח התחדשות האומה. אף סידור התפילה שחיבר בשם "עבודת ישראל", הוכר על ידי השלטונות כספר לימוד בכל בתי הספר בצ'כוסלובקיה.

כמזכיר "המזרחי" שם, רכש לבבות רבים למען התנועה הציונית הדתית הזאת. וכדי להרחיב את הפעולה הדתית למען הציונות בקנה מדה גדול ייסד הוצאת ספרים בשם "העברי" ובה הוציא לאור ספרים ומחקרים בתולדות הקהילות במוריביה, ספרי עזר לרבנים וספרי הסברה ציונית.

הרב פרבר עצמו חיבר ופירסם כמה ספרים וביניהם המחקר ההשוואתי הספרותי "שלמה המלך במסורת", ואוסף נאומיו ודרשותיו ועוד.

בשנת תרצ"ח עלה לארץ ישראל והתישב בתל־אביב. הקים ביהכנ"ס משלו, עסק בחקר היהדות והציונות, ייסד הוצאת ספרים בשם "איתן" וכאן הוציא בשנת תשי"א את המונוגרפיה הגדולה שלו על רבי מרדכי בנעט מניקולסבורג בשם "פאר מרדכי". כן חיבר את ספרו "משה ויהושע" שבו עמד על היחסים שביניהם. לפי מקורות

חז"ל באגדה ובהלכה. כאן בדק המחבר ומצא את הסיבות ואת הטעמים שהניעו את חז"ל לדרוש בתקופה ידועה בגנותם של משה ויהושע ולטפול עליהם "עוונות" שונים. ובראיות חותכות הוכיח הרב פרבר, כי שעתם של בעלי הגנאי, לא ארכה יותר משלושה דורות וחכמי הדורות שלאחריהם התנגדו להם והחזירו עטרה ליושנה.

בקיאות וידע השקיע הרב פרבר בספרו "פאר מרדכי" על הגאון רבי מרדכי בנעט מניקלסבורג, בעל "באור מרדכי" על "המרדכי" "מגן אבות", על ל"ט אבות מלאכות המשנה, "הר המור" — שאלות ותשובות, "פרשת מרדכי" — שאלות ותשובות, "דברי מרדכי" — דרושים וביאורים על הט"ו וש"ע יורה דעה.

בעשרים ושנים פרקי הספר, מסופר על ילדותו של ר' מרדכי, ועל מקור השם "בנעט" — שנשתבש לדעת מחברנו מהשם "בן יום טוב". ועל שלשלת היוחסין של הרב ועל בניו ובנותיו ונכדיו ועל ספרי הגאון, ועל שיטת לימודו של הרב. כן מובאות כאן ההסכמות שנתן לחמשים ושמונה ספרים והתרות ההוראות שנתן לגורמים ידועים. בפרק מיוחד מסופר על מלחמתו של בנעט באנשי הרפורמה ומתקני הדת, כנגד הרפורמטור הקיצוני ר' אהרן חורין בעל מחבר "קנאת האמת", ונגד שאול לעווין מברלין שזייף וכתב ספר בשם "בשמים באש" וייחס אותו להרא"ש ולשאר גדולי ישראל, ובו פסקי דין מזוייפים ברוח המתקנים והרפורמה הקיצוניים.

בפרק מיוחד מסופר על היחסים הטובים ששררו בין ר' מרדכי בנעט לבין בית הקיסר בווינה, וביחוד נהנה מיחס מיוחד, אצל הקיסר פראנץ בשל מעשה שהיה. קיסר פראנץ רצה לשאת לאשה קרובה אחת והכנסיה אסרה עליו את הנשואין משום קירבת משפחה. והנה הוכיח הרב בנעט בתזכיר לאפיפיור כי נשואין כאלה מותרים לפי דת ישראל ואינם אסורים על כן גם לפי חוק הנצרות. האפיפיור שוכנע והתיר את הנשואין והקיסר העלה את הרב לדרגת אציל והטיב עמו וביטל גזרות קשות על יהודים לפי בקשתו.

המונוגרפיה כתובה בעברית יפה. ומרוכז בה הרבה חומר, הן לתולדות הרב ובני משפחתו והן לתולדות הקהלות ששימש בהן כרב ומרא דאתרא וכן לתולדות הקהלות והרבנים שעמם בא במגע.

שנים רבות כתב ספר על המקובל ר' נתן נטע שפירא בעל "מגלה עמוקות" ולא גמרו.

נפטר בת"א כ"ג בסיון תשט"ו (13.6.1955).

ת.נ.צ.ב.ה.

ח. בן־יוסף

ראשי ישיבות ומלמדים

עירנו אושפיצין היתה עיר צמאה לתורה ודעת. רוב תושביה קבעו עתים לתורה וחלק מהם היו תלמידי־חכמים ואנשי מעשה. רבניה הידועים לתפארת היו מגדולי התורה וההוראה בארץ, וכן גם ראשי הישיבות ומלמדי תינוקות של בית רבן.

כמאמרם ז"ל: "אל תגעו במשיחי — אלו תינוקות של בית רבן", כך דאגו הרבנים וראשי הקהל להעמיד מלמדים תלמידי חכמים ויראי שמים ובעלי כשרון פדגוגי, ואם לא מצאו מועמדים מתאימים מבני המקום, טרחו והביאו מחוץ לעיר אברכים לומדים ובעלי השפעה אשר השקיעו את כוחם ומירצם לחנך את בני אושפיצין לתורה בינה ודעת, ואכן הצליחו לגדל דורות לתפארת ולתהילה.

האדמו"ר רבי אלעזר, מתוך דביקותו העקשנית למנהגי ולמסורת האבות וקנאותו הבלתי פשרנית, הביא מלמדי דרדקי וגפ"ת עבור בניו ונכדיו מעיר מולדתו קמינקה והם, המלמדים נקלטו והשתרזו במהרה בנופה הרב גווני של הקהילה היהודית והשתבצו בפעולותיה העניפות למען האדרת קרן התורה ולומדיה.

ראוי להזכיר את ר' יעקלה קמינקר שנענה לקריאתו של האדמו"ר ר' אלעזרל ובא ללמד את בניו. אח"כ השתקע במקום והביא את משפחתו שהסתעפה אח"כ למשפחות צברלינג וטדניר. הם ובניהם ובני בניהם תרמו רבות לעיצוב פני המקום, והפכו לתושבי העיר ואזרחיה לכל דבר. כן היה הדבר גם עם ר' מרדכי ברוך דונגר, המגיד המפורסם שהובא תחלה ע"י האדמו"ר כמלמד לבניו גפ"ת, ונשאר במקום כתושב קבוע הוא ובני ביתו, ואף הגיע למעמד של אחד מנכבדי הקהילה.

בין המלמדים היו כאלו שנקראו בשם פשוט: מלמדים, והיו שזכו בשם לתפארת: ראשי ישיבה. האמת היא, שאלו ואלו לימדו את בני הנוער דברי אלקים חיים; גם אלו וגם אלו היו גדולי תורה, למדנים מובהקים ומורי הוראה שתורתם אומנתם ומלאכתם בכך, אלא כפי שאמרו חכמינו: "הכל תלוי במזל, אפילו ספר תורה שבהיכל", כך נתמזל מזלם אשר זכו להקרא בשם הנכבד: ראשי ישיבה, ואלו האחרים נשארו בשם: מלמדים. אבל כל אחד ואחד נשא בכבוד ובגאון את תוארו והתגאה בו כי מלאכתו — מלאכה קדושה היא. הצד השוה שכולם הרביצו תורה ברבים והקימו דורות של תלמידי חכמים, יודעי תורה וקובעי עתים לתורה.

קצרה היריעה להביא פרטים ביוגרפיים מלאים על כל אחד ממלמדי העירה, ואין אנו מתימרים להעריך את אישיותם ופעלם כי רב הוא. נרשום רק את שמותיהם של מורינו ורבותינו החביבים והיקרים שטרחו ופעלו בכל לבבם ונפשם לגדל ולחנך את בני אושפיצין על ברכי התורה והיראה, ואלו הם שמותיהם:

רבי שמעון מברדייב, המלמד של האדמו"ר הקדוש ר' בנציון מבובוב הי"ד

רבי וואלף מגיד, אף הוא המלמד של האדמו״ר הקדוש ר׳ בנציון מבובוב הי״ד

רבי יעקב אריה צברלינג (ר׳ יעקלה קאמינקר)

רבי מרדכי ברוך דונגר	רבי וואלף סמואל
רבי מרדכי קרקובר	רבי שמואל זאטערער
רבי נחמיה טיברגר	רבי אלי עליאס מסאנוק
רבי בנימין סופר	רבי יצחק שרויטה
רבי שמשון הירש	רבי אפרים שווארץ
רבי אביגדור ברונר	רבי משה שמחה טייטלבוים
רבי ברל׳ה ווינטהולץ	רבי משה ליב קרמניצר
רבי אליעזר זלוטורוב	רבי דוד בענט
רבי שלום רוט	רבי דוד רייפר
רבי יהושע רוט	רבי יחזקאל קינדרמן
רבי חיים שערער	רבי שמעון הרש וואולקן
רבי שלמה׳לה ווישניצר	רבי מרדכי ליב קאמינקר
רבי יצחק פורת	רבי שמחה קליגר
רבי אהרן קורנגולד	רבי דוד קרמניצר
רבי אברהם יהושע ווילכפורט	רבי אברהמ׳לי רוזנטל
רבי יעקב אונגר	רבי אברהם עוזר אלטר
רבי אהרן יודל לוי	הרב ר׳ אשר זליג לאנדא
רבי דוד לוי	רבי שלמה פוזנר

הלודז׳אי (דער לודזשער מלמד)

ראוי לציין שאחרי פטירתו של המלמד ר׳ אביגדור ברונר, ניהלה אשתו מרת קריינדל ברונר ״חדר״ לבנות, בו למדו רוב בנות אושפיצין מתחילת ״אלף בית״ עד קריאה וכתיבה ביידיש ולהתפלל עם פירוש המילות.

יהודה קינדערמאן

חסידות אין אושפיצין

חסידים דערציילן נאך א מעשה, אז די דריי צדיקי הדור "די שלשה עדרי צאן" דער רבי ר' אלימלך פון ליזענסק, זיין ברודער ר' זושע פון האניפאלע און ר' שלמהלע קשאנאווער, האבן זיך געטראפן אין אשפיצין בשעתן גיין אפריכטן גלות. א גאנצן טאג האבן זיי פארבראכט אין שטאט, און פאראנאכט האבן זיי געוואלט גיין ווייטער ווי דער שטייגער איז פון גלות גייער, אז דארט ווו געטאגט — נישט קענעכטיקט. האט זיך אנגערופן דער רבי ר' אלימלך, אז ער וויל בלייבן נעכטיקן אין אשפיצין. ער האט זיך געטובלט אין דער קליינער מקוה און איז געבליבן נעכטיקן און דער שטאט און עד היום הזה רופט מען די קליינע מקוה אויפן נאמען פון רבין ר' אלימלך. אשפיצין איז שפעטער געווארן א שפרודלדיקער צענטער פון חסידות.

אין אשפיצין אליין זענען געזעסן חסידישע אדמו"רים מיט א וועלט נאמען ווי: דער ר' בעריש, א תלמיד פון חוזה פון לובלין און פון ר' שלמהלע בוכנער פון קשאנאוו; דער ראש בית דין ר' משה יעקב שארף, א תלמיד מובהק פון סבא קדישא פון ראדאשיץ און דער מחבר פון ספר "דרכי יושר". אין זיין אוהל אויפן בית־הקברות איז תמיד געפאקט געווען פון מענטשן וואס זענען געקומען מתפלל זיין אין א עת צרה. אין אשפיצין האבן א לענגערע צייט געלעבט און געווירקט דער באבאווער רבי ר' שלמהלע האלבערשטאם. און ר' אלעזר ראזענפעלד וואס איז געווען אן איידעם פון "דברי חיים" פון צאנז און דער דיין אין שטאט.

כאטש אשפיצין איז געווען א "כרכא דכולי בה", חסידים און מתנגדים, גבירים און אביונים, סוחרים און בעלי מלאכה, ציונים און אנטי ציונים, סטודענטן און ישיבה בחורים, און אלע האבן געהאט אין ציל: צו זיין שטאלצע און ערלעכע יידן — דאך איז דאס חסידישע לעבן אין שטאט געשטאנען אויף א ספעציעל הויכער שטופע. חסידישע שטיבלעך זענען פול געווען מיט לומדים און מתפללים, און רוב פון דער שטאט יוגנט האט געהערט צו דער חסידישער מחנה. אמת, אז עס זענען אפט פארגעקומען פארשידענע צאנקעריייען און מחלוקת צווישן ראדאמסקער באבעווער אדער בעלזער חסידים, אבער אויך דאס איז געווען פיל מיט יידיש חסידישן חן און אלץ איז געווען לשם שמים.

איך קען קיינמאל נישט פארגעסן דאס קאפיטל פון די "חוטפים", ווי אזוי בחורים פון ראדאמסקער שטיבל האבן אריינגעכאפט בחורים פון באבעווער שטיבל און פארקערט, און יעדערער האט געוואלט איבערצייגן דעם אנדערן, אז זיין רבי איז גרעסער און הייליקער. את חטאי אני מזכיר. איך בין אליין געווען צווישן די "חוטפים". כ'געדענק ווי איין מאל זומער צייט האב איך מיט א גרופע בחורים פון דער ישיבה "כתר תורה" אריינגעכאפט עטלעכע גוטע בחורים פון דער באבעווער ישיבה, און טייל האבן שפעטער אפילו נישט געוואלט צוריקגיין.

פון אלע בתי מדרשים און ישיבות האט דער קול תורה נישט אויפגעהרט טאג און נאכט. אין דער ישיבה "כתר תורה" ווו איך האב געלערנט, איז יעדן סוף ווינטער פארגעקומען א בחינה מיט דער באטיילונג פון גאון הדור, דעם ראדאמסקער רבינס איידעם ר' משהלע. שוין מאנאטן פריער האבן זיך די תלמידים געפילפולט טאג און נאכט, דורכגעשמועסט אלע מפרשים מיט אלע פלוגתא'ס פון רש"י און תוספות כדי נישט צו פארשעמט בלייבן אין די אויגן פון גאון און צדיק ר' משהלע.

אין טאג ווען ר' משהלע איז אנגעקומען קיין אשפיצין, איז געווען יום טוב אין שטעטל. ער איז דאך געווען פון די גרעסטע תלמידי חכמים פון דור. מען האט געוואגט א ווערטל, אז די וועלט שטייט אויף דריי משהלעך: ר' משהלע באיאנער, ר' משהלע ראזוואדאווער און ר' משהלע ראדאמסקער. די גרעסטע פני פון שטאט איז ארויסגעגאנגען אים מקבל פנים זיין. אין זעלבן טאג אין אוונט האט מען געגרייט א טיש מיט פירות און מזונות. אלע יונגעלייט און בחורים האבן זיך ארומגעשטעלט און אויפגעכאפט מיט התפעלות יעדע תבועה, און געשלונגען יעדן דבר תורה ווען ער האט מחדש געווען. ביים טיש זענען געזעסן שטאטישע לומדים און ראשי ישיבות. מיין טאטע ר' יחזקאל שרגא קינדערמאן הי"ד איז געווען דער ראש ישיבה אין "כתר תורה". ער מיט נאך תלמידי חכמים, נישט דוקא ראדאמסקער חסידים — האבן זיך מפלפל געווען אין לערנען ביז פארטאג, און מיר, יונגע בחורים, האבן זיך מיט עקשנות געקלאמערט ביים טיש און נישט געוואלט אהיים גיין שלאפן.

דאס ראדאמסקער חסידות איז פארעכנט געווען פאר אן אריסטאקראטיש חסידות אין ווען עס האט הארמאניזירט תורה מיט חסידות, אצילות און צניעות, אבער דער הויפט דגש איז געליגן אויף תורה. יעדער יונגער בחור האט געשטרעבט מיטן גאנצן הארץ אנצוקומען אין "קיבוץ גבוה" ווען איז אנגעפירט געווארן פון ר' משהלען.

כ'געדענק, ווען דער טאטע פלעגט אהיימגיין נאכן זאגן דעם שיעור אין ישיבה, האבן אים תמיד באגלייט א חברה בחורים ווען האבן געוועדט מיט אים אין לערנען. איינער האט געבעטן מער הסברה אין א שווערער רש"י, אן אנדערער האט נישט פארשטאנען דעם תירוץ פון תוספות, און דער טאטע האט מיט סבלנות געענטפערט יעדן איינעם כדי דער בחור זאל קענען אהיימגיין מיט א קלארע ידיעה און א רייגעם געדאנק. יא! עס איז געווען א וועלט ווען איז שוין מער נישטא. ווו נעמט מען היינט אזלכע טייערע יידן, תלמידי חכמים, ווען זאלן גרייט זיין דאס גאנצע לעבן אוועק צו געבן כדי מרביץ תורה זיין ברבים.

אין אשפיצין פלעגן חסידים אפט פארן צו רביים, און ביי א צוזאמענטרעף האט איינער דעם אנדערן דערציילט פון רבינס התנהגות, זיין התלהבותדיקן דאוונען, זיינע טישן פירן, זיין אהבת ישראל און זיינע מופתים. נאך א נסיעה צום רבין האט א חסיד דערציילט און דערציילט און נישט געקענט זאט ווערן.

איך געדענק נאך ווען דער טאטע האט דערציילט פון א טראגישן פאל ביים ראדאמסקער רבינס טיש אין סאסנאווצע. דאמאלסט איז זיין אייניקל, ר' משהלעס קינד ווען איז געבוירן געווארן צען יאר נאך דער חתונה — פלוצלונג איינגעפאלן אין א שווערער קרענק. דער רבי האט דאן געפירט טיש ביי א מלוה מלכא. אינמיטן דער

סעודה האט דער רבי א זאג געגעבן: "וואס הערט זיך עפעס נייעס? מען דארף צופארן קיין ראדאמסק צום ציון". א שליח איז טאקע באלד געפארן קיין ראדאמסק און ווען ער איז אנגעקומען אויפן בית־הקברות, האט דער ציון פון "תפארת שלמה" געברענט. נאך אין דער זעלביקער נאכט איז דאס אייניקל נפטר געווארן. דער רבי האט שפעטער זיך אויסגעדריקט, אז דאס קינד האט די הייליקע נשמה פון אהרן הכהן...

בדרך כלל איז חסידות געווען אין אשפיצין א נאטירלעכע זאך ווי לופט צום אטמען. וועו א רבי איז געקומען אין שטעטל, איז דאס גאנצע שטעטל געווארן איין חסיד, און אלע זענען געגאנגען אפגעבן כבוד דעם רבין. וועו דער באבעווער רבי ר' בנציון האלבערשטאם הי"ד איז געקומען באזוכן אשפיצין, האט מען ביינאכט אין אלע פענסטער געצונדען ליכט און אלע, מנער ועד זקן, זענען ארויסגעגאנגען אים מקבל פנים זיין.

געווען אין אשפיצין חסידים אנשי מעשה וואס זענען אומשטאנד געווען מכריע צו זיין די וועלט לכף זכות. געווג צו דערמאנען דאס דבקות און התלהבות פון אזא ייד ווי ר' אברהמטשע גראס הי"ד. ער איז געווען אנגעזאפט מיט תורה און חסידות און א עניו ווי א קליין קינד, ממש עפר ואפר; אזא ר' ברוך מאיר בעננעט הי"ד, דעם זוטערער רב"ס איידעם. אויף אים האט מען געקענט זאגן: תורה וגדולה במקום אחד. זיין הויז איז געווען א בית ועד לחכמים און פיל מענטשן האבן גענאסן פון זיין ברייטהארציקייט. ער איז געווען דער בעל מוסף אין ימים נוראים פון ראדאמסקער שטיבל.

אגב, אז מ'רעד שוין פון א בעל מוסף, איז כדאי צו דערמאנען א דבר הלצה פון לעצטן בעל מוסף אין ראדאמסקער שטיבל ר' אייזיק קאשיצקי. ער איז דאך געווען א גרויסער נגיד און אסאך מענטשן האבן געהאלטן ביי אים געלט פקדונות. בשעת ער האט אנגעהויבן זאגן "הנני העני", איז דער עולם דערציטערט געווארן פון פחד טאמער האלט ער ביים אנזעצן. אבער אז ער האט ענדלעך ארויסגעזאגט דעם "ממעש", האט מען שוין לייכטער אפגעאטעמט.

אונזער משפחה אליין האט רעפרעזענטירט אלע סארטן חסידות, סיי בעלז, סיי באבאוו און סיי ראדאמסק. דער פעטער ר' שלמה ראזען, הייבט א שוחט אין לאנדאן — איז געווען תמיד א באבעווער חסיד און פארט נאך הייבט צום רבין שליט"א קיין אמעריקע יעדן הושענא רבה ביז נאך שבת בראשית. דער זיידע ר' משה אהרינגער איז געווען א בעלזער חסיד. דער פעטער אברהמטשע, דער פעטער ר' פייוויש רובין זענען אויך געווען בעלזער חסידים און מיין טאטע מיט זייגע זין זענען אלע געפארן קיין ראדאמסק.

מיין זיידע האט שוין געהאט א חזקה צו שיקן פון בויטן קיין בעלז אויף יעדן ראש השנה א, אנאנאס פארן רבין אויף שהחיינו. אליין פלעגט ער פארן צום רבין יעדן יאר אויף חנוכה. ער האט געהאט א מנהג ארויסצופארן פון שטוב א זונטיק פאר חנוכה און בלייבן דארט ביז איבער חנוכה. דעם מוצאי שבת פארן פארן קיין בעלז איז זיין שטוב פול געווען מיט בעלזער חסידים וואס האבן מיטגענעבן קוויטלעך צום רבין. ער האט די קוויטלעך פארפאקט אין עטלעכע וואליזעס, און דאס איז געווען זיין הויפט באגאזש אויפן וועג.

ביי מיין זיידן איז געווען א מנהג, אז די גאנצע משפחה פלעגט זיך ביי אים אין שטוב פארזאמלען אלע מוצאי שבת. מען האט דארטן גערעדט פון אלץ אין דער וועלט: פון לערנען, פון דאוענען, סתם וועלט נייעס, אבער מען האט קיינמאל נישט דערמאנט פון חסידות. דאס איז געווען א נישט געשריבענער דזשענטעלמענישער אפמאך.

היינט נאך דרייסיק יאר פון חורבן, איז שווער זיך צו קאנצענטרירן און שרייבן מער איינצלהייטן. אבער אין כלל געזומען, איז אשפצין געווען א שטעטל אנגעזאפט מיט קערנדיקער חסידות און עס האט געשפרודעלט מיט יידישקייט. תמיד האט דארט געהערשט א אלול שטימונג פון אהבת התורה און יראת שמים. עס טוט וויי אין הארץ, אז די דאזיקע אידיליע איז פארשניטן געווארן לעולם ועד.

זאלן מיינע ווערטער זיין א מצבה פאר די קדושים וטהורים וואס זענען אומגעקומען דורך די טמא'דיקע רוצחים — על קידוש השם.

חיים נעבנצאל

מלמדים אין שטעטל און אנדערע זכרונות

מיין ערשטער דרדקי מלמד וואס האט מיט מיר געלערנט אלף־בית, איז געווען ר׳ אליעזר זלאטארוב, א הויכער ייד מיט א פאטריארכאלישן אויסזען, א לאנגע שווארצע בארד דורכגעפלאכטן מיט ווייסע זילבער האר און גוטמוטיקע קלוגע אויגן. מען האט אים געוופן אין שטאט ״לייזר פאניע״ — ווייל ער האט געשטאמט פון קאנגרעס פוילן. ער האט געהאט זיין חדר טיף אין אברהם פעניגערס הויז.

ווייל איך פלעג יעדן טאג גיין אין חדר, האט זיך מיר אייגעקריצט אין זכרון די משפחות און איבטרעסאנטע טיפן וואס האבן געווינט אין זעלבן הויף. עס דערמאנט זיך מיר ר׳ הערש, ר׳ אלעזרס זון מיט זיינע שיינע קינדערלעך מיט די בלאנד געקרייזלטע פיאותלעך; דער שענקער ר׳ יעקב קליינהענדלער, די קאנפעקציאנערן משפחה פישער, הארנונג, פליישער, און דער אלעמען באקאנטער יאשע וואס האט געקאנט די גאנצע שטאט מיט אלע קינדער פאר די נעמען, און געווסט יעדנס יחוס ביזן טאטנס טאטע.

דארט איז אויך געזעסן ר׳ אברהם רייפער, א צדיק תמים וואס האט געצויגן זיין פרנסה פון א שפייז קרעמל. מענטשן האבן געזאגט, אז אין יעדן קילא מעל וואס ער פארקויפט, איז אנגעזאפט מיט א פאר קאפיטלעך תהלים, עטלעכע פרקים פון ״שבט מוסר״, ״קו הישר״ און אנדערע מוסר ספרים. א שאד וואס איך געדענק נישט דעם נאמען פון לערער וואס האט צוגעגרייט קינדער אין שולע. ער האט געהאט א רויט געשניצט בערדל און האט געדאוונט אין בית המדרש פון דער חברה ״מנחם אבלים״.

אגב, אז מען רעדט שוין פון דאוונען, איז כדאי צו באמערקן, אז פון אלע איינווינער ביי פעניגערן אין הויז, האט יעדער אייגער געדאוונט אין אן אנדער בית המדרש. ר׳ אברהם רייפער האט געדאוונט ביי ר׳ אלעזרן, דער מלמד ר׳ אלעזר זלאטארוב — אין שניידערשן בית המדרש צוזאמען מיט לייזער שניידער, פסח האלענדער, משה וואלף און לייבעלע שטעגער; מיין פאטער און פליישער האבן געדאוונט אין דער חברה ״קובע עתים״ ביים קענטער דיין ר׳ אליעזר לאנדוי, ר׳ יעקב קליינהענדלער האט געדאוונט אין באבאוער שטיבל ביי אלחנן אייזנבערג, און פון דער פעניגער פאמיליע, האט דער פאטער אברהם געדאוונט אין בית המדרש, זיין זון לייבל אין באבעוער שטיבל און דער איידעם ראזענבערג איז געווען א בעל הבית אין דער גרויסער שול, דארט האט מען געדאוונט נוסח אשכנז און דער גבאי ר׳ אברהם יאכצל איז געגאנגען אנגעטאן א צילינדער.

אלס קינד געדענק איך ווי מען פלעגט מיך שיקן קויפן א צעטל צום שוחט אדער גיין צונויפענעמען דעם חמץ צום פארברענען. איך געדענק דאס שול רופן פון שמש. און מיין חומש סעודה מיט מיין ערשטער דרשה און די צוקערלעך וואס מען האט מיך

באווארפן ביים דרדקי מלמד. עס שטייט מיר פאר די אויגן דאס בילד ווי איך פלעג גיין יעדן שבת זיך פארהערן צום שכן אדער צום פעטער. אז כ׳האב גוט געקענט די תורה, האב איך געקריגן שבת אויפסט, און אז כ׳האב נישט געקענט, האב איך אריינגעכאפט גוטע שלעק און א צי ביים אויער.

די דערציאונג אין שטוב איז געווען ליב צו האבן יעדן מענטש און אלץ וואס איז יידיש. אומעטום האט מען באגעגנט יידן וואס טוען מצוות און מעשים טובים. יעדן טאג בין איך מיטגעגאנגען מיטן טאטן דאוונען מיט מנין אין חברה משניות ביים באליבטן דיין ר׳ חיים יהודה האלבערשטאם. אנטקעגן דער חברה משניות איז געווען דאס קשאנאווער שטיבל ווו עס האבן געדאוונט די פארצווייגטע משפחה פון חיים יעקב וואלקאן, נתן בארנפריינד, שלמה קוואדראט, וועלוול וואקסקערטס און הערשל שיינאוויטש.

אין דער דאזיקער חברה משניות פלעגט ר׳ מאטיע ברוך לערנען אלע טאג, צווישן מנחה ומעריב, א פרק משניות מיט א עולם פון הונדערטער יידן. ער האט אין מיינע אויגן אויסגעזען ווי אברהם אבינו: א הויכער שיינער ייד מיט א לאנגער ווייסער בארד און ברייטע צעפלאשענע פיאות. ער האט געהאט א טיפע אנגענעמע באס שטימע.

איך געדענק נאך מלמדים: אפרים שווארץ, איטשע שרויט, חיים שערער. ר׳ משה שמחה טייטלבוים האט געלערנט מיט בר מצוה יונגלעך און האט זיי דערציילט מעשיות מיט גוזמות. ר׳ יעקב אונגער האט געלערנט מיט עלטערע תלמידים, און אויף זיינע תלמידים פלעגט מען זאגן, אז זיי האבן גרויסע אויערן, ווייל דער רבי פלעגט זיי אויסציען. אין פאליש פון דער גרויסער שול פלעגט לערנען ר׳ אברהם יהושע ווילפורט. עס איז געווען נאך א מלמד ר׳ שמואל זוטערער. ער האט געשטאמט פון דערנעבנדיקן שטעטל זאטער. אים האבן אמאל תלמידים צוגעקלעפט די בארד צום טיש מיט טריוואקס ווען ער האט געדרימלט. און אחרון, אחרון חביב דער גמרא מלמד ר׳ שלמה פאזנער, א שארפער ראדאמסקער חסיד וואס האט נאר אנגענומען אויסגעצייכנטע תלמידים. ער פלעגט זיי יעדן פרייטיק פארהערן. טאמער האט א יונגל נישט געקענט די גמרא, האט ער געשיקט רופן דעם טאטן, און אים פראסט און פשוט דערקלערט, אז ער וויל נישט נעמען קיין געלט בחינם.

א חוץ פון מלמדים, האבן בחורים געלערנט אין די בעלזער, באבוער און ראדאמסקער שטיבלער. דערנאך האבן זיך געגרינדעט די ישיבות ״כתר תורה״ פון ראדאמסק, און ״תורת חיים״ פון באבוי, און ר׳ דוד רייפער איז געווען דער ראש הישיבה פון ״תורת חיים״.

יא, אנגענעמע זכרונות, מען קען זיי קיינמאל נישט פארגעסן.

מפלגות ותנועות נוער
פארטייען און יוגענד ארגאניזאציעס

התנועה הציונית

מפי יעקב בטר ושמואל בוכנר

האגודה הציונית הראשונה "בני־ציון" נוסדה בשנת 1901. היו"ר היה ראש הקהילה — ברנרד פילצר. הגזבר — השען נתן שרף, המזכיר — רושם הלידות ליברמן וחבר הועד — הספעדיטור האבר. הפעולה היתה בלתי סדירה ובהפסקות ארוכות, נפסקה והתחדשה לסרוגין. רק בשנת 1911 התחילה פעולה ציונית רצופה וסדירה בהנהגתו של ד"ר משה גולדברג, ונפתח מועדון בבית יוחנן טוביאס, תחת השם: "יידישער לעזע פעראיין", וייסדו את הספריה היחידה בעירה.

חבריה הפעילים היו: ד"ר גולדברג, ד"ר פילצר, יוסף קושיצקי, האחים יהודה וחיים אינהורן, דוד גולדשטיין.

חברים היו: יוחנן טוביאס, שלמה גרובר, יוסף פרטיג, יעקב קליגמן, מלך הורוביץ, חיים לנדוי, ועוד בודדים מעטים. חוץ מהפעילים, כל שאר הציונים השתדלו להסתיר את ציונותם שלא יזיק לשמם הטוב, כי ציוני ומשומד היו זהים בעיני יהודי העיירה החרדית והקנאית.

בשנת 1913 בא מקראקא ד"ר פיפר ויסד את "מחזיקי למוד" אשר נהלו מלחמה בציונים עד חרמה. אבל גם הם נחשבו למתקדמים מדי בעיני רוב אדוקי העיר ופסלו גם אותם. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נפסקה כל פעולה ציונית ונסגר המועדון. בשנת 1916 חודשה הפעולה הציונית תחת המסווה של פעולה תרבותית של "היידישער לעזע פעראיין". כי כל פעולה מדינית בזמן המלחמה היתה אסורה. נפתח מועדון בבית הננברג, נפתחה הספריה ונרכשו ספרים חדשים.

המייסדים היו: יעקב בטר, חיים הורנונג, יוסף קושיצקי, ברוך הננברג, שמואל שלמון, שמואל בוכנר, מוטל שטינפלד, דוד הלפמן, ארוש הניס, ישראל רייכער והמורה לדת בבית הספר העממי שלמה דודלעס אשר נאם באסיפה הציונית הראשונה באושפיצין בהוודע הצהרת בלפור.

בבית שטגר נפתח מועדון בשביל בנות לחוד תחת הנהגתן של לאה הורנונג וצילה שנברג, נהלו תעמולה עזה בין הנוער, ופעולה תרבותית עניפה. נעזרו ע"י ד"ר ברקוביץ — מי שהיה מזכירו העברי של ד"ר הרצל — שהיה מורה לדת בבית ספר הריאלי בבילין, והיה בא להרצות לאושפיצין לעיתים קרובות. וגם ע"י קבוצת חברים מאושפיצין שלמדו בבילין והיו שם חברים באגודת "החשמונאים". חברים בעלי השכלה רחבה ומעמיקה, ובעלי אופקים רחבים: זימעק פריישר, הנס טראמר, קרל ניגר (שחור), מונדק וינהבר. בראש הפעולה עמדו החברים ד"ר א. רוזנברג ושמואל שלמון.

רבים מבין הנוער הצטרפו לתנועה וגם בין המבוגרים התחיל להקלט הרעיון הציוני. את הפעולה למען הקק"ל נהלו יעקב בטר ודודליס.

עם גמר המלחמה כשפרצו פרעות ביהודים בכל הסביבה, נוסדה הגנה עצמית בעזרת החיילים המשוחררים, בראשה עמדו ד"ר פשבורסקי, ד"ר פילצר, אברהם שרף וסגן בלט מקראקא.

תחנת עזרה ראשונה נוסדה בהנהלת מלכה גולדשטיין, מינדל גרובר והאחיות שינוביץ. עם הדיפת הפורעים והצלת העיירה עלתה השפעת הציונים לשיא ובבחירות לסיים הראשון הציונים קבלו כ־80% מקולות היהודים.

ב־1919 נוסד "החלוץ" אשר הכשיר עשרות חברים שעלו ארצה והיו בין ראשוני העליה השלישית והרביעית.

בשנת 1917 נוסדה תנועת נוער "השומר" ע"י מלכה גולדשטיין, מינדל גרובר, אלפי חיות, דב וינהבר ויוסף בוכנר, ורבים מחניכיה עלו ארצה.

בשנת 1921 נוסדה אגודת ספורט "קדימה" ע"י משה גולדברג, יואכים ליברמן, ד"ר יוליוס פשבורסקי, ד"ר זינדהויז, הנס לב, פערדעק וולקן, דוד לעשנר, איזידור אנוך, ד"ר אמיל רייך ואשר ריבנר. ל"קדימה" היתה השפעה גדולה על הנוער בעירנו. הודות למרצו וכשרון הארגוני של יו"ר האגודה נארברט קלינגנברגר נוסדו סקציות ספורט שונות, ופתחו פעילות ספורט עניפה שהקיפה מאות בני נוער.

בשנת 1925 נוסדה המפלגה הציונית סוציאליסטית "התאחדות", ע"י החברים יוסף מנהיימר, דוד קופרמן, אשר ריבנר, משה הופמן, אשר במרוצת הזמן הפכה להפעילה והמנהיגה את התנועה הציונית בעירנו. נוסדה תנועת הנוער "גורדוניה" אשר חנכה את חבריה לחלוציות ולעליה ורבים מביניהם נמצאים בארץ. באותו זמן התיישב בעירנו המורה לעברית מנחם שאלברג, אשר חלקו היה רב בהנחלת הלשון העברית בעיר. באותו זמן נוסדה ע"י אחד מהפעילים הציוניים הנס לב, ארגון נוער כלל ציוני "עקיבא", אשר רבים מהם נמצאים בארץ.

התנועה הרביזוניסטית נוסדה ונוהלה ע"י ד"ר אירו דרוקס.

תנועת "מזרחי" נוסדה ע"י זלמן פרנקל, ברוך דוד ברנר, אברהם הירש בלומנפרוכט, מרדכי פארטגנג וסנדר הורנונג.

תנועת "פועלי ציון ימין" נוהלה ע"י שאול הופמן.

כל התנועות הציוניות היו מאוחדות ומאורגנות בוועד מקומי ונהלו במשותף את הפעולה הציונית כלפי חוץ, כגון: בחירות לסיים הפולני, לעיריה, לוועד הקהילה ולקונגרס הציוני, ואת פעולות הקק"ל, קרן היסוד, ו"עזרה" קרן לנזקקים. יו"ר הועד המקומי היה ד"ר משה גולדברג, של קרן היסוד גב' אדלר, של קק"ל ושל "עזרה" הגב' ליברמן.

תנועת נשים ציוניות "ויצו" נוסדה ונוהלה ע"י הגב' ליברמן, אדלר ולב.
כמו כן היתה תנועת "אגודת־ישראל".

שמואל בוכנר ונתן גולדפינגר

החלוץ

העליה מאושפיצין בין שתי מלחמות העולם היתה חלוצית בעיקרה. כמעט ולא היתה עליה של משפחות שלמות מתוך מצוקה חמרית. חלקם של חלוצי עירנו היה רב: בהתישבות, בקבוץ ובמושב, בבנין, בהגנה, בקואפרציה ובכל ענפי היצירה בארץ. הם היו בין כובשי עמק יזרעאל ועמק חפר וראשוני מתישביה ובין מיבשי ביצות הארץ וסוללי כבישיה.

החלוץ באושפיצין שנוסד בשנת 1918 היה ציוני כללי כמו כל התנועה הציונית באותו זמן בעירתנו שלא ידעה מפלגות, והיה מסונף למרכז בלבוב. ראשוני החברים היו: יעקב בטר, יחזקאל בורנפריינד, יעקב הולישיצר, בנימין בורנפריינד, שמואל בוכנר, יחזקאל וקסברג (הרצוג) ושלמה (זאלק) בטר. את ההכשרה קבלו אצל בעל אחוזה יהודי בסטבי, הולצר. היתה לו גם משריפה ללבנים וגם בזה עבדו. לשו את הטיט ברגליים, הדקו את הטיט בתוך תבניות ושמו בתנורי שריפה. פעם בחזרם מהשדה, כרגיל, בשורות מסודרות ובשירה, החרמש והקלשון על הכתפיים עבר במקרה משמר ז'נדרמריה. הם חשבו את החלוצים למהפכנים מסוכנים ואסרו אותם. בעיר קמה בהלה עם שמחה לאיד — כי ככה מגיע להם ל"פושעי" ישראל הללו. בהתערבותו של ד"ר גולדברג ז"ל שוחררו כולם כעבור שעות מועטות. עם גמר המלחמה בנובמבר 1918 החליטה הקבוצה לעלות מיד ארצה. היות ולא יכלו להשיג דרכונים עברו את הגבול הגרמני שהיה פרוץ ונסעו לברלין בכדי להשיג שמה לסי־פסי, בתור פליטים. רק יחזקאל וכסברג (הרצוג) שהיה לו פספורט אוסטרי, נסע דרך צ'כיה לוינה, ולשם הגיע גם אחרי הרפתקאות ומאסרים, קרל ניגר (נתנאל שחור). הם היו החלוצים הראשונים מעירנו שהגיעו ארצה בינואר 1920. מיד אחריהם הגיע ארצה בדרך לא דרך לבד בלי כל ארגון שלמה וכסברג. שלמה (זאלק) בטר אשר גם לו היה דרכון אוסטרי, אבל הורד מהרכבת ע"י המשטרה לפי דרישת אביו, הגיע ארצה במאי 1920. בשנת 1919 התארגנה קבוצת חלוצים שניה, חבריה היו: האחיות לאה ושושנה הורנונג, יוסף נחושתאי (קופרמן) אברהם חביב (ליבליך) ברוך הנגברג, נתן גולדפינגר ואוריש הניס ראש הקבוצה. את ההכשרה קבלו כמו הקבוצה הראשונה. היה גם מו"מ עם בתי ספר מקצועיים בקראקא שנוסדו ע"י ג'וינט בדבר רכישת מקצוע, אבל עם נפילת תל־חי הוחלט לעלות מיד ארצה. בגלל קשיים בהשגת דרכונים ומכשולים מצד המשרד־הארץ־ישראלי — אשר בכלל התנגד לעליית חלוצים — יצאו לדרך רק ביולי והגיעו ארצה באוגוסט 1920. הגיעו ארצה: לאה ושושנה הורנונג, אליעזר גליצמן, אברהם חביב, יוסף נחושתאי, נתן גולדפינגר ומרדכי בטר. אחרי חג הסוכות ובמשך החורף הגיעו ארצה יוסף שתיל, שמואל בוכנר, צילה שנברג, יעקב ויגר, מנחם טוברגר — אשר היה היחידי שהעלה כעבור זמן קצר את הוריו, אחיו ואחיותיו — מרדכי שרף, אלפי (שולמית) חיות, יצחק פרישר,

אליהו יעקובוביץ, לוקים (מיקול) הורנונג, לייזר שרף, מונק, פייבל בלומנפרוכט, מנדל קולנדר, סלקה גרובר, שרה גולדברג, שמואל שלמון, אוריש הניס.

בשנת 1924 התארגן החלוץ מחדש. בהחלוץ היו שלוש קבוצות. קבוצה א׳ ניהל שמואל בוכנר, אשר בגלל סבות משפחתיות שנה לפני כן חזר מהארץ, קבוצה ב׳ דוד קלינהנדלר (קופרמן), קבוצה ג׳ וולף בראץ. עברית למדו אצל המורה שאול ברג ולהכשרה נסעו לקבוץ ההכשרה ציכוקונציק ע״י קראקא, ולצינסטוניב ע״י צנסטוכוב והחלוץ באושפיצין שילם עבור כל חבר בהכשרה 40 זלוטי לחודש, אושרו לעליה קבוצה א׳: אהרון טרום — נהרג בהכשרה בוינה בדרכו ארצה, יעקב בראון, שרה יעקובוביץ (הרדונג) יעקב וינר — אשר בהיותו בארץ נפצע במחצבה בזמן העבודה ואבד עין וחזר הביתה להתרפאות — עם אשתו אסתר רינגר, גוסטה גרובר, דבורה זילברשטיין עם בעלה דב וינהבר, מלכה לבקוביץ עם בעלה שמואל בוכנר, מונדק וינהבר, והגיעו ארצה בפברואר 1925.

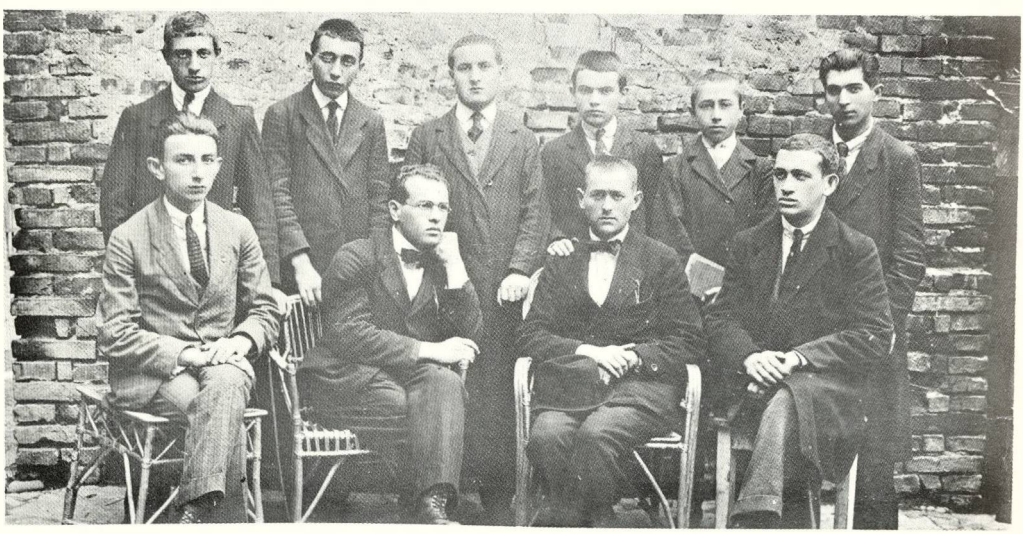
מקבוצה ב׳ עלו בשנת 1926 החברים: חייקה סולניק, וולף בראץ עם אשתו פרנקה יכצל, שושנה שיף, פסיה זיגמן, זלמן ברבר — ובשנות השלושים עלו מקבוצה ג׳ דוד קופרמן עם אשתו מניה, שיינדל בראון, מנדלבוים (שקדי), אלטר פרבר (צבעוני).

עלו עוד חלוצים רבים דרך המפלגות אשר שמותיהם לא זכורים לי.

יסלחו לי כל החלוצים שלא הזכרתי שמותיהם, אם מתוך שכחה ואם מתוך חוסר ידע.

The First Zionists in Oświęcim in 1918, 1919, 1920 ראשוני הציונים באושפיצין בשנים

המייסדים והיעד הראשון של צעירי מזרחי באושפיצין

The Organizers and the First Committee
of "Young Mizrachi" in Oświęcim

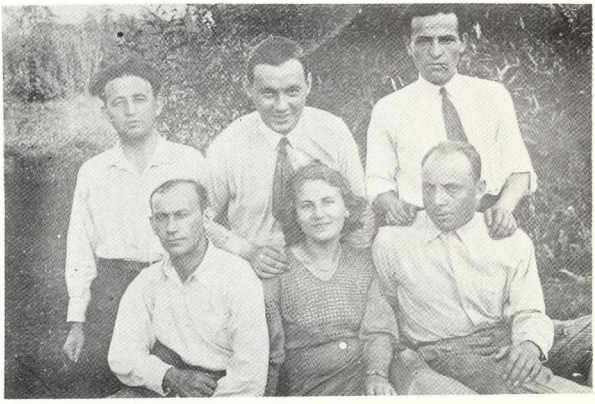
צעירי "מזרחי" בשנת 1920

"Young Mizrachi" in 1920

קבוצת "החלוץ" לפני עלותה ארצה

"Hachalutz" Group before going to Israel

מראשי ה"התאחדות" ←

Heads of "The Hitachdut"

חברי "התאחדות" בשנת 1930

Members of "The Hitachdut" in 1930

בנות "החלוץ" בשנת 1920

Girls of the "Hachalutz" Organisation in 1920

נוער "גורדוניה" בשנת 1930

"Gordonia"-Youth in 1930

חברי הועד של "קרן הישוב" באושפיציין

"Keren Hayishuv" Committee

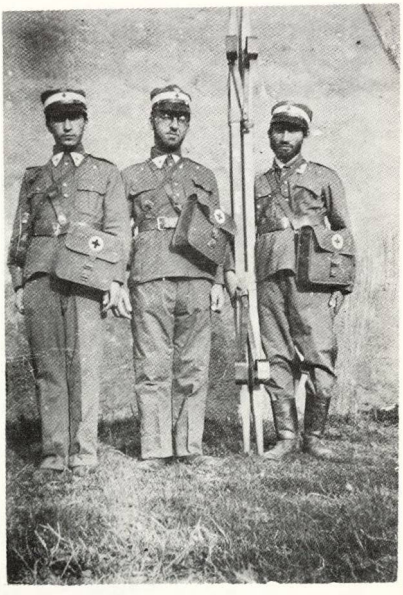
החוג הדראמאטי של "פיעלי־אגודת־ישראל"

The Dramatic Club of P. A. I.

קורס פון "רויטן־קרייץ", ארגאניזירט דורך "פועלי־אגודת־ישראל" (1938)

The Red Cross, organized by P. A. I.

מאביליזירטע אין "רויטן־קרייץ" — ספטמבר 1939

Mobilized to the Red Cross. September 1939

ידישע זאלדאטן אין יאר 1938

Jewish Soldiers in 1938

אליעזר שיף (במרכז) עם חבריו, לפני עלותו ארצה

E. Shiff (center) with Friends before going to Israel

Youth in Oświęcim

נוער באושפיצין

ה"אחת־עשרה", "Jedenastka", מחזור א' של הגימנסיה היהודית

"The Eleven" — "Jedenastka"
The First Class of the Jewish Gymnasium

חברות "בנות": מלכה גרוס, שבע שכטר, גולדה גרוס, אידל קליגר,
איטה טייכנר ואידל וואילקן

Members of "Benot": M. Gross, S. Shechter, G. Gross,
E. Kluger, E. Taichner, E. Wulkan

רחל שוהם

השומר הצעיר

באושפיצין נוסד הקן השומרי בשנת 1919. בעיירה ציבור יהודי ער ובחלקו מאורגן בהסתדרות ציונית. השומר הצעיר היה אירגון נוער ראשון בעיירה. האווירה לא היתה אוהדת, בפרט בתוך הציבור הדתי. אך הדבר לא הפריע להתפתחותו של הקן ולפריחתו. חברי התנועה באו כולם מקרב הנוער הלומד; הקן מנה כ־60 איש, שתי קבוצות נערות ואחת של נערים.

הקן השתלב במהירות בהתנועה השומרית הכללית וספג מאווירתה, תרמו לכך הקשר ההדוק עם עיר המחוז, קראקא ועם הסביבה, כמוכן הטיולים המשותפים והכנסים התנועתיים. רבים מחברי הקן השתתפו בכנסים שהתקיימו בטרנוב ובקראקא, האחרון בהשתתפות מאיר יערי כשליח מארץ ישראל.

חיי הקן היו ערים, הקבוצות מלוכדות, היחסים בין חברים ידידותיים. בראש הקן עמדה מלכה גולדשטיין־חגיתי, שיסדה את הקן והיתה נערצת ע"י חניכיה. בשעת ביקורו של מילק גולדשין (שמואל גולן) בקן במסגרת הפעולה למען קרן המושבה השומרית היתה ההתנדבות רבה וכללית. הבנות פרקו במקום את תכשיטיהן ונדבום לקרן.

אושפיצין, כעיירת גבול, היתה תחנת מעבר חשובה עבור חלוצים עולים, המחפשים דרך לעליה לא־ליגלית ולהעברת הגבול הקרוב. כאן היה מקום הריכוז ומכאן יצאו לדרכם. מובן הדבר, כי השומרים היו פעילים ביותר בעזרה לעולים ואכסנתם.

להלן הדברים שכותב י. חורני, שנקלע לעיירה בדרכו ארצה, על הקן השומרי (ספר העליה השלישית):

"...העיירה אושבנצים שימשה תחנת מעבר חשובה לאנשי העליה השלישית, ובמיוחד לקבוצתנו שלחבריה היו קשרי ידידות עם רבים מקן "השומר הצעיר" במקום. כמה מחברי הקן, וביניהם חיה שטיל־אופנר ז"ל (מקרבנות גיטו קראקא) וחברנו שלמה אחיעזר, עזרו לנו במימון נסיעת קבוצתנו...

התרכזנו במעון "השומר הצעיר" ובעזרת חברינו התחלנו לחפש דרך חדשה להעברת הגבול. רבות טפלו בנו הבנות והבנים של הקן, ומי שלא ראה את רוחצ'ה זיגמן (כעת בבית־אלפא) נושאת בסינרה פחם ומסיקה יום־יום את התנור במעוננו, או כאשר היא צועדת לקראתנו וצלחת מרק תפוחי־אדמה מעלה אד בידיה, לא ראה מעולם שירות של שומרת לחלוצים. ובת אופה היתה מביאה לנו יום־יום לחם טרי ולתמהונו גילתה לנו, כי היא משתייכת ל"בונד", אולם מי יבין לרחשי ליבה של בת ישראל...".

עם עלית המדריכים וסגירת העליה לאחר כך השתררה גם בקן זה אווירה של תיסכול. הבוגרים שנמנע מהם לעלות ארצה התפזרו בחיפוש אחר עבודה ולימודים.

תנועת המזרחי

שבועון "המזרחי", ורשה

גל. 18—19 — ח' תשרי תרפ"ד (18.9.1923).

אשוויינטשים: בעירנו נוסדה אגודת "צעירי מזרחי" המונה כבר מספר חברים־צעירים הגון. נבחר ועד זמני המשתדל להכשיר אצלנו את הקרקע לעבודה צעירי־מזרחית נרחבת.

גל. 21 (221) — א מרחשון תרפ"ד (11.10.23).

אשוויינטשים: אגודתנו, שנוסדה זה לא כבר בעירנו, הולכת ומצליחה בדרכה יותר ויותר. היא כבר הספיקה לעשות הרבה בדבר ארגון פעולותיה.

בימים האחרונים בקר בעירנו לשם סידור עבודתנו הח' מר יעקב בנט מקראקא, חבר המועצה הראשית של הסתדרות "צעירי מזרחי" בפולין. היתה לנו התיעצות מיוחדת עמו ובה הרצה לפנינו על מטרת המזרחי וצעי"מ ונתן לנו הוראות מפורטות ומתאימות בדבר אופן העבודה והנהלתה, וכיצד לארגן את הועדות השונות ליד אגודתנו בשביל המקצועות המיוחדים של עבודתנו. דבריו נשמעו בהקשבה רבה והובעה מצד החברים הסכמה לעבוד כפי מה שיש בכוחותיהם לטובת ביסוס אגודתנו והגשמת רעיונו.

גל. 27 (227) — כ"א כסליו תרפ"ד (29.11.1923).

אשוויינטשים: עבודתנו הולכת ומתפתחת. הועד שלנו דואג ועושה את כל ההתאמצויות הכי אפשריות שבידו לשם הצגת אגודתנו על הגובה הראוי והמתאים לה כאן בעירנו. הריסורטים השונים של עבודתנו נחלקו בין חברי הועד שלנו באופן כזה: מר זלמן פרנקל — יו"ר; ישראל רייכר — סגן; יצחק גרובנר — מזכיר; אברהם צבי בלומנפרוכט — גזבר; מר זישא — מורשה לעניני תרבות; ברוך דוד ברנר — מורשה לעניני קק"ל וקרן־היסוד; שכנא שניצר — מורשה לעניני "קרן החלוץ המזרחי"; אריה ווסרטייל — מורשה לעניני שקלים והמס המרכזי.

מספר החברים באגודתנו מגיע עד חמשים בערך.

באחד השבועות האחרונים בקרו בעירנו לשם תעמולה מזרחית החברים מקראקא האדונים: יו"ר אגודת המזרחי דשם מר שלמה בסטר, הרב ר' מיכאל הלוי איש הורוויץ ומר רבינוביץ, מורה ביה"ס "חדר עברי" שם. ביום בואם ערכנו אספה פומבית גדולה באולם שלטון הקהל בעירנו, שבו נאמו הרב הורביץ ומר רבינוביץ על הנושא "תפקידי היהדות החרדית". תושבי עירנו ומהם גם הצעירים הראו התענינות מרובה באספה זו ובאו מהם הרבה מאד אנשים, עד כי האולם היה צר מהכיל את כולם. בדברים חמים ומתובלים במאמרי חז"ל עוררו הנואמים המצוינים הללו את תשומת־לבם של השומעים על החובות הגדולות ורבות הערך הרובצות עלינו, וביחוד על השאלות הארצישראליות

שאינן סובלות כל דיחוי ומחכות לפתרונן התכוף. דבריהם שיצאו מן הלב השאירו את הרושם המקווה בלב כל השומעים, ובסיומם נשמעו באולם מחיאות כפים סוערות וממושכות.

על יד אגודתנו מתקיימים שיעורי־ערב לעברית, גמרא ותנ"ך, שבהם מבקרים הרבה מחברינו ומיתוספים להם לומדים בכל יום ויום.

יש לנו אולם מתאים ומרווח, שכמעט כל חברינו מבלים בו בכל ערב ודנים שם תמיד על דבר "העבודה ומהלך תנועת צעירי המזרחי".

גל. 1 (232) — כ"ו טבת תרפ"ד (3.1.1924).

אשוויינטשים: ביום א' טבת, ז' דחנוכה, ערכנו באולמנו נשף חגיגי עם פרוגרמה עשירה לכבוד חג זה. השתתפו בו כל חברינו ביחד עם עוד כחמישים אורחים בערך, עד כי האולם היה מלא מפה אל פה. יו"ר אגודתנו מר פרנקל וסגנו מר רייכר הרצו על מהות החג ותיארו את תכונות שאיפת המזרחי הן במובן הדתי והן במובן הלאומי. אחר כך נתכבדו הנאספים בממתקים ומשקאות שונים.

בסוף הנשף נאסף סכום הגון לטובת הספריה המקומית שליד אגודתנו.

הועד מביע בזה תודה לכל החברים שלקחו חבל בעריכת הנשף וביחוד להחברים פרנקל, רייכר, גרובנר, שניצר, וואסרטייל, וואלקאן, שרר, ראבי, ברנר וגליצר, שהצטיינו בעבודתם בנדון זה.

גל. — כ"ח ניסן תרפ"ד (2.5.1924).

אושוויינצים: ביום ג' פרשת צו ביקר את עירנו לשם תעמולה מזרחית מר י. שפטמן מלובלין. בו בערב נאם בבית־המדרש הגדול דפה על הנושא "מצבנו הנוכחי בגלות ותפקידנו בנוגע לשאלת א"י". דבריו עשו רושם גדול על הנוכחים. ביום ה' בפורים נערך באולמנו נשף פורימי בהשתתפותו של מר שפטמן. האחרון הרצה לפני החברים והאורחים מענינא דיומא. על הנשף נאספו סכומים הגונים לטובת הקק"ל וקרה"ח. אחרי שהטבנו את לבנו לכבוד פורים עזבנו את האולם בהתרוממות רוח ובשירת "התקוה".

גל. 18 (249) — ד' אייר תרפ"ד (8.5.1924).

אושוויינצים. ביום א' דחוהמ"פ נערכה באולמנו אספת חברים כללית לבחור בוועד חדש. נשיאנו מר ז. פרנקל פתח את האספה ומסר דו"ח מפורט מעבודת הועד הישן. החברים הביעו אמון גמור לועד, וביחוד לנשיא אגודתנו.

תוצאות הבחירות היו: מר י. רייכר — יו"ר, ב. ברנר — סגן, א. בלומנפרוכט — מזכיר; ש. ענגר — גזבר; ש. שניצר — מורשה לקרה"י; ס. הורונג — מורשה לקק"ל; ש. גליצר — מורשה לקרה"ח; ז. פרנקל — מנהל עבודת החינוך, ה. וואולקן — מורשה לשקלים ומס, מ. שרף — מפקח הספריה.

העובדה שמר פרנקל נבחר בתור מנהל של ועד החינוך משביעה אותנו רצון, יען כי הרבה פעל במקצוע זה שהנו היסוד של תנועתנו. הועד החדש ניגש תיכף לעבודה ומקוים שאגודתנו תתפתח באופן הכי טוב. אספנו כסף לטובת קרה"ח ומס הסתדרותי.

די יודישע שטימע, ורשה:

גל. 19 (121) — כ"ד סיון תרצ"ד:

אושווינצים. נוסד ועד משותף של המזרחי וכל ארגוני תורה־ועבודה, המורכב מהח"ח: ז. פרנקל, ב. ברנר, י. יערוד, י. מייאר, וו. הוטרר, ש. מילר, א. גרובנר, ז. ציגמן. העבודה מתנהלת בהצלחה. מגליון התעמולה מכרנו 241 טופסים. אף מפעל "קרן המושבה" בוצע בהצלחה. בחג השבועות סידרנו הרצאת ה' שמחה לגדוי מאנטוורפן.

ההנהגה המקומית החדשה של השומר־הדתי (אחד הקנים הטובים ביותר בגלילנו) מורכבת מהאחים: שמחה מילר, חיים זילביגר, יעקב ירוד, והאחיות שולמית שיף ויהודית וולף.

אושווינצים, כסליו תרצ"ה:

חברנו יעקב ירוד השתתף בתור ציר בועידה הארצית השניה של המזרחי בגליציה המערבית שהתקיימה בקראקא בכסליו תרצ"ה.

ח. ציון

הסתדרות פועלי אגודת ישראל

הסניף של הסתדרות פועלי אגודת ישראל באושפיצין נוסד בשנת תרפ"ט (1929) על ידי מספר בחורים ואברכים צעירים, שיחד עם היותם חובשי ספסלי בית־המדרש עסקו במקצוע או במשלוח יד וכאלה שחפצה נפשם ללמוד מקצוע ולהתכונן לעליה לארץ־ישראל.

בעת ההיא רוב הנוער היהודי בעיר ישב על ברכי התורה בישיבות ובקלויזים, רק חלק מועט התחבר לתנועות הציוניות למיניהן או למזרחי, יצאו ל"הכשרה", כדי להקנות לעצמם זכות לעליה ארצה בבוא הזמן. המצב הכלכלי של האוכלוסיה היהודית באותו הזמן לא היה מזהיר כלל. חלק הארי של התושבים התפרנס מרוכלות בשלזיה העילית, עיסוק אולי לא כל־כך מכובד, לנסוע מדי בוקר לעיירות ולכפרים שונים, לנוד מבית לבית ולשדל את נשי כורי הפחם ועובדי חרושת לרכוש מידם בדים, סידקית וסחורות אחרות מכל הבא ליד בתשלומים חודשיים, אח"כ להביא את הסחורה לבתיהם ולבסוף לחזור על אותם הפתחים פעמיים־שלוש בחודש בכדי לגבות התשלומים.

הרוכלות הזו הביאה לאנשים פרנסה, לחלק מהם פרנסה בכבוד, אבל בכל זאת אף אחד מהיהודים הטובים האלו לא ראה ב"מקצוע" הזה עתיד לבניו, רק הכרח לא יגונה, במיוחד בזמן האחרון, כשגברה האנטישמיות הרישמית והגיעה לממדים רציניים ומסוכנים וקרו מקרים של הנתפלויות ופגיעות קשות בעת הנסיעות ברכבות ולא פעם גורשו ה"רוכלים" מבתיהם של החבים להם, בבואם לגבות חובותיהם על ידי כך ששסו בהם כלבים וכדומה. אז בתוקף הנסיבות התחילו מתי מספר צעירים לחשוב ולדאוג מה יעלה בעתידם והחלו הניצנים הראשונים של עיסוק במשלוח יד ולימוד מקצוע.

אך הדבר לא היה פשוט כל כך, כי ראשית חכמה צריך היה להתגבר על ההתנגדות הכמעט טבעית שהיתה טבועה בסביבה ללימוד מקצוע בכלל, בימים ההם "בעל מקצוע ומלאכה, היה כתם במשפחה"... שנית לא היתה במקום תעשיה ראויה לשמה, רק מעט בתי מלאכה זעירים שהיו בידי יהודים שומרי תורה ומצוה, אבל רוב המועסקים על ידם היו שלא מבני־ברית, וזאת אף זאת לא היו קיימים בעיירתנו שום בתי־ספר מקצועיים. היתה זאת, איפוא, משימה כמעט בלתי אפשרית בשביל צעיר לרכוש לעצמו מקצוע מכובד וגם לקבל תעודה המקנה לו זכות לעסוק במקצועו כעצמאי או כשכיר.

לפיכך, בכדי להתגבר על כל המכשולים האלה היה צורך במעשי גבורה, שיחיד לא היה יכול בשום אופן לעמוד בהם. התאספו, איפוא, החבורה הצעירה להתארגן, בכדי להתלכד לכוח שיוכל להתמודד עם כל הבעיות הנ"ל. והיה זה טבעי ומובן מאליו שמקומם יכול להיות אך ורק באירגון־פועלים חרדי כמו "פועלי אגודת ישראל", שהיה, אגב במשך הזמן היחידי בעיר שדאג לבעיות המקצועיות של חבריו ואוהדיו נוסף לבעיות חברתיות ותרבותיות. הועדה המארגנת ה"ח מנשה בלויגרונד, עקיבא אלטמן־

פפר, עקיבא צברלינג, חיים וולנרמן, משה אהרן שינדל־פריי, משה ענגלשטיין־כרמי, יצחק ירוט, יחזקאל בן־חיים פליישר.

חלקו ביניהם את העבודה, הוקמו וועדות נפרדות ללימוד מקצוע, לסידור בעבודה, לקשר בין משרדי, לעניני ארץ ישראל, קרן הישוב, להכשרה ועליה, לתרבות, לנוער וכו׳.

כל העבודה נעשתה, כמובן, בהתנדבות והתוצאות לא איחרו לבוא והיו למעלה מן המשוער.

תוך פרק זמן קצר מצאת בין החבורה הזו בעלי מקצוע מעולים, כמו החשמלאים המומחים היחידים בעיר כולה חברינו עקיבא צברלינג ומנשה טמפלר הי״ד; האופים: משה אהרון שינדל ואחיו; שלמה דוד זילביגר, משה כרמי ענגלשטיין. האורגים שאול בראף, צבי אלעזר זילביגר ועוד עשרות אחרים אחריהם שהתפרנסו בכבוד רב. אך בזה לא תמה המלאכה, כי אם אפילו בחורינו עבדו כבר במקצועותיהם ואף אם היו מומחים ממדרגה ראשונה כל אחד במקצועו, תעודות רשמיות לא היו בידיהם וממילא לא יכלו באופן רשמי, לפתוח בתי מלאכה או לקבל רשיון לעסוק במקצועותיהם כעצמאים. נכון שעבודה לא היתה חסרה להם, אבל לטווח ארוך יותר היה צריך לדאוג להכניסם למעגל החיים כבעלי מקצוע מוכרים וכבעלי זכות לכל דבר.

אחרי מאמצים רבים וחיפוש דרכים שונות הצליחו עסקני פא״י להגיע להסכם חד־פעמי עם ה״צעך״ (האיגוד המקצועי הכללי) לארגן שעורי ערב ללימודים כלליים במשך חודשי הקייץ, ושלמשתתפים בקורסים האלו שיעברו את הבחינות בהצלחה יוענקו תואר של בעל מקצוע מוסמך שיוכר על ידי האיגוד המקצועי.

בקורס זה השתתפו כמה עשרות בחורים, עברו בהצלחה את הבחינות, קבלו בהתאם תוארים במקצועותיהם השונים ונתקבלו ל״צעך״ כחברים מן השורה ובדרך זו רכשו לעצמם הגנה מקצועית וזכות לעבוד כל אחד במקצועו כשכיר או כעצמאי.

פעולותיו של הסניף הלכו והתרבו ובמקביל רבו חבריו, חדרי הסניף תמיד המו אנשים והמקום נעשה צר מהכיל את כולם והיה צורך לפתוח סניפים נוספים בחלקי עיר שונים, בפרט ב״זסולה״ ובשכונה שעל תחנת הרכבת. בחדרי הסניף התקיימו מדי ערב, נוסף ללימודי קודש, שיעורים קבועים לעברית, תנ״ך, אנגלית, הנהלת חשבונות ועוד, שהיו תמיד רב־משתתפים. בלילי שבת התקיימו לימודים ושיחות בפרשת השבוע שניתנו ע״י בעלי בתים חשובים, תלמידי חכמים מובהקים כמו ר׳ חיים נטוביץ, ר׳ קלמן ליבער ועוד. כ״כ אורגנו לעיתים מזומנות הרצאות על נושאים אקטואליים ומדעים, שניתנו בטוב טעם ע״י הח׳ ישראל צייזל, ישראל מנדלברוט, משה־שמואל פריש ועוד וגם כן ע״י אורחים מבחוץ, שמשכו תמיד קהל רב. מדי פעם בפעם אורגנו הרצאות פומביות בבתי־כנסת או באולמות בהן הופיעו נואמים מפורסמים כמו הרב צבי הירשהורן מיבורז׳נה, ר׳ חיים לייבוש ברגלאס מביליץ ועוד.

בשנת תרצ״ג הונח היסוד לחוג הנוער.

הופעלו כוחות מיוחדים לארגן את הנוער ללימוד מקצוע או משלוח יד ושיחד עם זאת ימשיך במסורת האבות, בדרך התורה והמעשה.

חיש מהר גדל החוג והתרחב ובעיות חדשות לגמרי צפו ועלו: חינוך מקצועי, מדריכי נוער, ספריה, חוגים וכו'. החברים הותיקים נענו לדרישות ונרתמו בעול, היטו שכם, עמלו והצליחו. הוכרז על מגבית לצורך ספריה. יהודי אושפיצין, שכבר עמדו על טיבם ועל פעולותיהם הברוכות של חברי פא"י לטובת הנוער והציבור בכלל, ידעו והכירו בנחיצות שבדבר והמתנדבים בעם תרמו בעין יפה וביד נדיבה והספריה עם למעלה מארבע מאות ספרים מיד בראשיתה, נפתחה תוך זמן קצר.

נמצאים אתנו בארץ ארבעה מבין מיסדי ופעילי הספריה הח' עקיבא צברלינג, משה כרמי־ענגלשטיין, יחזקאל בן־חיים פליישר וכותב השורות האלה, שהודות למסירותם הרבה ועבודתם המאומצת הוקמה הספריה.

רבים מהנוער היו גם מאוד פעילים בתוך הסניף בחוגים שונים, באירגון מופעים ובמיוחד בפעולות ובאיסוף כספים לטובת קרן־הישוב של ארץ־ישראל. זכורה היטב ההצלחה הגדולה שנחלה הקבוצה הדרמטית בהופעתה המרשימה באולם הקולנוע הגדול בעיר בהצגת רבת החן "מכירת־יוסף" בבמויו של הח' עקיבא צברלינג. היתה זאת הצלחה גם תעמולתית וגם קופתית. (ראה תמונה).

כמו־כן סודרה מדי קייץ קייטנה בשביל הנוער ביערות בסביבות אלוורניה או בהרי הבסקידים. (ראה תמונות). אחד מן ההישגים הגדולים ביותר של פא"י היה יסוד נקודת הכשרה לעלייה ארצה בביליץ־ביאלה, שאגב לא החזיקה מעמד הרבה זמן, אבל היתה פריצת דרך והבקעת חומת הברזל ושערי בתי־חרושת לטקסטיל של התעשיינים היהודים בעיר שהיו עד אז סגורים בפני פועלים יהודיים. על ידי כך הושגו עשרות רבות מקומות עבודה לחברינו ואחרים באריגה, טויה, דסנטורה וכו' וגם תעסוקה בשביל בנות בטויה, נפוי וכדומה. כן יש לציין לזכותה של פא"י את הכשרת חבריה היא לעליה ארצה — מספר לא מבוטל של חברים יצאו להכשרה לגורליץ, לבוב, לודז' ועוד, אבל רק מעטים מהם זכו לעלות ארצה לפני שעלה עליהם הכורת — ועבודתה הפוריה ע"י איסוף כספים והעברתם ישירות ארצה.

חברי סניף פא"י ופעיליו הצליחו לחדור ולהתערות בחיים הציבוריים והקהילתיים, היו להם נציגים בכל המוסדות החשובים ושותפו בכל מאורע חשוב בעיר. הספקות וההתנגדות שהיו מנת חלקם בראשית דרכם ובהתחלת הופעתם על הבמה הציבורית בעיר נהפכו במהרה להערכה והוקרה במעשיהם ופועלם. ועד כדי כך הגיעו הדברים, שכבוד האדמו"ר רבי אלעזר הלוי רוזנפלד, שהוא וב"ב, תומכיו ומעריציו, שהיו מאז ומתמיד היריבים הקשים ביותר של פא"י, כמו לכל תנועה חדשה שקמה, מבחינת "חדש — אסור מן התורה", שביושבו בירושלים, אחרי עלותו ארצה בשנת תרצ"ו, שלח מכתב הוקרה לסניף פא"י באושפיצין ובו בקשה לתושבי העיר לתרום בעד "קרן־הישוב" של ארץ־ישראל. המכתב פורסם ע"י הסניף והופץ בעיר לקראת החגים בשנת תרצ"ח ועשה את הרושם העז ביותר והיה לשיחת הכלל במשך חדשים רבים.

זאת היתה, איפוא הצלחתם של אנשים מעטים שברצונם העז ורצינות מעשיהם זכו להכרה והוקרה של כל חלקי הציבוריות בעירם.

גם המוסדות המוניציפליים והממשל ידעו והכירו את פעלתנותה והשפעתה החיובית של עסקני "פועלי־אגודת־ישראל" על הציבוריות היהודית בכלל ועל הנוער בפרט

ולפיכך באו בדברים עם נציגיהם של פא״י ופנו אליהם בכל שאלה ציבורית שעלתה על הפרק ושתפו אותם בהחלטה ובביצוע.

כך זה היה גם באביב שנת תרצ״ט (1939) כשהמצב הפוליטי נעשה מעורפל, המתיחות בגבול עם גרמניה עלתה ונדרשה כוננות לקראת הבאות, פנו נציגי הממשל והצבא, דרך לישכת הבריאות הממשלתית והרופא המחוזי לנציגי פא״י בהצעה לארגן בין היתר, הגנה אזרחית וקורסים של צלב האדום, של עזרה ראשונה וטיפול בפצועים.

הדבר סודר במהירות וביעילות. כ־30 חברים שמעו הרצאות מפיהם של טובי הרופאים ומקציני הצבא — מילואים — קבלו הדרכה מתאימה באירגון הגנה אזרחית, שימוש בנשק קל וקשר, ואחרי שעמדו בבחינות וקבלו תעודות הסמכה הוצבו בתחנות שונות, עברו תרגילים טרום־צבאיים וכל אחד קבל תפקיד מסוים, תדריך וקוד. לצערינו עבר זמן לא רב והיה צורך לממש הדבר. זמן קצר לפני פרוץ המלחמה גויסו הבחורים גיוס חלקי וחויילו במדי צלב האדום (ראה תמונה). העיר חולקה לאיזורי־פעולה שונים וכל אחד ואחד הוצב והופקד על איזור מסוים.

ובפרוץ המלחמה ראית בכל פינות העיר וסביבתה בחורים מגודלי זקן ופיאות במדים עם תרמילי עזרה ראשונה ואחרים על שכמם מדריכים את האזרחים איך לנהוג בעת התקפת האוייב ובמיוחד בעת התקפת־אויר, דבר שטרם ידענו מה טיבו. ומשהופלו הפצצות הראשונות בצהרי יום ששי ראשון לספטמבר 1939, אותם הבחורים פינו את ההרוגים הגישו עזרה לפצועים ודאגו לבטחון האוכלוסיה האזרחית במידת האפשר, בהעברתם לבונקרים ולמקומות הנראים בטוחים ובהעברת ידיעות והוראות של שעת חירום, נוסף לעזרה ראשונה שהגישו לכל דצריך. ומי יודע כמה יותר טרגי היה יכול להיות המצב ובכמה הרבה יותר קורבנות היו נגמרות התקפות האויר בימים הראשונים של המלחמה לולא עזרתם הפעילה והדרכתם המועילה של בחורי פא״י שנמצאו בכל מקום ובכל עת ועמדו בקור רוח ועוז וגבורה לצידם של האזרחים התוהים והמבולבלים בעירם המופצצת ע״י האוייב ממעל ולצדם של אלה שנפוצו לכל עבר במנוסתם מפני האוייב המתקרב ובא. ובצדי הדרכים המלאים אנשים נשים וטף שנעקרו מבתיהם ונסו מנוסת פחד כשרק צרור־קט מטלטלים בידיהם ומורא ואין אונים בעיניהם, נפגשת שוב בבחורים האמיצים האלו שאינם חוסכים מאמץ לחפש ולמצוא ילדים וגם מבוגרים תועים ואבודים בדרך לא דרך זו, ומשתדלים בכל כוחם להיות לעזר ולנחמה. והיתה זאת אחת הפעולות האחרונות שחברי ״פועלי־אגודת־ישראל״ הגישו ליהודי אושפיצין, בני עירם, שהיו ואינם עוד.

נפתלי קלינברגר

ארגון ספורט "קדימה"

בשנת 1920/21 אחרי מלחמת פולניה—רוסיה התחיל הנוער היהודי להתענין באידיאל הציוני — והלאומי. נוסדו מפלגות ציוניות, ויצ"ו, מקהלה, ספריה ואגודת ספורט "גווייזדה" ("הכוכב"). המיסד היה פרדינגד וואולקן. בשנת 1921 שינתה האגודה את שמה לאגודת ספורט "קדימה", היו"ר היה העו"ד ד"ר מ. גולדברג. בהתחלה היתה רק סקצית כדורגל, אחרי־כן נוסדו גם סקציות להתעמלות, היו כ־30 מתעמלים. בשנת 1924 עברתי מדז'דזיץ לאושפיצין לרגלי משרתי ונכנסתי ל"קדימה" בתור חבר תומך. מצבה הכספי של האגודה היה קשה, לא היתה כל תעמולה או ענין מיוחד בהרחבת האגודה, כי המפלגות הציוניות התחרו קשות ברכישת חברים צעירים למפלגות. בשנת 1925 התפטר יו"ר האגודה ד"ר גולדברג מתפקידו ונקראה אסיפה כללית באולם "הוטל הרץ". באסיפה זו השתתפו כל ראשי המפלגות, אשר כל אחת מהן שאפה לנצל את אגודת הספורט למטרותיה, מה שאיים על עצם קיומה של האגודה. ברוב קולות נבחרתי להיות יו"ר האסיפה ואחרי ויכוח קשה בין המפלגות נבחרתי גם ליושב־ראש האגודה.

בישיבה הראשונה של הוועד הוחלט להרחיב את פעולות הספורט ע"י רכישת אולם התעמלות, מגרש ספורט ואולם לאגודה. נבחרו מנהלי סקציות האחראים לפעולות. העבודה המאומצת נתנה פרי. בישיבה הראשונה של קק"ל בראשות הגב' ליברמן והגב' אדלר הוחלט כי אגודת "קדימה" היא על מפלגתית, ותפקידה הבלעדי לעסוק בחנוך גופני של הנוער היהודי, כמו־כן הוסכם שילדים ונוער יכולים להיות חברים באגודה מבלי לשלם מס־חבר ולקבל חינם בגדי־התעמלות, וכמו כן יכולים להיות חברים חברי כל המפלגות. על סמך זה אורגנו תוך זמן קצר כ־200 מתעמלים. — 3 קבוצות של 30 נערים כל אחת — 2 קבוצות נערות, ושתים של ילדים, אשר התעמלו 3 פעמים בשבוע בין השעות 6—10 בערב. כתוצאה מכך הרבה הורים תרמו כסף ובכל זאת היה גרעון. הצטרפנו כחברים לאיגוד העולמי של "מכבי" בוורשה ולאיגוד הכדורגל השלזי בבילסקו. תוך זמן קצר ביססה "קדימה" את מקומה בליגה ב' של שלזיה.

ההוצאות של סקצית כדור־רגל, שעלתה הרבה כסף כסיתי מתרומות, בכדי לאפשר לנערים לשחק ברצון בתנאים מינימלים. הם גם גרמו לי הרבה דאגה. בקוצר־רוח חכיתי לשובם מהתחרויות בשלזיה, טעשן, ז'ויץ וכד' לראותם חוזרים בריאים ושלמים. בליגה ב הייתה "קדימה" הקבוצה היהודית היחידה, ובגלל האנטישמיות היה הקהל רוגמם באבנים ומתנכל להם בכל מיני צורות. לפני כל משחק חוץ פניתי להנהלת ליגה ב' בקטוביץ, לשלוח משקיף וגם משטרה על חשבוננו בכדי למנוע תקריות. שחקו שמה פינג־פונג, שח־מט, דומינו ועוד. כל שבוע התקיימה ישיבה של הועד, כדי להשיג כספים סדרנו נשפים, אשר אפשרו לנו לשכור 3 חדרים בשביל חברי "קדימה" שבה נמסר דו"ח מפעולות כל הסקציות ונידונו דרכי פעולה להבא. כל ההופעות שלנו

זכו להשתתפות רבה, באו הרבה אורחים גם מהסביבה. יש לציין במיוחד את נשי ויצ"ן, קק"ל, קהי"ס וחברות "קדימה", אשר טרחו ועמלו להצלחת מופעינו. הנשפים שלנו קנו להם שם. הנשפים הגדולים התקימו תחת חסותו של ד"ר לזר מקראקוב אשר תמך ב"קדימה" בתור חבר "מכבי", גם ה"מכבי" בביליץ תמך בנו בכל יכולתו.

התקדמנו כל הזמן מבחינה אירגונית וטכנית, שלחנו 2 מדריכים (קדם־מאמנים) לקורסים בטרופפאו, ובשובם שמשו בתור מבקרים מחוזיים. הוטל עלינו לארגן סניפים חדשים למכבי ולשם כך שלחנו ממיטב בחורינו לקשאנוב, טשביניה, ז'יוויץ ועוד לארגן את הסניפים ולנהל את פעולות הספורט. וכך עמדנו בקשר הדוק עם כל ארגוני ספורט היהודיים בסביבה. בשנת 1933 עזבתי את אושפיצין ואת פעולותי ב"קדימה". במקומי נבחרו במשך הזמן: ד"ר פשבורסקי, ד"ר שטרנברג, ד"ר דרוקס ואחרים. במיוחד עלי לציין כי בתקופת כהונתי שימש בתור מזכיר פינק ליטנר, שהודות למרצו הרב ופעולתו יש לזקוף הרבה בהצלחת "קדימה".

בימים 29—28 ליוני 1932 חגג ארגון הספורט "קדימה" באושפיצין חגיגת העשור להווסדו. סגן ראש העיר ד"ר רייך העמיד לרשות האגודה שני בניני בית־ספר לאירוח הספורטאים והאורחים. בעלי מלון "הרץ" משפ' לייבלר הקצו לצרכי החגיגות אולם גדול ומספר חדרים נוספים. מנהל תחנת הרכבת, המפקח מקס בלומנשטוק הורה לתזמורת התחנה לעמוד לרשות המארגנים במשך יומיים. מנהל תחנת המטענים מוריס פרסטר השאיל ציוד לבמה במגרש הספורט, ד"ר פשבורסקי דאג לעזרה ראשונה, וקלוב כדור־רגל "סולה" פינה למטרה זו מגרש הכדור־רגל שלו.

לחגיגות הגיעו ספורטאים מקרקוב, טשביניה, בנדין, סוסנוביץ קטוביץ, ביליץ, דז'דזיץ, קשאנוב, שצאקובה, טעשין וז'יוויץ, אשר לקחו חלק פעיל בכל האירועים. החגיגות נפתחו בתהלוכה של כל הספורטאים, אשר יצאה מהשוק הקטן דרך השוק הגדול והרחוב המרכזי אל מגרש הספורט. בראש התהלוכה צעדו בחורים גבוהי־קומה שנשאו את 12 ניסי התכלת־לבן של ההתאחדות, אחריהם משלחות של העיריה והקהילה היהודית ושל כל המפלגות הציוניות ואורחים מהחוץ, כשמשני צדי המדרכות מריעים להם יהודי העיר, ביניהם אדוקים עם זקנים ופאות. הפתיחה החלה בשירת "התקוה" וההמנון הפולני. את נאום הפתיחה נשא יו"ר "קדימה" נ. קלינברגר.

אח"כ התקיימה התעמלות כללית של כל הספורטאים, ובבלט של ילדים נגמרה הפתיחה החגיגית. אחרי כן התקיים תחרות מירוץ ומשחק כדור־רגל בין שחקני "קדימה" ו"מכבי" קרקוב. בערב התקיים נשף גדול באולמי "הוטל הרץ". למחרת התקיימו תחרויות בכל הענפים ובערב חולקו הפרסים לזוכים בטקס פומבי.

עזרו הרבה להצלחת החגיגות: הגב' ליברמן, אדלר, דרוקס, לב, פרסטר, ויינהבר, לייבלר קלינברגר ואחרות, ומהגברים כל חברי הועד והאגודה שהתמסרו לענין במשך כל 2 ימי החגיגות. בארגון ובעבודה הצטיינו במיוחד: גללר, פרסטר, ליטנר, קניגסברג, קלינמן ואחרים.

יהושע פיילר

"קדימה"

בשנת 1922 נוסדה באושפצין קבוצת הכדורגל היהודית בשם "קדימה", כשמה של התאחדות הספורט היהודית בעיר. קדמו להקמתה של הקבוצה הזאת חבלי לידה קשים למדי, כי פרט לנוער שידע וחפץ היה לבעוט בכדור, לא היו קיימים אמצעים לרכישת ציוד, לשכירת מגרש אימונים ומשחקים ולמימון הוצאות שוטפות. כל שחקן חייב היה לדאוג בעצמו לציודו האישי ולהתרים אנשים לטובת "קדימה", בכדי לאפשר לה לשכור מגרש לאימונים וחדרי הלבשה.

ה"איצטדיון", בו החלה הקבוצה להתאמן הייתה ה"טרגוביצה" — מגרש מיועד לסחר בבהמות וסוסים, שעמד ריק ברוב ימות השבוע — שם התאמנו בהתלהבות ובעקשנות הספורטאים הצעירים שבאו מכל שכבות האוכלוסיה. הייתה זאת בתחילה קבוצה קטנה למדי, שהלכה והתרחבה והתקדמה עד שבשנת 1927 נתקבלה רשמית לליגה ב' של הארגון לכדורגל הפולני.

יש לציין פה את פעילותם והתמסרותם הרבה של ד"ר גולדברג, ד"ר פשבורסקי ומר קליינברגר, למען "קדימה" בכלל ולמען הסקציה של הכדורגל בפרט, שנתנו תוצאות ברוכות.

לאחר שנתיים של משחק ואימונים הגיעה הסקציה לתוצאות מרשימות. היא שיחקה עם קבוצות בעלי שם, זכתה בנצחונות ועמדה בראש הטבלה של ליגה ב'. התרגשות רבה ושמחה היו ברחוב היהודי למראה ספורטאי "קדימה" בהתקדמותם ובנצחונותיהם.

בשנת 1932, בחגיגת יובל העשור לייסוד "קדימה", התקיימו אירועים ספורטיביים פומביים בהם הצטיינה הקבוצה שלנו. זכור המרוץ מכיכר תחנת הרכבת עד לרחוב יגלונסקה, בו זכה במקום הראשון חברנו עמי הס והשיא שהשיגה באותו היום סקצית הכדורגל בהתגברה על יריבתה הגדולה והמפורסמת "מכבי" מקראקוב. הבחורים זכו בתשואות סוערות, בהוקרה ובהכרת תודה.

בשנת 1934 החלה הקבוצה להתפרק מחוסר שחקנים, כי חלק עזבו את העיירה בלכתם לחפש מקומות פרנסה ותעסוקה, מחמת המצב הכלכלי שהלך ורע. המפלגה האנדקית הידועה במלחמתה ביהודים עלתה על הבמה הפוליטית והיהודים היו הקורבנות הראשונים.

לסיום כדאי לציין את ערכה הרב של "קדימה" בחיי הנוער והרחוב היהודי, רבים מתושבי העיירה ראו בה גאווה יהודית מקורית.

המארגנים והעומדים בראש "קדימה" היו: פרדיננד וואולקן, ד"ר מ. גולדברג, נ. קליינברגר, ד"ר ע. רייך, ד"ר פשבורסקי, אמיל והרמן גולדברג, האחים ווינהבר, יואכים אדלר, משה ליב הנגברג והמחסנאי מר טבל.

ישראל פערטיג

די יידישע יוגענד־ארגאניזאציעס

(אין די יארן 1923—1930)

"השומר הצעיר"

איך הייב אן די רשימה וועגען די טעטיקייט פון "השומר הצעיר", ווייל אין אירע רייען האב אין זיך געפונען פיל יארן, אלס חניך, שפעטער אלס ראש־קבוצה און דאן 3 יאר אלס ראש־קן, ביז איך האב פארלאזט מיין געבוירן שטאדט אין יאר 1930.

דער יידישער מנהג צו פירן א 13 יעריק יונגעל אין בית־הכנסת, כדי ער זאל עולה לתורה זיין און זאגן די הפטורה — האט פון מיר געמאכט א דערוואקסענעם מענטש. עס האט מיך באהערש א גרויסער פחד, וועז מיינע ערליך פרומע מאמע האט מיר געזאגט מוסר, דאס פון היינט אן טראג איך אויף מיר דעם עול פון אבהיטן אלע מצוות און די פערזענליכע פאראנטוואָרטליכקייט פאר מיינע זינד. לויט איר מיינונג האבן אלס מוסטער פון פרומקייט און ערליכקייט פאר מיר געזאלט זיין מיינע ביידע זיידעס: דער באכניער רב ר׳ יודל צינגער ז״ל און דער באקאנטער אושוויענצימער דרשן ר׳ מיכאל "המגיד". דער וועג, וועלכער איז געווען אויסגעפלאסטערט דורך די צוויי גאטפארכטיגע תלמידי־חכמים — וועלכע איך האב ליב געהאט פון טיפן הארצן — האט געדארפט דינען אלס טראסע פון מיין וויטערן לעבענס־מארש.

אבער די פונקען, וועלכע האבן זיך אנגעצינדן אין מיינע אויגן בעת דעם זאגן די הפטורה, האבן זיך צעפלאקערט אין א גאנץ אנדערע ריכטונג.

אין א שיינעם פרילינגס־אוועט האבן מיך פארהאלטען אין גאס צוויי יינגע פריילייניס און מיר פארגעשלאגן דאס איך זאל אריינטרעטן אין די רייען פון "השומר הצעיר". זיי האבן מיך צוגערעדט און — איבערצייגט. און איך וועל עס די צוויי אינטערעסאנטע פריילייניס קיינמאל נישט פארגעסן. איך האב פלוצלינג געפילט, אז עס זענען צוגעטיילט פאר מיינע קינדערישע יארן פליכטען און רעכט. איך האב רעכט צו זינגען, צו טאנצען און צו שפרינגען. מיינע אויגן מעגען זיך פארבלאנדזען און אריינקוקן אין א בוך פון א דענקער, דיכטער אדער פארשער.

די דערמאנטע צוויי מיידלעך זענען געווען פון די גרינדער און אנפירער פון דער "השומר הצעיר"־ארגאניזאציע אין אונזער שטאט. ביידע לעבן אין ישראל: זיגה זיגמן אין קיבוץ בית־אלפא, און ברונקא גרינבוים אין באר־שבע. מיינע ראש־קבוצה ניאנקה שטיינמץ האט געהאט א שוואכע זייט צו בעלעטעריסטיק. זי האט זיך באמיט דאס אינצופלאנצן אין אירע חניכים — און עס איז איר אויך געלונגען. יעדעס דורך איר געליינטע בוך האט זי פאר אונז רעקאמענדירט, מיר האבן, לויט דער ריי דאס בוך דורכגעליינט און דאן צוזאמן באהאנדעלט.

איינע פון די וויכטיגסטע אויפגאבן, וועלכע דער "השומר הצעיר" האט געשטעלט פאר די חניכים איז געווען דאס לערנען עברית. מיט דער דאזיגער ארבייט האט אנגעפירט אמיידל וועלכע האט פערפעקט באהערשט די שפראך — אויף דעם געביט איז זי געווען די פיאנערין פון די יידישע פרויען אין שטאט — זי האט געהייסען: בלה פריש. דאס מיידל האט כאראקטעריזירט א אייזערנער שטארקער ווילן און א אונרוהיגע נשמה. דערצויגן אין א שטרענג פרומער היים זי טרעט אריין אין דיין פון "השומר הצעיר". פירט אויס מיט איבערגעבענהייט אלע אויף איר ארויפגעלייגטע אויפגאבען. לויט איר מיינונג איז דער קאמף פון "השומר הצעיר" פאר יושר, סאציאלע גערעכטיגקייט אין פראלעטאריש אינטערנאציאנאלען זין — א צו שוואכער. זי, מיט איר קעמפערישער נאטור, איז גרייט צו פיל מער. זי לאזט זיך דעריבער אין א לאנגען וועג פון זוכענישן. זי ווערט ארעסטירט פאר אונלעגאלא טעטיקייט. שפעטער געפינסטו זי צווישען די אנפירער פון ווארשאווער אויפשטאנד און נאכן קריג איז זי איינע פון די הויפט־פיגורן פון די מאכט און פארטיי־פירער פון דעם נייעם פוילן.

כמעט די גאנצע ארגאניזאציאנעלע ארבייט פון "השומר הצעיר" איז אנגעפירט געווארן דורך פרויען.

דער גרויסער יוגענד־פריינד, דער טאלאנטפאלער זלמעק גאלדשטיין, איז ליידער יונגערהייט אריינגעפאלן אין קראנקהייט, וועלכע האט באגרענצט זיין אקטיוויטעט. ער איז געשטארבען אין איטאליען אויפן וועג קיין ארץ־ישראל.

שמואל'ק לערער, וועלכער האט א צייט אנגעפירט מיט אונזער קבוצה איז געפארן שטודירען אויפן לעמבערגער פאליטעכניקום, און האט זיך דארט אנגעשטעקט מיט א מאדערנער פאליטישער קראנקהייט. ער איז אומגעקומען בעת דער לעצטער מלחמה. די השומר ארג. האט אויך געהאט איר יידישע מאמע אלס פאטראנאט. די פארנעמע און דינאמישע פרוי ליבערמאן האט ארויסגעוויזען פיל אויפמערקזאמקייט און זארג פאר דער ארגאניזאציע. וועז מיר האבן אייגעארדענט א בלימעל־טאג, האט זי אונז צו פארפיגונג געשטעלט איר געפלעגטן גארטען און מיט אירע אייגענע הענט אבגעריסן די שענסטע בלומן און אונז דערלאנגט. איך האב דאן פארשטאנען "דאס בלומען רעדן ווערטער".

פון מיין קבוצה געפינט זיך היינט אין ישראל מאניעק זיגמאן, וועלכער האט עולה געווען פאר דער מלחמה און לעבט יעצט אין קריית אליעזר. נאך דער מלחמה איז אויך געקומען אין ישראל האניע האס ז"ל. לאנעק גאלדשטיין, זיגה טורנער און הערמעק ווייגהעבער זענען אומגעקומען אין דער שואה. דעם שרייבער פון די דאזיגע שורות האט זיך פארגליסט אראבצוגיין פון די אנגעצייכנעטע "השומר הצעיר" טראסע, און מאכן א זייטן שפאציר אין סאציאליסטישען גן־עדן. ערשט אין יאר 1957 האב איך גוט געעפענט די אויגן און פארשטאנען, דאס פאר יעדן ייד פון לינק ביז רעכטס איז פארהאן נור איין איינציג פאטערלאנד, דאס איז מדינת ישראל.

"גורדוניה

די ראל פון מאביליזירען די יוגענט, קינדער פון "עמך" האט דערפילט די יוגענט ראגאניזאציע "גורדוניה". די צוויי גרינדער פון דער דאזיגער ארגאניזאציע אלתר

פערבער ז״ל און דוד קליינהענדלער ז״ל האבן עולה געווען מיט פיל יארן צוריק, אלתר האט יארן־לאנג געארבייט ביי שווערע פיזישע ארבייט און דוד איז געווען א מיטארבייטער פון נאציונאלען טעאטער ״הבימה״.

איך וויל דא דערמאנען נאך אײן אנפירער פון דער ״גורדוניה״, מיין טייערען און אונפארגעסלעכן פריינד העשעק לוליכט ז״ל, וועלכער איז געווען פון די גרעסטע גייסטער אין אונזער שטאט. א מענש מיט א געניאלן מוח וואס האט אלעמען באגייסטערט. העשעק, א געווען ישיבה בחור, א עלוי האט אין פארלויף פון א האלב יאר זיך צוגעגרייט אלס עקסטערניסט צו מאטור, און אין פארלויף פון א קורצער צייט געמאכט אויפן קראקאווער אוניווערסיטעט דריי דאקטאראטן: משפטים, פילאסאפיע און פילאלאגיע. ער האט אויך באהערשט 12 שפראכן.

העשעק לוליכט האט ארויסגעריקט טענות געגן ״השומר הצעיר״, דאס צוליב דער מארקסיסטישער ערציהונג דערפירט ער דערצו, דאס א גרויסער טייל פון דער יוגענט לעבט דורך קונפליקטן און אידעאלאגישע פקפוקים און פאלט אריין אין די ארימס פון דער קאמוניסטישער פארטיי. דאגעגן האט ער אוועקגעשטעלט די קאנסעקווענטע פרא־ארץ־ישראל׳דיגע דערציהונג פון דער ״גורדוניה״. די געשיכטע האט שפעטער ארויסגעוויזן אויף וויפיל העשעק איז געווען געראכט. כמעט אלע חברים פון ״גורדוניה״ האבן פאר און נאך דער מלחמה עולה געווען קיין ישראל, בעת א גרויסער טייל פון שומרישער יוגענט האט געמאכט זייטן־שפרונגען, כדי זיך שפעטער ביטער צו ענטוישן.

פון דער ״גורדוניה״ ארגאניזאציע לעבן הייגט צו טאג אין ישראל: סאלא זילביגער, מינה שארף, יעטקא גולדשטיין, סאלקא גרובער, סאלא גולדבערג און אנד.

ה ח ל ו ץ

די ארגאניזאציע ״החלוץ״ איז געווען דער פיאנער פון ציוניסטישע ארבייט און פון עליה קיין ארץ־ישראל אין אונזער שטאט. איר טעטיקייט אין פארלויף פון צוויי דורות איז געווען א פילזייטיגע און א פרוכטבארע.

פון דער ערשטער געגנראציע קען איך דערמאנען א טייל נעמען, וועלכע איך געדענק, פון חברים וועלכע האבן עולה געווען קיין א״י: יוסף קופרמן, שרה און איר ברודער עלעק יאקובוביץ, אברהם׳ק ליבליך, אליעזר און צילה גלייצמן, דורה און בערעק וויינהעבער ז״ל. עס לעבן צו לאנגע יארן אין ישראל שמואל און מלכה בוכנער יעקב ברוין און אנדערע.

פון דער צווייטער געגנראציע, וועלכע האבן עולה געווען, האט א טייל פון זיי, צוזאמן מיט חברים פון וואדאוויץ און ביעלסקא, געגרינדעט דעם קיבוץ ״עבודה״ אין נס־ציונה. פון דער גרופע געפינען זיך אין ישראל: רוז׳ה יערוט, שיינדע ברוין, פסיה זיגמן, יוסף מנדלבוים ראובן לאם, האמאש און נאך. עס זענען געשטארבן אין ישראל: נינה שטיין, שלמה זילביגר, מוטעק לאם ז״ל.

יהושע (זיגה) פיילער לעבט אין תל־אביב און איז איינער פון אקטיוויסטען אין דער אושוויענצימער לאנדסמאנשאפט.

"עקיבא"

דער גרינדער, טעארעטיקער און פירער פון דער "עקיבא" ארגאניזאציע איז געווען הנס לעוו, אייגער פון די סימפאטישסטע געשטאלטן אויף דער יידישער גאס. א אנגענעמע אינטערעסענטע פערזענליכקייט, וועלכער האט זיך באצויגן צו זיינע פאליטישע געגנער ווי צו זיינע בעסטע פריינד. הנס לעוו מיט זיינע מיטארבייטער סעלמה שעכטער, זורעק שטייערמאן, שמילעק רייכער, חייקה גאליצער און סביבה וואולקאן איז געלונגען צו ארגאניזירען א יוגענד און אייגצופלאנצן אין זיי נאציאנאלען שטאלץ און געזעלשטאפטליכע אמביציעס. צום שבח פון דער ארגאניזאציע דארף אויך געזאגט ווערן, אז די טויערן פון "עקיבא" זענען געשטאנען אפען פאר קינדער פון "עמך".

פון די "עקיבא" פירער לעבן אין ישראל: זערעק שטייערמאן אין חיפה און סביבה וואולקאן אין חולון. חייקה גאליצער איז א אקטיווע "וויצא"־טוערין אין דייטשלאנד.

ב י ת "ר

דער נעסטאר און פאן־טרעגער פון ציוניסטישע טעטיגקייט אין אונזער שטאט, דער אונפארגעסליכער ד"ר אורי דרוקר ז"ל, איז געווען דער גרינדער און פירער פון דער בית"ר ארגאניזאציע. מיט דער גרינדונג פון בית"ר, האט זיך צום ערשטען מאל באווייזן אויף דער יידישער גאס אין אונזער שטאט א יוגענט, וועלכע איז געווען גרייט צו פארן קיין ארץ־ישראל מיט אלע מעגליכע וועגן און צו קעמפען מיט געווער אין די האנד געגן דעם ענגלישען אקופאנט.

ווער האט דען געקענט גלייבן, אז אזא שענער בחור מיט אזא סובטעלן אויסזען, ווי עס איז געווען מאניעק פריסטער — וועט דערוואקסן צו א העלדישען קעמפער אין די קאמפס־ארגאניזאציעס אין ארץ־ישראל. ער האט אוועקגעגעבן זיינע בעסטע יארן אט דעם קאמף.

ווען מיר האבן געלערנט אין חדר און געזעסן איבערבויגן איבער די גמרא, האט זיך א יינגעל מיט לאנגע פאות, ארויסגענגב'ט פון חדר, און דרויסן געשניצט הילצערנע ביקסן, און בעת דער הפסקה זיי פארטיילט צווישן אונז און אונז געלערנט "שיסן". זעט אויס, אז שוין דאמאלס האט ער געחלום'ט צו ווערן א קעמפער. וואלף קעמפלער (דאס איז געווען דער יינגל) האט זיין חלום פארווירקליכט אין די רייען פון די קאמפס־גרופן געגן ענגלישן אקופאנט.

א אינטערעסאנטער קוריאז: דער בית"ר אקטיוויסט אטעק ראדזיווילער, איז נאך דער מלחמה געווען אין פאלקס־פוילן א הויכער פונקציאנער אין דער קאמוניסטישער פארטיי.

ה ש ו מ ר ה ד ת י

עס איז געווען א נחת צו קוקן, ווי יונגלעך אין לאנגע איבערציהערס און רונדיקע סאמעטענע קאפעלושן פארוויילן זיך שבת נאכמיטאג אויף די גרינע פעלדער פון די פלאנטן צוזאמן — מיט מיידלעך, דארט האבן זיי דורכגעפירט פעולות און לאנגע דיסקוסיעס געפירט אויף פארשידענע פראבלמען. דאס איז געווען איינס פון די פילזייטיגע טעטיגקייט פון דער רעליגיעז־נאציאנאלער יוגענד־ארגאניזאציע. עס זענען ביי מיר

געבליבן אין זכרון די נעמען פון דריי מיידלעך: טאנקא הולנדער, דאבע שארף און חנקה שנייידער. און פיר נעמען פון די יונגלעך אברהם וואסערבערגער, אברהם גרובנער, גלאס און אברהם זלאטארוב.

א צווייטער קוריאז: דעם גאטספארכטיגען אברהם וואסערבערגער איז געלונגען נאך דער מלחמה צו געווינען דעם צוטרוי פון די העכסטע קאמוניסטישע פארטיי אינסטאנצען און צו פארנעמען א זער וויכטיגע שליסל־פאזיציע אין דער וווירטשאפט.

בית יעקב

די פרומע באשיידענע "בית־יעקב" מיידלעך זענען צוזאמן געקומן פון צייט צו צייט, כדי צו לערנען פרקים פון תנ"ך, יידישע געשיכטע, דינים און מנהגים, מחשבת ישראל און א. וו. אבער א טעות האט דער, וועמען עס דאכט זיך, אז זיי האבן געהאט שמאלע האריזאנטן. איך האב אפט געהאט די געלעגענהייט זיך צו איבערצייגן, דאס זיי האבן געליינט די בעסטע קלאסישע שאפונגען און זייער אלגעמיין וויסן איז געווען א רייכער און א טיפער.

די שארפקייט, בליק־שנעלע אויפפאסונג און טיפע נשמה פון די קליינע מלכה שלעזינגער־גרוס האט ארויסגערופן אנערקענונג ביי דער גאנצער יוגענד. איך דערמאן זיך עטלעכע נעמען פון די גוט דערצויגענע און געלאסענע מיידלעך: ראז'ע אנגלענדער, אסתר שניצער, חוה האמעסדורף, פרידה צווערלינג, רוחטשע באמבאך־הלברשטאם און מינה בולמנפרוכט. נאר צוויי פון דערמאנטע האבן איבערלעבט די מלחמה: ראז'ע ענגלענדער לעבט אין חיפה, און חוה האמלסדורף לעבט אין חולון.

די יוגענט אין דער קאמוניסטישער פארטיי

מענשען, וועלכע האבן אוועקגעשטעלט זייער פריוואט לעבן, זיך דערווייטערט פון זיירע משפחות, פארציכטעט אויף קאריערע א.א.וו. און זיך געשטעלט אין דינסט פון דער גאנצער מענשהייט, וויל זיי האבן ערליך געגלייבט, אז די טעאריעס פון מארקס און לענין וועלן אט, אט שוין פארווירקליכט. (הלואי אין 100 יאר ארום). פאר זייער נאאיוון גלויבן האבן זיי באצאלט מיט לאנגע יארן תפיסה און מיט זייער געזונד. עס האבן איבערלעבט די מלחמה: בלהה פריש, האנטשע וואלקאן, דאבא און גוסטה גרינפעלד, סערנה פערטיג, סאלא עבערזאן, אילעק בארבער, דריי זין פון גימפל בורנשטיין, רחל'קה און בלהה זילביגער. זיי זענען צוזייט און צושפרייט איבער דער גאנצער וועלט. בעת דער מלחמה זענען אומגעקומן: קארולה יערוד, רעגא פערטיג און רוזקה פריוועי.

דער ספורט־קלוב "קדימה"

פון די גרינדער און אקטיוויסטען פון דעם ספארט־קלוב "קדימה" לעבן הייַנט אין ישראל 3 חברים: אמעק האס, זיגה פיילער און מאניעק געלער. אין חו"ל לעבן נאך דריי: הערמאן גולדבערג און העשעק מאנסדורף אין אמעריקא און מאטעק בערגמאן אין בראזיל. עס זענען אומגעקומן בעת דער מלחמה אדער געשטארבן נאך דער מלחמה: ברונעק געלער, פייוועל פערסטער, אמיל גולדבערג, דוד לעשנער, בייצ'ה יעקובויץ, פינעק ליטנער שימעק בארבער, מנדעל פליישער, שמעון הירש פערדעק וואולקאן און יששכר בערנשטיין ז"ל.

די "קדימה" פאטבאל־מאנשאפט האט זיך אין פארלויף פון איר לאנגיעריגער טעטיגקייט ענטוויקעלט אין א כוח וועלכער איז געווען פעהיג זיך צו פארמעסטע מיט אויסלענדישע מאנשאפטען. אין דער גימנאסטישער סעקציע האבן זיך באטייליגט בערך 50 מיידלעך און יינגלעך. אין דער פינג־פונק סעקציע — כמעט אלע "קדימה" מיטגלידער. דער "קדימה" יובילעאום איז געפייערט געווארן מיט גרויס פאראד אין די הויפט גאסן פון דער שטאט. אין דער דעפילאדע האבן זיך באטייליגט אלע יידישע ספארט־מאנשאפטן פון דער וואיעוואדשאפט, מיט דער באטייליגונג פון א גרויסן ארקעסטער. די יובילעאום פייערונג האט ארויסגערופן גרויס אנערקענונג ביי דער יידישער און פוילישער באפעלקערונק.

בקיצור, די אשוויענצימער יידישע יוגענד איז געווען א קאנסטרוקטיווע, א אמביציעזע און האט באזיצט אסאך נאציאנאלען און פערזענליכען שטלאץ.

ח. אבי־יונה

בית יעקב ובנות אגודת ישראל

אחרי שהגב' שרה שנירר ז"ל הגתה את הרעיון של הקמת רשת בתי ספר מיוחדים ללמד לבנות כל קשת לימודי היהדות, יסודות התורה, מחשבת ישראל וכו' והצליחה ליישם הרעיון ולייסד מספר בתי ספר "בית־יעקב", התקבצו גם בעירנו אושפיצין מספר בעלי בתים מנכבדי העיר ובחרו בועדה מארגנת שעליה הוטל לדאוג להקים בית־ספר "בית יעקב". בראש הועד, שבמשך הזמן נהפך להנהלה של בית הספר, הועמדו עסקנים ואנשי שם ה"ה ר' אליזער שטרנשוס, ר' אברהם'צי גרוס, ר' משה וואולקן, ר' שמעון דנציג, ר' זלמן מייזלס, ר' מנשה בלויגרונד ור' קלמן בורנשטיין.

לאמיתו של דבר היה כבר מזמן מורגש המחסור בבית־ספר לבנות, כי בנים הלוא נשלחו מגיל שלוש לחדר, שם למדו אלף־בית ואח"כ קרוא וכתוב בשפת עבר ואידיש. בנות, לעומת זאת, התחילו רק בגיל 6 ללכת לבית ספר ממלכתי, שם למדו לימודים כלליים בשפת המדינה. ובכדי להקנות להן, לבנות, ידיעה כלשהי באותיות המרובעות, שתוכלנה לקרוא מעט ותדענה להתפלל וגם לכתוב אידיש נשלחו לאשת ר' אביגדור מלמד, אצלה למדו מעט מזעיר.

והיות שהבנות נמצאו רוב שעות היום בבית הספר הכללי או בסביבת אנשים שם שלטה השפה הפולנית, הגיע המצב עד כדי כך שהרבה בנות לא רק שלא ידעו הרבה על יסודות היהדות, מתרבות עברית ואידיש וכדומה אלא שהתקשו גם לקרוא ולכתוב עברית. גם בבית הוריהם שפתם המדוברת נהפכה ונהייתה ברובה רק פולנית. לפיכך בהתפרסם דבר הקמת בית־הספר "בית־יעקב" היתה ממש נהירה להירשם ולהתקבל לביהס"פ הזה. נכון שנמצאו גם אנשים קיצוניים שהתנגדו לרעיון ולמחשבה ללמד בנות תורה ואת התנגדותם זו הביעו באופן מוחשי ומעשי, דבר שגרם סבל לא מעט להורים ששלחו ילדיהם ל"בית־יעקב". למשל, בבית־הכנסת של האדמו"ר ר' אלעזר רוזנפלד זצ"ל לא ניתן לאיש אשר שלח את בנותיו ל"בית־יעקב" לעבור לפני התיבה או לעלות לתורה. היה זה כעין חרם בזעיר אנפין.

היחס הזה השתנה לגמרי אחרי מספר שנים כשבית הספר הזה הוכיח את עצמו ממש כבית היוצר של דור ישרים יבורך של בנות לתפארת, שהמשיכו בדרך האבות, דרך תורה ומעש ולא רק כמצוות אנשים מלומדה, אלא מתוך ידיעה עמוקה והכרה ברורה.

ההתחלה היתה לא גדולה וככל התחלות קשה למדי. הוכשרה דירה בה שוכנו הכיתות הראשונות. המינוי של גב' שרה וואלף למחנכת של הכיתות הראשונות האלו היתה הצלחה גדולה, כי הגב' וואלף היתה מורה ומחנכת מוכשרת מאוד, בעלת השכלה רחבה ומושלמת ובעלת ידיעות רחבות במחשבת ישראל, פדגוגית בחסד ובעלת בטוי וכוח רטורי עצום ובעיקר אישיות מקסימה, שהשפיעה לטובה ולברכה על התלמידות ועל ההלך רוח הכללי ביחסו לבית הספר.

תוך זמן קצר התווספו עוד ועוד תלמידות וכיתות, אך למרות כל המאמצים של הועד והמזכיר ר׳ קלמן בורנשטיין קשה היה להשיג מורות מוסמכות. הסמינר בקראקא הוציא מדי שנה מחזור חדש של מורות, אך לא במידה מספיקה, כי הביקוש היה הרבה יותר גדול מההיצע. לפיכך נעזרו בהתחלה ע״י בנות בוגרות בית הספר שאירגנו חוגים שונים ללימוד עברית, תנ״ך, היסטוריה, ספרות אידיש וכללית וכן חוגים לדרמה וזימרה, ציור, רקמה ומלאכת יד, גזרה ותפירה וכו׳. כן פעלו רבות במשך הזמן למען הכשרה ועליה, קרן הישוב של ארץ ישראל, אירגון קייטנות ועוד; וכך נוצרה התשתית לארגון ״בנות אגודת ישראל״ וניתן לבנות מוכשרות להראות את כוחן ולהוכיח את כשרונותיהן. המדריכות הראשונות היו שרה פריש, אסתר שניצר, מלכה גרוס זיסל רוזנברג, אסתר שינדל־פריי ועוד שנתנו הרבה מזמנן וכוחן בעבודתן המסורה עבור ״בית־יעקב״ וראו שכר טוב בעמלן וזכו לראות את חניכותיהן כמדריכות את הכיתות הצעירות הבאות אחריהן ואפילו בתור מורות באותו בית הספר.

אחרי מאמצים רבים והשתדלויות לא מעטות נשלחו מהמרכז מורות בוגרות הסמינר של ״בית־יעקב״ בקראקא הגב׳ גולדפדן, הלברשטאם ומלכה גרוס ומני אז בית־הספר הלך וגדל. בשנים האחרונות שלפני המלחמה הגיע מספרן של התלמידות למאות רבות, שהיו תפארת לעושיהן ותפארת להן מן האדם.

מדי שנה גמר מחזור של כמאה תלמידות את לימודיו בבית־הספר והבנות רובן ככולן עברו כמעט אוטומטית, כהמשך טבעי וכדבר המובן מאליו, ל״בנות־אגודת־ישראל״. כאן נקלטו היטב והמשיכו בפעולות תרבותיות, חברתיות וגם מעשיות.

הבנות שעמדו בראש האירגון והמדריכות היו מאד כשרוניות ופעילות. הן ארגנו חוגים שונים לחברות ולנערות המתבגרות כגון עבודות יד, זמרה, דרמה, קורסים שונים, התקיימו הרצאות על נושאים שונים וכו׳. כמו־כן עבדו במרץ רב למען ארץ ישראל על ידי איסוף כספים ותעמולה להכשרה ועליה.

מקום חשוב ביותר בעבודתן תפסה העשיה למען הזולת. העזרה ההדדית והעבודה שנעשתה בלי פומביות אבל במסירות, בלב ונפש, זאת היתה העזרה לנצרכים שהוגשה לכל דיכפין בצורה של הלוואות למשפחות ומתנות לילדים ובעיקר סעודות מוכנות לשבת וחג: חלות יין, בשר ודגים וכל מטעמים, לנצרכים נשואי פנים שירדו מנכסיהם ולהושטת יד לא הגיעו. המנות לשבת הובאו לבתיהם של הנצרכים על ידי קבוצה קטנה של בנות שהוכנסה בסוד המבצע, בראשה עמדו הבנות רחל הלפר ויטקה רינגר. אגב, חלק הארי של המצרכים שחולקו נתרמו על ידי הגב׳ פייגל הלפר כמתן בסתר.

בשנים שלפני מלחמת העולם השניה היתה ״בנות אגודת ישראל״ מתנועות הנוער הגדולות ביותר בעיר מבחינה מספרית והידועה לטובה במידותיהן ובמעשיהן לטובת הכלל והפרט.

אישים ודמויות
טיפן און געשטאלטן

ר׳ שאול דוד אנגלנדר

נולד בקראקא בשנת תרל״ה לאביו ר׳ יעקב, צאצא אחת המשפחות המיוחסות והמפורסמות בעיר. הוא קיבל חינוכו בישיבות הגדולות של קראקא המעטירה ובבית הוריו, בית של תורה וגדולה במקום אחד. בעודו עלם צעיר, הלך שמו לפניו כמצטיין בלימודים ובמעשים טובים, נשא לאישה את מרת שרה פייגל בתו היחידה של הנגיד ר׳ גבריאל אלטמן מאושפיצין. זמן מה המשיך לשבת על התורה והעבודה גם בבית חמיו ואחר־כך נפנה לעסקיו: פתח בית מסחר לתבואה בסיטונות. ר׳ שאול דוד ראה הצלחה במעשה ידיו והרחיב את העסק גם לתוצרות חקלאיות אחרות, בעיקר במסחר עם ביצים. במשך הזמן הוא הפך להיות הספק הראשי של ביצים בכל הסביבה וגם מעבר למחוז.

ר׳ שאול דוד בנה בית לתפארת, בית פתוח לאורחים, לצדקה ולגמילת חסדים. הוא היה אחד הגבאים של חברת ״תומכי עניים״ ואשתו אף היא פזרה צדקה לאביונים והרבתה במתן בסתר. הוא היה נדבן בעל שם ותמך בלומדי תורה. שמו מתנוסס על הרבה ספרים לאות שתרם מכספו להוציאם לאור.

לר׳ שאול דוד נולדו בן אחד ושבע בנות, כולם נישאו לבני תורה ואנשי מעש. רובם היו מראשי חסידי רדומסק בעירנו.

מכל הבית המפואר הזה נשארה לפליטה רק בת אחת וארבעה נכדים שתפארת אבותיהם בידיהם.

ר׳ משה הירשפרונג הי״ד

ר׳ משה היה נשוי לבתו השניה של ר׳ שאול דוד אנגלנדר הגב׳ חיה, שנפטרה בדמי ימיה בלדתה את בתם השלישית יהודית. הוא התחתן שנית עם מרים אחותה הצעירה של אשתו המנוחה. שילדה לו בת אחת. מרים היתה אם לכל דבר גם לשלוש בנות אחותה ז״ל.

ר׳ משה היה בר־אורין וגומל חסד לאנשים. מסחרו היה בכלי כסף וזהב ואבנים טובות. הוא היה נעים הליכות ומאיר פנים לכל אדם ומברכו בבואו ובלכתו. וכך היה אומר: מי שמשאו ומתנו הוא ביושר ובנאמנות — מתן שכרו הוא גם בעולם הזה, כי לקוחותיו מחזיקים לו טובה תמיד; הנשים בברכן על נרות שבת וחג בתוך פמוטי הכסף ואנשים בעת שמקדשים על היין בשבת ובמועד, בגביעי הכסף שרכשו אצלו, והאמינו לי — היה מסיים — שזה כדאי.

יהי זכרו ברוך!

ר' מיכל'ה בלומנפרוכט הי"ד

מוצאו ממשפחה מיוחסת ואמידה, ידועה במדות ובמעלות טובות. הוא היה ידוע כצעיר מוכשר למדן ושקדן, פיקח וחריף, בעל תבונה ובעל השכלה.

כשהתחתן ונשא לאשה את בתו של ר' אברהם הרש וואולקן מאושפצין, נכנס למשפחה עתירת נכסין ומכובדת, שעסקה במסחר רב־גוני עם בעלי האחוזות שבסביבה ושהיתה ידועה כעוסקת באמונה בצרכי צבור וקהילה. מספר שנים ישב ר' מיכל'ה על שולחנו של חמיו, למד תורה והשתלם במדות. הוא השתלב יפה ובמהרה בנופה של העיירה, הבין את צרכיה ודאג למלא את החסר. הקים מוסדות צדקה ויסד חברות ציבוריות כגון גמילת חסדים, הכנסת כלה ועוד.

כשרונותיו, מעורבותו בין הבריות ונועם הליכותיו עם האנשים הביאוהו עד למעמד של יושב ראש הקהילה היהודית בטרם מלאו לו ארבעים שנה, דבר נדיר מאד בעת ההיא והמעיד על מידת פופולריותו של האיש בין כל שכבות האוכלוסיה. הוא ניהל את עניני הקהילה במשך שנים מספר בטוב טעם ובהצלחה. יש לציין שעסקני צבור באושפצין עשו את עבודתם שלא על מנת לקבל פרס. וכשעזב ר' מיכל'ה את עסקנותו בעניני הקהילה המשיך לטפל במשנה מרץ במוסדות ובחברות הצדקה שיסד.

זכה ר' מיכל בלומנפרוכט והקים בית לתפארת, בנים ובני בנים, אנשים אמידים אוהבי תורה ועושי צדקה וחסד.

בפרוץ מלחמת העולם השניה נדד והגיע לטארנא, שם התאכסן והתחבא בבית גיסו של ר' ישראל ווינד, ברחוב בושניצה.

בהתגבר הנגישות, האקציות והחיפושים אחרי יהודים לצרפם למשלוחים נבנה בבית הזה בונקר: מבנה תת־קרקעי משוכלל עם מים זורמים, חשמל ושרותים. הכניסה לבונקר היתה מוסתרת מעין בלתי רצויה, והתאפשרה על ידי הרמת חלק מהרצפה שגלתה ירידה למרתף־בונקר הזה. הכל היה מוסווה בצורה מקסימלית וכאילו מובטח מכל פגע רע. שם הסתתרו מספר ניכר של אנשים מדיירי הבית וקרובי משפחה בתנאים טובים יחסית.

והנה קרה אסון מחריד: צנור המים הראשי התפוצץ, זרם אדיר של מים פרץ לתוך הבונקר ושטף אותו בעת שנמצאו שם כתריסר איש. היות והכניסה היתה צרה והיא נמצאה בתקרת המחבוא ובאין יציאת חירום הצליחו רק מעטים להינצל ולצאת דרך הפתח הצר. העזרה שהוזעקה לא היה בידם להושיע. גופות הנטבעים־הנחנקים הוצאו אחר כך על ידי אנשי החברה קדישא.

הרב ר' חיים קופרמן מאושפצין, כעת בארה"ב, הכיר בין החללים את ר' מיכל'ה בלומנפרוכט, הגם שהיה בלי זקן ופאות, והביא אותו במו ידיו לקבר ישראל.

ה' ינקום דמו ונקם ישיב לצריו וכיפר אדמתו עמו.

ח. צ. שמחוני

יעקב בטר ז"ל

נדמה שכל אחד מבני עירנו הכיר את יעקב. כולם הכירו את אישיותו המקסימה, את התיחסותו הלבבית לכל אחד ואחת ואת גישתו הענינית והמעשית לכל דבר ציבורי. הכירו את חיוכו המרענן שלא מש מפניו, את צחוקו העליז, המהדהד והמדבק, את סיפוריו המאלפים ואת שיחותיו השופעות חכמה ובינה. וודאי ובטוח הוא, שהוא יעקב הכיר את כל אחד ואחת, הזקנים והנערים. הוא היה בקי בתולדותיהם של כל משפחה ובית־אב בעיר, הכירם אישית, ידע מוצאם וזכר שמותיהם ואירועי משפחותיהם. יעקב היה "ספר היוחסין" החי והמדבר של יהודי אושפצין. היתה לו טביעת־עין של תלמיד חכם מובהק, זיהה אנשים שהכיר בנעוריו ונפגש בהם שנית אחרי עשרות בשנים, ואם צורתם השתנתה — הכיר את קולם. ואכן כשהחלו להתקבץ כאן שארית הפליטה שלאחרי השואה, יתומים צעירים ובודדים היה זה יעקב בטר שמצא להם קרוב וגואל פה ושם, בארץ ובתפוצות, קרובים שהם, הפליטים בעצמם, לא ידעו על קיומם ואף לא על קרבתם המשפחתית.

יעקב נולד בשנת תרנ"ה לאביו ר' שמואל ואמו זיסל לבית איגרא. למד בחדר ובישיבה, אך רוב השכלתו הכללית, כולל מספר שפות זרות, ניהול חשבונות ובנקאות רכש לו בכוחות עצמו, כי שקדן וחרוץ היה ובעל תפיסה מהירה וזכרון מעולה. בשנתו העשרים היה כבר פקיד בכיר בבנק הראשון שנוסד באושפצין על ידי ר' וואווטשע לאנדוי וחתנו ר' יוסף נתנזון.

צעיר לימים נתפס לציונות והיה מן המובחרים שבחבורה. רובם שמעו תורה מפיו ולמדו אצלו את שפת העבר — עקב פעילותו זו סולק מבית מדרשו של האדמו"ר רבי אלעזר זצ"ל.

לקראת סוף מלחמת העולם הראשונה עזב את אושפצין, נדד והגיע לגרמניה. התגורר קודם בקטוביץ אח"כ בבויטן, שם היה מנהל בנק שהיה בשותפות יהודית ולבסוף התישב קבע בברלין. כאן היה בקשר הדוק עם מנהיגי הציונות העולמית והשתתף בכל האירועים החשובים שהתקיימו שם.

יעקב שמר תמיד על הקשר עם עירו ועם יוצאי עירו והיה בן מאד מסור להוריו ובני משפחתו, ביקר אותם לעיתים ואז הידק גם את קשריו עם חבריו וידידיו הרבים. בעלותו ארצה בשנת תרצ"ה מצא את חבריו החלוצים שעלו הרבה לפניו ובילה במחיצתם את רוב זמנו. היה פעיל בארגון יוצאי אושפצין בארץ בתור חבר הועד, בתור מזכיר הועד ותפקידים אחרים מיום הווסדו.

יעקב שנראה תמיד צעיר מכפי גילו, היה גם בעל נפש צעירה ורוח רעננה עד ליומו האחרון. זכרו לא ימוש מאתנו.

לדמותו של ר׳ אברהם גרוס ז״ל

ר׳ אברהם גרוס היה יליד העיר יבורז׳נה. בנם בכורם של ר׳ שרגא ואסנת גרוס, התחתן בגיל צעיר עם בתו של ר׳ ראובן שארף ז״ל מאושפיצין בנו של ר׳ יענקל׳ה שארף בעל ״דגל ראובן״, דמות בולטת ואישיות נעלה היה ר׳ אברהם, בעל הדרת פנים, והופעה מרשימה, דאגת הזולת היתה לנגד עיניו תמיד. ידוע היה כשתדלן אצל השלטונות כדורש טוב ודובר שלום לבני עירו. כשאירע צרה לאחד מתושבי העיר היה רץ מיד למושל למעלת המצודה לדפוק על דלתות הארמון, בהופעתו היפה ובכח שכנועו הוכתרה שליחותו תמיד בהצלחה.

בעל בית מסחר לספרי למוד ומכשירי כתיבה ובעל בית דפוס יחיד וראשון בעיר היה, קנה לו שם של איש וסוחר ישר מעורב בדעת עם הבריות. השפות פולנית וגרמנית שגורות היו בפיו ושלט בהן על בורין. בזמן הבחירות לפרלמנט האוסטרי, הופיע לפני תושבי העיר בנאומי תעמולה לצד המועמד לבית הנבחרים מטעם השלטון בהמלצת האדמו״רים.

מספר שנים היה ר׳ אברהם גרוס ״ראש הקהל״, דהיינו יו״ר הנהלת הקהילה ולזכותו ייאמר שידע בפיקחותו הרבה לנהל את הקהילה על מי מנוחות ולנווט ולכוון את כל ענינית בדרך נכונה למרות הרוחות המפלגתיות והכיתתיות שנשבו מפה ושם והיה מקובל על כל שכבות של האוכלוסיה היהודית בעיר.

ישמשו נא השורות האלה שהועלו מתהום הנשיה בזכרונו של אחיו הצעיר שהיה אז תושב אשפצין — למצבה על קברו בעיר סוסנובצה, שלשם הועבר על מטת חוליו עם יתר יהודי העיר שגורשו ממנה יומיים לפני חג הפסח בשנת תש״ד — ערירי הלך מעולמו ומעירו בה ישב ופעל יובל שנים.

ת.נ.צ.ב.ה.

יוסיפון

רבי פנחס גרייר הי"ד

אישיות מיוחדת במינה היה ר' פנחס. חזותו העידה על תוכנו ופנימיותו של האיש. בעל קומה בינונית, מתהלך קצת שחוח, פנים מחייכות, עטורות זקן אפור מדובלל, עינים קטנות חדות מבט, שהיו מתרוצצות בארובותיהן. היה נראה תמיד טרוד ועסוק, עסוק מאוד בעניני ביתו, בית בן ארבע קומות בנוי לתפארת וטרוד בעניני בני ביתו זאת אשתו הפעלתנית ושתי בנותיו החולניות, להן הקדיש כל־כך הרבה ממרצו ומזמנו וכה מעט הרווה מהן נחת, כי חשוכות מרפא היו.

וכשטוב עליו רוחו, היה מרבה לספר וכמעין המתגבר היה מעלה זכרונות ונשכחות. אמרותיו היו חריפות, חדשניות ולפעמים חדות כתער, גם ה"בדיחות" שלו היו בעלי משמעות רבה ואף עוקצניות ולרוב מכוונות כלפי עצמו וכלפי גורלו, שלא במעט התאכזר לו.

זכורני מימי נעורי, בביהמ"ד, בהרימי ספר שנפל, פנה אלי ר' פנחס ואמר: נערי, הידוע לך ההבדל בין הספר ובין מחברו של הספר? והמשיך: בא ואגיד לך. ספר כשהוא נופל מרימים אותו ויש שנושקים לו ומחזירים אותו למקום המיועד לו, מה שאין כן במחברו של הספר, אם נופל הוא לא מרימים אותו, לא מנשקים לו, אלא, לפעמים, בועטים בו מאחור, מבחינה אם נפול־תפול.

כשנשאל פעם בלכתו מביהמ"ד מדוע הוא נמנע לעשות קפנדריה דרך ביתו של הרב המקומי, בעל ה"אוהל־יהושוע", שהוא היה אחד ממוקיריו, משך את מגבעתו מעל לעיניו וכיסה בה את רוב פניו ואמר: אינני רוצה להראות פני בפני הרב, כי מה יכול כבר הרב לחשוב בראותו אותי, במחשבתו יכול רק לעלות רעיון מתאים להספידני... ועוד חזון למועד.

כל זה כלפי חוץ, אבל בתוך תוכו היה האיש רציני מאוד ובוכה במסתרים. הוא היה גדול בתורה ובחכמה, פיקח וחריף שכל. רוב זמנו, במיוחד הלילות הקדיש ללימוד ועיון. בכל שעות הלילה היה אור עמום בוקע מחלון ביתו. הוא ישב כפוף על תלמודו, נרדם ונעור וחוזר ללימודו עד אור הבקר. לומד ורושם, בכתב ידו הבלתי קריא, חידושים והשגות.

ברבות העתים הוציא לאור, במיטב כספו, ספרו "בית־פנחס" על מספר מסכתות שבסדר קדשים בתלמוד. הספר האחרון שראה אור היה "בית־פנחס" חלק שני על מסכת תמורה, אבל רוב חידושי־תורה שלו נשארו בכתובים ועלו על המוקד יחד עם מחברם הגדול.

יהי זכרו ברוך!

הנם לכ ז״ל

ד״ר משה גולדברג ז״ל

הביאוגרפיה של הד״ר משה גולדברג בדומה לזו של רבים מבני דורו, דמויות בולטות בתקופתם, אינה רבת גוונים. במשפטים מעטים אפשר לתאר את דרכו בחיים. נולד ב־1872 בגריבוב, עיירה קטנה בקרפאטים שבגליציה, למד בגמנסיות בערי הפרובינציה טרנוב ונווי־סנץ, סיים חוק למודים במשפטים בווינה, קבל באוניברסיטה תואר דוקטור ואחר השתלמות מעשית בא לשתף עבודה עם ד״ר בר, עורך דין יהודי יחיד באושוונצים באותם ימים. בביתו ובמשרדו ברחוב קנטר פעל כמשנה לו עד שלאחר מותו של ד״ר בר עברו הבית עם המשרד המיותם לידיו. כאן נשאר כל חייו, פרט לשנים האחרונות של מלחמת העולם הראשונה — והוא אז בשנות הארבעים לחייו — שבהן כהן כשופט בבית־דין צבאי.

למעונו זה הכניס בשנת 1907 את אשתו הצעירה אוגוסטה לבית חיות מסטניסלווב. כאן נולדו להם ארבעה בנים ובת יחידה. כאן חי, שאף ופעל עד לימי השואה: בספטמבר 1939 עבר לבית חותנו בסטניסלווב, וידע שם סבל שנגרם לרבים במקום עם ״שחרורו״ בעקבות נצחון הרוסים. שם מצא הוא עם הנותרים מבני משפחתו ומהקהילה היהודית את מותו, מות קדושים בבית הקברות בהושענא רבא 1943.

גורל חיים חוור של בני אדם לאלפים — מלבר, לא כן — מלגו: לא כדרכם של הרבים, אלא של מעטים, של הבודדים בעלי האישיות האינדיוידואלית. בן למשפחת סוחרים אמידה, בן לאב משכיל מושבע. היה האב ספקן מזה — ומחייב החיים — מזה, וברוח זאת חינך את שלושת בניו עם שתי בנותיו — לבני אדם חפשיים בדיעות. את המסחר לא אהב ואת יחסו השלילי ליהודי הסוחר שכל מעייניו ברווחים שבעסקיו, הוריש גם לבנו למשה, ועם זאת גם את הנטיה לספקנות. אלה הפכו אצל הבן למדה גבוהה של התנגדות לכל מסורת דתית. מן האב ירש גם את האירוניה המופלאה שציינה אותו, להבדיל מכל תוו של סטירה או כל תג של זלזול או לעג. ד״ר גולדברג לא עשה אדם לצחוק, לא לעג לאיש, אם כי ידע לתקוף את מתנגדו בבטוי חריף. הוא התעלה מעל סביבתו והשקיף על הכל מנקודת ראות עילאית. המסתכל מלמעלה יראה את המעוות וכל שהוא חסר ערך במתחולל למטה, גם ירחיק ראות וירחב אופק ראייתו.

כך אירע שכבר בתור סטודנט צעיר בשנות התשעים למאה הקודמת בווינה נפקחו עיניו להכיר את הבלותא של ההתבוללות ואת כל המגוחך שבה והתייצב בשורות אגודת הסטודנטים היהודית הלאומית ״קדימה״ שהניפה ברמה את דגל הציונות.

כבעל השכלה רחבה — ולא כמשפטן בלבד — בכל ענפי הדעת, אשר פרחו בעיר המלוכה העתיקה בעשרות השנים האחרונות של המאה, וכאיש התרבות המעודנת שספג אל קרבו בשנות למודיו שם, הופיע ד״ר גולדברג באושווינצים, עיירת גבול גליצאית זעירה, מאוכלסת יהודים כמספר העוסקים בסחר־מכר, רובם — אדוקים בדת

במדה גבוהה ביותר. רק משפחות מועטות שרחקו מאדיקות מצא שם, ואלה ראו את עצמם לא שונים מגרמנים או מפולנים טובים. לא חסרו כמובן מחלוקת ומדון בין חלק לחלק באוכלוסיה היהודית: נגודים בין "שטיבעל" ל"שטיבעל", נגודי משפחות, נגודים בהליכות תרבות. היתה במקום גם אגודה להפצת הספר. אלא שד"ר גולדברג, נתון בכבלי האירוניה, חזה מרום עמדתו את כל המגוחך שבחכמת המתבוללים, וכי רב הוא מזה של המתבוללים הווינאים, משום שחסרה להם רמת התרבות של האחרים. אולם מעבר למגוחך דן בחומרה יתרה את העדר הסבלנות אצל האדוקים. בכל הוויתו התנגד להם וכאדם גאה על נאמנותו לעם נדחף להיערך כנגדם למערכה בעד הציונות באושוויינצים. ודבר המובן מאליו — הוא נעשה מנהיגם של הציונים במקום בזכותם של השכלה, כשרון ורמה רוחנית, שבכל אלה עלה על הציונים המעטים שהיו שם.

לא להתהוות האגודה הציונית באושוויינצים וההנהגה בתוכה מיועדות שורות אלה, אלא לד"ר גולדברג עצמו. כאמור, כבעל נטיה לאירוניה ראה ד"ר גולדברג את סביבתו מרום עמדתו. לא רבים הם הזוכים במאור עיניים זה, לאנשי מעלה ניתן הדבר. הגדולים שבהם, בעלי האירוניה הנעלה, אל השיאים של תרבות האדם ורוח האדם התרוממו, כדוגמת ליאונרדו, שקספיר, גתה. אלה ראו את העולם מרום עמדתם. וכמו אצלם מופיעה האירוניה גם אצל האחרים בזיווג עם המעלה של איזון נפשי ומדה גדולה של כושר אהבה.

בשתי מידות אלה ניחן ד"ר גולדברג במידה רבה. לא ניתן לראותו ברבים נרגז או רוגז. תמיד שלט ברוחו, אדיב ובגבולות הטקט הטוב. בפולמוס החם ביותר ידע לקיים שקט ובמערכותיו נגד האדוקים והמתבוללים לא חרף ולא גדף. "החבורה השחורה" היה הכנוי החריף ביותר בפיו. התפרצות של שנייה — זרה היתה לרוחו, ומשום שלא ידע שנאה, היה מעמדו מורם מעל האחרים.

גדולה הייתה מידת האהבה שבלבו ולא לגבי משפחתו בלבד, אלא לכל ידידיו. לאשתו בחיים — בעל טוב, לילדיו — אב מסור. היא, האם של ילדיו ליוותה אותו בדרך חייו בנאמנות ובדאגה חמה עד יומו האחרון. גם היא, נוחה עדן מצאה את מותה יחד אתו בסטניסלב.

את ילדיו חנך וגידל כבני אדם טובים. אליהו ז"ל, בנו הבכור, מהנדס בעל שני תוארים, עלה לדרגת סגן אלוף באויריה בישראל. שנים רבות הקדיש לרכש אוירונים בצרפת עבור צה"ל. לדאבון לב נספה באותה ארץ ללא עת בתאונה בשלגי מון־בלאן. היה חבר בקבוצת רמת־יוחנן. גם הבן השני דן, חבר באותה קבוצה. בזמנו הפסיק בחו"ל למודי רפואה על מנת להכשיר עצמו לספנות בביי"ס בניאפל, ואכן — היה לאחד ממלחינו הראשונים, נטל חלק כמלח בימים — על הסכנות מצד הצוללות הגרמניות — במלחמת העולם השניה. הוא גם עמד במשך שנים בראש אגודת הספנים בישראל. הבת רות, נשואה לאחד הקציניים הגבוהים בצה"ל. הבן השלישי — הרברט, לא הספיק האב להעלותו כרצונו על דרך בחיים בשל גילו הצעיר והוא נותר בפולין. הבן הרביעי, אמנון מצא את מותו באחד משדות הקרב במלחמת העולם השנייה.

כאמור אהבתו של ד"ר גולדברג לא הייתה מסוגרת בחוג המשפחה בלבד. נתונה הייתה גם לידידיו הרבים ולחבריו לדיעה בציונות. דבריו אליהם יצאו מלב אוהב. עצתו הנבונה ועזרתו הטובה להם תמיד היו ספוגות אהבה נדיבה.

בן־יוסף

ר' חיים גולדברג הי"ד

היה מן הדמויות הפופולאריות בעיר, יהודי חייכני, עם קול מתגלגל ועליז, שופע חיוכים, ובהופעתו הפיץ מסביבו מצב רוח טוב. יהודי עממי היה, תמים ופשוט, ישר וטוב לב. מוצאו מ"עמק".

ר' חיים נולד בשנת תרמ"ה בעיירה ווישניצא הסמוכה לקראקא לאביו ר' מנחם. בשנת תרס"ט נשא לאשה את פייגל בת ר' יצחק אייזיק לרר מאושפיצין ומאותו הזמן ואילך היה מתושביה הקבועים של העיר. יסד בית מסחר לעורות בלתי מעובדים, בקירוב בית המטבחיים המקומי ובאחוזתו של ר' חיים שנקר ז"ל. דרך עיסוקיו בא בקשרים עם בעלי אחוזות מגדלי בקר, וקצבים ובעלי איטליזים מצד אחד, ועם בעלי בתי־חרושת לעיבוד עורות מצד שני. במחסניו הגדולים העסיק אנשים בחלקם שלא מבני הברית.

נערץ ומקובל היה על הבריות ואת היכרותו עם אנשי הממשל והשררה ניצל לטובת הכלל, לבטל דו"חות נגד סוחרים שנרשמו להם על עבירות של חוק שעות עבודה וכדומה.

בעל לב חם ורגיש היה האיש, עושה צדקה וחסד עם כל אדם. פגשתיו לא פעם בדרכו לבית המרחץ בערבי שבת וחג עם חבילת בגדים גדולה מתחת לבית שחיו, שהביאה לחלק לעניים, אותם גם הזמין לסעודת שבת לביתו, ורצה שיופיעו נקיים ומסודרים.

בני ביתו מפורסמים היו במידת הכנסת אורחים שלהם, דירתם המרווחת פתוחה היתה תמיד לקראת כל עובר אורח. שתי הבנות של ר' חיים היו חברות פעילות של "בנות אגודת ישראל", ועשרות מחברותיהן היו נכנסות ובאות לביתם בכל שעה ובכל עת מתוך הרגשה שהן רצויות ומקובלות.

ר' חיים היה מבאי ביתו של הרב ר' יחזקאל סג"ל לנדוי הרב מקנטי ומתפלל קבוע בבית מדרשו, וכשנבנה ביהכנ"ס החדש של חסידי באבוב קבע את מקום תפילתו יחד עם החסידים שלגבם היתה לו דביקות וקרבה מיוחדת.

בפרוץ מלחמת העולם השניה, נשלל ממנו הרשיון לסחור בעורות, אז מילא בדרך כל שהיא את מחסניו העצומים עם פחם ורבים רבים מהנצרכים והנזקקים למצרך חיוני זה בחורף הקשה נהנו מחסדיו ומטוב לבו.

יהי זכרו ברוך!

הרב ידידיה פרנקל, רב הראשי לתל־אביב—יפו

אליעזר גלייצמן ז״ל

הכרתי את אליעזר גלייצמן זה שנים. הילוכו, דבורו, אופן יחסיו עם אנשים שפעו גינוני אצילות. שמתי לבי אל כך, כאשר הכרתיו בלשכת ״בני־ברית״. ראיתי לפני דמות של אדם עדין נפש, בעל גינונים אריסטוקרטיים, וקשה היה להאמין שאת כל אלה ירש מעיירה יהודית במזרח אירופה. ובכל זאת זה ככה! השכלתו, יהדותו השרשית, הטביעו את חותמם על אליעזר גלייצמן, שיחד עם נמוסיו היפים, מגעיו העדינים עם אנשים הציגו לפנינו דמות מושלמת של אדם יהודי.

עם התחלת טיפולו בעניני הנצחה לקהילת אושפיצין בא במגע יותר קרוב אתי, ואף פעם לא יכולתי לסרב כאשר ביקש ממני להשתתף באסיפות האזכרה שערך מדי שנה. גם כשלא היה לי פנאי. גם כאשר טיפל בהקמת המצבה הסמלית בקרית שאול לזכר אושפיצין השקיע מסירות רבה ונאמנות להעבר המפואר של קהילתו, לא חסך כל עמל, למעלה מכוחותיו, להגשים את שאיפתו למען ישאר זכר לאותה יהדות יקרה ששמה היה פעם חרוט באותיות זהב, ועתה באותיות של דם ואפר. במקום אושפיצין — אושוויינצים. זכר לחורבן־החורבנות ולדראון עולם, אוישוויץ נשאר סמל נצחי עד סוף כל הדורות של חלאת אדם, של שפלות המין האנושי, של חיית־טרף הנקראת אדם. ועל כן רצה אליעזר גלייצמן הטוב, לספר לדורות הבאים על אושוויץ אחרת אושוויץ של יהודים יקרי־ערך, תלמידי חכמים ואנשי מעשה, אנשי ציבור ואנשי השכלה, אנשי חסד ובעלי מעשים. צדיקים וחסידים ישרים ותמימם, שאי־פה אי־שם נשארו מהם ענפים בודדים מפוזרים; רובם בנו שרשים בארץ ישראל, ובחלקם מעבר לימים. יצא לי להכיר את גוסטב הברפלד שניצל והגיע ללוס־אנג׳לס, איש יקר־רוח, בעל אומץ לב, מקבל כל אדם באהבה ובחיבה. הכרתי גם בניו־יורק חסידים ואנשי מעשה מסוגו של ר׳ הירשל טאובר החסיד התמים, ורבים רבים אחרים, אבל הקו־המאחד המאפיין היה טוהר לב, עדינות נפש, חמימות לב ומסירות.

ועל כן בבואכם לכתוב את ספר אושפיצין הסכמתי להקדיש מילים מספר להיהודי היקר אשר מסר עצמו למען לא תשתקע זכר אושפיצין מעל פני האדמה. וזהו אליעזר גלייצמן ז״ל.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

נתן שרף

לזכרו של אליעזר ז״ל

כדי להעלות זכרונות על דמותו ופעלו של אליעזר ז״ל, יש לציין שתי תקופות בחייו בארץ, האחת בה עבד כחלוץ בגליל, שומרון ובני ברק, התגורר בצריף דל והתפרנס מיגיע כפיו, והשניה כשהתבסס בארץ והתחיל לעסוק במסחר. הצד השוה שבהן שתמיד היה שמח בחלקו, ולא היה גבול לאשרו כשהשתתף ביצירה ובבנין הארץ. היה נעים הליכות ומסביר פנים, אדיבותו ונכונותו לעזור לזולת היו מאז ומתמיד מגמת נפשו. פעילותו הציבורית השתרעה על שטחים שונים וגולת הכותרת היתה בלקוט וקבוץ הפזורים מיוצאי עירנו אשפצין והקמת הארגון אשר בראשו עמד מיום ייסודו ועד ימיו האחרונים. בכוחו המשכנע ריכז מסביבו חברות וחברים ובעזרתם קבל את פני העולים מבני העיר שעלו לארץ, הדריך אותם בעצה טובה ולפעמים גם בסיוע כספי צנוע מהאמצעים הדלים שעמדו לרשות הארגון.

אירע לעתים שבישיבות מוסדות הארגון סערו ורגשו הרוחות עקב חילוקי הדעות בעת דיונים וויכוחים. אולם, השקט הנפשי של אליעזר השרה תמיד אוירה ממתנת ומרגעת. תמימותו וטוב לבו, נפשו העדינה ונשמתו הזכה עוררו הערצה והערכה בלתי מסוייגת מצד כל אלו אשר באו אתו במגע.

תכונות אלו לא באו לו באקראי. מבית אבא הביאן ושמר עליהן מכל משמר. זוכר אני רשמי ילדותי. הייתי עובר מידי יום ביומו בדרכי לחדר או לשטיבל דרך ה״טראפיק״ שהיה בקונצסיה אצל הוריו. כאילו זה עתה רואה אני את אביו הולך בצעדים מדודים ושקולים אל אחורי הדלפק לשרת את הקונים. גם הוריו דאגו למען הציבור ופתחו ספריה להשאלת ספרים למען להגדיל תורה ולהרבות ידע לכל דיכפין.

דמותו של אליעזר ז״ל אשר נתן את מיטב כוחו ומרצו לפעולות הארגון של יוצאי עירנו תעמוד לעד לנגד בני עירו וזכרו הנכבד יכובד על ידי בצוע תכניתו ומשאלתו האחרונה — להוציא לאור ספר יזכור של אשפצין עיר מולדתו. יהא זכרו ברוך.

בן ציון חיים

וידום אהרן

(לזכר סבי ר׳ אהרן גרסטנר)

סבא, ר׳ אהרן ב״ר יצחק ז״ל, נולד למחרת ראש השנה, בצום גדליהו שנת תרס״ב, בעיר אושוויץ בפולין. למד בעירו אצל הרב בומבך זצ״ל, הרב קיצלינגר זצ״ל, ואצל השו״ב הזקן ר׳ אשר שרף זצ״ל מילמוביצה. טוב לב היה וגם פקח, ולכן נתחבב על כל הסובבים אותו.

בשנת תרפ״ה נשא לאשה את מרת זלטה תיבדל לחיים ארוכים. היה גם בעל תפילה מחונן והתפלל בעריבות ובמתיקות, ולמרות שעברה אך שנה לאחר נישואיו, עבר לפני התיבה בימים נוראים, התפלל בנוסח זידיטשו׳ב־קומרנא על אף שלא היה ממשפחה חסידית.

כשפרצה מלחמת העולם השנייה לקח מקל נדודים בידו ויצא לנדוד על פני אירופה עם זוגתו ושלושת ילדיו שיחיו. למרות כל הסבל הרב שעבר עליו בסיביר לא נשבר. וכשאך נסתיימה המלחמה, שב בעירום ובחוסר כל לעיר בייאלא, ומיד החל בהקמת בית כנסת שם ובכינוס היהודים המעטים ששרדו.

כאן נפתח לפניו מרחב חדש, אלפי ילדים יתומים שנשארו חיכו לגואל. סבא ז״ל, לא ישב במנוחה. מיד החל לפעול ב״ועד ההצלה״ והעביר ילדים רבים מחוץ לגבולות פולין אל הארץ. בתוך פעולות ההצלה חלה והיה נאלץ לנסוע לצרפת לניתוח.

מיד כשהבריא, שם פניו לעלות לארץ, אך כרוב היהודים אז הוגלה ע״י הבריטים לקפריסין. בהגיעו לשם לא שקט על שמריו ונהיה למרכז של מחנה הילדים 64, ובהמשך הזמן נהיה למרכז הראשי של המחנות מטעם פא״י. עבד במרץ רב, ובעיקר למען מחנה הילדים, להשיג עבורם אוכל טוב יותר מהבריטים. בכל פעולותיו שם נעזר ע״י ידידיו הרבים, ביניהם ר׳ בנימין מינץ ז״ל ור׳ יוסף פפר ז״ל.

כשהוקמה המדינה עלה ארצה ושלחוהו לג׳בליה (גבעת עליה) ביפו. מיד החל לפעול כאן להקמת מקוה טהרה, יחד עם מספר פעילים. בהמשך הזמן לא נטש את הפעילות הציבורית והיה מזכיר פא״י ביפו. כשהחליטו ליישב את דיר־יאסין (היום גבעת שאול ב׳) מסרו בידיו, מטעם פא״י, את הטיפול בארגון המבצע. עד שנת תשי״ח היה פעיל ואז חלה ופרש מהעסקנות.

לפני כחצי שנה נפל למשכב. מחלתו הלכה והכבידה עליו עד שביום י״ד אייר פסח שני מסר נפשו לבורא כשהוא בהכרה מלאה עד הרגע האחרון.

בן ס״ח היה בפטירתו. נטמן על פי צוואתו בזכרון מאיר בבית העלמין דנציבי פוניבז׳. הניח אחריו את אשתו תיבדל לחיים, בן ושתי בנות ונכדים שיחיו.

ת.נ.צ.ב.ה.

ד״ר יעקב גולן

ר׳ יצחק הופרט ע״ה

במזמור שיר ליום השבת אמר המשורר הקדום על הצדיקים: עוד ינובון בשיבה, דשנים ורעננים יהיו. פסוק זה מתאים לנפטר היקר, כי הרי הגיע לגיל שיבה מופלג ונדיר — לגיל 95. אך לא לשיבה בלבד הגיע, אלא גם רענן היה. עד שהפילה אותו המחלה האחרונה לערש־דווי לפני כשבועיים, היה בריא וחזק למדי בגופו וצלול — וזאת עד לרגע האחרון — בדעתו וברגשותיו, ממש כמו שכתוב: עוד ינובון בשיבה, דשנים ורעננים יהיו. גבורה גדולה שנתברך בה, וזכיה גדולה שנפלה בחלקו.

וזאת בניגוד למה שאפשר היה לצפות: כי עברו עליו ימי נעורים קשים בכפר קטן בגליציה, כבן למשפחה מרובת ילדים, שלא תמיד היתה הפרוטה מצויה בכיסה. קשים היו גם ימי לימודיו בגכר, רחוק מבית הוריו. יותר מאוחר חזר לפולניה ונשא שם את אשתו הבלתי־נשכחת. אך בטרם נולדה בתם היחידה, נקרא לשרת בצבא האוסטרי ולא ראה את משפחתו במשך שנים. כשבוי־מלחמה בידי הרוסים עבד זמן רב בעבודות־כפיה בסיביר. אחרי המלחמה הגר עם משפחתו לגרמניה ועשה בברלין כסוחר. אך כאשר התקרבה תקופת השואה, נאלץ שוב להחליף את מקצועו, כדי להתכונן לאפשרות העליה לארץ. דרך מחנה־מעבר נאצי הגיע עם אשתו לירושלים בשלהי 1938, וכאן בנה לו במרץ ובחריצות רבה פרנסה שהיתה קשה עליו. עד שעה מאוחרת בלילה ישב ליד מכונת התפירה ועסק יחד עם אשתו בחייטות, עד שהפריד ביניהם המות לפני שתים־עשרה שנים. אך גם אז לא התיאש ולא נכנע למר גורלו. בתחילה נשאר לבדו, יותר מאוחר עבר אלינו וחי בתוך משפחתנו בלי להפריע לאיש למרות גילו הגבוה. אדרבא, אפשר לומר שהשנים האחרונות, שבהן היה עוד רענן למדי כדי לדאוג לעצמו, היו לו שנים מאושרות ומלאות חוויות. היה איש מקסים, עד שכל מי שבא במגע אתו שמח לקשור אתו שיחה. וכך היו שנים אלה אולי גמול־מה למה שסבל לפני כן.

ר׳ משהלה וואולקן

(דער קלייניער משה׳לע)

שלושה בנים היו לר׳ יעקב וואולקן: הראשון ר׳ חיים שהיה ידוע בפי כל בשם ר׳ חיים יעקב״ס, ר׳ דוד ור׳ משה. זה האחרון היה מוכר בשם החיבה: ר׳ משה׳לה או ״דער קלייניער משה׳לע״. שלושתם היו מן הדמויות הבולטות והמפורסמות בעיר. שלושתם היו גם שונים במראיהם איש מרעהו. ר׳ חיים, כפי שזכור לי, איש ישיש מכובד שכל אחד קם מפניו ומפנה לו מקום. היה יהודי למדן מובהק, פיקח בעל צדקה ורב מעש, שימש גבאי ראשון של ״חברה קדישא״, שליח ציבור, בעל תפלה ובעל תוקע בבהמ״ד של חסידי קרשאנוב, וכל אשר עשה היה באמונה וביושר. אחיו ר׳ דוד היה אף הוא ת״ח מופלג, מנכבדי הבעלי־בתים בקלויז של האדמו״ר רבי אלעזר זצ״ל ומבאי ביתו היושבים ראשונה בחצר מלכותו. עסק בפרקמטיה וגם בצרכי ציבור. היה פעיל בחברת גמילת חסדים ועושה חסד של אמת ב״חברה־קדישא״. ור׳ משה׳לע היה מזיגה נהדרת של טוב־טעם והדר עם עשיית טוב וחסד, נעים הליכות, דיבורו שקט ומאופק מתוך הסברת פנים, עצה טובה ונבונה עם הדרכה ישירה ומעשית. נמוך קומה היה האיש אבל משכמו ומעלה גבוה במידות ומעלות טובות, צנוע ומסתפק במועט, אבל נדיב לב ומפזר ביד רחבה. תמיד מצאת סביבו אנשים שבאו להקשיב לאמרות פיו שנאמרו בהשקט ובטח, בנועם מילים בבחינת מעט המחזיק את המרובה, כי גדול במידות היה האיש ונבון במעשיו. איסטניס היה, אנין הדעת בכל הליכותיו, לבוש בקפדנות ובנקיון רב, מקטרת ארוכת קנה עם פיה של בדולח תקוע בפיו וריח ניחוח של טבק עדין ויקר מופץ סביבו, חיוך מלבב על פניו הרעננים ועיניו הפקחיות המפיקות זהר היוו כח המגנטי שמשך אליו זקן ונער כל אימת שהגיע לפנתו הקבועה ב״חברת משניות״, מקום הימצאו רוב שעות היום.

הם היו ראשי בתי אבות לבנים ובני בנים לגאון ולתפארת. את כל היקר והיופי הזה השמיד הצורר ימ״ש. ה׳ ינקום דמם! ויהי זכרם שמור עמנו לעד!

ר׳ משה וואולקן ז״ל

אין אולפנים לעסקנות ציבורית ולא היו כאלה באושפיצין אבל ישנם אנשים שניכרים בהם סימני היכר מיוחדים המשתייכים לסוג של עסקני ציבור, מפני שהם נולדו עם כשרונות ותכונות לעסקנות או שהם רכשו לעצמם את הכישורים והנתונים הדרושים בנעוריהם. תכונות הללו בולטות במיוחד אצל אנשים שהעסקנות באה להם מ״גירסא דינקותא״, כי מוצאם מבתים בישראל שעשיית צדקה וחסד, הסברת פנים, עזרה לזולת ואהבת רעים היו מעשים שבכל יום, וצעיר שגדל בבית כזה ספג לתוכו את התכונות החיוביות האלה ובמרוצת הזמן ההרגל נעשה טבע, העסקנות והפעלתנות נעשו אצלו טבעיים, כדבר המובן מאליו.

לסוג הזה של עסקנים היה שייך ר׳ משה וואולקן ז״ל. היו בו תכונות מלידה מבית הוריו וגם רכש לו כישורים ונסיון מקשריו הרבים עם אנשים ורשויות מקומיות וממשלתיות. בעודנו צעיר לימים רכש לעצמו, נוסף ללימודי קודש, השכלה כללית רחבה ומקיפה. בעצם למד ר׳ משה׳לה כל ימי חייו, כי כל זמנו הפנוי היה אצלו קודש ללימודים. עוד כאברך צעיר התחיל בעסקים גדולים עם נסיכים ורוזנים, בעלי אחוזות שבסביבה ומחוצה לה.

בעל הדרת פנים והופעה נאה היתה לו, לבוש תמיד בהדר ובקפידה ובעל כושר בטוי עצום במספר שפות וכך נקלט בחברה הגבוהה על־אף היותו יהודי חרד, שומר תורה ומצוות קלות כחמורות. בגיל פחות משלושים כבר נבחר למועצת הקהילה היהודית, בה שירת משך כעשרים שנה והתבלט בפעילותו הרבגוונית. בשנים האחרונות נבחר, כנציב אגודת ישראל ופועלי אגודת ישראל לסגן יושב ראש הקהילה ושימש בעיקר כקשר עם השלטונות המחוזיים. הוא היה גם שנים רבות חבר הנהלת העיריה פועל במוסדותיה הסוציאליים והחינוכיים.

גם רעיתו הגב׳ רגינה וואולקן לבית צוקר היתה פעילה בעניני ציבור ומוסדותיה העירוניים. היא היתה מראשית הוועדה הסוציאלית למען ילדי בית הספר ושכונות העוני ובועד למען הנוער במצוקה, ביזמתה הפעילה הוקמו מטבחים בבתי ספר העממיים וחולקו ארוחות חינם וגם דברי הלבשה והנעלה לנצרכים. היא נענתה לכל קריאה והצטרפה לכל העושים במלאכה בהגשת עזרה, באיסוף כספים, בארגון הופעות וכדומה. הגב׳ וואולקן היתה עזר כנגדו של בעלה ר׳ משה׳לע ברוב פעולותיו הציבוריות.

הוא היה אהוב ואהוד על הבריות, כולם הכירוהו כאדם חביב, מאיר פנים, שחיוך מלבב לא סר מעל פניו. גם אנשים הרחוקים מאורח חיים שהוא ניהל — חיי תורה ומצוות — חיבבוהו והוקירוהו.

עסקנותו הציבורית האחרונה היתה בגלות רוסיה בעת מלחמת העולם השניה ב״ועד יהודי פולין״. הוא הועמד למשפט עבור ״פעילות אנטי סובייטית והסתה״ — הואשם

שאירגן תפילה בציבור ועבר לפני התיבה — ונשפט לעשר שנות מאסר, מהם "ישב" שנתיים במחנה כפיה באסיה הרחוקה.

אחרי המלחמה שהה זמן־מה בצרפת ומשם היגר לארצות הברית. ביקר מספר פעמים בארץ. נפטר בשיבה טובה בארה"ב והובא למנוחות בירושלים.

ח. בריש

ר' מרדכי ווילדמן

ר' מרדכי נולד בצאנז בשנת תר"נ לאביו ר' משה דוד. כרוב צעירי עירו, למד בחדר, בישיבה ובבית מדרשו של האדמו"ר בעל "דברי חיים".

בהגיעו לפרקו נשא לאשה את מרת זלטה בת ר' בעריש קריזער מאושפיצין וקבע שם את מושבו. פתח חנות לנעלים, שהתפתחה וגדלה במשך הזמן והיתה הגדולה מסוגה בעיר.

ר' מרדכי היה מתפלל קבוע בבית המדרש על־שם ר' חיים שנקר ומבעלי־בתים הנכבדים בעיר. היה מעורה בחיי הציבור, קבע עתים לתורה והשתתף בשעור קבוע של "דף היומי".

היה מקורב מאד לשושלת האדמו"ר מצאנז, נסע מדי שנה להשתטח על קברו של הבעל "דברי חיים". כמו כן היה מקורב לבית קומרנא, שבניו היו מתאכסנים בביתו של ר' מרדכי בבואם לשבות באושפיצין.

הוא היה איש צנוע. הרבה בצדקה ובמתן בסתר ובמעשים טובים לשם שמים.

הקים את ביתו לתפארת והיה מאד מסור למשפחתו, כשבניו גדלו הם עזרו להתפתחותו של העסק. בנו הבכור משה דוד עזר על ידו בחנות. הבן השני שלמה עסק בעניני חוץ, הוא היה המוציא והמביא, קשריו היו רבים ומסועפים עם ספקים ומנהלי בתי־חרושת וגם עם אנשי שררה. הוא נעשה עסקן ציבורי ושתדלן בכוח ובפועל, כי היה קשור ביחסים קרובים עם מושל המחוז ודרכו המליץ טוב לעמו ועזר לאנשי עירו בצר להם. הבת רחל, היחידה שנשארה בחיים מכל בני משפחתו והנמצאת בישראל, עסקה אף היא בבית מסחרו של אביה.

עוד בת ובן היו למשפחת ווילדמן: הבת גנגדל שנישאה לר' זלמן זלמנוב מראשי חסידי חב"ד בווארשה וממקורביו של הרבי, והבן הצעיר ישראל, תלמיד־חכם מופלג מבחירי צעירי רדומסק. כולם נספו בשואה, ה' ינקום דמם!

נ. שרף

לזכרה של דבורה וינהבר

עם פטירתה של דבורה, אבדה ליוצאי אושפיצין, אחת הדמויות מהשורה הראשונה של העליה החלוצית מבני עירנו, זו עיר החסידים אשר צורר היהודים הפכה לגיא־צלמוות וזכרה לדראון עולם.

דבורה זו, התמירה והגבוהה, אשר בגבורה נשאה על כתיפיה — עשרות בשנים — תפקידים שונים בצבור, בחברה ובמפלגה, לא עמד לה הכוח, לשאת בכאב ובצער, אשר ירדו על המשפחה בהתרחש האסון, עם נפילתו של אורי — בנם בכורם — במלחמת השחרור.

אכן, יגון השכול אין לו מרפא ולעולם לא יעלה ארוכה. הצער והכאב ניקרו וכרסמו בלב, ומזה שנים רותקה דבורה לביתה ולמטתה. נאבקה עם מר המוות עד אשר נשבר לבה בקרבה. שניים מבקורי האחרונים אצל דבורה, נחרתו היטב בזכרוני. האחד בביה"ח, כאשר אחזה בי חרדה למראה פניה חרושי קמטים ומכוסים חוורון, עם דאגה בלב הבטחתי לה לבקרה שנית בביתה. ואכן, לאחר כמה שבועות, כאשר נמסר לי כי נתאוששה קמעה, מצאתיה שופעת מרץ וחיוניות. שעה ארוכה — למעלה מהמתוכנן — שוחחה על דא ועל הא. על נחת מהנכדים ועל הספריה העשירה שנרכשה במקום תכשיטים ודברי הבאי.

שוב נתמלא הלב תקווה כי עוד ועוד נוכל להפגש ולהזכיר נשכחות מימים עברו. למרבה הצער היה זה הבקור האחרון.

עקב בצד אגודל, צעדה דבורה עם דב ביחד, לצידו של חברנו המנוח אליעזר — יו"ר ארגון יוצאי אושפיצין מאז הווסדו. בכל ארוע, בכל עשייה, היתה דבורה בראש העושים. וכל אשר עשתה דבורה, בלב ונפש עשתה, במסירות ללא לאות.

זכרה ופעלה של דבורה יישמרו לעד בלב כל אלה אשר הכירוה והוקירוה, בכבוד וביקר. יהא זכרה ברוך.

שרה הרנדורף

ר׳ חיים כהן זילביגר ז״ל

בית הורי היה בית דתי מובהק, לא אמיד ביותר. כל משפחת אבי היו חסידים קנאים. אבי היה יותר מתון ופחות קפדן. הוא היה אדם נעים הליכות ונעים שיחה. מעורב בציבור. כולם הוקירוהו, בפרט הצעירים זכרו אותו מאז הקמת מדינת פולין ואיתה הפוגרומים בעיירות.

בעירנו התארגנה אז הגנה עצמית של צעירים בני 18. ופעם בליל שבת חזרו כולם בריצה מבית הכנסת כי הגויים התנפלו על עוברים ושבים, גם אבי בא בריצה, אלא שחטף כובעו הצבאי שהיה לו משרותו בצבא האוסטרי, הלך והצטרף לבנים בעמדותיהם והוא היה המבוגר היחידי שמצא לנכון לעזור בהגנת העיר.

הוא היה כשרוני, איש ספר ונאור. כתב ידו היה יפה להפליא. היה בקי באסטרונומיה וברפואה ובעוד מדעים.

בידיעותיו ברפואה השתמש בפועל. באו לבקש עזרתו אנשי העיר. עניים ועשירים בין ביום ובין בלילה. הוא התמסר לריפוי חולים באהבה ולא נלאה כל שנותיו מלהגיש עזרה לכל נצרך. תמיד היו בביתו פציינטים וכל זה כמובן בלי תמורה כספית. הוא אומנם עסק במקצת במסחר לכלכלת המשפחה אך העול של פרנסת הבית נפל בחלקה של האמא עד שגדלנו ויכולנו לעזור.

הוא עצמו לא החשיב כסף. היה אומר שהכסף הוא רק אמצעי לחיים ולא מטרת חיים. תמיד הסתפק במה שיש לו. עיקר זמנו ומרצו הקדיש לריפוי חולים ובזה הצליח מאוד ושמו הלך לפניו בעיר כולה.

בניגוד לאחרים היה סובלני לציונות. לא קרה לי אף פעם מה שקרה ליתר חברותי. מעולם לא קרע לי ספר או מחברת כשלמדתי בסתר עברית או שיבוא לקן בגעיה ובצעקות. יחד עם זה היה קפדן קיצוני ביחס למשמעת. אנו הבנות היינו מחוייבות להתפלל בשבת, ללמוד פרקי אבות בקיץ וברכי נפשי בחורף, אסר עלינו לדבר פולנית או לקרוא ספר פולני בשבת. היינו חייבות להיות נוכחות בזמן הקידוש בליל שבת ובצהרים, וגם בהבדלה. פעם הייתי בפעולה מחוץ לעיר, ולא הרגשתי שהשעה מאוחרת, רצתי כל הדרך חזרה ובכל זאת איחרתי ברבע שעה להבדלה. מפוחדת פתחתי את הדלת והנה אבא יושב על יד השולחן כשכוס היין בידו וכולם עומדים מרוגזים. כשראה אותי קם ועשה הבדלה בלי להגיד לי מלה. דודי ודודתי הקימו צעקה שרק הוא בעצמו אשם שאני ״ציוניסטית״ ומדוע אין הוא מעניש אותי? הוא לא הגיב. אבל יותר לא אחרתי עוד אף פעם.

מילדות זכורים לי באהבה לילות שבת של חורף אחרי הסעודה כשאבא אסף אותנו מסביב לתנור וספר בטוב טעם אגדות וספורי חסידים על כל נפלאותיהם עד מאוחר

בלילה. אומנם אחרי זמן הפך זה למטרד, כי מנע ממני ומאחי שלמה להשתתף בפעולות ולא תמיד התירוץ שהמצאתי הניחו את דעתו כדי לשחרר אותנו. ותירוצים היינו צריכים להמציא למרות שידע שאנו בתנועה. תמיד נמצאו יהודים טובים שראו אותי נכנסת לקן ומסרו לו בתוספת עצות איך להגיב. אז הוא באמת כעס. כבודו נפגע שאנו נושא לרכילויות אותן שנא בנפש.

עוד בשנת 1925 עלה ארצה אחי הבכור שמעון יואב והוא שסלל לנו את הדרך לציון. שנה אחריו עלתה אחותי דורה. בשנת 1932 עלינו אני ואחי שלמה, וב־1935 העלינו את ההורים ואת אחותי רחל. נשאר בפולין רק אחי יוסף, בחור ישיבה חכם ונבון וידידי הטוב ביותר. כל מאמצינו להעלותו עלו בתוהו והוא ניספה בשואה. ד׳ ינקום דמו.

ההורים חיו בארץ עוד כ־25 שנה. אבל כל השנים דאב ליבם על שהשאירו את הבן שם. בערוב ימיהם עברו לבני־ברק, ושם נפטר אבינו ביום י״א טבת תש״ך כשהוא בן 87 שנה, ואמנו שנה לאחר מכן, ונטמנו בבית הקברות זכרון מאיר, למנוחת עולמים.

יהי זכרם ברוך.

צבי אליאש

חמי ר׳ חיים זילביגר ז״ל

(נולד באושפיצין בשנת תרל״ג—1873)

לא הכרתי את היהודי היקר הזה עד שנת 1935 כשזכינו אחרי מאמצים רבים להביא אותו יחד עם אשתו ארצה.

הוא היה יהודי נמוך קומה. והיה ממוזג בו תורה חסידות ומדעים כלליים. היה תלמיד חכם. בקי בש״ס ופוסקים. מחסידיו המובהקים של האדמו״ר מצנז. הוא נסע לאדמו״ר משינאוה בעל ״דברי יחזקאל״ בנו של האדמו״ר הראשון מצנז. היה בקי במדעים, בעיקר במדע הרפואה, כי במלחמת העולם הראשונה גוייס ע״י ממשלת אוסטריה לחיל הרפאה וכל שנות המלחמה עבד בבתי חולים, עם רופאים בעלי שם. בכוח התפיסה שלו למד את החלק המעשי של הרפואה. היה בתוך תוכו חובב ציון גדול. וכשהצליח לבוא ארצה, הראה לי בגאוה, כמה שקלים שרכש החל מן הקונגרס הראשון. זה בודאי היה בסודיות מוחלטת כי בזמן ההוא החסידות לחמה נגד הציונות. הוא גם לא התנגד לבנים ולבנות שלו לעלות ארצה. להיפך, הוא עוד ליווה אותם בברכות ובאיחולים שזכו הם לעלות ארצה. קיבלנו אותם בשמחה רבה. הם באו ישר לרחובות כי שם גרו ילדיהם. קבלו דירה אצל בנם הבכור ר׳ שמעון יואב וכל הילדים דאגו להם לכל צרכיהם. בהמשך הזמן ראינו שזה לא לפי כבודם לחיות על תמיכת הילדים, החלטנו להקים על מגרש של בנו ר׳ שמעון ״קיוסק״ למכירת גזוז, סיגריות, עוגות וממתקים, ובזה נעשה שוב לסוחר, והתפרנס בכבוד. הוא עוד קנה מתנות לנכדים. ובבית הכנסת היה יהודי מכובד. נתן צדקה ועשה חסד עם הבריות. ומענין היה לראותו בשבת בלכתו לבית הכנסת עם השטריימל, בפוזמקאות לבנות ובבגדים המסורתיים של החסידים בגליציה, ועטוף בטליתו. מביתו הוא צעד דרך הרחוב הראשי רחוב הרצל עד לבית הכנסת. אנשים

ברחוב נעמדו להסתכל אחריו וכל מי שבא ממולו קיבל את פניו בברכת "גוט שבת ר' חיים", "גוט יום טוב ר' חיים". היה אהוד ומכובד על כל הציבור ברחובות. בין בציבור החרדי ובין בציבור החילוני. כולם חלקו לו כבוד כראוי. כשפתח את הקיוסק באו אנשי מדע ממכון ויצמן לקנות אצלו סיגריות כדי שתהיה להם ההזדמנות להסתכל בדיוקנו ולשוחח איתו על איזה נושא. ד"ר בלוך, המנכ"ל של מכון ויצמן, היה רגיל בזמן קנית קופסת סגריות להתעכב אצלו זמן ממושך, כי אף הוא היה ממשפחת חסידים. והתענין מאוד לשמוע אמרות של אדמו"רים מפורסמים.

היתה לו בקיאות רבה ברפואה, ורוב הזקנים, חבריו בבית המדרש, כשהרגישו איזה מיחושים, פנו אליו ולא לרופא. היה בית מרקחת ידוע ברחובות, של ד"ר לוינסקי, אשר עשה לו את התרופות לפי הרצפטים שלו.

ר' חיים היה בקי מאוד בדינים, הלכות ומנהגים, והיו לו תמיד ויכוחים עם גדולים ממנו. ולרוב יצא כמנצח, כי שכלו הזך וזכרונו הבהיר לא בגדו בו עד יומו האחרון. וכשהגיע לגיל הגבורות, וכבר קשה היה עליו להתעסק במסחרו הקטן ביקש מילדיו שיעזרו לו להתקבל בבית־אבות. הוא היה רגיל לאמור: "בן אדם לא צריך לעבוד עד "זיבולא בתרויתא", צריכים להתכונן כמה שנים ולהכין משהו לאותה דרך שממנה לא חוזרים. ובחר לו בבני־ברק, כי זה לא רחוק מרחובות, ובבני־ברק היו לו קרובים מכרים וידידים שישמחו לבקר אותו. לא היה כמעט יום שלא ביקרו אותם. כמעט כל מוצאי שבת היה תורי לבקר אותם. ותמיד הכין לו אמרות יפות על פרשת השבוע. התמסר כולו לתורה, תפילה ומעשים טובים, והמשיך עד שנת ה־פ"ז לחיות.

הוא נטמן לפי בקשתו, בבית העלמין בזכרון מאיר בחלקת הכהנים. אחרי שנה להסתלקותו הצטרפה אליו אשתו וזכתה להקבר על ידו ממש.

ר' יהודה הכהן זיליביגר ז"ל

אבי ז"ל ר' יהודה נולד לאביו ר' שלמה הכהן בשנת תרכ"ו. בעודנו צעיר לימים חשקה נפשו בתורה והיה ידוע בעיר כיניק וחכים.

כשהתבגר נכנס לישיבתו והיה מתלמידיו של האדמו"ר הראשון לבית באבוב הרב רבי שלמה הלברשטאם זצ"ל בעת שכיהן כרב ואב"ד באושפיצין. מאז התקשר עם הרבי בקשר אמיץ והיה מבאי ביתו בווישניצה ואח"כ בבאבוב. הוא היה נודע כאחד הבחורים המצוינים בתורה, העושים ימים כלילות בשקידה על תלמודם.

בהגיעו לפרקו השתדך עם בתו של הנגיד המפורסם ר' חנוך וואולקן מרת שרה. פתח חנות והקים את ביתו בעיר מולדתו אושפיצין.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה גויס לצבא האוסטרי ושירת בחיל המילואים. באותו זמן נקרא לשירות סדיר גם בנו בכורו ר' חיים הנמצא כיום בקאנדה, ושירת יחד עם אביו בצבא ולחמו בחזיתות שונות. היה זה מקרה נדיר בימים ההם שאב ובנו ישרתו יחד בו בזמן בצבא.

כל ימיו עסק במסחר, בשנים האחרונות סחר בפחם ועצי הסקה ופירנס את ביתו בכבוד.

אבי ר' יהודה היה איש נעים הליכות ובעל מידות נעלות. קבע בכל יום עתים לתורה וגם את ביתו חינך במסירות על דיני התורה והחסידות, ואכן זכה לראות דור ישרים יבורך.

כל בני משפחתו נספו בשואה ומכל ילדיו נשארו בנו בכורו ר' חיים שהיגר לפני שנים רבות לקאנדה ובן זקוניו יהושע פנחס הנמצא בירושלים. (בנו אברהם עבר ארבע שנים גיהנום במחנות ריכוז שונים וביום השחרור — 8 במאי 1945 — במסדר האחרון במחנה רכנבאך, כשהודיעו על כניסת הרוסים ושחרור האסירים, בגד בו לבו התמוטט נפל ונפטר במקום. הי"ד).

אבי ז"ל נפטר בגיטו סוסנוביץ ביום ט"ו לחודש אלול תש"ב ושם הובא לקבורה.

ת.נ.צ.ב.ה.

שלמה זילביגר

ר׳ נתן הכהן זילביגר

סבי ר׳ נתן הכהן זילביגר שימש באושפיצין כמוהל מומחה לבני העיר והסביבה. רוב תושבי העיר והכפרים הסמוכים לה עברו תחת ידיו והוא שהכניסם בבריתו של אברהם אבינו. הוא היה למדן ותלמיד חכם גדול. יחד עם חברו וידידו ר׳ שמעון דב שטינפלד יצק מים על ידיו של האדמו״ר הראשון לבית באבוב, ר׳ שלמה׳לה הלברשטם, בהיותו עוד רב ואב״ד באושפיצין. שניהם היו מטובי ומבחירי תלמידיו.

סבי ר׳ נתן זילביגר הצטיין במדותיו התרומיות. היה בעל צדקה, מכניס אורחים, וביתו היה פתוח לכל נדכה רוח ודוי לב. הוא היה נחשב בין עשירי העיר. את בית מסחרו ליינות ניהל יחד עם בניו, והיו לו בתי חומה בשוק הקטן (מאלי רינק). בחצרו הוקדם לאחרונה מפעל לייצור מברשות בו הועסקו בני נוער יהודי.

את מצות מילה קיים סבי ר׳ נתן במסירות נפש רבה, ולא פעם סיכן את חייו כדי לקיים את המצוה בהידור ובזמנה. היה מקרה וכפרי אחד מכפרי הסביבה הזמינהו למול את בנו בן שמונת הימים. כדרכו בקודש, לא סירב ר׳ נתן מעולם לקיים מצוה שבאה לידו, וזריזין מקדימים למצוות. הוא ארז את מכשיריו וכלי מלאכתו והתלווה עם הכפרי בעגלתו בדרכו לברית המילה.

הימים היו ימי הפשרת שלגים. גשם שוטף ניתך ארצה, והעגלה התנהלה בכבדות. בשעות אחר הצהרים הגיעו לגשרון מעל לנחל איתן. המים עברו על גדותיהם וכיסו את הגשר, אי אפשר היה לעבור בו. סמוך לגשר המוצף התקהלו אכרים עם עגלותיהם וחיכו בסבלנות עד שיפסק הגשם ויראה המעבר. אולם, הגשם לא פסק והגשרון לא נראה לעין. שעה רדפה שעה, היום נטה לערב, אם יתמהמהו עוד קצת לא יקיימו את מצות מילה בזמנה. אבי הרך הנולד פרץ בבכי מרוב צער ויאוש. אז הושיט לו ר׳ נתן את ידו ואמר לו: ״קח את ידי ונעסה לעבור את הגשר ברגל, כי אמרו חכמינו: שליחי מצוה אינן נזוקין״. האכרים הגויים לא האמינו למראה עיניהם. השניים נכנסו לתוך המים הגועשים עד למתניהם. הזרם האדיר ניסה לשטפם בכוחם הרב, אולם הם בשלהם, התקדמו צעד אחר צעד עד שעברו את המים הזדוניים.

רטובים עד לשד עצמותיהם הגיעו בעוד יום לבית הכפרי, והספיקו למול את הרך הנולד לפני רדת השמש.

לזכר מאורע זה, נהג הסבא לערוך בכל שנה בתאריך זה סעודת הודיה. הוא הזמין את משפחתו, קרוביו ומקורביו לסעודת מצוה, חזר וסיפר את המאורע על כל פרטיו ובירך שעשה לו נסים במקום ההוא.

הסבא נהג לקיים מצות שלש־סעודות בכל שבת בביתו כשהוא מוקף על ידי משפחתו העניפה; בנים, בנות, נכדים, וניינים, וכן שכניו וידידיו שומעי לקחו, כמו: ר׳

דוד וולקן, ר' מאיר הניך גוטמן, ר' ברל ואלד ואחרים. שרו זמירות של שעת רעוה דרעוין ושמעו דברי תורה מפיו.

לסבי היו חמשה בנים ושלש בנות ועשרות נכדים וניניים. בנו הבכור ר' אברהם עבר לגור לנירנברג בגרמניה; ר' חיים יצחק התגורר ביגזור; ר' יהודה היה גר במינכין עד לגירוש היהודים משם. 4 מילדיו נמצאים בארץ. ר' שלמה אלתר והבן הצעיר ר' שמעון דרו באושפיצין. חתנו ר' אלי מצינר אף הוא באושפיצין, וחתנו ר' אלחנן אייזנברג היה מחשובי חסידי באבוב, מחנך ובעל השפעה. היה לו קול ערב ועבר בימים הנוראים לפני התיבה בבית המדרש החדש של חסידי באבוב.

רוב משפחתו של הסבא ניספו בשואה הי"ד.

נוסף לסבא ר' נתן היו בעיר עוד מוהלים והם: השו"ב ר' מנדל פלינקר, השו"ב ר' בריש ניפלד, ר' חיים שמעון מילר, ור' שמואל שניצר. האדמו"ר ר' אלעזר'ל רוזנפלד ובנו ר' צבי הירש אף הם היו מוהלים את בניהם, בני קרוביהם ומתפללי בית מדרשם. מוהל לעת המצוא היה גם הרב ר' חיים יהודה הלברשטם, חתנו של האב"ד ר' יהושע פנחס בומבך, ודומ"צ באושפיצין.

ר׳ שלום כהנא — מזכיר הקהילה היהודית

(קוים לדמותו)

אבינו היקר באדם היה מטבעו איש צנוע, תמים וישר דרך, פועל צדק ועושה חסד ומכלכל מעשיו בתבונה.

כמזכיר הקהילה היהודית היה בא במגע עם אנשים שונים ומשונים והיה מקבל כל איש בסבר פנים יפות וממלא תפקידו לשרת את הציבור באמונה, למעלה ומעבר לתפקידו הצנוע. הוא היה מוכן בכל עת להגיש עזרה, עצה נבונה ומלה טובה לכל נזקק ולהקדיש מזמנו לזולת יומם וליל.

בפרוץ המלחמה, מלחמת העולם השניה, כשכל היהודים עזבו בבהלה את העיר בברחם מפני האוייב המתקרב — היינו אנחנו בין המשפחות המעטות שנשארו ואבינו ז״ל עמד בפרץ, עמל ויגע בכל כחו ומרצו למנוע את ביזת הרכוש היהודי שנשאר בלא בעלים כמעט הפקר, והדבר הצליח בידו. וכשנכנסו הגרמנים וכבשו את העיר וכל אחד ואחת עשה למען נפשו, גם אז לא סרה ממנו דאגת הציבור, לא עזב את משמרתו וניהל את עניני הקהילה עד שובם של היהודים ועד למינויו של ועד הקהילה החדש.

פעמיים עשה למען הצלת בית הכנסת הגדול והצליח. ובפעם השלישית לא עלה הדבר בידו. באישון הליל הציתו הגרמנים ימ״ש את בהכנ״ס ועינינו כלו לראות את עמוד האש והענן העולה השמימה.

בעת ההיא חלה אבינו ז״ל את חוליו שממנו לא קם יותר, ואולי היתה זאת זכותו הגדולה שעמדה לו, שנפטר מאתנו במיתה טבעית במיטתו והובא לקבר ישראל, כשהמוני בית ישראל מלווים אותו בדרכו האחרונה, ביום כ׳ בטבת ת״ש (31.12.1939).

יהי זכרו ברוך!

אלכסנדר גולדברג

הנס לב ז"ל

העיירה שלנו, אושווינצים או כפי שקראנו לה אושפיצין היתה עיר ואם בחסידות ובציונות. וכשם שהמתה נוער חסידי והיתה מרכז למודי שגם מהסביבה וגם ממקומות מרוחקים הגיעו בחורים צעירים ללמוד בה תורה ומוסר הודות לבתי מדרש הרבים הפזורים בה והודות לעזרה שתושביה הגישו ללומדיה בשכון ובמאכל. לא היה בית שלא אירח יום יום תלמיד או שניים, כפי שקראו לזה נתנו לאכול ימים — כך גם פעלו בה תנועות נוער חלוצי ציוני, על ידי פלוגות הכשרה שבהן הכשירו עצמם נוער לחיי קבוץ ולעליה ארצה.

חומת סין הפרידה בין המחנות. מחנה מחנה ודגליו ואם הצבור הדתי התחלק לפי הדינסטיות של הרבנים כמו חסידי "בלז", "באבוב", "ראדומסק" ועוד, הרי הציונים התרכזו לפי השתייכותם המפלגתית, פועלי ציון, הנוער הציוני, עקיבא וגם המזרחי.

התחומים היו ברורים ואם קרה שמישהו עזב ארגונו הרי עבר לארגון אחר בתוך המחנה שלו, מתנועת נוער ציונית למשניהו או מבית מדרש אחד לשני ורק לעתים נדירות מאד קרה שמישהו עבר את החומה, וגם אם התעורר אי פעם בלב בחור ישיבה או לומד בית מדרש מחשבה על שיבת ציון עוד לפני ביאת המשיח הרי בהרהור שני ויתר על הרעיון מפני שהפילוסופיה הדתית גברה על המחשבה הלאומית עד שגונב לבית המדרש שמץ מהפעולה שנעשתה ב"קן עקיבא" — ע"י הנס לב ז"ל.

לא פעם ראיתי את הנס ברחוב ותמיד עצרתי להתבונן. אינני יודע מה משך אותי אליו, אם זה חיוכו המקסים שתמיד לווהו או הלוכו הגא והאצילי ובתת הכרתי דימיתיו לאחד מהרבנים הגדולים שתמיד מוכנים להאציל מרוחם ומחכמתם לזולת. כי פניו שפעו חכמה ותרבות, ורק הצטערתי שנקלע למקום הלא נכון. לא פעם רציתי לגשת אליו ברחוב ולדבר אתו ולתהות על קנקנו בכדי להכיר עולמו שמשוכנע הייתי שהוא עשיר בחכמה וספוג תרבות וגדול מחבריו, ורק בגלל חומת הדת שהפרידה בינינו לא העזתי וכל כך הצטערתי על כך. פעם נודע לי שהוא מנהל עונג שבת בקן "עקיבא" ואז החלטתי שכאן יש לי הזדמנות לעקוב אחריו ולהווכח האם אני לא טועה בשפוט.

ומה הופתעתי כשבפעם הראשונה התחבאתי מאחורי החלון — והתחבאתי בעקר שהחברים שלי לא יתפסוני בקלקלתי, למרות שמשום מה הייתי משוכנע שגם חברי חושבים כמוני — וזה היה בשבת לפנות ערב שתמיד הייתי רגיל לשבת בבית המדרש ולהקשיב לנגונים — נגוני שבת — שהיה להם קסם מיוחד בזמן עריכת סעודה שלישית בצוותא. היה בהם משהו מהתרוממות הנפש והתעלות רוחנית ופחדתי שמא אתאכזב מהגבור שלי, אולי הם יושבים ומתהוללים כפי שספרו לנו. ולהפתעתי ראיתי במעגל ישבו נוער בגילים שונים בעיניים לטושות ובפה פעור, הקשיבו לספורו של הנס שישב

במרכז, ובקול רך, בהיר ומשכנע, ובאוירה המיוחדת של בין השמשות, זה עשה רושם כאילו הד ממרחק, ממרחקי ההסטוריה היהודית.

על עקידת יצחק ספר בגרמנית, אבל בסגנון ובטון מיוחד שקשה להגדירם ואודה על האמת שאחרי הספור התחלתי להבין הרעיון המוסרי שבעקידת יצחק, ובמקום הפחד שישפיע לכפירה הרי הוא נתן מימד של עומק ל"אקט" הזה.

אבל חשבתי אולי זה מקרה שיצא לו כך הספור, אולי זאת דרמטיזיציה, אמרתי אני מוכרח עוד הפעם לבדוק, ונודע לי שבליל תשעה באב שוב מתאספים בקן והנס יספר. בלב כבד החלטתי לא ללכת בליל זה לבית הכנסת רק שוב פעם בהחבא להקשיב לספורו. והוא ספר בקול עצוב ושקט על חורבן ירושלים ועל גלות רומא, ועל תקוות משיחיות והרגשתי אז בצורה יותר עמוקה החורבן והגאולה, כי לא כפי שציפיתי דבר דווקא על גאולה רוחנית שתבוא עם השחרור המדיני, אחרי זה החלטתי להתקרב אליו ולהכיר עולמו הרוחני.

ואכן גדול היה האיש, גדול בחכמה וספוג מוסר, ולמרות הבדלי הגיל והמחשבה ביניינו התייחס אלי כאל חבר משכבר הימים, ולא כמורה לתלמיד, שאני כל כך השתוקקתי להיות ומכל שיחה אתו הכרתיו יותר והערכתיו יותר וגיליתי גם שישנם הרבה דרכים לאמונה.

ובנוסף לעומק הגותי הכרתי גם רוחב ליבו, בהיותו מראשי מנהיגי הציונות בגליציה המערבית הרי עזר גם מכספו ומזמנו לחלוצים עולים שנתקלו בבעיות כספיות ולא אחד חייב לו תודה שהצליח לעלות ארצה.

וכמו מנהיג טוב ואחראי הרי דחה עליתו כל זמן שיכול היה לעזור לזולתו, עד שפרצה מלחמת העולם השניה וראה שלא יוכל להמשיך לפעול ועלה ארצה, ולמרות האפשרויות להסתדר וגילו הגבוה בחר בחיי קבוץ והצטרף לקבוץ בית־יהושוע ומסיבות אישיות עבר אחרי כן לנוה־איתן ומשם לקב' אושה ושם נפטר.

אכן היה מגדולי בניה של עירנו בפרט, ושל יהדות גליציה המערבית בכלל.

יהא זכרו ברוך.

ר׳ הרשל ענאך ז״ל

ר׳ הרשל האט אנגעהערט צו א באקאנטער אנגעזעענער משפחה אין אשפּצין, ער איז געווען איינער פון די איינפלוסרייכע בעלי בתים פון שטעטל. אליין א ייד א עושר, א אייגענטימער פון פעלדער, פלעצער און הייזקעס; געווען אויך א באזיצער פון פיש טייכן און סטאדאלעס פון היי און שטרוי. אויך די לעדער־גארבעריי, וועלכע איז שפּעטער פארקויפט געווארן צו ה׳ סטעמפּעל, האט צו אים געהערט.

זיין מסחר איז באשטאנען פון תבואות, פיש, היי און געטריידע; מאכלים פאר מענשען, פיש און בהמות. ער האט געהאנדעלט מיט פריצים פון דער נאנט און ווייט אויך פון איבער דער גרעניץ.

אין שטעטל און אין דער סביבה איז ער געווען פאפולער צוליב א גאנץ אנדערע סיבה: ער איז געווען א ספּעציאליסט פון פאריכטן צובראכענע הענט און פוס אדער אויסגעלענקטע גלידער. אז עס איז ווער געפאלן און אויסגעלענקט א אבר, איז מען נישט געפארן אין שפּיטאל — אשפּצין האט גארנישט פארמאגט קיין שפּיטאל — מען האט נישט געזוכט קיין דאקטאר, נאר מען איז גיך געלאפן צו ר׳ הרשל ענאך. ער האט אלעס פאראכטען מיט הצלחה און אן באצאלונג.

די קונסט פון פאריכטן צעבראכענע אברים האט ר׳ הרשל איבערליפערט צו צוויי פון זיינע קינדער. זיין טאכטער די פרוי פוקס, וועלכע האט געוווינט אין א שיין הויז, וואס דער טאטע האט אויסגעבויט אקייגען איבער פון זיין אייגענער הייזקע, האט זיך אפגעגעבען מיט לייכטע ארטאפּעדישע באהאנדלונגען. דאגעגן דער זון עקיבא האט, ווי זיין פאטער, באהאנדעלט און פאראכטן די שוועריסטע און קאמפּליצירסטע פאלן. הינדערטער מענשן, יידן און נישט יידן זענען צו אים געקומען און אויסגעהיילט געווארן. פויערן פון ארומעקע דערפער זענען געקומען מיט אלע מיני פגעים, ווייל זיי האבן נישט פארשטאנען, אז ער איז א דאקטאר נאר פאר געבראכענע אברים — פאר זיי איז ער געווען א מלאך הגואל מכל רע.

נישט געווען קיין שטוב אין אשפּצין וואס איז נישט אמאל אנגעקומן צו זיין הילף, וועלכע ער האט געגעבן מיט הארץ און געפיל שלא על מנת לקבל פרס.

דריי זין האט געהאט ר׳ הרשל ענאך. די צוויי עלטערע ר׳ יעקב און ר׳ וואלף האבן זיך באשעפטיקט מיט מסחר. זיי האבן געקויפט א הויז אויפן גרויסן מארק, עס אויסגעבויט, אז עס איז געווען דאס גרעסטע הויז אין שטאט.

ר׳ יעקב איז נפטר געווארן אין יאר תרפ״א, זיין אלמנה האט פארקויפט איר מאנס חלק פון הויז און איז מיט אירע קינדער עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

ר׳ וואלף האט אין זיין הויז געפירט א גרויס אייזן־געשעפט, דארט האבן אויך געווויינט זיין פאמיליע און א טייל פון זיינע קינדער.

ר׳ עקיבא איז געווען א סוחר פון האלץ און שטיין־קוילן. ער האט זיך אויסגעבויט א שיין הויז אין ״זאסולע״, דארט האט ער אויך אויפגענומען זיינע פאציענטן.

פון דער בארימטער משפחה ענאך זיינען געבליבן אייניקלעך פארשפרייט אין ישראל און איבער דער וועלט.

חיים וולנרמן

משה שמואל פריש הי״ד

״אמר ר׳ אילעא: בשלושה דברים אדם ניכר: בכוסו בכיסו ובכעסו״.

(עירובין ס״ה:)

״א מענש דערקענט מען אין דער גויט״ (אין ליידן)

״א מענש דערקענט מען, אז מען וואוינט מיט אים״.

(פון יידישן פולקלאר)

די אלע אויבנדערמאנטע סימנים צו דערקענען א מענשן, ספעציעל צו דערקענען דעם מענשליכן כאראקטער, זענען אמתע און גרונטליכע.

חז״ל האבן באצייכענט סימנים צו דערקענען א מענש אין א פארם פון א פא־נעטישן ווארט־שפיל: כוסו, כיסו, כעסו, וואס זיין תוכן איז א טיפער: 1) בכוסו: אז ער פארלירט נישט זיין גלייכגעוויכט און זיין מענשליכקייט אויך ווען ער האט געטרונקן, און זיינע באציאונגען צו זיינע ארומיקע בלייבן ווייטער מענשליך ווי געווען אויך ווען ער האט פארזוכט דעם טעם פון וויין, ווייל ״יין — אין א מאס, איז — ישמח לבב אנוש״. 2) בכיסו: ווען ער פארמאכט נישט זיין קעשענע און אנטלויפט נישט פון זיין סביבה, אויך ווען ער איז רייך, בבחינת ״וישמן ישורון — ויבעט״, נאר, אדרבא ער לעבט מיט זיי און, לויט זיינע גרעסערע מעגליכקייטן, שטיצט ער און העלפט זיינע חברים און פריינד. 3) בכעסו: אויב ער קען הערשן איבער זיך און זיינע אימפולסן, דאמאלס איז ״אדם ניכר״, ווער עס פארמאגט די דריי סימנים דערקענט איר באלד, אז ער איז א מענש, איר דערקענט און זעט ביי אים מענשליכקייט.

דאס אלעס איז בשנים כתיקונן, אין נארמאלע צייטן, אז דער מענש איז דער בעל־הבית איבער כוסו, כיסו וכעסו, אז ער קען באהערשן זיין ווילען נישט אריבערצוציהען די מאס ביים טרינקן, אז דער מענש הערשט איבער זיין טאש, ער איז דער בעל־הבית איבער זיין געלט, און זיין רייכטום פירט אים נישט אראפ פון וועג, און צום סוף, אז דער מענש באהערשט זיין ווילן, דעם כעס, און נישט דער ווילן און כעס באהערשט אים.

אבער, חלילה, ביי נישט נארמאלע באדינגונגען, און אודאי אין א צייט פון לקוי המאורות, ווי דאס איז געווען אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, אין די יארן פון דער שואה, ווען מענשן האבן פארלוירן דעם צלם אלוקים ובפרט אין די לאגערן, וואו דער מצב פון די ״העפטלינגע״ איז געווען אזעלכער דאס די דערמאנטע דריי

סימנים האבן זייער אקטואליטעט אינגאנצן פארלוירן, זיי האבן דארט פשוט נישט מער עקזיסטירט. דארט, אין די לאגערן, האט מען נישט געקענט אבשאצן דעם מענשן נישט בכוסו און נישט בכיסו. די ביידע זאכן זענען דארט נישט געווען. ווידער וואס אנבעלאנגט כבעסו, דער באגריף האט געוועלטיגט אין אזא מאס, אז ער האט מער נישט געקענט זיין א סימן, וואס מיט אים זאל מען קענען אבשאצן די נאטור פון דעם מענש. אין לאגער האט זיך דער "העפטלינג" געפינען אין א שטענדיג אויפגערעגטן, געשפאנטן צושטאנד פון כעס און ווידערווילן געגען אלעם און אויך געגען זיך אליין, אדער איז ער געווען אראבגעשלאגן, אריינגעפאלן אין א סארט יאוש און מרה־שחורה. יעדענפאלס די סימנים וואס זענען חל ביי נארמאלע מענשליכע לעבענס־באנדינגונגען האבן נישט מער געקענט זיין א מאס אבצושאצן די מענשליכקייט פון דעם לאגער־מענש.

די יידישע געשיכטע איז א לאנגע קייט פון ליידן און מארטירערטום, העלדן און קידוש השם, אינקוויזיציעס און וואנדערונגען, פאגראמען און ווידעראויפבוי, האפן און נישט פארצווייפלען.

אויף דעם לאנגן גלות־וועג האבן זיך מיט דער צייט, לויט די באדינגונגען, געשאפן נייע באגריפן און פארמן צום אבשאצן מענשליכקייט און כאראקטער. עס זענען אויך אנטשטאנען אפאריזמן און פאלקס־וועדטער. אלס אויסדרוק פון די דערמאנטע באגריפן — וועלכע זענען איבערגאנגען פון מויל צו אויער און פון דור צו דור. מיר האבן אויבן דערמאנט צוויי פון די שפרוך־וועדטער פון יידישן פולקלור: 1) א מענש דערקענט מען אין נויט. (אין לייד, אין צער). 2) א מענש דערקענט מען, אז מען וואוינט מיט אים. אט די צוויי באצייכנונגען, די צוויי סימנים, האבן זיך ארויסגעוויזן אלס אמת צו דערקענען דעם כאראקטער־שטריך פון דעם מענש.

אין די געטאס און נאכמערער אין די לאגערן, האבן די מענשן געוואוינט צוזאמן, שרעקליך צוזאמן געדריקט הונדערטער אין איין באראקע און די נויט, די צרות און די ליידן זענען דאך געווייס געווען געמיינזאמע און אלגעמיינע. (צרות הרבים — בלי נחמה). דערפאר, איז דא געווען דאס ארט — דורך די צוויי סימנים פון געמיינזאמן ליידן און געצוואונגענעם צוזאמן־לעבן — צו דערקענען דעם מענש, דעם כאראקטער פונ׳ם מענש, צו דערקענען די מענשליכקייט אליין.

אין ווינטער פון 1942/43־סטען יאר אין צוואנגס־ארבייטס־לאגער בונצלאו אין שלעזיען, א קורצע צייט איידער דאס לאגער איז איבערגעבן געווארן אין די הענט און די אויפזיכט פון די ס.ס. און איז ממילא געווארן אפיציעל איין קאנצענטראציאנס־לאגער — זענען אהער אנגעקומן א גרופע פון אריבער הונדערט יידן "העפטלינגע" פון לאגער וויזאו, וועלכעס איז געווען אין אנהויב פון ליקווידאציע. צווישן די געקומענע זענען געווען א סאך "מוזלמענער". די גאנצע גרופע בכלל איז געווען אין א רחמנות־דיקן שלעכטן צושטאנט.

וועז מיר זענען פארביי געגאנגען די ריי, וואו זיי זענען געווען אויסגעשטעלט כדי צו זוכן אויב עס געפינען זיך צווישן די געקומענע באקאנטע אדער קרובים, און מיר האבן זיך אבגעשטעלט ביי שטאדטס־לייט, אשפצינער, האב איך געהערט א שטימע: "און מיך דערקענסטו גארנישט?!" — פון דער פראגע האב איך פארשטאנען, אז דאס

מוז זיין א היימישער, אבער ליידער האט דער מיט שמאטעס באהאנגענער שקעלעט, מיט די ארויסגעוצטע באקען־ביינער און טיף־געזונקענע אויגן, פון וועלכע עס האט ארויסגעקוקט דער שרעק אליין, מיר נישט דערמאנט קיין מענשליכע צורה, וועלכע איך האב פון אמאל געקענט.

— יא, — האב איך געשטאמעלט אין פארלעגענהייט — אוודאי דערקען איך, וואַרט נור, איך קום גלייך צו דיר. אינצווישן האב איך שטיל געפרעקט ביי ר׳ דוד בארענפרייַנד, וועלכער איז אויך געקומן מיט די גרופע און איז געשטאנען נישט ווייט פון מיר (אויך ער איז געווען נור א שאטן פון דעם ר׳ דוד וואס כ׳האב געקענמט פון דערהיים) וועד דאס איז?

א שוידער האט מיך ארומגענומן, וועז איך האב דערהערט, אז דאס איז עקיבא בורנשטיין. איך האב פאר זיך געזען קוים א שאטן פון דעם אמאליגן בעל־צורה ובעל־בשר עקיבא בורנשטיין. מיר האבן אים באלד געגומן אויפן קראנקן־רעוויר, אבער ראטעוועז זיין לעבן האבן מיר ליידער מער נישט געקענט, קוים אביסל אים פארלייכטערט זיינע לעצטע שעה׳ן. זיין קערפער האט זיך נישט מער געשטארקט. נאר זיינע אויגן זענען א ביסל ליכטיגער געוואָרן, ווי א קליינע שטראל פון האפנונג האט זיך אין זיי באוויזן, איידער זיי האבן זיך ווידער אויף אייביג פארמאכט. השם ינקום דמו!

שפעטער, מיט דער צייט, וועז די נייע האבן זיך ״איינגעארדענט״, האבן באקאנטע שטעטישע מיר אנגעהויבן דערציילן, יעדער א טייל פון זייערע ביז יעצטיגע ליידן אוז אנדערע איברלעבנישן. ביי יעדער געלעגענהייט האבן זיי געריעדט מיט שטאלץ איבער דעם ״אשפיצינער בחור״ משה שמואל פריש, וועלכער איז פאר זיי געווען א באגריף, פשוט א איבערנאטירליכע ערשיינונג, ״א מוסטער־מענש״ — אזוי האבן זיי געזאגט — ״וואס אלע, אפילו וויַיט־פרעמדע זיַין אנשויאונג, אויפפירונג אוז אין כאראקטער, אלע אויך די קאפאס אוז דאס לאגער פערסאנאל האבן אים רעספעקטירט אוז גערעדט מיט אים אוז איבער אים אוז איבער זיינע מעשים מיט כבוד״.

נאך אוז נאך האב איך געהערט: ״אוי, איז דאס אמענש״!

״דו ווייסט איבערהויפט נישט וואס פאר א חבר דו פארמאגסט! — האט מיר געזאגט א אנגעזעהענער ייד ממשפחת הכוהנים, א געוועזענער חשוב׳ר אשפיצינער בעל־הבית א למדן אוז תלמיד־חכם — וואס פאר א מענש ער איז! ער האט אונז אלעמען געגעבן מוט אוז טרייסט אוז האפנונג דארט אין דעם גיהינום פון צרות אוז פיין״.

אוז אזוי האט ער דערציילט: — ״ביי אונז אין לאגער וויזאו האט ער איינגעארדענט קרייזן צו לערנען אין אוועגד, אוז אין יעדער פרייער שעה. ער איז געווען דער פלאנירער, דער ארגאניזאטאר אוז דער אויספירער. ער אליין האט געגעבן שיעורים אין גמרא, אין וועלכע איך האב זיך באטייליגט. איך האב קיינמאל נישט געוואוסט, אז ער איז א אזא קענער, אז ער איז אזא למדן. צו זיינע שיעורים זענען געקומן נישט נור יידן וועלכע האבן אינדערהיים אמאל געלערנט א בלאט גמרא, עס זענען געקומן מענשען פון פארשידענע אנשויאונגען, אויך ״פרייע״, ספעציעל זענען געווען צווישן די צוהערער אינטעליגענטן, אוז א טייל פון לאגער־פערסאנאל, (דאס האט, מיט דער צייט, ממילא

געבראכט צו א פיל בעסערע און פאזיטיווערע באציאונג פון דעם פערסאנאל צו די "העפטלינגע"). ער האט געגעבן שיעורים אין תנ"ך און גמרא (א סאך בעל־פה) אויך שמועסן איבער פארשידענע וויסענשאפטליכע און קולטורעלע ענינים. אלע זענען געווען באגייסטערט אים צו הערן. דאס זענען געווען שעה'ן פון נחת־רוח, פון גייסטיקן פארגעניגען, ווייל מען האט געקענט, כאטש אויף א ווייל פארגעסן די צרות. "יש קונה עולמו בשעה אחת".

"דו דארפסט שטאלץ זיין מיט דיין חבר. איך האב קיינמאל נישט געווואוסט, אז ער קען אזויפיל און אז ער איז אזא מענש!" — האט ער פארענדיגט.

און איך, איך האב מיט אים מסכים געווען לחלוטין. איך האב מיט אים מסכים געווען, אז מען מעג און מען דארף שטאלץ זיין אויף מיין חבר משה שמואל פריש הי"ד, ווייל איך האב אים דוקא יא געקענט און דערקענט (אין נארמאלע צייטן) בכוסו, בכיסו ובכעסו, און ממילא געווואוסט אים אפצושאצן.

איך האב אויך מסכים געווען מיט אים, אז ער און פיל אנדערע האבן נישט געווואוסט, אז ער מיין חבר, קען אזויפיל, זיי האבן נישט געווואוסט די מעלות פון מיין חבר, זיין פלייסיגקייט און זיין ווילען תמיד צו לערנען, וואס מער און גרינטליכער, טראצדעם וואס ער איז אין די לעצטע יארן געווען כמעט דעם גאנצן טאג באשעפטיגט מיט עניני דעולם הזה, פון ארבייט און האנדל.

זיי האבן נישט געקענט זיין דראנג צו וויסן, אויב דאס איז געווען לערנען שפראכן אדער רעטאריק, מוזיק אדער פאעזיע, ליטעראטור אדער אנדערע וויסנשאפטן.

זיי האבן נישט געווואוסט, אז ער, מיין חבר, האט געשריבן לידער — עברית געציי־כענט: מ. רענן. — מחבר געווען פאלקס־לידער, חרוזים און פזמונים (גראמן־בלע"ז) און געשריבן אויך ממש פאעזיע. ער האט מחבר געווען לידער, וואס יידישע מאמעס האבן מיט זיי אייגנעוויקט זייערע קינדערלעך, און בעיקר לידער איבער ארץ־ישראל. (ער האט געהאט א ספעציעלע ליבע און שוואכקייט צו ארץ־ישראל־דיקע לידער, וועלכע ער פלעגט איבערזעצן און פארשפרייטן. זיי זענען דאן געזונגען געווארן דורך פיל מענשן, וואס האבן גארנישט געווואוסט זייער אבשטאמונג).

זיי האבן נישט געווואוסט, אז נאך אין אשפיצין האט ער געגעבן שיעורים אין תנ"ך און אנד. אין לאקאל פון "פועלי־אגודת־ישראל", וואו פיל, פיל — נישט בלויז חברים פון "פא"י" — זענען געקומען אים הערן און הנאה האבן.

זיי האבן נישט געווואוסט, דאס ער פלעגט מיך אויפוועקן יעדען טאג, זומער און ווינטער, 4—5 א זייגער פרי און מיר פלעגן לערנען א 2—3 שעה "מיט א קלארן קאפ" — ווי ער פלעגט תמיד זאגן.

זיי האבן נישט געווואוסט, נישט געקענט זיין הארץ, זיין איברגעבענהייט צו פאמיליע, צו קרובים און באקאנטע, דערפאר ווייל זיי האבן נישט געקענט זיין כאראקטער און זיין מענשליכקייט, און ווען זיי האבן דאס אלעס מיט איינמאל ענטדעקט — אין רעזולטאט פון דער שרעקליכער ווירקליכקייט — זענען זיי אזוי שטארק איבערראשט געווארן,

און צום סוף, האב איך מיט זיי מסכים געווען, דאס דערפאר, ווייל זיי האבן מיט אים צוזאמן געוואוינט און געלעבט צוזאמן אין ענגשאפט און גלייכצייטיג אויך געטיילט מיט אים די געמיינזאמע צרות הכלל, האבן זיי געהאט די מעגליכקייט, דאמאלס ביי די נישט נארמאלע באדינגונגען קענען צו לערנען מיין חבר דעם מענש.

יהושע פיילר

אברהם פיילר ז"ל

אבי אברהם פיילר ששירת בצבא ושוחרר בדרגת קצין יסד אחרי מלחמת העולם הראשונה את ארגון נכי המלחמה היהודיים באושפיצין ועזר רבות בטיפולים להשיג קצבת־נכים מהממשלה הפולנית. הוא ריכז בידיו כל עבודות הארגון ויצג אותו כלפי המוסדות עד יום מותו בשנת 1926.

הרבה הישגים והקלות עבור הנכים יש לזקוף על חשבון עבודתו המסורה והנמרצת ללא ליאות.

כמו־כן ארגן חוג לשירה ודרמה "שיר" והביא העירה אמנים שונים. במופעים השתתפו גם אנשי העיר ביניהם מנדל וואלף מייטלס, יצחק שפנהוף ואחרים. כל ההכנסות מהופעות אלו היו קודש לעניי העיר ומוסדות צדקה.

יהי זכרו ברוך!

עקיבא צברלינג ז״ל

נולד באושפצין בשנת תרע״ב להוריו ר׳ פסח אברהם ורכיל למשפחת צברלינג הידועה שהיתה ממקורבי האדמו״ר רבי אלעזר זצ״ל. הוא היה מבחירי תלמידי הישיבה ומנאמני ביתו של האדמו״ר הרבי מבאבוב הי״ד.

בהיותו עדיין צעיר לימים כבר הלך שמו לפניו כאיש נבון וחכם, בעל כשרונות נעלים וכאיש ישר ונאמן שרוח הבריות נוחה הימנו. שאף תמיד לשלמות ולדיוק בכל הליכותיו. היה לו קול ערב ונעים ושעבד אותו לעבודתו יתברך שמו כשליח צבור בשבתות ובחגים ולהנאת רעיו בשמחות וחגיגות.

בבחרותו למד בכוחות עצמו והשתלם במקצוע החשמל ונהיה למומחה ממדרגה ראשונה, כך שרוב עבודות החשמל בעיר, במיוחד בבניה ובחרושת, נמסרו לידיו הנאמנות, והיה זה חזיון בלתי רגיל גם באושפצין החסידית לראות באתרי הבניה השונים ועל פיגומיה את עקיבא, יהודי צעיר עטור זקן ופאות, בעל הופעה אצילית, מסתובב בין פועלי הבנין הגויים, עושה בעצמו עבודות שונות ונותן הוראות ביצוע לאחרים, שאכן הם ממלאים אותן בדייקנות רבה, כי על פיו יישק כל דבר.

הוא היה בין מיסדי ובוני הסניף של פועלי־אגודת־ישראל באושפצין ועמד בראש פעולותיו. רוב זמנו הפנוי הקדיש לעבודה הזו, במיוחד התמסר לענינים שהיו קשורים בפעולות למען ארץ ישראל כגון איסוף כספים והעברתם ישירות למוסדות בארץ, הכשרה, עליה ועוד.

את השואה עבר על כל זוועותיה ובעקבותיהן חלה בגופו, אך ברוחו נשאר איתן כמקדמת דנא ולמרות סבלותיו הרבים — ניתוח אחר ניתוח, נדידה מבית חולים אחד למשנהו — לא שמענו מפיו אנחה או תואנה. את היסורים קיבל באהבה ובשקט. איש חמודות היה, בעל נפש יפה ורוח עדינה, בר אוריין וירא שמים בגלוי ובסתר. חיוכו לא מש מפניו והיה נכון תמיד להגיש עזרתו לזולת מתוך עניוות והצנע לכת. בעלותו ארצה, דרך קפריסין, התגייס לצה״ל ובגמר שירותו התישב בירושלים ובנה מחדש בית לתפארת והידק קשריו עם מכריו וכל יוצאי עירו.

יהי זכרו ברוך!

א. אבינועם

ר׳ אברהם הלוי רינגער הי״ד

אמאל, אין די אלטע צייטן, האבן סטראטעגיקער געהאלטן, אז אין א מלחמה זיגט נאר דער צד וואס פארמאגט גוטע גענערעלער און אפיצירן. היינט ווייס מען, אז דער חשובסטער גורם אין א קריג, איז דער פשוטער באוווסטזיניקער און גוט געשולטער זעלנער וואס שטייט אויף דער וואך צו היטן דעם באלאגערטן טויער, און איז גרייט אויסצושטרעקן זיין האלדז פארן קיסר און פאר דער הייליקער מערכה פאר וועלכער ער קעמפט.

ר׳ אברהם הלוי רינגער איז קיין געניראל נישט געווען. ער האט זיך אין קהלישע זאכן נישט געמישט. ער איז אנטלאפן פון עפנטלעכן געטומל און כבוד. דערפאר האט ער שטיל און צניעותדיק אנטוויקלט א לעבהאפטע טעטיקייט פון צדקה וחסד, מצוות און מעשים טובים, ביקור חולים און הילף פאר קראנקע און ליידנדיקע, גמילות חסד און חסד של אמת. אברהם אבינו — זאגן די חכמים — האט אויסגעלערנט זיינע קינדער די דריי מידות פון: רחמנים, בישנים און גומלי חסדים. אברהם רינגער האט די אלע דריי מידות מקיים געווען גערנוויליק, מיט הארץ און נשמה, שלא על מנת לקבל פרס.

ער איז געבוירן געווארן אין יאר 1887 ביי אן אלט איינגעפונדעוועטער אשפזינער משפחה. אין די יוגנט יארן געלערנט אין חדר און אין בית המדרש ווי אלע יידישע יוגנטלעכע אין יענע צייטן. וועז עס איז אויסגעבראכן די ערשטע וועלט מלחמה איז ער מאביליזירט געווארן אין דער עסטרייך אונגארישער ארמיי. ער האט זיך אויסגעצייכנט אין דינסט און דערגרייכט צום ראנג פון אדיוטאנט צום אפיציר, א פרינץ פון דער קעניגלעכער משפחה, דער קאמאנדיר פון די באזעצונגס ארמיי אין טשערנאוויץ.

נאך דער חתונה מיט זיין באשערטער חיה טויבע, די טאכטער פון ערשטן העברעהיש לערער אין אשפזין, זומל ראזנער, האט ר׳ אברהם פארלייגט א ווערקשפאט פון שיך אויסארבעטונג וואס האט זיך שנעל אנטוויקלט און געווארן אן אונטערנעמונג וווו עס האבן געארבעט ביז 20 יידישע און קריסטלעכע ארבעטער מייסטער. ער האט געפירט א שיינע ברייטע שטוב. ביי זיינע טישן האבן תמיד געגעסן אורחים, און אפטמאל פלעגט ער, אין א פרייטיק צונאכטס, ארומגיין איבער די בתי מדרשים זוכן אורחים צום שבת טיש.

פון נאטור איז ער געווען א הארציקער מענטש, תמיד א שמייכל אויף די ליפן, יעדן איינעם מקדים געווען דעם גוטמארגן און אפגעגעבן זיין כבוד און דרך ארץ. א מעורב בין הבריות און באליבט צו ג־ט און צו לייט. פון זיין פערזענלעכקייט האט ארויסגעשטראלט אן אינערליכע רואיקייט מיט אצילות׳דיקע פיינע זיטן און מאניערן וועלכע האבן געווענקט ביי אלעמען כבוד און אפשיי.

אלע יארן איז ער געווען א מתפלל פון דער "חברה משניות". ער האט זיך געלאזט קאסטן פיל געלט פאר דער חברה און איז געווען פון די איניציאטארן צו בויען דאס גרויסע פרעכטיקע הויז פון דער חברה. בשעת עס איז אויפגענומען געווארן ר' יעקלע קאמארנער, פון דער רבישער סאפרין משפחה פון קאמארנע — אלס רב פון דער "חברה משניות", איז ר' אברהם רינגער און ר' יודל זילביגער געווען פון זיינע הויפט אינטערשטיצער, געזארגט פאר דער פרנסה פון רב, געווען פון זיינע מקורבים און בעסטע גוטע פרייגד.

אין די לעצטע יארן פארן חורבן, האט זיך ר' אברהם אסאך אפגעגעבן מיט דער מצוה פון בקור חולים. אפטמאל האט ער פארלאזט די געשעפטן און געלאפן פארזארגן ארעמע און אפילו רייכע קראנקע מיט מעדיצינישער און מאטעריעלער הילף, און אין שווערע פאלן פלעגט ער אליין נעכטיקן ביי קראנקע, העלפן זיי און טרייסטן אין זייער עת צרה.

אין צווייטן וועלט קריג, וועו די נאציס האבן געשלאסן די בתי מדרשים אין שטאט, האט ר' אברהם אלס איינער פון די לעצטע גבאים פון דער חברה משניות אריבער געפירט א טייל פון די ספרי תורה פון דער חברה צו זיך אין שטוב און דארט איינגעארדענט א בית תפלה.

דער מגיד ר' מרדכי ברוך דאנגער פלעגט דארט לערנען מיטן עולם תורה און משניות, און מענטשן האבן דארט קדיש געזאגט נאך זייערע אומגעקומענע קרובים און קדושים. כאטש עס האט געשמעקט מיט סכנת נפשות, האט ר' אברהם געהאלטן ביי זיך דעם בית המדרש ביז ער איז פארשיקט געווארן צוזאמען מיט אלע אשפצינער משפחות קיין סאסנאווצע.

אויך אין סאסנאווצע האט ר' אברהם פארטגעזעצט זיין געזעלשאפטלעכע הילפס ארבעט. זיין הויז איז געווען דער אדרעס פאר ליידנדיקע, הונגעריקע און געפיניקטע מענטשן, ספעציעל פאר אשפצינער שטאט לייט. אפילו דער "יודנראט" האט אנערקענט די דאזיקע "הילפס אינסטיטוציע" פון ר' אברהם רינגער און האט אים געשיצט די גאנצע צייט פון שיקאנעס ביז צו דער לעצטער אויסזידלונג פון סוף זומער 1943, וועו ר' אברהם מיט זיין פרוי און טאכטער חנה, זענען אפגעשיקט געווארן אויף זייער לעצטן וועג פון וואנעט מען קומט נישט מער צוריק.

זאל זייער אנדענק פארצייכנט ווערן לזכרון עולם צווישן קדושים וטהורים פון דער יידישע געשיכטע.

נתן גולדפינגר

ר׳ הרשל שתיל ז״ל

יהודי אושוויינצ׳ים היו ידועים ומפורסמים בנדיבות לבם. מאות מיהודי פולין ורוסיה שגנבו את הגבול האוסטרי בדרכם לאמריקה היו עדים לכך, כי מצאו בעירנו עזרה וסעד.

פה בארץ פגשתי ביהודים רבים, אשר בזמן מלחמת העולם הראשונה, שרתו בצבא הרוסי והיו במחנה שבויים באושוויינצ׳ים, עד היום הזה עודם זוכרים ופיהם מלא תהילה ליהודי אושוויינצ׳ים, על יחסם היפה והלבבי. אבל היה אחד שעלה על כולם ושמו ר׳ הרשל שתיל.

מי לא הכיר את ר׳ הרשל ואשתו שלמית? הוא היה יהודי בעל לב חם, חסיד וירא שמים, תמיד עליז ושמח, אהב להתוכח וגם התיחס בכבוד ״לאפיקורסים״ וציונים, מתוך אהבת ישראל אמיתית.

ממנו שמעתי לראשונה את האימרה: הציונות דומה ל״פרה אדומה״ מטהרת טמאים ומטמאת טהורים. את יהודי המערב המתבוללים ״הגויים״ היא הופכת ליהודים, אבל את היהודים ״שלנו״ היא הופכת ל״גויים״.

היתה לו חנות פירות וירקות גדולה בשוק, אשר אותה ניהלה אשתו ובנותיו. ר׳ הרשל בעצמו היה עוסק בסחר סיטוני בפירות וירקות, ולשם זה היה כל השבוע בנסיעות ועד איטליה הרחוקה הגיע. על שולחנו בשבת סעדו תמיד עשרות אורחים. מנהגו היה שבכל ליל שבת אחרי התפילה היה חוזר על כל בתי התפילה ואוסף את כל האורחים אליו לסעודת שבת. וכאשר עזר לו אלוקים וקנה בית, הקדיש את קומת־המרתף לבית הארחה ל״אורחים״. צייד את החדרים במטות ומצעים ולכל עובר אורח היה מקום לינה. לא אחת קרה שה״אורח״ הסתלק למחרת עם המצעים, אבל ר׳ הרשל לא רגז ולא חירף, אלא שם מיד מצעים חדשים, אשר גם הם נעלמו כעבור זמן קצר. ור׳ הרשל המשיך בשמחה במצות הכנסת אורחים. והמשיך לפזר ביד רחבה.

בשלהי מלחמת העולם הראשונה פרצה מגפת שפעת חריפה, קראו לה אז ״הישפנקה״, שהפילה חללים רבים ביהוד אנשים צעירים. ראשי וטובי העיר החליטו אז, כי בשביל לעצור את המגפה, יש לחתן יתום עם יתומה ולהעמיד את החופה בבית הקברות — וכך עשו. אבל מי נשא בכל הטרחה וההוצאות? כמובן ר׳ הרשל שתיל. הוא אשר אסף וגם נתן את הנדוניה, הוא אשר טרח וסידר את החתונה, שכר וריהט חדר וסידר את הזוג הצעיר. ומי ימנה את שאר מעשיו הטובים? כל כושל, כל כלה הגונה שלא יכלה להתחתן מחוסר נדוניה כולם מצאו אצלו סעד ועזרה.

עם קום מדינת פולין פרצו פרעות בכל ערי גליציה. בליל שבת באה ידיעה כי פורעים מתקרבים לעיר, והצעירים אנשי ההגנה יצאו לקראתם לעצרם. מדי פעם הגיע

לעמדות יהודי בעל זקן ופאות חבוש שטריימל ובידו תה חם וסגדביצ׳ים. ״עסט און טרינקט קינדערלעך און זאל אייך און אונז ג־ט היטן״ אמר ר׳ הרשל שתיל, היהודי המבוגר מן היחידים שלא הסתגרו בביתם, אלא עזר במידת יכולתו למגינים על העיר.

זכה, ובנו יוסף עלה ארצה עם ראשוני העליה השלישית בשנת 1920, היה בין בוני השומרון וראשוני הפועלים בכרכור. הקים משפחה ואחד מבניו נפל בהגנת המולדת.

בטוחני כי בעולם האמת נפגשו ר׳ הרשל אוהב ישראל עם בנו יוסף שנמנה עם ראשוני בוני ארץ־ישראל ועם נכדו עודד שנפל בנהגו במטוס על הגנת ישראל.

יהי זכרם שמור לטובה.

יצחק לוי

ר' יחיאל שינדל וביתו

ליד תחנת הרכבת באושפיצין היתה מאפיה של יחיאל שינדל. ר' יחיאל יהודי תמים ירא שמיים עבד קשה יחד עם אשתו פסל ביילה לפרנס את משפחתו בת 11 נפשות. נוסף לדאגת הפרנסה, דאג גם לחנוך ילדיו. את בניו שלח לישיבות ואת בתו הבכורה אסתר לסמינר למורות בית יעקב בקרקוב.

ברצוני לציין במיוחד, במדה שאוכל להביע זאת במילים, את הגב' שינדל.

היתה זאת אשה טובת לב אשר ידה פתוחה לצדקה וביתה היה תמיד פתוח לכל נצרך. יום יום האכילה עניים שבאו העירה וגם לינת לילה נתנה להם. יודע אני שלילדיה אשר התנגדו ללינת העניים בביתם מכיוון, שלפי טענתם, לא היו נקיים, היתה נוהגת לענות: "שהשם יעזור לכם שאנשים יאכלו אצלכם וישנו אצלכם ואתם שלא תצטרכו לאכול או לישון אצל אנשים זרים".

כן זכרה תמיד מי מהאנשים העניים הגרים בסביבה לא קנה חלות או לחם לשבת היתה שולחת להם לפני הדלקת נרות לחם או חלות.

אשה זו ומעשיה אינני יכול לשכוח.

משה אהרן שינדל ז"ל

בן ר' יחיאל ופסל בילה, נולד בשנת תרע"ג בלימנובה, שם גדל התחנך והתחיל לימודיו בחדר ובבי"ס היסודי.

בשנת תרפ"ד עבר עם משפחתו לגור באושפצין. אביו ר' יחיאל פתח מאפיה סמוך למקום מגוריו מול תחנת הרכבת, שספקה דברי מאפה לתושבי הסביבה ולכפר הסמוך ברז'זינקה.

משה אהרן המשיך בלימודיו. הוא היה תלמיד חרוץ ומצטיין בישיבה ובאותו הזמן השתלם בלימודים כלליים ומקצועיים.

בשנת תרצ"ג היה בקבוצת הכשרה של פועלי אגודת ישראל בגורליץ. כשחזר מההכשרה ועליתו ארצה התעכבה, התמסר לעבודה ארגונית. היה חבר פעיל מאד בהנהלת הסניף של פא"י באושפצין ונציגה בוועידות המחוזיות והארציות. הוא היה ממארגני הקורס להשתלמות מקצועית וממדריכי הנוער.

בשנת תרצ"ח התחתן ועבר לגור בביאלה־ביילסקו, אך נשאר בקשר הדוק עם חבריו באושפצין.

בפרוץ מלחמת העולם השניה הוגלה ממקום מגוריו ונדד למרחקים.

נספה במחנה בערבות פצ'ורה בשנת תש"א. יהי זכרו ברוך!

ראובן רוטנברג

משפחתי העניפה

מעטים מבני משפחתי המכובדת והמיוחסת שנשארו בחיים לאחר השואה. אנסה למנות את שמות בני משפחתי אשר דמותם תקועה בלבי וזכרם לא מש מזכרוני.

דודי ר' זעליג וואלף ואשתו פרומט שנפטרו עוד לפני מלחמת העולם השניה. בתם קילא נהרגה בעת שהגרמנים הפציצו את אשפצין. בניהם: מנדל, רוזה, יהודית ולייב ניספו אף הם.

דודי ר' חנוך בארבר ואשתו שהיתה אחות סבי ר' זאב וולף רוטנברג ניספו עם כל צאצאיהם.

ר' חיים אליעזר שטרנשוס, איש חסיד וצדיק אשר מעולם לא הביט חוץ מד' אמותיו, רעיתו מרים, בנם יחידם אברהמצי, בתו מלכה קופמן ובעלה וולף ובניהם ראובן, משה יעקב, לייבל ושתי בנות, רק בת אחת נשארה בחיים באנגליה. בתם בריינדל ובעלה יוסף וולף וולפגאנג, איש ישר־דרך, חסיד סדיגורה ובלז. היו להם בנים ובנות ולא ידוע זכרם.

ר' אברהם גרוס ואשתו רודה בתו של ר' ראובן שרף זצ"ל, היה בזמנו ראש הקהל של קהילת אשפצין.

סבי ר' זאב וולף רוטנברג, נקרא בפי העם ר' וועלוועלע, היה משגיח על הכשרות בבית המטבחיים. התפלל דרך קבע בקלויז דקשנוב, והיתה בידו חזקה להתפלל לפני התיבה תפלת נעילה ביום הכיפורים. את התפלה הזו התפלל בהתלהבות גדולה, ברגש וברתת עד שנעו הספים והזדעזעו הכתלים. היה אדם של יושר וצדק ואחד המכובדים בביתו של רב העיר ר' אליהו בומבך. זוכרני כשהייתי ילד נשארתי פעם ללון אתו יחד בחדר ושמעתי שמלמל תפלה לפני השינה. שאלתיו מה הוא מתפלל לאחר שקרא כבר קריאת שמע שעל המטה. ענה לי שחוזר הוא על "אני מאמין" כדי לשנן לפני השינה את עיקרי האמונה.

משפחת אמי מוצאה מעיר מליץ. אביה — סבי ר' ישראל יצחק קלוגר היה נכדו של הצדיק המפורסם ר' ישראל יצחק מרדושיץ, בעל מופת ופועל ישועות וחוטר מגזע הצדיק מווילופולה ומר' משה טייטלבוים בעל "ישמח ישראל" מאוהל. אחי הסבא היה ר' ראובן מדמביץ אף הוא מפורסם כיהודי טוב בזכות עצמו. סבי התפרנס מחנות מכולת שניהלה אשתו־סבתי פעסיל ואילו הוא ישב על התורה ועל העבודה ולא פסק פומי מגירסא. סבי נפטר ביום ב' אייר תרח"ץ, וסבתי אף היא נפטרה שנה זו ביום ג' בתמוז.

דודי ר' חיים דוד זילביגר ואשתו צירל, אחות אמי התגוררו במליץ וניספו עם ילדיהם. דודי ר' מנשה יחזקאל קלוגר גר בקראקע. היה לו בית חומה בעיר ובית מסחר גדול לעורות. היה עשיר ואיש חסיד ותמים מחסידי האדמו"ר מבאבוב. היה בעל צדקה

ומכניס אורחים. בכל יום סעדו על שולחנו שני בחורי ישיבה. הוא ניספה עם רעיתו וילדיהם.

דודי ר׳ לייבוש קלוגר ורעיתו ביטטה התגוררו בהונגריה בעיר קושיצה. הוא היה איש אמיד נכסים וניהל בית חסידי מובהק. הם הובלו למחנה שמד ולא חזרו.

ה׳ ינקום דמם.

חיים וולנרמן

דער גוטער שמואל

אושפיצין איז געווען א שטעטל געבענשט מיט אלטע יידן, אזעלכע וואס האבן זוכה געווען צו א שיבה טובה. רבי שמואל הרש לאנדוי איז געווען אין זיינע יונגע יארן אייגער פון די ערשטע פאבריקאנטן אין שטעטל, א אייגנטימער פון א זייפן פאבריק. וועו ער איז געקומען אין די נייניציגער יארן איז ער שוין עטלעכע יאר געווען א סגי־נהור, קוים געזען א שיין, אבער אלעס וואס ער האט אמאל געלערנט האט ער געדענקט אויסנווייניג: גאנצע פרקים פון תנ"ך; משנה; תלמוד מיט מפרשים א. וו. און דערקענט האט ער יעדען איינעם לויט דער שטימע. וועו ער איז אריינגעפאלן אין דער מחלה פון וועלכער ער איז ניט מער אויפגעשטאנען, זיינען יעדע נאכט צו אים געקומען בחורים אויף שמירה. איינמאל וועו איך בין געקומען "אויפזיין" ביים קראנקן, האט זיין ווייב, די אלטיטשקע פרוי מיך געפרעגט: ווער ביזטו, בחור? און וועו איך האב איר געזאגט אז איך בין א אייניקל פון ר' שמואל בעטער, האט זי זיך זייער דערפרייט און צו מיר אזוי געזאגט: הא! א אייניקל פון דעם גוטן שמואל! קום, איך וועל דיר דערציילן א מעשה: "מיט לאנגע יארן צוריק פלעגט דיין זיידע ר' שמואל פארן עטלעכע מאל אין יאר אויפן גרויסן יאריד... אפט פלעגט ער קומען צו אונז אין געשעפט אויסטוישן עסטרייכישע קראנען אויף קרייצערס, וועלכע ער האט מיטגענומען פארנדיק אויפן מארק. איינמאל איז ער קומענדיק אהיים פון יאריד נישט געגאנגען גלייך א היים צו זיך אין שטוב, נאר איז אפגעשטיגן פון וואגן פאר אונזער געשעפט. ער איז געקומן צו מיר און געזאגט געגענדל! דו האסט מיר היינט געטוישט געלד און האסט געהאט א טעות. אין איין ראלקע וואס דו האסט מיר געגעבן, זיינען געווען נאר 98 קרייצערס אנשטאט 100.

איך האב דיין זיידן אנגעקוקט מיט כעס: שמואל. דו זעסט! מען ברויך נישט טאן קיינעם קיין טובות. אפילו גוטע פרייגד זיינען אויך משלם רעה תחת טובה, און מען האט נאר עגמת נפש. האט מיר דיין זיידע געענטפערט דו גלייבסט מיר נישט? נא. אט האב איך דיר צוריק געבראכט די ראלקע מיטן געלד וואס דו האסט מיר געגעבן, נעם עס און זעה! אזוי זאגענדיק האט ער אוועקגעלייגט די ראלקע אויפן טיש. איך האב עס געגומען אין האנט, אויפגעמאכט, און וואס זעען מיינע אויגן? גאלד־שטיקלעך!... דאס איז געווען מיין טעות, איך האב אים געגעבן גאלד־שטיקלעך אנשטאט קרייצערס? פארשעמט האב איך אראפגעלאזן דעם קאפ, און וועו איך האב אים ווידער אויפגעהויבן האב איך געזען די טיפע גרויע אויגן פון דיין זיידן קוקן צו מיר מיט א שמייכל און גוטסקייט. דאמאלס האב איך ערשט פארשטאנען פארוואס אלע גוטבאזיצער פון גאנצן געגענד און אלע סוחרים פון אויבערשלעזיען, מיט וועלכע דיין זיידע איז געשטאנען אין געשפטליכע פארבינדונגען רופן אים: **דער גוטער שמואל.**

אליעזר ליאו שנקר

משפחת שנקר היתה מהידועות ביותר באושפיצין ובני המשפחה היו מוכרים גם מחוץ לגבולות עירם, ברחבי גליציה. ר' יוסף שנקר, שהשתייך לראשי התעשיה הכימית בפולין, נחשב למומחה בשטח זיבול־כימי. הוא נתן תנופה לענף הסופר־פוספטים בכל פולין. את מיטב שנותיו וכל מרצו הקדיש לענף זה בתעשיה הכימית. חוכמתו, תבונתו וענונותו הם אשר קרבוהו לבריות והרחיבו את חוג ידידיו בכל פולין.

ר' יוסף שנקר היה למקור גאותם של התעשינים היהודיים בפולין.

נשיא מדינת פולין מושציצקי היה פרופסור לכימיה ובטרם היותו נשיא היה חבר במועצת המנהלים בבית־חרושת "אגרוכימיה" שהיה שייך למשפחת שנקר. גם בהיותו נשיא פולין נהג פרופ' מושציצקי, בעוברו את אושפיצין, לבקר את יוסף שנקר, לשם שיחה קצרה שהוגדרה על־ידו כ"עצה".

יוסף שנקר נפטר מרעב במחנה ברגן־בלזן כחודש לפני תום מלחמת העולם השניה.

ליוסף שנקר היו שתי בנות ושני בנים. הבת שרה נפטרה בעת לידת בנה יגנס. הבת השניה ליבה הופשטטר נהרגה עם שתי בנותיה בזמן הכיבוש, על־ידי הגרמנים, בשנת 1941 בווייליצ'קה. הבן הצעיר, שהיה איש מלא חיים ומרץ־נעורים, נורה למות ב־1941. היחידי שנשאר לפליטה אחרי השואה היה הבן הבכור אליעזר ליאו והוא יצג בכבוד את מסורת המשפחה.

ליאון נולד בשנת 1902 ומגיל צעיר ביותר גילה התעניינות רבה בשטח אומנות הציור. בזמן מלחמת העולם הראשונה כשבני שנקר שהו בווינה, נתקבל הנער ליאו — והוא רק בן 14 — לאקדמיה הממלכתית לציור בווינה. אחרי המלחמה ממשיך הוא את למודיו באקדמיה של אמנויות יפות באמסטרדם. הצעד הבא בדרכו מביאו לפריס, עירם של האמנים, שם לומד הוא באקדמיה לאומנות "בוסר". בהיותו בפריס מגיעה אליו הידיעה על מחלתו האנושה של אמו. ליאו שנקר ממהר הביתה להספיק לראות את אמו טרם מותה. אחרי פטירת אמו הוא נשאר בפולין, נושא לאשה את מינה מינץ מזישוב, מתישב בקראקא ושם מתחיל בקרירה כצייר. במרוצת השנים הוא משתייך לקבוצת הציירים המובחרים בפולין. ידידיו הקרובים הם הציירים: ניומן, לבקוביץ, מנה כץ, שינגל, רובינסקי ואחרים.

ליאו שנקר עורך גם תערוכות רבות והבקורת גומרת עליו את ההלל.

אחת מיצירותיו מהתקופה הזו נמצאת ב"בצלאל" בירושלים. היא נתרמה לבקשתם של עסקני הישוב דאז. יצירה אחרת מאותה התקופה נמצאת במוזיאון "אורמיטרז'", באולם של אומנות בת־זמננו, יחד עם יצירותיהם של גדולי ציירי המאה האחרונה. אחת מעבודותיו הגדולות היא קישוט־ציור של פנים בית־הכנסת העתיק של הרמ"א בקראקא, מקום משיכה לתיירים גם כיום.

ליאו שנקר אינו מסתפק רק במלאכת הציור ובעריכת תערוכות, שבהם הוא זוכה לשבחים ופרסום רב, אלא הוא מתמסר לענייני ציבור ונבחר לנשיא אגודת הציירים בקראקא. היה כתב קבוע בעיתון היהודי־פולני "נאווי דז'ניק" ולוקח חלק פעיל בתנועות ציוניות ופילנטרופיות.

ב־1936 הוא נענה לבקשת אביו, עוזב את קראקא, את חיי האמנות שבה, וחוזר לאושפיצין לעזור לאביו לנהל את המפעל. במשך שלוש שנים עד למלחמת העולם השניה הספיק לרכוש ידע רב בשטח הסופרפוספטים והיה לעזר רב לאביו.

בפרוץ המלחמה והכיבוש הגרמני הוא נמצא בשטח המפעל שלהם ובתוקף הנסיבות בא במגע עם חיל הכיבוש וקושר אתם יחסים קורקטיים והגונים למדי. אז הוא נבחר ליושב־ראש מועצת היהודים באושפיצין ומשקיע את כל מרצו במלחמה בצווי האיסור השונים שהוצאו נגד היהודים, השתדל למתן אותם ולהקל על הכלל והפרט. לוקח חלק בשליחויות סודיות שונות ומתכנן תוכניות לעזרה והצלה. אחרי זמן־מה הוא נאסר יחד עם חברים אחדים ממועצת היהודים, לאחר מאמצים רבים שוחרר וברח לקראקא, ושם מצטרפים אליו יתר בני־משפחתו.

שנות המלחמה עוברות על משפחת ליאו שנקר כשרשרת ארוכה של התמודדות עם המוות. לא פעם נראה היה כי הסוף הגה קרב ובא, אך יד האלוקים מצילתם ממוות. בזמן המשלוחים AUSSIEDLUNG שהה בוויליצ'קה ליד קראקא, אחר־כך הועבר עם משפחתו לגיטו בוכניה ומשם לבית־הסוהר "מונטולופי" ולבסוף נשלח עם משפחתו ואביו למחנה הריכוז בברגן־בלזן.

עם שחרורו בתום המלחמה ב־1945 חוזר ליאו שנקר לאשפיצין ומתחיל לשקם את הריסת מפעל־משפחתו. המשטר הקומוניסטי אינו רואה בעין יפה את היוזמות הפרטיות ושם מכשולים בדרכו. ליאו מחליט לעזוב את פולין ולעלות לישראל. תוכניותיו מופסקות ע"י השלטונות עם היעצרו ב־1949. עם שחרורו, לאחר 20 חודשי מאסר בתריסר בתי־סוהר שונים, הוא מחדש את מאבקו לעזוב את פולין. ב־1955 יוצא ליאו שנקר עם משפחתו את פולין ועולה לארץ.

את שנותיו האחרונות הוא עושה בהרי צפת ועכו כשהוא מצייר בהתמסרות ובכל מרצו, כמו בנעוריו. ב־15 לאוקטובר 1965 מפסיק לבו לפעום והוא רק בן 63 שנה. זכרו של אותו אדם אציל, עדין הנפש וטוב הלב ישאר חרוט בליבם של רבים שהכירוהו והעריצוהו.

יהי זכרו ברוך.

זכרונות ורשמים
זכרונות און עפיזאדן

גרשם באדער

פון "מיינע זכרונות" איבער אשפיצין

דער ווינער קראך, לאטעריע־שפיל און דאס כישופדיקע טישל

א קורצע צייט נאך דעם ווי איך בין געבוירן געווארן, האבן מיינע עלטרן געווינט אין אשפיצין (אשוויענטשים), ווו היטלער האט אויפגעשטעלט דעם גרויסן אויוון, אויף צו פארברענען יידן.

שפעטער (אין יאר 1873), וועז איך בין אלט געווען פינף יאר, האט געבושעוועט א "מגפה" אין גאנץ גאליציע — און גאליציאנער יידן האבן קיגן איר געקעמפט מיט די דריי אלטע יידישע מיטלען: תשובה, תפילה און צדקה. גלייכצייטיק זענען דענסטמאל פארגעקומען אין עסטרייך צוויי גרויסע געשעענישן, וואס באצייכענען דעם אנהייב פונעם עסטרייכישן קריזיס, וואס האט זיך דערנאך געצויגן ווי א רויטער פאדעם ביז צום פונאנדערפאלן פון דער מאנארכיע.

די אנטוויקלונג פון דער עסטרייכישער מאנארכיע האט אין יענער צייט אנגענומען נייע פארמען. נאך די קלעפ, וואס עסטרייך האט געקראגן פון איטאליע אין יאר 1866 פון פרייסן, האט די רעגירונג אנגעהויבן אנטוויקלען דאס לאנד עקאנאמיש אויף א נייער באזע. דאס אינעווייניקסטע פאליטישע לעבן אין לאנד האט זיך גלייכצייטיק פיל איבערגעאנדערשט. קייסער פראנץ יאזעף, וועלכער האט ביז דעמאלט געמיינט, אז א לאנד קען רעגירט ווערן מיטן שווערד און מיט תפיסות, האט אנגעהויבן קוקן אויף זייגע פעלקער מיט אנדערע אויגן און געפרווועט זיך צוהערן צו די פארלאנגען פון די בריטע פאלקסמאסן.

די עסטרייכישע רעגירונג האט איינגעארדנט א "וועלט אויסשטעלונג" אין ווין. געהייסן האט עס דעמאלט, אז די ווינער רעגירונג גייט מאכן אן "אויסשטעלונג", בכדי צו וויזן וואס די גרויסע ציווילזירטע וועלט האט אויפגעטאן פאר דער אנטוויקלונג פון מסחר און אינדוסטרי. דערביי האט מען אויך אין זינען געהאט צו וויזן, אז טראץ דעם וואס עסטרייך איז נאר אן אגראר־שטאט, קען זי פיל אויפטאן אין מסחר און אינדוסטרי, וועז די אנדערע מלוכות זאלן נאר לאזן.

דעם 1טן מאי 1873 איז געעפנט געווארן די ווינער אויסשטעלונג. איז אבער דעמאלט באלד געקומען דער 8טער מאי, וואס איז היסטאריש באקאנט ווי דער "שוואַרצער דאנערשטאג" און האט געבראכט א שרעקלעכן קראך אויף דער ווינער בערזע. טויזנטער עשירים, וואס זייער קאפיטאל איז באשטאנען אין "וועדט־פאפירן" און מען האט זיי ביז צו יענעם טאג געהאלטן פאר מיליאנערן, זענען אין איין רגע געווארן ארעמע לייט, אן א פרוטה אין קעשענע.

שפעטער מיט יארן איז קלאר געווארן, אז דער בערזע־קראך פון 1873 איז געווען

דער אנהויב פון עסטרייכס סוף. אין דער צייט, וואס עסטרייך האט געוואלט באווייזן איר פארשריט אין מיסחר און אינדוסטרי, האבן איר די שונאים פלוצים אונטערגעשטעלט א פיסל, צו באווייזן, אז זי האט נישט גענוג קאפיטאל אנצופירן א זעלבשטענדיקן מסחר און אן אייגענע אינדוסטריע, ווו מען דארף קאנקורירן מיט אזעלכע קאפיטאליסטיש פעסט־איינגעפונדעוועטע שטאטן ווי ענגלאנד און פראנקרייך.

צו דער אויסשטעלונג אין ווין איז מען פון גאליציע כמעט גארנישט געפארן. אזוי ווי די מגפה האט געבושעוואט אין גאליציע, האט די ווינער פאליציי נישט געוואלט צולאזן קיין באזוכער פון גאליציע צו דער אויסשטעלונג. דאס האט אבער נישט צו מינדעסטן געשטערט די אויסשטעלונג. די שרעקלעכע ידיעות וועגן דער מגפה אין גאליציע, גלייך ווי די טויזנטער זעלבסטמארדן און משוגעת־אנפאלן וואס זענען פארגעקומען צוליבן קראך פון דער בערזע, האבן נישט געפונען קיין שום אפקלאנג ביי די ווינער אריסטאקראטן. דארט האט מען גאר אדרבא חוזק געמאכט סיי פון די קרבנות פון דער מגפה און סיי פון די קרבנות פונעם קראך וואס האבן געוואלט ווערן "פריצים" אויף א גרינגן אופן.

נאך דעם ווי די מגפה האט זיך איינגעשטילט און דער עולם איז א ביסל געקומען צו זיך פונעם פינאנציעלן קראך, האט זיך ביי א געווישן טייל מענטשן אין גאליציע אנטוויקלט א מין שטרעבן צו א פלוצימדיקן רייך־ווערן אויף אן אנדערן אופן. פון דער געווייגטלעכער פרנסה איז קיינער נישט געווען צופרידן. דאס ארבעטן אויפן טעגלעכן ברויט איז יעדן פארנמאסט געווארן און איטלעכער האט געחלומט פון עשירות אדער לפחות פון פירן א גרינג לעבן, אן שווערער ארבעט.

האט זיך אנגעהויבן פארשפרייטן צווישן עולם א מין חולאת פון שפילן אויף דער "לאטעריע". די "לאטעריע" איז געווען א מיטל פון דער עסטרייכישער רעגירונג, ארויסצושלעפן די לעצטע פרוטה ביי די ארעמע מענטשן פאר א האפענונג אויף א פלוצימדיקן גליק. איז דאס דאזיקע שפילן געווען אזוי שטארק פארשפרייט צווישן עולם — אלט און יונג, מאנצבילן און ווייבער, יידן גלייך ווי גוים, אז טויזנטער מענטשן האבן געהאט שיין פרנסה פון די לאטעריע־אגענטורן, ביי וועלכע זיי האבן געארבעט אויף א געוויסן פראצענט פון די הכנסות. וועז מענטשן האבן זיך באגעגנט אין גאס, פלעגן זיי מערסטנטיילס ארויסקומען אין זייערע שמועסן אויף לאטריע־נומערן און צום מיינסטנס גאנגבארע סחורה אין בוכהאנדלונגען זענען געווארן "טרוים־ביכער", ווי עס האט זיך געפונען אן אויסטייטשונג פון יעדן מין חלום מיט א נומער, וואס דארף געשפילט ווערן אויף דער לאטעריע. דאביי איז אויך געווען פארשפרייט די מיינונג, אז די גרעסטע פריצים פון דער וועלט און אפילו דער קייסער אליין, שפילן אויך אויף דער לאטעריע.

כאראקטעריסטיש פאר דער פארבינדונג צווישן חלומות און לאטעריע־שפיל איז די וויטערדיקע געשעעניש, וואס איז אמאל פארגעקומען אין אשפיצין זעלבסט. ביי אייגעם א "גביר" האט דעמאלט געדינט א קעכין, א לעבעדיקע מויד און א גרוסע שטיפערקע. ביי דעם זעלביקן באלעבאס האט אויך געדינט א משרת־יונג, א צוגעלייגטער און דערשלאגענער. פלעגט אים די דאזיקע קעכין איינרוימען אין אויער אריין נומערן, עס זאל זיך אים אוסדאכטן, אז עס האט זיך אים געחלומט. איז דאס געווייגטלעך געווען ווי א "טעאטער" פאר די הויז־מענטשן, וואס פלעגן זיך ביי אזא סצענע קאטשען

פון געלעכטער. דעם יונג פלעגט זיך אויך ווירקלעך אויסדאכטן, אז די נומערן וואס די קעכין פלעגט אים איינרוימען, האבן זיך אים טאקע אויף אן אמת געחלומט. פלעגט ער שפילן די דאזיקע נומערן און געווינטלעך פארלירן, ביז עס איז אים אין מאל געלונגען און ער האט געוווּנען א טערנא אויף 500 גולדן.

האט אים די מויד געלאדן צום רב מיט דער טענה, אז אזוי ווי זי האט אים איינגערוימט אין אויער אריין די נומערן, וואס ער האט געטראפן אויף דער לאטעריע, דארף ער איר געבן א העלפט פון דעם געוווּנענעם גלט. האט אויף דעם דער רב געפסקנט, אז א העלפט פון דעם געוווּנענעם גלט דארף דער יונג נישט אוועקגעבן. נאר וועז די מויד זאל זיין מרוצה חתונה צו האבן מיט דעם יונג דארף ער מיט איר חתונה האבן אן נדן.

דער סוף פון דער דאזיקער מעשה איז געווען, אז די מויד איז טאקע מרוצה געווען חתונה צו האבן מיט דעם יונג, וואס איז שוין געווען אן עושר פון 500 מזומנע גולדן. עס פארשטייט זיך אויך, אז דאס דאזיקע געווינס אויף דער לאטעריע האט אויפגערודערט די גאנצע שטאט אשפיצין. האט דעמאלט עפעס א וויגער דייטש אויסקאמבינירט א חשבון, ווי אזוי מען זאל מוזן געווינען, וועז מען שפילט 54 גולדן מיט איין מאל. האט מען ביי אונדז אין הויז דעם דאזיקן חשבון געקויפט, צונויפגעלייגט דאס נויטיקע געלט, און טאקע באלד — נישט געוווּנען.

האט זיך דערפאר פלוצים באוויזן ביי אונדז א פרעמדער ייד, וואס האט אלעמען אויסגעלערנט פרעגן ביים טיש, וואס פאר א נומערן עס וועלן ארויסקומען אויף דער לאטעריע. צום אנהויב האט מען אפילו געקלערט, צו מען מעג דאס טאן, ווייל עס איז מעגלעך, אז עס שטעקט אין דעם עפעס א כישוף. האט אבער יענער ייד איטלעכן באלד בארואיגט. און אזוי ווי עס האט יעדער פון יענעם יידס התנהגות ארויסגעזען, אז ער איז א פרומער, האט מען שוין נישט מער געזוכט קיין חשש איסור אין דער פירזאגעריי פונעם טיש.

די מענטשן פלעגן זייך צונויפקומען ביי אונדז אין הויז אין א חדר מיוחד, ווו מען האט אויך באלד אויסגעלאשן דעם לאמפ, עס זאל זיין פינצטער אין שטוב. דערנאך האבן זיך צען יידן אוועקגעשטעלט נעבן א טיש, וואס האט געדארפט זיין צונויפגעשלאגן מיט האלצערנע טשוועקלעך און עס האט זיך נישט געטארט אין אים געפינען דאס מינדעסטע ברעקל אייזן. דערביי האט איטליכער ארויפגעלייגט זיינע ביידע הענט אויפן טיש, אנשפארנדיק די פינגער שפיצן און די האנטפלאכן האבן געדארפט בלייבן אין דער לופט. בזה האופן האט יענער פרעמדער ייד דעם עולם דערקלערט — קומען די כוחות פונעם גאנצן מענטש אין די שפיצן פון די פינגער און דער כוח פון די פינגער גייט דעמאלט אריין אינעם טיש.

פלעגט מען דאן אזוי אפשטיין לערך א פערטל שעה שווייגנדיק, אנשטרענגנדיק די כוחות אין די פינגער אויפן טיש. פלוצים האט זיך דער טיש אנגעהויבן רוקן, אדער אויפהייבן זיך אין דער לופט. אן אימה איז דאן אנגעפאלן אויף יעדן אין שטוב און מיר אליין איז א דראזש אריבער איבערן לייב. איך האב באהאלטן דאס פנים אין די הענט, ווייל איך האב מורא געהאט צו קוקן אויף דעם, וואס וועט דא פארקומען.

דעמאלט האט דער פרעמדער ייד זיך א קער געטאן צום טיש און ער האט אזוי געזאגט:

— טישעלע. טייער טישעלע. זאג אונדז, איך בעט דיך, וואס פאר א נומערן עס וועלן היינטיקע וואך ארויסקומען אויף דער לאטעריע?

— ציילטס געניו — האט אייגער א זאג געטאן מיט א פארשטיקטן קול.

הויבט זיך דער טיש אין דער לופט — אזוי האבן דעמאלט אלע יידן דערקלערט — און מען האט געציילט שטילערהייט, וויפיל מאל דער טיש האט זיך געדרוקט, און פון דעם דאזיקן רוקן האט מען צונויפגעשטעלט די נומערן פון דער לאטעריע, וואס האבן געדארפט ארויסקומען ביי דער נאענטסטער ציאונג.

געווייגטלעך האט מען שלעכט געציילט. צוליב דער אויפרעגונג האט מען זיך יעדעס מאל פאררעכנט, וועו דער טיש האט זיך געדרוקט. האט זיך דאן אנגעהויבן א שפארעניש וועגן די נומערן, און שפעטער האט זיך גאר ארויסגעווייזן, אז אלע האבן געהאט א טעות אינעם חשבון. אן "אמבא", דאס הייסט צוויי נומערן, האט נאך אייגער אמאל פון דעם כישוף־טישלס נביאות געוווגען. אבער א "טערנא", דאס הייסט 3 נומערן, האט שוין קיינער נישט געוווגען.

עס האט אבער נישט לאנג געדויערט, האט דער פרעמדער ייד עפעס אנגעטאן אין שטאט און איז אנטלאפן. וואס ער האט געטאן — האט איך נישט געקענט געוואר ווערן. איך האב נאר געזען ווי דער עולם שושקעט זיך וועגן אים און לאכט. מער האב איך וועגן דעם פרעמדן ייד נישט געהערט, און נאך זיין אנטלויפן האט מען אויך אויפגעהערט צו מאכן די קונצן מיטן טיש.

א חסיד איז "מקבל נזיפה" און די מגפה בושעווועט

נישט ווייט פון אשפיצין געפינט זיך א שטעטל מיטן נאמען קשאנאו. איז דער רוב אייגווינער פון ביידע שטעטלך זענען באשטאנען אין יענער צייט פון יידן און די פירונג זייערע איז אויך געווען א יידישע.

אין קשאנאו גייט די באן דורך דער שטאט. און אזוי ווי עס האט זיך דענסטמאל אין יענע מקומות נישט געטראפן, אז א ייד זאל אום שבת פארן אויף דער באן, האט איטלעכער געגלייבט, אז וועו די באן פארט אום שבת פארביי קשאנאו, איז איר גאנג א שטילער און זי היט זיך אויס פון פייפן, כדי נישט צו שטערן די שבתדיקע רו פון די קשאנאווער יידן.

עפעס ענלעכעס איז געווען אין אשפיצין. כמעט אלע גוים פון דער שטאט האבן געווווינט אין די ארומיקע פארשטעט און חוץ דעם אייניקן "שבת־גוי", וועלכער האט צוזאמען מיט זיין ווייב און קינדער באזארגט די שבתדיקע באדערפענישן אין די יידישע הייזער, האט זיך דארט א גוי זעלטן וועו באווזן אים שבת.

יענעם אשפיצינער "שבת־גוי" געדענק איך גוט. ער האט געהערט יידיש און ער פלעגט שטארק מקפיד זיין אויף כבוד. דער נאמען זיינער איז געווען "סטאך" און ער האט פארלאנגט אז מען זאל אים רופן "רעב סטאך". וועו א יינגל האט אים נישט געוופן "רעב" האט ער זיך שטארק געבייזערט, וואס אוא "שייגעץ" האט נישט קיין

דרך־ארץ פאר עלטערע מענטשן און ער פלעגט זאגן, אז אזא שייגעץ וועט זיך נאך זיכער שמדן.

אין יענע יארן האט אויך געבושעוט דער באווסטער קאמף צווישן די סאנדזער און סאדאגערער חסידים. דער אלטער סאנדזער צדיק, ר׳ חיים הלבערשטאם, דער גרינדער פון א נייער רבישער דינאסטיע מיט קינדער און אייניקלעך רביים, האט דענסטמאל געקעמפט מיט איבערמענטשלעכע כוחות קעגן דער משפחה פון ר׳ ישראל ריזשינער, וואס זייער רבישע גזע איז שוין געווען אן אייגעפונדעוועטע אין סאדאגערע, טשארטקאוו, הוסיאטין און נאך עטלעכע אנדערע מקומות.

די סאדאגערער דינאסטיע האט אויך אין יענער צייט געהאט מער אנהענגער אין די גרעסערע גאליציש שטעט. דער סאדאגערער רבי אליין האט זיך געהאלטן מער מאדערן. ער איז געגאנגען אנגעטאן א קאפעלוש, גישט קיין ספאדעק. ער האט אויך געטראגן א ווייס העמד מיט א הארטן קאלנער און א שניפס. אויסער דעם האט ער געטראגן אין קעשענע א פאטשיילע און ער האט זיך גישט געווישט די נאז מיטן ארבל אדער מיט דער פאלע פון דער קאפאטע.

אין די קלענערע שטעטלעך פון מערב־גאליציע זענען דאן אלע געווען סאנדזער חסידים און מען האט דארט עוקר מן השורש געווען יעדן סאדאגערער חסיד. און אזוי ווי די סאדאגערער חסידים האבן אויך גישט געשווידגן, פלעגן אפטמאל פארקומען די שרעקלעכסטע מחלוקתן מיט געשלעגן און מסירות.

האט זיך דענסטמאל געפונען איין סאדאגערער חסיד אין קשאנאוו, ווו דער רב פון דעם שטעטל איז געווען א זון פונעם סאנדזער צדיק און אלע יידן דארט זענען געווען סאנדזער חסידים. האלענדער איז געווען דער נאמען פון יענעם איין־אייניציקן סאדאגערער חסיד אין קשאנאוו, וועלכער האט זיך גישט געלאזט ארונטערפירן פון זיין דרך.

אויף ווי וויט איך געדענק, איז דער דאזיקער האלענדער געווען א רייכער מענטש, האט ער זיך צוליב דעם געקענט פארגינען, צו בלייבן א פארעקשנטער סאדאגערער חסיד, וועו אלע קשאנאווער יידן זענען שוין געהאט אריבערגעגאנגען אויף דער זייט פונעם סאנדזער.

דער קשאנאווער רב האט זיך דעמאלט געסטארעט אויף אלערליי אופנים, אריינצוקריגן האלענדערן אויף זיין זייט. איז דאס אבער נישט געגאנגען, ווייל האלענדער איז געווען אן עושר און א תקיף ביי די ארטיקע רעגירונגס־באאמטע. דער פארקויף פון טאבאק איז דענסטמאל געווען א ״מאנאפאל״ ביי דער עסטרייכישער רעגירונג און האלענדער האט געהאט דעם הורט־פארקויף פאר קשאנאו און אומגעגנט. ער איז צוליב דעם געווען א חשוב ביים שטייער אינספעקטאר און ביי דער זשאנדארמעריע. מיט איין ווארט ביי די דאזיקע באאמטע וואלט ער געקענט דעם רב פארניכטן. האט ער אבער דאס נישט געטאן, ווייל ער האט ניט געוואלט זיין דער גורם, אז גוים זאלן זיך דארפן מישן אין די אינעווייניקסטע יידישע ענינים.

נישט אזוי האט געהאנדלט דער אנדערער צד, ווייל וועו דער קשאנאווער רב האם געזען, אז אלע זייגע באמיאונגען העלפן נישט צו קריגן האלענדערן אויף זיין זייט,

האט ער אין דעם געזען א געפאר פארן סאנדזער חסידות און ער האט אנגעהויבן גיין קעגן האלענדערן מיס בייזן און מיטן כוח פון א "חרם".

עס האט אפילו עקזיסטירט אין עסטרייך א שטרענגער פארבאט קעגן יעדן מין "חרם". זייט דער צייט פון קייסער יאזעף דעם צווייטן האט א "הויף־דעקרעט" באשטימט, אז ווער עס לייגט אריין א מענטשן אין א רעליגיעזן "חרם", דארף קריגן א שטראף ביז פופצן יאר תפיסה. האט דעמאלט דער קשאנאווער רב מפקיר געווען זיין לעבן און ווען ער האט געזען, אז ער קען נישט געווינען האלענדערן אויף זיין זייט מיט גוטן, האט ער אים אריינגעלייגט אין חרם.

האט זיך האלענדער אין אנהויב אויסגעלאכט דערפון. אזוי ווי ער האט אבער געזען, אז אלע יידן האבן אים אנגעהויבן אויסמיידן און עס איז געקומען אזוי ווייט, אז ער איז געבליבן אייגער אליין אין הויז, ווייל דאס ווייב זיינס און די קינדער זענען פון אים אוועקגעגאנגען, האט ער אייגעזען, אז דער חרם איז שטארקער פון זיין תקיפות און ער ווען מוזן אנבויגן זיין שטאלץ אקעגן דעם סאנדזער צד.

קיינער האט אים נישט געוואלט דערלאנגען א לעפל עסן. א יידישער בעקער האט אים נישט געוואלט פארקויפן א שטיקל ברויט און ער איז געווען געצווונגען צו עסן "פת עכו"ם". האט ער דאן געפלאנט אוועק צו פארן פון קשאנאו. מיט דעם געלט וואס ער האט דעמאלט פארמאגט, וואלט ער זיך געקענט איינארדנען אין יעדער אנדערער שטאט. האט אים דאס ווייב זאגן, אז ווי לאנג דער רב ווען נישט ארונטערנעמען פון אים דעם חרם, ווען זי נישט מיט אים מיטפארן.

האט דאן דער שטאלצער האלענדער געמוזט אנבייגן דעם קאפ און שיקן בעטן דעם רב, ער זאל פון אים ארונטערנעמען דעם חרם. האט דאס דער רב צוגעזאגט צו טאן, ווען האלענדער ווען עפנטלעך "מקבל נזיפה" זיין און דערקלערן בפני קהל ועדה, אז ער זאגט זיך אפ פון יעדער שייכות מיט די סאדאגערער חסידים.

זאגט צו מיר אמאל מיין פאטער: "מארגן אי"ה וועסטו אויפשטיין כעלות השחר, וועל איך דיך מיטנעמען קיין קשאנאו, ווו דו ווען זען אזא מין זאך, וואס דו וועסט אודאי קיין מאל נישט מער זען אין דיין לעבן".

בין איך תיכף אונטערגעצינדן געווארן פון נייגעריקייט, און צו מארגנס פארטאג בין איך שוין געווען אויף די פיס, האב מיך אויף גיך אנגעטאן און אפגעדאוונט. אלע געווען בין איך דענסמאל קארגע פינף יאר און איך האב שוין געדאוונט יעדן טאג פונעם סידורל. דערביי פלעג איך זיך דינגען מיט מיין טאטן. דער טאטע האט מיך דעמאלט געהייסן דאוונען וואס ווייניקער, און איך האב געוואלט דאוונען וואס מער.

געדאוונט און אפגעגעסן פרישטיק, זענען מיר אוועקגעפארן מיט דער באן קיין קשאנאו. געווען איז דאס א צוויי וואכן נאך פסח. דער טאג איז דאן געווען א רעגנדיקער. ווען מיר זענען אנגעקומען אין קשאנאו איז געווען ארום ניין דער זייגער.

אשפיצינער בלאטעס אין א רעגנדיקן טאג האבן זיך נישט געהאט מיט וואס צו שעמען. פון דעסטוועגן געדענק איך נאך היינט זייער גוט, אז די קשאנאווער בלאטעס האבן מיך פשוט איבערראשט, און דער טאטע מיינער האט מיך געטראגן אויף די הענט,

איך זאל מיך נישט פארשמירן די פיס מיט בלאטע און איך זאל אויך קענען בעסער זען דעם "ספעקטאקל" וואס דארף דא פארקומען.

מחנות מענטשן זענען געווען צונויפגעשטופט ווי אין א קנויל און זיצנדיק ביים טאטן אויף דער האנט, האט דאס ביי מיר אויסגעזען ווי א וואלד מיט קעפ, ווייל מער ווי דעם קאפ האט מען אין דער צוזאמענשטופעניש פון די מענטשן נישט ארויסגעזען.

פלוצים איז ארויסגעקומען פון א הויז א ייד אין די מיטעלע יארן, מיט א שווארצער בארד, וואס ביי די עקן איז זי געווען גראלעך באשפרענקלט, אנגעטאן אין א צוריסענער קאפאטע, די הוילע זאקן אויף די פיס און א הוילע מיט אש באשאטענע יארמולקע אויפן קאפ. אין דער האנט האט ער געהאלטן א סידורל, מורמלענדיק פון דארט עפעס שטילערהייט און שלאגנדיק זיך כסדר מיט דער פויסט אין הארצן.

"ער גייט צו דער שול" — האט מיר דער טאטע דערקלערט.

און ווי יענער מענטש האט אנגעהויבן גיין, האט זיך דער קנויל מענטשן גיך פאנאנדערגעפלאנטערט. איטלעכער איז אפגעטרעטן פון זיין פלאץ, צו מאכן פאר יענעם מענטשן א ווארע, מען זאל זיך אן אים חלילה נישט אנרירן. ווו ער איז פארבייגעגאנגען, האבן די מענטשן אויסגעשפיגן. אנדערע האבן אויף אים א שפיי געטאן גלייך אין פנים אריין און ער האט נאר כסדר געמורמלט פונעם סידורל, געקלאפט זיך אין הארצן און אפילו דאס שפייעכטס נישט אפגעווישט.

"פושע באלקי ישראל" — האט זיך דעמאלט דערהערט א געשריי און א שטיין האט דעם אריינען האלענדער געטראפן אין רוקן. האט ער זיך אפילו נישט אומגעקוקט און ער איז ווייטער געגאנגען מיט אן אראפגעלאזטן קאפ צו דער שול, ווו עס האט געדארפט דורכגעפירט ווערן די צערעמאניע פון דער "קבלת נזיפה".

וואס ווייטער איז געשען, האב איך שוין נישט געזען מער, אין שול אריין האט מיין טאטע נישט מער געוואלט גיין.

— זעסט — האט מיר דערנאך דער טאטע געזאגט ביים אהיימפארן קיין אשפיצין — וועז דו וועסט עלטער ווערן, וועסטו פארשטיין וואס דו האסט הייגט געזען. האסט געזען, ווי מען שפייט א יידן אין פנים און מען באווארפט אים מיט שטיינער, כאטש ער איז א פרומער גאטס פארכטיקער מענטש, נאר ווייל זיין רבי איז נישט דער רבי פון אלע אנדערע יידן אין זיין שטעטל.

נישט לאנג נאך יענער געשעעניש איז פלוצים אויסגעבראכן די פריער דערמאנטער מגפה אין אלע גאליצישע שטעט און שטעטלעך. קיינער האט נישט געוווסט, ווי אזוי און פון וואנען דאס אומגליק איז געקומען. די מגפה האט זיך מיט א פייערדיקער שנעלקייט פארשפרייט איבער אלע ווינקעלעך פון גאליציע. און רחמנות האט דער מלאך־המות געבושעוועט אין אלע הייזער פון דער יידישער גאס. מענטשן האבן פאר־לוירן די לוסט צום לעבן און האבן זיך ארומגעבלאנקעט ווי שאטנס. געלט און דאקטוירים האבן גאר נישט געהאט דעם כוח אפצוראטעוועז עמעצן פון דער מגפה, ווען זי האט אים אריינגעקראגן אין אירע אייזערנע לאפעס.

די מאכטהאבער האבן דעמאלט אנגעוועגדעט אלע מעגלעכע מיטלען אויף צו

באקעמפן די מגפה. האט מען אויסגעבויט בעראקן פאר די קראנקע, ווי מען זאל זיי קענען אפוזנדערן פון דער ארומיקער וועלט, די קראנקהייט זאל זיך נישט דורך זיי וויטער פארשפרייטן. צוליב דעם איז ארויס א קלאנג, או די דאקטוירים פארסמען די קראנקע דארט אין יענע בעראקן. האבן זיך שוין די מענשן אויסגעהיט פון דאקטוירים — און טאמער איז עמעצער קראנק געווארן, האט מען אים אין שטוב געראטעוועט מיט אלע מיטלען, אבי מען זאל נישט דארפן רופן קיין דאקטוירים, און מען זאל אים נישט נעמען אין די בעראקן.

אין אשפיצין האט מען דעמאלט געגרינדעט א גרויסע "בקור חולים", אין וועלכער עס האט זיך געמוזט באטייליקן פערזענלעך יעדער באלעבאס. אונדזערער א שכן, א געווישער הערשעלע זילבערשטיין, א ייד א למדן און א משכיל, איז געווען דער "געגעראל". אים האט מען געדארפט מעלדן וועגן יעדן קראנקהייטס־פאל און ער האט קאמאנדעוועט איבער אלעמען און אנגעוויזן איטלעכן ווהין צו גיין. יעדע נאכט פלעגט דער עולם זיך צונויפקומען בייַ אונדז אין שטוב, אויסצוהערן דעם באריכט, וואס עס טוט זיך און ארויסלאזן זיך איבערן שטעטל.

אין יענער צייט זענען יידן שטארק פרום געווארן. סאדאגערער חסידים פון אשפיצין זענען געלאפן צו זייער רבין, אייניגע בייַ אים די טירן, ער זאל העלפן. האט ער זיי געענטפערט, או די מגפה איז געקומען ווי א שטראף דערפאר, וואס מען האט אין קשאנאוו מבייש געווען א יידן א תלמיד־חכם. האבן די אשפיצינער חסידים געטענהט, או זיי זענען נישט שולדיק, ווייל דער בזיון או פארגעקומען אין קשאנאוו. האט אויף דעם דער רבי געענטפערט, או סאדאגערער חסידים האבן דאס נישט געדארפט דערלאזן, ווען מען זאל אפילו דארפן גיין מיטן כוח פון דער ממשלה.

און ווען די סאנדזער חסידים זענען געווען בייַ זייער רבין, האט ער זיי געזאגט, או די שטראף איז דערפאר, וואס זיי דולדן נאך אלץ די סאדאגערער חסידים בייַ זיך אין שטאט.

דעמאלט האט פלוצים ווי פון זיך אליין אויפגעהערט יעטוועדע מחלוקות צווישן סאנדאזער און סאדאגערער. איז דאס אבער נאר געווען אינעם ענין פון חסידות, ווייל אין אנדערע ענינים פון יידישקייט האט מען געהאט א שארף אויג — און גלייך ווי עס זענען די מענטשן פון דער "ביקור חולים" ארומגעגאנגען ראטעווען די קראנקע, איז אן אנדערע גרופע יידן און יידענעס ארומגעגאנגען צווישן די געזונטע, אויף צו זוכן חטאים, טאמער וועט מען קענען אויסגעפינען אין וועמענס זינד יידן ווערן אזוי שטרק געשטראפט. און ווי איז אייגעם געווען, או מען האט אויסגעפינען דעם קלענסטען פלעק אויף זיין פרומקייט. אים האט מען שוין איבער געגעבן צו די דאקטוירים און צו די בעראקן, מען זאל זיך דארט מיט אים אפרעכענען.

דער געשטודירטער אשפיצינער רב

אזוי ווי אשפיצין איז אין יענער צייט געווען נאענט צו דער פרייסישער גרענץ, האט זיך א גרויסער טייל פון אירע באלעבאטים געפילט פארפליכטעט, אריין צו ברענגען אין דער פירורנג פון זייער קהילה דייטשע מנהגים — און זיי האבן געשטרעבט צו האבן א רב א געשטודירטן מיטן טיטל "דאקטער פון פילאסאפיע". און ווען איך נעם

זיך הייבט באטראכטן די דעמאלטדיקע לאגע אין דער צייט פון דער מגפה, איז מיר א גרויס וווּנדער, וואס אשפיצינער יידן האבן זיך דענסטמאל נישט געטשעפעט צו זייער געשטודירטן רב מיט דער טענה, אז טאקע נאר ער איז שולדיק אין דער מגפה, ווייל דער אשפיצינער רב פון דעמאלט איז געווען א געשטודירטער "דאקטאר פון פילאסאפיע".

ד"ר לייבוש מינץ איז געווען דעם דאזיקן רבס נאמען. דאס איז געווען א מענטש, וואס האט געהאט א חשיבות ביי יידן ווי א למדן און ביי דער רעגירונג איז ער געווען א חשוב צוליב זיין "דאקטאר־דיפלאם". די יידישע באפעלקערונג אין אלגעמיין איז געווען זייער ווייט פון וועלן האבן א דאקטאר פילאסאפיע פאר א רב. זענען אבער די פארשטייער פון דער קהלה געווען אויסגעקליבענע פון דער רעגירונג. נישט אפהענגיק אין זייער אמט פון דער יידישער באפעלקערונג, האבן זיי זיך געווויינטלעך גאר נישט געמאכט א וועזן פון דער פאלקסמיינונג און זיי האבן ארויפגעצוווּנגען אויף זייער קהלה א געשטודירטן רב.

פלעגן דאן די אשפיצינער יידן זאגן וועגן זייער רב, אז עס איז א גרויסער שאד, וואס אזא יד האט שטודירט פילאסאפיע און דערמיט געווארפן א פלעק אויף זיין לומדות. אנדערע האבן ווייטער געזאגט, אז בנוגע צו די גוישע ידיעות קען מען אויף אים נישט אנווענדן דאס ווארט "שטודירט", ווייל אזא יד ווי ד"ר מינץ האט אוודאי מיט איין קוק אין "זייערע" ביכער תופס געווען די גאנצע פילאסאפיע זייערע. אזא ר' לייבוש מינץ, וועלכער האט געהאט זיין סמיכה פונעם "חתם סופר", האט אוודאי געלערנט יומם ולילה אין די גרעסטע אונגארישע ישיבות, און נאר אמאל, בשעה שלא יום ולא לילה, האט ער געדארפט א קוק טאן אין די "ספרים חיצוניים", האט ער דארט זיכערלעך מיט זיין שארפן מוח אויסגעלערנט אלע "שבע חכמות" על רגל אחת.

עס פארשטייט זיך אויך, אז די חסידים אין שטאט האבן נישט געווואלט אנערקענען אזא ד"ר מינץ פאר זייער רב, ווען ער זאל אפילו געווען זיין דער גרעסטער גאון אין לערנען. עס האט זיך בשום אופן נישט געגלייבט, אז א מענטש מיט א פילאסאפישער בילדונג זאל פארמאגן גענוג פרומקייט, צו קענען זיין א גייסטיקער פירער ביי חסידישע יידן.

האבן זיך דעמאלט חוץ דעם געשטודירטן רב געפונען אין אשפיצין צוויי אנדערע רבנים, ביידע חסידישע "רביים", וואס האבן געפראווט "טישן" און געמומען "פדיונות". ביידע זענען נישט געווען אנערקענט פון דער רעגירונג און די קהלה האט זיי געצאלט א געהאלט ווי "געהילפן" צום רב. איינער פון זיי איז געווען דעם סאנדזער צדיקס אן אייניקל און דער אנדערער אין געווען אן אנהענגער פונעם סאדאגערער.

ביי די חסידישע יידן אין אשפיצין איז ד"ר מינץ געווען בלויז דער "קרייז־ראבינער" וועמען זיי האבן באטראכט ווי עפעס אן אנשיקעניש, וואס מען מוז מיט אים יוצא זיין אקעגן "מלכות".

חוץ די דאזיקע חסידישע רביים זענען אויך געווען אין אשפיצין צוויי דיינים, וואס טאמער האט אן אשפיצינער באלעבאס געהאט צו פרעגן א שאלה, איז מען דאס נישט געגאנגען פרעגן ביי ד"ר מינץ, כאטש מען האט נישט געהאט גאר אויסצוזעצן קעגן זיין רעליגיעזער התנהגות. ד"ר מינץ איז בכן בלויז געווען דער פארשטייער פון דער

יידישער קהלה און איר וואַרטפירער ביי דער רעגירונג, ווו ער האט אימפאנירט מיט זיין געלערזאמקייט און מיט זיין קארעקטער דייטשער שפראך. האט מען אבער געדארפט פרעגן א שאלה וועגן "טעפל־לעפל" איז מען געגאנגען פרעגן ביי די דיינים פונעם שטעטל.

איז דער רב געזעסן גאנצע טעג ביי זיך אין הויז און ער האט נישט געהאט וואס צו טאן. פלעגן זיך ביי אים צונויפקומען די האלבע און די פערטלדיקע "משכילים" פון דער שטאט צו פארברענגען די צייט אין שמועסן.

שפעטער איז אבער טראַץ אלעמען אויסגעבראכן א מחלוקת, צוליב וועלכער ד"ר מינץ האט זיך געזעזן געצוווונגען צו פארלאזן די שטאט — און פארגעקומען איז דאס אויף אזא אופן: אזוי ווי די מגפה האט זיך אויסגעשפרייט אין שטאט, האט מען געוואלט שטעלן א חופה אויפן בית־הקברות ווי א סגולה קעגן דער מגפה. האט דאס ד"ר מינץ נישט דערלאזן. און וועז ער האט מורא געהאט, אז מען וועט דאס טאן קעגן זיין ווילן, האט ער געבעטן דעם בירגערמייסטער פון דער שטאט, ער זאל צושיקן א פאפיר צו דער קהלה, ווו עס זאל זיין אנגעוואגט מיטן הארבן וואַרט, אז טאמער וועט מען פרווון צו שטעלן א חופה אויפן בית־הקברות קעגן דעם ווילן פון זייער רב, וועט מען פאנאנדערטרייבן די מענטשן מיט זשאנדארן און מען וועט נאך אויסער דעם באשטראפן די "מחותנים" פון דער חתונה מיט ארעסט.

איז דעמאלט די שטאט אויפגעקאכט געוואַרן קעגן דעם רב — און וועז עס איז דערנאך געקומען ראש־השנה און דער רב האט געוואלט מקריא זיין פאר די תקיעות, איז צו אים צוגעלאפן א ייד מיט א פאר הענט, א געוויסער ישראל טאביאס, האט געגעבן א שטופ אוועק דעם רב פון דער "בימה" און א געשריי געטאן:

— די הייליקע תקיעות אונדזערע זענען נישט פאר קיין לאטייניש סטודענטן און אזא מענטש ווי איר האט אין זיי גארנישט וואס צו זוכן.

האט דער רב אויסגעשטעלט א פאר אויגן אויף דעם שרייער, נישט פארשטייענדיק דאס פלוצימדיקע ארויסטרעטן פון דעם דאזיקן מענטשן.

— אז מיר וועלן דארפן האבן א שתדלן ביים גוישן פריץ, ווו מען דארף קענען ריידן לאטייניש אדער דייטש, וועלן מיר אייך שיקן — האט טאביאס ווייטער געשריגן — אבער איצט דארפן מיר א שתדלן ביים רבונו של עולם, דארפן מיר צו דעם האבן א ייד, וואס זאל נישט קענען קיין לאטייניש.

האט שוין דער רב פארשטאנען, וועגן וואס עס האנדלט זיך דא און האט טאביאסן אויסגעזידלט. האט דעמאלט דער ישראל טאביאס אויפגעהויבן די האנט און ארונטערגעלאזן דעם רב א פאטש, אז עס האט אזש אפגעהילכט איבער דער גאנצער שול.

צוליב דעם איז געוואַרן א שרעקלעכע מהומה און עס האט דאמאלס באלד אייגער פון עולם געבראכט זשאנדארן אין שול אריין צו באשיצן דעם רב, וועז ער וועט מקריא זיין פאר די תקיעות.

האט דער רב נישט געקענט אריבערטראגן אזא בזיון און ער איז באלד נאך סוכות

אוועק פון אשפיצין אויף א רבנות־שטעלע אין דער פויזנער שטאט קעמפנא, ווו דער מלבי"ם אין געווען דער רב.

נאך ד"ר מינצס אפפארן האט די אשפיצינער קהילה נישט מער געהאט קיין געשטודירטן רב. דער "פראגרעסיווער" טייל פון דער יידישער באפעלקערונג אין אשפיצין איז נאך ד"ר מינצס דורכפאל אין גאנצן אפהענטיק געווארן. דערווייל איז אויך אין דער מחלוקה צווישן סאנדזער און סאדאגערער חסידים דער סאנדזער צד שטארקער געווארן. האט די רעגירונג באשטעטיקט, די קהילה זאל איבערגעבן דאס רבנות צום סאנדזער צדיק אייניקל, ר' שלמה האלבערשטאם — און דער צווייטער חסידישער רבי, דער אנאהענגער פונעם סאדאגערער צד איז נישט געבליבן אפילו אויף זיין פריערדיקער שטעל און ער האט געמוזט זוכן צו מאכן א לעבן בלויז פון פדיונות און נדבות.

ר' שלמה האלבערשטאם איז געווען א נדבן ווי זיין זיידע דער "דברי חיים" פון סאנדז וועלכער פלעגט צעטיילן הונדערטער טויזנטער צו ארעמע חסידים און אליין האט ער אנגעפירט זייער א קארג לעבן. ר' שלמה האלבערשטאם איז אויך געווען א גאון ווי זיין זיידע און זיין דרך אין חסידות איז געווען באגרינדעט הויפטזעכלעך אויף לערנען ש"ס ופוסקים.

אבער ר' שלמה האט נישט געקענט בלייבן אין אשפיצין צוליב די אויבנדערמאנטע מחלוקות (די פארשטייער פון דער אשפיצינער קהילה האבן דורכאויס געוואלט האבן א געשטודירטן רב), איז ער פון אשפיצין אריבער אלס רב קיין ווישניצע (אויפן ארט פון זיין עלטער־זיידן דעם "ברוך טעם") און צולעצט איז ער געווען רב אין באבאווע, און געווען דער פאטער פון בארימטן באבאווער רבין ר' בנציון האלבערשטאם הי"ד וואס איז אומגעקומען דורך די נאצי בעסטיעס.

*

צוליב די דאזיקע ענדערונגען אין דער קהילה האט זיך דעמאלט פארשטארקט די מחלוקותן צווישן דעם סאנדזער און סאדאגערער, און ווי ווייט עס האט דארט דער דאזיקער קאמפף געבושעוועט, קען מען זען פון צוויי צווישנפאלן, וואס האבן א שייכות צו דער דאזיקער מחלוקה און זיי האבן זיך טיף אינגעקריצט ביי מיר אין זכרון, נישט פארגעסן צו ווערן.

א פעטער מייבער, מושה יוסף יונגער, איז געווען א סאנדזער חסיד, אייבער פון די מקורבים ביים סאנדזער צדיק. און ווי ער פלעגט זייער דערציילן, האט ער אמאל געהאט די זכיה, וואס דער סאנדזער צדיק האט אים מיט זיין אייגענער האנט א פאטש געגעבן — און ווער עס האט זיך געקענט רימען מיט אזא פאטש, איז שוין געווען אויסגעזארגט מיט זיין "חלק עולם הבא".

פארשטייט עס זיך שוין, אז די איבערגעבנקייט פון מיין פעטער צום סאנדזער האט נישט געהאט קיין גרענעץ און ער איז געווען גרייט דורס צו זיין יעדן, וואס וואלט זיך דערוואגט צו זאגן אין זיין קעגנווארט דאס מינדעסטע ווארט אקעגן דעם כבוד פונעם סאנדזער צדיק.

מאכט זיך אמאל אין א פרייטאג נאכמיטאג נאכן מרחץ, ביי א גלעזל ביר בעת א וויכוח צווישן מיין פעטער און א סאדאגערער חסיד. מיין פעטער איז געווען א ייד א למדן מיט א נשמה פון הלל הזקן, וואס האט זיך נישט געקענט קיין מאל אויף א מענטש אנבייזערן. האט זיך אבער עמעצער דערלויבט אנצורירן דעם כבוד פון זיין רבין אין זיין קעגנווארט, פלעגט שוין דער פעטער אריינפאלן אין א שרעקלעכן כעס און עס האט זיך דעמאלט פשוט אויסגעדאכט אז ער גייט קוילענען מענטשן.

אבער דער סאדאגערער חסיד, וואס דער פעטער האט געהאט מיט אים דעם וויכוח, איז געווען וואַרשייַנלעך א גרעסערער כעסן — און ווען דער פעטער האט געלאזט לויפן זיין צונג אקעגן דעם סאדאגערער, האט יענער געכאפט א שווער ביר־גלאז און געשפאלטן דעם פעטער דעם קאפ.

דער סוף פון דעם דאזיקן "וויכוח" איז דעמאלט געווען, אז דער פעטער מיינער איז א פאר וואכן שפעטער געשטארבן. דערנאך ערשט האט געקאסט זייער פיל מי און געלט, מען זאל דאס נישט געווואר ווערן ביי די גוים און דאס געריכט זאל נישט אנהייבן מאכן אן אונטערזוכונג.

אן אנדערער צווישנפאל פון אן ענלעכן שטייגער איז פארגעקומען מיט מיין אייגענעם פאטער, וואס איז געווען א שארפער "מתנגד" און עס האט אים נישט געהערט קיינער זאגן א ווארט אין דער גאנצער צייט פון דער מחלוקה, נישט וועגן סאנדזער און נישם וועגן סאדאגערער. זענען דעמאלט אין אשפיצין געווען דריי שוחטים, צוויי סאדאגערער און איין סאנדזער. האבן די סאנדזער חסידים געשטורעמט, אז אזוי ווי זיי זענען דער רוב אין שטאט, דארף זיין צוויי שוחטים סאנדזער און אייגער א סאדאגערער. האבן זיי דערפאר געפאדערט, אז די קהילה זאל איין סאדאגערער שוחט אפזאגן און אוועקשטעלן אויף זיין ארט א סאנדזער.

זענען זיי געקומען צו מיין פאטער מיט דער בקשה, ער זאל אנשרייבן פאר זיי דעם "כתב" צו דער קהילה מיט א סטראשונעק, אז ווי באלד די קהילה וועט נישט וועלן נאכגעבן דעם פארלאנג, וועט מען זיך וועגדן וועגן דעם דירעקט צו דער רעגירונג. האט דאס מיין פאטער נישט געוואלט שרייבן. האבן זיי ארויסגעלאזט אויף אים א קלאנג, אז ער איז א באהאלטענער סאדאגערער חסיד און זיי האבן אויך באשלאסן זיך נוקם צו זיין אויף אים ביי דער ערשטער געלעגנהייט.

שמחת־תורה צו די הקפות האבן דעמאלט עטלעכע סאנדזער חסידים ארומגערינגלט מיין פאטער און דווקא אים געוואלט אזוי גלאט אין שפאס אביסל אריינצימבלען. איז דאס אבער נישט געגאנגען, ווייל דער טאטע מיינער איז געווען א"גברן". האט ער דעמאלט אויסגעריסן א פוס פון א באנק און אוועקגעשטעלט זיך ביי דער וואנט. האט שוין קיינער נישט געוואגט צו אים צוקומען.

אזוי ווי איך האב דאס דעמסמאל צוגעזען איז אויף מיר אנגעפאלן א שרעקלעכער פחד, עס זאל נישט חלילה עפעס געשען דעם טאטן, בין איך אוועקגעפאלן אין חלשות — און ווען איך בין דערנאך אויפגעקומען, בין איך געלעגן אין דער היים אין מיין בעט און א דאקטער איז איבער מיר געשטאנען.

נאך דער דאזיקער פאסירונג האט מיין פאטער באשלאסן, אריבערצוציען זיך צוריק קיין קראקע...

*

נאך דעם ווי מיינע עלטערן זענען אוועק פון אשפיצין און זיי זענען געגאנגען זיך צוריק אריבערציען קיין קראקע, האבן מיר פארבראכט דריי וואכן צייט ביי מיין זיידן דעם פאטער פון מיין מוטער, וועלכער איז געווען אן ארענדאר אין א דארף מיטן נאמען פשיסקאוויץ נעבן קאלוואריע. יענע צייט איז געווען זייער א באוועגטע, ווייל דער זיידע מיינער איז דענסטמאל שיער נישט אריינגעצויגן געווארן אין א בלוט בלבול. אבער דאס האט שוין נישט צו טאן מיט אשפיצין וואס מיר האבן פארלאזט.

עס איז כדאי דא צו דערמאנען נאך א פרט וועגן רעבוסטווא אין אשפיצין. אין קראקע האט אין יענער צייט געלעבט און געווירקט א חסידישער רבי, וועמען דער עולם האט גערופן "דער זאלישטשיקער", ווייל ער איז געקומען פון דער מזרח־גאליציישער שטאט זאלישטשיק און ער האט זיך באזעצט אין קראקע. דער נאמען זייגער איז געווען ר' מנחם אריה צויזמער און די גזע זייגע איז געווען פון א רבגישער משפחה, וואס איז אמאל געווען באקאנט אין מזרח גאליציע און אין וואלין. נאך דער פטירה פונעם זלישטשיקער רבין האט זיין עלצטער זון ר' זיסער געוואלט איבערגעמען זיין פאטערס רבישן "כסא". וועז מיר האבן געווויגט אין אשפיצין, איז ער דארט א געוויסע צייט געווען אין שטאט און דערנאך האט ער דארט געשפילט די ראלע פון א חסידישן רבין.

עס איז דעמאלט אויסגעבראכן א מחלוקת צווישן ר' זיסער און זיין פיל יינגערן ברודער ר' שמעון, וואס האט געטענהט, אז ער איז דער אמתער יורש פון זיין פאטערס "ראבייסטווא". אט דער ר' שמעון האט לכתחילה נישט געוואלט זיין קיין רבי. ער האט רייך חתונה געהאט און דער שווער האט אים געפונט א גרויס געשעפט, וואס ער האט ווינציק פון דעם פארשטאנען. אנשטאט צו זיצן אין געוועלב, איז ער כסדר געזעסן אין בית־המדרש, ביז דאס גאנצע געשעפט זיינס איז רואינירט געווארן, און אזוי ווי ער האט אויך נישט געקענט ווערן קיין רבי, איז ער געווארן א מלמד. ער האט דערנאך נישט לאנג געלעבט. ער איז געשטארבן יינגערהייט.

זומער, תרמ"ד (1883) בין איך ארומגעגאנגען ליידיק, נישט געהאט וואס צו טאן. איך האב דאמאלט באשלאסן צו לאזן זיך קיין בערלין, און איך בין געווען זיכער, אז דארט וועל איך שוין געפינען מיין וועג פארן לעבן. ג' אלול תרמ"ד, פונקט אין דעם טאג וואס איך בין אלט געווארן 16 יאר, בין איך אוועק צופוס פון קראקע צו גיין קיין בערלין. וועז אזא גרויסער פילאסאף ווי משה מענדעלסאן האט געקענט גיין צופוס פון דעסוי אין טיף דייטשלאנד ביז קיין בערלין — האב איך ביי זיך געקלערט ארויסגייענדיק פון קראקע מיטן פעקל אויף די פלייצעס — און וועז שלמה מיימון האט געקענט גיין פון נעסוויזש אין דער ליטע ביז בערלין, וועל איך מיטן אייבערשטנס הילף אויך צוקומען בשלום קיין בערלין.

מיין וועג האב איך געהאט גענוי אנגעצייכנט. קודם האב איך געדארפט גיין פון קראקע ביז אשפיצין (אשוויענטשים), און פון דארט האב איך שוין געדארפט גיין

אויף דייטשער טעריטאריע. רייזע־דאקומענטן האב איך זיך געהאט באזארגט — און איך בין געגאנגען.

גייט עס זיך אבער נישט אזוי שנעל ווי עס רעדט זיך. איז כאטש איך האב א גאנצן וועג כסדר געמורמלט די באווסטע פסוקים, וואס זענען א סגולה קעגן אלע בייזע באגעגענישן, זענען אויף מיר הינט אנגעפאלן, האבן מיך ווילדע שקצים מיט שטייגער באווארפן, און די ערשטע נאכט פון מיין וואנדערונג בין איך געשלאפן אין מיטן וועג אונטערן פרייען הימל.

ערשט פאר אשפיצין האב איך באגעגנט א מענטשן פארנדיק אויף א וואגן, וועלכער האט זיך מיט מיר זייער אינטערעסירט, האט ער מיך אריבערגפירט אין זיין וואגן איבער דער פרייסישער גרענעץ, געגעבן מיר אויפן וועג צו עסן.

דערנאך בין איך ווייטער געגאנגען צופוס. אויך אויף מיין קולטור־וועג קיין בערלין האב איך נישט געקענט אויסמיידן אשפיצין וואס האט געדינט פאר פיל מענטשן אלס טויער פון דער דייטשער און השכלהשער וועלט. אשפיצין איז געווען די לעצטע סטאציע מיינע אויף מיין וועג פון קראקע קיין דייטשלאנד, און נישט איינמאל האב איך געדאכט וועגן אשפיצין וואס האט פארנומען אין מיין לעבן נישט קיין קליינעם אנטייל...

יעקב זייפטער, קליוולאנד, אהיא

די שטאדט אשפיצין

(זכרונות)

אשפיצין! אזוי הייסט אויף יידיש די באוווסטע גאליצישע שטאדט אשוויענטשים, און ביז צו ענדע פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דאס געווען דער וויכטיקסטער פונקט, וואס האט זיך געגרעניצט מיט די צוויי אבערשלעזישע שטעדט מיסלאוויץ און קאטאוויץ, וועלכע זיינען דאמאלס געווען א טייל פון דייטשלאנד.

זייער פיל אנגענעמע יוגנט־ערינערונגען קומען ארויף אין מיינע מחשבות, ווען איך דערמאן זיך, מיט וואס פאר א ליבשאפט און יראת הכבוד מיין פאטער פלעגט ארויסרעדן דאס ווארט "אשפיצין", און געמיינט האט ער דאס אין באזוג פון דעם ברויזענדען און בונט פארביקן יידישן לעבן וואס האט דארט עקזיסטירט, און אויך ווען דער גרויסער השפעה וואס אשפיצין האט אויסגעאיבט אויף אנדערע קהילות. עפעס צויבערהאפטעס איז אין דעם געלעגן, ווייל אפילו די קלענערע שטעדטלעך ארום איר, וואס האבן געהאט די מעגליכקייט געזעצליך צו ווערן זעלבסטשטענדיגע געמיינדעס, האבן דאס ניט געוואלט טאן, און זיינען בעסער געבליבן אנגעשלאסן צו יענער קולטור־געמיינדע, כדי זיך מתיחס צו זיין מיט דעם, דאס זיי זיינען א חלק פון דעם גרויסן יידישן קיבוץ, וואס מהאט דאמאלס געהופן גליל אשפיצין.

און געווען איז דאס א געמישטע שטאדט, וואס איז באשטאנען פון מתנגדישע לומדים, גרויסע משכילים, אבער אויך א סך חסידים, איבער וועלכע דער באוווסטער באבאווער צדיק ר׳ שלמה האלבערשטאם ז״ל האט געהאט דעם גרעסטן איינפלוס. די אלע שיכטן יידן צוזאמען־געגומען זיינען געווען מוטיגע העלדן, זיך צו פארטיידיקן אין צייטן פון פאגראמען, און האבן אלעמאל צוריקגעצאלט זייערע אנגרייפער נאך מיט א עודף. צווישן זיי זיינען געווען פארשפרייט אן א שיעור לעגענדעס, וועלכע האבן איבערגעלאזט א רושם, אויף זייער ארט דענקן. למשל, עס זיינען געווען יידן אין דער געגנט און ביאלא־ביליץ, וואס זייער גאנץ לעבן האבן זיי נאר געטראכט, דאס לאחר מאה שנה, זאל מען זיי ברענגען צו קבר ישראל אין אשפיצין. אויך האב איך געקענט אזעלכע, וואס האבן יארן־לאנג בעושר וכבוד געלעבט אין ווין. אבער אויף דער עלטער האבן זיי זיך באזעצט אין אשפיצין. און ווען מהאט זיי געפרעגט פארוואס זיי האבן פארלאזט די רייצנדע שטאדט ווין, האבן זיי געגעבן אזא תשובה: "עס איז טאקע גוט צו לעבן אין ווין, אבער שטארבן זאל מען אין אשפיצין", ווייל אלע זיינען געווען זיכער, דאס אין דעם זכות פון די גרויסע צדיקים קדושים וגאונים, וואס רוהען אויף דעם אשפיצינער בית־עולם, איז די ערד דארט פארוואנדלט געווארן אין א אדמת קודש. און ווער עס האט די זכיה דארט צו ליגן, וועט ניט ליידן קיין חיבוט הקבר. א חוץ דעם זיינען אין אשפיצין ארומגעגאנגען קלאנגען וועגן שדים, וואס מהאט

ביינאכט פארשטעלטערהייט געזען ארומגיין איבער דער שטאט, און אויסגעזען האבן זיי ווי דייטשן, מיט וועלכע עס איז געווען א גרויסע סכנה זיך צו באגעגענען.

מתים מאכן הקפות אין דער אשפיצינער שול

איינע א זייער פארשפרייטע אבערגלויביקע לעגענדע איז דארט ארומגעגאנגען וועגן מתים וואס פלעגן דאוונען בציבור אין דער אשפיצינער שיל. און דערציילט איז דאס געווארן אויף אזא ארט. אמאל שמחת־תורה נאך האלבער נאכט, ווען די גאנצע אייגווינערשאפט פון דער שטאדט איז געשמאק געשלאפן, זיינען די יידן אויפגעוועקט געווארן פון א שטארקן גערויש וואס האט זיך געלאזט הערן פון דער שיל. זיינען די מער געוואגטע פון זיי אהין געגאנגען אויסצוגעפינען וואס דארט קומט פאר. און ווען זיי זיינען שוין געווען גאר נאענט, איז די שיל, אין וועלכער עס איז שוין פון פריהער געווען פינצטער, מיט אמאל ווידער געווארן העל באלויכטן, און די טירן האבן זיך ברייט געעפנט. געזען האבן זיי דארט קיינעם ניט. אבער דערפאר האבן זיי געהערט די שטימען פון אגרויסע עדה יידן, וועלכע דאוונען מעריב בציבור. א חזן האט געזאגט אתה הראית, און דערנאך געמאכט הקפות. ווען די לעבעדיקע יידן האבן פאר גרויס פחד געוואלט אנטלויפן, איז דאס געווען אוממעגליך, ווייל א שטימע פון דער שיל האט אלעמען געווארנט, דאס קיינער זאל זיך ניט וואגן צו רירן פון פלאץ, ביז מווטע זיי געבן רשות דאס צו טוען. עס פארשטייט זיך, אז זיי האבן געמוזט דעם באפעל אויספאלגן... דערנאך האט מען זיי ערקלערט, דאס די אלע מתפללים זיינען די געלייטערטע נשמות פון אמאליקע אשפיצינער יידן וואס געפינען זיך שוין לאנג אויף דעם עולם האמת. און ווען עס איז געקומען צו קריאת התורה, האט מען אלעמען מכבד געווען מיט עליות, און אויך די לעבעדיקע יידן האט מען יעדן באזונדער, לויט זיין נאמען, אופגערופן צו דער תורה. און נאכדעם ווען מהאט די ספרים צוריק אריינגעשטעלט אין היכל, און די תפילת מעריב איז שוין געווען געענדיקט, האבן זיי באקומען אינסטרוקציעס, דאס ביים פארלאזן די שיל זאל קיינער זיך ניט אויסדרעהען מיט זיין פנים, נאר אלע זאלן גיין ריקווערטס, כדי ח"ו נישט געניזוקט צו ווערן, און אזוי נאך זיינען זיי בשלום אהיים געגאנגען...

ווען איך בין שוין געווען א היבשער בחור, האב איך זיך אמאל געטראפן אין א געמישטער געזעלשטאפט פון קראקעווער און אשפיצינער יידן, וועלכע האבן איינער דעם אנדערן דערציילט פארשידענע מעשיות וואס האבן פאסירט אין זייערע שטעדט. האט איין אשפיצינער ייד מיט א גלאטער צונג פארגעבראכט די אויבן־דערמאנטע געשיכטע. איז דאס ניט אנגעשטאנען דעם קראקאווער ייד, און ער האט געזאגט או דאס איז גאר געשעען אין זיין שטאדט, נאר אביסל אנדערש, ווייל דארט האט עס געטראפן פרייטאג צו־נאכטס, וועו א חסיד איז אהיים געגאנגען פון זאלעשטשיקער רבינס טיש, און ווען ער איז פארבייגעגאנגען די אלטע שיל (א בנין מפואר וואס איז אלט קנאפע אכט הונדערט יאר) האט זיך די טיר געעפנט. דאמאלסט האט מען אים אויפגערופן צו עליות התורה. און אזוי ווי אין דער שיל איז געווען פינצטער, איז ער אריפגעפירט געווארן צו דער בימה און געמאכט די ברכה אשר בחר בנו, א בעל קורא האט געלייגט די פרשה, און נאך דער צווייטער ברכה, האט מען אים ווי קיינמאל גאר ניט ארויסגעפירט פון שיל...

האבן די יידן איבער דעם זיך שטארק געאמפערט, און יעדער האט געהאלטן מיט

זיין בן־עיר. און ווייל איך בין ניט געווען דירעקט פון קראקא אדער פון אשוויענטשים, איך זאל זיין פאראינטערעסירט צו שטיצן אירגנד וועלכן פון זיי, האב איך מיך אפגערופן, דאס חאטש איך בין אין דעם סכסוך נאר א אומפארטייאישער צוהערער, בין איך אבער געוויגט צו גלויבן, אז דאס האט דווקא געמוזט געשעען אין קראקא. און וועז דער אשפיצינער ייד האט מיך געפרעגט, מיט וואס איך בין אווי זיכער וועגן דעם, האב איך אים ערקלערט, אז עס לייגט זיך אויפן שכל, אז דאס איז פארגעקומען נאר אין קראקא, ווייל דער דארטיקער אלטער בית־עולם, און אויך דער חתונה בית־הקברות געפינען זיך אינגאנצן עטליכע הונדערט פוס טריט פון דער אלטער שיל, האבן זיך די מתים ווי עס איז געקענט אריבערשלעפן אין שיל אריין. אבער אין אשפיצין איז דער בית־החיים היבש ווייט פון דער שטאדט. דורך דעם איז עס גלאט פיזיש גאר קיין מעגליכקייט פאר מתים צו גיין אזא ווייטן מהלך.

די אשפיצינער רבנים

דאם אשפיצינער כסא הרבנות איז אייביק פארעכנט געווארן אלץ איינער פון די וויכטיקסטע און שענסטע אין מערב גאליציען. און דערפאר וועז מען האט דארט געברויכט אופצונעמען א רב, איז דאס צוגעגאנגען זייער שווער. מיטלמעסיקע רבנים האבן אפילו ניט געקענט אנהויבן צו טראכטן צו ווערן קאנדידאטן פאר דער שטעלע, דען דער אויסדערווייל־טער רב האט געמוזט זיין באוווסט אין גאנץ גאליציע, דאס ער איז א גרויסער גאון, א גרויסער צדיק, אדער גאר א הויך־געבילדעטער מענש מיט א וועלט־נאמען. און ווייל איך האב גוט געקענט מאנכע פון די גייסטיקע רבנישע ריזן וואס האבן געלעבט און געווירקט אין אשפיצין, פיל איך, אז אויף מיר ליגט א חוב גמור, דאס איך זאל זיי דערמאנען אין מיינע זכרונות.

אונגעפער מיט זיבציג יאר צוריק איז פאר א שטיק צייט אויף דער אשפיצינער כסא הרבנות געזעסן דער באוווסטער צדיק הרב הגאון ר׳ שלמה האלבערשטאם ז״ל, וואס איז אין דער חסידישער וועלט באקאנט אלס דער אלטער באבאוער רבי. נאכדעם ווי ר׳ שלמה האלבערשטאם איז אוועק פון אשפיצין קיין ווישניצא, איז אין דעם יאר תר״ם געווארן זיין נכפאלגער ר׳ אבא׳לע שנור, און אנגעהאלטן די שטעלע ביז תרנ״ט, וועז ער איז ערווייל־ט געווארן אלץ קרייז־רב אין דער גרויסער יידישער קהילה טארנאוו. אבער אזוי ווי וועגען דעם רב האב איך זייער פיל צו שרייבן, וועל איך דאס איבערלאזן אויף צולעצט, און דערווייל געבן א איבערבליק אויף אנאנדערן אשפיצינער רב. זיין נאמען איז געווען ר׳ יהושע פינחס באמבאך, און געווארן איז ער רב אויפן פלאץ פון ר׳ אבא׳לע שנור. נאך זייענדיג דראהאביטשער מורה־הוראה איז ער שוין געווען בארימט אלס גרויסער גאון. ער איז דער מחבר פון דעם רבנישן ספר שאלות־ותשובות ״אהל יהושע״. אויסער דעם שטאדט־רב זיינען דארט געווען דיינים, און איינער פון זיי איז געווען (אן שכירות) דער אשפיצינער ראש־הקהל און גוטספעכטער פון דער שטאדט, למדן און חסיד ר׳ נתן אהרן וואלף. אבער פאר דעם גרעסטן למדן האט מען געהאלטן דעם אשפיצינער מורה־הוראה ר׳ נטע לאנדא ז״ל, מיט וועלכן עס האט געקלונגען די לומדישע וועלט. ער איז געווען אנערקענט אלס איינער פון די גרעסטע עסטרייך־אונגארישע גאונים, און אים האט מען געהאלטן אלץ דעם פוסק האחרון ביי פארשידענע שווערע שאלות מיט וועלכע גרויסע רבנים האבן זיך צו אים געווענדעט. שטיל און באשיידן,

ניט ארויסגייענדיק מתוך ד׳ אמות של הלכה, איז דער שטרענגער מתנגד פאר לאנגע צענדליקע יארן געזעסן אין אשפיצין און אנגעפירט א אייגענע ישיבה, און אין דער זעלבער צייט האט ער מחבר געווען גרויסע ספרים, ה״ה שאלות־ותשובות יער לבנון, כנף רננה, כרם נטע, און אפשר נאך אנדערע פון וועלכע איך ווייס ניט.

ר׳ אבא׳לע שנור

א זעלטן שיינער און הערליכער טיפ צווישן די אלע אשפיצינער רבנים וואס איך האב געקענט איז געווען ר׳ אבא׳לע שנור. אויף אים האט מען געזאגט, דאס מיט זיין חכמה און פערזענליכקייט האט ער מיט זיך פארגעשטעלט די היסטארישע פיגור פון דעם בארימטן רבי ר׳ יונתן אייבעשיץ. ער איז ווירקליך געווען א אויסערגעווייניליכע פערזענליכקייט, א הויכער שיינער מענש, מיט א העל בלאנדער בארד, אנגעטאן אין חסידישע נעטע קליידער מיט א טייערן קאלפיק אויף זיין קאפ, האט ער געמאכט דעם איינדרוק פון א טיפן דענקער, און מיט זיין ווירדיקער האלטונג האט ער צו זיך ארויסגערופן די אכטונג פון יעדן מענשן מיט וועלכן ער איז געקומען אין באריר־ונג. צו דעם אלעמען איז ער געווען באגאבט מיט זייער פיל וועלטליכע בילדונג. עס איז א באקאנטע זאך, דאס ער האט מייסטערהאפט, פאלקאם באהערשט די דייטשע, פוילישע און פראנצויזישע לשונות און פארמאגט האט ער אוא זיסע אויסשפראך, דאס די ווערטער וואס ער האט ארויסגערעדט האבן געקלונגען ווי די שענסטע מוזיקאלישע טענער. איז ער דאריבער באוווסט געווארן אלס איינער פון די בעסטע דייטשע רעדנער וואס האבן זיך געפינען אין עסטרייך. איבערהויפט איז ער געווארן דער ליבלינג פון די פרומע יידישע געמיינדעס פון פראנקפורט אם מיין, האמבורג און קעלן. ביי גרויסע פארזאמלונגען אדער פארשידענע פייערונגען וואס זיי האבן פראנשטאלט, איז ער אלעמאל פון יענע קהילות איינגעלאדן געווארן צו האלטן די פעסט־רעדעס. דורך די אלע גוטע אייגנשאפטן האט זיך אים איינגעגעבן צו שליסן באקאנטשאפט מיט גלחים, גרויסע רעגירונגסלייט און רייכע לאנד־באראנען. וועז ער האט זיך געברויכט משתדל צו זיין לטובת פארפאלגטע יידן, וועז עס איז געקומען א עת צרה ליעקב, און אזעלכע צייטן זיינען געווען אין דעם יאר ניינצעז הונדערט און צוויי, וועז די רומעניש עמלקים האבן פאגראמירט און אומברחמנותדיק געטריבן די יידן פון לאנד, און ווידער מיט א יאר שפעטער וועז די וועלט איז אויפגעציטערט געווארן פון דעם גרויסן פאגראם אין קישינעוו, דאמאלט זיינען טויזנטער פליטים בערום ובחוסר כל אריינגעשטראמט אין גאליציע, און אלע האבן זיך געלאזט לויפין צו דער דייטשער גרעניץ, כדי פון דארט צו פארן קיין אמעריקע. האבן זיי אבער ניט געהאט די געלטמיטלען מיט וואס פארטצוזעצן די רייזע, און זיינען געבליבן שטעקן אין אשפיצין, דאמאלט איז די לאסט פאר דער יידישער קהילה געווארן אומבאשרייבליך גרויס. וועז ר׳ אבא׳לע שנור האט אין טארנאוו דערהערט דעם ווייגעשרייי וואס איז צו אים געקומען פון אשפיצין, איז ער ניט פיל טראכטנדיק באלד אוועקגעפארן קיין דייטשלאנד און דארט פארהאנדלט מיט די יידישע קאפאציטעטן. יענע האבן מיט אים מיטגעשיקט איינעם פון זייערע באאמטע. ביים אנקומען צום עמק הבכא און דערזעענדיק מיט זיינע אויגן דעם גרויסן חורבן, האט דער יידישער שליח תיכף צוזאמענגעשטעלט א קאמיטעט מיט ר׳ אבא׳לע שנור אלס הויפט. אים האט ער אנפארטרויט ריזיקע סומען מיט געלט. טאג און נאכט

האט דער גרויסער רב אונערמידליך געארבעט צו לינדערן דעם צער פון די געפלאגטע וואנדערער. פון דעם געלט האט ער פאר פילע יידן געקויפט שיפסקארטן. אנדערע האט ער אויסגעהאלטן מיט עסן און דירה ביז וואנען עס איז צו זיי אנגעקומען הילף פון זייערע אמעריקאנער קרובים, און מאנכע האט ער אזוי אינגעארדנעט דאס זיי זענען שוין פאר שטענדיק געבליבן וווינען אין עסטרייך. און ערשט דערנאך וועט אלע פארוואגלטע זיינען פארזארגט געווארן לויט די בעסטע מעגליכקייטן, האט ער דעם גאנצן ענין ליקווידירט און צוריקגעפארן קיין טארנאוו.

*

אשפיצין איז געווען א האנדלס־שטאדט, און צום גרעסטן טייל זיינען די מסחרים אנגעגאנגען מיט דייטשלאנד. יידן פלעגן פארן טאג־טעגלעך קיין מיסלאוויץ און קאטאוויץ צו פארקויפן דארט פארשידענע אגראר־פראדוקטן. אויך האבן זיי געליפערט זייער פיל האלץ פאר בוי מאטעריאלען. איבער דעם איז די עקאנאמישע לאגע פון דער שטאדט געווען אין א גוטן צושטאנד און צווישן די יידן האט מען געטראפן פיל וואלהאבנדע געשעפטסלייט. זיינען אבער אין אשפיצין אויך געווען א היבש ביסל אריסעלייט וואס האבן געצויגן פרנסה פון ניט לעגאלן מסחר, ווייל זייער באשעפטיגונג איז באשטאנען פון דעם וואס זיי האבן פון דייטשלאנד געשמוגלט זיידנצייג, טייערן סאמעט און טריקוי סחורות. די אלע ארטיקלען זיינען דארט געווען חצי חינם. דאגעגן אבער אין עסטרייך איז דער פרייז פאר דיזעלבע פראדוקטן געווען שטוינענד הויך. דאריבער האט עס פאר די קלענערע שניט־געשעפטן געלוינט צו האנדלען מיט דער געשמוגלטער סחורה. מיט אמאל האבן געהיים־אגענטן געכאפט א גאנצע מחנה מיט יידישע שמוגלערס, בשעת מהאט זיי צוגעשטעלט א גרויסע ליפערונג מיט קאנטראבאנד און דורך די געוואלט־מיטלען מיט וועלכע די אגענטן האבן זיך באנוצט איז זיי געלונגען דאס די "שווארצערס" זאלן אריינשלעפן א סך יידישע קרעמערס. און עס איז געקומען צו דעם, דאס הונדערט מיט אכציג יידן זיינען ארעסטירט געווארן, וועלכע מהאט באלד אפגעשיקט אין דער וואדאוויצער תפיסה. אין שטאדט איז געווארן א יללה, ווייל מהאט געווסט, אז דאס שמעקט מיט לאנגע טערמינען קרימינאל פאר די פארברעכער. זייענדיק פארצווייפלט זיינען די פרויען און קינדער פון די ארעסטירטע מיט געוויין געלאפן צום אשפיצינער רב ער זאל ארויסראטעווען זייערע שפייזער, ווייל אויב ניט קומט זיי אויס ח"ו צו שטארבן פאר הונגער. האט ר' אבא'לע שנור זיך באלד געווענדעט צו דעם בארון "טשיעטץ" פון קאזי (א דארף נעבן ביאלא), און יענער האט פאר אים אויסגעפלאסטערט א וועג פאר א אוידיענץ מיט קייזער פראנץ יאספף. אין געהיים איז ער אוועקגעפארן קיין ווין און מיט אכט טאג שפעטער וועט ער איז צוריקגעקומען, האט ער מיט זיך מיטגעבראכט א שריפט צום וואדאוויצער לאנדעס־געריכט. דאס איז געווען א באפעל, דאס די אלע ארעסטירטע זאלן דערווייל אן קויציאן באפרייט ווערן ביז צו דער צייט ווען זייער שלוס פארהאנדלונג וועט זיך אנהויבן. דעם באפעל האט דער געריכטס־פרעזעס באלד אויסגעפירט.

איז אבער דער משפט איבער זיי מער קיינמאל ניט פארגעקומען, ווייל ר' אבא'לע שנור האט אין דער צייט וואס ער איז געווען אין ווין שוין אלעס פארטושט. א לאנגע צייט האט ער וועגן דעם מיט קיינעם ניט געווארט אפילו א ווארט אויסריידן. אבער

מיט יארן שפעטער, וועו די גאנצע זאך איז שוין געווען כמעט ווי פארגעסן, האט מען אין אשפיצין דערציילט, דאס אין יאר תרס"ג בשעת דער גרויסער רבנישער וועלט־אסיפה וואס איז אפגעהאלטן געווארן אין קראקא, האט ר' אבא'לע שנור זיך צוזאמענגעטראפן מיט אנדערע רבנים אין דעם הויז פון קראקעווער רב ר' חיים לייביש האראוויץ, ווו אלע האבן געריעדט מעניגי דיומא. מיט אמאל האט דער צדיק ר' אשרל רימאנאווער איבערגעהאקט דעם שמועס און איבערגעהענדיק צו א נייער טעמא, האט ער דאס אנגעהויבן מיט די ווערטער:

"טורנער רב, הפלא ופלא, איר זייט דאך ניט קיין חסידישער רבי. פונדעסטוועגן אבער דאך א גרויסער פועל ישועות. אפשר איז שוין געקומען די צייט דאס איר זאלט אויסזאגן דעם סוד ווי אזוי איר האט געפויעלט ביים קייזער, דאס ער זאל די הונדערט און אכציג יידן באפרייען"?

אויף דעם האט ר' אבא'לע שנור געענטפערט: איך האב אים געסטראשעט. און די מעשה איז אזוי געווען:

ווען איך האב דעם קייזער דערציילט דאס איך בין געקומען אים בעטן דאס ער זאל די שמוגלערס באפרייען, האט ער מיך געפרעגט, צו איך אלס רב דענק ניט, דאס זיי פארדינען א שטראף. האב איך אים געענטפערט, אז לפי דעתי האבן די יידן גענוג אפגעקומען מיט דעם וואס זיי זיצן שוין צוויי וואכן אין תפיסה און דורך דעם היזק וואס מהאט ביי זיי צוגענומען די געשווארצטע סחורות, האבן זיי באצאלט געלט־שטראף וואס באטרעפט כפל כפליים.

האט אבער דער קייזער זיך איינגעשפארט און געזאגט, דאם ער קען זיך אין דעם ניט מישן. ווען איך האב געזעען דאס איך בין מיט מיין שליחות דורכגעפאלן, האב איך זיך אפגערופן: מאיעסטעט. איך האב א פלאן. אזוי ווי די אשפיצינער קהילה איז ארעם, און ביי דיר אין בורג איז דא א רחבת ידים, דאריבער וועל איך אהיימפארן און צו דיר אריבערברענגען די ווייבער און קינדער פון די שמוגלערס און מכוח עסן זארג איך זיך ניט, ווייל איך ווייס דאס ביי דיר וועלן זיי קיין הונגער ניט ליידן. האט זיך דער קייזער שטארק צעלאכט. און טראכטנדיק עטלעכע מינוט האט ער מיר געזאגט, דאס מארגן זאל איך גיין צום יוסטיץ־מיניסטער און ער וועט שוין אלעס ערלעדיגן. קומענדיק אין מיניסטעריום האב איך באקומען א פארזיגלטן בריף, איך זאל דאס איבערגעבן צום וואדאוויצער לאנדעס־געריכט. אזוי ווי אונדזער קייזער איז א מלך של חסד, און דערצו א גרויסער אוהב ישראל, האט ער דעם מיניסטער געגעבן צו פארשטיין, אז די מעשה מוז זיך ענדיקן מיט דעם דאס די אלע פראטאקאלן וואס מהאט איבער די שמוגלערס צוזאמענגעשטעלט זאלן גיין אויף אזא פלאץ "אשר לא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב לעולם"...

*

דאס איז געווען די אשפיצין ווי איך האב זי געקענט מיט פופציג יאר צוריק. אבער האט עמיצער פון אונדז א באגריף ווי די שטאדט זעט אויס איצט? א שוידער כאפט אן צו טראכטן וועגן דעם, און צו ארעם איז דער כוח הדמיון זיך פארצושטעלן וואס אין דער עיר הנידחת איז פארגעקומען, ווייל פון דעם טאג אן וואס דער דייטשער נבוזראדן

היטלער ימח שמו האט אייגגענומען פוילן איז אשפיצין פארוואנדלט געווארן אין דעם גרעסטן קאנצענטראציע־לאגער. דארט האט דער רב־הטבחים אויפגעשטעלט גאז־קאמערן און ברען־אויוונס אין וועלכע ער האט דורך כל ערליי מיתות משונות פארטיליקט אנדערהאלבן מיליאן יידן. אויך דער טייך רהיין איז געבליבן א פארשעמטער מיט איר לעגענדע וועגן א בת־קול וואס האט געענטפערט אמן אויף דער ברכה על השחיטה וואס א פאטער האט געמאכט איבער זיין זון אין די צייטן פון די קרייצצוגן...

און אויף דעם זאגן עדות די קרישטאל־ריינע וואסערן פון דער סאלא, ווייל די סאלא אין אשפיצין ווייסט צו דערציילן ווי אין די קאלטע ווינטער־טעג האבן די דייטשע פייניגער געצוווונגען אונדזערע רבנים די "ארזי הלבנון אדירי התורה" אויסצוהאקן דאס אייז פון די פארפרוירענע וואסערן און זיך אליין אריינצווארפן אין דעם נאסן קבר.

און מיט זיין שטענדיקן מורמלען זאגט דער טייך אויס דעם סוד ווי אזוי די הונדערטע רבנים־קדושים האבן זיך מיט זייערע הענט איינער צום אנדערן איינגע־קלאמערט און צוזאמען געשפרונגען צו זייער לעצטער טבילה. און בשעת זייערע נשמות זיינען אויסגעגאנגען באחד האט זיך אין דער לופט געלאזט הערן די שטימע פון זייער חבר רבי עקיבא, ווי ער האט געזאגט "אשריכם ישראל, לפני מי אתם מטהרין".

געוויס האט דער טיראן געטראכט, דאס די שטאדט וועט פאר אייביק פראבלייבן אין זיינע פארשאלטענע גערמאנישע הענט, ווייל ער האט זי אפילו משנה השם געווען און די אידישע אשפיצין אדער די פוילישע אשוויענטשים האט ער שוין גערופן מיט דעם דייטשן נאמען "אוישוויץ". זיין מלכות זדון איז אבער דורך די כוחות פון די דעמאקראטישע לענדער צערשמעטערט געווארן, און א פארניכטעטע וועט דאס דייטשע מערדער־פאלק פארבלייבן, והיו דראון לכל בשר.

פרעג איך א קשיא, מילא די פוילישע אשוויענטשים האבן די פאליאקן שוין צוריק באקומען. וועלן אבער מיר יידן ווידער אמאל האבן אזא יידישע אשפיצין...

תיקו...

אביעזר בורשטין

רבי און דאקטאר

(א חסידישע מעשה)

געווייגטלעך דארף א רבי זאגן תורה און א דאקטאר — שרייבן רעצעפטן. אין שטעטל אשפיצין איז געווען א פארקערטע מעשה: דער רבי ר׳ בעריש האט געגעבן רעצפטן און געהיילט קראנקע און דער דאקטאר פרידליס האט געדרשנט וווּנדערבארע דרשהס אויף תורה און געמאכט פשטלעך אויפן רמב״ם.

עס מיינט נישט, חלילה, צו זאגן, אז דער רבי ר׳ בעריש האט נישט געקענט לערנען און דער דאקטאר פרידליס האט נישט געווּוסט קיין דאקטאריע. אדרבא, דער דאקטאר פרידליס איז געווען א גוטער בארימטער דאקטאר און מען האט אים גערופן אזש קיין קראקע און קאטאוויץ אויף קאנסיליומס, און דער רבי ר׳ בעריש איז געווען א למדן מופלג, א תלמיד מובהק פון ר׳ שלמה׳לע קשאנאווער, וואס איז געווען ראש הישיבה ביים רבין ר׳ שמעלקע אין ניקלשבורג. נאר וואס דען? דער דאקטאר פרידליס האט מער ליב געהאט צו שמועסן און לערנען ווי עוסק זיין אין דאקטאריע, און דער רבי ר׳ בעריש האט פארהוילן זיין לומדות, נאר ער פלעגט געבן סגולות און רפואות פאר קראנקע יידן, אפילו אזעלכע וואס די דאקטוירים האבן שוין לגבי זיי געהאט מייאש געווען.

אראפ פון וועג

פון וואנעט האט דאקטאר פרידליס געקענט לערנען? איידער ער איז אנגעקומען אויפן ברעסלאוער אוניווערסיטעט, האט ער אכט יאר געלערנט ביים לייפניקער רב, דעם ״ברוך טעם״. מחמת זיין עילוישן קאפ איז ער געווארן א גרויסער למדן אבער א חבר האט אים אראפגעפירט פון גלייכן וועג. ער איז ״קאליע״ געווארן און געגומען לערנען טריף פסולס. ער איז אנגענומען געווארן אויפן ברעסלאוער אוניווערסיטעט אין מעדיצינישן פאקולטעט און איז געווארן א דיפלאמירטער דאקטאר. אין אוניווערסיטעט האט פרידליס אראפגעווארפן פון זיך דעם גאנצן עול פון תורה און יידישקייט, נאר דאס לערנען האט ער נישט פארגעסן. אז ער איז אנגעקומען קיין אשפיצין, א שטאט פון חסידות און לומדות, האט זיך ביי אים צוריק דערוועקט דער חשק צו לערנען תורה, אבער ער איז געבליבן דער זעלבער אפיקורס; ליב געהאט צו שפאסן פון א פרומען יידּ; א חוץ ראש השנה און יום כיפור האט זיין פוס דעם בית המדרש נישט באטראטן און אז מען האט אים געפאקט מחלל שבת זיין האט ער תמיד געהאט זיין פארטיקן תירוץ, אז ער טוט עס צוליב... פיקוח נפש.

פון וואנעט האט דער רבי געהאט דעם כוח צו היילן קראנקע? דער רבי ר׳ בעריש מיט זיין גרויס עניוות דערקלערט, אז מיט דעם דאזיקן כוח האט אים באשאנקען זיין

קשאנאוער רבי, וואס האט דאס מקבל געווען פון רבין ר׳ אלימלך פון ליזענסק, וואס האט עס איבערגענומען פון מעזריטשער מגיד, וואס האט עס געירשנט פון בעל שם טוב גופא... א חוץ דעם איז דער רבי ר׳ בעריש געווען אויך א תלמיד פון לובלינער "חוזה" און ער האט פון אים געלערנט די מידה פון "התפשטות הגשמיות" וואס איז, כידוע, א סגולה צו היילן קראנקע און דער רבי ר׳ משה׳לע לעלעווער האט עדות געזאגט, אז ר׳ בעריש אשפיצינער האט איבערגענומען אלע מדריגות פון "חוזה" אין עס איז נישטא זיין גלייכן צווישן אלע גדולי הדור.

גוטע רעצעפטן

דער רבי און דער דאקטאר כאטש ביידע האבן געווינט און דער זעלבער שטאט, אפילו שכנים אויף איין גאס, האבן זיך זעלטן געטראפן צוזאמען און עס האט נישט געהערשט צווישן זיי קיין גרויסע אהבה, דער רבי וואלט אפשר ליב געהאט דעם דאקטאר, וועז ער וואלט געווען א פרומער ייד, אבער ווי קאן מען ליב האבן אן עובר עבירה? און דער דאקטאר האט אפילו חוזק געמאכט פון רבינס סגולות און רפואות. איז עס דען א וווּנדער? אז צום בויכווייטיק האט דער רבי געגעבן א רעשטל פון הבדלה־ווײַן; צו שטעכעניש אין א זייט — א שטיקל מצה פון אפיקומן; צו שלשול — א ביסל שמן זית פון חנוכה־לאמפּ און צו גרויסן פיבער האט ער געהייסן צולייגן א קאלטן קאמפרעס פון אויסגעקלאפטע הושענות...

אין ברעסלאוער אוניווערסיטעט האט מען פון אזעלכע רפואות נישט געהערט און אין די מעדיצינישע ביכער זענען אזעלכע "רעצעפטן" נישט פארצייכנט. דעם אמת געזאגט און צום גרויסן וווּנדער האבן דעם רבינס סגולות געהאלפן א קראנקן נישט ווינציקער ווי דעם דאקטארס רפואות. דאס האט דער דאקטאר פרידליס אליין געזען און מודה געווען. נישט איין קראנקער, וואס דער דאקטאר האט אים אפגעזאגט דאס לעבן, האט אים דער רבי געזונט געמאכט מיט א כזית פון די י״ב חלות, אבער א דאקטאר בלייבט א דאקטאר און ער דארף אפלאכן פון אלע באבסקע רפואות און פון רבישע סגולות...

א טבע האט געהאט דאקטאר פרידליס, אז ער איז געקומען אויף א יידישער שמחה, א חתונה, א בר־מצוה אדער צו א ברית מילה, פלעגט ער אריסווייזן זיין לומדות און זאגן דברי תורה אויף פרשת השבוע מיט חריפות און בקיאות ווי עס פאסט פאר א למדן.

אמאל איז געווען א שמחה ביי א שטאטישן ייד ווו ביידע, סיי דער רבי און סיי דער דאקטאר, זענען געווען פארבעטן, דער דאקטאר האט פארגעסן דעם כלל, אז ווו דער רבי איז אנווועזנד דארף ער נישט זאגן קיין תורה ווייל עס הייסט "מורה הלכה בפני רבו". ער האט געמאכט דעם טאקטישן פעלער און אנגעהויבן זאגן די דרשה. דער רבי ר׳ בעריש האט זיך א ביסל פארקרומט און גארנישט געריעדט.

אבער די חסידים האט עס גוט פארדראסן. זיי האבן אנגעהויבן זינגען א זמר און געשטערט דעם דאקטאר צו זאגן זיין דרשה. פון דעם טאג אן האט זיך דאקטאר פרידליס באצויגן צום רבין מיט א שארפער שנאה און האט אים ביי יעדער געלעגנהייט דערקוטשעט. די חסידים האבן אים געוואלט צוריק־צאלן מיט דער זעלבער מטבע, האט

דער רבי נישט געלאזט: "נישקשה, ער וועט בעסער ווערן. מען דארף נישט מאכן קיין מחלוקת..."

אמאל איז דער דאקטאר פרידליס אליין קראנק געווארן. ער האט זיך פארקילט און געקריגן א לונגען־אנצינדונג אויף ביידע זייטן. וועד נאך ווי א דאקטר פארשטייט זיין איינגענע קרענק, האט ער זיך אליין אויסגעשריבן רעצעפטן, אבער זיי האבן נישט געהאלפן. געזען, אז די קרענק שטארקט זיך פון טאג צו טאג, האבן זיין בני־בית אראפגעבראכט דעם בארימטן פראפעסאר טשופטשיק פון קראקעווער אונווערסיטעט. געקומען דער פראפעסאר און באטראכט דעם קראנקן האט ער אויסגעפונען אז זיין מצב איז א ביטערער. נאך דעם ווי ער האט אופגעשריבן די רעצעפטן, האט ער אויסגעפונען אז די זעלבע רעצעפטן האט דאקטאר פרידליס זיך אליין פארשריבן און זיי האבן נישט געהאלפן. דער פראפעסאר האט אויפגעהויבן די הענט צום הימל, געגעבן אנצודייטן, אז דער מצב פון קראנקן איז לאחר יאוש און נאר דער איינציקער גאט אין הימל קען אים העלפן.

ביים אוועקפארן האט דער פראפעסאר טשופטשיק געגעבן אנצוהערן, אז דער קראנקער קען נאך אנציען העכסטנס 3 טאג. אזוי ווי היינט איז פרייטיק, וועט ער אויסהאלטן ביז מאנטיק, מער נישט.

א רפואה פון רבין

געזען אז דאס חיות ענדיקט זיך, האט דער דאקטאר פרידליס שבת אינדערפרי געשיקט רופן צוויי חשובע בעלי בתים און זיי געבעטן גיין צום רבין ר' בעריש בעטן ביי אים מחילה פאר דעם צער, וואס ער האט אים פארשאפט די לעצטע צייט. ער איז גרייט תשובה צו טאן מיטן גאנצן הארץ און ווערן א רעכט פרומער ייד אבי דער רבי זאל אים געבן א סגולה און ווינטשן א רפואה.

דער רבי איז שוין געזעסן ביי דער שבת־סעודה וועז די 2 בעלי בתים חשובים זענען געקומען מיטן שליחות פון דאקטאר. דער רבי האט אויסגעהערט די רייד פון דעם קראנקן דאקטאר. ער האט צוגעשאקלט מיטן קאפ און אזוי געזאגט:

— די גמרא זאגט: וועד עס היט שבת כהלכה, אפילו ער האט געזינדיקט מיט עבודה זרה, איז מען אים מוחל פון הימל. פרעגט דער ט"ז א קשיא: ממה נפשך? האט ער נישט געטאן קיין תשובה, פארוואס זאל מען אים מוחל זיין? האט ער יא געטאן תשובה, וואס טיט מיר אויף דער שבת? אין דער תירוץ אז נישט אויף אלע זינד העלפט תשובה. אויב א ייד איז, חלילה, גורם צו א חילול השם, העלפט גארנישט קיין תשובה, קומט צו גיין די גמרא און זאגט, אז א ייד טוט תשובה אום שבת, אפילו אויף אן עבירה, וואס עס העלפט נישט אויף איר קיין תשובה, קומט דער שבת און איז ממליץ אין הימל מען זאל אים מוחל זיין די עוונות... אם כן — האט אויסגעפירט דער רבי ר' בעריש — אויב דער דאקטאר וועט מקבל זיין היינט, אין הייליקן טאג שבת, אז ער וועט צוריק נעמען אויף זיך דעם יאך פון מלכות שמים, זאג איך אים צו, אז ער וועט בקרוב געזונט ווערן...

געענדיקט די ברכה, האט דער רבי ר' בעריש אפגעבראכן א שטיקל חלה פון

"המוציא" און אנגעגאסן א ביסל יי"ש פון קידוש און באפוילן די שליחים, זיי זאלן דעם "רעצעפט" איינגעבן דעם קראנקן און זאגן "צו רפואה, כאטש שבת היא מלזעוק".

פארשטייט זיך, אז עס זענען נישט דורך קיין דריי טעג איז שוין דאקטאר פרידליס געשטאנען אויף די פיס געזונט און פריש. ער איז געווארן א פרומער כשרער ייד, שוין נישט מער געגרויסט זיך מיט זיין לומדות נאר אין די שפעטע אוונטן פלעגט ער זיך אריינשלייכן צום רבין צו כאפן א שמועס אין לערנען, נישט לשם קנטור, נאר טאקע תורה לשמה, ווי די היליקע חכמים האבן געבאטן...

אושפיצין

כל המזכיר את שם העיר אושווינצים או אושביץ, רעדה תאחזהו בלב ומראות אימים יעברו לנגד עיניו.

ברם אין הדבר דומה עדיין להרגשתם של יהודי אושביץ, אלה שהיו בתוכה עד למלחמת העולם השניה וגם אלה שעלו משם ארצה לפני המלחמה האחרונה. חרפה וכאב מרגישים הם בלבם, בהזכרם בעירם, עיר ואם בישראל, שנאנסה ונטמאה על ידי אותם השדים האיומים, הנאצים, עד כי כל יהודי מבטא את שם העיר לגנאי.

ברצוני לגולל את החרפה הזאת ולספר לקורא על הצד השני של המטבע: על אושפיצין היהודית מימי זהרה, לפני שנעשתה לסמל השואה של העם היהודי.

היתה זאת קהילה קדושה, מלאה יהודים יקרים, שעסקו במצוות ובמעשים טובים. בפי ההמון וכן ב"שאלות ותשובות" נקראה העיר אושפיצין. מפי הגאון ר' יהושע פנחס בומבך, מחבר הספרים שו"ת אוהל יהושע וראש ישיבה שישב שנים רבות על כסא הרבנות בעיר זו, שמעתי פעם כי האות "צ" נשתבשה בשם העיר מהאות "ז", כך שבעצם היה צריך לקרוא לה "אושפיזין". הערתו זו של הרב, רגלים היו לה, כי העיר ידועה היתה כמקום של הכנסת אורחים. בגלל מצבה הגיאוגרפי המיוחד של אושפיצין, (סביבת אושפיצין נקראה "גבול שלושת הקיסרים") צומת דרכים, שנגעו זו בזו הגבולות של אוסטריה, גרמניה ורוסיה, שימשה העיר מקום מעבר לאזרחים רבים משלושת הקיסרויות הנ"ל. היהודים, שהיו נמנים עם "העוברים ושבים" דרך אושפיצין, זכו תמיד לקבלת פנים נלבבת מצד יהודי העיר, מכניסי האורחים המסורתיים, שיצאו להם מוניטין בשל כך. בדרכם לחצות את הגבולות נשתהו היהודים באושפיצין, מי לזמן קצר ומי לזמן ממושך יותר, בכדי לסדר עניני הדרכונים, או העברת סחורות. בשל המידות הטובות של יהודיה, נתחבבה אושפיצין גם על יהודים רבים, שלא היו מילידי המקום והם החליטו להשתקע בה ולהמנות על קהילה זו. אנשי העיירה היו יהודים יראים ושלימים ומכיוון שברובם חזו מבשרם טעם נדודים בזמן שהותם שם, לפני השתקעותם — הרי שמידת הכנסת האורחים קוימה על ידם במידה כפולה ומכפולת.

הנוף האושוינצימאי ידוע היה בהדרו. הדרך מתחנת הרכבת העירה הוליכה בגשר מתוח מעל הנהר סולה, המשתפך במרחק כמה מאות מטרים משם לנהר ויסלה. כל הסביבה השפיעה ביופיה והדרה.

רוב תושבי העיירה נמנו על חסידי בלז, באבוב וסנז. בימי מלחמת העולם הראשונה התישב שם לתקופת מה הרבי ר' שלמה'לה מסאסוב והעיר נהפכה למרכז חסידי סאסוב. קרבת העיר לגבול הגרמני והקשר התמידי של תושביה עם המדינה הגרמנית, נתנו את אותותיהם במבנה העיר ובחיצוניותה. שרר בה סדר מופתי. רוב בתיה היו בני קומותיים

ויותר, כבישים ומדרכות מצויים היו שם ומרכזה רצוף אבנים כדוגמת העיירות בגרמניה. היהודים התפרנסו שם בכבוד ובהרחבה. רובם סוחרים בעלי יוזמה היו, שניהלו עסקיהם עד למרחקים. לנדבנותם ולרוחב לבם יצאו מוניטין. קול התורה, שבקע מבתי המדרש, היה רווי שמחה. כשם שלא אמר אדם מעולם צר לי המקום בירושלים ככה לא קרה שעובר אורח, אשר נקלע שם והיה זקוק לאמצעים להמשכת הנסיעה לאמריקה או להמבורג, לא ימצא שם בית חמים עד לסידור העניינים ולהמצאת הוצאות הדרך ביד רחבה.

ולא רק אנשים טובים היו אנשי אושפיצין. הם ידעו גם לשמור על כבודם לבל יפגע. עמידתם היתה גאה והם שמרו על זכויותיהם האזרחיות בקנאות. כהוכחה לכך ישמשו הדברים הבאים, מעשה שהיה:

בין מלכות למלכות

היתה זו תקופת הפקר שבין מלכות למלכות והשנאה ליהודים מצאה לה אפיק נוח להתפרצותה. האלמנטים הבלתי אחראיים מבין האוכלוסיה הגויית סברו, כי אכן שעתם הגיעה לפרוע פרעות ביהודים וכי לית דין ודיין. הגיעו שמועות על התנפלויות על יהודים בעיירות הסמוכות, על רציחות וביזת רכוש יהודי. אז גברה ההכרה בלב הנוער היהודי, כי מן ההכרח להתארגן למען יוכלו לעמוד על נפשו ונפש הקרובים והיקרים לו. היו מבין היהודים, שהוזהרו על ידי שכניהם הגויים על העומד להתרחש וקומץ קטן מבין הבחורים עזי הנפש החליט לפעול. מפה לאוזן הועברה השמועה, כי בשעה מסויימת יתאסף הנוער בבית המדרש הגדול ושם יוחלט על אמצעי ההגנה. לאסיפה זו בא הנוער היהודי בהמוניו, איש לא השתמט. צעיר אחד מבין היוזמים עלה במדרגות, שהוליכו לארון הקודש, הסתובב כלפי הארון, הזיז בידים רועדות את הכפורת, פתח את דלת ארון הקודש, נשק לספרי התורה והכריז בקול חוצב להבות:

"חברים, אנו שהתאספנו כאן, כולנו בגיל יוצאי צבא. עד כה שרתנו בצבאות זרים ומתוך כפיה. עד כה לחמנו מלחמה לא לנו. דמנו נשפך ללא טעם וללא מטרה. לאומים אחרים קבלו גמול תמורת קרבנותיהם, כי הם הגיעו לעצמאות. לא כן אנו היהודים. השמחה השוררת אצל שכנינו העבירה אותם על דעתם.

שבועה להגן על הרכוש והנפש

אל לנו לפשוט צואריגו לשחיטה; כל עוד נדע לשמור על כבודנו ועל זכותנו לקיום אנושי, נוכל לקוות שנגיע פעם לעצמאות כמוהם. עלינו להפגין בעמידתנו זו גם את כוחנו וגם את החלטתנו הנחושה: נגן על חיי משפחותינו ועל כבודנו, בכוח הזרוע נתגונן! לא צמאי דם ורודפי רכוש אנו כמוהם, אלא עומדים על נפשנו ונפשות יקירינו. אנו מוכנים להקרבה עצמית עד לטפת דם האחרונה. עדים ספרי תורה אלה, עליהם באו אבותינו ואבות אבותינו באש ובמים במשך דורות רבים, כי לא נבייש את קדמוניגו ואנו נשבעים על גוילים יקרים אלה, על כל הקדוש לנו ולעמנו, לנקום כל עוול שיעשה לנו. אנו נשבעים שלא נרתע מלבוא באש ובמים עד לנשימתנו האחרונה להצלת חיי אחינו ואחיותינו ורכושם. בשם כולנו אני שם ידי על ספרי תורה אלה וכולם יענו אחרי: אנו נשבעים!"

פה אחד בקע הקול: "אנו נשבעים!"

הקרב עם הפורעים

בבית המדרש הושלך הס. שבועת האמונים החדירה ללבות הנוכחים כח ואומץ. הגיע הזמן להתארגנות ולמעשים. נבחרו חמשה צעירים, מי שהיו יוצאי צבא, כל אחד מהם מיחידה צבאית אחרת, לתפקיד של "ועד פעולה", התחילו בהרשמת הבחורים ליחידות השונות, כגון קלעים, מכונות יריה, אספקה, יחידה רפואית וכו'. כולם קבלו הוראה להתיצב כעבור שעתיים בלשכת ועד הקהלה, אשר נקבעה כמקום מושב המפקדה. דאגתם הראשונה של אנשי המפקדה היתה להשיג נשק ותחמושת. על יד תחנת הרכבת נמצאו המחסנים הצבאיים האוסטריים, שהיו מלאי נשק ותחמושת מכל הסוגים. הוחלט לפרוץ בלילה אל המחסנים ולהעביר משם את הנשק והציוד הדרושים. באותו הלילה הועברו מכונות יריה, רובים, רימוני יד וציוד אחר לרשות הנוער היהודי. הכל נעשה בזריזות מפליאה, בשקט וללא כל הפרעה, כי הרשות הפולנית, היורשים החוקיים של כל הנשק הזה, בילו את הלילה בהוללות והנוער היהודי ידע לנצל הזדמנות זו.

למחרת בבוקר הוקמו יחידות הגנה וניתנו הצווים הראשונים. בראש כל יחידה עמד חייל לשעבר, שידע את מלאכתו כדבעי. גויסו גם בחורות כיחידת עזרה ראשונה ובראשה עמד רופא. הארגון פעל ללא כל תקלה, הוקם צבא מזוין היטב בן כחמש מאות איש, ער ומוכן לכל בלב ונפש. אנשי המפקדה ישבו יומם ולילה במשרד ועד הקהלה ודאגו לשילוב הפעולות וגם לאימון אותו החלק הקטן מהמתנדבים, אשר לא היה מאומן בשימוש בנשק חם. צופים הועמדו במבואות העיר והכוננות להדוף כל התנפלות היתה ללא דפי.

בלילה הודיעו הצופים על תנועה חשודה בכביש שהוביל מצד העיירה זאטור ומיד אחר כך נתקבלה ידיעה שניה, כי גם ברכבת מגיע המון מזוין תחת פיקודם של חיילים פולנים. בידי כולם היו גם שקים, מזודות וסלים, שצריכים היו לשמש להם כלי קיבול לביזה. מתוך תנועת הכנופיות שהתקרבו בשני ראשים התברר, שהיו מאורגנים יפה ושהשתמשו גם בתכסיסים צבאיים. היו להם כל הסיכויים לגמור את מלאכתם־זממם בקלות ולצאת ברכוש גדול בחשכת הלילה. אבל צעירי ההגנה העמידו במהירות מכונות יריה בנקודות אסטרטגיות מסוימות והכל נעשה בשקט גמור ובתבונה רבה. בחצות הלילה הדהדו בעיר קולות הנפץ והיריות, אשר הפתיעו את הכנופיות, שלא ציפו לקבלת פנים "חמה" כזאת.

צורר היהודים הללר נתמנה למושל

הקרב היה קצר ומכריע ועם עלות השחר נפוצו המתנפלים לכל עבר, בברחם ללא כל סדר, תוך מהומה וחוסר משמעת. בשדה הקרב נשארו שלושה הרוגים משלהם וכמה פצועים קשה. לפי עקבות הדם אפשר היה להניח כי אבידותיהם היו גדולות, אלא שאת רוב הנפגעים הספיקו לקחת אתם בנסיגתם מן המערכה. מאנשי ההגנה לא נפגע איש. הנצחון היה מלא. יהודי העיר נשמו לרווחה. נצחון זה עשה לו כנפיים ויהודי העיירות הסמוכות ביקשו וקיבלו עצה ועזרה מצעירי ההגנה האושוויצ'ימאית. "גיבורי" הכנופיות, שהצליחו עד אז לשפוך זעמם על יהודים חסרי ישע, נוכחו לדעת, כי יש גם סיכון במעשה זה ונרתעו. פעולות החוליגנים נבלמו והופסקו. לקח אושוויצ'ים שימש להם מקלחת קרה. לבסוף נוכחו מנהיגי העם הפולני לדעת, שההפקרות כלפי היהודים עלולה לפגוע גם בהם עצמם, כי התרת הרצועה גרמה לכך, שגם חלק מהאוכלוסיה הפולנית בערים נפגע

על ידי החוליגנים. לכן החליטו להכניס סדר ומשטר. פילסודסקי לקח לידיו את ניהול המדינה וארגון מוסדותיה. לאחר מינוי מושלי מחוז ופתיחת בתי משפט הוחזר הסדר על כנו. למושל מחוז אושווינצ'ים מונה הגנרל הללר, שונא ישראל מובהק. הוא נצטווה על ידי הממשלה הזמנית בוורשה להשליט סדר בכל מחיר. בכדי לחסל את המצב של אנרכיה נאלץ היה לבלום את שנאתו ליהודים ולמנוע התפרעותם של חייליו. בכל זאת נשמעו לעתים קרובות צעקותיהם של יהודים, אשר חיילי הגנרל הללר מרטו שערות זקנם. המשחק הזה של חייליו קבל ממדים נרחבים, כי החיילים לא נענשו על מעשה זה וכאילו בכך ניתן להם פרס על איסור הפרעות. הגנרל הללר ידע יפה על קיום ארגון ההגנה היהודית והוגד לו גם, כי אנשי ההגנה הם מלומדי מלחמה ומזויינים. כפוף לפקודה שקבל להשליט סדר ללא שפיכות דמים, החליט הוא לעשות זאת "בכפפות משי" ובשיטתיות. הוא חידש והקים את הקהלה היהודית והודיע לפרנסיה, כי הם הנם הנציגים האחראיים של יהודי המחוז. הדבר הראשון שהם נדרשו לעשות, היה פירוק הנשק מאנשי ההגנה ומסירתו לידיו.

פרנסי הקהלה פסחו על שני הסעיפים. כי מאוד פחדו להתעלם מפקודת הגנרל ומאידך נמשכה ההתעללות ביהודים והם ידעו להעריך את פעילי ההגנה. כאשר הפנו את תשומת לבו של הגנרל למעשיהם הפרועים של חייליו ולהתעללותם ביהודים מזוקנים, שמעו מפיו תשובה "הגיונית": "אינני יכול לדרוש מנערי (כינוי חיבה לחייליו) שייהפכו בבת אחת לקדושים." בכל זאת הבטיח, שבמשך הזמן זה יפסק...

החלטה שלא לציית לפקודת הגנרל

לנוכח עמדתו זו של הגנרל החליטו פרנסי הקהלה מלומדי הנסיון לא לציית לפקודת הגנרל. הם פנו מתוך כפייה לנוער למסור את הנשק, אבל בסתר נערכה התיעצות אתם כיצד לסדר את העניינים, שיהיו גם מצייתים לגנרל וגם שומרים על בטחונם של יהודי העיר. כעבור ימים ספורים הופיעו בחוצות העיר מודעות חתומות בידי הגנרל הללר, בהם הכריז על מצב מיוחד וקרא לתושבי העיר למסור תוך עשרים וארבע שעות את כל הנשק הנמצא בידיהם, לידי הרשות. בהתחשב בעובדה כי אין ברירה מכיוון שהשמירה על הנשק עלולה לסכן שלומם של רבים מתושבי העיר — הוחלט להטביעו בנהר אבל בשום אופן לא למסור אותו לרשות.

העבודה נעשתה בשקט וכל הפעולה עברה ללא תקלה. בדרכים צדדיות הובלה העגלה לשפת הנהר ושם נזרק מטענה למעמקי הנהר סולה, מבלי שהדבר נודע לרשות.

כך נסתימה פרשת הנשק של בחורי ההגנה האושווינצ'מאית, שנרכש תוך סכנת נפשות וגם הציל נפשות ורכוש יהודי מתושבי העיר ואף של יהודי העיירות הסמוכות. כה הצליחו במשחקם להטעות את שכניהם הגויים, שהיו משוכנעים, כי היהודים ממשיכים להיות מזויינים. החיפושים שנערכו על ידי הצבא העלו חרס. פעולת ההסוואה וההטעיה הצליחה במלואה, כי גם לאחר שהגנרל הללר עם חייליו עזבו את העיר לא ההינו השכנים הגויים להתגרות בנוער האושווינצ'ימאי היהודי.

*

והנה היום, אם מזכירים את שם העיר הזאת לשמצה, הריני עומד ותוהה: איכה ישבה בדד! לבי לבי עליך אושפיצין, לשעבר עיר ואם בישראל! אקוה כי עוד אזכה

לספר על טיפוסים יהודים שחיו ופעלו שם וראויים הם להערכה ולהערצה. הגורל בחר דווקא בך, פנינה יקרה, אחת בשרשרת הישובים שהיו קיימים בגולה, דווקא בך בחר, לשמש מקום הרג ושמד להמוני אותם היהודים, שכה חיבבו אותך וזכו תמיד לקבלת פנים גלבבת מצד יהודי אושפיצין היקרים.

אכן, נמשלה עיר זו ליפהפיה בת טובים שנאנסה ונטמאה, אבל עוד זכורה היא לנו בטהרתה ויופיה.

וזכרתי לך חסד נעוריך, אושפיצין היהודית.

נתן גולדפינגר

עיירתי

כשפוגש אותי מכר ברחוב ושואל מאין אנוכי? תשובתי מזעזעת אותו עד לעומק הלב. כי התשובה בפי היא: אושווינצים. רק הזכרת שם עיר זו מחרידה ומעלה צמרמורת בגוף כל אדם יהודי באשר הוא שם.

אולם, ברצוני עתה לספר זכרונות מעיירת מולדתי על התקופה שלפני השואה, כשאושווינצים היתה עיירה יהודית שלווה ושקטה, ידועה בין יהודי גליציה בשם: אושפיצין, כפי שנחרתה בזכרוני מימי ילדותי עד עלותי ארצה בשנת 1920.

אתחיל בבוקרו של יום חול רגיל. ראשון ממשכימי קום היה השמש ר' לייביש. הוא עזב את מעונו בעלית הגג של ר' זימל גוטהרץ בדרכו לפתוח את בית המדרש, ובימות החורף — גם להסיק את תנור הברזל. אינה עוברת שעה קלה, מהדדים ברחובות העיר צעדיהם של יהודים ונרתיקי טלית ותפילין תחת זרועותיהם ההולכים בחפזון אל בית המדרש להתפלל. כשמתאסף מנין, עובר לפני התיבה בעל "חיוב" של יארצייט, והמנין הראשון מתחיל בתפלה. אחריו, מנין אחר מנין עד קרוב לצהרים. כי זה חק ולא יעבור: אין יהודי מתחיל בעסקיו עד שהוא מתפלל במנין ושומע ברכות וקדושה מפי החזן.

כל זה בימות החול. אבל בשבתות וחגים כל אחד מתפלל בבית תפלה משלו, באחד משלושים בתי התפלה בעיר. להתפלל ביחידות בבית — לא עלה על דעתו של שום יהודי, חוץ מאשר בשעת הדחק.

בהיותי כבר בארץ, שאלה אותי אמי במכתב, אם אני מקפיד להתפלל מנחה ומעריב במנין? הרעיון שאפשר להתפלל שחרית בלי מנין, זה לא עלה על דעתה.

מראשוני המתפללים היו אלו הנוסעים לשלזיה למצא טרף למשפחותיהם. מיד כשסיימו את התפלה עטפו כמה כריכי לחם בחמאה, צידה לכל היום, כי בגרמניה אסור לטעום דבר, הכל "חזיר טרף". מפשילים את הפיאות מתחת לאזניים, מישרים קצת את הזקן ואצים לתחנת הרכבת לתפוס את הרכבת הראשונה היוצאת לקטוביץ.

באותה שעה נראים הנערים המבוגרים, מבני 10 ומעלה, כשהולכים לחדר לשנן את השעור לפני התפלה. ואכן, בוקעים מכל בית תפלה קולות הגמרא הנלמדת בפי בחורי־ישיבה, ואמירת תהלים מפי זקנים אשר הלמוד לא שגור על פיהם.

ככה זה התחיל היום באושפיצין, בין בימי חום של הקיץ ובין בימות הכפור בחורף. האם לא צפצפו צפורים מצמרות העצם? האם לא הפיצו עשבים ודשאים את ריח ניחוחם? יתכן שכן! אבל למי היה זמן להאזין ולהקשיב לשטויות כאלו. אצים, רצים לעבודת הבורא, ללימוד תורה, ולהבדיל — למצא פרנסה.

בשעה 7 בבוקר נפתחות החנויות, מקצתן ע"י גברים ורובן ע"י נשים. בעליהן עוד עסקו בתורה ועבודת השם, והן, נשות החיל, עסקו במסחר. לא כן בימי חמישי, הוא

יום השוק. אז הקדימו הגברים להתפלל, לפעמים — ביחידות, ומיהרו לבתי העסק. אבל בכל זאת, בין קונה לקונה — קופצים לבית הכנסת לחטוף קדושה וברכו.

בימי ששי לפנות ערב נסגרות כל החנויות, חוץ מ־2 בתי העסק של גויים. בשבת שובתת כל העיירה. הרחובות ריקים. כולם בבתי התפלה, אוכלים ארוחת שבת הדשנה ושוכבים לנוח, לקיים: שינה בשבת תענוג. רק לפנות ערב מתעוררת העיירה, יוצאים לטיול ולשאוף אויר צח. הצעירים והמתקדמים נוהרים לרחוב יגלונסקה. זוגות צעירים עם ילדיהם פושטים לרחוב זטורסקה לעבר הויסוקי־בז'יג. המסחר שובת גם בימי ראשון. החנויות סגורות, אין נוסעים לשלזיה ולא לירידים. לכן מאריכים בתפלה ולימוד, ומסיימים את החשבונות של שבוע החולף. אם מזג אויר טוב, מתקהלים הגברים בשוק, עומדים עגול, עגול, ומתוכחים על סדרי העולם. אחד מספר חדשות מה שעיניו ראו ב"נוי פרייא פרסה". אחד מתאר בפרטי פרטים, איך היפנים מרביצים מכות רצח לפוניה, זה מוסר איש מפי איש מה ששמע מקיסר פרנץ יוסף, וזה יורד למחשבתו של הקיסר וילהלם השני. בין כולם מתרוצץ מוכר הגלידה יוסף לודי עם עגלתו המלאה פחי גלידה, ובשיעול השחפני שלו מכריז על סחורתו.

זכורים לי ימי החנוכה, כשר' לייביש קרב להדליק את נרות חנוכה, והקהל רועם בקצב: "ער גייט ער גייט", וכשמתחיל לברך יורד עליו מבול של כדורי שלג. כובעו נשמט מן הראש וכבים הנרות, והקהל צועק: "מספיק! שקצים!"... לצים מספרים שכל חייו התפלל ר' לייביש שלא ירד שלג לפני חנוכה... אינו מש מזכרוני אותו רץ העיירה לבוש בגדי התעמלות עם פעמונים סביב, כשסבב בריצה מרתונית את השוק, ואוסף את המטבעות שזרקו עליו. רושם עז השאירו המקרים של חולה מסוכן, כשאשתו ובנותיו של החולה באו בקולות יבבה ויללה לבית הכנסת לבקש עליו רחמים. הציבור מפנה להן דרך והן ניגשות לארון הקודש ומבקשות רחמים ורפואה שלמה. הקהל מפסיק מתפילתו ומצטרף בלחש לתפילתן. אבל אם זה ארך יותר מדי, הן מתבקשות במחילה מכבודן לצאת. הילדים מדליקים הנרות, והרפואה לא תאחר לבוא.

מרובות ושונות פרנסותיהם של יהודי אושפיצין, אבל כולם עבדו קשה להרויח את לחמם. רובם סחרו מעבר לגבול בשלזיה העלית אשר לגרמניה. הגבול עצמו היה מרוחק רק שלשה ק"מ מהעיר והמעבר היה חפשי ללא בדיקת תעודות אלא בקורת מכס בלבד. הרוכלים מעבר לגבול רכשו את סחורותיהם בהקפה אצל הסיטונאים, והם: שמעון אינהורן, יחיאל הורביץ, שלום ליברמן, שמואל יצחק ברץ. הם גם ציידו את הרוכלים בתעודות רוכלות והיו להם קשרים טובים עם מרכז המשטרה בקטוביץ. שם בכפרי ועיירות גרמניה היו הרוכלים פושטים עם סל הסחורות על שכמם ועברו מבית לבית וחזרו כל ערב לבתיהם באושפיצין. היו אחדים שיצאו ביום שני בבוקר, הרחיקו נדוד עד סביבות העיר ברסלאו, וחזרו לבתיהם רק ביום חמשי בשעה מאוחרת בלילה. כמובן, שכל ימי שהותם מעבר לגבול, לא טעמו דבר מבושל מחשש כשרות, גזונו רק מפת לחם וכוס מים.

סוג אחר של פרנסה היה המסחר עם בדים בימי השוק וירידים. הסיטונאים היו הירש שינוביץ, ישראל קלוגר והאחים הורנונג. תגרי השוק לקחו בהקפה את הבדים בימי ראשון, שוכרים יחד עגלה מסוככת בברזנט, אורזים ומעמיסים את הסחורה ויוצאים בלילה ליריד בזאטור שהתקיים תדיר בימי שני. משם המשיכו ליריד בסוכה שבקרפטים

שהיה בימי שלישי, וחוזרים ליום השוק באושפיצין ליום חמישי. היו כאלו שנסעו גם לירידים בקנטי, זיביאץ, קלוריה ועוד.

קל יותר היה מצבם של מאות החנונים בעיירה גופה. אמנם עמלו כל היום לרבות בלילות, משעה 7 בבוקר עד שעה 10 בלילה, אבל לא ידעו נדודים, חיו חיים נורמליים והרויחו את לחם חוקם. יהודים רבים התפרנסו ממלאכה: סנדלרים, חייטים, אופים, סבלים, בעלי עגלות, פחחים, כובענים ורצענים. היו בתי מרזח ובתי מלון יהודיים. שלשה רופאים, מספר עורכי דין וכמה בעלי אחוזות וגם חרשתנים, כגון: ליברמן בזסולה, משפחת שנקר, לנדוי, נתנזון, ונתן אהרן וולף. כמה מבתי העשירים נתמזגו בהם עושר תורה וחכמה, והיו ממניחי היסוד של חרושת הכימית בסביבה. בדרך כלל היו בעיר עשירים מופלגים, מעמד בינוני וגם אביונים. אבל הפרנסה היתה מצויה יותר מעיירות גליציה אחרות. לכן היו מגיעים בכל סוף שבוע עניים מעיירות קרובות ורחוקות מגליציה לקבץ נדבות בחזרם על הפתחים, ולשבות בה את השבת, כי אושפיצין היתה ידועה בנדבותה הרבה.

אושפיצין היתה מפורסמת כעיר אדוקה בדת ומחוסנת מהשפעת רוחות ההשכלה שהתדפקו אז על חומותיה של עיירות פולין וגליציה. לכן, נהרו אליה יהודים חרדים מכל קצוי הארץ, והעיר גדלה והתפתחה מיום ליום. התבצרו בה שומרי החומות ולא נתנו לחוגי ההשכלה להדור לתוכה. החיים החברתיים והתרבותיים בעיר התנהלו כבמאה הקודמת. הקהילה היהודית היתה כפופה לרצון הממשלה ונתונה לפקודותיהם של האדמו״ר מבלז והרב הצדיק מבאבוב. הם שהחליטו מה שטוב בשביל אושפיצין, ולרוב לא השתוו בדעותיהם בינם לבין עצמם. ריב תמידי היה בין הרב דמתא רבי יהושע פנחס בומבך לבין הרבי ר׳ אלעזר׳ל. שני הצדדים העסיקו שוחטים מאנשי שלומנו, מי שאכל משחיטתו של ר׳ בריש לא אכל משחיטתו של ר׳ יהושע. היו אמנם מספר יהודים לבושים כמנהג אירופה גוזזי פיאות וזקנים, אבל אף הם שמרו מצוות כדת ותמכו בממונם בחצרות הרביים.

עבודה מאומצת השקיעו יהודי אושפיצין בחינוך בניהם. ילד בהגיעו לגיל שלוש, עיטף אותו אביו בטלית ונשאו על כפיו לחדר. היו בעיר הרבה מלמדי תינוקות, אולם המפורסם שבהם היה אביגדור מלמד. הוא היה יהודי מרשים בצורתו: גבוה, רחב כתפיים וזקן ארוך יורד על מידותיו. אצלו בחדר למדו כמאתים ילד מגיל 3—10 שנה. כולם הקשיבו לקחם בחדר גדול אחד מלא שלחנות. ליד כל שלחן ישבו כ־20—30 ילד ובראש כל שלחן עמד העוזר כלומר ה״בעלפער״ והרביץ את תורתו לצאן מרעיתו. בקצה אחד לימד הבעלפער אלף־בית לזאטוטים בוכים, לידו הדהדו קולם של ילדים הקוראים ״עברי״. באמצע החדר נשמע קולו של ר׳ אביגדור המתחיל עם נערים את פרשת ״ויקרא״; הלאה קצת שיננו נערים את פרשת השבוע עם פירוש רש״י, ובקצה השני של החדר — ישבו הבחורים שהתחילו כבר ״גמרא״. בתוך כל הרעש וההמולה התהלך ר׳ אביגדור כמושל בכיפה עם ה״קאנטשיק״ ביד ומשליט סדר בממלכתו: לאחד גוער ״שגץ״, לשני נותן סוכריה, ולשלישי, קצת מפגר בשכלו — הוא מלטפו ביד רכה ומסביר לו עוד הפעם את שעורו. בתוך ״חדר״ זה בילו הילדים יום יום משעה שמונה בבוקר עד הצהרים, ומשעה 3 אחר הצהרים עד שעה 7 בערב במשך שלש עד חמש שנים. השנה התחלקה

לשני "זמנים", זמן אחד מפסח עד סוכות ו"זמן" שני מסוכות עד פסח. בין הזמנים התחלפו חלק מהתלמידים. המבוגרים יוצאים וזאטוטים אחרים נכנסים.

מלמדים של חומש רש"י — וגמרא היו: נחמיה טיברגר, איטשע שרויט, בנימין סופר, שלמה וישניצר ועוד. בחדרים הללו מספר התלמידים נע בין עשרה עד לארבעים לפי גודל דירתו של המלמד.

ילדים שפיגרו בלימודיהם לא שהו בחדר אלא עד גיל בר מצוה, ואחר כך עזבו את החדר לעזור לפרנסת הבית. אבל מי שהיה מוכשר ללמודים המשיך את תורתו בחדרים גדולים של המלמדים: ר' שלמה פוזנר, יעקב אונגר, שמעון הירש, מרדכי ברוך, אשר לימדו רק גמרא ותוספות.

מגיל 14 ואילך, עברו הנערים ללמוד בישיבה או באחד מה"שטיבלעך" המרובים. שם למד בעצמו את הדף גמרא עם המפרשים, וכשהתקשה להבין קטע — שאל את פי בחור מבוגר ממנו שענה לו את תשובתו ברצון ובסבלנות מרובה. כל לומדי החדר והשטיבלעך לא ביקרו בבית הספר העממי למרות החוק של חינוך חובה. רק מתי מספר ביקרו בבית ספר עממי פולני, ואלו זכו משום כך לקריאות בוז ולעג בכנוי "שקולניקים". ילדי החדר שלא נזקקו לבית ספר העממי, לקחו שעורים פרטיים אצל מורים במקצועות חשבון, פולנית וגרמנית, ואף הם זכו לדעת לקרא עתון ולכתוב מכתב לועזי.

בחור שניסה לפרוק עול מלכות שמים, ונתפס בקריאה של ספרי "מינים", מצאו הוריו תרופה בדוקה ומנוסה, לשדך לו שידוך ולחתן אותו, כי אחרי שעול ריחים על צוארו, לא יעסוק יותר בדברי הבאי ושטות וילך בתלם הוריו בדרך ישראל סבא מדור דור.

זו היתה דרכה של עירתי אושפיצין עד אותו יום המר והנמהר תשעה באב 1914 כשפרצה מלחמת העולם הראשונה.

עם פרוץ המלחמה החלה גם פלישת הרוסים לגליציה. היהודים בהמוניהם ברחו ממקומות שבתיהם, מפחד הקוזקים, ברכבות פליטים מיוחדות אשר הממשלה האוסטרית העמידה לרשותם. גלים, גלים עברו הפליטים את אושפיצין, ויהודי העיר הגישו להם עזרה ע"י פתיחת מטבחים ומקומות דיור חנם. בגבור הפלישה, כשהרוסים התקרבו עד סביבת קראקא, ורעם התותחים נשמע גם בעירנו, הצטרפו גם יהודי אושפיצין לפליטים, והעיר כמעט התרוקנה. לזכותו של הרב דמתא יש לציין כי נשאר עם שארית צאן מרעיתו כל העת.

במשך שבועות עבר הצבא האוסטרי בנסיגתו מערבה, עד שביום בהיר אחד השתרר שקט. לא נראה צבא. המשרדים הממשלתיים שממו סגורים ומסוגרים. בבתי התפלה בקושי התאסף מנין אחד לתפלה.

באביב 1915 עם הדיפת הרוסים מגליציה, חזרו תושבי אושפיצין העירה, והחיים שבו למסלולם. כמובן, שחלו שינויים רבים במבנה הכלכלי של העיר. הגיוסים תכפו וכל הגברים מגיל 17—50 גויסו לצבא. המעטים שהצליחו להשתמט בכל מיני תחבולות, עזבו את העיר או התחבאו ולא הראו את פניהם מחשש עינא בישא. העיר התרוקנה מגברים, ועול הפרנסה נפל על נשים וילדים. את הגבול לגרמניה אפשר היה לעבור רק ברשיון והלה לא ניתן בנקל. גדל המחסור בכל המצרכים החיוניים עד כדי רעב וכפן. אמנם חולקו

כרטיסי מזון, אבל אי אפשר היה להשיג דבר, והתפתח מסחר שחור במצרכי מזון שהתנהל בעיקר ע"י נשים וילדים. המשטרה ערכה מידי פעם חיפושים והחרימה סחורות מכל סוג, אבל תמיד נמצאה תחבולה להערים על המשטרה, כי היתה זו מלחמת קיום, ועל פת לחם יפשע אדם.

תנאי המלחמה הקשים, שבירת החומות של העולם החיצון, העדרו של ראש המשפחה בבית, עמידתו של הנוער ברשות עצמו כשהפך למפרנס המשפחה — כל אלו התלכדו והחדירו בנוער היהודי רוח של מרדנות, רוח לוחמה ורצון עז לצאת מהמעגל הצר. הם פנו לרעיון הציוני. ואכן, הציונים המעטים שהיו גם נושאי גרעין ההשכלה, הגבירו פעולתם במחתרת, והנוער נענה להם ברצון. בבית הנגברג בקומה שלישית נפתחה ספריה וחדר קריאה. תחת המסוה של פעולה תרבותית זו, עשו נפשות לרעיון הציוני. בראש הפעילים עמדו הח' גולדברג, אליעזר גליצמן, ברוך הנגברג, ישראל רייך, שמואל סלומון, אוריש הניס, יעקב בטר. נפתחו קורסים לעברית ותנ"ך והתקימו הרצאות על נושאים מדיניים ומדעיים ונעשו פעולות חינוך והשכלה מקיפה. בעליית הגג של בית שטגר נפתח מועדון מיוחד בשביל בנות. כי בתנאים של אושפיצין דאז לא העלה איש על דעתו לערוך פעולה משותפת לבנים ובנות יחד. יעקב בטר נתן שעורי עברית בעברית לפי הספר של משה ראט, ושמואל סלומון נתן הרצאות על נביאים אחרונים. היה זה דור ראשון של משכילים וציונים בעיירה. "החלוץ" נוסד בשנת 1918. פועלי ציון בשנת 1919 וכן הקן הראשון של "השומר". המזרחי נוסד רק בשנת 1921.

באחד הימים הגיעה מקרקוב ועדה של שלשה בלשים לערוך חיפושים אחרי סחורות אסורות. הם החרימו מכל הבא ליד, העמיסו את הסחורות על עגלה ואיחסנו ב"סקלדניצה" אשר בשוק. פעולות החרמה אלו הביאו לידי התרוששות של משפחות רבות, והנהגת הנוער הציוני החליטה להתנגד להן ויהיה מה שיהיה. ביזמת יעקב בטר, שמואל בוכנר וסולניק התאספו כל ילדי החדרים והתלוו בצעקות בוז אחרי הבלשים. כשנכנסו לביתו של איזיק ריפר לערוך חיפוש אצל הסטניסלבר מגיד — התנפלו ילדי החדר על הבלשים והרביצו בהם מכות נאמנות. המשטרה היתה חסרת אונים והזעיקה את הג'נדרמיה. אף הם נרגמו באבנים. באו לעזרתם ג'נדרמים רוכבי סוסים ואלו התחילו לירות באויר. הילדים לא נפחדו. בלווית צעקות ויללות נשים המשיכו לרגום אבנים ללא אבחנה. אחרי כמה שעות התכתשות, עזבו הג'נדרמים את המערכה, וכל הסחורות הוחזרו לבעליהם. מפקד המשטרה הזמין אליו את ראשי הקהל ואיים שיזמין צבא להשכין סדר. הענין נגמר ב"מתן בסתר" והבלשים חזרו לעומת שבאו. העתון הופיע בכותרת גדולה: "ההתקוממות באושוויינצים" בצורה אוהדת למתמרדים. בכל שאר העתונים ברחבי האימפריה, לא הרשתה הצנזורה הצבאית להזכיר את הענין אפילו ברמז. אותו הנוער הדף, אחרי שנים, גם את הפורעים אשר ניסו לחוג את תקומת מדינת פולין ע"י פרעות ביהודים. הנוער היהודי החזיר מלחמה שערה, הפיל מהם קרבנות וזממם הרע לא יצא לפועל.

בשנות המלחמה האחרונות הוקם ליד תחנת הרכבת מחנה צריפים בו שוכנו ורוכזו אלפי שבויים רוסיים, ביניהם יהודים רבים. בעיר נוסדה אגודת נשים שסיפקו לשבויים היהודיים מזון ובגדים וצרכי שבת. לקראת הימים הנוראים שוחררו השבויים בערבות יהודי העיר ואוכסנו בהוטל הרץ, שם התפללו ואכלו את ארוחות החג. שלטונות הצבא התנגדו לכך שהשבויים יתערבו עם צבור האזרחים.

בשנת 1918 פרצה בכל אירופה מגפת שפעת, קראו להם "הישפנקה" כי מוצאה מספרד, והפילה מיליוני חללים. גם באושפיצין מתו רבים ממגיפה זו, בעיקר צעירים. לא עזרו רופאים ותרופות, גם לא הצומות, אמירת תהלים ותחינות. אחרי שמתו במגפה בנו ובתו של רבי אלעזר'ל, החליטו שיש רק אמצעי אחד לעצור את המגפה, והוא: לחתן יתום ויתומה ולהעמיד את החופה בבית הקברות. ר' הרשל שטיל בדק ומצא יתום בן שלשים גוץ ועקום רגליים בעל ראש נפוח וריבה באה בימים ששרתה אצל שלום סאדגר. שניהם עניים מרודים ללא קרוב וגואל. שכרו להם חדר, הכניסו בו ריהוט וכלי בית ואספו גם סכום כסף לנדוניה. החופה וקדושין התקיימו ברוב עם בבית הקברות ליד קברו של רבי בעריש. היתה זו החופה היחידה בבית הקברות באותו זמן בכל יהדות אירופה, והמגפה שככה.

נתן שרף

רסיסי הווי

דמות מופלאה

מעולם לא מש החיוך מפניו של הירשל שטיל; מעולם לא כעס ולא רגז על מאן דהוא, ומעולם לא קפץ את ידו ולא סגר את לבו מלעזור לזולת. מוצאו היה מפשוטי העם, אך נפש כה חמה וטובה ולב כל כך רחום ונדיב קשה היה למצא גם בין האצילים שבאצולה. משלוח ידו היה מסחר סיטוני של דגים וירקות. לשם רכישת או מכירת סחורתו היה יוצא מידי שבוע ברכבת אכספרס לוינה — טריסט, וחוזר חלילה. חלק ניכר מזמנו היה מבלה ברכבות ומסופר עליו כי היה תולה את פוזמקאותיו לייבוש בחלונות האכספרס.

נוהג היה הירשל שטיל שלא היה מיסב לסעודת שבת אלא אם כן הסבו אתו מנין אורחים. לא פעם ראיתיו רץ מבית כנסת לבית כנסת על מנת להשלים את החסר. לעתים הגיע מספר אורחיו לסעודת שבת לשתי עשרות ומעלה.

פעם עברתי ליד חנותו וראית אורחת צוענים עומדת ופושטת ידיים בדוכני הפירות וירקות ושמים בכליהם. גם הירשל שטיל הבחין בכך, אבל הסתכל באדישות ולא הגיב מאומה, והחיוך הרחב לא סר מפניו כאילו לא קרה דבר.

מלחמת תחבורה

באחד הימים התכנסו מספר בעלי הון והחליטו ללכת בעקבות הזמן המתקדם, דהיינו: להשקיע כסף ולרכוש רכב מנועי הקרוי בלע"ז אמניבוס, ולהעמידו במקום ה"פיאקר" כאמצעי תחבורה בעיר. מיד הרימו את קולם בעלי העגלה שהיתה להם "חזקה" להסעת אנשים בעיר, וזעקו בקולי קולות ששוללים פרנסתם ומקור חיונם. בעלי ההון לא נרתעו. הרצון העז לקידמה גברה על הכל והאמניבוס המשיך ללכת אם כי לא כבש את העיר בסערה. בעלי ה"פיאקרים" חיברו שיר בגנותו:

דער אמניבוס האט פארדרוס
ווייל ער לעער פארן מוז
קאנדוקטאר פלאצט נאך מער
ווייל דעם בייטל האט ער לעער.

הקרב המכריע

אצל שלשה מלמדים למדתי בילדותי: אצל יעקב אונגר צובט הלחיים ומושך באזנים; אצל שטרנשוס ששתו הגישה לו תמיד תה לחמם את גופו והוא היה צורח לעומתה: רייצל! וואס פאר א טיי האסטו מיר געבראכט! א מויד אין קינפעט גיט מען אזא טיי! אחרון מלמדי היה אביגדור, בעל גוף מגודל ומסורבל שכיניתי אותו "הרקולס".

טרם היתה אז ישיבה בעיר לבני "עמך", לכן העבירוני הורי לקראקא, שם התגוררו הורי אמי ברחוב ברקה יוסלביצ'ה 4, והוכנסתי על ידם לתלמוד תורה.

הרבי שלי בקראקא היה ר' משה אוסטר. מורה משובח ובעל מסביר בחסד עליון. עם כל זאת התעצל במקצת בעבודתו, ובכל יום סגריר וגשום לא הופיע אחר הצהרים ללימודים, ובכתה היתה אורה ושמחה.

באחד הימים המליץ עלי רבי זה בפני חזן בית כנסת שהתגורר ב"הויכעגאס" לקבלני כמשורר במקהלת בית הכנסת לימים הנוראים, ואכן נתקבלתי על ידו כמשורר. נזדמן לי איפוא להתפלל בבית הכנסת של ד"ר פייפר שהיה בעל תשובה וראש הגבאים.

לאחר מכן כשחזרתי לבית הורי ובהיותי מסב ליד השולחן בסעודת פורים, נאמר לי כי ד"ר פייפר הגיע העירה יחד עם מרעיו לוי יונגסטר ומנדל אשכנזי והם עורכים נשף עם נאומים על מנת לייסד בעיר חברה "מחזיקי לימוד" בכדי להרחיק את הנוער מהשפעת הציונים הכופרים שהחלו בפעולות במועדונם ברחוב קנטר. הלכתי להשתתף בנשף ולהקשיב לנאומי האורחים. באמצע נאומו של ד"ר פייפר הופיע איש אחד בשם ד"ר פילצער והחל להתפלמס עם הנואם ולהפריע למהלך הנשף. הנאספים רגזו וגעשו על האורח הבלתי קרוי, בסופו של דבר השליכו אותו דרך החלון עם פראק קרוע. אבל בזה לא סגי. בתום האסיפה הציע מי שהוא להחזיר ביקור במועדון הציוני שאף הם התאספו באותה שעה במועדונם בבית הוטרר ובילו ברקודים בחורים יחד עם בחורות ר"ל. בהתלהבות רבה פרצנו את האולם. מיד החלו להתעופף כסאות באויר הלוך וחזור עד ששקטו הרוחות.

כתוצאה של בקורו של ד"ר פייפר הוקמה במקום אגודת "מחזיקי לימוד" והצטרפו אליה רבים מבני הנוער אשר לא רצו לסטות מדרך הישר. בהנהלת האגודה היו שלמה הוטרר ואחיו, בניו של יופצ'ה עם הקולפאק ועוד אחרים. אף אני הייתי מפעילי האגודה ומוגדר כאנטי ציוני. באותו זמן עבדתי אצל אהרן גולדשטיין, יבואן פחמים להסקה, יחד עם משה היבנבר־וויס, והוא ניבא לי תמיד שיבוא יום ואהיה לציוני טוב.

ה"צוותא", חבורת חסידים

עיר של חסידים היתה אושפיצין והיו בה חסידים מכל השושלות: צאנז, בלז, צ'ורטקוב, באבוב ורדומסק, כל חסידות בשטיבל שלה. הרב דמתא ר' יהושע פנחס בומבך גם כן היה חסיד ועוד גאון וגדול בתורה, דמות אצילה ויפה תואר. הוא קיים בביתו בית תפלה וישיבה זוטא. זוכר אני שניים מתלמידיו משה היבנבר־וויס אשר עלה לארץ בנעוריו, והרשלה שהיה ידוע כעילוי ובעל קול ערב. הוא היה מנעים זמירות בסעודות "שלש סעודות" בבית אבא כשהתכנסו חסידים לשבת רעים בביתנו. אנו התפללנו בקשאנובר שטיבל. והרב דמתא היה מופיע בכל יום שני של ראש השנה ואף היה עובר לפני התיבה בתפילת מוסף. כן היה מבקר בשטיבל שלנו בשמחת תורה יחד עם להקת הזמרים והרקדנים בתהלוכתם מבית הכנסת הגדול.

הרבי ר' אלעזרל היה נצר מגזע צאנז והוא ריכז סביבו חסידים רבים. ביתו היה מרווח ומאחוריו חצר גדולה שהשתרעה במדרון ההר עד לביתו של ר' נטע הדיין. בקרבת ביתו היה גם המקוה. מבורך היה רבי אלעזרל בבנים ובבנות ואילו פרנסתו באה לו בצמצום ובדוחק. אך כשהגיעה בת לפרקה וקרב יום הכלולות, הוצאו מארגזים

שבמחסניו בגדי שרד של גדוד שלם, חסידיו התלבשו כפרשים ויצאו בתופים ובמחולות אל מחוץ לעיר לקבל את פני החתן, וכל העיר צהלה ושמחה.

מידי פעם הגיעו רביים לשבות שבת בעירנו. הרבי מז'לין התאכסן בבית אנוך והיה נוהג להתפלל ביחידות בחדר סגור. החסידים הביטו אל חדרו דרך חור המנעול. הוא היה מאחר בתפילתו והסב עם חסידיו לסעודת שבת בשעה מאוחרת אחר הצהרים. אבי היה מצאצאי רבי יעקלה שהיה בזמנו ראש בית דין בעיר, ונטמן לאחר פטירתו באוהל המשפחתי בבית המנוחות. אבי השתייך לחסידי באבוב ונהג לנסוע לרבי שלש פעמים בשנה. לא פעם פרצתי בבכי כשאבי נסע לרבי ולקח עמו את אחי הבכור ואותי השאיר בבית. מה רבה היתה שמחתי כאשר פעם לקחני לרבי בעת בקורו בקשנוב הקרובה. לילה שלם התגלגלתי על ספסל אולם חזרתי מבקור זה עם ניגון חדש ששמעתי מפי הרבי שהיה מחונן בקול נעים ואף הלחין שירים משלו. בביתנו היתה נהוגה אדיקות חמורה. לקראת ההכנות לחגיגות בר מצוה שלי גזז לי אבא בעת שינה את הבלורית מעל מצחי כדי שלא יהיה הפסק בהנחת תפילין של ראש. כן קרע לי אבא את הספר הראשון שלקחתי בהשאלה מהספריה העירונית שנוסדה על ידי אבי חברי אליעזר גליצמן. אבא הגדיר את הספר כ"טריף פסול". אולם ברבות הימים היתה לי סטיספקציה כאשר קראתי בפני משפחתי את סיפורי מנדלה ושלום עליכם ולעתים גם אבא ואמי רוו נחת בשמעם את הסיפורים היפים.

בין החסידים ממקורבי אבא היו: משה דוד גרוס, חיים יענקל שרף, איצ'ה שרף, יענקל אונגר, וולף רוטנברג, אברהם גרוס, וולף נגישר־סמט ועוד. בשבתות ובחגים נהגו להתאסף יחד לשיר ולסעוד בסעודת מצוה. להכנת סעודת "מלוה מלכה" נהגנו אנו הילדים להכין את ה"קראצבארשטש" ומביאים את המשקאות מיענקעלע שענקער בשול גאס.

ה"צוותא" של החסידים והליכוד החברתי המופלא הטביע חותמו על אורח החיים של משפחתנו ועלי במיוחד עד היום הזה.

ארועים אישיים בבית הוטרר הישן

מיקומו של הבית הזה היה במדרון לעבר הפרבר קלוצ'נקייביץ — 3 קומות לצדו ו־2 קומות לצד העיר — מחוברות בגזוזטראות־עץ.

א. ראש הפרחחים בסביבה, השגץ יוז'ק: נוהג היה בביתנו — משפחה עם 10 ילדים — לא לסעוד ארוחת צהרים ביום ששי ערב שבת, אלא שהכינה אמא עוגה בעלת משקל כתבנית של 40×75 ס"מ, ופרסה לכל אחד חתיכה הראויה להתכבד בה.

והנה בבואי מה"חדר" קבלתי מנתי ויצאתי אל גזוזטראת העץ, בשביל לסעוד לבי. ואילו עוד בטרם הספקתי להתיישב על המדרגות, הופיע כהרף־עין יוז'ק הגבוה כעוג מלך הבשן, חטף העוגה מידי, ברח ונעלם. בבכי מר וזעקת ג'וואלד פרצתי אל הבית וכמובן שאמא השיבה לי את הגזילה.

ב. הטשולנט והעשן: מקובל היה בימים ההם, להסיק התנור בערב־שבת ולהחזיק עליו כל המאכלים, שהיו מיועדים לשבת, לרבות מים לתה וקפה.

והנה באחת השבתות בשעות הבקר, כאשר השכים אבא כדרכו, לשם קריאת פרשת־

השבוע (קראו לזה, "מעביר סדרה") בטרם לכתו לבית הכנסת, נדהם למראה עשן שמילא כל חלל הבית, אשר עלה מן המטבח.

זכור לי יפה, איך שאבא הוציא בחפזון מהמטות ילד אחר ילד והעבירם לדירת השכן — דומני לנגרמן היה שמו — וכך ניצלנו מחנק חלילה, בגלל הטשולנט.

ג. "נפש בריאה בגוף בריא": אמנם, טרם היתה מקובלת סיסמא זו בימים ההם. אולם פתאום עלה במוחי הרעיון לנסות כוחי בקפיצה. ליד דירתו של הדוד איצ'ה — אחי אבא — בקומה א' עליתי כ־6 מדרגות והופ — קפצתי למטה, מבלי להיות בקי בכללי החוק במלאכת הקפיצה. והתוצאה — לא חלילה פגיעה ברגל או בברך, אלא שלשעה קלה ניטלה ממני הלשון ולא יכולתי להוציא הגה מפי, עד עבור זעם.

נסיון כושל זה לא מנע ממני, להצטרף כעבור שנים ל"בר־כוכבא" בקטוביץ, ולעסוק בסוגי ספורט שונים כהלכתם.

ד. חוק למוד חובה: משהגיעה שעתי ללכת לביה"ס הממלכתי, ובשעתו לא הורשו הבנים ללכת בכתה בכסוי־ראש, ביכר אבי ז"ל לשלם קנס מדי שנה בשנה, ואף שכר מורה, בשביל ללמדני פולנית וחשבון, מאחר שהשתכנע, כי לא לתמיד אהיה בין חובשי בית המדרש.

רבי משה וויס

עיירתי אושווינצים — עיר של דם ודמעות

(רשימות של אחד שבילה שם את ימי בחרותו)

הימים והשבועות שקדמו לגמר מלחמת העולם השניה היו רווי עצב, עם קבלת הדוחו"ת הטרגיים אודות אחינו היהודים שנשמדו תחת עול הנאצים.

קשה היה לנו לקבל כעובדה את הכחדתם של אחינו במחנות הנאצים.

המובאות הבאות הן מתוך מאמר מאת ד"ר א. מוקדוני שנדפס בעתון "מורגן ז'ורנל" מן ה־12 במרץ 1945, רק חדשיים לפני תום המלחמה הגרמנית.

העתונים היומיים באידיש מספידים מדי יום ביומו את השמדת אחינו. אנו בוכים כל יום על העיירות והכפרים היהודיים שהפכו לבתי עלמין. העתונים הם "מזכיר נשמות" מדי יום על מליוני קדושים... העולם לא חזה עוד בהשמדה כזו... רק שמונה יהודים נצלו בעיר שמנתה קודם 40 עד 50 אלף יהודים. העיר הגדולה ווילנא נותרה ללא יהודים כלל. במינסק לא נשאר אף יהודי. אומה של רוצחים וגנבים הקיפה את העם היהודי וטרפה אותו כמעשה חיית טרף. היהודים נרצחו, בתיהם הושמדו ורכושם נבזז, ובמקומם יכול אדם לראות רק בתי עלמין — עיירות וערים מתות.

האומה הגרמנית קנתה את מקומה בדברי ימי האנושות כרוצח הגדול ביותר בתבל. העתונים באידיש מכילים כל יום פרטים נוספים על המעשה הנתעב — הטבח וההשמדה של היהודים.

בשלהי המלחמה, בחודש מאי 1945, שוב אי אפשר היה להתכחש לכך שרבים רבים מאחינו נכחדו "על קדוש השם" באושוויץ, שהפכה מאז לאחד ממחנות הרכוז הנודעים ביותר לשמצה. במחנה אושוויץ טבחו הנאצים כמעט שלושה וחצי מליונים מבחירי עמנו. המעטים ששרדו מיהדות אירופה אשר הצליחו להנצל היו שבורי לב והרוסים מבחינה גופנית ונפשית.

עזבתי את אושפיצין כאדם צעיר ב־26 באוקטובר 1934 ושבתי אליה ב־1959 לראות את השיירים של מה שידוע היום בשם אושוויץ. חזרתי בשליחות מיוחדת להציל יתומים יהודים מבתי נוצרים ומבתי מנזר. (הדו"ח שלי על שליחות זו נדפס ב־"ג'ואיש מורגן ז'ורנל" ובעתון "הצופה" בישראל ובכמה עתונים באירופה).

ב־1934 היו שכבר חשו בטבח המתקרב. זאת היתה שנת עלייתו של המשטר הנאצי בגרמניה ובפולניה.

באושפיצין—אושוויינצים של ימי נעורי היה גרעין של אנטישמים פולנים שהיה מורכב ברובו מסטודנטים שלמדו בבתי ספר שבערים הגדולות קראקא וורשה. היה זה להם תענוג מיוחד במינו לתקוף את התושבים היהודים המקומיים מדי שובם הביתה לחופשה מלימודיהם.

אולם להפתעתם לא היו היהודים אדישים כולם ומוכנים לשאת בעגשם של הסטודנטים. רבים השיבו מלחמה שערה. המילים "חזיר גרמני" נשמעו גם הן באושפיצין. פרופסור בבית ספר התיכון באושפיצין, שהיה גם קצין במילואים בצבא הפולני, חזר פעם מן הגבול הפולני־גרמני וספר לנו כי הגרמנים שונאים את האזרחים הפולנים לא פחות משהם שונאים יהודים. כמעט תמיד, ספר לנו הפרופסור, פונים הגרמנים לאזרחים פולניים בתוספת התואר ("חזיר") וליהודי קראו הם: יהודי ארור או יהודי מזוהם.

בין השנים 1932 ו־1934 החלו התמרונים של חיילי צבא פולין ללבוש צורה אחרת מאשר בימי שלום. באושפיצין היה מחנה צבאי אשר תושבי העיר כנוהו "הצריפים". אלפי חיילים היו מוצבים בו. לעיתים קרובות צעדו החיילים העירה בשבת או ביום א׳ בבוקר. היהודים שבין החיילים הלכו אל בית הכנסת הגדול אשר ב"רחוב היהודים" שהיה ידוע רשמית בשם "רחוב ברקה יוסליוויצ׳ה", על שם הגנרל הפולני היהודי הנודע. החיילים היהודים התפללו בבית הכנסת ואחר כך הוזמנו לעיתים קרובות לבתי יהודים לסעודת שבת. הם בילו את הזמן עם מארחיהם עד אשר היה עליהם לשוב לבסיסם.

היה רחוב אחד שהיה ידוע כ־"רחוב היהודים", שתושביו היו רובם יהודים, ולא יהודים בודדים. ספרו כי כמאה שנים קודם לכן היה רחוב זה הגטו היהודי. רוב בתי הכנסת ובתי המדרש היו שם: הקשנובר שטיבל, ה־ר׳ לוזריל שטיבל (רב לוזריל רוזנפלד היה חתנו של האדמו"ר רבי חיים הלברשטם ז"ל הידוע גם כרבי מצנז ומחברו של "דברי חיים"). בית הכנסת "דיין" ובית הכנסת האשכנזי הגדול שבו נשא הרבי של העיר את דרשותיו בשבת תשובה ובשבת הגדולה. בית המדרש העירוני ומשרד הקהילה היהודית ורוב הישיבות ובתי התלמוד תורה ובתי־הספר העבריים הפרטיים היו אף הם שם.

גם השטיבל של חסידי בובוב והישיבה שלהם "עץ חיים" לתלמידים צעירים ומבוגרים היו ברחוב זה.

תנועת חסידי באבוב ארגנה הרבה ישיבות ברב עיירות וערי גליציה, שבהן הקדישו את עצמם אלפי תלמידים ללמוד התורה, ליראת שמיים ולחסידות.

ישיבות אלה נוהלו באופן אישי על ידי האדמו"ר רבי בן־ציון הלברשטם ז"ל שהיה אביו של הרבי מבאבוב הנוכחי רבי שלמה הלברשטם שליט"א. מיד אחרי המלחמה נוסדו ישיבות אלו מחדש בארה"ב ובישראל ובהן הן ממשיכות לפעול בהנחייתו של הרבי.

ב־1931 בקר הרבי מבאבוב, רבי בן־ציון זצ"ל, באושפיצין. זוכר אני היטב את המאורע. הרבי היה ידוע לא רק כמבריק בתורה וביהדות אלא גם כמבין גדול בנושאים כלליים, ובצדק היה הוא ידוע ברחבי פולין כאדם חכם מאד. השמועה מספרת כי הוא היה יועץ למרשל יוסף פילסודסקי. יהודים וגם לא יהודים כבדוהו מאד. עם הגיעו לעיר התכנסו אלפי יהודים בככר השוק להקביל את פניו. פולנים רבים אשר שאפו לחזות בדמותו המלכותית היו גם הם בין מקבלי הפנים. הרבי ישב בכרכרה רתומה לשני זוגות סוסים. החסידים צהלו ושמחו ורקדו ושרו את השיר "קול רנה וישועה באהלי צדיקים" אפילו הפולנים הצטרפו לשירה במבטא פולני והפסוק יצא מפיהם מסורס.

במשך החדשים הבאים גדלה הפופולאריות של השיר הזה ורבים שרו אותו. בקורו של הרבי יצר אוירה של רצון טוב בין יהודים ולא יהודים אשר נמשכה עוד זמן רב לאחר מכן.

הרבי של אושפיצין באותו זמן היה אליהו בומבך, בנו של הגאון הגדול רבי יהושוע פנחס בומבך. רבי אליהו בומבך ירש את תפקידו של אביו אחרי מותו. שני דייני העיר היו רבי חיים הלברשטם ורבי אלעזר לאנדוי. גם לחסידי בלז, רדומסק ואחרים היו שטיבלך באושוויץ.

העיר נתחלקה ע"י נהר הסולה לשני חלקים שהיו מחוברים בגשר שנבנה ב־1930. שני החלקים נקראו "ז'סולה" והעיר. בקיץ שימש הנהר סולה לרחצה.

על מנת להגיע לנהר היה צורך לעבור דרך גן העיר — הפלנטן. גן זה שימש כאזור בדור במשך חדשי הקיץ החמים. כל שבת הוצף הגן באנשים צעירים וזקנים. באותו גן נפגשו גם הציונים הצעירים כולל חברי השומר הדתי, לקחת חלק בויכוחים ולשיר שירים על ארץ ישראל.

ביום א' שבו יהודים רבים שנית לגן העיר לחזות בנבחרת הכדורגל "קדימה". החסידים הסתכלו בעין לא אוהדת על משחקי הכדור ואבוי לחסיד שנתפש בהשתתפו בפעילות ספורט.

בין השנים 1928 ו־1934 היה עקר עסוקם של יהודי אושפיצין ברוכלות. כל יום יצאו הם למכור את מרכולתם בעיירות הסמוכות כגון קטוביץ, מיסלוביץ ואחרים. אחדים הסתכנו לנסוע עד הגבול הפולני גרמני.

יום ה' בשבוע היה יום השוק העקרי, בו ערכו היהודים את סחורתם בככר השוק. פרנסתם של יהודים רבים היתה תלויה בהכנסה שצברו באותו יום חמישי לפרנס אותם במשך כל ימות השבוע.

ב־1932 הקימה מועצת העיר אזור ספורט חדש ב־"ז'סולה" שהיתה לא רחוק מקסרקטיני הצבא ואח"כ נפתחה דרך בין מגרשי הספורט עצמם והקסרקטינים. הקסרקטינים נתמשכו עד פסי הרכבת של בירקנאו ואושוויץ ושם היה המקום שבו בנו הגרמנים את תאי הגז, המשרפות והתנורים שבו הושמדו מליוני נפשות יהודים — גברים, נשים וטף.

רבים מיהודי אושוויץ נשלחו תחילה לסוסנוביץ, אולם אחר כך הוחזרו גם לאושוויץ ובירקנאו לפגוש את גורלם הנמהר.

בינואר 1959 ביקרתי במחנה הרכוז ובעיירה אושוויץ, הנקיה מיהודים.

המחנה היה עתה למוזיאון בו מוצגים תנורי הגז, הררי שיער גזוז של נשים ומזוודות ילדים ונעליהם. מראה נוגע עד הלב של השרידים האלה הכני בכאב עז ומיד בקשתי את מדריכי להנחותני אל מחוץ למחנה. בצאתי חלפה מול עיני הכתובת מעל השער: "Arbeit macht frei".

מצאתי את עצמי עומד על גבעה קטנה הנשקפת אל מחנה המוות אושוויץ, המוקף בבלוקים ובקסרקטינים שבהם חיו וסבלו חברים, ובהם הכינו את עצמם למות בצל המעשנות של תנורי הגז, מוקפים לגמרי במרחבי אדמה מלבינה בשלג לכל מלוא העין.

המדריך הפולני שלצידי הסביר: "עשב צומח מתחת למעטה השלג במישורים. הוא צומח ללא הרף באביב ובקיץ. העשב הכחול ניזון מן הדשן של אפרם של מליוני היהודים שנשרפו בתנורים אלה. שובו נא אחרי החורף ותראו עד כמה מרהיב המראה!"

— שם ניצבתי בוהה אל שדות השלג עד האופק, שמתחתיהם פוזרו טונות של אפרם של אחי בידיהם של אחיהם, הקורבנות אף הם, שהגיפו את האפר את אחר את, בעוד השוט מצליף עד אשר דמם ניגר.

— שם ניצבתי ומחשבותי תועות אל העפר והאפר שמתחת לשלג ואל עשב האביב, מייחל בליבי לאפר שישוב ויתלכד. ונזכרתי בשאלתו של הנביא יחזקאל בעמדו בעמק העצמות היבשות. ואני שאינני נביא ואינני בן נביא תהיתי: "היוכלו העצמות האלה לחיות?".

— שם ניצבתי ובליבי אני רואה את התגשמות הנבואה של איש האלוהים: "והנה רעש והתקרבו העצמות עצם אל עצמו וראיתי הנה עליהם גידים ובשר עלה ויקרם עליהם עור מלמעלה ורוח אין בהם — ותבוא בהם הרוח ויחיו ויעמדו על רגליהם חיל גדול מאד מאד".

— שם ניצבתי וזכרתי את המילים שנאמרו ליחזקאל: "הנה אני פותח את קברותיהם והעליתי אתכם לקברותיכם עמי והבאתי אתכם אל אדמת ישראל".

ב־1972 עמדתי על הר גבוה בעיר הקודש ירושלים, כאשר שוב אין צורך לראות בדמיון או לחלום וזכיתי לחזות בתחית המתים של אפרי אשוויץ מתקבצים יחד להקים צבא גדול של יהודים בכל החזיתות, על יד הכתל המערבי, בבתי ספר, בערים ובכפרים.

— שם ניצבתי מוקף חיים, מאזין לכל צחוקם של בניהם ונכדיהם של קדושי אושוויץ.

אלהים, זכור את נשמות אלה שהלכו ונצור את תקומת בני ישראל — בארץ ישראל.

ילדי ביה"ס, כיתה ג', עם המורה במרכז — שנת 1925

3rd Class of School-children with Teacher, in 1925

ילדי ביה"ס "בית יעקב" עם המורה הגב' שרה וולף

"Beit Ya'akov" School
Children with the Teacher Mrs. Sarah Wolf

"בנות אגודת ישראל", מסיבת פרידה לאהובה רינגר לפני עלותה ארצה

"Benot-Agudat-Israel"
Farewell Party to Lilly Ringer before going to Israel

חברות "בנות" בחתונה של שרה פריש — במרכז

"Benot" Girls at S. Frish's Wedding

בוגרות "בית־יעקב" עם המורה הראשונה הגב' שרה וולף

"Beit Ya'akov" Girls with the first Teacher Mrs. Sarah Wolf

בוגרות "בית־יעקב" בטיול בהרי הבסקידים

"Beit Ya'akov" Girls on a Trip to the Beskiden Mountains

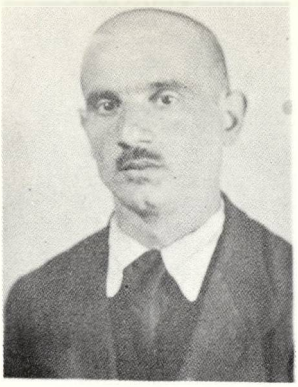
שנת 1940 — לפני הגירוש מאושפיציז — נוער עם "מגן־דוד" על הזרוע

Youth in Oświęcim, 1940 : "Magen David" on their Arms

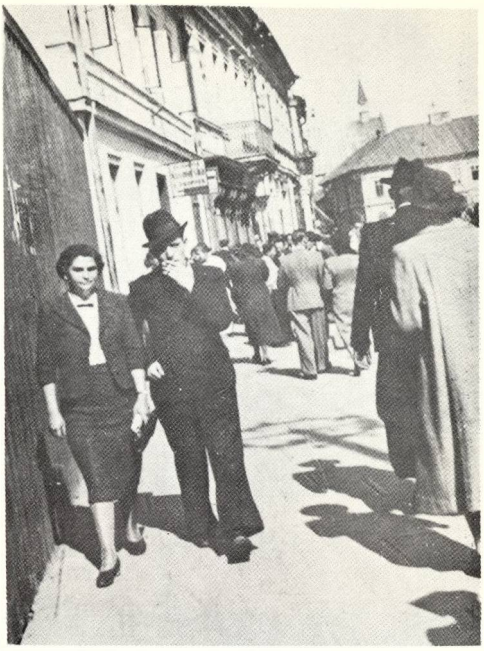
שנת 1940 — נוער אושפיצינאי בקאמיונקה (איזור הכיבוש הרוסי)

Youth from Oświęcim in Kamyonka (Russian Occupied Zone), 1940

ישראל הויפטשיין

Israel Hauptschein

זאטור, הכיכר הראשית

Main Square in Zator

יהודי זאטור נלקחים לעבודות כפיה — 1940

Zator-Jews are taken to compulsory work, 1940

יהודי אושפיצין במחנות עבודה 1940 — 1941

Oświęcim-Jews in Forced Labour Camp, 1940—1941

בבניית ה"אוטוסטראדא" באננאברג, 1941, R-A-B

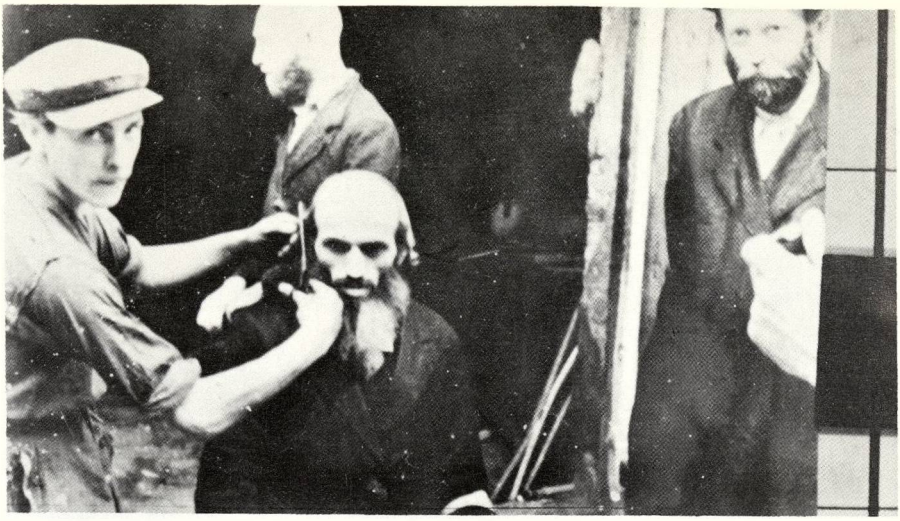
Constructing the Autostrada in Annaberg (R-A-B), 1941

בסביבת ז'יווייץ, Z-A-L Bautrupp Saybusch

In the Surroundings of Żywiec, Z-A-L Bautrupp Zaybusch

גזיזת זקנים ופיאות
מימין : ר' יעקב דוד בורנפריינד, באמצע : ר' ישראל ליב בוכנר הי"ד
Cutting Beards and Curls
Right : Rav Jakov David Bornfreind

ר' משה כהנא ומשפחתו בגיטו כשאנוב
Mr. Moshe Cahane and Family in Chrzanow-Ghetto

ר' אברהם רינגר, רעיתו ובתם חנה, בגיטו סוסנוביץ
Mr. Abraham Ringer, his Wife, their Daughter Chana in Sosonowitz-Ghetto

ילדי הגיטו : ראובן, לאה'צי ומישה'לי בני ר' יודל לוי
The Ghetto-Children : Reuben, Lajcia and Mojshele

ר' שלמה פוזנר ומשפחתו בחתונת בתו צירל עם דוד ווייטץ

Rav Shlomo Posner and Family at the Wedding of their Daughter Zirl

ר' אברהם רינגר ומשפחתו לפני עליית בתו אסתר ארצה (מימין)

Mr. A. Ringer and Family before his Daughter Esther (right) went to Israel

משפחות גולדברג ושינדל ובני ביתם

Families Goldberg and Schindel

רגינה בנדזינסקי לבית אנוך

זכרונות מבית אבא

ביתנו באושפיצין היה גדול ורחב ידיים, מהגדולים בעיר. אבי יעקב אנוך היה סוחר יין גדול והיו לו עסקים נרחבים באושפיצין, נוי־ברון וקטוביץ. היינו 4 בנים ו־3 בנות בבית. מימי ילדותי זכור לי מקרה מענין, כאשר בעיני ראיתי את המלך האוסטרי פראנץ יוזף, כשבא לביקור בעירנו, כדי לראות את בית הכנסת המרכזי שהיה מפורסם ביופיו בלכ הסביבה, אשר קירותיו היו מצופים ציורים אמנותיים בידי טיברגר האב ובנו. בעיר נערכה אז תהלוכה גדולה לכבוד המלך, ואבא שלי לקח אותי על כתיפיו תחילה לבית הממשל, מאגיסטראט בלע"ז, ואחר כך לבית הכנסת. אז ראיתי את פניו המהודרים של המלך ודמותו נשארה בזכרוני מאז ועד היום הזה.

במלחמת העולם הראשונה הופקע ביתנו לצרכי הצבא האוסטרי, משום שהיה גדול ומרווח וקל היה להיכנס במשאיות לתוך החצר הרחבה. אז לקח האבא את שלושת בנותיו ואת האח הצעיר איזידור ושלח אותנו למעריש־אוסטרוי. אנו גרנו בווייסנקירכן, ושם החילותי ללכת לבית־הספר.

כשחזרנו הביתה, קרוב לסיומה של מלחמת העולם הראשונה, הורגש מחסור בעצי הסקה ופחם. ואז הצליח אבא, תוך נצול קשריו הטובים עם פקידים מגרמניה הסמוכה לעירנו, להעביר קרון שלם עם פחם לעירנו וחילק למשפחות עניים ונצרכים. הוא היה מאושר כאשר עלה בידו להגיש סיוע ועזרה לכל מאן דבעי. כעיר מעבר היו מקרים, שחיילים או אזרחים נשארו ללון בעיר בשבת או ביום חול, אבא היה מכניסם לביתו ומארחם לסעודה. אבא נהג לומר: אלוקים נתן לי שאוכל לתת גם לאחרים. כן היה מאושר כאשר היו רבנים שונים מבקרים בעירנו ומתאכסנים בביתנו ומקבלים כאן את החסידים ברוב פאר והדר, כי הבית היה גדול והתאים מאד לכך. אבא שלי היה מחלק לכולם "שיריים" מהרבי ואני הייתי האחרונה שקבלה מתת זה.

במשפחה שלנו אהבו ספורט, כולם היו שחיינים טובים, מלבד אחותי הלה ואני. יודעת אני לספר על כמה מקרים של הצלת טובעים. אבא שלי היה שמן מאד ובעל משקל כבד, עם זאת היה שחיין טוב.

כידוע, מצוי היה בעירנו נהר ה"סולה", אשר חצה את העיר. היה זה ביום אחד, כאשר תוך סערה רבה, עבר הנהר על גדותיו, ולפתע נחלקה הגב' הברפלד אל תוך הנהר ואיבדה את שווי־משקלה. והנה קפץ אבי אל המים והצליח למשותה ולהצילה. כך היה אבא תמיד מוכן להצלת נפשות — מאש וממים, ותדיר היה בין הראשונים. ביום קייצי אחד, כאשר התרחצנו שתי אחיותי ואני בנהר ובקרבתנו קבוצת בוגרות נוצריות נשמעה לפתע זעקת "הצילו!". אחותי ארנה רצה מיד למקום ומכל האנשים שהתקהלו בינתיים שם, היתה היא היחידה שקפצה למים והצילה "שיקסה" מטביעה. מקרה דומה קרה לאחי מקס, כאשר שב הביתה לסוף השבוע מלימודיו בביה"ס הריאלי בביליץ, והוא

אז כבן 15 שנה והלך עם חבריו לרחוץ בנהר. בקירוב מקום רחצה נערה בת נסיך בלווי סוכנת. בנהר נמצאו, כידוע שקערוריות שהוו סכנה לאנשים, והנה נגרפה הנערה אל תוך שקערורית כזו והתחילה לטבוע. מקס אחי קפץ למים תפסה בשערות ראשה והביאה אל החוף.

בהיודע הדבר לנסיך לא היה גבול לאושרו. הוא הגיע לביתנו להביע את תודתו לסטודנט הצעיר והנועז שהציל את בתו. הוא הביא אתו מתנה לאחי, אך הוא סירב בתוקף לקבלה, גם הורי דחו בנימוס את המתנה שהוגשה להם. אז פרסם הנסיך בעיתוני ביליץ והסביבה מכתב תודה בזה הלשון: נער צעיר מאושפיצין, מקסימיליאן ענוך, הלומד בביה"ס הריאלי בביליץ, בן 15 שנה בסך הכל, הציל בתי היחידה ממות בטוח. לעולם לא אשכח את מעשהו הנועז ותמיד אהיה לו אסיר תודה. אמא שלי אוגניה ע"ה, גזרה מתוך העיתונים את כל המודעות הללו למזכרת, ובהנאה רבה קראה וחזרה וקראה בהם כל ימי חייה.

משהגעתי לגיל 17 שנה, הצטרפתי לארגון ששמו היה "בנים ובנות" אשר נוסד ע"י א. גלייצמן וחבריו בני גילו. גם שתי אחיותי השתייכו לארגון הזה, אני הייתי הצעירה ביותר. הארגון הכשיר את הנוער לעליה לארץ ישראל. כמו־כן עזר לחלוצים שעברו בעירנו בדרכם לא"י, בכסף ובמזון וכו'. לשם גיוס כספים ארגנו "יום־פרח" פרשנו אז על פני העיר בזוגות — הבן־זוג שלי היה זיגי וויינהבר — אנו פעלנו בסביבת בית המגורים שלנו, שבקרבתו היתה הכנסיה וכן מנזר ששימש ביה"ס לכמרים. היה שם כומר צעיר, שהיה לו יחס ידידותי ליהודים. נהג לחלק לילדים ממתקים ודברים טובים למיניהם. ביום־הפרח בקרנו גם אצלו. הוא דיבר עברית וידע גם מנהגי ודיני ישראל. הוא נתן לנו סכום הגון והוסיף: "בשביל א"י הנני נותן ברצון רב".

מסביב לעירנו היו הרבה כפרים, ברובם לא נמצאו יהודים ובחלקם רק בודדים. בבז'זינקה היתה משפחה יהודית בשם רוזנר, איתה היינו בידידות רבה וביקורים הדדיים היו מלווים תמיד בהנאה מרובה. כפר אחד בסביבה היה מאוכלס באנטישמיים רבים ותושביו היו פראיים ואכזריים ביותר. לצעירים שבהם קראו סייחים וכאשר באו העירה בימי א' בשבוע, היו מציקים ליהודים שנקרו בדרכם ברחובות העיר ומטרידים אותם. ביום אחד בהיותי עם אבי בחנות שמענו לפתע רעש והמולה, אבא רץ מיד החוצה ואני אחריו. בפינת כיכר־השוק ורחוב קושצ'לנה היתה חנותו של מר שטיגליץ, חנות של חמרי ברזל וכלי בית. והנה מה שעינינו ראו: קבוצת צעירים מהכפר הנ"ל התנפלה על בעל החנות, משכוהו בזקנו, הפילוהו ארצה ודרסוהו ברגליים. משהתקרב אבא שלי בכדי לבוא לעזרתו, היכו גם את אבי באמרם: אתה יהודי, ואם רצונך להציל יהודי, הרי לך בשבילך ואף בשבילו. אבא נפצע קשה והיה נזקק לטפול רפואי. אני עצמי קבלתי הלם ולא יכולתי במהרה להתאושש. לאחר מקרה זה ערך אבא תוכנית לעלות לארץ ישראל עם כל המשפחה.

אחי מקס סיים לימודיו בביליץ, קיבל תואר מהנדס ועלה לישראל. בארץ עבד קשה בכבישים ובעבודות שונות מכל הבא ליד, ורק כעבור שנים הקים יחד עם חברה, בית חרושת לטקסטיל, הראשון בירושלים.

אבא שכנע את כולנו לעלות לארץ־ישראל, "יש לנו שמה כבר בן וכך יקל עלינו להסתדר שמה" — אמר. לצערנו החלום שלו לא התגשם, כי חלה במחלה קשה וכל

המאמצים של אמא לרפאו מחוליו עלו בתוהו. היא נסעה איתו לווינה, אח"כ לברלין לרופאים בעלי שם והכל ללא הועיל. לאחר סבל קשה במשך 3 שנים החזיר נשמתו לבוראו בח' אלול תרפ"א (1921).

לאחר מכן החלטנו סופית לעלות לארץ־ישראל. אמא שלנו הקיפה את קברו של אבא בגדר מיוחדת, ואחד הדודים קבל על עצמו את הפקוח על הקבר.

הפרידה מהקרובים והידידים היתה קלה ונעימה, כי הלוא נסענו לארץ שלנו. רבים מבני עירנו קינאו בנו, כי החיים באותן השנים נעשו שם כל הזמן יותר קשים עקב האנטישמיות ההולכת ומתגברת.

חוג הידידים שלי היה אז רחב ביותר, אולם קרבה מיוחדת היתה לי לשתי בנות, אליהן הייתי קשורה בלב ונפש. האחת מניה הניג והשניה בת הרב. על אף שלא הייתי אדוקה ביותר, הרגשתי טוב מאוד בבית הרב. חברתי בת הרב היתה נשואה כבר בגיל 17, אך אני בכל זאת המשכתי לבלות איתה הרבה.

ביום האחרון לפני נסיעתנו חגגנו הפרידה בבית הרב. אמא, אחותי הלה ואני שרנו יחד. היה זה עבורי רגע מרגש, וזכור לי יפה, איך שהרב הרים שתי ידיו מעל לראשי וברכני. וכך אמר לאמי: גב' אנוך, את לוקחת איתך לארץ־ישראל שתי בנות מחונכות טוב, הן היו דוגמא נאה לנוער שלנו. יברך אותכן אלו־ים בכל טוב.

בראשון לספטמבר 1925 הגענו לחיפה.

אלכסנדר שרף

הנאהבים והנעימים

ושוב רועדת היד ורותת הלב בהעלותי זכרם של חלק מאותם יהודים יקרים, מעשיהם ומאויהם — שהוו נשמת העיר, פארה ותפארתה.

כי באמת היו אלה יהודים גדולים ויקרים. בלי שים לב להשקפותיהם ולצורת חייהם; דתיים כחופשיים, ציונים כחסידים. והיו גאים, גאים על דתם, השקפת עולמם ולאומיותם. תגובותיהם לעלבונות לא היו בצדוק הדין ובטענות כלפי הרבונו של עולם — אלא תגובותיהם היו כיהודים גאים: מכה תחת מכה. ולכן שררו בדרך כלל יחסי שכנות טובים בין יהודים לגויים בעירנו.

זוכר אני את בית הספר הממשלתי שהיה משותף לנו ולשקצים; ואם לפעמים "שכחו" השקצים וניסו להעליב יהודי, בגלל הלבוש המסורתי שלבשנו גם בבית הספר — או מתוך איזו שהיא סיבה אחרת, הרי יצאו בשן ועין, ותקופה ארוכה זכרו הלקח ושמרו על ידיהם וגם על מוצא פיהם. גם בשפת הנחל נפגשנו עם השקצים. משום מה הם חשבו ששם הם החזקים ומותר להם להתפרע, הרי מיד נכחו לדעת שגם שם ידם על התחתונה והסתלקו בבושת פנים ובדרך כלל גם ברסוק אברים. עוד בהיותנו "ילדי החדר" וקרה לפעמים שהסתלקנו בגניבה מהשעור בכדי ללמוד שחיה; הרי באותה הזדמנות, התאמננו גם בקליעה למטרה — באבנים כמובן — וזה נתן תוצאות טובות במפגשים בינינו לבין השקצים. אע"פ שהשתייכנו לחוג מתנגדי הציונים, הרי גאים היינו מכח הפיסי שהפגינו תנועות הנוער בספורט או במפגנים דומים.

זוכרני שהרבי לא תפס מה הן ההתלחשויות בינינו תמיד בימי ראשון בבקר. האמת היתה שרצינו לדעת התוצאות של משחקי הכדור רגל בין קבוצת "קדימה" לאחרות. מה זה כדור רגל עדיין לא ידענו, רק זאת ידענו שזו תחרות כח ושרירים, וזה הספיק שנתפלל לנצחונן של קבוצות יהודיות.

מעניין, כשלמדנו ב"שטיבלך" וידענו כבר את מובן הפסוק "לא בחיל ולא בכח", בכל זאת לא קבלנו הפסוק בתור אקסיומה, להיפך, כשהיה כנוס של נוער רביזיוניסטי בעיר וצעדו בסך ברחובות העיר הרי בשקט ובהסתר התגנבנו מבית־המדרש כדי להציץ ולראות הפגנת כח יהודית זו. וכשחזרנו לבית המדרש יכולנו להרגיש מעין זהר בעיניים וגאוה בלב, למרות שכרגיל יצאנו להפריע לאסיפות ציוניות.

זה הכל מה ששייך לנו, לצעירי החסידים באותה תקופה, אבל למעשה גם ההורים, שנדמה היה שכל עסוקם הוא רק תורה ומסחר, הרי למעשה התעניינו גם בהויות העולם והגיבו בדרך כלל בחכמה ובפקחות על כל תופעה חברתית ומדעית.

מזל וזכות שמורים עמדי שבשכנות אתנו, באותו בית, גר הדיין ר' חיים יידל הלברשטאם, נין לאדמו"ר מצאנז, יהודי תלמיד חכם היה וחריף מח ובביתו התאספו

תמיד כמה יהודים וביניהם גם אבא שלי ר׳ משה שרף, ודנו והתווכחו על בעיות העולם, פוליטיות ומוסריות שהתעוררו בשנות השלושים, כפי שפורסמו בעתונות. אמנם לקרוא עתון זה לא היה פשוט, למעשה היה זה אפילו אסור מבחינה מסוימת, אבל איך שהוא תמיד ידעו ב״פרלמנט״ של ר׳ חיים יידל על כל מה שכתוב בעתונות. הודות לכך שהחשיבו אותי בין התלמידים הטובים, הרשו לי לפעמים להקשיב לוויכוחים ולדיונים שלהם והודות לזה הרי גם אני לפעמים הצצתי לעתון, ובאמת הצצתי ונפגעתי.

זה היה בשנות השלושים המוקדמות וברוב מדינות אירופה התחילו להנהיג יום עבודה של 8 שעות. חידוש זה היה כמובן בתקופה הזאת מאד פופולארי, כתבו על זה הרבה, וגם דנו והתווכחו בכל מיני מקומות ובעתונות, וכמובן שהדי הוויכוח הגיעו גם לסלון הוויכוחים של ר׳ יידל. למרות שעניני עבודה ועובדים לא ענינו, באופן מיוחד, יהודים מהחוגים הדתיים כי הרי כל ענינם היה רק תורה ומסחר, בכל זאת התווכחו ודנו על הבעיות הנ״ל תקופה די ארוכה. אינני זוכר את כל הנמוקים בעד ונגד אבל זוכרני רק נמוק אחד, בעצם לא נמוק רק הרהור בקול, שבעצם זה טוב שהעובד יעבוד פחות ואפילו אם העובד הוא גוי ״אולם אני מודאג מאד״ — אמר ר׳ בעריל וואלד אחד המתווכחים — ״מה יעשה הפועל בשעות החופשיות שלו שנתווספו כתוצאה מהקטנת שעות העבודה, הרי לקרוא הוא אינו יודע, הרי ישתכר, יתפרחח ויתמרד ומי יודע לאן זה יוביל?״ זה אשר הדאיג מאד את הקבינט של ר׳ יידל. בעולם הגדול לא חשבו אז על אספקט הזה של הבעיה, ורק הרבה זמן אחרי זה התעוררה הבעיה הזאת בכל חריפותה ואני חושב שעד היום — למרות שבינתיים גם הפועל הוא על פי רוב יותר אינטליגנטי ויודע לקרוא — טרם מצאו פתרון לבעיה.

אם כי החסידים התנגדו לציונות הרי לדעתי קשה היה להפריד בין חסידים לציונים, מפני שכל יהודי חרד וחסיד היה ספוג ציונות ואהבת הארץ בלי קץ. בכל בית יהודי נשאר על משקוף הדלת שטח מרובע בלתי מסוייד זכר לחורבן, בכדי שתמיד בכניסתו וביציאתו מהבית יזכור ויתאבל על חורבן המקדש וגלות ישראל מארצו.

כפי שאני מבין היתה ההתנגדות לציונות מתוך נמוקים מיסטוריים, היות ועוד טרי היה בזכרון התוצאות הטרגיות של התנועות המשיחיות שקמו וגרמו נזק רב ליהודים וליהדות; תנועות של שבתאי צבי, פרנק וכדומה, ולכן ראו כאמת שכל דחיקת הקץ טומנת בחובה סכנה ליהודים וליהדות, אבל בדיעבד הסכימו לרעיון על פי רוב מתוך הסכמה שבשתיקה, הלא בסופו של דבר היתה גם עליית רבנים וחסידיהם, גם בשנים שקדמו לתנועה הציונית.

זוכר אני לפני עלייתי ארצה דרך תנועת הנוער בראשותו של הנס לב ז״ל, סידרו לי נשף פרידה באולם די מרוחק ממרכז העיר, ובאמצע נאום הפרידה שלי מודיעים לי שאבא עומד מאחורי החלון ומקשיב. נבהלתי שמא קרה משהו בבית, היות שלמעלה משנה וחצי מאז שיצאתי להכשרה לא דיבר אלי, ופתאום הטריח עצמו לבוא ממרחק רב כזה? בחרדה יצאתי ואז אמר לי אבא: שמעתי דבריך וקבל ברכתי לעליתך ארצה! נשארתי עוד כמה שבועות בבית לפי הזמנת אבא עד לעלייתי, ומדי פעם התגנב הביתה מי מהבחורים שלמדנו יחד להפרד ממני וללחוץ ידי.

אם עד אז היו לי לפעמים ספקות בצדקת דרכי, הרי החברים שלי לשעבר —

בפרידתם ממני, שכנעו אותי בצדקת דרכי והרגשתי במבטם ובלחיצת ידם, געגועיהם ואהבת ציון שלהם, והיתה לי הרגשה שאלה היו גם מאוייהם הכמוסים ביותר, אבל לצערי הרב לא הרבה מהם זכו להגשים חלומם הכמוס ונספו בשואה ועל זה נפשי תבכה.

עוד הרבה יש לי לספר על היהודים היקרים בני עירנו אבל איפוא לוקחים כוחות נפשיים לכתוב, ביודעי גורלם הטרגי.

אלכסנדר גולדברג, בית יהושע

נופי ילדות

נופי ילדות לא משתכחין. אבל לתארם, הרי צריך לכך נפש של משורר ועט של סופר — ואני בשניהם לא התברכתי, לכן אכתוב מעט מזעיר אולי יעלה הדבר בידי.

אכן. כנופי העיר כך אופי תושביה, רגועים ושקטים וממלאים את יעודם כיאות. ואם אופי תושבי העיר התחשל בבתי מדרשיה ותנועות הנוער שהיו בה למכביר, הרי נופיה הפסטורליים והמקסימים היו מתנת אל, שפיזר שם ביד רחבה מלוא חפניים יפה נוף של הוד והדר, גם חורשות ודשאים וגם נהר גדול אשר חצה את העיר לארכה, ולחופיו הרכים והירוקים בילינו חלק גדול מזמננו. כח משיכה מיוחד היה לנהר זה כפי שקראו לו ה"סולה". אפילו אנו הילדים שלמדנו בחדר אצל רבי קפדן ורגזן (שבעצם היה רק גזלן יהודי) ועל כל סטיה או פריקת עול קבלנו עונש חמור — לא יכולנו להתגבר על כח המשיכה של הנהר המכושף הזה. רק עשרות מטרים הפרידו בין הרחוב היהודי שבו היו מרוכזים רוב בתי המדרש והשטיבלעך החסידיים, לבין העמק הירוק שבו זרם לו הנהר בשקט ובגאוה; גליו השקטים נראו כלהקות אווזים המטיילות להנאתן למקום נחשק ומכושף הרחק באופק, הרחק מעבר לגשר מסילת הברזל שנמתח מעל הנהר. אנו הילדים פחדנו להגיע לשם. שמועות התהלכו ששם מאחורי הגשר במקום שהנהר "סולה" משתפך עם הוויסלה, במערבולת הגלים ומשבריהם, שם מקום מפגשם של מכשפות ושדים ושם רוקדים והוללים ועושים מעשים שמוטב לא לדבר עליהם.

אבל זה היה רחוק, מאחורי שכונות הגויים המעטים שהיו בעצם תושבים סוג ב' בעירנו. לנו הילדים התגלה הנהר מאחורי בית השחיטה לעופות שהיה בשליטתו הבלעדית של השוחט הזקן ר' שמעון. שם התגלה לעינינו הנהר הקסום בהדר יופיו. בעמק מוריק ויפה פלס לו דרך בשקט, בגאוה ובהוד. נדמה היה לנו כאילו כל אדווה וכל גל קורצים לנו כמזמינים: אנא, בבקשה, מי שמעונין יבוא ויהנה! ממני לא יגרע דבר! מי יכול היה לעמוד נגד קסם כזה ולהתחשב מה שיגיד הרבי כשנחזור לחדר אחרי טבילה בריאה וחציית הנהר לרוחבו, רוחב של כמאה מטרים נגד הזרם ולא להיסחף בו?

בעצם היתה לנו סיבה טובה לא לפחד מגערת הרבי ועונשיו, כי הרבי בעצמו ביחד עם האבות שלנו לא יכלו להתגבר על היצר ולפעמים ירדו לנהר להשתקשק במימיו ולהתרחץ בו. אמנם בשעות היום חששו שמא חס וחלילה תגלה עין אשה מה שצריך להיות מכוסה, אבל בלילה אין הסכנה מרחפת ואפשר לטבול בו וליהנות מטובו. יתכן כי בלילה קיימת סכנה אחרת של שדים ורוחות, אבל כלל ידוע הוא, שאין אלו שולטין ופועלים לפני חצות הלילה, ולכן עד חצות אפשר היה בלילות קיץ לוהטים, אחרי תפלת ערבית, ליהנות ממימי הנהר הקרים משיבי הנפש ולשחות בגליו הרכים.

ואכן, בלילות קיץ אפשר היה לראות יהודים לומדים ונכבדים מתהלכים בצעדי

היסוס לאט לאט כאילו יצאו לשם טיול או סתם לשאוף אויר צח, אבל אנו תפסנום בקלקלתם כשמשתכשכים במים להנאתם.

אולם, לא תמיד היו מימי ה"סולה" נוחים ושקטים. בסוף החורף כשהשלגים בהרים התחילו להפשיר, שמענו עד החדר רעש גליו ומשברי דכים. שכחנו אז על לימודים ועל איומיו של הרבי וקפצנו כתיישים לגבעה שמאחורי בית השחיטה, ואז נתגלה לעינינו מראה נפלא ומרהיב. במקום נהר שקט ועליז — ראינו ים ממש, ים גועש, סוער ומתפרץ, מתפשט לכל רוחב העמק עד מלוא העין. לא ראינו בכלל את הצד השני של הגדה. המים הגיעו עד לגובה ההר כאילו רצו לעקרו ולשטוף את העיר כולה. יתכן כי בכוונה בנו את בתי המדרש בקרבת הנהר כדי שיגנו על העיר מלהרסה ולהחריבה. מימי הנהר הגועש, רעשו והמו וסחבו אתם עצים שלמים עם שרשיהם. זה היה מחזה הוד ואימים. בטוחים היינו שהשדים והמכשפות מתפרקים ומתעוררים משינת החורף. אלה מביניינו שכבר ידעו פרק בחכמת הקבלה, והיו כאלה שבגניבה התעסקו בקבלה מעשית — השביעו בשמות קדושים את המחבלים שיחזרו למאורותיהם. ואכן, באמת אחרי כמה ימי רוגז והשתוללות חזרו המים לממדיהם הטבעיים והרגילים כאילו לא קרה כלום, ושוב לא האמנת שהנהר שלנו מסוגל להשתולל בצורה כזאת. היו ביניינו גם ריאליסטים שלא האמינו בכוחה של הקבלה וייחסו את השתוללות הנהר מרוב געגועים לנו, לילדים, שבכל ימות החורף היינו מובדלים ומופרשים ממנו. עובדה היא שאחרי חידוש הידידות התחיל לחזור לאט לאט למסלולו הרגיל. מי ביניינו צודק? לאל הפתרון.

לא רק הנהר הוסיף קסם לעירנו. עוד הרבה מקומות יפי נוף היו, ואחד מהם אני זוכר וזה גן־שנקר כפי שקראו לו על שם בעלו, אחד מנכבדי העיר. גן זה גבל ברחוב הומה ומאובק, וישר מרעש תגרני השוק נכנסת לעולם אחר, עולם רגוע, שקט, בו ירק ועצים לרוב, ממש גן עדן. זוכרני שבלילות ששי אפשר היה לשמוע במעמקי הגן רחש לחש. ודאי היו אלה לחשושים שבינו לבינה — מי יודע? ובשבתות אחר הצהרים נראו אמהות צעירות ופעוטותיהן מתפלשות בירק ומתמזגות עם שפעת פרחי הגן שהבהיקו בכל צבעי הקשת וגוניהן כעין מקשה אחד: ילד ופרח, פרח וילד. בפינות המוצלות המתיקו האמהות הצעירות סוד ביניהן לבין עצמן. מה ועל מה דיברו? מי יודע שמא על אהבה נכזבת? אולי על חלומות שלא התגשמו? ואולי סתם פטפטו ורכלו. מי יכול לדעת? כי בזמנן הן לא התחתנו זוגות מאהבה רק מתוך רצון הוריהם ולשם קיום מצוה. רק אחרי החתונה נוכחו לדעת אם צמחה אהבה או גדלה האכזבה. אבל בנות ישראל כשרות הן. כך או אחרת מלאו תפקידן באמונה לבעליהן ולילדיהן, לכן הצליחו לגדל דור בריא ברוח ובנפש.

באותו גן בעמקו היה מקום נפלא, מלא קסם והוד. כולו עמק מרהיב עין בשלל צבעיו שנמשך הרחק לאופק, ובקצהו עברה רכבת מידי פעם בפעם, ונדמה לנו כאילו שייטת אורחת גמלים עוברת וצועדת לאט לאיזה ארץ נכספת. לאותו עמק הגענו בדרך כלל רק פעם בשנה ביום ל"ג בעומר, כשהשתחררנו מהחדר ויצאנו לשדות לדרוך קשת וחץ ולערוך מלחמה כמנהג ל"ג בעומר.

על פי רוב ביקרו אנשים בגן שנקר רק בשבתות ובימי פגרא, אבל לעתים אפשר היה לפגוש לפנות ערב, כשרוח חרישית מלחשת סוד בצמרות העצים — בחור ישיבה בקפוטה ארוכה ובמגבעת שחורה רחבת שוליים ובפיאותיו המסולסלות, כשיצא לשוח

ולהתבודד שם בעמק השקט והקסום ולערוך חשבון נפשו ואולי להתדיין עם קונו על הנושא: צדיק ורע לו, רשע וטוב לו. מי יודע מה בלבו של בחור כזה? ואולי תחת השפעה של האגדות היפות והמרשימות של רבה בר רב חנה נצנץ בו לרגע רוח של משורר, שרחש הציפורים ושקשוק הפלג הזך היו לגביו שפה מובנת. ואולי במקום הזה התעוררו בלבו געגועים עזים לנוקד מתקוע בהרי יהודה הרחוקים, ולאכרי הגליל העזים או ליוגבי שומרון החרוצים בארץ הנכספת שכל כך הרבה למד עליה ושאף להגיע לשם.

תאמרו אשליות, חלומות ילדות הם? עשרות ומאות חלוצי עירנו הנמצאים בארץ, בעיר ובכפרים במסחר ובתעשיה, עדים נאמנים הם שנכון הדברים שסיפרתי.

ח. וולנרמן

שואבי מים

הרבה שואבי מים היו באושפיצין, אשר על כתיפיהם הביאו דליי מים לבתיהם של אנשי העיר. היה זה עיסוק נשי בעיקר כפי שזה היה מקצוע של גויים. לכל אחת משואבות המים, היה חוג בעלי בתים משלה. בדרך כלל נמדד השכר לפי מספר הדליים אשר השואבת הייתה מספקת מדי יום ביומו ובערבי שבתות וחגים במספר מוגדל. מחוץ לשכר הקבוע היתה השואבת מקבלת גם חלת שבת ולקראת חגים ומועדים גם מתנות קטנות נוספות. נוסף לכך היו שואבי המים גם מדליקים את התנורים בשבתות החורפיות.

עבודה זו היתה קשה ומייגעת, במיוחד בשלגים ובכפור של חורף. אז היו מתאספות השואבות קבוצות קבוצות ומפעילות את גלגלי המשאבות שעות רבות בלי הפסקה ולפעמים היה עליהן להדליק מדורות בכדי להפשיר את הקרח, שהצטבר בצינורות, כי אחרת אי אפשר היה לשאוב את המים. בתור כלי העבודה של השואבים שימשו האסל והכדים. את האסל היו מעלים על הגב, משני קצותיו השתלשלו שרשראות או חבל־מלחים עם ווים, שבהם נתפסו הכדים. בחורף, בעת שהכפור היה חזק והדרך חלקלקה, דרושה היתה זריזות ואומנות מיוחדת בכדי לא להתחלק.

אולם בין מחנה השואבות־מים היו גם שלושה שואבי מים יהודיים אותם הכרתי וממין זכר היו:

הראשון, לפי הזכרונות מימי ילדותי: גבר משכמו ומעלה גבוה, זקוף קומה ורחב גרם, בעל ראש גדול, שהיה נראה כאילו תקוע בין כתיפיו הרחבות. היו לו פנים עם עינים שקועות אבל חדות מבט ונוצצות. וזקנקנו אפרפר מסופר ומקוצץ כעין מלבן עטרו את פניו. לבושו היה מותאם ונקי על אף שבגדיו היו לא חדשים.

שקדן ושתקן היה האיש, את ניב קולו אף פעם לא שמעתי וגם את שמו לא ידעתי. את קורותיו — איש לא סיפר, מאין בא ולאן הלך — לא נודע, כי לפתע נעלם האיש כאילו לא היה בכלל.

השני היה גבר מוצק, אדמוני כולו, שער ראשו וזקנו המדובלל אדומים כאילו אש אחזה בהם, מפיו תמיד יצאו גניחות וצריחות — כי אילם היה האיש.

לבושו, כהילוכו — מסורבל, מקטורן קצר ומטולא, נעלים גדולות מדי מעל מידת רגליו. האסל והדליים שלו גם כן היו גדולות יותר מאשר של השואבות, שעליהן הפיל חיתתו בצריחותיו הסתמיות ללא מילים.

הוא היה מבני המקום, מוצאו ממשפחה מכובדת, גם את שמו אינני זוכר, כי היה מוכר רק בשם "דער שטומער וואסערטרעגער (שואב המים האילם).

השלישי לא מבני המקום היה, בשנות השלושים הביאו האדמו"ר ר' אלעזר זצ"ל

מקמיונקה לחצרו באושפיצין, כאן הועסק בשליחויות, בדק הבית, כפי שקוראים היום "כל-בו-יניק". אחר כך נמסר לידו ה"וואכ'ן-געלד" עבור הרבי ועבור בני ביתו. הוא קיבל אחוז מסוים מהכסף שאסף, אך זה לא הספיק כדי רבע מצרכיו הדלים. הוסיפו לו עוד תפקיד של שמש עזר בביהכנ"ס של האדמו"ר ובתמורה קיבל רשות להקים בפינת ביהכנ"ס מעין "קיוסק" ולמכור בין הערביים תה, עוגיות וממתקים. זה אמנם הוסיף לו עוד עבודה, אבל לא היה בכל זה כדי לפרנסו.

למדן מופלג ובקי במכמני התורה היה האיש, צדיק וישר ותמים במעשיו. צנוע בכל דרכיו וגם בדיבורו. מסתפק במועט — אך גם המועט הזה לא תמיד היה מצוי בידו, ובצר לו התחיל בעבודה המפרכת של שאיבת המים ונשיאתם על כתיפיו הצרים לבתי היהודים.

בתחילה היינו מופתעים לראות את היהודי היקר הזה כשמתהלך עם ראש מורד וכאילו נמנע מלהביט אל פני הזולת, כי באמת היה מוזר לראות יהודי עטור זקן עם מעיל חורפי ארוך בעל צווארון קטיפה ומצנפת דומה על ראשו כשאסל על כתיפיו — בין ה"שיקסעס" השואבות. היתה זאת תמונה לא רגילה ואף מוזרה מאד, אבל במשך הזמן הדבר נהפך לשיגרה, לדבר יום-יומי.

שתקן מטבעו היה ר' אלי ולא הרבה שיחה עם אנשים — אלא רק בדברי תורה וגם זאת בקיצור נמרץ, זכר והזכיר את המקורות בדייקנות ובבקיאות מופלאה. את מלאכתו עשה באמונה ובמסירות ולפיכך התהלכו כולם עימו בכבוד ובחיבה.

יום אחד עברה שמועה בעיר כי "ר' אלי (וואסערטרעגער) איננו"! הידיעה הכתה כרעם באוזני שומעיה והדד היה "אוי!" של אנחה — ואלם. אוירה של עצב ויגון עטפה את העיר כולה, אישה אחת סיפרה לחברתה בלחש על האוזן את הידיעה המרה וזו לשכנתה וכך הלאה. ראית פה ושם בפינת הרחובות קבוצות בני אדם מתלחשים, שפתותיהם נעות וקול איננו נשמע, אבל אם נטית אוזן להקשיב מקרוב, שמעת: "דער למד-וואוניק!"

לפנות ערב, עם צאת לויתו של ר' אלי לבית הקברות, התרוקנו הבתים מיושביהם. אנשים, נשים וטף, אמהות וילדיהן על זרועותיהן, זקנים וזקנות השתרכו לאורך הרחובות עטופי אבל ויגון ודמעותיהם על לחייהם. היו גם מלווים שפרצו בבכי בקולות רמים, היו אלה קולותיהן של שואבות המים "השיקעס", שקיננו וסיפדו את "חברם לעבודה".

אושפיצין לא ראתה לויה כמותה מעולם.

אמר אביי: לא פחות מל"ו צדיקים ישנם בכל דור ודור, שנאמר: אשרי כל חוסי לו — לו בגמטריה שלושים ושש (סנהדרין צז:). אשפיצין נתברכה באחד מהם, ר' אלי שואב המים. יהי זכרו ברוך!

אשר וויים

טיפן פון כלל טוער

זייט ביי זיין פרומן אשפּציז מיט אירע בתי מדרשים, שולן, שטיבלער, רבנים, לומדים, חסידים, תלמוד תורות און ישיבות, האט אויך עקסעסטירט א אשפּציז פון וועלטלעכער אינטעליגענץ, מענטשן פון פרייע פראפעסיעס, א פראגרעסיוע יוגנט, ארבעטער עסקנים און ציוניסטישע כלל טוער וועלכע האבן געקעמפט פאר זייערע אידעעס און זענען אויפגעטרעטן עפנטלעך מיט אימפרעזעס, רעפעראטן, צו דערוועלבן אנהענגער פאר זייער באוועגונג.

א בולטער אנגעזעענער עסקן אין שטאט איז געווען דער אדוואקאט ד״ר גאלדבערג, א טיכטיקער מענטש, א גוטער רעטאריקער מיט א שארפן מח און אן אומדערשראקענער קעמפער פארן ציוניסטישן רעיון. זיינע רעפעראטן אין האטעל ״הערץ״ האבן צוגעצויגן מאסן, בעיקר דער יוגנט פון שטאט. זיינער א זון געפונט זיך היינט אין קבוץ רמת־יוחנן און פארווירקלעכט זיין טאטנס אידעע. צו דער סעריע פון דיפלאמירטער אינטעליגענץ האט אנגעהערט דער אלטער גוטמוטיקער און תמיד שמייכלענדיקער ד״ר וועקסלער און זיינע קאלעגן ד״ר פשעוואָרסקי און ד״ר קלאנג; דער וויצע בירגערמייסטער פון שטאט ד״ר רייך, די אדוואקאטן אויסטער, דרוקס. כמעט אלע האבן געפירט א געזעלשאפטלעכע טעטיקייט אין ברייטערע אדער ענגערע ראמען, א חוץ פון ד״ר טיבערג וואס האט זיך וויניציק געקומערט מיט יידישע פראבלעמען.

צו דער דאזיקער סעריע קען מען אויך צורעכענען די געלט עליטע פון שטאט, די פאבריקאנטן און גרויס אינדוסטריעלער ליבערמאן, שענקער, נאטאנזאן און האבערפעלד וועמענס נעמען האבן געקלינגען ווייט און ברייט אויסער די גרענעצן פון שטאט.

יוגנט ארגאניזאציעס האט אשפּציז פארמאגט פון אלע שאטירונגען, פון עקסטרעם רעכטס ביז עקסטרעם לינקס: ״התאחדות״, ״גורדוניה״, ״בוסליה״, ״פועלי ציון״ רעכטע און לינקע, ״השומר הצעיר״, ״החלוץ״ און א קליינע ״בונד״ ארגאניזאציע מיט גימפל בארנשטיין בראש. עס זענען אויך געווען קאמוניסטן בגלוי ובסתר. מיט דער יוגנט פארמאציע ״עקיבא״ האט אנגעפירט דער ח׳ לעוו, שוין א מענטש אין די מיטעלע יארן, אבער ער האט זיך געהאלטן פאר א יוגנטלעכן; תמיד א צעפרידענער, א שמייכלענדיקער נאר מיט גרויע פאסמעס האר אין קאפ. ער האט עולה געווען קיין ארץ ישראל, געווארן א חבר אין קבוץ אושה און איז דא אין לאנד געשטארבן. עס דארף דערמאנט ווערן דער איינציקער העברעהישער לערער אין שטאט ח׳ שולבערג, א שטילער מענטש, א עניו און א משכיל. ער האט געלעבט אויפן זייגער, שטענדיק פאריאגט און פארהארוועט, געקוקט אויפן זייגער ער זאל, חלילה, נישט פארשפעטיקן צו א לעקציע כדי ערלעך צו פארדינען זיין פרנסה.

א וויכטיקע ראל און איינפלוס אין שטעטל האט געהאט די ״התאחדות״ ארגאניזאציע

מיט ח' יוסף מאנהיימער בראש, אבער ווי אלע האבן אים געוופן: יאסקע. אין די שבתדיקע נאכמיטאגן פלעגט ער ארגאניזירן אין לאקאל רעפעראטן און דיסקוסיעס אין וועלכע עס האבן געקענט אנטייל נעמען נישט דוקא חברים און מיטגלידער. דער לערער שולבערג האט ליב געהאט דארט אויסצודריקן זיינע מיינונגען אין הערבראאיש וואס נישט אלע האבן פארשטאנען זיינע רייד. יאסקע מאנהיימער האט געאהט צו הילף א מאנשאפט פון די חברים: מאנדזשעק ווייגהעבער, דוד קליינהענדלער און פויזנער, וועלכע האבן אים געהאלפן דורכפירן זיינע אימפרעזעס.

מיט דער יוגנט ארגאניזאציע "גורדוניה" צו וועלכע איך האב אנגעהערט, האט אנגעפירט אלטער פערבער און עס האבן אים צוגעהאלפן קובא גוטמאן, ביאנקע שטייגמעץ, סאלא גאלדבערג, און סאלא זילביגער. די פריער דערמאנטע חברים פערבער און שטייגמעץ האבן עולה געווען קיין ארץ ישראל נאך עטלעכע יאר פארן קריג.

א וויכטיקע אקטיוות ראלע אין שטעטל האט געשפילט העשעק לוויליכט. ער איז געווען א באגאבטער מענטש פול מיט גייסט און וויסן. ער האט געענדיקט דעם יוריסטישן פאקולטעט אין יאגילאנישן אוניווערזיטעט פון קראקע. זיינע פייערדיקע ציוניסטישע רעפעראטן האבן געהאט אין שטאט גרויס דערפאלג.

דער לאקאל פון "התאחדות" האט זיך געפונען אין הויז פון פאליק, דארט וו די שטאטישע גימנאזיע. עם איז אויך געווען דארט א ליין ביבליאטעק פון עטלעכע הונדערט ביכער אין פוילישן און יידיש, און א דראמאטישער קרייז אנגעפירט פון די חברים גוטמאן און לוויליסכט.

קיין ארץ ישראל האבן עולה געווען פון דער אלטער ציוניסטישער גווארדיע יעקב בראון, שמואל בוכנער, און ווייגהעבער מיט זייערע פרויען, און פון דער יונגערער געניראציע — ניאנקע שטייגמעץ, סאלע זילביגער, סאלע גאלדבערג, סאלע גרובער, סאלאמאן שארף, יעטקע גאלדשטיין, מאיר באלוך, מאניעק זיגמאן, חישע רעסלער, שמואל זיסלאוויטש, שלמה זילביגער און אנד.

בראש פון ספארט פאראיין "קדימה" איז געשטאנען ח' יאקובאוויטש און זיגע פיילער. דער ערשטער איז אומגעקומען פון די דייטשן, און דער אנדערער געפונט זיך היינט אין לאנד.

זאל מיר דערלויבט זיין ווידמען א פאר ווארעמע ווערטער דעם חבר לוויליכט וואס איך האב אים שוין פריער דערמאנט. ער איז געווען ביז דעם זיבעציגטן לעבנס יאר א ישיבה בחור און געלערנט תורה בהתמדה. מיטאמאל האט אים א לאק געגעבן די שיינע ברייטע וועלט. ער איז ארויס פון די ענגע ישיבה ראמען און ער איז אנגענומען געווארן אין דער שטאטישער גימנאזיע. דערנאך האט ער שטודירט אין העכערע אקאדעמישע שולעס. ער האט באזעסן א זעלטענעם כח זכרון און א אנאליטישן פארשטאנד. מען האט אויף אים געקענט זאגן: "בור סיד שאינו מאבד טיפה". ער האט זיך נאך דער מלחמה דערשלאגן קיין ארץ ישראל און איז פלוצעם געשטארבן. זיין קבר געפונט זיך אויפן בית הקברות פון רחובות.

דער אשפציינער סניף "גורדוניה" איז געשטאנען אין פארבינדונג מיט דער קראקעווער צענטראלע מיט וועלכע עס האט אין יענער צייט אנגעפירט דער ד"ר ישעיה שפירא,

שפעטער געווארן דירעקטאר פון "קול ישראל", און פנחס לוביאניקער, הייַנט — פנחס לבון. כמעט אלע חברים פון "גורדוניה" זענען ארויס אויף הכשרה מיט דער שטרעבונג עולה צו זיין קיין ארץ ישראל. ליידער האבן נאר ווינציקע געקריגן דעם אויסגעבענקטן סערטיפיקאט און אלע אנדערע האבן געקוקט אויף זיי מיט קנאה בליקן.

אין אשפּיצין זענען געווען צוויי עפּנטלעכע ביבליאטעקן מיט ביכער אין דער פוילישער שפּראך. איין ביבליאטעק איז געווען אין באזיץ פון פרוי פּרענקל אויף דער קעניגטער גאס, און די צווייטע פון פרוי בערגלאס. אין שטאט זענען אויך געווען צוויי קינא טעאטערס, און פון צייט צו צייט פלעגן אין זיי אויפטרעטן פּארשידענע דורכרייזנדיקע יידישע טעאטער טרופּעס.

אזוי איז זיך דאס לעבן געפלאסן, שטיל און רואיק, ביז דעם פאטאלן קריגס אויסברוך פון יאר 1939. עם האט זיך באלד אראפּגעלאזט א מבול פון צרות, גזירות און רדיפות און אויך מארד אקטן פון די דייטשישע רוצחים. וואס אמאל איז די לאגע געווארן שרעקלעכער און דראענדיקער ביז עס איז געקומען דער גרויסער אומגליק דער שרעקלעכסטער פאר יידן פון אלע צייטן. דאס יידישע אשפּיצין איז נישט בלויז פארניכטעט געווארן עד היסוד, נאר עס איז נאך געווארן דער קבר און מארד פלאץ פאר הונדערטער טויזנטער יידן פון דער גארער וועלט.

פון מיינע ליבסטע און טייערסטע זענען אומגעקומען דורך די מערדער מיין מוטער, דער עלטסטער ברודער מיט א זון, דריי שוועסטער, אייניע מיטן מאן און טאכטער, די צווייטע מיט צוויי מיידלעך, די יונגסטע מיט איין יונגל א חוץ פריינט חברים און באקאנטע. אלע אומגעקומען אין די אוישוויצער גאז קאמערן.

עס איז מיר אויסגעקומען צו באזוכן נאכאמאל אשפּיצין אין יאר 1947. איך האב דארט פארבראכט 10 טעג. די גאנצע צייט האב איך זיך פארנומען מיט א הייליקער מיסיע צו פארשרייבן דעם אינהאלט פון די צעבראכענע מצבות וואס האבן זיך ארומגעוואלגערט צעזייט און צעשפרייט אין דער גאנצער שטאט און אין ארומיקן געגנט. צוזאמען מיט העשעק קינרייך, שענקער און געטריידער, האבן מיר צונויפגעזאמלט, געבראכט אין ארדנונג און פארנאטירט די מצבות וואס האבן אויסברוקירט די גאסן אויף וועלכע די רוצחים האבן געטרעטן מיט זייערע טמאדיקע פיס. מיר האבן זיך באמיט זיי צוריק צו ברענגען אויפן בית הקברות און פארשרייבן זיי צום הייליקן אנדענק.

צו אונזער גרויסן צער און ווייטאג האבן מיר שוין געטראפן אויפן בית הקברות פרישע נייע קברים פון יידן: משה בערגער פון בז'ישצ'ע און זיין אלטע מוטער וועמען די מערדערלעכע ווילדע פוילישע כוליגאנעס האבן באוויזן צו דערמארדן שוין נאך דער מלחמה.

עס איז מיר שווער געווען אויפן הארץ און עס האט ווייַ געטאן די אויגן צו קוקן אויף מיין געבוירן שטאט אוישוויץ, די רעפרעזענטאנץ שטאט פון קרעמאטאריעס און גאז קאמערן, וועלכע האט זיך צוריק און אויפסניי אויפגעבויעט ווי א שייַנע גרויסע און עסטעטיש פארמירטע שטאט, אבער שוין ליידער א אוישוויץ — אן יידן...

יצחק צבעוני (פרבר)

בדרך למולדת

(זכרונות מאושפיצין לפני היותה "גיא ההריגה אושוויץ")

אשתדל לרשום קוים על פעולתם וחייהם של אנשים שכל מאויהם וכמיהתם היתה לעזור להקים בית חפשי לעם היהודי בארץ ישראל, ויחד עם זאת להגן על כבודו של היהודי בגולה. למרבית הכאב לא עזר להם עוז רוחם להנצל מהשואה הגדולה שקמה לעם היהודי ונספו בה. יהי זכרם ברוך לעד.

אתחיל בשני מקרים שהשפיעו עלי מאד, ופתחו אופקים חדשים בחיי להכרה ולהחלטה שחיי יהודי בגולה הפקר הם, וליהודי נחוצה מולדת משלו אשר תקום רק עם בנין ארץ ישראל. רעיון זה הביא אותי לדרך הציונות והחלוציות. הודות לכך אני יושב כעת כאן בישראל, ויכול לכתוב זכרונות על חברי ומכרי שלא הצליחו להגשים את חזונם כמוני.

המקרה הראשון היה אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשהממלכה ההבסבורגית נגפה במלחמה ופולין קבלה את עצמאותה, האנטישמיות גדלה ופרחה במלוא עוצמתה, פעולתם העקרית היתה להתנכל ליהודים בצורות שונות כמו: שדידת רכוש יהודי, מכות וגזיזת זקנים, דברים כאלו קרו בכל ישובי היהודים בפולין. אבל לא באושוויינצים.

ביום בהיר אחד בטיולי בככר המרכזית בעירנו, ראיתי כמה חיילים פולנים נעצרים עם עגלה לפני חנות יהודית ומחליטים שמאותה חנות הם יעמיסו סחורות על העגלה שהביאו אתם. לא הדאיגו אותם מחאות היהודי בעל החנות, ובטוחים היו שאנשי הרשות לא יפריעו להם. ראש הסרדיוטים היה סמל עם שערות אדומות. אף־על־פי שחלפו כבר חמישים שנה, עוד עומדת התמונה חיה לנגד עיני, נעצרתי לראות מה יקרה. פתאם אני רואה שמופיעה קבוצת בחורים יהודים, גם הם בהנהגת בחור אדום שיער, ושמו היה בישראל מונדק וינהבר ז"ל, יתר השמות אינם זכורים לי. הם נכנסו לחנות ונתנו לסרדיוטים להבין שרכוש יהודי לא הפקר הוא, ולא בקלות ישדדו סחורות ויסעו להם. בראותם לפניהם בחורים אמיצים המוכנים לסכל את מזימתם ולהתנגד להם בכח, נתקפו במורך לב והסתלקו בבושת פנים, בלי לנגוע ברכוש יהודי. הבחורים האלה היו ציונים.

באותם הזמנים היה פעיל גנרל פולני אנטישמי גדול ושמו לדראון עולם היה הלר. לכנופיות שלו קראו "הלרטשיקים". ההתעללות, השוד והרצח ביהודים היו לחם חוקם באין מפריע. לית דין ולית דיין, וכל ערי היהודים ומושבותיהם סבלו מהם רבות.

אבל באושוויינצים לא כך היה.

בהיותי פעם ליד בית המדרש המקומי ראיתי עגלה נעצרת וקבוצת בחורים, בהדרכת ד"ר פשבורסקי ז"ל פרקו רובים לתוך בית המדרש. בהשתדלות עסקני הציונים בעירנו, וברשות הממשל המקומי קמה הגנה עצמית. יהודים היו יוצאים בלילות ושומרים שלא יאונה כל רע לעיר בזמן שכולם ישנים שנת ישרים. האבא שלי היה מספר לי לפעמים

כל מיני קוריוזים מלילות שמירה כאלה. פעם בליל שבת אחד כשהיינו מסובין לסעודת ליל שבת נשמע רעם יריות, מובן שקמה בהלה בין תושבי העירה. מתוך נסיונות קודמים ידענו שפורעים אוהבים להתנפל על יהודים בלילות שבת וחג. כהרף עין נודע לנו פשר היריות. על יד שער הבית שלנו מצאתי כמה בחורים יהודים מההגנה, והם ספרו לי, שנודע להם שמאות פורעים מתכוננים הלילה להתנפל על העיירה, ניתן היה לשער שהפורעים יגיעו מעבר לגשר, ולשם זהירות הקימו משמרות בכל מבואות העיר וגם בעיר עצמה. היריות שנשמעו היו מכיוון הגשר. ע"י הגשר יש גבעה ועליה עמדו משרדי מושל המחוז. על אותה גבעה תפסו אנשי ההגנה העצמית עמדות חמושים בכלי הנשק שהכינו בעוד מועד, הם נתנו למרצחים ולשודדים להתקדם לאמצע הגשר, ואז התנפלו עליהם. רבים נהרגו והנותרים נמלטו כל עוד נפשם בם. הגויות שנשארו בשדה המערכה נמצאו עם גרזנים ושקים בידים. מאז לאחר הלקח המר שקבלו מהגבורים שלנו לא העיזו לערוך פרעות ביהודי אושווינצים. שנים רבות התגאינו בצעירים שלנו שסכלו את זממם של הפורעים.

בתחילת שנת 1920 עלתה קבוצת חלוצים לישראל. עלייתם גרמה לתנופה גדולה בחיים הציוניים והחלוציים בעירנו. רבים מבני הנוער התחילו לזרום לתנועות הנוער החלוציות שעסקו בהכשרה לעליה ארצה. הפעולה למען א"י היתה רבה וערה. גם פעולת איסוף כספים למען הקרנות הציוניות הוגברה בהרבה, וזאת היתה עבודת קודש אצל הנוער שלנו, וההצלחה היתה רבה.

כשמדברים על פעולת איסוף לקרנות, אזכיר רק את אלו שאינם ולא הצליחו להיות אתנו. ויסלחו לי החברים והחברות אשר לא אזכירם.

בין הפעילים יזכרו ד"ר גולדברג ורעייתו ז"ל, ביתם היה תמיד בית וועד לעבודה ציונית, והקדישו הרבה מזמנם ואונם. וכן הגב' ליברמן. הם דאגו לחלוצים שיקבלו בגניהם הכשרה חקלאית ראשונה. כמו כן אזכיר את שמעון שכטר ז"ל, ואת יוסף מנהימר ז"ל, על זה האחרון אני רוצה להתעכב במיוחד. הוא היה הרוח החיה בכל פעולת הקודש למען א"י, לא היתה פעולה או חוג או איזו עבודה שהיא, שהוא לא היה בין ראשי היוזמים והפעילים. הוא לא היה רק נאה דורש, אלא גם נאה מקיים בכל רמ"ח אבריו. הוא פעל בכל אונו ומרצו במשך 24 שעות ביממה כשהיה צורך בכך, על אף משפחתו ועסקיו. לא היה מקרה כשבאתי לביתו באיזה ענין או פעולה שיוסף לא יעזוב את משפחתו ואת חנותו, בכדי להקדיש את זמנו לענין ציוני או צבורי, וידע להשפיע על אחרים להרתם לפעולות, והפעולות היו רבות. לפני שנוסד סניף ה"התאחדות" באושווינצים, היה יוסף ציוני כללי, אשר החליט לעבור ל"התאחדות". הוא השכיל להשפיע על רוב חברי האגודה לעבור להתאחדות ובעזרתו קבלנו את האולם והספריה היפה. הוא החל לארגן פעולה תרבותית וחנוכית רחבה. בין השאר דאג לחנוך פלוגת צעירים חלוצים באמצעות ייסוד אגודת נוער "גורדוניה" שמשכה נוער מסביבת העיירה. והיות ש"בגורדוניה" לא היה לנו די כסף כדי לשלם שכר דירה היה יוסף הפטרון נכנס בעול ודאג לשלם שכר דירה עבורנו. בעולינו וטיפולינו בשתי אגודות היה צורך בכסף רב. במרצו הרב ארגן יוסף חוג דרמטי, וכל מיני הופעות ונשפים שבהם הופיע גם יוסף, בתור שחקן או זמר; ויוסף מנהימר היה בעל קול נעים ויפה ובמסיבות היה מנעים בזמירותיו. הייתי מארגנים גם נשפי רקודים במטרה להגדיל את ההכנסות שלנו.

כל האמצעים להגדלת כושרה של האגודה שלנו היו כשרים בעינינו, ואפילו בפעולות שונות להופיע בתיאטרון לא מאסנו. לפני כל הצגה תיאטרונית היה צורך להוריד את הבמה והתפאורה מעלית הגגג שבמלון "הרץ". ביזמת יוסף היתה העבודה הזו מונופול של אגודתנו, והחברים התנדבו ברצון לעבודה זו. לא היה מקרה שחבר נתבקש להקדיש מזמנו לאיזו פעולה שהיא והשתמט ממנה. ככה אסף סביבו חבר נאמנים ומסורים לעניננו. אכן אציין את אלה מהאנשים הפעילים והמסורים הזכורים לי, שלא זכו להיות אתנו כאן. מונדק וינהבר ז"ל. אשר ריבנר ורעייתו ז"ל. הופמן ז"ל. פתחיה גוטליב ז"ל. מגדל גוטמן ואחיו קובה ז"ל. אפלבוים ז"ל. אברהם ברבר ורעייתו ז"ל. וולף בראון ורעייתו ז"ל. יחזקאל מנדלבוים ז"ל. חיים גוטר ז"ל.

בצרוף חברים וחברות, הנמצאים כעת בארץ, הקימונו סניף לתפארת ששימש לדוגמה במערב גליציה. בכל הפעולות הלכנו בראש. כמו דאגה לעלייתם של חלוצים ארצה, ומכירת שקלים, איסוף כספים לקרנות ציוניות. בבחירות לקונגרס הציוני היה לנו תמיד רוב. יכולנו להרשות לעצמנו לשלוח אנשים לעיירות הקרובות כדי לעזור ולדרבן אנשי "התאחדות" להצליח בבחירות. אני הקטן הייתי פעם כמעט קרבן בפעולה כזאת. פעם בערב בחירות לקונגרס ציוני, ביקש ממני יוסף ז"ל לנסוע לכשאנוב ולעזור להם בתעמולת הבחירות. מצויד באישור מטעם ועד המחוז של ההתאחדות בתור חבר ועדת הבחירות המחוזית הגעתי לכשאנוב. בפגישה עם החברים שלנו בקשוני לנסוע לקששוביצה, ששם התנהלו פעולות הארגון והתעמולה בכבדות ובאדישות. לקחתי עלי את המשימה הזאת. מאחר והקשר לרכבת היה עלול לקחת זמן רב, והזמן היה יקר, הציעו לי לרכוב על אופניים. ובו במקום העמידו לרשותי אופניים. לא בדקתי את האופניים, העיקר שישנם גלגלים ושאר אביזרים לרכיבה ויצאתי לדרך שלא הכרתיה מקודם. במהלך הזמן התברר לי שהדרך היא הררית והמעצורים אינם פועלים. הכבישים היו תלולים והשתדלתי לבלום את הגלגל הקדמי ברגליים ולא לאבד שווי משקל. ככה דהרתי במהירות רבה. למזלי הרב היה הכביש כל הזמן פנוי ושום נפש חיה לא נקרתה בדרכי ויכולתי לעבור אותה בשלום, אחרת היה רע ומר גורלי. חסר כוח ונשימה הגעתי למקום, אלא שמחוסר כוח ומרץ לא יכולתי להשתתף בבחירות וחזרתי עם האופניים ברכבת. כאן קויים הפתגם של "שליחי מצווה אינם נזוקין".

חלק גדול בהפצת השפה העברית יש לזקוף על חשבון המורה לעברית הח' שולברג ז"ל, מלבד השעורים לעברית הונהג אצלנו חוג חברים וחברות לעברית בהדרכתו של הח' שולברג, בכל ימי שבת היינו מתאספים ומדי פעם הרצה אחד החברים בעברית וההשתתפות היתה רבה וערה.

יש לציין שפעולותינו לא נוהלו על מי מנוחות, נתקלנו בהרבה מכשולים ומעצורים שעלינו הוטל להתגבר עליהם. במיוחד נתקלנו בהרבה קשיים בחנוך הנוער. חלק גדול מהנוער בא אלינו מבתים שהוריהם התנגדו לציונות ולבנין הארץ. וכן ראו בנו גורם המוציא את ילדיהם לתרבות רעה, ואתם היה צורך להתנהג בכסיות משי בכדי לא להכביד על הנוער להצטרף לשורותינו. פעמים רבות בקרו הורים אלה בביתי לריב איתי על שאני מוריד את ילדיהם מדרכם הישרה.

וכשם שאשווינצים היתה בזמן השואה צומת דרכים למובילים לטבח, כך היתה פעם צומת לעורגים לעלות לישראל. מי ברכב ומי ברגל. הרבה חלוצים שרצו לגנוב את הגבול

הצ׳כי בכדי להמשיך דרכם לישראל היו מתעכבים באושוויינצים והיו מקבלים מאתנו עצה, סעד ועזרה לדרכם. קובה גוטמן ואני ליווינו פעם קבוצת חלוצים דרך הרי הבסקידים עד מאחורי פסגת ״בביהגורה״ בגבול הצ׳כי ושם נפרדנו מהם. כעבור כמה שנים כשעליתי ארצה והגעתי לחדרה, ניגש אלי פועל ושאל אותי אם אני מאושוויינצים, אני לא הכרתי את האדם הזה ואילו הוא זכר אותי מהדרך המשותפת שעשינו בהרים. שמחת הפגישה היתה רבה.

בשנת 1929 הייתי בהכשרה בנדבורנה, ערב אחד ניצבתי במשמרת לילה במנסרה, בא שליח הקבוצה להודיע לכמה חברים שעליהם לעזוב את העבודה, לארוז את המזוודות ולנסוע תיכף ללבוב, על מנת להופיע שמה בפני הקונסול האנגלי כדי לקבל סרטיפיקט לעלות ארצה. באותו יום פרצו בארץ מהומות, היה טבח בחברון ובצפת ומאורעות דמים בכל הארץ. בן־גוריון שלח מברק לגולה — ״הארץ בסכנה הצילו״. כתשובה אספו התנועות החלוציות את אנשיהן המוכנים לעליה בכדי לשלוח אותם ארצה מיד בגמר הסדורים הפורמליים בלבוב. למחרת היום הגעתי לאושוויינצים, ומצאתי בה עיר כמעט מתה.

החנויות היו סגורות ומעט יהודים נראו ברחובות. נסתם ממני פשר הדבר שדווקא ביום חול רגיל שורר בעיר שבתון שכזה. בהגיעי הביתה נודע לי מאחותי שבגלל המאורעות בארץ מתאספים כל היהודים בבית הכנסת הגדול, ובו ינאמו הרב הראשי ובאי כח אגודות ציוניות.

רב היה תמהוני לחיות את התמונה שמצאתי בהגיעי שמה, החבר׳ה שלנו ישבו ליד שולחנות בחצר ״השיל״, ובקערות היו אוספים כספים למען ארץ־ישראל מכל יהודי שבא לשם והכספים נתנו ביד רחבה.

היתה זאת הפעם הראשונה באושוויינצים שיהודים אדוקים נתנו כספים עבור ארץ ישראל. יתר על כן, יהודים שלחמו בנו כל הזמן והיו מתנגדים חריפים לבנין ארץ ישראל, סוגרים חנויות והולכים לאסיפה למען א״י, ובה שומעים נאומים מהרב הראשי של העיר ובאי כח של אגודות ציוניות. זאת היתה הפתעה גדולה עבורי וזה עשה עלי רושם כביר.

כידוע, יהודי אדוק שיתרום למען ארץ ישראל או אסיפה ציונית שתתכנס בבית כנסת הגדול היו תמיד בחזקת פסול באושוויינצים. ואחרי כל זה כשחלוץ היה עולה ארצה, לא היה נוסע במחתרת כגנב בלילה. הרכבת שבה נסעתי ארצה יצאה בחצות הלילה, מאות חברים וחברות היו באים לתחנת הרכבת להיפרד מהעולה, כולם היו מתקנאים בו ומייחלים ליום שבו יעלו גם הם. נעים היה, בצאת הרכבת מהתחנה, לשמוע את השירה האדירה של התקווה מושרת גם בפי הקנאים הללו.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

גיטה לוי־וויסלר, ירושלים

מסיפורי אבא

א. ירד מנכסיו

אותו סיפור שמעתי מאבא סמוך לפרוץ מלחמת העולם השניה, ואף כי אבא לא נקב בשם גבור העלילה, ידעתי על מי הדברים מוסבים, ואין הוא אלא קרוב משפחתנו תושב אושפיצין שהיה פעם מנכבדי ועשירי העיר וירד מנכסיו עקב שנאת־ישראל שפרצה בין הגויים בשנים האחרונות לפני הכליון.

סיפור זה נחרט בזכרוני כאילו שמעתיו זה עתה, וראוי לחזור עליו כי הוא אופייני למצב הכללי והכלכלי ששרר בפולין המדינה בתקופה שלפני השואה. וכך אבא סיפר:

בין "היהודים היפים" של העירה, בלטה בשעתה דמותו של ר' אהרן, בעל בית מסחר לתבואה וזרעינים. היה הוא יהודי יפה תואר, בעל קומה זקופה, תלמיד חכם ואיש עסקים מקובל על גויים ויהודים כאחד. הופעתו התמירה, לבושו המסורתי הנקי והמסודר, זקנו המטופח ועיניו העמוקות העצובות במקצת, כל זה עורר כבוד.

הוא ניהל עסק גדול במרכז העיר ועשרו רב היה. במשרדו מאחורי החנות היו יוצאים ונכנסים כל היום סוחרים זעירים, פריצים ואיכרים, והיה עסוק עמהם בלא הרף. רק כשהגיע זמן תפילת מנחה ומעריב היה סוגר את מסחרו ומאותה שעה פסק המסחר כאילו לא היה קיים מעולם. אחרי התפלה שב לביתו והתפנה למשפחתו ולאורחיו. משפחת ר' אהרן התגוררה בבית חומה גדול ותפסה קומה שלמה. החדרים מרוהטים בסגנון עתיק, כבד כהה ומסיבי, ארונות מלאים ספרים, ש"ס בעטיפת עור, ספרי דרוש ומוסר, מגילות עתיקות. בחדר האורחים התנוצצו ארונות זכוכית ובהם כלי כסף רבים: קופסא משובצת אבנים טובות לאתרוג, גביעים לקידוש, סט להבדלה, צלחות מצועצעות של חרסינה סינית, כלי בדולח ועוד דברים יקרי ערך; כורסאות עור נוחות, ספת קטיפה ענקית, שטיחים פרושים על הרצפות, כל זה העיד על אמידות ועושר השרוי בבית זה.

בביתו של ר' אהרן שלטה אשתו לאה. היא היתה אשה ערה ונעימת סבר, שכל מאויה להשביע רצון בעלה, להוסיף הוד והדר למשפחה ולהיות ראויה לאושר ולמזל הגדול, שלפי דעתה, נפל בחלקה בקבלה בעל יקר וחשוב כזה. ואמנם, היה ר' אהרן בעל טוב ומסור, כיבד את אשתו ופינקה בדרכים משלו, התענין בספורים הקטנים על הילדים, השכנים, וכל פעם שיצא למסעות ועסקים, לא שכח להביא לרעיתו דבר מה לקישוט הבית ולנוחיותה.

במשפחת ר' אהרן היו ארבעה ילדים, שלש בנות ובן יחיד. הבן למד בתלמוד תורה והבנות בבית הספר העירוני. אשה מלומדת באה כל יום ללמד אותן קריאה וכתיבת יידיש, לעיין ב"צאנה וראינה", ודיני נשים הנוהגות בבנות ישראל. כך היתה המשפחה חיה בעושר וכבוד במשך שנים רבות.

והנה נשתנו הזמנים. קמה תנועה אנטישמית חזקה ונפוצה בארץ והגיעה עד העירה. תעמולנים שונאי ישראל הסיתו נגד מסחר עם יהודים. הקימו בתי מסחר על טהרת הגויים, והיהודים שעיקר פרנסתם על המסחר ירדו מנכסיהם. בין הנפגעים היה גם ר' אהרן. משנה לשנה ירדו הכנסותיו עד שמצבו הפך לגרוע ובלתי נשוא. ר' אהרן לחם בעקשנות על עמדתו, השתדל לפחות כלפי חוץ להחזיק מעמד. הופעתו המשיכה להיות נקיה ומסודרת, דיבורו בשקט ובנעימות והליכותיו הנגידיות ללא שינוי, אך לאט לאט נעלמו חפצים יקרים מארון הזכוכית של כלי הכסף וחלקי ריהוט מן הבית. אנשים ידעו והעריכו שמצבו אינו כתמול שלשום, אך לא ידעו עד היכן הדברים מגיעים עד שהגיע אותו חג הסוכות.

לקראת חג זה הקימו בחצר הבית הגדול סוכה גדולה משותפת לכל השכנים. בפרוש החג בלילה הראשון לאחר התפלה החגיגית, התישבו כל השכנים בסוכה, איש איש ובניו אתו. הנשים שמעו קידוש וחזרו לבתיהם להביא את מאכלי החג. ר' אהרן ובנו ישבו בראש השלחן ליד שכנם ר' משה. הבת הגדולה הביאה חלות דגים ומרק, לאחר מכן שבה והגישה לאביה רגל אוז צלוי ויפה. ר' אהרן החזיר את מנת הבשר כי חש במעיו ואינו יכול לאכול יותר. למחרת בצהרים חזר ושנה הדבר. הוא אכל את המרק ותפוחי אדמה, אולם, את הרגל הצלוי דחה שוב בטענה שאינו מסוגל לאכול יותר. השכן ר' משה שם לב שגם בימים הבאים התרחש אותו מחזה, הבת מביאה את מנת העוף הצלוי על צלחת חרסינה יקרה, והוא מחזיר את הצלחת מבלי לנגוע בתכנה. אכן, התפלא ר' משה מאד על המחזה המוזר אך לא ידע פשר הדבר.

רק ביום האחרון של סוכות נתגלה סודו הגדול של ר' אהרן. כבכל יום גם היום הביאה בתו את הצלחת עם הצלי והגישה לפניו על השלחן, וכמובן ר' אהרן סירב לאכול ופקד עליה להחזיר את הצלי לבית. בלכתה חזרה נפל לפתע מן הסכך תפוח גדול מנוי הסוכה ופגע בתוך הצלחת. הצלי נפל על הרצפה ליד השכן ר' משה, ולפני שהספיקה הבת להתכופף, הרים ר' משה את הצלי ולתדהמתו הרבה נתגלה שהרגל הצלויה אינה אלא חתיכת עץ צבוע ומשוכה בששר, אחד הצעצועים שהביא ר' אהרן מחוץ לארץ לקישוט הבית.

עתה הבינו כל השכנים מדוע לא יכול היה ר' אהרן לאכול את מנת הבשר שהגישו לו בכל ימי החג...

ב. בל תשחית

מנהג ישראל שבימי הפורים כל הפושט יד — נותנים לו. לכן היה הגוהג בפורים לערוך מגביות או לצאת על פני העיר לבקר בבתי ישראל ולאסוף כסף למטרות צדקה.

פעם יצאו שני יהודים נכבדים בליל פורים לבקש תרומות עבור אלמנה שעמדה להשיא את בתה. סובבו השניים בעיר, מבית לבית, ומילאו את הממחטה האדומה בפרוטות נחושת ובדינרי כסף שתרמו יהודים מנדבת לבם.

בעיבורו של העיר הגיעו לשער ביתו של אחד מעשירי העיר. כבר עמדו להקיש בדלת, והנה הגיעו לאזנם קולות נרגזים שבקעו מבעד לדלת. השניים נעצרו מהססים להכנס, ושלא במתכוון שמעו את פרטי הויכוח הקולני. מישהו בעל קול פקיד ומצוה,

כנראה בעל הבית נזף במשרתו על שבזבז גפרור להדליק את מנורת הנפט, בו בזמן שנר דלוק עמד על השולחן ויכול היה להעביר אש מאותו נר לפתיל המנורה.

שני גבאי הצדקה נדהמו ואחד מהם אמר לחברו: בוא נלך מכאן! לא כדאי להכנס, הרי אתה רואה כי קמצן גדול הוא וישיב את פנינו ריקם. לא הסכים השני והסביר: אנו את חובתנו נמלא, והוא את הישר בעיניו יעשה.

הקישו בדלת, נתבקשו להכנס פנימה ונתקבלו על ידי הבעל הבית בכבוד רב. הזמינם לשבת וכיבדם במשקה ובמעדני פורים וגם הרים תרומה נכבדה כיאות לגביר.

לא התאפק אחד הגבאים, ביקש סליחה מבעל הבית וגילה לו האיך הוא וחברו היו עדים לויכוח עם המשרת בעטיו של דבר פעוט חסר ערך כגפרור, וחשבו בלבם כי הוא קמצן מופלג ויגרשם מביתו, והנה קבל את פניהם בסבר פנים יפות ועוד תרם בעין יפה. איך אפשר להבין זאת?

חייך בעל הבית וענה:

— טעות בידכם; רבותי! אין סתירה בין שני הדברים. לתת צדקה למטרה חשובה הרי נצטוינו מן התורה ויש לתת ולחזור ולתת, אך לקלקל דבר ללא צורך, אפילו דבר פעוט וחסר ערך, עבירה היא ואיסור מפורש ויש למחות בכל תוקף כי דין פרוטה כדין מאה...

ג. ערב שבת

יום השישי
בכל בית בכל דירה
משתנית האוירה
לקראת שבת

כולם רצים
נחפזים ואצים
חיש עבודתם גומרים
לכבוד שבת

בכל מקום
ועל כל צעד
רואים אדם
עם צרור ביד
זר פרחים
או ממתקים
לכבוד שבת

העמל והסוחר
והאברך
מעיף מבט
על שעון הקיר
או על היד
מחיש צעדיו
בכדי להגיע
ליעד
לפני שבת.

ממעונות נקיים
נודף למרחקים
ריח חלות ריח דגים
ריח השבת

בכל בית יהודי
עשיר או עני
נרות נוצצים
ממלאים את החלל
שמחת שבת

קול המולה נדם
בלב שלוה
יום המנוחה הגיע
שבת קודש בא.

פלה רבט (ירוד)

מעשה שהיה

בשנות השלושים קרה מקרה מעציב בעירנו שלא הרבה זוכרים אותו.

בביתו של ר׳ חיים הירש, אשר בשוק הקטן (מאלי רינק) היה גר יהודי נכה מלחמת העולם הראשונה. הוא היה בעל חנות זעירה למכולת, שממנה התפרנס בקושי רב. בצמוד לחנותו נמצאו שני חדרונים קטנים ששימשו לו מגורים.

בבוקרו של שבת חורפית אחת נכנסה לדירתו של הנכה אשה נוצריה להסיק את תנור החימום, כדרכה אצל כל השכנים היהודיים שבאותו הבית. האיש, שהיה לקוי בגופו ובנפשו, הותקף טרוף, זרק על האשה כלי חד שפגע בראשה ופצעה. לצעקותיה התאספו השכנים הזעיקו עזרה חבשוה והעבירוה לדירתה בקומת המרתף. במבט ראשון היתה האישה נראית פצועה די קשה ומגואלת בדם. השמועה על המקרה נפוצה במהירות רבה והתפשטה בעירה ותוך זמן קצר קבלה ממדים סנסציונים ומאיימים כאחד. פרחחים התקהלו בסביבה והסיתו: ״יהודי רצח אשה נוצריה!״ יהודים שטרם נודע להם על המקרה המעציב והלכו כדרכם בכל שבת לבית הכנסת הותקפו על־ידי האספסוף שהלך ורב. נוצרה אוירה של פוגרום והיתה ממש סכנה של התנפלות כללית על היהודים.

היהודים נסו לבתיהם ורבים התחבאו במקומות מסתור, בפרט אלה שגרו בסביבת מקום המאורע. גם אצלנו בבית התחבאו מספר יהודים יחד עם אבי בעלית הגג ובמרתף, כי ביתנו היה באותו השוק הקטן ושם התאספו גויים רבים שהשמועה על פציעת אשה על ידי יהודי הגיעה אליהם וגם ממרחקים באו. היתה התקהלות רעשנית מאוד והסתה פרועה וארסית נגד היהודים. נופצו שמשות ובוזזו חלונות ראוה.

הפחד הלך וגבר והיה גם צורך לדאוג ליהודים שנמצאו בבתי הכנסת שיוכלו לחזור לבתיהם, אחותי התקשרה לד״ר טיברג, שהיו לו קשרים טובים עם אנשי השלטון המקומי ובקשה להעמיד אותם על חומרת המצב. הוא ועוד עסקני הקהילה באו בדברים עם הרשות ועם הפרפיה המקומית והם נענו ויצאו להרגיע הרוחות.

במוצאי שבת השתרכתי אחרי אחותי ועוד צעירים שהתאספו בבית הקהילה, שם התקבצו נוער מכל השכבות והתנועות שבעיר. הם דנו בדרכים להגנה בעת הצורך — תוכן הדיונים לא היו נהירים לי, צעירה מדי הייתי מכדי להבינם — לקראת חצות ראיתי קבוצות קבוצות צעירים עם אלות בידיהם שיצאו לשמירה.

הרבה סופר אחר כך על מאמצי ראש הכמורה הפרובושץ׳ סקרבק — אוהד יהודים ידוע — שנשא נאום מלהיב בכנסיה ועשה רבות להשקטת הרוחות.

יהודה שניידר

שתי אפיזודות

א. הגילוח

בילדותי התפללתי בשבתות בבית הכנסת של חסידים שקראוהו "שענקערס שטיבל". שם היו נוהגים שלא לתת למגולח זקן עליה לתורה, ויהיה מי שיהיה אפילו מכובד ביותר אם לא היה מעוטר בזקן ופיאות לא זכה לעלות לתורה.

פעם הגיע לביקור באושפיצין יהודי נכבד ועשיר מוינה הלא הוא ר' חיים לנדאו בנו של הרב לנדאו מי שהיה רב ואב בית דין באושפיצין. מחמת זאת שאביו הרב היה ממיסדי בית כנסת זה, הוא מצא לחובתו להתפלל שם בשבת. הוא היה יהודי חרד, תלמיד חכם וירא שמים, אבל לא נשא זקן ופיאות כמנהג אוסטריה. בהגיע זמן של קריאת התורה הוא חיכה בסבלנות שיכבדוהו ויקראוהו לתורה. אבל הנה קראו שלישי, שישי, והנה עוד מעט קוראים מפטיר ואותו אינם מזמינים. מה הוא עשה? הוא עלה לבדו על הבימה, בירך על התורה והתחיל לקרוא מפטיר. אנשים נדהמו ולא העיזו לגעת בו, אבל פתאום קם אחיו ר' בנימין לנדאו, בעל איצטלת משי וזקן יורד על פי מידותיו — הוא התקרב לאחיו וניסה לדחות אותו מעל הספר תורה. שני האחים התחילו לריב בקול רם והגיעו עד להרמת ידיים. הציל את המצב ר' זסמן מנדלבוים־גרובנר הבעל קורא. הוא הפריד בין הדבקים ונתן לאורח לסיים את הפרשה.

ב. הכחינה

כשהייתי בגיל בית ספר למדתי לפני הצהרים בבית הספר הממלכתי, ואחר הצהרים למדתי בחדר. היה זה חדר צר וקריר. ישבנו שם 50—40 ילדים צפופים ודבוקים בין בקיץ ובין בחורף. בפינה עמדה הרבנית ובישלה נזיד עדשים, והרבי בעצמו היה ניגש מפעם לפעם לטעום מן הנזיד המתבשל ואנו שחקנו בכפתורים. בחודשי הקיץ החום היה מציק לנו מאוד. חיכינו בכליון עינים שירד הערב ונספיק עוד לרוץ ולהתרחץ בסולה. לא תמיד הספיק לנו הזמן להתרחץ בנהר ולהגיע לבית הכנסת לתפילת מנחה ומעריב, ואוי לבן שאביו לא מצאהו בבית הכנסת בזמן תפילת ערבית.

בהגיעה שבת יום מנוחה, נשמנו לרווחה. אין חדר ואין בית ספר. התפללנו ואכלנו ארוחת שבת ושרנו זמירות. חברי היו מחכים לי ליד הבית שאלך אתם לטיול או לבקר בתנועת נוער ציונית. אבל האבא אמר לי קח את הגמרא ולך להבחן אצל רב קלמן ליבר את מה שלמדת השבוע.

פעם, כאשר יצאתי עם הגמרא ביד קראו לי חברי ואמרו: בא אתנו, כך וכך איש לא ידע דבר. נתפתיתי והחבאתי את הגמרא במרתף שמתחת ביתנו והלכתי לטייל.

אותה שבת בשעה שלש סעודות פגש אבי במקרה את ר' קלמן ליבר ושאלהו: "נו,

איך בני מתקדם בלמודים? האבא הופתע לשמוע שלא הייתי אצלו ולא ראה אותי כל היום.

מילא, את השכר שקבלתי באותו מוצאי שבת מאבי הקפדן היה מספיק ללמדנו לקח שלא אחזור שוב על השגיאה.

די פרוי פון געוו. פוילישן פרעזידענט — א בת־עיר

די ערשטע דאמע פון פוילן, די פרוי פון מלוכה־פרעזידענט, עדוואַרד אכאב איז א יידישע. זי שטאמט פון א חסידישער פאמיליע פון שטעטל אשוויענטשים אין גאליציע. אין ישראל האט רחל אכאב א פארצווייגטע משפחה מיט וועלכע דאס פארפאלק אכאב האלט אן א בריוולעכן קאנטאקט.

איין ברודער פון פרוי אכאב האט געארבעט 30 יאר אלס באאמטער פון דער הויפט־פאסט אין תל־אביב. איר שוועסטער ארבעט אין רעגירונגס־שפיטאל אין תל־השומר און איר שוואגער אהרן האלענדער ארבעט אין דער באן־סטאציע אין צפון תל־אביב.

איר ברודער ישעיהו זילביגער ווויינט אין א באשיידענער ווינונג אין תל־אביב אויף שד' קרן קיימת 82. זייער פאטער איז געווען א געטרייער באבאוועך חסיד. ער האט זיך באמיט צו געבן זיינע קינדער א רעליגיעזע דערציאונג. דער פאטער איז געשטארבן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה אין עלטער פון 40 יאר איבערלאזנדיק 3 זין און 3 טעכטער.

איין זון איז געגאנגען אין די דרכים פון פאטער און אויך געווארן א באבאוועך חסיד. זיין זון איז היינט צו טאג א רב אין סקאטלאנד. ישעיהו זילביגער איז "אראפ פון דרך הישר" און געווארן א ציוניסט. ער האט פארלאזט פוילן מיט 35 יאר צוריק און נאך א קורצן אויפהאלט אין דייטשלאנד געקומען קיין ארץ ישראל.

דאקטגן זיין שוועסטער רחל, די פרוי פון פולישן פרעזידענט האט זיך אנגעשלאסן צו דער קאמוניסטישער באוועגונג אין עלטער פון 14 יאר. דאס האט דערפירט צו שווערע קאנפליקטן צווישן איר און דער משפחה און צוביסלעך האט זי זיך דערווייטערט פון דער היים און ענגער פארבונדן מיט קאמוניסטישע רעוואלוציאנערן. אין 1929, אין עלטער פון 20 יאר, איז זי אייגנגעוצט געווארן אין דער טארנאווער תפיסה פאר אומלעגאלער קאמוניסטישער טעטיקייט.

אין דער תפיסה האט זי באקענט איר צוקונפטיקן מאן עדוואַרד אכאב. די משפחה האט געמאכט גרויסע פינאנסיעלע אנשטרענגונגען זי צו באפרייען פון דער תפיסה. אבער נאך דעם ווי זי איז באפרייט געווארן, האט זי ווידער באנייט די קאמוניסטישע טעטיקייט. באלד נאך דעם ווי אכאב איז ארויס פון דער תפיסה האבן זיי חתונה געהאט.

ישעיהו זילביגער גיט איבער, אז אין די בריוו, וואס ער האט באקומען מיט יארן צוריק איז צווישן אנדערן געווען געשריבן, אז עדוואַרד אכאב איז געווען א יידישער.
די מאמע איז געווען א יידישע אבער קיין אנדערע באוויזן האט ער נישט.

די קארעספאנדענץ צווישן ברידער און שוועסטער איז אויך נישט איבערגעריסן

געווארן נאך דעם ווי אכאב איז עולה לגדולה געווארן און באשטימט געווארן אלס פארטרעטער פון פריערדיקן פרעזידענט אלעקסאנדער זאוואדסקי. דאס אויסווייזן אים אלס פרעזידענט האט נישט איבעראשט די פאמיליע־מיטגלידער אין לאנד, וועלכע האבן באקומען בריוו פון די אכאבס פון יאלטא און אנדערע ערטער. אכאב האט פיל ארומגעריייזט און שטענדיק מיטגענומען מיט זיך זיין פרוי. זיי האבן 6 טעכטער.

דער שוואגער פון רחל אכאב, אהרן האלענדער, איז א געפעקטרעגער אויף דער באן־סטאציע אין צפון תל־אביב. מיט 17 יאר צוריק איז ער געקומען קיין ישראל פון די שארית הפליטה־לאגערן אין דייטשלאנד. זיין זון איז פריער אוועק אלס פרייווילליקער קיין ישראל.

דער 58־יאריקער האלענדער האט נישט באקומען קיין "קביעות" ביי זיין באן־ארבעט און ארבעט שווער אויף זיין פרנסה. די פרוי ארבעט אין תל־השומר שפיטאל און דערגענצט דעם משפחה־בודזשעט. זיי ווינען אין אן אראבישער דירה אין יפו. דער זון האט געענדיקט אינזשיניריע.

האלענדער און זיין פרוי זענען צוריקגעקומען קיין פוילן פון ראטנפארבאנד אין 1945 און די אכאבס האבן זיי אופגענומען אין זייער ווינונג. זיי זענען געווען גרייט זיי צו העלפן אייניצוארדענען זיך אין פוילן. אבער האלענדער האט ליבערשט געוואלט עולה זיין קיין ארץ־ישראל. די אכאבס האבן זיי געהאלפן עולה זיין.

דב סדן

עיר וחלוציה

א

אין לך קהילה וקהילה בפולין ואגפיה, שזכרה והזכרתה לא יעלו בנו רחש של יגון ודווי, על דרך הקינה: אוי מה היה לנו הטוענת כהשלמה לה: היה לנו ואיננו. ואם בכל קהילה וקהילה, שרב־הטבחים ופקודיו בני עמו ומסייעהם בני עמים אחרים, החריבוה כדרך שהחריבוה, כך; בקהילות שהיו כמוקדי־התופת, שנבנו בהן מחנות הכלייה הגדולים והנוראים, לא כל שכן. הלכך מובנת כוויית־הלב, בבואנו להזכיר את אושווינצ׳ים כקהילה בכלל קהילות ישראל, כהיותה, כמותה כמותן, כעשרים שנה לפני השואה, כשעניני ההכשרה והעליה של צעיריה וצעירותיה, חברי ״החלוץ״ הביאוני אליה, והתבוננתי בה ובחייה ורושמם נחקק בזכרוני, ואני מנסה עתה להעלותו על הכתב.

ב

ודאי ששם **אושווינצ׳ים** היה ידוע לנו, בעיר מולדתנו הרחוקה ממנה, מימי ילדותנו וקודם כל בשל האמירה השגורה, שבאה לציין את מרחקה, שהיו אומרים על דבר שאי אפשר למצאו או להמציאו, לאמור: דו זאלסט אפילו אויספארן גאנץ גאליציע, פון בראד ביז אושוויענצ׳ים, כלומר: ואפילו תסע כל מלוא גליציה, מברודי עד אושווינצ׳ים. מימרה זו הובנה לנו יותר לימים, כשהמורה באה, בכיתה של קטנים, ללמדנו פרק בארץ־הכתר של המונרכיה ההאבסבורגית, גליציה, לפי המפה שלה, שהיתה תלויה על גבי הקיר, וראינו אמנם כי שתי הערים הן כנקודות־הקצה בקו־האורך, זו ממזרח וזו ממערב. אבל תמיהה היתה באזנינו, שאותה עיר רחוקה ביותר, לא כפי שכינוה צעירים יותר, כינוה זקנים יותר, שהראשונים נקראה להם **אושווינצ׳ים**, ואילו האחרונים נקראה להם **אושפיציין**; ואף לימים, בכיתה של גדולים, העמידנו המורה על כך, כי שני השמות היינו־הך, אלא כינוי ראשון יסודו Oswiecim וסיומת שלו כדרך המצוי בגלילות ההן, וכן למשל Okocim (והיא שם ידוע לנו יותר, בשל הבירה שהבארון גץ בישלה בעיר ההיא ושילחה על פני גליציה כולה), ואילו כינוי אחרון יסודו Auspitz ושניהם פתוחים לדרושה של פילולוגיה עממית שלשון השגחה ולשון אושפיז כמתחרים בה. ואמנם לימים רחוקים יותר, ואני כבר בגימנסיה, נתחוור לנו מפי המורה לדת ישראל ולשונה, כי דרכם של היהודים, שהם מחזיקים בשם הקדום מעיקרו, ובכלל הדוגמאות המרובות נכללה גם **אושפיציין**.

אף טעמים אחרים נתנו כי שמה זה של העיר זכור לנו, שכן היה שגור בפי חסידי בלזא, שבני משפחתנו נמנו עמה, ושגירותה משום הישיבה שנקבעה שם, ובראשה הרב ר׳ יהושע פנחס **בומבאך**, שהיה מראשי החסידים האלה. וזאת לדעת, כי מנהג הישיבות לא נהג בה בגליציה, אך רבניה, ביחוד הגדולים שבהם, היו, איש איש, מקהיל

לשולחנו, שולחנה של תורה, קצת בחורים, ביחוד עילויים, להדריכם, להסמיכם, והם שהיו חיל־מילואים של הכסאות למשפט ולהוראה בקהילות קרובות ורחוקות. אך בימי ילדותנו נפלה חדשה ונוסדו כמה ישיבות, מהם הישיבה באושפיצין והישיבה בברודשין, שהיו רחוקות זו מזו לא בלבד מבחינה גיאוגרפית אלא גם מבחינה מהותית — הראשונה היתה פרוצה גם להשכלה יראה, האחרונה היתה חתומה בחסידות אדוקה.

ג

כדי להעמיד את ההבדל שבין שני כינויי העיר על חודו, יורשה לי להסבירו על פי הבדל־היחס אליה מצד דודי־זקני, ראש חסידי בלזא בעירנו מכאן, ומצד אחותו, אמי זקנתי מכאן. הוא, דודי זקני היה מספר בשבחה של **אושפיצין**, שרבה של בלזא עצמו, ר׳ יששכר־בר, היה מבקר בה ומתאכסן בביתו של הנגיד ר׳ יעקב וולקאן שם, ולא עוד אלא מעשה שהיה באחד חסידיו, ששלח בנו ללמוד בגמנסיה, והוכיחו רבה של בלזא על כך, התנצל החסיד במה שעסקו גדול וגויים נזקקים לו ומוטב שבנו יהא בקי בפנקסאות ויינצל ממונו ממרמה, השיב לו הרב: אני הייתי בעסק גדול משלך, עסקו של ר׳ יעקב וולקאן, וראיתי גוי יושב אצלו ומנקש על גבי הטלגראף. הוסיף דודי זקני: כוונתו הייתה, כמובן, למכונת כתיבה, אבל משום ליצנות על בחוקותיהם אמר כדרך שאמר. ואילו היא אמי זקנתי, היתה מספרת בגנותה של **אושווינצ׳ים** — מלצר ממולח היה לה בפונדק של בעלה, אבי זקני, וכמה מוזגים מקרוב ומרחוק היו מתקנאים בו בשלו, וניסו לפתותו שילך אצלם — ולא נענה, עד שבאו בני אושווינצ׳ים ועשו משתה גדול והשקו גם אותו ובלילה גנבו אותו דרך החלון וכשנער כבר ישב ברכבת שהוליכתם לאושווינצ׳ים ועבד שם, בשכר מעולה, בקנטינה גדולה, ומקץ שנים חזר לכפרנו וראייתו את העיר ההיא שונה משל חסידי בלזא.

ד

אכן קטעי זכרונות והרהורי־זכרונות אלה שאוני בהטלטלי, ברכבת־לילה, לאותה עיר כפולת־השמות, כדי להסדיר עניני ״החלוץ״ היגעים והסבוכים בה. לפי שכבר הייתי בערים סמוכות לה, שוב לא נפתעתי כדרך שנפתעתי קודם, ביחוד בכשאנוב, מכלל האוירה במערב־גליציה. למשל, הרבה משפחות שהבנות מבקרות בבית הספר של הגויים ומדברות פולנית, ונוהגות דרך חירות, ואילו הבנים אינם יודעים אלא את תלמוד בית המדרש, בגדיהם בגדי יראים, פיאותיהם ארוכות, כאילו שני עולמות הם. עד היכן לחצה של הסביבה הגיע, ניתן ללמוד מכך, כי היו שם סניפי ״החלוץ״ שחבריהם העמידו פנים, כאילו הם שייכים לחבורה שפשטה אז בסביבה ההיא, בהשפעתו של הרבי מבלוז׳יב, הלא היא חבורת ״תפארת בחורים״, אבל המתחפשים היו מתכנסים בצנעה במקום, שהעליה אליו היתה בסולם שנשמט אחר כך. ובימים ההם כוחה של ״תפארת בחורים״ יפה, ביחוד משום שהיה בהנהגתה, וראש לה הרבי הנזכר, צד של הבנה לרוח בני הנעורים לנגינה וזמרה, וקצת מניגוניה פשטו גם בקרב סניפי ״החלוץ״, ומקץ שנים הרבה, ואני בתל אביב, הייתי בבקרן של שבתות, שומע קולות זמרה עולים ממרתפו של בית־תפילה בסימטה של רחוב דיזנגוף, והניגונים ניגוני בלוז׳יב, והמזמרים היו ביניהם מחברי סניפי ״החלוץ״ ההמה.

ה

הסבך של סניף "החלוץ" באושווינצ'ים בימי ביקורי (תרפ"ד) עיקרו היה במריבת הסמכות שבין לבוב וקראקא, והלווי לו בעיות של קבוצת חלוצים וחלוצות שענין עליתם היה להם דחוף ודוחק ביותר. לענין מריבת־הסמכות — לכאורה היתה זו פינה מיוחדת במריבה כוללת יותר. החלוקה בין שני חלקי גליציה גם מבחינת ליכודם וארגונם של הציונים, שהיה לה אולי טעם מאספקט של עבודת־ההווה, (לאנדעס־פאליטיק) בראשית תקומתה של פולין, עם המלחמה בין הפולנים והאוקראינים, קשה היה להצדיקה לאחריה, ביחוד מבחינת העבודה הארצישראלית, ואף על פי כן היו לא בלבד המפלגות אלא אף המוסדות, כשל קרן־היסוד וקרן קימת ואפילו המשרד הארצישראלי, נפרדים, כביכול שתי ארץ ישראל הנה. תנועת הנוער החלוצית, שענין לא היה לה בפירוד הזה, מרדה, כדרך הטבע, על כך, וכוונת המריבה היתה לא בלבד לגבי שני חלקי גליציה, אלא לגבי כל פולין כולה. וכן אזכור ואזכיר את ראשית התמיהה וההתמרמרות שנענרו בקרבי: מרחק מועט חצה בין עיר מולדתנו, ברודי, שהיתה לפני המלחמה שייכת לאוסטריה, ובין העיירה הסמוכה, ראדיביל (ראדז'ביל׳וב), שהיתה לפני המלחמה שייכת לרוסיה, והנה סניף "החלוץ" שלנו היה שייך ללבוב וסניף "החלוץ" שם היה שייך לוורשה. ובקום קבוצת העליה "ברית אל" ובה חברים מצד זה ומצד זה של גבול־הגויים שהיה, נדרשנו כביכול לבתר את עצמנו. לא ניכנס עתה לבירור, מי ומה היו מעונינים בקיומה של חלוקה זאת וכזאת, וייצובה, ודיינו בקביעה, כי רעיון החלוציות, שעיקרו עליה לארצנו לא היה מעונין בכך.

ו

והנה בעצם מאמצינו ללכד את שורות "החלוץ", לפחות בגליציה, גברה המגמה שבאה מחוץ, להפריד, וכן הוקם מרכז מיוחד למערב־גליציה, בטרנא (טארנוב) ואף נקראה ועידה מיוחדת בקראקא, וטירחתי בה להתריע על גודל היזקה של הכפילות המיותרת הזאת היתה כמעט לשוא, יד המגמה הספארטיסטית של קצת עסקני "החלוץ" וביחוד של דוד קוואדראטשטיין, היתה על העליונה. והנה לתוך גלגלי המריבה הזאת, מריבת הסמכות, נפלה קבוצת חלוצים באושווינצ'ים, שהיתה בטיפולו של המרכז בלבוב, והמרכז בטרנא סירב בה ובמעמדה ובזכותה. ולפי שהאחריות לקבוצה היתה עלי, באתי לבדוק כל אותה פרשה, ומצאתי חבר נערים ונערות, נחמדים ונמרצים, שבהילות בהם בשל החשש, שישיבתם בעירם על אורח חייה עלולה לרפות את רוחם וכל האמונה כי אך בהחלצם עד־מהרה לארצנו הצלתם הצלת־אמת. אף אזכור כי היו להם קשרים עם חברים, שהקדימו לעלות, ואף הם המריצום במכתביהם להיחפז. והיא הנסיבה, כי ככל שהייתי נזכר בימי שהותי באושווינצ'ים, נדמה לי, כי כל העיר כולה אחוזה קוצר רוח וחפץ מנוסה, כביכול העיר כולה כבניה אלה — הקרקע בוערת תחת רגליהם.

ז

פגישתנו נשאה פרי — חלקה של החבורה, שנצטרפו לה חברי סניף "החלוץ" ברישא, יצאו להכשרה בגליציה המזרחית, מהם שמצאו עבודה בבלזא, ביחוד במחסן־הפחמים של הסופר יוסף פאלק, וחיזקו את עמדתנו עמדת "החלוץ", בתוך עיר החסידים. וכבר הזכרתי במבואי לכתבי פאלק, שיצאו זה מקרוב לאור, עד־מה גרעש שארי הישיש ר׳

אורי לוקמן, שהיה גבאם של שלושת צדיקי בלזא, בראותו אותם חלוצים עוסקים בפחם, טוענים ופורקים, שמשנודע כי ידי באמצע, קיטרג עלי לאמור: הלא כסדום היינו. כשסיפרתי לו ליוסף פאלק על כך, ביאר: הללו פרשת סדום שגורה בפיהם לתלותה בנו, הממרים, אך מרוב לימוד גזירות שוות שכחו את סכנת הגזירה עצמה, וביותר את ההתראה: המלט פן תיספה!

הרבה פעמים נזכרתי באותה פרשה קטנה ואף יוסף פאלק נזכר בה. היה שמח להזדמן עם החלוצים ההם, בני אושווינצ׳ים ובני רישא, שהשתקעו בתל־אביב או הזדמנו בה. ואני אף עמדה לי מזכרת נוספת: קבוצת תצלומים שנתנוה לי חלוצי אושווינצ׳ים מתנה — ראש לה תצלום של חלוצי אושווינצ׳ים ראשונים שהצטלמו על קברו של נטר במקוה ישראל ולוואי תצלומי יחידים (שמואל בוכנר, דב ווינהבר, משה קלמן ווינהבר, יעקב ווינר, דבורה זילברשטיין, שרה יעקובוביץ), ומסרתים לאגודת יוצאי אושווינצ׳ים, כציון לזכרם של אילו שהקדימו לקלוט את ההתראה: המלט פן תספה, ונמלטו, והם שארית הקהילה אשר שתתה כוס הכליה עד מיצויה המר מכל מר.

ירושלים, שבט תשל״ז.

הסביבה

ח. שמחוני

זאטור

זאטור היתה עיירה בפלך אושפיצין, ששכנה על הגדה השמאלית של הנהר סקווה במרחק של כחמשה ק"מ לפני השפך שלה לתוך הוויסלה. מיקומה היה כ־17 ק"מ מצד דרום־מזרח מאושפיצין על יד מסילת הברזל סקאווינה־אושפיצין ובמרחק של 4 ק"מ מתחנת הרכבת של ספיטקוביצה על המסילה המחברת את סקאווצה וטשביניה.

רישומים על זאטור, הכפר הוותיק בעת ההיא, נמצאים במקורות מהתחלת המאה השלוש־עשרה. אחר־כך עבר הכפר זאטור לרכושה של הכנסיה הבנדיקטית, שהנסיך מאופל וולאדיסלאב העניק לה בשנת 1260 את הזכות של המשפט הגרמני. במאה ה־13 התקיימו בזאטור ירידים והוקמה תחנת מכס. בשנת 1292 הוכרה זאטור כעיירה כדוגמת העיירות בשלזיה התחתית.

במאה הארבע עשרה נשדדה העיירה ונחרבה ובשנת 1445 אחרי הקמת "נסיכות זאטור" הוחל בבנית המצודה. גם חורבות העיירה נבנו מחדש והמקום התפתח והתרחב. בשנת 1468 הוקם פרבר בשם ב ל י ך, התרכזו שם אורגים, בורסקאים, פרוונים וכד'. במחצית השנית של המאה ה־15 ובמאה ה־16 היוו היהודים רוב מבין תושבי הפרבר על יד הבוגיי ובקאמניץ שמאחורי המצודה בזאטור.

בשנת 1494 מכר הנסיך יאנוש את הנסיכות המיניאטורית הזו שלו למלך יאן אולברכט, בתנאי שהבעלות תשאר בידו עד יום מותו, כך שרק בשנת 1513 חזרה זאטור לפולניה בעת שקיבלה מידי המלך זיגמונד הזקן את הזכויות המקובלות ועליהן נתווספו בשנים 1524—1581 עוד כהנה. נוסף לזכות של 2 ירידים לשנה קיבלה זאטור רשיון לעוד שניים ובשנת 1569 הקנה לה המלך זיגמונט אויגוסט את כוח השיפוט המגדבורסקי.

בשנת 1510 נבנה "בית מחסה" (בית חולים) ובאמצע המאה ה־16 כבר מוזכר החזקת כעין בית הספר.

בשנת 1581 השתייכה זאטור לעיירות ממוצעות. נמצאו בה 4 שטחים חקלאים מוגדרים; 11 בריכות דגים ומעל ל־50 בתי מלאכה (12 סנדלרים; 11 אופים; 8 קצבים; 7 אורגים; מספר צורפים וכו') בעת ההיא מוזכרים כבר בעלי מלאכה יהודיים, שלקחו חלק פעיל בשיקום ובהתפתחות העיירה. בשנת 1629 נספרו בזאטור 195 בתים. אחר־כך, בשטפון העצום שעבר על העיירה שכונה בשם "המבול", נמחתה העיירה שוב כמעט כליל מן המפה, כך שבשנת 1662 נמנו שם בערך 400 תושבים בלבד, ביניהם בסך הכל 7 בעלי מלאכה. רוב הבתים היו חרבים, ריקים ועזובים והשטח החקלאי המעובד היה גם כן מועט. אך מיד לאחר מכן עברה העיירה התפתחות מהירה וכמעט שנוי ערכין, כי לאחר כעשר שנים בלבד נספרו שוב 51 בעלי מלאכה (מהם 31 בשטח הכלכלה).

בסוף המאה ה־16 ובתחילת המאה ה־17 קיבלה זאטור רשיונות חדשים לירידים

נוספים, אבל בשנת 1711 חלה שוב ירידה במספר האוכלוסיה עקב השתוללות של מלריה־ביצתית, ומאוחר יותר, בשנת 1769, פרצה דליקה ענקית שהחריבה חלק מהבנינים (שהיו רובם בנויים עץ), ובתוכם גם את הכנסיה. ההתאוששות באה בתחילת המאה ה־18, אז התפתחה והתרחבה הכלכלה המקומית, במיוחד גידול הדגים והמסחר בהם. גם החיים התרבותיים והחברתיים התפתחו; הוקמו בתי־ספר ונפתחה ספריה בת למעלה מחמשת אלפים כרך.

אחרי שנת 1772 הגביל השלטון האוסטרי את מספר הירידים בזאטור לשניים. הסטארוסטה (מושל המחוז) פיוטר דונין קנה מהמושל האוסטרי את הרכוש הממשלתי — המחוזי ובנה מצודה למקום מושבו ולצורך משרדיו. (בשנת 1836 חידש את המצודה הארכיטקט הנודע פ. מ. לנצו.)

ב־1811 היו בזאטור בסך־הכל 1296 תושבים, שעיקר עיסוקם היה חקלאות. למקום היה מראה של כפר מוזנח יותר מאשר עיירה בפיתוחה, כפי שהיתה לפני שני יובלות בשנים. בסוף המאה ה־19 היו כאן 2 תחנות קמח; 2 משרפות לבנים, שבמשך הזמן יצרו גם אבני־גג מלובנים; בית מלאכה ליצור סבון ו־29 בעלי מלאכה. בשנת 1895 נוסד על־ידי השלטון המקומי — מועצת העיריה — בית ספר לייצור סלים.

בשנת 1921 נספרו בזאטור 275 בתים עם בערך 2000 תושבים ושטח העיירה השתרע על 11.5 ק"מ מרובעים. העיירה לא התפתחה הרבה מאז, לא מבחינת גידול האוכלוסיה ולא מבחינה תעשיתית, מספר תושביה אף פעם לא עבר למעלה מ־2500 איש, שמהם יותר משליש עסק בחקלאות; כשליש בתעשיה זעירא ובמוצרי צריכה והיתר לא היה מוגדר מבחינת תעסוקתו.

זאטור היהודית

אין רישומים מדויקים על תחילת ישוב היהודים בזאטור, בכל אופן בתחילת המאה השש־עשרה נמצאו שם יהודים לא בודדים, כי בשנת 1502, כאשר חידש יאנוש נסיך זאטור את הזכיון לאדוני בז'וניצה להעלות את תשלומי המכס, מוזכרים יהודים שעליהם היה לשלם מכס — לפי הגולגולת.

כן ידוע שבעת משול הנסיכות אושוויץ־זאטור היה מותר ליהודים לשבת רק בבירות הנסיכות. עם רכישת הנסיכות ע"י פולין נפתחו שערי זאטור והסביבה לישיבת היהודים. המיפקד משנת 1564 מצא בזאטור רק יהודי אחד, ששילם "מס גולגולת" של גרוש אחד. קצת יותר מאוחר התישבה קבוצת יהודים מאחורי הארמון הזאטורי. מושל המחוז מישקובסקי אף העביר את הפונדק הזאטורי לידי היהודים עד שעקב תלונה שהוגשה בענין זה התערב באטורי וציוה להחזיר הפונדק לרשות האזרחים. כמאה שנה אחר כך, במיפקד משנת 1765 נמצאת הערה שהיהודים שישבו בקאמיניץ ליד הארמון שילמו "מס־חסות" סך 260 זהובים ואילו היהודים שמקרוב באו ומקום יישובם בזאטור שילמו 240 זהובים.

מסוף המאה ה־18 ובמאה ה־19 היו עליות וירידות במספר התושבים היהודיים בזאטור, במקביל לעליות וירידות בהתפתחותה של העיירה, שלא פעם כמעט נחרבה על־ידי פגעי־טבע, (שטפונות, מגפות, דלקות וכו') ואחרי זמן־מה שוקמה מחדש. מאסונות האלו סבלו היהודים במידה לא פחותה משאר האוכלוסיה, אבל תמיד נשארו במקום ולמרות התנאים הקשים לא עזבו את העיירה. אך אפילו בשיא ההתפתחות של

הישוב היהודי בזאטור לא הגיע מספרם לאלף נפש. היהודים היו מעורים בחיים הכלכליים, החברתיים והתרבותיים של העיירה, עיסוקם היה בעיקר מסחר וסוכנויות ובחלקם בעלי מלאכה ובעלי חרושת וגם בעלי מקצועות חופשיים.

היתה זאת קהילה קטנה רבת איכות עם יהודים טובים ובעלי מידות. בעיירה היה בית־כנסת אחד גדול, שנחרב על־ידי הגרמנים, ובית־מדרש שמתוכו בקע קול תורה, רינה ותפילה מהשכמת הבקר עד חצות. (הגרמנים הפכוהו ל"בית־תרבות"). בביהכנ"ס עתיק היומין היה מקום אחד מוגדר ושמור, המקום היה ידוע כמקום ישיבות של הרבי ר' אלימלך מליז'נסק בשהותו בזאטור בעת ש"ערך גלות". חיי הקהילה היהודית בזאטור היו תוססים ופוריים, בראש הקהילה עמדו תמיד אנשים מובחרים שדאגו בכל לבם רק להיטיב לציבור. מועצת הקהילה היהודית נבחרה, בדרך כלל, ע"י יהודי זאטור ויהודים מהכפרים הסמוכים ושהיו, מטעם מושל המחוז, שייכים לקהילה וכפופים לה, אך לפעמים התערבה הרשות ומינתה אנשים להנהלת הקהילה לפי ראות עיניה.

בין הכפרים שהיו שייכים באופן רשמי לקהילת זאטור ונהנים משירותיה היו:

פשייצוב עם 17—20 משפחות יהודיות.
גרמצה עם 2—5 משפחות יהודיות
פייטרוביץ עם 2—4 משפחות יהודיות
וולישניצה עם 1—2 משפחות יהודיות
אושעק עם 2—3 משפחות יהודיות
ווייפשא עם —3 משפחות יהודיות
ווילאמוביץ עם 1—2 משפחות יהודיות ועוד.

מראשי הקהילה היהודית האחרונים היה ר' שלמה זלמן גרינאפעל, שהיה נערץ ומקובל על כל יהודי העיירה ועסק בכל צרכי ציבור במסירות ובאמונה, הוא יסד חברת "גמילות חסדים", אחרי שפנה ליוצאי זאטור בארה"ב וקיבל כספים לייסוד הקרן וכמו־כן היה עוסק ב"חסד של אמת" בהיותו אחד מראשי ה"חברה־קדישא".

והיו עוד הרבה עסקנים שעבדו לטובת הכלל ותרמו מזמנם, מרצם והונם, איש כפי יכולתו, כדוגמת ר' פנחס קינצלינגר, יהודי למדן ות"ח, סוחר אמיד שהקים בביתו ישיבת בחורים ודאג לכל צרכיהם. יש להזכיר את ר' לייזר ליפשיץ, ר' חיים ליבליך, ליפל בלום, ר' אהרן לוי בהרב ר' יעקב אבד"ק טשבין, שהיה מעשרת היושבים ראשונה אצל האדמו"ר רבי אלעזר מאושפיצין, ר' יוסף הופשטיין, שבביתו התאספו פני העיר וכל דכפין לסעוד בצוותא את הסעודה השלישית של שבת. את ר' שמלקה שללר וחתנו ר' יצחק דרנגר ובסוף את ר' פנחס הויפשטיין, שנפטר בדמי ימיו בגיל 38 שנה. הוא היה מאצילי האברכים ומפארה של העיר. סופר עליו, שבשלהי מלחמת העולם הראשונה אחרי הפוגרום האכזרי בזאטור, שכילה את הכל והרכוש היהודי נבזז ונשדד — היו אז גם קרבנות בנפש — כשחזר ר' פנחס ובני ביתו, אשתו ותשעת ילדיהם, ממקום מחבואם לדירתם החרבה וההרוסה ולא מצאו בה כסא לשבת עליו או מיטה להשכיב בה את הילדים ולא מזון לפי הטף, רק הארון עם הספרים נשארו על תלם, הרים ידיו כלפי שמיא וקרא: מודה אני לפניך: געלויבט השי"ת דערפאר, אז דאס ביסל יידישקייט איז געבליבן!

על כס הרבנות בזאטור ישבו רבנים מפורסמים גדולי תורה ובעלי שם. לפנים כיהן שם ברבנות הרב רבי יעקב שרף בעל ה"דרכי יושר". אחרי שהוא עבר לאושפיצין בא במקומו הרב ר' אברהם מרדכי גוטווירטה ואחריו שימש ברבנות בנו הרב ר' צבי. וכשנפטר הרב ר' צבי נבחר לשבת על כסאו חתנו הרב ר' משה יוסף זלץ. היה הוא הרב האחרון לקהילת זאטור. הוא נספה בשואה יחד עם בני קהילתו הי"ד.

יהי זכר כולם שמור לטובה ולברכה!

הרב ר' צבי גוטווירטה, רבה של זאטור, ו"פני" הקהילה, בעת קבלת פני הנשיא של מדינת פולין

אייזיק עליאס

דער אנהויב און דער סוף פון מיין שטעטל זאטאר

פונקט ווי די שכנותדיקע אשפצין, איז זאטאר אויך געווען אן אלט יחוסדיק שטעטל מיט שיינע חשובע בעלי בתים, חסידים און לומדים, סוחרים און ערלעכע הארעפאשנע יידן וואס האבן געלעבט פון יגיעת כפיים. פון דער אלטער שול ווו עס האט אמאל געדאוונט דער רבי ר׳ אלימלך פון ליזענסק, האט תמיד ארויסגעשאלט דער קול תורה. געווען א בעל הבית אין זאטאר, ר׳ שמעלקע שעללער, וואס האט עטלעכע מאל געענדיקט ש״ס. דער שטאט רב איז געווען אזעלטן גוטער מענטש און א אוהב ישראל. דערפאר האבן אים אלע איינווויינער, סיי פון די חסידיש לומדישע שיכטן און סיי פשוטע ״עמך״ מענטשן, ליב געהאט אהבת נפש. זיין איידעם און ממלא־מקום, ר׳ משה יוסף זאלץ, איז אויך געווען א בארימטער תלמיד חכם, א תלמיד פון גאון ר׳ מאיר אראק פון טורנע. ביים רב האט עקזעסטירט א ישיבה פון עלטערע בחורים וועלכע דאס שטעטל האט אויסגעהאלטן מיט אלע זייערע באדערפענישן.

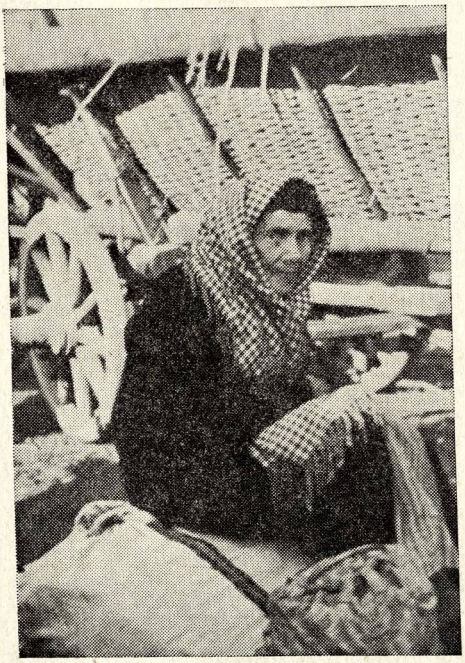
צווישן די ארויסגעהויבענע בעלי בתים פון שטאט קען מען דערמאנען: ר׳ פנחס קינצליינגער, ר׳ אהרן לעווי, ר׳ שמואל עדעלמאן, ר׳ אהרן שמעון ווייבערג, ר׳ משה האפשטיין, ר׳ משה ליפשיץ דער קוילן סוחר וואס האט יעדן ווינטער געגעבן קוילן צו הייצן פארן בית המדרש לשם מצוה; ר׳ אליעזר שניידער א ייד א עושר וואס האט ליב געהאט די מצוה פון גמילות חסדים און פלעגט בארגן געלט אלע נויטבאדערפטיקע סוחרים פאר די מארק טעג; ר׳ ליפע בלום, ר׳ משה גייגער, ר׳ אברהם ריטטער און נאך פיל אנדערע וואס האבן געפירט א שיינעם יידישן לעבן, און זענען אלע אומגעקומען אויף קידוש השם פון די דייטשישע רוצחים.

באלד ווי די דייטשן זענען אנגעקומען קיין זאטאר, האבן אלע יידן געמוזט פארלאזן זייערע דירות און זיך קאנצענטרירן אויף דער בלייכע הינטערן שטעטל אין פויערישע כאטעס און אפילו אין בהמות שטאלן. דער רב האט באקומען א קליין צימערל, נישט געווען זיך אפילו ווי אויסצודרייען, אבער ער איז געזעסן יומם ולילה און געלערנט תורה. די רשעים האבן אים געזוכט און געפונען. זיי האבן אים געשלאגן מכות רצח און געפירט אים מיט בושות און בזיונות איבער די גאסן. זיי האבן אים ארויסגעפירט פון שטאט און אומגעבראכט. אזוי איז אויך געווען דער סוף פון חזן שוחט און מוהל ר׳ מרדכי יצחק עליאס, א זון פון ר׳ אלי עליאס פון סאניק און איידעם פון ר׳ ברוך ניכטבארגער פון לימאנאוו. דער דאזיקער שוחט האט פארמאגט אן אייגענעם בית המדרש און דארט געגרינדעט א חברה ״קובע עתים לתורה״ ווו עס פלעגן לערנען און דאוונענען עטלעכע הונדערט מענטשן. ער האט זיך אויך אפגעגעבן מיט חינוך פון יידישע קינדער. זיין פרוי בלומע האט אים מיטגעהאלפן אין זיין הייליקער ארבעט. כאטש אין שטעטל זענען געווען גוטע מלמדים, האט ער אראפגעבראכט עטלעכע בחורים

תלמידי חכמים פון דער פרעמד זיי זאלן העלפן דערציען די יידישע יוגנט אין גייסט פון תורה וחסידות. די דייטשן האבן געטראפן דעם שוחט וועז ער האט גראד געשחט'ן א היבדל. זיי האבן אים מערדערלעך צעשלאגן, געבונדן אין קייטן און אפגעפירט אין וואדאוויצער קרימינאל. עס האט אים געדראט טויט שטראף דורך הענגען. נאך גרויס מי און געלט קאסטן איז אים געלונגען ארויסצוגיין פון טורמע און ער איז גלייך אנטלאפן קיין טשעבין. שפעטער איז ער מיט זיין פרוי אפגעשיקט געווארן קיין אוישוויץ. דורך א נס זענען זיינע צוויי זין געבליבן לעבן און זיי געפונען זיך היינט אין ניו יארק.

אין יאר 1943 האבן די דייטשן דערקלערט זאטאר ווי א גרענעץ שטעטל, און האבן אלע יידן אויסגעזידלט און אריבערגעפירט קיין וואדאוויץ.

אזוי האט זיך איבערגעהאקט דער לעבנס פאדעם פון שיינעם יידישן שטעטל זאטאר.

די 86 יעריגע פרומט גרינאפעל בעת דער אויסזידלווג

מרדכי שינדל־פריי

בז'ז'ינקה

בצמוד לעיר ובנפרד ממנה, על־יד תחנת הרכבת של אושפצין, שהיתה שייכת מבחינה אדמיניסטרטיבית לכפר בז'ז'ינקה — הלא היא בירקנאו הידועה לשימצה — התקיים ישוב יהודי של קרוב למאה משפחות ובהן למעלה משבע מאות נפש. רובן היו מרוכזות במספר בתים, אשר בהם גרו כמעט רק יהודים, והיתר היו פזורות בסביבה. מקצתם היו סוחרים שהחזיקו בחנויות מול התחנה, בעלי מלאכה, תעשיינים, בעלי מקצועות חופשיים, והיתר התפרנסו — כמו חלק גדול מיהודי אושפצין — מרוכלות בשלזיה.

יהודים אלו היו כעין קהילה נפרדת עם חיים ציבוריים וחברתיים משלה. עם שני בתי מדרש, ותקופה מסוימת גם עם רב משלה, הלא הוא ר' שמואל בומבאך, בנו של רב העיר אושפצין, אשר עקר לפני המלחמה לבנדין, אך את שרותי הקהילה קיבלו מאושפצין. היתה ביניהם אחוה, והיו קשורים זה לזה. נהגו לעזור אחד לשני לבל ימוט. השתתפו בשמחות, שתפו בצער, בכעין קירבה משפחתית.

הילדים היהודים למדו בבוקר בבית הספר הממלכתי עם ילדי הסביבה. אחר הצהרים, גם בחום הקיץ, וגם בשלג ובכפור, הלכו התלמידים העירה — מרחק של שני ק"מ — ללמוד בחדר.

שלא כילדי העיר, שהיו רוב רובה של אוכלוסית התלמידים בבית ספרם — היינו אנחנו מיעוט קטן בין הילדים הפולנים. על אף שחיינו בשלום עם הפולנים אשר בסביבה, ומעולם לא היו סיכסוכים כבמקומות אחרים — פרט לגוי שיכור בודד, שקלל או זרק אבן — בין הילדים בבית הספר היה אחרת. תמיד היו קטטות ו"מלחמות" ביגינו ובין ה"שקצים" בהפסקות, ולפעמים גם בשיעורים רבנו ביננו. לעיתים גם הרבצנו אחד לשני. "המלחמות הגדולות" היו בדרך כלל בערב, עת שחזרנו מהחדר ועברנו על יד האחו, שם רעו הנערים הפולניים את פרותיהם. אז היתה "המלחמה" בכל עוזה. ה"שקצים" חכו לנו ואמתחותיהם מלאות אבנים. גם אנחנו לא טמנו ידינו בצלחת, התאספנו והלכנו יחד מהעיר הביתה, ולפני שהגענו לאחו — מלאנו את הכיסים באבנים והתקרבנו ל"שדה הקרב". בימים שלא היו הרבה נערים פולניים באחו, עברנו בשלום ללא קרב, ובימים שהם היו מרובים — ה"מלחמה" ארכה כשעתיים, עד שהחל להחשיך. לעיתים אחרנו גם להגיע לבית המדרש לתפילת מנחה.

יש לציין, שפולנים מבוגרים כמעט אף פעם לא התערבו, פרט לנזיפה לשני הצדדים. היתה זו מלחמה בין נערים יהודים לבין נערים נוצרים, כאשר מפעם לפעם, חזר נער לביתו עם ראש פתוח מאבן, כמזכרת מלחמה. כך היה בקיץ, אך בחורף נדמו המלחמות, מכיון שלמדנו בחדר עד השעה שמונה בערב. גם אז התאספנו והלכנו יחד הביתה, כשפנסי נפט או קרביד בידינו. השקצים היו אז בבתיהם.

הישוב ויושביו

אשתדל — ככל שידי הדלה משגת, לתאר את הישוב כולו, על תושביו היהודים, כפי שאני רואה אותו כיום, אחרי כארבעים שנה, ואני אז נער צעיר. התחנה, מרכז חיי הישוב, שקקה חיים כמעט עשרים וארבע שעות ביממה, משעה מוקדמת בבוקר, עד שעה מאוחרת בלילה. עברו בה המוני נוסעים, רובם רוכלים יהודים, שנסעו לשלזיה לפרנסתם. בתקופה האחרונה גם הרבה נוער, שנסעו לעבודה בבתי חרושת לבדים, אשר בבילסקו.

הרחבה לפני התחנה היתה מלאה כרכרות (פיאקרים), רובן של יהודי העיר, אשר הובילו את הנוסעים לרכבת וחזרה העירה. בשבת שקטה התחנה וכמעט לא נראתה בה ועל ידה נפש חיה, פרט לעובדיה, ואיזה נוסע פולני בודד.

זו אותה התחנה אשר מליוני יהודים ראו אותה בדרכם האחרונה. בבנין ארוך, חד־קומתי, עם חדרי המתנה ענקיים, נפרדים לכל מחלקה ומחלקה, היו מסעדות, מזנונים, קיוסקים, חדרי קופות, משרדים וכל שרותי התחנה. משני צידי המבנה היו בנינים תלת קומתיים, ובהם בנוסף למשרדי הרכבת, גם משרד דואר, חדרי טלגרף (מהם לקחנו — בהיותנו ילדים, את גלילי הטלגרף בני מאות מטרים, לשחק בהם) ומגורי הפקידות הבכירה — שכללה שתי משפחות יהודיות: מר בלומנשטוק, מנהל התחנה, אשר בשנות העשרים דרשו ממנו השלטונות הפולניים להתנצר, באם ברצונו לא לאבד משרתו זו. מר בלומנשטוק דחה תנאי זה, ובכל זאת לא פוטר ממשרתו, כנראה בגלל כישוריו. מר פרסטר, מנהל התחנה לרכבות משא, היה היהודי השני שהתגורר שם. לפני הרציף עמד כמעט תמיד מר ציטרמן, מנהל התנועה, בכובעו האדום, מחלק הוראות בדגלו האדום שבידו, לנהגי הקטרים לחנות ולנסוע. בערוב ימיו זכה להיות מנהל תחנת הרכבת בחיפה, והתגאה בכך, למרות שזו היתה כאין וכאפס לעומת תחנת אשפצין.

על יד היציאה עמד מנקב הכרטיסים בעל השפם הגדול והעבות, והוא עמד שם גם בחוזרי לעיר, באחד מימי ראשון בשבוע, חדשים מספר אחרי המלחמה. אחרי שעמדנו פנים אל פנים והסתכלנו איש ברעהו — אני לבי גואש מהתרגשות, וחושב: שום דבר לא השתנה, הכל כפי שהיה לפני שנים מספר, שאורכן כאורך הגלות, רק שנוי "פעוט" ישנו. תחנה שתמיד היתה מלאה יהודים, אין בה אף יהודי אחד לרפואה! — והוא שהכירני, למרות שמראי ולבושי השתנו, פתח זוג עינים ושאל בתמיהה: מרדכי, זה אתה?! ואחד העומדים לידו הפטיר את האימרה המפורסמת "יעשצ'ע ז'ייעש?" (אודך חי?!). התכנסו במעגל וספרו לי שמכל היהודים שחיו בסביבה — רק בודדים באו, ראו וחזרו כלעומת שבאו. ברחבה לפני התחנה עמדו הכרכרות — אף לא אחת של יהודי.

מימין לתחנה עלו מדרגות לגשר מעל המסילה, אשר מוביל לכפר בז'ז'ינקה. לידו גרו משה וולף ומשפחתו, יהודי זקן שהחזיק חנות מכולת, אשר בה מצאו האיכרים כמעט כל אשר היה נחוץ להם; משפחת רוזנר הענפה — אשר ראש המשפחה היה קציין בכיר בצבא האוסטרי בעת מלחמת העולם הראשונה — החזיקו שם בית־מרזח גדול, כן החזיק שם הרשל צירר חנות מכולת.

בפינה לפני המדרגות לגשר, מול משרד הדואר, עמד בנין קטן ובו מגוריהם וחנותם

המצוחצחת והנקיה של משפחת קלינגר, זוג אנשים זקנים. ממול לתחנה עמדו שני בתים תלת־קומתיים. מימין, בית הברפלד, שהיה המרכז המסחרי של הישוב, ובו (לפי הסדר) חנות לירקות של גב׳ רייכר ועל ידה חנות לבדים אשר בשנים האחרונות החזיק בה ר׳ שלמה גרובנר. משפחתו היתה בת תשעה ילדים עם נכדים, ואחרי השואה נותרה לפליטה רק בת אחת, אסתר, אשר גרה כיום באבן יהודה. חנות המכולת של ר׳ שלמה נחמן גנגר, אשר ממשפחתו נשארה רק בת אחת פרומקה הגרה בארה״ב, היתה החנות הסמוכה. על ידה חנותו של ר׳ דוד דונקלבלום, יהודי דתי קנאי מאד ולו חמשה ילדים — כולם נספו בשואה. בחנות הפינתית הענקית החזיקה גב׳ גלר ולידה בית־מרזח אשר שקק חיים כל היום ולא חסרו בו שיכורים, אשר גב׳ גלר טפלה בהם באומץ, ביד נאמנה ובתבונה רבה. רוב בני משפחת גלר נשארו בחיים ועלו ארצה. נכדה שמעון נפל במלחמת ששת הימים.

על יד בית־המרזח החזיקו הגב׳ שיינוביץ ושתי בנותיה חנות למוצרי חלב, בה סעדו את לבם עוברי אורח שהגיעו לתחנה או יצאו ממנה. ממשפחה זו נשארה בת אחת שעלתה ארצה. על ידה חנות לממכר ממתקים של ר׳ יוסף שינדל ואשתו בינה, חנות זו היתה כעין מרכז, בו תמיד אפשר למצוא כמה יהודים משוחחים או משחקים שחמט. שניהם נספו בשואה. אחריה הדרוגריה של מייזלס, ובחנות האחרונה החזיק דוד ליכטמן חנות להלבשה. צמוד לבית זה היתה מספרה של נוימן. משתי המשפחות האלו, כמדומני שלא נותר איש.

בבית זה גם גרו המשפחות ענגר, דונקלבלום, גלר וליכטמן. כן גרו בבית הזה יואכים ליברמן אחד ממיסדי ובעלי בית החרושת לניר־זפת ״אמיל קוז׳ניצקי בע״מ״. היה זה יהודי בעל חזות והתנהגות אריסטוקראטית, איש ישר, נדבן וציוני. עלי לציין את התנהגותו של מר ליברמן עם עובדיו, כלל וכלל לא התנהגות של בורגני. על זאת יכולות להעיד העובדות הבאות: בפרוץ המלחמה ברח מר ליברמן ללבוב, גם שם היה לו ביח״ר מאותו סוג, ואחרי כניסת הצבא האדום ללבוב — בחרו בו עובדי בית־החרושת כמנהל. וגם בחוזרו אחרי המלחמה לאושפיצין — בחרו בו עובדי בית החרושת כמנהל המפעל. כל זה מעיד על אצילותו בהתנהגות ועל יחסיו עם העובדים. שנים מספר לפני פרוץ המלחמה נסע מר ליברמן לבקר את בתו גב׳ אופנהיים בכפר־סבא וקנה אז אדמות ופרדסים. אחרי המלחמה, לאחר שהיה קצרה באושפיצין, עלה יחד עם אשתו ארצה כדי להתאחד עם בנותיו גב׳ אופנהיים וגב׳ לוציה. האחרונה — אשתו של ד״ר אירו דרוקס, שהיה מנהיג הרוויזיוניסטים וגם חבר הנהלת העיריה באושפיצין והגיע ארצה עם צבא אנדרס, שימש שנים רבות כשופט צבאי וכשופט שלום, ובערוב ימיו כשופט עירוני בחולון.

באותו הבית היה גר מר הנס לב, אדם עדין נפש, פקיד בכיר בביח״ר ״אמיל קמז׳ניצקי בע״מ״ ומנהיג ציוני בעל אויטוריטטה באושפיצין. גם הוא עלה ארצה בדרך־לא־דרך והשתקע יחד עם אשתו בקבוץ אושא, שם נפטר בשיבה טובה. גם מזכיר הקהילה היהודית באושפיצין ד״ר אוסטר, אשר כל משפחתו נספתה בשואה, גר בבית זה.

הבית התלת־קומתי שנצב ממש מול רחבת התחנה היה שייך למר משה ווסרברגר, ובו בית־מרזח גדול שניהל בנו ארטור, ומלון (הוטל זאטור) ומסעדה שאותם ניהל מר

ליימן. שם יכולת לפגוש את העילית של אושפיצין הנוצרית כולל קציני הצבא שחנו באושפיצין.

בבית זה גרה גם משפחת משה ווסרברגר הענפה כולל חתנו ד"ר טילינגר רופא שיניים, וגם בנו יעקב — אף הוא רופא שיניים.

הלאה בדרך המובילה ל"בראקי" (צריפים) גרו דוד לוי ומשפחתו, גוסטב הברפלד ומשפחת בלומנפלד.

שמאלה מבית ווסרברגר עמד צריף ובו המספרה של מר שניצר ועוד חנות לממתקים שבעליו התחלפו מפעם לפעם. אחריו חנותו הענקית (כעין כל־בו) של ר' שלמה ווייגטרויב, יהודי עשיר שעסק בצדקה ובעיקר בגמילות חסדים, ובניו ישעיהו (שאבד את משפחתו ונמצא כיום בארץ) ויוסף שנספה עם כל משפחתו. בסמוך בית הקולנוע "זאטור" שהיה שייך למשפחת ווסרברגר ממנה נשאר בן אחד, פרידק, הנמצא בארץ. כל יתר בני המשפחה נספו בשואה. מאחורי הצריף, הקולנוע וחנותו של ווייגטרויב היה גן ובו התאמנו באתלטיקה קלה אנשי קבוצת "גבייזדא", ארגון ספורט של יהודי תחנת הרכבת. בצידו השני של ביתו הפינתי של ווסרברגר נמצא אטליזו של גצל מצנר שכל משפחתו נספתה בשואה.

מאחורי בית ווסרבגר עמד בנין קטן אשר בזמנו נמצאה בו חנות ממתקים של משפחת לוי וכחמש שנים לפני פרוץ המלחמה הוסיפו לו מבנה גדול, ונהפך לבית־חרושת לריבה שהיה שייך לאיזידור ווסרברגר.

מזרחה מביהח"ר לריבה עמד בנין לבנים דמוי צריף ארוך, אשר בחלקו נמצאו המאפיה והמגורים של הורי: יחיאל ופסל־בילה שינדל. בית זה היה פתוח לכל עובר אורח, כל שעות היום: אם לעניים הבאים העירה, להתחמם ולאכול ארוחת־בוקר, אם לרוכלים, להשאיר חבילות ואופניים. אופניים — את חטאי אני מזכיר היום — עליהם למדתי לרכב מבלי לקבל מבעליהם רשות לכך. ממשפחה זו בת אחת עשרה נפשות נשארו אחי אייזיק הגר בניו־יורק, ואנוכי.

בחלקו השני של הבנין ובבנינים הסמוכים לו, היה ביח"ר לעיבוד דגים שהיה שייך למר שנצר, אשר גם ממשפחתו לא נשאר איש. שמאלה מביהח"ר של שנצר היה אחו (לונקה), שם שחקנו כדורגל (עשוי מסמרטוטים), שם גם טגננו תפוחי־אדמה בערבי הסתיו. היה זה מקום בלוי לילדים ללא שום מתקנים.

מעבר לדרך, מזרחה לאחו היה שדה דמוי חצי גורן של משפחת ווסרברגר, אחריו ביתו של ר' דוד גולדשטיין, יהודי תלמיד־חכם ומשכיל, ולידו צריף ענק. כאן התגורר חלק ניכר של יהודי הישוב: דוד גולדשטיין ומשפחתו (שבן אחד נותר אחרי השואה), מאיר שווכטר ושני בניו, אשר בנו בכורו חנוך טבע באחד מימי הקיץ במימי הסולה והוריו נשארו מדוכאים עד סוף ימיהם. אחיו שמעון שווכטר, גיסו יעקב גלזר, יוסף שינדל, מנשה ליכטמן, שליסל, בנימין שווכטר, אלי שטרמן, ישראל ליב שטרמן; כל המשפחות האלו על זקניהם נשיהם וטפם נספו בשואה. כן גרו בבינינים אלו דוד יפה, מרדכי המר, משפחות נמט, אלטר, אש ושטרמן. בודדים מהמשפחות נשארו בחיים וברובם נמצאים בארץ. גם משפחת נח פיילר שכולה נספתה ורק הוא נשאר ונמצא בארץ, גרו בבית זה.

בבנין זה היה גם שנים רבות בית המדרש עד שבנו, כשמונה שנים לפני פרוץ המלחמה, בנין חדש ויפה שהגרמנים הרסוהו. שם גם נוסדה נקודת הכשרה ע"ש בורוכב, שהיתה קיימת עד פרוץ המלחמה.

שמאלה מבית גולדשטיין, קצת מרוחק ממנו, נמצא ביתו של רוזנצווייג, מאוכלס כולו משפחות יהודיות, ואמנה אותן אחת לאחת: משפחת ר' אהרן יודל לוי, אותו אני בקושי זוכר מאחר שנפטר בשנת תרפ"ט והשאיר אשה ועשרה ילדים. מפי הספורים ידוע לי שהיה יהודי תלמיד־חכם ועדין נפש, הוא נתן שיעורים בחברת משניות בעיר מדי שבת בשבתו, ולא נמנע מללכת את המרחק הרב העירה גם בימי קיץ הלוהטים וגם בימי גשם, שלג וקרה. גב' לוי זכתה לעלות ארצה, אחרי נדודים רבים, היא וכמעט כל משפחתה — פרט לבתה מניה אשת מוטי ליכטמן וילדיה שנספו בלבוב. הגב' לוי נפטרה בשיבה טובה בבני־ברק כשלצידה תשעת ילדיה, נכדים ונינים. בתקופתנו יש לראות זאת כזכות מיוחדת, שהיתה נחלת יחידי סגולה.

כן גר בבית הזה ר' שלמה גרובנר ומשפחתו, אשר אותם כבר הזכרתי, וכן חיים יונגרווירט, אשתו פייגלה שתחביבה היה בקור חולים ועניני צדקה. מחמשת ילדיהם ונכדיהם נשאר רק בן אחד, לייב, הגר ברמת־גן. גם ר' נפתלי נייפלד הזקן, אשר ניהל את כל מדיניות העולם בבית המדרש בין מנחה למעריב גר בבית הזה. ועוד גרו שם מרדכי בכנר הסנדלר הזקן ואיש החברה־קדישא וחתנו החייט יהונתן קנובלר ומשפחותיהם אשר מהם נשארו שתי בנות הגרות באוסטרליה ובן הגר ברעננה. גם הגב' רייכר, אשר כפי הידוע לי, בת אחת שלה נשארה בחיים, גרה שמה. כמו כן גרו באותו הבית ר' שמואל ראובן שיפמן ומשפחתו, משפ' קליינברגר, הזוג הצעיר יונגרווירט — כולם נספו בשואה.

מעבר לכביש ע"י האחו היה בית־פלסנר, שם גרו פלסנר הזקן, שנצר ומשפחותיהם, שכולם נספו ואהרן הורביץ, חתנו של ר' אהרן יודל לוי, שעלה ארצה אחרי המלחמה וגם הספר שניצר, אשר שתי בנותיו נמצאים כיום בארץ, גרו בבית הזה.

צמוד לבית רוזנצווייג עמד בית חד קומתי של משפחת מנדלברוט. ראש המשפחה ר' דוד, יהודי תלמיד־חכם, ישב בביתו ועסק בתורה ואשתו ובנו בכורו בן־ציון דאגו לפרנסת המשפחה. בנם הצעיר יצחק, בחור מזוקן לבוש ברשלנות, אשר את השכלתו הפורמלית של בית־ספר יסודי רכש בקורס בהיותו בגיל עשרים וכמה, במטרה לקבל תעודת סיום בי"ס, היה כאביו אוטודידקטאט בעל השכלה גבוה אשר סטודנטים פולניים לכימיה ופיסיקה באוניברסיטה היאגלונית בקראקוב, באו אליו לקבל שעורי עזר במקצועות אלו. לו הבחור הזה היה לומד בצורה מסודרת, לבטח היה לגאון מפורסם. אחותו, שהוא הכינה לבגרות ולבחינות כניסה לאוניברסיטה אכן נתקבלה ולמדה כימיה באוניברסיטה בקראקוב. בבית הזה גרו ר' אברהם שיפמן עם משפחתו בת 5 נפשות. בנו הצעיר יוסף היה עילוי והיה זה תענוג לשמוע מפיו שעור או הרצאה. משתי המשפחות האלו לא נשאר שריד. גם משפחת גלר גרה בבית הזה ממנה נשאר בן אחד אריה שנפטר לא מזמן באשדוד. כן גרה בזמנו בבית זה משפחת גייגר.

אחרי הבית הזה עמד ביתו של סילפן, בו היה גם בי"ח לגזוז ובית־קרור. בנו יעקב סילפן הוא היחידי מהמשפחה שנשאר בחיים. גרו שם נחמן גולדברג ומשפחתו.

בזמנו שמעתי שראו אחד מבני גולדברג אך דבר לא ידוע לי על מקום הימצאו, יתר בני המשפחה נספו. בסמוך היה ביתו של וויסוגלונד בו גרה משפחת משה וולף אשר גורלה לא ידוע לי.

הלאה משם בדרך לביח"ר לניר־זפת של נתנזון נמצא קבוץ הכשרה של בית"ר, ובבית שעל יד גרה משפחת בוקסר שאף אחד ממנה לא נשאר.

לא רחוק מבית ויסוגלונד ע"י השביל המוביל לכביש הראשי נמצא הבית של משפחת יואכים אדלר, שהיה אחד המנהלים בביח"ר אמיל קוז'ניצקי. שם היתה חנות־מכולת של משפחת פסטר. שתי המשפחות האלו עברו את מאורעות המלחמה בשלום. שם בסביבה גרו המשפחות רוזנפלד, יששכר וולף, ווילי קופרמן שלא נשאר מהם אף אחד. גם משפחת ציטרמן גרה שם. בדרך המלך העירה בנה את ביתו ר' שלמה ווייגטרויב מספר שנים אחרי מלחמת העולם הראשונה וגרו בו הוא עם בניו וחתניו אדלר וליכטמן. מחמש המשפחות הללו נשארו בודדים: בנו ישעיהו, בתו בלומה ונכדתו נחמה ליכטמן. באותה הסביבה גרו גם משפחות ז'רנוביץ ואינג' גרייפינגר.

במעלה הדרך, בין בית גולדשטיין ובין ביח"ר לתרופות "רקורד" בכיוון לביח"ר לעבוד עורות גרה משפ' ברבר ששני בני משפחה נשארו בחיים ועלו ארצה; משפחת ר' הרשל טייטלבוים יהודי תלמיד־חכם ושקט עם חמשת ילדיו שאף אחד מהם לא נותר וחנה־קיילה איינהורן, אשר בביתה היה בית המדרש הקטן, ומאחורי ביתה נבנה לתפארת בית המדרש החדש. שני הבתים האלו נהרסו ע"י הגרמנים. מאחורי בית־הכנסת בשני מבנים נפרדים גרו גצל מצנר וחותנו יעקובוביץ, גם מהם לא נותר איש.

הלאה במעלה הדרך ל"גרברניה", בבית קניגסברג גרו הגב' קניגסברג ובניה ושלמה גולדברג ומשפחתו, אשר שני בניו יעקב וזיגה נמצאים בארץ. כן גרה שם משפחת איזידור אנוך שגורלה אינו ידוע לי. אחרי הפניה שמאלה לכיוון העיר בנה מספר שנים לפני המלחמה, החרשתן וואלף מביליץ את חוילתו היפה אשר גר בה. זכור לי שמפקד המשטר סיפר לאבי שיש בידו פקודת גירוש נגד מר וואלף לגרשו לצ'כיה — אחרי כיבושה ע"י היטלר, מכיוון שהיה אזרח צ'כי. אבי הודיע על כך למר וואלף. אינני זוכר אם הצליח להמלט או גורש. הלאה משם נמצאו הדירה וחנות המכולת של קסטברג. כל המשפחה הזו נספתה בשואה.

כוונתי בכתבה זו, להציב יד ושם לקהילת בז'ז'ינקה, שלרובה אין שריד ופליט. אולי שכחתי משפחה כלשהי, אולי טעיתי פה ושם. יתכן שהארכתי במקום אחד ובשני קצרתי — אך לא בזדון נעשה הדבר. רשמתי על פי הזכרון, זכרונות מלפני כארבעים שנה.

בז׳שצ׳ה

כתשעה קילומטר דרומית־מערבית מאושפיצין נמצא הכפר בז׳שצ׳ה (Brzeszcze) ששכן על יד המסילה אושפיצין—דש׳דז׳יץ. (משנת 1956).

היה זה כפר בלי ספק ותיק מאוד, מופיע במקורות משליש האחרון של המאה החמש־עשרה. בתחילה השתייך למלכים ונסיכים שונים ואחר־כך עבר לשלטונו של מושל המחוז (סטארוסטבו) באושפיצין. במחצית הראשונה של המאה השש־עשרה היו כאן 15—20 בעלי אחוזות, אשר מילאו בין היתר את התפקיד של משמר המצודה והטירה וכן שמרו על בריכות הדגים. במחצית המאה התשע־עשרה, בזמן שהכפר השתייך לנסיכות ההבסבורגים, נמצאו בו 1434 תושבים ובשנת 1921 נפקדו כבר 3505 תושבים ו־294 בתים. הגדול הדרסטי הזה בא הודות לבנית מכרת הפחם בשנת 1905 והקמת שתי תחנות הקמח וכן בנית בתי חרושת לליקרים ומוצרי רפואה. הפחם ממכרות בז׳שצ׳ה היה בעל איכות מעולה והכיל כמות גבוהה של קלוריות. בעת מלחמת העולם השניה בזזו הגרמנים את כל אוצרות המקום, הם העבידו בפרך אלפי אסירים ושבויי מלחמה בכרית הפחם, שממנו הפיקו גם דלק למכוניות.

יהודים נמצאו בכפר כמעט מיום היווסדו, רק מספרם היה מועט, רובם עסקו במסחר ובמלאכה וחלק בחרושת ובפקידות. גם בהנהלת המכרה מצאנו שמות של יהודים.

בין המשפחות האמידות של בז׳שצ׳ה נמנו לפני המלחמה משפחת פינדר, שהיו הבעלים של בית החרושת לליקרים ומשפחת ברגר שעסקו במסחר סיטוני וקמעוני גם יחד. רוב איכרי הכפר ופועלי המכרה היו חבים להם כספים עבור סחורות שלקחו בהקפה. כולם גורשו מהמקום מיד עם כיבוש הגרמני ורכושם הוחרם.

כשהמלחמה הגיעה לקיצה נשרדו מכל יהודי המקום רק הגב׳ ברגר הקשישה ובנה משה־מוניק. וכמה שדברנו על ליבו של הצעיר הזה שלא ישוב לשבת, יהודי בודד, בכפר, לא שעה לנו, באמרו, כי אם יצליח לקבל חזרה רק מעט מזעיר מהחובות שחבים להם אנשי המקום ויוכל איכשהו להבטיח את קיומה של האם הקשישה אז יקום ויעזוב מיד את המקום. הם איפוא נשארו בין ״מכריהם ומוקיריהם״ כפי שהוא מוניק, כינה אותם. והנה לילה אחד קמו אנשי בליעל שכנראה חששו שמא יהיה עליהם להשיב מעט מהגזילה אשר גזלו, ורצחו נפש את האם על בנה.

הנרצחים הוטמנו בבית העלמין האושפיצינאי החרב למחצה ואדמת אושפיצין הספוגה דם מיליונים שוב פצתה את פיה לבלוע את גופם ודמם של יהודים שרידי השואה שנרצחו בידי זדים.

יהי זכרם ברוך וה׳ ינקום דם עבדיו השפוך!

ליביונז׳

כפר מרוחק כעשרה קילומטר מאושפיצין והיה שייך לפלך כשאנוב. אלא שיהודי המקום קיימו מאז ומתמיד קשר הדוק עם יהודי אושפיצין, קשרי משפחה, קשרי מסחר ועניני קהילה וציבור. לפני למעלה ממאה וחמשים שנה היה ר׳ יוסף ליביונז׳ר אישיות ידועה. בנו ר׳ לייבל שיינברג היה חמיו של רבי חיים צבי קופרמן ששימש למעלה מארבעים שנה כראב״ד באושפיצין. ר׳ יוסף נקרא ״ליביונז׳ר״ כי הוא היה בעל האחוזה ובעל יערות ושדות בליביונז׳.

רישומים על ליביונז׳ נמצאים מסוף המאה השלוש־עשרה. במאה החמש־עשרה היו קיימות שתי מושבות: ליביונז׳ ווילקי (הגדולה) ולביונז׳ מאלי (הקטנה) קרובות אחת על־יד השניה ושתיהן מוקפות יערות שנמשכו קילומטרים רבים ועד לגבולות אושפיצין הגיעו.

מפקד האוכלוסיה משנת 1789 מודיע על 632 תושבים ו־118 מבנים ביניהם מבשלת שיכר וי״ש ופונדק שהיו בבעלותו של ר׳ יוסף הנ״ל, אך במפקד הזה לא הוזכרו יהודים בשמותיהם.

הכפר, ככל הסביבה כולה, עבר משלטון לשלטון, מידי הכיבוש האוסטרי לידי הנסיכות הוורשאית והרפובליקה הקראקובית ואחרי חיסולה של זו חזרה שוב לשלטון האוסטרי. באותה העת השתייכה האחוזה ומכרה הפחם למשפחת לבנפלד. בשנים של בין שתי מלחמות העולם עברה הבעלות על המכרה לידה של חברה צרפתית. בגלל האיכות הלא מעולה של הפחם הליביונז׳י היתה התפוקה נמוכה, רק 200,000 טון לשנה, והועסקו רק כמה מאות כורים בהפקתו.

לפני השואה היו בליביונז׳ כשני תריסר משפחות יהודים. רובם עסקו במסחר ובמלאכה. גם בין הפקידות הגבוהה של המכרה והחרושת היו מספר ניכר של יהודים. המאפיה, החנות הגדולה (בה קבלו התושבים כמעט את כל מבוקשם — בהקפה) ובתי משתאות — היו בבעלות יהודית. היה שם בית־כנסת ששכן בבית־עץ ציורי וגינה מטופחת מסביבו, בו התקיימו תפילות בקביעות בשבתות ובימי חג. כל יתר צרכי הדת וצרכי ציבור למיניהם קבלו יהודי ליביונז׳ בקשאנוב הסמוכה ובאושפיצין הקרובה ללבם.

חלמק

מושבה תעשיתית שמטעם הרשות היתה שייכת לפלך כשאנוב, אבל מפאת מיקומה הקרוב יותר לאושפיצין, בסך־הכל מרחק של 5—6 קילומטר, נכללה על־ידי הכל לסביבתה של אושפיצין ובעיניי קהילה וצרכי ציבור נזדקקו יהודי חלמק למוסדות באושפיצין.

המושבה היתה מוקמת על גדותה השמאלית של הנהר "פשמשה" במרחק של כשני קילומטר ממסילת הברזל טשביניה—אושפיצין.

רישומים על המושבה נמצאים רק מאמצע המאה החמש־עשרה ואז שטחה היה באופן יחסי קטן למדי. משנת 1795 בעת הכיבוש האוסטרי היא רשומה ככפר עם למעלה מחמש מאות תושבים וקרוב למאה בתי־מגורים. ועל־יד הגשר החדש שנבנה מעל ל"פשמשה" פעל בית־מכס.

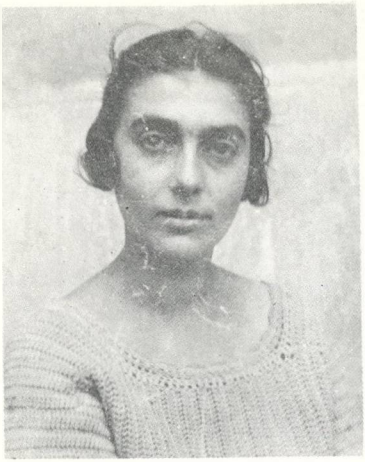
במפקד של שנת 1921 נמנו במקום 1314 נפשות ו־230 מבנים.

במקום היו מפעלי תעשיה זעירים, מחצבה ומנסרות. ב־1920 הקים התעשין הצ'כי י. ס. באטא מפעל גדול ליצור נעלים: "נעלי באטא" שהלך והתרחב במהירות והעסיק בשנת 1938, כאלפיים עובדים.

בחלמק גרו מתמיד משפחות מעטות של יהודים שעסקו במסחר ובחרושת. גם בין עובדי "באטא" היו יהודים ולא כולם היו תושבי המקום. מהמשפחות היהודיות שהיו מושרשות במקום ידועים לנו: מנדבלוים יצחק, וואולקן קלמן, וולדנר, שינהרץ, קראקאואר, בוכנר־זוננשיין.

בית־הכנסת היה מוקם בביתם של משפחת מנדלבוים, בחדרים שהוקצאו על־ידי הבעלים לצורך מיוחד זה. הם קבלו את כל באי בית התפילה בסבר פנים יפות וחלקו תמיד ממתקים לילדים.

מטעם הרשות היתה חלמק מסונפת לכשאנוב והיתה שייכת למחוז שלה, אבל מפאת קרבת המקום העדיפו יהודי חלמק לקבל שירותים קהילתיים באושפיצין.

שורה 1 : דב ווינהבר, דבורה זילברשטיין, שרה יעקובויץ
שורה 2 : שמואל בוכנר, משה קלמן ווינהבר, יעקב ווינר

Line 1 : (Right) Dov Weinheber, Debora Silberstein, Sara Jakubovitz
Line 2 : Samuel Bochner, Moshe Kalman Weinheber, Jakob Weiner

חברי "החלוץ" שעלו ארצה ב־1924, על קברו של קרל נטר במקוה ישראל

"Hechalutz"-group (1924) at Carl Netter's Grave in Mikve Israel

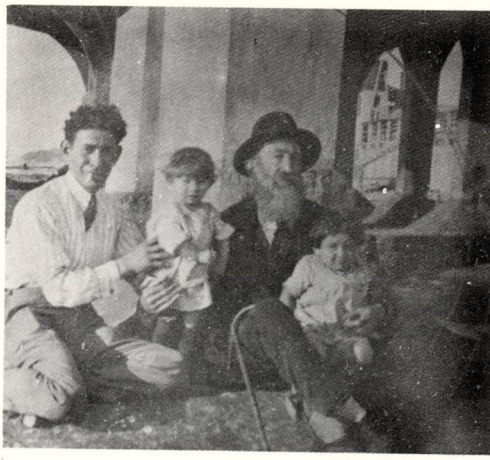
(התצלומים נמסרו ע"י פרופ' דב סדן מארכיונו הפרטי)

(Pictures given by Prof. Dov Sadan out of his private Archiv)

ר' גרשון שינברג בביקורו בארץ (1925) עם בנו, בתו וחתנו

Mr. Gershon Schoenberg with his Children
on his visit to Israel, 1925

מנחם ואליהו טיברג והנכדים —
דור שלישי של אושפיזינאים בארץ

Three Generations Tieberg in Israel

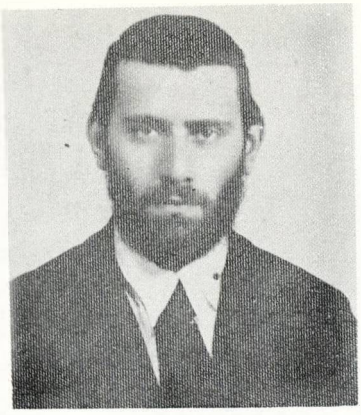
חברת "טראסק" עם ראשי הישוב: ד. בן־גוריון, י. בן־צבי, י. שפרינצק (במרכז)
למעלה מימין: מרדכי בטר

"Trask"-group with David Ben-Gurion, I. Ben-Zvi,
I. Sprintzak (in the centre); on top right: Mordchei Better

ר' חיים זילביגר ואשתו אלצ'ה

Rav Chaim Silbiger and his Wife Elka

בנם יוסקה

Their son Joske

ר' יודל זילביגר

Rav Juda Silbiger

ר' שלום כהנא

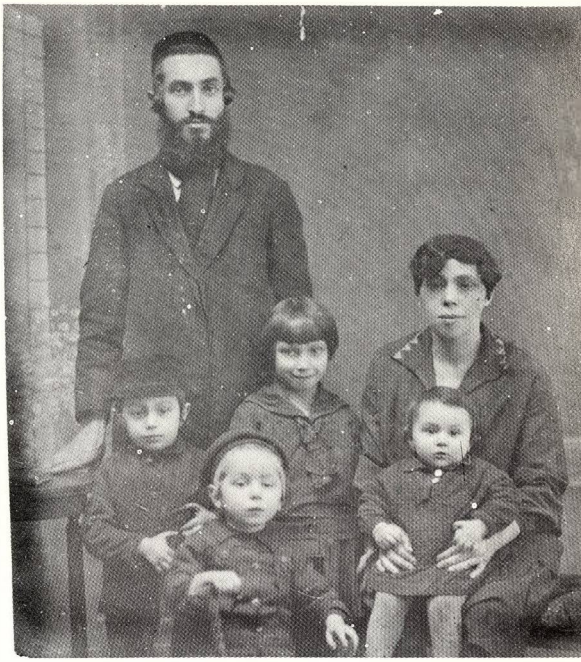
Mr. Shalom Cahana

ר' יצחק הופרט ואשתו גיטל

Mr. Itzhak Huppert and his Wife Gitel

ר' וולף סמואל ובני משפחתו

The Family of Wolf Samuel

הגב' הנדל רוטנברג ובנה יעקב

Mrs. Hendl Rottenberg and her son Jakob

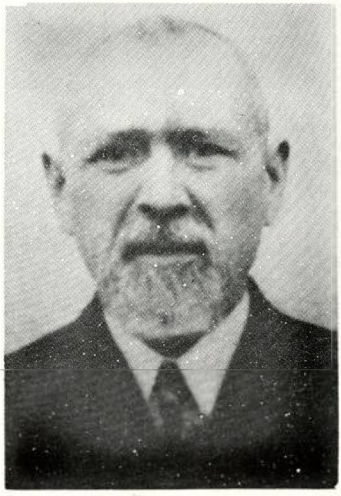

ר' חיים יעקב קלפהולץ ואשתו סבינה

Mr. Chaim Jakob Klapholtz and his Wife Sabina
(The Daughter of Mrs. H. Rottenberg)

ד השקה זילביגר ואשתו

H. Silbiger and wife

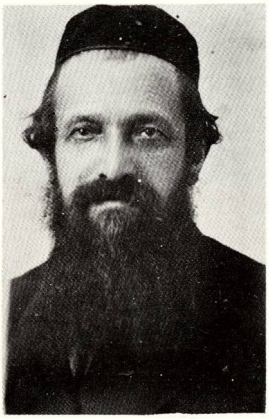
ר' מרדכי ווילדמן ורעיתו במרינבד

Mr. and Mrs. Wildman in Marienbad

יצחק שער ז"ל ויוסף בלברג יחי' בדרכם לביהכנ"ס

Mr. Itzhak Scher (ז"ל) and Joseph Balberg (lives in Jerusalem) on the Way to Synagogue

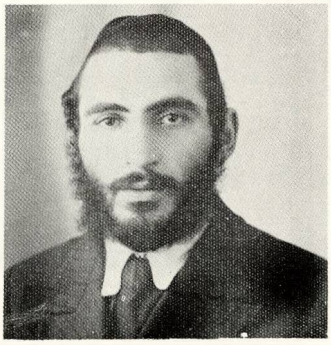
ר' אליעזר צבי זלוטורוב

Mr. Eliezer Z. Zlotorub

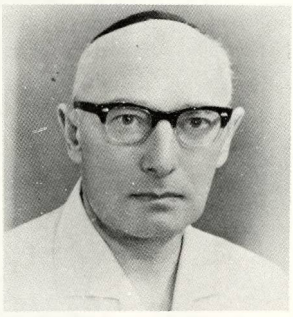
משפחות וולנרמן וצנוירטה עם יעקב בטר לפני עלותו ארצה

Families Wolnerman, Zehnwirt with Jakob Better before his going to Israel

משה אהרן שינדל

Moshe Ahron Schindel

עקיבא צברלינג

Akiba Zwerling

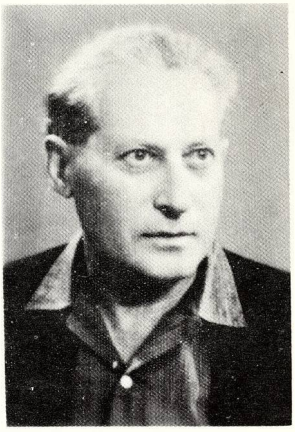
ד"ר משה גולדברג

Dr. Moshe Goldberg

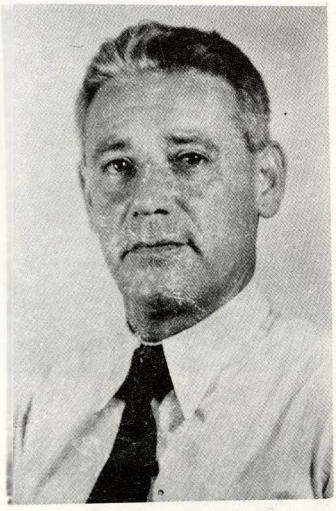
שמואל סלומון

Samuel Salamon

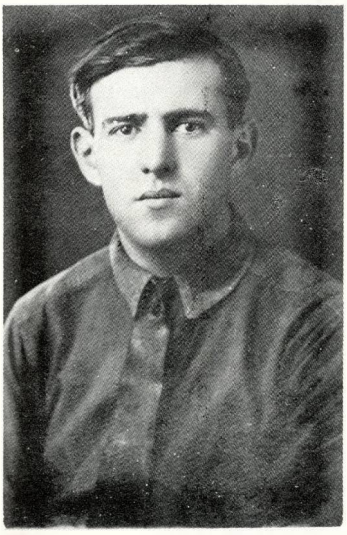
יעקב בטר

Jakob Better

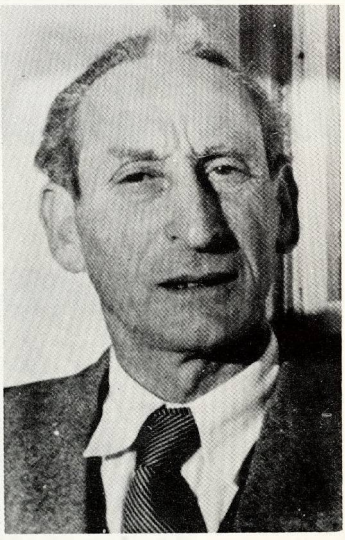
נפתלי קליינברגר

Naftali Kleinberger

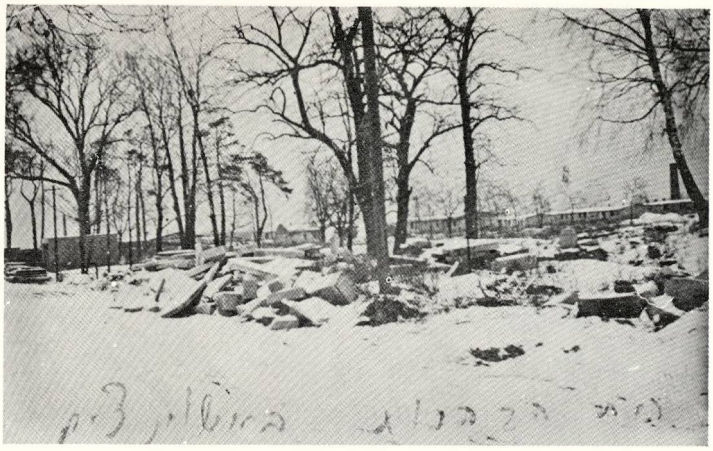
דב יכצל

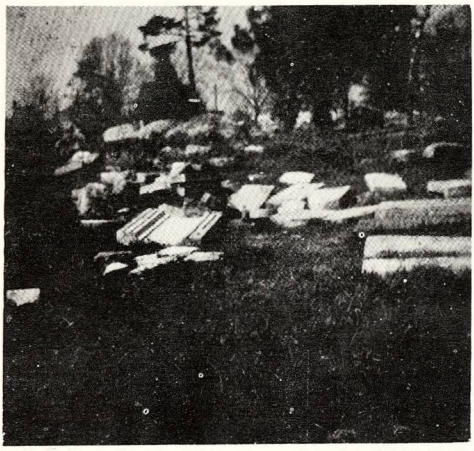
Dov Jachtzel

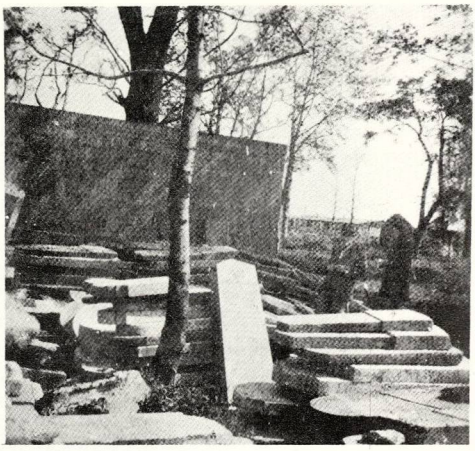

ברונו גלר

Brono Geiler

תמונות מבית הקברות ההרוס — אושפיצין אחרי השואה

Oświęcim Cemetery, after the War

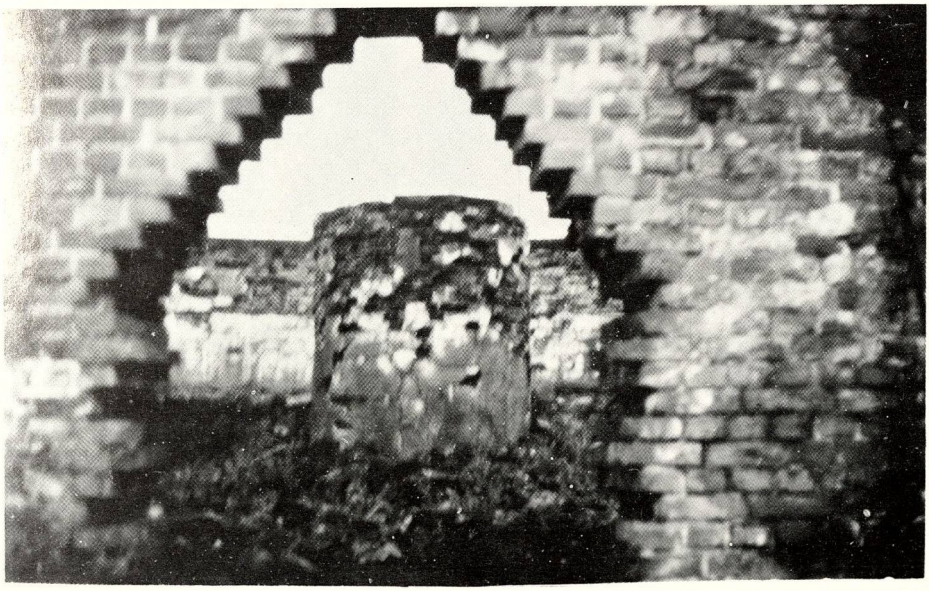

יוסף הירשפלד על קברו של יעקב גולדפרב,
נולד בשנת 1912 באושפיצין, מת מאי 1945 באלטטינג, גרמניה

Joseph Hirschfeld at the Grave of Jakob Goldfarb
born 1912 in Oświęcim, died May 1945 in Alteting, Germany

חורבות הקרמאטוריום באושוויץ (התמונות משנת 1974)
Crematorium Ruins in Auschwitz (Pictures from 1974)

השואה

באם אזדמן

ואם אזדמן פעם למקום עירתי
עיף ורצוץ — סופדת נפשי:
מי יכירני, מי?

נרצח האבא, נרצחה גם אמי,
אחי ואחיותי — הוי, אשא נהי:
אין כאב כמכאובי!

שכנים ושכנות, ריעי ילדותי,
נוגפו כל קרובי — זכר עברי,

למצוא מקום הקבר אין גם בנפשי,
רגבי אדמה — ספוגי דמם־דמי,
מי ינחני, מי?

שבור ורצוץ אתעטף ביגוני,
אפנה לכל אבן, לאבק בדרכי,
אהמה: מענה תנו לי!

על עיי המפולת אשרוך רגלי,
אשפוך יגון נפשי, שארית דמעותי,
שנאה למשחיתי!

הרב שלמה גורן
הרב הראשי לישראל

לקחי "אושוויץ"

מימות השואה ואילך, "אושוויץ" אינו יותר מקום גיאוגרפי אי־שם בפולין. אלא הוא שם נרדף לחורבן העם היהודי והרס ערכי האנושות המקודשים ביותר. באושוויץ ובמחנות ההשמדה האחרים הגיעה לשיאה ההתפרצות התהומית של שנאת הדורות, שהצטברה במשך אלפי שנים נגד העם היהודי בקרב האנטישמיים שונאי־ישראל. ונחתה בחמת־זעם וולקנית על מליוני יהודים באירופה מחוסרי ישע, ומשוללי יכולת, להגן על עצמם.

כל כחות הרשע־הפשע שבאדם, כל הישגי המדע והתרבות, נוצלו והופעלו, כדי להשמיד את העם הנושא על גבו מאז ומעולם, את השליחות העליונה של קדושת האדם, ואהבת כל אשר נברא בצלם האלקים. במחנה "אושוויץ" וחברותיה להשמדה השתחררו יצרי המשטמה והרצח האפלים ביותר של האדם, שעד אז לא ידענו את מימדיהם האכזריים, ולא האמנו בעצמת ההרס הטבועים בהם.

זאת היתה ההתדרדרות האיומה והברוטלית ביותר, לא רק של העם הגרמני וגירוריו, שתכנן ובצע את מזימות הרשע. העולם כולו אינו יכול לרחוץ בנקיון כפיו ולומר: ידינו לא שפכו את נהרות הדם, ועינינו לא ראו את הובלתם לטבח של מליונים בני אדם חפים מכל פשע. כמעט כל עמי תבל עמדו מנגד במשך כל שנות המלחמה וראו או ידעו על קיומן של מחנות ההשמדה, כבשני השרפה ותאי הגזים שפעלו במלוא הקיטור. אליהם הובאו ששת מליוני היהודים, וביניהם מליוני ילדים, תינוקות ועוללים טהורים וזכים, שלא טעמו טעם חיים, מבלי שתעשה פעולה רצינית מצד מדינה כל שהיא להצילם.

העולם שלאחר "אושוויץ" אינו אותו העולם שלפניו. מימות עולם חשבנו על שלשה אמצעי בלימה הקיימים בעולם, שיש בהם כדי לרסן את יצרי האדם הארסיים, ולמנוע התדרדרות מוסרית של החברה האנושית. (א) האמונה והדת; (ב) המדע, והתרבות; (ג) הסוציאליזם המושתת על שויון העמים. והנה הוכח בשואה שכל שלשת סוגי הבלימה הללו לא רק שלא היוו מחסום לשחרור היצרים, וגלי השנאה והמשטמה נגד העם היהודי, ולא האיטו את מכונות ההשמדה. להיפך כל שלשת הגורמים הללו, הפכו בימי השואה אמצעי להגברת ההרג, הרצח, ההסתה והזעם נגד המובלים לטבח, ונוצלו ליעול ולפיתוח שיטות ההשמדה השטניות. מתוך המסמכים הרבים שנפלו בידי העולם החפשי התברר לתדהמתנו ללא ספק, כי הותיקן לא רק שעמד מנגד והיה אדיש להשמדת העם היהודי, אלא חזק את ידי הנאצים וגירוריהם באיטליה, ובארצות הקתוליות האחרות, ונתן את ברכתו לשטני־הנאצים ולפשעיהם האיומים ביותר.

המדע והתרבות. בשנות השלשים לא היה עם בעולם, שעלה על גרמניה בפיתוח המדע ובטיפוח ערכי־התרבות, האמנות, הספרות, השירה, הפילוסופיה והמדעים ההומניים

האחרים. היא עלתה בכל אלה, בשנים שקדמו לשואה, אפי׳ על ארצות הברית. ובכל זאת, ואולי בגלל זאת, הגיעה אותה גרמניה לשיא השחיתות המוסרית והחברתית בעולם. וניצלה את הידע המדעי שלה לבצוע ולזירוז אמצעי ההשמדה ההרג והחנק, נגד העם היהודי ונגד כל מי שנפל לידה, כשהוא מחוסר מגן. הסוציאליזם שהיה מיועד להגן על שויון העמים להלחם ולשמור על זכויות המיעוטים, לשפר ולשכלל את רמת החיים של העמלים, המדוכאים והנרדפים, הרי ברוסיה הסובייטית עריסת הסוציאליזם בעולם, ראש וראשון לניהול המאבק הרצוף לאחוות העמים, שם נרדפו היהודים שנמלטו על נפשם מגיאות ההריגה, אל צוואר, עונו נרמסו ונשלחו לסיביר ולמחנות עבודה, שכל באיה לא ישובון ולא השיגו אורחות חיים. פליטי חרב אלה נפלו ברוסיה מן הפח אל הפחת. רבים מהם לא זכו לחזור חיים לארצם־מולדתם. או לראות במפלתם של רשעי־עולם.

נמצינו למדים שכל אמצעי הבלימה שהיו מקובלים בעולם, שהיו מיועדים למנוע שחרור היצרים, ובצוע פשעים שלוחי־רסן נגד האנושות, לא רק שהכזיבו, אלא הפכו לאמצעי עזר למעשי הפשע הברוטליים ביותר.

אין לקפח שכרם של מעטים מבני האומות השונות, שחרפו נפשם להציל יהודים מהרג ומשמד. הם חסידי אומות העולם שחייבים אנו ביקרם, ואורם הבליח בחשכת השואה ויש להעלותם על נס בכל עת מצוא. אבל כאשר מדובר בעמים ומדינות, אין מעשיהם של יחידים ומעטים יכולים לכפר על האדישות, וחוסר העשיה של מאות מליונים. עליהם זועק הנביא "מחמס אחיך יעקב תכסך בושה ונכרת לעולם. ביום עמדך מנגד ביום שבות זרים חילו". והרי גם האומות שנלחמו בנאצים כשזה נגע להצלת היהודים עמדו מנגד וגם הסגירו שרידים בעת צרה.

שלשה הם הלקחים שעלינו להפיק מהתפרצות הר־הגעש של שנאה ומשטמה נגד העם היהודי: (א) העולם מחוסר כל אמצעי בלימה וריסון, בפני התדרדרות מוסרית וחברתית. על העם היהודי, הנרדף והמוקף חומת שנאה תהומית המלומד ביסורים, לטפח כח ועצמה, כדי להיות בעל יכולת להגן על עצמו בפני כל צר ואוייב. ולא לסמוך על חסד לאומים חטאת שהם יגנו על חיינו; (ב) הגלות הטובה ביותר נושאת בחובה סכנה מתמדת לחיי העם היהודי. כי לא היתה ארץ ומדינה בה היו אזרחיה היהודים נאמנים לה כל כך, והיו מאושרים בה, עד שחשבו שמצאו בה את המנוחה והנחלה, כמו היהודים בגרמניה לפני עלית הנאצים. וצאו וראו מה התחולל בקרבה לפתע פתאום, איך הפכו כששים מליון אזרחיה לגרועים שבחיות הטרף; (ג) ארץ ישראל נותרה לפליטה מגיאות ההרג. ומיד בתום השואה זכינו לתקומת העם והמדינה, לשחרור הארץ ולכוננות מלכות ישראל בשלישית, וזאת על אף התכניות השטניות המיוחדות, שעשה רב־הטבחים כדי להשמיד את הישוב היהודי בארץ. נתקיים בנו דברי הנביא עובדיה "ובהר ציון תהיה פליטה והיה קודש וירשו בית יעקב את מורשיהם. והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ודלקו בהם ואכלום. ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה׳ המלוכה". זה אמור לעמי תבל, הנושאים אתם שנאת עולם לעם עולם.

מצוות קידוש השם לעיני הגוים

באשר לעם היהודי, תורת ישראל אמנם מלמדת אותנו שהמצוה העילאית ביותר בין כל תרי״ג המצות היא מצות קידוש־השם, שמשמעותה להרג על קידוש השם, כפי

שקבע הרמב"ם בפ"ה מהלכות יסודי התורה הלכה א': כל בית ישראל מצווין על קדוש השם הגדול הזה שנאמר "ונקדשתי בתוך בני ישראל" ומוזהרין שלא לחללו שנאמר "ולא תחללו את שם קדשי". והסביר הרמב"ם בספר המצות שלו מצות עשה ט' את משמעותה של מצוה זו באמרו: וענין זאת המצוה אשר אנחנו מצווים לפרסם האמונה הזאת האמיתית בעולם. ושלא נפחד בהיזק שום מזיק שאפילו יבוא אלינו אנס עריץ וקרא אותנו לכפור בו יתעלה לא נשמע לו, אבל נמסור עצמנו למיתה. ולא נתן לו לחשוב שכפרנו, אע"פ שבלבותינו מאמינים בו יתעלה. וזאת היא מצוות קדוש השם המצווים בה בני ישראל בכללם. ו"באגרת השמד" כתב הרמב"ם שקיום מצות קדוש השם היתה המטרה ליציאת בני ישראל ממצרים, כדבריו שם: וכמו שחלול השם הוא עוון גדול כך קדוש השם הוא מצוה גדולה. וגומלין לו טובה הרבה מאוד. וכל איש מבני ישראל חייב בקדוש השם כמו שאמרו בספרא "אני ה' אשר הוצאתיך מארץ מצרים להיות לכם לאלקים" — על מנת שתקדשו שמי ברבים.

את חומרת המצווה הזו של קדוש השם, אפשר ללמוד מזה שבין כל מצות־עשה שבתורה אין אחת הדוחה פקוח נפש, חוץ ממצוה זו של "ונקדשתי בתוך בני ישראל". היא היחידה הדוחה פקוח נפש. והכלל של "וחי בהם" — ולא שימות בהם אינו חל על מצוה עשה זו של קדוש השם. האמור כאן אינו כולל את מצות הלחימה במלחמת מצוה, הדוחה גם היא פקוח נפש. אבל שם הסיבה משום שבכל מקום שעומדת בפנינו הברירה בין פקוח נפש של היחיד לפקוח נפש של העם, נדחה פקוח נפשו של היחיד בפני פקוח נפשו של העם והמדינה. כמו כן יש במצות הלחימה גם אזהרת לאו של "לא תעמוד על דם רעך". מה שאין במצות עשה בלבד, אין בכחה לדחות פקוח נפש, פרט למצות קדוש השם בלבד הדוחה פקוח נפש.

ראיה נוספת ליחודה של המצוה הזו של "ונקדשתי בתוך בני ישראל" יש למצוא בעובדה, שהרמב"ם ביד החזקה, כלל את מצות קדוש השם בהלכות "יסודי התורה" הדן בעיקרי האמונה שהן המצות שבלב. אם כי אין יסודות אלו שקבע הרמב"ם בהלכות יסודי התורה, זהים עם י"ג יסודות האמונה שקבע בפירוש המשניות, בפרק "חלק" במסכת סנהדרין. ובהלכות יסודי התורה צמצם אותם הרמב"ם. ואע"פ כן הכליל את מצות קידוש השם בין עיקרי היסוד של האמונה. אלא משום שלדעת הרמב"ם יש למצוה זו של קדוש השם, יחוד ועליונות, על פני כל שאר המצות. ולכן היא כלולה בין יסודות האמונה שהם תשתית הדת היהודית.

ברם ישנו תנאי הלכתי בקיום מצוה זו, בפסגתה העליונה, שחובת קיומה מותנה במציאת עשרה מישראל בשעת מעשה. בכל מקום שהתנאי לתחולת המצוה היא "בפרהסיא". דהיינו כאשר חומר העבירה עצמה אינו גורר אחריו חובת מסירות נפש. כגון כל המצות והעבירות, מחוץ לשלשת החמורות שבהן שהן: עבודה זרה, גילוי עריות, ושפיכות דמים, עליהן נאמר "יהרג ועל יעבור" גם בצינעה. וכבר קבע ר' יוחנן את ההלכה (סנהדרין ע"ד ב') "אין פרהסיא פחות מעשרת בני אדם. וישראלים בעינן דכתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל". וכן פסק הרמב"ם בפ"ה מהלכות יסודי התורה הלכה ב'—ד'.

לכאורה הסיבה לתנאי זה שרק בפני עשרה מישראל, חלה מצוה זו של קדוש השם, ולא בפני נכרים, משום שאצל יהודים כשרואים יהודי מוסר עצמו להריגה על קידוש השם כדי שלא יעבור על חוקי התורה, מביא הדבר אצלו לידי התעוררות והתגברות

האמונה שבלב. כפי שכתוב אצל נדב ואביהוא "הוא אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש ועל פני כל העם אכבד" (ויקרא י' ג') ודרשו חז"ל במס' זבחים (דף קט"ו ב') וכן פירש רש"י על אתר בחומש: כשהקב"ה עושה דין בצדיקים מתירא מתעלה ומתקלס, וכן הוא אומר "נורא אלקים ממקדשיך" (תהילים ס"ח) — אל תקרי ממקדשיך אלא ממקודשיך. אולם זה אמור רק אצל יהודים שאמונתם בקב"ה ובתורתו איתנה ומעשה קדוש השם של יהודי, מחזק בלבם את השליחות הקדושה של ישראל בעולם. אבל בפני גויים לכאורה מעשה קדוש השם של יהודי, עלול להביא אצלו לידי כפירה וחילול השם. כאמור "למה יאמרו הגויים איה אלהיהם" (תהילים ע"ט) וכן כתוב "ברצח בעצמותי חרפוני צוררי באמרם אלי כל היום איה אלהיך" (תהילים מ"ב). והמטרה של המצוה לא תושג איפוא בפני נוכרים, כאשר יהודי מוסר עצמו להריגה ולא מתרחש נס להצילו.

אולם מצינו בתלמוד מעשה לסתור הבחנה זו. שכן במס' עבודה זרה (דף י"ז א') אצל ר' חנינא בן תרדיון, אחד מעשרה הרוגי מלכות, שהיה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהילות ברבים, וס"ת מונח לו בחיקו. הביאוהו וכרכוהו בס"ת והקיפוהו בחבילי זמורות, והציתו בהן את האור והביאו ספוגין של צמר ושראום במים והניחום על לבו, כדי שלא תצא נשמתו מהרה. ומסופר שם בתלמוד: אמר לו קלצטונירי (התליין, הממונה להרוג מטעם המלך) רבי, אם אני מרבה בשלהבה ונוטל ספוגין של צמר מעל לבך, אתה מביאני לחיי העולם הבא? אמר לו הן, השבע לי נשבע לו. מיד הרבה בשלהבת ונטל ספוגין של צמר מעל לבו, יצאה נשמתו בטהרה אף הוא קפץ ונפל לתוך האור. יצאה בת קול ואמרה ר' חנינא בן תרדיון וקלצטונירי מזומנין הן לחיי העולם הבא. בכה רבי ואמר יש קונה עולמו בשעה אחת.

אגדה זו לכאורה תמוהה ביותר. מה ראה הגוי־התליין הזה, הקלצטונירי פתאום להגיע לידי הרהורי תשובה ולמסור את נפשו על כך, עד כדי שריפה עצמית. וכי התגלו שם נסים מעין אלו שאירעו לחנניה מישאל ועזריה. הרי להיפך ראה איך שהתנא הגדול, הכרוך בספר התורה מתחנן לפניו שירבה בשלהבת, ויטול הספוגין של צמר מעל לבו, וכשעשה כן אכן נשרף ר' חנינא בן תרדיון עם ספר התורה שבידו? אלא מכאן שעצם התופעה של מסירות נפש של יהודי למען שמו של הקב"ה מרתיעה את הלבבות, מעורר את המחשבה לתשובה, ומגבירה את האמונה שבלב, אפילו אצל גוי. וכנראה שגזירה היא מן השמים שכך יהיה, כפי האמור לעיל במס' זבחים: בשעה שעושה הקב"ה דין בקדושיו מתיירא ומתעלה ומתהלל. כך שאפילו אצל התליין הנכרי הזה, הביא המעשה של קדוש השם של ר' חנינא בן תרדיון לידי אמונה ומסירות נפש מיידית. אלא כנראה שאין ללמוד ממעשה יחיד זה של הקלצטונירי לשאר הגויים. משום שבכל זאת היתה לו כנראה לתליין הזה, נשמה גדולה שהיתה חבויה בקרבו כל ימיו. וכשראה מעשה של קדושת השם, התפרצה נשמתו ונמשכה גם היא למסירות נפש מעין הכתוב "משכני אחריך נרוצה".

והנה הלכה זו "ונקדשתי בתוך בני ישראל", תוקפה הוא נצחי, אבל עד ימות המשיח נגזר עלינו לקיים מצוה זו, ולקדש שם שמים ע"י מסירות נפש של "יהרג ועל יעבור", כאמור "ואעבור עליך אראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי" (יחזקאל ט"ז ו'). אבל לעתיד לבוא התנבא יחזקאל ואמר "ונקדשתי בכם לעיני הגויים". (יחזקאל כ' מ"א). וכן חזר וקרא לקראת גאולתנו השלישית "ונקדשתי בם לעיני הגויים וישבו

על אדמתם אשר נתתי לעבדי יעקב". (שם נ"ח כ"ה) ושוב נבא בעת קבוץ הגלויות ואמר "בשובבי אותם מן העמים וקבצתי אותם מארצות אויביהם ונקדשתי בם לעיני הגויים רבים". נמצינו למדים שלעתיד לבא מצות קדוש השם תתקיים על ידינו לא "בתוך בני ישראל" אלא "לעיני הגויים". משום שקדוש השם שלעתיד לבא, בעת קבוץ גלויות ישראל, ושיבת ציון יבוצע לא ע"י "יהרג ואל יעבור" ולא "בדמיך חיי", כי אם ע"י הגשמת חזון הגאולה של נביאי ישראל, שמערכת הניסים והנפלאות הנצחונות וההישגים, יביאו לידי קדוש שם שמים בקרב הגויים. זהו קדוש השם מסוג חדש ע"י שנוכיח שאפשר לחיות חיים טובים, ומתוקנים ולהצליח בכל דרכנו עפ"י התורה והנבואה. זהו סוג של קדוש השם שגם אומות העולם מבינים אותו, וגם הם יכירו על ידו את היד ההשגחה העליונה על עמו ונחלתו. ככתוב (צפניה ג') "כי אז אהפוך אל העמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד". ומסיים שם הנביא "בעת ההיא אביא אתכם ובעת קבצי אתכם כי אתן אתכם לשם ולתהילה בכל עמי הארץ בשובי את שבותיכם לעיניכם אמר ה'" זהו קדוש השם לעיני הגויים. לא ע"י "יהרג ואל יעבור" אלא ע"י הגשמת חזון החיים המקודשים של תורת ישראל לעם ישראל ככתוב: "ונודע בגויים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים, כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה'" (ישעיה ס"א ט').

זאת היתה משאת נפשם של מליוני הקדושים, ברגעי חייהם האחרונים. וזאת עליגו להגשים ולמלא. לקדש שם שמים בעולם כולו, באורח חיינו המקודש. ולא יישפך עוד דם נקי בקרב ארצנו. בזה נהיה באמת לשם ולתהילה בכל עמי תבל. וכפר אדמתו עמו.

הרב יצחק ידידיה פרנקל
הרב הראשי לת"א־יפו

א קאשמאר

מיט א שוועך הארץ, מיט א לאסט אויף דער נשמה, בין איך געפארן קיין פוילן צוזאמען מיט דער דעלעגאציע וואס איז געשיקט געווארן פון מדינת ישראל צו דעם צוואנציקסטן יארצייט פון וואַרשעווער געטא־אויפשטאנד, כדי צו זוכן רעשטלעך פון דער גרויסער טראגישער שריפה; רעשטלעך פון דעם גרויסן פולישן יידנטום; פון די מיליאנען קדושים וטהורים, יונג און אלט, פרויען און קינדער, גאונים און צדיקים, רבנים און אדמו"רים, חסידים און אנשי מעשה, תלמידי חכמים און פשוטע יידן, ארבעטער און הארעפאשנע יידן, פאעטן און וועג ווייזער, מענטשן פון גייסט, העלדן און טרוימער, שעפער און קעמפער, אט די אלע וואס זענען דורך די נאצישע מערדער פארברענט, דערשטיקט, פארגאזט און אפגעמעקט געווארן פון דער וועלט; די אלע וואס דער מוראדיקער גיהנום האט איינגעשלונגען.

נאך דרייסיק יאר ווי איך האב פארלאזט פוילן, בין איך געפארן זוכן, אויב נישט מיינע לעבעדיקע ברידער, כאטש זייערע קברים. אבער אויך דאס האבן די בלוטיקע חיות נישט איבערגעלאזט. זייער אש איז צעזייעט און צעשפרייט געווארן אויף די פעלדער פון אוישוויץ. אין דעם גרויסן וואסער־באסיין וואס געפינט זיך אין צענטער פון געוועזענעם לאגער בירקענוי האבן די מערדער אריינגעשיט צענדליקער און הונדערטער טאנען אש פון די קרעמאטאריעס. ביז הייַנטיקן טאג איז נאך צו זען דעם אפזאץ פון דעם קרעמאטאריען אש. די פוילישע ערד וואס איז אנגעזאפט מיט יידיש בלוט איז שוין ווידער פאראקערט. די שילן און בתי מדרשים, א טייל פון זיי חרוב און א טייל דיענען פאר פערד שטאלן. די בתי קברות פון אונזערע עלטערן — צעשטערט און די מצבות וועלכע האבן דערציילט טויזנט יאר היסטאריע; טויזנט יאר פון שאפונג און גייסטיק רייכן יידנטום — אויך זיי זענען מער נישטא און דינען אלס שטיינער אויף די פוילישע שאסייען.

יא, אזוי האט געקלאגט דער נביא ירמיהו, דער נביא פון חורבן: "גדול כים שברך מי ירפא לך". גרויס ווי דער ים איז דיין בראך, וואר וועט דיך היילן? יא, גרויס ווי דער ים, טיף ווי דער ים און אכזריותדיק ווי דער ים. וועו עס טרעפט א חורבן אויף דער יבשה; אן אויפרייס, א שריפה, א ערד ציטערניש — דאך בלייבט א זכר אז עס האט דא אמאל עפעס עקזעסטירט; עפעס האט דא אמאל געלעבט און געאטעמט. אנדערש איז א קאטעסטראפע אויפן ים. דער אומגליק איז דאן פילפאכיק טראגישער. אט נישט לאנג פריער האט דא עקזעסטירט, געלעבט און געאטעמט א שיף מיט מענטשן פול מיט שטרעבונגען, מיט צילן, מיט לייַדנשאפטן, יעדער איינער א וועלט פאר זיך, און אין געציילטע מינוטן איז אלץ אונטערגעגאנגען, פארזונקען געווארן, און דער ים

— ווי קיינמאל גארנישט. דער ים שטראמט זיך ווייטער, זייגע פאלעס שפיגלען זיך אין די זון קאלירן, שוימען און פלעסקען מיט רעש, אקוראט ווי עס וואלט דא גארנישט פאסירט, ווי עס וואלט זיך נישט דא אפגעשפילט א שרעקלעכע טראגעדיע, ווי עס וואלטן זיך נישט, מיט אייניקע מינוטן צוריק, געראנגלט מיט די כוואלעס מאמעס מיט קליינע קינדער אויסהויכנדיק זייער לעצטן אטעם צוג מיט א פארשטיקטן ווייי געשרייי. די טראגעדיע פון יידישן חורבן איז געגליכן צו די אכזריות פון א שטורמישן ים מיט זיין אומגעהוירער טיפקייט. די יידישע שיף פון פוילישן יידנטום איז פארשלונגען געווארן אין די אפגרונטן פון די טויטן לאגערן. מער ווי פיר יאר צייט האבן די לאקאמאטיוון געצויגן בהמות וואגאנען מיט טויזנטער מענטשן, טאג און נאכט, כדי אויסצופילן די גאז קאמערן און די ברען אויוונס פון אוישוויץ, און די וועלט האט געשוויגן! די וועלט, ווי פאלש זי איז! דער פעלקער ים שטראמט ווייטער, שפילט זיך מיט אפמאכן, פארבינדונגען, באציהונגען, פאראייניקטע פעלקער, זיכערהייטס ראטן. ווי עס קלינגען געמיין און טיראניש אזעלכע באגריפן און נעמען נאך אוישוויץ! וואס פאר א באדייטונג האבן אזעלכע שיינזאגנדיקע ווערטער ווי: געווינסן, רעכט, מענטשלעכקייט — נאך אוישוויץ:

אוישוויץ דער שרעקלעכער גיהנום מיט זייגע טויט טעאריעס
ווי האסטו פארשלונגען אזויפיל מיליאנען אין דייגע קרעמאטאריעס
שווארץ זענען דיינע הימלען פון ברענען דיינע קרבנות
ועסט אויף תמיד בלייבן דער שרעקלעכסטער פון אלע חורבנות
ונג און אלט טאטעס און מאמעס און אלץ וואס איז טייער
זוזאמען צום שייטער, געגאנגען אין פייער...

איה מעון האריות וחכמי הישיבות
ואיה המשפט בין דם לדם תנוקות מנופצות
שומי שמים חגרו שק על נשחטים בראש חוצות
במה אעידך ובמה אדמה לך ארץ פולין
געתם באלו הנשרפים ובפרק כיצד צולין
צאן לטבח הובלנו בידי חיות טרף לשמד ולכליון.

עס איז נאך נישט געבוירן געווארן דער מקונן וואס זאל קענען ברענגען צום אויסדרוק דעם פארנעם פון דער טראגעדיע און חורבן. די מענטשלעכע שפראך איז צו ארעם אין ווערטער וועלכע זאלן שילדערן די "דערהויבענע" קולטור מעשים פון 20־טן יארהונדערט. עס איז געשען דאס אומגלויבלעכע און די וועלט איז נישט אויפגעציטערט געווארן; די זון האט נישט אויפגעהערט צו שיינען; די ערד האט זיך נישט געטרייסלט, ווען חיות בצורת מענטשן האבן מיט א שרעקלעכער אכזריות דערשטיקט דעם לעצטן וויי געשריי פון הונדערטער טויזנטער צאפלדיקע לעבעדיקע מענטשן.

"כל הגוים סבבונו כדבורים דועכו כאש קוצים". אלע גויים, אפילו די גוטע גויים וואס האבן מאבאליזירט אלע זייערע קרעפטן צו פארלעשן די וועלט שריפה — האבן

זיך באצויגן צו אונדזער יידישער שריפה ווי צו א שריפה פון דערנער און שטעכלדיקע געוויקסן. נישט קיין איינער פון די מיליטעריש מאכטן האט זיך באמיט לפחות אויפצורייסן די באן רעלסן וואס האבן געפירט יידישע קרבנות קיין אוישוויץ, טראץ דעם וואס די טויט טראנספארטן האבן זיך געצויגן איבער די וועגן און פליינען פון אייראפע, טאג און נאכט, און משך פון יארן לאנג; קיינער פון די קעמפנדיקע פעלקער האט זיך נישט באנוצט מיט גאז אנקעגן די היטלער באנדעס און זייערע קעמפנדיקע ארמעען, כאטש די דאזיקע ווילדע הארדעס האבן זיך באנוצט מיט דעם גאז אומצו־ברענגען מיליאנען. פארוואס? ווייל די דאזיקע מיליאנען זענען דאך געווען נאר — יידן! אט אזוי האט אויסגעזען דער "הסד לאומים" — דער גויאישער יושר...

אט דער דאזיקער געפיל האט מיך באגלייט די גאנצע צייט פון דער נסיעה קיין פוילן, און איך האב געהאט דעם רושם ווי עס באגלייטן מיך מיליאנען נשמות וואס שוועבן ארום אין דער פוילישער לופט ביז יענעם טראגישן דינסטיק כ"ט ניסן וועו איך האב ארויפגעשטעלט מיין פוס אויפן באדן פון מוראדיקן גיהנום אוישוויץ.

דער שאפער פון אויטא האט אונז קודם אריינגעפירט אין לאגער בירקענוי ווו עס שטייען נאך היינט די לאנגע באראקן פון מענער לאגער און פרויען לאגער. מיר גייען אריין איבעווייניק אין א בלאק. באלד ביים אריינגאנג געפינט זיך דאס צימער פון בארק עלטסטן וואס האט ווי א שפור הונד געהיטן אויף די קרבנות. ווייטער שטייען צוויי לאנגע רייעס מיט האלץ פריטשעס וואס זען אויס ווי טיפע נארעס. דארט זענען געלעגן אונזערע שוועסטער און ברידער מיט אפגעגאלטע קעפ און געווארט אויפן "אפעל" וואס האט געדארפט יעדן טאג באשטימען: מי יחיה ומי ימות!... פארשטייערט שטייען מיר, מיט אראפגעלאזטע קעפ און דער קאשמאר פון די געפיינקטע הענגט נאך אין דער לופט. מיר גייען ווייטער מיט געבראכענע קניען און אט שטייען מיר פאר די רואינעס פון די קרעמאטאריעס, וואסער גריבער פול מיט אש און פארברענטע ביינער פון קדושים. דער ריזקער שטח איז נאך ארומגעצוימט מיט די עלעקטרישע שטעכל דראט און מיט שילטן פון די וואך פאסמנס מיטן אויפשריפט: "HALT", באצירט מיטן סימבאל פון א טויטן קאפ. אט זען מיר די באן ראמפעס ווו די אומגליקעכע זענען אנגעקומען מיינענדיק אז דא איז אן ארבעטס לאגער. עס דערשיינט מענגעלע מיט זיינע מלאכי חבלה. ער פאכעט מיטן שטעקן: רעכטס! לינקס! ער באשליסט דאס ווער זאל גלייך פארברענט ווערן, און ווער זאל נאך דערווייל לעבן אין פיין און אין יסורים. הונגעריקע בלוט־הינט און ס"ס לייט, וואס זענען נאך ערגער און אכזריותדיקער ווי די הינט — פירן נאקעטע מענטשן צו דער ריכטונג פון די קרעמאטאריעס וואס ברענען טאג און נאכט און ווערן נישט זאט.

פון דארט גייען מיר צום אושוויץ לאגער. עס איז שוין טונקל פאראנאכט. פון גרויסן אייגאנגס טויער קוקט אראפ דער אויפשריפט "ארבעט מאכט פריי". דער ריזיקער שטח איז ארומגענומען מיט עלעקטריזירטן פארצוימונגס דראט. שטאקיקע ציגל געביידעס ציען זיך לענג אויס די אספאלטירטע גאסן ווו עס שטייען די בלאקן. אין בלאק נומער 10 אויפן ערשטן אן צווייטן שטאק געפינען זיך די ביוראען, און אויפן פארטער זענען די צימערן הערמעטיש פארמאכט, אן פענסטער און אן לופט צום אטעמען. א קאנאליזאציע פון רערן ברענגען דארט צו הייסע פארע. די צימערן ווערן אנגעפאקט

מיט מענטשן און דאן קומט שטראמען פון הייסע שטיקנדיקע פארע און די מענטשן ווערן אפגעבריט און דערשטיקט. נאך א צוויי שעה ווערן די דערשטיקטע קרעפער ארויסגענומען, און מען ברענגט אנדערע. א לאנגער קארידאר פירט צו די עקזעקוציע צימערן. אויף די וועגט זענען נאך פארבליבן אויסגעקריצטע נעמען וואס די קרבנות האבן געמאכט מיט די נעגל פון פינגער, און זיי רופן: נקמה! נקמה! מיר זען א הויכע וואנט פון בעטאן באשמירט מיט סמאלע. דאס איז די שטראף וואנט. הונדערטער טויט אורטיילן זענען דא אויסגעפירט געווארן יעדן טאג. די וואנט איז פול מיט לעכער פון די קוילן. מיין הארץ ברעכט זיך פון צער און וויייטאג. איך שטעל מיך ביים וואנט און זאג א קדיש. איך טראכט: איז דען דא אויף דער וועלט נאך אזא הייליקער עמוד צו זאגן קדיש ווי דא...

אזוי שלעפן מיר זיך פון ארט צו ארט אקוראט אזוי ווי די אומגליקלעכע דאמאלסט. מיר גייען פון איין בלאק צום צווייטן; א בלאק פול מיט טאנצן האר, אפגעשוירן פון די קעפ און בערד פון אונזערע הייליקע קרבנות; פון צעפעלעך פון קליינע מיידעלעך. א בארג מיט האר. א פראקטיש פאלק די דייטשן! קיין זאך גייט נישט פארלוירן! פון די האר וועט אויסגעארבעט ווערן סחורות... און אט ליגן טאקע אין א וויגקל צענדליקער באלן סחורה אויסגעארבעט פון די יידישע האר... ווייטער איז א בלאק מיט טויזנטער נאכט טעפלעך וואס יידישע מאמעס האבן מיטגענומען פאר זייערע קינדערלעך; א בלאק מיט קינדער קליידונג און שפילצייג, א בלאק מיט אפאראטן וועלכע האבן געגוצט קראנקע קינדער אויף קינדער ליימונג. די פארצערטע קראנקע קינדער זענען פארברענט געווארן, אבער זייערע אפאראטן שטייען נומערירט מיט דייטשישער ארדענונג און פונקטלעכקייט. עס שטייען אויך טויזנטער בלעכענע שעכטלעך פון אויסגענוצטן ציקלאן־גאז. געוואלד, רבונו של עולם! ווי האלט מען דאס אויס! ווי נעמט מען כח דאס אלץ איבערצוטראגן! יא, וועג איך בין צוריק געקומען קיין לוד זאגט צו מיר מיין זון: טאטע! ביסט אוועקגעפארן א יונגערמאן און צוריק געקומען א זקן... איך בין טאקע אין אייניקע טעג אלט געווארן... מען קען לייענען באריכטן, בראשונן און הונדערטער ביכער פון אומגליק, אבער דער וואס איז אין אוישוויץ נישט געווען — דער וועט אין לעבן נישט פארשטיין און גלויבן, אז אזעלכעס האט געקאנט פאסירן אין דער ווירקלעכקייט. נאר דער וואס איז אין אוישוויץ נישט געווען, דער קען מיינען, אז מען קען ביי דער וועלט מאנען יושר! אזא וועלט וואס האט געקענט דאס זען און שווייגן — אזא וועלט וועט שוין אלץ קענען פארטראגן.

בשעת משה רבנו האט דערפארן, אז יידן פארגעסן פון עמלקן, האט ער אויסגעשריגן: "זכור את אשר עשה לך עמלק, אל תשכח!", האט ער דערביי געהערט דאס קול פון דער השגחה: "כתוב זאת זכרון בספר" — פארשרייבן זאלסטו פאר די קומענדיקע דורות ווער עס איז געווען עמלק! זאלסט זיך נישט לאזן פארנארן פון זייערע "קולטור" פראזעלאגיעס. און אויך מיר זאגן עס הייַנט: זאל פארשריבן ווערן דער אונגעהוירער ביטערער געשריי פון די וואס זייער געשריי איז פארשטיקט געווארן! זאלן אייביק פאר אונדז לייכטן די הייליקע געשטאלטן פון די ליכטיקע, לויטערע און כשרע יידן וואס האבן מיט פארברענטע ליפן, פארטרוקנטע מיילער פון דורשט, אין די גאז קאמערן, אין די בהמות וואגאנען — נישט פארלוירן די האפנונג פון אני מאמין! אני מאמין, אז דאס

יידישע פאלק וועט נישט אונטערגיין! דאס יידישע פאלק וועט לעבן און עקזעסטירן מיטן כח פון זיין אמונה, און נאך איין וויכטיקע זאך — נישט פארגעסן און תמיד געדענקען אין אוישוויץ!...

מיט די דאזיקע געדאנקען בין איך צוריק געקומען פון אוישוויץ קיין ישראל איינגעהילט אין א קאשמאר פון וועלכן איך וועל מיך קיינמאל נישט באפרייען...

הרב יהושע משה אהרנסון
חבר הרבנות הראשית בפ"ת

הלמדנו לקחי השואה?

לשוא הכיתי בניכם — מוסר לא לקחו
(ירמיה ב—ל)

אכן, עברו כבר יותר משלשים וחמש שנה מאז הייתי אסיר מספר 144187 בבונא—אושוויץ, מדור התחתון של גיהנום בעולמנו, גיא צלמות הנורא והאיום. שתיתי את כוס התרעלה כולה בסבלות ובעבדות. ראיתי במו עיני באבדן משפחתי ורבבות אחים לצרה מבין שליש עמנו הנכחד. ראיתי את השחתת העולם לכל צורותיו על ידי החיה הנאצית הטורפת, מפלצת המין האנושי. מתוך אשנבי המחנה בונא אשר באושוויץ, משתי את חשכת הגלות הנוראה אשר שלט בה האדם באדם לרע לו בראותי באבדן צלם אלקים מעל פני האנושות. הרגשתי בעלבון צורב המדכא את הרוח בגלל כבוד ישראל שהושפל עד דכא, על עם ה' כי נפל בתאי הגזים כצאן לטבח יובל, ועל כבוד האדם כי איננו. הכאב נורא מעצם האסון האיום ומעוצמת העינויים האכזריים של קרבנות השואה ושל סבל הנשארים בחיים בעבודת פרך, ונבחר מות מחיים. רק כסופין דגאולה אמיתית מילאו מאז את תקות חיינו, כי בלעדן לא היה שום טעם להמשכת החיים בגיא צלמות האושוויצי ולכושר ההתנגדות בתוך תוכו של אבק אדם הנדרס כעפר במחנה.

טועים אלה שחושבים שהאמונה בגאולה החלישה את כח הלחימה וההתנגדות מכיון שסמכו על הנס. יתכן שיש מקום לחשוש לגבי אלה שבטחו בגאולה טבעית על ידי התערבות אנושית מבנות הברית. אבל אלה שקיננה בלבם אמונה טהורה בגאולת עם ישראל בכללו על ידי ביאת המשיח, אדרבא הוסיפה אמונה זו אומץ וכח נפשי חזק, לא למאס בחיים הרעים הנוראים ולעשות כל מה שביכולתם למען יזכו ליום השחרור שבא יבוא במוקדם או במאוחר, מתוך ידיעה כי הבטחת הגאולה לכלל האומה הישראלית נאמרה. ועוד שהרי כל עיקרה של תורת האמונה אוסרת בהחלט לסמוך על הנס. ברם, מאידך גיסא, מטילה תורת האמונה אחריות קולקטיבית מלאה לגבי הצלת כל נפש מישראל, ומכל שכן שאסור לסכן ציבור גדול מישראל במקומות ובמדינות אחרים שתחת הכיבוש.

ולכן עוול היסטורי הוא לראות בלוחמי הגיטאות רק את מתי מספר שלחמו בחירוף נפש בפועל ממש ביום האחרון לקיום הגיטו. רובו של העם היהודי הנמצא בין חומות הגיטו, במעמקי שאול של ענויים אכזרים, במחנות העבודה והמות, היה דרוך ברוחו ללחימה והתנגדות. ברם, בצורות שונות התבטאה התנגדותם, אצל כל אחד ואחד לפי מהותו וטבעו הוא. היו כאלה שיצאו למרוד על מנת להרוג וליהרג ולנקום נקמת דם ישראל השפוך לעיניהם, ויש שבחרו בהתנגדות אחרת אקטיבית ותדירה בלחימה על טוהר

המדות והמעשים למרות גירוי ולבוי היצרים לחסל איש את רעהו בחרב אחים. הם מרדו בגזירות האויב וכונותיו באומץ רוחם על ידי שמירת התורה והמצוה במקום סכנה, בשמירה על חיים מוסריים ועל הצלם האלקים שבאיש היהודי.

במחנה בונא — אושוויץ. פה ושם עומדים תורים ארוכים של אסירים רבים, לא לקבל את מנת הלחם והקפה המחולקת אחת ליממה שלמה, אלא לקיים מצות הנחת תפילין, וכל אחד רוצה להיות מן הזריזים לקיום המצוה; באחד הבלוקים הדלקנו בו נרות חנוכה, לילה, לילה, במעמד רבים ובשירת "מעוז צור" חרישית, ונר קטן זה האיר זיק התקוה שהתפרץ לאבוקה אדירה הקוראת לנפשות המדוכאות לא להתיאש! פעם צברנו סכך של ענפי ירק על גבי שורה של חביות גדולות וגבוהות שביניהן היה ריוח גדול כשיעור סוכה גדולה ונכנסנו בליל ראשון של סוכות בחשאי לקדש על כזית לחם ששמרנו מהבוקר למשמרת כדי לקיים מצות סוכה. תקיעת שופר על מגרש המיסדר המוקף עמדות של הגיסטפו במעמד ציבור של מאות מתפללים כשהאיר היום של ראש השנה האחרון שנת תש"ה. בפרוזדורי אולמי בתי־המלאכה בד.א.וו. באושוויץ, באחת המגירות של כלים וציוד, היו מוחבאים תפילין. עובדות כאלו למאות במספר, אפשר לרשום על כח העמידה בלחץ הצוררים שפתחו בהתעללות ביהודים דתיים, ועל דרכי התנגדותם, מריים ומלחמתם, ולא רק בשמירה על המצוות שבין האדם למקום, אלא גם במצוות שבין אדם לחברו. הם הביאו על ידי כך לידי ביטוי הגבורה הישראלית העילאית כשם שהדגישו גבורי המעש בפעולות המרד לנקום נקם בשונאיהם על דם יהודי הנשפך.

וכשהגיעה שעת השחרור והחרות לקומץ ציבור קטן — בחמלת השי"ת על שארית הפליטה — חשבנו שאנו נשמש דוגמה חיה בעיצוב דרכי החיים בעולם חדש אשר יבנה אחרי המבול והשואה; חיים על יסודות אמונה צרופה, צדק, יושר ואהבת הזולת. חשבנו כי ילמדו תועים בינה, כי אין אומנו אומה אלא בתורת ה' בארץ הקודש. חשבנו בתומנו, כי מעתה יבינו גם אחינו בני ישראל היושבים שלוים ושקטים בארצות נכר — שמקומם בארץ ישראל אשר תיבנה על ידי מיטב בניה־בוניה באמת המדה של אמת, חסד ואחדות ישראל כמגדל אור לחיים תקינים וסדירים, וזה ישמש לנו כחומה בצורה מול עולם מלא שנאה ובוז, מרירות ואכזבה; חשבנו כי נלמד לקח כי אין הפרט בטוח אלא בשוב העם לארצו על אדמתו, כי אין בפרט אלא מה שבכלל, ואין בכלל אלא מה שבפרט. ידענו אז כי בעבור זה נשארנו בחיים למען נספר לדור הבא על קורות השואה, הנובעת מגלות, מפיזור, משנאת עמי רשע, ומעזיבת חוקי התורה והמסורה. ובכן, ניחלץ ונעזור להקים מדינה טהורה מכל רבב העולה על כל המדינות בטוהר פעולותיה, בישרות דרכיה, בקיבוץ בניה לתוכה בשמחה ולנטיעתם בגבולותיה השוכנים על מי מנוחות של אחוה ורעות מתוך ברכה משולשת של אהבת הבורא יתברך אדון הארץ, אהבת העם ואהבת הארץ.

הרמב"ם באיגרת תימן כותב: "התורה הזאת לא יוכל להמלט ולהנצל ממנה, אפילו אחד מזרע יעקב לעולם לא הוא ולא זרעו ולא זרע זרעו, בין מרצונו בין שלא מרצונו, וזה העיקר יסוד מיסודי התורה והדת". ובכן, מחובתנו להשמיע באזני כל מי שנולד כיהודי, כי אי אפשר לברוח מן העם היהודי ולהמלט על ידי התבוללות מגורל היהודי, וטוב לו ולזרעו אחריו להכלל ולהשתתף בתוך העם להרגיש כי כל אחד מאתנו הוא

אבר מאבריו וחלק בלתי נפרד לעולמים מעמו, מתורתו ומארצו שכולם שותפים בהם ואין כל תועלת מבריחה וירידה, כי יד החזקה של הקדוש ברוך הוא תשיגנו ותחזירנו למקום מחצבתו. אם כן, למה לשוא תברח מעצמך? המותר לנו לשכח מה שראינו במו עינינו כשרעיון אוילי של מטורף אחד, היטלר ימח שמו וזכרו, נהפך למשימה, עקרון ומהלך רוחו של עם מודרני בעל השכלה גבוה, שעל כל פגיעה קלה במישהו היו רגילים לבקש אלפי סליחות, ובין לילה נהפכו כולם לחיתו טרף זובחי אדם, והפכו את יבשת אירופה למדבר קדמות, והעולם כולו שקע בתהו ובהו בתהומות רשע של עמידה מנגד ושתיקה מוחלטת בזמן שדם אדם נשפך כמים במשך שנים רבות? מכל שכן שאפשר לחשוש מעמים פראים אשר לא ראו אור מימיהם שעלולים, חס ושלום, להרשיע במעשיהם ולפרוץ גדרי עולם! אל לנו לשכוח כי השואה התחילה בליל הבדולח בשריפת בתי כנסת ובגזירות על הדת ובחילול קדשי ישראל. ידע רשע זה כי אחרי עקירה הרוחנית של האמונה והדת, לא יוקשה עליו לבצע השמדה פיסית טוטלית כדרכו של עמלק הראשון שניהל מלחמות בשתי חזיתות: עם עם ישראל ועם אלקי ישראל, ומלחמה זו נמשכת מאז עד היום "כי מלחמה לה' בעמלק מדור דור".

לפיכך גם נצחוננו חייב להיות בשתי חזיתות גם יחד, כי אחרת אין ערובה לשלום אמת ממושך ולקיום העם בארצו.

זכרון השואה והתבוננות בגורמיה, השלכותיה ולקחיה הם חובת השעה כל זמן שחיים אתנו עוד מעט משרידי השואה שלא שכחו ושלא ישכחו את העבר הנורא ושואפים לזיק נחמה בבנין שלם.

ד"ר יוסף בורג
שר הפנים

קהילה קדושה ומקום קדושים

אושווינצ'ים, עיר ואם בישראל, היתה ידועה ברבניה ויהודיה בגליציה האוסטרית, ואחר מלחמת העולם הראשונה — בפולין.

אושווינצ'ים — אושפיזין בפי היהודים — הפכה לאושוויץ במלחמת העולם השניה, סמל לשנאה תהומית, להרג ולרצח בזדון ובסיטונות; עיר עליה השתלטו הרוצחים הטמאים לנפש אדם וגם עיר של גבורי מות קדושים. לא ביום אחד קמה אושוויץ והיתה לעיר המוות. קרונות המוות ומכונות ההשמדה של אושוויץ פעלו פעלם אחרי שנים רבות של תעמולה והסתה. התיאוריות של האנטישמיות מתקופות הקודמות יצרו מציאות בימי אותו הרשע. ההיסטוריון הגרמני טרייטשקה ראה לפני כתשעים שנה באנטישמיות "את התגובה הטבעית של הרגשת העם הגרמני נגד אלמנט זר שתפס מקום יותר מדי נרחב בחיינו". דיהרינג רצה לקבוע שהיהודים הם הענף הנחות ביותר של הגזע השמי, שאינם יוצרים במובן הרוחני וכי כל מה שיש להם במישור הרוחני, נגנב מעמים אחרים. לדעתו שואפת היהדות לשליטה על כל העולם. וכדי למנוע זאת, יש לגרש את היהודים מבתי הספר, מן העתונות ומחיי הכלכלה. בספרו "יסודות המאה התשע עשרה" תיאר ב. סט. צ'מברלין את מהלך תולדות התרבות כמלחמת האריים המושלמים נגד השמיים מחוסרי הערך.

אין פלא שלאחר הכנת הרקע הופיעו הסיסמאות: יהודים עליך אירופה! סכנה נשקפת לך מן היהודי! רעל זה היה מפעפע עד שבא אותו הרשע יחד עם חבר מרעיו ותרגם את התעמולה ההרסנית לשפת המעשה, בהקימו מחנות תופת והשמדה מצוידים במיטב הטכניקה להרג המונים.

עוד לפני כמאה וחמשים שנה כתב היינריך היינה: "במקום שם שורפים ספרים ישרפו בסוף גם בני אדם חיים". ואכן צדק בקביעתו, הדברים התרחשו כפי שחזה מראש. הציתו בתי כנסת, שרפו ספרים ומשטנה ושנאה על רקע אידיאולוגי עברו לרצח והרג ללא רחם. מארבעים אלף ישובים באירופה גורשו, נהרגו, נשרפו־הומתו קדושי אירופה למיליוניהם. קהילות שהיו **לפאר** הפכו **לאפר**. נמחק זכרן ואף מצבות לא נשארו, רק מעצבה ועצבון. ואושוויץ **סימנו — סמלו**.

*

מה רחוקים המושגים של שואה בדורנו לעומת התאור שניתן ב"אוצר ישראל" אשר הופיע לפני מלחמת העולם הראשונה וזו לשונו: "פוגרום" הוא שם חדש בספרי המלונים שנולד ברוסיה ביחס לרדיפות היהודים שם ברבע האחרון למאה הי"ט, ומורה על התנפלות ההמון הפרוע על היהודים להרוס ולבוז רכושם, להכותם ולרצחם נפש, ולכן

אפשר ל"העתיק" (כלומר לתרגם) את השם פוגרום "פרעות". וממשיך התאור ב"אוצר ישראל": והנה יש פוגרום מקרי הבא פתאום לרגלי עלילה או על ידי הטפה בפומבי של איזה שונא ישראל. ויש פוגרום מסודר שנעשה בהכנה מקדם על ידי החברה ולפעמים גם בהסכמת פקידי העיר או פקידי המדינה שיש להם כוונה בזה "להגיע למטרה ידועה".

צטוט זה מדגים ומדגיש כי השואה של דורנו מימד אחר היתה לה מהפוגרומים ביהודים שבתקופת הצאר, מימד אחר הן בכמות הן ב"איכות".

*

השואה סיימה פרק עצום ועצוב בתולדות עם ישראל על אדמת אירופה, בו קשורות דמוגרפיה וגיאוגרפיה גם יחד.

המעיין ב"אוצר ישראל" בערך רוסיה ימצא "ממלכה גדולה במזרח אירופה וצפון אסיה ועליה מושל הקיסר של כל הרוסים וכוללת גם פולין. כל מדינות רוסיה הן חלק ששי מכל התבל... בשנת 1905 היו ברוסיה 5,215,800 יהודים ו־12,900 קראים; בסוף המאה הי"ט גרו ברוסיה רוב מנין ובנין של היהודים הנמצאים בתבל."

לאחר ההגירה לארצות הברית בעקבות השואה ואחרי הקמת מדינת ישראל וקליטת ההמונים בה אפשר לקבוע כי מחצית האומה חיה כיום בארצות הברית, יותר מחמישית — בישראל, בערך כמספר שחי עדיין ברוסיה.

זוהי סטטיסטיקה המטילה אחריות היסטורית דתית ותרבותית על יהודי מדינת ישראל. "כי מציון תצא תורה" גם למערב וגם למזרח, ושבעתיים גדולה אחריות זו למרכזיות יהודית כשנזכור את צוואת קרבני אושוויץ ואחיותיה ואת קדושת קדושיה על קינתם וגבורתם.

*

אודות איוב אחד יש לנו בתנ"ך ארבעים ושנים פרקים. מה נלמד מגורל ששת מליוני מקרי איוב?!

גדעון האוזנר
שר בממשלת ישראל

למען סַפֵּר...

אושוינצ׳ים — או בכנויה הגרמני: אושויץ — נכנסה למילון הבינלאומי כסמל של זוועות שאין להם תיאור בשפת אנוש.

זה היה גיא ההריגה למליונים שנבחר במתכוון להשמדת יהדות אירופה. שלשה וחצי מליון אנשים הושמדו שם בתהליך של רצח המוני שאין לו דמיון בתולדות האדם.

אולם עיר זו וחבל הארץ אליו השתיכה, בין הנהרות ויסלה וסולה במערב פולין, היוו גם מרכז יהודי שחי שם במשך דורות רבים.

העיר היתה ידועה בדברי ימי ישראל במשך כ־600 שנה. היהודים היוו כשליש מתושביה והיו חלק מהמרכז היהודי הגדול של מערב גליציה, מקום המפגש של תרבויות מזרח ומערב, פולין ואשכנז, סלאווים וגרמנים. בזכות מיקומה היתה אושוינצ׳ים צומת דרכים ומרכז תעשייתי ויהודיה עברו את כל הגלגולים של תולדות שלזיה וגליציה, תרמו לאוצר התרבות היהודית, הקימו דורות של רבנים ולמדנים, שלחו ידם במסחר ובמלאכה והיו חלק של המאגר האנושי הגדול של יהדות פולין.

בין שתי מלחמות העולם חדרו גם אליה תנועות הנוער הציוניות והפיחו רוח חדשה בדור הצעיר.

אסור לשכוח את עברה של אושוינצ׳ים, זו שלפני אושויץ. ההתיחדות עם ההווי שלה, עם אלפי יהודיה לדורותיהם, עם אישיה ודמויותיה, בטרם הפכה ל״כוכב של אפר״, כלשונו של ק. צטניק, היא חובה יהודית ואנושית, כי כך נציב לא רק נר נשמה לקהלה יהודית שחרבה אלא גם נבליט ביתר שאת מה היה לנו פעם בפולין ואבד.

הנאצים סילקו את יהודי אושוינצ׳ים לראשונה, הם רצו להשאיר לדורות הבאים רק את בית החרושת למוות.

מזימתם הופרה. העם היהודי נשאר בחיים והוא מצרף לזכרון ההסטורי שלו, קהלה הראויה להזכר בזכות עצמה ולא רק עקב הפשעים שהנאצים עוללו שם.

זהו פשר הקובץ שיוצאי אושוינצ׳ים הוציאו לזכר קהלתם, על כך הם רוצים לספר לבניהם ולדורות הבאים, על כך יבורכו.

אבא אבן
חבר הכנסת

ביקור באושוויץ ווורשה — מאי 1966

(פרק זכרונות)

כאשר נתמניתי כשר חוץ בפברואר 1966 נתתי את דעתי על תחומי העירפול וההתנכרות שנסתמנו במפת יחסינו הבינלאומיים. לעומת מעמדה האיתן של ישראל ברחבי היבשת האמריקנית, במערב אירופה ובמרבית שטחי אפריקה, עמדנו מול הר־קרח באירופה המזרחית. אמנם נתקיימו יחסים דיפלומטיים וקשרי מסחר עם בריה"מ, פולניה, צ'כיה, רומניה, הונגריה, בולגריה ויוגוסלביה אך כל המדינות הללו נתנו את קולן וידן לעמדות הערביות במוסדות בינלאומיים. גם חלופי מסחר, תרבות וספורט נצטמקו עד למינימום. במסע הגידופים וההשמצות שכוון נגדנו בדעת הקהל הבינלאומית נשמעו קולותיהן של המדינות הקומוניסטיות במרכז המקהלה. וזאת לזכור: ה"שטחים הכבושים" טרם יהיו בארץ. אותה איבה בלתי מרוסנת היתה ממוקדת בישראל ששכנה בתוך קווי שביתת־הנשק.

נמניתי וגמרתי להגיע לידי מגע יותר חזיתי ואנושי עם העולם הקומוניסטי. על רקע זה ביצבצה במוחי המחשבה של ביקור באחת הבירות המזרח־אירופיות. יחד עם זאת התיחסתי לניצני עצמאות מחשבתית שהחלו לצמוח ברומניה והתלטתי לעשות מאמץ מיוחד להגיע לקשרים יותר ממשיים ומסועפים עם בוקרשט. ברוח זו תידרכתי את הציר הישראלי אליעזר דורון בלכתו לבירת רומניה.

סוגיית הביקור של שר חוץ ישראלי בבירה קומוניסטית היתה יותר סבוכה. הן אי אפשר היה להופיע באותו איזור ללא הזמנה, ואילו קבלת הזמנה לא באה בחשבון באווירה ששררה אז. המזכיר המדיני בלשכתי משה רביב הגה רעיון שאימצתי אותו מיד: נהוג היה לכנס בווינה או בציריך את ראשי נציגויותינו במזרח אירופה. הפעם ניזום את כינוסם בבירה מזרח־אירופית.

הטלתי על שגרירנו בוורשה דוד תשר לגשש בחוגי הממשל. לימים באה היענותו של שר החוץ אדם רפאצקי לבקשתי לקיים את כנס שגרירינו בוורשה. בהזדמנות זו נאמר לשגרירנו שהשלטונות הפולניים יתיחסו אלי במלוא מידת הכבוד והאדיבות המגיעה לשר חוץ של מדינה הנמצאת בקשרים דיפלומטיים עם פולניה.

הידיעה על ביקורי המיועד בוורשה הובלטה מאד בכותרות עתונותנו וברחבי העולם כולו. לא היתה אשלייה בדבר האפשרות להטביע חותם חדש לאלתר על מסכת יחסינו עם העולם הקומוניסטי. אך עצם היוזמה שיזמתי בכיוון זה נתקבלה באהדה ורצון — במיוחד ב"עולם השלישי" שלא רצה לראות את ישראל כשייכת כולה לעולם הראשון...

טסתי לוורשה דרך ציריך ב־19 במאי. נתקבלתי על ידי נציגי משרד החוץ ואוכסנתי

בבית האירוח הממשלתי. הוד והדר בכל — בריהוט, בשטיחים, בסידורי האיכסון כולם. קדמו לי בבואם לוורשה כל ראשי נציגויותינו. ובכללם כתריאל כץ השגריר במוסקבה.

באותו יום נתקבלתי לשיחה על ידי שר החוץ אדם רפאצקי. היה זה חזיון יוצא דופן בגלריה של מנהיגים קומוניסטיים. אדיקותו המרכסיסטית היתה מעל לכל ספק או עירעור. אך תרבותו, נימוסיו, גינוני התנהגותו הזכירו לאנשי שיחו את מוצאו האריסטוקרטי ממשפחת רוזנים, ואת יניקתו משורשי תרבות מערב אירופה. צרפתית היתה שפת שיחתנו, והוא שלט בכל מכמניה — ודקויותיה.

בקשתי הראשונה היתה שאבקר באושוויץ. מיד נעניתי. לאמיתו של דבר הועלתה הצעה זאת עוד קודם לכן בצינורות הדיפלומטיים. רפאצקי הפליג באיזכור השואה כחוויה משותפת של עמי ישראל ופולניה. אותם פולנים, כמוהו, שראו את הפאשיזם כמארת הדור וקללת ההיסטוריה, "לא יתנכרו לישראל, מקלט קרבנות הטבח והדיכוי".

למחרת, קמנו ביום אביבי שטוף שמש, אני ושגרירי ישראל ואנשי פמלייתי, וטסנו לקראקוב. התרשמתי מהאווירה של "אירופה־עתיקה" — בנינים רוויי היסטוריה, כמרים רבים מהלכים בין הכנסיות שפעמיהן צילצלו בתכיפות. אין זאת אלא שפולניה המסורתית, הלאומית והקתולית נושמת עדיין תחת המסווה החיצוני של תמורה. האידיולוגיה ומיבנה החברה אמנם נשתנו — אך הזכרונות ההיסטוריים והצביון הלאומי נשארו בעינם. וורשה עשתה רושם של עיר הדוהרת בשבילי הפיתוח. אי אפשר היה לא להעריץ את דופק הבנייה ולהט הקידמה שבאמצעותם קמה הבירה מהריסותיה והפכה מופת של שיקום סוציאליסטי מפואר. ואילו קראקוב נראתה כרדומה, מסתכלת אחורה במין נוסטלגיה מעומעמת, בלתי מתפשרת עם צוויי התמורה.

מקראקוב נסענו באוטובוס לקראת אושוויץ. ככל שהנסיעה התארכה העמיקה הדממה בתוכנו. ראיתי לפני שדות מוריקים, חיי כפר שקטים ומוצקים, נופים מרגיעים בשאננותם. והנה ההלם הנפשי העז ביותר: הגיע האוטובוס לצומת של מסילת־ברזל וראיתי את פסי הפלדה הנוצצים בקרני השמש...

כמה קרונות עברו על פני הפסים האלה! כמה אחים ואחיות, אבות ואימהות, תינוקות תמימים הצטופפו באותן רכבות שדהרו באותן שנות־אימים לקראת העינויים והמוות! אכזריות נוראה היתה באותו ברק חולף של פסי־פלדה שסינוור את עיני לשנייה קצרה. לא אשכח — כל ימי עלי אדמות את הפגישה עם אותו ברזל.

והנה, אותו שער עם כותרתו האירונית עד אימה — עבודה וחירות. פקידים פולנים מקבלים אותי בדקדקנות פרוטוקלרית שקשה היה לשאתה. תור ארוך של תלמידי תיכון מזדנב לפנינו ושומע הסברים מפי מדריכה רמת־קול. אני וחברי מוזמנים לסייר...

גרדומים ומיתקני עינויים. תאים אפלים בהם היו חיות־טרף בצלם של בני אדם מתנפלות על קרבנותיהם. מכשירי הצלפה והריגה למיניהן. עריסת שער שנגזז מקרבנות הטבח לפני כניסתם לתאי ההרעלה. ותאי ההרעלה עצמם — בנקיונם הקליני המחריד. והגדולה ונוראה בכל הזוועות: נעלי־ילדים נערמות למאותיהן תחת הזכוכית של חלון־התצוגה...

יצאנו, מחרישים והמומים, אל השדות. ניצבנו על גבעה נמוכה והצצתי על פני

מרחבי השדות ההם. הלכנו ברגל, ואחרי זחלה מכונית השרד שלי שתעמוד מוכנה לכל צורך כמצוות אנשי הבטחון. על המכונית מתנוסס דגל מדינת ישראל.

ראיתי את הדגל הנע בין השדות שברגבי אדמתם טמונות עצמותיהם של אחיי ואחיותי, קדושי ישראל. כמה התגעגעו אותם יהודים לאותו דגל! הרי קוממיות ישראל היתה משאת נפשם הראשונה והאחרונה. אילו נתקיימה מוקדם יותר, כלל לא היה צפוי להם אותו סוף מחריד ומסמר־שיער. אילו נותרו בחיים היו מריעים לקראת הדגל ההוא בתעצומות שמחה וגאווה. והנה הדגל קיים — והם אינם. הדגל לוחש להם את בשורת גאולתו, ואין שומע...

אני ניצב על הגבעה לפני הדגל ומול השדות, קבר אחים, ומשמיע דברי קדיש. "יהא שלמא רבא מן שמיא עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן". אנו פונים לשולחן עץ צנוע עליו מונח ספר אורחים בכריכת זהב. אני שולף עט ורושם.

גם כיום הזה אינני יודע ואינני זוכר מה רשמתי בתוך הדמעות ומתוך המחנק.

עלינו על האוטובוסים ונסענו חזרה — לקראקוב, לוורשה, למילוי המשימות, ליציאת ידי החובה המדינית, להמשכת החיים כפי שהיו.

אך לעולם לא יהיו כפי שהיו...

מנחם בגין
חבר הכנסת

אושוויץ העיר והאזהרה

זוכר אני היטב את קהילת אושוויץ, ביקרתי בה, כשליח בית"ר. היהודים בעיר זו היו דבקים במסורת שלנו. אהבו את ארץ־ישראל, ורובם, אם לא כולם היו אזרחיה־בכח של מדינת ישראל.

גם באושוויץ היה נוער יהודי מופלא. מבחינה גיאוגרפית היתה ארץ־ישראל רחוקה מן הגולה בה חיו, מן העיר בה גדלו. אבל הארץ היתה בלב. גם באושוויץ למד הנוער שלנו "פלסטינוגרפיה" ואיש לא העלה אז אפילו על דעתו, כי יבוא יום ו"פלשתינה" תועמד נגד ארץ־ישראל, ארצו ומולדתו של העם היהודי. בפשטות, למדנו כתיבת־הארץ וקראנו לה, כאמור: "פלסטינוגרפיה". אין ספק, אילמלא עלה הכורת על הנוער העברי היקר הזה, הוא היה לא רק לומד על ארץ־ישראל, אלא גם בונה אותה.

אושוויץ... אחת מערי הגולה ובה אהבת־משפחה יהודית, ציון כחלום, דלות חומרית, גדולה נפשית, אמונה אדירה, אייכם יהודי אושוויץ ואחינו בכל הערים שגורלם כגורלה? יתכן שלא רבים בעולם היו יודעים על העיר ועל תחנת הרכבת הזאת, אלמלא באו אויבי האנושות האכזריים מכל חיות הטרף, והשאירוה, זכר לשנאת היהודי המטורפת והטורפת, לדראון עולם.

יש גם ניצולי אושוויץ. והם סיפרו לנו. יש גם נושאי מספר־אושוויץ ואנו רואים אותו. ואין מלים בשפת־אנוש שיש ביכולתן לבטא את כל מה שמתרחש בלב, בשמעך אחד מהם או בראותך את המספר שאינו ניתן למחיקה. ריבונו של עולם — כך אנו שואלים את נפשותינו, מה נעשה באחינו, למיליוניהם, בבנות ישראל הצעירות, התמות, בילדינו החביבים, בשרה'לך ובמשה'לך שלנו. והעולם ידע, הביט, והחריש.

השם הנורא הזה ייזכר בתולדות ישראל עד דור אחרון. מה מוכנים שונאי היהודי לעשות בו, אם חסר־מגן הנהו — זהו הלקח העיקרי, הבלתי־נשכח. מאושוויץ למדו בני עמנו, כי אמנם כן, יש דברים היקרים מן החיים והנוראים מן המוות. בכל הדורות תעמוד עיר ההריגה הזאת לנגד עינינו, לאמור:

שימרו יהודים על ארצכם, על כוחכם, על כבודכם, למען תוכלו תמיד להגן על רעיותיכם ועל ילדיכם מפני זדים, אשר לא חדלו מן העולם האכזר של ימינו. כי רק בדרך זאת נבטיח את תוכנה של קריאת הנצח:

עם ישראל חי וקיים.

שמואל תמיר
חבר הכנסת

האדם היהודי מול אימת אושוויץ

(קטעי נאום במשפט מפורסם)

"חובה אכזרית ובלתי נמנעת באה עלינו במשפט זה. כל פסיעה שעשינו, היו רגלינו בוססות בדם, ועל כן הררי ענק של אחריות אנושית, לאומית, מוסרית והיסטורית רובצים עלינו עתה. אומה שלמה נושאת את עיניה אלי במת המשפט הרמה הזאת ותובעת את גזר דין האמת.

מאז הטבח הגדול ועד לפני כשנה שררה אידיליה של שכחה, של כחש. עצמותיהם של המיליונים טבוחי אושוויץ נזרו כקמח להפרות את אדמת גרמניה ואירופה המנואצת; רוב רובם של המרצחים חזרו אלי חופש והיו לרבי מעצמה גדולה; משתפי פעולה למיניהם הסתננו ושבו אל חיק החברה; חלף הדם הקדוש — בא כופר ממון; וזכרה של אומה גדולה, חיה ותוססת, — הומר ביער קדרים. אולם הדם הקולח ההוא לא רגע; ולא במקרה, אדוני הנשיא ולא באורח פלא חילחל ופרץ נטף אחד מן הדם ההוא, למן הכבשנים ועד לבית דינה של ירושלים, ויכפה על כולנו לפתוח את ספר השואה, לשנות את תולדותיה וללמוד לקח.

באולם בית המשפט שמעתי לפני ימים ספורים את השאלה: מי אנו ומה אנו כולנו לרבות כבוד בית המשפט, שנרהיב עוז בנפשנו לשפוט פרנסים שפעלו בתופת ההיא? שמעתי את השאלה ההיא, ואני שואל: מי אנו ומה אנו שנרהיב עוז בנפשנו להתחמק ולברוח מן השאלה המרה הנשקפת אלינו יום יום, ולילה לילה, ממיליוני עינים קמות השואלות וחוזרות ותובעות: איכה באה עלינו השואה? מכל הכלימות וההשפלות והחרפות אשר עטינו בימי מבול הדמים, באנו היום, כבוד בית המשפט לגול מעלינו לפחות את כלימת כסוי האמת אשר כמוה כעמידה על הדם".

*

אני אזמין את אדוני לקבוע בפסק דינו שאין הסבר ואין צידוק — אין כל הסבר וכל צידוק בעולם — להליכה כצאן לטבח לכבשני המוות ותאי הגאזים. אין זו אלא השפלת צלם האדם והכבוד היהודי אם אומרים כי הללו צריכים היו ללכת למוות כמו שהלכו או שנמנע היה מעשות אחרת, שצריך היה אדם ללכת עם משפחתו, ילדיו והוריו, כצאן לטבח לתאי הגאזים ולכבשני האש. אם אירע הדבר כפי שאירע, הרי זה בשל פשעי הגרמנים ובשל פשעי אומות או ממשלות ששיתפו פעולה ברצח, כמו הממשלה ההונגרית מזה והממשלה הבריטית מזה, בשל אדישות של אומות אחרות, גדולות אבל גם בשל מנהיגות קטנה וכושלת, אשר שררה נטלה לעצמה; אומץ לב וכח החלטה לא ידעה ליטול.

ואת כל זאת, את כל האפולוגיטיקה הזאת, את ההמנון הזה להליכה לטבח מתוך כניעה, את ההמנון הזה לעצם ההשלמה עם תעשית המוות של אושוויץ, צריכים היינו לשמוע מפי איש חוק למשפט יהודי. היועץ המשפטי לממשלת ישראל. לא, אדוני הנשיא, זה אינו מוסר היהדות. מוסר היהדות איננו הפקרת הרבים למען הצלת יחידים. אינני תלמיד חכם כרעי המלומד. ואינני בקי בתורתנו כמוהו. אך ידועה לי המשנה במסכת תרומות פרק ח', המדברת באחד השטחים הרגישים ביותר במוסר היהדות: "וכן נשים שאמרו להן עובדי כוכבים ומזלות, תנו לנו אחת מכן ונטמאה, ואם לאו הרי אנו מטמאים את כולכן, — יטמאו את כולן ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל". זהו מוסר היהדות וזהו המובן האמיתי של "אין דוחין נפש מפני נפש".

*

רעי המלומד, כדי להצדיק את הנאשם אמר דבר מחריד: מה אפשר היה לעשות? לא היה מועיל אם היה מזהיר, הם היו שבורים ורצוצים! אדוני, זה לא מוסר היהדות. אם אתה עומד בראש ציבור ויש לך אפשרות להציל 20 אלף נפש, עד האחרון שבהם, אתה רשאי אולי לשמור סודות, אתה רשאי לנהל מדיניות ולצורך מדיניות גם להצניע חלק מן הידיעות מן הציבור, אבל כאשר אתה יודע שהם הולכים למוות, ויש לך פתרון ל־380 בלבד מתוך 20 אלף נפש, מי אתה שתתן לעצמך רשות, שתהין, שתרהיב עוז, להסתיר את העובדות מן ההמונים באמרך שהם בין כה אבודים? מנין לו הידיעה שלא יקום ביניהם אחד גדול ויפיח רוח בקרב העם ויוביל אותם בדרך אחרת? מנין לו הידיעה שאין שם אב היכול לשלוח את ילדיו לכפרים הסמוכים? מנין לו הידיעה שאין שם אשה שיש לה קרוב נוצרי? מנין לו הידיעה שלמישהו אין דרך להגיע אל עבר הגבול? אך לא. הוא נטל על עצמו את האחריות... אם הוא אינו יכול להציל, והוא יודע שאינו יכול להציל, הרי פשע הוא להסתיר מן הקרבנות את הנשק היחידי שהיה להם: נשק ידיעת העובדות ונשק היאוש, משום שידיעת העובדות היתה מביאה לידי יאוש, והיאוש היה עשוי להביא גם לידי מעש.

משה פריאגר
חוקר השואה

באושביץ אין מצבה ליהודים...

כלום יש צורך להגדיר — אף בציון זוועתי כלשהו — את כל מה שמקפל בתוכו צליל אימתני וסיוטי זה: "אושביץ"?! וכלום נמצא בשפת־אנוש הגדרה שטנית כגון זו, שתוכל להכליל בקרבה את כל מה שהוכנס והושקע ואף הוגשם במוסד מפלצתי זה? — ונדגיש זאת במפורש: במוסד גרמני־נאצי מקורי זה! — שייחרט לנצח בדברי ימי אנוש תחת הציון: "אושביץ"?!

בדו"ח התיעודי משל עדי־הראיה, אסירי אושביץ שנצלו בנס, שני יהודים מתושבי צ'כוסלובקיה, אשר פירסמו את ספרם בצ'כית תחת השם: "בית חרושת למוות — אושביץ", הם עצמם חשו את הצורך הנפשי להתנצל על "היובש העובדתי" שבדיווח זה:

"— — — בדפיו של ספר זה לא תמצאו תיאורים אמנותיים ואף לא מחקרים מדעיים־מדיניים על אודות... הגדול בפשעים שבכל תולדות האנושות — זה תצלום פאקטאגראפי־תיעודי של חוויות־האימים במשך שתי שנים, מאחורי גדרות־התייל של מחנות־הריכוז באושביץ".

כאשר באה רשות־הזכרון הממלכתית הישראלית לשואה ולגבורה "יד ושם" בירושלים להוציא ספר תיעודי עז־רושם זה בתרגום עברי אוטנטי הקדימה מלים בודדות אלו לתיאור "דיוקנו של אושביץ":

"— — — אותה תופת ממוכנת אשר שמה אושביץ — הגדול והעצום בכל מחנות ההשמדה שהקימה גרמניה הנאצית — כבר יש עליה ספרות גדולה וענפה, ומכל המינים: זכרונות, תעודות ומסות, דברים מבית־המשפט, מחקרים וסטאטיסטיקות, שירים וסיפורים..."

ביתר פירוט, אם כי בניסוח עניני ומאופק למדי, מוצג "הערך" אושביץ מעל דפי האנציקלופדיה העברית (כרך ב'), לאמור:

"אושביץ נתפרסמה פירסום עולמי בעטיו של מחנה הריכוז הגדול, שהקימו בה הגרמנים בימי מלחמת־העולם השניה, לשם רצח קר ומחושב... של מיליוני שבויים ואזרחים שלא מבני־עמם. משטת המכונים של הרציחה ההמונית באמצעות הרעלה בגאזים, שהקימו הנאצים בשטחיה של פולניה הכבושה בשנות 1939—1945 (אושוויץ, טרבלינקה, מיידאנק, בלז'ץ, סוביבור וחלמנו), הרי נתייחד מחנה אושביץ בשלושה דברים: (א) באורך תקופת פעילותו, שהתחילה ב־5 ליוני 1940, ונמשכה ממש עד התפרצותו של הצבא האדום לאושביץ בינואר 1945; (ב) באירגונו הטכני המושלם ובציודו המדעי המקורי, שהומצא ושופר בלא הפסק ע"י גדולי אנשי־המדע הגרמניים לצרכיו הישירים של מפעל ההשמדה ולשם ביסוסו של מדע־השמדה חדש ויחיד במינו; (ג) בניצול כוח־עבודתם של מיליוני־הנידונים תוך כדי תהליך השמדתם, ובניצול

"משקי" מלא של מעשה־הרצח עצמו, כלומר: בעיבוד של גופות־הקרבנות, לשד־עצמותיהם, שערותיהם ואף של האפר המדושן שבכבשנים, נוסף על שדידת בגדיהם וכל חפציהם.

ביום 27 ביאנואר 1945 כבש הצבא האדום במסע־הנצחון המהיר שלו על פני אדמת פולין את מחנה אושביץ ומצא בו כמה אלפים של שרידים חיים, אשר 2,819 מהם נבדקו ונחקרו ארוכות ע"י ועדת־חקירה מיוחדת, שנתמנתה בפקודתה של הממשלה הסובייטית, בהרכבם של אנשי־מדע ומומחים ידועי־שם. הדו"ח שלהם, שנתפרסם רשמית במוסקבה בתחילת מאי 1945, תיאר את זוועת־אושביץ על כל גוראותיה.

כך נשתמרה מתופת־בלהות זה עדות חיה וכובשת, מכיוון שהמפקדים הגרמניים שהקימו והפעילו גיהנום זה על אדמות לא הספיקו להרוס אותו כליל על סף התבוסה הצבאית המוחלטת של גרמניה הנאצית, כפי שעובדה זו הובלטה בדו"ח הרשמי מטעם ועדת־החקירה הסובייטית המיועדת לפשעי אושביץ:

"— — — לאחר שחרור שלזיה הפולנית גילו יחידות הצבא האדום את המחנה הזה — — — על סמך גביית־העדויות ובדיקות הרפואיות של 2,819 אסירים במחנה אושביץ (אושווינצ'ים), אשר ניצלו על־ידי הצבא האדום, בהסתמך על התעודות הגרמניות שנתגלו במבנה, שיירי הכבשנים (קרמטוריונים) ותאי־הגאזים, שהגרמנים פוצצו לעת נסיגתם, ולנוכח הגוויות, החפצים ותעודות האנשים, שהושמדו במחנה זה, על סמך כל אלה — — —".

ובכן, מה קבעה אל נכון אותה ועדת־חקירה סובייטית עליונה, שהשתתפו בה מומחים רפואיים ומשפטנים רמי־דרג? היא קבעה בתכלית הקיצור, כי — "במחנה אושביץ השמידו הגרמנים ביריות, ברעב, בהרעלה ובעינויים נוראים למעלה מ־4 מיליון מאזרחי רוסיה, פולין, צרפת, בלגיה, הולנד, צ'כוסלובקיה, יוגוסלביה, רומניה, הונגריה וארצות אחרות... באושביץ נמצאו גם תאי־גאזים, גם משרפות, גם מחלקות לניתוחים וגם מעבדות — כל זה נועד להשמדת בני־אדם באופן איום. הגרמנים כינו את תאי־הגאזים: "בתי מרחץ מיוחדים". מעל לכניסה לתאי־הגאזים כתוב היה: "לחיטוי"; מעל לדלת: "כניסה לבית־המרחץ". באופן כזה לא התעורר שום חשד אצל האנשים שהובלו להשמדה אל "בתי־המרחץ", במקום שהיו מחניקים אותם בגאז המרעיל "ציקלון".

ברם, מהי הנקודה המאלפת ביותר בתוך תעודה סובייטית רשמית־היסטורית זו? הרי זוהי התעודה המקורית הראשונה על אופיים וכן על היקפם של מעשי־הרצח באושביץ. ואמנם במה היא מדהימה אותנו ממש? בזאת, שאף פעם לא הוזכר בדו"ח החקירה של אושביץ הציון הזה: "יהודים"!

הדו"ח הסובייטי מסתתר בצורה דיפלומאטית ערמומית תחת מסווה כגון זה: "אזרחי ארצות אירופה"... אך, מי היו אלה מבין מאות מיליוני "אזרחי אירופה", שנבחרו על־ידי הגרמנים במיוחד ובמכוון למטרה זו, של משלוח אל מוקדי המשרפות באושביץ? ועדת־החקירה הסובייטית כאילו לא יודעת ולא כלום על זאת! אם כי באורח משונה כאילו, הרי לשמות האסירים — אשר "הצבא האדום" הצליח לשחרר מבין שרידי אושביץ ואשר על עדותם מסתמך כתב־האשמה הנורא והאיום הזה — לשמות אלה יש איזה צליל מסויים ואף מוכר למדי — — —

הנה, למשל, מעתיק הדו"ח הרשמי, את עדויותיהם של כמה רופאים, שהיו בעצמם אסירי אושביץ. ומי היו אלה?

"הכלואים לשעבר, שניצלו על־ידי הצבא האדום, הרופאים: ד"ר שטיינברג — מפאריס; ד"ר גורדון — מווילנא; פרופיסור גרוסמן — מיוגוסלביה; ד"ר וואלנשטיין — מברלין, ד"ר דה־ווינד — מהולנד; ד"ר אנה קפיך — מהונגריה — — —".

האם שורה שלימה של שמות כגון דא לא מספיקה לפענח את זהותם הלאומית הנכונה של כלואי אושביץ, ברובם המכריע?! ואם כן הדבר, הלוא הדו"ח מעלה עוד מספר עדויות מרשימות מפיהם של הניצולים.

"הכלואים לשעבר: יהודית קליין, מינה גארבמאן, יעקב שקורניק, דוד שרה'ס, שלמה דראגוב (מאיזור וורשה) והנריק טאובר (מעיר קשאנוב); שמואל אברמוביץ (מבוקארשט), דוד סורס (מסלוניקי), פרופיסור אפשטיין (מפראג), גיאורג קיטמן (מרומניה), מוריס שטאזמאן (מבלגיה), יעקב קניג (מהונגריה), גב' סופיה פלאקס (מקראקא), ועוד ועוד..."

כלום צריך להכריז ולומר, כי בשמות האלה מקופלת מלוא האמת האכזרית של אושביץ? ברם, הדו"ח הרשמי הסובייטי בחר משום־מה להתעלם כליל מכל זה.

הוכחה דראסטית עוד יותר מאלפת כלולה בעצם בדברי הפתיחה לדו"ח הסובייטי בנוסח זה:

"עוד לפני שהצבא האדום שיחרר את אדמת פולין הגיעו לידי הועדה הממשלתית המיוחדת (לחקירת פשעי־המלחמה) ידיעות רבות על קיום מחנה גדול בקרבת אושביץ, שהוקם מטעם הממשלה הגרמנית לשם השמדת שבויים סובייטיים — — —".

ככה זה? כזה היה יעד־ההשמדה של אושביץ?

ואולי מן הראוי לצטט את מה שקבע המפקד הנאצי הראשי באושביץ, רודולף הס, שנתפס ושהועמד למשפט בפני בית־הדין הפולני העממי (קרי: הקומוניסטי) שנערך בקראקא.

ביומן הווידוי שלו שנכתב בכלא של קראקא מציין זאת התליין הראשי מאושביץ בצורה ברורה וחד־משמעית:

"— — — ה'פיהרר' פקד לבצע את הפתרון הסופי של שאלת היהודים... אתרי־ההשמדה הקיימים לא יספיקו לצורך מטרה זו. אושביץ נבחרה לשם כך. היהודים הם אויביו הנצחיים של העם הגרמני ומוכרחים להישמד. כל היהודים, אשר נצליח לתפוס בידינו, יושמדו במלחמה זו. אם חלילה לא נצליח הפעם לעקור את הכוחות הביולוגיים של העם היהודי, יבוא יום והם יכלו את העם הגרמני..."

"באביב של שנת 1942 הובאו היהודים הראשונים משלזיה וכולם נועדו לחיסול..."

"היהודים, שנועדו למיתה, הובלו אל תאי הגאזים. גברים ונשים בנפרד. במלתחה להפשטת הבגדים, הובטח ליהודים שהם נלקחים ל'חיטוי' וכי עליהם לתלות את הבגדים במקומות המתאימים, כדי שיוכלו למצוא אותם בצאתם החוצה... כאשר הכל היו בפנים, ננעלו הדלתות ודרך התקרה המנוקבת החל לזרום גאז "ציקלון" אביק. הגאז

החל בפעולתו. מבעד לאשנב יכלו לראות, כיצד העומדים קרוב לצינורות הגאז צנחו מיד ללא רוח־חיים. אחרים, במרחק מה, פתחו בזעקה ונחנקו מחוסר אויר. הזעקה הפכה בין־רגע לחרחור קלוש וכעבור דקות מספר היו כולם מוטלים על הרצפה. אחרי 20 רגע לא נע יותר אף איש — — —".

ובנוסף להצהרתו האישית המוסמכת של מפקד אושביץ, כדאי אולי להעתיק עוד משהו מתוך התעודות והעדויות של "משפט אושביץ", שנערך בשנת 1964 בפני בית־הדין הגרמני בדיסלדורף, עת הובאו לפניו 22 מאנשי צוות־הפיקוד במחנה־אימים. והנה קטעים אחדים מתוך העדויות של ניצולי אושביץ (לפי הדיווחים של הסוכנות הטלגראפית היהודית, סט"א):

"— — — רופאה אוסטרית לא־יהודיה, ד"ר אלה לינגנס, מאסירות אושביץ לשעבר, שהיתה כלואה שנתיים במחנה בשל היותה פעילה במפלגה הסוציאל־דימוקראטית, מסרה בעדותה, כי בשנת 1944 הובאו למחנה אלפי יהודים מהונגריה. אנשי הס"ס שלחו אנשים כה רבים לתאי הגאזים, עד שהמשרפה היתה מלאה מדי, ולא הספיקה לשרוף את כל הגופות (שהומתו בתאי־הגאזים). אנשי הס"ס שרפו אז את הגופות במדורות תחת כיפת־השמים — — —".

כזאת היא עדותה של אחת האסירות הלא־יהודיות, ביחס לזהותם של אותם "אזרחי הונגריה" שהובלו באלפיהם ישר לתאי־הגאזים.

והנה קטע משלים של עדות אחרת, מפי ניצול יהודי:

"בתיאור דראמאטי סיפר האנס פראנקטאל, מתושבי גרמניה לשעבר, כי 35 מבני משפחתו נשלחו בשנת 1943 לאושביץ, ועם סיום המלחמה נותרו רק שניים מהם בחיים — הוא ואחיו... כאשר נשלח לאושביץ היה בן 16, ומיד עם רדתו על רציף־הרכבת באושביץ הוא נבחר ב'סלקציה' יחד עם אחיו הצעיר, למען עבודה בבית־חרושת 'בונא' בתוך המחנה... כל יתר היהודים, שהגיעו עם המשלוח הועברו ישר לתאי הגאזים".

כזאת היא האמת של אושביץ — אולם הרי היא מחוללת ומסולפת בזדון עד עצם היום הזה!

אך רבים הם השותפים למזימת־סילוף זו. ועדת־החקירה הסובייטית קבעה את הקו בדו"ח הרשמי שלה — ושלטונות פולין הקומוניסטית טורחים להגשים בעקביות מלאה מדיניות סלפנית זו.

בחודש אפריל 1967 הוקמה אנדרטת־הנצחה באושביץ, המוקדשת לזכרם של מיליוני הקרבנות שנרצחו במחנה. ואיזה מאבק נמרץ ונואש נאלצו נציגי מדינת ישראל לנהל במטרה להשיג לכל־הפחות מחווה סמלי כלשהו, כי בין הכתובות המופיעות ב־19 שפות על עמוד־האנדרטה באושביץ יוכללו בכל זאת אותיות עבריות?!

מתוך דו"ח מוסמך בעתונות הישראלית התקבל סיכום תמציתי על אודות המאבק החמור כנגד מסלפי האמת ההיסטורית של אושביץ (הציטוט לפי "מעריב" מחודש אדר תשכ"ז — משלהי חודש מרץ 1967, ימים ספורים לפני טכס האזכרה באושביץ):

"— — — הועדה הבינלאומית להנצחת קרבנות אושביץ פנתה בין היתר לממשלת ישראל בבקשה לתרום את חלקה להקמת האנדרטה... קודם־כל ניטש המאבק על אודות

הקמת "ביתן יהודי", בצד יתר הביתנים הלאומיים שהוקמו באושביץ ושבה רוכזו מוצגים שונים וחומר תיעודי, הממחישים את סבלם של אסירי אושביץ מאזרחי כל מדינות אירופה... אשר ל"ביתן היהודי" לא רצו השלטונות הפולניים להתיר הקמתו בטענה, שאין מקום לביתן של "בני־דת מסויימת"... ובטח — טענו הפולנים — שאין מקום להקמת "ביתן ישראל", משום שמדינת ישראל כלל לא היתה קיימת בשנות השואה... אמנם ביחס לטיעון זה השיבו בשם ממשלת ישראל, שגם מזרח־גרמניה לא היתה קיימת כמדינה באותן השנים ובכל זאת הוקם "ביתן מזרח־גרמני" מיוחד באושביץ...

"ואשר לכתובת באותיות עבריות הושגה סוף־סוף הסכמה מטעם השלטונות הפולניים, כי אותה הכתובת עצמה המנוסחת ב־18 שפות תופיע גם בעברית, בלשון סתמית זו: "פה הושמדו בעינויים ובאכזריות ארבעה מיליון קרבנות בידי רוצחי־העמים הגרמניים — ת"ש—תש"ה; 1940—1945".

ככה סתם? "רוצחי עמים"?! אולם מי היה העם המיוחד הזה, אשר מיליוני בניו הובלו ללא־הרף ובשיטתיות מלאה מכל קצוי אירופה בתוך "רכבות־מוות" מיוחדות עד לשערי אושביץ?

בעתונות היהודית באמריקה נרשמה הערה רוויית־כאב זו, בשולי טקסי־ההנצחה באושביץ:

"עד מה עצוב הדבר, שלמרות העובדה כי רובם המכריע של הקרבנות באושביץ היו יהודים לא נאמרת תפילת 'קדיש' לעת הטקס... השלטונות הפולניים הירשו לשאת תפילה, רק לאחר שנסתיים כל הטקס הרשמי של גילוי האנדרטה באושביץ, רק אז נאמרה תפילת 'קדיש' על־ידי חברי המשלחת מישראל. כל הנואמים לא הזכירו אף במלה אחת את קרבנות 'היהודים', ונציגי פולין דיברו אך 'על השמדת העם הפולני'. נציג אחד מצרפת — היהודי רוברט ווייף מאנשי המחתרת במחנה אושביץ — הכריז על האמת הזאת, מי היו קרבנות אושביץ ברובם המכריע. אולם דבריו אלה לא תורגמו כלל לפולנית, מתוך כוונה ברורה..."

כך נחנקה ההיסטוריה האמתית על אודות קבר־המיליונים היהודי באושביץ — וכל מה שהורשה בפולין הקומוניסטית, הרי זה נתבטא בכך שהבטאון הקומוניסטי היהודי בלשון אידיש "פאלקס־שטימע" הכתיר את גליון ההנצחה בכותרת ראשית בנוסח זה:

"הקבר הנורא ביותר לעמנו,

אשר תמיד נזכור אותו — אושביץ".

הקבר הנורא הזה, קבר מיליוני יהודים קדושים הלוא הפך הוא כאילו ל"קבר אלמוני", קבר של קרבנות נטולי־זהות. ואם אמנם הולכים ומתרבים מבקרים רמי־המעלה הפונים אל אושביץ מתוך שאיפתם להביע את הזדעזועתם מהפשע הנאצי הזוועתי של "גנוסייד" (רצח־עם) — הרי טורחים שליטי פולין, אשר הם "המארחים" הרשמיים באושביץ להתכחש כליל לטרגדיה היהודית.

כי הנה שני דו"חים שהופיעו מעל גבי העתונות הגרמנית והצרפתית (והועתקו בעתון "הארץ", בחדשי נובמבר ודצמבר 1970).

דו"ח מספר 1 — על אודות ביקורו של ראש־ממשלת צרפת על חורבות אושביץ.

אליהו מאייסי, סופר "הארץ" בפאריס, מבריק: "מנהיגים מערביים המבקרים בפולין נמנעים מלהזכיר במפורש, שקרבנות הנאצים היו יהודים. בדקתי אצל כמה פקידים מפמלייתו של ראש ממשלת צרפת, שאבאן־דאלמס, אם בשעת סיורו האחרון הוא הזכיר במפורש קרבנות יהודיים. התשובה היתה: 'לא'. למשל: 'כל זמן שאני הייתי קרוב לראש הממשלה, לא שמעתי אותו מזכיר את המלה: "יהודי"...'"

דו"ח מספר 2 — מביקורו של שר־החוץ הגרמני וואלטר של באושביץ:

"באושביץ אין מצבה ליהודים... אפשר להתווכח, אם תרמו לכך שיקולים אידיאולוגיים של הקומוניזם בנוסח סובייטי או האנטישמיות הפולנית המסורתית, שקדמה לקומוניזם ושלא חוסל על־ידו... כך או כך, פולין מנסה למחוק מההיסטוריה את העובדה, ששליש מבני עמנו נרצחו על־ידי הגרמנים — בגלל היותם יהודים. עובדה מבישה היא שגם מיניסטר החוץ הגרמני, מר וולטר של, שביקר השבוע באושביץ הקפיד היטב שלא להפר את קשר השתיקה הפולני, בקשר לשואה היהודית. אפשר היה להצטער לוא כך נהג שר חוץ של מדינה אחרת. אך נציג האומה שמעשיה הפכו את המלה "אושביץ" לשם נרדף לירידת האדם לשפל הבארבריזם — אינו יכול להרשות לעצמו לנהוג כך, כדי לזכות באהדת מארחיו... דווקא בהיותו שר־חוץ גרמני, חייב היה לדבר על היהודים באושביץ — גם אם הדבר לא היה מוצא חן בעיני הפולנים — — —".

לייב ראכמאן

סופר השואה

זכור אוישוויץ

עס איז באשערט א שטאט, אן אלטע שטאט פון דורות יידן — פון עבר, און מיר האבן געמיינט אויך פון עתיד — צו ווערן, ליידער, דער סימבאל פון כרת פון דער יידישער אומה אין אייראפע. צו איר זענען געלאפן טאג און נאכט די באנען מיט אונדזערע גאנצע שטעט, גאנצע עדות און גאנצע משפחות צוזאמען. פון דעם איז די שטאט באקאנט געווארן אין דער וועלט. דער נאמען אוישוויץ רופט ארויס א גרויל.

מען קען זאגן, אז אין סיני זענען מיר געווארן א פאלק. מיר האבן געקריגן די תורה און ארויס אויף דער וועלט, און קיין אוישוויץ האט מען אונדז צוריקגעפירט כדי חלילה צו מאכן אויס פאלק; כדי מיר זאלן איינגעשרימפט און איינגעטאן ווערן — ווי עס האט פלאנירט דער שונא אין זיין אייביקער בלינדער שנאה — שנאת עולם לעם עולם.

דער שרייבער אלי ויזעל ברענגט אין זיינס אן עסיי וועגן די צוויי גרויסע ברידער — דעם רבין ר׳ אלימלך און דעם רבין ר׳ זושע, אז בשעת זיי האבן אפגעריכט גלות און זענען געגאנגען פון שטאט צו שטאט — האבן זיי אויסגעמיטן אוישוויץ, זיי זענען איר פארביי און ווייטער געגאנגען. דארפן מיר פון דעם באנעמען, אז זיי האבן שוין דאן פארגעפילט דעם חורבן וואס וועט זיך דא אפשפילן, וועו די אוישוויצער ערד וועט עפענען איר מויל און פארשלונגען א דריטל פון יידישן פאלק.

איך ווייס נישט צי דאס איז אן אגדה, צי א ויזיע, אן אויסטערלישע, פון דעם שרייבער. ווי עס זאל נישט זיין, האט דאס מיך געטראפן ווי א שטורם ווינט. די גרויליכע זעאונג איז מיר אריין טיף אין דער נשמה. יא! דער רבי ר׳ אלימלך און דער רבי ר׳ זושע האבן אויסגעמיטן אוישוויץ!

איך מיין אבער, און דא וויל איך ארוסברענגען א מוראדיקן געדאנק, אז אוישוויץ איז פאר אונדז אויך דער גרעסטער גוטער־ארט; דער גרעסטער בית הקברות וואהין די מחשבות פון אונדז יידן איבער דער גאנצער וועלט גייען דארט אויף — צו קבר אבות; אונדזערע יזכור׳ס דערגרייכן אהין פון ארבע פינות הארץ. מיר קענען נישט פארגעסן נישט די אוישוויצער ערד און נישט אירע קוימענס. דארט ווו עס איז איצט דאס גרעסטע ״הייליקע ארט״, דער בית עולם, האבן די אויגן פון אונדזערע קדושים דאס לעצטע מאל געזען אונדזער עולם; דארט האבן זיי דאס לעצטע מאל געזופן שמע־ישראל.

איך אליין מוז זיך מודה זיין: איך האב אין אונדזער געטא, אין מזרח פון דער ווייסל, אויפן וועג וואס פירט קיין בריסק, נישט געהערט וועגן טויטן־לאגער אוישוויץ. פון אונדזער שטאט, ווי פון גאנצן קאנט ארום, האט מען יידן געפירט קיין טרעבלינקע,

נאוואמינצק, צוזאמען מיט מיינע נאענטע, האט מען א שבת פארטאג אפגעפירט אין א פארמאכטער באן, ווי אין אן עגלה, אין וועלכער די לעבעדיקע האבן זיך אליין באגלייט אויף זייער לוויה קיין טרעבלינקע, און מיר וויסן, אז נאך דעם זעלבן שבת פאראנאכט (ט׳ אלול תש״ב) האט מען זיי אלע אריינגעיאגט אין גאז קאמער. דאס איז געווען בין השמשות אין דער צייט פון ״שלש סעודות״, פון רעוה דרעוין, דאמאלסט זענען זייערע נשמות אויסגעגאנגען. צוויי יאר צייט, אין באהעלטעניש, האבן מיר געמיינט, אז מיר זענען די לעצטע יידן אין אייראפע. מיר האבן קיינעם נישט געקענט. ערשט ווען מיר זענען ארויס, האבן מיר געהערט, אז צענדליקער טויזנטער יידן ווערן פארפיניקט ביי דער ארבעט אין אוישוויץ. איך מוז זאגן, אז די דאזיקע ידיעה האט אריינגעבראכט אין אונדזערע הערצער פרייד און האפנונג מיינענדיק אז די דאזיקע יידן וועלן לעבן בלייבן. ווי דאס זאל נישט אויסזען אויסטערליש, האט דער נאמען אוישוויץ געווען גאר אין אונדזערע הערצער א בטחון.

איך וויל אויספירן, אז אויב וועגן אלע שטעט איז א מצוה אז מיר, די לעבנגעבליבענע, די אויפגעשטאנענע תחיית המתים, זאלן ארויסגעבן יזכור ביכער — איז על אחת כמה וכמה וויכטיק ארויסצוגעבן אזא יזכור בוך פון אוישוויץ. מיר טארן גלייכצייטיק נישט פארגעסן, אז אוישוויץ האט ביי יידן געהייסן: אשפיצין (וואס האט מיך שטענדיק דערמאנט אין ״אושפיזין״) זי איז געווען א עיר ואם בישראל. מיר דא, די שארית הפליטה, וואס אויף אונדז איז נגזר געווארן ארויסצוגעבן א נייעם יידישן המשך, מוזן באווייזן איר יידישן יחוס; איר לעבן פון א גאנץ יאר און אירע שבתים און ימים טובים; דערציילן וועגן אירע פשוטע יידן, בעלי מלאכות און סוחרים, און וועגן אירע רבנים במשך דורות; וועגן אירע מחברים, תלמידי חכמים, דאקטוירים, אדוואקאטן, סטודענטן און טרוימער. וועגן אשפיצין מוזן יידן וויסן! והגדת לבנך!

היטלער ימ״ש האט געשריבן: די אמתע מלחמה קומט פאר בלויז צווישן די דייטשן און יידן. די יידן האבן אונדזער נשמה פארסמט מיט באגריפן פון מאראל און געוויסן. דאס זענען יידישע דערפינדונגען! זיי דערנידעריקן די מענטשהייט. מיר, דייטשן,ווילן זיך דערפון באפרייען.

אין אוישוויץ האט טאקע געדארפט פארשניטן ווערן דאס מענטשלעכע געוויסן און די מאראל!

זכור את אשר עשה לך עמלק, און געדענק אשפיצין וואס עמלק האט דיר געטאן!

״בזכירה סוד הגאולה״ — האט געזאגט דער בעל שם טוב. מיט אונדזער געדענקען לייזן מיר זיי אויס פון כרת, פון פארגעסונג, וואס דער שונא האט אויף זיי גוזר געווען.

מיר דארפן ראוי זיין!

יחיאל גראנאטשטיין

סופר השואה

יתגדל ויתקדש שמיה רבא

לדורות הבאים, לבנים שנולדו מאז השואה ואשר יוולדו בעתיד — למען ידעו.

קדיש להורים שנספו בימי האימים והבלהות ההם, לאחים ואחיות שנהרגו בידי גויים מרושעים, אוכלי־אדם מתורבתים, קדיש לעוללים שראשיהם נופצו אל סלע.

כשלושים שנה מאז ועד הלום — שנות־אבל שלא יתמו עד סוף כל הדורות, עד שנזכה ויעלה הרצון מאת הבורא יתברך שמו ויחייה את המתים, והמוכפשים בעפר יקומו, ונראה עין בעין את האובדים מן הימים ההם.

יתגדל ויתקדש שמיה רבא — — —

על כנפי הרוח נישאות דמעותינו לשם — לקברים האלמונים והבלתי־נודעים, לבורות המכוסים אדמה דשנה, פורחת ומצמיחה, לאושוויץ, למאידנק, לטרבלינקי ולסוביבור, ולכל מקום אחר בו עבדו תאי־גז וכבשנים במלאכת השריפה, עד שהארובות לא הספיקו לפלוט את כל העשן — עשן שריפות הגופות.

לא. עשן זה טרם התנדף. עדיין לא התפזר, ולא התאפס. ואם עינים לך פקוחות — תראה אותו עדיין מיתמר מעליך בחלל ומביט לעברך במיליוני־עינים מפוייחות, חרוכות, כשהן כביכול לוחשות חרישית, מרמזות:

— בני הכר את אביך שעלה באש.

— ואני, אמך אני, נפלתי ירויה לתוך הבור.

— ואנחנו, שלמהלה ואיצלה, ומשהלה, וברלה — אחיך. הרם עיניך והסתכל בנו, אל תסיר מבטך מאתנו.

— וגם אנחנו פה, הדודים שלך: איצ׳ה־מאיר, ויענקל, וליפא, ודוד, ושלמה, ואהרן, כולנו פה, ממלאים אנחנו את החלל כולו, ברחף נשמות ערטילאיות, ללא גופות. אל תשכחונו, זכרו, אל תשכחונו! אוי, אם תוציאונו מלבכם אהה!

יתגדל ויתקדש — — —

כצאן תחת שבטו של הרועה מועברים ונמנים ונפקדים כל באי־המחנה אושוויץ. מופשטי־בגדים הם כביום היוולדם. מבוהלים ומפוחדים. דבר לא נותר להם כי אם המבט הלוחש והמופנה לשמים, ליושב במרומים.

מדי בוקר עוברת שם תפלה־של־יד מיד ליד, מצריף לצריף, מבלוק אחד למשנהו. גדרות־תיל מפרידות ביניהם, אך אין בכוחן למנוע העברתה של תפילה־של־יד על

רצועתה הארוכה מיהודי ליהודי. והם כורכים אותה בדחילו ורחימו ומברכים, מתוך יסורי־נפש, נאנחים ונאנקים, ברכת "אשר קדשנו במצוותיו". גדול הפחד, גדולה מאוד הסכנה, אך גדול יותר הרצון שלא להיכנע, הרצון להישאר יהודי עד לרגע האחרון בחיים.

ויהודי־צדיק שנקלע למחנה מתחפר מתחת ליצועו ומדליק בימי חנוכה נרות־מצווה והם מעלים אור מאופל, מחשכת־חייהם.

ולקראת חג־הפסח אופים מצות, מתוך סיכון־נפש, על פלטות של תנורים שבתוכם נצרפים־מתלבנים רימוני־יד בשביל החזית הגרמנית...

ובנות יהודיות צעירות אוספות פתקאות־נייר ורושמות להן את סדר הימים למען דעת מתי שבת וחג וימי צום...

ויתגדל ויתקדש שמו של הקדוש ברוך הוא גם במחנות המוות.

*

בסך הכל כשלושים שנה חלפו מאז. ואנו כבר כה רחוקים ומרוחקים מן הימים ההם, כאילו מדובר היה במאורעות מלפני דורות.

כשלושים שנה. והרי לעינינו קרה הכל. כאילו אתמול היה הדבר, רק אתמול...

נחזיר־נא מבט אחורנית ונראה... הנה הם, הבתים שלנו, מלאי־שמחה וחדוות־חיים. הנה אבא ואמא, האחים והאחיות, הדודים והדודות, הנה כל יהודי העיירה, יהודי כל העיירות היהודיות על אדמת נכר... הנה הם בבתי־הכנסת המרובים, ברחובות ובסימטאות, בחנויותיהם ובבתי־המלאכה שלהם.

נטה נא אוזן ונשמע אותם משוחחים, צוחקים, בוכים, שמחים, לומדים ורוקדים... הנה הם בלבושם היהודי הטיפוסי, בקפוטות המשי ובכובעי הקטיפה העגולים בשבת ויום־טוב. אוהה, השבתות והחגים האלה בעיירה! נסתכל־נא לתוך דירותיהם של אחינו היהודים שם: מסבים לשולחנות הורים וילדיהם, מנעימים זמירות לא־ל ברוך ומבורך ומתענגים בקדושת היום.

לא. הם אינם עוד. אינם.

אמרו־לי, כיצד קרה הדבר? כיצד יכול היה עולם נאור וחפשי לראות עשן מיתמר מכבשנים שאליהם הושלכו בני־אדם — והמשיך להתקיים?

אכן, מדוע?

מדוע אין לי אבא ואמא? הרי עדיין יכלו לחיות, להגיע לזקנה, לשיבה ואף לגבורות? מדוע שיכלנו אותם? מדוע שיכלו הורים את ילדיהם והם היו גדלים ומתבגרים וממלאים בשמחתם ובעליצותם את הבתים, את החצרות, את בתי־הספר, את בתי־התפלה, את חיי־כולנו?

מדוע?

ואף על פי כן, וגם מתוך הבכי והקינה — — —

יתקדל ויתקדש שמיה רבא — — —

שמאי גולן
סופר השואה

החובה לספר

הנסיון לתאר את השואה במלים, כמוהו כנסיון לעשות את הבלתי־אפשרי. כי מלים, בחירתן, צירופן למשפטים, מתן סימני פיסוק ביניהן — יש בפעולות אלה משום הגיון רב. ואילו השואה, מנקודת ראותו של האדם כיצור שנברא בצלם, מנקודת־ראותו של יהודי — לא היה בה שום הגיון. מעשי הזוועה והרצח, אף כי תוכננו בקפדנות והוצאו־לפועל על־פי תוכנית ערוכה מראש — אין אדם בשר־ודם מסוגל לקלוט את "הגיונם". המעשים שבוצעו חורגים מעבר לתפיסה האנושית. אף־על־פי־כן מצווה עלינו לספר, לשוב ולספר ולמסור מדור לדור, ולו גם בשפת אנוש דלה, כל אותם העינויים וההריגות, שנעשו בעמנו לפני שנים כה מעטות. יתר על כן, בכך מקיימים אנו לפחות חלק מצוואתם של ההולכים למות. כי לעתים קרובות היתה מחשבתם האחרונה של הניצולים, שהביעוה בקול רם ואנו קיבלנוה מפיהם: שיישאר מישהו בחיים כדי שימסור את האמת. בצל כבשני אושוויץ, על קירות בתי־ההרג ובמקומות־הרצח, הם כתבו בדם פצעיהם: קחו נקם וספרו לדורות הבאים. הם חשו, כביכול, כי הישארות נפשם או טעם כלשהו למותם יימצא רק אם תוגשם צוואתם זו. ואמנם, עדי־הראייה האחרונים שנשארו בחיים חשו, שלא רק ניתנה להם הזכות, אלא גם הוטלה עליהם החובה לשוב ולספר לנותרים בחיים, ואף הללו חובה עליהם למסור מאב לבן, בבחינת "והגדת לבנך". כמו הגדת יציאת מצרים והעינויים שעינה פרעה את בני ישראל, וכמו מורשת המעונים בימי מסעי־הצלב ובימי גזירות ספרד ופורטוגל ואשכנז וגזירות ת"ח, כך, ויותר־מכך, חייבים אנחנו להעביר את דבר הנרצחים מדור לדור. הניצולים ממחבואי הבונקרים, ממחנות־ההשמדה ומבורות־המוות — יקדה בהם ההחלטה לספר.

ואולם בשוב החיים למסלולם, בכסות העפר על גוויות ואפר ההרוגים, נמצאו רבים התוהים, האם כדאי לספר; האם אלה שלא התנסו באימי השואה יבינו, האם מסוגל מוח אנושי לתפוס את מה שקרה לנו, האם ניתן להכיל את הדברים — אף־על־פי־כן נמצאו רבים שסיפרו. מהם שמוכרחים היו לנסות לפרוק מיטען זכרונם כדי לעמוד בשפיות דעתם, מהם שראו תכלית יחידה לקיומם בקיום צוואת־המתים; ואף נמצאו שאמרו להלביש את הוויית הזוועה בלבוש ספרותי.

משפט־אייכמן תרם רבות להעלאת העבר. עדים עלו על הדוכן וסיפרו ונערים ונערות שאלו את אבותיהם. בימי ה"המתנה" ערב מלחמת ששת הימים התעוררה החרדה לקיומנו ושוב הועלה זכרון השואה, ועם פרוץ מלחמת יום־הכיפורים שבה ועלתה אותה החרדה. אכן, כל־אימת שקם עלינו האויב, חוזר העבר הקרוב ומטיל את שחור צלו, אומר כביכול: השואה עלולה לחזור. אנשים מן־השואה עדיין חיים בקרבנו, ומכיוון שכך, אין מנוס אלא לשוב ולהציג עבר זה לא כהיסטוריה, בה נלמדים רק פרקים של סיבות־

מהלך־תוצאות, ולא רק כציון־חוזר של הסיפרה ששה מיליון נרצחים, או מיליון וחצי של ילדים שנקטלו במיתות משונות; אין ברירה אלא לשוב ולהעלות עבר זה בצורה הבהירה ביותר, בדרך ראייה בלתי־אמצעית של אלה אשר חזוהו מבשרם או במצוקת תודעתם, בהיותם יהודים בני הדור.

בתחילת עבודתי סבור הייתי, שלאנתולוגיה זו ייאסף רק אותו חומר שהוא בבחינת תיאור ספרותי, תיאור שעבר את כור המצרף של לב־הסופר, עד כי ייסורי האדם הספציפי הפכו בו לסמל של ייסורי־אנוש עלי־אדמות; הרוצח הוא סמל הרוצחים בכל הדורות, והקרבן הוא הקרבן הנצחי שבכל הדורות — אובייקטיביות סימבולית. והנה, עם החומר המרובה שנערם לפני נוכחתי לדעת, שעלול להיות משהו מעוות בהעלאת השואה כסימבוליקה, באי הדגשת הרוצח הספציפי: הגרמני הנאצי, הפולני האנטישמי, האוקראיני הצמא לדם יהודי, הליטאי החומד רכושו של יהודי: בלי ציונם של כל אלה בייחודם ובפרטותם תסתלף ראיית השואה. ואף הקרבן כך: זו הנערה היהודיה מהולנד, זה הנער הרך מן העיירה הפולנית, זה החלוץ הצעיר שהכשיר עצמו לעליה ולחיים בארץ, האם לילדים רכים, היהודי החייט, והסנדלר, והסוחר, והרב ראש־הישיבה. כל אלה בנים היו, ואמהות ואבות, שסבלו ומתו מיתות משונות ביסורים קשים רק משם שנולדו יהודים. והם מתו ללא אפשרות בחירה בין חיים ומוות, והם מתו רק מפני שכך רצו הנאצים.

ולא באו הדברים הללו אלא למלא את החובה: לספר ולא לשכוח.

אביעזר בורשטין

א פושקע סארדינען

א זומערדיקער טאג. א מחיהדיקער וועטער. די זון האט זיך שוין היבש אריפגעריקט אויפן בלויען הימל, און שיקט אראפ בשפע אירע גאלדיקע ווארעמע שטראלן. פייגעלעך פליען ארום פריי און זארגלאז און צוויטשערן זיסע טענער. די לופט איז פריש און זאנפטיק. עס שטערט נאר די אידיליע א געדיכטער רויך וואס רייסט זיך צום הימל פון עטלעכע פאבריקס קוימענס. אין א לאנגער גאס מיט ווויז בלאקן פון ביידע זייטן, איז שטיל און רואיק, מען זעט נישט קיין לעבעדיקן נפש. ביים שיין געפארמטן אייגנאנגס טויער, וואס שליסט די גאס, האבן זיך אויסגעזעצט א צוויי צענדליק פארנעמע לייט מיט פידלען און קאנטראבאסן אין די הענט. זיי זיצן אין א האלב רינג ווי א שטרייך ארקעסטער און פרווון אויס זייערע מוזיקאלישע כלים, א משל ווי זיי וואלטן זיך געגרייט צו א רעפעטיציע פון א פייערלעכן גאלא קאנצערט אדער צו א פארשפיל פון א גרויסארטיקע חתונה.

אויפן גאס איז געווארן א לעבהאפטע באווגונג. מענטשלעכע געשטאלטן, געבויגענע, האלב פארשלאפענע, אנגעטאן אין געשטרייפטע פיזשאמע קליידער מיט האלצערנע שטעק שיך, האבן זיך אייליק געטראגן צום ריכטונג פון טויער. דער ארקעסטער האט אופגעשפילט. עס הערן זיך אויסרופן פון נומערן און ציפערן און קורצע אפגעהאקטע באפעלן. די אנגעקומענע מענשן האבן זיך פארמירט אין רייען און אונטער די לוסטיק שוועבנדיקע קלאנגען פון א שטראוס וואלס האבן זיי ארויסמארשירט דורך דעם אפענעם טויער.

עס איז איבעריק צו באמערקן, אז דער דאזיקער מארש איז נישט געווען א זומערדיקער אויספלוג שפאציר פון פרייע גליקלעכע מענטשן וואס ווילן הנאה האבן פון דער געטלעכער נאטור שיינקייט, נאר עס איז געווען אן ארויסמארש פון די ארבעטס קאמאנדעס פון טויטן לאגער אוישוויץ. פאר זיי דוקא האט די הערלעכע נאטור אידיליע און דער שיינער ארקעסטער שפיל באדייט א ביטערער שפאס פון גורל און זאלץ אויף די ווונדן. געוויס געווען א בליק צו געבן אין די איינגעפאלענע פנימער, שפיציקע געשוואלענע קעפ פון הונגער, טיף פארזונקענע יאוש אויגן, און די געבראכענע הויט און ביין קערפערס, פון די מארשירנדיקע לייט, צו פארשטיין און באנעמען אז דאס זענען האפנונגסלאזע טויט פארמשפטע באשעפענישן וואס טראגן שוין נישט מער קיין נעמען נאר טאטואירטע ציפערן, און זענען לאקירט אין טויטן לאגער בירקענוי כדי אומצוקומען אין קרעמאטאריעס אדער אויסגיין פון א לאנגזאמען גרויליהאפטיקן טויט.

ארויסגייענדיק פון טויער האבן זיך די קאמאנדעס צעטיילט אין פארשידענע ריכטונגען. א מחנה פון מלאכי חבלה אין געשטאלט פון גרין מונדורירטע ס״ס לייט מיט די סקעלעטן עמבעלן אויפן הוט, באגלייט פון דרעסירטע בלוט הינד — האבן זיך

באהאפטן צו יעדער קאמאנדע. די ס״ס לייט האבן געריעוועט מיט רויע קולות און די הינד האבן געביסן די פיאטעס פון יעדן אייגעם וואס איז ארויס אויסער די רייע אדער געבליבן הינטערשטעליק, פון דער קאלאנע.

איינע פון די ארבעטס קאמאנדעס אין יענער צייט, האט זיך געדרופן ״שטייגראבן״. דאס איז געווען א זאמל קאמאנדע וואס האט אויפגענומען יעדע צאל ארעסטאנטן. אלע אינדערפרי ביים ארויסמארש האבן זיך נאך דער קאמאנדע נאכגעשליכן עטלעכע לייזיקע וועגענער איינגעשפאנט און געשלעפט פון ארעסטאנטן. אהין וועגס, צו דער ארבעט, האבן די וועגענער נישט געשפילט קיין וויכטיקע ראלע. דערפאר האבן זיי אויף צוריקווענס געדינט פאר א שרעקלעכער אויפגאבע. אויף זיי זענען יעדן טאג נאך דער ארבעט געווארן אויפגעלאדנט און צוריקגעפירט זיבן צי אכט טויטע קערפערס וואס די קאפאס און ס״ס לייט האבן דערשלאגן מיט שטעקנס בשעת דעם 10 שעהדיקן ארבעטס טאג. די ארבעט אליין איז פארגעקומען אויף א פלאך שטיק פעלד א פינף קילאמעטער ווייט פון לאגער. קרוב צו צוויי הונדערט ארעסטאנטן זענען געשטאנען שורותווייז און געגראבן לאנגע טיפע גריבער ווי קברים. מכלומערשט איז דער ציל געווען צו דרינעווען דאס וואסער פון די דערבייאיקע זומפיקע פעלדער. אין אמתן, איז דאס סתם געווען א עבודת פרך אן א צוועק, נאר צו גראבן, פארשיטן און ווייטער גראבן, אבי ארויסציען דעם קלאק פון די האלב טויטע מענטשן, און צו שטילן די סאדיסטישע נייגונגען פון די בלוט דורשטיקע ס״ס לייט וואס האבן זיך געלאזט ווילגיין מיט די הילפסלאזע יידישע קרבנות.

ביז מיטאג צייט האבן זיך די ס״ס לייט געמיטלעך פארבראכט אין א דערבייאיקן שאטנדיקן וועלדל, געגעסן, געטרונקען, געזונגען און געלאכט הויך און פארשייט. נאכן אפעסן דעם גוטן מיטאג האבן זיי זיך דערנעטערט צום ארבעטס פלאץ. נישט וויסנדיק זייערע נעמען, האט מען זיי גערופן מיט אימפראוויזירטע צונעמען: ״דער לאמער״; ״דער סאווע פנים״; ״דער מיטן אייגל״. עס האט זיך אנגעהויבן א גיהנום וואקנאכאליע. די ס״ס לייט האבן זיך אוועקגעשטעלט ביי א רייע און צוגערופן איינעם פון די ארבעטנדיקע, ס׳רוב א שוואכן אויסגעמאטערטן ״מוזלמענער״ און האבן אים, אן א פארוואס, געמומען מערדערלעך שלאגן מיט שטעקן און גומי פאלקעס, ביז דער אומגליקלעכער איז אוועקגעפאלן באגאסן מיט בלוט אן א סימן פון לעבן. דאס גרויזאמע שפיל האט זיך איבערגעחזרט א זעקס זיבן מאל. די ווייַ געשרייען און די גסיסה כארכלענענישן האבן זיך געטראגן הארצרייסנדיק איבערן פעלד. אלע האבן זיך פיבערהאפט געקלאמערט ביי די הענטלעך פון די לאמען און לאפאטעס, געקריצט מיט די ציין און זיך געמאכט נישט זעענדיק און נישט הערנדיק. די טויטע קערפערס זענען ארויפגעווארפן געווארן אויף די וועגענער און צוריקגעפירט אין לאגער אריין.

די ערשטע צוויי טעג פון מיין אנקומען אין אוישוויץ האב איך געארבעט אין דער דאזיקער טויט קאמאנדע. אויפן דריטן טאג האב איך אנגענומען א געוואגטן באשלוס: איך גיי נישט מער דארט אהין! געקומען צומארגנס פארטאג ביים ארויסמארש, האב איך מיר, נישט גערופן, צוגעשטעלט צו אן אנדער ארבעטס גרופע. איך האב געהערט ווי יענער ״שטייגראבן״ קאפא רופט אויס מיין נומער 2101. איך האב גוט געוווסט, אז אזא דעזערציע שמעקט מיט טויט, אבער אין אוישוויץ האט שוין דער טויט נישט

אזויפיל געשראקן. וואס איז דען, אייגנטלעך אוישוויץ? א גרויסע ריזיקע טויט אונטערנעמונג; אזא פאבריק וואס פראדוצירט די איין און איינציקע סחורה וואס רופט זיך: טויט! צווייטנס, איז סיי ווי סיי באשטימט געווען יענע "שטיינגראבן" קאמאנדע אויף א זיכערן טויט, טא וואס איז שוין דא איינצושטעלן! איך האב אראפגערוקט מיין געשטרייפטן ארעסטאנטן מיץ איבער די אויגן און זיך איינגעגלידערט צווישן די ארבעטער פון דער נייער קאמאנדע. ווייזט אויס, אז יענער קאפא האט מיך נישט לאנג געזוכט. ער האט אודאי געמיינט, אז דער נומער 2101 איז נעכטן געווען צווישן די "פאסאזשירן" פון וואגן. אזוי האב איך ענדלעך ארויסמארשירט מיט מיין נייער קאמאנדא.

א מארש פון א זעקס קילאמעטער. מיר זענען דורכגעגאנגען פויערישע הייזקעס מיט פוירינגלעך אויף די פענסטער. דאס הארץ האט זיך פארקווטשט פון צער. מיר זענען צוגעקומען צו א סטאוו פון שטייענדיקן וואסער. דער קאפא האט באפוילן זיך אויסטאן נאקעט און אריינקריכן אין וואסער. יעדע צווייַ מענטשן האבן געקריגן א האלץ פלאטע, און מיט דער דאזיקער פלאטע האט מען געדארפט ארומקריכן אין וואסער ביזן האלדז און אויסרייסן גראזן און געוויקסן וואס זענען געוואקסן אין דער סאדזאווקע. ביז א דריי צענדליק אזעלכע פארלעך האבן זיך געווייקט אין וואסער פון אכט אינדערפרי ביז פינף א זייגער נאכמיטאג און געזוכט גראזן צום רייסן וואס זענען דארט גארנישט געוואקסן בשפע. קיין ס"ס לייט זענען ביי דער ארבעט נישט געשטאנען נאר א פויילישער קאפא. קיין טויט געפאר ביי דער ארבעט האט דארט נישט געדראט, אבער פון קלעפ איז מען נישט זיכער געווען. אויך דעם פויילישן קאפא פלעגט זיך אפט פארגלוסטן, מיט עפעס א תירוץ, ארויסצורופן איינעם פון וואסער און אים שלאגן אויפן נאקעטען לייב ביז חלשות. נאך אזא ארבעטס טאג האט די הויט פון גוף באקומען א קרענקלעכן גרויען פארב ווי א בר מינן מיט בלאזן אויף הענט און פיס. איך האב באקומען נאך א וואך ארבעט א אינפעקציע. עס האט מיר ארויסגעשלאגן אונטערן לינקן ארעם א געשוויר גרויס ווי א צייטיקער פלוים און איך האב נישט געקענט באוועגן די האנט. ביינאכט האב איך געפילט גרויס היץ און עס האט מיך געצויגן און געשטאכן די גאנצע לינקע זייט ווי מיט שפילקעס.

פון גיין צו דער ארבעט מארגן אינדערפרי איז שוין געווען אפגערעדט. איך בין נישט אומשטאנד געווען אייַנצובויגן דעם קערפער, מכל שכן צו גיין זעקס קילאמעטער און זיך ווייקן אין שמוציקן מוטנעם וואסער צען שעה צייט. סתם אזוי צו בלייבן אין לאגער און נישט גיין צו דער ארבעט, איז מעגלעך געווען נאר אין איין באדונג: וועז מען איז שוין פארשריבן אין ליסטע פון לאגער פירער צו גיין אין "אויוון" בשעת דער סוף וואך סעלעקציע. אפשר גיין זיך קלאגן פארן בלאק עלטסטן? יא! ער וואלט מיך פארשריבן אין זיין נאטיץ ביכל און אנגעווייזן אויף די זיילן רויך וואס שלאגן זיך צום הימל פון די קרעמאטאריעס אנטקעגן איבער. איך האב באשלאסן אריינצוגיין אין דער "אמבולאטאריע" וואס איז געשטאנען אין עק גאס ביי די דראטן פון דער ראמפע. איך האב געוויזן דעם דוזשירנדיקן דאקטער, א ייד פון טשעכיי, די אנגעשוואלענע מכה. ער האט געהויבן מיט די אקסלען: דער אייַנציקער וואס קען דיר העלפן, איז נאר דער דאקטער מענגעלע פון קראנקן בוי...

איך האב שוין געזען פריער דעם דאקטער מענגעלע בשעת ער האט געמאכט די

סעלעקציע וועז איך בין אנגעקומען קיין אוישוויץ. איך האב זיך נישט געמאכט קיין אילוזיעס פון דאזיקן ארצי רוצח. אבער איך האב נישט קיין אנדער עצה געהאט. אין דער דאזיקער מינוט איז דער בלאק עלטסטער געווען געפערלעכער ווי דאקטער מענגעלע. וועז ער זעט מיר זיך ארומדרייען אין מיטן העלן טאג, וואלט ער גלייך פארשריבן מיין נומער אין נאטיץ ביכל, און סוף וואך וואלט שוין מיין גוף זיך געווייכערט פון קרעמאטאריע אויוון...

דער טשעכישער דאקטער האט מיר געגעבן דעם רעקאמאנדיר צעטל, און האב מיך געלאזט אויפן וועג צום לאגער וואס האט זיך געוראפן "קראנקן בוי". אויפן וועג האב איך באגעגנט א באחנטן יידישן יונגל פון א יאר זיבעצן, שטאמט פון אונגארן. ער גייט אויך צום דאקטער מענגעלע. ער איז שוואך און קראנק און האט נישט מער קיין כח ארומצוגיין. איך האב געשריגן צום יונגל: גיי שנעל צוריק! וועסט שוין פון קראנקן בוי נישט מער צוריקגיין! דער יונגל האט גלייכגילטיק א מאך געגעבן: עס איז מיר אלץ איינס! עס האבן נישט געהאלפן מיינע רייד. דער יונגל איז מיטגעגאנגען און טאקע נישט מער צוריקגעקומען.

אין בלאק פון קראנקן בוי זענען פארזאמלט געווען א צוואנציק, און אפשר דרייסיק מאן. אויסער איך און דער אונגארישער יונגל זענען אלע געווען גויים: רוסן, פאלאקן און טשעכן. אלע האבן זיך אויסגעשטעלט אין א לאנגער שורה און געווארט א לאנגע צייט. מיטאמאל האבן זיך אויפגעריסן די טירן און דאקטער מענגעלע איז דערשינען באגלייט פון א גרופע אפיצירן. אן שהיות איז ער צוגעגאנגען צום ערשטן אין דער רייע, אויסגעהערט און פארשריבן אין א העפט, א צווייטן האט ער עפעס געזאגט און איך האב נישט געהערט, דעם דריטן האט ער געהסיין ארויסגיין פון דער רייע. יענער האט אים געווינז א וווּנד אויפן פוס, און מענגעלע האט, זעט אויס, חושד געווען אז ער האט דאס אליין געמאכט כדי זיך ארויסצודרייען פון דער ארבעט. ער האט אים געזומען שלאגן מיט דער שפיצרוט און קאפען מיטן שטיוול. די אפיצירן האבן אים צוגעהאלפן. א באגאסענער מיט בלוט האט ער זיך איינגעבראכן און געפאלן. ער איז געווען א פאלאק ווייל איך האב געהערט זיינע געשרייען און תחנונים אויף פויליש לשון. וועז מענגעלע איז צוגעקומען צו מיר, האב איך גארנישט געערעדט, נאר אויפגעהויבן די לינקע האנט און מיט דער רעכטער אנגעווינז אויפן געשווויר. מענגעלע האט פארשריבן און דערלאנגט מיר א צעטל. איך בין באלד ארויס פון קראנקען בוי.

דער טשעכישער דאקטער פון לאגער האט זיינע אייגענע אויגן נישט געגלויבט: א צעטל אונטערגעשריבן אייגנהענטיק פון דאקטער מענגעלע אליין! ער האט מיר געהייסן זיך לעגן אויפן טיש, איינגעשלעפערט מיט כלאראפארם און וועז איך האב זיך אויפגע־כאפט בין איך שוין געווען א געזונער, פטור פון דער מכה.

דוכט זיך, א רעגולערע אפעראציע דורכגעפירט פון לאגער דאקטער מיטן הכשר פון מלאך המות אליין, טא וואס איז שוין דא מורא צו האבן! בין איך אוועק צו זיך אין בלאק און זיך צוגעשפארט אויף דער פריטשע כאפן א דרימל. פלוצלונג האב איך דערפילט א בייסנדיקן ווייטאג אין די פיס. כ׳האב זיך אויפגעריסן פון שלאף און זע פאר מיר דעם בלאק עלטסטן מיט די פארלאפענע מייזן אויגן און ארויסגעריקטער געמבע.

ער האלט א גומי פאלקע אין האנט און שרייט באנומען: וואס טוסטו דא? פוילענץ, מאניקוראנט, ווילסט נישט ארבעטן! איך האב זיך געגומען פארענטפערן: דאקטער מענגעלע, אפעראציע, באנדאזשן, ער וויל פון גארנישט הערן, גארנישט וויסן. ער האט ארויסגענומען זיין נאטיץ ביכל און פארשריבן מיין נומער. מארגן — האט ער געזאגט — וועסטו שוין נישט דארפן ארבעטן!...

דער בלאק עלטסטער איז אויך געווען אן ארעסטאנט מיט א גרינעם דרייעק, א דייטש, א קרימינעלער פארברעכער. עס האט גארנישט געהאט קיין צוועק צו רעדן מיט אים. בין איך געבליבן ליגן אויפן פריטשע און געזען דעם סוף פאר די אויגן. איך האב נישט געווויינט, נישט געפילט קיין הארץ קלעמונג. איך האב שטיל געשעפטשעט א תפלה. פאר מיינע אויגן האט זיך געדרייט א קאלעדיסקאפ פון קינדער יארן. פלוצלונג האב איך געהערט טריט אין בלאק. עס איז געווען שמחה, א ייד אין די מיטעלע יארן וואס האט צוגעהאלפן האלטן ארדענונג אין בלאק און איז נישט געגאנגען אין דרויסן ארבעטן. ער האט מיר געפרעגט וואס איך טו דא און איך האב אים אלץ דערציילט. וווייזט זיך אויס, אז דער דאזיקער שמחה ראזענבערג פון שטעטל דלוגעשאדלע האט געקענט מיין פאטער, דעם גאווראוועך רב און אמאל געהאלטן ביי אים א דין תורה. ער האט רואיק אויסגעהערט מיין געשיכטע און געענטפערט איין ווארט: ווארט! ער איז ארויס אייליק פון בלאק און נאך א האלבע שעה איז ער צוריקגעקומען מיט א פריילעך פנים: "שוין! ער האט אויסגעמעקט דיין נומער! עס האט געקאסט א פושקע סארדינען"...

מרד הזונדר־קומאנדו בבירקנאו *

ביום השבת, 7 באוקטובר 1944, עברה את כל מחנות אושוויץ התרגשות גדולה. אותו יום סתיו רגיל הוחרדנו פתאום מקול יריות ומצפירת אזעקה. מתוך בנין המשרפה הרביעית, בחורשה הקרויה בפי האסירים הפולניים בז'ז'ינקה עלו להבות ותמרות עשן. במהירות התפשטה במחנה הידיעה המפליאה: "אסירי הזונדר־קומאנדו התמרדו — הם קמו להילחם באנשי הס"ס!"

ההתקוממות המזוינת של האסירים נגד אנשי הס"ס הוכנה עוד זמן רב לפני ה־7 באוקטובר. ראשון מארגניה בזונדר־קומאנדו היה הקאפו של יחידה זו, יהודי ליטאי, בשם קאמינסקי. הקאפו קאמינסקי נהנה מאמונם של אנשי הס"ס ובאמתלאות שונות ניצל מצב זה לשם ביקורים במחנות אחרים. מטרת ביקוריו היתה לקשור קשרים עם אנשי ארגון־המחתרת המסועף. בתחומי המשרפה מס' 1 הסתיר קאמינסקי כ־30 רימוני יד.

באחד מערבי אוגוסט 1944 הוזעקו אסירי־הזונדר־קומאנדו שעבדו במשרפה מס' 1 למסדר־פתע. מפי מפקד המשרפות, איש הס"ס מול, נודע להם שהקאפו קאמינסקי הוצא להורג לפני רגעים אחדים ביריה. הוא נתגלה כאחד ממארגניה הראשונים של קבוצת המחתרת, שעסקה בהכנות להתקוממות. עם זאת הכריז מול באזני מאתיים האסירים, כי כל הפרטים על אודות הארגון ידועים לאנשי הס"ס ויש בידם לחסל כל איש שינסה להמשיך בדרכו של קאמינסקי.

פרשת חיסולו של קאמינסקי לא היתה אלא הקדמה למה שהתחולל לאחר מכן. אנשי הס"ס מינו במקום קאמינסקי קאפו חדש, גרמני, פושע מועד, שהגיע לאושוויץ ממחנה לובלין־מאידאנק והועסק אף שם ב"יחידה מיוחדת". אותו זמן מנתה יחידת הזונדר־קומאנדו כ־800 איש. הצבא הרוסי התקרב לקראקא והטראנספורטים מהונגריה פחתו והלכו. הזונדר־קומאנדו היתה יחידה גדולה מדי ובלתי־נוחה לאנשי הס"ס, שכן נמצאה בה קבוצה לא קטנה של אסירים שהיו עדי־ראיה להשמדה המונית של רבבות בני־אדם. על אסירי יחידה זו נאסרה העבודה בכל מקום אחר, ולפי דברי ההיתול של אנשי הס"ס "דרכם לגן־עדן כבר מובטחת להם..."

בקיץ של שנת 1944 באה לפתע פקודה לפנות את האולם של תחנת־החיטוי באושוויץ 1. חלונות החדר נאטמו בחפזון בלבנים ובטיח, אך איש טרם תפס לאיזו תכלית. בינתיים נקראו 300 איש מן הזונדר־קומאנדו בבירקנאו לטראנספורט באושוויץ... כל אלה הובאו במרמה באולם זה, אטום־החלונות, ולאחר שדלתותיו נסגרו — הורעלו כולם.

זמן קצר לאחר מכן הועבר איש הס"ס מול למחנה אחר. ותחתיו נתמנה למפקד המשרפות איש הס"ס בוש. הוא היה בעל מזג מתון יותר ממול ולא עינה את האסירים,

* מתוך הספר "הם עמדו על נפשם" בהוצאת "יד ושם ובית לוחמי הגיטאות".

אך גם הוא ניהל את ההשמדה ההמונית בדיוק, ובהתאם לפקודות. הוא הרבה לשתות לשכרה למען הרדים את מצפונו. משמעת הברזל שהשליט מול נתרופפה במידה ניכרת. עתה השתפרו התנאים להמשך ארגונן של פעולות המחתרת. אנשי הזונדר־קומאנדו האחרונים החליטו לאחוז בנשק ולצאת לקרב גלוי נגד אנשי הס״ס. החלטה זו הועברה לידיעת ההנהלה של תנועת המחתרת באושוויץ 1.

בינתיים סופקו לזונדר־קומאנדו חמרי־נפץ, רימוני־יד ומספר דרוש של צבתות מבודדות לחיתוך חוטי־התיל המחושמלים. עם זאת היה על הקבוצה לחכות עד לסיום ההכנות של המחנה כולו, ולא לצאת לקרב נגד כוח העולה עליהם במספרו ובנשקו. רק במקרה שאנשי הזונדר־קומאנדו יעמדו בפני סכנה מידית של השמדה, יהיה עליהם לפתוח בקרב. זו היתה פקודת ההנהגה של ארגון המחתרת. אולם אותה סכנה הקדימה לבוא מכפי שציפו לה.

בבקרו של יום השבת, ב־7 באוקטובר 1944, נודע לחוליית־המודיעין של ארגון המחתרת, כי הקבוצה האחרונה של הזונדר־קומאנדו, שנשארה בחיים לאחר ההשמדה של 29 בספטמבר 1944, תושמד בימים הקרובים. הידיעה נמסרה מיד לקבוצה המרכזית. האסיר ל. ורבל העביר את הידיעה למשרפה מס׳ 2. מיד התכנס מטה הארגון המקומי להתייעצות. לפתע, בשעת ההתייעצות המכרעת, הופיע בחדר הקאפו של הזונדר־קומאנדו — ״הירוק״ — פושע מועד, גרמני בן הרייך. הוא קלט חלק מן השיחה ואיים על אנשי הקבוצה, כי יגלה את הכול לאנשי הס״ס. לא נותרה עוד שהות להתמהמה. לקאפו לא הניחו כבר לבצע את זממו. מיד תפסוהו והטילוהו חיים אל הכבשן הלוהט והפעולה החלה.

האסירים חפרו והוציאו את הנשק החבוי, כבלו את אנשי הס״ס שהיו בסמוך ופירקו מעליהם את נשקם. הצוותות של שאר המשרפות הוזעקו, וקבוצה נוספת במשרפה מס׳ 2 פתחה אף היא בקרב. האסיר פאניץ מלומז׳א פירק את הנשק מעל איש הס״ס, שעמד על משמרתו, והטיל גם אותו אל להבות הכבשן. האסירים נתחלקו: מהם שפתחו באש על שומרי הס״ס ומהם שחתכו את חוטי־התיל המחושמלים של הגדר וברחו אל עבר החוה בודי.

היריות, וקלות הנפץ והצפירות הזעיקו את כל חיל המצב של אנשי הס״ס, שמנה כ־3,000 איש מזוינים היטב. באופנועים ומכוניות חשו אנשי הס״ס למקום ההתקוממות, בפיקוד קציניהם. יחידות הס״ס התארגנו בחוליות־אש והקיפו את המשרפה, הם ריכזו את האש החזקה ביותר לחורשה שעמדה מאחורי המשרפה מס׳ 4, בה התגוננה הקבוצה העיקרית של האסירים. המשרפה עלתה בלהבות, אך אנשי הס״ס עסקו אותה שעה בדיכוי המרידה. לאורך שרשרת המשמרות היתה האש כה חזקה, עד כי ניטלה כמעט כל אפשרות להימלט מן המקום. רק קבוצה אחת של אסירים הצליחה להרוג שישה מאנשי הס״ס ולפרוץ דרך אל עבר הוויסלה. אנשי הס״ס שדלקו אחריהם השיגום בסביבת ראייסקו, כ־10 ק״מ מבירקנאו. הבורחים התבצרו במתבן ופתחו באש על אנשי הס״ס אך אלה הציתו את המתבן בלהביורים והמיתו את כל האסירים.

בקרב זה, מסרו את נפשם כ־300 איש מבין האסירים, כשנשקם בידם. ביניהם היה גם מארגן המרד ז. גראדובסקי מסובאלק. המורדים שנתפסו במחנה, בחצר המשרפה מס׳ 2

ובסביבת המשרפה מס׳ 2, נהרגו בידי אנשי הס״ס, היו בין האסירים שהצליחו להסתתר, ואחדים מהם אף נשארו בחיים.

אותו יום עברו מעל למחנה מטוסי בעלות־הברית. האזעקה מנעה מאנשי הס״ס ומהתגבורת שגויסה להמשיך ברדיפה ובסריקת השטח.

הנהגת קבוצת המחתרת באושוויץ שיגרה מיד לכל הארגונים המחוזיים בסביבה ידיעה על המאורע של בירקנאו, ותבעה להושיט עזרה למורדים שנמלטו.

קבוצה אחת של אסירים שמנתה 27 איש, נעה מערבה בהנהגתו של אסיר מהזונדר־קומאנדו, יהודי גרמני, והגיעה עד לאדמת גרמניה. הם נתפסו על־ידי ה״פולקס־שטורם״ (המשמר האזרחי הגרמני) ונכלאו בעיירה גרמנית קטנה.

האסירים ניצלו בטענם, שנמלטו מטראנספורט שהיה בדרכו לדאכאו. אי־אפשר היה לסתור את טענתם, מאחר שזה היה איזור מעבר לטראנספורטים של אסירים, וברישום ההעברות החלה כבר להשתרר אנדרלמוסיה. האסירים נשלחו לאחד המחנות הנידחים בסביבה ונשארו בו עד יום שחרורם.

בינתיים התנהלה באושוויץ חקירה. אנשי הס״ס לא הסתפקו בדיכוי האכזרי של המרד. הם ביקשו לגלות את כל חוטי הקשר של ההתקוממות. על־אף כל האמצעים הדראסטיים שנקטו לא הצליחו לגלות את מארגני המרד הראשיים ואת חוליות־הקשר שלהם.

אנשי הס״ס פתחו בחקירות ובעינוי הנשים, שהועסקו במחסני התחמושת ובבית־החרושת לחמרי־נפץ של קרופ. הנערות שנחקרו הוכיחו אומץ רב ולא גילו דבר. ארבע מהן הושמו במעצר ועונו באכזריות, מכיון שהיו חשודות בהספקת חמרי־הנפץ לאנשי הזונדר־קומאנדו. כשביקר אצלן אסיר מארגון המחתרת, כדי לעודדן ולקבל אינפורמציה על מהלך החקירה, לא היה קץ להתפעלותו מעמידתן האיתנה. נערות אלה קראו לשאר אנשי הארגון להמשיך במלחמתם, ואת אבדן חייהם ראו כחובתן המובנת מאליה במאבק למען החירות.

כמעט נראה היה, שהצבא, אשר התקדם במהירות לעבר קראקא יציל גם נערות אמיצות אלה. רק 14 יום חסרו לכך. אולם מברלין הגיעה פקודה אלחוטאית להוציא להורג מיד את ארבע הנערות בתליה. ב־5 בינואר 1945 הוקמו עמודי התליה בגזרת הנשים של המחנה הראשי אושוויץ 1, ושם הוצאו ארבע הנערות להורג.

המרד במשרפות היה מרד האסירים המזוין היחיד באושוויץ, והיתה לו השפעה מוסרית עמוקה. הוא עודד את האסירים, עורר את אמונם ואת תקותם כי יזכו לראות בסופה של המלחמה.

רייזל גרינאפעל — מאטה

מיין באטיילוקונג אין אויפשטאנד פון אוישוויץ

עס איז שוין פיל געשריבן געווארן וועגן העלדישן אויפשטאנד פון דער "זאנדער קאמאנדא" אין אוישוויץ, וועו א יידישע קאמפס גרופע האט אין 5־טן סעפטעמבער 1944 אנגעגריפן אין מיטן העלן טאג די קרעמאטאריע, אויפגעריסן מיט דינאמיט באמבעס די אייזנריכטונגען, און אריינגעווארפן לעבעדיקערהייט אין אויוון צוויי ס"ס אפיצירן פון דער פארניכטונגס קאמאנדע. די געשרייען פון די ברענענדיקע ס"ס לייט האט מען גוט געהערט אין די ארומיקע לאגערן, ווייל עס איז געווען דאס ערשטע מאל ווען דער קרעמאטאריע האט אויפגענומען לעבעדיקע נישט פארגאזטע מענטשן, און עס איז אויך געווען דאס ערשטע מאל ווען דער פייער רויך וואס האט תמיד געשלאגן נאר פון הויכן קוימען, האט איצט פארהילט דעם גאנצן קרעמאטאריע בנין.

די יידישע אויפשטענדלער האבן גלייך נאפדעם איבערגעשניטן די עלעקטריזירטע שטעכל דראטן, און זענען זיך צעלאפן אין אלע ריכטונגען. קרוב צו 20.000 ס"ס לייט האבן זיך ארויסגעלאזט אין א געיאג צו כאפן די אנטלויפנדיקע אויפשטענדלער. ליידער האבן זיי אלמען געכאפט און דערשאסן. אבער די קרעמאטאריע האט געברענט א טאג מיט א נאכט און איז געבליבן פארניכטעט געווארן. די טויט אקציע פון דער דאזיקער קרעמאטאריע האט אויפגעהערט צו פונקציאנירן א לענגערע צייט.

עס פרעגט זיך די פראגע: פונוואנעט האבן די אויפשטענדלער געמוען דעם פולוועך פאר די באמבעס, אינדערצייט וועו דער לאגער בירקענוי איז געווען פולשטענדיק איזאלירט און אפגעשלאסן און קיין שום קאנטאקט נישט געהאט מיט דער וועלט? אפילו א שפילקע קעפל האט מען נישט געקענט אריינשמוקלען פון דרויסן, בפרט אזא געפערלעך מאטעריאל ווי פולוועך אין קריגס צייט?

דעם דאזיקן סוד קען איך אנטפלעקן, ווייל איך מיט פיר מיידלעך, מיינע חברטעס עסטושא וויסמאן, רעגינא סאפירשטיין, געניא פישער און חנה וויסמאן האבן אכט מאנאטן צייט באזארגט די אויפשטענדלער מיט פולוועך און אנדערע געווער טיילן וואס מיר האבן סיסטעמאטיש ארויסגעשלעפט פון "פולוועך ראום" אין וועלכן מיר האבן געארבעט.

די דאזיקע געשיכטע האט זיך אנגעהויבן אין חודש יאנואר 1944, וועו צוויי יידישע בחורים, העפטלינגער פון מענער לאגער, האבן זיך פאר אונדז פארגעשטעלט אלס אונטערגרונדס מיטגלידער וואס גרייטן זיך צו סאבאטאזש אקציעס אין אוישוויץ און אין בירקענוי, נאר זיי דארפן האבן אויפרייס מאטעריאל וואס מען קען דערווערבן אין "פולוועך ראום". נאטירלעך האבן זיי פארלאנגט גרויס דיסקרעציע און פארטרויאונג, און עס קענען קומען אין באטראכט נאך מיידלעך מיט שטארקע כאראקטערן וואס וועלן זיין אומשטאנד צו האלטן א סוד ביי די שווערסטע באדינגונגען. אין משך

פון אכט מאנאטן האבן מיר, די 5 מיידלעך, פארשטעקט בשעת דער ארבעט צווישן די קליידער און אויפן הוילן לייב די נויטיקע געווער טיילן און אויפרייס מאטעריאל און קיינער האט פון דעם נישט געוווסט. נאר איין רוסיש מיידל האט אמאל באמערקט ווי עסטושע ווייסמאן פארשטעקט עטוואס אין בוזעם און סודלט זיך מיט רעגינא סאפירשטיין. מיר האבן געמיינט, אז די רוסישע מיידל, וואס האט אליין געליטן יסורי מות, און איר לאנד פירט דאך א בלוטיקן קאמף מיטן שונא, וועט פארשווייגן און קיינעם נישט דערציילן איר פארדאכט.

ליידער האט זי באלד נאכן אויפרייס געגעבן צו באמערקן אז זי ווייסט דעם סוד, ווארשיינלעך האט זי זיך געוואלט פלייסן פאר די מערדער, און זי האט געמסרט אויף עסטושע ווייסמאן און רעגינא סאפירשטיין אז זיי האבן ארויסגעשלעפט דעם פולווער. די מערדער האבן די צוויי יידישע מיידלעך געפיניקט, געוואלט ארויסקריגן די שותפים צם פארברעך, אבער זיי האבן העלדיש פארנומען די יסורים און געשוויגן. די שטראף איז געווען א שרעקלעכע. די נאצים האבן די ביידע יידישע מיידלעך אויפגעהאנגען און געצוונגען אלמען צו שטיין און קוקן ביים אויספירן די עקזעקוציע.

זאלן די נעמען פון עסטושע ווייסמאן און רעגינא סאפירשטיין פארשריבן ווערן צום אייביקן אנדענקונג פון יידישע העלדן אין דער היסטאריע.

✶

זאל מיר דערלויבט זיין צו פארצייכענען לזכרון עולם מיין טייערע פאמיליע וואס איז געצלעך אומגעקומען אין די דייטשישע טויטן לאגערן.

מיין באבע פרומעט וואס האט דערלעבט א טיפן עלטער און איז נאך ביז דער לעצטער מינוט געווען ביים פולן באווווסטזיין. זי איז אלט געווען 86 יאר ווען די נאצים האבן ליקווידירט דאס שטעטל זאטאר. זי איז אומגעקומען צו זאמען מיט איר זון, מיין פאטער ר׳ שלמה זלמן און מיין מוטער רבקה מרים און מיט מיין צווייטע באבען מנוחה אפפען. זיי האבן געטיילט דעם זעלבן גורל פון אלע איינווויינער פון זאטאר, און זענען געגאנגען אויף קידוש השם אין חודש תמוז תש״ב—1942.

מיין ברודער אליעזר איז געווען פארהייראט קיין קראקע. ער איז אפגעשיקט געווארן קיין פלאשאוו און שפעטער קיין מאטהויזן ווו ער האט געפונען זיין טויט. זיין פרוי און קינד זענען אומגעקומען אין קראקע. מיין ברודער דוד איז אומגעקומען אין א דייטשישן ארבעטס לאגער אין שלעזיע.

מיינע דריי שוועסטער: פערל, שרה איטעלע און חייטשע האבן געארבעט אין געטא וואדאוויץ און זענען צוזאמען מיט דער וואדאוויצער יוגנט פארשיקט געווארן קיין אוישוויץ. זיי זענען אומגעקומען בשעת א סעלעקציע פון מערדער, דער ס״ס שטורמבאנפירער טויבער, אין איינעם פון די חנוכה טעג פון יאר תש״ג—1943.

זאל זייער נאמען געהיליקט זיין לדורות.

רוזה רובוטה *

צעירה היתה כשנכנסו הגרמנים לעיירה צ׳חאנוב ולקחו אותה ואת אחותה לעבודה בניקוי ביתו של ראש השלטון לשעבר. שתי האחיות עונו קשות בעבודה זו. בינתיים נחרב ביתן ומשפחתן עברה לגור אצל קרובים בגיטו, עד לחורבנו בנובמבר 1942 ולהעברת רוב תושביו לאושווינצים. אף רוזה היתה בין הנשלחים. במחנה עברה את הסלקציה האיומה, אשר בה נחתך גורל האסירים — מי לתאי הגזים ומי לעבודה עד לתשישת־הכוחות.

נוח זבלודוביץ, שעמד אתה בקשר, מספר באיזו התלהבות התמסרה רוזה הצעירה לפעולת המחתרת. עיניה יקדו מנקמה, כשעלה בידה לעשות משהו נגד הצורר. רוזה היתה אהובה מאוד על חברותיה במחנה, שסיפקה להן לחם בימי רעב. במשך זמן קצר עלה בידה ללכד סביבה עשרות צעירות כמוה, שהיו מביאות לה אבקה לחומר נפץ. רוזה היתה שומרת על האבקה עד שנמסרה לידי אנשי הזונדר־קומאנדו. את הפעולה החשובה והמסוכנת הזאת מילאה בזריזות ובזהירות להפליא.

באמצע 1944 החליטו ראשי ארגון המחתרת באושווינצים על מרד, שיקיף את כל המחנות בעת־ובעונה־אחת. הם קיוו לעזרה מאת הא.ק.

מארגני המרד תלו תקוות רבות באנשי הזונדר־קומאנדו, שעבדו כאמור, ליד הכבישים. כשש מאות איש הועסקו בעבודה ארורה זו, מתוך ידיעה ברורה, שבהגיע שעתם יחסלו אותם הגרמנים, כשם שעשו לקודמיהם. לפיכך החליטו להילחם ברוצחיהם עד האחרון שבהם.

מרד הזונדר־קומאנדו פרץ לפתע, בשעה בלתי־צפויה לראשי מחתרת. משה קולקו מספר על כך בזכרונותיו:

״באותו יום נפוצה השמועה על טרנספורט של גברים ואנשי הזונדר־קומאנדו. לא עברו אלא דקות מספר ושש מאות העובדים בקומאנדו הנ״ל התמרדו. הכבשן מס׳ 2 הועלה באש וה״קאפו״ הגרמני, שהצטיין באכזריותו, הושלך אל הכבשן הבוער. בקרב פנים־אל־פנים נהרגו ארבעה אנשי ס״ס וכמה מהם נפצעו. השטח סביב הכבשנים הפך לשדה־קרב. המחסום סביב השטח נהרס והמורדים ברחו משם.

כל אנשי הס.ס. בסביבה הוזעקו אל המחנה. פלוגות־העבודה הפסיקו את עבודתן והוחזרו אל צריפיהן. נערך מפקד האסירים. אנשי הס.ס. התרוצצו במחנה כעכברים מורעלים. לזאת לא ציפו ולא עלה על דעתם, שיהיה עליהם להתגונן נגד היהודים.

למרבה הצער לא באה העזרה המקווה למורדי הזונדר־קומאנדו משאר האסירים במחנה. הגרמנים השתלטו על המצב, הרגו את כל משתתפי המרד, לרבות אחדים מתושבי צ׳חאנוב — וערכו חקירה מדוקדקת, מלווה עינויים נוראים.

* מתוך הספר ״הם עמדו על נפשם״ בהוצאת ״יד ושם ובית לוחמי הגיטאות״.

החקירה העלתה, כמובן, שחומר־הנפץ, שבו השתמשו המורדים בא אליהם מבית־החרושת לתחמושת. החשד נפל על כמה מן הנשים שעבדו במחלקת האבקה לחומר־הנפץ. הן נאסרו והועברו לבלוק מס׳ 11 ועונו שם קשות. ביניהן היתה גם רוזה רובוטה.

כשלון המרד, העינויים וההריגות הפילו פחדם על האסירים באושוויינצים. כל אחד חשב, שהנה הגיע סופו. דכאון עטה את יוצאי צ׳חאנוב המועטים, שהיו קשורים אל רוזה רובוטה, וידעו על הסבל הקשה והעינויים האכזריים העוברים עליה. רצונם העז היה להיפגש אתה לפני מותה.

בעזרת ״קאפו״ יהודי הושקה לשכרה איש הס.ס., ששמר על בלוק 11, ונוח זבלודוביץ — התגנב לתוכו...

״זכיתי לראות את רוזה בפעם האחרונה, ימים מועטים לפני מותה״, מספר זבלודוביץ בזכרונותיו. ״בלילה, כשכל האסירים ישנו, בשעות העוצר והאיסור החמור על כל תנועה בתוך המחנה, ירדתי אל המרתף של בלוק 11. דרך המסדרונות והחדרים האפלים. שמעתי את אנחת האסירים הנדונים וחלחלה עברה בגופי. ירדתי במדרגות, מודרך ע״י ה״קאפו״, עד שהגענו לתאה של רוזה. יעקב ה״קאפו״ פתח את הדלת, הכניסני אל התא ונעלם. כשהתרגלו עיני לחשיכה הבחנתי בדמות עטופה קרעים, מוטלת על רצפת הביטון הקר. הדמות הפנתה את ראשה אלי. בקושי הכרתיה. על פניה היו חרוטים סבל ויסורים אין קץ. אחרי כמה רגעים של שתיקה החלה רוזה לספר על האמצעים הסדיסטיים שנקטו הגרמנים נגדה בשעת החקירה ואמרה שקיבלה עליה את כל האחריות בלא לנקוב בשום שם אחר.

ניסיתי לנחמה אך היא מיאנה לשמוע. ׳ידוע ידעתי מה שעשיתי ואני יודעת את הצפוי לי׳, אמרה, והיא ביקשה מן החברים, שימשיכו בעבודתם:

׳קל יותר למות׳, אמרה, ׳כשאתה יודע, שיש המשך לפעולתך׳. רשרוש בדלת. יעקב קרא לי לצאת. נפרדתי מרוזה. היתה זאת הפעם האחרונה שראיתיה״.

כמה ימים לאחר מכן אספו הגרמנים את כל הנשים, שעבדו בבית־החרושת ״אוניון״ לחזות בתליית ארבע מחברותיהן. בין התלויות היתה גם רוזה. הנשים סיפרו באיזה שקט נפשי, אומץ וגאוה הלכה הגיבורה היהודיה מצ׳חאנוב אל עמוד התליה. היה זה בסוף נובמבר 1944.

זלמן גראדאוסקי *

אין הארץ פון גיהנום

(א פרק פון זיינע שריפטן)

מען מוז דאס הארץ, דאס פילבארע אבטויטן, אבטעמפן אין אים יעדעס ווייטאגליכע געפיל. מען מוז פארשרייען אין זיך די גרויזאמע ליידן, וועלכע ווי א שטורם צוגיסן זיך איבער אלע גלידער. מען מוז ווערן פארוואנדעלט אין א אויטאמאט, וועלכער זעט ניט, פילט ניט און פארשטייט ניט.

די פוס מיט די הענד האבן צו דער ארבייט זיך געשטעלט. עס שטייען א גרופע חברים, יעדער ביי זיין ארבייט פארטיילט. מען שלעפט, מען רייסט מיט כח די קערפערס פון דעם קנויל ארויס, דער פאר א פוס, דער פאר א האנד, ווי באקוועמער נאר עס איז. עס דוכט זיך, אז אויף שטיקער וועלן זיי באלד פון דעם כסדר־דיגן שלעפן צוריסן ווערן. דער קערפער ווערט דאן אויף דער שמוציגער קאלטער צעמענטענער פאדלאגע געשלעפט, און ווישט אויס מיט זיין שיינעם ריינעם אלבאסטער קערפער, ווי מיט א בעזים, דעם גאנצן שמוץ, דעם גאנצן ברוד וואס ער טרעפט נאר אויפן וועג. מען נעמט דעם קערפער דעם אויסגעשמירטן און מען לעגט אים מיטן פנים גלייך ארויס. עס קוקן צו דיר א פאר אויגן שטארק פארגליווערט, ווי זיי וואלטן דיך פרעגן: וואס גייסטו דו ברודער מיט מיר דא מאכן? ניט איינמאל דערקענסטו א באקאנטן, מיט וועלכען דו האסט פארן אריין גיין אין קבר דארט פארבראכט. דריי מענשן שטייען און גרייטן אים צו. אייגער מיט א קאלטער צוואנג און ריקט איר דארט אין שיינעם מויל אריין און זוכט א צאן א גאלדענעם, און ווען ער טרעפט אים רייסט ער מיטן פלייש ארויס. עס שנייט א צווייטער די האר די גע‌לאקטע — די פרויען־קרוין אראבגענומען,

* זלמן גראדאווסקי האט ארגאניזירט דעם אויפשטאנד קעגן די ס.ס.־לייט אין בירקענאו־אוישוויץ אין סוף 1944 (זע זייט 476). א טייל פון זיינע שריפטן אין וועלכע ער באשרייבט די גרויליכע פאסירונגען אין טויטן־לאגער אוישוויץ, זענען געפונען געווארן באגראבן ביים קרימאטאריום, און איצט פארעפענטליכט דורך ה' חיים וואלנערמאן.

און דער דריטער רייסט די אויערינגלעך שנעל אראב, און ניט איינמאל מיט בלוט רייסן זיי זיך פון דארט ארויס. און די רינגלעך, וועלכע לאזן זיך לייכט פון זיי ניט נעמען, ווערן מיט צוואנגען אראבגעריסן.

און יעצט ווערט זי צו דער ווינדע געגעבן. ווי העלצער ווערן די קערפערס דורך צוויי מענשן אויף איר געווארפן, און אז זייער צאל איז שוין 8—7, ווערט מיט א שטעקן א סימן געגעבן און די ווינדע הויפט זיך אויף.

דארט אויבן ביי דער ווינדע שטייען מענשן פיר. צוויי פון איין זייט ווינדע, צום "רעזערוו"-צימער דארטן, די קערפערס זיי שלעפן. און צוויי, וועלכע גלייך צו די אויוועגס די קערפערס זיי ציהען. זיי ווערן אויסגעלייגט צו צווייט ביי יעדען מויל פון אויוועג. קינדער קליינע ליגן אין א זייט אין א גרויסן שטויס אנגעוואורפען — זיי ווערן צוגעוואורפן צו צוויי גרויסע. זיי ווערן אויף דעם אייזערנעם "טהרה-ברעט" ארויפגעלעגט, דאן מאכט מען אויף דאס גיהנום-מויל, און דאס ברעט ארייגעריקט אין אויוועג ווערט. דאס העלישע פייער ציט זיינע צונגען, ווי אפענע ארימס אויס און כאפט דעם קערפער ווי א אוצר גלייך אריין. די ערשטע כאפן די האר זיך אן. די הויט אין בלאזען אנגעלאפן ווערט און פלאצן אין סעקונדעס באלד. די הענד און די פוס הויבן זיך אן דארט באוועגן — דאס ווערן יעצט די אדערן אנגעצויגען און זיי באוועגן דאס די גלידער. דער קערפער, דער גאנצער ער פלאקערט שוין שטארק, געפלאצט האט די הויט, עס גיסט זיך דאס פעטס און דו הערסט דאס צישען פון ברענענדען פייער. דו זעסט שוין ניט קיין קערפער, נאר א זאל פון א העלישן פייער, וועלכעס האלט אין זיך עפיס. עס פלאצט גלייך דער בויך. די קישקעס און די געדערעם, לויפן שנעל פון אים ארויס, און אין מינוטן קיין זכר פון זיי שוין ניט דא. אמלענגסטן ברענט זיך יעצט דער קאפ. פון זיינע אויגן בלויע פלעמלעך יעצט פינקלען — דאס ברענען יעצט די אויגן מיטן טיפן מארך ארויס, און פון דעם מויל די צינג זי ברענט נאך יעצט. צוואנציג מינוט דויערט די גאנצע פראצעדור — און א קערפער א וועלט אין אש פארוואנדעלט איז געווארן.

דו שטייסט פארגליווערט און קוקסט זיך איין. אט לייגט מען זיי צווי דא ארויף. צוויי מענשן, צוויי וועלטן, האבן אין דער מענשהייט זייער פלאץ

פארנומען, זיי האבן געלעבט און עקזיסטירט, געטון און געשאפן. געלייסטעט פאר דער וועלט און פאר זיך, געלייגט א ציגל צום גרויסן בנין, געוועבט א פאדים פאר דער וועלט און פאר דער צוקונפט — און באלד אין צוואנציג מינוטן קיין זכר פון זיי וועט ניט זיין.

אט ליגן ווייטער יעצט דא צוויי, ארומגעוואשן האט מען זיי. פרויען יונגע שיינע, פרעכטיג זענען זיי אמאל געווען. צוויי וועלטן גאנצע האבן זיי פארנומן אויף דער ערד, וויפיל גליק און פארגעניגן האבן זיי אויף דער וועלט געבראכט, יעדער שמייכל איז געווען א טרייסט, יעדער בליק איז געווען א גליק, יעדעס ווארט ווי א הימלישער געזאנג באצויבערט האט, וואו נור זיי האבן זייער פוס געשטעלט, האבן זיי פרייד און פארגעניגן מיט זיך געבראכט. הערצער פיל האבן זיי געליבט און יעצט ליגן זיי צו צוויי אויף דעם ברעט דעם אייזערנעם און עפענען וועט זיך באלד דאס מויל און אין מינוטן קיין זכר פון זיי וועט ניט זיין.

אט ליגן ווייטער יעצט דארט דריי. א קינד צו א מאמעס ברוסט געדרוקט, וויפיל גליק, וויפיל פרייד האט די מאמע, האט דער טאטע, ביי דעם געבורט פון זייער קינד דאן געהאט. געבויט א היים, געוועבט א צוקונפט א אידיליע די וועלט פאר זיי געווען און באלד אין צוואנציג מינוטן פון זיי קיין זכר וועט ניט זיין.

עס פארט די ווינדע ארויף און אראב, זי שלעפט קרבנות אן א צאל. ווי אין א שעכטהויז א גרויסן, ליגן יעצט דארט שטויסן מענשן און ווארטן אויף דער ריי, אז צונעמען זאל מען זיי.

דרייסיג גיהנום'דיגע מיילער, פלאקערן יעצט אין די צוויי גרויסע בנינים און שלינגען איין קרבנות אן א צאל. עס וועט לאנג ניט געדויערן און די פינף טויזנעט מענשן, די פינף טויזענט וועלטן דורך די פלאמען פארציקט וועלן ווערן.

די אויוועגס, זיי פלאקערן ווי שטורמישע כוואלעס, אנגעצונדן דאס פייער איז געווארן שוין פון לאנג דורך די הענד פון די בארבארן און מערדער פון דער וועלט, וועלכע האפן מיט זיין ליכט צו פארטרייבן די פינסטערניש פון זייער גרויזאמער וועלט.

עס ברענט זיך דאס פייער דרייסט און רוהיג, קיינער שטערט עס ניט, קיינער לעשט עס ניט. עס באקומט כסדר קרבנות אן א צאל, ווי ספעציעל געבוירן וואלט צו דעם געווארן דאס אלטע פאלק פון מארטירער.

צו וועסטו וועלט די גרויסע פרייע, אמאל דערזען דעם גרויסן פלאם, צו וועסטו מענש אמאל פארנאכט, אויף דיין ארט דארט בלייבן שטיין און אויפהייבן דיינע אויגן הויך צו די הימלן, די טיפע בלויע, וועלכע פארצויגן זענען דארט מיט פלאמען — וויסן זאלסטו מענש, דו פרייער, אז דאס איז דאס פייער פון דעם גיהנום, וועלכעס ברענט מיט מענשן אן אויפהער דא. אפשר וועט דיין הארץ אמאל דערווארמען זיך פון זייער פייער, און דיינע הענד, די אייז קאלטע, קומן וועלן דא אמאל און אויסלעשן עס דאס פייער. און אפשר וועט דיין הארץ מיט מוט און דרייסטקייט גאר באפליגעלט ווערן און בייטן (טוישען) וועסטו די קרבנות פאר דעם פייער, דעם גיהנום, וועלכער אייביג בלייבן דא זאל ברענען און פארציקט אין זיינע פלאמן זאלן ווערן אט די, וועלכע אנגעצינדען האבן אים.

חיים ברנר, מנהל ביה"ס ברמלה

גבורת ישראל — או כצאן לטבח

השואה הגדולה של ימינו, אשר בתהליך ההשמדה המחרידה הובלו אלפים רבים לטבח ללא תגובה של התנגדות כביכול, חיזקה את ידי שונאי ישראל הישנים והחדשים, כי עם ישראל הוא מטבעו עם פחדני ומוג לב, שהוא מחוסר אומץ נפשי להגן על כבודו וחייו. הושמעו בזמן האחרון דיבורים בוטים — לא משונאי ישראל אלא מיהודים ובמיוחד מפי הנוער הגדל וחונך בארץ. יהודי הגלות מואשמים בחוסר כבוד עצמי, שנתנו להוביל עצמם כצאן לטבח, שנכנעו למשפיליהם ללא נסיון של התנגדות. רבים מבני הנוער בארץ מסתייגים מהיהודים הללו ומתביישים בהם, רואים אותם ואת כל דורות יהודי הגלות כמחוסרי חוט השדרה של כח הרצון לשמור ולהגן על כבוד האדם, לרבים מהדור המבוגר גרם הענין מבוכה נפשית קשה.

רצוי לבחון את בעית אופיים של יהודי הגלות — אם קיים דבר כזה — מפרספק־טיבה היסטורית ארוכת הטווח. מתוך ראייה זו ניתן לברר על סמך עובדות היסטוריות ולא סתם השערות — על אופיו וכושר תגובתו של העם היהודי בנסיבות שונות, ואולי להגיע למסקנות מסוימות.

האומה הישראלית עלתה על הבמה ההיסטורית בתואר עם סגולה, היא רואה את עצמה כעם הנבחר, היא מאמינה עד עומק נשמתה במשך כל דורות הגלות שהיא אומה מיוחדת במינה. מאז הופעתה בזירת העמים היא מופיעה כנושא רעיון אמונתי נעלה. העם היהודי בכל התקופות רואה את עצמו כפרזוניפיקציה של רעיון האמת והטוב והאצילות האנושית, על דגלה חרתה האדם נברא בצלם אלוקים. בתוך העולם האלילי הגדול עטוף ערפל היא מופיעה בלפיד אש ואור גדול, ברעיון אלוקי העולם יוצר הכל הדורש מאדם לעשות הטוב והישר ולכבד את הזולת. גאוות אומה זו על רעיונותיה הנפלאים שהם הקונטרסט הגדול לעולם האלילי המחוסר כל הגיונות רעיונית. הועמדה השקפת עולם אצילה ונעלה מול הטפשות המטומטמת המרושעת של האימפריות הגדולות האליליות ששלטו בעולם.

נחלי השפלה נשפכו על ראש אומה זו במשך כל הדורות שאין דוגמתם בכל ההיסטוריה האנושית. היא נרמסה ונדרסה, הושפלה לעפר, דמה הופקר, העלילו עליה שקללת אלוקים רובצת עליה לעולם, היא נשחטה נטבחה ונשרפה חיים, דמה נשפך כמים בכל קצוות תבל, בניה נרדפו ככלבים משוגעים ומצורעים מארץ לארץ וממדינה למדינה, היא נשללה מכל זכויות אדם, מכל אפשרות של קיום אנושי מכובד. שנאת ארס נחשי אופפת אותה, בוז ומשטימה הם מנת חלקה. למה זה קרה? מאין יונק הנחש את ארסו? מה מקורו? החיה הקדומה שבאדם מתקוממת נגד רעיונות אצילים אנושיים, כוחות דמיוניים מיערות עד רוצים להשמיד תרבות של אהבת הזולת וכבוד הדדי של האדם, זה נוגד את אופיה וטבעה של החיה הטורפת הקדומה השוכנת באדם.

אומה זו לא נשברה. זה הוא הפלא הגדול בתולדות האדם. מנין שאב העם הזה הכח והאומץ לעמוד נגד ים של השפלה בוז ומשטמה, נגד השנאה התהומית ותאות הרצח והשמדה? האמונה המוחלטת בצדקת רעיונותיו הנעלים שהעם הוא נושאם נתנו לו כוחות נפשיים עצומים להתנגדות של גבורה עילאית, הקרבה ומסירות נפש. עם פחדני מחוסר אומץ היה מזמן נמחץ ונכנע, מוותר ויורד לטמיון ולא היה נשאר ממנו זכר. רק עם מורכב מיחידים אמיצי לב, חדורי הכרה חזקה בצדקת רעיונם היה מוכשר ומסוגל להתגבר על נחשולי הבוז והאיבה המחרידה ולהישאר חי יוצר ופועל.

אדם שהועמד בפני הבחירה: או הצלב או מוקדה של האינקביזיציה, ובמלה אחת של הסכמה יכול היה להישאר בחיים ובעושר, והעדיף להישרף חיים, כי לא רצה להתכחש לרעיונותיו שהוא מסור להם, לא יכול להיקרא פחדן. מבחינת העובדות ההיסטוריות מופרכת לחלוטין עלילת הפחדנות היהודית. אדם שנהרג למען רעיון שהוא מאמין בו, הוא גיבור ולא פחדן. אילולא הגבורה הזו הנפלאה לא היה נשאר זכר מעם ישראל, זו היא עובדה היסטורית שאין עליה עוררין.

אם יש נוער בארץ המעיז להטיל כתם הפחדנות על יהדות הגלות, סימן שהוא תלוש מרציפות הדורות ומערכי היסוד של היהדות. הוא לא מבין את משמעותה העמוקה של המאבק ההיסטורי הנטוש בין היהדות ובין האלילות והנצרות.

העם היהודי הוא עם סגולה ללא גאוותנות, עם נבחר, תוך אהבת כל הנברא בצלם אלוקים. באותה תפלה שהוא משבח אלוקים שלא עשנו כמשפחות האדמה האליליים, הוא מצרף בתפילתו ליוצרו, שהוא מקוה שיועברו האלילים מן הארץ ויתוקן עולם במלכות שדי וכל בני בשר יקראו בשמו, ושאיפתו היא שידע כל פעול כי אתה פעלתו ויבין כל יציר כי אתה יצרתו. זה הוא עם צנוע ומשוכנע בצדקת אמונתו אשר מוכן לתת את נפשו עליה, ושואף כי כל עמי העולם יתעלו להיות ראויים לתואר האדם שנברא בצלם אלוקים.

המאבק בין היהדות והאלילות לא תם, הוא מתחדש, הוא לובש צורה אחרת. היהדות לא התיאשה מסיסמתה "וידע כל פעול כי אתה פעלתו ויבין כל יציר כי אתה יצרתו". היא חותרת לתקון עולם במלכות שדי, מאבקה וחשבונה עם עולם התרבות הנוצרית והאלילית למחצה, לא נסתיים, הוא לובש צורה חדשה.

נוער המתעמק בתולדות ישראל בכל הדורות, המוכשר לראייה מקיפה וחודר מבחינה מחשבתית ותודעתית ביצירה היהודית לכל הדורות, ישתכנע בצדקת וגדולת המאבק ההיסטורי הזה.

אשר לתקופת השואה, אין שום זכות לאדם שלא היה במצב המחריד הזה, אשר דוגמתו לא היתה בתולדות האנושות — להאשים את קדושי השואה. יש לדעת, כי ההערמה המתוכננת והמחושבת של הנאצים השאירה במשך כל הזמן זיק של תקוה ואפשרות להישאר בחיים, וכשכבה הזיק הזה והתקוה, הגיעו האנשים בתקופה זו למצב שהם לא היו כבר בני אדם חיים, החושים שלהם הפסיקו מזמן לפעול אצלם באופן פיזי נורמלי, אלה היו רק שלדים וצללים אשר בכח האינרציה המשיכו לנוע ולהתהלך כביכול, הם מזמן לא היו בחיים. אלה שהיו בני אדם, שברחו בעוד מועד ליערות הוכיחו באמת אומץ וגבורה

נפלאה. חטא ופשע יהיה אם נשפוט את הקדושים לפי מושגים של בני אדם חיים חופשיים. אין לנו הקנה מידה שיאפשר לנו להבין את מצבו וכושר תגובתו של צל שחדל מזמן להיות אדם חי. אם נצרף לזה את היחס העוין המחריד של העמים השכנים ליהודים בתוכם פעלו הנאצים, נבין כמה היה המצב נואש לחלוטין ללא זיק של תקוה. שום עם לא היה מתנהג ופועל בצורה אחרת, רצון אחד היה לשלדי וצללי אדם אלה — להיפטר מהחיים ולהשתחרר מסבל העולם העכור הזה שלא כדאי לנשום ולחיות בו. בזוהמה וטומאה זו אי אפשר היה לרצות להתקיים, זו היתה דעתם ותגובתם, ואפשר להבינם. היו יחידים שפעלו פעולה של התנגדות, הם היו במצבים מיוחדים שאיפשרו להם התגוננות, הם היו יחידי סגולה בעלי כושר מיוחד, את הכלל אסור להאשים ואין להתבייש בו. עובדה היא כי אותם האנשים שרידי השואה הוכיחו גבורה נפלאה במלחמת השחרור בארץ כשהיתה האפשרות והתנאים למאבק. נוער העומד על אדמת מולדת חופשית, אשר מעל לראשו שמים כחולים משלו ונשק מגן מצוין בידו — חוטא חטא רב אם הוא בז לאלה שהיו נטולי כל אפשרות של הגנה. יהיה בזה משום חוסר הבנה משוועת לסבל האיום של קרבנות הקדושים. זכרם ישאר תמיד בלבותינו.

מאת זאב (וואוועק) פלצמן

תעיתי כשה אובד

בשנת 1937 היתה באושפיצין מורגשת מאוד האנטישמיות, שהלכה וגברה מאז מות המרשל יוזף פילסודסקי שנתיים לפני כן. באושפיצין היתה קיימת גימנסיה פולנית שאליה לא היתה דריסת רגל ליהודים, פרט לבודדים יוצאים מן הכלל, לכן כשסימנו את ביה"ס היסודי עמדה לפנינו השאלה "מה הלאה?" בכל חריפותה האכזרית. היתה זאת בעיה כללית של חלק גדול של הנוער המקומי. בעזרת עסקני הקהילה התחילה אז להתארגן כעין גמנסיה יהודית. הגב' ווינהבר, שעזבה את מישרתה בגמנסיה הפולנית קבלה על עצמה לנהל את בית ספרנו. נתקבלו תלמידים מכל שכבות האוכלוסיה היהודית, שראו בביה"ס הזה הכנה לקראת עתידו. הם קבלו חינוך עברי יחד עם החינוך הכללי. בביה"ס התחלנו גם כן להתארגן במובן פוליטי. חברי: אברהם שוורץ, מוניק ריף ואני התלבטנו הרבה לאיזה גוף פוליטי להצטרף, שיענה על הבעיות שעמדו בפנינו ולהדריך אותנו לקראת הבאות. החלטנו לפנות בנידון לראשי התאחדות פועלי ציון באושפיצין הח' יוסף מנהיימר, שכיה יירוט, מ. ווינהבר וא. ריבנר והם יעצו לנו להצטרף לתנועת "גורדוניה". וכך עשינו. נתקבלנו על ידי איטה סמולוביץ ומאיר באליק שעמדו בראש התנועה הזו. בעזרתם ובהדרכתם התארגנה קבוצה של נוער והתחלנו בפעולות שונות. לימוד השפה העברית, היסטוריה יהודית וציונית והכשרה לקראת עליה בכל דרך אפשרית. מדי פעם בפעם באו אלינו שליחים מהמרכז והדריכו אותנו בפעולות.

ההשתייכות שלנו ל"גורדוניה" היתה בתחילה בגדר סוד עבור הורינו, אבל כשהבשילה המחשבה של עליה והגיעה ההוראה מהמזכיר הארצי של התנועה מר דב פרידמן להיות מוכנים לעליה, חלק לעליה ב' וחלק להכשרה בתור נוער בבן־שמן בארץ ישראל, לא יכולנו יותר לשמור על הסודיות וכל אחד הסביר להוריו את המצב לאמיתו. וכך עזבנו את הלימודים והתמסרנו כולנו לפעולות התנועה והכנה לעליה. ראש הקן מאיר באליק יצא עם עליה ב' ארצה, גם אני קבלתי אז הוראה להתכונן לעליה לקבוצת בן־שמן, אך מפאת התנגדות ההורים לעליתי בעת ההיא היה עלי לוותר על הרעיון. לפיכך קבלתי על עצמי לנהל הפעלות בסניף "גורדוניה" ששכן ברח' יאגלונסקה. קיימנו שיחות על ענינים כלליים וארצי־ישראליים ועניני דיומא כגון: האנטישמיות שהתגברה והידיעות שהגיעו מעבר לגבול בגרמניה הקרובה אודות הרדיפות והנגישות ביהודים. והנה פרשת "זבונשין", עיירה קטנה גבול־מעבר בין גרמניה לפולניה שלעברה נזרקו־גורשו אלפי יהודים תושבי גרמניה, שהחזיקו בדרכונים פולניים או שהיו בעלי אזרחות פולנית. האכזריות הגסה והברוטאליות של הקלגסים הגרמניים יחד עם היחס השלילי של הפולנים כלפי המגורשים היוו האזהרה והאזעקה בשביל כולנו להתבונן ולדעת לנכון את מצבנו בים הגועש הזה של אנטישמיות ושנאה. באותו הזמן עלה גם המתח בגבול, ההסתה והאשמות ההדדיות גוברות. היטלר מאיים — ומבצע. בראשון

לספטמבר 1939 פורצת מלחמת העולם השניה, ובאותו היום ממש נפלו הקרבנות הראשונים בעירנו, ודוקא אזרחים שקטים שנפגעו מפצצות שהוטלו מאוירונים. בין היתר נהרגו באותו יום ששי הצעירים זושקה ענגר ודוד שניצר. בהלה אחזה את תושבי העיר, שלא ידעו את נפשם. למחרת בשבת החלו האנשים לברוח בלי לדעת לאן ובאיזו דרך. הם היו משתרכים דרכם אחרי הצבא הפולני שנמלט במנוסה ובאי סדר מוחלט. גם אנחנו מחליטים להמלט מן העיר המתרוקנת מיהודים ועוזבים את עיר מולדתנו שהיתה לביזה ולמשיסה.

הכבישים לזאטור וקראקוב היו מלאים אנשים, נשים וטף ובשמים ממעל מופיעים מדי פעם אוירונים גרמניים מפציצים ומטילים הרג ואבדון. האנשים מאבדים, בדרך־לא־דרך זו, את קרוביהם, המשפחות שניסו בתחילה להיצמד יחדיו — נפרדים; צעירים ובריאים בורחים הלאה במטרה להתרחק מהאויב הרודף אחריהם. כל אחד רץ לפי כוחותיו, אבל ה"מוטוציקליסטים" הגרמניים הגם הרבה יותר מהירים ומדביקים אותם.

אנחנו הגענו כל המשפחה ביחד עד לווילִיצ'קה ושם נפרדנו; אבי, אחי ואני בורחים הלאה, ואמי, אחותי ושני אחיי הקטנים נשארים, בתקוה שהגרמנים לא יפגעו בנשים וילדים קטנים. במנוסתנו פגשנו בחיילים פולניים ש"נסוגו"... ועל השאלה מה נעשה בחזית? ענו: אנחנו עוד נעצור את הבסטיה הגרמנית. כך עברו ימים ולילות וחלפו שבועיים ומאות אלפי איש עדיין נעים ונדים בדרכים. מאות קילומטרים כבר מאחורינו ובכ"ז הכל נראה בלי סוף ובלי קץ. המטרה שלנו היתה להגיע ללבוב, אבל החיה הגרמנית מקיפה אותנו בסביבת קולבאשוב בעיירה מידנק. היה זה בראש השנה ת"ש. כרבים מהפליטים שהגיעו לעיירה מצאנו גם אנחנו מחסה בבית־הכנסת המקומי. בבקר הגיעו שמועות שהגרמנים כבר נכנסו העירה, בכל זאת התארגנה קבוצת מתפללים בעת שאנחנו הצעירים שומרים בחוץ, התחלנו סיור ברחובות הסמוכים וכשהגענו לשוק ראינו חיילים גרמניים עושים כאן כבתוך שלהם. כל השוק נהפך במהרה לכעין מחסן ענק ואנו נאלצנו לפרק את המשאיות העמוסות כל מיני ארגזים ומכונות. אחרי שעה עבודה ראיתי את המרצחים כשהם צועדים בסך לכיוון בית־הכנסת, התחמקתי מהמקום ושמתי פני לבית־הכנסת, שם עמדו מאות יהודים והתפללו, הם פתחו בתפילת "אבינו מלכנו שלח רפואה שלמה לחולי עמך" בעת שהמרצחים התפרצו פנימה והחלו מכים בהם ומגרשים אותם, עודם עטופים בטליתותיהם שנכתמו בדמם. כנראה שלא הכירו בי כי הנני יהודי, ונתנו לי להיכנס לביהכנ"ס והצלחתי להציל משהו מצרורותינו הדלים, ואז ראיתי במו עיני את החורבן הגדול איך הם ביזו וחיללו את כל הקדוש לנו. בעת שדקרו בכידוניהם וקרעו את ספרי התורה קוויתי שנס יתרחש לנגד עיני ויד ד' תפגע בהם — אך הנס איחר לבוא. הם הצליחו להחריב את המקום הקדוש הזה. כאמור הצלחתי להציל חלק מהדברים שלי וביניהם התפילין, שמאוד היו יקרים לי, כי בהפרדי מאמי בווילִיצ'קה, אמרה לי אמא לקחת את התפילין ולשמור עליהם כי הם התפילין שומרים עלינו מכל רע.

למחרת החלטנו לנסות להתקדם מזרחה, כי עברו שמועות שהרוסים מתקרבים לעבר ריישא, אבל כבר בקולבאשוב נלכדנו על ידי פטרולים גרמניים אשר חקרו אותנו ועשו חיפושים, הם מצאו אצלי התפילין, כשקרעו התפרים ומצאו הפרשיות אמרו שזה כתב־סתרים וחשדוני בריגול. הייתי בסכנת נפשות ממש. בקושי ובנס עלה בידינו

להימלט מהם ולהשאר בחיים. מיד ברחנו מהמקום והפעם שוב לכיוון מערב לחזור לווייליצ'קה למצוא את אמי ואחיותי.

אחרי נדידות ארוכות, כי הדרכים היו מלאות אנשים תועים, הגענו לקראקוב, שם מצאנו את אחינו המבוגר שהיה בצבא הפולני וכעת היה עצור במחנה שבויים בקובייז'ין ליד קראקוב. היו שם מאות שבויים יהודיים בין אלפי פולניים, כולם נראים יגעים מאוד ושמועה התהלכה ביניהם, כי עומדים לשחררם. אחרי שהות של כמה שבועות בקראקוב נודע לנו שאמא ושני אחיי ואחותי נמצאים באושפיצין, על כן החלטנו גם אנו לחזור שמה. אחרי טלטולי דרך רבים הגענו סוף כל סוף הביתה, לא מצאנו שום דבר שלם, הכל היה חרב, הרבה בתים היו תפוסים בידי הגרמנים או הפולנים. היה מחסור חמור במזון ובמצרכים בסיסיים, אבל קווינו שאיך שהוא הכל יסתדר לאט ונוכל להתקיים.

בסוף שנת 1939 נתקבלה הוראה לענוד על הזרוע הימנית סרט לבן עם מגן־דוד כחול. הוטל עוצר משעה שש בערב עד הבקר, ועוד הרבה גזירות. בתחילת שנת 1940 התארגן ועד הקהילה ובראשם מר יוסף גרוס ויוסף מנהיימר. הגזירות נגד היהודים התגברו והתרבו, צעירים נחטפו לעבודות שונות, נערכו חיפושים בבתים והיה פחד לצאת לרחוב. עם התקרב חג הפסח כל אחד השתדל לחגוג איך שהוא את החג, למרות שהמצב הכללי היה גרוע. ביום הראשון של החג נפגשתי ברח' שינקיביצ'ה בחברי יוסף גרובנר ובעמדי שם שמענו קריאה: יודע האלט! ברחתי משם לדירתו של ד"ר טילינגר, רופא שנים שאחי עבד אצלו, הורדתי את מעילי והתישבתי ע"י השולחן כאילו עסוק אני בסעודה. מיד הופיע בדלת איש ס.ס. וצעק: איפוא היהודי שברח מפני כעת? עשיתי עצמי תמים ולא מבין, למזלי כנראה לא הכירני ויצא את הבית. למחרת קיבל אבי הודעה להתיצב בוועד הקהילה כצבעי. החלטנו שאני אלך במקומו. בבואי לשם נבהלתי מפחד, כי היה שם אותו איש ס.ס. מאתמול. הוא רק שאל אותי אם אני צבעי מומחה. כשעניתי בחיוב אמר לי לאסוף עגלות בעיר ולהצטרף אליו. יחד עברנו כל חנויות הצבעים והוא הורה לי להוציא את כל הסחורה שהיתה במקום. אח"כ דרש מועד הקהילה 200 איש כשירים לעבודה והצעיד את כולנו לקסרקטין של הצבא הפולני לשעבר, שם קבלתי הוראה לצבוע מהדש חדרים בשלושה בתים דו־קומתיים וזה תוך לא יותר משלושה ימים. באחד הימים מסר קצין הס.ס. בידי פתק להעבירו ל"קולטוס־געמיינדע", על הפתק היתה חותמת: "ק. ל. אוישוויץ". אז טרם ידענו פשר ראשי התיבות האלו. היו שאמרו שזה מחנה שבויים וכדומה, אף אחד לא האמין שהמשמעות היא קונצענטראציאנס־לאגער (מחנה ריכוז), בינתיים התחילו להגיע אסירים: מתנגדים פוליטיים גרמניים ואינטליגנציה פולנית. יום אחד כשעבדתי בנגריה פנה אלינו קצין ס.ס. הממונה וציווה להכין ארגזים בגודל 2×2 מטר. על השאלה למה זה נחוץ? ענה לנו: לשרוף אנשים, והוסיף גם אותכם נשמיד ונשרוף. כזה היה אז המצב, הפחד שלט בכל והיינו אין אונים. השמועות הלכו וגברו והנוער התחיל להתארגן לברות. הגיעו ידיעות שמתארגנת יציאה — נסיעה לארץ־ישראל. הח' יוסף מנהיימר נעמד בראש המבצע הזה. בחרו בקבוצה שהיתה צריכה לצאת הראשונה לברטיסלאבה דרך צ'ישין ומוסטי שלונסקה, ביניהם בתו של מנהיימר, הנכדה של סדגר ואני בתור ראש קבוצה. היה עלינו להגיע למוסטי ובאחד הבתים להיפגש עם 2 צ'כים מבריחי הגבול שיובילו אותנו דרך הבסקידים לסלובקיה.

וכך הלכנו 10 אנשים עם 2 צ׳כים שפקדו עלינו רק להתקדם בלי להסתובב אחורנית. הדרך היתה מושלגת וקשה מאוד, אבל המוראל היה גבוה ביודענו, כי הולכים אנו לקראת חרות והצלה. אחרי שעות רבות של הליכה מיגעת בהרים בשעה 5 לפנות בוקר שמענו פתאום קולות חדים של משרוקות. המובילים הצ׳כיים נעלמו מיד, הרעש מסביבנו גבר ונשמעו קולות ירי, התפזרנו לכל הצדדים בנסיון לברוח, אבל מיד מצאנו את עצמנו מוקפים מכל צד חיילים גרמניים שפקדו עלינו: ״להכנע״, הם אספו את כולנו, הובילו אותנו חזרה למוסטי שלונסקה ושמו אותנו במשמר. אחרי יומיים שלחו אותנו חזרה הביתה. היה זה ביום ששי, וביום ראשון אסרה המשטרה את כל הקבוצה ואת ההורים. מספר ימים הוחזקנו במעצר בתנאים מאוד גרועים. בין העצורים היה גם יוסף מנהיימר והיות והוא היה מראשי הקהילה התערב לטובתו משה מרין מסוסנוביץ כדי לשחררו ויחד אתו שוחררנו כולנו.

יום אחד נקראתי ע״י משה מנהיימר לבוא למשרדי ועד הקהילה, שם חיכה שלאמק צימרמן איש בנדין ממנהיגי ״גורדוניה״, היתה ביניהו שיחה של שעות, קבלנו אינפורמאציה על הנעשה בערי פולין, על הגזירות והרציחות וכן שישנם מקומות איפה הנוער מתחיל לאט להתארגן להכשרה ולהתכונן לעמוד על נפשם. נודע לנו שבשרודולה שעל־יד סוסנוביץ הוקמה חות־הכשרה ע״י הנוער הציוני. בישיבה עם המזכירה של מוניק מרין, צ׳ארנה, הוצע לנסות להקים גם אצלנו חות־הכשרה בבית האבר בכפר סטאווי. הדבר לא יצא לפועל, כי לא קבלנו אישור מהממשל. יום בהיר אחד מופיע הח׳ צימרמן עם קבוצת אנשים מבנדין וסונוביץ: אהרן רוטנר, זלמן טננבוים, קלמן לדרמן ופולה ברפמן שהיו צריכים להיות מניחי יסוד לקבוצת ההכשרה. האנשים פוזרו אצל החברים המקומיים עד שיוסף מנהיימר החליט למסור חדר בשבילם אצלו בבית, בצורה כזו הוקמה ה״הכשרה״ בפועל.

קיימנו קשר עם נוער בכל מיני מקומות ועם קבוץ גרויען שעל־יד ורשה. כמו כן קבלנו ידיעות מנתן שוולב בשווייצריה, אח״כ הגיעו גם חבילות מזון ובגדים. החברים נשלחו לעבוד מטעם ועד הקהילה ששילם את שכרם. הרבה עזר לנו אשר ריבנר שלקח חלק פעיל ותדיר בעבודתנו. באחת השבתות בקיץ 1941 יצאנו כל הקבוצה לשחות בנהר ״סולה״ לא רחוק מ״גשר הברזל״, דרכו עברו רק רכבות. הח׳ קלמן לדרמן נסחף במערבולת וטבע. גופתו נמשתה רק אחרי יומיים. היתה זאת עבורנו מכה קשה מאוד, אבל המשכנו בכל זאת לעשות את הכל לקיים הקשר עם הנוער ולעודדו ולהכינו לקראת הבאות וגם להיות מוכנים, אם נצליח, לעלות לארץ־ישראל.

במשך הזמן הלך וגדל שטח מחנה הריכוז והתרחב על פני כפרים בסביבה וכן התקרב יותר לכיוון העיר. התחילו ה״אויסזידלונגען״. מועצת היהודים מקבלת הוראה לספק מאות צעירים למחנות עבודה בשלזיה. בין הראשונים שנשלחו ל״מחנה עבודה״ היה חלק ניכר מהקבוצה שלנו. אספו אותנו באולם ״הוטל הרץ״ שם נפרדנו ממשפחותינו ובאותו היום מועברים אנחנו למחנה צריפים באנאברג. עבדנו בבנית ה״אויטא־סטראדע״. השתדלנו לאחד את הקבוצה בצריף אחד ובצורה כזו הצלחנו לשמור על הקשר ביניהו לבין עצמנו ובמידת מה גם על הקשר עם החוץ. והנה הגיע היום השחור, יום בו מופיע הנציב של הימלר האבערשטורמבאנפירער לינדנר והוציא את כל הנמצאים בחדר־חולים והעבירם למחנה אוישוויץ. בין האומללים היו ששה בחורים מאושפיצין

שאחרי זמן קצר נתקבלו הודעות על מותם. הם חוסלו תוך שבועות מועטים ואפרם נמסר לחברה קדישא באושפיצין נגד תשלום של כ־50 מרק לארגז. אפרם הובא לקבורה בחשאי בבית העלמין באושפיצין. ואנחנו על גבנו הרגשנו שזה לא כפי שנאמר לנו בתחילה מחנה עבודה, אלא מחנה להשמדה פיזית. היה עלינו לעבוד מהשכמת הבוקר עד מאוחר בערב עבודה מפרכת בקור ובשלג ובתנאים גרועים ביותר. מפסיקים למסור לנו מכתבים מהבית ומנתקים אותנו מהקשר עם הבית ועם העולם. וכך עוברים חדשים והחדשים מתחלפים לשנים. הרעב, ההשפלה, הענויים ועבודת הפרך כילו את כל כוחותינו וכמעט איבדנו את צורת האנוש. האנשים הפסיקו לחשוב ולהתענין במשהו פרט לאכול פעם לשובע ויכולת לנוח. והנה קרה לי דבר מוזר, היה זה במחנה גרוס־סארנה בשלזיה. ערב אחד חזרנו מהעבודה שבורים ורצוצים ועייפים, נפלנו על המשכב, פתאום שמענו קולות מרחוק, קולות מוזרים אבל מוכרים, קמתי לבדוק מה זה. ההאפלה היתה מוחלטת, צעדתי בחושך והשתרכתי רגלי אחרי הקולות עד שהגעתי לצריף בו היו אסופים צפופים מאות אסירים, רק נר בודד דלק בפינה והאנשים מתנועעים — ומתפללים. — האם היום יום הכיפורים? עברה בי מחשבה. התפילה נמשכה זמן די רב, אולי שעות (איבדתי תחושת הזמן) ומבלי שאיש יחשוש מפני הגרמנים שעלולים היו להופיע כל רגע, התגבר לחשם־רחשם של המתפללים והלכו והתחזקו האנחות והבכי עד שנגמרה התפילה בקריאה אדירה: לשנה הבאה בירושלים!

הקבוצה שלנו התפוררה כבר מזמן, האנשים התפזרו, כי הועברו למחנות ומקומות עבודה אחרים ומי יודע כמה מהם עדיין מחזיקים מעמד. ובהתקרב שנת 1945 מגיעות שמועות, כי גם החזיתות מתקרבות ואז הניידות של אסירי המחנות עוד גוברת והולכת. מוליכים אותנו ממקום למקום כצאן לטבח ונוהגים בנו גרוע יותר מאשר בחיות. מורדפים ומגורשים אנו נסחבים בכוחותינו האחרונים בדרכים וביערות, בקור ובשלג, אלפים נופלים בדרכם זו האחרונה לקראת הסוף. אנו מגיעים לבוכנוולד. "זאת היא התחנה האחרונה" נאמר לנו. המצב כאן היה איום ונורא, כאלף איש צפופים בבלוק אחד, שמדי יום מוציאים ממנו כמאה חללים לשריפה. היחס לצרפתים ולצ׳כים היה לגמרי שונה, כי אנחנו הלא היינו יהודים הנידונים למוות.

בתחילת חודש מרס שוב נקראנו להתיצב ליציאה לדרך, היתה זאת "צעידת המוות" לכיוון טרייזינשדאדט. הייתי בין הבודדים שלא נפלו בדרך ושהיתי בטרייזינשטאדט חודשיים עד לשחרור ביום 9 במאי 1945.

מ. מארק

דער חסידישער טאנץ אין אשוויענטשים

אין בערגען־בעלזען, דעם גרעסטן זאמלפונקט פון די נישט־דערברענטע האלעווש־קעס פון די נאצישע פארניכטונגס־לאגערן, וואס יעדער איינער האט זיך דארטן נאכגעשלעפט פון הינטערווויילעכטס א גאנץ זעקל מיט נסים ונפלאות, צוליב וועלכע ער איז געבליבן א לעבעדיקער — האט מען דאך געטייטלט אויס שטוינונג אויפן דאזיקן מערקווירדיקן טיפ:

— דאס טאנצנדיקע חסידל, אט־א איז ער.

האב איך געווארפן אויף אים א בליק, דורכגענומען זיין גאנצן וועזן, נאכגעפאלגט זיין יעדן שטעל און גאנג — און מיין שטוינונג איז אלץ מער און מער געוואקסן:

— היתכן, זאל דאס טאקע זיין דער, וואס האט זוכה געווען צו באקומען דעם שטעמפל אלס "טאנצנדיקער חסיד?"

אט איז פאר אייך זיין פארטרעט, אזוי ווי ער איז: א טיף־געבויגענע, איינגעברא־כענע פיגור; דאס פנים לענגלעך־אויסגעצויגן און טריב־פארצאגט; אויסגעלאשענע אויגן פון אש־קאליר; די האר פון די פאות און יונגשפראצנדיקן בערדל פארפלאנטערט ביינאנדער; אן אייגעדארט־איינגעשרומפענער גוף, וואס איז צוואמענגעקארטשעט אין זיך אליין; בקיצור — א מוסטער־עקזעמפלאר פון א פארפאלענעם מרה־שחורהגיק!

— ווער נעמט זיך דאס רעכט אפצושפעטן פון אזעלכן? דאס איז דאך נישט מער ווי א גאליקער חוזק! — האב איך געפרעגט א טיף־דערשיטערטער.

— אן קאטאווטס! דאס איז ווירקלעך ער, דער טאנצנדיקער חסיד! דער, וואס מיט זיין חסידישן טאנץ האט ער באזיגט די קרעמאטאריע־אויוונס פון אוישוויץ (אשוויענ־טשים)! ער איז זיך אוועק אין א זיגענדיקן קראהאד אויף דער סאמע שוועל פון קאלך־אויוון און דערפאר האט דער לאגער־קאמענדאנט, דער טייוולאנישער אנפירער פון די פארניכטונגס־באטאליאנען, אים בשום אופן נישט געוואלט פארברענען! דאס יונגע צעפלאטערט צעטאנצטע חסידישע בחורל האט זיך פשוט געבעטן ביים רוצח, אז מען זאל אים נישט אפטיילן פון אלע אנדערע יידן און ער, דאס בחורל, האט אפילו געפרווועט זיך דורכרייסן און שפרינגען אין טויט אריין, נאר דער לאגער־קאמאנדאנט האט זיך אנטקעגנגעשטעלט מיט דער גאנצער פארביסנקייט, ניין און ניין!

— אויב אזוי, טא פארוואס־זשע איז ער פארזונקען אין עצבות און דאס עצבות ווייעט ממש פון זיין גאנצן וועזן? — האט זיך מיר אזוי שווערלעך געלאזט גלויבען דערין, וואס מיינע אויערן האבן געהערט.

— אט דאס איז עס! זיין עצבות נעמט זיך טאקע דערפון, וואס דאס לעבן זיינס

איז אים געווארן געשאנקען דורכן גרעסטן רוצח, ווארעם געבליבן לעבן איז ער דאך קעגן זיין אינערלעכן ווילן!

האב איך זיך געמומען נאכשפירן דעם משונהדיקן "טאנצענדיקן חסיד", כדי צו דערגיין דעם סוד פון זיין נשמה. איך האב געפרווט זיך צו אים דערנענטערן און פראוואצירן צום אויסשמועסן זיך. האב איך זיך איבערצייגט, ווי ווייט ער ווערט דערשיטערט און אויפגעטרייסלט פון יעדן מינדעסטן אנדייט וועגן יענעם טאנץ. און דאך בין איך געווען אן אכזר און האב אים נישט אפגעלאזט. מיין הארץ האט מיר געזאגט, אז דער הייליקער סוד פון דאזיקן "טאנצנדיקן חסידל" איז דאך דער סוד פון פיל־פיל אנדערע, וועלכע זיינען געשפרונגען אין די נאצישע קאלך־אויוונס אריין מיט דער גרעסטער התלהבות פון קדוש השם, און זייער קרבן איז יא געווארן באוויליגט!

וועגן דער עצם געשעעניש פונעם טאנץ ביים קרעמאטאריע־אויוון האב איך פון אים נישט געקענט ארויסבאקומען קיין אייניציק ווארט. די דאזיקע איבערלעבעניש איז קענטיק פארזיגלט אין זייער נשמה־טיפענישן און יעדן פרווו עפעס וואס דערפון צו דערציילן אדער שילדערן האט ער באטראכט אלס דעם שרעקלעכסטן חילול הקודש. פון די אפגעריסענע ווערטער, איידעלע אנדייטונגען און פיצלעך פאקטן, וואס איך האב געהערט פון זיין מויל — לאזט זיך פונדעסטוועגן צוזמענשטעלן די דערהאבנסטע העלדן־געשיכטע פון אייניעם פון די יונגעטשקע חסידימלעך אין די געטאס פון פוילן...

*

— טאנצנדיקער חסיד, זאג מיר, ווי אזוי ביסטו פון דער דערשלאגנקייט אין געטא דערגאנגען צו אזא סארט טאנץ?

— נישט אלע אין געטא האבן זיך אונטערגעגעבן דעם צארן פון די פייניקער. אונטער דער ערד איז אויפגעשטאנען א קעמפערישער כוח. דאס זיינען געווען יונגע חסידישע בחורים, וועלכע האבן זיך אנטקעגנגעשטעלט דעם שטן מיט דער הילף פון אלטן יידישן כלי־זין — ביטול און שפאט צום שונא, ווידערשפעניקייט צו דער מאכט פון רשעות, בונטארן זיינען זיי געווען די יונגע חסידים, זיי האבן נישט אנערקענט קיין שום באפעל פון די צוררים. דער אקופאנט האט ארויסגעלאזט א גזירה, אז יעדער ייד, פון 12 יאר אן, מוז ווערן אריינגעצויגן אין דער צוואנגס־ארבעט לטובת דעם שונא. און כדי צו פארפעסטיקן די גזירה איז געווארן אייניגעפירט דער סיסטעם אין געטא, אז ווער עס באזיצט נישט קיין ארבעטס־קארטע באקומט נישט צוגעטיילט די מאגערע פארציע ברויט. האבן זיך די חסידישע בחורימלעך צעבונטעווועט, אין קעלערן האבן זיי זיך באהאלטן און געשאפן צווישן זיך א מין חסידישע קאמונע. צו דער צוואנגס־ארבעט האבן זיי זיד נישט געשטעלט און געזוכט האבן זיי אלערליי תחבולות אייצושאפן פאר זיך א ביסל שפייז צו דערהאלטן די נשמה. ווען עס איז געווארן גאר שלעכט, און קיין ביסן ברויט איז נישט געווען מעגלעך צו באקומען אן דער געשטעמפלטער "ארבעטס־קארטע", זיינען א טייל פון די חסידישע בונטארן אוועק צו דער צוואנגס־ארבעט, נאר מיט זייערע פארציעס ברויט האבן זיי זיך געטיילט מיט די איבעריקע חברים, וועלכע זיינען פארבליבן אין די קעלערן צו היטן, אז דאס ליכט פון דער הייליקער תורה און דאס חסידישע התלהבות זאלן נישט ווערן פארלאשן!

— טאנצנדיקער חסיד, ענטפער מיר, צי איז אויך אין אונטערגייענדיקן געטא נישט געווארן איבערגעריסן דאס חסידישע געזאנג?

— אלץ, וואס די רשעים האבן צוגעטראכט אין געטא האט געהאט איינע און די זעלבע כוונה: אונטערטעניק צו מאכן די יידן, צו צעטרעטן זיי. דער צייכן פון מגן־דוד, וואס יעדער ייד פון קליין ביז גרויס האט געמוזט טראגן, האט ביי די נאצים געהייסן "שאנדצייכן". נאר דערמיט האבן די רשעים געמאכט א גרויסן טעות, פיל יידן האבן דעם יידישן צייכן געטראגן מיט שטאלץ און שמחה. ווארעם וויפיל מצוות פון דער תורה זיינען געווארן געגעבן, בלויז צו צייכענען דעם ייד אלס ייד? מזוזות אויף די טירן, תפילין און ציצית, און בארד מיט פאות, וואס חסידים האבן דערויף ספעציעל מדקדק געווען? און דער אייגנארטיקער יידישער לבוש, סיי שבת און סיי אינדערוואכן, סיי פאר מענער, ווייבער און קינדער? דאס אלץ איז געווען עדות צו זאגן, אז מען איז א ייד! האבן דערפאר די יונגע חסידישע בונטארן דווקא זיך נישט קעגנגעשטעלט דער דאזיקער גזירה פון טראגן דעם יידישן צייכן. פארקערט גאר — זיי האבן דאס אנגענומען ווי א נייע גרויסע מצווה און זיי האבן געטון אלע פעולות די דאזיקע מצווה צו באפוצן און פארשענערן דורך טראגן פיין־באצירטע צייכנס. וועו זיי האבן צום ערשטן מאל ארויפגעצויגן אויף זיך די "געלע לאטע" איז זייער התלהבות געווען געוואלדיק גרויס און געזונגען האבן זיי: "אשרינו, מה טוב חלקנו — — —".

— טאנצנדיקער חסיד, זאג אופריכטיק, האט די זעלבע חסידישע התלהבות אנגעהאלטן ביז דער סאמע לעצטער שעה?

— וועו דער מצב אין געטא האט געבומען זיך אלץ פארערגערן האבן יידן אנגעהויבן פארשטיין, אז פון איצט אן דארף זיין זייער זארג נישט ווי אזוי צו לעבן נאר ווי אזוי צו שטארבן אלס יידן! די יונגע חסידים, וואס האבן געלעבט אין אונטערערד, האבן זיך געבומען געהעריק מכין זיין דערצו. זיי האבן אריינגעצויגן אין זייער געהיימען קרייז אייגעם אן עלטערן חסיד, אן אויסגעפרווועטן און אוסגעבריטן, כדי צו לערנען די דינים און הלכות פון קדוש השם. דער אלטער חסיד האט זיי דאס געגעבן צו פארשטיין בתכלית הפשטות. אין שטילע רויקע צייטן, לערנט מען די יונגע סאלדאטן די גאנצע שפיל פון מלחמה־פירונג, ווי אזוי מען שלאגט זיך אויפן פראנט און די אלע אנדערע תכסיסי־מלחמה, ס'הייסט די קובצן און חכמות פון געווינען א מלחמה. וועו אבער די מלחמה מיטן שונא געפינט זיך אין גרעסטן ברען און די אויסמושטרירטע סאלדאטן גייען ארויס אין דער אפענער שלאכט — דאן גרייט מען זיך צו, אז זיי זאלן וויסן וויי אזוי צו שליידערן זייערע לעבנס אין פייער אריין, צו היטן די פאן זייערע און פאלן מיט דער גרעסטער ווירדע! דערצו זענען געווארן געהארטעוועט די יונגע חסידישע בחורימלעך. זיי האבן אייגער דעם אנדערן זיך צוגעשווירן נישט צו ווערן, חלילה, נכשל מיט חולשת הדעת אין דער לעצטער רגע; נישט צו ווערן נתפעל פון דעם שטנס פארשייטן געלעכטער און נישט צו פארשעמען, חלילה, אין דער שעה פון לעצטן נסיון, דאס אלץ, וואס מען האט דערגרייכט אין די באהאלטענע קעלערן פון געטא!

— טאנצנדיקער חסיד, דריי זיך פון מיר נישט ארויס און ענטפער קלאר, זאג ווי אזוי ביסטו בייגעשטאנען דיין שבועה?

דער טאנצנדיקער חסיד האט א ציטער געטון און איז איינגעשוויגן אינגאנצן. מיט זיינע נערוועז־פלאטערנדיקע בליקן האט ער אנגעשריגן אויף מיר. ווי וואגט דאס עמעצער זיך צוצורירן מיט וואכעדיקע פינגער צו דער סאמע איידלסטער נשמה־סטרונע, וואס אין פארבארגן טיף־טיף?

— א גרופע יונגע חסידישע בחורימלעך, וואס האבן געפירט א בונטארישן לעבענס־שטייגער אין דער אונטערערד פון לאדזשער געטא און דורך דעם באוויזן אויפצוהאלטן זייער יידיש־חסידישן אויסזען אן דער מינדעסטער ענדערונג — זיינען שליסלעך געווארן אויפגעכאפט בעת דער פולשטענדיקער ליקווידאציע פון געטא און פארשיקט צוזאמען מיט די לעצטע יידן אין דעם גירוש־צוג קיין אשוויענטשים. איבערן גאנצן וועג, זייענדיק איינגעשלאסן אין טויטן־צוג, האבן די יונגע חסידים נישט אופגעהערט צו זינגען מיט דער גרעסטער התלהבות. זינגענדיק זיינען זיי געווארן אריינגעפירט אין פארניכטונגסלאגער און זייער האפערדיקער געזאנג האט זיי באגלייט ביז צו די גאז־קאמערן. אין מאמענט, וועו עס האבן זיך אנטפלעקט פאר זייערע אויגן די קרעמאטאריע־אויוונס, זיינען זיי געווארן פארכאפט פון דעם הייליקן טראנס פון די קדוש־השם־זוכער אין אלע צייטן, פון דבקות האבן זיי זיך געגומען ארומכאפן און ארומקלאמערן איינער מיטן צווייטן, טאנצנדיק צוזאמען אין א זינגענדיקן קאראהאד: "אשרינו, מה טוב חלקנו, אשרינו, מה נעים גורלנו, אשרינו —"

דער לאגער־קאמענדאנט, דער אנפירער פון קרעמאטאריע־דינסט, וואס פיל און פארשידנס האבן שוין זיינע אויגן צוגעזעו בייס אופנעמען די טויט־מארשירנדיקע יידן — איז דאס מאל געווארן דערשטוינט און דערשראקן.

ווער זיינען זיי? וואס זאל באטייטן דער דאזיקער וואנזיניקער טאנץ? — האט ערווילד געשריגן.

— דאס זיינען יונגע חסידים! אזוי איז דער חסידישער שטייגער! זיי זיינען באהערשט פון דעם העכסטן גלויבן, אז עס איז נישטא קיין גרעסערע זכיה אויף דער וועלט, ווי צו ווערן פארברענט אין קאלך־אויוון אלס יידן, דאס מיינט אויף קדוש השם! — האט ווער־עס־איז פון צווישן די יידישע קנעכט אין דעם לאגער־דינסט געפרווט אויפקלערן דעם צעטרייסלטן לאגער־קאמענדאנט.

— אט די דאזיקע וועל איך נישט אומברענגען, פאר קיין פרייז נישט! איך וועל נישט דערפילן זייער איניגסטן וווּנטש! — האט ער אויף דער שנעל באשלאסן.

און דאן האט זיך אויף דער שוועל פון די קרעמאטאריע־אויוונס אפגעשפילט אזא שטייגער סצענע:

פון איין זייט האט דער לעכצנדיקער דורשט פון די טאנצנדיק־זינגדיקע חסידים דערגרייכט דעם הויך־פונקט, ביז כלות הנפש און זיי האבן זיך געבעטן רחמים ביים תלין אליין:

— אין אויוון אריין ווילן מיר! צוזאמען מיט אלע יידן! אשרינו, מה טוב חלקנו! וויי, וויי, מה טוב חלקנו!

און פון דער אנדערער זייט איז געשטאנען דער לאגער־קאמענדאנט, דער הויפט תלין, א צעטומלטער און צעשראקענער, שרייענדיק מיט דער גרעסטער אכזריות:

— ניין! אייך נעם איך נישט אין אויוון אריין! און געענדיקט!

און דאן איז מיט איינמאל געווארן איינגעלאשן דער טאנץ. דער קוואל פון נשמה־דיקן געזאנג איז געווארן איבערגעריסן. די חסידישע בחורימלעך, וואס צוזאמענגעהאפטן זייענען זיי געווען אין א זינגענדיקן ראד שוין אויף יענער זייט פון דער מיאוס־גשמיותדיקער וועלט — האבן זיך פארלארן אויס דערשלאגנקייט און ביטערסטער אנטוישונג, ווי עמעצער וואלט פלוצלינג ארונטערגעפאלן פון דעם בלוי־לויטערן הימל אין טיפן תהום אריין...

דער קרבן פון די הימליש־דערהויבענע חסידישע בחורימלעך איז נישט געווארן אנגענומען, און זיי זיינען געווארן צוריקגעשליידערט אין דער פארשעמטער טאג־טעגלעכקייט פון די פארניכטונגס־לאגערן. אייניקע פון דער טאנצנדיקער גרופע האבן דערנאך ווידער געפונען דעם וועג אין די קאלך־אויוונס אריין, און זייער גורל איז געווען דער זעלבער ווי פון אלע יידן. און דער אייניקער פון זינגענדיקן קאראהאד וואס אויף אים איז נגזר געווארן צו בלייבן לעבן — אט איז ער טאקע דער "טאנצנדיקער חסיד", וואס שטייט פאר מיינע אויגן.

חנה ציגמן־נאון

מאפילה לאורה

הייתי במחנות חמש שנים, וסבלתי סבל רב. במאי 1945 השתחררתי מידו של "המרצח הנאצי". נשארתי בודדה ולא ידעתי לאן לפנות, התחלתי לחפש את קרובי משפחתי. תחנתי הראשונה היתה עיר מולדתי אושווינצ'ים, באתי לרחוב בו גרתי, שקודם שקק חיים על ידי אחינו היהודים שבאו לבתי כנסת בסביבת מקום, וקול תפילותיהם של המתפללים זכור לי היטב. את החגים היפים שחגגו אותם בצותא כל בני העיר, במיוחד זכור לי חג־שמחת־תורה שבו התאספו כל בני העיר היהודים בבתי־כנסת ורקדו ושרו עם ספרי התורה בידיהם; את הילדים הקטנים שהחזיקו בדגלים ונסו גם הם את כוחם בריקוד ובשירה, והשמחה גמשכה כל אותו היום. זכור לי גם יום הששי שכל בני משפחתנו: הורי ושתי אחיותי, אחי ואני, שרנו שירי שבת ושמחנו על כי משפחתנו מלוכדת וקיווינו שכל הזמן נהיה מלוכדים. אך, תקותנו לא נמשכה זמן רב, עם כיבושה של פולין עלידי הצורר הנאצי נשלחנו למחנות.

עיני כהו מלראות את העיר שהיתה קודם עיר מולדתי שכה השתנתה בעיני אחרי זמן המלחמה.

מסביב לעיר "אושווינצ'ים" המחנות הגדולים המפורסמים ביותר באכזריותם, שבהם נספו אחינו היהודים ובתוכם משפחתי שכללה את הורי שרה ואברהם, את אחי ברוך ואת אחותי משקה. התחלתי לחפש! אולי אהיה בין המאושרות ואמצא את קרובי משפחתי בעיר. נכנסתי לחנותנו שהיתה ברחוב קוליובה ומצאתי שם אנשים זרים אשר דחוני והעמידו פנים שאינם מכירים אותי. יצאתי משם במצב רוח של יאוש ודאגתי בלבי מה יהיה גורלי.

החלטתי לבקר את ביתי שהיה ברחוב ברקה יוסלוביצ'ה, אך גם שם מצאתי אנשים זרים, אך הם היו "נדיבים" אלי ושאלוני אם אני מסכימה להשאר כאן, הרהרתי בדבר וחשבתי מה יהיה גורלי בין הגויים האלה שתמיד במשך דורות כשהיו פרעות ביהודים השתתפו אף הם בזה.

הייתי עייפה מאד במצב של אפיסת כוחות. יצאתי לרחוב אולי יאסוף אותי "אח" יהודי. התישבתי על המדרכה והרהרתי...

והנה עברה קבוצת גויים שראוני חוורת ומסכנה ואמרו לי: "טילה וואס זוס־סטאלו" ? בעברית: מה ? כל־כך הרבה נשארתם ? ואז התעלפתי...

מענין, שבמשך חמש שנים החזקתי מעמד במחנות אבל מילים ספורות אלו שברוני. למזלי עבר באותו רחוב רופא יהודי בשם ד"ר חישין, הוא לקחני איתו וכשהתעוררתי מצאתי עצמי מחוץ לחומות העיר "אושווינצ'ים".

אחרי זמן מסוים נודע לי כי נשארה לי אחות אחת, זהבה (גולדה כיום גרה בישראל והיא אם לשני ילדים יונה בן 17 ונאוה בת 11). נפגשנו והיינו מאושרות אך פרצנו בבכי

רם על גורלם של יתר בני המשפחה שנספו במחנות ההשמדה ועל 6 מליוני אחינו היהודים שלא זכו להיות איתנו.

זכורות לי המילים הראשונות שאמרתי לאחותי: "מקומנו, היהודים, הוא לא בין הגויים ואיני מוכנה לראות אותם יותר, מקומנו הוא רק בארץ ישראל שבה נחיה את חיינו בחפשיות ונדע שכל אחד יקדיש את חייו למען מולדתו, כי רק בארץ ישראל העם יחיה חיים שלום ושקטים עד עולם, ונוכל להלחם רק על עצמאותנו.

אחרי מאמצים רבים היתה לנו אפשרות לבוא לארץ־ישראל, בתור מעפילים על אניה בשם: "חיים ארלוזרוב".

הדרך היתה קשה מאד, היתה זאת אנית משא שאינה מתאימה להעברת אנשים, אך זה לא היה גרוע ביותר. בדרך היתה סערה גדולה וכמעט שהים בלע את האניה ואותנו. שרנו את שיר התקוה מפני שחשבנו שלא נגיע לארץ ישראל לעולם, אבל קרה נס וגלי הים שקטו. שמחנו מאד אבל השמחה לא ארכה זמן רב. בגבולות ארץ ישראל (על יד נמל חיפה) נתפסנו על ידי משחתות בריטיות שסגרו בפנינו את שערי ארץ ישראל. נתפסנו לבהלה כשחלק מן האנשים קפצו לים וניסו לשחות לחוף.

הבריטים בקשונו להיכנע וכשסירבנו התיזו עלינו גז מדמיע. התנגדנו עד הסוף וכשראינו כי אין תקוה לרדת לחוף חשבנו שלפחות האניה לא תמסר לידיהם של הבריטים ואחד מאנשינו הטביע את האניה.

אחר כך העבירו את כולנו למחנה־מעצר בקפריסין. שם חיכינו בכליון עינים לתורנו להגיע לישראל.

בשנת 1948 עם הכרזת המדינה עלינו לארץ ישראל, כאן בניתי את ביתי וכיום אני אם לשני בנים אברהם בן 18 (על שם אבי) ובנימין בן 15 (על שם אביו של בעלי). אני מקוה שהשואה שהיתה לנו בתקופת מלחמת העולם השניה לא תבוא עוד, ואנחנו אכן בארץ ישראל נחיה חפשיים ונגן על גבולותינו מפני תוקפנותם של אויבינו הרוצים להשמידנו ונקוה שילדינו לא ידעו יותר סבל מהו.

חנה קויפמאן־וייכמאן, בת־ים, ישראל

מיין וואנדער וועג

פון דער פריסטער יוגנט בין איך דערצויגן געווארן אין א פרומער אטמאספערע. מיין פאטער, ר׳ אורי קויפמאן, איז געווען א בעל־בתישער ייד, א ערלעכער און א בעל צדקה. ער האט זיינע קינדער, דריי טעכטער און פיר זון — דערצויגן אין זיין גייסט, געשיקט די יונגלעך אין חדר לערנען און האט זיי תמיד מיטגענומען צום דאוונען אין בית המדרש פון דער חברה משניות.

איך געדענק בשעת מען האט געלייגט דעם גרונטשטיין פארן נייעז בית המדרש פון דער חברה משניות, האט מיין פאטער דער ערשטער ארויסגענומען זיין באשטייערונג פון 200 זלאטעס, און מען האט אים מכבד געווען צו לייגן דעם יסוד פארן נייעז בנין. איך אליין פלעג אפט מיטגיין מיט מיין מוטער און באבען אין דער גרויסער שול צום שבתדיקן דאוונענען. איך האב ליב געהאט צו קוקן אויף די שיינע געמאלעכצער פון קינסטלער סטאנקעוויטש וועלכע האבן באצירט די וועגט און דעם סופיט פון בית המדרש. עס איז מיר געפעלן געווארן די פייערלעכע שטימונג, די שטילקייט און דאס פרומע דאוונענען. עס האט אין מיינע אויגן אויסגעזען ווי דער בית המקדש אין ירושלים איידער ער איז חרוב געווארן.

אין מיין זכרון איז אינגעקריצט א יום טוב פורים בייַ אונדז אין שטוב. די טישן זענען געדעקט מיט געבעקס און געטראנק. מיין טאטע אין דער זיידענער בעקעשע זיצט אויבנאן מיט א טאש געלט און טיילט יעדן וואס עפנט די טיר: פורים שפילער, חדר יונגלעך, שמשים און משלוח מנות טרעגער. מיין מוטער האט אויך עוסק געווען אין צדקה. יעדן דאנערשטיק פלעגט זי מיט נאך א פרוי פון די שכנות ארויסגיין איבערן שטאט און זאמלען געלט און פראדוקטן פאר ארעמע משפחות אויף שבת צו מאכן.

ווען די קינדער בייַ אונדז אין שטוב זענען עלטער געווארן, זענען זיי זיך צעפארן אין גרויסע שטעט זוכן ארבעט. איין ברודער קיין בילין, א צווייטער קיין סאסנאווצע. איך אליין האב געקריגן ארבעט אין דעם טעקסטיל געשעפט פון מייזל־גוטער אין אשפצין.

אין יענעם טראגישן פרימארגן פון 1־טן סעפטעמבער 1939, דער טאג פון מלחמה אויסברוך, ווען איך בין געווען אויפן וועג צו דער ארבעט, האבן דייטשישע אראפלאנען באמבאדירט דאס שטעטל און א באמבע איז געפאלן נישט ווייט פון מיין ארבעטס שטעלע. עס זענען דאמלסט דערהרגעט געווארן די טאכטער פון דער משפחה ענגער און נאך מענטשן. עס איז געווען מיין מזל וואס איך בין ארויס אביסל שפעטלעך פון שטוב. די דייטשן האבן אריינמארשירט אין שטאט און גלייך געגומען כאפן מענטשן צו דער ארבעט. עס האבן זיך אנגעהויבן די ביטערע טעג. שטיין אין רייע צו באקומען דאס שטיקל ברויט, כאפערייען צו ארבעט, שרעקן און אנגסטן. ראש השנה און יום

כפור האבן יידן פארבראכט אין טויט שרעק. מיינע צוויי עלטערע ברידער האבן די דייטשן פארשלעפט אין דארף ברשעזשינקע אויסצורייניקן די בראקן פון פולישן מיליטער פולק וואס האט דארט סטאנציאנירט. זיי האבן אודאי זיך נישט פארגעשטעלט, אז דער דאזיקער פלאץ וועט שפעטער בארימט ווערן אלס דער סימבאל פון יידיש לייד און פיין, דער טרויעריק בארימטער בירקענוי. נאכדעם האבן די דייטשן פארשלעפט מיינע צוויי ברידער אין לאגער אנאבערג וון זיי האבן געליטן פון הונגער און קעלט, און זענען אומגעקומען אין 1943 אין לאגער בערעק.

אנהויב יאר 1941 האט מען אונזער פאמיליע איבערגעזידלט פון אשפצין קיין מאנדזשעיעוו ביי סאסנאווצע. די ארטיקע קהלה פארוואלטונג האט אונדז צוגעטיילט א דירה אין א פריערדיק געשעפט אויף דער צעכנגאס. איך מאב געקריגן ארבעט אין א שיך געשעפט פון דער פאמיליע לעגדנער אין סאסנאווצע, און איך האב געמוזט יעדן טאג גיין צופיס א מהלך פון 6 קילאמעטער. וואס כ׳האב פארדינט, האב איך אפגעגעבן מיינע עלטערן.

אין חודש פעברואר פון יאר 1942 האבן מיך יידישע פאליציי לייט ארויסגענומען אין מיטן דער נאכט פון הויז און אפגעפירט אויף א זאמל פונקט פון מיידלעך אין דער דעקערטא גאס און צומארגנס אין דולאג סאסנאוויץ. פון דארט האבן אונדז שוין איבערגענומען די ס״ס לייט און אפגעשיקט אין לאגער בורקנהיים ביי קאטאוויץ. אין דער צייט האב איך נאך געקריגן יעדע צווייטע וואך א בריוו פון די עלטערן. מיטאמאל האבן זיך די בריוו אפגעשטעלט. אין א צייט ארום האט מיר א פרוי פון מאנדזשעיאוו דערציילט, אז מיינע עלטערן זענען נאכאמאל אויסגעזידלט געווארן און קיינער ווייס נישט ווהין.

עס האט זיך אנגעהויבן מיין וואנדער וועג. אלע פינף זעקס וואכן האט מען מיך איבערגעשיקט פון איין לאגער צום אנדערן ביז איך בין אנגעקומען אין מיין לעצטן לאגער לאנגענבלוי, און דארט בין איך באפרייט געווארן פון רוסישן מיליטער אין 8־טן מאי 1945.

מיט גרויס צער און ווייטאג האב איך אויסגעפונען, אז קיינער פון מיין פאמיליע איז נישט געבליבן מער ביים לעבן.

גלה בורגער

לעבן און ליידן

איך בין געבוירן אין אשוויענטשים. מיינע קינדער־יארן האב איך פארבראכט אין דעם קליינעם שטעטל רואיק און גליקלעך צוזאמען מיט מיינע אלע ליבסטע. איך בין געגאנגען אין די שולע, געלערנט זיך זייער פלייסיק. און ווען איך בין נאר אלט געווארן 13 יאר איז אויסגעבראכן די מלחמה, וואס האט פארשטערט דאס גליק פון אלע מענטשן. באלד די ערשטע צייט זיינען מיר אנטלאפן פון די דייטשן. פיר וואכן זיינען מיר געגאנגען דורך פעלדער און וועלדער אן עסן און אן טרינקן, אבי זיך צו ראטעווען פון די מערדערס הענט. אבער נאך שווערע ליידן און פיין האבן מיר געמוזט צוריק קומען אהיים, ווו מיר האבן געטראפן חורבות און א פוסטע שטאט אן יידן. דאס בילד וואס איך האב איבערגעלעבט וועל איך קיינמאל אין מיין לעבן נישט פרגעסן. דאך זיינען מיר צוויי יאר צייט געבליבן אין דער היים כאטש מען האט געארבעט שווער ביי די דייטשן און אפט האט מען די מענטשן געברענגט פון דער ארבעט צושלאגן פאר גארנישט. אבער אז עס איז געקומען דאס יאר 1941 אין וועלכן אונדזער שטאט איז געווארן איין גיהנום פאר מיליאנען מענטשן און בפרט פאר יידן, א קאנצענטראציאנס־לאגער ווו מען האט געבראכט מאסן מענטשן פון דער גאנצער וועלט ווו זיי זיינען אומגעקומען מיט א שווערן טויט, האבן אונדז די דייטשן איבערטראנספארטירט אין א צווייטער שטאט. און דארט האבן זיך אנגעהויבן פאר מיר די שווערע צייטן. באלד האט מען פון מיר צוגענומען מיין ברודער און פון דער צייט האב איך שוין מער פון אים גארנישט געהערט. איך האב אנגעהויבן צו ארבעטן אין א שאפ און טראץ מיין שווערע ארבעט האט מען מיך באלד געגומען צום ארבעטס־איינזאץ.

פון די צייט אן, האב איך שוין נישט געהאט קיין איין מינוט רו. איך האב געמוזט ארויס פון שטוב און געלעבט ביי פרעמדע מענטשן. ווו איך בין געשלאפן איין נאכט האב איך שוין נישט געקענט בלייבן די צווייטע. נאך א פאר מאנאט שווערע איבערלעבענישן איז געווען א אויסזידלונג, מען האט אוועקגעשיקט מיינע עלטערן, און איך בין פארשיקט געווארן אין איין לאגער. אין דעם טאג בין איך געווארן א יתום.

אין די צייטן פון לאגער האב איך געלעבט ווי אין תפיסה, אן א גוט ווארט און אן א צערטליכן בליק וואס זענען אים שטאנד אויפצוהאלטן די נשמה. א גאנצן טאג ביי דער מאשין געארבעט זייער שווער. און ביינאכט זיינען מיינע קישנס געווען נאס פון טרערן. מיין אייניציג געבעט איז געווען זיך צו טרעפן מיט מיינע ליבסטע. איך האב געמיינט אז פאר מיר וועט שוין מער נישט אויפשיינען די זון.

אבער נאך דריי יאר שווערע צייט האט זיך דערנענטערט דער סוף פון מיינע ליידן. אין א שיינעם פרימארגן האט מען אויפגעהערט צו ארבעטן אין די פאבריקן, און עס איז געווארן א גאנץ אנדערע שטימונג צווישן אלע מענטשן.

די רויטע ארמיי האט זיך צו אונדז דערנענטערט און עס האט פאר אונדז אויסגעקלאפט די גליקלעכע שעה. זיי האבן אונדז באפרייט פון די דייטשע פארכאפער. באלד בין איך אהיים געפארן אין מיין אלטע היים, כאטש עס איז געווען איין בית־עולם פון די מענטשן. מיין אייניגיג האפנונג איז געווען זיך צו טרעפן מיט מיינע ליבסטע. און דארט האט אויפגעשיינט איין שטראל פון דער זון פאר מיר. איך האב מיך געטראפן מיט מיין ליבסטן ברודער וואס ער איז מיר געבליבן פון מיין גאנצע פאמיליע.

מיר האבן גלייך פארשטאנען אז דער אייניציקער וועג פאר אונדז איז ארץ־ישראל, און מיר זיינען אריינגעטרעטן אין א קיבוץ.

ביבליוגרפיה של ספרים ומאמרים על השואה ועל הגבורה של יהודי אושבינצים

1. ש. ב., ליל הסדר באושווינצים (מתוך שיחה עם יוסף קוטליארסקי). חורבן וולקוביסק במלחמת העולם השניה 1939—1945, תל־אביב, 1946, עמודים 75—76.

2. נרות חנוכה באושוויץ (קטע מפואימה), י. ל. גירשט.
"מן המיצר", זכרונות מימות האימים והשואה בגיטו לודז ומחנות ההסגר, ירושלים, תש"ט עמוד 168 ואילך.

3. יהושע בירנבוים: ווי אזוי איך האב איבערגעלעבט די מלחמה (על פעולות ה"יודנראט", גירושים לקאלושין, לודז ואושוויץ), עמ' 331—343;
ספר פביאניץ, יזכור־בוך, תל־אביב, ארגון יוצאי פביאניץ בישראל, 1956.

4. שטימונגס־ליד פון די טשעכאנאוער אין אושוויץ; "פאר דיר, ראזא" שירים על רוזה רובוטה שהוצאה להורג בתליה על השתתפותה בארגון המרד באושוויץ; "קהילת צ'חנוב בחורבנה ומות־גבורים של רוזה רובוטה, בעיבוד משה פוקס, תל־אביב, 1952, עמ. 36.

5. שמחה קלאפערמאן: דער אוישוויץ־קאצעטלער נומער 42212, עמ' 395—400;
ספר־יזכור, מצב־זכרון לעיירתנו קוריב, בעריכת משה גרוסמן, תל־אביב, בהוצאת ארגון יוצאי קוריב בישראל, 1955.

6. שרה שטיין: פינף יאר ביים אבגרונט (במיידנק ובאושוויץ, המחתרת באושוויץ), עמודים 264—270.
ספר רדזין, יזכור־בוך, בעריכת יצחק זיגלמן, ועד יוצאי רדזין בישראל, 1957.

7. הרצאת ד"ר משה איינהורן על בקורו בפולין ובמחנות ההשמדה של אושוויץ ובירקנאו, 1956; "חורבן יהדות פולין" מאת משה איינהורן, ספטמבר 1956.

8. ישראל גוטמן: "אנשים ואפר", ספר אושביץ־בירקנאו, בהשתתפות קבוצת חברים־אסירים, מרחביה, ספרית פועלים (1957), לוחות־תמונות, מפה, תמונות, רישומים, פכסימילים.
תיאור מקיף של אושביץ, מחנה ההשמדה שהוא "תמצית הנאציזם". המחבר, אסיר אושביץ, נעזר בכתיבתו על ידי חבריו האסירים. תיאור עיקרי המראות והדמויות מהמחנה, אם כי אין אלה "אלא כדמיון המלה למציאות החיים הממשיים, ואין בכוח אדם ואין בכוח לשון לתאר את הנורא"... ואלה פרקי הספר: מכונת העינויים (על ייסודו של המחנה ותנאיו הטופוגרפים, הפיכתו לבית־חרושת למוות, מפקדי המחנה וה־ס.ס., ציבור האסירים וסדר־יומם); חדר המוות (על ההשמדה ההמונית ושיטותיה); מחתרת בלוע החיה (על בריחות מהמחנה; ארגון מחתרת והתנגדות); ימים אחרונים (על הפינוי מהמחנה); דפי זכרונות ופרקי

ספרות ש"נכתבו בידי מי שעברו את מחנות הריכוז בגופם ובנפשם", עדויות ומסמכים.

9. ירמיהו טסלר: קורותיו במחנה ההשמדה אושוויץ;
"זכור ואל תשכח" לירמיהו טסלר (מקלויזנבורג לאושוויץ ועד ירושלים), ירושלים, 1956.

10. עדויות בכתב של ארבע ניצולות על אושוויץ, התבדלותם של אנשי טרזינשטאט במחנה זה והשפעתם על הנוער;
"טרזינשטאט", העורך יהודה רזניצ'קו, תל־אביב, מפלגת פועלי א"י, 1957.

11. רעיה כגן שנשלחה לאושוויץ ביוני 1942 מצרפת מתארת בספרה את החיים במחנה אושוויץ עד השחרור במאי 1945, בעיקר: חיי הנשים שבמחנה, תנאי העבודה ב"שטנדסאמט", היחסים בין המעבידים הנאצים ואסיריהם;
"נשים בלשכת הגיהנם" מאת רעיה כגן, מרחביה, ספרית פועלים (גזירות ת"ש—תש"ה), 1947.

12. דוד ליוור מניצולי השואה בפולין מתאר את שלבי החיסול של יהודי זגלמביה באושוויץ, "עיר המתים" (השמדת היהודים באיזור זגלמביה), תל־אביב, 1946.

13. הנשים במחנה אושבינצים ,גליון ינואר, ב); במחנה בירקנאו (גליון פברואר); טבח 3800 יהודי צ'כיה בבירקנאו (גליון אפריל); חיי הכלואים במחנה עבודה בירקנאו (גלץ יוני) ביולטין, ועדת ההצלה של הסוכנות היהודית לא"י, מינואר 1946 עד ינואר 1947, ירושלים.

14. מחנה ההשמדה באושוויץ־בירקנאו, תעודות ועדויות;
"מפרשת השואה", בעריכת ישראל קלוזנר, ועדת ההצלה של הסוכנות היהודית לא"י, ר. מס. 1947.

15. מחנה המוות באושווינצים;
"ספר הזוועות" של שואת היהודים במלחמת העולם השניה, בעריכת בנימין מינץ וד"ר ישראל קלוזנר, ירושלים. ועד ההצלה המאוחד, בהוצאת ראובן מס, תש"ה.

16. משפחת עברלין נפלה בידי הנאצים בצרפת הכבושה ונשלחה לאושוויץ ונספתה שם;
"את אשר ראיתי..." (מיומנו של נידח), תורגם מצרפתית בידי א. חרמוני, ת"א, 1948.

17. קורותיו של א. קייזר שהיה כלוא באושוויץ ובמחנות אחדים בגרמניה;
"בין המצרים" מאת א. קייזר, בתרגום ד. חומסקי, תל־אביב, 1953.

18. חיקה פולמן: אחד במאי באושווינצים (עמ. 413);
"דרור" — החלוץ הצעיר, המזכירות בארץ־ישראל, ספר דרור, הקיבוץ המאוחד, 1947.

19. ישראל גוטמן: המחתרת במחנה המוות (על ההתקוממות במחנה אושוויץ ועל מות הגבורה של חברת השומר־הצעיר רוזה רובוטה מצ'כנוב), עמ. 727—728;
"ספר השומר הצעיר", כרך א, התנועה מראשיתה ועד לאחר מרד הגיטאות, מרחביה, ספרית פועלים, 1956.

20. ישראל גוטמן: המחתרת היהודית באושוויץ (מס. 14—15);
"ידיעות" בית לוחמי הגיטאות ע"ש יצחק קצנלסון למורשת השואה והמרד, 1—19 תשיב—תשיח, "אות" דפוס קואופרטיבי בע"מ חיפה.

21. הרב צבי־הירש מייזליש מניצולי אושוויץ, מספר בפרק "שער מחמדים" שבספרו ממראה עיניו על הזוועות באושוויץ ועל גבורתם של רבים מהקדושים שמסרו עצמם למיתה כדי להציל אחרים במקומם; על החיים הדתיים במחנה ועל מסירות הנפש בקיום מצוות דתיות, על הבעיות המוסריות והדתיות שעמדו בפניהן בשאלות של חיים ומוות, ועוד מאורעות ועניינים שונים בחיי המחנה. תיאורים מחיי אושוויץ כלולים גם בפרק "זר זהב" שעיקרו דברי דרוש על נושא קידוש־השם. "שאלות ותשובות מקדשי השם" מאת צבי הירש מייזליש, חלק ראשון על ד' חלקי שו"ע, קובץ תשובות מהרבנים הגאונים וצדיקים ממדינות אירופה אשר נהרגו על קדושת השם על ידי הרוצחים הנאצים ימ"ש, בהגהות דבר צבי, שיקאגו, 1955.

22. גבית עדות של העתונאי שמעון סאמט בבקורו בפולין, על מה שעבר עליהם באושוויץ ועוד;
"בבואי למחרת" מסע בפולין, שמעון סאמט, תל־אביב, צ. ליינמן, 1946.

23. "במקום אבדן מליונים" אושוויינצים, תאור מוזיאון הזוועה שהוקם שם (עמ. 85—92);
שמעון סאמט: מאחורי הוילון האדום, רשמי־מסע במדינות קומוניסטיות, תל־אביב, 1955.

24. בהקדמת הספר מסופר על המחבר הרב יעקב אלימלך פאנעט מדעש ובני משפחתו שניספו באושוויץ (עמ. 4—8), ובתחילת הספר ובסופו אזכרות למשפחות שניספו באושוויץ;
ספר "זכרון יעקב" להרב יעקב אלימלך פאנעט, שני חלקים על התורה ועל המועדים ודרשות לכל השנה, יצא בהוצאות הרב דוב בר שפיטצר, ברוקלין, 1953.

25. סיפורי ש. ד. ביניין על שילוחו לאושוויץ ששם ניספו בני משפחתו;
"הבית מספר 29" לש. ד. בונין, סיפורים, תל־אביב, הוצאת אגודת הסופרים, 1955.

26. סיפורו של משולם עד מעליית הגוער על חייו בימי השואה במחנה־הריכוז אושוויץ;
"כאגמונים בסער", סיפור מאת משולם עד, הוצאת "אלף", תל־אביב, 1958.

27. השמדת יהודי פולין מראשית הכיבוש הגרמני בזגלמביה עד העברתם למחנה ההשמדה בירקנאו, "סלמנדרה" מאת ק. צטניק, בהוצאת "דביר", תל־אביב 1947.

28. מחיי אסירי המחנה אושוויץ;
"מעשה ניסים במוזולמן" (מסיפורי ה"לץ" של מחנה אושוויץ), מאת פישל שניאורסון, ת"א, מסדה, 1954.

29. מסיפורי ה"לץ" של מחנה אושוויץ (עמ. 93—127);
סיפורי התגלות חסידיים" מאת פישל שניאורסון, תל־אביב, מסדה, 1954.

30. אייגר ישעיהו: אושביץ, מתוך "פון לעצטן חורבן", חוב' 10, עמ. קנא—קנב; "השואה והמרי", ילקוט על חורבן יהדות אירופה בשנות ת"ש—תש"ה, נלקט בשיתוף עם "בית לוחמי הגיטאות ע"ש יצחק קצנלסון למורשת השואה והמרד", ירושלים, תשי"ג.

31. טולקצ'ב זינובי: פרחי אושווינצים (קראקא); משה הרץ רובין, תש"ז, עם הקדמות בעברית ואנגלית, שער נוסף באנגלית.

32. שמאי רוזנבלום שבילה במחנה אושוויץ מוסר בתקליט ממה שחזה מבשרו בגיטו; "יזכור" תקליט דוקומנטארי ארוך־נגן "הד ארצי", בחסות "יד ושם" רמת־גן, 1958.

33. זאנדערקאמאנדא בירקענאו, פון שאיע געטנער; קינדער־מארטיראלאגיע, זאמלונגען פון דאקומענטן, צינויפגעשטעלט פון נח גריס, בועגאס־איירעס, צענטראל־פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינא, 1947.

34. א באזוך אין פוילן סוף 1945; זרובבל, פסעווי (וויטקין יעקב), בארג חורבן, קאפיטלען פוילן. בועגאס־איירעט, 1946.

35. א נסיעה איבער פוילן אין 1946—1947; נאוויק, פ.: אייראפע — צווישן מלחמה און שלום, רייזע־בילדער, באטראכטונגען, ניו־יארק, איקוף, 1948.

36. אייגדרוקן און שמועסן מיט לעבן געבליבענע אין יאר 1946. פאט יעקב: אט און פייער, איבער די חורבות פון פוילן, ניו־יארק, ציטא, 1946.

37. א רייזע איבער הונדערט חרוב־געווארענע קהילות אין פוילן; מ. צאנין; איבער שטיין און שטאק, תל־אביב, לעצטע נייעס, 1952.

38. אויפגעקליבענע יידישע קינדער אין א קינדערהיים; לענא קיכלער: מיינע קינדער, פאריז, יידישער פאלקס־פארבאנד אין פראנקרייך, 1948.

39. די שוידערליכע פיניקונגען אין אוישוויץ געשילדערט דורך אן עדות וואס איז דארט געווען, זז. 4—5. פוילישער איד, רעדאקטאר: אב. גאלדבערג, ניו־יארק, אמעריקאנער פעדעראציע פון פוילישע יידן, נומער 19, דעצעמבר 1943.

40. נעמען פון געפאלענע יידישע העלדן אין נאצי־קאנצענטראציע־לאגערן אין פוילן, זז. 2—3; פוילישער איד, רעדאקטאר: אב. גאלדבערג, נומער 21, מארץ 1944.

41. אין אושוויצער בית־הקברות; פוילישער איד, רעדאקטאר: אב. גאלדבערג, ניו־יארק, נומער 23, מיי—יוני 1944.

42. מ. ווילנער: פון אוישוויץ צו די חורבות פון ווארשעווער געטא, זז. 64—66; דער פוילישער ייד, ריא־דע־זשאניערא, צענטראל־פארבאנד פון פוילישע יידן אין בראזיל, נומער 1954.

43. סענדער זאקהיים: איך בין געווען אין אשוויענטשים, זז. 12—14;
אין אנדענק, צייטשריפט פון פארבאנד פון פולישע יידן אין טשילע, סאנטיאגא, אפריל 1954.

44. צווישן חורבן און אומקום;
אברהם זאק: אין אומרו פון יארן, בועגאס־איירעס, יידבוך, 1954.

45. איבערלעבענישן אין אשוויץ, דער "של ראש" האט געפונען דעם "של יד", זז. 506—517, פון פ. שערעשעווסקי;
ספר הזכרון לקהילת אוסטרוב־מזוביצק, ארגון עולי אוסטרוב־מזוב. בישראל ואמריקה, תל־אביב, 1960.

46. אליהו שמעון (העניעק) היפקא: אין גיהנום פון אוישוויץ־בירקענוי, זז. 112—126, ספר הזכרון לקדושי ביעז'ון.

47. דוד ליוועי: בענדינער אין דער ווידערשטאנד־באוועגונג אין טויטלאגער אוישוויץ, פנקס בנדין, תל־אביב, ארגון יוצאי בנדין בישראל, זז. 193—194, 1959.

48. דוד ליור: בני בנדין בפעולות התנגדות באושוויץ, עמ. 363;
פנקס בנדין, תל־אביב, ארגון יוצאי בנדין בישראל.

49. משה נוטס: בדרך יסורים וכליון (אושוויץ־בירקענוי), זז. 30—31;
קובץ גרודנה, העורך: יצחק יעלין, רמת־גן, איגוד יוצאי גרודנה בישראל, 1958.

50. מוישע קאס: וועג איך בין געווען נומער 94441 (אין אוישוויץ), זז. 16—17);
וואלקאוויסק פון אמאל, פעריאדישע אויסגאבע פון וואלקאוויסקער אין ארגענטינער, בועגאס־איירעס, נמער 1, יולי 1951.

51. פון די איבערלעבונגען פון פרוי רחל ב. אסטשעגא אין די נאצישע קאנצ. לאגערן;
י. צודיקער: אין די נעגל פון טויט, בועגאס־איירעס, לאנדסלייט פון סטאק, 1947.

52. גבית־עדות וועגן קאנצענטראציע־לאגערן;
"יזכור", צום צווייטן יארטאג פון העלדישן אויפשטאנד אין וואַרשעווער געטא, פאריז, ארבעטער־היים, 1945.

53. יהודה רזמיווש: הצדיק בסדום — הרב מזבירצה ר' אלימלך רבינוביץ;
ספר־זכרון זבירצה והסביבה, תל־אביב, ארגון יוצאי זבירצה והסביבה, תשי"ח.

54. י. אסאטאנאוויטש: אין מיידאנעק, אוישוויץ און אין אנדערע לאגערן, זז. 292—302; פייגע גוטרייך: זכרונות פון טויטלאגער (אוישוויץ), זז. 303—306;
חנינא מעסינגער: וועגן בונט אין אוישוויץ, זז. 307—310;
ב. וואבערצאן: מיט פראנצויזישע יידן קיין אוישוויץ, זז. 310—311;
יצחק געלבארט: דער טויטנמארש נאך דער "באפרייאונג" פון אושוויץ, זז. 312—314, יזכור־בוך פון דער זשעלעכאוועי יידישער קהילה, שיקאגע, צענטראלע זשעלעכאוועי לאנדסמאנשאפט, 1953.

55. ישראל טאבאקסבלאט: 6 יאר נאצי־גיהנום;
חורבן לאדזש, בועגאס־איירעס, צענטראל־פארבאנד פון פולישע יידן אין ארגענטינע, 1946.

56. לאניא בימקא: מיין רייזע פון לאדזשער געטא צום פארניכטונגס־לאגער אוישוויץ;
אונדזער לאדזש, רעדאקטירט פון מ. פלאמב בועגאס־איירעס, לאנדסלייט־פאריין פון לאדזש און אומגעגנט, נומער 3, סעפטעמבער 1954, זז. 57—60.

57. עלקא טיקאצקי: דער גיהנום־וועג מיידאנעק־אשוויענטשים, זז. 19—28;
לוקאוער קדושים און העלדן, יזכור־אויסגאבע, ריכבאך־לאדזש, אלגעמיינער קאמיטעט פון לוקאוער יידן ביי צענטראלער יידישער היסטארישער קאמיסיע אין פוילן, 1947.

58. הערשל מאנדלבוים: מייגע טעג אין אוישוויץ, ז. 35;
דער פריינט פון ראדאם, פאריז, געזעלשאפט "פריינט פון ראדעס", 1950.

59. איבערלעבענישן אין אוישוויץ און אנדערע לאגערס;
מארק טורקאוו: מלכה אוושיאני דערציילט... כראניק פון אונדזער צייט, בועגאס־איירעס, 1946.

60. מאיר טייטלבוים: פון נאוויידוואר קיין אשוויענטשים;
פאראיניקטער שערפצער רעליף־קאמיטעט. יזכור, געווידמעט אונדזערע אומגעקומענע קדושים, ניו־יארק, 1947.

61. י. ח. גרינבערג: סטאלאג־אוישוויץ־מאטהויזן, זז. 29—30;
זאמל־בוך פון שערפצער שארית החורבן, 1939—1945, שערפצער קאמיטעט אין דייטשלאנד, 1948.
יחיאל נעמליך: מיין אנקום קיין אוישוויץ, זז. 30—34;

62. דעפארטאציעס און איבערלעבענישן אין אוישוויץ־בירקענוי און אנדערע לאגערס, אליעזר וויזל: און די וועלט האט געשוויגן, בועגאס־איירעס, דאס פוילישע יידנטום, נומער 117, 1956.

63. איבערלעבענישן אין אוישוויץ און אנדערע לאגערן;
ישראל טאבאקסבלאט: עבדים היינו... זכרונות פון די קאצעטלאגערן, פאריז, 1948.

64. איבערלעבענישן אין יאנאוער־לעמבערגער לאגער און אין אוישוויץ;
יוסף ווייגבערג: צווישן גאט און פענריר, פאריז. יידישער פאריין פון געווענזענע דעפארטירטע און אינטערנירטע אין פראנקרייך, 1954.

65. איבערלעבענישן און דעפארטאציעס אין אוישוויץ און אנדערע פלעצער;
אהרן טווערסקי: איך בין דער קרבן און דער עדות, בוך־קאמיטעט, ניו־יארק, 1947.

66. י. ראטנבערג: פון אוישוויץ קיין מאטהויזן, ז' 26;
יידישע בילדער, רעדאקטאר: שלמה פראנק, גרעפעלפינג (ביי מינכן), נומער 9—10, סעפטעמבער־אקטאבער 1947.

67. זכור את אשר עשה לך הנאצי עמלק (פאטאגראפיעס פון קאצעט אוישוויץ), זז. 16—17;
יידישע בילדער, גרעפעלפינג (ביי מינכן), נומער 1(12), פעברואר 1948.

68. מ. געלבארט: דא איז אויסשוויץ, זז. 7—8;
מיר זיינען דא, געווידמעט דעם צענטן יארטאג פון אונדזער באפרייונג, ניו־יארק, פארבאנד פון געוו' יידישע קאצעטלערס און פארטיזאנערס, נומער 5, מיי 1955.

69. קלאד וואיאן־קוטורע: אוישוויץ, זז. 11—16;
פערדינאנד פראנץ העס: עדות־זאגן פון אוישוויץ־קאמענדאנט, זז. 28—30;
אינסטיטוט פאר יידישע ענינים ביים יידישן וועלטקאנגרעס, יידישע קאטאסטראפע מיט צען יאר שפעטער, ניו־יארק, 1955.

70. ענין אוישוויץ, ז' 3;
אינפארמאציע־בויגנס ארויסגעגעבן דורך דעם אינסטיטוט פאר יידישע ענינים (פריער דורך דעם ביורא פאר אנטשעדיקונגס־ענינים), ניו־יארק; פעריאדישע באריכטן וועגן דער יידישער לאגע, 1960.

71. גאלדמאן, "בונא" (ליד געשאפן אין אוישוויץ), זז. 85—89;
"פון לעצטן חורבן", צייטשריפט פאר געשיכטע פון יידישן לעבן בעתן נאצי־רעזשים, רעדאקטאר: י. קאפלאן. מינכן, נומער 4, מארץ 1947.

72. יעקב לעווין: קאוונער געטא־אוישוויץ־מארש קיין טיראל, זז. 75—81;
"פון לעצטן חורבן", כנ"ל, נומער 5, מיי 1947.

73. ישעיהו אייגער: ווידערשטאנד־באוועגונג אין אוישוויץ־בירקענוי, זז. 70—75;
צעשע שילינג: טויט פון דער "לויפערקע" (אוישוויץ), זז. 76—79;
אסתר ווייס: מיט צוויי קליינע קינדער דורך אוישוויץ, זז. 79—95;
"פון לעצטן חורבן", כנ"ל, מינכן, נומער 10, דעצעמבער 1948.

74. קראוס, אטא און עריק קולקא: צוויי הונדערט אוישוויצער פאטאס, וועלכע זיינען נישט באקאנט דער עפנטלעכקייט, ז. 18;
רעיה קאגאן: די פיר וואס זיינען געגאנגען צו דער עקידה (דער קאפיטל פון דער פרויען־באטיילקונג אין אויפרייסן דעם גאזאויזון אין בירקענוי, זז. 19—20;
חיה גראסמאן: אן אוישוויץ־בוך: אנשים ואפר, זז. 20—21;
ע. בראנד: פון דער טעטיקייט פון מלוכישן מוזעאום אין אשוויץ — "אוישוויצער העפטן" זז. 22—23;
"ידיעות" פון יד־ושם, רעדאקטאר: נתן עק, נומער 3, סעפטעמבער 1958.

75. אשוועגטשימער כראניק פון אן אומבאקאנטן מחבר, זז. 100—107;
"בלעטער פאר געשיכטע", ווארשע, יידישער היסטארישער אינסטיטוט ביים צ"ק פון יידן אין פוילן, ב' 7, נומער 1, אפריל 1954.

76. אבנר פעלדמאן: אין געטא און אין לאגער, זז. 223—248;
"בלעטער פאר געשיכטע", ווארשע, ב' 30, נומער 2, 1947.

77. וו. גליקסמאן: א בוך וועגן אשוויענטשים (רעצענזיע), זז. 306—309;
"בלעטער פאר געשיכטע", ווארשע, באנד וועגן לעצטן חורבן, ב' 37, 1953.

78. א. דאקומענט פון אוישוויצער טויטלאגער, ז. 1;
"ידיעות" פון ייוא, ניו־יארק, נומער 15, יוני 1946.

79. ד"ר פיליפ פרידמן: העוצבה (זונדרקומאנדו) בקרב באושבינצים, עמ. 361—461; "חלוצים במחתרת ובקרב" מאת ליב שפיזמן, בתרגום משה הורביץ, הוצאת "קרית ספר" בע"מ, ירושלים, 1964.

80. פיליפ פרידמאן: אשוויענטשים, בועגאס־אייראס, צענטראל־פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינע, 1950, 212 זז. איל. (דאס פוילישע יידנטום, נומער 59).
באזירט אויף דאקומענטן פון דער פוילישער און פון דער רוסישער קאמיסיע אויספארשן די דייטשע פארברעכנס, גבית־עדותן, זכרונות, טאגביכער, ליטעראטור וועגן אוישוויץ אין פארשידענע לשונות און אויף מאטעריאלן פון די נירנבערגער פראצעסן. דאס בוך איז א פארגעסערטע אויפלאגע פון דער 1־טער און 2טער פוילישער אויסגאבע (ווארשע, 1945 און 1946). ארויס אויך אויף ענגליש (לאנדאן, 1946) און שפאניש (בועגאס־אייראס, 1952).

81. קידוש השם, א זאמלונג געקליבענע, אפט געקירצטע באריכטן, בריוו, כראניקעס, צוואות, אויפשריפטן, לעגענדעס, לידער, דערציילונגען, דראמאטישע סצענעס, עסייען, וואס מאלן אויס מסירות־נפש אין אונדזערע און אויך אין פריערדיקע צייטן, צונויפגעשטעלט און רעדאקטירט פון ש ניגער, ניו־יארק: לואיס לאמעד־פאנד דורך ציקא, תש"ז, 1948, 1116 זז'. פאקס, זוכצעטלען.
דער גרעסטער טייל פון דער אנטאלאגיע איז אפגעגעבן פאר דער תקופה פון יידישן לעבן אונטערן נאצי־רעזשים אין פוילן א"א לענדער. פאראן אויך שילדע־רונגען וועגן יידישע פארטיזאנערס, קאנצענטראציע־לאגערן, קידוש־השם פון קינדער און וועגן דער שארית־הפלטה.

82. ה. אוטיאן: א העלדן־טויט, צום הייליקן אנדיינק פון דער אוישוויצער העלדין מאלא צימעטבאום. בריסל, 1945, 8 זז.
מ'האט זי אופגעהאנגען אין אוישוויץ פארן פרווו צו אנטלויפן פון קאצעט.

83. שיין פון פארלאשענע שטערן, חיים גראדע, לידער און פאעמען. בועגאס־אייראס, צענטראל־פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינע, 1950, 192 זז' (דאס פוילישע יידנטום, נ. 60). ס'רוב לידער זיינען אויף מאטיוון און חורבן.

84. מ. טאלאלייעווסקי: ווי א סאלדאט, לידער, 1941—1945, מאסקווע: דער עמעס, 1946, 125 זז. שטימונגען פון א יידישן זעלנער אין דער רויטער ארמיי בעת דער מלחמה. אויף חורבן־מאטיוון זיינען די לידער "אסוועגצים", "עסטער" א"א.

85. "דער שופר פון אשוויענטשים", ז' 96.
א. לעיעלעס: ביים פוס פון בארג. לידער און פאעמעס. ניו־יארק: ציקא מיט דער הילף פון "גלאנץ־לעיעלעס־בוך־פאנד", 1957, 287 זז'.

86. איבערלעבענישן אין דער געטא פון טארנע און אין אוישוויץ; יוסף ראגעל: אוישוויץ. לידער. מאנטרעאל: א קאמיטעט פון שרייבערס. 1951. 97 זז'.

87. י. ל. ברוקשטיין: נאכט־שיכט. בוקארעשט: מלוכה־פארלאג. 1950, 68 זז׳.
וועגן א גרופע מארמארעשער יידן וואס מען האט אין אוישוויץ צוגעטיילט צו א ״זאנדער קאמאנדא״, א״א.

88. ירחמיאל בריקס: אויף קידוש־השם, 4טע אויפלאגע, ניו־יארק: בוך־קאמיטעט מיט דער הילף פון דוד איגנאטאאו־ליטעראטור־פאנד. 1956. 145 זז׳.
דער מחבר האט אדורכגעמאכט לאדזשער געטא און אוישוויץ. ארויס אויך אויף ענגליש.

89. וואלף טאמבור: פרילינג אן זון. ראמאן. בוך 1: סערל. אראד: יידיש וואלט. 1947, 108 ז׳. די געטא אין סעלאטווינע ביי סיגעט, קאצעט אוישוויץ.

90. רבקה קוויאטקאווסקא: פון לאגער אין לאגער. בוענאס־איירעס: צענטראל־פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינע. 1950. 301 זז׳. (דאס פוילישע יידנטום נום. 67).

91. ש. קאטשערגינסקי: לידער פון די געטאס און לאגערן;
אין פוילן (אשוויענטשים) און אנדערע לענדער.

92. בער מארק: די יידישע טראגעדיע אין דער פוילישער ליטעראטור;
שאפונגען פון אומגעקומענע ליטעראטן אין אוישוויץ.

93. בצלאל קופער: באגעגעניש (דערציילונג וועגן אוישוויץ ווו דער מחבר איז געווען אינטערנירט), זז׳ 25—46;
יונגער דור. 1טער ליטעראריש־שער קאנקורס פאר יוגנטלעכע א״נ פון מרדכי סטאליאר, בוענאס־איירעס: ארגענטינער אפטייל פון אלוועלטלעכן יידישן קולטור־קאנגרעס. 1952. 53 ז.

94. בנות ישראל באושוונצים עמדו על נפשן בנשק;
הבוקר, גל. 2826 (ג אדר תש״ה — 16.2.45).

95. ישראל גוטמן: המחתרת היהודית באושוויץ;
״ידיעות בית לוחמי הגיטאות״, גל. 14—15 (כז ניסן תשט״ז — אפריל 1956) עמ. 43—48.

96. אנשי המחתרת היהודית באושוויץ;
ידיעות בית לוחמי הגיטאות, גל. 16—17 (תשרי תשי״ז — ספטמבר 1956) עמ. 80.

97. חנקה וויצלום, שרידה מתופת אושוונצים כותבת (לקרוביה בא״י); הגיצולה היא בת 16 ומתארת במכתבה נסיון מצד האסירות לחבל במשרפת המחנה;
הארץ, גל. 7941 (י חשון תש״ו — 17.10.45), עמ. 2.

98. רעיה כגן: ארבעה שעלו לגרדום (פרשת ההשתתפות של נשים בפיצוץ המשרפה בבירקנאו), ידיעות יד ושם, גל. 15—16 (ניסן תשי״ח — אפריל 1958) עמ. 13—14.

99. מעשה גבורה של בנות ישראל במחתרת (פיצוץ הקרמטוריון בבירקנאו, לפי רדיו לובלין);
הבוקר, גל. 2839 (יט אדר תש״ה — 3.3.45) עמ. 1.

100. רוח האסירים לא נפלה... מדברי יהודיה צעירה שנמלטה מפולין;
דבר, גל. 5667 (יא אדר תש"ד — 6.3.44), עמ. 1.

101. פסיה שרשבסקי: שלוש שניתלו (נשים יהודיות שהבריחו פצצות למחנה בירקנאו, הכותבת היתה שם);
שערים, גל. ס"ב (כה אדר ב תש"ו — 28.3.46) עמ. 2.

102. הגיעה השיירה הראשונה מהונגריה לפולין; 7000 יהודים מטאראזין הומתו באושביינצים (לפי מברק שנתקבל בממשלה הפולנית בלונדון בחתימת נציגי ה"בונד" והוועד היהודי הלאומי בפולין);
דבר, גל. 5748 (כ' סיון תש"ד — 11.6.44), עמ. 1.

103. אמיל פוירשטיין: גורל יהודי אונגריה;
הארץ, גל. 7650 (י"ט חשון תש"ה — 5.11.44), עמ. 2.

104. הוסר הלוט מעל שואת יהודי יוון; רדיו לובלין מוסר פרטים מפי שרידי אחינו מיוון שנמלטו מאושוויינטשים;
הצופה, גל. 2161 (כח שבט תש"ה — 11.2.45), עמ. 1.

105. חיים בלצן: מכתב חוזר מקהילת סלוניקי (על השמדת יהודי סלוניקי באושוויץ ועל שארית הפליטה שם;
הארץ, גל. 8007 (כט טבת תש"ו — 2.1.46) עמ. 2.

106. ראובן בן־שם (פלדשוה): ההובלנו כצאן לטבח? (לשאלה המגסרת בלב כל אחד מאתנו, איך הובלו מיליוני אחים באירופה לטבח בלי תגובה נאותה ומה היה ערכם וכוחם של המתגוננים והמתקוממים היהודים...).
המשקיף, גליונות מרובים החל מגל. 2126 (יד אדר א תש"ו — 15.2.46) עד גל. 2219 (ח' סיון תש"ו — 7.6.46).

107. משה גוראר: ממסכת־השמד של יהודי פולין (צרור עובדות);
דבר, גל. 5294 (כג כסליו תש"ג — 2.12.42), עמ. 2.

108. ההשמדה בפולין נמשכת (ידיעה מתנועת המחתרת בפולין);
דבר, גל. 5515 (כ"א אב תש"ג — 22.8.43), עמ. 1.

109. ברכה חבס: בעיני ילד יהודי (שהגיע מפולין ומספר על מצב היהודים שם);
דבר, גל. 5296 (כה כסליו תש"ג — 4.12.42), עמ. 3.

110. פולין — גיא ההריגה (ליהודי אירופה), מפי אנשים שנמלטו;
הצופה, גל. 1490 (טו כסליו תש"ג — 24.11.42), עמ. 2.

111. קטעי ידיעות על הזוועות בפולין;
הארץ, גל. 7067, (יח כסליו תש"ג — 27.11 42), עמ. 6.

112. שבע, מפי ניצולים (בישיבת מזכירות הועד הפועל);
"בהסתדרות", אייר תש"ד, אפריל 1944, עמ. 6—7.

113. ש. ל. שניידרמן: הגרמנים מרכזים כל יהדות פולין בגיטאות הגדולים;
המשקיף, גל. 1045, (ט חשון תש"ג — 20.10.42), עמ. ב.

114. שרידי יהדות פולין — היכן? (דין־וחשבון ממקור מהימן על קורות היהדות בפולין... מאז הפלישה הנאצית...);
דבר, גל. 5530 (ח אלול תש"ג, 8.9.43), עמ. 4.

115. מ. פ.: באושבנצים העיר ובסוסנוביץ (מפי עד־ראיה);
ביולטין ועדת־ההצלה, דצמבר (ב) 1945, עמ. 6—10.

116. נחמיה עמינוח: מסיפורי הדווי (עד־ראיה שנמלט מפולין והגיע לאחר נדודים רבים לא"י מתאר את קורותיו למן הפלישה הנאצית לפולין בקהילת אושפיצין, הכנות מחנות־ההשמדה, בריחתו ועלייתו);
הצופה, גל. 2014 (כז אב תש"ד — 16.8.44) עמ. 2, גל. 2033 (יט אלול תש"ד), גל. 2060 (כח תשרי תש"ה — 15.10.44) עמ. 2—3.

117. ניצולים מאושוויינצים מאשימים "פקיד יהודי של הגסטאפו" מולצ'דסקי מבנדין שהוכר בשבוע שעבר באוטובוס בת"א, נאשם בגרימת מותם של רבבות יהודים. — האשמות דורשות חקירה;
המשקיף, גל. 2072 (ט טבת תש"ו — 13.12.45), עמ. ב—ג.

118. פרשת בנדין (לפי דו"ח מפי עדת־ראייה);
ביולטין הועד למען יהודי אירופה הכבושה, ינואר 1944, עמ. 8—10.

119. ש. ט.: השמדת היהודים בשטח "זגלמביה" בפולין (בייחוד על גורל יהודי כשאנוב, בנדין ואושפיצין; מפי עדת־ראיה);
ביולטין ועדת־ההצלה, מאי 1946, עמ. 7—10.

120. אלף: מגיטו לודז לישיבת "שפת אמת" בירושלים (מפי צעיר עולה על תלאותיו בימי השואה בגיטו ובמחנות אושוויץ);
הצופה, גל. 2309 (כו אב תש"ה — 5.8.45) עמ. 3.

121. י. ל. גירשט: פרקים ממגילת־הזוועות שלי בשנות המלחמה (הופיעו בהמשכים בכותרות: ממגילת השואה והאימים, פרקי זכרונות מימות האימים והשואה, וכוללים זכרונות על גיטו לודז, מחנה אושוויץ ועוד;
"קול ישראל" שנה כ"ו, גל. מח (כז אלול תש"ז — 12.9.47) עד גל. ל (יג ניסן תש"ח — 22.4.48), עמ. ב, ד.

122. א. ש. שטיין: האמן שלא שכח את השואה (שמאי רוזנבלום, מבצע "תקליט השואה" — פעולתו וקורותיו בגיטו לודז, במחנות ההשמדה אושוויץ ואבנזיי;
גשר, שנה ה', חוברת 2 (סיון תשי"ט, יוני 1959), עמ. 135—143.

123. י. ב.: שיחות עם ניצולי התופת שעלו לא"י;
משמר, גל. 1152, (כ"ה אייר תש"ז — 15.5.47), עמ. 2.

124. מפשיטיק עד לשווייץ דרך ראדום־לובלין־אושבינצים־דאכאו (מפי עד־ראייה),
ביולטין ועדת־ההצלה, אוקטובר 1945, עמ. 3—9.

125. שלמה מנדלזון: סיפור מפי חבר המחתרת היהודית בצרפת, שהיה במחנה אושוויץ וגלייוויץ, ביולטין ועדת ההצלה, פברואר (ב) 1946, עמ. 8—11.

126. א. ה.: יהודי טראנסילבניה במחנה מונוביץ (מפי עד־ראיה);
ביולטין ועדת־ההצלה, מרס 1946, עמ. 3—5.

127. נתן גורדוס: בוכנוולד, מאידאנק, אושווינצים (עתונאים אמריקאיים ובריטיים על המחנות הנ"ל);
הארץ, גל. 7794 (יא אייר תש"ה — 24.4.45), עמ. 2.

128. פנחס רוזנבליט: מבוכנוואלד לארץ־ישראל (ראשי־פרקים ותיאורים מקוטעים מפי נערים ומבוגרים שהגיעו לא"י על מחנות־ההשמדה אושוויץ ובוכנוואלד);
הצופה, גל. 2305 (כ"א אב תש"ה — 31.7.45), עמ. 2—3.

129. שרידי בוכנוולד ניצלו מטבח המוני ברגע האחרון (מפי עד ראיה, פרופסור רוברט וייץ);
הארץ, גל. 7794 (יא אייר תש"ה — 24.4.45), עמ. 2.

130. שלמה בוימגארטן: כאן היתה מלכות המוות, מיומן ברגן־בלזן;
שערים, גל. לג (כא אלול תש"ה — 30.8.45), עמ. 1.

131. איך טלטלו הגרמנים את שרידי היהדות ההולנדית בזמן התקדמות הרוסים על אדמת גרמניה (קטע של מכתב ממלחמה מיום 6.5.1945);
ביולטין ועדת־ההצלה, אוגוסט 1945, עמ. 3—4.

132. אהוד איבראל: מוצלים מספרים על פרשת ההשמדה;
דבר, גל. 5908 (ד טבת תש"ה — 20.12.44), עמ. 1.

133. אושבינצים (לפי דו"ח ממקור פולני);
ביולטין הועד למען יהודי אירופה הכבושה, מרס 1944, עמ. 5—6.

134. אושוויץ 1944: אחרי המיון — נשים וילדים בדרכם לכבשן (תצלום); אחרי המיון במחנה־השמדה אושוויץ... הצילום נעשה ביולי 1944.
ידיעות בית לוחמי הגיטאות, גל. 11—12 (ערה"ש תשט"ז, ספטמבר 1955), עמ. 23, 27.

135. אושווינצים (לפי עתון המחתרת הפולנית "ביולטין אינפורמאציני");
ביולטין הועד למען יהודי אירופה הכבושה, יוני 1944, עמ. 3.

136. אסירות ממחנה אושווינצים מעידות בחקירת הנאצים בהתעללות בנשים (המשך החקירה המוקדמת בבית משפט השלום בתל־אביב);
דבר, גל. 7664 (יד תשרי תשי"א — 25.9.50), עמ. 8 ובעוד גליונות.

137. אשה שניה נאשמת בהתעללות בעצורות אושוויץ (המשך החקירה המוקדמת בבית משפט השלום בתל־אביב);
הבוקר, גל. 4574 (כח תשרי תשי"א — 9.10.50) ועוד גליונות אחרים.

138. אישור נוסף ממקורות נייטראליים לפרשת הרצח, 4 בתי־משרפות להשמדת אלפים נבנו בבירקנאו;
דבר, גל. 5773 (יט תמוז תש"ד — 10.7.44), עמ. 1.

139. באושבינצים ובמקומות אחרים (לפי עדי ראיה);
ביולטין הועד למען יהודי אירופה הכבושה, ספטמבר (ב) 1944, עמ. 2—4.

140. באושבנצים (עדותו של צעיר יהודי שהגיע לא"י), רשם: אפרים ת.;
דבר, גל. 6116 (יז אלול תש"ה — 26.8.45), עמ. 2.

141. יהודה באקון: בן י"ד הייתי באושוויץ (העדות הוקלטה בגרמנית בפברואר ומארס 1959 ע"י חיים מס מטעם "יד ושם". הפרקים המתפרסמים להלן... תורגמו, נערכו והושלמו בראיון נוסף ע"י שרה נשמית);
ידיעות בית לוחמי הגיטאות, גל. 22 (כז ניסן תש"ך — אפריל 1960), עמ. 78—98.

142. יצחק בורנשטיין: פורע פולני בעל תשובה — ואתליט יהודי תליין;
הארץ, גל. 8218 (טז אלול תש"ו — 12.9.46), עמ. 2.

143. בחורה מבודפשט בידי הנאצים;
ביולטין ועדת ההצלה, מרס (ב) 1946, עמ. 5—7.

144. בין חורבות יהודי פולין. "דאס נייע לעבן", עיתון הועד המרכזי ליהודי פולין, מוסר מפי ניצולים תיאורים על השמדת היהודים, ובייחוד ילדים, במחנות אושוויץ, סוביבור מאידאנק, חלמנו, וכן על שארית הפליטה בפולין;
הצופה, גל. 2337 (כח אלול תש"ה — 6.9.45), עמ. 2.

145. בין חללי אושווינצים — 100,000 מיהודי הונגריה;
דבר, גל. 5970 (יז אדר תש"ה — 2.3.45), עמ. 1.

146. אנדור בלאו: אסיר הכבשן, עד ראיה על זוועת אושווינצים, מתוך "החייל",
הצופה, גל. 2476 (יט אדר א תש"ו — 20.2.46), עמ. 2—3.

147. נחמן בלומנטל: אושוויץ "האחרת";
ידיעות יד ושם, גל. 21—22 (כסליו תש"ך, דצמבר 1959), עמ. 11—13.

148. שמואל בן־מרדכי: הגיהנום שחזיתי מבשרי עם אחי היהודים, קורות של הזוועות אשר עברו על קרבנות המחנות מראשיתם ועד סופם, מפי אחד הקרבנות שניצל בנס והגיע ארצה, הד ירושלים, שנה ו, גל. 45 (ח אלול תש"ה — 17.8.45), עמ. 3.

149. בעינויי אחינו באושווינצים (מפי עדות־ראייה);
הצופה, גל. 2240 (ג' סיון תש"ה — 15.5.45), עמ. 2.

150. בקרוב חקירת נאשמת שניה מאושוויץ (המשך חקירתה המוקדמת בבית־משפט השלום בתל־אביב);
הצופה גל. 3877 (טז תשרי תשי"א — 27.9.50) עד גל. 3902 (טז חשוון תשי"א — 27.10.50).

151. משה בראוור: מה שראה חייל בריטי באושווינצים וכן חיילים עברים ששוחררו משבי הגרמנים;
הצופה, גל. 2243 (ח סיון תש"ה — 20.5.45) עמ. 2.

152. תיאטרון יהודי בברגן־בלזן, וגם באושווינטשים בימי האימים פעל תיאטרון יהודי;
הצופה, גל. 2350 (יז תשרי תש"ו — 24.9.45), עמ. 1.

153. סאם בראון: אושווינצים עיר המוות;
הארץ, גל. 7796 (יג אדר תש"ה — 26.4.45) עמ. 3.

154. אברהם בראסקי: שמד יהודי צ'כיה באושווינצים בפורים תש"ד (מפי עד־ראיה); דבר, גל. 6282 (טו אדר'ב תש"ו — 18.3.46), עמ. 2.

155. א. י. ברז'ז'ינסקי: אושווינצים; הבוקר, גל. 3795 (י ניסן תש"ה — 19.4.45) עמ. 2.

156. ברחו מאושווינטשים והגיעו לשווייץ (שתי צעירות יהודיות על מחנות אושוויץ וקראקא); הצופה, גל. 2194 (ו ניסן תש"ה — 20.3.45), עמ. 4.

157. ברל גולדשטיין: יליד אושווינטשים מס. 155910 (מסיפורה של אם עבריה); הצופה, גל. 2560 (ג סיון תש"ו — 2.6.46) עמ. 2.

158. נתן גורדוס: הבעיה הפולנית (כולל בין השאר תיאור עדי־ראיה על מחנות אושוויץ ומאידאנק), הארץ, גל. 7836 (ג תמוז תש"ה — 14.6.45) עמ. 2.

159. ג. דארדו: צרפתיות שהועסקו במשרפות באושווינצים מספרות; המשקיף, גל. 1257 (ה ניסן תש"ה — 19.3.45), עמ. ב.

160. דו"ח על עונש מלקות שהוטל על אסיר באושוויץ (האסיר קיבל מפועל פולני ככר לחם וכן נתפס בנסיון להבריח כתונות על מנת להחליפה במצרכי מזון) (פקסימיל); ידיעות בית לוחמי הגיטאות, גל. 14—15 (כז ניסן תשט"ז — אפריל 1956) עמ. 48.

161. דלית (ש. דון־יחייא): בצל המוות (מפי חברה עולה); הצופה גל. 2306 (כב אב תש"ה — 1.8.45), עמ. 2—3.

162. החלה החקירה נגד אלזה טרנק הנאשמת במעשים אי־אנושיים (המשך החקירה המוקדמת בבית משפט השלום בתל־אביב); הצופה, גל. 3870 (ו תשרי תשי"א — 17.9.50) והמשך עד גל. 3893 (ו חשון תשי"א, 17.10.50).

163. החלה חקירת הנאשמת בהתעללות העצורות במחנה אושוויץ־בירקנאו (המשך החקירה המוקדמת בבית־משפט השלום בתל־אביב); הארץ, גל. 9452 (ז תשרי תשי"א — 18.9.50) ועוד שני גליונות.

164. אריה וואלנשטיין: הנוראות באוישביץ (מפי צרפתי שנמלט משם); הארץ, גל. 7431 (כא שבט תש"ד — 15.2.44), עמ. 1.

165. יאן וולני: היהודים במחנה המוות באושוונצים (פולני, יאן וולני, שנמלט מהמחנה... והגיע לאנגליה מספר...); ביולטין הועד למען יהודי אירופה הכבושה, דצמבר 1944, עמ. 12—13; הבוקר, גל. 2668 (כא אב תש"ד — 10.8.44) עמ. 2.

166. עד ראיה על זוועת אושווינצים (כנ"ל); הצופה, גל. 2009, עמ. 2.

167. הוועדה הממשלתית הסובייטית על פשעי הנאצים באושווינצים; משמר, גל. 538 (ג סיון תש"ה — 15.5.45), עמ. 2.

168. ארבעה מליון נרצחו באושוויצים (הודעה רשמית מיוחדת של הועדה לחקירת פשעי הנאצים ע"י הממשלה הסובייטית) ;
הצופה, גל. 2255 (כב סיון תש"ה — 3.6.45) עמ. 2 ועוד גליונות אחדים.

169. זוועות מחנה הנשים באושוויץ הועלו במשפט, (המשך החקירה המוקדמת בבית־משפט השלום בתל־אביב) ;
על המשמר, גל. 2183 (יד תשרי תשי"א — 25.9.50) ובעוד גליון אחד.

170. אליעזר זילברשטין: מתאי הגאזים לחופי מולדת (קורות צעיר בן 17) ;
הצופה, גל. 2311 (כח אב תש"ה — 7.8.45) עמ. 3.

171. ברכה חבס: דפים מפינקס הזמן, סיפורה של נערה אחת ;
דבר השבוע, גל. 40(71) (ט חשון תש"ח — 23.10.47) עמ. 7.

172. חיי הכלואים במחנה־עבודה בירקנוי ;
ביולטין ועדת ההצלה, יוני 1946, עמ. 7—10.

173. חצי מיליון הושמדו באושבינצים, כומר נוצרי מביא את אנשיו אל פלוגת גרילה יהודית (ידיעות שנתקבלו בקונסוליה הפולנית בא"י) ;
הבוקר, גל. 2440 (ה חשון תש"ד — 3.11.43) עמ. 1.

174. הטבח האיום באושוויינצים ;
דבר, גל. 5651 (כב שבט תש"ד — 16.2.44) עמ. 1.

175. טבח 3800 יהודי צ'כיה בבירקנאו ;
ביולטין ועדת ההצלה, אפריל 1946, עמ. 3—4.

176. ידיעות על מחנה העבודה באושווינצים ובבירקנוי ;
ביולטין הועד למען יהודי אירופה הכבושה, אוגוסט (א) 1944, עמ. 1—2.

177. יהודי צרפת במחנה אושווינצים (פרוטוקול שנכתב בבוקרשט מפי מ. ש. מפאריס) ;
ביולטין ועדת־ההצלה, מאי 1947, עמ. 10—11.

178. יהודים שיצאו חיים מן הגיהנום מספרים על אושווינצים ;
הבוקר, גל. 2820 (כו שבט תש"ה — 9.2.45) עמ. 1.

179. יהודים שנמלטו מאושווינצים מספרים: 15 מחנות הסגר, גאזים ומשרפות ;
דבר, גל. 5894 (ה ניסן תש"ה — 19.3.45). עמ. 1.

180. יותר מחצי מליון יהודי הונגריה נרצחו ;
הבוקר, גל. 2830 (ח אדר תש"ה — 21.2.45), עמ. 1.

181. ילד ניצול ממחנה אושוויץ (תצלום) ;
ידיעות יד ושם, גל' 8—9 (ניסן תשט"ו — מארס 1956) עמ. 31.

182. ימי הזעם במחנות (מכתב של נער על קורותיו בימי השואה) ;
קול ישראל, שנה כ"ה, גל. יד (טו טבת תש"ו — 20.12.45) עמ. ג.

183. יעל: מעבר לגבול החיים (מפי ניצולה) ;
ידיעות מזכירות הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, גל. 20 (251) 1.6.46, עמ. 28—30.

184. כך נהגו בנשי־ישראל;
דבר, גל. 5958 (ג אדר תש"ה — 16.2.45) עמ. 1.

185. כץ י., טאלאלאייבסקי ס.: אושווינצים — מחנה המוות (מתוך "אייניקייט" מיום 10.3.45);
משמר, גל. 506 (כג ניסן תש"ה — 6.4.45), עמ: 3, ועוד גליון.

186. סוזי לוי: סבון משומן יהודי נקי (מפי אשה מסאלוניקי, מתוך העתון "ייווורייסקי וייסטי");
דבר, גל. 6165 (יז חשוון תש"ו — 24.10.45) עמ. 2.

187. מ. ל.: דו"ח על אושבינצים;
ביולטין ועדת ההצלה, יוני 1945, עמ. 7—9.

188. מגורשי היהודים באושווינצים ובורשה (מפי עד ראיה);
ביולטין ועדת ההצלה, יוני 1945, עמ. 9—11.

189. זאב מונטשיק: יום־כפור האחרון של יהדות זגלמביה באושווינגטשים תש"ד;
הצופה, גל. 1661 (ט תשרי תש"ז — 4.10.46), עמ. 5.

190. מזוועות ההשמדה וההתעללות;
דבר, גל. 5971 (יט אדר תש"ה — 4.3.45) עמ. 1.

191. מחנה המוות באושווינטשים (מתוך שורה של תעודות, שנבררו בזהירות ופורסמו על ידי השלטונות הפולניים במזרח התיכון...);
הצופה, גל. 1650 (כז אייר תש"ג — 1.6.43), עמ. 3;

192. מחנה המוות (מתוך עתונות המחתרת בפולין);
דבר, גל. 5409 (י ניסן תש"ג — 15.4.43), עמ. 1.

193. צבי הירש מייזליש: מעשים נפלאים במחנה אוישוויץ (קורותיו של המחבר שם);
בית יעקב (שנה א) גל. 4 (אלול תשי"ט) עמ. 4—5.

194. צבי הירש מייזליש: גבורת ישראל בימים הנוראים;
בית יעקב (שנה א), גל. 5 (אלול תש"ך) עמ. 12—13.

195. מכתבה של פליטת אושווינצים לאחיה בתל־אביב;
הצופה, גל. 2302 (יז אב תש"ה — 27.7.45), עמ. 7.

196. יואל מסטבוים: בעל־הנס מכבשן האש (על נער שבזכותו ניצלו ארבעים ילדים באושוויץ);
דבר השבוע, גל. (87) 7 (ב אדר א תש"ח — 12.2.48), עמ. 8—9.

197. מפי השרידים מגיא ההריגה (מהחומר של ועדת ההצלה שליד הסוכנות היהודית);
הצופה, גל. 2295 (ט אב תש"ה — 19.7.45) עמ. 2.

198. ה"מפנה לטובה" במחנה אושבינצים; מחנה לעבודות־כפיה בקרצאו (סודטים);
ביולטין ועדת ההצלה, אפריל (ב) 1945, עמ. 4—5.

199. מפרשת השואה של ילדים וחולים באושוונצים (פרופ' ברבולד אפשטיין..., מניצולי אושווינצים מספר...);
ביולטין ועדת ההצלה, אוגוסט 1947, עמ. 6.

200. נאשמת בהתעללות באסירות אושוויץ — בבית־הדין (והמשך החקירה המוקדמת בבית משפט השלום בתל־אביב) ;
הבוקר, גל. 4532 (ז תשרי תשי"א — 18.9.50) עמ. 4 ועוד גליונות אחדים.

201. ניצולות ה"מעבדות" מספרות...
הארץ, גל. 7757 (כד אדר תש"ה — 9.3.45), עמ. 8.

202. כיצד עונו בנות ישראל (במחנות עבודה ומוות: בידגושץ, טורון, אושווינצים ואחרים) ;
דבר, גל. 5976 (כד אדר תש"ה — 9.3.45), עמ. 1.

203. מוות לקניבלים הגרמנים (תיאור־זועה ברדיו לובלין על עינוי אחיותינו במחנה אושוויץ) ;
הצופה, גל. 2185 (כד אדר תש"ה — 9.3.45), עמ. 1.

204. ניצול מגיטו לודז מספר ;
הארץ, גל. 7733 (כו שבט תש"ה — 9.2.45), עמ. 2.

205. קול שרידי פולין: חג שני לאחר השחרור — קבלת העזרה הראשונה מירושלים, סיפורו של יהודי (ארתור שלומקוביץ) שהיה באושווינצים ובגלייוויץ וראה את הזוועה וחי ;
דבר, גל. 5952 (כו שבט תש"ה — 9.2.45), עמ. 1.

206. ניצלו עוד 4000 נשים ;
הבוקר, גל. 2827 (ה אדר תש"ה — 18.2.45), עמ. 1.

207. הנשים במחנה אושבינצים (מפי עדת ראיה) ;
ביולטין ועדת ההצלה, ינואר (ב) 1946, עמ. 3—7.

208. נשים יהודיות מצרפת באושבינצים ובראבנסברוק (דברי עדות של א. ס... שנתקבלו ב־29.4.45) ;
ביולטין ועדת ההצלה, יולי 1945, עמ. 2—3.

209. לאויזה ס.: המחנה בבירקנוי (מפי עדת ראיה) ;
ביולטין ועדת ההצלה, פברואר 1946, עמ. 5—9.

210. שמעון סאמט: אושווינצים במארס 1946 (רשמי ביקור) ;
הארץ, גל. 1850 (כב סיון תש"ו — 21.6.46) עמ. 3—4.

211. יצחק סלע: קורות נערה יהודית ;
דבר השבוע, גל. 15 (יט אב תש"ו — 16.8.46) עמ. 7.

212. עד ראיה על זוועות אושווינצים (מפי פועל בנין פולני שעבד שם, נתפרסם בעתון "דזנניק פולסקי") ;
הצופה, גל. 1747 (כג אלול תש"ג — 23.9.43), עמ. 2.

213. עד־ראיה שהגיע ללונדון מספר על מעשי הזוועה באושווינצים ;
דבר, גל. 5759 (ב תמוז תש"ד — 23.6.44), עמ. 1.

214. עדות צרפתית על אושווינצים (ג'ורג' אוסבון בשידור אנגלי) ;
א"ב, (כ אדר תש"ה — 5.3.45), עמ. 2.

215. עוד אלפי יהודים שוחררו (בפולין), עוד עדויות מחרידות על ההשמדה;
דבר, גל. 5962 (ח אדר תש"ה — 21.2.45), עמ. 1.

216. עוד חקירה משפטית נגד נאשמת בהתעללות (והמשך החקירה המוקדמת בבית משפט השלום בת"א);
דבר, גל. 7665 (טז תשרי תשי"א — 27.9.50) עמ. 4 ועוד כמה גליונות.

217. עוד על זוועות אושווינצים;
הארץ, גל. 6876 (כא אב תש"ה — 31.7.45), עמ. 2.

218. העינויים של יהודי יוון במחנות־המוות בירקנוי וביאבורזנו (מפי עד ראיה);
ביולטין ועדת ההצלה, יוני (ב) 1945, עמ. 5—6.

219. אמיל פוירשטיין: זהו מחנה ההשמדה באושוויינטשים. שיחה עם שני פליטים שברחו;
דבר, גל. 5829 (כה אלול תש"ד — 13.9.44), עמ. 2.

220. חוה פולמין: במרד, במחנות, ביערות: אחד במאי באושווינצים;
על המשמר, גל. 1749 (ל ניסן תש"ט — 29.4.49), עמ. 3.

221. פליט יהודי מאושווינטשים מספר;
הצופה, גל. 2195 (ז ניסן תש"ה — 21.3.45), עמ. 2.

222. משה פראגר: נר חנוכה באושווינצים (פרק מתוך "מגילת קידוש־השם בימינו");
הדואר, שנה כט, גל. ז (כח כסליו תש"י — 16.12.49), עמ. 163—164.

223. פרטים נוספים מזוועת אושווינצים (לפי שידור ביידיש ברדיו לובלין);
דבר, גל. 5999 (כה ניסן תש"ה — 8.4.45), עמ. 1.

224. פרטים על נסיונות גינקולוגיים שנעשו בנשים יהודיות באושווינצים;
ביולטין ועדת ההצלה, ספטמבר 1945, עמ. 3—4.

225. ויליאם פרל: "על אף הרעב והעינויים כולן חדורות אמונה וגאוה יהודית" (נשים יהודיות בשארית הפליטה בגרמניה על עמידתן הגאה במחנה־ההשמדה אושוויץ ושמירה על מועדים יהודים במחנות־עבודה);
הבוקר, גל. 2936 (יז תמוז תש"ה — 28.6.45), עמ. 2.

226. אברהם ציקרט: מאושווינצים עד בוכנוואלד (רשימת אחד הניצולים);
המשקיף, גל. 1945 (כה תמוז תש"ה — 6.7.45), עמ. ג.

227. אווארדה קאמינסקה: מייטק מה"זונדר קומאנדו" (זכרונות מאושוויינצים, תירגם מכתב־יד פולני א. ר.);
משמר, גל. 706 (כה כסליו תש"ו — 30.11.45), עמ. 6.

228. "קאפו" רוצח נדון למות (פינקוס חמלניצקי ממוצא יהודי ששיתף פעולה עם הנאצים במחנה ההשמדה בירקנאו);
הצופה, גל. 3728 (יב ניסן תש"י — 30.3.50), עמ. 1.

229. קטע מסיפורה של אשה, שהיתה כלואה במחנה נשים בירקנוי מסוף 1943 עד אביב 1944;
ביולטין ועדת ההצלה, יולי 1945, עמ. 5—6.

230. יוסף קלרמן: עדותו של פליט ממחנה מות (פאול סילאגי מהונגריה, שגויס לגדודי־עבודה וגורש אחר כך למחנה השמדה בבירקנאו, נמלט משם והשתתף במדר וארשה);
המשקיף, גל. 1864 (טז ניסן תש״ה — 30.3.45), עמ. ד.

231. אוטו קראוס, אריך קולקה: 200 תצלומי אושוויץ שלא היו ידועים לקהל, ידיעות יד ושם, גל. 15—16 (ניסן תשי״ח — אפריל 1958), עמ. 18.

232. איזבלה רובינשטיין: מזל כימה מתנוצץ בעתרת אורו. שנה לחיסול מחנה אושוויינצים (הכותבת היא אחת מניצולי המחנה);
משמר, גל. 778 (כא אדר א תש״ו — 22.2.46), עמ. 4.

233. שמואל רוטשטיין: הערל המשוגע (על יהודי במסווה של גוי שעזר לאחיו באושוויץ);
שערים, גל. נו (יג אדר׳א תש״ו — 14.2.46), עמ. 2, ועוד שני גליונות.

234. שמואל רוטשטיין: ילד במחנה (רשימה);
שערים, גל. ס״ו (א אייר תש״ו — 2.5.46) עמ. 2.

235. שמואל רוטשטיין: המלומד בניסים; מפגישותי עם השרידים (סיפורו של איש שנמלט מאושוויץ);
שערים, גל. קיג (יח אייר תש״ז — 8.5.47), עמ. 2.

236. 7000 יהודים נותרו ממחנות אושוויינטשים, ד״ש מחיילים ארצישראליים ששוחררו משביים ע״י הצבא האדום, ברדיו לובלין בעברית;
הצופה, גל. 2165 (א אדר תש״ה — 14.2.45), עמ. 2.

237. שוב נגולו זוועות מחנה אושוויץ — הפעם במשפט הממונה על בלוק 3 (המשך החקירה המוקדמת בבית משפט השלום בתל־אביב);
הארץ, גל. 9467 (כח תשרי תשי״א — 9.10.50), עמ. 4, ועוד גליון נוסף.

238. שושנה: הכבשנים הבוערים (קטעי זכרונות);
ידיעות מזכירות הקיבוץ הארצי השומר־הצעיר, גל. 22 (254) (1.8.46), עמ. 23—24.

239. פסיה שרשבסקי: מעין ״ויכוח של ימי הבינים״ (ויכוח של הכותבת במחנה אושוויץ עם קצין ס״ס במחנה);
שערים, גל. נד (כט שבט תש״ו — 31.1.46), עמ. 3.

240. פסיה שרשבסקה: מכונית הצלב האדום (על תחבולות־הסוואה במחנות־ההשמדה. הכותבת היתה באושוויץ);
שערים, גל. נה (ו אדר׳א תש״ו — 7.2.46), עמ. 3.

241. פסיה שרשבסקה: דמויות ממחנה אושוויינצים;
שערים, גל. טו (א אייר תש״ו — 2.5.46) עד גל. פב (ט אלול תש״ו — 5.9.46), עמ. 2.

242. 650 נשים יהודיות נמצאו במחנה בז׳ז׳ינקה (בירקנאו);
הצופה, גל. 2174 (יב אדר תש״ה — 25.2.45), עמ. 1.

243. 900 נשים יהודיות ניצלו ממחנות המוות;
הארץ, גל. 7748 (יד אדר תש"ה — 27.2.45), עמ. 2.

244. אלחנן אינדלמן: שערוריה (על מחנות ההשמדה בלזיץ, מאידאנק, אושוויץ, טרבלינקה);
הדואר, שנה כו, גל. לח (כז אלול תש"ז — 12.9.47), עמ. 1161—1162.

245. מגיא ההריגה ("דברי העדות הזאת נמסרו ממקור מהימן "אי שם באירופה..."");
משמר, גל. 21 (כב אב תש"ג — 23.8.43), עמ. 2.

246. עשרה מיליון נפש הושמדו בפולין — סיכום אחרון (לפי שידורים ברדיו לובלין);
הבוקר, גל. 2818 (כד שבט תש"ה — 7.2.45), עמ. 1.

247. הגרמני שינדלר הציל 100 יהודים (אנו מפרסמים... קטעים מתוך עדותו של מר יצחק שטרן, שהיה בשעתו עציר מחנה פלאשוב... וכן קטעים מדברי אוסקר שינדלר...);
ידיעות יד ושם, גל. 13 (ניסן תשי"ז — אפריל 1957) עמ. 9—10.

248. ז. ז.: מחנות ריכוז טרזינשטדט ואושווינצים (מפי עד ראיה);
ביולטין ועדת ההצלה, יוני 1945, עמ. 4—7.

249. יעקב ליפשיץ (גיל): מיומנו בצבא (קצין בחטיבה היהודית הלוחמת על פגישתו עם שארית הפליטה; על מעשי גבורה ונקם, וביחוד על פייגה פרלמוטר שהתנפלה בחדר־ההפשטה שלפני תאי הגזים באושוויץ על מפקד ס.ס. שילינגר; על נשים גרמניות רצחניות מזה ונשים רחמניות מזה;
עתידות, כרך ג (תש"ז—ח), עמ. 356—359.

250. מניה דרוקר: מליה המורדת מאושוויץ (נמלטה ממחנה־ההשמדה שם ונתפסה, בצירוף שני שירים לזכרה), ("החייל", עתון החיילים העבריים בבלגיה, מביא את התיאור לדמותה של מליה... מפי עדת־ראיה... מיידיש: נ. ש.);
התנועה לאחדות העבודה, שנה ב, גל. 74 (כג טבת תש"ו — 27.12.45), עמ. 3.

251. אהרן הארנדורף: הצילה מאות ונספתה בעצמה (מעשה בגבורה וקדושה, מאלה צימטבוים, בת 24, שעל שמה יקרא רחוב באנטורפן);
הבוקר, גל. 3950 (כא תשרי תש"ט — 24.10.48), עמ. 4.

252. זהבה: לזכרה של מאלה צימטבאום;
משמר, גל. 930 (כה אב תש"ו — 22.8.46), עמ. 2.

253. מרדכי טננבוים־תמרוף: בעקבות הרצחנות ההיטלריסטית (מאמר זה כתוב פולנית... הוא נשתמר בארכיון החשאי של גיטו ביאליסטוק... והעתק ממנו מצוי בארכיון "בית לוחמי הגיטאות"...);
ידיעות בית לוחמי הגיטאות, גל. 20 (ניסן תשי"ח — אפריל 1958), עמ. 66—68.

254. קולות מאפל (עדויות ותעודות ומכתבים עבריים ממערכות הגבורה והכליון בפולין);
הדואר, שנה כג, גל. כ"ד (כח ניסן תש"ד — 21.4.44), עמ. 419—421).

255. י. ד.: שני מחנות (מרד במחנה טרבלינקה והכנות למרד במחנה אושוויץ); התנועה לאחדות העבודה, שנה ב, גל. 88 (ג ניסן תש"ו — 4.4.46), עמ. 3.

256. כך נטבחו יהודי אונגריה — זעקה מחרידה מגיא ההריגה בפולין (קטע ממכתבו של הרב וייסמאנדל מסוף חודש יוני שנת 1944, ובו מסופר על השמדת יהודי טרנסילבניה וקרפטורוסיה במחנה אושוויץ);
הארץ, גל. 7580 (כ אב תש"ד — 9.8.44), עמ. 1.

257. וגיה פומרנץ: בשידור עברי מסופיה: משפט גדול נגד רודפי היהודים; יהודים מסאלוניקי פוצצו תא־מוות באושווינצים;
דבר, גל. 5983 (ד ניסן תש"ה — 18.3.45), עמ. 1.

258. מות לתלייני אושוויגנטשים (מתוך מאמר המערכת בעיתון הסובייטי "איזוווסטיה");
הצופה, גל. 2239 (ב סיון תש"ה — 14.5.45), עמ. 1.

259. ידיעות בקיצור. נאסרו נשים נאציות (המשטרה הצ'כוסלובקית אסרה חמש נשים גרמניות שהסתתרו בצ'כוסלובקיה ושרתו כנשי "ס.ס." בתפקיד של מפקחות במחנות ההשמדה הנאציים באושווייצים ובראוונסברוק);
המשקיף, גל. 2117 (ד אדר א תש"ו — 5.2.46), עמ. א.

260. פושעי המלחמה — הדיוטים מוסריים (...הקפיטן בלט, חבר ועדת פושעי המלחמה הצרפתית, הודיע לאחר שחקר אחד מאנשי הס"ס, מרוצחי דאכאו ואושווייצים, שמעולם לא נתקל בפושעים כה ציניים...);
הבוקר, גל. 2954 (ט אב תש"ה — 19.7.45), עמ. 1.

261. 700 רוצחים של מיליון וחצי יהודים יישפטו בפולין (בימים הקרובים יוחל בוורשה בירור דינם של 700 רוצחים גרמניים שכמנהלים ופקידים במחנה אושווייצים השמידו מיליון וחצי יהודים ומספר רב של לא־יהודים);
דבר, גל. 6837 (כז טבת תש"ח — 9.1.48), עמ. 2.

262. ידיעות מאוסטריה. עוד אחד מרבי המרצחים נאסר (ע"י המשטרה בוינה.. גראבנר, אחד המפקדים על המחנה באושוויץ...);
דבר, גל. 6169 (כב חשון תש"ו — 29.10.45), עמ. 2.

263. מפקד אושווייצים: ייתכן שהרגתי כמיליון איש (...אמר הנאצי ארנסט גראבנר, שנתפס לפני שבועות אחדים כשנחקר על ידי קצינים מבנות הברית);
המשקיף, גל. 2021 (א חשון תש"ו — 8.10.45) עמ. א.

264. יוסף ישראל'ס: (סופר "אינטרנשיונל ניוס סרוויס"): מצוד על מרגלים ופושעים נאצים באוסטריה (המשטרה החשאית הפוליטית של אוסטריה בולשת היום אחרי הגרועים בסוכני הריגול הנאצים ורודפי המיעוטים באירופה... בין האחרונים שנאסרו... נמנה ארנסט גראבנר, "התליין מאושווייצים"...);
הארץ, גל. 9746 (טז חשון תש"ו — 23.10.45), עמ. 2.

265. מתבקש עד למשפט רוצח נאצי (בקשר למשפט נגד הרופא הפושע הנאצי וולאדיסלב דרינג, שהיה רופא ראשי באושבינצים ונאשם ברצח המוני וניסויים

כירורגיים באסירי המחנה, מתבקש א. רוזנשטוק, רופא שיניים כירורג, לפנות לקונסוליה הפולנית הכללית בתל־אביב לשם גביית עדות);
הצופה, גל. 3739 (כו ניסן תש״י — 13.4.50), עמ. 1.

266. נגבתה עדות בחיפה במשפטו של רופא, פושע נאצי, המתנהל בפולין;
הארץ, גל. 9464 (כד תשרי תשי״א — 5.10.50), עמ. 4.

267. עדות על פשעי הרופאים באושוויץ נמסרה בישראל למען משפט בפולין (תמונה משוועת של מעשי הזוועה של רופאים גרמנים במחנה הריכוז אוישוויץ תוארה אתמול ע״י אחד הקרבנות, תושב ישראל, לפני השופט ד״ר מ. עציוני בבית המשפט המחוזי בחיפה;
הבוקר, גל. 4544 (כד תשרי תשי״א — 5.10.50), עמ. 4.

268. כיצד התעללו הנאצים ביהודים — עדות אחד מקרבנות הזוועה באושוויינצים;
דבר, גל. 7671 (כד תשרי תשי״א — 5.10.50), עמ. 4.

269. רוצח מאושוויינטשים הוסגר לידי שלטונות פולין (לאחר משא ומתן ממושך הודיע מיניסטריון החוץ הבריטי לצירות פולין בלונדון, כי בריטניה הסכימה להסגיר לידי השלטונות הפולניים את פושע המלחמה הפולני וולאדיסלב דהרינג, ששירת את הנאצים במחנה אושוויינצים בתפקיד רופא...);
הצופה, גל. 3152 (א אייר תש״ח — 10.5.48), עמ. 3.

270. רוצחים שהתחמקו מעונש (זה לא כבר נתקבלה ידיעה מוורשה, כי הממשלה הפולנית פנתה אל השלטונות האמריקאים בגרמניה להסגיר לידה את הרוצח הנאצי ד״ר מאנגאלה... כעת נשלחה בקשה דומה לשלטונות הבריטיים והפעם — לא בענין רופא גרמני, כי אם רופא פולני שעבד כמנתח בבית חולים צבאי פולני באנגליה. שם הברגש הזה, ד״ר וולאדיסלב דארינג. הוא עבד באמונה את הנאצים באותו מחנה אושוויינצים...);
דבר, גל. 6658 (יא סיון תש״ז — 30.5.47), עמ. 2.

271. מנחם דורמן: שלוש רשימות מן הצד. וידוי של תליין (האבטוביוגרפיה של רודולף הס);
מבפנים, כרך כג, חוברת 1—2 (תשרי תשכ״א — אוקטובר 1960) עמ. 35—36.

272. נאסר המן של אושוויינצים;
הבוקר, גל. 3159 (טו אדר ב תש״ו — 18.3.46), עמ. 1.

273. נתפס מפקד אושוויינצים (סוכנות הידיעות האמריקאנית בגרמניה הודיעה היום כי רודולף האס, המפקד לשעבר של מחנה המוות באושוויינצים, נאסר ע״י קציני האינטליג׳נס הבריטי בחווה ע״י פלנסבורג על הגבול הגרמני דני...);
המשקיף, גל. 2152 (טו אדר ב תש״ו — 18.3.46), עמ. א.

274. הרוצח מאושוויינצים לדין בוורשה;
דבר, גל. 6339 (כה אייר תש״ו — 26.5.46) עמ. 1.

275. מפקד אושוויינצים יועמד לדין בוורשה (רודולף האס... הועבר לוורשה במקום שיועמד למשפט);
המשקיף, גל. 2210 (כו אייר תש"ו — 27.5.46) עמ. א.

276. התליין מאושוויינצין מודה... (רודולף האס, מי שהיה מפקד מחנה אושוויינצים, בפולין, העומד כעת ליתן את הדין כפושע מלחמה, הודה, כי לפי פקדות הימלר עשה באופן אישי את הסידורים להוצאתם להורג של 2 מיליון איש...);
הארץ, גל. 8073 (יז אדר׳ב תש"ו — 20.3.46), עמ. 1.

277. מודה ברצח 2 מיליון יהודים;
דבר, גל. 6284 (יז אדר׳ב תש"ו — 20.3.46), עמ. 1.

278. התליין שהשמיד 2 מיליון נפשות;
הצופה, גל. 2500 (יז אדר׳ב תש"ו — 20.3.46) עמ. 1.

279. נתפס רוצח נאצי שהשתמש בתעודה של יהודי שעלה לא"י;
דבר, גל. 6686 (כו תמוז תש"ז — 14.7.47), עמ. 1.

280. נתפס תליין נאצי שהשתמש בתעודה של יהודי שעלה לארץ־ישראל (בעיר הטרנסילבנית אוראדיא־מאר, נאסר הצורר הנאצי לודביג מילאנר, ממפקחי מחנה־המוות בירקנאו לשעבר, שבמשך זמן רב התחפש כיהודי...);
המשקיף, גל. 2553 (כו תמוז תש"ז — 14.7.47), עמ. א.

281. מאסר המפלצת מאושוויינצים (הידיעה על מאסרו של מנגלה, ה"רופא" הגרמני הראשי במחנה אושוויינצים ועל דרישת השלטונות הפולניים להסגרתו, עוררה התרגשות עצומה בקרב יהודי טרנסילבניה...);
המשקיף, גל. 2409 (ג שבט תש"ז — 24.1.47).

282. נתפס המרצח קראוזן (...סגן המפקד של מחנה הריכוז וההשמדה באושוויינצים, שהעמיד פני עצור במחנה לשעבר, נאסר סמוך לזאלצבורג על ידי השלטונות האמריקאיים...);
הארץ, גל. 7981 (כח כסלו תש"ו — 3.12.45), עמ. 1.

283. סגן מפקד מחנה אושוויינצים נתפס (קורסן סגן מפקד מחנה הריכוז והמשרפות באושוויינצים נאסר סמוך לזאלצבורג. קורסן, שחרת את המימרה: "ככל שירבו המתים ירבה השטח לחיים" יירשם כאחראי לכמה מן הפשעים המתועבים ביותר שבוצעו באושביינצים);
המשקיף, גל. 2063 (כח כסליו תש"ו — 3.12.45), עמ. 1.

284. שמואל דמבוביץ: יהודי סלוניקאי מספר על מחנות מוות (אושוויץ, יאבורזנו, בלכנר). עדותו של מנחם יצחק כהן בפני "משפט העם" בסופיה;
הארץ, גל. 7802 (כא אייר תש"ה — 4.5.45), עמ. 5.

285. וניה פומרנץ: בשידור העברי מסופיה: משפט גדול נגד רודפי היהודים. יהודים מסאלוניקי פוצצו תא־מוות באושוויינצים;
דבר, גל. 5983 (ד ניסן תש"ה — 18.3.45), עמ. 1.

286. יצחק בורנשטיין: "אני אחראי לכל מה שהתרחש במחנה אושוויינצים" — הכרזתו של מפקד אושוויינצים רודולף האס, רוצחם של מליונים יהודים, שנידון שלשום למוות;
הארץ, גל. 8389 (יד ניסן תש"ז — 4.4.47), עמ. 3.

287. כיצד נשרפו יהודי הונגריה חיים (דברי עדים);
הארץ, גל. 8398 (כו ניסן תש"ז — 16.4.47), עמ. 2.

288. זוועות המחנות... במשפט הס... (רושם מזעזע על חברי בית־הדין ועל קהל הנוכחים באולם המשפט בוורשה עשה אתמול ד"ר בלומנטאל, מנהל הוועדה ההיסטורית היהודית בפולין, במסרו דו"ח מפורט... מהיקף השואה היהודית באירופה...);
הבוקר, גל. 3471 (ז ניסן תש"ז — 28.3.47), עמ. 8.

289. בנימין טנא (טננבוים): "עס וואר איין בעפעל" (רשימה מבית המשפט);
גזית, כרך י', חוברת ט—י (קיז—קיח), עמ. 20—24.

290. היום הראשון למשפט התליין מאושוויינצים;
דבר, גל. 6584 (כא אדר תש"ז — 13.3.47), עמ. 1.

291. 7 מיליון יהודים נועדו להישמד באושוויינצים;
דבר, גל. 6585 (כב אדר תש"ז — 14.3.47), עמ. 1.

292. במשפט התליין. זוועות אושוויינצים;
דבר, גל. 6588, (כו אדר תש"ז — 18.3.47), עמ. 1.

293. רודולף הס;
דבר, גל. 6592 (ב ניסן תש"ז — 23.3.47), עמ. 1.

294. התליין מאושוויינצים לתליה;
דבר, גל. 6602 (יג ניסן תש"ז — 3.4.47), עמ. 1.

295. ויתלו את הס על העץ אשר הכין... (הצורר הס ייתלה מיד לאחר הפסח באושוויינצים על אחד מעמודי התלייה, שהוא עצמו הקימם לקרבנותיו...);
דבר, גל. 6604 (טז ניסן תש"ז — 6.4.47), עמ. 1.

296. אריה ליאון לנמן (ל. לנמן; א. לנמן): מפקד אושבייינצים, רודולף הס... נידון למוות;
הבוקר, גל. 3477 (יד ניסן תש"ז — 4.4.47), עמ. 3.

297. תליין אושבייינצים נתלה בתלייתו הוא (כפי שהודענו בגליון יום ד' נתלה רודולף הס במקום הפשע שלו, באושוויינצים);
הבוקר, גל. 3490 (א אייר תש"ז — 21.4.47), עמ. 2.

298. מפקד אושוויינצים יועמד לדין ב־11 במארס;
הארץ, גל. 8365 (טו אדר תש"ז — 7.3.47), עמ. 2.

299. המשך משפט אושוויינצים;
הארץ, גל. 8375 (כז אדר תש"ז — 19.3.47), עמ. 2.

300. התליין יומת ביריה;
הארץ, גל. 8396 (כד ניסן תש"ז — 14.4.47), עמ. 1.

301. משפט מפקד אושוויינצים בלי עדים יהודים (משפט הרצח הגדול ביותר בתולדות פולין יפתח ב־11 במארס בביה"ד הלאומי בוורשה, כשיואשם רודולף הס, מי שהיה מפקד מחנה ההשמדה באושוויינצים, באחריות לרצח 4 מיליון איש...);
המשקיף, גל. 2445 (טו אדר תש"ז — 7.3.47), עמ. א.

302. אתמול התחיל משפט תליין אושוויינצים...
המשקיף, גל. 2450 (כא אדר תש"ז — 13.3.47), עמ. ב.

303. משפט תליין אושוויינצים;
המשקיף, גל. 2454, (כו אדר תש"ז — 18.3.47), עמ. ב—ג.

304. גוראות בהמשך משפט אושוויינצים;
הצופה, גל. 2800 (כו אדר תש"ז — 18.3.47), עמ. 3.

305. הס מספר את פרשת השמדתה של יהדות הונגריה;
הצופה, גל. 2805 (ג ניסן תש"ז — 24.3.47), עמ. 2.

306. בין המושמדים באושוויינטשים 7440 יהודי איטליה;
הצופה, גל. 2806 (ד ניסן תש"ז — 25.3.47), עמ. 3.

307. עדים מגלים זוועות במשפט הס;
הצופה, גל. 2810 (ט ניסן תש"ז — 30.3.47), עמ. 1.

308. נתלה הס — טבח אושוויינטשים;
הארץ, גל. 8398 (כו ניסן תש"ז — 16.4.47), עמ. 1.

309. נתלה רודולף הס;
הבוקר, גל. 3486 (16.4.47 — כו ניסן תש"ז), עמ. 1.

310. הס נתלה באושוויינצים;
דבר, גל. 6612 (כו ניסן תש"ז — 16.4.47), עמ. 1.

311. יום שחור לתלייני הנאצים. הס נתלה באושוויינטשים;
הצופה, גל. 2824 (כו ניסן תש"ז — 16.4.47), עמ. 1.

312. יצחק בורנשטיין: 40 תליינים בדין;
הארץ; גל. 8597 (כט כסליו תש"ח — 12.12.47), עמ. 3.

313. יהודים ומשפט אושוויינצים, רגעים מזעזעים במשפט המתנהל בקראקא;
הארץ, גל. 8606 (י טבת תש"ח — 23.12. 47), עמ. 3.

314. שבתי בן־מנחם: זכור את אשר עשה לך עמלק (בקראקא נתקיים לפני זמן מה המשפט נגד הרוצח... ד"ר קרמר ש"עבד" באושוויינצים חצי שנה מאוגוסט 1942 עד פברואר 1943. נביא כאן כמה פרטים מתוך בירור משפטו...);
הצופה, גל. 3077 (ב אדר א' תש"ח — 12.2.48) עמ. 2.

315. מיכאל גורדי: הדים מאושבינצים (35 גרמנים ו־5 גרמניות עומדים בפני בית־

הדין העליון הפולני בקראקוב על רצח למעלה משלושה וחצי מליונים אנשים... "ניו ריפובליק" (ניו־יורק, 22 בדצמבר);
הארץ, גל. 8615 (כ טבת תש"ח — 2.1.48), עמ. 7.

316. מרק גפן: משפט מרצחי אושבינצים;
משמר, גל. 1340 (טו טבת תש"ח — 28.12.47), עמ. 2.

317. ניתלו 21 פושעי אושוויינצים (...שנידונו למיתה על ידי בית־הדין בקראקא);
הארץ, גל. 8638 (יח שבט תש"ח — 29.9.48), עמ. 1.

318. דוד פלינקר: אושוויינצים;
הבוקר, גל. 3673 (טו כסליו תש"ח — 28.11.47), עמ. 3.

319. כן יאבדו... (רב הטבחים רודולף הס, מפקד מחנה אושבייצים לשעבר... הודה כי הוא אחראי לרצח ארבעה מיליוני בני־אדם, רובם יהודים, באושוויינצים;
העולם, שנה 34, גל. 26—27 (יג ניסן תש"ז — 3.4.47) עמ. 304.

330. זוועות אושוויינצים ובוכנוואלד במשפט המרשל פטן...
הארץ, גל. 7877 (כב אב תש"ה — 1.8.45) עמ. 1.

321. אזכרה לקדושי אושוויינטשים בפראג;
הצופה, גל. 2795 (כ אדר תש"ז — 12.3.47) עמ. 2.

322. אורה בורינסקה: זכרונות מימי השואה (...הפרק השלישי נכתב במחנה אושוויץ, התרגום יוסף אחאי);
נתיב הקבוצה, כרך ו, חוברת ב (22) (אייר תשי"ז — מאי 1957) עמ. 269—283.

323. שומו שמים (בסוכנות היהודית נתקבלו ממקורות מוסמכים ומהימנים ידיעות מפורטות ותיאורים איומים מזוועות הגירושים, השחיטות, הרציחות... גורל יהודי... מחנה ההשמדה אושוויץ...);
העולם, שנה 31, גל. 10 (יז כסליו תש"ג — 26.11.42) עמ. 97—98.

324. באי "טראנסילבניה" מספרים... (על המחנות אושוויץ ושטוטהוף);
הארץ, גל. 7951 (כב חשון תש"ו — 29.10.45) עמ. 4.

325. אנדור בלאו, אסיר הכבשן (עדות זו נגבתה ע"י איש החי"ל יהודה זיולדוש... מוסר הדברים הבאים הוא יהודי בשם אנדור בלאו... מהעיר פאפא, בן 26... עם יהודי עירו גורש לאושבינטשים וכנגר מקצועי עבד שם במקומות שונים...);
החיל, גל. 540 (ל שבט תש"ו — 2.1.46); במאבק, מוסף לשבתות ולמועדים, עמ. 3—4, גל. 546 (ו אדר א תש"ו — 8.2.46); במאבק, מוסף לשבתות ולמועדים, עמ. 3—4 (חזר ונדפס ב"הצופה").

326. רעיה כגן: שבוע ימים במחנה בירקנאו;
עתים, שנה א, גל. 12 (ג טבת תש"ז — 26.12.46) עמ. 1, 6.

327. כך משמידים באושוויינצים — עד־ראיה פולני מפרסם (פולני, פועל־בנין של החברה הגרמנית "ארבייטס־גמיינשאפט" שעבד באושוויינצים, מוסר פרטים ב"דז'ינניק פולסקי"...);
הבוקר, גל. 2410 (כג אלול תש"ג — 23.9.43) עמ. 2 (נדפס גם בעתונים אחרים).

328. יואל מסטבוים: שני הנערים הניצולים מאושוויינצים (מתמונות הזמן);
דבר, מהדורת צהרים (א אדר ב תש"ו — 4.3.46) עמ. 2; (ב אדר'ב תש"ו — 5.3.46) עמ. 2.

329. מנחם טרייסט (שמואל סביצלוצקי): איך צעדו ילדי אושוויינצים לתאי הגאז בלווית קול השופר ושירת "וטהר לבנו" (לפי עתון שארית־הפליטה בפולין בשפה הפולנית "אופיניה");
העתון העממי, גל. 37 (י חשוון תש"ח — 24.10.47) עמ. ד.

330. פיליפ פרידמן: מחנה המוות — אושוויינצים (להלן פרקים מעטו של ד"ר פיליפ פרידמן...);
החיל, גל. 534 (כג שבט תש"ו — 25.1.46), במאבק, מוסף לשבתות ולמועדים, עמ. 3—4.

331. מ. רוזמרין: זאת היא אוישוויץ;
החיל, גל. 534 (כג שבט תש"ו — 25.1.46); במאבק, מוסף לשבתות ולמועדים, עמ. 1, 3.

332. אלה צוקרמן: ילדים במחנות המות (בפלאשוב ובאושוויץ) (מתוך מכתב לקב' גוה־איתן);
איגרת חבר הקבוצות כרך ג, חוברת יד (ניסן תש"ו) עמ. 10—11.

333. ישראל גוטמן: המחתרת היהודית באושוויץ (פעולותיהם של מרדכי ביילוביץ־הללי, אריה בראון, משה קולקה, נוח זאב לודוביץ, יהודה לאופר וכן על רוז'ה רובוטה במחנה בירקנאו);
הדים, גל. 53 (ניסן תשי"ז — אפריל 1957) עמ. 26—36.

334. בנימין ואלד: נסיעה באויר מנירנברג לוורשה עם תשעה פושעי מלחמה נאציים (בין השאר רודולף פראנץ פרדיננד הס, יוזף ביהלר, קורט ארנרייך);
דבר, מהדורת צהרים (כב אלול תש"ו — 818.9.46) עמ. 2.

מוזיאון אושוויץ

335. יצחק בורנשטיין: אושוויינצים: מוזיאון הטבח הבינלאומי, מאת סופר "הארץ" בוורשה, הארץ, גל. 8483 (י אב תש"ז — 27.7.47) עמ. 2.

336. עמנואל ברנד: מפעולות המוזיאון הממלכתי באושוויץ — "מחברות אושוויץ";
ידיעות יד־ושם, גל. 15—16 (ניסן תשי"ח — אפריל 1958) עמ. 24—25.

337. עמנואל ברנד: מפעלי הנצחה ומצבות זכרון (בשטח של מחנה אושוויץ ועוד);
ידיעות יד־ושם, גל. 19—20 (ניסן תשי"ט — אפריל 1959), עמ. 9—10.

338. הועד הבינלאומי למען אושוויינצים הכריז לפני שנתיים על תכנית לתיכנון אנדרטה, שתוקם בשטח של מחנה השמדה אושביץ־בירקנאו... חבר השופטים בחר בשלוש הצעות... אנו מפרסמים שתיים מתוך שלוש התכניות הנבחרות;
ידיעות בית לוחמי הגיטאות, גל. 21 (כז ניסן תשי"ט — מאי 1959) עמ. 96—97, 128—129.

339. שמואל ז'וכוביצקי (זקיף) : מיידאנק—אושוויינצים ;
הבוקר, גל. 3917 (ו אלול תש"ח — 10.9.48) עמ. 3.

340. אריה ליאון לנמן : אושוויינצים 1947 ;
הבוקר, גל. 3552 (טז תמוז תש"ז — 4.7.47) עמ. 3, 6.

341. צו חדש : "לא תשכח". 50,000 בפתיחת מוזיאון ההשמדה באושוויינצים (מאת סופר סט"א בוורשה. לטקס הפתיחה באו 50.000 איש, ראש הממשלה יוזף צירנקיביץ, המיניסטרים דיברובסקי ובאליצקי ועוד אישים רבים חשובים... המוזיאון הוקם בתוך צריפי האסירים והוא כולל חפצים רבים שנותרו מתקופת השואה... אחרי פתיחת הטקס צעדו כל הנוכחים בסך למחנה בירקנאו...) ;
הבוקר, גל. 3537 (כט סיון תש"ז — 17.6.47) עמ. 2.

342. 50 אלף איש בטקס המזעזע של פתיחת מוזיאון באושוויינצים ;
המשקיף, גל. 2529 (כה סיון תש"ז — 16.6.47), עמ. א.

343. נחנך מוזיאון הזוועה באושוויינצים ;
הצופה, גל. 2876 (כט סיון תש"ז — 17.6.47), עמ. 2.

344. אהרן צינצינאטוס : בימי השכחה. הפתיחה החגיגית של בית הנכות באושוויינצים (מאת סופרנו בוורשה) ;
דבר, גל. 6695 (ז אב תש"ז — 24.7.47), עמ. 2.

ביקורת ספרים על אושוויץ

345. אריה בן־טוב : אנשים ואפר ;
העובד הציוני, שנה כ', גל. י"ב (339) (אלול תשי"ז — ספטמבר 1957), עמ. 45.

346. חיה גרוסמן : ספר אושוויץ — "אנשים ואפר" ;
ידיעות יד־ושם, גל. 15—16 (ניסן תשי"ח — אפריל 1958) עמ. 18—19.

347. אבי־רב : נשים בלשכת הגיהנום (מכתב־היד, ש. ליוביץ) ;
משמר, גל. 1200 (כג תמוז תש"ז — 11.7.47) עמ. 10.

348. דוד אחיוסף : לפתחו של גיהנום ;
עתים, שנה א, גל. 29 (ד אייר תש"ז — 24.4.47) עמ. 3.

349. בן־גריון עמנואל : עם קריאה ראשונה. רעיה כגן : בלשכת הגיהנום ;
דבר, גל. 6620 (ה אייר תש"ז — 25.4.47) עמ. 6.

350. (מחנות ההשמדה בפולין, ירושלים, 1947) ;
משה גיל : ספר השבוע, ספרות הזמן (כאן נעמוד בקיצור נמרץ על אחדים מן הספרים הללו... על־ידי ועד ההצלה של הסוכנות־היהודית לארץ־ישראל, יצאו — בהוצאת ראובן מס — החלקים ג'—ד' של "מפרשת השואה" — תעודות על סבלות היהודים תחת שלטון הנאצים. שני החלקים נערכו על ידי הד"ר ישראל קלויזנר והם כוללים חומר על מחנות ההשמדה בפולין...), „נשים בלשכת הגיהנום" לרעיה כגן, תורגם בידי ש. ליוביץ ;
הגלגל, כרך ה, גל. 7 (יט אלול תש"ז — 4.9.47) עמ. 18—19.

351. אריה ליפשיץ: ספר השבוע: א. עד־לא־אור (פואימה פרטיזנית) לאבא קובנר, ב. נשים בלשכת הגיהנום לרעיה כגן (הוצאת ספרית פועלים תש"ז); הגלגל, כרך ה, גל. 23 (יט טבת תש"ח — 1.1.48) עמ. 16.

352. בית־חרושת למוות אושוויץ, אוטו בנימין קראוס ואריך קולקא (ירושלים, תשכ"א). דוב קולקא: ספר חדש של א. קראוס וא. קולקה ("בית חרושת למוות".. הופיע לראשונה בפראג ב־1946. השנה הוא יוצא במהדורה השישית בפראג...); ידיעות יד־ושם, גל. 23—24 (אייר תש"ך — מאי 1960), עמ. 34.

353. ד. שרמן "זהו אושוונצים" — ספר המגלה פרטים חדשים ובלתי נודעים מפרשת הרצח; דבר, גל. 6310 (כ' ניסן תש"ו — 21.4.46) עמ. 2.

354. גיטל מייזל: עשן מעל בירקנאו; משמר, גל. 1041 (יא טבת תש"ז — 3.1.47) עמ. 5—6.

355. אנטול שטרן: זכור (על הספרים: "ניצלתי מאושוויץ", מאת כריסטינא ז'יבולסקא ו"עשן מעל לבירקנאו" לסווירינא שמאגלבסקא); עתים, שנה א, גל. 51—52 (יא תשרי תש"ח — 25.9.47) עמ. 3.

ספרות יפה ושירים

356. (דוד שמואל בונין. אב ובנו (מסיפורי המחנה); התאבדות באושוויץ (כונס בספר "הבית מספר 29), עמ. 76—84; דבר, גל. 7661 (ט תשרי תשי"א — 20.9.50) עמ. 3.
שני בני אושוויץ (מסיפורי המחנה) עמ. 107—112; דבר, גל. 6951 (יב אייר תש"ח — 21.5.48) עמ. 3.

357. ק. צטניק (יחיאל דינור): אושוויץ (פרק מתוך "סלמנדרה", תורגם בידי י. ל. ברוך) — מעט מהרבה (תש"ז, 1946), עמ. 194—213; בתור אל הקרימטוריון (כונס בספרו "השעות אשר מעל לראש", ירושלים, תש"ך, בשם "המיפקד לקרימטוריון"); דבר, מאסף במלאות שלושים שנה לעתון (תט"ו—1955), עמ. 341—344.

358. ק. צטניק (יחיאה דינור): מן התופת: א. "בבית המלאכה"; ב. להוותר בחיים... תרגם מכתב־היד י. ל. ברוך (מתוך הספר "סלמנדרא"... הספר עמד לצאת לאור אז);
הבוקר, גל. 3327 (יד תשרי תש"ז — 9.10.46), עמ. 3.

359. יהודה ליב גירשט: נרות חנוכה באושוויץ (קטע מפואמה);
קול ישראל, שנה כז, גל. יא (כח כסליו תש"ח — 11.12.47) עמ. ב, ד.

ביבליוגרפיה של מאמרים על השואה ועל הגבורה בפריודיקה ביידיש

א ו ש ו ו י ץ:

360. יהודית מארמאר: פרויען־מארטירער אין ירושלים — איבערלעבענישן פון חנה קאסוטא, פרוי פון פלארענצער אויבערראבינער, אין די חורבן־יארן;
ציוניסטישע שטימע, מינכן, סעפטעמבער 2, 1948: 5.

361. נ. ח. קאן: באפרייטע האלענדישע יידן דערציילן; אייניקייט, מאסקווע, נאוועמבער 15. 1945: 3.

362. ל. בער: סארי שטיינער — א סימבאל. די־פי־עקספרעס; פון יידישן לעבן, מינכן, 1947: 11, 14.

363. מייער יעלין: גערעטעוועטע קינדער; אייניקייט, מאסקווע, דעצעמבער 18, 1945: 3.

364. ווי מיר האבן געפייערט דעם 1 טן מאי; באפרייאונג, מינכן, אפריל 30, 1947: 4.
אין ווארשעווער געטא, אין אוישוויץ און צווישן פארטיזאנערס.

365. צוריקגעקומענע דערציילן (איבערלעבענישן אין ווארשע, ווילנע, אוישוויץ אזוי.
פאריז, מאי 4, 1945: 3. 2, 1946: 13.

366. עמאנועל שערער: די לעצטע באריכטן פון "בונד" אין פוילן; אונזער שטימע, פאריז, נאוועמבער 39, 1944: 1—2; דעצעמבער 4, 1944: 1—2.

367. מ. ווילנער: די לעצטע יידן פון ווארשעווער געטא (יידן פון אוישוויץ ביים אפרוימען די חורבות פון ווארשעווער געטא);
נייע פרעסע, פאריז, אפריל 19, 1946, 1, 3.
אונזער מאמענט, רעגנסבורג, אפריל 3, 1947: 5.

368. הלל זיידמאן: א טאגבוך פון ווארשעווער געטא; אונזער מאמענט, רעגנסבורג, אפריל 3, 1947: 3, 8.

369. יעקב פאט: איבער די חורבות פון ווארשעווער געטא; אונזער וועלט, שאנכיי, אפריל־אויגוסט 1946.

370. מ. באלבערישסקי: חורבן לאדזש — צום 5טן יארטאג פון דער ליקווידאציע פון לאדזשער געטא;
ציוניסטישע שטימע, מינכן, סעפטעמבער 23, 1949: 7.

371. גע־שא: פון לאדזשער געטא, דערינערונגען;
א היים, לייפהיים, מאי 2, 1946: 13.

372. מ. געלבארט: פאר וואס ס'איז ניט געקומען צו קיין אויפשטאנד אין לאדזשער געטא;
מארגן, מינכן, סעפטעמבער 23, 1949: 4.

373. מ. לעדערמאן: צוויי יובל־פייערונגען אונטערן נאצישן טעראר, (לאדזש און אוישוויץ);
פאלקסצייטונג, ווארשע, נאוועמבער 15, 1947: 18.

374. אלעקסאנדרא מארק: אין שאטן פון טויט און לעבן (זכרונות וועגן לאדזש און אוישוויץ, לאנדסבערגער לאגער־צייטונג, מאי 3, 1946: 6; מאי 17, 1946: 8.

375. דוב כובעי (חורבן פרוזשענע);
אונדזער וועג, מינכן, סעפטעמבער 12, 1947, ועוד שני גליונות.

376. לייבל ריכטמאן: דעפארטאציעס פון ראדעם אין פארשידענע לאגערן; אויף דער פריי, שטוטגארט, פעברואר־יוני 1946: 26—27, נומער 4, 1946—1947: 30—32.

377. ל. וו. אוזשיף: יידן האבן געהאלפן די דייטשן אומברענגען יידישע קינדער; פארן יידישן קינד, פאריז, אקטאבער—נאוועמבער 1949: 6.

378. ב. אראנזאן: דראנסי, אוישוויץ, טערעזיענשטאט, (דערציילט פון י. קארמאן); נייע פרעסע, פאריז, יוני 12, 145: 3.

379. ה. ארלאנד: באפרייטע (פון אוישוויץ און שטוטהאף); אייניקייט, מאסקווע, אקטאבער 11, 1945; 3; אקטאבער 20, 1945: 3.

380. רחל האלצמאן: דערינערונגען און רעפלעקסן (מיידאנעק, אוישוויץ, בערגן־בעלזן); אונדזער שטימע, בערגן־בעלזן, אקטאבער 15, 1945, 40—45.

381. דער טאג פון מיין באפרייונג (דערציילט פון פארשידענע באפרייטע); א היים, לייפהיים, מארץ 21, 1946: 7; מיי 2, 1946: 11; און נאך נומערן.

382. ביילע יעזערסקע: מיין בראכע דער סאוועטישער ארמיי; אייניקייט, מאסקווע, פעברואר 30, 1947: 2.

383. י. לילִיענשטיין: עס קומט אים א רעשט (דאכאו און אוישוויץ); ארבעטער—וואַרט, פאריז, יוני 16, 1945: 4.

384. וולאד. פרידהיים: זכרונות (אפריל 1943 — אפריל 1945); מינכן, דעצעמבער 12, 1946: 8; און נאך נומערן.

385. א. ב. צעראטא: אינעם האטעל "לוטעציא"; אונזער וואַרט, פאריז, יוני 29, 1945: 3.

386. נ. ה. קאן: צווילינגס (פונעם לאגער־לעבן); אייניקייט, מאסקווע, יוני 2, 1945: 3.

387. עסטער שטארקשטיין: איבערלעבענישן פון פרויען אין די לאגערן; נייע צייט, פאריז, מאי 30, 1945 און נאך נומערן.

388. א פוילישער דאקטאר — פאשיסט און יידן־מערדער (וולאדיסלאוו דערינג); באפרייונג, מינכן, יולי 9, 1948: 6.

389. בערנארד בארג: אוישוויץ; דאס נייע לעבן, לאדזש, נאוועמבער 12, 1945: 2; יאנואר 23, 1948: 8.

390. יצחק בארנשטיין: אשוויענטשים; דאס נייע לעבן, לאדזש, סעפטעמבער 25, 1946: 10.

391. האנרי בולאווקא: מיט דריי יאר צוריק איז אוישוויץ באפרייט געווארן (זכרונות); אונזער וואַרט, בריסל, יאנואר 30), 1948: 3; ארבעטער־וואַרט, פאריז, יאנואר 30, 1948: 3.

392. בן־יוסף: צוריקגעקומענע פון היטלער־גיהנום;
אונזער וואָרט, בריסל, אפריל 13, 1945: 1, 7—8.

393. דאוויד בערקהויער: צום יארטאג פון דער עוואקואציע פון אוישוויץ (18 טן יאנואר 1945);
אונזער שטימע, פאריז, יאנואר 16, 1946: 3.

394. ש. גאלדמאן: דער טויטנמארש פון אשוועגטשים;
דאס נייע לעבן, וואַרשע, פעברואר 11, 1949: 8.

395. בערל גאלדשטיין: קאצעטלער "אוישוויץ נומ' 155910", (איבערלעבענישן פון א יידישער פרוי);
וואכענצייטונג, לאנדאן, מאי 10, 1946: 3.

396. שבע גלאס: כל־נדרי אין אוישוויץ;
לשון און לעבן, לאנדאן, סעפטעמבער 1947, 5—7.

397. משה גערצעק: אוישוויץ;
וואָרט, מינכן, אקטאבער 22, 1948: 3; דעצעמבער 10, 1948: 7; פעברואר 11, 1949: 7.

398. נ. גרין: א מויערער־שול פאר קינדער אין אוישוויץ;
אונזער וואָרט, פאריז, יוני 22, 1945: 3.

399. מרים האכבערג: קינדער אין גיהנום;
דאס נייע לעבן, לאדזש, אויגוסט 10, 1945: 5.

400. הורוויץ, מייער, יאסל (וויסבלאט) אין פאריז (זכרונות פון אוישוויץ);
אונזער שטימע, פאריז, מארץ 23, 1946: 2.

401. יוסף וואלף: אין אשוועגטשים;
דאס נייע לעבן, לאדזש, אקטאבער 25, 1946: 4.

402. אטא וואלקען: 1 טער מיי אין אוישוויץ, (1944);
אויפגאנג, לינץ, מאי 3, 1946: 4.

403. שמואל וויינטרויב: דער טויטנמארש;
אונדזער שטימע, בערגן־בעלזן, אקטאבער 15, 1945: 55—56.

404. ז. וועגדראפ: ער איז געקומען פון אשוועגטשים;
אייניקייט, מאסקווע, אפריל 24, 1945: 3.

405. יצחק זיו־אב: דאס גרויסע גליק (איבערלעבענישן פון א געראטעוועטער פרוי);
ציוניסטישע שטימע, פאריז, אקטאבער 28, 1949: 3.

406. מאיר זעלמאן: פון טויט צו לעבן און פרייהייט;
דאס נייע לעבן, וואַרשע, מאי 8, 1950: 5, 7.

407. ק. כארמאץ: דאס לעצטע קאפיטל (אומקום פון לאדזשער יידן — בתוכם ח. רומקאווסקי — אין אוישוויץ);
ארבעטער־וואָרט, פאריז, אקטאבער 27, 1945: 3.

408. עסטער מארגאליס: איך קען זיי (וועגן נאצישן לאגער־דאקטער פראנץ קליין); אייניקייט, מאסקווע, אקטאבער 25, 1945: 3.

409. זאב מונטשיק: ראש־השנה אין אוישוויץ; בדרך, איטאליע, סעפטעמבער 18, 1945: 10—21.

410. סארא: אוישוויץ, אן אפגעראטוועטע דערציילט; סאלידאריטעט, בריסל, אויגוסט 1, 1945: 1, 4.

411. חוה פאלמאן: עס איז געווען 1עטער מאי אין אשוועגטשים; אונזער וואָרט, לאדזש־וואַרשע, אפריל 1946: 2—3.

412. מוישע פייבושקעוויטש: ליידן, גלויבן און קאמף; אונזער שטימע, פאריז, יולי 13, 1946: 3.

413. נ. פיין: די גרויסע עוואקואציע (יאנואר 1945); נייע פרעסע, פאריז, יאנואר 22, 1946: 2.

414. פיליפ פרידמאן: קאנצענטראציע־לאגער אשוועגטשים; דאס נייע לעבן, לאדזש, מאי 20 1945, ועוד 2 גליונות.

415. פיליפ פרידמאן: "דייטשע וויסנשאפט" אין קאנצענטראציע־לאגער (וועגן די איינסן 1444—1445); באפרייונג, מינכן, מארץ 12, 1948; 12; מארץ 19, 1948: 5.

416. צוריק פון געהענעם; נייע פרעסע, פאריז, אפריל 10, 1945: 1.

417. י. קאץ און ס. טאלאלאיעווסקי: אשוועגטשימער טויט־לאגער; אייניקייט, מאסקווע, מארץ 10, 1945: 2.

418. אברהם קייזער און אדאם אסטאיא: אין די נעגל פון די היטלעריסטן; דאס נייע לעבן, וואַרשע, דעצעמבער 27, 1948: 6.

419: רוטקע קירשנבלאט: אקטאבער־פייערונגען אין אשוועגטשימער לאגער; אויפגאנג, וואַרשע, נאוועמבער 1, 1947: 9.

420. יוסף קרוסטיאן: צוריק פון יענער וועלט. וואס געראטעוועטע דעפארטירטע דערציילן; אונזער וואָרט, פאריז, אפריל 13, 1945: 2.

421. מאקס ראטמאן: צוועלף געהאנגענע, דערינערונגען פון אוישוויץ; נייע צייט, פאריז, יוני 27, 1945: 7.

422. ג. ראטענבערג: אוישוויץ; נייע פרעסע, פאריז, דעצעמבער 4, 1945: 2; מארץ 26, 1946: 2.

423. ב. ב.: בארימטער פולישער פילם "דער לעצטער עטאפ"; מארגן, מינכן, סעפטעמבער 9, 1949: 5.

424. יוסיפון: אין ימען בלוט; אונזער וועלט, מינכן, אויגוסט 4, 1949: 8.

425. אנדרע זאאוי: א באזוך אין דאכאו (באלד נאך דער באפרייאונג); אונזער וואָרט, פאריז, מיי 17, 1945: 2.

426. מילא וויסליץ און משה פאטאשינסקי: (בריוו צו א. ב. שטענצל); לשון און לעבן, לאנדאן, יאנואר 1947: 54—55.

427. בארווין פרענקל: א געשפרעך מיט מילא וויסליץ און מ. פאטאשינסקי; אונזער שטימע, פאריז, אקטאבער 5, 1946: 3.

428. צוויי ארטיסטן (וויסליץ און פאטאשינסקי) פון ווילנער טרופע אין פאריז, (זענען געווען אינטערנירט אין אוישוויץ); נייע פרעסע, פאריז, אקטאבער 26, 1946: 3.

429. מנחם בורשטיין: וויקטאריא בענעטי (יידישע אפערע־זינגערין, אומגעקומען אין אוישוויץ); נידער־שלעזיע, וואראצלאוו, נאוועמבער 20, 1947: 3.

430. אברהם פנחס ציקערט: א בריוו (וועגן אומגעקומענעם לאדזשער שרייבער וו. וועוויאקקע). לשון און לעבן, לאנדאן, אפריל 1946, 31—33.

431. מאריאן זשיד: דער יודישער קאמענדאנט פון ווין (מאיאר מייזל); יידישע צייטונג, לאנדסבערג, נאוועמבער 28, 1947: 3.

432. מ. ק.: די בעלגישע וויידערשטאנד־באוועגונג און אירע העלדן; דאס נייע לעבן, וואָרשע, יוני 23, 1948: 4.

433. טויזנט ניין הונדערט דריי און פערציק — א יאר פון קאמף און נקמה (אין די געטאס און לאגערן); פארן פאלק, רוים, אפריל 9, 1948: 8.

434. די יידן פירן וויטער דעם העלדישן קאמף קעגן די נאציס; אגרת (יידישע ידיעות), זשענעווע, דעצעמבער 1, 1943: 1.

435. בערנארד בארג: פונעם אונטערערדישן אשווענטשים; פאלקס־שטימע, לאדזש, יאנואר 17, 1948: 4, 9.

436. ב, יאקאבי: סאלידאריטעט, ווידערשטאנד און קאמף אונטערן שאטן פון די גאז־קאמערן (אין אושוויץ און בירקענאו); נייע פרעסע, פאריז, מיי 19, 1945: 3.

437. יידן געמאכט סאבאטאזש־אקטן אויך אין אוישוויץ; וואָרט, פאריז, מארץ 28, 1945: 2.

438. אמי מאלא (צימעטבוים) (אומגעקומען אין בירקענאי); סאלידאריטעט, בריסל, סעפטעמבער 1, 1945: 1, 4.

439. ידיעות פון לאנד (וואוער, אוישוויץ), ז׳ 5; ביולעטין יד־ושם, נומער 10, דעצעמבער 1940.

440. ידיעות פון לאנד (אוישוויץ און אנדערע), זז. 16—17, קורסקי; ביולעטין יד־ושם, נומער 14 (24) דעצעמבער 20, 1941.

441. אשוועגטשים;
אויף דער וואך (קורסקי), ז׳ 5.

442. אשוועגטשים;
״אונזער וואַרט״ (״דאס וואַרט פון ווידערשטאנד און זיג״).

443. רפאל אלעווסקי: פון בלוטיקע טערערן ביז געזאנג;
אונדזער שטימע, בערגן־בעלזן, יולי 12, 1947: 25—27.

א ו י ש ו ו י ץ - ב י ר ק ע נ ו י

444. ציפארקע בירנבוים: ווי אזוי די רויטע ארמיי האט אונדז באפרייט פון דעם טויטן־לאגער אין בירקענוי;
נייע פרעסע, פאריז, יוני 5, 1945: 2.

445. יוסף בענדער: א קאפיטל זכרונות פון בירקענוי (ביים טויער אין אשוועגטשים);
אונדזער וועג, מינכן, מארץ 22, 1946: 7.

446. מ. גאלדשטיין: 1 טער מאי אין בירקענוי;
נייע פרעסע, פאריז, יאנואר 4, 1946: 2.

447. גינא: ניי־יאר 1944 אין בירקענוי;
יידישער ארבעטער, פאריז, יאנואר 4, 1946: 2.

448. י. דארעסמאן: ״סאדיזם״, וויסנשאפט און געשעפט;
אייניקייט, מאסקווע, אפריל 17, 1945: 4.

449. ס. הירש: קיין מאל וועלן מיר עס ניט פארגעסן;
נייע פרעסע, פאריז, יוני 5, 1945: 3.

450. מאקס ווײַנרעב: קליינע קינדער פון ליטע, גרויסע העלדן;
דאס פרייַע וואַרט, פעלדאפינג, אקטאבער 16, 1946: 8.

451. מ. ווילנער: בירקענוי;
נייע פרעסע, פאריז, יוני 12, 1945: 2; ועוד כמה גליונות.

452. ק. חרמץ: א היסטארישן סדר, פסח 1942 אין בירקענוי־אוישוויץ;
אונזער וואַרט, פאריז, אפריל 19, 1946: 3.

453. ס. מאזעל: די שרעקלעכע ליידן פון די אינטערנירטע אין בירקענוי (אויך וועגן אויפשטאנד אין לאגער);
נייע פרעסע, פאריז, אפריל 27, 1945: 3.

454. פ. שארל: א. קינדער־טראנספארט (פון בירקענוי און אנדערע לאגערן);
אונזער שטימע, פאריז, דעצעמבער 1, 1945: 3.

455. חיים פראש: בירקענוי (״אקציע״ אויף פרויען ערב יום־כיפור 1943);
אונדזער וואַרט, באמבערג, אקטאבער 9, 1946: 6; אקטאבער 16, 1946: 6.

456. מאשא ראווין: די לעצטע טעג אין בירקענוי;
נייע פרעסע, פאריז, יאנואר 25, 1946: 2—3.

457. הלל זיידמאן־אייזנצווייג: טערעזיענשטאט;
וואַרט, פאריז, פעברואר 23, 1945: 2.

458. וו. מיצמאכער און מ. מיידאן: א יידישע ארטיסטין קעמפט אין גאזקאמער; בדרך, איטאליע, אקטאבער 20, 1945: 26—27.

459. י. ראטשטיין: מות ישרים;
אונדזער וואָרט, באמבערג, אקטאבער 31, 1947: 5.

460. חיים פראש, פראנצישקא מאנאוונא: (האט דערשאסן אן עס־עס־מאן אין בירקענוי);
וואָרט, מינכן, נאוועמבער 21, 1947: 4.

461. א. דארף: דער העלדישער טויט פון א יידישער פארטיזאנקע (מאלא צימעטבוים);
יידישע צייטונג, לאנדסבערג, אקטאבער 17, 1948: 5.

462. זשאק לעדערמאן: צום אנדענק פון יאסל וואָרשאווסקי (אומגעקומען בעתן אויפשטאנד אין בירקענוי);
נייע פרעסע, פאריז, מיי 8, 1945: 2.

יְזְפּוֹר

זכרון לנופלים

ויינהבר אורי

בן דוב ודבורה, נולד ביום כ"ז בניסן תרפ"ו (10.4.1926) בתל־אביב.

מילדותו קיבל חינוך פועלי־ארצי־ישראלי. למד בבית החינוך לילדי העובדים והיה חבר "הנוער העובד". אחרי שגמר את בית הספר המקצועי ע"ש מכס פיין יצא עם קבוצתו להכשרה, תחילה לגינוסר, שם עסק בדיג, ואחר־כך — ליגור במסגרת ההכשרה המגויסת בפלמ"ח. בנובמבר 1945 עבר למשק רביבים, היא עסלוג'. שם שימש בתפקיד נהג המקשר את הנקודה המרוחקת עם הישוב על ידי הספקה, הובלת מים וכו'. הוא התקשר מאוד למקום ולחברה והיה לאחד מעמודי התווך שלה.

ב־16 בדצמבר 1947 הותקפה כיתת רגלים של הפלמ"ח בחלסה שעל־יד רביבים. אורי היה בין היוצאים לעזרת הנתקפים וחזר משם בשלום. כנהג בא למחנה הצבאי הסמוך לבקש עזרת הצבא הבריטי להעברת חבר פצוע. לאחר שהבקשה הושבה ריקם והובטח לחברים כי לא יאונה להם כל רע בגבולות המחנה, יצאו לדרכם חזרה. מיד נסגר עליהם טיל־המחנה ואש קטלנית הומטרה עליהם על־ידי המשטרה הערבית והשכנים הערבים. אורי הוסיף לנהוג תחת מטר־היריות, אף־על־פי ששנים מחבריו כבר נפלו, ואף הצליח לעבור את המחסום. רק לאחר שנפצע נעצרה מכוניתו. הנותרים נמלטו כשמטר־אש ניתך עליהם. רק אחרי משא־ומתן ממושך ומיגע עם האנגלים הצליחו חברי רביבים להוציא את אורי ועוד חבר פצוע שני ולהובילם לבית־חולים צפונה. בדרך לרחובות יצאה נשמתו. בו ביום הובא לקבורה בנחלת־יצחק.

יהי זכרו ברוך!

חיה וואסרטייל

נולדה באושפצין בשנת תרפ"ב (1922) ונספתה בכפר עציון ד' אייר תש"ח (1948). בת ר' בנימין ממשפחה חסידית. למדה בבית־ספר ממשלתי פולני וקבלה חנוך מסורתי בבית הוריה.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה הושמדה משפחתה והיא נשלחה למחנה עבודה בחבל הסודטים. עברה כמה מחנות. עם השחרור הצטרפה לקבוץ איחוד באוסטרוביץ, עברה לגרמניה ונכנסה לקבוץ הכשרה של נח"ם בחוות מינקוף.

העפילה ארצה באניה "ברכה פולד" וגורשה לקפריסין. במחנה הצטרפה ל"הפועל המזרחי". משהגיעה ארצה בקיץ תש"ז הצטרפה מיד לקבוצת כפר עציון, מילאה כל תפקידיה בנאמנות. בימי המצור השתתפה בשמירה בעמדות וטיפלה באספקת כלכלה למגינים.

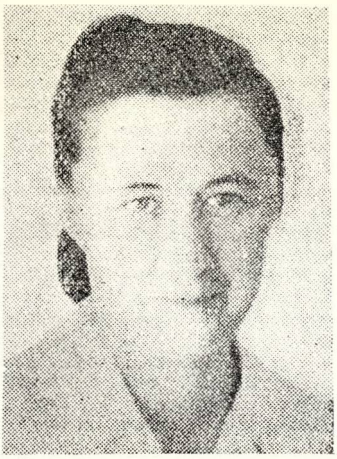
כשפרץ האוייב לכפר היתה עם כל החברות במקלט המפקדה שמתחת למנזר הגרמני. המנזר הופצץ והיא וחברותיה נקברו תחת הריסותיו.

הועברה למנוחות להר הרצל בירושלים.

יהי זכרה ברוך!

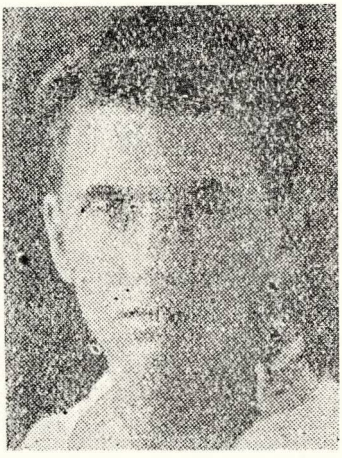
Esther Dreisiger (Kaufman) אסתר דרייסיגר (קויפמן)
1923 — 1948 תרפ"ד — תש"ח

Chaja Wasserteil חיה וואסרטייל
1922 — 1948 תרפ"ב — תש"ח

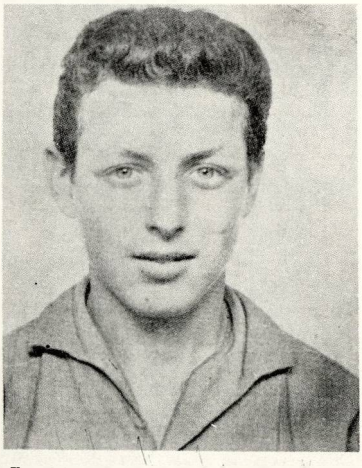
Oded Stiel עודד שתיל
1932 — 1953 תרצ"ב — תשי"ג

Uri Weinheber אורי ויינהבר
1926 — 1947 תרפ"ו — תש"ח

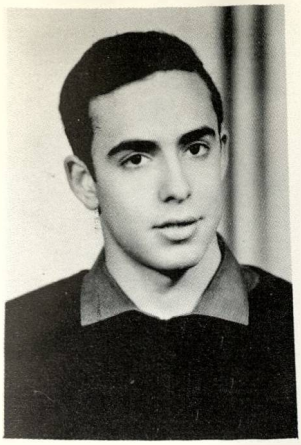
Mordechai Klapholtz מרדכי קלפהולץ
1925 — 1948 תרפ"ה — תש"ח

David Lando דוד לאנדא
1947 — 1969 תש"ז — תשכ"ט

Schraga Schmeidler שרגא שמיידלר
1937 — 1967 תרצ"ח — תשכ"ז

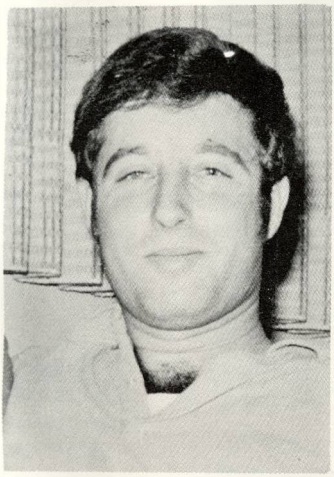
Jeshajahu Holtz ישעיהו הולץ
1951 — 1973 תשי״א — תשל״ד

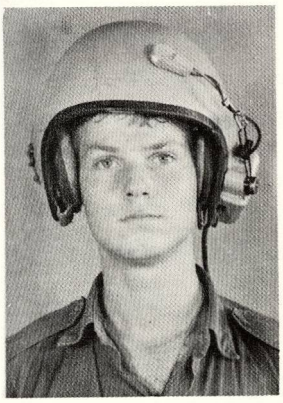
Samuel Jassan שמואל יאסאן
1949 — 1969 תש״ט — תש״ל

Shimon Geler סרן שמעון גלר
1941 — 1967 תש״א—תשכ״ז

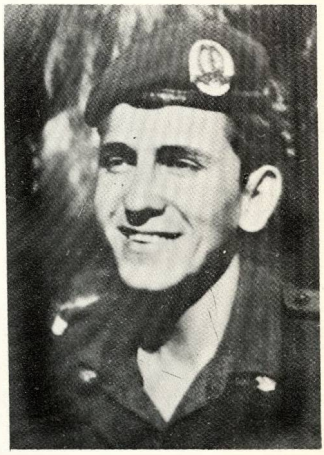
Chaim Bar-Giora סגן חיים בר־גיורא
1944 — 1973 תש״ד — תשל״ד

Ilan Goldfarb אילן גולדפרב
1954 — 1973 תשי״ד — תשל״ד

Abraham Zwi Koral אברהם צבי קורל
1951 — 1974 תשי״ב — תשל״ה

Pini Gabron סגן פיני גברון
1948 — 1973 תש״ח — תשל״ד

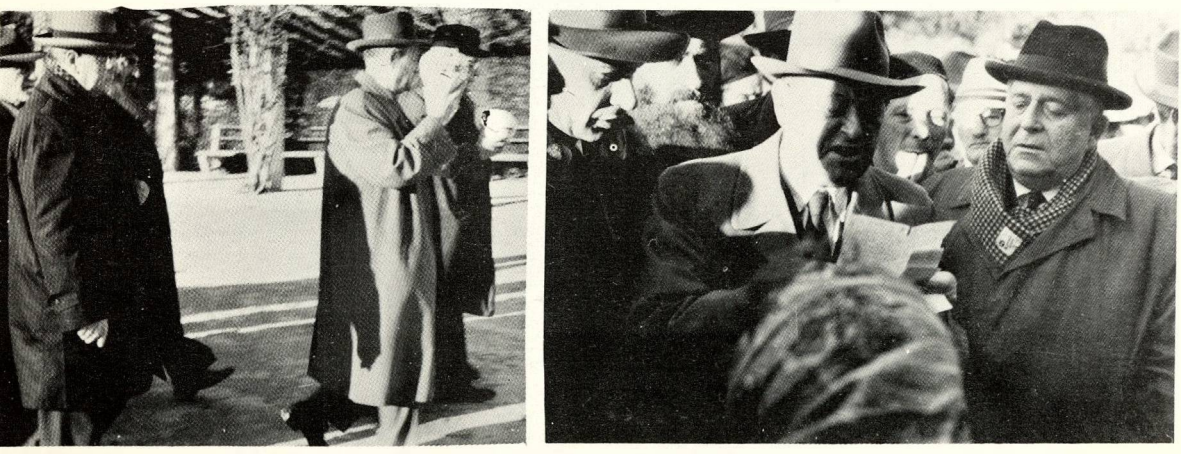
חורשה ב"יער הקדושים" ע"ש קדושי קהילת אושוויינצים

A Forest on the Name of Oświęcim Community in "Yaar Hakedoshim"

מצבת זכרון במרתף השואה שעל הר ציון בירושלים

A Memory Monument in "Martef-Hashoa" on Mnt. Zion in Jerusalem

אפר קדושי אושוויץ מובא לקבורה בתל-אביב

Holy-Ashes from Aushwitz Buried in Tel-Aviv

הרב הראשי י. י. פרנקל מדליק נר לזכרם

Rabbi I. I. Frenkel lights a Candle to their Memory

מצבת זכרון לקדושי קהילת אושווינצים והסביבה בבית העלמין בתל־אביב

A Monument for Oświęcim Community in Tel-Aviv Cemetery

אסתר דרייסיגר (קויפמן)

בת משה ובלומה, גולדה ב־6.11.1923 בעיר מייליץ. משנתה הששית התחנכה באושפיצין בבית דודה ר׳ יודל דרייסיגר ורעיתו חשוכי־הבנים והייתה להם לבת.

בזמן המלחמה בעת גרוש היהודים מאושפיצין עברה עם הדוד לקשאנוב ומשם נשלחה למחנה ריכוז.

עם גמר המלחמה חזרה לפולין ולא מצאה כל שריד ממשפחתה והחליטה להצטרף לקיבוץ־הכשרה ״איחוד״ בקילץ. עברה עם הקיבוץ לגרמניה למחנה הפליטים בדגנדורף.

בדצמבר 1945 יצאה עם קבוצה של תנועת ״נוחם״ לברגן־בלזן, כדי לעבור את הגבול הבלגי להצטרף לריכוז החלוצי שם. הם נתפסו בהבריחם הגבול ונשפטו למספר חודשי מאסר. עם שחרורם עברו ללנדסברג, כדי להעפיל בדרך אחרת.

באביב תש״ו עברה אסתר עם ״נוחם הדתי״ לאיטליה ושם הצטרפה לקבוצת ״בני עקיבא״ והייתה פעילה בחייה התרבותיים והחברתיים של הקבוצה.

באלול תש״ו העפילה באניה ״כ״ג״ וגורשה לקפריסין. בראשית שנת 1947 הגיעה ארצה והצטרפה לכפר עציון.

בראשית 1948 נישאה לזלמן קויפמן גם הוא חבר כפר עציון.

ביום 13.5.1948 בהתקפה על הכפר נפלה יחד עם חברות ה״עזרה הראשונה״ במקלט שמתחת המנזר הגרמני שבכפר. בהתקפה זו נפל גם בעלה.

הועברה למנוחות עולמים בבית הקברות שעל הר הרצל בירושלים ביום 17.11.1949.

יהי זכרה ברוך!

מרדכי קלפהולץ

בן שלמה וינטה, נולד באושפצין בשנת 1925. בפרוץ מלחמת העולם השניה היה נער צעיר. ובהיותו בסך־הכל בן 16 שנה נשלח למחנה רכוז. בודד וגלמוד עבר את מאורעות המלחמה על כל זוועותיה.

ב־27 ליוני 1946 הגיע ארצה באונית המעפילים "וג'בוד". הוא נעצר בעתלית ובהשתחררו נשלח לקיבוץ יגור. אחרי זמן מה עבר לקיבוץ קדמה בנגב. התנדב להגנה ואחר־כך התגייס לצה"ל.

במלחמת הקוממיות נלחם ברמת יוחנן, בחיפה, בעכו ולקח חלק בטיהור הגליל המערבי, ג'נין ועוד.

נפל בי"ז בסיון תש"ח בביריה. למחרת היום הובא למנוחות עולמים בבית הקברות הצבאי בנהריה.

יהי זכרו ברוך!

עודד שתיל

בן יוסף ולאה, נכדו של הרשל ושולמית שתיל. נולד ביום כ׳ באלול תרצ״ב (21.9.1932) בכרכור. סיים את לימודיו בבית־הספר היסודי שם, עבר לגמנסיה ״שלוה״ בתל־אביב, כי שאף לתעודת־בגרות. בגלל פטירת אביו החליט לחזור לביתו ואז בחר בלימוד מקצוע בבית־הספר המקצועי ״עמל״ בחדרה. כשגמר את חוק לימודיו התגייס לצה״ל באפריל 1950 ושירת בחיל־האויר. גמר קורס מכונאי־מטוסים ושימש כנווט באוירון מסוג ״מוסקיטו״. הגיע לדרגת סגן־משנה.

ביום כ״ה באב תשי״ג (6.8.1953) יצא למילוי תפקיד ולא חזר. מצבה לזכרו הוקמה בחלקת־הנעדרים בבית־הקברות הצבאי שעל הר־הרצל בירושלים.

יהי זכרו ברוך!

שרגא שמיידלר

נולד באושפצין בא׳ כסלו תרצ״ח 5.10.37 להוריו ישראל איסר ורניה לבית בראד. עבר את המלחמה ומאורעותיה כתינוק בזרועות הוריו ובני משפחתם ששמרו עליו מכל משמר. אחרי השואה חזרה משפחת שמיידלר לאושפצין, אבל לא יכלה בשום אופן לשוב ולהתישב בה, הגם שהרבה נכסי המשפחה נשארו שם. הם המשיכו בנדודים עד הגיעם ארצה והתישבו בבני־ברק.

כאן הגיע שרגא לגיל המצוות ועול הלימודים בכדי להשיג מה שהפסיד ואיחר בגין השואה ושנות הנדודים. ואכן שקד ולמד והשיג הרבה מאד. למד בישיבות ״היכל התלמוד״ ״הישוב החדש״ וב״כרם ביבנה״, שם רכש גם את השכלתו התיכונית.

אהבת הארץ — כאהבתו את הבריות — היתה בלבו ובנפשו, שורשית ועקבית. ״לך בארץ הזאת״ קיים בהליכה ברגל ממש וברכיבה על אופניים, עד שהיו לו נהירין כל שבילי הארץ. בהתגייסו לנח״ל התנדב לסיירת ובשובו לחיים האזרחיים השתלם בקורסים למורי־דרך לתיירות וכך המשיך לסייר בארץ לאורכה ולרוחבה ולא היתה כמעט פינה שלא הכירה.

עדין הנפש ובעל מדות היה. מסור מאד למשפחתו ומוכן תמיד לעזרה לזולת.

במאי 1967 נקרא לתפקיד בסיירת שלו באוגדה של האלוף אברהם יפה. בפרוץ מלחמת ששת הימים התקדם עם השריון והיה עם חבריו ״עיניים״ לטנקים שמאחוריהם.

בכ״ט באייר תשכ״ז 8.6.1967 נפל שרגא וחבריו במיצר הג׳ידי מפגיעה ישירה של פגז האוייב.

יהי זכרו ברוך!

דוד לאנדא

דוד היה בן למשפחה מיוחסת בישראל. אביו ממשפחות רבנים וראשי ישיבות שהתיחסה עד לאר"י הק' זצ"ל, ואמו ממשפחת יקירי הקהילה במרמרוש סיגט. סבו הרב ר' אשר זליג לאנדא, שימש ראש ישיבה ומורה הוראה משך למעלה מעשרים שנה בגליציה לרובה באושפיצין.

ההורים נצולי השואה ניסו לשקם את עצמם ולבנות חיים חדשים. עקרו לשבדיה ושם ראו ברכה ביגיע כפיהם. בכ"ה אייר תש"ז נולד דוד. הורי דוד ידעו, כי הגולה אינה המקום לחינוך דור ישרים והחליטו לעלות ארצה. ואמנם בהיות דוד בן שנתיים ומחצה עלו וקבעו משכנם ביפו.

דוד קיבל את חינוכו היסודי בבתי אבות שעל יד ישיבת פוניבז', עבר לישיבת בני עקיבא בכפר הרואה, שם קיבל גם את השכלתו התיכונית והמשיך לימודיו בישיבה גבוהה ב"כרם ביבנה". כאן שילב את השרות הצבאי עם לימודיו בישיבה. כאן גם עוצבה דמותו המיוחדת במינה, דמות של העוז והענוה, הגבורה והרוח.

אחרי תקופת הטירונות חזר לישיבה וכאן השיגה אותו המלחמה. הוא פנה לשלטונות הצבא בבקשה שיגייסו אותו ואת חבריו וכשפניה זו לא נענתה, יצאו הוא וחבריו לעזרת ישובים בספר שהיו זקוקים לכוח אדם.

כשוך המלחמה יוצא דוד לאימון מתקדם וב־5.2.68 הוא מסיים בהצלחה קורס צניחה. אחרי זמן מה נשלח לתעסוקה מבצעית בגזרת התעלה.

בכל עת שהותו בצבא, בכל מקום ובמיוחד במשך החדשים במעוזי התעלה קשר קשרים אמיצים עם כל החברה והאציל מרוחו עליהם.

ביום כ"א אייר תשכ"ט 8 במאי 1969 נפל דוד מפגז מצרי יחד עם מפקדו. הי"ד. יהי זכרו ברוך!

שמואל יסן

בן גוטה ומקס יסן מאושפיצין נולד ד׳ באלול תש״ט — 29.8.1949 במולדת שליד חולון. גמר את בית־הספר המקצועי־תיכוני ״עמל״ בהצטיינות, היה חייכן וטוב־לב וסייע לחבריו ללימודים ככל האפשר.

הוא הצטיין בשרטוט ובעבודת מתכת. הרבה מיצירותיו מקשטות את קירות בית־הספר ובית הוריו.

בסיימו את בית־הספר, כאחד מהתלמידים המצטיינים, המשיך ללמוד שנה בקורס הכנה לטכניון. אחר־כך התגייס לצ.ה.ל. ולמד שנה טייס. היה אהוב על חבריו ומפקדיו.

ביום א׳ בחשון תש״ל, בעת טיסת סיור מעל גדות תעלת סואץ, התרסק האוירון מעל ראס־סודר והוא נספה יחד עם חבריו לסיור.

בן 20 היה במותו.

יהי זכרו ברוך!

ישעיהו הולץ

ישעיהו נולד בירושלים בשביעי לחודש ניסן תשי"א להורים ניצולי השואה שלמה הולץ מקשאנוב ופסיה לבית לוי מאושפצין. מקום מגוריהם היה בכפר גבעת שאול ב'. שם צמח וגדל ישעיהו בשנותיו הראשונות. הסביבה הכפרית וחייה נטעו בו אהבה לנאות דשא ומרחבים.

את לימודיו היסודיים התחיל בביה"ס "שילה", עבר לביה"ס "חורב", נקלט שם במהרה במסגרת החינוכית החדשה והיה מן הדמויות הבולטות בחברה; פעיל מאד בתנועת הנוער "עזרא" (כחניך ואח"כ כמדריך) וסולן במקהלת "היכל־שלמה" (היה בעל קול נאה וכישורים מוסיקאליים).

את הלימודים העל־יסודיים גמר בישיבה התיכונית "חורב" ועבר ל"ישיבת הכותל" להמשך הלימודים טרם צאתו לצבא במסגרת ה"הסדר". שקדן ומתמיד היה ועשה לילות כימים בלימוד, בעיון, במחקר ובכתיבה. היה צולל ומעמיק בים התלמוד דולה מחשבות וחידושים ומעלה אותם על הכתב. כי מנהג היה בידו לסכם בכתב את כל מה שלמד.

כשהתגייס לצבא, עוד בטירונות התבלטה ביותר תכונתו המושרשת בו מהבית, העזרה לזולת — "ואהבת לרעך". תמיד יגע וטרח הרבה לסייע לחברים שנתקשו באימונים. הוא עבר הסבה לשריון והצטיין כתותחן בטנק. בקיץ תשל"ג יצא לתעסוקה מבצעית בגבול הצפון ובאחד המרדפים נפל מפקדו. למרות הבדלי הרקע בין השנים יצר קשר הדוק עם משפחת המפקד. את מכתבו האחרון אליהם כתב בערבו של יום הכפורים תשל"ד.

ישעיהו היה שקדן והתמסר כולו ללימודים. בכל זאת מצא פנאי להקדיש מזמנו לנוער שוליים בשכונות ירושלים ובסביבתה. שיחות על פרשת השבוע וכדומה שכתב, נשלחו מדי שבוע לנוער בעיירה יהוד.

הוא היה אהוב, אוהב את המקום ואוהב את הבריות.

נפל בקרב על המחצבה של נפאח בצהרי יום א י"א תשרי תשל"ד (7.10.73) וביום ג', י"ט אלול תשל"ד (27.8.74) הועברה גופתו ממקום קבורתו הארעית למנוחת עולמים בהר הזיתים.

יהי זכרו ברוך! וה' ינקום דמו!

אילן גולדפריד

אילן בן יצחק ועדה לבית קלוגר נולד בכ"ה אדר א' תשי"ד 30.3.1954 בתל־אביב. את חנוכו היסודי קיבל בבית הספר ע"ש א.ד. גורדון. היה תלמיד צנוע, שקדן ומתמיד. המורים שבחו את אופיו ויכולתו והגדירוהו "ילד מושלם". כבר בכיתה ב' התחיל לבטא את נטיתו למוסיקה בנגינה בחללית ובאקורדיון. כמו כן גילה בגיל צעיר מאד פעילות חברתית בארגון קייטנה בחופשות הקייץ. על קייטנה זו פרסמה תהלה עופר כתבה ארוכה מלווה צילומים במוסף "הארץ" מיום ט"ו באב תשכ"ה. 13.8.1965 גליון מספר 190/49.

אילן התחבב על כל הסובבים אותו, הוא מצא חבר לתחביב של איסוף בולים בשכן מבוגר, שהיה לו כחבר. עסק הרבה בקריאה, במוסיקה, בהקלטות והצטיין כשחיין מעולה.

הקשר של אילן למשפחתו היה עז מאד. הוא אהב את הוריו ואת אחותו שרה וכשנישאה לחיים בר־גיורא — שאף הוא נפל בקרב לא רחוק, במקום ובזמן, מאילן — התקשר מאד אליו ובמיוחד לאחייניתו הקטנה.

את לימודיו התיכוניים גמר בבית הספר תיכון עירוני ה' בציונים גבוהים. הוא התחבב על המורים והמחנכים והיה בקשר אמיץ עם החברים גם כשיצא לשרות המולדת.

למלחמה הגיע מקורס מטקי"ם שהוטס מצפון עם פרוץ מלחמת יום הכיפורים, כדי להדוף את ההתקפה המצרית.

ביום השני למלחמה נפגע הטנק של אילן, הוא ניצל ועבר לטנק אחר שגם הוא נפגע. הוא מצא את מותו יחד עם שאר אנשי הצוות ביום ראשון י"א בתשרי תשל"ד. נטמן בבית הקברות הארעי בבאר־שבע וביום 7.8.1974 עשרה ירחים אחרי נפילתו הובא למנוחות עולמים בבית הקברות הצבאי בקרית שאול.

יהי זכרו ברוך!

סגן חיים בר גיורא

ביום ד', ב־י"ד בתשרי תשל"ד, בהיותו בסיור בגזרה הצפונית של תעלת סואץ, נפגעה שריוניתו של חיים פגיעה ישירה ע"י טיל האויב והוא נפל בהשאירו אחריו אשה וילדה בת שנה וחצי, הורים שכולים ואחות.

שריוניתו של חיים מונחת עד היום בשטח האויב ומקום קבורתו לא נודע.

חיים נולד בתל־אביב, בט"ו באב תש"ד להוריו בת־שבע ומנחם בר־גיורא. כמו כל הצברים עבר את שלבי חנוך החובה ועם גמר בית הספר היסודי נרשם לבית הספר המקצועי אורט ע"ש סינגלובסקי למגמה האלקטרונית.

בהגיעו לגיל הגיוס החליט להצטרף לחיל־האויר, אבל פגם בראיתו מנע ממנו להגשים שאיפתו זו והוא הצטרף לחיל השריון.

בהיותו בעל אופי דינמי לא הסתפק חיים בשרות פסיבי בחייל, אלא החליט ללמוד את המקסימום הניתן ועבר את כל הקורסים האפשריים בחייל זה, כולל קורס קצינים.

חיים השתחרר מהצבא בדרגת סגן. במקום לפנות ללימודים על תיכוניים, החליט להצטרף לבית הספר לשיט של צי הסוחר ואחרי שעמד בכל התנאים הקשים של תקופת החניכות, קבל הסמכה של קצין ספון שלישי.

שרותו בצי הסוחר נתן לו את ההזדמנות לבקר בכל יבשות העולם.

הידיעה על פרוץ מלחמת ששת הימים מצאה את חיים בלב האוקינוס השקט בדרך להונג־קונג. היא הגיעה אליו באחור של 8 שעות. הוא פנה מיד לרב החובל של האוניה ובקש רשות להשתחרר משרותו, שיוכל מיד לחזור ארצה. אבל רק אחרי מאמצים קיבל את השחרור. בעזרת הקונסוליה בהונג־קונג הוטס לרומא ומשם ארצה, אבל לדאבונו לא הספיק לקחת חלק פעיל במלחמת ששת הימים, כי הגיע ליחידתו עם סיום הקרבות.

אחרי שלוש וחצי שנות שרות בצי הסוחר, החליט חיים לעזוב את הים על מנת להמשיך בלמודים בנושא האלקטרוניקה. הוא נרשם לבית הספר להנדסאים שע"י אוניברסיטת תל־אביב.

באותה תקופה הכיר את אשתו לעתיד, את שרה לבית גולדפריד.

הם התחתנו לפני תום תקופת לימודיו ואחרי שנה וחצי נולדה להם הבת יעל.

פרצה מלחמת יום הכפורים הנוראה. הפעם זכה חיים לקחת חלק בהגנת המולדת, וביום הרביעי לפרוץ הקרבות נפל.

זכרו של חיים היקר לא ימוש מקרבנו ובלבנו תפילה שמותו ומותם של כל הבנים, הבעלים והאחים שהקריבו את נפשם במלחמה זו, לא יהיה לשוא, והעם היושב בציון יזכה לשלום אמת, לו הוא זקוק לשם המשך בנין הארץ וקבוץ הגלויות.

סגן פיני גברון

פיני בן רוזה ואלפרד גברון (ליטנר) מאושפיצין, נולד ב־16.7.48 בצ׳כיה. הוא נקרא על שמו של דודו פינק (פנחס) אחי אביו שנפל באחד מקרבות היהודים בנאצים במרד גיטו ורשה.

בן שמונה חדשים עלה ארצה עם הוריו ואחיו, באניה עמוסה פליטי השואה שעלו לבנות להם עתיד חדש במדינת ישראל.

לאחר נדודי קליטה מעטים, השתקעה המשפחה בחדרה לשם הובאה ע״י קרוב המשפחה משה פריסטר. בהיות פיני בן שש עוקרת המשפחה לחיפה — והוא מתחיל את לימודיו בבית־הספר תל־חי. היה ילד תמים, צנוע, בעל לב זהב ותלמיד שקדן וחרוץ. את לימודיו התיכוניים עשה בביה״ס עירוני ה׳ שבכרמל. היה אהוד על כל מוריו וחבריו — בעיקר בצניעותו. באותה תקופה היה פיני מדריך בצופים ובגדנ״ע ועשה תפקידו באמונה.

אחרי בחינות הבגרות הוא מתגייס לצבא ומתנדב לצנחנים, על מנת למלא את חובתו למדינה ולעם בצורה הנראית לו כמכסימלית. ובטרם מלאה שנה לשרותו בצ.ה.ל. פורצת מלחמת ששת הימים. פיני לוקח חלק בקרב על כבוש ״עלי־מונטר״ שבמבואות עזה. היה זה קרב עקוב מדם שמשאיר עליו רושם קשה. מיד לאחרי המלחמה הוא הולך לקורס קצינים מסיימו בהצלחה ומקבל דרגת קצונה.

במקביל לשרותו כקצין בצ.ה.ל. מתחיל פיני לימודיו בפקולטה למשפטים בת״א — בלימודי ערב. המאמץ הוא גדול ופיני עומד בו בהצלחה. ואחרי שחרורו מהצבא הוא ממשיך את לימודיו בפקולטה, בלימודי בוקר. בקיץ 1973 מסיים פיני את בחינות הגמר ומתכוון להתחיל בראשית אוקטובר בהתמחות במשרד עורכי דין, אולם המלחמה מקדימה אותו. פיני לא היה מגויס בפרוץ המלחמה.

ביום ראשון בבוקר, י״ח בתשרי תשל״ד (7.10.73) הוא אורז חפציו בצנעה — נוסע כרגיל עם אביו למפעל ולאחר כשעה מודיע שהחליט להתנדב למלחמה. לאחר מאבק עם אנשי צה״ל במרכז הגיוס במקום — הוא מתקבל ומגיע לחטיבת גולני. הוא מתנהג בהתאם לאופיו — שקט ונחבא אל הכלים, אולם נלחם בעוז רוח. בלילה שבין שבת ליום ראשון מתגלית חולית אר.פי.ג׳י. של הקומנדו הסורי במרכז הצומת של מזרעאת בית ג׳אן. המ״פ מבקש מתנדבים לחיסול החוליה. פיני מתנדב ויוצא. מפעולה זו לא חזר עוד! ירית צלף סורי הכניעה אותו בכדור בעורפו.

במלאות שנתיים לנפילתו מוענק לפיני צל״ש ע״י הרמטכ״ל רב אלוף מ. גור על גלוי אומץ לב ודבקות במשימה.

יהי זכרו ברוך!

אברהם צבי קורל

נולד בשני בטבת תשי"ב (30 בדצמבר 1951) בתל־אביב להוריו נתן ומרים לבית רידלניק, שניהם יוצאי אושפיצין ושניהם מנצולי השואה.

היה ילד שקט, מסודר וממושמע, נבון וטוב־לב.

גמר את בית־הספר היסודי "אמונים" בגבעתיים ועבר להמשך לימודיו בישיבה התיכונית "נתיב־מאיר" בירושלים. אחרי שעמד בהצלחה בבחינת הבגרות התגייס לצ.ה.ל. במסגרת ישיבת ההסדר בגוש עציון. כאן הצטיין בסייפא ובספרא, למד בשקידה רבה בצורה תכליתית ומסודרת, והצטיין כחייל טוב, אחראי ומסור בחיל התותחנים ובסיירת.

בסוף שנת תשל"ב השתחרר משרות חובה ובפרוץ מלחמת יום הכיפורים תשל"ג התיצב מיד למלוי תפקידו, הוא נענה טרם נקרא. והיה בין מקימיה של יחידה חדשה לתפקידים מיוחדים, בה שירת את ימי המלחמה וחדשים רבים שלאחריה.

אברהם היה בן מסור מאד להוריו ובני משפחתו. במשך השנים ששהה מחוץ לבית הוריו כתב אליהם כמעט מדי יום ביומו והתקשר גם ממרחקים לברכם בשבת־שלום, ולפעמים רק בכדי לומר להם: לילה טוב!

באישיותו המקסימה, באמונתו הצרופה ובנכונותו לעזור לזולת השפיע על סביבתו ועל חבריו והכניס בהם רוח ורצון ללמוד ולהעמיק מחשבה. רבים מהם חייבים לו תודה על עזרתו בבחירת דרכם ועתידם בחיים.

בהתאם לאופיו ואהבתו את הבריות בחר ברפואה כמקצועו לעתיד. הוא נרשם, נבחן ונתקבל לביה"ס לרפואה באוניברסיטת ירושלים ותל־אביב. (ההודעות על קבלתו הגיעו לבית ההורים בעת ש"ישבו שבעה").

בחול־המועד־סוכות תשל"ה התנדב, כדרכו, לצאת כמלווה עם נשק, לטיול במדבר יהודה עם קבוצה של "בני־עקיבא". ביום השני של הטיול — יום ה' י"ח תשרי תשל"ה — לפנות ערב יצא להחיש עזרה לנפגעת — ולא חזר עוד. אחרי שלושה ימי חיפושים בשטח נמצאה גופתו בואדי. התברר שנפל בחשכה מצוק תלול קרוב לכביש ומצא את מותו במקום.

להלן מכתב מפקדו למשפחתו:

15.10.74

משפחת קורל.

המומים וכואבים ליוינו את בנכם, אברהם, בדרכו האחרונה. אכן אכזר הוא הגורל הקוטף בדמי ימיהם את הטובים שבנו.

הכרנו את אברהם בימי מלחמת יום־הכיפורים. באותם ימים קשים הוקמה יחידתנו ואברהם בין מקימיה. בתפקידו כחובש סייע לפלוגתו ומחלקתו ובחברתו זו שירת את ימי המלחמה וחודשי השירות הארוכים שלאחריה.

נאמן היה, אחראי ומסור לתפקידו כחובש וכלוחם כאחת. אברהם התבלט מיד, דתי היה, החייל הדתי היחידי במחלקתו. התנאים לקיום מצוות הדת היו קשים ביותר אך הוא לא ויתר ובדבקות שעוררה בנו החילוניים הערצה, הקפיד אברהם במצוות קלות כבחמורות. חיינו בתנאי המלחמה ולאחריה היו קשים אך שלו היו קשים משלנו לאין ערוך. אך נדמה היה כאילו קלים הם משלנו החילוניים. שלם היה אברהם עם דתו ואמונתו.

רבות הן הדוגמאות לדמותו של אברהם אך יקשה להזכיר את כולן. זוכרים אנו את סיורינו הרבים לאחר הקרבות בהם היינו נתקלים ברבים מחללי האויב מוטלים בשדות הקרב. היה זה אברהם שהתעקש ותבע לקברם ואף דאג לכך אישית בקפדנות ובכבוד הראוי למת ולו גם אויב הוא.

באמונתו העצומה סחף עמו אברהם אט אט את מחלקתו אשר החלה לקיים, זעיר פה וזעיר שם, את מצוות הדת. בזכותו קיבלו החגים וערבי־השבת את צביונם המיוחד, צביון לו היינו כה זקוקים באותם תנאים נפשיים ופיסיים קשים.

אברהם נהרג בנופלו מצוק במדבר יהודה נאמן לדרכו המסורה, כאשר חש לחפש מים ועזרה לנזקקים. הוא לא זכה הפעם.

אברהם יחסר ליחידתו וזכרו לא ימוש מקרבה.

תהיה דמותו כדגל לפני המחנה.

אנגל אלכס, סגן
מפקדו, בשם היחידה

נתון גולדפינגר

זכרון לראשונים

מרגיש אני חובה קדושה לזכור ולהזכיר את ראשוני חלוצי אושפצין אשר בהשראה עליונה, כאילו לפי צו שר ישראל, ראו את הנולד, את התגשמות הרעיון הציוני ואת השואה המתקרבת ובאה בכל הקפה וזוועתה — והם קמו ועלו לארץ שממה וחרבה, להפריח שממותיה ולבנות את חורבותיה ובזה סללו את הדרך לעלית המונים והקמת המדינה. רובם של חלוצי אושפצין שעלו לפני אחיהם לרשת את הארץ, כבר הלכו לעולמם, ועלינו להזכיר את שמם וזכרם:

נתנאל שחור

נולד בפולנקה בשנת 1902. התיתם בילדותו ונמסר לחינוך אצל דודתו בפרידק מיסטק. בלומדו בביה"ס התיכוני בעיר ביליץ התחבר עם תלמידים מאושפצין שלמדו עמו יחד, והיה פעיל בתנועה הציונית ובהחלוץ שנוסדו בעירנו. בנובמבר 1919 ברח בחשאי מן הבית בלי דרכון וכסף ואחרי הרפתקאות רבות, הברחות גבול וישיבה בבתי סוהר שונים הגיע ארצה יחד עם יחזקאל הרדינג (וקסברג) בחודש ינואר 1920. היו אלו הראשונים מבני עירנו שרגלם דרכה על אדמת הקודש. בהגיעו ארצה עבד במקומות שונים, היה פעיל בשמירה והגנה. היה מן ראשוני המתישבים בכפר יהושע ונחשב בין העובדים החרוצים ומאנשי משק המצטיינים. בד בבד עסק גם בצרכי ציבור והדריך מושבים חדשים בעלותם על קרקע המולדת, הדריך צעירים ונוער מעלית הנוער ואחדים מהם אף התחנכו בביתו. היה איש ישר־דרך ונעים־הליכות, צעד בבטחון בדרך שהתוה לעצמו ובהתלהבותו השפיע גם על אחרים.

אצטט שורות ספורות ממכתביו ששיגר אלי. בינואר 1920 כתב: כשקלטתי את הבשורה הציונית עליתי לארץ. הסיסמה "הגשמה עצמית" הכתה גלים בתוכי ובהישמע רעמי התותחים הזדרזנו לצאת לדרך... בינואר 1921 כתב בין השאר: רק כאן נכון לנו כור ההתחדשות להיהפך לאדם פרודוקטיבי, לשוב לחקלאות. בינואר 1927 כתב: יום העליה לכפר יהושע. אנחנו חיים משום שאנו שואפים. כשנחדל לשאוף סימן שאין אנו חיים, על כן נמשיך לשאוף.

נפטר ג' אלול תש"ל.

שלמה וקסברג

נולד 1899. אדם מוזר קצת בהליכותיו. נראה היה כאילו מתלבט תמיד בספיקות שנקרו בתוך לבו. להפתעת כולם עלה ארצה דרך גמל בירות. צעד ברגל את כל רחבה של לבנון ודרך מטולה הגיע ארצה מבלי להיות קשור לארגון כל שהוא. באותו זמן בערך עלה גם אחיו לארץ. מיד עם הגיעו לארץ עבד בשמירה ובחקלאות אצל אכרי בת שלמה ואחר כך התישב בכרכור. לפתע, ושוב להפתעת כולם, עזב את הארץ וחזר לפולין. בשנות השואה ברח לרוסיה ועם שחרורו עלה שנית לארץ עם קום המדינה. הוא היה מהסידי צנז ורדומסק. נפטר בירושלים 1972.

שלמה בטר — אחיעזר

נולד בשנת 1903. כבן 15 היה כבר חבר בקבוצת החלוץ הראשונה וממיסדי קן השומר הצעיר. בכספו מימן חלק גדול של הוצאת הנסיעה של קבוצת "שליין" מקרקוב. עלה ארצה בחודש מאי 1920. עבד אצל אכרי כפר תבור ונמנה מן הבונים מחדש את תל חי וכפר גלעדי. אח"כ התיישב בעפולה והיה מראשוני פעילי התחבורה באיזור, שהפך לאחר מכן ל"אגד". היה חבר טוב מסור וחביב על כולם והושיט יד עזרה לכל מבקש.

אליעזר וצילה גליצמן

אליעזר היה מראשי ומנהיגי התנועה הציונית בעיר. שימש כיו"ר ה"לעזע פאראיין". עלה ארצה עם רעיתו עם קבוצת החלוץ הראשונה בחודש אוגוסט 1920. עבד אצל אכרי מנחמיה, סלל כבישים וייבש ביצות נהלל יחד עם חבריו מהשומר הצעיר. גם רעיתו היתה מהפעילות ומחנכות "בנות ציון". היא היתה הנערה הראשונה מבית חסידי שהעזיזה לעזוב את הבית ולעלות ארצה למרות התנגדות הוריה. לצורך מימון הנסיעה גזרה את צמתה הארוכה ומכרה את שערות ראשה. אף היא עבדה בכבישים אצל "פיקא" בשומרון. לימים עברה עם בעלה לבני ברק. היא היתה פעילה בארגון "נשי מזרחי" ובמוסדותיה.

אברהם חביב

נולד 1902 ועלה ארצה בחודש אוגוסט 1920. בשנותיו הראשונות בארץ סבל מקדחת בצורה כרונית, ולמרות עצת רופאים לא הסכים לעזוב את הארץ. בכח רצונו העז התגבר לבסוף על מחלתו והבריא. היה מראשוני גדוד העבודה וממיסדי עין חרוד. עסק בעבודות פלחה ועזר בבניתו ושיקומו של המשק. בקבוץ זה עוצבה דמותו הרוחנית ובו התחיל את ראשית דרכו בעבודה צבורית. בסוף שנות העשרים עזב את הקבוץ והעתיק את ביתו להרצליה שזה עתה התחילה להבנות ועם היוסדו של כפר ויתקין עבר לכפר זה והיה מראשוני מתישביה. היה נציגו של הכפר בתנועת המושבים ושליחה במוסדות המרכזיים של ההסתדרות. כן היה חבר במרכז "תנובה", ובמרכז "מקורות", פעל בארגון מגדלי הדרים, במרכז החקלאי ומזכיר המחלקה להתישבות, יד ימינו של אברהם הרצפלד.

להלן אחדים מדבריו של הרצפלד בהספדו על קברו: "מתחת למעטה הנוקשה ולפעמים גם קשוחה; מבעד לנוסח הקפדני והמחוספס במערכת יחסיו עם הסביבה — שכנה בתוכו נפש רגישה ולב חם שוחר קרבת אנוש ורעות. הוא עצמו היה מבקש את הקירבה אבל לא ידע איך עושים זאת. המפתח לסגר לבו נמצא תמיד בידי הזולת. מי שידע ורצה להפעילו במקום ובזמן הנכון — היה בא על שכרו במלוא הטנא. אברהם לא חיפש את הדרך הקלה ללא התנגדות. דמותו תשאר זכורה כשל איש קפדן התובע הרבה מאחרים ובראש וראשונה — מעצמו. הוא היה שליח צבור נאמן ומסור לשולחיו עד לכלות הגוף והנפש".

בין יוצאי אשפצין זכור אברהם כאיש חביב שחייו היו עשירי תוכן ושליחות נאמנה בכל דרכיו ומעשיו, אחד הגדולים שבינינו. היה פעיל בארגון יוצאי אושפצין ופעל רבות למענו. עוד זכה על ערש דוי לשמוע את הבשורה הגדולה של שחרור ירושלים. נפטר בחודש סיון תשכ"ז—1967.

יזכור

מרדכי (מוטל) בטר

בן ר׳ שמואל וזיסל. עלה ארצה בשנת 1920. כיתר החלוצים בעת ההיא עבר את הארץ לאורכה ורוחבה והשתתף בבנינה ממש, עבד בכפרים ובפרדסים, ביבוש ביצות ובסלילת כבישים. אחרי שחלה במלריה עבר לתל־אביב הקטנה דאז והיה בין בוני הגמנסיה ״הרצליה״ כפועל וכשומר על אתר הבניה. שנים רבות היתה הגמנסיה מעונו וכתובתו. הוא היה בין ראשוני מיסדי חברת־טרסק הידועה ומשום כך לא נעדר מקומו בכל האירועים המרכזיים והציבוריים בזמן הזה.

פעילותו הציבורית הוגבלה על־ידי המחלות שתקפו אותו. המלריה ומחלת הריאות הקשה החלישו את גופו, ההפצצה האיטלקית בשנת 1943 הרסה את ביתו, אבל רוחו נשארה איתנה כמקודם. הכל קיבל באהבה, אף פעם לא שמעת מפיו תלונה כלשהי. רק גופו הלך ונחלש, גם הליכתו קשתה עליו. הצעיר העליז הפך לאיש רציני ומתבודד. הוא נפטר בתל־אביב י״ט בשבט תשל״ב.

יוסף נחושתאי — קופרמן

נולד בשנת 1902. למד ב״חדר״ ונחשב לתלמיד מצוין ובעל כושר תפיסה מהיר, וטובי המלמדים בעיר שבחוהו. את השכלתו הכללית רכש בכוחות עצמו. בהיותו בעל קומה גבוהה ובעל ידיעות ושכל חריף בילה את זמנו עם חברים מבוגרים ממנו מה שהרחיב את אופקיו. אהבה יתירה רכש לתנ״ך ומפרשיו. ספר זה לא מש מידיו ובקיאותו בו רבה. בנסיעתו ארצה ובהגיעו למד יום יום פרקי תנ״ך וכשבנה משפחה המשיך ללמוד ולחבב את התנ״ך גם בחוג משפחתו. סבו ר׳ נתן קופרמן ואמו רחלה היו מן המשפחות היהודיות הבודדות אשר ברשותן שטחי אדמה ועבדו בה במו ידיהם. מהם ספג את האהבה לאדמה וכשנתפס לציונות, הבין אותה כפשוטה: עליה ארצה ועיסוק בחקלאות. היה בין מיסדי וראשוני החלוץ בעיר, ועלה בחודש אוגוסט 1920. מחמת היותו איסטניס, חלוש גוף ומפונק מלידה, הסתגל קשה לתנאי הארץ וסבל ממחלות שפקדו אותו תכופות. אמו הפצירה בו לחזור הביתה, אבל רוחו לא נשברה והתעקש להכות שרשים בארץ מולדתו, והצליח בכך. עבד בעבודות כביש ופיק״א בשומרון והיה מן המתישבים הראשונים בתל יוסף. יחד עם קבוצה גדולה שנואשה מחיי הקבוץ עזב את תל יוסף והיה מראשוני המתישבים בכפר ויתקין. היה פעיל בחיי התרבות בכפר ואחרי השואה נשלח כשליח מטעם ההגנה לחו״ל לארגן ולאסוף פזורי השרידים משארית הפליטה ולהעלותם ארצה. היה בעל נפש עדינה ורגישה. חלה והסתלק במיטב שנותיו ביום י״ב סיון תש״ך—1950.

שושנה הורנונג

עלתה לארץ באוגוסט 1920 יחד עם אחותה לאה. היתה פועלת חרוצה ומסורה, נאמנה לאידיאלים הציוניים. התישבה בעין העובד. נפטרה עיריית בשנת 1973.

יוסף שתיל

עבד במושבות הגליל והשומרון ולבסוף עבר לכרכור שם בנה את קן משפחתו. בשכבו על ערש דוי חזה את מלחמת השחרור אולם לא זכה לראות בקום המדינה. נפטר בחודש מרץ 1948.

מרדכי טיברגר

נולד בשנת 1900 ועלה ארצה כחלוץ מעיר וינה בחודש ספטמבר 1920. בגיגוד למקובל אז שחלוצים יצאו לעבודה בערי השדה, נשאר מרדכי לעבוד בעיר תל אביב ושם חי כל ימיו. היה פעיל בהגנת תל אביב בפרעות מאי 1921 ולאחריהן. הוא היה היחידי שהעלה מיד לאחר בואו את הוריו עם כל משפחתו. ביתו הפך לאבן פנה ליוצאי אושפצין. כל עולה נתקבל על ידו בחיבה ועזר לו בסעד ובהדרכה. בצדק זכה לכינוי "קונסול אושפצין" ונשא בגאוה את כנויו.

אליקים הורנונג

נולד בשנת 1903 ועלה ארצה בשנת 1921. היה ממיסדי קן השומר הצעיר בעיר. תמיד היה עליז ושמח ושופע לב טוב. בחפץ לב מילא כל תפקיד שהוטל עליו כדבר מובן מאליו. עבד במקומות שונים בארץ. היה חבר בגדוד העבודה בתל יוסף ומשם עבר לירושלים ועבד בבנין וכן היה פעיל בהגנה. בהתפוצצות הזדונית ברחוב בן יהודה ירושלים ביום 22 לפברואר 1948 נפל על משמרתו.

שרה הרדונג — יעקובוביץ

נולדה בשנת 1901 ועלתה ארצה עם קבוצת החלוץ השניה בשנת 1925. באושפצין היתה מזכירתו של ד"ר גולדברג. מיד עם בואה ארצה עברה להתישבות ביחד עם בעלה יחזקאל במושבה כרכור. היתה זו התישבות יוצאת דופן, כי כרכור היתה מושבה בתוך מושבה, ואם לשאר ההתישבות זרם התקציב בצנור דקיק, הרי לכרכור ניתן טיפין טיפין. מובן מאליו כי בתנאים כאלו היו החיים קשים ללא נשוא. למרות כל הקשיים היה בית הרדונג פתוח לכל עובר אורח. את פת לחמה הדלה חלקה שרה עם הזולת. כל סובל מצא אצלה מקלט. את סבלה שלה נשאה בשקט מבלי לתת לאיש להרגיש. היתה פעילה בארגון אמהות עובדות והיתה ידועה בנדיבותה וטוב לבה בכל ישובי הסביבה. אפשר לאמר עליה כי היתה אחת הפנינות של הנוער האושפצינאי. אחרי קום המדינה השתפר מצבה הכלכלי. גם ילדיה גדלו והיתה יכולה לנשום לרווחה אלא חלתה ונפטרה במיטב שנותיה בשנת 1953.

שמואל סלומון

עם זרם הפליטים שברח מפני פלישת הרוסים לגליציה בפרוס מלחמת העולם הראשונה, הגיעה לאושפצין משפחת סלומון מדוקלה ונשארה לגור בעיר. שמואל היה אז כבן 13, נער שובב וקונדס אבל חריף מח ובעל זכרון פנימנאלי. הוא החליט ללמוד ולהתכונן כדי להתקבל בבית מדרש לרבנים. בכוחות עצמו עמד בבחינות הבגרות. התמסר לבלשנות ובלימוד עצמי הגיע לשליטה מלאה בשפות: לטינית, עברית, ערבית וארמית. התעמק בספרי הנביאים, במורה נבוכים של הרמב"ם ובמורי נבוכי הזמן של נתן קרוכמל. כל אלו היו שגורים על פיו. מפאת השכלתו הרחבה וכושר הבטוי נעשה לדוברה של התנועה הציונית בעיר על אף גילו הצעיר. היה מורה לעברית ומרצה לתנ"ך באגודה. את דבריו שתו בצמא. כשנערכה עצרת עם לכבוד הכרזת בנות הברית בסן רמו, היה שמואל בן ה־18 הנואם הראשי בעברית צחה בהברה ספרדית. בסתיו 1918 עבר ללבוב להמשיך בלמודיו ונקלע בתוך מערבולת המלחמה שניטשה אז בין האוקראינים וצבאות

פולין וזה לרגל התפוררותה של המדינה האוסטרית. כידוע חגגו אז הפולנים את שחרורם בפרעות ביהודים. שמואל הצטרף להגנת היהודים נגד הפורעים. עם מאסר חברי ההגנה באשמת בגידה במולדת, הצליח שמואל לטשטש זהותו ולהמלט בחשאי חזרה לאושפיצין.

משם עבר לגרמניה ולמד שפות המזרח, במיוחד התמחה בערבית, באוניברסיטאות ברסלאו, קלן וברלין.

בשנת 1927 הוזמן על־ידי ד״ר להמן להורות בבית היתומים היהודי המפורסם בקובנה ובשנת 1928 העלה ארצה קבוצת ילדים ממוסד זה לבן־שמן, שעתידה להיות ביתם.

שנותיו הראשונות בארץ בילה כמורה וכמחנך וכאחד ממעצבי חברת הילדים בקיבוצים חפצי־בה, כפר גלעדי ובית־אלפא. אחר השתלמות בת שנה באוניברסיטה בקהיר עבר לקבוצת גניגר, בה שהה עד שנת 1946. ב־1947 עבר לסמינר למורים וגננות בגבעת־השלושה ולביה״ס המחוזי של המרכז לחינוך.

בקום המדינה נקרא להשתתף בהקמת המחלקה לחינוך הערבי במשרד החינוך. תחילה הקים סמינר למורים ערביים ביפו ולאחר מכן שימש שנים רבות מנהל המחלקה לחינוך הערבים והמעוטים בישראל. יחד עם זאת הרבה ללמד ידיעות הארץ, מקצועו השני החביב עליו, בסמינרים של התנועה הקיבוצית של עלית הנוער של הסוכנות היהודית. עם העברת משרדי הממשלה לירושלים העתיק גם הוא את ביתו לעיר הבירה.

נותרו רק שנים מעטות אחרי פרישתו ב־1968 ומשאלתו להוציא לאור שתי מקראות מחשבת היהדות בתרגום ערבי ומחשבת האיסלם בתרגום עברי הופסקה על־ידי מחלה ממושכת שקטעה את חייו ב־1975.

יעקב בטר ז״ל

יליד אושפיצין מדורי דורות, גדל וחונך בבית חסידי, הצטיין בלימודי גפ״ת ובכוחות עצמו רכש לו גם השכלה כללית רחבה. למד הנהלת חשבונות ועבד במשרה בכירה בבנק היהודי הראשון בעיר.

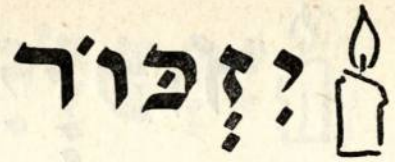
הוא היה בן של דור נגודים ותהפוכות שמעטים כמוהו בתולדות האנושות והעם היהודי, בן של דור אשר נקלע בין תקוה ליאוש, בין חיים לאבדון, בין השמדה לגאולה, אבל יחד עם זאת לא נשבר וידע מתוך חשכת התהום להתעלות לשיאים בלתי רגילים.

יעקב היה איש צנוע ונחבא אל הכלים והיה זה בטח למורת רוחו לספר בשבחו, אבל אנו בני עירו חייבים לו הרבה מאד, כי לעצם המצאינו כאן בארץ חלק רב ליעקב. הוא היה בין הראשונים שהרים את נס הציונות באושפיצין.

יעקב היה בן אורין ומשכיל, טיפוס מושלם של תלמיד־חכם מהדור הישן בלבוש מודרני. ולנו הנוער שימש כמורה נבוכים, מורה לעברית, מדריך ברכישת השכלה ודוגמא לחקוי. בין הנואמים ורודפי הכבוד נפקד מקומו, אבל שום פעולה בתנועה הציונית בעירנו לא נעשתה בלי תכנונו והדרכתו והכל בשקט ובצנעה. היה המורשה הראשון של קק״ל והגיע בפעילותו לכל החוגים. הוא הכיר וידע את כל אנשי העיר ומגילת היוחסין שלהם. ממש אנציקלופדיה חיה של יהודי אושפיצין, והיה ידיד נאמן

וטוב לכל אדם, כי לב טוב ברא לו ה׳. בעד פעילותו הציונית גורש באמצע קבלת־שבת מהקלויז של האדמו״ר רבי אלעזר, בו התפלל והוא, כדרכו, לא ענה על עלבונות ולא שמר טינה, צדיק היה בדרכיו. ובעלות הרבי ארצה ביקר בביתו עם ״קוויטל״ ופדיון ותמך בו ככל האפשר.

נפטר באופן פתאומי בז׳ תשרי תשל״ב. כל מכריו ובמיוחד בני עירו ישאו בלבם את זכרו.

הורינו: ר' **חיים אייזיק אייזן** ומשפחתו הי"ד
ר' **אברהם יהושע ווילכפורט** ומשפחתו הי"ד

ארה"ב **יודל אייזן ורעיתו מלכה לבית ווילכפורט**

אבינו ר' **נפתלי הרץ אייזנשטיין**
אמנו **רחל לאה**
אחינו **אברהם יהושע השל**
ואחיותנו **איידל, מלכה וחנה** הי"ד

ארה"ב **דוד אייזנשטיין ומשפחתו**

אבי ר' **שמואל אייכנבאום** ז"ל
ואמי **רחל** לבית **שמיידלר-בארגר**
שנספתה בשואה בשנת תש"ב הי"ד

ברוקלין **זיסל וואטינסקי לבית אייכנבאום**

אבינו **איציק אייכנר**
אמנו **רחל-לאה** וילדיהם: **יוסף, לייב, אייזיק והנקה**
גיסנו **אברהם רוטבוים**
בן אחותנו **רומק**
רוזנברג יוסף דוד ואשתו **אסתר**
וילדיהם: **חיה, שמואל ומרים**
הסבא **שמואל פלדמן**
הסבתא **גיטל-אסתר**

ה י"ד

יעקב וטוני גרין
לוס-אנג'לס **זלמה ולואי קוניץ-קוניצופולסקי**

האבא והסבא ר' **שאול דוד אנגלנדר**
האמא והסבתא **שרה פייגל** ב"ר **גבריאל אלטמן**
בנם **יוסף** ואשתו **מרים** וארבעה ילדיהם (צאנז)
בתם **אלה** ובעלה **שמואל גלדוורט** וארבעה מילדיהם
בתם **חיה** ז"ל אשת ר' משה הירשפרונג ובתם **יהודית**
בתם **גיטל** ובעלה **אלימלך שווייד** וילדיהם
בתם **רחל פריידה** ובעלה **פייבל טייטלבוים** וילדיהם
בתם **בלומה** ובעלה **שלמה אנגלנדר** וילדיהם (לבוב)
בתם **מרים** ובעלה ר' **משה הירשפרונג** ובתם **מינדל**

ה' ינקום דמם

רייזל נחמן מבית אנגלנדר
קרוסה וולף מבית הירשפרונג
אלה רייזנר מבית הירשפרונג
ארץ-ישראל **יעקב יצחק גלדוורט**

אבינו **יצחק** ב״ר **יעקב באדר**
אמנו **רחל** ב״ר **זאב וולף אנוך**
אחינו **אברהם** שנספה בבלכהמר
אחינו **יהושוע** שנספה עם ההורים באושוויץ בשנת 1943

ה׳ ינקום דמם

הסבא **זאב־וואלף** ב״ר **צבי אנוך**
הסבתא **רייזל** ז״ל נפטרה בשנת 1928
ובניהם: **יוסף** נפטר בלוס־אנג׳לס
חנצה וונגר־אנוך
דניאל נפטר בניו־זילנד
רגינה רוזנבלום־אנוך
ארנה ווינברגר־אנוך
יעקב אנוך
סלה וולף־אנוך הי״ד

פלה שאפל־באדר
רגינה הוניגשטיין־באדר
השק ומשה באדר

ארה״ב — גרמניה

פייבל באנד

נחה באנד (הורנונג)

גולדה באנד (הורנונג)

ארה"ב **ברנרד, רות, פרידריך ח. ומרק ו. הורנונג**

גימפל ב"ר **יצחק בורנשטיין**

רייזל ב"ר **אריה ריף**

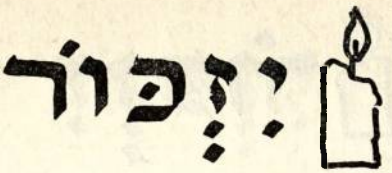
שמואל דב ב"ר **אריה ריף**

חיה־שרה ב"ר **יהודה־ליב ברונר**

וילדיהם: **רייזל, תמר** (טונקה) **יצחק, יואל, חוה ומשה**

ה' ינקום דמם

ארה"ב **שמואל, חיים, הערש ואריה בורנשטיין**

בעלי ואבי **יעקב בטר** ז״ל
הוריו ר׳ **שמואל** ב״ר **יעקב** ז״ל
זיסל ב״ר **שמואל-ליב איגרא** ז״ל
אחיותיו: **מינדל, אסתר, חיה ואיטל** הי״ד
ואחיו **אברהם מרדכי** ז״ל

קלרה בטר
ישראל **נעמי רייספלד-בטר**

אבינו ר׳ **בצלאל** ב״ר **דוד שמחה בלונדר**
אמנו **שיינדל-גיטל** ב״ר **שלמה-זלמן**
אחינו **דוד-שמחה, יחזקאל-אברהם ושלמה-זלמן**
ואחותנו **פרל**

ה׳ ינקום דמם

ארה״ב **רחל הערל ושרגא בלונדר**

אבינו ר' **חיים** ב"ר משה **ברונר**
אמנו **געלע־ביילא** ב"ר נתן **קליין**
אחותנו **מרים** הי"ד

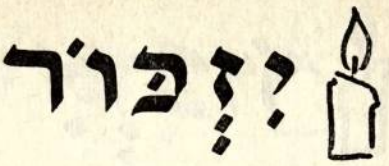
אבינו **יהודה־ליב הכהן** ב"ר נתן נטע **וואולקן־בורנפריינד**
אמנו **רבקה** ב"ר מרדכי **נטוביץ**
אחינו **אלי־ש**

ה' ינקום דמם

ארה"ב **בעריש ברונר ורעיתו איידל לבית וואולקן ומשפחתם**

אבינו **הייניך ברונר**
אמנו **צילה**
אחותנו **יטקה**
ואחינו **דוד ורומק**

ארה"ב **שמואל ברונר ורעיתו רגינה**

הורינו **חיים וחנה ברנדשטטר**
אחינו **מרדכי ונפתלי**
אחיותנו **אידה ופסל**

שנספו בשואה הי"ד

ישראל — ארה"ב **ישראל־קאפל ושרה ברנדשטטר (ביידנר)**

אבי ר' **חיים** ב"ר מנחם **גולדברג**
אמי מרת **פייגל** ב"ר יצחק אייזיק **לרר**

שנספו בשנת תש"ב (1942)

ואחותי **זיסל** שנהרגה ע"י הנאצים בינואר 1941

ה' ינקום דמם

ישראל **רבקה ברינר לבית גולדברג**

הורי **סנדל ופפה גולדברג**
וילדיהם: **גוסטה, חנה, פייבל, אמיל ואידה**
ובני משפחותיהם

קבוץ חולדה **שרה מאיר לבית גולדברג**

יזכור

אבינו **שלמה גולדברג**
אמנו **רוזיה**
אחינו **יצחק** (איז'ו)

ה' ינקום דמם

דודנו **נחמן גולדברג** ורעיתו **הלה**
ילדיהם **רניה ופנחס**

ה' ינקום דמם

דודנו **שמעון שווכטר** ורעיתו **סלה**
ילדיהם **יעקב, אדה, משה והניק**

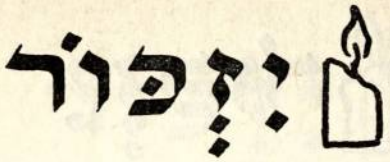
ה' ינקום דמם

חיפה — נתניה **יעקב וזיגמונט גולדברג**

אבינו **אלימלך** ב"ר מאיר דוד **גולדפינגר**
אמנו **פעסל** ב"ר שאול **וואולקן**
אחינו **שאול ונחום**
ואחותינו **שינדל**

ה' ינקום דמם

ארה"ב **מלכה גולדפינגר ובעלה בעריש**

אבינו **שמואל** ב״ר אברהם הלוי **גרובנר**

אמנו **דינה** ב״ר משה ווייס

אחינו **יצחק** ורעיתו **פרימט** לבית מנדלבוים

וילדיהם **שרה־רבקה וחנה**

אחינו **יוסף** ורעיתו **רבקה** לבית רוזנבוים

ובנם **שלמה**

אחותנו **שרה** ובעלה **נתן־ליב שטרמן**

וילדיהם **חנה ומשה**

אחינו **יעקב**

אחינו **אברהם**

ואחינו **בנימין**

ה׳ ינקום דמם

מרדכי ופרימט גרובנר

לאה ויהושע הנגברג

טורונטו — קנדה

יזכור

אבי **צבי** ב״ר דוד

אמי **חיה** ב״ר חנוך העניך **גולדשטיין**

אחי **שלמה־זלמן** ואחותי **לאה**

אבי זקני ר׳ **חנוך** (גבאי דבהמ״ד הגדול) ב״ר דוד שמואל

ודודי ר׳ **אברהם פרידמן** ומשפחתו

ה׳ ינקום דמם

ארה״ב **דוד שמואל בעלר ומשפחתו**

אבי ר׳ **שלמה** ב״ר **יצחק גרובנר**

אמי **שרה־מלכה** ב״ר ישראל־משה וחיה **קושיצקי**

אחותי **מינה** ובעלה **משה שיין** וילדיהם **חיים ומרים**

אחיי **אברהם, חיים־יחיאל** ואשתו **רות** לבית פייטג,
עקיבא ויעקב

ואחיותי **רייזל, לאה וברוניה**

סבי **יצחק גרובנר** (נפטר בשנת תרצ״ט)

סבתי **חוה גרובנר**

סבי **ישראל־משה קושיצקי**

סבתי **חיה** לבית יונגרווירט

ה׳ ינקום דמם

ישראל **אסתר מלר**

אבי ר' **חיים** ב"ר נפתלי **גולדשטיין** ז"ל
אמי **שפרה** ב"ר בנימין זאב **נכמן** הי"ד
אחותי **רבקה** ובעלה **מרדכי** ב"ר צבי **למברגר** ובנם **נפתלי**

ה' ינקום דמם

ארה"ב **שלמה גולדשטיין ומשפחתו**

יעקב יהושע ב"ר משה **גרין**
זלדה ב"ר יהושע דוב
וילדיהם **יוסף־חיים וטויבע־דאבע**

ה' ינקום דמם

ארה"ב **שרה גרין־פרייליך**

סבי ר' **משה גרינאפפל** (סופר סת"מ)
סבתי **פרומט גרינאפפל**
סבתי **מנוחה אפפען**
אבי ר' **שלמה־זלמן גרינאפפל**
אמי **רבקה־מרים** לבית אפפען
אחי **אליעזר** ואשתו וילדיהם
ואחיותי **שרה־איטלה וחייטשע**

ה' ינקום דמם

ארה"ב **רייזל גרינאפפל**

יזכור

אבי ר' **שמעון זימל** ב"ר ברכיה **גרונר**
אמי **זלטה־רחל** לבית ברקוביץ
אחי **אליעז**
ואחותי **בילה**

שנספו בשואה

ה' ינקום דמם

חולון — **רבקה בוגר לבית גרונר**

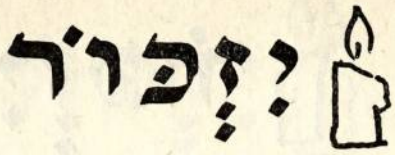
יצחק ולאה גרינברג
וילדיהם: **מרגלית, לייבק, דוד, יוסף זיסל ונתן**
יואל כוהן ואשתו **מינה**
וילדיהם: **הודס, הנדל ומניה**

ארה"ב — ישראל — **גיטל, דוד וסם כוהן, ברוך כהן**

רעיתי **פרידה הוללנדר**
ובנותי **רבקה ומלכה**

שנספו באושוויץ בשנת 1943

ארה"ב — **חיים הוללנדר**

אבינו **נחמיה** ב״ר עמנואל הכהן **גראואר**
אמנו **חיה** ב״ר שמואל בטר
אחינו **יעקב־שאול**
אחותנו **שמחה־איטל** (סימה)
אחותנו **רבקה־חוה**
אחינו **אברהם**
אחינו **שמואל**

שנספו בשואה
ה׳ ינקום דמם

אשתי ואחותנו **פסל**, נפטרה ט׳ בסיון תשל״ו

שמואל נויברג
חיים גרויער
יהושע זאב גראואר
קנדה — ישראל **צפורה־פלה אפלר**

אבינו **מנחם מנדל** ב״ר אהרן שמואל **האבר**
אמנו **חנה** לבית בוכסבוים
אחינו **זאב־צבי**
ואחיותנו **חיה, רבקה ולידה**

ה׳ ינקום דמם

לאה זילביגר לבית האבר
ארה״ב **אלפרד האבר**

ר' **משה** ב"ר זלמן **הורן**

רעיתו **פייגה** ב"ר פסח **צברלינג**

וילדיהם: **אפרים, זלמן־לייב ויעקב**

ה' ינקום דמם

ארה"ב **גרשון קלייגמן מצאנז**

שלמה ב"ר שמואל **הוטרר** מאושפיצין

(נרצח כ' בסיון תש"ג באושוויץ)

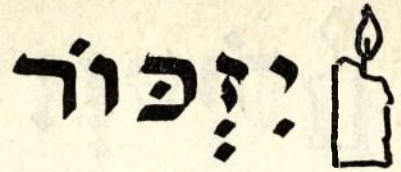
חיה ב"ר יעקב ליכטמן

ובניהם **שאול ומשה**

כולם נספו באושוויץ

ה' ינקום דמם

בלגיה **שמואל הוטרר**

אבי ר' **פנחס** ב"ר יוסף ז"ל **הויפטשיין**
אמי מרת **חיה קיילא** הי"ד
בת הרב ר' בנימין רוזנבלום אב"ד יאבורז'נה
אחותי **איטא פעסל**
ואחיי **ישראל, שלמה, שמאי, יעקב, יהושע,**
אברהם וחיים

ה' ינקום דמם

דודי ר' **אברהם** ב"ר אשר זליג **גרוס**
ורעיתו מרת **טויבא** בת הרב ר' בנימין זצ"ל
ובניהם **אלימלך וישראל**
ובנותיהם **איטא פעסל, גולדה־אייידל ומלכה**

ה' ינקום דמם

דודי ר' **אהרן** בן הרב יעקב לוי אב"ד טשעבין
ודודתי **ביילא הענא** ב"ר יוסף
שנהרגו על קידוש השם בימי השואה

ה' ינקום דמם

ארה"ב **אלימלך הויפטשיין ורעיתו**

זְכוֹר

אמי **פייגל** ב"ר משה שמואל **הלפר**
אחיותי **ביילה־גיטל, דבורה וראכל** ב"ר משה דוד
אחיי **יצחק ושמואל** ב"ר משה דוד
שנספו בשואה

ה' ינקום דמם

אבי **משה־דוד** ב"ר שלמה דב נפטר באשפצין
אחי **צבי** ב"ר משה־דוד נפטר כ"ח בסיון תרפ"ה

ארה"ב **אהרן הלפר**

אבי **קלמן** ב"ר משה **וואולקן**
אמי **טשארנע** לבית שניידר
אחי **השק**
דודי **לייביש האבר** ואשתו **הינדע**
דודי **יצחק וואלדנר**
בת דודי **מניה האבר**

ה' ינקום דמם

ברזיל **מניה וואולקן**

סבי ר' **משה** ב"ר יעקב **וואולקן** הי"ד
סבתי **מרים** ב"ר שמואל־ליב איגרא ז"ל

שמקום קבורתם לא נודע

ירושלים **יעקב איגרא**

הורינו **חיים** ב״ר דוד **וואולקן־מנדלבוים**
אושפיצין־בויטן
זיסל ב״ר יוסף גלס ז״ל מיאבורז׳נה

שנספו בשואה בשנת תש״ב

ה׳ ינקום דמם

היארצייט נקבע ליום א׳ באלול

שרה מנדלבוים
לאה לייסטן ומשפ.
ישראל **פניה ליטבק ומשפ.**

אבי **יוסף שמחה** ב״ר מנחם דוד **וולנרמן**
אמי **אסתר** ב״ר שמואל **בטר**
אחי **שאול משה**, רעיתו **גיטל**
וילדיהם **שמואל, דוד ושיינדל**
אחיותי **פייגל ואיטל**

ה׳ ינקום דמם

ירושלים **חיים צבי וולנרמן וביתו**

יזכור

אבי ר' **שלמה וויינטרויב** הי"ד
אחי **יוסף** ואשתו **הינדה** וילדיהם
ואחותי **רעסל** ובעלה **יוסף ליכטמן**
ובנם **מקס** הי"ד
וגיסי **מרדכי דוד אדלר** הי"ד

בני־ברק — **ישעיהו וויינטרויב**

אבי ר' **מרדכי** ב"ר משה דוד **ווילדמן**
אמי **זלטה** ב"ר בעריש קריזר
אחי **משה דוד** אשתו **גיטל** ובנם **בנימין**
אחי **שלמה** אשתו **שרה צירל** ובתם **דבורה**
אחותי **גננדל** ובעלה **זלמן זלמנוב** ובתם **חנה**
שנספו בשואה

ה' ינקום דמם

חיפה — **רחל בורנשטיין־ווילדמן**

יזכור

אחותנו **בראנדל** ובעלה **משה וישניצקי**
אחותנו **חנה** ובעלה **אברהם פאזנר** וילדיהם **יצחק ופראדל**
אחינו **צבי־השק** ואשתו **שפרה** ובתם **פראדל**
אחינו **נתן** ואשתו **רייזל**
אחותנו **סאלה** ובעלה **שמואל ברונר**
וילדיהם **יצחק ופראדל**
אחותנו **רגינה** ובעלה **השק עלזנר** ובתם **פראדל**
אחותנו **רוחצ׳ה** ובתה **לולה**
שנספו בשואה

ה׳ ינקום דמם

בראזיל — **נחמיה וישראל וואולקן**

אבינו ר׳ **משה** ב״ר אברהם **קויפמן**
אחותנו **גיטל** ובעלה **שאול משה וולנרמן**
וילדיהם **שמואל, דוד ושיינדל**
אחותנו **אסתר דוידזון**
אחינו **אברהם**
סבתנו **רבקה אמסטרדאם**

ה׳ ינקום דמם

בראזיל — **עלא וואולקן־קויפמן**
ארה״ב — **איטקא פלד־קויפמן**

דודתי **רוחלה** ובעלה **אליקים זלינגר**
ובנותיהם **יעטקא, פעסל ופראדל**
בת־דודה **זיסל** ובעלה **שלמה ברונר** ובנם הי״ד

בראזיל — **נחמיה וואולקן**

יִזְכּוֹר

אבי **נחמיה** ב״ר חיים **וואולקן**

אמי **חיה**

אחי **יהונתן**

אחותי **ברריינדל**

ואחי **יוסף לנדוי**

ארה״ב — **חנה לבית וואולקן ובעלה ליאון חן**

אבי **שמואל זיינבל** ב״ר משה וולף

אמי **גולדה־גיזלה** בת יחיאל ואסתר הורוביץ

אחי **יחיאל**, נשלח לאושוויץ (ממרקשטט) במרץ 1943

אחי **אברהם יצחק**, נפטר במחנה קלטנדורף ביולי 1944

אחי **יהודה זאב**

ואחותי **רחל לאה**

נספו עם ההורים באושוויץ ט׳ באב תש״ג (1943)

ירושלים — **טובה וולף־ברלינסקי**

הורינו **אברהם ורוחמה ווילק**
אחינו **משה** ואשתו **הלה** לבית שרף
שנספו בשואה
ה' ינקום דמם

רוז'ה פפירוביץ־ווילק

ישראל **חנה זורובסקי־ווילק**

אבי ר' **יהודה** ב"ר שלמה הכהן **זילביגר** נפטר ט"ו באלול תש"ג
אמי **שרה** ב"ר חנוך **וואולקן**
אחותי **חנה דאבע** ובעלה **אברהם רוזנטל** וילדיהם
אחותי **יוכבד** ובעלה **יחזקאל רייכמן** וילדיהם
אחי **נתן נטע** ורעיתו **חנה** וילדיהם
אחותי **פריידל** ובעלה **משה שארף** וילדיהם
אחי **יצחק** ואשתו **הנדל**
אחי **אברהם**

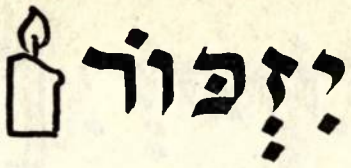
שנספו בשואה ה' ינקום דמם

ירושלים **יהושע פנחס זילביגר**

אבינו **צבי דוד** ב"ר יהודה הכהן **זילביגר**
אמנו **שפרינצה** ב"ר מרדכי גולדברג
ואחותנו **זיסל**

ה' ינקום דמם

ארה"ב **יודל וברוך מרדכי זילביגר**

זקני ר' **יקיר** ב"ר אברהם **זינגר** הי"ד
נהרג בגיטו קראקא ביום ז' אדר ב' תש"ג

זקנתי מרת **שרה** ב"ר משה צבי ווינר
נפטרה כ"ד בניסן תרצ"ח באושפיצין

אבי ר' **אברהם** ב"ר שאול **הוטרר** הי"ד
נהרג במיידנק ביום כ"ב מרחשון תש"ב יחד עם אחותו **חי' גיטל**

אמי מרת **מרים שיינדל** ב"ר יקיר זינגר
נספתה באושוויץ ביום כ"ב באייר תש"ג

אחותי **רחל**

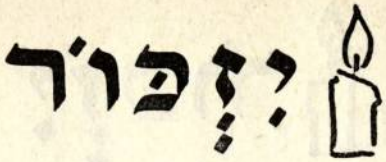
ואחי **משה צבי**

נהרגו עקה"ש במחנות בגרמניה בשנת תש"ד

ה' ינקום דמם

אנטוורפן — **שאול הוטרר ורעיתו**

בני־ברק — **אסתר לבית הוטרר ובעלה יחיאל פריליך**

אבינו ר' **יהודה** ב"ר נתן הכהן **זילביגר**
אמנו מרת **בריינדל** ב"ר צבי ווידבסקי
אחינו **צבי** ואשתו **רבקה** וילדיהם
אחותנו **הנדלה**
אחינו **אברהם**

שנספו בשואה בשנת תש"ב

ה' ינקום דמם

רחל ריכטר לבית זילביגר
שלמה דוד זילביגר
ירושלים **ישראל זילביגר**

אבי **אליעזר צבי זלוטורוב**
אמי **רודה** ב"ר משה **וואולקן**
אחותי **מרים** ובעלה **יעקב בורנשטיין** וילדיהם
אחותי **איידל** ובעלה **גימפל אונגר** וילדיהם
אחי **מנדל** ואשתו **שרה** וילדיהם
אחותי **חנה** ובעלה **פייבל פרידמן** וילדתם
אחי **אברהם**
ואחיותיי **שמחה וטויבה**

ה' ינקום דמם

בני־ברק **גולדה שור לבית זלוטורוב**

אבי ר' **משולם** ב"ר אהרן **טדניר**
אמי **רחל** ב"ר יעקב ארי' צברלינג
אחותי **מלכה** ובעלה **דוד קרמניצר** וילדיהם
אחי **אברהם־מאיר** ואשתו וילדיהם
אחי **דובעריש**
אחי **צבי** ואשתו ובתם
אחותי **סבינה** (נפטרה בארה"ב)
ואחותי **ברריינדל**

שנספו בשואה

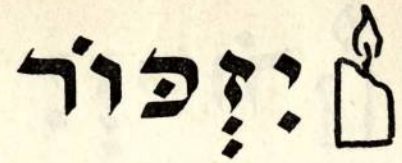
ה' ינקום דמם

ישראל **יעקב טדניר**

אבי **יעקב** ב"ר ישראל **טייכנר**
אמי **רבקה**
אחי **חיים**

ה' ינקום דמם

ארה"ב **איטקא קאוואס לבית טייכנר**

הורי **חיים** ב״ר יוסף **יונגרוויירט**
פייגל לבית **קושיצקי**
אחיי ואחיותי: **מינדל** וילדיה
עקיבא ומשפחתו
ברונקה ומשפחתה
ויחיאל

שנספו בשואה

ה׳ ינקום דמם

ישראל — **אריה יונגרוויירט**

אמנו **בלומה** אלמנת ר׳ שלום **כהנא**
אחותנו **נחה צברלינג** ובתה הילדה **רייזל־פייגל** הי״ד

חולון — **חוה הירש לבית כהנא ומשפ׳**
אסתר להט לבית כהנא ומשפ׳

אמי **רבקה לרהפט** לבית גרוס
אחותי **חנה לרהפט**
בן דודי **זיגה** בן יעקב **אייכנר**

חולון — **אליעזר להט ומשפחתו**

בעלי ואבי
יוסף גרוס הי״ד

שוודיה — **אמי וחנה גרוס**

יזכור

אבי **שלמה** ב"ר דוד הכהן **כץ**

אמי **מרים** לבית גטליך

אחותי **רחל ריגלהויפט** ושני ילדיה

אחותי **מינדל** ובעלה **דוד רבינוביץ** ושני ילדיהם

אחי **שמואל פייבוש**

אחותי **זיסל**

אחי **נתן**

אחותי **איטל**

ה' ינקום דמם

רמת־גן **יצחק כץ ומשפחתו**

אבי ר' **יוסף** ב"ר שמואל **לאובר**
אמי מרת **רבקה** ב"ר מאיר ופייגל רייפר
אחי **איסר** ואשתו **מלכה** ובנם **אהרן**

ה' ינקום דמם

ארה"ב **אסתר איטל אקשטיין**

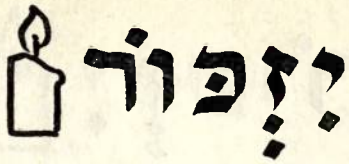
אבי הרה"ג רבי **אשר זליג** בהרב ר' יוחנן ז"ל **לאנדא**
אמי **גאלדה ליבע** בת הרב דוד ז"ל
אחי הב' **נפתלי צבי** ז"ל שנפטר בנעוריו
אחי הב' הלמדן **אלעזר לייזר** הי"ד
אחותי **אסתר** ובעלה ר' **יצחק לייכטר** ושבעת ילדיהם
ואחותי הצעירה **צירל** הי"ד

ארה"ב **הרב אברהם יהושע לאנדא**

אבינו ר' **אהרן יהודה** ב"ר מנחם ואסתר **לוי** ז"ל
נפטר ט"ז בטבת תרפ"ט באושפיצין
אמנו **איטל** בת יצחק וזלטה **ולר** ז"ל
נפטרה כ"ד בתשרי תש"ז בבני־ברק
אחותנו **מרים** ובעלה **מרדכי** ב"ר דוד **ליכטמן**
וילדיהם: **אהרן־יהודה, פייגל, אסתר ושרה**
שנספו בשואה

ה' ינקום דמם

ישראל **משפחת לוי**

אבינו ר' **ישעיה** (שייע) **לוי** ז"ל
אמנו **לאה** (לייצ'ה) לבית מנדלבוים
אחותנו **חיה**
אחינו **יצחק** (איטשה)
אחינו **מנדל**
אחותנו **פייגה**
אחותנו **רחל**

שנספו בשואה

ה' ינקום דמם

הסבא ר' **משה מנדלבוים**
הסבתא **אסתר פראדל**
ובניהם **יעקב, יוסף ודוד** ומשפחותיהם
דודתנו האלמנה **מלכה שפרלינג**
ובניה **יעקב ואברהם**

ה' ינקום דמם

ירושלים
בני־ברק

פסיה הולץ
ביילע גרסטנר

אבינו ר' **יהודה** (יודל) **לוי**
אמנו מרת **רבקה** לבית שרף
אחותנו **הענדא** ובעלה **נפתלי ביטרספלד** וילדתם
אחינו **ראובן**
אחותנו **לאה**
ואחינו **משה**

שנספו בשואה

ה' ינקום דמם

ישראל

פלה לסנר לבית לוי
גיטה ווייסלר לבית לוי
רחל מכטינגר לבית לוי

גיסי **יוסף ליבליך** ורעיתו וילדם
גיסתי **איטא לוסטיג** (ליבליך) ובעלה **נתן** וילדם
גיסתי **חוה ווייס** (ליבליך) ובעלה **השק** וילדם

שנהרגו ע"י הנאצים

ה' ינקום דמם

ארה"ב

מנדל פלד

יִזְכּוֹר

אבי **ירמיהו ליטנר**
אמי **אמיליה ליטנר** לבית אנוך
ואחי **פולדק**

שנספו בשואה

ה' ינקום דמם

ואחי **היינריך זליג**
שנפטר ב־17 במאי 1966

ארה"ב **נתן ובתיה ליטנר וילדיהם**

אבי **שמואל יעקב לם** ז"ל נפטר באושפיצין (1922)

אמי **חוה לם** הי"ד נספתה באושוויץ בשנת 1942

אחי **מרדכי** ז"ל נפטר בהרצליה בשנת 1969

יהי זכרם ברוך

קרית חיים **צבי־השק לם**

אבינו **יוסף מאיר** בן יהושע
אמנו **פריידל אסתר** ב"ר אליעזר מלץ
אחינו **מרדכי־יונה ומשה־יהודה**
הדודים **אברהם ובן־ציון** ב"ר אליעזר
והדודות **הינדה ובלומה** ב"ר אליעזר

ארה"ב **שלמה ווינשטוק ורעיתו גאלדה (מאלץ) ומשפחתם**

אבינו **שלמה זלמן** ב״ר מרדכי זאב וטויבע **מייזלס־גוטר**
אמנו **מלכה** ב״ר אליעזר זיסמן וחיה בורנשטיין
אחותנו **שרה טויבע**
הדודים והדודות:
נפתלי, קלמן, עקיבא, פרלה ובלומה בורנשטיין

ה׳ ינקום דמם

הלה גרוס־מייזלס
פפקה בלום־מייזלס
דוד מייזלס

אבינו **ברנרד דוד** בן יעקב **גרוס**
אמנו **וויטעס** בת יוסף ווסרברגר
ובניהם: **אוסקר וארנסט** הי״ד

ישראל — ארה״ב — **אריק והלה גרוס**

אבינו ר׳ **חיים שמעון** ב״ר אברהם **מיללר**
אמנו **גיטל** ב״ר אליעזר קנר
וכל בני משפחתנו שנספו בשואה

ה׳ ינקום דמם

ארה״ב — **אהרן־דניאל וצבי־שלום מיללר**

אבי **מנדל מונדשיין**
אמי **שרה**
אחיותי **אסתר, דבורה ורייזל**
ואחי **בעריש**

שנספו בשואה

ה׳ ינקום דמם

ארה״ב — **ציאנקע הירש־מונדשיין**

אבינו **שמעון צבי** ב״ר ישראל יחזקאל ושרה **נבנצל**
אמנו **אסתר** ב״ר חיים ופסל גרובנר
אחיותנו **ביילה, לאה וגולדה**
אחינו **יצחק אייזיק**
הסבתא **פסל גרובנר**
הדודים **אהרן, יצחק, ישראל־איסר ויוסף**
והדודה **מלכה**

שנספו בשואה

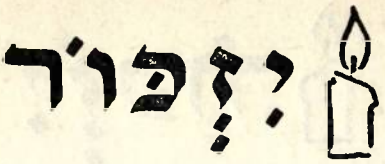
ה׳ ינקום דמם

מלכה אנגלשטיין־נבנצל
ר״ג — נתניה **חיים נבנצל**

אבי ר׳ **זאב** ב״ר שמואל **סמואל**
אמי **טויבה** לבית גריזמן
אחיי **אברהם, שמואל ויעקב**
אחיותי **שיינדל והינדה**
שנהרגו עקה״ש באושוויץ ביום ב׳ מנחם אב תש״ב

ה׳ ינקום דמם

גבעתיים **חיה גריזמן**

אבינו **זיסמן** בן שמואל **סטשובר** הי"ד
אמנו **לאה** בת שרגא שור ז"ל
נפטרה כ"א באדר תרצ"ט

ישראל **גצל, דב, אריה ודוד סטשובר**

אבי **אלישע סקלר**
אמי **רחל** ב"ר צבי שיין
אחותי **מרים** ואחי **יצחק**
סבי **צבי הרשל שיין** ומשפחתו הענפה
שנספו בשואה

ה' ינקום דמם

ישראל **בנימין סקלר**

אבינו ר' **מרדכי יעקב** ב"ר אלי' עליאש שו"ב בזאטור
אמנו **חיה בלומה** ב"ר ברוך ניכטבורגר ז"ל
אחינו **אביגדור** ב"ר מרדכי יעקב
אחינו **שלמה** ב"ר מרדכי יעקב

שנספו בשואה

ה' ינקום דמם

יצחק אייזיק עליאש ומשפחתו

ארה"ב **משה עליאש ומשפחתו**

יזכור

אבינו **נפתלי** ב״ר ניסן **ענגלהארט**
אמנו **נעכע** ב״ר וואלף וואקסקרץ
בעל מחבר ספר ״אבני־זאב״
אחיותנו **הינדא ופריידל**
ואחינו **משה־לייזר ואברהם־נתן**

אסתר ברוקס
ארה״ב **מינדל ווינר**

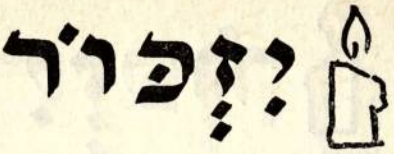
הורי **ישראל** ב״ר שמואל **פיילהרדט** מזאטור
זלטה ב״ר יהושע גרנטנשטיין מאושפיצין
אחיי ואחיותי: **פסל, חיים, חוה, ינטל, ברריינדל,**
שרה, שמואל והתאומים שנולדו לפני הגירוש
סבא וסבתא **יהושע וקריינדל גרנטנשטיין**
והדודים **מרדכי ולאה, שלמה ודבורה,**
שיינדל וברנרד שמואל וזלטה וילדיהם
שנספו בשואה
ה׳ ינקום דמם

ישראל **חיה מגדלוביץ**

אבינו **לייב פיינר**
אמנו **חוה** לבית **אפפל**
אחותנו **פרידה**
אחינו **חיים**

ה׳ ינקום דמם

ישראל **אברהם וגרונק פיינר**

אבי ר' **אהרן פטרזייל**

אמי **שרה רבקה** לבית אייכנבאום

אחותי **חיה רייזל**

ואחיי **צבי, אשר־מאיר, שלמה, משה ופנחס**

שנספו בשואה

ה' ינקום דמם

פתח־תקוה **גרשון פטרזייל**

אבי **אברהם** ב"ר משה **פיילר** ז"ל

נפטר י' בחשון תרפ"ז

אמי **חיה** לבית ברומברגר

אחי **מקס** ואשתו ובנם

אחותי **גרטל**

שנספו בשואה

ה' ינקום דמם

תל אביב **יהושע פיילר**

יזכור

ההורים **נתן וברטה פלדמן**
האחיות **רוזטה ומניה פלדמן**
והאח **לייב הירש פלדמן**

ה' ינקום דמם

שמואל יוסף פלדמן ורעיתו מניה

יעקב והלה רוזנברג
יוסף ואסתר רוזנברג
שמואליק, גיטל והי רוזנברג

ה' ינקום דמם

לאופולד ורוזשה קורן
בנם **יוסף** ורעיתו **הדסה**
בנם **שמואליק**
ובתם **איטקה**

ה' ינקום דמם

לוס־אנג'לס **יוסף פלדמן**

אבינו **משה פלדמן**
אמנו **רבקה פלדמן**
אחותנו **איטה**
ואחינו **הרצקה ויצחק יואל**

שנספו בשואה

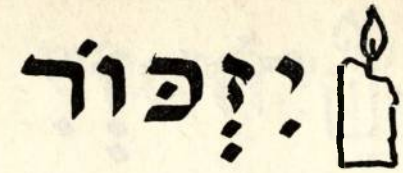
ה' ינקום דמם

ישראל **משפחות פלדמן**

הורינו **שמואל** דב ושרה **ריף**
אחיותנו **שושנה, טונקה וחוה**
ואחינו **יצחק יואל**

ה' ינקום דמם

שיקאגו **משפחת ריף**

ר׳ **פסח אברהם** ב״ר יעקב אריה **צברלינג**
רעכיל ב״ר אריה לייבוש
בנותיהם: **מאלא־רבקה, פייגל, חנה ופראדל**
בניהם: **שמואל, אשר־אנשל־שלמה,**
דובעריש ויעקב־אריה
ובני משפחותיהם שנספו בשואה,
בנם **עקיבא** שנפטר בירושלים כ״ב בתשרי תשל״ה

קנדה — **סלאווא ברויגז לבית צברלינג**
ירושלים — **שושנה צברלינג ובנותיה מלכה ורחל**

הורי ר׳ **אשר וטאובה קולנדר**
וילדיהם **רוזיה ויעקב**
הסבא והסבתא ר׳ **משה וחיה גרין**
הדודים והדודות:
בצלאל ושרה גרין
פייבוש וברטה גרין
ברוך וגוסטה גרין
מרדכי ורבקה גרין
וילדיהם

ה׳ ינקום דמם

קבוץ גלאון — **פרידה גנטק**

אבי **אברהם הרש** ב״ר משה יעקב **קורל**
אמי **גיטל** ב״ר מנדל קלוגר
אחותי **רייזל־בלומה**
ואחותי **אסתר־רחל**

שנספו בשואה

ה׳ ינקום דמם

גבעתיים **נתן קורל**

אבינו **מנחם־יוסף** ב״ר אליעזר **רידלניק**
אמנו **אסתר־אטל** ב״ר הרצל שטרויסברג
אחותנו **אדלה**, ובעלה וילדיהם
אחינו **אליעזר** ואשתו
אחותנו **מלה** ובעלה וילדיהם
ואחינו **תנחום** (נפל בקרב על־יד ברלין)

ה׳ ינקום דמם

מרים קורל־רידלניק
גבעתיים **יצחק רידלניק**

הסבא **מנדל קלוגר**
הדוד **משה פישר** ומשפחתו
הדוד **שמואל קלוגר** ומשפחתו
הדוד **קלמן בורנפריינד** ומשפחתו
הדוד **שמלקה ציזנר** ומשפחתו

כולם נספו בשואה

ה׳ ינקום דמם

גבעתיים **נתן קורל ומשפחתו**

יזכור

אבינו ר' **יחזקאל** ב"ר אברהם **קינדרמן**

אמנו **טשארנע** ב"ר משה אהרן אהרינגר

אחינו **יוסף, שלמה־יצחק, ישׂשכר־דב, ברוך ומרדכי**

אחותנו **חוה**

הסבא **משה־אהרן** ב"ר שלמה **אהרינגר**

הסבתא **גולדה** ב"ר יוסף וולף

הדודים:

ר' **אברהם'צה** ור' **גרשון אהרינגר** ומשפחותיהם

ר' **עקיבא** ב"ר אברהם **קינדרמן** ומשפחתו

הרב ר' **יחיאל מיכל** ב"ר יוסף וולף ומשפחתו

ר' **פייבוש רובין** ומשפחתו

ר' **גרשון שפרכר** ומשפחתו

ר' **לייבל גרינברג** ומשפחתו

הדודות מרת **סלאווא** ומרת **פרייידל** בנות ר' משה אהרן

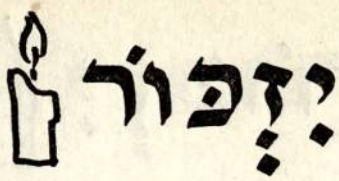
ור' **הרש־לייזר פליישר** ומשפחתו

כולם נספו בשואה עקה"ש

ה' ינקום דמם

יהודה קינדרמן ומשפחתו

ארה"ב **פייגא ובעלה יצחק צבי פלוס ומשפחתו**

אבינו **משה קירש** (אש)
אמנו **גסיה פייגה** לבית גרינפלד
אחותנו **רוזה**
אחינו **שמואל**

שנספו בשואה

ה' ינקום דמם

ישראל **ראובן וחנה קירש**

אבינו ר' **שמחה** בן הרב ר' יוסף **קלוגר**
אמנו **פרומט** ב"ר בעריש טייכמן
אחינו **יצחק, אלימלך, יהושע, יוסף וחיים**
ואחותנו **מלכה**

שנספו בשואה

ה' ינקום דמם

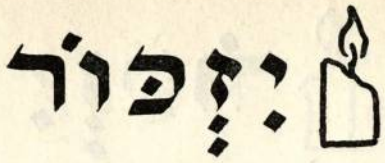
משה קלוגר ומשפחתו
שמשון פייבל קלוגר
ארה"ב **ואחותם בריינדל סלאווא רוזנבליט**

אבי ר' **דוד קלטר** שו"ב ז"ל
אמי **מינדל** בת השו"ב ר' יהושע גרף
אחי **שמחה** ואשתו **סלה** לבית שניצר ובנם **דוד**

שנספו בשואה

ה' ינקום דמם

ישראל **מלכה ווסרלויף**

ר' **יוסף** בן ר' ישראל **קלוגר**
מרת **שיינדל** בת ר' יקותיאל זלמן דמביצר
בתם **חיה** ובעלה **שלמה גרוס** וילדיהם
בתם **פסל** ובעלה **יעקב קורנרייך** ובנם
בנם **אברהם** ואשתו **מינדל** ובנם

ר' **חיים קלוגר** ובני משפחתו
ר' **אברהם גלדוורט** ובני משפחתו
ר' **יהודה לוי** ובני משפחתו
ר' **אלי לויליכט** ובני משפחתו
ר' **חנוך קלוגר** ובני משפחתו
ר' **יעקב** (יענצ'ה) **קלוגר** ובני משפחתו

יצחק שמואל קלוגר־דמביצר

ישראל—גרמניה **יקותיאל זלמן גרוס**

אבי ר' **יעקב** ב"ר אליעזר **קליינמן־גוטר**
אמי **קריינדל** ב"ר יצחק **וולר**
אחותי **זלטה** ובעלה יהודה אריה ב"ר יעקב דוד בורנפריינד
אחי **יצחק** ב"ר יעקב
אחי **משה** ב"ר יעקב
אחי **שמעון** ב"ר יעקב
אחי **יששכר דב** ב"ר יעקב שנספו בשואה

ה' ינקום דמם

בת דודי **זלטה** ב"ר שמחה **ליכטר** ז"ל
ובעלה **ראובן וולד** וילדיהם

ה' ינקום דמם

בת דודי **פרידה** ב"ר שמחה **ליכטר**
שנפטרה בארה"ב

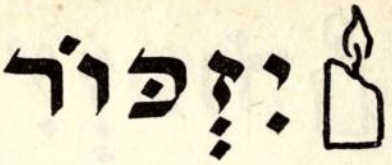
ארה"ב **שלמה קליינמן ומשפחתו**

ר' **יעקב קליינהנדלר** ומשפחתו

שנספו בשואה

ה' ינקום דמם

הרב חיים צבי קופרמן־קליינהנדלר
ארה"ב **והרבנית אסתר לבית בומבך**

אבינו **חיים יעקב קלפהולץ**
אמנו **שיינדל־סבינה**
ושלושת ילדיהם **דוד, אידה והניה** הי״ד
צבי הרשל קלפהולץ ורעיתו **חנה** לבית שיפמן
ושני בניהם
משפחת **יעקב רוטנברג** ורעיתו **בריינדל**
וילדיהם **דב־בעריש, טויבע, זאב ורייזל**

ה׳ ינקום דמם

גוסטי שובל לבית קלפהולץ
ישראל **אריה גבעון־קלפהולץ**

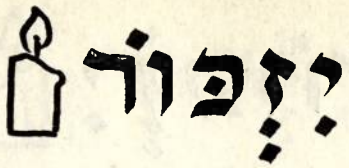
אבינו ר׳ **פנחס** ב״ר משה אהרון **קמפלר**
אמנו **חנה** ב״ר יצחק גרוס
אחותנו **רחל** ובעלה **השל שיף** וילדיהם
אחינו **יהושע השל** ואשתו וילדיהם
אחינו **שלמה** ואשתו וילדיהם
אחיותנו **רוזה, אסתר, פייגה ובלומה**
ואחינו **משה אהרן**

ה׳ ינקום דמם

אבינו ר׳ **ניסן** ב״ר יהודה **פורטגנג** ז״ל
נפטר כ״ח בשבט תרצ״ו
אמנו **שרקה** ב״ר יעקב צבי **פייערליכט**
אחותנו **גוסטה** ובעלה **שמואל זנברג** וילדיהם
אחותנו **אתקה** ובעלה **אהרן יודא** וילדיהם
ואחותנו **שיינדל**

ה׳ ינקום דמם

ישראל **מרדכי פורטגנג ורעיתו מינדה לבית קמפלר**

אבינו ר' **שלמה זלמן ראבר**

אמנו מרת **בלומה**

אחינו ואחיותנו ומשפחותיהם

ארה"ב **חיים ויהושע ראבער**

האבא **בערל רייפר** ומשפחתו

הסבא והסבתא **מאיר ופייגל רייפר**

שנספו בשואה

ה' ינקום דמם

לוס־אנג'לס **איסר־אלקס רייפר**

אבינו ר' **אברהם** ב"ר דן הלוי **רינגר**

אמנו מרת **חיה טויבע** ב"ר זימל־לייב רוזנר

אחותנו **חנה רודה**

שנספו בשואה בשנת תש"ג

ה' ינקום דמם

אהובה זילביגר לבית רינגר
יטקה וולנרמן לבית רינגר
שושנה בורשטין לבית רינגר
ישראל — ארה"ב **דן רינגר**

סבתנו **לאה ריף** ובתה **רבקה** ומשפ' מזאטור
אבינו **מרדכי דוד** ב"ר דניאל **ריף** מזאטור
דודנו **יעקב ריף** ומשפחתו
דודנו **יחזקאל ריף** ומשפחתו
אחותנו **זלטה הורנונג** מבית וולר עם בעלה
אחינו **יצחק ואברהם וולר**

ה' ינקום דמם

ישראל **בלה, מלכה והלה**

יִזְכּוֹר

דוד זלמן ב״ר אליהו נפטר 9.2.1942 ברוסיה

אליקים ב״ר אליהו נפטר בינואר 1942

אסתר בת אברהם **שורץ** נפטרה בספטמבר 1939

הגב׳ קרולה שורץ

אברהם שורץ ומשפחתו

פייבוש שורץ ומשפחתו

גוסטה גלסטר ומשפחתה

אליהו שורץ ומשפחתו

ארה״ב **פלה פינה סיק ומשפחתה**

לוטקה רוטביין ומשפחתה

ישראל **אליהו פינקלשטיין ומשפחתו**

אבי ר' **גרשון שיינברג**
אמי **מלכה**
אחיי **משה, אלעזר, מאטל, חיים־יצחק, דוד,**
יעקב ואברהם

יהי זכרם ברוך

ארה"ב **רבקה קורנפלד לבית שיינברג**

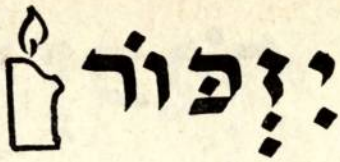
הורינו **יחיאל** ב"ר זאב **שינדל**
פסל־ביילה ב"ר יעקב הלוי ניכטבורגר
אחיותנו ואחינו: **סערל, ברוך, צילה ורבקה**
שנספו בשואה
ה' ינקום דמם

אחינו **משה אהרן** ז"ל שנספה בערבות פצ'ורה
אחותנו **בינה־מרים** שנפטרה בדמי חייה
י"ז בתמוז תרצ"ו והיא בת ארבע עשרה

בני דודים: **משה** ב"ר אלכסנדר זיסקינד **שינדל**
ואשתו **מלכה** וילדיהם
יוסף ב"ר אלכסנדר זיסקינד **שינדל**
בינה ב"ר פנחס **צימרשפיץ**

שנספו בשואה
ה' ינקום דמם

אייזיק וואלף שינדל
ישראל — ארה"ב **מרדכי פריי־שינדל**

האבא **מרקוס שוורצבאום**
האמא **ז'ני** לבית ווכנר
האחות **פאולה** ובעלה **הניק גרינשטיין**
ובנם **ליאו**
האחות **פרידה**

ה' ינקום דמם

מרים אברזון
רוזשה נייגר
ארה"ב **פולדק שוורצבאום**

ההורים: **הירש והני שמולוביץ**

האחים והאחות: **ברוך, לייב, בלימקה, חנוך,**
ירחמיאל ומשה

ה' ינקום דמם

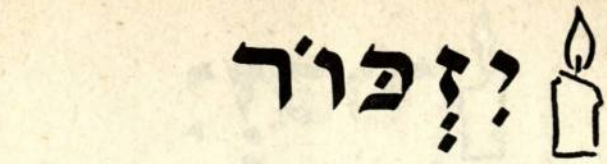
איטקה שמולוביץ
ארה"ב **ברנרד שמולוביץ**

ההורים: **אברהם וחוה טורנר**

האחים והאחיות: **ויקטור, זיגה וצישה, לולה והלל**

ה' ינקום דמם

ארה"ב **איטקא שמולוביץ־טורנר**

אבינו **שמואל שנור**
אמנו **שרה** לבית לנדנר
אחיותנו: **פפקה, ברטה, ורחל־לאה**
ה' ינקום דמם

אסתר פיינר לבית שנור
ארה"ב **פנחס שנור**

אבינו **שמואל** ב"ר דוד יהודה **שניצר**
אמנו **לנה** ב"ר חיים
סבתנו **מרים** בת שרה
דודנו: **יוסף** ב"ר דוד יהודה
ורעיתו **פרידה** ב"ר אברהם
ובניהם **דוד־יהודה, שרה ורייזל**
דודינו **חיים ושכנא** ב"ר דוד יהודה
דודותינו **חיה, אסתר, ליבע ורחל** ב"ר דוד יהודה

שנספו בשואה

ה' ינקום דמם

ארה"ב **דוד־יהודה, רייזל, רבקה ולאה שניצר**

יִזְכּוֹר

אבי ר' **שלמה** בן נפתלי זימל **שתיל**
אמי **יוכבד** בת ר' יצחק
אחי **אברהם מנחם** ורעיתו **מינדל** ומשפחתם
אחותי **לאה** ובעלה **יחזקאל שרגא יונגעווירט** ומשפחתם
אחותי **פייגה** ובעלה **יוסף לינקר** ומשפחתם

ה' ינקום דמם!

ברוקלין־ארה"ב **יחזקאל זאב וואלף שתיל ומשפחתו**

אבי **מאיר** בן נתן **טלרמן**
אמי **גולדה** בת יצחק יוסף שניידר
אחיי **אליעזר ובנימין**

שנספו בשואה בערה"ש תש"ג

ה' ינקום דמם!

בני־ברק **נתן טלרמן**

דודי ר' **חנינה קרנקרויט**

דודתי **פשה** לבית כץ

ובניהם **זיסל, דוד, צילה ואיטקה**

ה' ינקום דמם!

דודי ר' **חיים זיידבאנד**

דודתי **זיסל** לבית כץ

ובניהם **רבקה, נתן, דבורה ואיטקה**

ה' ינקום דמם!

דודי ר' **יואל פראנק**

דודתי **שרה** לבית כץ

ובניהם **מרדכי ואליהו**

ה' ינקום דמם!

סוף דבר

דברי אישים

*

ב"ה ל"ב לבנ"י תשל"ו

הנני להביע לכבודכם את הוקרתי ואת ברכותי בנוגע למשימה הקדושה שלקחתם על שכמכם, להנציח את זכרם של האישים והמוסדות שחיו והיו מלפנים בקהלה קדושה אשפיצין הי"ד, כאשר היתה "עיר ואם בישראל" ושבגורלה עלה ליהפך ל"עיר ההרגה" להמוני אחב"י מפולין ושאר ארצות. שמה שבעבר הי' לשם ולתפארת נהפך למקור זועה כאב ואבל.

ידועה אגדת חז"ל שאחר חורבן בית ראשון הי' ירמיהו הנביא מהלך בין חורבות ירושלים ומחפש את עקבותיהם של כהני ישראל וחכמיהם, אבל במקום למצוא איזה שריד ופליט מצא רק עצמותיהם הפזורות בתוך ערמות עפר ואפר, אותם ליקט והרטיבם בדמעותיו ונשקם בחבה.

גם שכרכם גדול על החיטוט בין ערמות החורבה למצוא מה שאפשר, ולצרפם אחת אל אחת, עובדות, מסמכים, עדויות ותמונות, כדי שלא לתת לשר של שכחה לשלוט על זכרה של קהלה נהדרה זו, שבתוך חכמי' וגאוני' נמנה גם אחי הבכור הקדוש רבי אליהו רוזן הי"ד.

ויה"ר שנזכה כולנו, כל המתאבלים על חורבן עמנו, לשמוח ולשוש בחוצות ירושלים הבנויה ושם להרים ולהאדיר את קרן התורה מתוך שחרור ושיקום העם בארצו אה"ק והשלמה.

בידידות ובברכת תוה"ק

הרב ד"ר דוד משה רוזן

הרב הראשי ליהדות רומניה

*

רמת אביב, כ"ג חשון תשל"ז (14 בנובמבר 1976)

— — — מתוך יחס לענין אין ביכולתי עכשיו לעשות מה שראוי לעשות לספר חשוב זה. אמנם נכתב הרבה בנושא השואה, אך יש לכתוב עוד לדור זה ולדורות הבאים.
אני מברכת אתכם על יזמתכם.

בברכה

גולדה מאיר

*

הקריה, ו' בטבת תשל"ז (27 בדצמבר 1976)

— — — מאוד הייתי רוצה לעשות את מבוקשכם, כי זכר אושוויץ לעולם לא יימחק מתולדות עמנו — אולם הזמן הדרוש לכתיבה אינו עומד כעת לרשותי. לצערי הרב עלי להשיב את פניכם ריקם ואתכם ההבנה.

בהוקרה,

שמעון פרס
שר הבטחון

*

ירושלים, ט"ז כסלו תשל"ז

— — — נמלכתי בדעתי ומצאתי שאין בכוחי הנפשי והספרותי להתמודד עם הנושא הנורא והאיום של אושוויץ ומשמעותו המחרידה לעם היהודי, בגדר מאמר מפרי עטי. ואתכם הסליחה לאיחור תשובתי וההבנה לחוסר יכולתי.

בכבוד רב

בנימין הלוי
חבר הכנסת

*

ירושלים, י״ח בכסלו תשל״ז (10 בדצמבר 1976)

— — — אני מייחס חשיבות רבה למפעל כתיבת ספר יזכור לקהילת אושפיצין־אושוויץ, וברצון הייתי משתתף בספר. לצערי לא אוכל להיענות בחיוב כי אין לי מאמר מוכן מתאים, ואין באפשרותי לכתוב מאמר בזמן הקרוב.

אני בטוח שהספר יהווה תרומה חשובה לזכר השואה וקרבנותיה.

בכבוד רב,

ד״ר יצחק ארד

יו״ר הנהלת יד ושם

*

תל־אביב, י׳ בכסלו תשל״ז (2.12.1976)

— — — אושפיצין היתה לי, משחר ילדותי, הד רחוק מעולם זר וקרוב גם יחד, בית גידול שלא צמחתי בו אך גם לא נותרתי נטול קשר אליו. אבי עליו השלום, שנולד בה והוחזר שמה כדי למות על קידוש השם בקרבת המקום שבו ראה לראשונה את אור העולם, נטע בי הרבה משל אושפיצין: לשון דיבור, מנהגי חיים וניגונים המתרוננים עדיין בלבי. אך בין מה שהקרינה עלי אושפיצין דרך בית אבי ובין המשמעות המחרידה שלבשה אחר כך, ניצבת מחיצה של זוועה הגוזלת ממני את כושר הביטוי. ניסיתי להעלות על הנייר רגשות ותגובות מכאן ומכאן, מבית אבא ומאפרו, והעט קפא בידי.

אני מבקש את סליחתך, אך איני יכול לכתוב על נושא זה.

בהוקרה

ש. שניצר

עורך ״מעריב״

*

תל־אביב, 15 בנובמבר 1976

— — — כמוכם מייחס אני חשיבות מיוחדת להנצחת העיר אושפיצין־אושוויץ, שמסמלת את האסון הגדול ביותר שפקד את עם ישראל בגלותו — אף כי אינני בטוח, כי דווקא מאמרים ישיגו מטרה זו. מוטב לתת לחומר הדוקומנטארי לדבר.

בברכה,

ש. רוזנפלד

עורך ״מעריב״

הבעת תודה

הננו מביעים רגשי תודה וברכה לעורכים הנכבדים של ספר יזכור לעירנו אושפיצין: ר' מאיר שמעון גשורי, הרב אביעזר בורשטין וחיים וולגרמן, אשר הקדישו זמנם ומרצם, טרחו ועמלו שלא על מנת לקבל פרס, וראו ברכה בעמלם בהציבם מצבת־עד, יד ושם לעיירתנו, אשר עלה עליה הכורת ע"י הנאצים הארורים.

כן אנו מודים למחברי רשימות ומאמרים, מנדבים, תורמים ומתרימים, ולחברי הועד להוצאת הספר ופעילי הארגון ולכל מי שהושיט יד עזר וסיוע להופעת הספר:

יעקב בראון	ברונקה לילינטל
שמואל ומלכה בוכנר	מרדכי פורטגנג
נתן גולדפינגר	יהושע פיילר
גב' דרוקס	מרדכי פריי
שמעון יואב זילביגר	זאב פלדמן
מאטל טיברגר	מניה קופרמן
יצחק כ"ץ	שלמה קופרמן
משה לבנון	נתן שרף — כולם בישראל

אלימלך הויפטשיין, יהודה קינדרמן ודן רינגר — בארה"ב

ה"ה יעקב פויאר, יהודה נחשוני, עורך "שערים", ושאול רפפורט השיאו לנו עצה טובה ועזרו לנו בהכנת הספר לבית הדפוס. על כך נתונות להם התודה והברכה.

ייזכרו לטובה ולברכה

ראשוני מקימי הארגון, חברי הועד וההנהלה, חברי ועדת הספר, שיסדו עמלו והרחיבו פעולות הארגון לטובת יוצאי עירנו אושפיצין:

אליעזר גלייצמן ז"ל, מי שהיה יו"ר הארגון, ורעיתו צילה

ד"ר אירו דרוקס ז"ל, מי שהיה סגן יו"ר הארגון ומזכירו

יעקב בטר ז"ל, מי שהיה מזכיר הארגון

משה דוד הולצר ז"ל	אברהם חביב־ליבליך ז"ל
אלתר חיים הניג ז"ל	מיכאל פוגל זינגר ז"ל
דב ודבורה ווינהבר ז"ל	דוד קופרמן ז"ל
דוד וקסמן ז"ל	

ק. צטניק

סוף דבר

הוא עמד בדד. הוא נשא עיניו: אופקים לבנים, קרים, סביב סביב —

ריק.

השער פתוח. אין איש יוצא בו. אין כאן איש.

ריק.

פלאניטת אושוויץ — כדור־האש שבו היה שרוי — רבוץ עתה כבוי, צונן, והוא עומד עליו בדד. רק הוא —

שריד.

האדמה מוטלת לנגד עיניו כמכוסה לבה מאובנת, מתה.

שוב אין נושם כאן נשם־חיים כלשהו. אלוהים נטש את האדמה הזאת וגם השטן נסוג ממנה.

לרוחב ולרוחק מתמשכים הבלוקים — טרשי־אבנים מתים.

בתוך הבלוקים, בין ערימות השלדים המגובבים על הקרקע, זע פה ושם מוזלמאן נשכח. חרש, לאט־לאט, בלא לשון, מניע הוא את חצי גופו העליון, מפתלו מבינות לפגרים — שיור חיים מעולם שחיה פה לפנים.

עולם מלא!

עתה פושה כאן ריקנות מתה. כמו קפא הים תוך געשו.

כל השערים של כל המחנות של אושוויץ עומדים פתוחים לרווחה. אין איש בא בהם, אין איש יוצא מהם. אין כאן איש.

האופקים הלבנים מוטלים מאובנים בפתחי־השערים.

רוצה היה לצעוק: השיחרור! השיחרור בא!...

אייהו, השיחרור?

כשריד־קשת של שער חפור, שאין אתה יודע איזה משני עבריו שימש מוצא ואיזה מבוא — כן אין אתה יודע פה באיזה משני עבריו של השער הפתוח נמצא הוא, השיחרור. הנך עומד כאן, למרגלות הר־האפר, כמו שבת אל חיקם של שאריך. מאחורי גבך מוטלת אושוויץ — מתה. מאובנת. מרוקנה.

אל תפנה לחפש שם אחרי איש. כי לא תמצא. לא תמצא. כולם, כולם פה! פה, בהר־האפר! הנה פה מצאת אותם. יומם ולילה כלתה נפשך אליהם. הם היו כל תקוותך. קרעו

אותך מעליהם — והנה שוב אתה עומד על־ידם. אתה רואה עין בעין — הנה הם, כולם, כולם. מצאת אותם. כי בא השיחרור.

אייהו, השיחרור ? — באיזה משני עבריו של השער הפתוח ?

הקרימאטוריון שמם. מאובן. דלתות־הברזל של הכבשן פתוחות לרווחה, צוננות. מרדה־הברזל הארוך שעון חולמני על שפת החור האפל של הקרימאטוריון. אך־זה־לא־כבר רתח כאן הכול רתיחה־של־אושוויץ. כאוקיינוס המתנשא בהררי־טייפון שלו כן התנחשלו ונשתברו עליך יום ולילה משברי־הפחד. עכשיו דממה בכול. מרדה־הברזל הארוך, כמרדה־אופים, שעון אידילית על שפת־הכבשן; הדלתות של כבשן־הקרימאטוריון — ברזל אילם, כבוי.

רצועות־האוויר אשר בין שורת־תיל אחת למשנה דוממות בקיפאונן. אותם קווי־התיל שטעונים היו חשמל. עכשיו יכול אתה לגעת בהם בידיים — גם מבפנים, גם מחוץ. שוב אין הם כולאים איש, ושוב אינם משחררים איש. אין איש בפנים, ואין איש בחוץ. הכול נמצאים עתה פה — בתוך הר־האפר.

יקירי! השיחרור בא! — —

הוא הטיל עצמו עליהם. חיבק אותם בזרועותיו. אימצם אל לבו. מוטל היה על הגל וזרועותיו טבלו עמוק־עמוק באפר.

— יקירי! השיחרור בא! — —

מאחורי גבו מוטלת היתה אושוויץ — אילמת כאבן. צעק. שמע קול. ונחרד להביט סביבו: קול־עצמו הוא זה המהדהד אליו ממרחקי המחנות.

הוא קם מן האפר. עיניו הביטו על סביביו: אחד ויחיד הוא בכל המקום הזה היכול להעלות הד בקולו. הוא ידע: בתוך אישוניו קפאה פלאניטת־אושוויץ בטרם הפכה לאבן. והוא, יחיד הוא בכל המקום הזה אשר ניתן לו להוציא מכאן עמו אישונים אלה.

שערי המחנות עמדו פתוחים.

הוא הלך.

— — והלכו עמו הבלוקים האילמים של אושוויץ ועירימות המוזלמאנים אשר בתוכם; רחבות־המיפקד השוממות, וחומות־התיל הדוקרניות סביב־סביב —

והר־האפר הלך לפניו לנחותו הדרך.

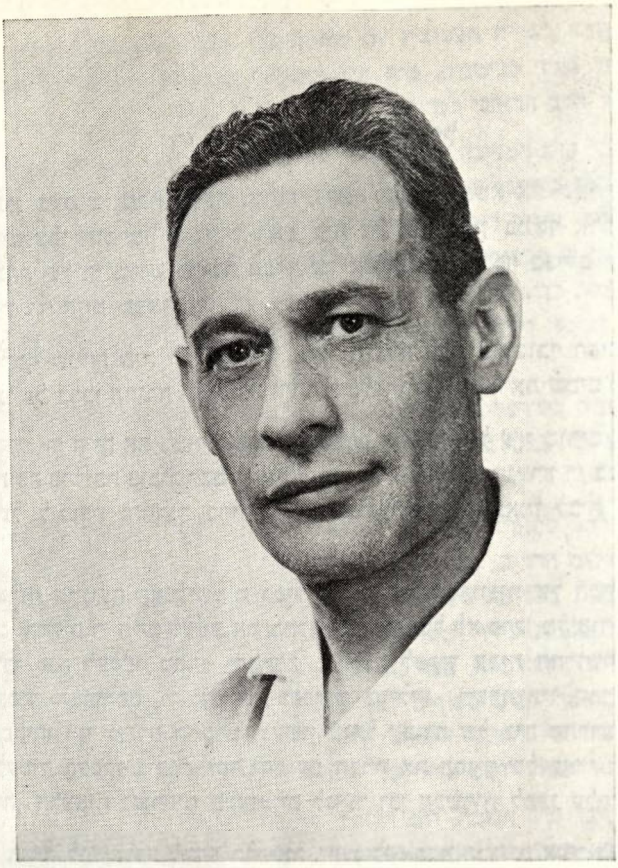
הוא הלך — —

והלכו עמו האופקים־של־אושוויץ והד־נדרו המושב אליו מעברים:

— — באפרכם, החבוק בזרועותי, אני נשבע להיות לכם לקול; לכם, ולקאצט האילם והמאוכל. לא אחדל מלספר בכם עד כלות נשימתי האחרונה. כה יעזור אלוהים. אמן.

הוא הלך — —

בדד.

ר׳ חיים צבי וולנרמן ז״ל

באותו פרק זמן שבו תם ונשלם ספר יזכור זה ועוד טרם הופץ ברבים — באותו זמן גם תמה ונשלמה מסכת חייו של ר׳ חיים וולנרמן ז״ל, מי שהיה היוזם, העורך והמוציא לאור של הספר שלהופעתו השקיע עמל ויגע רב במשך שנותיו האחרונות.

היה זה באשמורת הבוקר של יום שני לחודש טבת, ביום חנוכת המזבח, שמיני של חנוכה, באותו יום שבו נולד באשפצין לפני 65 שנה, כרע ונפל ר׳ חיים וולנרמן תוך כדי עבודתו הציבורית והחזיר את נשמתו השהורה לבורא עולם. פטירתו הפתאומית היכתה בתדהמה את חוג ידידיו ומכיריו ואת כל יוצאי אשפצין.

יהא זכרו ברוך לעולמי עד.

ר' חיים צבי וולנרמן ז"ל

נולד באושפצין ביום ב' טבת, "זאת חנוכה", שנת תרע"ג. נשא את שמו של זקנו הגאון הצדיק ר' חיים צבי קופרמן, ששימש ראש בית דין באשפצין במשך ארבעים שנה והיה תלמידו המובהק של ר' בריש פרומר אב"ד של אשפצין והסתופף בצילם של הצדיקים ר' אשר מרופשיץ ור' חיים מצאנז.

אביו ר' יוסף שמחה היה יהודי אציל נפש ותלמיד חכם, מחשובי חסידי בובוב, והוא שחינך את בנו על ברכי התורה והמסורה והחדיר בלבו מילדותו יראת שמים ואהבת הבריות.

לאחר שסיים ר' חיים את למודיו בחדר והשתלם בלמודי חול ע"י מורים פרטיים, שלחהו אביו ללמוד תורה בישיבת בובוב ושם תחת פיקוחו של האדמו"ר הנערץ ר' בנציון הלברשטם הי"ד, שקד על לימודיו והתחנך ברוח החסידות ונעשה חסיד נאמן לבית בובוב עד יומו האחרון.

עם התגברות התנועה האנטישמית בפולין והפגיעות המכוונות של השלטונות ביהודים ובפרנסותיהם, החליט ר' חיים לעזוב את כתלי הישיבה אבל לא פרש מלימוד תורה וחסידות. בהסכמת הרבי פנה לעסקי מסחר וחרושת, ונתמנה לפקיד בבית החרושת לטכסטיל של התעשיין החסיד המפורסם ר' אבאלה רפפורט בביליץ. כשרונותיו הברוכים סייעו לו להצטיין בתפקידו ועד מהרה התקדם ונעשה מנהל עבודה של בית החרושת. בו בזמן לא הניח ידו מלעסוק בעסקי ציבור. יסד יחד עם חבריו את הסניף של פא"י באשפצין, אירגן שיעורי תורה, הרצאות וקורסים מקצועיים לנוער וכן הכשרות למען עליה לארץ ישראל.

מילדותו היתה לו משיכה למדע הרפואה. יתכן כי אהבת הבריות אשר קננה בלבו הניעה אותו להגיש עזרה לזולת הסובל ממכאובים גופניים. הוא רכש ספרי רפואה ועיין בהם בכל עת פנאי עד שרכש לו ידיעות יסוד בענפי רפואה שונים. סמיך לפרוץ מלחמת העולם השנייה בא בדברים עם לשכת הבריאות הממשלתית וערך קורסים לנוער בעזרה ראשונה וטיפול בפצועים, שם שמעו הרצאות מפי רופאים וקציני צבא. עם תום הקורסים עמד בבחינות וקיבל תעודת הסמכה ממשלתית. לא ארך הזמן ופרצה המלחמה הנוראה. הוא נלקח למחנות העבודה וההסגר בז'יוויץ ובוונצלו, ובעזרת ידיעותיו ברפואה והתעודה שבידו — ניתנה לו הרשות לפתוח מרפאה ולהגיש עזרה לחולים ופצועים. הודות לתעודה רפואית זו ניצל פעמים רבות ממות וזכה להישאר בחיים.

עם תום המלחמה פקד את חורבות עיר מולדתו. מעונו ששכר שם הפך למקלט עבור שארית הפליטה ואודיה המוצלים מאש ששבו לעירם החרבה. באחד הימים בא אליו גוי עם קופסת פח חלודה שמצאה חפורה באדמת הקרמטוריום. בפנים היו דפים כתובים בשפת יידיש. ר' חיים רכש את הקופסה מידי הגוי בכסף מלא ומצא שם יומן מזעזע ומרעיד לב על המתרחש באושוויץ וכל זה כתוב בידי משורר וסופר מפורסם זלמן גרדובסקי שהיה אסיר במחנה ואחר כך מנהיג המרד באושוויץ.

לאחר שבא בברית הנשואין עם בחירת לבו הגב׳ יטקה לבית ריינגר, עזב ר׳ חיים את עיר מולדתו ונדד לגרמניה. פרק זמן התגורר בעיר לאוף ואחר כך עבר למינכן ונתמנה למזכירו של הרב הראשי לגרמניה ר׳ שמואל אבא סניאג.

עוד לפני קום המדינה עלה לארץ ישראל ומיד נתקבל לעבודה בבית החולים ״הדסה״ על הר הצופים בירושלים. במהרה התחבב על הרופאים והחולים כאחד והיה נדרש במיוחד על ידי חולים גדולי התורה ואישי ציבור מפורסמים. הוא טיפל בגאונים ר׳ יצחק זאב סולוביציק, הרב מבריסק; בגאון אב״ד מצ׳בין; בנשיאי המדינה יצחק בן־צבי וזלמן שזר ז״ל; גב׳ פולה בן־גוריון; שרי ממשלה וקציני צה״ל בכירים. היתה לו דרך טיפול מיוחדת ע״י שיחה נעימה וידים מלטפות ומרגיעות עד שהחולה לא הרגיש את הטיפול המכאיב ביותר.

ביתו שיסד בירושלים היה בית ועד לחכמים ופתוח לאורחים מקרוב ומרחוק. איש לא אמר מעולם כי ביתו צר מלסעוד וללון בו. דאג ליתומים ולאלמנות וידו היתה פתוחה לכל דורש.

אחרי שיצא לפנסיה מביה״ח ״הדסה״, המשיך לעבוד עבודה חלקית בניהול מרפאת ״רפאל״ לחולים חרדים, ואף במקום זה התחבב על החולים. בשעתו הפנויה לקח על עצמו עבודה מאומצת בעריכה של ספר יזכור לעירו אשפצין. הוא יגע וטרח הרבה לפאר ולהדר את הספר לתפארת עירו המפורסמת. הוא לבד ביצע עבודת צוות: כתב, ערך, פקח על ההגהה, העימוד, ההדפסה, הכריכה ואף דאג לאסוף כסף למימון הוצאת הספר. ואכן זכה לברך על המוגמר. ימים ספורים לפני מותו הופיע הספר בכל הדרו. באותו זמן גם הוציא לאור את ספרו של הסופר הקדוש זלמן גרדובסקי והדפיסו על הוצאותיו בהידור רב. אין ספק שספר זה יעשה רושם אדיר על קוראיו ויתורגם לשפות רבות.

בליל שמיני של חנוכה, יום חנוכת המזבח, הזמין ר׳ חיים את כל משפחתו לחגיגה כפולה: חנוכת הבית של הדירה החדשה שרכש זה מקרוב, וכן לחוג את יום הולדתו ה־65 שחל אותו יום. בשעת החגיגה הופיעה במפתיע בתו הנמצאת בשליחות ״עזרא״ באנגליה, והשמחה שררה במעונו. הוא הדגיש לכותב השורות האלה, כי זוהי סעודת מצוה של ישוב ארץ ישראל ובנין ירושלים, לכן ביקש להשמיע דבר תורה. הוא שתה לחיים עם המסובים ונפרד ממשפחתו. שעות ספורות לאחר זה כרע ונפל בדרכו לבקר חולים.

הוא השאיר אחריו דור ישרים, אלמנה, שתי בנות נשואות ובן הלומד רפואה באוניברסיטת ירושלים.

יהא זכרו של איש דגול ומצויין זה ברוך לעד.

OŚWIĘCIM — AUSCHWITZ

MEMORIAL BOOK

Edited by

CH. WOLNERMAN

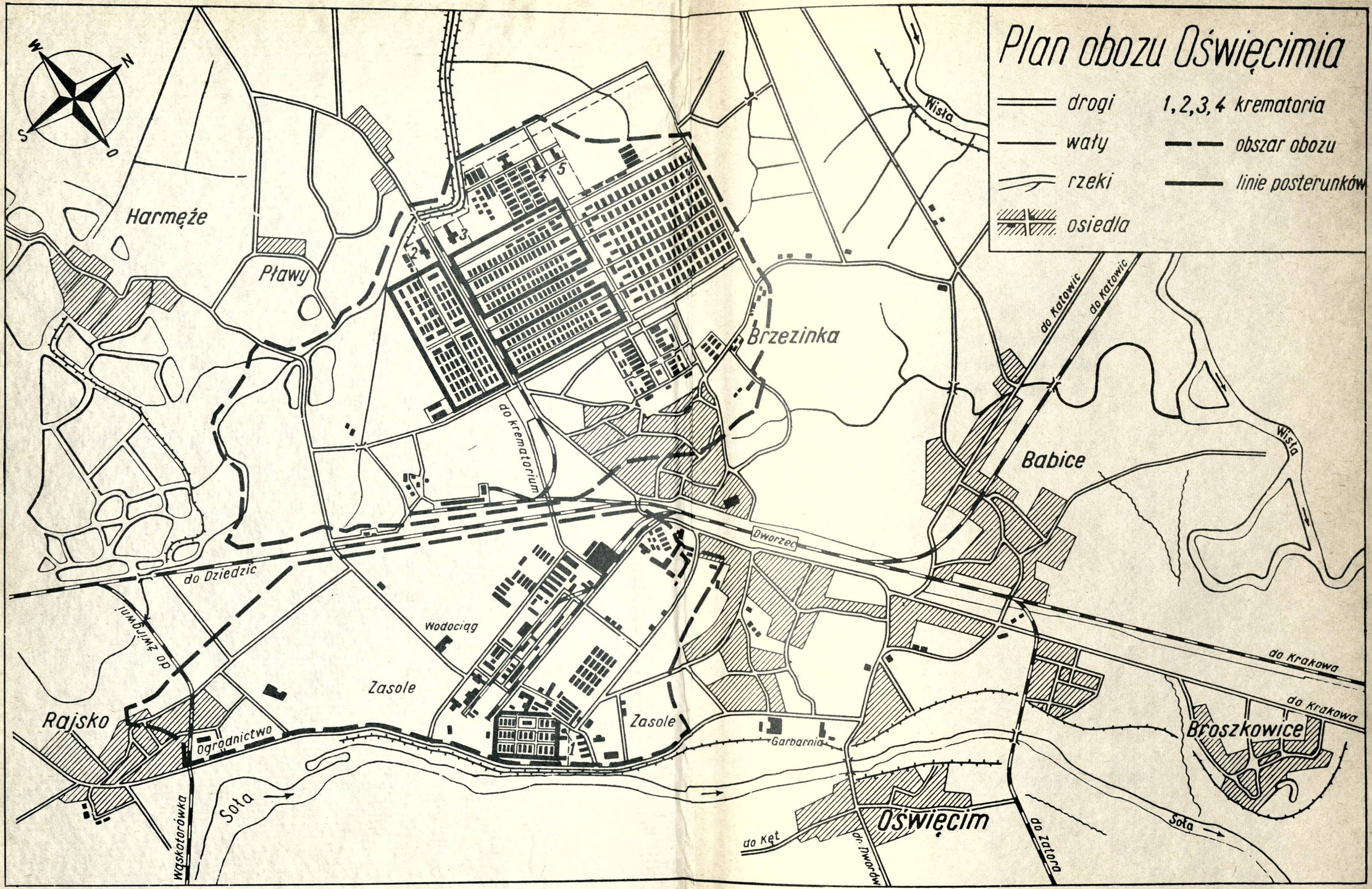
RABBI A. BURSTIN

M. S. GESHURI

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

Published by
IRGUN YOTZEY OŚWIECIM, ISRAEL

JERUSALEM 1977

Plan obozu Oświęcimia
drogi
wały
rzeki
osiedla
1,2,3,4 krematoria
obszar obozu
linie posterunków
W
N
S
O
Harmęże
Pławy
Brzezinka
Babice
Wisła
do Katowic
do krematorium
do Dziedzic
Dworzec
do Zwięgwni
Wodociąg
Zasole
Zasole
Rajsko
Ogrodnictwo
Garbarnia
do Krakowa
Broszkowice
Wąskotorówka
Soła
do Kęt
Oświęcim
do Zatora
Soła